

KAZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ

Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Süit Aylkut

Ebû Abdullah Muhammed

İBN BATTÛTA

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

CILT I

Ebû Abdullah Muhammed

İBN BATTÛTA

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

İbn Battûta Seyahatnâmesi - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî
Özgün adı: Rihletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar
Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut
Kitap editörü: M. Sabri Koz
Düzeltili: İncilay Yılmazyurt
Dizin: Yücel Dağlı
Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
<http://alisveris.yapikredi.com.tr>
<http://www.yapikredi.com.tr>

TANCALI İBN BATTÛTA

ve

SEYAHATNÂMESİ

[Bu Bölümün Notları](#)

I) Seyyaha Dair

Ortaçağın en büyük seyyahı ve *Rihletü İbn Battûta* diye bilinen seyahatnâmenin sahibi. Uzun adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî.

17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğdu; 770/1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etti. Ailesi, Berberî asıllı Levâte kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçenlerdendir. Edebiyat, fıkıh gibi dönemin popüler ilimlerinde sivrilmemiş için sadece üç çağdaşı ondan bahseder. Ancak seyahatnâmesi sayesinde dünya tarihinin en çok tanınan gezginlerinden olmuştur.

a) İbn Battûta'ya Temas Eden Tarihî Kaynaklar

Kendi çağdaşları arasında sadece Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb,¹ İbn Hacer² ve İbn Haldûn³ ondan bahseder. Abdülhayy Hasenî⁴ ve Makkarî de⁵*Rihle*'den alıntılarda bulunan tarihçilerdendir. Fas'ta, Sa'dîler döneminde Osmanlı başşehrine sefir olarak (1589-1591) gönderilen Temgrûtî⁶ eserinde bazı doğu şehirlerini anlatırken İbn Battûta'ya atıfta bulunmuş, ünlü sözlükçü Zebîdî, ansiklopedik sözlüğü *Tâcü'l-Arûs*'da⁷ seyyahımızı tanıtırken "Tı" harfinin Battûta şeklinde şeddeli okunması gerektiğini bildirmiş ve Beylûnî'nin çıkardığı muhtasara değinmiştir. Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), gerek Avrupa'da gerekse İslâm dünyasında *Rihle*'nin tanınmasında önemli bir duraktır; onun sunduğu *Münteka*, yani özetin Doğu kütüphanelerinde çeşitli nüshalarına ulaşılmış,⁸ Avrupa'da ilk İbn Battûta çevirilerine de onun özetiyle başlanmıştır.⁹ Dolayısıyla Defrémery-Sanguinetti neşrinden önce *Rihle*'nin Doğu İslâm âleminde hiç bilinmediğini savunmak abartılı bir iddiadır.

Fotokopisi Faslı diplomasi tarihi uzmanı A. Tâzî tarafından neşredilen bir mektubundan da anlaşıldığı üzere¹⁰ meşhur biyografi uzmanı edebiyatçı İbnü'l-Hatîb aslında İbn Battûta'yı çok iyi tanımaktadır; ancak ya onu ciddiye almadığından yahut kıskanç davrandığından dolayı ünlü eseri *İhâta*'da ona pek yer ayırmamış, birkaç cümlecik malûmatı da hocası Ebu'l-Berekât Bilfîkî'den naklederek vermiştir.¹¹ İbn Hacer Askalânî de *İhâta*'yı kaynak göstererek bir-iki cümleyle geçiştirmiş¹² İbn Haldun ise gerçekleşmesi imkânsız görülen olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığı konusunda Vezir İbn Vudrâr Haşemî'nin uyarısını naklederken İbn Battûta'dan bahsetmiştir.¹³

Bu kaynaklardaki kısa değinilerden anlaşılacağı üzere İbn Battûta, dinî ilimlerde biraz ilerlemiş lâkin herhangi bir alanda derinleşmemiş bir genç olarak başlar seyahatlerine. Yıllar sonra Merinî hükümdarı Ebû İnân Fâris döneminde (749-759/1348-1354) yurduna döndüğünde gezdiği uzak ülkelerden, gördüğü garip olaylardan bahsedince sözleri alayla karşılanmış ve pek çok şeyi uydurduğu sanılmıştır. Örneğin Ebu'l-Berekât Bilfîkî, Gırnata'da görüştüğü gezginin her şeyi çok abarttığını savunmuştur. Kuşkusuz; bilge siyasetçi Vezir İbn Vudrâr olmasaydı İbn Haldun da alaycılar kervanına katılacaktı. Seyyahın yola çıkarken derin bir kültüre sahip olmadığı savunulsa bile, gerek seyahat esnasında aldığı icâzetler ve her sahada öğrendiği yeni bilgiler; gerekse önceki yazarların anlattıklarını güncelleştirme çabası bize şunu göstermektedir ki; yurduna döndüğünde artık deneyimli bir bilgin ve seçkin bir danışman olarak Merinî sultanının meclisinde yerini almıştır. Elimize ulaşmasa da İbn Sûde bize İbn Battûta'nın *el-Vasît fî Ahbâri Men Halle Timentit* başlığıyla

ikinci bir kitabı olduğunu bildirmektedir.¹⁴

b) İbn Battûta'yı Tanımak İsteyenler İçin

Ana Kaynak: *Rihle*

Literatürde *Rihletü İbn Battûta* diye bilinen *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* başlıklı muazzam seyahatnâme, İbn Battûta'nın ne kadar zengin tecrübelerle yurduna döndüğünü gösterir. Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla karşılaşmış; Arapça bilmesi ve derviş gibi giyinmesi sebebiyle birçok ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Herhalde Farsçayı iyi bildiği, Türkçeden de epey anladığı için zaman zaman diplomatik vazifelerde bulunması da istenmiştir. Ancak İbn Battûta'yı halk ve ulemâ nezdinde sempatik kılan özellik; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in de belirttiği gibi daima dervişçe giyinmesi; derviş gibi davranmasıdır.¹⁵

c) Tasavvufî Eğilimin Seyahate Katkısı

Suflere ve zahitlere duyduğu yakınlık, bazen onların sözlerini ezberlemesine de yol açmıştır. *Rihle* bu yönüyle o çağın tasavvuf haritasıdır. Bir yandan, son derece sıradan betimlemeler yaparken, öbür yandan olağanüstü sınıfına girecek olayları yadırgamamakta, güvendiği birinden gelen haberi asla reddetmemekte; zaman zaman bazı sözlere inanmadığını belirtse de akılüstü nitelikteki hikâyelere çok da itiraz etmemektedir. Seyahatnâme boyunca görüleceği gibi, bazen savaflara katılmakta, bazen de kendini dünya nimetlerinden irak tutarak uzun süren yalnızlık tecrübeleri yaşamaktadır.

Benliğinde hissettiği ruhî tembellikten kurtulmak için tüm malını elden çıkarıp Şeyh Kemâleddîn Abdullah Gârî'nin tekkesine girmiş; ama kendi ifadesiyle hayat onu tekrar maceraların kucasına atmıştır.

d) Başlıca Hevesi: İnsanları, İnançları ve Gelenekleri Tanımak

O, Ortaçağ'daki Müslüman seyyahların en büyüğüdür; bir kısım şarkiyatçının da itiraf ettiği gibi eskiden Ortaçağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun bir numaralı rakibidir; hatta Kraçkovsky'nin ifadesiyle Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmesi ve üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşması münasebetiyle onu geride bırakmıştır.¹⁶ Kaldı ki İbn Battûta gezdiği birçok ülkede toplumsal yaşama karışmış, evlilikler yapmış ve anılarını hiçbir kuşkuya yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır. Oysa Marko Polo uzmanları iyi bilirler ki Rustichello bir dinleyici-yazıcı olarak sayfalar dolusu hayalî hikâye katmıştır Marko Polo'nun anılarına.¹⁷ İbn Battûta'nın tüm gezileri hesap edildiğinde karşımıza 73.000 (73 bin) mil gibi dudak uçuklatan bir mesafe çıkar.¹⁸

Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battûta, eserinde en fazla insan ögesine yer verir. Devlet adamlarından suflere, İbn Köyük gibi uluslararası ticaret yapan Türk asıllı namılı tacirlerden hukuk bilginlerine dek binlerce farklı kişiden bahsetmesi ve bu isimlerin büyük bir kısmının, o dönemdeki tarih ve biyografi kitaplarında aynen yer alması insanı hayrete düşürmektedir. Çeşitli milletlerin giyim kuşama, âdetleri ve inançları konusunda detaylara inmesi, bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan sayılmasına,¹⁹ bazıları nezdinde ise etnolog gibi görülmesine yol açmıştır.²⁰ İbn

Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verir. Fakat dönemin klasik coğrafya ekollerinden herhangi birine mensup olmadığı için mesafeleri ayrıntılı bir şekilde belirtmemiş, sadece kaç gün tuttuğunu anlatmıştır. Onun incelediği ana unsur insan olduğu için pek çok şehri "binaları sağlam, mescidi küçük..." yahut "köhne bir kapısı var, kalenin iç kısmı boş..." tarzında klişe cümlelerle geçiştirmiştir.

II) Seyahatinin Anahatları

Seyahatnâmeden öğrendiğimize göre Mağrip sultanı Ebû Saîd Merinî döneminde 2 Recep 725/14 Haziran 1325'te Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz 22 yaşındadır. Kuzey Afrika sahillerini takip ederek İskenderiye'ye varır. Burada Şeyh Burhâneddîn'in telkiniyle ruhunda Hint, Sint ve Çin gibi Doğu memleketlerini görme hevesi uyanır. İskenderiye'den Kahire'ye, oradan daha da güneye yönelip Yukarı Mısır diye bilinen Saîd bölgesine giden İbn Battûta, Şeyh Şâzilî'nin Humeysêrâ'daki kabri münasebetiyle onun *Hizbü'l-Bahr* virdini tam metin olarak verir.

Saîd'den Kızıldeniz kıyısındaki Iyzâb [=Ayzâb] limanına geçen seyyah, deniz yoluyla Cidde'ye varmayı planlamış iken bölgedeki siyasî karışıklıklardan ötürü Kahire'ye döner. Burada dikkat çeken birinci nokta, Ayzâb limanının uluslararası statüsü ve o dönem için şimdiki Süveyş Kanalı gibi işlev görmesidir. W. Heyd da *Yakındoğu'da Ticaret* adlı eserinde Ayzâb'ı o çağın uluslararası bir ticaret limanı olarak ayrıntılı bir şekilde inceler. İkinci nokta, seyyahın Mısır memlûklerinden bahsederken doğrudan "Etrâk" (=Türkler) kelimesini kullanması ve ileride görüleceği üzere Memlûk egemenlik alanını da aynı Anadolu gibi "Türk ülkesi" tabiriyle anmasıdır. O dönemin ünlülerinden İbn Haldûn da tarih kitabında Mısır Memlûk Devleti için "Devletü't-Türk" ifadesini kullanmıştır.

Kahire'de fazla kalmayan seyyah, 15 Şaban 726/18 Temmuz 1326'da Bilâdu's-Şam'a; bugünkü adlandırmayla Lübnan ve Suriye taraflarına doğru yola koyulur. Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya gibi şehirleri zigzaglar çizerek dolaşan seyyahın; bu civarla ilgili bilgilerinin bir kısmını daha eski bir seyyah olan Abderî'den aldığı ileri sürülmüştür. Kuşkusuz yolun bu denli dolambaçlı işlenmesi ve Abderî'nin güzergâhıyla benzerlik arzemesi Amikam Elad'ın bu tezinin yabana atılır cinsten olmadığını gösteriyor; ancak seyyahın kendisi zaman zaman İbn Cübeyr ve Bekrî gibi kaynaklardan faydalandığını belirtmiş, gerektiğinde bu tip eski yazarların verdiği bilgileri kendi dönemiyle kıyaslamıştır. Dolayısıyla ona kopyacılık suçlaması yöneltmek haksızlıktır.

9 Ramazan 726/10 Ağustos 1326'da Dımaşk'a varan seyyah, Ramazan'ı burada geçirir; başta Şihâbeddîn İbnü's-Şihna olmak üzere aralarında iki kadın muhaddisin (=Peygamber sözlerini araştıran ve derleyen bilginin) de bulunduğu 14 âlimden "icâzet" alır. Memlûk sultanı Nâsır'ın, siyasî düşmanı Kara Sunkur için özel ölüm timleri göndermesi, seyyahın Filistin-Dımaşk yolculuğuyla ilgili verdiği enteresan ayrıntılardanır. Bugünkü Banyas ile Lazkiye arasındaki Cebele şehrinde yuvalanan bu timler "İsmailî Fedâileri" namıyla tanınmakta; maaşlarını Nâsır'dan almaktadırlar. *Rihle*'den öğrendiğimiz kadarıyla bunlar profesyonel yokedicilerdir; seyahatin bu kısımları savaş tarihi ve gerilla taktikleri konusunda da iyi bir kaynaktır. Gerçi kütüphanelerimizde atıcılık, cengâverlik ve meydan harbi konularında epey yazma eser vardır; ama seyyahın gerek Kara Sunkur'la ilgili, gerekse Fars atabeklerinden Ebû İshak Şah Yincü ve Muzafferiye Devleti'nin kurucusu Mir Muzaffer'in verdiği vur-kaç taktikleri üstüne bilgiler gerçekten dikkat çekicidir.

Ağustos 1326'da Şam'dan hareket eden kafileyle Hicaz'a gelir ve ilk haccını yapar. 20 Zilhicce 736/19 Kasım 1326'da Mekke'den çıkarak Irak'a yönelen seyyah Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Tüster yoluyla İsfahan'a varır. Şeyh Kutbeddîn'den "tasavvuf tâci" olarak Şiraz'a yönelir. Şiraz'da Şeyh Mecdüddîn İsmail'in İlhanlı sultanı Muhammed Hudâbende'yi (=Olçaytu Han) etkilemesi ve Şîlik'ten Sünnîlik'e geçmesine vesile olması ile ilgili anekdotlar İran tarihi bakımından önemlidir. Bu şehirden Kâzerûn'a, oradan Kûfe ve Kerbelâ'ya yönelen seyyah, Irakayn sultanı İlhanlı

Ebû Saîd Bahadır Han'ın sıcak ilgisi ve ikramıyla mest olur. Bu arada İlhanlı Moğollarının resmî teşkilatlarını öğrenme gayesiyle Tebriz'e kadar varır ve geri döner. İlgili bölüm, Emir Çoban'ın siyasî ihtirasları uğruna girdiği macera, daha sonra Çobanoğlu'yla ilgili gelişmeler; dönemin üç süper gücü olan Altın Ordu, İlhanlı ve Memlûk devletleri arasında cereyan eden diplomatik ilişkiler, karşı devlete sığınma talebinde bulunan âsilerin âkıbeti; Ebû Saîd'in ardından İlhanlı İmparatorluğu'nun Celâyirli Büyük Hasan, Tatar Noyan İbrahim b. Sutay, Çobanoğlu Timurtaş'ın vârisi Alâeddîn Ertena, Emir Togay Timur, Emir Hüseyin b. Gıyaseddîn Kurt, Emir Muzaffer, Emir Kutbeddîn Tehemten, Emir Ebû İshak ve Lûristan Hâkimi Afrasiyab Atabek arasında paylaşılması ile ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir. Bağdat'tan Kuzey Irak'a varan seyyah, Samerra ve Tikrit'ten geçerek Cezîre-i İbn Ömer (=Cizre), Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezer. Artukoğullarından Gazi Melik Salih b. Kara Arslan'dan övgüyle bahseden seyyah, sultanın Mardin'de medrese, zaviye ve aşhaneler açtırarak halkını memnun ettiğini bildirir. Tekrar Bağdat'a gelen İbn Battûta, 727-730/1327-1330 arasında Arap şehirlerinde kalmış ve bu esnada üç kez hacca gitmiştir. 728/1328 yılında hacda meydana gelen kargaşa ve Memlûk ordusunun müdahalesi de bu bölümün önemli olaylarından.

730/1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaşır. Cible, Taizz, San'a ve Aden şehirlerini dolaşarak Yemen hükümdarı Türkmen soylu Nûreddîn Ali b. Davud Resûlî ile görüşür ve Aden limanından hareket ederek bugün Swahili olarak bilinen Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başlar. Evvelâ Zeyla' ve Mogadişu'ya (=Somali), sonra Monbassa (=Kenya) ve Kulva (=Tanzanya) limanlarına uzanan seyyah, deniz yoluyla Yemen'e; Zafâr limanına gelir ve bugünkü Umman sınırları içinde kalan Nezva'ya geçerek Sultan Ebû Muhammed b. Nebhan'la görüşür. Bu bölümde verilen malûmata bakılırsa Kalhat gibi Hint okyanusuna bakan Yemen ve Umman şehirleri ticarete çok ileri bir seviyededirler; halkın temel meşguliyeti, uluslararası deniz ticaretidir. Doğu Afrika sahilindeki Kulva şehrinin muazzam bir ticarî canlılığa sahip olduğunu, evlerinin çoğunun ahşaptan yapıldığını belirten seyyah, Mogadişu şehrinin hayvancılık ve okyanus ötesi ülkelerle ticaret açısından çok etkin olduğunu belirtir. Umman'dan ayrılan seyyah, Hürmüz limanına geçerek Kevristan (=Guristan), Sîraf gibi Fars Körfezi'nin İran kıyısındaki bölgelerini gezer ve tekrar Arabistan'a döner; 732/1332 yılında dördüncü haccını yapar. Bu bölümde, Hürmüz sultanı Kutbeddîn Tehemten b. Turan Şah ile ilgili haberler önemlidir. Onun yeğeni ile arasındaki çekişme ayrıntılı bir şekilde anlatılır bu bölümde.

Mekke'den çıkarak Hindistan'a niyetlenip Cidde limanına yollanan seyyah, Kızıldeniz'in fırtınalarında ölümle burun buruna gelince Ayzâb yakınlarındaki Re'südevvâir burnunda karaya çıkar ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye varır; oradan Gazze'ye giderek Beyt-i Makdis, Remle ve Akkâ yoluyla Lazkiye'ye ulaşır, nihayet bir Ceneviz gemisine atlayıp kendi söyleyişiyle "Türkiye"ye açılır. Alanya'da karaya çıkan seyyah 732/1332'de Anadolu'yu gezmeye başlar. Antalya, İsparta, Akşehir, Denizli, Tavâs, Muğla, Mîlâs ve Barçın'a uzandıktan sonra Konya-Erzurum seyahatini yapar. Barçın'dan sonra Konya'ya uzanması, oradan da Sivas, Erzurum, Erzincan gibi yerleri gezdikten sonra Birgi'ye gelmesi Paul Wittek gibi bazı araştırmacılarda hayret uyandırmış, "herhalde bu güzergâhta hiç dolaşmadığı; hatta sadece işittiklerini anlattığı" tarzında bir yorum yapılmıştır. Ancak bu karışıklık yani Erzurum'dan ansızın tekrar en Batı'ya; Birgi'ye uzanması, anılan bölgelerde seyahat etmediği şeklinde yorumlanamaz; belki de Kâtip İbn Cüzeyy'in kitabı düzenleyiş tarzından ileri gelen bir hatadır bu.

Aksaray, Niğde gibi Ertena'ya bağlı alanları gezen seyyah, Kayseri'de Ertena'nın hanımıyla

karşılaşmıştır. Sivas'tan Kayseri'ye bu geniş bölgede Alâeddîn Ertena, İlhanlı hükümdarının vekili olarak hareket etmektedir. Konya'dan geçerken Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'den "Şâir Şeyh" sıfatıyla bahseder. Birgi'den çıkarak Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergâhını takip eden seyyah, Umur Bey'in Haçlılarla yaptığı savaştan bahsetmiş; Osmanlıların komşu beylikler arasındaki saygın konumunu anlatmıştır. Daha sonra Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop'a varan İbn Battûta; Anadolu'nun siyasî vaziyeti, ticarî kapasitesi, Ahılık müessesesi ve Hanefilik'in yaygın ve egemen mezhep oluşuna dair ayrıntılı bilgi sunmuştur. Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkmış, "Deşt-i Kıpçak" tabir edilen bölgeden geçerek Sultan Uzbek'le görüşmüş, bir zamanlar bugünkü Kazan civarına kurulu eski Bulgar şehrine varmış, Sibiryâ anlamındaki Ardu'z-Zulmet'e (=Karanlıklar ülkesi) ulaşamadığını belirterek orası hakkında kısaca bilgi vermekle yetinmiştir. İbn Battûta'nın Bulgar şehri ve Ardu'z-Zulmet hakkında söyledikleri Janicsek gibi bazı araştırmacılar tarafından "bir kısmı uydurma, bir kısmı çalma" diye nitelendirilmiş ise de sonraki araştırmalarda da görüleceği üzere; gerek "sessiz ticaret" adı verilen sistemin dünyanın başka bölgelerinde farklı zamanlarda cereyan ettiğinin saptanması, gerekse seyyahın "Karanlıklar ülkesi"ne gitmediğini; fakat gidenlerden duyduğu şeyleri aktardığını açıkça belirtmesi, ona yöneltilen suçlamaların yersiz olduğunu göstermiştir.

10 Şevval'de Bizans imparatorunun kızı ve Sultan Uzbek'in üçüncü hatunu olan Beylun'un kafilesinde Ukek, Sudak, Baba Saltuk (=Dobruca) yoluyla Kostantiniye yani İstanbul'a gelen seyyah, imparatorun ismini herhalde unutmuş olacak ki, klişe bir ad vererek "Tekfur b. Circis"le görüşüğünü belirtir. Gerek imparatorun ismi, gerekse güzergâhtaki kapalılık sebebiyle ilk araştırmalarda Kostantiniye seyahatinin uydurma olduğu ileri sürüldüyse de sonraki araştırmalarda İstanbul'la ilgili bilgilerin büyük bir kısmının doğru olduğu belirtilmiştir. İstanbul'dan tekrar Deşt-i Kıpçak'a dönen seyyah, Uzbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yolu üzerinden hareket ederek Ural nehrinin Hazar'a kavuştuğu yerde Saraycuk şehrine varır ve kırk gün süren bir seyahatin ardından "Türklerin en güzel şehri" diye nitelendirdiği Harizm'e ulaşır. Burada Emir Kutlu Demür ile görüşen ve eşi Turabek Hatun'dan hediyeler alan seyyah, Ceyhun'un kuzeydoğusundan geçerek Kat, Vabkent, Nahşeb yoluyla Semerkand'a ulaşır. Bu seyahati esnasında Çağatay Hanlığı'nın başında bulunan ve Mâverâünnehr hâkimi olarak bilinen Tarmaşirin'le görüşür. Tarmaşirin'in diğer Moğol asilzâdeleri karşısındaki durumu, Yasak'ı uygulamayışından ötürü cezalandırılmak istenmesi ve misafiriyle Türkçe konuşması gibi konular ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir.

Sonra Horasan'ın en büyük şehri olan Herat ve Cam'a uğrayan seyyah, Tûs, Serahs, Bistam şehirlerini dolaşır Doğu'ya dönerek Hindukuş dağlarına uzanır; oradan Gazne-Kabil yoluyla 1 Muharrem 734/12 Kasım 1333'te İndus vadisine gelir. Buradan Delhi Türk Sultanlığı'na giren seyyah 734 Safer/1334 Temmuzuna kadar Delhi'de kalır. Bu bölümde Delhi Sultanlığı'nın iyi işleyen istihbarat servisine, "acele posta servisi" gibi fonksiyonu olan "vulak" sistemine, Horasan asıllı Müslüman misafirlerin sultan nezdinde kavuştuğu itibara değinir. Hindistan'da yedi yıldan fazla kadılık hizmetinde bulunan seyyah, sultanlığın siyasî, tarihî, malî vaziyeti, Hint devletçikleri ve diğer Türk asıllı memlûkler tarafından kurulan emirliklerle girdiği mücadeleleri etraflıca anlatır. Daha sonra Delhi'den güneye uzanan seyyah; Dehfattan gibi güneybatı sahil şehirlerinden geçerek Kalikut'a varmıştır. Aslında sultan ona Çin'e sefir olarak gitme vazifesi vermiştir ama seyyahımız hem savaşlardan, fırtınalardan ve gezme tutkusundan başını kaldıramamaktadır; hem de dengesiz sultanın yanına dönmeye pek niyeti yoktur.

Malabar sahillerindeki Müslümanların ticarî ilişkilerinin son derece canlı olduğunu belirten seyyah, buradan Maldivler'e açılır. Maldiv halkının dindar ve halim-selim insanlar olduklarını, ancak kadınların gereğince örtünmediklerini, bu ülkede birkaç zengin kadınla evlendiğini belirten seyyah; âdetler ve ticarî teâmüllere ilişkin ilginç bilgiler verir. Maldiv'de birbuçuk sene kalan seyyah gemiye atlayarak Seylân'ın Puttalem şehrine gelmiş, Serendîb dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görmüştür ki gerek Hint dinlerinden olan grupların, gerekse semavî dinlerden olan ziyaretçilerin kutsal saydığı böyle bir ziyaretgâhın çıkış ve iniş yollarındaki manzara, dinler tarihi bakımından çok önemlidir.

Buradan ayrılıp Bangladeş kıyılarına geçen seyyah, Bengal sultanı Mübarek Şah ile görüşemediyse de ülkenin tarihi ve komşu bölgelerle münasebeti hakkında bilgi vermeyi ihmal etmez. Daha sonra Berehnekâr ülkesine geldiğini, bura halkının erkeklerinin köpek ağızlı olduğunu, başka toplumlarda bulunmayan garip âdetlerin bu grupta bulunduğunu anlatan seyyah, bazı araştırmacılar tarafından uyduruculukla suçlanmış ama sonraki çalışmalarda bu ülkenin Andaman olabileceği söylenmiştir. Buradan Cava'ya, oradan da Sumatra'ya geçen seyyah, Malakka boğazında tur atarak Kakula (=Malezya; Kuala Terengganu) limanına gelir. Tekrar açılarak bir aydan fazla bir süre boyunca denizde mahsur kalır; nihayet bazılarınca efsane sayılan Tavalisi ülkesine varır. Tavalisi'nin neresi olduğu konusunda *Rihle* şârihleri arasında ihtilâf vardır. Yamamoto, buranın Borneo'daki Şampa kıyıları olduğunu savunmuş, bazıları Kamboçya, bazıları da Tongking olduğunu savunmuştur. Ancak ilginç olan nokta, Tavalisi ülkesinin bir prenses tarafından yönetilmesi ve bu kadının Türkçe konuşmasıdır. Olay, –gerçek olmadığını varsaysak bile– İbn Battûta gibi gezgin bir Arabın kafasındaki "Türk" ve "Türk Hatunu" imajını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Buradan Çin'e açılan seyyah, 17 gün sonra Zhangzhou limanına varır ve resmî görevli olmak münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbalık'a (=Pekin) götürülür. İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre Çin'de hâkim olan Moğol hanedanı, Müslüman tacirlere iyi davranmaktadır. Kâğıt paradan ve Çin bürokrasisinden bahseden seyyah, emeklilerle ilgili uygulamaları anlatırken hayretini gizlememiştir. Çinlilerin resim yapma ve seramik işinde usta olduğunu belirten seyyah, ipeğin iç pazarda pek matah olmadığını, sadece ihracat malı olarak değer kazandığını anlatır. Ancak o dönemdeki Moğol kökenli Yuan hanının Kurtay adını taşıması gibi ayrıntılar, İbn Battûta'nın Çin gezisinin yakıştırma olduğu tarzında itiraz ve suçlamalara kapı aralamış ise de Çin'deki ticarî etkinlikler, kâğıt para, Müslümanların bu ülkeyle olan münasebetleri gibi konularda verdiği diğer bilgiler, başka kaynaklarca da doğrulanmıştır.

Çin'den ayrılıp Sumatra'ya, oradan Cava'ya geçen seyyah; Malabar kıyılarına yönelir ve bir daha Delhi'ye uğramaz. Herhalde Hint sultanından çekinmiştir. Sonra Fars Körfezi'ne giren seyyah, Bağdat ve Suriye yoluyla Mısır'a varır ve beşinci haccını yerine getirir. Mekke'den tekrar Mısır'a geçen seyyah, İskenderiye'den denize açılmış, 750 yılının Safer ayı/1349 Nisan ve Mayıs aylarında Tunus'a varmış, oradan bir Katalan gemisine atlayarak Sardunya adasının büyük limanına (=Cagliari) gelmiştir. Sardunya'dan apar topar Cezâyir'e açılarak Tenes'te karaya çıkmış; nihayet hicrî 750 yılının Şaban sonunda, yani 1350'nin Kasım ayında Fas'a ulaşmış ve Sultan Ebû İnân Merinî'nin huzuruna girmiştir. Seyahatnâme'nin bu kısmında Merinî Devleti ve Ebû İnân biraz abartılı bir şekilde övülse de ülkede sunulan sosyal hizmetler ve bayındırlık durumu çok yüksek bir seviyededir. Fas'ta bir süre kalan seyyah, fazla beklemeden Endülüs'e geçer. Marbella, Malaga, Hama yoluyla Gırnata'ya varır; aynı yoldan geridönerek Merrâkeş'e geçer. Bu bölümlerde dikkat çeken şey, Merinîlerin Endülüs'e

olan yoğun ilgileridir. Bu uğurda girdikleri savaşlar; inşa yahut tamir ettikleri kaleler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Tekrar seyahat arzusuyla yollara düşen seyyah bu sefer Mali'ye yönelmiş, Büyük Sahra'yı kuzeybatıdan güneybatıya doğru arşınlayarak Nijer'e girmiş, siyahların zengin ve müreffeh ülkesini görmüş, Sultan Mensa Süleyman ile görüşmüş ve daha içlere dalmadan Merinî sultanından gelen bir emirle 754 yılının Zilkade ayında/Aralık 1353'de Sicilmasa'ya dönmüş ve nihayet Fas'a gelmiştir. Yolculuğunun bu kısmında İç Batı Afrika hakkında çok önemli bilgiler vermektedir; Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi 19. yüzyıldaki sömürge amaçlı keşiflere kadar bu bölge hakkında en detaylı ve doğru bilgileri veren seyyah, İbn Battûta'dır.

III) Seyahatnâme Metninin Özellikleri

a) Yazılış Tarihçesi

Seyyahımız tarafından *Tuhfetün'-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan ve literatürde *Rihle* ismiyle bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla 28 yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'ye ham metin olarak aktarışı neticesinde; kâtibin bazen biraz kısaltma, bazen de ekleme gibi tasarruflarıyla hazır hâle getirilmiş kitaptır. Ancak İbn Cüzeyy'in fazla müdahale etmediği bellidir. Secî, yani düzyazı uyaklarıyla süslenmiş külfetli girişin sonunda özetle şöyle diyor kâtip:

"Üstat İbn Battûta'nın sözlerini aktarırken onun maksadını anlatan kelimeleri kullandım; lâkin çoğu kez nasıl söylediye öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirirken en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberleri sunarken güvenmediğini bildiren sözler söylemiştir. Yer ve kişi adlarından problemlili olanları hallettim; harekeleri [ünlü harfleri] vs. belirtmekle kitabı daha verimli hâle getirdim; bu konuda epey çaba gösterdim."

Bazılarının sandığı; birtakım çeviri ve neşirlerde –hattâ Defréremery/Sanguinetti nüshasında– ileri sürüldüğü gibi mukaddime kısmı İbn Battûta tarafından değil İbn Cüzeyy Kelbî tarafından hazırlanmıştır. Dr. Abdülhâdî Tâzî, 1997'de tamamladığı *Rihle* neşri için 30 nüshaya baktığını ve bazı özel nüshalarda mukaddimenin "*İbn Cüzeyy der ki*" diye başladığını kaydediyor. Kitap sonunda verilen iki ayrı tarihten de anlaşılacağı üzere İbn Battûta'nın hatıralarını yazıya geçirişi 3 Zilhicce 756'da/9 Aralık 1355'de son bulmuş; böylece İbn Cüzeyy elindeki metin üzerinde çalışmış, yer yer özetleme yaparak kendinden bazı bilgileri de –adını ve kaynağını belirterek– kitaba eklemiştir. Bu durumda metin, kitap sonunda belirtildiği gibi İbn Cüzeyy'in elinden 757 Safer ayında/1356 Şubatı'nda çıktığına göre düzeltme, müsveddeleri temize çekme ve redaksiyon işleri üç ay sürmüş olmalıdır.

b) Üslûbu

Eserin dili genelde sadedir; ancak üç farklı anlatım tarzından bahsetmek mümkündür.

1- İbn Battûta'nın getirdiği canlılık

Kitabın canlı havasını oluşturan ana kısım; kısa cümleler ve yalın tasvirler hâlinde İbn Battûta'nın kaleminden çıktığı gibi bırakılmış olmalıdır. İbn Battûta, Cafer Halîlî gibi bazı modern araştırmacılara göre klasik eğitimden geçmesine rağmen halktan biridir; olayları aktarırken çok diri, hatta zaman zaman kaba sayılabilecek betimlemelerde bulunduğu gibi siyaset literatürünün en rafine terimlerini de tam yerinde kullanabilir. Gayet meraklıdır ve genel halktan biri gibi, ne görüyorsa onu anlatır. Hindistan hükümdarının nasıl olup da hem çok cömert hem çok zalim davranabildiğini açıklarken asla yuvarlak kelimeler kullanmayı denememiş; kan, kamçı, kılıç, ciğer, bağırsak gibi "sakatat ilminin furû mesaili"²¹ değinmeden geçememiş; afrodisyaklar, Marhata dilberlerinin güzelliği ve "en hoş beraberliği hangi ırktan kadınlarla yaşadığı" gibi konularda da ayrıntıyı ihmal etmemiştir. Hediye dağıtanları övmüş, cimrileri yermiştir. Kısaca, Afrika zencileriyle ilgili değerlendirmeleri bile onun objektifliğine dair iyi bir kanıttır.

2- İbn Cüzeyy etkisi

Kâtibin arada bir müdahalesi, ya bir şiir ya ilgili şehrin hatırlattığı bir anekdot yahut İbn Battûta'nın verdiği bilgiyi düzeltme niteliğinde birkaç cümlecik kısa açıklamalarla sınırlı kalmıştır. İbn Cüzeyy'in üslûbu gerek mukaddimeden gerekse kitap içinde yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere biraz külfetli, yapmacık ve süslüdür. Dönemin diğer saray kâtipleri gibi garip benzetmelere yer verir o. Nitekim çağdaşı olan Memlûk Sarayı'nın ansiklopedist kâtiplerinden İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî'de de benzeri eğilimler görülür.

3- Alıntı yapılan kaynakların etkisi

Seyahatnâme içinde ayrıntılı bina betimlemelerin yapıldığı, genel akışa uymayan birkaç uzun bölüm vardır. Sözgelimi, Emevî Câmii ve Kâbe betimlemelerinin bulunduğu satırlar İbn Battûta'nın kendi anlatımından değildir. İbn Battûta bu bölümlerde İbn Cübeyr ve Bekrî gibi alanının uzmanı olan daha eski seyyahlardan alıntı yapmış ve bu alıntıları kimden yaptığını belirtip isim vermiştir. Seyahatnâme'nin dikkat çekici bir yönü de çeşitli şehirler hakkında çok sayıda manzume içermesidir.

IV) Seyahatnâme'nin Tarihî Önemi

a) Genel Tarih Bakımından İbn Battûta'nın Yegâne Olduğu Noktalar

İbn Battûta Seyahatnâmesi, bazı ülkelerin, hanedanların ve kurumların geçmişindeki karanlık noktaları aydınlatma bakımından yegâne kaynak gibidir.

1) Anadolu topraklarını Ahılığın yaygılaştığı yıllarda gezen İbn Battûta Ahılık konusunda ana kaynaktır. Ancak "ahı" kelimesinin "ahi" şeklinde okunması gerektiğini ileri sürenlerin İbn Battûta'yı tanık tutması yersizdir. İlerde bu konuya değinilecektir.

2) Çağatay sultanı Tarmaşirin'e dair ayrıntılı bilgi başka kaynaklarda yoktur. Tarmaşirin'in ülkesinden çıkışı, Yasak'ı ihmalinden ötürü Moğol asilzâdelerinin onu sevmeyişi, Hint sultanının ona karşı tutumu ve Tarmaşirin'in nasıl öldüğüne ilişkin farklı rivayetler uzun uzadıya anlatılır. Çağatay Hanlığı'na dair bilgi diğer kaynaklarda çok azdır.

3) Delhi Türk Sultanlığı ile ilgili olarak İbn Battûta tarafından verilen bilgiler çok kıymetlidir. İç çekişmeler, "Rây" denilen Hint asıllı krallarla yapılan savaşlar, devletin kriz zamanları için aldığı ekonomik tedbirler ve dış politika; sultanın daha çok Horasan kökenli olan Müslüman yabancılara "eizze" (=muhteremler) deyişi ve onlar aracılığıyla kudretini artırmak isteyişi diğer kaynaklarda pek rastlanmayan bilgilerdir.

4) İran'da İlhanlı Devleti'nin etki alanı altında olmakla birlikte nispeten özerk bir yapı arzeden Afrasiyablılar, Gûrîler gibi çeşitli atabekler hakkında verilen bilgiler de gayet zengindir.

5) Pasifik'te Cava ve Sumatra'nın siyasî durumu, Maldiv adalarının Müslüman halkı, kadın hükümdarı, ticarî teâmülleri, kültürel tarihi ve Hindistan'daki Türk Sultanlığı'nın bu adalara olan etkisi *Rihle*'de ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

6) Afrika'nın doğu kıyıları yani bugün Swahili olarak bilinen bölgeyle ilgili verdiği bilgiler de kıymetlidir. İbn Battûta kıyı şeridinden güneye doğru inmiş; önce Mogadişu'ya sonra Mombassa ve Kulva'ya varmış, bugünkü Tanzanya'nın sahil şehirlerini dolaşmış, yerli halkın âdetlerinden ve ticarî kabiliyetinden uzun uzun bahsetmiştir.

7) Kuşkusuz *Rihle*'nin en önemli kısımlarından biri, İç Batı Afrika'da Malli Sultanlığı ile ilgili bölümdür. İbn Battûta bu bölgenin asıl kâşifi olarak gösterilir.

b) Türk Tarihi Bakımından Önemi

İbn Battûta'nın yaşadığı döneme Türk-Moğol asrı dense yeridir. Tabî ki Moğolların epey zamandır Türklerle kaynaştıkları, birçok bölgede kendi dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başladıkları unutulmamalıdır; nitekim Deşt-i Kıpçak'ta yani Altın Ordu hükümdarı Uzbek Han'ın ülkesinde böyle olmuştur. Seyyahımız, Avrupa dışında eski dünyanın neredeyse tümünü gezmiştir ve dolaştığı ülkelerin çoğunda Türkler egemendir. İbn Battûta "dünyanın yedi büyük hükümdarı"nı sayarken ilk sırayı kendi hükümdarı Ebû İnan Merinî'ye verir ve diğerlerini şöyle sıralar:

Memlûk Türklerinden Mısır ve Suriye bölgesinin hükümdarı Nâsır,

İlhanlı soyundan gelen Moğol asıllı Irakayn hükümdarı Ebû Saîd,

Deşt-i Kıpçak hükümdarı Uzbek Han,

Türkistan ve Mâverâünnehir'de halk ve kültür bakımından Türkleşmiş Çağatay Hanlığı'nın başında bulunan Tarmaşirin,

Hindistan'da Horasan asıllı Türk memlûklerden Muhammed Tuğluk Şah,

Moğol hanedanından olan Çin hükümdarı.

Anadolu'da ise Osmanlı henüz yeni doğmuştur. Bu tablo Cengiz sonrası İslâm dünyasında, hattâ Avrupa dışında tüm eski dünyada siyasî erkin genellikle Türklerin ve Moğolların elinde olduğunu gösteriyor. Moğolların dehşetengiz yıkıcılığının izleri Buhara gibi şehirlerde hâlâ mevcuttur ancak hızlı bir imar ve kültür hareketine girişerek Türk, Fars ve Arap üstatların eliyle medeniyet tarihine geçecek olgun eserler vermeye başladıkları da görülmektedir. İbn Battûta, Türklerin siyaset, bilim, ticaret ve şehircilikle ilgili üstünlüklerini hiç gocunmadan anlatır. O kendi toprağını, kendi sultanını çok sever ama buradan yola çıkarak topyekûn bir Arap veya Berberî üstünlüğü iddiasını hiç gütmemiş; hattâ şehirleşememiş Arapları –emir bile olsalar– kıyasıya eleştirmiştir.

Rihle'de Anadolu'nun o günkü durumu hakkında zengin bilgiler vardır. Beyliklerin iç anlaşmazlıkları, Umur Bey'e karşı düzenlenen Haçlı saldırıları, Alanya'nın uluslararası bir liman oluşu, Germiyanogullarına karşı hissedilen güvensizlik, Eretna Devleti'nin refahı, Sinop'un stratejik önemi, Erzurum ve Erzincan'da birbirleriyle çarpışan Türkmen oymakları, Anadolu'da Hanefî mezhebinin yaygın oluşu, İlhanlıların Anadolu siyaseti; Emir Çoban ve Çobanoğlu'nun siyasî ihtirasları, son olarak Ahılığın yükselişi hakkında İbn Battûta birinci el kaynaklardandır. *Rihle*'nin kaydettikleri, başka kaynaklarla yeterli derecede karşılaştırılarak incelenmemiştir. Gerçi o devirde İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî gibi Arap kaynaklarında da Anadolu hakkında kayda değer bilgiler vardır ama bunlar İbn Battûta kadar derli toplu değildirler ve doğrudan kendilerine yapılan nakilleri aktardıkları için ikinci elden kaynak sayılırlar.

c) Türk Dili Tarihi Bakımından Önemi

Rihle'nin içerdiği Türkçe kelimeler henüz incelenmemiştir. Alfred Leon Sarton'un da değindiği gibi, *Rihle*'de Türkçenin tarihî gelişimine az da olsa ışık tutacak bir hayli kelime vardır. "Koşçı, duki, baruci, tandari" gibi isimler; "kılıc tıhar, hoş misen" gibi cümleler ve ikide bir karşımıza çıkan "Demurtaş, Tugan (=Togan)" gibi özel isimler bize o dönemde çeşitli bölgelerin lehçe özellikleri hakkında bilgi verebilir. Araplara ve diğer İslâm milletlerine nazaran İbn Battûta literatürünü oluşturma işine M. Şerif Paşa çevirisiyle epey önde başlamamıza rağmen daha sonra hiçbir ciddi çalışma yapılmamış; yapılanlar karşılaştırmalı araştırmalar seviyesine çıkmamıştır.

d) Antropoloji ve İktisat Tarihi Bakımından Önemi

Rihle'de sosyal hayat, âdetler, inançlar ve törelere dair çok zengin bir malzeme vardır. Yemek

tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasî terimlerden tasavvufî tabir ve tecrübelerine dek o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilmiştir. Kitap bu yönüyle ansiklopedik bir hüviyet taşır. Gerek Alfred Leon Sarton gibi bilim tarihçileri²² gerekse H. Gibb gibi mütercim-araştırmacılar *Rihle*'nin bu yönüne dikkat çekmekten geri durmamışlar ve Dr. A. Abdülganî Gânim gibi kimi araştırmacılar da İbn Battûta'yı ilk antropologlardan saymışlardır.²³ Gânim'in de belirttiği gibi *Rihle*'nin âdetler, ekonomik ve hukukî uygulamalar gibi verileri ele alındığında karşımıza ayrıntılı ve renkli bir dünya tablosu çıkmaktadır.

Hindistan'la ilgili kısımda ölü yakma merasimine yer verilmiş, İran'ın Firuzan şehrinde cenaze merasiminin düğün havasında cereyan ettiği belirtilmiş, İycec'de cenazenin tam bir matem havasında kaldırıldığı; cemaatin perçemlerini keserek çığlık attıkları anlatılmış, Anadolu'nun Mudurnu yöresinde mezarların üstüne –uzaktan bakınca evi andıracak şekilde– tahta çatılar kondukları değinilmiş, Sinop'ta cenaze kaldıranların başlarını açtıkları ve giysilerini ters çevirdikleri kaydedilmiştir. Moğol kökenli Çin kağanlarının cenazesinde hizmetçi ve cariye tayfasından bir grup insan diri diri gömülmekte; Maldiv adalarında katil bulunup öldürülmeden maktûlün cenazesi kaldırılmamaktadır.

İbn Battûta sosyal statü ile ilgili sembollere de değinmiştir. Çin'de tacirler kazandıkları altını özel boyutlarda eriterek evlerinin kapısına asmakta; beş kalıp altına erişen tacir parmağına tek yüzük geçirmekte, on kalıp altına erişen ise iki yüzük takmaktadır. Maldiv kadınlarının giyim kuşamı, evlilik âdetleri çok ayrıntılı anlatılır. Onu en çok şaşırtan noktalardan biri de Türk kadınlarının statusüdür. Anadolu'da kadınlar tıpkı bir akıncı gibi at koşturmakta, pazarlarda yoğun ticarî etkinliklerde ön sıraları tutmaktadırlar. Uzbek Han'ın ülkesinde asilzâde hanımları sosyal hayatta kocalarından aşağı kalmamaktadırlar. Tavalisi ülkesini anlatırken burayı yöneten prensesin iyi bir savaşçı olduğunu ve Türkçe konuştuğunu belirtir.

Onun antropolojik gözlemlerinin en önemlisi, anaerkil düzene işaret ettiği yerlerdir. İç Batı Afrika'daki Müslüman zencilerin İyvallatin bölgesinde kurdukları düzen, tamamen anaerkil esaslara dayanmaktadır. Soybağı ve miras işlerinde anne ve annenin ailesi belirleyici konumdadır. Orada erkekler, soybağlarını babalarına değil analarına ve dayılarına dayandırmaktadırlar.

Rihle'de ticaret kültürüyle ilgili olarak Ahı birliklerine değinilmiş, bunların Kırım'dan Konya'ya, Alanya'dan Sivas'a uzanan siyasî ve ticarî etkinliğine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ona göre Ahılık, Mısır'daki Fütüvvet sistemine benzemektedir. Bu düzenin bir benzeri de İsfahan'da mevcuttur. Çin'de iktisadî etkinliklerin tümünün kâğıt paralara bindirildiğini; bu kâğıt parçalarının yıpranması veya yırtılması durumunda günümüzün merkez bankasına benzeyen büyük bir darphaneye getirilerek değiştirildiğini anlatır. Maldivlilerin ve Koko'daki Afrikalıların mübadele aracı, "veda" denilen deniz kabuklarıdır. Bu adalarda büyük memurlara maaş olarak "pirinç" ödenmektedir. Paul Bohonan'ın Tiv kabileleri üzerine yaptığı araştırmalar İbn Battûta'yı doğrular mahiyettedir.²⁴ *Rihle*'yi ilginç kılan noktalardan biri de seyyahın gezdiği ülkelerdeki dinar ve dirhemleri Mağrip ve Mısır paralarıyla karşılaştırmasıdır. Böylece çeşitli ülkelerin para birimlerinin gerçek alım gücünü mukayeseli olarak verir.

Bazıları İbn Battûta'nın eserini bir fıkıh metni gibi görmek; hattâ üretecekleri "içtihat" için temel belge niteliğinde bir kaynak gibi değerlendirmek isteyebilir; ancak şu bilinmelidir ki İbn Battûta

klasik anlamıyla yetkin bir "müftü" veya "fakih" değildir. Dolayısıyla kitapta seyyahın onayladığı veya onaylamadığı yargı ve olaylar, "birebir İslâm hukukunun temellerini yansıtan belgeler" olarak değil; iç ve dış eleştirisi yapıp değerlendirilmesi gereken "edebî, tarihî, folklorik ve sosyolojik malzemeler" olarak algılanmalıdır.

V) Seyahatnâme'yle İlgili Kuşukular ve Cevaplar

Rihle'nin bazı bölümlerinde tarihî kopukluklar olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Birtakım olayların betimlenişindeki abartı, bazı şehirleri anlatırken pek çok seyyahın değindiği konulara değinmemesi gibi durumlar çoğu İbn Battûta şârih ve çevirmeni tarafından doğal karşılanmış; hattâ son araştırmalarda İbn Battûta'nın başka seyyahlara göre daha gerçekçi olduğu ve sağlam bir hafızaya sahip bulunduğu vurgulanmıştır. Kaldı ki ana metin üzerinde kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin az da olsa değişiklikler yaptığı göz önüne alınmalıdır.

Ancak eserin birkaç bölümüne ciddî ve sert eleştiriler yöneltilmiştir. Oryantalist Stephen Janicsek, *Rihle*'deki Ardu'z-Zulmet (=Karanlıklar ülkesi; Sibiryâ) ve Bulgar şehriyle ilgili anekdotları uydurma, hattâ kötü bir kopya gibi algılamış,²⁵ Yule tarafından Çin'le ilgili bölümlerin yakıştırma olduğu söylenmiş, Pasifik denizindeki seyahatin bir kısmı; Tavalisi ülkesi ve Berehnekâr cemaati hayalî sayılmış; efsanevî kuş Rohh'dan bahsetmesi ise tenkitleri büsbütün artırmış, seyyahın "*Sindbad masallarından fazla etkilendiği*" ileri sürülmüştür.²⁶ Fakat zamanla Kraçkovsky,²⁷ Gibb,²⁸ Yamamoto,²⁹ Ağa Mehdî Hüseyin³⁰ ve S. M. İmamüddîn³¹ gibi şârih ve çevirmenler *Rihle*'deki bu kısımların çoğunu belgeleyip onaylamışlar; bir bölümünü de uygun şekillerde yorumlamışlardır.

İbn Battûta'ya yöneltilen yeni bir itham da Amikam Elad'dan gelmiştir.³² Elad'a göre *Rihle*'de Filistin'le ilgili bölümler daha eski bir Müslüman seyyahtan; Muhammed Abderî'den çalınmıştır. Bu tür cüretkâr iddiaların sahiplerinin de bileceği üzere İbn Battûta zaman zaman seyahat rehberi türü kitaplardan faydalandığını asla saklamamıştır. Seyyahımız, Bekrî'nin *Mesâlik*'inden bahsetmiş,³³ İbn Cübeyr'den alıntı yaptığını belirtmiştir.³⁴ Dolayısıyla Abderî'den de faydalanmış olabilir. Ancak belli bir kitaptan faydalanmış olması, orayı gezmediği anlamına gelmez; hattâ kendi sunduğunu daha derli toplu hâle getirme gayretiyle böyle davranmış olmalıdır. Zaten Dımaşk ile ilgili anlattıklarında da görüleceği üzere alıntı yaptığı kaynakta olmayan yeni ve taze bilgileri kitabına eklemeyi asla ihmal etmemiştir.

İbn Battûta'ya yöneltilen ciddî eleştiriler bağlamında yukarıda işaret edilen kısımlarla ilgili olarak cevaplar veren ve *Rihle*'nin orijinalitesini savunan Yamamoto, Ağa Mehdî Hüseyin, Gibb ve İmamüddîn gibi uzmanların cevapları Nevvâl Muhammed A. İsmail tarafından üç madde hâlinde özetlenmiştir.³⁵ İbn Battûta'nın fıkıh bilgisi, verdiği bilgilerin güvenilir olup olmadığı gibi konular Arap âleminde de tartışılmıştır.³⁶ İbn Battûta'ya henüz hayattayken epey itiraz yapıldığı bilinmektedir. Bilfıkî onunla alay etmiş ancak İbn Haldun'un da kaydettiği gibi onu hayretle karşılayanlar, Merinî veziri İbn Vudrâr tarafından hakettikleri cevabı almışlardır.

VI) Tarih Sırasına Göre İbn Battûta ve Rihle

Hakkında Seçilmiş Bibliyografya

a) En Eski Kaynaklar

– Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö: 776/1374), *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta*, Kahire, 1975, C. III, s. 273-274. Yazar, İbn Battûta'ya değinirken onun gezilerine eleştirel bir bakışla yaklaşıyor.

– İbn Haldun (ö: 809/1406), *Mukaddime*, Beyrut, 1965, C. II, s. 564-566. İbn Haldun burada gerçekleşmesi zor olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığını vurgulayan Vezir İbn Vudrâr'ın uyarılarını aktarırken İbn Battûta ve gezilerinden bahsediyor.

– İbn Hacer Askalânî (ö: 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine*, Haydarabad, 1972, C. III, s. 480-481. İbn Hacer, İbnü'l-Hatîb'den aktarma yaparak İbn Battûta'yı kısaca anlatıyor.

– Temgrûtî (10/16. yüzyılın sonları), *en-Nefhatü'l-Miskiyye fi's-Sifâreti't-Türkiyye*, Henry de Castries neşri, Paris, 1929, s. 20-68. Temgrûtî doğuya, İstanbul'a doğru çıktığı uzun seyahatinde (997/1589) bazı şehir ve bölgeleri tanıtırken İbn Battûta'dan bahsediyor. Yanında getirdiği İbn Battûta nüshalarıyla doğu İslâm dünyasına *Rihle*'yi ilk tanıtan yazar belki de Temgrûtî idi.

– Makkarî (ö: 1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337. Yanında pek çok kitapla doğuya göçen bu büyük araştırmacı, Endülüs kökenli âlim ve edebiyatçıları konu aldığı dev eserinde İbn Battûta'dan ve *Rihle*'nin içeriğinden bahsediyor.

– Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), *Münteka (Muhtasar) Rihleti İbn Battûta*, Yazma olan bu eser İzmir Millî Ktp., nr. 1753'tedir. Ayrıca bkz.: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, [Mısır Millî Kütüphanesi, Kahire] Vakf-ı Teymûr yazmalarından mikrofilm nr. 17732. Daha başka nüshaları da vardır. Beylûnî, *Rihle* üzerinde dikkatli bir çalışma yaparak iyi bir özet çıkarmıştır. Samuel Lee'nin 1829'da yaptığı çevirinin kaynağı da bu özettir. İlerde değinileceği gibi meçhul biri tarafından Türkçe'ye çevrilen bu özetin bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

– Zebîdî (ö: 1204/1790), *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1980, "b-t-t" madd., C. XIX, s. 159-165. Yemenli büyük dilci Zebîdî, "b-t-t" kökü hakkında bilgi verirken İbn Battûta'nın Beylûnî tarafından yapılan özetine değiniyor; bu ismi "Batûta" değil, şeddeli "Tı" ile "Battûta" şeklinde okumak gerektiğini söylüyor.

b) Batı Dillerinde Yapılan Çalışmalar

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig: De Muhammed Ebn-Batuta Tingitano, Jena 1818", *Journal des Savans* Paris, 1820, s. 15-20.

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Journal des Savans*, Paris, 1829, s. 475-484, 552-559.

- Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, Berlin, 1831, I. s. 1-18, II. s. 9-16 ve III. s. 17-19.
- Anonim bir çalışma, "Ueber den Lauf des Nigers und einige Punkte der Geographie des inneren Afrika's", *Neue Allgemeine Geographische Ephemeriden*, S. 7, Weimar, 1820, s. 468-420.
- Wappaus, Johann Eduard; "Review of de: Santo Antonio Moura, Jose; Viagens extensas e dilatados do celebre arabe Abu-Abdallah, mais conhecido pelo nome de Ben-Batuta, Lisbon 1840", *Göttingische gelehrte Anzeigen*, S. 201, 1842, s. 2001-2009.
- de Slane, Mac Guckin; "Voyage dans e Soudan par Ibn Batouta", *Journal Asiatique*, 4ème série 1., Paris, 1843, s. 181-240.
- de Slane, Mac Guckin; "Lettre à M. Reinaud", *Journal Asiatique*, 4ème série 9., Paris, 1843, s. 241-246.
- Defrémery, Charles; "Note sur deux passages d'Ibn Bathouthah", *Journal Asiatique*, 4ème série 10., Paris, 1847, s. 168-172.
- Dulaurier, Édouard; "Description de l'Archipel d'Asie, par Ibn-Bathoutha", *Journal Asiatique*, 4ème série 9., Paris, 1847, s. 93-134 ve 218-259.
- Dulaurier, Édouard; "Lettre à M. le rédacteur du Journal Asiatique", *Journal Asiatique*, 4ème série 11., Paris, 1848, s. 92-95.
- Cherbonneau, Auguste; "Voyage du cheikh Ibn Batoutah", *Nouvelles Annales des Voyages*, Paris, 1852, I. s. 129-161; II. s. 5-33 ve 177-204.
- Peschel, Oscar; "Ibn Batuta, der Vater der Reisen", *Das Ausland*, S. 26, Stuttgart, 1853, s. 1225-1227.
- Meyer, Ernst H. F.; "Ibn Bathuthah", *Geschichte der Botanik Studien*, Königsberg, 1856, C. III, s. 309-325.
- Peschel, Oscar; "Ibn Batuta am Hofe von Delhi", *Das Ausland*, S. 29, Stuttgart, 1856, s. 441-446.
- Peschel, Oscar; "Ibn Batuta in Central Afrika", *Das Ausland*, S. 31, Stuttgart, 1858, s. 1109-1113.
- Defrémery-Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, (Fransızca çeviri ve notlandırma ile Arapça metin bir arada) I, II, III, IV, Paris, 1874.
- Yule, Henry; "The geography of Ibn Batuta's travels in India", *The Indian Antiquary*, S. 3, Bombay, 1874, s. 114-117, 209-212 ve 242-244.
- Renan, Ernest; *Ibn Batoutah, Mélanges d'Histoire et de Voyages*, Paris, 1878, s. 291-303.

- Haig, R. Malcolm; "Ibn Batuta in Sindh", *JROAS*, N. S. 19, London, 1887, s. 393-412.
- Chaix, Paul; "Les Voyages d'Ibn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIVème siècle", *Le Globe*, S. 26, Genève, 1887, s. 145-163.
- Fletcher, L.; "Ibn Batutah in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science*, Madras, 1888-89, s. 37-59.
- von Mzik, Hans; "Ibn Batuta ein arabischer Welt-reisender des 14. Jahrhunderts", *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Klub*, S. 32, Wien, 1911, s. 29-34.
- Freysinger, Hugo; "Ein arabischer Weltreisender", *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, S. 38, Wien, 1912, s. 167-169.
- Yule, Henry; *Ibn Batuta's travels in Bengal and China*, London, 1916, C. IV, s. 1-166.
- Fischer, August; "Battuta, nicht Batuta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 72, Leipzig, 1918, s. 289.
- Planck, H.; "Ibn Batutas Reisen", *Der Erdball*, S. 2, Berlin, 1928, s. 94-97.
- Gibb, H. A. R.; *Selections from Ibn Battuta*, London, 1929.
- Janicsek, Stephen; "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JROAS*, London, 1929, s. 791-800.
- Husain, Agha Mahdi; *Le gouvernement du Saltanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta*, Paris, 1936.
- Yamamoto, Tatsuro; "On Tawalisi described by Ibn Batuta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oryantal Library)*, S. 8, Tokyo, 1936, s. 93-133.
- Saletore, Narayana Rajarama; "Haryab of Ibn Battuta", *The Quarterly Journal of the Mythic Society*, N. S. 31., Bangalore, 1940-41, s. 384-406.
- Khan, Abdul Majed "The Historicity of Ibn Batuta: Shamsuddîn Firuz Shah", *The Indian Historical Querterly*, S. 15/2, Calcutta, 1941, s. 65-70.
- Izzeddîn, M; "Ibn Battuta et la Topographie Byzantine" *Actes du VI. Congres Internationale des Etudes Byzantines*, 2, Paris, 1951, s. 191-196.
- Hennig, Richard; *Ibn Battuta's Weltreise, 1200-1415*, Leiden, 1953, C. III, s. 205-216.
- Bhatnagar, R.; "Madhyadesh in the rehla of Ibn Battuta", *Saugar University Journal*, S. 4, Saugar, 1955, s. 97-109.
- Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *Īstoriya Arabskoy Geografiçeskokoy Literatury*, Moskova, 1957, s.

- Gibb, H. A. R. – Beckingham; *The Travels of Ibn Battuta*, Hakluyt Society, London. Gibb'in katkısı: I. C., 1958; II. C., 1959; III. C., 1971. Beckingham'ın katkısı: IV. C., 1994.
- Gabrieli, F.; *Viaggiatori arabi (Viaggi di Ibn Battuta)*, Universita de Cagliari, Cagliari, 1961.
- Leva, A. Enrico; "Ibn Battuta nell Africa nera" *Africa*, S. 16, 1961, s. 169-177.
- Hrbek, Ivan "The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni*, XXX, Prag, 1962.
- Bousquet, G. H.; "Ibn Battuta et les institutions musulmanes", *Studia Islamica*, S. 24, 1966, s. 81-106.
- Husain, Agha Mahdi; "Ibn Battuta and his Rehla in New Light" *Sind University Research Journal*, S. 6, 1967, s. 25-32.
- Chittick, H. Neville "Ibn Battuta and East Africa", *Journal de la Societe des africanistes*, S. 38, 1968, s. 238-241.
- Husain, Agha Mahdi; "Dates and Precipis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.
- Shiloah, Amnon; *The Theory of Music in Arabic Writings*, Munchen, 1970, s. 157-158.
- Meillassoux, C.; "L'itineraire d'Ibn Battuta de Walata à Malli", *Journal of African History*, S. 13, 1972, s. 389-395.
- Miquel, André; "L'Islam d'Ibn Battuta", *Bulletin d'Etudes Orientales*, S. 1, 1972, s. 117-140.
- Rahim, Abdul; "Six Hundred Years After – in the footsteps of Ibn Battuta in Andalusia", *Peshawar University Rewiev*, S. 51, Peshawar, 1973, s. 1-21.
- Hamdun, Said – King, Noel; *Ibn Battuta in Black Africa*, London, 1975.
- Sarton, Alfred Leon; *Introduction To the History of Science*, New York, 1975, s. 1614-1622.
- Chelhod, J.; "Ibn Battuta, Ethnologue", *Revue de l'Occident Musulman*, S. 25, 1978, s. 5-24.
- Mattock, J. N.; *Ibn Battuta's Use of Ibn Jubayr's Rihla*, Leiden, 1981, s. 209-218.
- Fanjul, Serafin; "Elementos Folkloricos en la Rihla de Ibn Battuta" *Revista del Instituto Egipico*, S. 21, Madrid, 1981-82, s. 153-179.
- Netton, Ian Richard; "Myth, Miracle and Magic in The rihla of Ibn Battuta", *Journal of Semitic Studies*, S. 29, 1984, s. 131-140.

– Yajima, Hikoichi; *Ibn Battuta*, Tokyo, 1985.

– Dunn, Ross E.; *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

– Elad, Amikam; "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?", *JROAS*, II, London, 1987, 256-272.

– Yerasimos, Stéphane; *Introduction et notes (Traduction de l'Arabe de Defreméry-Sanguinetti, I, II, III)* Paris, 1990.

– Hrbek, Ivan; *Ibn Battuta and The Maldiv Islands*, Prag, 1992.

– Norris, H. T.; "Ibn Battuta's Journey in The North Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies*, S. 5:2, 1994, s. 209-220.

– Wood, Frances; *Did Marco Polo go to China?*, London, 1995, s. 2-5.

c) Arapça ve Farsça Neşir, Çeviri ve Araştırmalar

– *Rihletü İbn Battûta*, Kahire, 1871 ve 1904.

– Halîlî, Cafer; "İbn Battûta fî Mevâzîni İbn Haldun", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 27, Rabat, 1927, s. 241-265.

– *Rihletü İbn Battûta*, Şeyh Feyyûmî neşri, Kahire, 1928.

– *Mühezzebü Rihleti İbn Battûta*, Ahmed Avâmirî Bek - A. Câdülmavlâ Bek neşri, haritalandırıcı: M. Fahrüddîn Bek, Kahire, 1933.

– Cevdet, Muhammed; *Zeyl alâ Fasli Ahıyyeti'l-Fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rihle li İbn Battûta*, İstanbul, 1933.

– *Rihletü İbn Battûta*, Kerm Bustânî neşri, Beyrut, 1960.

– Şarkavî, Mahmut; *Rihletü İbn Battûta*, Kahire, 1968.

– Benbuşte, Mehdî; *Rihalâtü İbn Battûta*, Rabat, 1969.

– Hasbâk, Şâkir; *İbn Battûta ve Rihletühü*, Necef, 1971.

– *Rihletü İbn Battûta*, Kettânî neşri, (İbn Cüzeyy'in kitap içindeki açıklamaları kitap sonuna biriktirilmiş) I-II, 1972.

– Nuaymî, Selîm; "Elfâz min Rihle", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, S. 24-25-26, Bağdat, 1974.

– Sâmerî, İbrahim; "el-Elfâzü'd-Dahîle fî Rihleti İbn Battûta", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 26,

Rabat, 1976.

- Mûnis, Hüseyin; *İbn Battûta ve Rıhalâtühü*, Kahire, 1980
- İnâyet, Râcî; *Mugâmerâtü İbn Battûta fî Bahri'l-Kulzûm*, Beyrut, 1980.
- Tâzî, Abdülhâdî; *İran beyne'l-Emsi ve'l-Yevm: Kırâatün Cedîde li Rihleti İbn Battûta*, Beyrut, 1984.
- Zeyyân, Hâmid; *el-Hayat fi'l-Halîc fi'l-Usûri'l-Vustâ fî Dav'i Müşahedâti'r-Rahhâle İbn Battûta*, Dubai, 1985.
- Ömer, Muhammed Y.; *Bilâdü'ş-Şâm fî Rihleti İbn Battûta*, Mekke, 1986.
- Gânim, Abdullah A.; *er-Ruvvâdü'l-Müslimûn*, İskenderiye, 1990, C. I, s. 116-181.
- *Rihletü İbn Battûta*, M. A. el-Uryân neşri, Beyrut, 1992.
- Sâlihî, Muhammed İsa; *el-Mu'cemü'ş-Şâmil*, Kahire, 1992, C. I, s. 186.
- *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, (ansiklopedi) Umman, 1993, s. 177-187.
- Hasan, Z. Muhammed; *er-Rahhâletü'l-Müslimûn*, Beyrut (tarihsiz) s. 136-181.
- Kannûn, Abdullah; *Mevsûatü Meşahîri Ricâli'l-Mağrib*, Kahire, 1994, C. III, s. 37.
- Tazî, Abdülhâdî; *Rihletü İbn Battûta*, (metin: 4 cilt, fihristler bölümü ise 5. cilt) Fas, 1997.
- *Dâiretü'lmaârif-i Buzurk-i İslâmî* (Farsça İslâm Ansiklopedisi), "İbn Battûta" madd., Tahran, 1369 h.
- Muvahhid, Muhammed Ali; *Sefernâme-i İbn Battûta*, (*Rihle*'nin Farsçaya yapılan çevirisi) Tahran, 1958.

d) Türkçe Çeviri, Alıntı, Değini ve Araştırmalar

- *Tercüme-i Seyhatnâme-i İbn Batûta*, (mütercimi belirsiz) Süleyman Efendi Mat., İstanbul, h. 1290.
- Ahmed Rifat, *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, 1299 h., C. I, s. 30.
- Damad Mehmed Şerif Paşa, *Seyahatnâme-i İbn Batûta*, (3 cilt), İstanbul 1315-1319/1897-1901.
- *Seyahatnâme-i İbn Batûta*, Heyet çevirisi, İstanbul, 1917, (yazma), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-4908.
- Kafesoğlu, İbrahim; "İbn Battûta" madd., MEB *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, C. V-2, s. 708-711.

– Carim, Fuad; *Marko Polo ve İbn Batuta*, İstanbul, 1966.

– Parmaksızoğlu, İsmet; *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971.

– Bürol, Nurettin; *İbn Battûta'ya göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

– Şeker, Mehmet; *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel Hayatı İle Ahilik*, Ankara, 1993.

VII) Seyahatnâme'ye İlişkin Literatürün Değerlendirilmesi

a) Arapça ve Türkçede Defrémery-Sanguinetti Öncesi İlk Çalışmalar

Eser üzerine yapılan ilk çalışma, Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö:1085/1675) tarafından hazırlanan *Münteka* yani ayıklanmış özetir. Meşhur dilci Murtazâ Zebîdî (ö:1205/1790) ansiklopedik sözlüğü *Tâc*'da bu özete değinmiştir³⁷. Bu özetin Brockelmann tarafından bildirilen nüshaları dışında³⁸ bir nüshası da İzmir Millî Kütüphanesi'ndedir.³⁹ Ancak bu özet Avrupa'da tanınıp *Rihle*'nin öncüsü ve müjdecisi olarak bilindikten sonra İslâm dünyasında basılmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de Beylûnî özetinin yazma çevirisi mevcuttur; sayfa kenarlarına düşülen notlarda metindeki şehirler ve dinî gruplar Arapça yahut Farsça açıklanmış; *Merâsîdü'l-İttîlâ'* gibi kaynaklara atıf yapılmıştır. Çevirinin kim/kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı meçhuldür.⁴⁰

b) Avrupa Dilleri

Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi *Rihle*'nin bu muhtasarını Avrupa'da ilk defa bilim adamları değil gezginler keşfetti. Seetzen ve Burckhardt bu muhtasarı 1808'de Gotha ve Cambridge'e getirdi. Böylece Şarkiyat çevrelerinde esere dair ilk incelemeler belirmeye başladı.⁴¹ Kraçkovsky'nin belirttiğine göre *Rihle*'yi etraflı bir şekilde ele alan ilk Şarkiyatçılar Alman asıllı Kosegarten ile öğrencisi Apetz'dir. Kosegarten İran, Maldiv adaları ve Afrika'yla ilgili kısımları inceledi (*Iter Persicum, Iter Maldivicum, Iter Africanum*, Paris, 1818), Apetz ise Malabar sahili ile ilgili kısmın incelemesini bir sene sonra 1819'da Paris'te yayınlattı. Nihayet Samuel Lee, Beylûnî muhtasarını olduğu gibi İngilizceye çevirdi (London, 1829). Daha sonra Fas'ta 1797'de bulunan bir yazmaya dayanan Moura, *Rihle*'yi bu eksik nüshadan Portekizceye çevirdi.⁴²

Bazı Avrupalıların bir seyahat kitabı hakkında bu denli etraflı çeviri ve incelemelere girişmelerinin bir sebebi de sömürgeci ruhuyla hareket etmeleri olabilir. Hindistan, Seylân ve İç Afrika, Batı'nın iştahını kabartan bölgelerdi; bu yüzden *Rihle*'de zenginlik ve altın kelimelerinin geçtiği kısımlar yoğun bir şekilde incelenmiştir. Ancak, gerçekten saf bilimsel merak güdüsüyle hareket eden ve eriştiği neticeleri ayrıntılı bir şekilde incelemelerine yansıtan bilim adamlarının hakkını yememek gerekir. Oryantalizm eleştirisi, saçma bir "düşmanlaştırma" ve acındırma edebiyatına dönüştürüldüğü takdirde, ne büyük oryantalistlerin muazzam birikimlerini sağlıklı bir kafayla inceleyebilir ne de "kendimize dair bilgiyi inceleme işinin sadece kendimizin tekelinde olduğu" gibi bir dogmadan yakamızı sıyrabiliriz.

Fransızların Cezâyir'i işgal etmesiyle Kuzey Afrika kütüphaneleri sömürge yönetiminin eline geçti ve *Rihle*'nin beş özel nüshası Paris'e, Fransız Millî Kütüphanesi'ne getirildi. Bu nüshalardan ikisi Kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin elinden çıkmıştı. Defrémery ile Sanguinetti uzun süren bir çalışma yürüttüler; *Rihle*'nin tümünü çevirip kıymetli notlarla zenginleştirdiler ve 1853-1858 yılları arasında –Arapça metni sayfa üstüne koyarak– Paris'te bastılar. Giriş'te Ernest Renan'ın İbn Battûta ve üslûbu ile ilgili övgü dolu bir yazısı vardı. İşte, o tarihten bugüne İbn Battûta üzerine yapılan incelemeler, karşılaştırmalar ve eleştirilerde Defrémery-Sanguinetti ikilisinin bastırıldığı nüsha temel alınmıştır.⁴³

Bu temel nüshanın neşrinden sonra çeşitli bölümler yahut kitabın tamamı hakkında Batı dillerinde

epey inceleme yayımlanmıştır. Bu incelemelerin açık künyelerini yukarıda verdiğimiz için sadece konularını ve sırasını verelim: Ernest Meyer, *Rihle*'yi botanik tarihi bakımından incelemiş (Paris, 1856); Oscar Peschel, *Rihle*'den hareketle Hindistan tarihini ele almış (Stuttgard, 1856); Henry Yule Hindistan, Bangladeş ve Çin coğrafyalarına dair *Rihle*'deki verileri incelemiş ve ağır ithamlarda bulunmuş (Bombay, 1874 ve London, 1916); Sint bahsi Malcolm Haig tarafından (London, 1887); Güney Hindistan bahsi L. Fletcher tarafından (Madras, 1889) incelenmiştir. August Fischer, "Batûta değil Battûta" başlıklı araştırmasında "Tı" harfinin niçin şeddeli olması gerektiğini izah etmiş (Leipzig, 1918); Stephen Janicsek, *Rihle*'nin Ardu'z-Zulmet ve Bulgar şehriyle ilgili bölümünün düzmece veya kötü bir çalıntı olabileceğine dair makalesini JROAS'te (London, 1929) yayımlatmıştır. Ünlü Şarkiyatçı von Mzik'in kısmî çevirisinin (Viyana, 1911) ardından H. A. R. Gibb'in zengin notlarla bezeli *Rihle'den Seçmeler* (=Selections) başlıklı kitabı yayınlanmıştır ki İbn Battûta'nın verilerini genellikle doğrulayan bir çalışma olması nedeniyle eserin ciddiyetine ilişkin kuşku epey azaltmıştır.⁴⁴ Batı dillerindeki ilk çalışmalarda esere karşı güven varken zamanla Yule gibilerinin çıkışlarıyla *Rihle*'nin önemine gölge düşmüş; fakat von Mzik ve Gibb'in çalışmaları kitabın güvenilirliği doğrultusundaki kanaati yeniden güçlendirmiştir. Nitekim Agha Mahdi Husain'in Delhi Sultanlığı üzerine yürüttüğü çalışma (Paris, 1936); Japon araştırmacı Yamamoto Tatsura'nın Tavalisi meselesiyle ilgili yorumu (Tokyo, 1936); Hintli Narayana Seletore'nin Kral Haryab üzerine yürüttüğü çalışma (Bangalore, 1940-41); Abdul Majed Khan'ın *Rihle*'de Fîrûz Şah ile ilgili bölümler üzerine yaptığı inceleme (Calcutta, 1941) ve Richard Hennig'in, Nijerya ile ilgili kısım üzerine yaptığı inceleme (Leiden, 1953) ve benzerleri, İbn Battûta'yı iyice kıymetlendirmiştir. Zaman zaman Amikam Elad (London, 1987) gibi sert eleştirilerde bulunan araştırmacılara rastlansa da yeni çalışmaların çoğunlukla İbn Battûta'yı onaylayıcı veya tamamlayıcı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra *Rihle* üzerine yapılan en zengin şerh-çeviri H. A. R. Gibb'e (1895-1971) aittir. Gibb 1958'de I. cildini çıkardığı *Rihle* çevirisine iğneyle kuyu kazar gibi devam etmiş, 1962'de II. cildi, 1971'de ise III. cildi çıkarabilmiştir. Ancak Gibb'e IV. cildi çıkarmak nasip olmamış, halefi Beckingham 1994 yılında IV. cildi bitirerek bu uzun çeviri macerasına son noktayı koymuştur. Şu anda *Rihle*'nin en kaliteli ve detaylı şerh-çevirisi bu kitaptır; Hakluyt Society tarafından basılan eser toplam 983 sayfadır. Gibb, başarısını İbn Battûta'ya yakın zamanlarda yaşamış İbn Dukmak ve İbn Hacer gibi biyografi ve tarih yazarlarına başvurabilmesine; Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'la ilgili yeterli kaynak ve çalışmaya ulaşabilmesine boçludur.

Yine ellili yıllardan sonra Çek asıllı araştırmacı Ivan Hrbek'in çalışması yayımlanmıştır (Prag, 1962). *Rihle*'deki olayların tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiğini; mesafelerin nasıl hesaplanması gerektiğini diğer kaynaklarla mukayeseli olarak ele alan bu çalışma, hayranlık uyandıran bir sabrın ve dikkatin ürünüdür.

Ross E. Dunn tarafından yapılan çalışma da önemlidir.⁴⁵ Bu eser, *Rihle*'nin hangi bölümlerinin hangi kitaplara ve araştırmalara başvurularak değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından kıymetlidir ve çok zengin bir kaynakça sunmaktadır ve Türkçeye çevrilmiştir.

Stéphane Yerasimos tarafından Defrémery-Sanguinetti çevirisi gözden geçirilmiş, yeni bir giriş yazılmış; böylece eski çeviri yeni notlarla daha zengin hâle getirilmiştir (Paris, 1990). Üç ciltte tamamlanan bu Fransızca yeni versiyonda Gibb'in notlarından faydalanılmakla beraber Anadolu, Balkanlar ve Kırım gibi bölümlerde yeni ve orijinal açıklamalarda bulunulmuştur.

Son olarak Thomas J. Abercrombie, *National Geographic*'in sponsorluğunda yüzbin dolarlık bir bütçeyle yola koyularak İbn Battûta'nın gezdiği yerleri dolaşmış ve izlenimlerini fevkalâde güzel fotoğraflar eşliğinde 1991'de bu dergide neşretmiştir.⁴⁶

Rihle, Mzik tarafından Almancaya (1911), Ivan Hrbek tarafından Çekçeye, Gabrielli tarafından İtalyancaya (1961) çevrilmiştir.

c) Arapça Çalışmalar

En son Tâzî neşri ve birkaç ciddî araştırma hariç tutulursa Arapların bu konuda detaylı bilgi ve karşılaştırmaya dayalı orijinal çalışması yok gibidir. Eser Defrémery-Sanguinetti neşrinden yirmi yıl sonra 1871-1875 arasında ilk defa Kahire'de basılmış, 1904 yılında da ikinci baskısı yapılmıştır. Ancak bu baskılarda ciddî hatalara tesadüf edilmektedir; üstelik Fransızca çeviride bulunan değerli dipnot ve açıklamaların hiçbiri yoktur. Fuad E. Bustânî 1927 yılında kitabın bazı bölümlerini Beyrut'ta okul çocukları için seri hâlinde basmıştır. Mısır Maârif Vekâleti'nin, eserin notlandırılarak basılması işini Ahmed Avâmîrî ve Muhammed Câdümevlâ'ya yüklemesiyle Kahire'de 1934 yılında iki cilt olarak *Mühezzebü Rihleti İbn Battûta* basılmış ise de coğrafyacı M. Fahreddîn'in bir-iki kıymetli haritası dışında ciddî bir şey ortaya konmamış, pek çok yabancı kelime hiç açıklanmadan olduğu gibi bırakılmış, herhangi bir karşılaştırma da yapılmamıştır. 1968'de Mahmut Şarkavî'nin Kahire'de, 1971'de Şâkir Hasbâk'in Necef'te, 1980'de Hüseyin Mûnis'in Kahire'de yayımlanan çalışmalarıyla *Rihle*, kültür ve tarih bakımından ele alınmış ise de ya seyahatlerin yeni bir tertibi ve tekrarı; yahut Şarkiyatçıların bazı açıklamalarının çevrilmesinden öteye gidilememiştir.

Arap dünyasında *Rihle*'deki yabancı kelimeler⁴⁷ ve bazı bölgeler üzerine detaylı araştırmalar yeni yeni yapılmaktadır.⁴⁸

1997 yılında Faslı diplomasi tarihi uzmanı Dr. Abdülhâdî Tâzî tarafından tamamlanan beş ciltlik edisyon-kritikte dipnotların bir kısmı, Gibb-Beckingham neşrinden alınmış ise de Tâzî'nin orijinal katkıları asla azımsanamaz. Kuşkusuz Faslı olmanın avantajıyla Tâzî, otuza yakın yazma nüshaya bakmış, zaman zaman Defrémery-Sanguinetti nüshasında bulunmayan farklı ifadelerle ulaşmış, girişte çok zengin bir malzeme sunmuş, IV. cildin sonundaki yüz küsur sayfalık ekte ise esere ilişkin bazı belgelerden ve diplomatik kaynaklardan bahsetmiştir. Tâzî neşrini çok önemli kılan bir nokta da beşinci cildin; kişi adları, yer adları, siyasî-kültürel kavramlar, giyim-kuşam âdetleri, yemek ve hayvan adları gibi alanlarda otuzdört ayrı fihrist içermesidir ki tamamen Arapça oluşu bu fihristlerin değerini daha da artırmaktadır.

Nihayet Fas Devleti 1996-1997 yılını İbn Battûta yılı olarak ilan etmiş, bu münasebetle gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde, İslâm Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı (ISESCO) Tanca'da İbn Battûta adına bir müze kurmuştur.

d) Farsça ve Urduca

Eser M. Hüseyin tarafından 1898'de Urduçaya çevrilip Lahor'da; M. Ali Muvahhid tarafından da 1958'de Farsçaya çevrilip Tahran'da basılmıştır. Daha sonraki yıllarda *Dâiretü'lmaârif-i Buzurk-i İslâmî* gibi Farsça ve Urduca ansiklopedilerde seyahatnâme ve seyyaha kısaca değinilmiştir.

e) Türkçe

Rus Şarkiyatçı Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi daha 19. yüzyılın altmışlı yıllarında esere karşı ciddî bir ilgi uyanmış, kötü ve eksik bir nüshadan da olsa ilk çeviriler Kemal Efendi'nin sermuharrir olduğu *Takvîm-i Vekayi* gazetesinde (Mayıs 1862) neşredilmiş, ilk çeviri 28 Şevval 1290'da Süleyman Efendi Matbaası'nda kitap olarak basılmıştır. *Rihle*'nin içerdiği kısımlar arasında Anadolu'nun hatırı sayılır bir yekûn tutması; üstelik Türk tarihi bakımından önemli bir dönemi işliyor olması herhalde bu ilginin asıl sebebidir. Arap yazar Dr. Muhammed M. Sayyâd da takdîrîkâr bir ifadeyle, *Rihle* araştırmalarında "Türklerin Araplardan erken davrandığını" belirtir.⁴⁹

Nihâyet Defrémery-Sanguinetti nüshasının tam çevirisini yapan Damad Mehmed Şerif Paşa, eseri üç cilt olarak 1917-1919 arasında İstanbul'da bastırmıştır. *Seyahatnâme-i İbn Battûta* başlıklı bu çevirinin üçüncü cildi genel fihristtir. Bu arada gözden kaçan bir çalışmayı da hatırlatmadan geçmek olmaz; Osmanlı'nın son demlerinde 1917 yılında Maârif Nezâreti tarafından oluşturulan bir heyete *Rihle* tercümesi yaptırılmıştır. Bu çalışma 26 sayfalık bir mukaddime ve detaylı bir fihrist (5. cilt) içermekte olup beş cilttir. Yazması, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan bu eserin ciddî bir zaafi, fihrist kısmındaki bazı isimlerin yanlış imlâ ile verilmiş olmasıdır. Bu kitap Defrémery-Sanguinetti nüshasının aynen çevirisidir. Metin içinde zaman zaman bazı şehir isimleri, Fransız kültüründe bilinen tarzıyla yazılmış, bazı kelimelerin Fransızca karşılığı (meselâ "sutun=pilastre", bkz.: s. 200) Latin hurufatıyla yazılmıştır.⁵⁰ 1935'de M. Cevdet, *Rihle*'nin Ahıllıkla ilgili kısmına Arapça bir *Zeyl* hazırlamış ve bu kurumu Araplardaki Fütüvvet ile karşılaştırmıştır. Mehmed İzzeddîn'in *Rihle*'de nitelendirildiği şekliyle Bizans topografyasını ele alan çalışması (Paris, 1951) Fransızcadır. İ. Kafesoğlu'nun, çeviri-ikmâl yoluyla hazırlanan eski *İslâm Ansiklopedisi*'ne verdiği İbn Battûta maddesi kendi zamanı için doyurucu sayılabile de yeni bulguların ışığı ile bakılınca son derece eksik görülmektedir.

Türkçede bu çalışmalardan sonra ciddî bir incelemeye tesadüf edilmez. Dr. Mehmed Şeker tarafından *Rihle*'nin Anadolu kısmı; özellikle Denizli ve Ahılar konusunda yapılan çalışmalar (Ankara, 1993) Osmanlıca çevirinin bazı bölümlerinin yeniden tertip ve tekrarından ibaret kalmıştır. Nurettin Bürol, "İbn Battûta'ya Göre Deşt-i Kıpçak" başlıklı bir tez hazırlamıştır.⁵¹

Üçdal Neşriyat tarafından Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilip güya tam metin (!) basılması ise folklorik bir hazine değerindeki İbn Battûta'nın harcanışıdır; tam bir fâciadır.⁵² Yüzlerce kelime yanlış okunmuş, sayfalar dolusu şiir ve açıklama atlanmış, zaman zaman paragraflar birbiriyle yer değiştirmiştir. İsmet Parmaksızoğlu'nun 1000 Temel Eser serisi için hazırladığı bir kitapçıkta *Rihle*'nin Türklerle ilgili birkaç bölümü yayınlanmış ise de orada da Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilmesiyle kalınmış; üstelik "duki" gibi Anadolu'da şimdi dahi bilinen bir kelime "davkı" şeklinde okunmuştur!⁵³

Yabancı dillerde 1970'li 80'li yıllara gelinceye kadar *Rihle*'yle, özellikle de Anadolu ve Asya bölümleriyle ilgili ciddî notlandırmalar ve başlı başına incelemeler yayımlandığı; yapılan araştırmalar binlerce sayfaya ulaştığı hâlde bizde şahit olunan bu kolaycılık ve gaflet, tarihî coğrafya alanında bilimsel tecessüs ve merakın hâlâ ilkel seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. "Bu alanda Mehmed Şerif Paşa'nın bıraktığı yerde kaldık" dense yeridir.

VIII) Bizim Çalışmamız ve Özellikleri

- Dr. Abdülhâdî Tâzî'nin beş ciltlik Arapça neşri (Fas, 1997) başta olmak üzere klasik Defrémery-Sanguinetti (D/S) nüshasını ve M. Uryan neşrini temel alarak metni eksiksiz çevirdik.
- Notlandırmalar kısmında; sadece Tâzî ve Gibb-Beckingham'ın çalışmalarından faydalanmadık; *Rihle*'deki tarihî adları ve olayları, Kaymazoğlu (=İbn Kaymâz) Zehebî Türkmânî, Dukmakoğlu (=İbn Dukmak) İbrahim Aydemür, Aybekoğlu (=İbn Aybek) Salâhaddîn Safedî, İbn İyâs, Ebu'l-Fidâ, İbn Hacer Askalânî, İbn Fadlullah Ömerî gibi İbn Battûta'nın çağdaşı veya çağına yakın yaşayan Türk, Çerkes, Kürt ve Arap asıllı tarih, coğrafya ve biyografi uzmanlarının eserlerinden yararlanarak aydınlatmaya çalıştık. Bu tarih ve coğrafya eserlerinin bir kısmı veya bazı ciltleri, evvelce kütüphanelerde yazma hâlindeyken 1999 ve 2000 gibi çok yakın zamanlarda bilimsel edisyon-kritik yoluyla basıldığı için bizim çalışmamız önceki tüm çalışmalardan farklıdır ve yeni bilgiler içermektedir. İşte çeviri ve incelememizin asıl değeri bizce buradadır. Kaldı ki Türkçe kelimeler vs. ile ilgili sunduğumuz bilgiler ve yorumlar, uluslararası İbn Battûta literatürüne katkı sağlayacak mahiyettedir. Ebu'l-Alâ Maarri, Memlûk sultanı Nâsır, Ebû Hanîfe gibi o devirdeki yeri ve geride bıraktığı etki bakımından önemli sayılabilecek kişileri, Kalavunoğulları gibi hanedanları ve İskenderiye Feneri gibi ilginç mekânları uzun anlattık; siyaset, töre, ekonomi, gıda rejimi gibi temelde antropoloji ve tarihle ilgili kültürel terimleri olabildiğince birincil kaynaklara başvurarak açıkladık; diğer maddeleri kısa tutmaya çalıştık. Kitabın son kısımlarını ise –dönüş yolculuğunu anlattığı için– fazla notlandırmadık.
- Kitabı, Gibb ve Tâzî gibi bölümlere ayırırken genellikle coğrafi sınırları esas aldık ve öncekilerden daha ayrıntılı bir taksim yaptık; asıl metinde olmayan ifade ve küçük başlıkları köşeli parantez [...] içinde verdik.
- Tarihleri verirken Hicrî ve Milâdî tarih arasına sağa eğilmiş taksim çizgisi koyduk, meselâ (ö: 809/1426) ifadesi, metinde geçen kişinin hicrî 809 yılına denk düşen miladî 1426 yılında vefat ettiğini belirtmektedir.
- Özel isimlerin imlâsında DİA'nın (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin) konu başlıklarında uyguladığı tarza yakın durduk. Ancak soyadı ve aidiyet bildiren kelimelerdeki harf-i tarifi (=artikel; elif-lâm) attık. Örneğin, "el-Mansûrî" kelimesini "Mansûrî" şeklinde verdik; çünkü gerektirici özel bir durum olmadıkça yabancı dildeki tarif edatını aynen vermenin bir anlamı yoktu; üstelik tarif edatının atılması fihrist düzenleme esnasında daha avantajlı bir durum sağlamaktaydı. Arapçada "oğlu" anlamına gelen "ibn" veya "bin" kelimelerini, iki isim arasında kaldığı durumlarda uluslararası literatüre uygun olarak "b." şeklinde verdik. Örneğin Muhammed b. Hüseyin, "Hüseyin oğlu Muhammed" demektir. "İbn" kelimesini, "İbni" şeklinde okumalıyız. Bazen unvanın kazandığı şöhreti göz önüne alarak iki isim arasında kalsa da "İbn" şeklinde verdiğimiz oldu. Apostroflu ve tireli kişi adları da bizi korkutmamalı; kelimenin aslının ne olduğu bilinsin diye yaygınlaşan bu imlâ aslında çok da zorluk çıkarmaz telâffuzda. Meselâ İbnü'l-Emîn kelimesi "İbnül Emîn" şeklinde okunur. Eskiden bu kelime yabancı araştırmacıların önerdiği şekilde "Ibn al-Amin" diye yazılırdı ve ilgili konuda akademik bilgisi olmayan bir Türk için bu imlânın pek bir anlamı yoktu; üstelik "âmin" kelimesiyle de karıştırılabilirdi.

Bu çalışmada takip ettiğimiz yollardan biri de isimlerin okunuşunu harfi harfine aktarmaya çalışmamak oldu. Bunu böyle yapsaydık metin çok ağır ilerlerdi. Bu kitap, bir yönüyle genel okuyucu kitlesine seslendiği için metinde detaya girmek, birden fazla okunma ihtimali bulunan sözcüklerle uğraşmak, çok özel ve derin bir inceleme yapmadan belirli bir tarzı seçmek doğru olmazdı. "Ahı" kelimesi ise –üzerinde ayrıntılı inceleme yaptığımız için– aynen metindeki gibi değil bizim belirlediğimiz gibi okundu.

- Metnin düz yazı kısımlarının çevirisi kolay oldu. Gayet eski; neredeyse 750 yıllık bir metin de olsa klasik Arapçaya riayet edildiği sürece bu tür metinleri çevirmek bizim için zor değildir. Bir eski metin doktoru olarak *Rihle*'nin –tümüne bakıldıkta– son derece rahat bir üslûp ve zengin bir kelime dağarcığıyla kaleme alındığını söyleyebiliriz. Endülüslülere, Faslılara özgü canlı ve eskimez hikâye tarzını seçen İbn Battûta'yı çevirmek; hem uzak ülkeleri ve tarihteki uzak beni tanımak, hem de yıllar süren edebî ziyafet sofralarının başmüdavimi olmak anlamına geliyordu bizim için.

Ne kafamızın bir köşesinde yer etmiş abartılı Oryantalizm eleştirileri ne de kuru bilginin soğuk duvarları bize geri adım attırdı; İbn Battûta dünyasının sınırlarını araştırmaktan bıkip usanmadık. Çünkü seyyah sihirliyordu kendini okuyanı. Bu yüzden bazı notları uzun tuttuk.

- Şiir çevirilerinde harfî aktarma (=literal çeviri) usûlünü takip etmedik ama metinden de kopmadık. Asıl dilde bulunup kendisine çeviri yapılan dilde bulunmayan veya az rastlanan edebî ifade tarzlarını, garip benzetmeleri fazla ehlîleştirmeye kalkmadık; zira asıl dilin aktarılma yapılan dile kazandıracığı yeni üslûp ve söyleyiş biçimlerini tamamen reddetmek manasına gelirdi bu; ve o zaman, çeviri felsefemizin dışına çıkmış olurduk. Bize göre çeviri; farklı bakışları, benzetişleri, başlangıçta çiğ gibi görünen ama zamanla sevilen sürpriz ifadeleri sırtında taşıyan göçmen kuş gibidir ve vardığı dilde/ülkede yeni kazanımlara, güzel manzaralara kapı aralamalıdır. Ancak "çevirmek"; girdiği yeri talan eden, bozan ve hiçbir yerli/yeterli kaynak bırakmadan çekip giden amansız çekirge sürülerini andırırcasına serâzat hareket etmek de değildir.

- Bu çeviri, kitabın metni ve içerdiği terimler üzerine yoğunlaşmış bir çeviridir. Dolayısıyla, Seyahatnâme'yi belli bir yöntemle özetleme; antropolojik veya sosyo-kültürel vs. alanlarda analizlere girme yoluyla üretilen diğer İbn Battûta çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır. İngilizcede yöntem ve içerik olarak Dunn tarafından yapılan çalışma ve benzerlerinin Türkçede üretilebilmesi için; evvelâ sağlam, iyi notlandırılmış bir metne ihtiyaç vardır ve bizim çalışmamız bir yönüyle bu tür araştırmalara zemin hazırlayabilir.

IX) Ahı Kelimesi:

Öteden beri "Ahı" kelimesinin kökeni hakkında tartışmalar yapılır. Bir kısım araştırmacı kelimenin Arapça olduğunu savunup İbn Battûta'ya atıf yaparken diğer bir kısım araştırmacı o çağda yaygın olan Arapçalaştırma gayretiyle kelimenin değiştirildiğini, aslı "akı" iken "ahî"ye dönüştüğünü savunur. Oysa Anadolu şivelerine bakılırsa "Akı" lafzının yazımını en iyi karşılayacak formülün A (=A, yani "elif"), H (=hırıltılı boğazsı "Hı", batı dilerindeki KH'ya yakın bir harf) ve Y'dan (= "Yâ" harfi; harekesi yoksa i'ye veya i'ya tekabül eder) ibaret olduğu anlaşılır; yani Arapçalaştırma gayreti söz konusu değildir.

Burada Ahılığın menşinden ve gelişiminden bahsedilmeyecektir. Gerek M. Cevdet'in kitabı⁵⁴ gerekse J. Deny gibi Oryantalistlerin araştırmaları ve son olarak Neşet Çağatay'ın çalışması konu hakkında doyurucu malûmatı vermektedir. Biz sadece kelimenin kaynağı ve söylenişi üzerinde duracağız.

Yaptığımız inceleme, kelimenin Arapça "AH(V)" (=kardeş) kökünden gelmediğini, dolayısıyla "H" harfini med ile (=çekerek) ahî şeklinde okumamıza gerek kalmadığını göstermektedir. Aynı şekilde, "A" harfini de çekerek "Âhi" diye okumamıza da gerek yoktur. Kuşkusuz evvelce bazı araştırmacılar tarafından bu kelimenin aslının cömert, bahadır anlamındaki "akı" olduğu zayıf bir şekilde savunulmuştur. Ancak kelimenin Arapça "AH(V)" den geldiğini ve ahî tarzında okunması gerektiğini savunanlar İbn Battûta'yı tanık göstermişler ve *Rihle*'deki ifadeleri yeterince tetkik etmemişlerdir. Oysa *Rihle*'de bu tezi destekleyecek hiçbir işaret yoktur. Kendi tezimizi birkaç yönden kanıtlayabiliriz.

Metni incelediğimizde seyyahın "ahı" kelimesiyle ilgili tahlilini, özetle, Anadolu bölümünde "Genç Ahılara Dair" başlığıyla verilen anekdotun ilk paragrafında görürüz:

*"Ahıyye; bu kelimenin tekili 'ahı'dır. Arapça 'ah(v)' kelimesi, birinci şahıs zamirine izafe edilirse [=kardeşim anlamında akhy denirse] ortaya çıkan kalıp bu kelimenin tekilidir"*⁵⁵

1) Burada İbn Battûta, kelimenin kalıbını, yani şeklini, benzerini vermektedir. Nitekim bu kelimenin "AH(V)" (=kardeş) manasına geldiğini asla söylememiş, hatta, ahıları tarif ederken "bir zanaatın erbabını toplayan adam; işi olmayan genç bekârları toplayan adam" demiştir. Kısaca; işleri yürüten, grup içinde sözü emir telâkki edilen bir "büyük"; bir "akı", bir "aga", yani "ağa" söz konusudur.

2) Daha da önemlisi, İbn Battûta bu kelimeyi (=Ahı'yı) çoğul yapacağı zaman Ahıyye demiş; Arapların kardeş anlamındaki AH(V) kelimesinin çoğulu olarak kullandıkları "ihvân" kalıbını hiç kullanmamıştır. Ancak asıl metindeki *el-Ahıyyetü'l-Fityân* başlığı, Mehmed Şerif çevirisinde "Genç Kardeşler" diye çevrilince sonraki araştırmacılar için yanlış bir anlayışa kapı açılmıştır.⁵⁶

3) Burada Ahıyye'nin, Arapça AH(V) kelimesinin bir diğer çoğul kalıbı olabileceği; dolayısıyla İbn Battûta'nın özellikle "kardeş" anlamını vurgulamak için "Ahıyye" kalıbını seçtiği iddia edilirse bu iddianın hiçbir bilimsel desteği olmadığını, hattâ karşıt kanıtların mevcut bulunduğunu söyleriz. İbn Battûta, Seyahatnâme içinde "abdâr",⁵⁷ "argûcî",⁵⁸ "perdedar",⁵⁹ "tenbûldar",⁶⁰ "candâr",⁶¹ "keyvân",⁶² "nîzedar",⁶³ "silâhdar",⁶⁴ gibi Arapça olmayan onlarca sıfatı çoğul yaparken son

tarafına "iyye" eki getirerek "abdâriyye", "argûciyye", "perdedariyye", "tenbûldâriyye", "candâriyye", "keyvâniyye", "nîzedariyye", "silâhdariyye" demiştir; aynı "Ahıyye" gibi! Aslında "î" yani medli yâ, Arapçada aidiyet bildirir. Bu harfin ardına yuvarlak bir "t" (=he'ye dönüşebilen t, yani dişil eki) getirilmekle o sözcük artık çoğul bir sıfat veya grup ismi olarak kullanılabilir ve yazarın tercihinin göre bu ek, –Arapça olsun veya olmasın– her ismin arkasına takılabilir.

4) "Niçin bu kelimeyi, Arapça kardeş anlamındaki AH(V)'den yola çıkarak örneklendirdi; başka bir benzer bulamadı mı?" tarzında bir itiraz gelirse şöyle cevap verilebilir: İbn Battûta'nın Seyahatnâme boyunca sürdürdüğü bir kuraldır bu; yabancı bir kelime görünce onu derhal Arapların çok iyi bildiği bir kelimeye benzeterek açıklar. Böylece okuyucular için telâffuzda kolaylık sağlayacaktır. Nitekim Antalya kelimesini izah ederken "Antakya kelimesinin kalıbında; yalnız 'k' yerine 'l' olacak" der.⁶⁵ Sakarya kelimesini izah ederken de "Burası büyük bir akarsu; Sakary diyorlar ona, sanki cehennem vadilerinden 'Sakar'a nispetle böyle denmiş!"⁶⁶ der. Çin'deki bir şehir ismini de Arapların meşhur kadın şairlerinden Hansâ'ya benzetir. Bunun gibi daha pek çok benzetmesi vardır. İbn Battûta'nın böyle yapması doğaldır; hem kendi okuyucusuna kolaylık sağlamak; hem de üslûbunu benzetme ve çağrışımlarla zenginleştirmek istemiş olabilir. Aynı eğilimler, bizim seyyâh-ı âlemimiz Evliyâ Çelebi'de de vardır.⁶⁷

5) Seyyahın Ahı kelimesini izah ederken Arapçanın kalın ve hırıltılı "H" (=kh) harfini seçmesi de kelimenin aslının Türkçe akı olduğunu gösteren iyi bir delildir. Zira Anadolu ağızlarının çoğunda akarsu, soğuk, aruk, dalak gibi kelimelerdeki kalın K (=Kaf), kelime ortasında ve sonunda "h"ya dönüşür. Bu konuda ahı'ya tıpatıp benzeyen pek çok örnek vardır: İstanbul ağzında "cepte taşınabilen kılıflı küçük bıçak" anlamındaki "çakı" kelimesi, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "çahı", "çahu" şeklinde telâffuz edilir ve bunu Arap harfleriyle yazmak istediğinizde ortadaki boğazsı "h"yı ve sondaki "ı" sesini karşılamak için "kh" sesinin Arapça mukabili olan "Hı"yı, ardından da "Yâ" harfini yazmak zorunda kalırız.

6) Bu meseleyle ilgili olarak, 32. bölümün 15. notunda belirttiğimiz bir başka gerçek vardır: Evliyâ Çelebi'nin çok daha sonra "Ak Sinan" diye kaydedeceği tarihî bir şahsiyeti aynı coğrafyada İbn Battûta, "Ahı Sinan" diye kaydetmiştir! Demek ki İstanbul ağzındaki kalın "K" Anadolu'da o dönemde de "Kh" gibi boğazsı H ile telâffuz ediliyordu ve seyyahımız da gerektiği gibi kaydetti Ahı kelimesini.

Sonuç olarak diyoruz ki; bu kelimenin "ahî" veya "âhi" şeklinde değil "ahı" olarak okunması gerekmektedir. Ahî tarzında okunması gerektiği ve Arapça AH(V) kökünden geldiği iddiası asla *Rihle*'ye dayandırılmaz. Ayrıca, o dönemin Anadolu insanının bu kelimeyi Arapçalaştırma derdi taşıdığına ilişkin hiçbir bilimsel kanıt da yoktur.

TEŞEKKÜR

Yıllar süren müşkülpesent mütercim tarzı bekletişime sabreden, zaman zaman da beni kibarca uyaran yayın koordinatörü Aslıhan Dinç hanımefendiye; çeşitli kelimeler ve folklorik konularda bir ağabey titizliğiyle uyarılarını eksik etmeyen editörüm M. Sabri Koz beye; kitap temini ve iyi bir çalışma atmosferi sunma konusunda müspet tavırlarına tanık olduğum Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Kütüphanesi dokümantasyon müdürlüğüne, özellikle Mustafa Birol Ülker beye; İbn Battûta maddesini ansiklopedi için hazırlayışım esnasında gerekli yönlendirme ve ilmî tenkitlerini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Özel beye; en taze kaynakların temini konusunda değerli vaktini esirgemeyen sevgili hocam Ekmeleddin İhsanoğlu ve IRCICA Kütüphanesi çalışanlarına, YKY'den Selahattin Özpabalıyıklar, Arzu Çakan, Akgül Yıldız, İncilay Yılmazyurt, Mahmure İleri ve Banu Kaşıkçı'ya, Dizin'i hazırlayan Dr. Yücel Dağlı'ya teşekkürü borç bilirim.

Muhterem eşimin verdiği desteği ise asla unutacak değilim; kuşkusuz onun fedakârlığı olmasaydı bu çalışma çok daha uzun sürerdi.

A. Sait Aykut

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Birinci Bölüm Notları

Çok Şefkatli ve Merhametli Allah'ın Adıyla

Nesir ve nazımda usta, bilimin birçok dalında uzman, Gırnatalı Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'ş-Şeyh Ebu'l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbî –Allah onu bağışlasın– der ki:¹

Tüm övgüler, yeryüzünü kullarının hizmetine veren Allah'adır. Onun izniyle derin vadilerde, geniş yollarda yürür bu insanlar. Yüce Allah kullarını yerden bitirdi, yere gönderecek ve yine oradan çıkaracaktır. Toprağı kudretiyle kullarına yatak eden, çivi gibi yüksek dağlarla yeryüzünü pekiştirerek üstüne direksiz göğü diken, yıldızları karanın ve denizin karanlıklarında insanlara rehber eden O'dur. Ayı ışık, güneşi çıra eden; gökten suyu indirip ölü toprağı diriltten O'dur. Toprakta her türlü meyveyi bitiren, çeşit çeşit bitkileri yaratan O'dur. Biri tatlı ve leziz, diğeri tuzlu ve acı olan iki deryayı birbirinden ayıran O'dur. Denizin sırtında ve taşların üstünde yürüsünler diye dağ gibi gemileri, sürü sürü binek hayvanlarını kullarının hizmetine sunarak iyiliklerini doruğa ulaştıran O'dur.

Yüce Allah, efendimiz ve kayıracımız Muhammed'i esen kılsın. Kullara yol gösteren, kılavuzluğuyla meşaleyi andıran odur. Yüce Yaradan onu âlemlere rahmet olsun diye gönderdi, elçilerin sonuncusu kıldı. Allah'a ortak koşanlar pes ettiler önünde. İnsanlar Allah'ın dinine bölük bölük girdiler. Yüce Yaradan, elçisini hayret uyandıran mucizelerle destekledi. Cansız varlıklar dile geldi, onu doğruladı; onun duasıyla Allah kupkuru kemikleri diriltti. Onun parmaklarından gür sular akıttı.

Yüce Allah ona yetişme ve dinine girme üstünlüğüne kavuşan Ehl-i Beyt'inden, eşlerinden ve dostlarından hoşnut olsun. Onlar bu dinin ilk savunucularıdır. Düşmana karşı savaşıp aydınlık dini yayan, bu dinin temellerinden olan hicret, nusret ve himaye ilkelerini² ayakta tutarak Peygamberimizi yalnız bırakmayanlar onlardır. Onun önünde ateşten kalkan oldular. Onun yolunda ölüm denizine daldılar. Artık onların peşinden gidersen sapıtmak kaygısına kapılma!

Hak Teâlâ, müminlerin önderi, emirimiz Ebû İnân Fâris'e ahâlisini güldürecek, dünyayı sevindirecek zaferler nasip eylesin. O, doğru yola eriştiren imamların, râşit halifelerin soyundandır. Allah'ın yardımıyla güçlenmiş, onun yolunda cihat etmiştir. O sadece kâinatın efendisi olan Allah'a güvenir. Yüce Yaradan onun talihini açık etsin, zamanın felâketlerine karşı onu korusun, ona güç versin; onu azdırmayın ve hiçbir azgına boyun eğdirmesin! Ona zenginlik versin; fakat fakirleri kapısından çevirmesin o ve Allah kimseye muhtaç etmesin onu! Kılıcı ve hazineleriyle zoru kolay etsin o.

İmdi aklın ve akıllıların kabul ettiği, fikrin ve naklin onayladığı gibi Fas kökenli Sultan Ebû İnân Fâris'e ait bu yüce hilâfet, Allah'ın kullara uzanmış gölgesi ve tutulası ipidir, boyun eğilmelidir ona. Hastalanmış dini iyileştiren, kınından sıyrılmış düşman kılıcını kıran, bozulmuş zamanı düzelten, verimini kaybetmiş bilim çarşısını şenlendiren; iyiliğin silinmeye yüz tutmuş ve üstünü otlar bürümüş yolunu aydınlatan, sarsılan ve kana bulanık ülkeleri huzura kavuşturan, ölmüş güzel gelenekleri

dirilten, kanlı canlı zulüm ve cefa merasimlerini kaldıran, tutuşmuş fitne ateşini söndüren, bağımsızlığını ilan etmiş eşkıya reislerine haddini bildiren; iyilik, güzellik ve takva temeli üzerine hak sarayını inşa eden, en güçlü sebebe, Allah'a dayanıp tevekkül eden sultanın devletidir bu! Bu hilâfetin şeref tacı ikizler burcudur. Etekleri Samanyolu'na takılmıştır. Öylesine talihli ki ihtiyarlayan zamana karşı dağ gibi dik ve diri, öylesine âdil ki tüm iman ehline yardımcı, öylesine cömert ki altın ve gümüş yağdıran bulutlar gibi! Kızdığı zaman düşmanını önüne katıp sel oluyor. Tümen tümen ecel orduları ona zafer va'dediyor. Art arda yıkılan devletler onun gücüne güç katan zenginliğinin küçük bir parçasını teşkil ediyor. Onun şiddet kılıcı, siteminden önce gelir. Onun vakar ve kararlılığından ötürü ümitler sönmez. Öylesine disiplinli ve akıllı ki düşmanlar bir yol bulup altemezler onu. Askerinden önce hilesi ve tecrübesiyle hasmını perişan eder. Bağışlamasını bilir, günah ağaçlarından af devşirir. Yumuşaktır ve hoşgörülüdür aslında. Kin ve keder dolu kalpleri sevgisinde eritir. Bilgisinin ışığıyla karanlıklar aydınlanır. İçtendir; bu yüzden yararlıdır işleri. Ve bilinmeli ki bir işin güzelliği, ne amaçla yapıldığına bağlıdır.³

Onun payitahtı, insanların arzuladığı bir doruk, becerilerin sergilendiği bir alan, erdemlilerin konakladığı bir mekân, endişelinin kalbini huzurla dolduran ve nice ümitle yola düşen gariplerin yüzünü güldüren bir makam olunca; bu çağın evlâtları ona hizmetkâr oldu, bilim adamları ve edebiyatçılar yarış edercesine onun huzuruna koşular. Ârifler onun yüce korunağına geldiler. Gezginler onun payitahtını görme gayretiyle hücum ettiler. Tir tir titreyen zavallılar onun şefkat kanatlarına sığındı. Hükümdarlar onun kapısında köle oldu. Dünyanın kutbu odur. Onun devletinin yüceliği konusunda bilgili ve cahil; herkesin aklı aynı kaniya varır. Her Müslüman yaptığı güzel işleri onun aldığı tedbirlere bağlar. Her öğretmen anlatmak istediği şeyi onun harikulâde işleriyle örneklendirerek izah eder.

Onun ulu kapısına gelen, diğer ülkelerin uzak yörelerinden geçip onun tükenmez deryasına dalanlardan biri de doğru sözlü fıkıh bilgini, büyük üstat, yeryüzünü arşınlayan ve enine boyuna dünyanın tüm ülkelerini dolaşan; Levâta kabilesinden, İbrahim soyundan, kendi yöresinde İbn Battûta, doğu beldelerinde Şemseddîn diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed'dir. Odur dünyayı ibret alarak gezen, nice maceralarla şehirler aşan; [çeşitli] dinlerin firkalarını araştıran; Arabın ve Arap olmayanların huylarını [öğrenip] notlarını veren...

O nihayet seyahat asâsını bu ulu payitahta bıraktı; zira buranın kayıtsız şartsız vericilik meziyetine sahip olduğunu biliyordu. Tüm doğu [ülke]lerini katedip bu devletin dolunay gibi ışıdığı batıya yöneldi ve burayı bütün memleketlerden üstün görerek altının toprakla kıyaslanamayacağını anladı; diğer ülke ve halkları uzun uzun araştırdı, Hakk'a güvenen seçkin cemaate katılma arzusuyla yandıktan sonra bu karara vardı.

Böylece Sultan Ebû İnân ona geçmişi unutturacak çapta armağanlar yağdırdı; dolu dolu nimet verdi.⁴ Onu, uzun yolculuklara tenezzül etmeyecek hâle getirdi. Daha önce dev sandığı hükümdarların küçücük olduğunu hissetti ve kalbinden geçirdiği tüm armağanları aldı onun huzurunda. Ve unuttu ülkeler gezmekten doğan alışkanlığını; seyahat aşkını. Uzun uzun arzuladıktan sonra bereketli meraya vardı çünkü.

Gezileri sırasında gördüğü şehirleri, belleğine kaydettiği az bulunur hikâyeleri yazsın; karşılaştığı ülke hükümdarlarından, erdemli bilginlerden, yüce ermişlerden bahsetsin diye buyruk çıkınca ulu

makamdan; kulaklara ve gözlere şenlik veren, gönülleri eğlendiren, üzerinde durulduka sürprizler doğuran, açığa çıkması yarar getiren her şeyi kâğıda döktürdü.

Ve zâtîlilerinin yüksek makamının bendesi, yüce kapılarının ayrılmaz bekçisi; huzurlarında eğilmekten şeref duyan Muhammed b. Muhammed İbn Cüzeyy Kelbî'ye –O, Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla daima Haşmetmeâbın hizmetine amâde, iyiliklerine müteşekkirdir– buyruk verildi; üstat Ebû Abdullah'ın yazdırdığı hatıraları bir kitapta etraflıca derleyip toparlasın diye...

Söz konusu kitap, müsveddelerin yararlı olanlarını kapsamalı, güdülen hedefe erişmede yardımcı olmalıydı. Ayrıca sözün arı-duru olmasına özen göstermek, izah ve takribine⁵ gayret etmek gerekliydi; ta ki bu yönüyle de çok lezzetli ve sedefinden çıkarılmış inci gibi parlak olsun.

Âcizane verilen buyruğu derhal uyguladı, arzu edileni yapmak üzere Allah'ın yardımıyla bu işe girişti.

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözünü aktarırken "onun söylemek istediği şeyleri veren" kelimeleri kullandım; onun kastettiği şeyleri açıkladım. Ancak çoğu kez nasıl söylediye öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım.

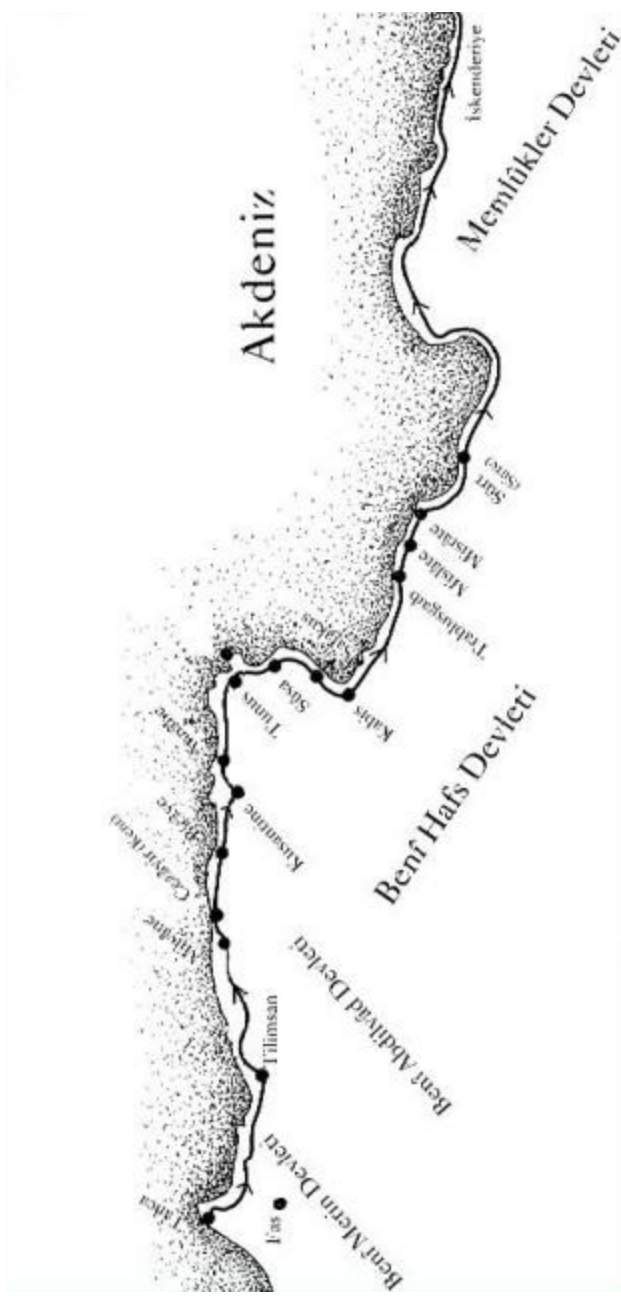
Aktardığı hikâye ve haberleri olduğu gibi kaydettim; aslı nedir diye araştırma ve sınaama girişiminde bulunmadım. Çünkü o bunların doğru olanlarını saptamada en iyi yolu tutmuş, gerektiğinde güvensizliğini bildiren sözcükler kullanarak aslı astarı olmayanlara imâda bulunmuştur.

Yer ve kişi adlarından problemlili olanları halletmek ve "zabt" yoluyla daha verimli hâle getirmek için epey çaba gösterdim; okunuş şeklini belirten kayıtlar koydum.⁶

Yabancı adları olabildiğince açımldım. Çünkü bunlar yabancılıklarından ötürü genel kitleye karışık ve anlaşılmaz geliyor. Ayrıca, böyle ayrık sözcüklerin muammâsını çözmede bildik kurallar da yanlış sürükler insanı.

Allah ondan desteğini çekmesin, yüce makamda maksudumuzun kabul görmesini ummaktayız. Ayrıca muhtemel yanlışların görmezden gelinmesi de niyâzımızdır. Zâtîlilerinin hoşgörüsü sonsuzdur, hataları bağışlayıcılığı ile ilgili menkıbeleri [her şeye] kefiledir.

Hak Teâlâ daima zafere alıştırsın, güç ve imkânla donatsın onu! Apaçık bir galibiyetin işaretlerinden mahrum etmesin onu!

Fastan İskenderiye'ye.

Kaynak: Tazî, Rihle.

İKİNCİ BÖLÜM

TANCA'DAN ÇIKIŞ

İkinci Bölüm Notları

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta der ki:

Kutsal evi hacetmek ve Yüce Peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı. Lâkin kalbime bu kutsal toprakları görme arzusu iyice yerleştiği için dostlarımdan ayrılmayı göze alarak kuşların yuvadan gidişi gibi terkettim yurdumu. Annem ve babam henüz hayatta oldukları için ince bir hüzne boğuldum ayrılırken. Ayrılıktan benim payıma düşen neyse onların payına da düşen oydu. O zamanlar 22 yaşındaydım.¹

İbn Cüzeyy der ki:

Gırnata şehrindeyken Ebû Abdullah İbn Battûta bana Onyedî Recep Yediyüzüçte Pazartesi günü [25 Şubat 1304] Tanca'da dünyaya geldiğini söyledi.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Yola koyuluşum müminlerin emiri, dinin destekçisi, kutlu önder Ebû Yusuf oğlu Ebû Saîd'in saltanatı zamanına rastladı. Bu hükümdar, âlemlerin sahibi Yüce Allah'ın yolunda savaş etmiş, cömertliği dünyayı tutmuş, adaleti ve yumuşaklığı ile halkın gönlünde taht kurmuştur. Onun babası kutlu önder Ebû Yusuf b. Abdülhak, Tanrı'ya ortak koşanların belini kırmış, inkârcılık ateşini söndürmüş, bölük bölük saldıran Haçlı ordularını darmadağın etmiştir. Allah Teâlâ onlardan daima hoşnut olsun. İslâm ve Müslümanlar adına onlara büyük mükâfatlar versin. Devletlerini kıyamet gününe kadar ayakta tutsun!²

Böylece Tilimsân şehrine ulaştım. O esnada oranın hâkimi Benî Zeyyân [=Zeyyânoğulları] soyundan gelen Abdurrahman Ebû Tâşifîn idi. Onun babası Musa b. Osman, Osman'ın dedesi de Yağmur Esen b. Zeyyân'dır.³ Bu durağımda İfrîkıyye [=Kuzey Afrika]⁴ sultanı Ebû Yahyâ'nın iki elçisine rastladım. Biri Tunus'ta nikâh kadılığı yapan meşhur bilgin Ebû Abdullah Muhammed Nefzâvî, diğeri ise Üstat Ebû Abdullah b. Muhammed'dir Bu adam Mehdiye sahilindeki Zübeyd köyünde doğduğu için Zübeydî diye de bilinir. Hicrî Yediyüzkırk yılında vefat etmiştir.

Tilimsân'a ulaştığım gün bahsettiğim elçiler oradan ayrılırken bazı arkadaşlar bana, onlarla beraber gitmemi salık verdi. Bu konuda en hayırlı kararı almak için istihâreye yattım ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere üç gün burada kaldım.⁵ Sonra yola koyuldum. Milyâne şehrinde onlara yetiştim. Yaz mevsiminin dayanılmaz sıcakları başlayınca bu iki fakih hastalandı ve 10 gün beklemek zorunda kaldık. Tekrar hareket ettiğimizde birinin hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Bu yüzden Milyâne'den dört mil uzakta, sulak bir yerde konakladık. Dördüncü günün kuşluk vaktinde adam vefat etti. Oğlu Ebu't-Tayyib ile arkadaşı Ebû Abdullah Zübeydî, Milyâne'ye dönerek cenazeyi orada toprağa verdiler.⁶ Bense aralarında Tunus tüccarlarından Muntasır b. Mes'ûd'un, Hacı Adûlî'nin ve Hacer b.

Muhammed'in bulunduğu bir kervan ile tekrar yola koyuldum.

Cezâyir şehrine vardığımız zaman Üstat Ebû Abdullah ile Kadı efendinin oğlu gelinceye kadar şehir dışında birkaç gün bekledik. Onlar yetişince hep beraber Mittîca yolunu tutarak Zân dağına yöneldik.⁷ Daha sonra Bicâye şehrine vardığımızda⁸ Üstat Ebû Abdullah, bu yörenin kadısı Ebû Abdullah Züvâvî'nin evine; Kadı efendinin oğlu Ebu't-Tayyib ise müfessir fıkıh bilgini Ebû Abdullah'ın evine misafir oldu. O vakit şehrin valisi Ebû Abdullah Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs'dı; "Hâcib" [=mabeyinci] diye de tanınırdı. Milyâne'den beri birlikte yolculuk ettiğimiz Tunuslu tüccarlardan Muhammed b. Hacer, üçbin altın dinar bırakarak vefat etti. Ölürken Cezâyir eşrafından İbn Habîbe adındaki birine, altınları Tunus'ta bulunan vârislerine göndermesini vasiyet etmişti. Ama bu olaylardan haberdar olan İbn Seyyidi'n-Nâs altınları alelacele adamın elinden kaptı. İşte, Muvahhidî kökenli valilerden gördüğüm ilk zalimane hareket bu oldu.

Bicâye'ye geldiğimizde sıtmaya tutulmuştum. Dostum Ebû Abdullah Zübeydî hastalığı tamamen atlatıncaya kadar burada kalmamı salık verdi. Ama ben:

"Eğer Hak Teâlâ ölmemi takdir etmişse ecel meleği Hicaz yolundayken gelip yetişsin!" diyerek razı olmadım. Bu kararım üzerine o da şöyle dedi:

"Madem gitmeye kararlısın, öyleyse fazla eşyanı ve bineğini sat! Ben sana ödünç olarak bir binek, bir de çadır vereceğim. Bize katılacaksın, lâkin yükün az olacak. Yolda çöl Araplarının saldırısına uğrama korkusu olduğu için hızlı gitmeye mecburuz!"

Onun öğütlerine uydum. Üstat Ebû Abdullah söz verdiği şeyleri tek tek bana ikram etti. Hak Teâlâ ona güzel armağanlar yağdırsın! Hicaz seyahati esnasında aldığım ilk ihsan buydu.

Kusantîne'ye varıncaya kadar hiç durmadan yol aldık. Bu şehrin dışında konakladık.⁹ Lâkin öyle şiddetli bir sağanağa yakalandık ki çarnaçar geceleyin çadırlarımızdan çıkıp çevredeki evlere sığınmak zorunda kaldık. Ertesi sabah gün ışıırken şehrin erdem sahibi asil valisi Ebu'l-Hasan yanımıza geldi. Bu adam şeriftir [=Hz. Hasan soyundan gelir.]. Yağmur çamuruyla kirlenmiş elbiselerimizi görünce kendi konağında temizlenmesini salık verdi. Üzerimizdeki ihram iyice yıpranmış, parçalanayazmıştı. Vali onun yerine bana Baalbek kumaşından dokunmuş kaliteli bir ihram gönderdi.¹⁰ Ucuna da iki altın dinar takmıştı. Bu hâdise, yüzüme açılan talih ve ihsan kapısının ilk meyvelerindendir.

Sonra Kusantîne'den kalkıp Bûne şehrine vardık.¹¹ Birkaç gün kaldık. Seyahat esnasında başımıza gelecek muhtemel tehlikeleri hesaba katarak beraber yolculuk ettiğimiz tüccar dostları orada bıraktık, süratle yolumuza devam ettik. Hastalık yakamı bırakmıyordu. Tekrar sıtma oldum. Öyle hâlsizleştim ki düşmemek için kendimi sarıkla hayvanın eğerine bağlıyordum. Tunus'a ulaşıncaya kadar hayvandan inmedim; bir daha binemem, yığılıp kalırım korkusuyla! Halk, Üstat Ebû Abdullah Zübeydî ile Kadı Ebû Abdullah Nefzâvî'nin oğlu Ebu't-Tayyib'i karşılamaya çıktı. İki taraf birbirine hâl-hatır sordu. Hiç kimse yanaşıp da bana selâm vermedi. Çünkü hiçbirini tanımıyordum. Yalnızlığım bana öyle dokundu ki kendimi tutamayıp hıçkırığa hıçkırığa ağladım. Hacılardan biri benim garip kaldığımı hissedip yanaştı, selâm verdi, gönlümü aldı. Şehre girerken güzel sohbeti ve teselli dolu sözleriyle beni memnun etti.

Orada Kütbiyyîn Medresesi'nde konakladık.

İbn Cüzeyy der ki:

Halkın kadısı, hatiplerin önderi İbn Hacc Bilfikî diye ünlenmiş Üstat Ebu'l-Berekât Muhammed de kendi başından böyle bir olayın geçtiğini ifade ederek şunları anlatmıştı:

Ramazan bayramıyla ilgili olarak, Ebû Abdullah b. Kemâd'dan aktarılan Peygamber sözünü –Allah Teâlâ onu rahmetiyle kuşatsın– eksiksiz bellemek ve kaydetmek için Endülüs şehirlerinden Belleş'e [=Velez] vardım arefe günü.¹² Geceleyin oraya ulaşabildim. Câmide halkla beraber bayram namazı kıldıktan sonra baktım ki herkes birbirine yanaşıyor, musafaha yapıyor, esenlikler diliyor. Ben bir köşede garip, sessiz bekliyorum. Kimse bana selâm vermedi. Yalnız ahaliden bir pirifâni yaklaşıp hatırımı sordu: "Uzaktan baktım, halktan ayrı durup kimsenin selâmına muhatap olmadığını görünce gurbette olduğunu anladım. Yanına gelip yalnızlığını unutturayım istedim!" dedi. Yüce Tanrı bu ihtiyarı en güzel şekilde mükâfatlandırır!

İbn Battûta devam ediyor:

Tunus Sultanı

Tunus'a girdiğimde buranın sultanı Benî Hafs'dan [=Hafsoğullarından] gelen Ebû Yahyâ idi.¹³ Onun soyu şöyledir: Sultan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sultan Ebû İshâk İbrahim b. Sultan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdülvâhid b. Ebû Hafs. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Tunus'ta birçok ulu bilgin vardı. Bunlar arasında Kadilcemâa[=başkadı] Ebû Abdullah Muhammed Ensârî'yi, beş hükümdar boyunca başkadılık yapmış olan Hatip Ebû İshâk İbrahim Ribî'î'yi, Tunus kadılığında da hizmet vermiş Ebû Ali Ömer b. Ali b. Kaddâh Hevârî'yi sayabilirim. İlk sözünü ettiğim Ebû Abdullah, Hazrec kabilesinden olup Endülüs'ün Belensiye [=Valensiya] şehrinde gelmiş; daha sonra Tunus'a yerleşip İbn Gammâz adıyla tanınmıştır. İkinci adamın soyu İbrahim b. Hüseyin b. Ali b. Abdurrefî Ribî'î şeklindedir. Tunus kadısı diye bahsettiğim üçüncü zât ise yörenin büyük bilginlerindedir. Her Cuma namazdan sonra Zeytûne Câmii diye bilinen büyük mabedin sütunlarından birine dayanır, halkın dertlerini dinler, çeşitli meselelerde çözümler sunar, fetvâ verirdi.¹⁴ Nihayet 40 mesele çözünce oturduğu yerden kalkar giderdi.

Tunus'ta Ramazan bayramı yetişince açık namazgâha geldim, çok kalabalıktı. Herkes en temiz elbisesini giymişti. Sultan Ebû Yahyâ, kumandanları, yakınları ve hizmetkârlarıyla at üstünde geldi. Maiyetindekiler fevkalâde düzenli hareket ediyordu. Bayram namazı kılınıp hutbe okunduktan sonra herkes evine gitti.

Bir müddet sonra İfrîkiyye şehirlerinden İklî'de oturmakta olan Ebû Ya'kûb Sûsî isimli bir âlimin başkanlığında hac kervanı tertip edildi. Kervana katılanların büyük çoğunluğunu Mesâmide tائفesi oluşturuyordu.¹⁵ Beni kendilerine kadı seçtiler. Zilkade ayı sonlarında Tunus'tan hareket ederek sahil yolu boyunca ilerleyip Sûsa kasabasına vardık. Burası Tunus'tan 40 mil uzakta küçük, şirin bir sahil beldesidir. Oradan Safakus şehrine geldik.¹⁶ İslâm hukukuna dair *Tebşıra fi'l-fikh* adlı eserin sahibi olan İmam Ebu'l-Hasan Lahmî Mâlikî'nin mezarı bu şehrin yakınındadır.

İbn Cüzeyy der ki:

Safakus beldesi hakkında Ali b. Habîb Tunûhî şu dizeleri söylemiştir:

*"Safakus huzur ve yağmurun kaynağı olsun,
Sarnıçları ve mescidiyle safâ bulsun,
Körfeze akan dereciklerle çevrili şehir,
Ulu hükümet konağının başı hep göklerde dir.
Bu ne güzel şehir; yanına vardığında,
Açılır, dile gelir, ' Hoşgeldin, merhaba!'
Bir ona bir de kıyıları yalayıp çekilen dalgalara bak,
Sanırsın ki âşığına hevesle kırıtıyor
Rakiplerini görünce cesareti kırılıyor da,
Hüzünle doluyor içi, dönüyor gerisin geri!"*

Kaliteli dizeleriyle şöhret bulmuş büyük edip Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Temîm tam aksi şeyler söylüyor:

*"Safakus ah Safakus kahrolası, halkı yokolası,
Yağmura hasret kalası, açlıktan geberesi!
Ne kadir bilmez bir belde! / yanı başından,
Bir garip geçse yem olur,
Ya Rum ya Arap çapulcuya!
Nice tüccarın serveti gasbedildi burada,
Ve bu kıyıda nicelerinin zincir takıldı boynuna,
Derya utandı bu ahaliden, mahzun oldu,
Ne zaman yaklaşmak istese kalbi korkuyla doldu."¹⁷*

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Kabis beldesine varıp şehrin içinde konakladık.¹⁸ Ardı arkası kesilmeyen bir yağmurla karşılaşıncı on gün burada kaldık.

İbn Cüzeyy der ki:

Bir şair, Kabis için şöyle diyor:

*"Ah nerede Kabis kıyısındaki vadide geçen o tatlı gecelerim,
Kalbim andıkça o günleri, kor üstünde fokurdayan cezveye benzerim!"*

[İbn Battûta devam ediyor:]

Kabis'ten çıkıp Atrablus'a [=Trablusgarb] yöneldik.¹⁹ Yüzden fazla atlı ile keskin nişancıların eşliğinde birkaç menzil yol aldık. Maiyetimizde bulunanlardan korkan çöl haydutları bize saldırmaya cesaret edemedi. Yüce Allah onların baskınından bizi korudu. Yol üstü duraklarımızın birinde Kurban bayramı gelip çattı. Dördüncü gün Atrablus şehrine vardığımızda bir müddet istirahat ettik. Ben Safakus'ta Tunus Devleti'nin kâtiplerinden birinin kızıyla nişanlanmış, Atrablus'a vardığımızda gerdeğe girmiştim bile. Yediyüzyirmialtı yılı Muharrem ayının sonrasında²⁰ eşim ve Mesâmide taifesinden bir grupla bu şehri terkettim. Kervan bayrağını elime alıp öne geçtim. Esas kafiye ise soğuk ve yağmur sebebiyle kolay hareket edemediği için şehirde kaldı.

Mislâte²¹, Mısrâte²² ve Kusûr Sürt'ü²³ geçtik. Kusûr Sürt'te bedevîler bize saldırmak istediye de Hak Teâlâ onların şerrinden bizi muhafaza buyurdu. Yolculuğumuzun devamında bir koruya girdik. Ardından ermiş Barsîsa kasrına ve Kubbe-i Sellâm'a vardık. Atrablus'ta beklemiş olan esas kervan burada bize katıldı. Kayınpederimle aramızda çıkan bir tartışmadan ötürü kızından ayrılmam gerektiği için bir zaman sonra Faslı bir "Tâlib" in²⁴ kızıyla nikâhlandım. Zaâfiye köşkünde gerdeğe girdim. Kafileyi bir gün alıkoyarak muhteşem bir düğün yemeği verdim!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE

Üçüncü Bölüm Notları

Nihayet Cumâdelûlâ ayının başlarında¹ İskenderiye şehrine vardık. Burası çok sevimli, işlek ve güvenli bir limandır. Son derece düzenli bir şehir. Üstünlük, zarafet ve sağlamlığa dair ne ararsan burada bulabilirsin. Din ve dünya ile ilgili bütün kurumlara sahip. İskenderiye şehri ışıltısıyla gözleri alan bir zümrüde, baştan ayağa süslenmiş bakire kıza benzer. Doğu ile batının tam ortasında bulunduğu için çeşit çeşit güzelliklerle donanmıştır. İnsanın dikkatini çeken garip hâdiseler meydana gelir burada. İskenderiye'nin harikulâde nitelikleri, ilginç hikâyeleri, seçkin şahsiyetleri hakkında epey kitap yazılmış ise de Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Mesâlik*'i içerik bakımından bu sahada anılmaya değer en iyi telifidir.²

İskenderiye'nin Kapıları ve Limanı

İskenderiye beldesinin dört kapısı vardır; Bâbü's-Sidre, Bâbü'r-Reşîd, Bâbü'l-Bahr ve Bâbü'l-Ahdar adlarıyla bilinirler.³ Batı yönüne Bâbü's-Sidre'den çıkılır. Bâbü'l-Ahdar yalnız Cuma günleri açılır ve halk oradan mezar ziyaretine gider. İskenderiye'nin limanı muazzamdır. Hindistan'ın Kavlem ve Kalikût limanları, Türk yurdunun Kırem[=Kırım] yöresindeki kâfirlerin Surdak limanı ve Çin'in Zeytûn limanı istisna edilecek olursa yeryüzünde buraya denk bir deniz ticaret merkezi görmedim. Yukarıda bahsettiklerimi ileride anlatacağım.⁴

İskenderiye Feneri

Bu ilk seyahatimde feneri temaşa etmiş ve bir tarafını yıkık bulmuştum.⁵ Fener kare şeklinde göğe uzanan dev bir yapıdır. Kapısı zeminden hayli yüksektir ve onun karşısında aynı seviyede olan başka bir yapı vardır. İki yapının arasından fenerin kapısına geçmek için tahta köprücükler uzatılmıştır. Bunlar kaldırılınca kapıya ulaşamaz. Girişte fener muhafızına ait kuytuluk, içeride de pek çok oda mevcuttur. İç kısımlara götüren geçidin genişliği dokuz karış, duvarın eni ise on karıştır. Fenerin dört duvarının tümü hesap edildiğinde 140 karış tutar. Yüksek bir tepenin üzerindedir. Onunla şehir arasında bir fersah⁶ uzunluğunda dikdörtgen bir şerit vardır. Deniz bu uzun çıkıntıyı üç yandan sarıp nihayet İskenderiye surlarını yaladığı için karayoluyla fenere, ancak şehir içinden gidilir. Mezarlık da fenerin bitiştiği bu arazidedir. Uzun seyahatlerimin sonunda, Yediyüzelli yılında Mağrip'e dönüşümde⁷ feneri tekrar görmek istedim ama tamamen harap olduğundan ne içine girmek ne de kapısına kadar çıkmak imkânı kalmamıştı. Melik Nâsır⁸ –Allah onu rahmetiyle kuşatsın– bu fenerin karşısına, ona denk bir bina dikmeye çalıştıysa da ömrü yetmediğinden girişimi yarım kalmıştır.

Ulu Sütun

İskenderiye'nin harikalarından biri de şehrin dışında bulunan ve Amûdü's-Sevârî diye bilinen mermer sütundur.⁹ Bir hurmalığın ortasına dikili kalmış bu muhteşem yapı, hayretengiz yüksekliğiyle ağaçların arasından farkedilir, çok uzaklardan görülür. Gayet ustalıkla yontulmuş tek parça bir yapıdır. Büyük peykelere benzeyen dört köşeli taş kaideler üzerine oturtulmuştur. Buraya nasıl ve

kimin tarafından dikildiği kesin olarak bilinmemektedir.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyahat âşığı hocalarımın biri bana şu hikâyeyi anlattı: İskenderiyeli bir okçu, yayı ve sadağıyla bu sütunun tepesine çıkmış, büyük bir kalabalık onu görmek için toplanmış, lâkin okçunun tepeye nasıl çıktığına kimse akıl erdirememiş. Bence korkudan yahut kendisini görüp de hayret edenlerden bir şeyler koparmak için böyle davranmış olabilir. Ama oraya nasıl çıktığı ise şöyle izah ediliyor: Arkasına ince ve uzun bir iplik bağladığı okunu tam tepeye fırlatıyor. Bu ince uzun ipin gerisinde kalın ve sağlam bir ip var. Ok ince iple rahatça sütunu aşır tekrar yere düşüyor. Okçu koşuyor, okun düştüğü yeri bulup ince ipi yavaş yavaş çekmeye başlıyor. Ta öte taraftaki kalın ip de koca sütunu aşır bu yana geliyor. Daha sonra iş kolaydır; kalın ve sağlam ipin bir ucu yere bağlı, ortası sütunun tam üstünde, öbür ucu ise bu tarafta. Adam bu taraftan yavaş yavaş tırmanıyor. Tepeye vardktan sonra aşağıda kendisiyle bu macerayı tertip ettiği arkadaşına ipi götürmesini salık veriyor. Sonra halk toplanıyor, işin aslını bilmediği için hayret ediyor.

İbn Battûta devam ediyor:

İskenderiye'ye ulaştığımda oranın emiri Salâhaddîn adında biriydi. Bu esnada İfrîkıyye'nin tahttan indirilmiş eski sultanı Zekerıyyâ Ebû Yahyâ Lihyânî de oradaydı.¹⁰ Mısır sultanı Melik Nâsır onun İskenderiye'de saltanat konağında misafir edilmesini ve kendisine günde bin dirhem verilmesini emretmişti. Oğulları Abdülvâhid, Mısırî ve İskenderî; mabeyincisi Ebû Zekerıyyâ b. Ya'kûb ve başveziri Ebû Abdullah b. Yâsîn de yanındaydılar. Daha sonra Lihyânî ile oğlu İskenderî, İskenderiye'de vefat ettiler. Mısırî ise buraya yerleşti.

İbn Cüzeyy der ki:

İlginçtir, Lihyânî'nin çocuklarına verdiği adlar, alınyazılarına da uygun düştü. İskenderî, İskenderiye'de öldü. Mısırî ise burada –bir Mısır şehri olan– İskenderiye'de uzun bir süre yaşadı. Abdülvâhid'e gelince art arda Endülüs, Mağrip ve İfrîkıyye'yi dolaştıktan sonra Cerbe adasında öldü.

İskenderiye Şehrini Bazı Bilginleri

Bunlar arasında dilbilim üstatlarından İmâdüddîn Kindî'yi sayabiliriz. Çok büyük bir sarık sarardı. Ben Doğu'da ne de Batı'da bu kadar büyük sarık görmedim! Bir defasında onu mihrabın önünde otururken gördüm... Sarık o kadar kocamandı ki mihrabı dolduruyordu. İskenderiye bilginleri arasında şehrin kadılığını yapan Fahreddîn Rîgî'yi de sayabiliriz.¹¹ Saygıdeğer, ilim âşığı bir insandı.

Kadı Fahreddîn Rîgî'nin Hikâyesi

Anlatılanlara göre Kadı Fahreddîn Rîgî'nin dedesi Rîga ahalisinden olup kendini ilme adamıştı. Bu adam Hicaz'a gitmek üzere yola çıktı ve bir akşamüzeri İskenderiye şehrine vardı. Parası pulu olmadığı için uğurlu bir söz işitmedikçe şehre girmemeye karar verdi. Daha sonra şehrin kapısına yakın bir yerde oturdu. Herkes içeri girip kapıların kapanma zamanı gelince kendisinden başka kimse kalmadı orada. Kapıcı onun umursamazlığına içerleyerek, "Kadı, içeri girsene!" dedi. O da "İnşallah kadı olurum!" cevabını verdi. Şehirde bir medreseye sığındıktan sonra kendini kıraat ilmüne adadı.

Seçkin bilginler seviyesine yükseldi. Zamanla şöhreti etrafa yayıldı. Dünyaya değer vermezliği ve Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirişiyle de ünlenmişti. Meziyetleri Mısır sultanının kulağına gitti. Bu sırada İskenderiye kadısı vefat etmişti. Şehirde bulunan birçok âlim, kadılığa tâlip olduğu hâlde Rîgî buna rağbet etmedi. Ansızın sultan ona "Taklîd" gönderdi. Taklîd, kadılık belgesi demektir. Ulak, belgeyi teslim edince Rîgî, hizmetkârına, kimin davası varsa huzuruna gelmesi için halka davette bulunmasını emretti. Böylece o halkın hukukî sorunlarını çözmekle uğraşırken diğer bilginler kendi içlerinden birinin evinde toplandılar. İskenderiye kadılığının "kendilerinden başkasına verilemeyeceği" zannıyla, Rîgî'nin atanmasının halkça tasvîp görmediğini bildiren bir raporu sultana götürmeye karar verdiler. Bu sırada akli başında bir müneccim meclise gelerek; "Bundan vazgeçin! Zira ben o adamın talihine baktım, araştırdım! Kırk sene kadılık edeceği bana ayân oldu!" dedi. Bunun üzerine onlar da Fahreddîn Rîgî hakkında müracaatta bulunmaktan vazgeçtiler. Hakikaten müneccimin söyledikleri doğru çıktı! Fahreddîn Efendi kadılık görevini yürüttüğü sürece adaletten ayrılmamış ve ününü dünyaya duyurmuştur...

İskenderiye'nin meşhur bilginleri arasında Vecîhüddîn Sanhâcî ile Bintü't-Tinnîsî'nin oğlu Şemseddîn'i, büyük velilerden Şeyh Ebû Abdullah Fâsî'yi de sayabiliriz. Şeyh Ebû Abdullah namazda selâm verdiği zaman [görülmeven varlıklar tarafından] selâmına karşılık verildiği ve onun da bu selâmı işittiği dilden dile dolaşır. Bilgisini pratiğe döken, dünyaya yüz vermeyen, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan, "keşif ehli" Şeyh Halîfe de İskenderiye'nin büyüklerindedir.¹²

Şeyh Halîfe'nin Bir Kerameti

Onun dostlarından güvenilir biri bana şu olayı anlattı:

Şeyh Halîfe bir gece rüyasında Peygamberimizi görür. –Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliği ile kuşatsın– Şeyh'e dönerek, "Halife! Bizim ziyaretimize gel!" diye buyurur Peygamberimiz. Bunun üzerine Halife, hemen Medine'nin yolunu tutar, Peygamber Mescidi'ne yaklaşır. Selâm Kapısı'ndan içeri girip "Tahiyetü'l-Mescid" denilen iki rekâtlık namazı kıldıktan sonra Peygamber Efendimiz'e selâm verir.¹³ Oradaki direklerden birine dayanır. Başını dizleri arasına koyup oturur. Tasavvuf dilinde "tezyîk" adı verilir buna.¹⁴ Bir müddet sonra başını kaldırıncaya dört yuvarlak ekmek, süt dolu bir kap ve içinde biraz hurma bulunan bir tabak bulur. Arkadaşlarıyla beraber bu güzel azığı yedikten sonra o sene hac ibadetini yerine getirmeden İskenderiye'ye döner.

İskenderiye'nin ileri gelen bilginleri arasında kendini Hakk'a adanmış Burhâneddîn A'rac'ı da sayabiliriz. Bu adam dünya için dinini satmayan, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan iyi bir insandır. Şehirde bulunduğum sırada kendisiyle görüştim. Üç defa ziyaretinde bulundum.

Şeyh Burhâneddîn'in Bir Kerameti

Bir gün yanına vardığımda bana:

"Yabancı ülkeleri gezip dolaşmayı çok sevdiğini görüyorum!" dedi. Ben de "Evet, gerçekten pek severim bu işi!" diye cevap verdim. O esnada Çin ve Hint gibi uzak ülkelere gitmeyi aklımın köşesinden bile geçirmiyordum. Ama bana şöyle demesin mi!

"Sen inşallah kardeşim Feridüddin'i Hint'te, Burhâneddîn'i Çin'de, Rükneddîn Zekeriyâ'yı ise Sint

yöresinde ziyaret edeceksin. Onlarla görüştüğünde benden selâm söyle olur mu?" Ben hayretler içinde kaldım. Ansızın içimde bu ülkeleri de gezmek hevesi uyandı. Şeyh Burhâneddîn'in bahsettiği üç adamla buluşuncaya kadar dolaştım buraları...

Bu yüce insana veda ettiğimde bana bir miktar yol harçlığı verdi. Ama harcamadım bu parayı. Kadere bakın, sonradan Hint kâfirlerinin denizde benden gasbettiği öteki eşya ile birlikte bu güzel hatıralar da eşkıyanın eline geçti!

Son olarak İskenderiye'nin büyükleri arasında Şeyh Yâkût Habeşî'yi de zikredebiliriz.¹⁵ Bu adam evliyadan Ebu'l-Abbâs Mürsî'nin müritlerindedir. Ebu'l-Abbâs Mürsî, keramet hazinesi, veliler velisi Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin mürididir.¹⁶

Büyük Veli Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Kerameti

Şeyh Yâkût kendi şeyhi Ebu'l-Abbâs Mürsî'den naklen bana şu hâdiseyi anlatmıştır: Şeyhimiz Ebu'l-Hasan her sene Saîd [=Yukarı Mısır] yoluyla hacca giderdi. Hac zamanı gelinceye kadar – Recep ve onu takip eden aylarda– Mekke'de kalırdı. Sonra Peygamber Mescidi'ni ziyaret edip Hicaz'ı, çölü ve diğer yerleri dolaşarak memleketine dönerdi. Son hac yolculuğuna çıktığı zaman hizmetçisine:

"Bir balta, bir küfe, cenaze tütsüsü, bir ölü için ne lazımsa hepsini yanına al!" dedi. Hizmetçisi:

"Efendim, bunları niçin alıyoruz?" diye sorunca:

"Humeysêrâ'da görürsün." cevabını verdi. Humeysêrâ şimdi Yukarı Mısır'da Ayzâb sahrasında, suyu acı ve yırtıcı hayvanı bol bir yerdir. Bu bölgeye vardıklarında Şeyh Ebu'l-Hasan tepeden tırnağa yıkanarak iki rekât namaz kıldı. Namazın sonuna doğru ruhunu teslim etti ve oraya gömüldü.

Ben [=İbn Battûta] bu büyük şeyhin kabrini ziyaret ettim. Mezar taşında ismi ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a kadar uzanan soy kütüğü yazılıydı. Allah onlardan razı olsun.

Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Sürekli Okuduğu Deniz Virdi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu yüce insan her sene Saîd-i Mısır denilen Yukarı Mısır'a doğru ilerler, ardından Cidde denizi yoluyla seyahat eder ve gemiye bindiği vakit her gün "Hizbü'l-Bahr" adı verilen duasını okurdu. Şâzilîye tarikatına gönül vermiş müritleri dahi bugüne kadar her gün Hizbü'l-Bahr'ı okumaktan geri durmamışlardır.¹⁷

Dua şöyledir:

"Allahım! Ey Yüce Yaradan, ey Ulu Tanrı, ey şefkatli, merhametli Rab! Ey her şeyi bilen!

Sen benim sahibimsin! Seni bilmek, seni tanımak yeter bana! Benim rabbim ne güzel bir rab! Ve benim, seninle doyunluğa ulaşmam ne güzel!

Dilediğine yardım edersin sen! Sensin yüceler yücesi, sensin kullarını esirgeyen!

Oturuşumuzda, kalkışımızda, söyleyişimizde, isteyişimizde, tüm hareketlerimizde kalbimizi gayba imandan uzak tutacak vehim ve şüphelere düşmekten kuru bizi!

O kuşklar, vehimler ve gamlar; kalplerimizi, senin gayb hazinelerinden alıkoyuyor.

Müminler, büyük bir imtihan içindedir. Zelzeleye uğramış gibi sarsılırlar. Ve kalblerinde yamukluk bulunan münâfıklar 'Tanrı ve Tanrı elçisi bize boş şeyler vadetti!' derler.¹⁸

Bize yardım et! Adımlarımızı sağlam basalım. Bizi ayakta tut!

Denizi Musa'ya açtığın gibi, ateşi İbrahim'e hizmetkâr kıldığın gibi, dağları ve demiri Davud'a hamur ettiğin gibi, rüzgârı ve cinleri Süleyman'a köle ettiğin gibi, şu üzerinde bulunduğumuz deryayı da bize bende kıl!

Yerde ve gökte, melekût evreninde yarattığın tüm deryaları bizim emrimize ver!

Dünyanın ve ahiretin denizlerini bize hizmetçi yap!

Ey, kâinatın gücünü elinde bulunduran! Her şeyi kolay et bize!

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd!

Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kaf!¹⁹ Bize yardım et! Sen yardım elini uzatanların en iyisisin!

Bizim önümüzü aç! Sen, zorlukları kaldıranların, yolları açanların en iyisisin!

Bizi bağışla! Sen bağışlayanların en iyisisin!

Bize yiyecek ver, geçimlik ver! Sen yiyecek ve geçimlik verenlerin en iyisisin!

Bizi doğru yola ulaştır! Bizi haksızlık yapan, zulmeden topluluğun şerrinden kuru!

Bilgin dahilindedir elbet, bize tatlı meltemler ver! Rahmet hazinelerinden bir meltem kopar ve sal önümüze!

Yücelik, esenlik, dünya ve ahirette ferahlık anlamına gelen gücünle kat bizi bu rüzgârın önüne!

Senin her şeye gücün yeter!

Ulu Rabbimiz! İçimizde ve dışımızda, gönüllerimizde ve bedenlerimizde bir sıkıntı bırakmadan işlerimizi kolaylaştır! Dinimiz ve dünyamızda başarıyı, sağlığı ve esenliği nasip et bize!

Yolculuğumuzda bize arkadaş ol! Bizim ehlimizden olanlar, [bizim ilkelerimizi paylaşanlar ve akrabalarımız] için koruyucu ol!

Bize düşmanlık edenlerin yüzlerini sil! Oldukları yerde onların şeklini boz! Ne geriye kaçabilsinler ne de bize yetişebilsinler!

'Dilesek onların gözlerini büsbütün kör ederdik. O zaman doğru yolu bulmaya koşuşurlar, ama nasıl göreceklerdi?

Eğer dilesek oldukları yerde onların şekillerini değiştirirdik de ne ileri gitmeye güçleri yeterdi, ne de geri gelmeye!'²⁰

'Yâ sîn,

Hikmetli *Kur'an* hakkı için,

Sen, kuşku yok, peygamberlerdensin,

Dosdoğru bir yol üzerinde!

Güçlü ve merhametli olan Allah'tan indirilmedir bu!

Ataları uyarılmadığından, kendileri de aymaz olan bir toplumu uyarasın diye!

Andolsun kesin söz çıktı onların çoğu hakkında! Artık inanmazlar.

Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik.

O halkalar çenelere dek uzanmakta, bu yüzden başları yukarı kalkık!

Bir set çektik önlerine ve arkalarına da bir set,

Perdeledik onları, göremezler artık.'²¹

Yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu!

'Yüzler yeri göğü ayakta tutan dipdiri Allah için eğildi. Haksızlık eden, zulüm yüklenen hüsrana uğradı!'²²

Tâ-sîn, Tâ-Sîn-Mîm,

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf,

'İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi.

Aralarında bir engel var, birbirine geçip karışmazlar.'²³

Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm,

İş bitti, zafer geldi, bize karşı onlara yardım edilmez!

'Hâ-Mîm,

Bu kitap, mutlak galip, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütfu geniş Allah'tan indirilmedir.

Ondan başka Tanrı yok, dönüş ancak ona!²⁴

Bismillahtır kapımız,

Tebâreke duvarlarımız,

Yâ-Sîn tavandır bize,

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd bize yeter!

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf korunağımız.

'Onlara karşı seni korur, sana yeter Allah,

O her şeyi bilen, o her şeyi duyan!²⁵

Arş'ın örtüsü salındı üzerimize, Allah'ın gözü bizi gözlemede, Allah'ın yardımıyla yenilmez oluruz biz!

'Allah onları arkalarından kuşatmıştır.

Hakikatte o inanmayıp yalanladıkları şey, Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli *Kur'an*'dır.²⁶

'Allah en güzel koruyucudur. O merhametlilerin de en merhametlisidir!'

'Şüphesiz ki benim dostum Kitab'ı indiren Allah'dır. O bütün sadık kullarını korur, gözetir.'²⁷

'[Ey Muhammed]! Yüz çevirirlerse de ki; Allah yeter bana, ondan başka Tanrı yo! Ben sadece ona güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir.'²⁸

Allah'ın adıyla, onun adı anıldıkta gökte ve yerde hiçbir şey zarar veremez! O her şeyi duyan, o her şeyi bilen!

Tüm güç, hareket ve eylemin kaynağı Yüce Allah'ın adıyla! Yâ Rab, Efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i Beyti'ne ve ashabına rahmet yağdır, esenlikler ver!''

Bir Olay

Yediyüzyirmiyedi senesinde²⁹ İskenderiye'de bazı olaylar meydana gelmiş. Haberini Allah'ın yücelttiği Mekke'de aldım:

Müslümanlarla Hıristiyan tacirler arasında bir kavga çıkmış. O esnada İskenderiye valisi olan Kerekî,³⁰ Hıristiyanları himaye eder bir tutum içine girerek Müslümanları şehir kapısının dış

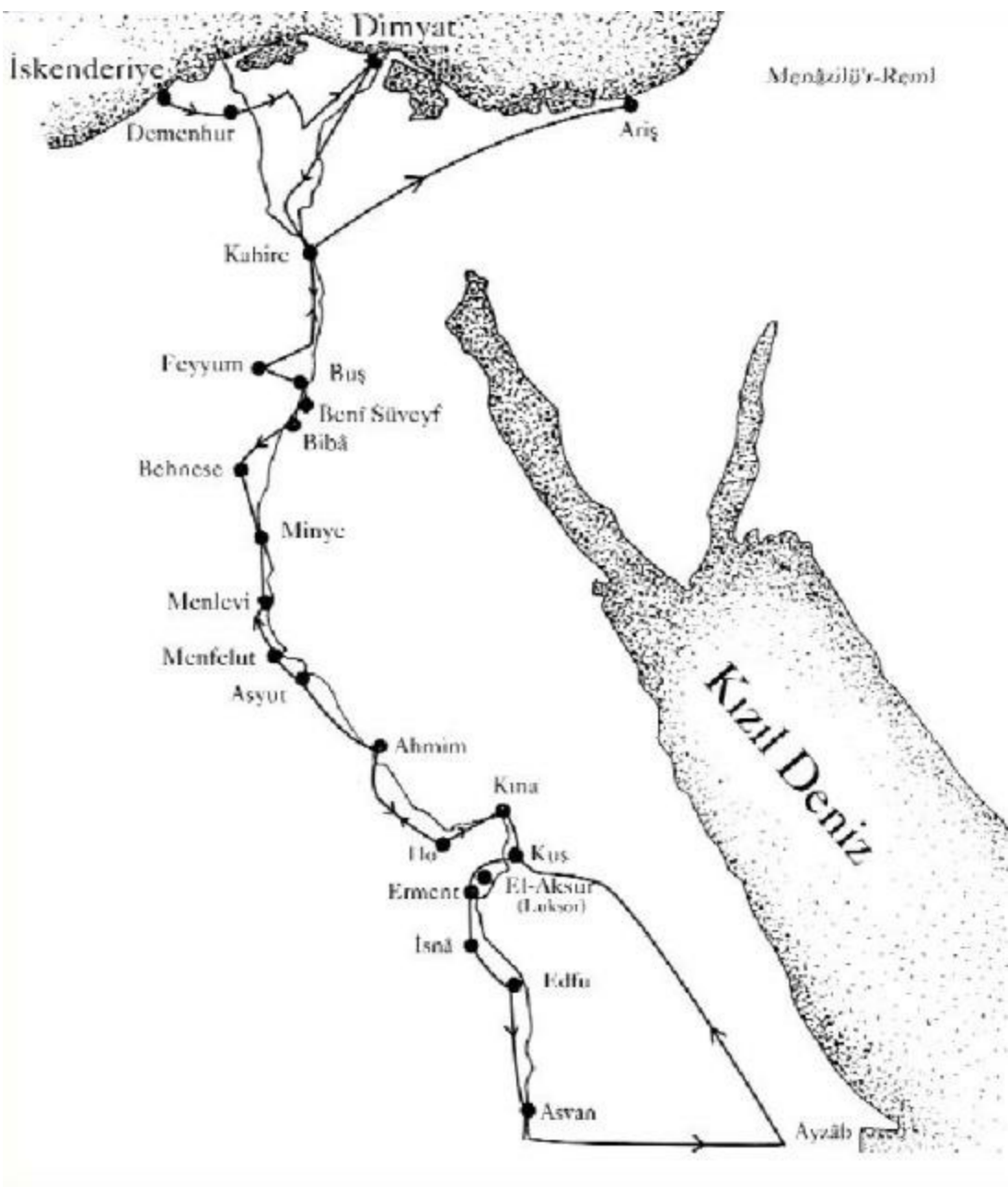
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE'DEN ÇIKIŞ VE

ŞEYH EBÛ ABDULLAH'IN HUZURUNA VARİŞ

Dördüncü Bölüm Notları

İskenderiye'de ikametim esnasında kendini ibadete vermiş, dünya ile alâkasını kesmiş, ilâhî hazineler sahibi Şeyh Ebû Abdullah el-Mürşidî adında bir ermişten bahsedildiğini duymuştum.¹ Bu adam büyük velilerdendir. "Münyet-i Benî Mürşid" denilen yerde inzivaya çekilmiş, Cenâb-ı Hakk'a dua ve niyaz etmektedir. Ne hizmetçisi ne de arkadaşı vardır. Emirler, vezirler ve her tabakadan çeşit çeşit insan onu ziyaret etmektedir. Şeyh bunlara yemek verir, içlerinden ne geçiyorsa hemen karşılarında hazır eder! Aş isteyene aş, meyve isteyene meyve, tatlı isteyene tatlı ikram eder. Hattâ bazen mevsimi olmayan şeyleri dahi getirir. Fakihler gelip kendisinden görev istediği zaman bazısını tayin eder, bazısını da azleder. Şeyhin bu hâli dilden dile yayılmış, Melik Nâsır da pek çok defa onun zaviyesini ziyaret etmiştir. Allah'ın izniyle bu şeyhin manevî yardımından istifade etmek amacıyla İskenderiye'den çıktım. Terevece köyüne vardım. Burası İskenderiye'ye yarım günlük mesafede büyük bir köydü.² Bir kadı, bir vali, bir de nâzırı [=belediye işleriyle ilgilenen sorumlusu] vardı. Halkı, güzel ahlâkı ve efendiliği ile ün salmıştır. Kadı Safiyyüddîn ve Hatip Fahreddîn ile görüştim. Köyün sakinlerinden ismi Mübarek, lakabı Zeynüddîn olan muhterem bir insanla tanıştım. Terevece'de Abdülvehhâb'ın evine misafir oldum. Bu adam ince ruhlu, ibadet ehli nazik biridir. Nâzır Zeyneddîn İbnü'l-Vâiz bana bir ziyafet verdi. Ülkemi ve şehrimi merak etti, vergisinin miktarına dair sorular sordu. Ben, bizim yörenin her sene yaklaşık 12.000 altın dinar ödediğini söyleyince şaşkınlığını gizleyemeyerek:

İskenderiye'den Güney Mısır'a doğru gidiş ve geliş.

Kaynak: Tazi; Dunn, The Adventures.

"Şu köyü görüyor musun? Yalnız bunun vergisi 72.000 altındır!" dedi. Mısır'da vergilerin bu kadar fazla olması, bütün toprakların devlet hazinesine ait olmasından ileri geliyor. Bu köyden hareket edip Demenhûr şehrine vardım.³ Zenginliği, güzelliği ve zarafetiyle meşhur bir şehirdir burası. Buhayra eyaletinin de idare merkezidir.⁴ O sıralarda şehrin kadısı Şâfiî âlimlerinden Fahreddîn b. Miskîn idi. Bu adam, daha önce anlattığım olaydan ötürü İmâdüddîn Kindî azledilince İskenderiye kadılığına atanmıştır. Güvenilir biri bana, Fahreddîn b. Miskîn'in İskenderiye kadılığına geçmek için 25 bin dirhem yani 1000 altın [dinar] vermiş olduğunu bildirdi.

Demenhûr'dan Fovva şehrine gitik.⁵ Manzarası güzel, bağ ve bahçesi çoktur. Meşhur veli Ebu'n-Necât'ın mezarı da buradadır. Onun ünü bu bölgenin her yanına yayılmıştır.

Ziyaret etmek istediğim Şeyh Ebû Abdullah Mürşidî'nin zaviyesi buraya yakındı. Aralarımı sadece bir körfez ayırıyordu. Fovva'ya varır varmaz, körfeze geçtim ve ikinci namazından önce Şeyh'in zaviyesine giderek selâm verdim. Yanında sultanın korumalarından Emir Seyfeddîn Yelmelek'i buldum.⁶ Halk Yelmelek yerine el-Melik derse de yanlıştır. Emir askerleriyle beraber zaviye dışında mola vermişti.

Şeyh'le buluştuk, o hemen ayağa kalkarak benimle kucaklaştı. Yemek hazırlattı, birlikte yedik. Üzerinde siyah yünden bir cübbe vardı. İkinci namazı gelince beni imam yaptı. Yanında bulunduğum sürece her namaz vaktinde bana imamlık yaptırdı. Kendisi bana cemaat oldu. Yatmak istediğim zaman zaviyenin damına çıkıp orada yatmamı emretti. Ben emire dönerek; "Bismillah!" dedim. Emir ise; "Bizim her birimiz için belli bir makam vardır." diye cevap verdi bana.⁷ Mevsim yazdı, hava sıcaktı. Yukarı çıktığımda bir hasır ile post, abdest almak için ibrik, bir su testisi, bir de tas buldum.

Bu Şeyhin Kerameti

O gece damda uyurken bir rüya gördüm. Bir kuşun kanadı üzerine binmişim. Bu kuş beni kible tarafına götürdüktan sonra önce Yemen'e sonra doğuya, sonra tekrar güneye yöneldi, daha sonra tekrar doğuya yöneldik; karanlık, yemyeşil bir yere vardık. Beni orada bıraktı. Bu rüyaya şaşırıp:

"Şeyh eğer rüya gördüğümü hissederse tabiri de onun anlattığı gibi çıkar!" dedim kendi kendime. Sabah namazını kılmak için onun yanına gittiğimde beni yine imam yaptı. Daha sonra Emir Yelmelek ve ziyaretçiler huzura çıkıp veda ettiler. Şeyh hepsine azık olarak peksimet parçaları verdi. Sonra kuşluk namazını kıldım. Beni yanına çağırdı, kendisi konuyu açtı, hemen rüyamdan bahsetti! Ben de etraflıca anlattım. Şöyle tabir etti:

"Ulu ev Kâbe'yi haccedecek, Peygamber'in kabrini ziyaret edeceksin. Daha sonra Yemen'i, Irak'ı, Türk ülkelerini, Hindistan'ı gezecek, burada uzun bir süre kalacaksın. Orada kardeşim Dilşâd-ı Hindî ile görüşeceksin. Seni o sırada düştüğün tehlikeden kurtaracak."

Daha sonra bana da peksimet parçalarıyla bir miktar para verdi. Veda ettim. O andan itibaren seyahatim boyunca şansım yaver gitti. Şeyhin bereketi aşikârdı. Hindistan'da bulunan Allah dostu Seyyid Muhammed Mûla'dan⁸ başka bu kadar bereketli ve kerametli birini görmedim.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DOĞRU

Beşinci Bölüm Notları

Sonra Nehrâriye'ye yöneldik. Geniş bir alana kurulu güzel sokakları ve pazarı ile benzersiz bir şehirdir.¹ Yöneticisi Sâdî adında hatırı sayılır biri. Oğlu daha sonra bahsedeceğimiz gibi Hint sultanının maiyetinde görevlidir. Kadısı Sadreddîn Süleyman Mâlikî, Mâlikî mezhebinin büyüklerinden olup Melik Nâsır tarafından Irak'a elçi olarak gönderilmiş ve Bilâd-ı Garbiyye kadılığıyla şereflendirilmiştir.² Kılığı kıyafeti düzgün, yakışıklı biridir. Nehrâriye şehrinin hatibi Şerefüddîn Sahâvî'dir.

Nehrâriye bölgesinin Abyâr şehrine vardım.³ Burası hayli eski ve her köşesi hoş kokularla dolu. Mescitleri çok. Farklı bir güzelliği var. Nehrârîye ile bu şehrin arasından Nil geçer. Abyâr'da üretilen kaliteli kumaşlar Şam, Irak, Mısır ve daha birçok yerde rağbet gördüğü hâlde, şuracıkta Nehrâriye halkı arasında beğenilmiyor, şaşılacak şey! Abyâr'da şehrin kadısı İzzeddîn Melîhi ile görüştüm Bu adam Şâfiî mezhebindedir. Güzel ahlâk sahibi kıymetli bir bilgindir. Oralılar, Ramazan'ın başlayıp başlamadığını anlamak için ay gözetledikleri güne "yevm-i rakebe" demektedirler.⁴ Ben de o gün kadı efendinin yanındaydım. Şehrin örf ve âdeti gereğince fıkıh bilginleri, seçkinler ve nüfuz sahibi saygın insanlar, Şaban ayının 29. günü ikindi namazından sonra kadı efendinin evinde toplanır.

Böyle bir toplantıda, Nakîbü'l-Müteammimîn [=bilginlerin teşrifâtçısı] temiz ve güzel elbiseler giyinmiş hâlde kapıda bekler. Fıkıh bilgini yahut seçkinlerden biri geldiği zaman "Bismillah! Falanca adam!" deyip önüne düşerek içeri götürür. Kadı ile yanında bulunanlar hemen ayağa kalkarlar. Nakip de misafiri münasip bir yere oturtur. Fıkıh bilginleri ve saygın kişilerin hepsi buraya geldikten sonra kadı ile maiyetindekiler hep beraber bineklerine atlarlar... Şehirde bulunan erkek, kadın ve çocuklar da bunların peşine takılırlar. Daha sonra kasaba dışında ay gözetleme için yapılmış, halı ve kilimle döşenmiş gayet yüksek bir yere giderler. Kadı ve yanındakiler orada hayvandan inip hilâli gözetlerler. Akşam namazını kıldıktan sonra önlerinde mumlar, meşaleler, fenerler olduğu hâlde şehre dönerler. Dükkân sahipleri de mumlarla kapı önlerini aydınlatırlar. Bu şenlik her sene tekrarlanır.

Abyâr şehrinden sonra Mahalle-i Kebîre adlı beldeye yöneldim.⁵ İsminden de anlaşılacağı üzere burası gayet büyük bir şehir olup binaları güzel, halkı kalabalıktır. Ahali övülmeye değer nitelikleri toplamıştır kendisinde. Bir başkadısı bir de büyük yöneticisi vardır. Ona "vâliy-i vülât" derler. Buraya vardığım sırada başkadılık makamında bulunan İzzeddîn b. Uşmuneyn⁶ şehre iki fersah uzaklıktaki bahçesinde hasta yatıyordu. Onu ziyaret etme hevesine düştüm ve onun vekilliğini yapan, Tunuslu fıkıh bilgini Ebu'l-Kasım b. Bennûn Mâlikî ve Menûf kadısı⁷ Şerefüddîn Demîrî ile birlikte [yanına] gittim. Orada bir gün kaldık. Yörenin velilerinden bahsedilirken Mahallet-i Kebîre'den bir günlük uzaklıkta bulunan Bürüllüs ve Nesterev'in salihlerin uğrak yeri gibi olduğunu, orada keşif sahibi Şeyh Merzûk'un kabri bulunduğunu işittim. Bürüllüs'e⁸ yönelerek Şeyh Merzûk'un zaviyesine indim. Bu civar, hurma dahil türlü türlü meyve ağacı, deniz kuşları ve "Bûrî" denilen balık yönünden zengindir.⁹ Bu yörenin merkezi Maltûm diye bilinen kasabadır.¹⁰ Bu kasabanın hem Nil suyundan beslenmiş bir gölete, hem de Buhayratü Tinnîs diye bilinen göle kıyısı vardır.¹¹ Nesterev adlı mıntıka

da buraya yakındır. Orada ermişlerden Şeyh Şemseddîn Felevî'nin tekkesine indim. Tinnîs eskiden meşhur ve büyük bir şehirmiştir; şimdi haraptır.

İbn Cüzeyy der ki:

Ünlü şair Ebu'l-Feth b. Vekî, aslen Tinnîs'tendi. Yörenin körfezi hakkında şu dizeleri söylemiştir:

*"Kalk ey sâki, şarap sun bana!
Körfezin yüzü dalgalarla azgın,
Kamışların perçemi sallanıyor,
Her ötüşünde hırçın yelin,
Sağa sola yalpalar mücevherle bezeli ipek gelinliği,
Şu işveli güzelin.
Gök bir fistan içinde şimşeklerle süsleniyor,
Fistan nefis kokusuyla ruhlara sesleniyor."*

Bazı bilginler yukarıda adı geçen şehri Bürüllüs şeklinde kaydederken bir kısım bilginler de – aralarında Ebû Bekir b. Nokta da vardır– Berelles şeklini tercih etmiştir. Deniz kıyısında kurulmuş bu şehir hakkında Ebû Abdullah Râzî'nin babasından aktardığı şu hikâyeye ilginçtir:

Bürüllüs kadısı ermiş bir adamdır. Geceleyin Nil kenarına gelip abdest alarak namaz kılmaya niyet edince birinin şu beyitleri okuduğunu işitir:

*"Aranızda oruç tutan iyiler olmasa,
Olmasa aranızda her gün Kur'an okuyan,
Bir seher vakti batardınız toprağa,
Aymaz, aldırılmaz bir kavim olduğunuzdan!"*

Kadı şöyle devam ediyor sözüne:

"Namazı çabucak bitirip etrafa bakındığımda kimseyi görmediğim gibi hiçbir çığırta işitmedim. Bu yüzden demin duyduğum beyitlerin Tanrı tarafından gelen bir uyarı olduğunu anladım."

İbn Battûta devam ediyor:

Dimyat

Ondan sonra bir çölden geçip Dimyat'a vardım. Geniş bir sahaya kurulan, her güzellikten payını alan bu acayip şehrin meyvesi çoktur. Halk "Zimyat" der. Bilgin Ebû Muhammed Ruşâtî de bu şekilde kaydetmiş, lâkin hadîs ilminin önderlerinden Ebû Muhammed Dimyâtî ilk harfin "dal" olduğunu söylemiştir. Kuşkusuz Dimyat'ta doğan Ebû Muhammed Dimyâtî,¹² şehrin adını diğerlerinden daha iyi bilir...

Şehir Nil kenarında olduğundan tam kıyıdaki evler kovayla nehirden su çekerler. Evlerin çoğu

merdivenlerle Nil'e bağlanır. Muz ağacı bu yörede gayet boldur, gemilerle Mısır'a [=Kahire'ye] nakledilir.¹³ Koyunları gece gündüz otlar. Bu yüzden Dimyat için "surları helva, köpeği koyun" tanımı yapılır. Şehre bir misafir geldiğinde valinin mührünü taşıyan bir kâğıt almadan dışarı çıkamaz. Muteber biri ise kâğıt parçasına mühür basılıp eline verilir. Sıradan biriye kolları da mühürlenir! Çıkış kapısında kâğıdı yahut kolundaki mührü görevliye gösterir. Bu şehirde deniz kuşları çeşit çeşit olup etleri de leziz ve yağlıdır. Tat ve içimde emsalsiz olan manda sütü de burada bulunur. Yörede oturanların Bûrî adını verdiği balık Suriye taraflarına, Anadolu'ya ve Kahire'ye gönderilir.

Şehrin dışında denizle Nil nehrinin birleştiği yerde Berzah adasında bir mescit ve tekke vardır. Tekkenin şeyhi İbn Kofl'u ziyaret ettim. Bir Cuma gecesini şeyhin huzurunda bulunduğum sırada derviş ve ermişlerden oluşan bir cemaat de oradaydı. Geceyi namaz, zikir ve *Kur'an-ı Kerim* okuyarak geçirdiler.

Şu anki Dimyat sonradan kurulmuş. Eski Dimyat, Melik Sâlih zamanında Franklar tarafından tahrip edilmiştir.¹⁴ Dimyat'ta Kalenderiyye tayfasının önderi Şeyh Cemaleddîn Sâvî'nin de tekkesi vardır. Bu cemaatten olanlar, sakal ve kaşlarını tıraş ederler. Benim vardığım sırada zaviyede Şeyh Fetih Tekrûrî oturuyordu.

Şeyh Cemaleddîn'in Sakal ve Kaşlarını Tıraş Etmesinin Sebebi

Şöyle anlatılır:¹⁵ Şeyh efendi yakışıklı ve gösterişli olduğundan Sâveli¹⁶ bir kadın ona âşık olur. Ara sıra mektup yollayıp bazen önüne çıkararak işveli gözlerle kendine davet ettiği hâlde şeyh yüz vermez. Kadın, şeyh efendiyi kendine meftun edemeyince bir kocakarıyı gizlice ona gönderir. Bu yaşlı kadın mescide giden yol üzerinde bulunan bir evin karşısında, elinde mühürlü bir mektupla şeyhin önüne çıkar:

"Efendimiz! Okuma biliyor musunuz?" diye sorar. Şeyhten "evet" cevabını alınca:

"Bu mektubu bana oğlum gönderdi, okumanızı arzu ediyorum!" der. Şeyh: "Tamam!" deyip mektubu açınca kocakarı:

"Oğlumun eşi vardır. Şu anda evin avlusunda bekliyor. Mektubu evin iki kapısı arasında okumak lütfunda bulunursanız o da işitir." der. Şeyh kabul edip eve yürür ve iki kapı arasına girer. O esnada kocakarı birden kapıyı kapatır. Kadın, yardımcılılarıyla beraber şeyhi sımsıkı kucaklayıp eve sokar, azgınca sunar bedenini ona... Kurtulamayacağını anlayan şeyh:

"Nasıl arzu edersen öyle yapmaya hazırım, lâkin önce bana helâyı göster!" der. Kadın helâyı gösterir. Şeyh bir miktar suyla içeri girer. Yanındaki usturayla hemen sakal ve kaşını tıraş ederek biraz sonra kadının huzuruna gelir. Kadın şeyhi böyle garip ve çirkin bir vaziyette görünce arzusunu kaybeder, onu azarlayarak evden çıkarılmasını emreder! Hak Teâlâ bu şekilde şeyhi lekelemekten korumuştur. İşte, Cemaleddîn Efendi bu hâdiseden sonra aynı vaziyette kaldığı gibi tarikatına girenler de geleneği sürdürerek baş, sakal ve kaş tıraş ederler.

Şeyhin Kerameti

Anlatıldığına göre Cemaleddîn Efendi Dimyat şehrine geldiği zaman kabristanı mesken eder

kendine. İbnü'l-Amîd adıyla bilinen oralı kadı, ileri gelenlerden birinin cenazesıyla mezarlığa varınca Şeyh Cemaleddîn'i görüp,

"Bid'atçı, sapkın şeyh sen misin?" diye çıkışır. O da,

"Sen cahil bir kadısın! İnsanın ölüsüne hürmet etmenin, dirisine hürmet etmek gibi olduğunu bildiğin hâlde, hayvanınla mezarlar arasında geziyorsun!" cevabını verir. Kadı:

"Senin sakalını tıraş etmen bundan da fenadır!" deyince Şeyh:

"Bana mı diyorsun?" deyip çığlık atar. Sonra başını iyice kaldırır ve yüzü çepeçevre görülür. Çenesi gür bir siyah sakalla süslüdür! Kadı şaşırarak katırından yere iner. Şeyh ikinci defa bağırınca yüzünden güzel bir ak sakal zuhur eder! Üçüncü defa avaz ettiğindeyse en baştaki gibi sakalsız görünür... Kadı, şeyhin elini öpüp müritleri arasına girer ve onun hesabına güzel bir tekke yaptırır, yaşadığı sürece yanından ayrılmaz. Söz konusu kadı vefat ânı yaklaşınca vasiyetinde "beni şeyhimin eşliğine gömün!" der. Amacı, şeyhin ziyaretine gelen herkesin onun kabrinin üstünden geçmesidir.

Yolculuğa Devam

Dimyat şehrinin haricinde Şetâ adıyla bilinen ziyaretgâh, çok uğurlu, bir yerdir. Mısır halkı senenin belirli günlerinde burayı ziyaret eder. Çevresindeki bahçeler arasında Münye adlı bir semt vardır. Orada ermişlerden Şeyh İbn Nu'mân bulunduğu için zaviyesine gittim, yanında geceledim. Dimyat'ta kaldığımı sıralarda vali olan Muhsinî,¹⁷ iyi yürekli, erdemli biridir. Nil kıyısında okul yaptırırken oralardaydım. Aramızdaki dostluk güçlendi. Sonra yine Nil şeridinde bulunan Fâriskûr beldesine gittim. Kasabanın dışında bir yere çadır kurdum. Orada Emir Muhsinî tarafından gönderilen bir süvari yanıma gelerek:

"Emir seni sormakta, ne durumda olduğunu öğrenmek istemektedir. Şu harçlığı sana gönderdi!" dedi, birkaç dirhem verdi. Allah Teâlâ bu adama iyiliğinin karşılığını versin.

Bundan sonra Eşmünü'r-Rummân beldesine gittim.¹⁸ Çok nar yetiştiği için Rummân adı verilmiştir bu yöreye. Mısır'ın her yanına, nar buradan gider. Eski ve büyük bir şehirdir. Nil'in oluşturduğu körfezlerden birinin üzerine kurulmuştur. Ahşap bir köprüsü vardır. Gemiler onun yanına demir atar. İkinci olunca bu köprü kaldırılarak aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya gidecek tekneler için yol açılır. Kadi'l-Kudât [=başkadı] ile vâli'l-vulât [=eyalet valisi] burada oturur.

Daha sonra Semennûd'a hareket ettim. Nil kenarında bulunan bu şehrin bahçeleri çok güzeldir. Kıyısı gemiden geçilmez. Mahalle-i Kebîre denilen mıntıkaya üç fersah uzaktır. Semennûd'dan gemiye binerek birbirine çok yakın dizilmiş kasaba ve köyler arasında aheste aheste Mısır'a [=Kahire'ye] doğru yolculuk yaptım. Nil'de seyahat edenin yanında azık bulunmasına gerek yoktur. Çünkü gerek abdest tazelemek ve namaz kılmak, gerekse yiyecek ve diğer ihtiyaçları için ne zaman arzu etse sahile çıkabilir. İskenderiye'den Mısır'a, Mısır'dan Saîd ve Asvân'a kadar çarşılar ve yollar birbirine bitişiktir. Her yer şenliktir.

ALTINCI BÖLÜM

MISIR [KAHİRE]

Altıncı Bölüm Notları

Nihayet Mısır'a vardım. Mısır, şehirlerin anası, Firavun'un diyarıdır.¹ Semtleri ve bağlı bulunduğu kasabaları fevkalade bayındırdır. Burası yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın; zayıfların ve güçlülerin barındığı bir yerdir. Geniş bir alana yayılır. Bilgili, bilgisiz, ciddî, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kâfir... Hepsi burada mevcut! Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır. Çok eski zamanlarda kurulduğu hâlde güzelliğini sürekli muhafaza etmektedir. Şansı açıktır! Kahire, bütün ulus ve orduları kahretmiş, buranın hükümdarları, Arap ve Arap olmayanların ileri gelenlerini hâkimiyet altına almıştır. Kahire'de kutlu Nil'in etkisi vardır. Bu yüzden Mısır arazisinin yağmura ihtiyacı yoktur. Gariplerin ve yabancıların dostu, toprağı bereketli, arazisi geniş ülke!

İbn Cüzeyy der ki:

Şair, Mısır hakkında şu dizeleri söylüyor:

*"Andolsun hayatıma Mısır bir şehir değil,
Göçebilenler için dünya cennetidir.
Gençleri yakışıklı ve yiğit, kadınları huri,
Firdevs'dir bahçesi, Kevser'dir Nil'i!"*
Şair Nâsıreddîn b. Nâhıd şöyle diyor:
*"Mısır sahili cennettir,
Yoktur benzeri bir ülke,
Hele hele süslendiğinde,
Durmadan akan Nil'iyle.
Üstünde eserken yelleri, zırhtandır etekleri,
Rahattır, uslanmamıştır hiç,
Değmemiştir Davud törpüsüne!
Havası hareketli, rüzgârı kaygan,
Ürpertir çıplak bedenleri,
Gemileri gökte yüzen keheşan,
Biri gelir biri gider,
Biri çıkar ve iner diğeri."*

İbn Battûta devam ediyor:

Mısır'da develerle su taşıyan sakaların sayısının 12.000 olduğu, 30.000 katırcı bulunduğu, Nil'de sultana ve halka ait 36.000 geminin dolaştığı anlatılır. Yüklendiği mal ve eşya sebebiyle her biri servet taşıyan bu gemiler art arda Saîd bölgesine gider, oradan İskenderiye ve Dimyat'a dönerler. Nil

kenarında, Mısır'ın karşısında Ravda adı verilen bir mesire var. Her taraf bahçelerle doludur burada, Mısır halkı zevk ve eğlenceye düşkündür. Bir defasında Melik Nâsır'ın incinmiş elinin iyileşmesi sebebiyle düzenlenen şenlikte bulundum. Tüccarlar çarşılarını süslemişti. Dükkânların önüne nefis kumaşlar, ipek elbiseler asılmıştı. Şenliği birkaç gün devam ettirdiler bu şekilde.²

Amr b. Âs Câmii, Medreseler, Hastaneler, Tekkeler

Amr b. Âs Câmii herkesce bilinen muazzam bir yapıdır.³ Orada şehir halkı Cuma namazı kılar. Doğudan batıya uzanan büyük yol bu câmiin önünden geçer. Doğu tarafında bulunan zaviyede İmam Ebû Abdullah Şâfiî ders verirmiş.⁴ Mısır'da medreseler öyle çoktur ki sayısını kimse bilmez...

Melik Mansûr Kalâvûn'un türbesi civarında iki konak arasında bulunan hastaneye gelince, bunun güzelliklerini tarif etmede yazarın kalemi âciz kalır.⁵ Burada sunulan hizmetin haddi hesabı yok, ilâçların sayılması mümkün değil! Buranın, günde 1000 dinar geliri olduğu söylenir.⁶ Tekkeler ise her yanı kaplamıştır. Orada zaviye ve tekkeye hankah denir. Çoğulu "Havânık" şeklindedir bu kelimenin.⁷ Mısır yöneticileri hankah yaptırma konusunda âdeta birbiriyle yarış etmektedir. Her zaviye, dervişlerden bir tafiafe aittir. Bunların çoğu Arap olmayıp, yabancıdırlar. Tasavvuf yoluyla edep ve irfan sahibi olmuşlardır.

Her tekkenin bir şeyhi ve muhafızı vardır. Gelenekleri çok ilginçtir.⁸ Meselâ yemek konusunda şöyle yaparlar: Zaviyenin hizmetçisi sabahleyin gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle, yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur. Dervişler günde iki öğün alır. Cuma gecesi tatlı verilir. Her birine yazlık ve kışlık elbise giydirilir. Adam başına 20 ile 30 dirhem arasında aylık bağlandığı gibi, çamaşırları yıkamak için sabun ve hamam parası, hattâ yakacağı kandilin yağı dahi verilir. Bunlar bekârdır. Evlilerin tekkesi ayrıdır. Bunların beş vakit namazda hazır bulunması, tekkede yatması, tekke içinde büyük kubbeli bir odada toplanması şarttır! Âdetleri gereğince her biri kendine ait seccade üzerine oturur. Sabah namazının ardından Fetih, Mülk ve Nebe sûrelerini okurlar. Daha sonra cüzlere bölünmüş mushaf lar getirilir. Her derviş bir cüz okur. Böylece *Kur'an*'ın tümü okunmuş olur. Sonra zikir çekerler ve hafızlar, Doğu tarzıyla aşir okurlar.⁹ İkinci namazından sonra da aynı ibadetleri tekrarlarlar. Birisi zaviyeye girmek istediği vakit kapıya gelerek belinde bir kemer, sırtında bir seccadeyle bekler. Sağ elinde değnek, sol elinde ibrik vardır. Kapıcı, zaviyenin başhizmetkârına misafir geldiğini haber verince beriki çıkar. Hangi ülkeden geldiğini, yolda hangi tekkeye indiğini ve şeyhinin kim olduğunu sorar. Cevabının doğruluğuna kanaat getirince adamı içeri alır. Seccadesini ona layık bir yere yayıp abdesthâneyi gösterir. Tasavvuf yolunun isteklisi, abdest tazeleyip seccadesinin bulunduğu yere dönerek belindeki kemeri çözdükten sonra iki rekât namaz kılar. Tekke şeyhi ve yanındakilerle kucaklaştıktan sonra hep beraber otururlar.

Onların âdetlerinden biri de şu: Cuma günü hizmetçi gelir, hepsinin seccadesini alır, mescide götürüp yere serer. Müritler şeyhle beraber zaviyeden çıkıp mescide gelirler. Orada herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılar. Namazdan sonra her zamanki gibi *Kur'an* okurlar ve yine beraberce zaviyeye dönerler.

Mısır'ın Karâfesi ve Buradaki Ziyaretgâhlar

Mısır'da Karâfe adında çok bereketli bir yer var.¹⁰ Kurtubî ve diğer bilginler buranın yüceliğine dair bir rivayet kaydetmişlerdir. Çünkü Karâfe semtinin de içinde yer aldığı Mukattam dağı, [o rivayete göre] Tanrı'nın va'diyle cennet bahçelerinden biri olacaktır.¹¹ Mısır halkı Karâfe Kabristanı'nda güzel kubbeler inşa etmişler, bunların etrafını duvarla çevirmişlerdir. Bu hâliyle mezarlar tıpkı eve benzemektedir! Düzenli olarak çağırdıkları hafızlar gece gündüz o kubbelerin içinde güzel sesle *Kur'an* okurlar. Halktan bir kısmı ise türbelerin yanına zaviye ve medrese yaptırmıştır. Her Cuma gecesi çoluk çocuğu ile yatıya gelirler. Şaban ayının 15. gecesi yapılır bu gezi ve ibadet... Pazar esnafı da çeşit çeşit yiyeceklerle bu bölgeye hücum eder.

Herkes tarafından bilinen ziyaretgâhlar arasında Hz. Hüseyin b. Ali'nin kutlu başının gömüldüğü Meşhed-i Mukaddes'i sayabiliriz.¹² –Allah ondan razı olsun, mekânını cennet etsin.– Bu yapının yanında hayretengiz bir şekilde inşa edilen büyük zaviyenin kapısındaki hevhaler ve halkalar saf gümüştendir. Övgüye layık bir bina bu.¹³ Hz. Ali soyundan gelen Zeyd b. Ali'nin kızı Seyyide Nefise'nin türbesi de uğranacak yerlerdendir. –Allah hepsinden razı olsun.– Hz. Nefise'nin duası geri çevrilmezmiş. Bu kadıncağız gece gündüz ibadet edermiş. Onun türbesi, mimarî açıdan eşsizdir, etrafa ışık saçar sanki! Türbenin hemen yanı başında bulunan zaviyeye akın akın ziyaretçi gelir.¹⁴

Ziyaret yerlerinden biri de [Şâfiî mezhebinin önderi] İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî Hazretleri'nin türbesidir.¹⁵ Türbenin yanında büyük bir zaviye var. Buranın geliri çoktur. Buradaki meşhur kubbe gayet güzel bir şekilde inşa edilmiştir; epey sağlam ve yüksektir. Genişliği 30 arşından fazla! Mısır'ın kabristanı Karâfe'de yatan âlim ve ermişleri saymak mümkün değil. Burada, Kasım b. Abdurrahman, Eşheb b. Abdülazîz, Esbağ b. Ferec, Abdülhakem'in iki oğlu, Şa'bân b. Ebû Kasım ve Ebû Muhammed Abdülvehhâb gibi Peygamber ahabından, eski ermişlerden ve sonraki bilginlerden birçok muhteremin mezarı bulunmaktaysa da hangi kabrin kime ait olduğu herkese malûm değil! Sadece erbabı biliyor. İmam Şâfiî hayatında da ölümünde de şanslı biri. Yaşarken de çok sevildi, sayıldı, nice takipçi bıraktı ardından.

Şairin sözü doğru çıkıyor:

*"Sıkı çalıştın mı uzaklar yakın olur,
Açılır ardına kadar kapanmış kapılar."*

Mısır'ın Nil'i¹⁶

Nil nehri tatlılığı, şirinliği, geniş bir alana yayılışı ve sağladığı büyük imkânlar sebebiyle dünya nehirlerinin hepsinden üstündür. Kıyılarında art arda uzayıp giden şehir ve köyler, bayındırlık açısından eşsizdir. Kıyıları Nil kadar ekili, dikili ve mamur başka bir ırmak yok. Deniz diye adlandırılmış başka akarsu yok. Hak Teâlâ, Yüce *Kur'an*'ında Nil'i "yemm" diye anıyor. "Onun için [Musa için] korkarsan, at onu denize!"¹⁷ "Yemm" [eski dilde] deniz demektir. Sağlam hadîslerde bildirilmiştir ki Allah elçisi –Allah'ın rahmet ve esenliği onu kuşatsın– İsrâ gecesinde "Sidretü'l-Müntehâ" adı verilen ağaca varınca kökünden dört nehrin fışkırdığını, bunların ikisinin içeride, ikisinin dışarıda bulunduğunu gördü. Cebrâil'e bu nehirleri sordu. Allah'ın selâmı üzerine olsun, Melek Cebrâil: "İçerde olanlar cennettir, dışarıda olanlar ise Nil ile Fırat'tır," cevabını vermiştir. Aynı şekilde Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun'un cennet nehirlerinden olduğuna dair hadîsler vardır.¹⁸

Nil, diğer nehirlerin aksine güneyden kuzeye doğru akar; aşırı sıcaklarda öbür ırmakların suyu azalıp kururken Nil'in suyu çoğalır. Ama diğerlerinin suyu taşıdığı sırada Nil'inki eksilir; Nil'in ilginç özelliklerindedir bu. Daha sonra anlatacağım gibi Sint nehri de böyle. Nil sularının kabarmaya başlaması "Haziran"dadır ki bu "Yunya" ayıdır. Suyun yüksekliği 16 arşını bulunca sultanın haracı tamam! Bir arşın daha yükselirse o sene bolluk, bereket olur. 18 arşına çıktığı takdirde ekili alanlara zarar verir, veba getirir. 16 arşından bir eksik olsa sultanın gelirinde azalma olur. İki eksik olduğu zaman halk yağmur duasına çıkar. Korkunç kayıptır bu!

Nil, dünyanın beş büyük nehrinden biridir. Topluca şöyle sıralayabiliriz: Nîl [=Nil], Furât [=Fırat], Dicle, Seyhun, Ceyhun... Bunun eşi olan beş nehri de şöyle sayalım: Birincisi Pencâb denilen Sint nehridir. Diğeri Kenk [=Ganj] adı verilen Hint nehridir. Hint halkı bu nehri ziyaret eder, ölülerini yaktıktan sonra külünü bu nehre bırakırlar. Kenk'in cennetten çıktığını iddia ederler! Bir diğer nehir de yine Hint'te bulunan Cûn [=Cumna] nehridir. Kafcak bozkırında [=Deşt-i Kıpçak; Karadeniz'in üstündeki bozkırlarda] akan İtil nehri de çok büyüktür ve kenarında Saray şehri vardır. Ayrıca Hitâ arazisi denilen Kuzey Çin'de Sarû ırmak var. Bu nehrin kıyısında Hânbâlık [=Pekin] şehri kurulu. Sarû ırmak oradan Hansâ şehrine, ardından Çin'deki Zeytûn bölgesine iner. Bunları inşallah kendi bahislerinde anlatacağım.¹⁹

Nil, Mısır'dan [=Kahire'den] geçtikten sonra üç kola ayrılır. Yaz, kış bu kollardan gemisiz geçmek mümkün değildir. Her beldenin Nil'e açılan arkları vardır. Ark tutakları açılınca ekili alanlara taşar da taşar Nil.

Ehramlar ve Berâbî Denilen Tapınaklar

Bu yapılar dünyanın en ünlü ve hayretengiz binaları olduğu için insanlar çok şey söylemişlerdir onlar hakkında... Tufandan önce zuhur eden bütün bilimlerin Yukarı Mısır'daki Saîd bölgesinde oturan ve "Ahnûh" diye adlandırılan 1. Hermes'ten yani İdrîs Peygamber'den çıktığını zannetmişlerdir. Allah'ın selâmı onun üzerine olsun. Bu inanca göre gök cisimlerinin yörüngesi, hareketleri ve yüksek tözler hakkında ilk fikir beyan eden de odur. Tapınaklar inşa ederek Cenâb-ı Hakk'ı zikreden ve halka tufan uyarısında bulunan insanın da o olduğu söylenir. Bilimin ve sanatların kaybolmasından korkarak ilk defa ehram ve "Berâbî"yi [=tapınakları] inşa edip onların duvarlarına sonsuza kadar kalsın diye bütün sanat ve bilim âletlerini tasvir eden, hattâ bilimsel bilgileri özel yazılar hâlinde nakşeden yine bu Hermes'tir.²⁰ Eski anlatılara bakılırsa önceleri Mısır'ın bilim ve idare merkezi, Fustat'tan dört fersah uzakta bulunan Menûf şehriydi; İskenderiye şehri kurulduğu zaman halk buraya taşındı. Hattâ Müslüman fâthler gelene kadar bilim ve idare merkezi İskenderiye olmuştur. Daha sonra Amr b. Âs –Allah ondan razı olsun– kendisinden sonra şimdiye kadar Mısır bölgesinin merkezi olma niteliğini taşıyan Fustat şehrini kurmuştur.

Ehramlar sert yontma taştan yapılmıştır. Gayet yüksektirler. Koni biçiminde, aşağısı geniş yukarısı dardır. Kapılar yoktur, nasıl yapıldığı bilinmemektedir. Eski bir anlatıya göre Tufandan önce Mısır hükümdarlarından biri, gördüğü rüyanın verdiği dehşet ve korkudan ötürü, bilimin [=el-ilm] ve hükümdarlara ait cesetlerin muhafaza edilmesi gayesiyle Nil'in batısında Ehramları yapmaya kendini mecbur hisseder. Güya o devrin müneccimlerine ileride ehramın bir tarafından delik açılıp açılmayacağını sorar. Müneccimler, kuzey tarafından bir delik açılacağını söyleyerek yerini gösterirler. Ayrıca bu iş için ne kadar masraf gerekeceğini de ilâve ederler. Bunun üzerine lüzum

görülen meblağın delik için belirlenen bölüme konulmasını emreder. Hükümdar bu koca binaya büyük emek sarfetmiş, 60 senede tamamladıktan sonra üzerine şu ibareyi yazdırmıştır:

"Ehramı 60 senede yaptık. İsteyen 600 senede yıksın. Yıkmaq yapmaktan elbet kolaydır."

Hilâfet, müminlerin emiri Me'mûn'a geçtiğinde bu halife ehramın yıkılmasını ister.²¹ Bazı Mısır bilginleri bundan vazgeçmesini tavsiye etmişse de o ısrar ederek kuzeyden bir delik açılmasını emreder. O taraftan ateş yakılarak sirke dökülür. Bugün mevcut olan delik açılıncaya kadar mancınık atılır. İşte o zaman daha önce saklanan para bulunur. Halife, parayı tarttırır. Bir de bakarlar ki deliğin açılması için yapılan masraf, tam bu paraya denk düşüyor! Me'mûn çok şaşırır. Duvarın kalanlığının yirmi arşın olduğunu görürler.²²

Mısır Sultanı

Mısır'a ulaştığım zaman sultan, Seyfeddîn Kalâvun Sâlihî idi. Ona, Melik Nâsır Ebu'l-Feth de denilir.²³ Babası Melik Mansûr'dur.²⁴ Melik Sâlih, Kalâvun'u 1000 dinara satın aldığı için bu sultana "elfî" [=binli, binlik] lakabı verilmiştir. Kalâvun aslen Kıpçak ırkındandır. Bu sultan güzel huylu ve erdemli biridir. Mekke ve Medine'ye yaptığı hizmet onun yüceliğine kanıt olmada yeterlidir. Her sene hacca gidenlerden fakir olanların yiyecek ve içeceklerinin taşınması, takati kalmadığı için yürüyemeyenlerin binmesi amacıyla Mısır'dan ve Şam'dan Mekke'ye uzanan yollar üzerinde develeri hazır tutması onun iyiliklerindedir. Kahire dışında Siryâkûs'ta bulunan büyük tekke de onun eseridir. Lâkin müminlerin emiri, dinin yardımcısı, dervişlerin sığınağı, yeryüzünün halifesi, Allah yolunun yılmaz mücahidi sultanımız Ebû İnân'ın, saltanat merkezi olan Fas şehri dışında yaptırdığı tekke, bütün mimarî güzellikleri içermek, alçıdan yapılmış zarif nakışlara sahip olmak yönüyle dünyada eşsizdir. Doğuluların, bunun benzerini inşa etmeye gücü yetmez! Cenab-ı Hakk sultanımızın ülkesini her türlü kötülüklerden muhafaza buyursun. Kudretini, saltanatını sürekli kılsın. Çökertmesin onu! Sultanımızın kendi diyarında yaptırdığı medreseler, hastaneler ve dervişlerin [=gariplerin] barınağı tekkeler ileride anlatılacaktır.

Mısır'da Yönetimde Bulunan Bazı Emirler

Melik Nâsır'ın sakisi Emir Bük Tûmûr [= Bey Timur] daha sonra anlatılacağı üzere Nâsır tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.²⁵ Bir diğer emir de rütbe bakımından Bük Tûmûr'dan sonra gelen Argûn²⁶ Devâdâr'dır.²⁷ Bu adam Melik Nâsır'ın vekilidir. Bir diğer emir, Hummus Ahdar [=Yeşil Nohut] adıyla ünlenen Tuştu'dur.²⁸ Bu adam seçkin yöneticilerdendir. Kimsesizleri yedirmek, giydirmek, onlara *Kur'an* öğretenlerin ücretini vermek gibi iyiliklerde bulunur. Emir Tuştu'nun, Harâfîş denilen, cüretkâr davranan, kural tanımaz büyük güruha dahi ihsanları vardır.²⁹ Melik Nâsır bir keresinde Tuştu'yu hapse atınca Harâfîş taifesinden binlerce kişi kale önünde toplanarak Nâsır'a hitaben "Lânet olası topal! Çıkar onu zindandan!" diye bağırmaları üzerine arzularının yerine getirildiği anlatılır. Sultan onu bir kez daha hapsedmiş ama bu sefer de yetim ve kimsesizlerden oluşan bir grup aynı eylemi yapınca salıvermiş onu... Melik Nâsır'ın vezirliğini yapan ve Cemâlî³⁰ diye bilinen adam, Bedreddîn b. Bâb,³¹ Kerek naibi Cemaleddîn,³² Tokuz Dûmûr,³³ Hicazlı Bahâdûr³⁴, Kavsûn³⁵ ve Beşteğ³⁶ de Mısırlı yöneticilerdendirler. Dûmûr "hadîd" in [=demirin] Türkçesidir. Onlar ihsanda bulunmak, mescit ve zaviyeler inşa etmek konusunda birbirleriyle yarış ederler. Melik

Nâsır'ın ordu müfettişi [=Nâzırü'l-Ceyş] ve kâtibi olan Kadı Fahreddîn Kıbtî de nüfuzlu emirlerdendir.³⁷ Fahreddîn önceleri Kıpti Hıristiyanlardandı. İslâmiyeti kabul ettikten sonra erdemiyile öne çıkıp Melik Nâsır'ın ileri gelen adamlarından olmuştur. İyiliği çoktur. Âdeti olduğu üzere her hafta Nil kenarında mescide bitişik bulunan evinin odasında oturur, namaz vakti gelince mescitte namazını kılar, odasına döner, yemek hazırlatır... Kim olursa olsun hiçbir misafiri geri çevirmez. Derdini anlatana derman olur. Sadaka isteyen olursa Bedreddîn diye çağrılan Lû'lû adlı kölesine emir verir. O da dilenciye alıp evin dışına götürür, orada para dolu keseler taşıyan bir haznedar vardır. Özel haznedar, efendisi tarafından verilmesi emredilen parayı dilenciye verir. Bu arada Fahreddîn Kıbtî'nin yanına fıkıh bilginleri gelirler. Huzurunda *Buhârî Şerîf* kitabını okurlar.³⁸ Bu ilim ve edep halkası yatsı namazından sonra dağılır.

Bu Seyahatim Esnasında Mısır'da Kadılık Edenler

Şâfiî mezhebinin başkadısı, rütbe bakımından diğer kadıların hepsinden yüksektir. Tüm Mısır kadılarının atama ve azilleri onun elindedir. O sıralarda başkadı İmam Bedreddîn b. Cemâa idi.³⁹ Şu anda ise oğlu İzzeddîn onun yerine geçmiştir. Mâlikî başkadısı ise İmam Takıyyüddîn b. Ahnâî idi.⁴⁰ Hanefî mezhebinin başkadısı İmam Şemseddîn Harîrî⁴¹ idi ki doğru söz söylemekten çekinmez, doğru iş yaptığı zaman kötülenmekten korkmazdı. Yöneticiler dahi zaman zaman ondan korkardı. Hattâ bir gün Melik Nâsır'ın, yanında bulunanlara "Kadı Şemseddîn Harîrî'den başka hiç kimseden korkmuyorum!" dediği bana anlatılmıştır. Bir diğer kadı da Hanbelî başkadısıdır.⁴² Hakkında malûmatım yok ama, İzzeddîn diye çağrıldığını bilirim.

Kadılarla İlgili Bir Hikâye

Allah rahmetiyle kuşatsın, Melik Nâsır her Pazartesi ve Perşembe günleri dört kadıyı sol tarafına alarak meclis kurar, halkın şikâyetlerini dinlerdi.⁴³ Dilekçeler huzurda okunduktan sonra derhal gerekenin yapılmasını emrederdi. Allah ömrünü uzun eylesin, efendimiz müminlerin emiri, dinin yardımcıları, Sultan Ebû İnân bu hususta daha ileri seviyede olup her şikâyetçiye derdini dâima kendi sorup hakkı dimdik ayakta tuttuğu için adalet ve tevazu bakımından başka bir hükümdarın onu geçmesi mümkün değildir!

Önce Şâfiî kadısının, ardından Hanefî, daha sonra Mâlikî, en sonunda da Hanbelî kadılarının gelmesi âdetti. Hanefî kadısı Şemseddîn Harîrî vefat edince yerine Burhâneddîn b. Abdülhak⁴⁴ tayin edildi. O sırada Mâlikî kadısı bulunan Zeyneddîn b. Mahlûf⁴⁵ protokolde Şâfiî kadısı Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-Î'd'i takip ettiğinden; yöneticiler "eskiden beri âdet böyle devam ediyor" diyerek Mâlikî kadısının Burhâneddîn'den önce gelmesi gerektiğini Melik Nâsır'a hatırlattılar. Melik de böyle yapılmasını emretti. Bunu haber alan Hanefî kadısı sitem ederek meclise gelmedi. Melik Nâsır, Hanefî kadısının içerlediğini hissederek huzura getirilmesini emretti. Kadı huzura geldiği zaman mabeyinci, adamın elinden tutup Sultan'ın fermanı gereğince, Mâlikî kadısından sonra oturttu. Bu hâl o şekilde sürüp gitmiştir.

Mısır'ın Bazı Bilgin ve İleri Gelenleri

Felsefe bahislerinde dünyanın üstadı Şemseddîn Isfahânî,⁴⁶ Mâlikî ulemâsından Şerefüddîn

Zevâvî,⁴⁷ Şeyh Şâzilî'nin kızının oğlu olan ve Sâlih Mescidi'nde görevini yürüten Başkadı vekili Burhâneddîn, aklî ilimlerde uzman sayılan Rükneddîn b. Kavba' Tûnusî,⁴⁸ Şâfiî mezhebinin büyüklerinden Şemseddîn b. Adlân,⁴⁹ büyük fıkıhçı Bahâeddîn b. Akîl,⁵⁰ dilbilgisinde uzman Gırnatalı Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed⁵¹ bunlar arasındadır. Menûflü Bedreddîn Abdullah'ı, Safakuslu Burhâneddîn'i, Kirmanlı Kıvâmüddîn'i de burada sayabiliriz. Kirmanlı Kıvâmüddîn Ezher Câmii'nde fıkıh bilgini ve hafızlardan oluşan büyük bir gruba ders verir. Bilimin birçok dalında eli uzdur. Yünden yapılmış bir cübbe giyer, siyah sarık sarar. Çeşitli mezheplerin meselelerine dair fetvâ verebilir. İkinci namazından sonra herkesten ayrılarak kendi başına gezintiye çıkma âdeti vardı. Mısır'ın bilginleri arasında, Tâceddîn b. Hannâ'nın kızının oğlu Şemseddîn'i, kıraat bilginlerinin önderi Mecdüddîn Aksarâyî'yi sayabiliriz. Bu adam Anadolu'nun Aksarâ şehrinden gelmiştir. Mısır'da Siryâkus semtinde oturur. Basra'dan üç günlük uzaklıkta bulunan Huvayzâ yöresinden gelen Şeyh Cemaleddîn Huvayzâ'yi, Mısır Nakîbü'l-Eşrafı Seyyid Şerif Bedreddîn Hüseyin'yi, İmam Şâfiî kubbesinde ders veren vekîlü beyti'l-mâl [=hazine umum vekili] Mecdüddîn b. Haremî'yi ve Mısır çarşılarının muhtesibi [=genelmüfettişi] büyük hukuk bilgini Necmüddîn Seherî'yi de burada sayabiliriz. Bu adam Mısır'ın nüfuzlu simalarındandır.

Mısır'da "Mahmil" Günü

Mahmil devesinin gezdirildiği günden bahsediyoruz.⁵² Sokakların dolup taşıdığı seyirlik bir gündür. Dört mezhebin başkadıları, vekîlü beyti'l-mâl, muhtesib, daha önce anlattığım bilginler ve diğer devlet büyükleri hayvanlarına binerek beraberce Melik Nâsır'ın ikamet ettiği yere; kale kapısına gelirler. Mahmil denilen yük,⁵³ bir deve üzerindedir. En önde o sene hac için tayin edilen emirle beraber yola çıkartılır.⁵⁴ Emir yanında epey bir asker ile develere binmiş sakalar bulunur. Kadın, erkek toplanır; daha önce andığımız ulemâ eşliğinde Kahire ve Mısır'ı [=Fustât'ı] dolaşırlar. Sürücüler, develeri çeşitli seslerle harekete geçirerek önde yürürler. Haccın sembolü olan bu Mahmil, Recep ayında sokakları şenlendirmeye başlar. Herkesi büyük bir heyecan ve şevk kaplamıştır artık. Rab Teâlâ, kullarından dilediğinin kalbine hacca gitme hevesini yerleştirir ve hazırlanmaya başlar o kul.

YEDİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'DEN ÇIKIŞ, MISIR'IN SAİD BÖLGESİNE

VE ORADAN AYZÂB'A SEYAHAT

Yedinci Bölüm Notları

Daha sonra Saîd yoluyla Hicaz'a gitmek üzere Mısır'dan yola çıktım.¹ Tâceddîn b. Hannâ'nın Deyrüt-Tîn'de inşa ettirdiği ribâtta [=büyük sınır tekkesi] bir gece kaldım. Burası muazzam bir yapıdır. Resulullah'ın tasının bir parçası, gözlerine sürme çektiği kalem ve pabuçlarını diktiği iğne burada bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in kendi eliyle istinsah ettiği *Mushaf* da buraya konulmuştur. Binayı yapan Tâceddîn'in, andığımız değerli eserleri 100.000 dirheme satın aldığı ve bu ribâtı yaptırdığı söyleniyor.² Tâceddîn böyle hayırlı bir iş yaparak gelip giden gariplere, yolculara bedava yemek vermiş, buranın hizmetinde bulunanlara da maaş tayin etmiştir. Bu iyi niyetinden ötürü Allah onu mükâfatlandırsın. Ribâtтан çıkıp Nil kenarında Münyetü'l-Kaid adı verilen küçük bir kasabaya uğradıktan sonra Bûş şehrine vardım. Burası keten bakımından çok zengindir. Mısır'ın diğer şehirlerine ve İfrîkıyye'ye [=Kuzey Afrika'ya] ihraç edilen keten buradandır. Bûş'tan çıkıp Delâs'a ulaştım. Burası da ketenin bolca yetiştiği yerlerden biridir. Aynı şekilde diğer Mısır şehirlerine ve İfrîkıyye'ye buradan ihracat yapılır... Daha sonra Bibâ'ya, oradan da Behnese'ye vardım. Behnese bahçeler içinde şirin bir şehirdir.³ Gayet kaliteli yün kumaşlar üretilir burada. Şehrin kadısı erdemli bilgin Şerefüddîn ile görüştim. Ayrıca Şeyh Ebûbekr Acemî ile de buluşarak evinde misafir oldum, verdiği ziyafette bulundum.. Yolculuğumun devamında Münyetü İbn Hasîb denilen beldeye vardım. Nil kıyısında kurulan bu şehir, Saîd bölgesinin şehirlerinden üstündür kesinlikle! Okulları, gezilecek yerleri, zaviyeleri ve mescitleri vardır. Burası eskiden Mısır valisi Hasîb'e bağlı bir kıyı kasabasıymış.

Vali Hasîb'in İlginç Hikâyesi⁴

Anlatılanlara göre Abbâsî halifelerinden biri, Mısır halkına kızarak onları küçümsemek amacıyla kölelerinden en değersizini oraya vali yapacağına dair yemin eder. Hasîb adlı köleyi, hamamda külhancı olduğu için insanların en değersizini saymaktadır. Ona bir hilat [=özel elbise] giydirir ve Mısır valisi olsun diye yola salar. Halife sanır ki, o aşağı bir sınıfa mensup olduğu için sonradan mal ve mevki sahibi olan herkesin yaptığı gibi Mısır ahalisine kötü muamelede bulunacak, sıkıntı verecek! Lâkin Hasîb Mısır'da huzuru sağlayınca halka iyi davranmaya başlar. Sorumluluk alışığı, fedakârlığı ve ikramıyla ünü dünyayı tutar. Halifenin yakınları ve devlet büyükleri Hasîb'in ziyaretine vardıkça hediyelerine mazhar olarak memnun bir şekilde Bağdat'a dönerler. Bu arada Halife günlerden beri bazı yakınlarını aratmaktadır. Neden sonra çıkagelen yakınlarına niçin bu kadar geç kaldıkları sorulunca adamlar Hasîb'in yanında bulduklarını, müthiş armağanlar aldıklarını söylerler. Bunun üzerine küplere binen Halife, Hasîb'in gözlerine derhal mil çekilmesini, Mısır'dan çıkarılmasını, Bağdat'a götürülüp bir sokağa bırakılmasını emreder! Kendisini yakalamaya geldikleri sırada Hasîb evin dışındadır. Bu arada parmağında bulunan kıymetli bir yakut yüzüğü saklamış ve geceleyin elbisesine dikmiştir. Sonra gözleri oyularak Bağdat sokaklarından birine bırakılır. Şairin biri⁵ yanından geçerken:

"Hasîb! Senin için övgü dolu bir kaside yazarak ta Bağdat'tan Mısır'a vardıysam da artık senin oradan dönmüş olduğunu görüyorum. Bu kasidemi dinlemeni isterdim!" deyince Hasîb:

"Bu kötü hâldeyken seni nasıl dinleyeyim?" diye karşılık verir. Şair:

"Amacım senin dinlemendir! Hediye vermene gelince, halka çok iyilik ettin, iyi bir insansın sen... Cenab-ı Hak sana mükâfatını verecektir!" der. Hasîb:

"Pekâlâ, oku öyleyse.." deyince şair şu beyitlerle başlayan kasidesini okur:

"Sen [bereketli] Hasîb'sin⁶ ve işte Mısır; fıskırın beraberce! İkiniz de denizsiniz!"

Kasidenin sonuna geldiği zaman Hasîb elbisesinin bir tarafında bulunan dikişi şaire göstererek sökmelerini ister. Şair, Hasîb'in dediğini yapar. Yakut ortaya çıkar. Şair almaktan çekinirse de Hasîb zorla, yemin içerek bu değerli armağanı adama verir. Şair çarşıya gidip elindeki kuyumculara gösterir. Kuyumcular bu taşın ancak Halifeye layık olduğunu anlayarak durumu hükümete haber verirler. Bunun üzerine Halife şairi çağırarak aldığı yakuta dair ayrıntılı bilgi ister. O da mecburen hâdiseyi anlatınca Halife, Hasîb gibi asil bir insana yaptığı muameleye pişman olarak onun huzura getirilmesini emreder ve hediyelere boğar onu! Ne istediğini sorar. Hasîb de Münye'nin kendisine verilmesini ister. Dileği kabul edilir. Böylece Hasîb ölünceye kadar burada oturduğu gibi öldükten sonra da bu yöre onun çocuklarına, torunlarına miras kalır. Ben bu şehre vardığım sırada kadı, Fahreddîn Nüveyrî Mâlikî idi. Vali de Emir Şemseddîn diye tanınan cömert biriydi. Bu şehirde ikametim sırasında bir gün hamama gittim. Orada yıkananların hiç örtünmediğini görünce çok şaşırımdım ve üzüldüm! Durumu valiye bildirdim. Vali benim o semtten ayrılmamı emrederek hamamı kirayla çalıştıranları çağırttı. Kim peştamalsız girerse cezanlandırılacağına dair tehditler savurdu. Onlara çok kızdı.

Münyetü İbn Hasîb denilen bu yöreden ayrıldım. Nil'den iki mil uzaklıkta Menlevî denilen küçük bir kasabaya geldim.⁷ Kadısı, fıkıhta uzman olan Şerefüddîn Demîrî'dir. Şâfiî mezhebindedir. Halkın ileri gelenleri Benî Fudayl [=Fudayl soyundan olanlar] diye tanınmaktadır. Bu soydan gelen biri câmi yaptırarak malının büyük bir kısmını harcamıştır. Şehirde 11 büyük şeker damıtma dükkânı vardır. Belde halkının âdeti gereğince bir fakir veya kimsesiz geldiği zaman dükkâna girmesine mâni olunmaz! Fakir sıcaçık bir ekmeği alır, şeker kaynatılan kazana atar, sonra şerbete bulanmış ekmeği alıp gider. Menlevî'den Menfelût şehrine vardım.⁸ Nil kıyısında olan bu şehir, manzarasının güzelliği, binalarının zarafeti ve bağ-bahçesinin çokluğu ile ün salmıştır.

Bir Minberin Hikâyesi

Şehir halkının anlattığına göre Melik Nâsır –Allah rahmet eylesin– Mescid-i Haram için gayet güzel ve büyük bir minber yapılmasını emreder. Minber yapıldıktan sonra Nil yoluyla Cidde denizinden kutlu şehir Mekke'ye gönderilmesini ferman eder. Lâkin minberi taşıyan gemi Menfelût'ta mescidin hizasına varınca bir karış dahi ilerleyemez; rüzgâr engellediği için. Gemidekiler şaşırıp kalırlar. Günlerce bekledikleri hâlde gemi yürümektedir. Vaziyeti Melik Nâsır'a bildirirler. Nâsır, minberin Menfelût Câmii'ne konulmasını emreder. Öyle yaparlar. Ben bu câmide o minberi gördüm. Menfelût'ta buğdaydan çıkartılan bir madde vardır; bala benzeyen... İsmi "neydâ"dır. Mısır çarşılarında bolca satılan bir şeydir bu.⁹

[Asyût, İhmîm ve Hû]

Menfelût'tan hareket ederek Asyût'a ulaştım.¹⁰ Çarşıları geniş ve bereketli bir beldedir. Kadısı Şerefüddîn b. Abdurrahîm'dir, lakabı Mâsemme'dir. İsmi'nin hikâyesi şöyle: Mısır ve Şam'da vakıflara verilen zekât ve sadakalar kadıların elinde toplanır. Bir şehre gelen fakir önce kadıya müracaat eder. O da fakire gücü yettiğince bir şeyler verir. Şerefüddîn kadı iken fakirin biri müracaat ettiğinde "Hâsil Mâ Semme" demiş, yani "Şu anda bir şey kalmadı!" Bu söz ona lakap olmuş.¹¹ Asyût'tayken yörenin ileri gelenlerinden Şeyh Şihâbeddîn b. Sabbâğ kendi tekkesinde beni ağırladı. Asyût'tan İhmîm'e geçtim. Gayet büyük ve sağlam binalara sahip güzel bir şehir. Orada taştan yapılmış bir tapınak vardır. İçinde çeşitli duvar resimleri, eskiden kaldığı için bugün anlaşılması güç kitabeler, yıldız resimleri ve göksel yörünge çizimleri mevcuttur. Oradakilerin inancına göre bu bina, Nesr-i Tâir¹² [=uçan kartal] akrep burcundayken yapılmış. Orada hayvanların ve başka şeylerin de resimleri var. Bu çizimler hakkında halk arasında birtakım söylentiler dolaşırsa da bana göre aslı astarı yoktur. İhmîm'de Hatîb adında biri bu tapınaklardan birini yıktırılmış, taşlarıyla okul yaptırmıştır. Onu kıskananlar, adamın elindeki serveti bu tapınaklardan kazandığını söylüyorlar...

Bu şehirde Şeyh Ebu'l-Abbâs b. Abdüzzâhir'in tekkesine indim.¹³ Bu şeyhin dedesi olan Abdüzzâhir'in türbesi de burada bulunuyor. Ebu'l-Abbâs'ın, Nâsireddîn, Mecdüddîn ve Vâhidüddîn adlarında üç kardeşi vardır. Onlar; şehir kadısı Muhlis; âyan takımı; demin bahsettiğim Hatîb Nüreddîn, onun çocukları ve daha birçok bilginle beraber Cuma namazından sonra toplanır; ikinci namazına kadar *Kur'an*'ı hatmeder ve zikir çekerler. İkinci namazını kıldıktan sonra Kehf Sûresi'ni okur, akşama doğru da evlerine dönerler, âdetleri böyledir.

İhmîm'den sonra Nil kenarında bulunan büyük bir şehre; Hû'ya vardım.¹⁴ Takıyyüddîn b. Sirâc'ın zaviyesine indim. Orada her gün sabah namazından sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bir bölüm okunduğunu, ardından, Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin özel virdleri ile *Hizb-i Bahr* duasının okunduğunu gördüm. Bu şehrin ermişleri arasında Şerif Ebû Muhammed Abdullah el-Hasenî'yi sayabilirim.

Şerif Ebû Muhammed'in Bir Kerameti

Yüzünü görme şerefine erişmek ve hürmetlerimi arz etmek amacıyla bu şeyhin yanına gittim. Maksudımı sordu. Cidde yoluyla Beyt-i Haram'ı [=Kâbe'yi] haccetmek niyetinde olduğumu söyledim. O, bana dönerek: "Şimdi amacına erişemeyeceksin, geri dön, sen ilk haccını buradan değil Şam yoluyla yapacaksın!" buyurdu. Yanından ayrıldığımda onun söylediğini yapmadım. Ayzâb'a kadar yola devam ettiysem de daha ileri gitmek mümkün olmadığından geri döndüm. İlerde anlatacağım gibi Mısır'a, oradan Şam'a gittim ve neticede Şam yoluyla haccettim; şeyhin haber verdiği tarzda!

Kınâ, Kûs, Aksûr, Erment, Edfû ve Ayzâb'a Varış

Hû şehrinde çıkınca küçük bir belde olan Kınâ'ya vardım.¹⁵ Buranın çarşıları gayet güzeldir. Keramet sahibi büyük ermiş Abdurrahîm Kınâvî¹⁶ de buraya defnedilmiştir. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Seyfiye Medresesi'nde onun torunu Şihâbeddîn Ahmed ile görüştim.

Kınâ'dan Kûs'a gittim.¹⁷ Gayet büyük bir şehir. Pek çok hayratı var. Caddeleri aynı boyda sıralanmış ağaçlarla süslü. Çarşıları hoş, mescitleri bol, medreseleri meşhur... Burası Saîd bölgesi valilerinin ikametgâhıdır. Şehrin dışında Şeyh Şihâbeddîn b. Abdülgaffâr ve Efram zaviyeleri vardır. Orada Ramazan ayında dünyadan elini eteğini çekmiş dervişler toplanır. Şehrin bilginleri arasında

Kadı Cemaleddîn b. Sedîd'i,¹⁸ Hatip Fethuddîn b. Dakîki'l-Î'd'i sayabilirim. Daha sonra anlatacağım Kâbe hatibi Bahâeddîn Taberî ve Harizm hatibi Hüsâmeddîn Maşâtî istisna edilecek olursa bu Fethuddîn kadar etkileyici konuşan birini görmedim, diyebilirim.. Şehrin bilginleri arasında Mâlikî Medresesi'nde hoca olan hukuk bilgini Burhâneddîn b. Abdülazîz'i ve Burhâneddîn İbrahim Endelüsî'yi sayabilirim. Onun yüksek bir zaviyesi var. Oradan Aksûr'a geçtim. Küçük, güzel bir kasabadır. Kendini ibadete veren büyük ermiş Ebu'l-Haccâc Aksûrî'nin kabri burada.¹⁹ Üstüne bir zaviye yapmışlar. Oradan Erment'e hareket ettim. Burası küçük, şirin bir belde. Her yanı bahçelerle çevrilidir. Nil kenarındadır.²⁰ Kadısı beni ağırladı. Lâkin şu anda ismini unuttum.. Erment'ten İsnâ'ya geçtim. İsnâ çok büyük bir şehir. Sokakları geniş, geliri çok. Her taraf medrese, tekke ve câmiyle dolu.²¹ Çarşıları çok güzel. Bağ ve bahçeleri meyve ağacından geçilmiyor. Orada başkadılık yapan Şihâbeddîn b. Miskîn bana ziyafet verdi. Bana iyi davranılması için yardımcılarına da nâme yazdı. Şeyh Nûreddîn Ali, Şeyh Abdülvâhid Mıknasî şehrin erdemli bilginlerindendir. Abdülvâhid Mıknasî şu anda Kûs'da bir tekkenin başındadır.

İsnâ'dan Edfû şehrine ulaştım.²² Arada bir gün bir gecelik çöl yolu var. Edfû'dan Atvânî beldesine gitmek için Nil'den geçtik. Develer kiralarak Dagîm diye bilinen Arap kabilesiyle ıssız fakat yolları emin olan bir çölde yürüdük. İndiğimiz konakların biri de Humayserâ adını taşıyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Allah dostu Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kerameti gerçekleşmiş, bu yüce insan orada vefat etmiştir.

Humayserâ'nın çevresinde sırtlan çoktur. Orada kaldığımız gece boyunca bu hayvanları defetmekle uğraştık! Sırtlanlardan biri benim yüküme hücum ederek heybemin birini yırtmış, içinden hurma dolu dağarcığı çıkarıp götürmüş! Sabah olduğunda kesenin parçalandığını, içindeki hurmaların çoğunun yenmiş olduğunu gördük...

Onbeş gün seyahatten sonra Ayzâb şehrine vardık.²³ Burası balığı ve sütü bol olan büyük bir yerleşim merkezidir. Yukarı Mısır diye bilinen Saîd-i Mısır bölgesinden Ayzâb'a tahıl ve hurma gönderilir. Bucât ırkı olan ahalisi siyahtır.²⁴ Sarı bir çarşafa bürünürler. Başlarına da parmak genişliğinde bir sargı sararlar. Bunların âdetlerine göre kız çocuğuna miras yoktur.²⁵ Yemekleri deve sütünden ibarettir. Mehârî tabir edilen [iri, hızlı] develere binerler.²⁶ Bunlara suhb [=alaca] adını verirler. Şehir gelirinin üçte biri Melik Nâsır'a, üçte ikisi Bucât kabilesinin reisi Hadrebî'ye aittir.²⁷ Ayzâb'da İmam Kastalânî'ye ait olduğu söylenen bir mescit vardır. Bereketi ile ün salmıştır. Ben de ziyaret edip manevî havasının güzelliğinden nasibimi aldım.²⁸ Bu şehirde Musa ve Muhammed Merrâkeşî adlarını taşıyan şeyhler oturuyor. Şeyh Muhammed kendisinin, Fas kralı Murtazâ'nın oğlu olduğunu iddia ediyor. Söylenenlere bakılırsa doksanbeş yaşındaymış.

Ayzâb'a vardığımızda Bucât reisi Hadrebî, Türklerle yaptığı savaşı kazanmıştı. Türkler [=Memlûkler], gemileri battığı için geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁹ Bu yüzden deniz yoluyla haccetmek iyice zorlaştı. Azık olarak ne hazırlamışsak hepsini satarak develerini kiraladığımız bedevîlerle beraber Yukarı Mısır'a geri döndük. Oradan, daha önce bahsettiğim Kûs şehrine vardık. Oradan da Nil yoluyla [kuzeye, aşağı bölgelere] indik. Nehrin suları iyice yükselmeye başlamıştı, o sıralarda.

Filistin, Lübnan, Suriye güzergâhı.

Kaynak: Tazî; Gibb, The Travels; Elad, The Description.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DÖNÜŞ, GAZZE'YE SEYAHAT

Sekizinci Bölüm Notları

Kûs'tan sekiz gece sonra Mısır'a vardık. Mısır'da [=Kahire'de] bir gece kaldıktan sonra yediyüzyirmialtı Şabanının ortalarında Şam'a yöneldim. Bir müddet sonra Belbeys'e ulaştım.¹ Bahçeleri çoktur buranın. Orada anılmaya değer bir kimseye rastlamadım.

Belbeys'ten Sâlihiye'ye vardım.² Orada kum tepelerinden geçerek Sevâde, Verrâde, Mutaylab, Arîş ve Harrûba konaklarına uğradım.³ Burada her menzilde kervansaraylar mevcut. Yolcular hayvanlarıyla oraya inerler. "Hân" adı verilen bu binaların çevresinde yolcular için su dolu büyük fiçiler var.⁴ Misafirler bedava su çekerler buralardan. Bir de dükkân vardır; bineği ve kendisi için gerekli şeyleri buradan satın alır yolcular. Bu menziller arasında Katyâ adıyla bilineni çok ünlüdür.⁵ Burada tüccardan vergi alınır. Malları ve yanlarında bulunan her şey sıkı bir muayeneden geçirilir. Hattâ orada resmî dairelerin, memurların, özel yazıcıların ve tanıkların bulunduğunu da söyleyebilirim... Oranın bir günlük geliri bin dinardır.⁶ Hiçbir yolcu ve tüccar Mısır'dan [=hükümet tarafından] verilmiş izin kâğıdı olmaksızın Şam Bölgesi'ne [=Suriye'ye] geçemez.⁷ Karşıdan gelen de Şam'dan verilmiş izin kâğıdı bulunmadan Mısır'a geçemez. Bunun böyle olması hem mal emniyetini sağlamak hem de Irak casuslarından [=Moğollardan] korunmak içindir. Bu uzun güzergâh bedevîlerin garantisi altındadır. Orayı korumak görevi bunlara verilmiştir. Gece olunca kumun üzerini silerek bütün izleri yok ederler. Sabahleyin görevli emir gelip yol üzerindeki kumu kontrol eder. Bir iz bulduğu takdirde izi bırakanın huzura getirilmesini emreder bedevîlere. Arama yapılır. İz bırakan yakalanıp derhal emire çıkarılır. O da gereken cezayı verir.⁸

Katyâ'ya vardığımda oranın seçkin emirlerinden İzzeddîn Üstâdü'd-dâr Akmârî bana bir ziyafet verdi. Beraberimdekilerin de rahatça geçmesine müsaade etti.⁹ Onun yanında bulunan denetleme memuru Abdücelîl Mağribî, Mağriplileri [=Faslıları] iyi tanır. Fas halkından olup Katyâ'yı ziyaret edenlere hemen hangi şehirden geldiğini sorar. Böylece Faslı misafir diğerleriyle karıştırılmaz, kolayca Katyâ'dan geçer.

Daha sonra Gazze şehrine vardık. Burası Mısır tarafından gelenler için ilk büyük Suriye şehri olarak göze çarpar. Nüfusu kalabalık, caddeleri bakımlıdır. Bazı mescitlerinin çevresinde duvar yoktur. Orada çevre duvarları yıkılmış fakat mimarî açıdan hâlâ güzelliğini koruyan bir câmi var. Şimdi bile içinde Cuma namazı kılınan bu büyük câmi Ulu Emir Câvelî tarafından yaptırılmıştır. Minberi beyaz mermerdendir.

Gazze'nin başkadısı Bedreddîn Silhatî Hûrânî'dir. En büyük bilgini ise Alemüddîn b. Sâlim'dir.¹⁰ Benû Sâlim [=Sâlimoğulları] şehrin ileri gelenlerindedir. Bu soydan gelen Şemseddîn de Kudüs kadısıdır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

GAZZE'DEN KUDÜS'E SEYAHAT¹

Dokuzuncu Bölüm Notları

Gazze'den Halîl İbrahim kasabasına gittim.² Yüce Allah Peygamberimiz Muhammed'i ve İbrahim'i rahmetiyle kuşatsın. Burası alan bakımından büyük değilse de manevî yönden çok kıymetlidir. Bir vadi içinde bulunan şehir ışık gibi parlıyor. Dış görünüşü hoş. İçi şirin. Yontma taştan yapılmış mescidi mimarî yönden güzel ve sağlam; epeyce de yüksek. Bir sütununa yerleştirilmiş büyük taşın bir cephesi 37 karış uzunluğundadır. Hz. Süleyman –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– tarafından cinlere yaptırıldığı anlatılır. Mescidin içinde bulunan kutsal mağarada İbrahim, İshâk ve Ya'kûb Peygamberlerin –Allah'ın selâmı ve bereketi bizim elçimize ve onlara olsun– mezarları vardır. Karşı taraflarında da üç kabir var; eşlerine ait. Minberin sağ tarafında kible duvarına bitişik noktadan hâlâ sağlam kalmış mermer merdivenle dar bir geçide inilir. O dar geçit, üç kabrin sahiplerinin bulunduğu mermer döşeli bir dehlize ulaştırır. Söylenenlere göre burası yukarıdaki mezarların [gerçek haznesidir ve] tam hizasında bulunmaktadır. Kutlu mağaraya giden yol orada ama şu anda kapalı. Ben oraya birkaç defa inmişim.³

Bu üç mübarek kabrin hakikaten orada bulunduğuna kanıt olmak üzere bilginler tarafından anlatılan rivayetler arasında Cafer b. Ali Râzî'nin *el-Müsfir li'l-Kulûb*⁴ adını verdiği kitabından şu bölümü aktarmak isterim:

Ebû Hureyre'den –Allah ondan razı olsun– aktarıldığına göre, Allah Elçisi şöyle buyurdu:

"Melek Cebrâil beni İsrâ gecesini Beyt-i Makdis'e [=Kutlu Ev] götürdüğü vakit İbrahim'in kabrine uğradım. Bana; 'İn, iki rekât namaz kıl. Çünkü burası pederin İbrahim'in kabridir!' diye buyurdu. Sonra Beytelehm denen mıntıkaya uğradım. Yine; 'İn, iki rekât namaz kıl, burada kardeşin İsa doğmuştur!' diye buyurdu. Sonra beni Sahre'ye [=kayaya] getirdi."

Peygamber sözünün geri kalan kısmı yukarıda ismini andığım eserde mevcuttur. ["=*el-Müsfir li'l-kulûb an sıhhat-i Kabri İbrâhim ve İshâk ve Ya'kûb*"].

Müslüman halkın ermişlerinden büyük âlim Hatip Burhâneddîn Ca'berî⁵ ile bu şehirde görüştim. Ona İbrahim Peygamber'in kabrinin hakikaten burada bulunup bulunmadığını sordum. Şöyle cevap verdi:

"Bildiğim bütün ilim sahipleri, o kabirlerin İbrahim, İshâk ve Ya'kûb peygamberlere ve onların eşlerine ait olduğunu kabul ediyor. Sapkınlardan oluşan bir grup hariç kimse bu hususta kötü konuşmadı! Bu haber önceki ulu bilginlerden sonrakilere aynen nakledildiği için kuşkudan uzaktır!"

Anatıldığına göre bilginlerden biri bu mağaraya girerek Hz. Sâra validemizin mezarı yanında durur. O esnada yanına gelen yaşlı bir adama:

"Bu kabirlerden hangisi Hz. İbrahim'indir?" diye sorar. Yaşlı adam, İbrahim'in herkesçe bilinen kabrini gösterir. Sonra oraya bir genç gelince bilgin ona da aynı soruyu sorar, cevap değişmez. Sonra

bir çocuk gelir ziyaretçi olarak. Ona da aynı soruyu sorunca durum yine değişmez, aynı cevap gelir. Bunun üzerine bilgin;

"Bu kabrin hakikaten İbrahim'in kabri olduğuna tanıklık ederim, bunda kuşku yok!" diyerek mescide gider, namaz kılar. Ertesi gün dünyadan göçer. Yusuf Peygamber'in kabri de bu mescidin içindedir.

Halîl Mabedi'nin doğu tarafında Gavru's-Şam mıntıkasına bakan yüksek tepenin üzerinde Lût Peygamber'in kabri var. –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– Kabrin üzerine geniş, güzel bir bina inşa edilmiş. Türbe bu bina içindeki hücrelerden birinde. O hücrenin rengi beyazdır. Mimarî açıdan çok güzeldir. Herhangi bir şeyle örtülmemiştir.

Lût gölü de bu civardadır. Suyu çok tuzlu. Lût kavminin yaşadığı ülkenin burası olduğu söyleniyor. Lût Peygamber'in türbesinin yanında Yakîn Mescidi vardır. Epey yüksek bir noktada ve aydınlığıyla tüm binaları gölgede bırakıyor. Yanı başında sadece bir ev mevcut; orada da mabedin hizmetlerini gören adam oturuyor. Mescidin iç kısmında, kapıya yakın bir yerde tek kişinin sığıacağı mihraba benzer çökük bir yer var. Lût milleti mahvolduğu zaman İbrahim Peygamber'in, Allah Teâlâ'yı anmak için orada secdeye vardığı ve başını değdirdiği noktanın hareket ederek bir miktar çöktüğü anlatılır.⁶ Yakınında bulunan mağarada Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın kabri var. –Allah onlardan razı olsun– Kabrin yukarısında ve aşağısında bulunan iki mermer levhanın birinde son derece nefis bir hatla şunlar yazılı:

"Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla! Ebedî yücelik ve kalıcılık ona özgüdür. Yarattığı her şey onun! O, kullarına fânîliği takdir etti. Peygamber de bir örnektir [herkesin gidiciliğine]. Bu mekân, Hüseyin kızı Fâtıma'nın –ki Ümmü Seleme diye bilinir– kabridir. Allah onlardan razı olsun".

Öteki levhanın, Mısır'ın meşhur taş yontucusu Muhammed b. Ebû Sehl'in eseri olduğu söyleniyor. Onun üstüne şu beyitler kazılmış:

*"Gömdüm toprak ve taş arasına o narin bedeni,
Oysa yanık bağırdı onun sıcak meskeni,
Ey Fâtıma soyundan gelen Fâtıma'nın yattığı talihli kabir,
Ey yücelerin evlâdına yâr olan!
Ey ışığı yıldızlardan doğan kızın mezarı,
Sende ne ulu bir kadın yattıyor bir bilersen,
İffet, Allah sevgisi ve hayâ fişkırır senden!"*

Kudüs

Sonra buradan Kudüs'e hareket ettim. Yolda Yunus Peygamber'in kabrini ziyaret ettim. Yanı başında büyük binalar ve bir mescit vardı. Orada İsa'nın doğduğu ve doğumdan önce Meryem'e uzatılan meşhur hurma ağacının izlerinin bulunduğu Beytelehm'i ziyaret ettim.⁷ Çok kalabalık bir yer. Hıristiyanlar buraya hürmet gösteriyorlar. Gelen ziyaretçilere ziyafet veriyorlar. Daha sonra Beyti'l-Makdis [=Kutlu Ev] diye bilinen mescide ulaştım. Burası yücelik sıralamasında iki ulu mescitten [=Mescid-i Haram ve Ravza-i Mutahhara] hemen sonra gelir. Şehir gayet büyük. Binaları yontma

taştan inşa edilmiştir. Erdemli Sultan Salâhaddîn b. Eyyûb –Hakk Teâlâ onu İslâma yaptığı hizmetlerden ötürü mükâfatlandırın– bu şehri fethettiği zaman kale duvarlarının bir kısmını yıktırmıştır.⁸ Daha sonra Melik Zâhir Baybars, Franklar gelir de kullanırlar korkusuyla duvarların tümünü tahrip etmiştir.⁹ Bu şehirde daha önce su yoktu. [Şam Bölgesinin merkezi olan] Dımaşk'ta emirlik eden Seyfeddîn Tinkîz şu anda mevcut olan suyu getirdi.¹⁰

Kutlu Mescit

Bu mescit, gayet sanatkârane bir tarzda yapılmış ulu mabetlerdendir. Mimarî açıdan eşsiz güzelliktedir. Yeryüzünde bundan daha büyük mescit bulunmadığı söyleniyor. Doğudan batıya uzunluğu Mâlikiye ölçüsüyle 752 arşın,¹¹ güneyden kuzeye genişliğiyse 435 arşındır. Üç taraftan ayrı ayrı kapılar vardır. Ben kible tarafının yalnız bir kapısını biliyorum. Oradan İmam girer. Mescit, çatısız, geniş bir meydandan ibarettir. Sadece, "Mescidi Aksâ" diye bilinen mekân çatı ile örtülüdür.¹² Mimarîsinde göze çarpan hüner ve sanat insanı hayrete düşürür. Kubbenin her yanı altın yaldızla, çeşit çeşit rengârenk nakışlarla süslüdür. Mescitte üstü çatıyla kaplanmış birkaç bölüm daha vardır.¹³

Kubbetü's-Sahra [=Kaya Kubbesi]

Bu kubbe çok sağlamdır. İnsanı şaşırtan son derece garip bir bina. Güzellikten nasibini almış. Her yanı sanatkârca bezenmiş. Mescidin tam ortasında yüksek bir çıkıntı üzerine inşa edilmiştir. Ona mermer bir merdivenle çıkılır. Dört kapısı var. Kubbenin her yanına sanatkârane bir tarzda mermer döşenmiştir. İçini ve dışını; tüm güzelliklerini, süslerini tarif etmekten âciz kalır kalem. Süslerin çoğu altın yaldızlı olduğundan ışık gibi parlar, bir yanıp bir söner. Kubbenin tam ortasında, kitaplarda anlatıldığı gibi, elçiler önderi Peygamberimizin göğe yükseldiği kutsal kaya [=sahra] görülür. Bu kaya pek serttir. Yaklaşık bir adam boyu yüksekliktedir. Alt tarafında bir oda sayılabilecek kadar geniş bir mağara mevcuttur. Buranın da yüksekliği yine insan boyunda, içeriye merdivenle inilir. Orada mihrap şeklinde bir çıkıntı var.

Kayanın etrafını çepeçevre saran iki kafes bulunuyor. Kayaya daha yakın olan demirden, uzak olansa ağaçtandır. Ayrıca kubbenin üzerinde asılı bir kalkan vardır. Halk bu kalkanın cengâver Hamza b. Abdülmuttalib'e ait olduğuna inanır.

Kudüs'te Bulunan Bazı Mübarek Mekânlar

Bunlardan biri şehrin doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde, Cehennem vadisi diye bilinen bir çukurun kenarındaki binadır. İsa Peygamber'in göğe çıktığı yer burasıdır deniliyor. Ünlü Sufî Râbia Adeviyye ile karıştırılmaması gereken ve çölde gezdiği için Râbia Bedeviyeye denilen muhterem hatunun mezarı da ziyaret edilen mekânlardandır.¹⁴

Cehennem vadisinin tam ortasında bulunan bir kiliseye Hıristiyanlar "Hz. Meryem'in kabridir," diyerek çok hürmet gösterirler. Yine orada Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen başka bir kilise mevcut. Onlar burayı ziyaret eder, Hz. İsa'nın kabri olduğuna inanırlar.¹⁵ Fakat bu gerçek değil! Oraya gelen her Hıristiyan, Müslümanlara belirli bir vergi vermeye ve bazı aşağılayıcı hareketlere katlanmaya mecburdur. Gururunun kırılması pahasına tahammül eder buna. Orada İsa Peygamber'in

beşğinin konulduğu yer var. İnsanlar uğur ve bereket için oraya giderler. Rabbimizin selâmı ve bereketi İsa Peygamber üzerine olsun.

Kudüslü Birkaç Bilgin ve Erdemli İnsan

Bunlar arasında Gazze'nin büyüklerinden şehir kadısı Şemseddîn Muhammed b. Sâlim Gazzî'yi, Hatip İmâdeddîn Nâbulusî'yi, hadîs bilgini ve müftü Şihâbeddîn Taberî'yi, o sırada yolculuk ettiği için Kudüs'te bulunan Mâlikî bilgini, tekke şeyhi Ebû Abdullah Muhammed b. Müsbit Garnâtî'yi, salih kulların büyüklerinden "Mahcûb" diye tanınan Ebû Ali Hasan'ı, Meragalı Ermiş Kemaleddîn'i ve Erzurumlu Ebû Abdurrahman b. Mustafa'yı sayabiliriz. Bu sonuncusu, Şeyh Tâceddîn Rifâî'nin talebelerindendir. Ben onunla görüştüm ve onun elinden tasavvuf hırkası giydim.¹⁶

ONUNCU BÖLÜM

KUDÜS'TEN HAMA'YA YOLCULUK¹

Onuncu Bölüm Notları

Kudüs'ten Askalân'a gittim ziyaret amacıyla. Burası tamamen harap olmuş, eskiden kalma eserleri dahi zamanla yıkılıp kaybolmuştur.² Şehirler içinde pek azı Askalân'ın güzelliğine sahipti. Burası, stratejik mevki, karadan ve denizden gelecek menfaatlara uygun bulunması bakımından yegânedir. Bir ziyaretgâhı var; Hüseyin b. Ali'nin –Allah ondan razı olsun– mübarek başının Mısır'a getirilişinden önce mezarı olmakla ün bulan büyük mescitten bahsediyorum. Hemen yakınındaki su kuyusu Ubeydiye hanedanına mensup biri tarafından yaptırılmış, kapısında öyle yazıyor. Ubeydiye hanedanı Fâtimîlerdendir.

Bu mezarın güneyinde Ömer Mescidi adıyla bilinen büyük mabedin her yanı haraptır. Duvarlarından başka bir şey kalmamış. Orada güzellik ve incelikte eşsiz mermer sütunlar vardır. Bazıları ayakta, bazıları devrilmiş. Sütunlardan biri kıpkırmızı; insanı hayrete düşürüyor. Halkın inancına göre Hıristiyanlar tarafından kaçırılmış, gâvur memleketine götürülmüş, fakat sonra yine Askalân'da ilk yerinde bulunmuş!

Bu mescidin kible tarafında Bi'r İbrahim [=İbrahim Kuyusu] denilen bir su kaynağı vardır. Oraya geniş bir merdivenle inildikten sonra iç odalara girilir. Dört taraftan ve yeraltındaki kanallardan su çıkar. Bu su lezzetli fakat gür değil. Halk bu suyun bereketine inanmıştır. Vâdi'n-Neml [=Karınca vadisi] Askalân'ın dışındadır.³ *Kur'an*'da Neml Sûresi'nde adı geçen vadinin burası olduğu kulaktan kulağa aktarılmış... Askalân Kabristanı'nda şehitlere ve ermişlere ait mezarlar öyle çok ki saymak mümkün değil. Mezarlığın hizmetkârı tek tek bize gösterdi onları. Bu görevlinin, ziyaretçiler tarafından verilen ihsan ve bahşişten ayrı olarak Melik Nâsır'ca tahsis edilen maaşı da var.

Askalân'dan çıktım. Filistin'de büyük bir şehir olan Ramle'ye gittim.⁴ Buranın geliri çok, çarşıları bereketli. El-Câmiu'l-Ebyad [=Ak Câmii] denilen mabedin kible tarafında üçyüz peygamberin gömülü olduğu anlatılır. –Allah'ın selâmı onların üzerine olsun– Büyük fıkıh bilginlerinden Mecdüddîn Nâbulusî de burada oturmaktadır. Ramle'den çıktım, Nâbulus'a gittim.⁵ Burası da çok büyük bir şehir. Yemyeşil ağaçlara, gür akan nehirlerle sahip. Şam diyarının [=Suriye taraflarının] zeytin deposu burası. Zeytinyağı buradan Mısır şehirlerine ve Şam'a ihraç edilir. Keçi boynuzu tatlısı da burada yapılır, Dımaşk ve diğer şehirlere nakledilir. Harrûb diye de anılan bu tatlının tarifi şöyle: Keçi boynuzu önce bir güzel pişirilir. Sonra ezilir ve çıkan tortudan tatlı yapılır. Bu tortu da Mısır ve Suriye çevresine ihraç edilir.

Nâbulus'ta şehrin adını taşıyan lezzetli kavunlar [=Nâbulusiye] yetişir. Yörenin câmii sağlamlık ve zarafette eşsizdir. Ortasında bir tatlı su kaynağı vardır.

Buradan Aclûn'a gittim.⁶ Aclûn'un çarşıları çok. Her yer kaynıyor. Şehrin kalesi gayet yüksektir. Suyu lezzetli bir nehir geçer yanından. Buradan çıkıp Lâzkıye'ye gitmek niyetiyle tepeler arasında bulunan Gavr vadisinden geçtim. Bu toprakların bekçisi Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kabri orada olduğu için ziyaret ettim.⁷ –Allah ondan razı olsun– Kabrin yanı başında bulunan bir zaviyede gelip

geçen yolculara yemek sunulur. Bir gece kaldım burada. Sonra Kusayr'a vardık.⁸ Büyük sahabi, Peygamber dostu Muâz b. Cebel'in mezarı orada bulunuyor.⁹ Bereketlenmek, o manevî havadan nasiptar olmak için ziyaret ettim. Daha sonra sahile yönelerek Akkâ'ya gittim.¹⁰ Burası önceleri Suriye'de bulunan Frenk şehirlerinin merkeziymiş. Onların gemilerinin en büyük limanıymış. Neredeyse Kustantîniyye Uzmâ [=Büyük Kostantîniye:İstanbul] şehri kadar genişmiş. Oysa bugün harabe hâldedir. Şehrin doğusunda Aynü'l-Bakar diye bilinen bir kaynak var. Yüce Allah, Âdem Peygamber için sığır çıkarmış oradan, anlatılanlara göre. Kaynağa merdivenle inilir. Eskiden yanı başında bulunan mescidin şimdi yalnız mihrabı kalmış. Sâlih Peygamber'in kabri de Akkâ'dadır.¹¹

Oradan çıkıp Sûr şehrine gittim.¹² Burası da harap. Şehrin dışında gayet güzel, bayındır bir kasaba var. Halkının çoğu Şîî. Bir keresinde su bulunan bir yere inerek abdest tazelemeye niyet ettim. Köy ahalisinden biri de abdest almak için oraya gelmişti. Önce ayaklarını yıkadı. Ağzına burnuna su vermeksizin yüzünü yıkadıktan sonra başının bir kısmını meshetti. Bu değişik abdest usûlüne itiraz ettim. Bana şu cevabı verdi:

"Binaya temelden başlanır!"

Sûr şehri güzellik ve sağlamlığı ile atasözlerine geçmiştir. Üç tarafı denizle çevrilidir. Biri karaya, diğeri denize açılan iki kapısı var. Karaya açılan kapının çevresine dört sağlam koronak [=tabya] yapılmıştır. Bunlar kapının etrafını saran kazıklı engeller içindedir. Denize açılan kapı ise iki yüksek kule arasındadır. Şehrin inşa biçimi çok garip! Yeryüzündeki şehirlerin hiçbiri buraya benzemez. Çünkü üç taraftan denizle çevrili, dördüncü tarafında ise bir sur mevcuttur. Gemiler surun altından girip oraya demir atarlar. Eskiden iki kule arasında demirden bir zincir geriliymiş. O zincir indirilmedikçe dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya kimse geçemez; özel muhafızların izni olmadan giriş çıkış mümkün olmazmış... Akkâ'da buna benzer bir liman varsa da ancak küçük gemilerin girmesine elverişlidir.

Sûr şehriden çıktım. Deniz kıyısında bulunan Sayda'ya yollandım.¹³ Burası çok güzel, meyvesi bol. Sayda'dan Mısır şehirlerine incir, kuru üzüm ve zeytinyağı ihraç edilir. Yörenin kadısı ince ruhlu ve erdemli bilgin Kemâleddîn Eşmûnî'dir. Mısırlı olan bu faziletli insanın evinde geceledim. Sayda'dan çıkınca Taberiye şehrine gittim. Eskiden muazzam bir şehirmiş. Bugün evvelki önemini gösteren bazı antik eserlerden başka hiçbir şey görülüyor ortalıkta. Hamamları gayet güzel ve düzenli. Erkek ve kadın hamamları birbirinden tamamen ayrı. Suları fazlasıyla sıcaktır.¹⁴ Taberiye'de altı fersah uzunluğunda ve üç fersahı aşan genişlikte bir göl vardır.¹⁵ Bu şehirde "Peygamberler Mescidi" adıyla bilinen bir mabet var. Şuayb Peygamber, Musa Peygamber'in hanımı –Şuayb Peygamber'in kızı– olan muhterem bir kadın, Süleyman Peygamber ve Yahûda ile Rubîl bu mescidin yanı başında yatıyorlar. Allah'ın rahmeti, esenliği bizim Peygamberimize ve onların üzerine olsun. Orada Yusuf Peygamber'in atıldığı kuyuyu da ziyaret ettim. Kuyu küçük bir mescidin avlusundadır ve yakınında bir zaviye vardır. Gayet büyük ve derin olan kuyunun yağmurla beslenen suyundan içtim. Burasının, yağmurla beslendiği gibi altından su kaynadığını da mescidin hizmetkârı söyledi.

Oradan Beyrut'a geçtim.¹⁶ Şehir fazla büyük değilse de çarşıları güzeldir. Büyük câmii pek sanatkârane bir yapıdır. Beyrut'tan Mısır şehirlerine meyve ve demir ihraç olunur. Orada Fas krallarından olduğu kabul edilen Ebû Ya'kûb Yusuf'un kabrini ziyaret etmek istedik. Ama bu kabir

Bikaa'l-Azîz'de [=Bekaa vadisi] Kereknûh diye bilinen bir yerdedir.¹⁷ Kenarında bir zaviye var. Gelip gidenler yedirilir, içirilir orada. Bazıları Sultan Salâhaddîn'in, [Eyyûbî] bir başka grup da Sultan Nûreddîn'in [Zengî] vakfi olduğunu söylüyor buranın. Sultan Nûreddîn hasır dokur, bundan kazandığı parayla günlük yiyeceğini karşılamış. Onlar gerçekten ulu insanlardandı.¹⁸

Hükümdar Ebû Ya'kûb Yusuf'un Hikâyesi

Anlatılanlara göre Ebû Ya'kûb Yusuf, Suriye'nin Dımaşk [adıyla bilinen merkezine] gelir. Ağır bir hastalığa tutulmuştur. Sokaklarda düşüp kalkmaya mecbur olur. İyileştikten sonra, bostan bekçiliği yaparak geçinmek amacıyla şehrin dışına çıkar. Melik Nûreddîn'e ait bir bahçenin bakıcılığı için tutulur, altı ay kadar orada çalışır.¹⁹ Sultan meyve zamanında, bahçesine gelir bir gün. Bostanın asıl memuru, Ebû Ya'kûb'a bir nar getirmesini emreder; Melik Nûreddîn'in tatması için. Ebû Ya'kûb bir nar koparır ise de görevli onun ekşi olduğunu söyleyerek başka bir nar getirmesini emreder. Ebû Ya'kûb da öyle yapar. Yeni gelen nar da mayhoştur. Bahçe görevlisi, hizmetkâr Ebû Ya'kûb'a dönerek:

"Altı aydan beri şu bostanın bekçiliğini yapıyorsun! Hâlâ tatlıyı ekşiden ayıramıyorsun!" diye söylenir. Lâkin Ebû Ya'kûb:

"Sen beni meyveleri yemek için değil korumak için kiraladın!" cevabını verir. Bu olayı Melik Nûreddîn'e bildirir esas memur. Sultan derhal çağırır bu işçiyi. Çünkü çok önceleri rüyasında Ebû Ya'kûb'la buluştuğunu ve bu buluşmadan kârlı çıktığını görmüştür. Bekçinin Ebû Ya'kûb olduğunu anlayarak:

"Sen Ebû Ya'kûb musun?" diye sorar.

"Evet!" cevabını alınca ayağa fırlayıp kucaklar onu, yanına oturur. Daha sonra evine götürüp kendi el emeği ile kazandığı helâl maldan bir ziyafet verir. Ebû Ya'kûb ise Melik Nûreddîn'in yanında birkaç gün kaldıktan sonra kışın en karakış olduğu zamanda Dımaşk'tan çıkarak yalnız başına firar eder. Şam köylerinden birine sığınır. Köy halkından biri, Ebû Ya'kûb'a evinde misafir olmasını teklif eder. O da kabul eder. Ev sahibi çorba pişirir. Bir de tavuk keserek arpa ekmeğiyle mütevazı bir sofraya sunar. Ebû Ya'kûb yemekten sonra hane sahibine dualar eder. Ev sahibinin evlâtları arasında evlenme zamanına gelmiş bir kız vardır. O köyün âdetine göre kızın çeyizini babası temin etmektedir. Halk çeyizde bakır kapların bulunmasını önemli görür, bununla iftihar edermiş. Kız alıp verme işi de buna göre yürütülürmüş. Ebû Ya'kûb ev sahibine:

"Evinde bakır var mı?" diye sorar. O da:

"Evet. Kızımın çeyizi için satın aldığım birkaç parça mevcut!" diye cevap verince onları getirmesini rica eder. Ev sahibi kapları getirir. Ebû Ya'kûb:

"Komşularından mümkün olduğu kadar ödünç bakır topla!" der. Hane sahibi bulabildiği bakırları arkadaşının huzuruna getirince o bunların üzerinde ateş yaktıktan sonra içinde "iksir" bulunan keseyi çıkarır.²⁰ Hemen iksirinin bir bölümünü bakır üzerine serper. Anında altın oluverir bütün kaplar... Altınları bir odaya kilitleyen Ebû Ya'kûb, Dımaşk sultanı Nûreddîn'e yazdığı mektupta hâdiseyi anlatır. Şu dileklerde bulunur:

"Ev sahibine yeterli miktarda altın verilsin, geri kalanlar vakıflara harcansın. Yolda kalmış garipler için hastane yapılsın, tekkeler inşa edilsin, açlar doyurulsun. Bakırları ödünç aldığım kimseler de razı edilsin!"

Mektubun sonunda şöyle der:

"İbrahim b. Edhem Horasan hükümdarlığını bıraktıysa ben de Mağrip memleketini bıraktım. Bu 'sanat'tan da vazgeçtim vesselâm!"

Bu olaydan sonra hiçbir yerde gözükmeyen, kaçar. Ev sahibi mektubu götürerek sultana vaziyeti bildirir. Melik Nûreddîn o köye giderek bakır sahiplerini ve o adamı razı eder, altınları alır. Ebû Ya'kûb'u ne kadar araştırdıysa da izine rastlayamaz. Dımaşk'a döner. Kendi adıyla bilinen o meşhur ve büyük Mâristan'ı [=hastaneyi] yaptırır.²¹ Yeryüzünde bu kadar güzel yapılmış hastane yoktur.

Sonra Atrablus'a [=Trablusşam'a] yöneldim.²² Suriye bölgesinin merkezî şehirlerindedir burası. İçinden nehirler akar. Etrafı bağlarla çevrilidir. Deniz ve karanın getirdiği avantajlara sahiptir. Çarşıları zengin, sokakları güzeldir. Deniz iki mil uzaktadır. Bu anlattığım Atrablus yeni kurulmuştur. Eski Atrablus tam deniz kenarında olup bir zamanlar Hıristiyanların eline geçmiş, Melik Zâhir tarafından geri alınınca tahrip edilmiştir. Sonra da yeni Atrablus inşa edilmiş. Burada Türk yöneticilerden yaklaşık 40 kişi vardır. Reisleri Taylân Hâcib, Melikülümerâ diye çağrılır.²³ Şehirde kaldığı konak Dâru's-Saâde adıyla ünlenmiştir. Bu adam âdeti gereği her Pazartesi ve Perşembe günü atına binerek şehrin dışına çıkar. Arkasından diğer emirler yola düzülür. Dönüşte evine yaklaşınca ötekiler attan inip Taylân evine girinceye kadar onun önünde yürürler. Sonra geri dönerler.²⁴ Bu adamların her birinin evinin hizmetinde akşam namazından sonra davul çalınır,²⁵ kandiller yakılır. Yörenin meşhurları arasında şunları sayabiliriz: Sır kâtipliği²⁶ yapan erdemli, haysiyetli, cömert ve asil insan Bahaeddîn b. Gânim, daha önce bahsettiğim kardeşi Hüsâmeddîn, –bu adam Dımaşk'ta sır kâtipliği yapıyor– devletin ileri gelenlerinden hazineye bakan²⁷ Kıvâmüddîn b. Mekîn, son olarak Şam bilginlerinden Atrablus kadilkudatı²⁸ Nakîb b. Şemseddîn.

Bu şehrin hamamları gayet muntazam ve güzel. Kadî Kıremî [=Kırıklı Kadı] ve Sendemûr hamamlarının ünü her yana yayılmıştır. Sendemûr önceleri bu beldenin yöneticisiymiş, her zaman ölüm cezası verdiği dair birçok hikâyeler anlatılıyor.²⁹ Meselâ kadının biri kendisine müracaat ederek derdini anlatır. Satmak istediği sütü askerlerden biri gasbetmiş ve ücret ödemeksizin içmiştir. Kadın şikâyet bâbında bunları söylese de elinde iddiasını kanıtlayıcı bir şey yoktur. Emir derhal askeri huzura getirir. İkiye böler, içindeki süt bağırsaklarından dışarı dökülür!

Melik Nâsır'ın valilerinden Atrâs'in³⁰ Ayzâb'da emirliği sırasında, bir de Türkistan hükümdarı Melik Kebek'in³¹ saltanatı zamanında bu tür hâdiselerin meydana geldiği rivayet edilir.

Atrablus'tan Hısnu'l-Ekrâd [=Kürt Kalesi] şehrine vardım.³² Burası şirin, küçük bir belde. Ağacı ve suyu bol. Şehir yüksek bir tepe üzerine kurulmuş. Büyük hükümdarlardan birinin adına inşa edilmiş. İbrahimî Zaviyesi de buradadır. Şehir kadısının evinde konakladım. Şu anda ismini hatırlamıyorum.

Hısnu'l-Ekrâd şehriden Humus'a vardım.³³ Bu güzel şehrin yeşili bol, suyu gürdür. Sokakları

geniş, cmisi şirin, ortasında bir havuz var. Humus halkının büyük kısmı Araptır ve iyi yürekli insanlardır. şehir dışında "Allah ve Elçisinin Kılıcı" lakabıyla nlenmiş Hâlid b. Velîd hazretlerinin kabri vardır.³⁴ Yanı başında bir zaviye, bir de mescit mevcut. Kabrin zeri siyah bir örtüyle kaplanmış.

şehir kadısı Cemaleddîn şerş, ehre ve huy güzelliği bakımından benzerine az rastlanır insanlardandır.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HAMA VE ÇEVRESİ

Onbirinci Bölüm Notları

Humus'tan Hama'ya vardım. Şam bölgesinin [=Suriye] en bakımlı ve merkezî şehirlerinden biridir burası. Güzelliği ile ün salmıştır.¹ Her yanı bahçe... Sudolapları epey büyük, gökteki felekler gibi. Âsî denilen büyük nehir buradan geçer.² Mansuriye adı verilen bir dış mahallesi vardır. Şehrin girişinde bulunan bu mahalle esas şehirden de büyüktür. Burada işlek çarşılar ve muntazam hamamlar var.

Hama'da meyve boldur. Badem kayısı da yörenin ürünlerindedir. Bu kayısının çekirdeği kırılınca içinden lezzetli badem çıkar.

İbn Cüzeyy der ki:

Büyük sahabî Ammâr b. Yâsir'in soyundan gelen Gırnatalı gezgin şair Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî³ bu şehir hakkında şu dizeleri söylemiştir:

*"Hak Teâlâ himaye etsin Hama'nın çevresini,
Durdum, baktım ve dinledim kalbim neşeyle doldu.
Öyle güzel şarkılar söyler güvercinler,
Öğle hoş eğilir ki ağaçlar,
İşildayan binalarını anlatmak ne zor.
Bana kızıyorlar günaha girdim diye,
Şarap içip oynadım, postumu serdim diye,
Âsî bir nehir burdayken nasıl dururum
Onun gibi isyan etmeden kendimi nasıl bulurum?
Ve nefsimi nasıl korurum,
Onun gibi saf içkiden yudumlarken?
Çağlarım şu dolaplar gibi, yanlarından akarım,
Coşar, sarhoş olur oyunda baskın çıkarım!
Bak nasıl inlemekte, nasıl ağlamaktadır,
Göz ucuyla bakıp merhamet avlamaktadır."*

Bir şair de oranın sudolapları hakkında tevriye yoluyla şu dizeleri söylemiş:

*"Nice dilber var ki inceldi başına belâ alarak beni,
Uzak evlerden gözledi, durdu gölgemi,
Bana acıyarak ağladı ve anlattı derdini...
Sana yetmiyor mu kanıt olarak,*

Âsi üzerine ağlayan tahtalar?"

İlk dizede dilber anlamına gelen "nâûre" sudolabı anlamına da gelir.

Yakın dönem şairlerinden biri de yine tevriyeli dizeler okumuştur:

*"Hama'da konaklayan efendiler size andolsun,
Günahtan hep sakındım, korudum içtenliğimi,
Gözlerim sizden sonra ne zaman ansa sizi
Gözyaşına boyun eğer Âsî gibi"*

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Maarra'ya geldim.⁴ Meşhur Ebu'l-Alâ Maarri⁵ ve diğer birçok şair buradan yetişmiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Peygamberimizin yakın arkadaşlarından Nu'mân b. Beşîr Ensârî –Allah ondan razı olsun– Humus'ta emirlik yaparken bir oğlunu kaybetti. Onu Maarra'ya gömdüler. Bu yüzden Maarratü'n-Nu'mân adıyla da bilinir burası. Daha önceleri Zatü'l-Kusûr [=Saraylar şehri] diye bilinirmiş. Şehre bakan bir dağın ismi Nu'mân olduğu için Maarratü'n-Nu'mân diye adlandırıldığı da söylenir.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Maarra büyücek, güzelce bir şehirdir. Ağaçlarının çoğu incir ve fındıktır. Meyveleri Mısır'a ve Şam'a ihraç edilir. Şehir dışında bir fersah mesafede müminlerin emiri Ömer b. Abdülazîz Hazretleri'nin kabri mevcuttur. Ama Peygamber dostlarından Aşerei Mübeşşere'ye [=cennetle müjdelenmiş on sahabiye] ve ismi Ömer olan herkese düşmanlık eden Râfîzîlerden âdî bir zümrenin beldesinde bulunduğu için ne zaviyesi ne de bakıcısı var! Oysa Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ali'yi ululamış, ona saygıda kusur etmemiştir!⁶

Sonra Sermîn şehrine yöneldim.⁷ Her yanı bahçe buranın ve ağaçlarının çoğu zeytin. Burada zeytinden kalıp kalıp sabun imal edilir; Mısır'a, Şam'a gönderilir. Sadece el yıkamak için üretilmiş kokulu, kırmızı ve sarı sabunlar vardır. Şehrin ismiyle anılan şahane, pamuklu kumaşlar dokunur. Buranın ahali de sövmekten geri durmaz, Cennet'le müjdelenmiş on sahabiye; hattâ on lafzını asla ağza almayıp, kumaş ve diğer mallarını çarşıda satarken on kelimesini kullanmak gerekirse "dokuz ve bir" derler! Bir gün oradan geçen bir Türk [=Memlûklü], yerel satıcının "dokuz ve bir" diye bağırdığını işitince dayanamamış, adamın başına topuzu indirip "topuz ile on de hele!" demiştir. Sermîn'de bulunan büyük câmiin dokuz kubbesi vardır. Aşağılık mezheplerine uyararak kubbeleri dahi on yapmamışlar!

ONİKİNCİ BÖLÜM

HALEP VE ÇEVRESİ

Onikinci Bölüm Notları

Sermîn'den çıkıp Halep'e vardım.¹ Merkezî bir konumda büyük bir şehir olan Halep hakkında Ebû Hüseyin İbn Cübeyr² şöyle diyor:

"Halep'in şöhreti heryanı tutmuştur. Adı cihanın dilinde gezer. Hükümdarlar oraya sahip olmak arzusuyla yanarlar. Stratejik konumu sebebiyle birçok hükümdarı, tesir alanına çekmiştir. Bu şehir için ölüm saçan ateşler yakıldı, keskin kılıçlar kınından sıyrıldı. Kalesi sağlam ve yüksek olduğu için görülmeye değer. Çok iyi korunmaktadır; kolay kolay herkesin fethedeceği bir yer değildir. Zaten isteseler de güçleri yetmez. Etrafı yontma taştır. Dengeli bir yapıdır. Günlere, yıllara, asırlara dayandı. Gerek seçkinler taifesinden gerekse avamdan pek çok insan ağırladı. Hani Hamdânî emirleri,³ şairleri nerede? Hepsi yok oldu, geriye kalan Halep'in binalarıdır. Hükümdarları bir bir mahvolduğu hâlde kendisi dimdik duran beldeye hayret! Art arda ölüyorlar ama o yaşıyor. O hâlâ meydan okuyor ve onu elde etmek de mümkün değil! O, kendini vermek istediğinde kolayca elde edilir, hemen yetişilir ona! Burası Halep, nice krallar mazi oldu ama o konumu sebebiyle nice felâketlere meydan okudu! İsmi dişildir. Kızıoğlankız dilberlerin elbisesine bürünmüş ve sunmuş her yaklaşıma bereketini! Şans kılıcı olan İbn Hamdân'dan sonra yeniden süslenmiş, bir gelin gibi! Heyhat, gençliği bir gün gidecek, bir isteyeniyi de çıkmayacak! Zaman yavaş yavaş çökecek tüm kuvvetiyle, harap olacak dipdiri, dimdik duvarları!

Halep Kalesi'nin bir adı da Şehbâ'dır [=gri, soğuk gün, kıtlık yılı]. Kale içinde iki su kuyusu bulunduğu orada susuzluktan korkulmaz. Kaleyi iki sıra sur sarmaktadır. Üst tarafında suyu gür büyük bir kuyu vardır. Surlar, birbirine yakın burçlarla art arda uzar gider. Kuleler boyunca dizilen hayret verici odaların hepsinde kemerli pencereler bulunup dışarı açılır. Bütün kuleler kullanıma açıktır, meskûndur. Bu kalede zamanın tesiriyle yemeğin asla değişmediği ve bozulmadığı gerçektir."

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te İbrahim Halîl Peygamber'in Allah'a ibadet ettiği bildirilen kutlu yer, herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Demin bahsettiğimiz kale, Şam ile Irak arasında, Fırat yakınında kurulu Rahbeti Mâlik b. Tavk Kalesi'ne benzer. Tatar azgını Kazan, Halep üzerine yürüyüp bu kaleyi bir müddet kuşatmışsa da muvaffak olamamış, geri dönmüştür.⁴

İbn Cüzeyy der ki:

Seyfüddeve'nin şairi Hâlidî⁵ bu kale hakkında şu dizeleri söylüyor:

*"Yırtık ve sarptır, saldırır arzu duyanlara,
Yüksek kalesi ve zorlu yokuşuyla.
Rüzgâr bir parça bulutla onu örter,*

*Donatır yıldız gibi ışıyan gerdanlığıyla.
Geceleğin şimşek çakınca gösterir yüzünü,
Bakire [Meryem] gibi doğar bulutlar arasında.
Nice ordular perişan oldu, dağılıp gitti burada,
Nice zorbaların eğilmez başı eğildi burada."*

Aynı şair nazmın en sanatkâranesi diye tanımlayabileceğimiz şu dizeleri de Halep Kalesi hakkında söylemiştir:

*"Bedeni anka kuşuyla kucaklaşan kale,
Burçları ikizler burcunu aşan kale,
Bilmez yağmur nedir, bilmez nedir katre,
Hemzemin olduğu bulutlar yol verir sürülere.
Gökler bardak olsa boşalsa üstüne,
Halk sarnıçtan çeker su, kuleler kalır kuru!
En parlak yıldız olurdu şu şahin yuvası,
Bir Kehkeşan'a karışıp aksa boşluğa doğru.
Kem gözle bakanları tuzağına düşürdü,
Nice hileyle galip geldi binbir azgına!"*

Cemaleddîn Ali b. Ebi'l-Mansûr'un da bu kale hakkında şu dizeleri vardır:

*"Bu kale öyle muhteşem öyle yüksek ki,
Gökte gezen ve dönen denizi durdurur,
Ahalisi su başına gider gibi Samanyolu'na çıkar,
Atları mera diye yıldızlarda otlarır,
Korkar çarkıfelek ondan, korkar yaklaşamaz,
Belâ yağdıramaz, ağzını açamaz!"*

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bazıları da Halep'te İbrahim Peygamber'in süt [=el-haleb] sağdığını söyler. Çünkü Allah dostu İbrahim bu şehirde oturmuş, geniş sürülere sahipmiş ve onların sütünü fakirlere dağıtırmış. Fakirler sürekli toplanıp "İbrahim'in sütü" diye seslenince şehrin ismi "Halep" kalmış.

Bu şehir hakikaten görülmeye değerdir. Konumu itibariyle benzersiz bir üstünlüğü vardır. Sokakları geniş ve düzenlidir. Çarşıları ahşap çatı ile örtülü bulunduğu için sokaktan geçenler ve dükkân sahipleri rahat ederler. Mescidin kenarında bulunan kaysariye [=büyük pazar] çok hoş ve geniştir. Oranın yollarının her biri mescidin bir kapısına çıkar. Câmiin ortasında havuz, etrafında taş döşeli bir avlu vardır. Fildişi ve abanozla süslenmiş minberi pek sanatkâranedir. Bu mescide yaraşır güzellikte Hamdânoğullarına ait bir medrese vardır yanı başında. Bunun dışında şehirde üç medrese ve bir de hastane mevcuttur.

Şehrin dışı alabildiğine geniş bir ova. Büyük tarlalar ile arka arkaya dizilmiş üzüm bağları dikkat çekiyor. Nehrin kenarında bahçeler birbirini takip ediyor. Bu nehir Hama'dan geçen Âsî suyudur.⁶ Uzaktan bakan, suyun aşağıdan yukarıya aktığını zannettiği için bu ismi aldığı söylenir.

Halep'in dışı da pek güzeldir. İnsanın kalbine ferahlık verir. Hakikaten burası hilâfete layık [=hükümdarlık merkezi olmaya elverişli] bir şehirdir.

İbn Cüzeyy der ki:

Şairler Halep'in güzelliklerini anlata anlata bitiremediler. Bir içini, bir dışını anlattılar. Meşhur şair Ebû Ubâde Buhturî de⁷ şöyle diyor:

*"Ey şimşek, Kuvayk'tan ve Halep'in perçemlerinden göster yüzünü,
Aydınlat çehreleri Betyâs sarayının üstünden!
Mersin ağacının meyveleri devşirildiğinde,
Sizi özleyip hasretle yandığım zaman,
Giderir gamımı Halep, yanaşır ruhuma."
Şair Ebûbekir Sanavberî de⁸ şöyle der:
"Bulutların prensesi Halep'i sulasın,
Nasıl da sevinç artar, hüznün azalır burada.
Niceleri hayatın tadını burada aldı,
Oysa gün bu şehirde hep neşeyle geçmez.
Çiçekler gözlerini açıp ufka baktığında,
İpek elbiseleriyle ovaya aktığında.
Göğüsleri yanar altın altın,
Işıldar gümüş kolları kızıla yangın!"*

Meşhur şair Ebu'l-Alâ Maarî de⁹ şu dizeleri söylüyor:

*"Halep, ah Halep sana gelen cennete gelir.
Senden ayrılan düşer cehenneme,
Senin tozun toprağın mücevher eder,
Sana sahip çıkan asillerin gözünde.
Halep halkı derya bilir şu Kuvayk ırmağını,
Oranın çakıltaşına değişmez Sebîr dağını."*

Ebu'l-Fityân b. Habbûs¹⁰ ise şu beyitleri söylüyor:

*"Dostlar, hastalığımı kaldıramazsanız,
Bırakın beni Halep'in meltemlerine,
Bende aşk arzusu depreşirken,*

Halep'te sabâ rüzgârı hüküm sürmede."

Şair Ebu'l-Feth Kuşâcim¹¹ şöyle diyor:

*"Hiçbir şehir tattırmaz tüm zevkleri halkına,
Sunamaz saadet, Halep'in sunduğu kadar,
Her şeyi bulursun orada canın çektiğinde!
Bir ziyaret et, haydi koş, durma eriş,
Müjdelersun Halep'in misafirlerine!"*

Gırnatalı Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî¹² şöyle diyor:

*"Ah kervancıbaşı kafileye ne çok istirahat verdin,
Sür develeri Halep yoluna, sür gayrı,
Halep benim sevdalarımın yatağı,
Halep arzularımın kıblesi, hasret ocağı,
Orada Cevşen, Betyâs ve Âbid'den başka,
Bir de sana yağmurca hediye yağdıran var.
Orada göze gönle şenlik veren mera,
Orada saf şarapla dolar boşalır kadeh, tutuşur hayâl.
Oranın kuşları bir başka şarkı söyler,
Dallar bile sarılacakmış gibi birbirine meyleder,
Tepesinden bakılınca güzel Şehbâ'nın,
Yıldızların ona taç olduğu görülür."*

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te Melikülümerâ makamında bulunan Argûn Devâdar,¹³ Melik Nâsır'ın en büyük valilerindendir. Hukuk bilgisinin çokluğu ve adaleti ile meşhur ise de pek cimridir! Halep'te dört mezhepten her biri için bir kadı bulunur. Bunlardan biri de Kemâleddîn b. Zemelkânî'dir.¹⁴ Bu adam Şâfiî mezhebinin kadısıdır. Pek çok ilimden haberdardır. Melik Nâsır, başkadılığa tayin için bu adamı hükümet merkezine çağırırsa da Mısır'a gelirken Belbeys'te vefat ettiğinden atama gerçekleşemedi. Daha önce Halep kadılığına atandığı vakit Dımaşk ve diğer yörelerin şairleri ona methiye düzdüler, kasideler sundular. Şam'ın şairi diye bilinen Şihâbeddîn Ebû Bekir Fârûkî de uzun bir kaside döktü.¹⁵ Baş tarafı şöyledir:

*"Seni kaybettiği için Dımaşk esflendi,
Senin gelmenle bayram etti Halep.
Seyahatinle Dımaşk'a elem verdin,
Halep'in tepelerinde renk renk çiçek derdin,
Avlusuna adım attığın ev ışığa boğuldu,*

*Şimşek gibi göğe yansıdı nuru!
Ey armağanlara gömülen yolcu,
Kıyas yapılıncâ en cömerdin bile cimri kaldığı asilden ödül al!
İşte Kemâleddîn budur, koş yanına!
Onun himaye kanadına sığın, onunla iyi geçin ki nimete erişesin,
Çünkü ihsanın kaynağı orada,
O kadılar kadısıdır, zamanın büyüklerindendir.
Onun yardımıyla fakirler zengin olur, yetimler sevinir,
Onun atası asil, torunu asil, kendi asil.
Dalları ve kökü onunla övünür,
Yüce Rab onu Halep halkına hediye etti,
Nimeti ve fazileti dilediği yere vermek Rabb'a özgü.
Zekâsının keskinliği ve dilinin açıklığıyla çözer sorunları
Güneş gibi aydınlık, ışıktan adamdır o!
Ey hâkimler hâkimi öyle ulusun ki,
Başka bir mevki ve mertebe sevindiremez seni,
Şüphe yok senin ikizler burcu gibi yüksek himmetin yanında,
Gayet basit gelir nice makamlar sana,
Bütün ilimlerde üstünlüğün gün gibi açık,
Karanlığı yırtan sabah ışığı sen!
Öyle meziyetlerin var ki düşman takdir eder, tanık olunca,
Düşmanın tasdik ettiği erdemdir esas erdem."*

Bu kaside elli beyti aşar. Adı geçen kadı ödül olarak şaire bir elbiseyle bir miktar para vermiştir. Dönemin şairleri, kasidenin "esifet" [=eseflendi, üzüldü] sözüyle başlamasından ötürü çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyyahın bahsettiği eleştiri bu kaside hakkında değildir. Şairimiz mukattaat türü [=başlı başına bir konu içeren birkaç dizelik] şiirlerinde kasidelerden daha başarılıdır. Doğu ülkelerinin tümünde zamanın şiir üstadı sayılıyor. Dillerden düşmeyen ünlü nutukları kâğıda döken etkileyici Hatip Ebû Yahyâ Abdurrahîm b. Nubâte'nin soyundan geliyor bu şair.¹⁶

Tevriye sanatının yapıldığı şu dizeler, onun, müstakil olarak bir konuyu işleyen kısa şiirlerindendir:

*"Hastayım şu dilberin mücevher göğsüne,
Nasıl çalıyor ah âşığın kalbini, nasıl mecnûn ediyor,
Parıldayan yağmur tanesi dişleri gülümseyince,
Öptürmüyor kimseye, cimrilik ediyor.*

Ama güzelim ağzının kölesi oluyor!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep kadılarından biri de Hanefî mezhebinin başkadısı Hoca Nâsıreddîn İbnü'l-Adîm'dir.¹⁷ Ahlâkı da güzeldir, sûreti de. Bu adam Halep şehrinin asilidir; şairin dediği gibi:

*"Öyle iyi yürekli ki yardım istemek için yanına vardığında
Aradığın şeyi sen ona hediye ediyormuşsun gibi sevinir!"*

Mâlikîlerin başkadısına gelince ismini hatırlamıyorum. Mısır'ın güvendiği adamlardan olduğu için, hak etmeden bu mühim göreve atanmıştır. Hanbeli başkadısının ismini de hatırlamıyorum. Lâkin Dımaşk [yakınında] Sâlihiyye kasabasından yetişme olduğunu biliyorum. Halep'te Nakîbü'l-Eşrafılık yapan adamın ismi Bedreddîn b. Zehre'dir.¹⁸ Bilgin Şerefüddîn b. Acemî de Halep hukukçularından olup, akrabaları beldenin ileri gelenlerindedir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP'TEN DIMAŞK'A YOLCULUK

Onüçüncü Bölüm Notları

Halep'ten çıktım, Kınnasrîn yolu üzerinde bulunan Tîzîn şehrine hareket ettim.¹ Yakın zamanlarda Türkmenler tarafından kurulan bu şehrin çarşıları güzel, mescitleri ise pek sanatkârca inşa edilmiştir. Kadısı Bedreddîn Askalânî'dir. Kınnasrîn çok eski ve büyük bir şehirdir.² Ama sonradan harap olunca geriye birkaç duvardan başka bir şey kalmamış.

Daha sonra Antakya'ya uzandım.³ Burası çok büyük ve kadim bir şehir. Etrafındaki sağlam surlar Şam şehirlerinden hiçbirinde yok. Melik Zâhir Baybars, bu şehri fethettikten sonra surlarını tamamen tahrip etmiştir. Antakya'nın ahalisi kalabalıktır. Binaları çok güzel, her yandan su kaynıyor ve her yer yeşillik. Şehrin dışından Âsî nehri geçiyor. Şehirde Habib Neccâr'ın kabri var.⁴ Allah ondan razı olsun.

Yanı başındaki tekkede gelip geçen yolculara ve gariplere yemek ikram edilir. Bu tekkenin üstadı Muhammed b. Ali'dir. Yaşı yüzü aşkın ama gücü kuvveti yerinde. Bir keresinde onu ziyaret ettim. Bahçedeydi. Topladığı odun yığını şehirde bulunan evine götürmek için sırtına yüklendi! Oğlu ise 80 yaşında, beli bükülmüş, yerinden bile kalkamıyor. Bu ikisini gören; baba kim, oğul kim anlayamaz. Hattâ babaya oğul, oğula baba der belki.

Antakya'dan çıkınca Buğrâs Kalesi'ne yöneldim.⁵ Gayet sağlam bir yapı; zaptedilmesi çok güç. Etrafı bahçe ve tarlalarla çevrili. Oradan Ermeni kâfirlerin ülkesi olan Sîs'e gidilir.⁶ Ermeniler, Melik Nâsır'ın tebaasından olup ona vergi verirler. Paraları "Bağliye" denilen halis gümüştendir.⁷ Buğrâs'ta Debîliye adı verilen kumaşlar üretilir. Bu kalenin emiri Sârı müddîn b. Şeybânî'dir. Onun iyi kalpli olan oğlunun ismi Salâhaddîn, kardeşinin oğlunun ismi ise Hüsâmeddîn'dir. Hüsâmeddîn erdemli bir insandır ve Rusus adıyla bilinen yerde oturur. Ermeni ülkesine giden yolun muhafızlığını o yapıyor.

Ermenilerle İlgili Bir Hikâye

Bir defasında Ermeniler, Emir Hüsâmeddîn aleyhine şikâyette bulunurlar. Aslı astarı olmayan, yalanlarla dolu sözler söylerler. Bunun üzerine Melik Nâsır, Halep valisine Hüsâmeddîn'in boğdurulmasını emreder. Bu ferman çıkınca emirin dostu büyük kumandanlardan biri olaydan haberdar olur. Derhal Melik Nâsır'a koşup:

"Sultanımız! Emir Hüsâmeddîn kaliteli, seçkin valilerdendir. Müslümanların iyiliğine çalışan ve yolu dikkatli koruyan bir cengâverdir. Ermeni taifesi İslâm ülkesinde fesat çıkarmak niyetinde! Hüsâmeddîn onlara engel olduğu için, Müslümanların gücünü kırmak amacıyla adamcağızı öldürmeye çalışıyorlar!" diye durumu açıklar.

Böylece Hüsâmeddîn'in önü açılır, ona makam elbisesi gönderilir, memuriyetinin iadesi için ikinci bir emir çıkartılır. Melik Nâsır, Âkûş adlı, fevkalade zamanlarda gönderilen ulağı çağırarak süratle yola çıkması için emir verir. Ulak Âkûş, Mısır'dan Halep'e bir aylık yolu 5 günde aşar. Oraya vardığı

zaman Halep valisi, Hüsâmeddîn'i mahkûmların idam edildiği yere göndermiş bulunmaktadır. Hak Teâlâ'nın yardımıyla Hüsâmeddîn kurtulur, görevine döner.

Emir Hüsâmeddîn'le Buğrâs kadısı Şerefüddîn Hamevî'yi Amk [=Amik ovası] denilen yerde gördüm.⁸ Burası Antakya, Tîzîn ve Buğrâs şehirleri arasında geniş bir mıntıkadır. Arazisi bereketli olduğu için Türkmenler hayvanlarıyla burada konaklar.

[Kusayr, Sahyûn ve İsmailî kaleleri]

Daha sonra "kasr" kelimesinin küçültme kalıbıyla "Kusayr" ismini taşıyan beldeye gittim; burası çok güzel bir kale.⁹ Emiri Alâeddîn Kürdî diye tanınan birisi. Kadısı ise Mısır halkından Şihâbeddîn Ermentî'dir.

Kusayr'dan hareketle Şuğrubukâs Kalesi'ne vardım.¹⁰ Tepenin üzerinde gayet sağlam bir kaledir. Emiri, erdemlilerden Seyfeddîn Altuntaş'tır. Kadısı ise İbn Teymiyye'nin arkadaşlarından Cemaleddîn b. Şecere'dir.

Oradan, Sahyûn şehrine yöneldim.¹¹ Burası çok güzel. Suyu bol, ağacı çok. Sağlam bir kalesi var. Emiri, İbrahimî adıyla bilinen birisidir. Kadısı Humuslu Muhyiddîn'dir. Kalenin dışında bir bostan var. Ortasındaki tekkeden, misafirler faydalanır, garipler karnını doyurur. Ermiş İsa Bedevî'nin kabrini de ziyaret ettim; Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Daha sonra yolumun üzerinde Kadmus, Meyneka, Ulayka, Masyâf ve Kehf kalelerine uğradım. Bunların hepsi İsmailiye veya Fidâviye¹² denen topluluğundur. Bu cemaatin içine kendilerinden başka kimse giremez. Şu anda Melik Nâsır'ın okları gibidirler. Melik, kendisinden kaçarak Irak yahut diğer bölgelere sığınan düşmanlarının işini bunlar aracılığıyla bitirir. [İsmailî taifesinden olan] bu adamlar maaşlı çalışırlar. Sultan, bir düşmanını yok etmek için bunlardan birini gönderince parasını verir. O şahıs, hizmetini yerine getirdikten sonra sağ salim dönerse para onun olur. Ölürse oğluna kalır. İsmailîler öldürecekleri adamları zehirli bıçaklarla vururlar. Bazen hileleri fayda vermez; Emir Kara Sunkur gibi birisi çıkar da onları öldürür. Kara Sunkur Irak'a kaçınca Melik Nâsır, İsmailî taifesinden bir grubu onun peşine takar. Ama Kara Sunkur ihtiyatlı davranınca ötekiler telef olur.

Kara Sunkur'un Hikâyesi¹³

Kara Sunkur, büyük emirlerdendi. Melik Nâsır'ın kardeşi Melik Eşref'in öldürülmesi olayına adı karışmıştı.¹⁴ Nihayet Mısır'da iktidar yolu Melik Nâsır'a açıldı. Saltanatta istikrarı sağlayıp mevkiini güçlendirince hem kardeşinin intikamını almak, hem de ona yapılan muamelenin kendisine de yapılmasına meydan vermemek için katilleri ele geçirerek tek tek idam etti. O sırada Kara Sunkur Halep'te Emîrül-Ümerâ makamındaydı. Melik Nâsır bütün kumandanlarına askerlerini toplamalarını emretti. Hattâ Kara Sunkur'un yakalanması için Halep'e girecekleri zamanı da onlara bildirdi. Kumandanlar emri uygulayınca Kara Sunkur can korkusuna düşerek 800 adamıyla beraber sabahleyin kendisini yakalamak üzere olan orduya saldırdı. Ansızın safları yardı ve düşmanını âciz bıraktı! Melik Nâsır'ın askerleri 20.000'i bulduğu hâlde Kara Sunkur kendisini kurtardı. Halep'ten iki günlük mesafede bulunan Arap emiri Mühennâ b. İsa'nın yurduna yöneldi.¹⁵ Mühennâ avdaydı. Kara Sunkur onun evine gitti. Atından inerek sarığını kendi boynuna geçirdikten sonra:

"Yardım, ey Arapların emiri!" diye seslendi. Evde Mühennâ'nın hanımı ve amca kızı olan Ümmü'l-Fadl vardı.

"Seni ve senin yanındakileri himaye ederiz!" dedi kadın. Kara Sunkur:

"Sadece çocuklarımı ve malımı kastediyorum!" dedi. Evdekiler:

"İstediklerini veririz. Bizim himayemizde ol!" cevabını verdiler. Bunun üzerine Kara Sunkur konağa girdi. Mühennâ avdan dönünce ona iyi davrandı. Hattâ kendisine ait malları kullanabileceğini, istediği gibi harcama yapabileceğini söyledi. Ama Kara Sunkur:

"Sadece Halep'te bıraktığım evlâtlarımı ve mallarımı isterim, başkasını değil!" deyince, Mühennâ, kardeşlerini ve amca oğullarını eve davet etti. Onlarla bu konuyu görüştü. Bazıları Kara Sunkur'un teklifini kabul etti. Bazıları da:

"Biz Nâsır'ın ülkesindeyiz, bu hareketlerimizle ona savaş açmıyor muyuz?" diye itirazda bulundu. Mühennâ:

"Ben bu adamın istediğini yapar, sonra onunla beraber Irak sultanına kaçırım!" dedi. Bu sırada Kara Sunkur'un çocuklarının Mısır'a gönderildiği haberi geldi. Mühennâ, Kara Sunkur'a hitaben:

"Çocukların için yapacak hiçbir şey kalmadı, fakat mallarını kurtarmaya gayret ederiz!" dedi.

Mühennâ, sülâlesinden kendisine itaat eden 70.000 Arapla, Halep'e yöneldi. Kale kapısını yıkarak şehri fethetti. Kara Sunkur'un mallarını ve ailesinden geriye kalan fertleri kurtardı. Başka bir şey yapmadı. Oradan Humus emiri Efram¹⁶ ile birlikte Irak hükümdarına gittiler. Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende ile Karabağ'da buluştular.¹⁷ Karabağ, hükümdarın yazlarını geçirdiği bir yerdir. Sultâniye ile Tebriz şehirleri arasında bulunur. Sultan misafirlerine ikramda bulunduğu gibi Mühennâ'ya Iraku'l-Arab bölgesini, Kara Sunkur'a Iraku'l-Acem¹⁸ yöresinde yer alan ve Küçük Dımaşk adıyla ünlenen Merâga beldesini verdi. Efram'a da Hemedân şehrini verdi. Emirler, Muhammed Hudâbende'nin yanında bir müddet kaldılar. Efram orada vefat etti.

Mühennâ kendisine dokunulmayacağına dair verilen kesin söz ve nice vaatlerden sonra Mısır'a döndü. Kara Sunkur olduğu yerde kaldı. Nâsır birçok defa İsmailî fedaîlerini oraya gönderdi, lâkin onlardan bir kısmı Kara Sunkur'un evine girdiği sırada hemen huzurunda katledildi. Kimisi de at üzerinde ona hücum ettiler ama emir onları alt etmeyi başarıp hepsini mahvetti.

Sözün kısası, adı geçen cesur emir yüzünden İsmailî fedaîlerinin çoğu telef oldu. Kara Sunkur üzerinden zırhını asla çıkarmaz, sırık ve demirden yapılmış kulübesinden başka bir yerde uyumazdı. İlerde anlatacağım gibi Sultan Muhammed Hudâbende vefat edince yerine oğlu Ebû Saîd geçti ve bu adam, kendine bağlı büyük emirlerinden Cûbân'la [=Çoban] ayrılığa düştü. Cûbân'ın oğlu Dümûrtaş,¹⁹ Melik Nâsır'a kaçtı. Bu yüzden Ebû Saîd ile Melik Nâsır arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ebû Saîd, Nâsır'a Kara Sunkur'un başını gönderecek, öteki de Ebû Saîd'e Dümûrtaş'ın başını gönderecekti. Melik Nâsır, Dümûrtaş'ın kesilmiş kellesini hakikaten Ebû Saîd'e gönderdi; öteki, Kara Sunkur'un yakalanıp huzura getirilmesini emretti. Fakat Kara Sunkur vaziyetten haberdar olunca yüzüğünde saklı bulunan zehirli yutarak intihar etmişti. Ebû Saîd, olayı Melik Nâsır'a

bildirip istenen kelleyi göndermedi.

Fedaîlerin kalelerinden çıkıp Cebele şehrine hareket ettim.²⁰ Burası da ağacı, meyvesi bol bir şehirdir. Denize yaklaşık bir mil uzakta. Orada meşhur ermiş İbrahim b. Edhem Hazretleri'nin mezarı bulunuyor. Bu adam dünya mülküne iltifat etmemiş, ömrünü Cenâb-ı Hakk'a ibadete adanmıştır. İbrahim, herkesin sandığı gibi bir hanedandan gelmiyordu. Sahip olduğu mülk annesinin babasından yani dedesinden intikal etmişti. Babası Edhem de kendini ibadete vermiş, dünyadan kopmuş, sürekli dolaşan ulu ermişlerdendi.²¹

Edhem'in Hikâyesi

Anlatıldığına göre Edhem bir defasında Buhara bahçelerinden birine uğrar. Orada akan suda abdest tazelerken bir elmanın yüzdüğünü görür. Mühim değil, diyerek meyveyi alıp ısıırıyor. Daha sonra kalbine kuşku düştüğünden, bahçe sahibinden helâllik almak niyetiyle kapıyı çalar.

Kapıya çıkan cariyeye;

"Ev sahibini bana çağır!" diye seslenir. Cariye;

"Ev sahibi bir kadındır!" diye cevap verince;

"Yanına çıkmak için izin istediğimi söyle!" diye ricada bulunur. Cariye, Edhem'i bahçe sahibesinin yanına götürünce elma meselesini anlatır. Kadın:

"Bu bahçenin yarısı benim, yarısı sultanındır!" diye cevap verir. Sultan o gün Buhara'dan on günlük mesafede Belh'de bulunmaktadır. Bahçe sahibesi yarım elma için hakkını helâl ettikten sonra Edhem durmaz, Belh'e yönelir. Sultanı bulup vaziyeti anlatır. Hakkını helâl etmesini ister. Sultan ise nazlanır. Edhem'e ertesi gün gelmesini emreder.

Sultanın çok güzel bir kızı vardır. Asilzâdeler onunla evlenmeye can atarlar ama o kimseyi kabul etmez. Ömrünü iyilikle ve ibadetle geçiren, dünyaya önem vermeyen biriyle evlenmek ister. Sultan, konağına döndüğünde Edhem'in hikâyesini anlatır kızına;

"Dünyada bundan daha iyisi yoktur. Ben, inceliklere bu kadar dikkat eden, hak yemekten böyle korkan birini görmedim! Yarım elma için Buhara'dan Belh'e geldi!" diye ilâve eder. Bunun üzerine kız, kalbinde Edhem'e karşı yakınlık hisseder, onunla evlenmek murad eder.

Yüce insan Hz. Edhem ertesi gün konağa varınca sultan:

"Kızım ile evlenmen şartıyla hakkımı helâl ederim!" der. Bir hayli mukavemetten sonra Edhem razı olur. Eşinin yanına girdiği vakit onu gayet süslü bulur. Zifaf odasının da her yanı ziynetlerle bezenmiştir. Odanın bir köşesine çekilip namaz kılar sabaha kadar. Yedi gece böyle sürer bu. Oysa sultan hâlâ hakkını helâl etmemiştir. Edhem sultandan hak helâlliği istemektedir.

"Eşin ile karı koca olmadıkça hakkımı helâl etmem!" diye diretir hükümdar. O gece Edhem, eşiyile karı koca olur. Sonra boy abdesti alır, namaza kalkar. Secdedeyken çığlık atar ve ölür. Allah rahmet

eylesin...

Sultanın kızı, Edhem'den hamile kalarak İbrahim'i dünyaya getirir. Sultan dedenin erkek çocuğu olmadığından hükümdarlık İbrahim'e geçerse de herkesin bildiği gibi o saltanatu terketmiştir.

İbrahim b. Edhem'in kabri civarında ortasında havuz bulunan güzel bir tekke var. Yolcular burada konaklar, garipler burada doyar. Buranın hizmetkârı ermişlerden İbrahim Cumahî'dir. Halk, Şaban ayının 15. gecesi Şam'ın diğer bölgelerinden bu tekkeye gelip üç gün kalırlar. Şehir dışında büyük bir çarşı kurulur. Orada her şey mevcuttur. Dervişler de bu mevsimde her taraftan gelir toplar. Türbeyi ziyaret eden herkes bakıcıya bir mum verir; kilolarca mum yığılır orada. Bu kıyılarda yaşayan halkın çoğu Nusayrî mezhebindedir.²² Nusayrîler, Hz. Ali'nin ilâh olduğuna inanırlar. Namaz kılmaz, oruç tutmaz ve boy abdesti almazlar. Melik Zâhir'in, o köylerde mescit yapılmasını ferman etmesi üzerine her köye birer mescit yapmışlar, lâkin pek mamûr değil... Zaten mescide asla girmedikleri gibi tamir de etmezler. Hattâ bu mabetleri çoğu defa hayvanlarına ahır olarak kullanırlar. Bir yabancı köylerine gelip mescide girerek namaz için ezan okumaya başlasa;

"Zırlama! Yulafın geliyor!" derler. Bunların sayıları da hayli çoktur.

Mehdilik İddia eden Bir Adamın Hikâyesi²³

Bana anlatıldığına göre adamın biri Nusayrîlerin bölgesine gelip Mehdilik davasında bulunmuş. Halk adamın etrafında toplanmış. Adam pek çok memleketin kendilerine verileceğini vaadederek Suriye yöresini takipçileri arasında taksim etmiş, hattâ her birinin memleketini de belirleyerek oraya gitmesini ferman buyurmuş. Bir de ellerine emirnâme olarak zeytin yaprakları vermiş.

Takipçilerden biri kendisine söylenen şehre gider. Şehrin asıl emiri adamı huzuruna çağırınca;

"İmam Mehdî bu şehri bana verdi" cevabını alır. Bunun üzerine emir, elinde ferman bulunup bulunmadığını sorar adama. Zeytin yaprağını göstermesi üzerine önce döver sonra hapse atar onu.

Mehdilik davasında bulunan esas adam, Müslümanlarla harp için hazırlık yapılmasını ve savaşın Cebele şehrinde başlatılmasını emreder;

"Kılıç yerine mersin ağacının çubuklarını tutun!" diye salık verir. Bu çubuklar kılıca dönüşecektir, onun vaadine göre. Peşinden gelen Nusayrîler Cuma günü halk namazdayken Cebele şehrine hücum ederek evleri basarlar. Kadınlara saldırırlar. Bu hâdise büyük infial uyandırır. Müslümanlar mescitlerden çıkarak silâhlanıp bunları öldürürler. Haber Lâzkıye'ye ulaşınca Emir Bahadır Abdullah²⁴ ordusuyla yola çıkar. Ayrıca Trablus'a güvercinle mektup gönderildiğinden yöredeki Emîrî'l-Ümerâ [=başvali] askerini toplar, oraya gelir. Nusayrîleri takip ederek takriben 20.000 kadarını öldürürler. Geri kalanlar dağlara kaçmıştır. Canları bağışlandığı takdirde adam başına bir altın vereceklerini yöre başvalisine bildirmişlerdir. Lâkin vaziyet güvercin ile Melik Nâsır'a anlatılmış olduğundan hepsinin kılıçtan geçirilmesi yolunda ferman çıkarmıştır çoktan...

Yöre başvalisi, onların kurtarılması için çalışır. Müslümanların arazisini bu adamların ekip biçtiğini ve katledilirse ehl-i İslâmın büyük zarara uğrayacağını anlatır. Bunun üzerine Melik Nâsır, Nusayrîlerin hayatını bağışlar.

[Lâzkıye]

Bundan sonra deniz kenarında eski bir şehir olan Lâzkıye'ye yöneldim.²⁵ Buranın, gemileri gasbeden kralın [=Kehf Sûresi'nde anılan kralın] ülkesi olduğu sanılıyor.²⁶ Ben sadece Allah dostu Abdü'l-Muhsin İskenderî'yi ziyaret amacıyla bu şehre geldimse de vardığımda onun Hicaz'a hareket etmiş olduğunu öğrendim. Arkadaşlarından Şeyh Saîd Bicâî ve Yahyâ Selâvî ile görüştim. Bunlar Alâeddîn b. Bahâ'nın mescidindedirler. Alâeddîn, Şam'ın büyüklerinden erdemli bir insandır. Yukarıda bahsettiğim iki şeyh için mescit yanında bir tekke yaptırmış, gelip geçen yolculara da bedava yemek çıkarmayı taahhüt etmiştir. Şehrin kadısı ünlü hukuk bilgini, erdem sahibi Celâleddîn Abdullah Mâlikî'dir, aslen Mısırlıdır. Melikülümerâ Taylân²⁷ ile arası iyi olduğundan şehrin kadılığına atanmıştır.

İbn Müeyyed'in Hikâyesi

Lâzkıye'de İbn Müeyyed diye bilinen bir hicivci vardı. Kimse onun dilinden kurtulamazdı. Zaman zaman dinle alay eder, küfre götüren sözler söylerdi.

Bir defasında Melikülümerâ Taylân nezdinde görülecek işi olur. Ancak Taylân reddeder, adamın işini görmez. Bunun üzerine Mısır'a, hükümet merkezine gider. Orada birtakım çirkin iftiralar uydurduktan sonra Lâzkıye'ye döner. Taylân, Kadı Celâleddîn'e bir yazı göndererek bu adamın hukuka uygun bir şekilde nasıl öldürüleceğini sorar. Bunun üzerine kadı, İbn Müeyyed'i evine davet eder. Karşılıklı tartışmaya girerler. Adam kalbindeki ilhadı [=dinden çıkma] açığa vurur. Öyle saçma sapan şeyler söyler ki en hafifi ölümü gerektirir. Kadı tarafından arkada saklanan şahitler, sapkının sözlerini kaydederek bir zabıt tutarlar. İbn Müeyyed, kadı huzurunda suçu kesinleşince hapse gönderilir. Durum Melikülümerâ'ya bildirilir. Daha sonra İbn Müeyyed hapisten çıkarılarak evinin kapısı önünde idam edilir.

Melikülümerâ Taylân ise kısa bir zaman sonra Atrablus yöneticiliğinden azledilir. Yerine büyük kumandanlardan daha önce orada bulunmuş Hacı Kartaya tayin olunur.²⁸ Bu adamla Taylân arasında eskiden beri düşmanlık vardır. Bu yüzden Taylân'ın kabahatlerini araştırmaya başlar. İbn Müeyyed'in kardeşleri Kartaya'ya müracaat ederek kadı Celâleddîn'i şikâyet ederler. Emir, kadı efendinin ve İbn Müeyyed aleyhinde tanıklık edenlerin tümünün yakalanarak idam edilmesini emreder. Adamlar şehir dışında mahkûmların idam edildiği yere götürülürler. Her biri başından sarığı çıkarmıştır. Bu yörenin âdetine göre emir birinin idamını emredince ilgili emniyet görevlisi emirin meclisinden at sırtında ayrılıp öldürülmesi istenilen şahsın yanına gider, sonra tekrar yerine döner. Bu izin işini üç defa yapması ve üçüncüden sonra buyruğu yerine getirmesi gerekir. Fakat bu olayda üçüncü dönüşte kumandanlar ve ileri gelenler ayağa kalkıp başlarını açarak;

"Emir! Kadı ve şahitlerin katli din adına utanç vericidir!" deyiverir. Bu olayda emir onların "şefaatinin" kabul eder [=mahkûmların onlar tarafından kayırılmasına ses çıkarmaz] ağzından af kararı dökülür.

[Fârûs Manastırı, Merkab Kalesi, Akra' ve Lübnan Dağları]

Lâzkıye'nin dışında bulunan ve Deyr-i Fârûs adıyla bilinen manastır,²⁹ Şam ve Mısır'da mevcut

olanların hepsinden büyüktür. Orada rahipler oturur ve Hıristiyanlar öbek öbek her yerden gelip ziyaret eder orayı. Oradan geçen Müslümanlara da Hıristiyanlar tarafından yemek verilir. Sundukları yiyecek, ekmek, peynir, zeytin, sirke ve kebredir [=gebreetu:kapari]. Bu şehrin limanı iki kule arasına gerilmiş bir zincirle kapalıdır. O zincir indirilmedikçe hiçbir gemi giremez ve çıkamaz. Bu liman Suriye'nin en güzel limanlarındanır.

Bu şehirden çıkıp Merkab Kalesi'ne yöneldim.³⁰ Gayet büyüktür. Kerek Kalesi'ne benzer. Yüksek bir dağ üzerine kurulmuştur. Kale dışında büyücek bir mahalle var. Yabancılar oraya girebilir ama kaleye giremez. Burayı Melik Mansûr Kalâvun, Hıristiyanlardan aldı. Oğlu Melik Nâsır bu kalenin içinde doğdu. Kadısı Mısırlı Burhâneddîn hukukçuların en erdemlilerindendir.

Merkab'dan hareket ettim, Akra' dağına gittim.³¹ Suriye bölgesinin en yüksek dağıdır bu. Denizden görülen ilk çıkıntı da budur. Orası Türkmenlerin yatağıdır. Her tarafında gözeler ve ırmaklar vardır. Oradan Lübnan dağına [=Cebel-i Lübnan] yöneldim.³² Burası yeryüzündeki dağların en bereketlisidir. Her türlü meyve ve su membaları ile gayet yeşil ve gölgelik bir mekândır. Orada kendini tamamen Allah'a veren dervişler ve zahitler eksik olmaz. Zaten Cebel-i Lübnan bunlarla şöhret bulmuştur. İyilerden oluşan bir cemaat orada Hak Teâlâ'ya ibadet için inzivaya çekilmiştir, ben onları gördüm, adları pek bilinmez.

Cebel-i Lübnan'da Bir Dervişin Hikâyesi

Burada görüştüğüm ermişlerden biri anlattı:

Kışın en şiddetli zamanında dervişlerden oluşan bir cemaatle bu dağdaydık. Büyük bir ateş yakarak etrafında oturduk. İçimizden biri;

"Şu ateşte kızartacak bir şey olsa ne iyi olurdu!" dedi. Kendisine asla iltifat edilmeyip küçük görülen bir derviş;

"İkinci namazında İbrahim b. Edhem'in mescidindeydim. Civarında bir yaban eşeği gördüm. Etrafı karla sarılmış olduğundan hiçbir yere kaçamayacağını zannediyorum. Giderseniz onu tutabilir ve şu ateşte kızartabilirsiniz," dedi. Dört kişi kalkıp gittiğimizde yaban eşeğini aynen dervişin tanımladığı gibi bulduk! Tutup arkadaşlarımıza getirdik. Kestikten sonra ateşte etini kızarttık. Bu haberi bize veren derviş çok aradıksa da bir daha bulamadığımız gibi izine de rastlamadık, hayretler içinde kaldık.

[Baalbek ve Zebedânî Şehirleri]

Cebel-i Lübnan yöresinden Baalbek şehrine hareket ettik.³³ Burası çok eski bir şehirdir. Suriye yöresinin en hoş beldelerindendir. Etrafı gayet verimli, güzel bahçelerle doludur. Arazisi akarsularla beslenir. Art arda gelen hayır eserleri ve gözü şenlendiren bahçeleriyle Dımaşk'a benzer. Orada yetişen kiraz başka yerdekilerle kıyaslanamaz. Buraya özgü Baalbekî adında bir şerbet vardır ki şıraya benzer, hammaddesi de üzümdür. Halk buna özel bir toz katınca katılaştır, bulunduğu kap kırılıp tek parça hâlinde çıkarılır ürün... Bundan helva yapılarak içine fıstık ve badem konulur. Buna "mülebben" denildiği gibi "celd-i feres" adı da verilir. Baalbek'te süt boldur. Oradan Dımaşk'a gönderilir. Aralarındaki mesafe hızlı yürüyüşle bir günlük ise de kervanla giden yolcular Baalbek'ten

çıkıp Zebedânî³⁴ adıyla bilinen meyvesi bol küçük şehirde geceler ve ertesi gün orman yoluyla Dimaşk'a varırlar. Baalbek'te ihramlık ve benzeri amaçlar için kullanılmaya elverişli kumaşlar üretilir. Bunlara da Baalbekî denilir. Tahtadan kaşıklar ve kaplar yapılır ki başka yerde benzerine rastlanmayacak şeylerdir. Orada tabaklara sıhâf yerine dusût ismi verilir. Çoğu defa bir tabak yapıldıktan sonra onun içine sığacak çapta başka bir tabak ve onun içine girecek büyüklükte de diğer bir tabak yapılır. Bu sûretle tabakların sayısı ona kadar çıkar. Uzaktan gören tek bir tabak zanneder bunları. Yine bu şekilde birbirinin içinde olmak üzere on kaşık yapılarak hepsi deriden bir kılıf içine sokulur. Bazen adamın biri kaşıkları kılıfıyla kemerine bağlar da arkadaşlarının yemeğine katılır. Kılıftan çıkardığında uzaktan görenler tek kaşık sanır hepsini!

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİMAŞK

Ondördüncü Bölüm Notları

Baalbek'e akşamleyin ulaştığım hâlde, Dımaşk'a duyduğum özlemden ötürü sabahleyin hemen ayrıldım. Hicrî yediyüzyirmialtı senesi Ramazan ayının dokuzunda Perşembe günü Dımaşku'ş-Şam'a ulaştım.¹ Burada Şarâbîşiyye adıyla bilinen Mâlikî Medresesi'nde konakladım. Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür.² Kalem onun güzelliklerini saymaktan âciz! Dımaşk'ı betimlemek konusunda Seyyah İbn Cübeyr Ebû Hüseyin'i kimse aşamamıştır;³ Allah ona rahmet eylesin, şöyle diyor:

"Dımaşk doğunun cenneti, hattâ ışığın doğduğu yerdir. Araştırma amacıyla ziyaret ettiğimiz İslâm ülkelerinin yüzüğü, fethettiğimiz şehirlerin gelinidir. Hoş kokulu bitkilerin çiçekleriyle süslenmiş, ipek elbiseler giyen bahçelerin içinde altın gibi ışımıştır. Son derece değerli bir yer olmakla zaten nasibini almıştır güzellikten... Ve düğün tahtına kurulan dilbercesine bezenmiştir. Mesih'in ve annesinin sığındığı o yerleşime elverişli, sulak Rabve [tepesi] bu şehrin bir parçasıdır. Bu yüzden yüceltilmiştir. O tepenin gölgesi uzun, suyu Selsebîl'dir [=durmaksızın akan cennet nehri] dir.

Buranın ırmak ve arkları alaca yılanın dalgalanması gibi her yana yayılır. Bostanlarının meltemi insana hayat verir. Bu şehir seyredenlere tüm güzelliğiyle görünüp şöyle der:

"Zarafetin konuk olduğu ve öğlen uykusuna yattığı yere geliniz." Toprağı suya kanmış, neredeyse özlemiştir kuraklığı. Pek sert olan kayaları dile gelir de sana şöyle der:

"Vur ayağını yere! Burada hem yıkanacak, hem de içilecek buz gibi soğuk ve leziz su var!"⁴

Hâlenin ayı ve dış kapçığın meyveyi sardığı gibi bahçeler kuşatmıştır Dımaşk'ı. Doğusunda göz alabildiğine uzayan yeşil Gûvta [=çukurbostan] vardır.⁵ Dört yanından hangisine bakılsa olgunlaşmış meyve görülür. "Cennet yeryüzündeyse kuşkusuz Dımaşk'tır. Eğer gökte ise bu şehir onunla yarışır, hattâ güzellikte ona eşit!" Ne doğru bir söz!

İbn Cüzeyy der ki:

Dımaşk'ın şairlerinden biri bu manaya gelecek beyitler söylemiştir:

*"Sonsuzluk bahçesi yeryüzündeyse
Dımaşk olmalı bu, başka yer değil!
Eğer gökteyse elbet bu şehir,
Sevgisini ve huyunu almıştır onun!
Ne güzel bir şehir ve ne lütufkâr Rab,
Sabah akşam fırsat bul, bu diyarda kal."*

[İbn Battûta devam ediyor:]

"Tunus'ta ikamet eden ve Hadîs ilminde uzman olan gezgin hocamız Şemseddîn Ebû Abdullah b. Câbir b. Hassân Kaysî Vâdiâşî⁶, Dımaşk'ı anlatırken İbn Cübeyr'in demin aktardığımız sözlerini aynen söyledikten sonra şöyle demiştir:

"İbn Cübeyr, Dımaşk şehrini hakkını vererek tasvir etti. Onun sözlerinden ötürü Dımaşk'ı görmeyenler dahi ziyaret hevesine düştü. Bu adam Dımaşk'ta kalmamışsa da orayı tüm güzelliği ve albenisiyle anlattı ama güneş batarken ufku kaplayan altın kuşakları tasvir etmedi hiç! Oranın geçirdiği bâdirelerden bahsetmedi, ibret dolu zor zamanlarından hiç dem vurmadi. 'Dımaşk'ı dillerin bahsettiği gibi buldum. Nefsin arzuladığı, gözün özlediği her şey orada var,' diyen yeterli tasviri yapmış, bu cennet şehri özetlemiştir."

[İbn Cüzeyy'in Dımaşk'la İlgili Şiirlerden Yaptığı Bir Derleme]

İbn Cüzeyy anlatıyor:

Dımaşk şehrinin güzelliğini anlatmak bâbında şairlerin okuduğu dizeler sayılamayacak kadar çoktur. Merhum babamın hiç dilinden düşürmediği şu dizeler şehrin tasviri konusunda gayet başarılıdır. Şair Şerefüddîn b. Uneyn⁷ der ki:

*"Dımaşk! İçimde bitmek bilmeyen bir hasret var sana,
Sitemkâr yârim azap etse, gammazlar yaysa da derdimi,
İncidir çakıltaşların ve toprağın,
İnsanı mest eden kokular salar, serin kuzey rüzgârın!
Seke seke akar taşlarından serazat gözyaşların,
İyileşir sende, cennet meltemi olur,
Hasta fırtınaları, uzak yurtların."*

Bu dizeler hakikaten yüksek bir üslûba uygun şekilde nazmedilmiştir. Dımaşklı şair Arkale Kelbî⁸ şöyle diyor:

*"Cihanın ışıldayan gözbebeği Cıllık,⁹
Ve Şam yöresi,¹⁰ yanağındaki öpülesi beni.
Mersin ağaçlarının gölgesinde ebedî Uçmak
Menekşeler arasında alevsiz Cehennem!"*

Aynı şair şu dizeleri de söylemiş:

*"Dımaşk, bu cihanın peşin açan, çabuk solan goncası,
Arzu edenler için hizmetkârlar, hûriler,
Orada yâ leyl çekip teflere vurunca ay parçası,
Şahrur kuşu inler, kumrular eşlik eder.
Rüzgâr, parmak uçlarıyla dokurmuş suyun zırhını,*

Ah; yalan, hep yalan bu fânî gölgeler!"

Dımaşklı Arkale'nin bu şehre dair daha pek çok dizesi var. Şair Ebu'l-Vahş Sebu' b. Halef Esedî de¹¹ şöyle diyor:

*"Yüce Rab cömert yağmurlarla suvarsın seni ey Dımaşk!
Ey kızıl kadehlerden süzülen nihayetsiz sağanak.
Diğer şehirler ne ki; tüm dünya gelse
Senin güzelliğinle boy ölçüşebilir mi?
Zevrâü'l-Irak¹² bile Dımaşklı olmak ister,
İster ki artık düşsün Irak'tan ırak.
Oranın toprağı bereketli gök gibi,
Oranın çiçeği, doğan çoban yıldızı.
Akşamüstü bahçelerden şehre inen rüzgâr,
Siler gamı kederi, şen eder yalnızı.
Pazar orada kurulmuş, dünya toplanıvermiş,
Bahar evlerin içine, hayatlara sinmiş.
Ne burnum usanır koklamaktan bu şehri,
Bu şehri seyretmekten ne de gözlerim bıkar!"*

Buraya uygun düşen birkaç beyti de Kadı Abdurrahîm Beysânî'nin¹³ kasidesinden alalım. Bazıları bu kasidenin Şair İbnü'l-Münîr'e ait olduğunu söyler:

*"Ey şimşek! Bir selâm yollar mısın,
Senden dökülen yağmur gibi ak bir selâm.
Yeğîn yeğîn yağan rahmetle Dımaşk'a gir sabahleyin,
Bahçelerinde çiçekler yeni açsın
Zümrüt taşlar takınsın meraları!
İpeklerin sürünsün Ceyrûn¹⁴ arazisinden
Okşayarak geçiversin o yüksek tepelerden,
Dinç bahar soluğu neler armağan etmiş bak,
Nisan çiyleriyle çayırlar nasıl çoğalmış bir bak!"*

Nüreddîn diye de tanınan Gırnatalı Şair Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî de¹⁵ şu dizeleri söylüyor:

*"Dımaşk evimizdir, kusursuz nimetleriyle,
Oysa diğer yurtlarda her şey eksiktir bize.
Ağaçlar dans ediyor, kuşlar şarkı söylüyor,
Çiçekler boy veriyor, sular şırıldamakta.*

*Ulu ağaçların gölgesinde saklı yüzler
Gülüyor, zevk ve huzurla
Her derede bir Musa; suyu yarmakta asâ
Bahçeler vatan olmuş Hızır ile İlyas'a!"*

Aynı şair şöyle diyor:

*"Yolcu!
Kur çadırını Cıllık'ta yayla kadeh arasında,
Kur çadırını gözü ve kulağı doyuran meralara.
Seyret, seyret ki şenlensin gözlerin,
Aklın ayaklanıversin ırmaklar akan yerde,
Seyret Şam'da sabahın saf altın renklerini,
Dinle şarkı söyleyen şakrak üveyiklerini!
Bu lezzetleri kınayana yaklaş ve de ki,
Çek git başımdan ey ham ervâh, ey sefil serseri!"
Şu dizelerin de sahibi şair Nûreddîn'dir:
"Dımaşk olsa olsa bir cennettir,
Orası vatan tutulur, orada unutulur gurbet
Allah'ım! Orada Cumartesi günleri
Manzara doyumsuz, hayat güzelin güzeli,
İnan görmeyeceksin başka bir şeyi,
Sade âşığı, peşinde koştuğu dilberi,
Ve bir bahçede şarkı söylerken
Danseden dallar üzerinde güvercinleri!
Övülür çiçekleri Şam'ın ki sâde kendiyle övünür
Koyu tutku yelinde salınır ve sevinir!"*

Dımaşklılar Cumartesi günleri hiçbir iş yapmazlar.¹⁶ Mesirelere, nehir kenarlarına, göz alıcı bahçelerle akarçaylar arasındaki iri ağaçların gölgelerine giderek akşama kadar eğlenirler.

Dımaşk'ın güzellikleri hakkında uzun konuştuk; şimdi Üstat Ebû Abdullah b. Battûta'nın sözlerine kulak verelim:

Benî Ümeyye Câmii Diye Bilinen Büyük Mabet

Bu câmi güzellik ve ihtişam bakımından yeryüzündeki câmilerin en büyüğü, sanatkârlık açısından da en üstünüdür. Eşi benzeri yok. Velîd b. Abdülmelik b. Mervân tarafından yaptırılmıştır.¹⁷ Bu halife Kustantîniye'ye, Rum hükümdarına bir heyet göndererek sanatkârlar istemişti. Bu rica üzerine Rum hükümdarı 12.000 sanatkâr gönderdi. Câmiiin yerinde daha önce bir kilise olup Müslümanlar fethettiği zaman Hâlid b. Velîd kılıç yoluyla bu yapının bir tarafından girmiş, yarısına kadar varmıştı.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh ise yapının batı tarafından girerken [mukavemetle karşılaşmadı] barış yoluyla ele geçirdi o bölümü. Müslümanlar kilisenin direnişle karşılaşarak elde ettikleri yarısını mescit yaptılar. Barış ile alınan diğer yarısı ise kilise olarak bırakıldı. Daha sonra Halife Velîd mescidi genişletmek istedi ve her ne talep edilirse verileceğini belirterek kilisenin satılmasını teklif etti Rumlara. Fakat Rumlar bu işe yanaşmadılar. Bunun üzerine Velîd, yapıyı zorla teslim aldı. Hıristiyanlar kiliseyi yıkanın delireceğine inanırlardı. Bu inanç Velîd'e bildirildikte;

"Bu yolda ilk cinnet geçiren ben olayım!" diyerek baltayı kaptığı gibi yıkmaya başladı. Onun peşinden diğerleri de yıkım işine katıldılar. Hak Teâlâ Rumların saçma inancını boşa çıkarmıştır.

Câmi, füsayfısâ denilen ve çeşit çeşit renklerle karışmış küp şeklinde altın levhacıklarla [=mozaiklerle] süslüdür. Câmiin boyu doğudan batıya ikiyüz adım, yani üçyüz arşın; eni ise güneyden kuzeye 135 adım, yani ikiyüz arşındır. Renkli camlarla [=vitraylarla] bezenmiş pencerelerin sayısı 74'tür. Üç ayrı avlusu doğudan batıya doğru uzanır. Her avlunun genişliği 18 adımdır. Üç avlu beraberce 54 sütunluk bir alanı kaplar. Onların aralarında alçıdan yapılmış dört köşeli sekiz ayak vardır. Ayrıca renkli mermerle kaplanmış dört fil ayağını da unutmamak gerekir ki bunların üzerine mihrap vb. şekiller işlenmiştir. Bu sütunlar, mihrabın önündeki kurşun kubbeyi tutarlar. Bu kubbeye Kubbetü'n-Nesr [=kartal kubbesi] adı verilmiştir. Sanki mescidi uçan bir kartala benzetmişlerdir. Kubbe ise bu kartalın başı oluyor. Burası dünyanın en tuhaf binalarındandır. Şehre hangi yönden gelersen gel kartal kubbesini hemen görür bütün binalardan yüksek olduğunu farkedersin..

Büyük iç avlu, doğuya, batıya ve kuzeye doğru üç yan avluyla çevrilmiştir. Her birinin genişliği on adımdır. 33 yuvarlak sütun, 14 adet [kare] ayak mevcuttur. Büyük avlunun genişliği 100 arşındır, gayet sanatkârane yapılmıştır; manzarası pek güzeldir. Şehir sakinleri her akşam orada toplanarak bir kısmı *Kur'an-ı Kerim* okur, bir kısmı da Peygamber sözü rivayet eder ve dinler. Bazıları da keyifle dolaşırlar. Yatsıdan sonra herkes evine döner. Hukuk bilginlerinden biri diğeriyle kaşılaşınca hemen birbirlerine yaklaşır, başlarından öperler. Büyük avluda üç kubbe var. Batıdaki hepsinden büyük. Müminlerin anası Hz. Âişe anısına bu kubbeye Kubbe-i Âişe adı verilir. –Allah ondan razı olsun– Bu bölüm 8 mermer sütun üzerine kurulmuştur. Kübik taşlar ve rengârenk mozaiklerle örülmüştür. Çatı, kurşunla kaplıdır. Câmiin gelirinin burada biriktirildiği söylenir.

Benî Ümeyye Câmi'i'nin bakımı için tahsis edilen araziden elde edilen gelir çok yüksektir. Bu arazilerdeki tahılın senelik geliri yaklaşık 25.000 altın dinardır. Bana böyle anlatıldı.

Avlunun doğusunda bulunan ikinci kubbe, şekil bakımından birinciye benzerse de daha küçüktür ve sekiz mermer sütun üzerine dayalıdır. Adı Kubbetü Zeyne'l-Âbidîn'dir. Avlunun ortasında yer alan üçüncü kubbe gayet küçük ve sekizgendir. Birbirine neredeyse yapıştırılmış beyaz mermerden mamul dört sütun üzerine kuruludur. Bu kubbenin altında demir bir kafes var. Onun ortasında bulunan bakır borudan su fişkırıyor. Bir miktar yükseldikten sonra gümüş çubuk gibi bükülüyor. Halk buraya Kafasu'l-Mâ [=su kafesi] adını veriyor. Herkes su içmek için ağzını oraya koymaktan zevk alıyor.

Avlunun doğusunda mescide uzanan bir kapı mevcut. Bu mescit gayet sanatkârâne bir şekilde yapılmıştır. Adı "Meşhed-i Ali b. Ebû Tâlib"dir buranın. Tam onun karşısında batı yönünde, kuzey ve batı avlularının kesiştiği yerde Hz. Âişe'nin hadîs dinlediği söylenen bir köşe vardır.

Mescidin kible yönünde, maksûre [=hükümdara ayrılan büyük bölme] vardır. Orada Şâfiî imamı

namaz kıldırır. Doğuda mihrabın karşısında bulunan büyük dolaba Müminlerin emiri Osman b. Affan tarafından Şam'a gönderilen mushaf konulmuştur. Bu dolap her hafta Cuma namazından sonra açılarak halkın seyrine sunulur. Millet koşarak mushafı öpmek için toplanır. Halk, orada borçlular ve haklarında iddiada bulunduğu kimseler için yemin eder. Hükümdara ayrılmış bu bölmenin sol tarafında sahabe mihrabı bulunur. Tarihçilerin aktardığına göre İslâm tarihinde ilk inşa edilen mihrap budur. Bu noktada Mâlikî mezhebi imamı namaz kıldırır. Maksûre'nin sağ tarafında bulunan mihrapta ise Hanefî imamı namaz kıldırmaktadır. Ondan sonra Hanbelî mihrabı geliyor ki burada Hanbelî imamı namaz kıldırır.

Bu mescidin üç minaresi var. Biri doğuda olup Hıristiyanlar tarafından yaptırılmış yani eskiden kalmıştır.¹⁸ Kapısı câmiin içindedir. Bunun tam altında temizlik bölmesi ve abdest alacak yerler bulunur. Câmide kendini ibadete verenler, hiç kimseye görüşmeyenler sürekli orada abdest alır ve temizlik ihtiyaçlarını giderirler. İkinci minare batıdadır. Bu da Hıristiyanlar tarafından yapılmıştır. Üçüncü minare ise kuzeyde olup Müslümanlar tarafından inşa edilmiştir. Câmi müezzinlerinin sayısı 70'tir. Mescidin doğusunda büyük bir haznenin içinde su sarnıcı var. Zencilerden Zeyâlia [=Sudan] cemaatine aittir burası.¹⁹

Mescidin tam ortasında Zekeriyâ Peygamber'in lahdi var. Üzerinde iki direk arasına yerleştirilmiş bir sanduka mevcut. Sandukanın üstünde bulunan siyah ipekten örtüye beyaz harflerle şu âyet-i kerîme yazılı:

"Ey Zekeriyâ! Sana bir çocuk müjdeliyoruz ki ismi Yahyâ'dır."²⁰

Bu câmi daha önce de belirttiğimiz gibi herkesçe bilinen, ünü dünyayı tutmuş bir yapıdır. Meşhur bilgin Süfyân Sevrî'den²¹ nakledildiğine göre Dımaşk Câmii'nde edâ edilen bir namaz 30.000 namaza bedeldir. Bunu *Fadâil-i Dımaşk*²² adlı kitapta okudum. Hattâ Dımaşk Câmii'nin dünya yıkıldıktan sonra kırk sene daha Cenab-ı Hakk'a ibadet edenlere hizmet vereceği de aktarılan hadîsler arasında. Kible tarafındaki duvarın Hûd Peygamber tarafından yapıldığı, kabrinin de orada bulunduğu söyleniyor. Ama ben Yemen'de Zâfer şehrine yakın, Ahkaf denilen mıntıkada bir bina görmüştüm. İçindeki kabrin üzerinde de;

"Bu kabir, Âbir oğlu Hûd Peygamber'in kabridir" diye yazıyordu...

Bu mescidin üstün yanlarından biri de sürekli *Kur'an-ı Kerim* okunması ve namaz kılanın eksik olmamasıdır. *Kur'an* okunmadığı zamanlar çok azdır, ileride anlatacağım gibi...

Ahali her gün sabah namazını müteakip toplanarak *Kur'an*'ın [yedi sûresini yahut] yedide birini okurlar. İkinci namazından sonra Kırâat-ı Kevseriyye için toplanıp Kevser Sûresi'nden *Kur'an*'ın sonuna kadar okurlar. Bu okuma için toplananların sayısı yaklaşık 600 olup hepsinin aldığı belirli bir ücret vardır. Bu görevi üstlenen hafızları teftiş eden özel bir memur da var. Kâtibü'l-Gaybe diye bilinen bu memur, hafızların etrafında dolanarak gelmeyenlerin ücretini o miktarda keser.

Bu mescitte mücâvirîn denilen [=komşuluk eden, oradan ayrılmayan] büyük bir grup vardır. Bunlar hiç dışarı çıkmaz, daima *Kur'an* okur, namaz kılar ve Allah'ı zikrederler. Daha önce de söylediğimiz gibi bu grup doğudaki minarenin iç kısmında bulunan temizlik bölmelerinden abdest alırlar. Yiyecek

ve giyecekleri ise şehir halkı tarafından karşılanır. Milletten bir şey istemez onlar...

Câmiin dört büyük kapısı vardır. Birincisi, kible yönündedir ki Bâb-ı Ziyâde adıyla bilinir. Üstünde Hâlid b. Velîd'in sancağının hatırasını taşıyan bir mızrak parçası mevcut. Bu kapının mescit dışına açılan üstü kapalı büyük ve geniş bir koridoru [=kapalı çarşısı] vardır. Eskiciler ve diğer esnafın dükkânı, koridorun kenarlarında yer almaktadır; oradan süvari kışlasına gidilir. Kapıdan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta bakırcılar çarşısı var. Bu çarşı epey uzun olup mescidin kible tarafını olduğu gibi tutmuştur. Burası Dımaşk'ın en güzel caddelerinden biridir. Bu çarşının yerinde vaktiyle Ebû Süfyan b. Muâviye'nin kaldığı konak ve hizmetçilerinin evleri bulunur, bu evlere Hadrâ adı verilmişti. Sonradan hepsi Abbâsîoğulları tarafından yıkılıp yerleri çarşıya çevrilmiştir.

Bir diğer kapı da doğudadır. Mescidin en büyük kapısı olup Bâb-ı Ceyrûn adını almıştır. Bu kapının da büyük bir kapalı koridoru vardır. Oradan uzun ve geniş bir avluya çıkılır. Bu avlunun önünde beş kapı ve her kapının da altı uzun direği vardır. Hemen sol tarafta muazzam bir meşhed [=türbe] göze çarpıyor. Hz. Hüseyin'in mübarek başı oradaydı [daha önce]. Karşısında Ömer b. Abdülazîz'e ait olan ve suyu sürekli akan küçük bir secdegâh var. Allah ondan razı olsun. Bu anlattığım sahanlığın girişinde bulunan merdivenle dehlize inilir. Dehliz kocaman bir hendeğe benziyor. Takip edildiğinde yüksek bir kapıya ulaşılır. Kapının altında hurma ağacının gövdesine benzeyen uzun direkler mevcuttur. Dehlizin iki tarafındaki direklerin üzerinde silindir şeklinde yuvarlak geçitler vardır. Bu geçitler kıymetli kumaşların satıldığı dükkânlarla dolu. Bunların üstünde de uzayıp giden dar yollar mevcut. Oralarda kuyumcular, kitapçılar ve ilginç cam kapları yapan sanatkârlar sıralanır. İlk kapıya bitişik geniş sahanlıkta biri Şâfiî mezhebine, diğerleri öteki mezhep mensuplarına ait udûl²³ [=saygın, âdil tanıklar] odaları mevcuttur. Her odada beş yahut altı âdil tanık ile şehrin kadısı tarafından nikâh kıymaya me'zun bir görevli bulunur. Diğer tanıklar şehre dağıtılmıştır. Bu odaların yakınında kâğıt, kalem ve mürekkep gibi kırtasiye eşyalarının satıldığı kâğıtçılar çarşısı bulunur. Demin bahsettiğim dehlizin ortasında büyük ve yuvarlak bir mermer havuz mevcuttur. Havuzun kubbesi [=üst kasnağı] çatısızdır. Sadece mermer direkler onu tutuyor. Havuzun tam ortasındaki bakır borudan fişkırان su, bir adam boyunu aşar. Buna fevvâre [=fıskıye] denilir. Manzarası hayret vericidir.

Bâb-ı Sâât [=saatler kapısı] da denilen Ceyrûn Kapısı'ndan çıkınca sağ tarafta yüksek bir tâk görünüşünde bir köşk mevcuttur. Onun da içinde küçük tâklar bulunuyor. Ayrıca bu tâklara, gündüz saatleri sayısınca kapılar açılmış. Kapıların içi yeşil, dışı sarı. Gündüzleyin her saat başında yeşil renkli iç kısım dışarıya, sarı renkli dış kısım ise içeriye döner. Köşkün içinde saat başı kapıları çevirmeye memur bir adam bulunduğu söylenir.²⁴

Batıdaki kapı ise Bâb-ı Berîd [=ulak kapısı] adıyla bilinir. Oradan dışarı çıkılınca sağ tarafta Şâfiîye medresesi görülür. Kapının koridorunda şamdancılar ve manavlara ait dükkânlar bulunur. Bu kapının tam üstünde merdivenle çıkılan başka bir kapı vardır. Söz konusu merdivenin kolonları da yukarıya yükseliyor. Alt tarafındaysa sağda ve solda olmak üzere daire şeklinde iki çeşme bulunur.

Bâb-ı Natfâniyyîn [=helvacılar kapısı] diye bilinen kapı ise kuzey yönündedir. Buranın da büyük bir koridoru var. Dışarı çıkılınca sağ tarafta Şümev'âniye isminde bir tekke olup ortasında su sarnıcı vardır. Çevresinde de temizlik yapmaya elverişli, suyu hep akan bölümler mevcut. Burasının daha önce Ömer b. Abdülazîz'in evi olduğu söyleniyor. Allah ondan razı olsun. Mescidin dört kapısından

her birinin yanı başında abdest almaya elverişli, takriben yüz bölmele şadırvanlar mevcuttur. Buralarda öyle çok su akıyor ki...

Câmiin İmamları

Bu büyük mescidin onüç imamı vardır. Birincisi Şâfiî imamıdır. Oraya vardığımda büyük hukuk bilginlerinden kadılar kadısı Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvîni, hem Şâfiî imamı, hem de mescidin hatibi idi.²⁵ Bu adam hatip meşrutasında oturur, hükümdara mahsus bölmenin tam karşısında bulunan Bâbı Hadîd'den çıkardı. Burası Muâviye'nin girip çıktığı kapıdır. Celâleddîn daha sonra Melik Nâsır tarafından Mısır başkadılığına atanmıştır. Melik Nâsır bu işi yapmadan önce Celâleddîn'in Dımaşk'ta iken çevresinden aldığı 100.000 dirhem borcu ödemiştir. Şâfiî imamı namazı bitirince onun arkasından Meşhed-i Ali'nin [=Hz. Ali anısına inşa edilen köşe] imamı namaza başlar. Bu şekilde ondan sonra Meşhe-di Hüseyin, Meşhed-i Kellâse, Meşhed-i Ebûbekir, Meşhed-i Osman imamları namaz kıldırır. En sonra da Mâlikî imamı namaza durur. Dımaşk'a vardığım sırada Mâlikî imamı fıkıhçı Ebû Ömer b. Ebu'l-Velîd İbnü'l-Hâcc et-Tucîbî idi. Bu adam aslen Kurtubalıdır. Gırnata'da doğmuş, Dımaşk'ta hayatını devam ettirmiştir. Kardeşiyle nöbetleşe imamlık görevini yürütmektedir. Daha sonra Hanefî imamı namaz kıldırır. O sıralarda Hanefîlerin imamı, İbn Rûmî diye bilinen Fakih İmâmüddîn Hanefî idi. Bu adam tasavvuf büyüklerindedir. Hâtûniyye dergâhı ile Şerefi A'lâ'daki tekkenin de şeyhidir. Daha sonra Hanbelîler gelir, onlar namaz kılar. O zaman Hanbelî imamı, Dımaşk kıraat bilginlerinin reislerinden olan Şeyh Abdullah Kefî'ti. [=eli çolak Abdullah] Bunların ardından, kaza namazları için beş imam namaz kıldırır. Sabah vaktinden itibaren gecenin üçte biri geçinceye kadar burada namaz kılınır, *Kur'an* okunur, mübarek câmiin övülesi yanlarındandır bu.

Mescidin Üstatları, Öğretmenleri

Bu mescitte çeşitli ilimlere ait ders halkaları vardır. Hadîs ilimlerinde uzman olanlar yüksek kürsüler üzerinde kendi sahalarına ait kitapları okurlar. Hafızlar sabah-akşam güzel sesle *Kur'an* tilâvet ederler. Orada *Kur'an-ı Kerim* öğretmek için özel öğretmenler bulunur, her biri mescidin sütunlarından birine dayanarak sesli bir şekilde çocukları okutur. Mushafa hürmeten, âyetleri levhalar üzerine yazmayıp sadece sesli tekrarlarla okumayı öğretirler. *Kur'an* hattını öğreten kişi, *Kur'an* öğretmeninden başkadır. Bu adam şiir ve benzeri şeyleri de yazdırarak çocuklara yazıyı öğretir. Çocuk önce okumayı öğrenir. Sonra yazmaya geçer. Böylece yazısı güzel olur. Yazı hocası başka bir şey öğretmez. Câmiin üstatlarından biri de sahasının uzmanı erdemli bilgin Burhâneddîn b. Firkâh'tır. Şâfiî mezhebindedir. Diğer Nûreddîn Ebû Yüsr b. Sâiğ'dir. Cemaleddîn Kazvîni, Mısır kadılığına atandığı vakit boşalan Dımaşk kadılığı Nûreddîn'e verildiği hâlde o kabul etmemiştir. Mert bir adamdır. Dünyaya önem vermez. Bir diğer üstat da Şihâbeddîn b. Cehbel'dir. Bu adam da büyük bilginlerden... Ebû Yüsr, Dımaşk kadılığını reddedince, kendisine teklif edilir korkusuyla apar topar şehirden kaçmıştır. Olay Melik Nâsır'a anlatılınca, Dımaşk kadılığını büyük hukukçulardan Mısır'ın şeyhler şeyhi Alâeddîn Konevî'ye verdi.²⁶ Bu adam Konyalıdır ve âriflerin kutbu, mütekellimlerin dili diye tanınır. Mescidin üstatları arasında Bedreddîn Ali Sahâvî'yi de sayabiliriz. Mâlikî mezhebindedir. Allah rahmet eylesin, hepsi huzur içinde yatsın.

Dımaşk Kadıları

Şâfiî kadısı Cemaleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvîni'yi yukarıda anmıştık. Mâlikî kadısı ise daha önce Feyyûm hatipliği yapmış Şerefüddîn'dir. Yüzü ve kılığı hoştur, buradaki sufilerin ulusudur. Kadılık görevinde onun naibi [=yardımcısı] Şemseddîn b. Kufsi'dir.²⁷ Bu adam mahkemeyi, Samsâmiye Medresesi'nde kurar.²⁸ Hanefî mezhebinin başkadısı ise İmâmüddîn Havrânî'dir. Sert mizaçlıdır. Kadınlar kocalarından davacı olduklarında, hemen onun huzuruna koşarlar. Erkek, Hanefî kadısının adını duyunca ürperir. Oraya varmadan kendine çeki düzen verir.

Hanbelî kadısı, seçkin kadılardan erdemli bilgin Müsellem'dir. Bu adam işine eşek üzerinde gider gelir. Son olarak Hicaz'a gittiğinde Peygamber şehri Medine'de vefat etti.

İbn Teymiyye'nin Hikâyesi

Dımaşk'ta Hanbelî mezhebinin büyük bilginlerinden Takıyyüddîn İbn Teymiyye adlı biri vardır.²⁹ Bu adamın çeşitli ilimlerde eli uzdur. Ama aklında biraz noksanlık var galiba. Minbere çıkıp öğüt vermeye başlayınca Dımaşklılar ona öyle çok saygı gösterirler ki! Bir gün söylediği sözü fıkıhçılar şeriata aykırı bularak Melik Nâsır'a haber verdiler. Bunun üzerine Sultan, İbn Teymiyye'nin Kahire'ye getirilmesini emretti. Kadılar ve fıkıhçılar sultanın huzurunda toplanınca sözü Şerefüddîn Zevâvî Mâlikî alır ve "Bu adam şöyle şöyle dedi, böyle böyle söyledi..." diyerek İbn Teymiyye'nin sözleri hakkında ileri sürülen itirazları sayar. Ayrıca kanıtları da tek tek başkadıya arzeder. Başkadı, İbn Teymiyye'ye:

"Ne diyorsun bu iddialara karşı?" der. Bunun üzerine o:

"Allah'tan başka ilâh yok!" der. Kadı tekrar sorunca o yine aynı cevabı verir. [Herhangi bir açıklama yapmadığından] Melik Nâsır'ın emriyle hapse atılarak senelerce zindanda kalır. Mahpusken neredeyse kırk cildi bulan *el-Bahru'l-Muhît* [=Okyanus] adında bir *Kur'an* tefsiri yazmıştır. Daha sonra annesi Melik Nâsır'ın huzuruna çıkıp ricada bulununca İbn Teymiyye serbest bırakılmıştır.

Fakat yine bilginlerin şikâyet edeceği türden garip hareketlerde bulundu. O zaman ben Dımaşk'taydım. Cuma günü mescitte namaz kılıyordum. İbn Teymiyye minberde halka vaaz ettikten sonra:

"Ben şimdi nasıl iniyorsam elbette Allah dünyaya öyle iner!" diyerek minberin merdivenlerinden indi. İbn Zehrâ adıyla bilinen Mâlikî bilgini itirazda bulunarak İbn Teymiyye'nin sözlerini eleştirdi. Halk galeyana geldi. İtiraz eden Mâlikî âlimini yaka-paça tuttular, yumruk ve terlikle hırpaladılar. Herifin sarıği yere düştü. Başındaki ipekli takke görüldü. Halk, adamı ayrıca ipek giyindiğinden dolayı azarlayarak durumu Hanbelî kadısı İzzeddîn b. Müsellem'e bildirdiler. Kadı İzzeddîn, İbn Zehrâ'nın hapsedilmesini emretti. Hanbelî kadısının bu tavrını hoş karşılamayan Mâlikî ve Şâfiî bilginleri, Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz'e durumu bildirdiler, şikâyetçi oldular. Tinkîz, seçkin ve akıllı emirlerdendir; durumu, Melik Nâ-sır'a bildirdi. İbn Teymiyye'nin, şeriata aykırı sözler sarfettiğini ve bu sözler arasında "üç talakla boşanan kimse bir talakla boşamış gibidir", "Peygamber mescidini ziyaret eden misafir, namazları kısa kılmaz" dediğini anlattı. İbn Teymiyye'nin bu ve benzeri şeyler söylediğine dair şer'î [=hukukî] bir rapor düzenleyerek sultana gönderdi. Böylece Tinkîz'in emriyle İbn Teymiyye kale zindanına atıldı. Nihayet orada öldü.

Dımaşk'ın Medreseleri

Bilmelisin ki, Dımaşk'ta Şâfiîlere ait medreseler çoktur. En büyüğü başkadının mahkeme kurduğu Âdiliye Medresesi'dir.³⁰ Bunun karşısında Zâhiriye Medresesi var.³¹ Melik Zâhir'in kabri orada. Başkadının yardımcıları, Zâhiriye Medresesi'nde oturur. Yardımcılarından biri Fahreddîn Kıbtî'dir. Babası Kıptilerin bilgin kâhinlerinden olup İslâmiyeti kabul etmiştir. Bir diğeri de Cemaleddîn b. Cümle'dir. Bu adam daha sonra Şâfiî başkadılığı makamına gelmiş, oradan ayrılmasını gerektiren bir olaydan dolayı da azledilmiştir.

Yargıyla İlgili Bir Hikâye

Dımaşk'ta Zahîreddîn Acemî adında bir şeyh vardı. Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz bu adamın talebelerinden olduğu için çok hürmet gösterirdi ona. Anılan şeyh bir gün Dârü'l- Adl'de [=mahkeme] Melikülümerâ'nın yanında bulunduğu sırada, dört mezhebin kadıları da oradaydı. Başkadı Cemaleddîn b. Cümle bir hikâye anlatıyordu ki Zahîreddîn:

"Yalan söyledin!" dedi. Kadı bundan utanarak Zahîreddîn'e kızıp valiye hitaben:

"Sizin huzurunuzda beni nasıl yalanlıyor bakınız!" dedi. Bunun üzerine vali Seyfeddîn Tinkîz:

"Onun aleyhine dava aç!" dedi. Cemaleddîn'in bu kararla hoşnut olacağını, herhangi bir kötülükte bulunmayacağını zannederek Zahîreddîn'i ona teslim etti. Fakat kadı, şeyhi, Âdiliye Medresesi'ne sevkederek ceza olarak ikiyüz kamçı vurdurulduktan sonra bir eşeğe bindirilip bütün Dımaşk'ta dolaştırılmasını emretti. Şehrin geleneğine göre bir tellâl verilen cezanın sebebini yüksek sesle herkese duyururdu. Bunu haber alan vali [Seyfeddîn Tinkîz] hâdiseyi kınayarak bütün kadıları, fıkıh bilginlerini huzuruna çağırdı. Şâfiî mezhebine göre ta'zir cezası, had cezasına çakarılamayacağından bütün hukuk bilginleri ve hâkimler Cemaleddîn'in hata ettiğini söylediler sözbirliğiyle...

Mâlikî başkadısı Şerefüddîn:

"Cemaleddîn'in suçlu olduğu yargısına vardım!" dedi. Bunun üzerine olay rapor edilip Melik Nâsır'a bildirildi. Böylece Cemaleddîn azledilmiştir.

Hanefîlerin burada pek çok medresesi var. En büyüğü Sultan Nûreddîn Medresesi'dir.³² Hanefî kadısı da orada mahkeme kurar. Mâlikîlerin Dımaşk'ta üç medresesi bulunuyor. Bunlardan Samsâmiye'de Mâlikî başkadısı oturmakta ve mahkeme kurmaktadır. Medresetü'n-Nûriye'yi Sultan Nûreddîn Mahmud b. Zengî yaptırmıştır. Şarâbişiye Medresesi'ni yaptıran kişi ise işadamı Şihâbeddîn Şarâbîşî'dir. En büyüğü Necmiye olmak üzere Hanbelîlerin de pek çok medresesi var bu şehirde.

Dımaşk'ın Kapıları

Dımaşk'ın sekiz kapısı vardır.³³ Bunlardan [en ünlüleri] Bâb-1 Ferâdîs, Bâb-1 Câbiye, Bâb-1 Sağîr'dir. Bâb-1 Câbiye ile Bâb-1 Sağîr arasında bulunan kabristanda Peygamber ashabından, şehitlerden ve sonraki bilginlerden pek çoğunun mezarı mevcuttur.

İbn Cüzeyy der ki:

Geç dönem Dımaşklı şairlerden biri ne güzel demiş:

*"Dımaşk bütün özellikleriyle
Hoşnut ruhların evi, sonsuz bahçedir.
Kapılarına bir bakıversene
Ne eksik ne fazla sekiz tanedir."*

Dımaşk'ta Ziyaret Edilen Bazı Kabir ve Türbeler

Bâb-1 Câbiye ile Bâb-1 Sağır arasındaki kabristanda Ebû Süfyân kızı Ümmü Habîbe,³⁴ kardeşi Muâviye, Allah elçisinin müezzini Bilâl Habeşi,³⁵ Üveysü'l-Karanî³⁶ ve Ka'bü'l-Ahbâr'ın mezarları bulunur;³⁷ Allah onlardan razı olsun.

Büyük bilgin Kurtubî'ye³⁸ ait *Kitâbü'l-Müfhim fî Şerhi Sahîhi'l-Müslim* adlı eserde şunları okumuştum:

"Peygamber ahabından bir cemaat Üveysü'l-Karanî ile beraber Şam'a giderken Üveys yolda, çöl ortasında vefat eder. Orada ne bir ev ne de su vardır... Sahabîler bineklerden inerek Üveys'in azığına güzel koku, su ve kefen bulunca hayrete düşerler. Cenaze namazını kılıp defnettikten sonra yola devam ederler. Bu sırada sahabeden birinin; 'Bu yüce insanın kabrine işaret koymaksızın nasıl bırakıp gideriz!' demesi üzerine mezarın bulunduğu yere dönmüşler ise de hiçbir ize rastlayamamışlardır."

İbn Cüzeyy der ki:

Üveysü'l-Karanî'nin Sıffîn'de Hz. Ali safında öldüğü söylenmektedir. Allah bilir doğru rivayet de bu herhalde.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bâb-1 Câbiye'nin yanında Bâb-1 Şarkıyye vardır. Bunun hemen hizasındaki kabristanda Peygamber ahabından Übeyy b. Ka'b'ın mezarı bulunur. Bâz Eşheb [= Bozdoğan] adıyla bilinen Arslan Velî'nin kabri de buradadır.³⁹

Ermiş Arslan'ın Bozdoğan Diye Adlandırılışının Hikâyesi

Anlatıldığına göre Allah dostlarından Ahmet Rifâî hazretleri Vâsıt şehri yakınında Ümmü Ubeyde'de oturuyormuş.⁴⁰ O, Hak dostu Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin⁴¹ ile kardeşlik eyler, mektupla dertleşirmiş, hattâ biri sabah akşam selâm yollar, diğeri de alırmış bu selâmı... Şeyh Ahmed Rifâî'nin tekkesi civarında hurma ağaçları da varmış. Bir sene, âdeti olduğu üzere bunları kestiği sırada:

"Bu hurma da kardeşim Şuayb içindir!" diye bir salkımı ayırmış. Şeyh Ebû Medyen o sene hac vazifesini yerine getirmek için Hicaz'a gitmiş olduğundan ikisi de Arefe'de vakfeye durmuşlar. Şeyh Ahmed Rifâî, hizmetkârı Arslan'ı da o sene yanına almış. Sohbet esnasında Şeyh salkım işini

anlatınca Arslan:

"Efendim emrederseniz onu Ebû Medyen'in önüne getireyim!" der. Şeyhin izin vermesi üzerine hizmetkâr Arslan derhal gider, salkımı getirip şeyhlerin önüne koyar. Ümmü Ubeyde'de oturan tekke sahipleri Arefe günü akşamleyin boz renkli bir doğanın, hurma ağacının üzerine inerek o salkımı koparıp götürdüğünü gördüklerini haber verirler.

[Şehitler Kabristanı, Ümmü Külsûm'ün Mezarı ve Akdâm (=Ayaklar) Mescidi]

Dımaşk'ın batısında şehitler kabristanı diye bilinen mezarlıkta, "ağaç altında biat eden" Ebû Derdâ⁴² ile zevcesi Ümmü Derdâ'nın, ayrıca Fudâle b. Ubeyd⁴³, Vâsile b. Eska',⁴⁴ Sehl b. Hanzala⁴⁵ hazretlerinin kabirleri bulunmaktadır,⁴⁶ Allah hepsinden razı olsun. Dımaşk'ın doğusunda dört mil uzaklıkta Menîha adı verilen çölde Sa'd b. Ubâde'nin⁴⁷ mezarı olup yanı başında küçük fakat güzel bir mescit vardır. Kabrin baş tarafında bulunan taşın üzerinde şöyle yazıyor:

"Bu kabir, Hazrec kabilesinin reisi ve Resûlullah'ın arkadaşı Sa'd b. Ubâde'nindir."

Şehrin güneyinde bir fersah uzaklıkta köyde Hz. Ali'nin Fâtıma'dan doğan kızı Ümmü Külsûm'ün mezarı vardır.⁴⁸ Ümmü Külsûm'ün adı Zeyneb'tir. Hz. Peygamber'in, kendi kızı olan [teyze] Ümmü Külsûm'e benzediği için Zeyneb'e Ümmü Külsûm künyesini verdiği dair bir rivayet var... Bu kabrin yakınında, büyücek bir mabet, onun çevresinde birkaç ev ve vakıf mevcut. Dımaşklılar buraya "Ümmü Külsûm Hatun'un Mezarı" derler. Orada bulunan diğer bir kabrin, Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'ye ait olduğu söyleniyor.⁴⁹ Ayrıca Dımaşk köylerinden Neyreb'deki mescidin sağ tarafında bir hücre içinde Hz. Meryem'in kabri olduğu da söylentiler arasında. Şehrin batısında dört mil uzaklıkta Dârayya denilen köyde Ebû Müslim Havlânî⁵⁰ ile Ebû Süleyman Dârânî'nin⁵¹ mezarları bulunur; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın, nur içinde yatsınlar. Dımaşk'ta kutlu mekânlardan biri de şehrin güneyinde, iki mil uzaklıkta, Hicaz, Kudüs ve Mısır'a giden büyük yolun yan tarafında inşa edilmiş Akdâm Mescidi'dir. Bu mescit, gayet gösterişlidir. Ona bağlı hayır kurumları epey çok... Dımaşklılar buraya çok saygı gösterirler. Burada bulunan bir taşın üzerindeki ayak izlerinin Musa Peygamber'e ait olduğu rivayet edildiğinden mescide de bu isim [Akdâm = ayaklar] verilmiştir. Mescitte bulunan küçük bir odanın içinde bir taşa şöyle yazılmış:

"Ermişlerden biri rüyasında Peygamber efendimizi görmüş ve Efendimiz ona şöyle buyurmuştur: Kardeşim Musa Peygamber'in kabri burasıdır!"

Mescidin yakınında yol üzerinde Kesîbi Ahdar [=yeşil çalılık] diye isimlendirilen bir yol bulunuyor. Kudüs'te Beyt-i Makdis'in yakınında ve Erîha'da da⁵² Kesîbi Ahmar [=kızıl çalılık] adıyla bilinen bir mekân var ki Yahudiler tarafından hürmet edilen yerlerdendir.

Büyük Veba

Dımaşk'ta, yediyüzkırkdokuz senesi Rebûlâhir'in sonlarında, korkunç vebanın zuhur ettiği günlerde şehir halkının bu mescide gösterdiği saygıyı hayretle gözlemledim.⁵³ O zamanlar Melikülümerâ [=vali] Argûn Şâh, Dımaşklıların üç gün oruç tutmasını ve hiç kimsenin gündüzleyin çarşıda herhangi bir şey pişirmemesini tellâl vasıtası ile duyurdu.⁵⁴ Dımaşklıların çoğu çarşıda yapılan yemekleri yer.

Onlar üç gün oruç tuttular. Son gün, Perşembeye rastladı. Emirler, kadılar, âlimler ve diğer ileri gelenlerle beraber halk mescitte toplandı. Her yeri doluydu câmiin... Cuma gecesini orada geçirip, nice namaz, zikir ve duadan sonra sabah namazını da kılarak ellerinde mushaflar bulunduğu ve yöneticiler yalın ayak olduğu hâlde beraberce dışarı çıktılar. Kadın, erkek, büyük, küçük herkes katılıyordu bu yürüyüşe. Yahudiler ellerine *Tevrat*'ı; Hıristiyanlar da *İncil*'i alarak evlâtlarıyla sokaklara döküldüler. Bütün halk gözyaşı döküyor, herkes inandığı Peygamber ve kitapla ilâhî rahmetin kapısını açmaya çalışıyordu. Mahşerî bir yürüyüşle Mescid-i Akdâm'a giderek orada diz çöktüler. Güneşin tam tepeye çıktığı vakte kadar dua ve yalvarıştan sonra şehre dönerek Cuma namazını kıldılar. Allah Teâlâ onlar için vebayı hafifletti!. Ölümlerin oradaki sayısı bir günde ikibine varmadığı hâlde diğer yörelerde; Kahire ve Mısır'da 24.000'e çıkmış aynı dönemde.

Dımaşk'ta doğu kapısı tarafında Minâre Beydâ [=Ak Minâre] bulunmaktadır. *Sahîh-i Müslim* kitabında İsa Peygamber'in ineceği yer diye bahsedilen yerin orası olduğu söyleniyor.

Şehrin Dış Mahalleleri

Bu şehrin doğusu hariç diğer tarafları dış mahallelerle çevrilidir. Buralar gayet geniş olup sokakları Dımaşk'ın içinden daha güzeldir. Kuzey tarafında Sâlihiye adını taşıyan büyük bir semt⁵⁵ var ki çarşısının güzellik ve şirinlikte benzeri yok!.. Burada bir mescit ve hastane mevcut. İhtiyarlardan *Kur'an-ı Kerim* öğrenmek isteyenler için İbn Ömer Medresesi adıyla bir de okulu var. Bu mederesenin talebe ve hocalarına yeterli derecede yiyecek ve giyecek verilir. Bu küçük şehir içinde İbn Münecâ⁵⁶ Medresesi diye bilinen bir başka okul ise *Kur'an* öğrenenlere aittir. Sâlihiye halkının hepsi Ahmed b. Hanbel'in mezhebindedir. Allah onlardan razı olsun.

Evliyâ Dağı Kasıyûn ve Ziyaretgâhları

Kasıyûn, Dımaşk'ın kuzeyinde bir dağın ismi. Sâlihiye de bu dağın eteğinde... Bu dağ ulu peygamberlerin çıktığı yer olması sebebiyle halk tarafından ziyaret edilen kutlu bir mekândır. Mübarek yerlerinden biri, İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaradır. Burası gayet uzun ve dar olup yanı başında yüksek minareli büyük bir mescit bulunmaktadır. İbrahim Peygamber, *Kur'an-ı Kerim*'de bildirildiği gibi ayı, yıldızları ve güneşi bu mağarada gözlermiş.⁵⁷

Mağaranın arkasında Hz. İbrahim'in çıktığı yer görülüyor. Irak'ta Hille ile Bağdat arasında Burs adıyla bilinen bir köy gördüm. Orası da "İbrahim Peygamber'in doğduğu yer" diye ünlenmiş. Bu köy, Zülkifl Peygamber'in şehrine yakındır ve onun mezarı da bu köydedir. Kasıyûn dağında bulunan kutlu yerlerden biri de batıda Mağâratü'd-Dem diye bilinen oyuktur. Buranın üstündeki tepede Âdem Peygamber'in oğlu Hâbil'in kanı görülür. Hâbil'in, kardeşi tarafından öldürüldüğü yerde, mağara içine çekilip götürülmeden önce taş üzerinde Allah tarafından sildirilmeyen kan izleri hâlâ mevcut! İbrahim, Musa, İsa, Eyyûb ve Lût peygamberlerin mağarada namaz kıldıkları söyleniyor; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın. Mağaranın yanı başında gayet sağlam bir mescit var. Oraya merdivenle çıkılıyor. Birkaç odası ve lüzumlu şeyleri var buranın; sürekli orada kalanlar için... Mağara her Pazartesi ve Perşembe günleri açılarak içinde kandil ve mumlar yakılıyor.

Ziyaret edilen mekânlardan biri demin belirttiğimiz gibi dağın tam tepesinde Âdem Peygamber'le ilintili olan büyük mağaradır. Bunun üst yanında bir yapı var. Mağaranın alt tarafında Mağâratü'l-Cû'

[=Açlık Mağarası] adıyla bilinen başka bir çukur var. Rivayete göre peygamberlerden yetmişi oraya sığınmış. Yanlarında yuvarlak bir yufka ekmeğinden başka bir şey yokmuş. Bu yemeği her biri arkadaşına teklif ederek aralarında dolaştırdıkları hâlde hiçbiri yemeden ahirete göçmüşler. Allah onları rahmeti ve esenliği ile kuşatsın. Mağara yakınında bir mescit mevcut. Orada gece gündüz kandil yanıyor. Sözü geçen mabetlerin her birinin belirli bir vakıf geliri var. Ferâdîs Kapısı ile Kasiyûn tepesi arasında 700 hattâ bir rivayete göre 70.000 peygamberin mezarı bulunduğu söyleniyor.

Şehir dışında eski kabristan var. Burada da peygamberler ve Allah'ın seçkin kulları yatıyor. Kabristanın bahçelere kıyı olan sulak tarafında 70 peygamberin gömülü olduğu söyleniyor. Burası iyice suyla kaplanmış olduğundan artık kimse gömülmemektedir.

Rabve ve Civarındaki Kasabalar

Kasiyûn dağının sonunda *Kur'an*'da bahsedilen ve İsa Peygamber ile annesinin meskeni sayılan Mübarek Rabve [=kutlu tepe] mevcut; Yüce Allah onu ve annesini rahmet ve esenliği ile kuşatsın. Rabve yeryüzünün belki de en güzel manzarasına sahiptir. Orada yüksek ve sağlam köşkler bulunuyor ve etrafında güzel bahçeler... Sözü geçen kutlu sığınak, Rabve tepesinin tam ortasında ufak oda şeklinde küçük bir mağaradır. Karşısında bulunan odada Hızır'ın namaz kıldığı rivayet olunur. Halk burada ibadet etmek için birbiriyle neredeyse yarış içinde! Kutlu mekânın demirden, küçücük bir kapısı var. Orayı çevreleyen mescidin yilankavî yolları, güzel bir deposu mevcut. Su yüksekte akıyor oraya. Sonra duvar boyunca dizilmiş muslukların üst tarafındaki haznelere [şadırvana] dökülüyor. Burası mermerden yapılmış büyük bir havuza bitişiktir. Havuz güzellik ve şekil ilginçliği bakımından eşsiz... Onun yakınında da içinde sular akan, abdest almaya elverişli bölmeler var.

Kutlu tepe diye bilinen Rabve mıntıkası zengin su kaynakları içerdiği için Dımaşk bahçelerinin en güzellerine sahip. Oradan çıkan su yedi kola ayrılıyor. Her kol başka bir tarafa akıyor. Suların taksiminin yapıldığı bu noktaya Mekasim deniliyor. Kolların en büyüğü "Tûra" adıyla bilinmektedir. Bu su Rabve'nin alt tarafını yarararak geçer. Sert bir taşın içine oyulmuş olan yatağı kocaman bir mağaraya benziyor! Bazen yürekli dalgıçlardan biri, Rabve'nin üstündeki su arkına dalarak suyun itmesiyle tüm yatağı geçip Rabve'nin altından çıkıyorsa da bu hareket gerçekten çok tehlikelidir!

Bu Rabve, şehri kuşatan bağ ve bahçelere bakan bir tepe; güzelliği ve göze verdiği haz hiçbir yerde yok. İşte şu yedi nehir ayrı ayrı yataklarda ilerliyor... Gören hayran kalıyor onların topluyken dağılışına, çırpınışına ve dökülüşüne. Rabve'nin o erişilmez güzelliği aslında betimlenecek gibi değil; Rabve'nin tarla, bağ, bahçe ve meskûn mekânlarından oluşan birçok vakfi mevcut. İmamların, müezzinin maaşları, yolcuların masrafları, gariplerin ihtiyaçları bu vakıflardan karşılanıyor. Rabve'nin alt tarafında Neyrab köyü bulunur.⁵⁸ Bağı, bahçesi, gölgesi bol. Ağaçları birbirine öyle yakın ki, sadece yüksek binaları gözükür uzaktan! Şirin bir mescidi, hoş bir hamamı var. Câmîin avlusu küçük, köşeli mermerlerle döşeli. İçinde sanatkârane yapılmış bir çeşme mevcut. Bir de abdest almak için yapılmış, küçük bölmeleri bulunan bir mekân var; içinden sürekli su akıyor.

Neyreb köyünün güneyinde Mizze köyü var. Buraya Mizzetü'i-Kelb deniliyor. Çünkü Vebre b. Kelb'le ilintili burası. Bu adamın Vebre'den sonra soyu şöyle: Vebre b. Sa'leb b. Hulvân b. Imrân b. Hâf b. Kudâa. Sözü geçen adamın kabilesine ikta olarak verilmiştir bu yer. Büyük bilgin Cemaleddîn Yusuf b. Zekî Kelbî Mizzî ve birçok bilgin buradan çıkmıştır... Dımaşk'ın en büyük kasabalarından

olan Mizze'de muhteşem bir câmi, ayrıca memba suyunun biriktirildiği bir sarnıç bulunuyor. Dımaşk köylerinin çoğunda hamam, câmi ve pazar var. Böylece bu yörelerin ahalisi şehir halkı gibi her türlü nimetten faydalanıyor.

Şehrin doğu tarafında Beyt-i Lihye⁵⁹ köyü kurulu. İçinde eskiden bir kilise varmış. Âzer'in orada put yaptığı ve Halîl İbrahim Peygamber'in de orada bu putları kırdığı rivayet edilir... Kilise, bugün büyük bir câmi olmuş. Gayet güzel bir tarzda inşa edilmiş. İçi enteresan bir şekilde dizilmiş köşeli rengârenk mermerlerle süslü.

Dımaşk'ın Vakıfları, Halkın Güzel Âdetleri

Dımaşk'taki vakıfların hepsini ve gelirlerini saymak imkânsız! Öyle çok vakıf var ki! Meselâ biri, hacca gitmeye gücü yetmeyenler için. Hacca gitmek isteyip gidemeyen buraya gelir. Beytullah'ı ziyaret edecek kadar para ve azık verilir ona.

Bir başka vakıf da fakir ailelerin kızları için hizmet veriyor. Onların çeyizlerini bu vakıf sağlıyor.⁶⁰

Bir diğer vakıf, esirlerin ve kölelerin özgürleştirilmesi için yapılmış.

Bir diğer vakıf, yolculara tahsis edilmiş. Buraya başvuran yolcuların bütün yiyecek-giyecek ihtiyaçları karşılandığı gibi memleketlerine varıncaya kadar lâzım olan bütün harçlık da buradan verilir.

Bir diğer vakıf yolların tamiri ve kaldırımların düzeltilmesi için hizmet veriyor. Dımaşk sokaklarının her iki tarafında çok düzgün yaya kaldırımları mevcut. Bunlardan başka daha pek çok hayır işi için vakıflar kurulmuştur.

Tabağı Kıran Hizmetçi Köleye Kolaylık

Bir gün Dımaşk sokaklarından birinde yürüyordum. Küçük bir köle gördüm. Elinde bulunan ve ahali tarafından "sahan" ismi verilen çini bir tabağı yere düşürerek kırdı! Halk kölenin başına toplandı. İçlerinden biri:

"Kardeş! Tabağın parçalarını topla ve bu işle ilgili vakfin müdürüne götür!" dedi. Köle parçaları topladıktan sonra adamla birlikte müdüre gitti. Vakfin müdürü tabak parçalarını görünce tutarını sayıp köleye teslim etti. Bu ne güzel bir hareket! Çünkü kölenin efendisi tabağın kırılmasından ötürü onu dövecek veya azarlayacak, zavallı çocuğun kalbi kırılacaktı... Şu vakıf, gönül almaya sebep olup insanların azarlanmasını önlediğinden Hak Teâlâ bu tür hayırlı işler için para ayıranlara kat kat mükâfat versin!

Dımaşk halkı mescit, tekke ve türbe yaptırma konusunda âdeta birbirleriyle yarış içinde! Onlar Faslılara güveniyor. Mal ve çocuklarını onlara emanet ediyor. Faslılardan biri Dımaşk'ın ne tarafına giderse gitsin kendisine bir mescidin imamlığı, bir medresede *Kur'an-ı Kerim* okutmanlığı veya kutlu yerlerden birinin hizmetkârlığı verilerek ihtiyacı sağlanıyor.⁶¹ Hankah denilen tekke benzeri yerlerde oturan suffilerden ise yiyeceği ve elbisesi temin ediliyor. Burada yabancılar gayet iyi karşılanmakta. Yüz kızartıcı hareketlerden, haysiyet zedeleyici tavırlardan uzak tutulmakta. Hizmetkâr takımından

olan kimseler için geçimlerini sağlamak üzere bahçıvanlık, değirmen bekçiliği veya sabah akşam çocukları okula götürüp getirmek gibi işler var... Kendini tamamen ilme yahut ibadete vermek isteyenlerse herkesten yardım görüyor.

[Ramazan'da Yoksullara İftar]

Ramazan'da hiç kimse yalnız başına iftar etmez. Dımaşk halkının erdemlerindedir; emir, kadı ve diğer nüfûz sahipleri arkadaşlarıyla beraber fakirleri de davet ederler iftar sofralarına.. Büyük tüccarlar, iyi para kazanan esnaf da böyle yapıyor. Göçebeler ve diğer fakirler de her gece içlerinden birinin evinde yahut mescitte toplanırlar. Her biri hazırlayabildiği yemeği getirir, beraberce kalabalık bir şekilde iftar ederler. Dımaşk'a vardığımda Mâlikî mezhebinin başhocası Nûreddîn Sahâvî ile karşılaştım. Aramızda bir yakınlaşma peyda olduğundan Ramazan'da evine iftara davet etti beni. Dört gece oraya gittim, iftar ettim. Daha sonra sıtmaya yakalandığım için gidemedim. Beni çağırmak için adam gönderdi. Hastalık sebebiyle özür beyan etmeme rağmen özrümü kabul etmedi ve tekrar gitmeye mecbur oldum! O gece evinde kaldım. Ertesi gün dönmek istediğimde:

"Benim evimi kendi evin, hattâ babanın veya kardeşinin evi gibi kabul etmelisin!" diyerek bir doktor çağırdı. İlaç, besleyici gıda, doktorun tavsiye ettiği her ne lâzımsa getirtti. Bu şekilde bayrama kadar onun evinde misafir olduk. Bayram namazına gittim. Hak Teâlâ hastalıktan kurtardı beni. Yanımda bulunan para ve erzak da tamamen tükenmişti o sırada. Nûreddîn Sahâvî bundan haberdar olunca bana develer kiraladı, bayağı azık verdi, hattâ;

"Temel ihtiyaçların için kullanırsın, lâzım olur!" diyerek biraz para da verdi; Allah Teâlâ onu en güzel şekilde mükâfatlandırırsın.

Dımaşk'ta Melik Nâsır'ın kâtiplerinden İmâdüddîn Kaysarânî adında erdemli biri vardı.⁶² Şehre bir Faslı geldiğini öğrenince adam gönderip çağırdıktan sonra ihsanlarda bulunurdu. Faslının dindar ve erdemli olduğunu anlayınca her zaman kendisine gelmesini salık verirdi. Onun âdeti böyleydi işte... Sürekli dairesine gidip gelen bir topluluk [görürdüm]. Sırkâtibi Alâeddîn b. Gânim ile bir grup insan da böyle hoş muamelede bulunurlar yolculara.

Dımaşk'ta şehrin ileri gelenlerinden Sâhib İzzeddîn Kalânîsi⁶³ isminde, güzel ahlâkı ve cömertliği ile ünlenmiş zengin biri vardı. Melik Nâsır, Dımaşk'a geldiği zaman bu adam hükümdara, adamlarına ve maiyetinde bulunan ileri gelenlere üç gün ziyafet vermiş. Bu sebeple sultan tarafından Sâhib [=yakın dost] unvanıyla yüceltilmiş olduğu anlatılır.

Dımaşklıların erdemi ile ilgili olaylardan biri de şudur:

Şam yöresinin [=Suriye'nin] eski hükümdarlarından biri ölümünün yaklaştığını hissedince câmiin kible tarafına gömülerek mezarının gizlenmesini vasiyet ediyor. Ayrıca her gün sabah namazından sonra doğu tarafında Maksûretü's-Sahâbe'de, kendi mezarının da bulunduğu yerde hafızların *Kur'an*'dan yedi bölüm okumalarını salık veriyor. Bu hafızlar için ihtiyaçlarını karşılayacakları büyük vakıflar bırakmış geride. İşte o zamandan beri bu hükümdarın mezarı üzerinde devamlı *Kur'an-ı Kerim* okunmaktadır.

[Dımaşklıların Cenaze Uğurlama Âdeti]

Dımaşk halkı cenaze uğurlamakta da çok ilginç bir tarz sergilemektedir. Acayip bir alay tertip ediliyor; tabut önde götürülüyor, hafızlar güzel sesle *Kur'an* okuyor, ağlatan nağmeler döktürüyor; insan bu manzaradan ötürü kendinden geçiyor, kalbi uçayazıyor. Cenaze namazını büyük câmide Maksûre'nin karşısında kılıyorlar. Ölen adam, imam, müezzin veya câmî kayyumlarındansa musallâya kadar *Kur'an* okunarak götürülüyor. Bunlardan değilse câmîin kapısı önünde okumayı keserek tabutu içeri sokuyorlar. Bundan sonra bazıları, Bâb-ı Berîd civarında, avlunun batı yönünde toplanıyor. Şehrin ileri gelenlerinden biri tâziye için onlara yaklaşıncaya yüksek perdeden şöyle sesleniyorlar:

"Bismillah! Kemâleddîn, Cemaleddîn, Şemseddîn, Bedreddîn!.."

Okuma işi tamamlanınca müezzinler ayağa kalkarak:

"Namazınızda falanca iyi ve bilgin adam üzerine niyet ediniz!" diyor ve mevtâyı güzel niteliklerle betimledikten sonra namazını kılarak kabristana götürüyor.

Hint halkının cenaze alayları da acayıptır. Hattâ Dımaşklılarınınkinden daha gariptir diyebilirim. Hintliler ölüyü defnettikten sonra üçüncü gün sabahleyin mezara giderek zemini, pahalı kumaşlarla döşer; kabre güzel örtüler sererler. Etrafına gül, yasemin ve fulya [=mısır gülü] gibi hoş kokulu çiçekler koyarlar. Bu çiçekler hep orada durur. Ayrıca limon ve portakal ağacı getirir, meyveleri olmasa bile mezarın üzerine koyar, oraya gelenlerin gölgelenmesi için de çadır kurarlar. Daha sonra kadılar, emirler ve yüksek rütbeli memurlar, nüfûz sahibi insanlar gelip oturur. Karşılarında hafızlar vardır. Sonra mushaf bulunan küçük sandıklar getirilip herkes bir cüz alır bunlardan. Hafızların güzel sesle *Kur'an* okuması bitince kadı dua eder. Ayağa kalkıp daha önce hazırladığı hutbeyi okur. Bu söylevin içinde ölüyü anar, ona bir mersiye döktürür. Akrabalarının adlarını anarak tâziyede bulunur. Sultanın ismini de anarak hakkında dua eder. Onun adı anılınca halk ayağa kalkar, bulunduğu yere doğru saygıyla baş eğerler. Sonra kadı oturur. Gülsuyu getirilip önce kadıdan başlanır. Sırasıyla herkese dökülür. Bundan sonra içinde şeker şerbeti bulunan taslar getirilip yine kadıdan başlanarak diğer cemaate dağıtılır. Sıra Tenbûl'e gelmiştir.⁶⁴ Bu bir yapraktır. Hint halkı nezdinde pek mühim ve makbûl sayılır bu; misafirler onunla ağırlanır. Sultan bir kimseye tenbûl ihsan ederse altın ve hil'at [=onur elbisesi] vermekten daha güzel görülür bu hareket. Bir kimse vefat ettiğinde yakınları cenazenin defnedildiği güne kadar tenbûl yemez. O gün kadı yahut yardımcısı tenbûlden birkaç yaprak alarak cenaze sahibine verir. O da yer. Sonra merasimde bulunanlar evlerine dönerler. Bu bitki hakkında inşallah ileride konuşacağım.

Dımaşk'ta Dinlediğim Hadîs Rivayetleri ve Burada Bana İcâzet Verenler

Ümeyye Câmîi'nde İmam Buhârî'nin hadîs külliyyâtı olan *Sahih*'ini İbn Şihna Haccâr⁶⁵ adıyla tanınan, her yeri gezen, küçük büyük herkesin ziyaret ettiği yaşlı üstat Şihâbeddîn Ahmed b. Ebû Talib'den dinledim. Onun soyu şöyle devam eder: Ebû Talib b. Ebi'n-Nu'm b. Hasan b. Ali b. Beyâneddîn Mukriî Sâlihî. Kitap tam 14 derste bitti, baştan sona.

Yediyüzyirmialtı yılının Ramazan ayında 15 Salı ile 28 Pazartesi arasında⁶⁶ oldu bu. Hocamız *Sahîh-i Buhârî* külliyyâtını bize Alemüddîn Ebû Muhammed diye bilinen meşhur bilginin tarzıyla okudu. Bu adam aslen Endülüs'ün Sevilla şehrinden gelip Dımaşk'a yerleştiği için Dımaşkî diye de bilinir. Uzun adı şöyle: Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed b. Yusuf Birzâlî İşbîlî Dımaşkî.⁶⁷ Şam

tarihini yazmış ve Hadîs ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Ben o dersteyken büyük bir dinleyici kitlesi de vardı. Cemaatin isimlerini tek tek Muhammed b. Tuğrıl b. Abdullah b. Gazzâl Sayrafi adlı şahıs yazmıştır. Hocamız Haccâr, Sahîh kitabının tümünü altıyüzotuz senesinde, Şevvalin sonunda, Zilkadenin başlarında Dımaşk dışında bulunan Kasiyûn tepesinin eteklerinde Muzafferî Mescidi'nde Siracüddîn Ebû Abdullah'tan dinlemiştir. Bu adamın soyu şöyle: Siracüddîn Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir Mübarek b. Muhammed b. Yahyâ b. Ali b. Mesih b. Umran Rebîû Bağdâdî Zebîdî Hanbelî. Sirâcüddîn ise bu kitabın tümüyle ilgili olarak iki kişiden; Bağdatlı ünlü bilgin ve tarihçi Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Hüseyin Halef Katiî ve yine Bağdatlı attar Ali b. Ebûbekir b. Abdullah Kalânîsî Asgar'dan icâzet almış, ayrıca Ebu'l-Müneccâ Abdullah b. Ömer Huzâî Leysî Bağdâdî adlı bilginden de *Gayretü'n-Nisâ* bâbından kitabın sonuna kadar olan kısmıyla ilgili bir icâzet almıştır. Bu bilginlerin dördü de beşyüzelliüç senesinde Bağdat'ta Heratlı Sufî Sedîdüddîn Ebu'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şuayb b. İbrahim Siczî'den semâ etmişlerdir [=dinleyerek not edip öğrenmişlerdir.].

Üstat Sedîdüddîn ise önder bilgin Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muâz b. Sehl İbnü'l-Hakem Davudî'den dörtyüzaltmışbeş yılında Buşenc'de semâ ettiğini bildiriyor.

Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hâviye b. Yusuf b. Eymen Serahsî'den üçyüzseksenbir yılının Safer ayında semâ ettiğini bildiriyor.

Ebû Muhammed Abdullah Serahsî ise üçyüzonaltı yılında Farabr'da Abdullah b. Yusuf b. Mıtr b. Sâlih b. Bişr b. İbrahim Farabrî'den semâ ettiğini bildiriyor.

Abdullah b. Yusuf b. Mıtr da şöyle diyor:

"Buharalı büyük bilgin Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail'den Farabr'da, önce ikiyüzkırksekiz yılında sonra da ikiyüzelliüç yılında semâ yoluyla aldık [bu kitabı]. Allah ondan hoşnut olsun."

Dımaşk ahâlisinden de icâzet-i âmme aldıklarım vardır. Bana icâzet verenler şunlardı: Yukarıda bahsettiğim Ebu'l-Abbâs Haccâr, Şeyh Şihâbeddîn b. Abdullah Makdisî⁶⁸ –Bu adam altıyüzelliüç senesi Rebiülevvel'inde doğmuştur– Üstat Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed Becelî⁶⁹, hadîs ilminde uzman olanların önderi Cemaleddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Zekî Abdurrahman b. Yusuf Mizzî Kelbî, Üstat Alâeddîn Ali b. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah Şâfiî, Üstat Şerif Muhyiddîn Yahyâ b. İbrahim b. Fellâh b. Muhammed İskenderî, Üstat Şemseddîn b. Abdullah b. Temmâm, Üstat İbrahim b. Abdullah b. Ebû Ömer Makdisî'nin iki oğlu Şemseddîn ve Kemâleddîn, Üstat Şemseddîn Muhammed b. Ebu'z-Zehrâ Hakkârî.⁷⁰

Kendisinden hadîs ve benzeri dallarda ilim aldığım hocalarım arasında iki de hanım vardı. Güzel ahlâklı, kibar ve erdemli öğretmen Ümmü Muhammed Âişe binti Muhammed b. Müslim Harranî⁷¹ ve dünyanın her tarafından kendisine talebelerin hücum ettiği güzel ahlâk abidesi Zeyneb binti Kemâleddîn Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm b. Abdülvâhid b. Ahmed Makdisî.⁷² Bu hocaların hepsi yediyüzyirmialtı senesinde Dımaşk'ta bana icâzet-i âmme verdiler.

Şam'dan kutsal topraklara, kutsal topraklardan Kûfe'ye.

Kaynak: Tazî; Gibb.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DİMAŞK'TAN ÇIKIŞ, YDINLIK ŞEHİR MEDİNE'YE YOLCULUK

Onbeşinci Bölüm Notları

Yediyüzyirmialtı senesinin Şevval ayı girdiğinde¹ Hicaz kervanı Dımaşk'tan çıkıp Kisve adıyla bilinen kasabada konakladı.² Ben de beraber hareket ettim. Emîrül-Hacc [=hac kervanının düzen ve ihtiyaçlarından sorumlu] o sene büyük emirlerden Seyfeddîn Cûbân [=Çoban] idi;³ kadı ise Şerefüddîn Ezru'î Hûrânî idi. Mâlikî mezhebinin başhocası Sadreddîn Gumârî de bu sene hac yapıyordu. Acârime denilen bir Arap kabilesiyle yolculuk yaptım.⁴ Bunların reisi, emirler arasında büyük saygınlığı olan Muhammed b. Râfi'dir. Kisve kasabasından çıkıp Sanameyn isminde büyük köye vardık. Oradan da Zuraa'ya hareket ettik. Zuraa, Hûrân'a bağlı küçük bir kasabadır.⁵ Civarında konakladıktan sonra Busrâ denilen küçük şehre girdik.⁶ Kervan, hazırlıklarını tamamlamak amacıyla Dımaşk'ta kalmış olanların yetişebilmesi için her zamanki gibi orada dört gün mola verdi. Peygamberimiz, Allah tarafından kendisine elçilik verilmeden önce Hadîce anamızın sermayesiyle ticaret yapmak için buraya gelmiş, Busrâ'yı şerefleştirmiştir; orada Peygamberimizin devesinin çöktüğü yerde büyük bir mescit yapılmış. Hûrân ahalisi bu şehirde toplanır, hacılar buradan azıklarını temin edip Birketü Zîze'ye açılırlar. Orada da bir gün bekledikten sonra Leccûn'a hareket ederler. Burada [daima] akan bir su vardır.

Oradan Kerek Kalesi'ne hareket ederler.⁷ Burası gayet sarp ve sağlam kalelerden olup Hısn-ı Gurâb [=Karga Kalesi] adıyla ünlenmiştir. Her tarafından dere akmaktadır. Tek kapısı vardır ve kayalar delinerek yapılmıştır. Oradan giriş yapılır, sert bir kayaya oyulmuş uzun bir dehlizden sonra kaleye varılır. Hükümdarlar zor zamanlarda buraya sığınır, burada korunurlar. Hattâ Melik Nâsır dahi burayı sığınak yapmıştır kendine! Hikâyesi şöyle:

Melik Nâsır henüz çocuk denecek yaşta iken tahta geçer. Kendi memlûkü [=asker kölesi] ve başyardımcısı olan Sâlâr iktidara el koyar. Nâsır, görünürde hacca gitmeye niyet edip kumandanlarının da onayını alarak Hicaz'a hareket eder. Akabetü Eyle'ye [=Eyle Geçidi'ne] vardığında Kerek Kalesi'ne sığınarak senelerce orada kalır. Nihayet Şam bölgesinin kumandanları onun huzuruna çıkar. Diğer memlûkler de onun adına birleşir. Bu esnada yönetim Baybars Şeşnikîr'in elindedir.⁸ Baybars, yemeklerden sorumlu emirdir. Ona Melik Muzaffer de denilir. Bu adam Salâhaddîn Eyyübî tarafından yaptırılan Saîdü's-Süedâ Tekkesi yakınındaki Hankahı Baybarsiyye'yi inşa ettirmiştir. Melik Nâsır orduyla Baybars'ın üzerine yürüyünce o çöle kaçar. Askerleri onu takip ederler, yakalayıp Melik Nâsır'a getirirler. Ferman buyrulur, idam olunur. Âsî kumandan Sâlâr da yakalanarak bir kuyuya hapsedilir. Orada açlıktan ölür. Rivayet ediliyor ki, açlık belâsından, leş yemeye mecbur kalmış! Allah bizi böyle durumlara düşürmesin!

Hac kervanı Kerek dışında Seniyye denilen yerde dört gün kalarak [büyük] çöle girmek için hazırlandı. Bundan sonra Maân'a gittik. Burası Şam bölgesinin sonudur. Akabetü's-Savân'dan [=Savân Geçidi'nden] sahraya indik. Bu çöl hakkında "giren rahmetli, çıkan devletli" diye bir söz var! İki gün yolculuktan sonra; suyu olmasına rağmen kimsenin yerleşmediği Zâtü'l-Hacc mevkiinde konakladık. Bundan sonra hiç su bulunmayan Beldah vadisine, oradan da Tebûk'e hareket ettik.⁹ Peygamberimiz buraya gazâda bulunmuştur. Tebûk'te görülen bir kaynağın suyu daha önce gayet

azmış. Peygamberimiz orada abdest aldıktan sonra gürleşmiş, ağza lâyık bir kıvamda akmaya başlamış. Hâlen öyle bereketli akıyor. Tebûk'e varınca silâhları kuşanıp, kılıçları sıyırarak hamle edercesine yürümek ve hurma ağaçlarına vurmak, bunu yaparken de "Peygamberimiz bu şehre böyle girdi!" demek Şam hacılarının âdetlerindedir.

Büyük kabile oradaki kaynakta mola verir. Herkes kana kana su içer. Ayrıca develeri suarmak, Ulâ ile Tebûk arasındaki korkunç çöl için gerekli olan suyu temin etmek amacıyla burada dört gün kalır, istirahat ederler.

Sucular bu kaynağın etrafına inerek, manda derisinden yapılmış sarnıcı andıran havuzumsu tulumlarıyla develerini suvarılar, kaplarını doldururlar. Emirlerden yahut büyüklerden her birinin bir tulumu var. O tulumla hem kendi develerine hem de arkadaşlarınınkilere su getirirler. Kaplarını da doldururlar. Diğer hacılar ise birkaç dirhem karşılığında kendi devesini sulamak ve kırbasını doldurmak üzere orada çalışan sucularla anlaşır.

Daha sonra kervan hareket eder. Bahsettiğimiz tehlikeli çölden korkarak gece gündüz yoluna devam eder. Sahranın tam ortasında Cehennem vadisine benzeyen Vâdiyü'l-Uhaydır adında bir çukur vardır.¹⁰ Geçmiş yılların birinde Semûm yeliyle¹¹ suların kuruyup bir kırbasının 1.000 dinara satıldığı, fakat suyu satanın da alanın da helâk olduğu, vadide dikili bir taşta yazılıdır.

Daha sonra Eyyübî hanedanından Melik Muazzam'a nispet edilen Birketü'l-Muazzam'a [=Muazzam Göleti'ne] inilir.¹² Orada bazen yağmur iyi yağar, su birikir, bazen de kuraklık her tarafı kırar geçirir! Tebûk'ten hareketin beşinci günü kervan Semûd kavmiyle ilgili meşhur Hırc Kuyusu'na gelir.¹³ Su gürdür ama Peygamberimiz Tebûk Savaşı'nda buradan geçerken devesini süratlendirerek kimsenin o kuyudan içmemesini emrettiğinden çok susamış olsalar bile su içmez hacılar oradan; kim bu suyla hamur yoğurmuşsa hemen devesine yedirir.

Burası Semûd kavminin şehridir. Bu kavim, kırmızı kayalık dağların böğrüne evler oymuş. Eşikleri nakışlarla süslü; uzaktan gören buraların henüz yeni yapıldığını zanneder! Bu kavmin çürümüş kemiklerini şu evlerde görmek mümkün! Kuşkusuz buradan alınacak dersler var. Sâlih Peygamber'in devesinin çöktüğü yer dahi orada; iki dağ arasında! Civarda bir mescit kalıntısı vardır. Halk orada namaz kılar.

Hırc ile Ulâ'nın arası yarım günlük, hattâ daha az bir mesafedir. Ulâ büyük ve güzel bir kasaba; hurma bahçeleri ve içimlik tatlı suları var.¹⁴ Hacılar orada dört gün konaklayarak ihtiyaçlarını temin eder, elbiselerini yıkarlar. Köy halkı güvenilir, iyi ahlâklı insanlardan oluşuyor. Hacılar fazla eşyalarını orada emaneten bırakıp yetecek kadarını yanlarına alırlar. Şam yöresinin Hıristiyan tüccarları Ulâ'ya kadar gelseler de daha ileri geçemezler. Orada hacılara azık, yolluk vesaire satarlar.

Kervan Ulâ'dan hareket ederek ertesi gün Attâs vadisine iner.¹⁵ Burası çok sıcaktır. Öldürücü Semûm [=Sam] yeli eser burada. Bir seferinde kabile şiddetli bir Sam yeline tutulmuş da pek az kimse kurtulmuş. O seneye Emir Câlîkî senesi denmiş. Bu mıntıkadan Hüdeyye'ye inerler. Hüdeyye, oradaki vadide yeraltından çıkan su sızıntısıdır.¹⁶ Eşleyip çıkarıyorlar ama suyun lezzeti yok. Tıpkı deniz suyu gibi! Üçüncü gün kutsal beldenin yakınına gelen hacılar orada konaklarlar.

ONALTINCI BÖLÜM

PEYGAMBERİMİZİN YURDU, AYDINLIK ŞEHİR MEDİNE

Onaltıncı Bölüm Notları

Üçüncü günün akşamı, Harem-i Şerife [=Medine'ye] girdik, mescide geldik. Selâm Kapısı'nda durarak salât-ü selâm getirdik. Mübarek Ravda'da kabir ile minber arasında namaz kıldık. Peygambere ağlayan ağacın,¹ kıblenin sağ tarafında direğe bitleştirilmiş parçasını selâmladık. Peygamber efendimizi andık, Allah'tan rahmet ve esenlik diledik. O, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi; o, günahkârların şefaathâsı; o, Hâşimî soyundan [Mekke'nin] Bathâ vadisinden gelen; o, övgüye lâyık elçi, ona esenlik, ona saygı, ona selâm! Kuşatsın onu rahmetiyle Rabbim, yüceltsin keremiyle yüce Hüdâm! Her zaman üstün kılsın onu Allah'ım. Ona, yanında gömülü Ebûbekir ve Ömer'e selâm verdik; Allah onlardan razı olsun. Böyle büyük bir nimete bizi kavuşturduğu, Peygamberimizin kutsal kabrine bizi ulaştırdığı için Hak Teâlâ'ya şükürler olsun. Allah'tan niyâzımız o güzelim beldeleri tekrar görmek ve ibadetimizin kabulüdür. Bu büyük nimete erişmekten dolayı mutluluk duyduk ve seyahatimize devam ettik.

Allah Elçisinin Mescidi ve Mübarek Kabri

Mescit dikdörtgen şeklinde.² Dört yandan duvarlarla çevrilmiş. Ortasında çakıltaşları ve kumla döşeli avlu var. Mescidin etrafını yontma taşla döşenmiş bir yol çeviriyor. Ravda Mukaddese [=Kutsal Bahçe, Peygamber Türbesi] denilen yapı mescidin güneydoğusundadır. Allah'ın rahmeti ve esenliği kuşatsın buranın sahibini. Burası çok hoş; hakkıyla betimlemek mümkün değil. Gayet güzel yontulmuş mermer ile çevrili etrafı. Yüzyıllardan beri esansla bezendiği için üstünden rayihalar yayıyor. Güney tarafında Peygamberimizin kabri karşısında gümüş bir çivi var. Halk orada durup kibleye arkasını dönüyor ve Peygamberimize yönelip selâm veriyor. Ondan sonra sağa; Hz. Ebûbekir'in tarafına dönüyorlar. Ebûbekir'in kabri Peygamberimizin ayak yönündedir. Daha sonra da yüzlerini Hz. Ömer'in bulunduğu yere çeviriyorlar. Ömer'in kabri Ebûbekir'in omuz hizasındadır.

Kutlu Bahçe'nin kuzeyinde mermerden yapılmış küçük bir havuz var. Onun kible tarafında mihrap şeklinde [bir çıkıntı] görülüyor. İşin doğrusunu Allah bilir ya, orasının Fâtıma anamızın evi olduğu ve kabrinin orada bulunduğu söylenir. Mescidin ortasında zeminde bulunan kilitli kapak, bir yeraltı odasının girişi aslında. Bu odadan basamaklarla aşağı iniliyor ve mescit dışına, Hz. Ebûbekir'in evine varılıyor. Bu yeraltı odasının üzerinde Âişe anamızın, pederi Hz. Ebûbekir'in evine gitmek için kullandığı yol vardır. Hadîste bildirilen girişin burası olduğu kesin. Peygamber efendimiz bu yolun bırakılıp diğer yolların kapatılmasını salık vermiştir. Ebûbekir'in evi karşısında Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'ın evleri mevcut.³ Mescidin doğusunda ise Peygamber şehrinin büyük bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in evi var.⁴ Selâm Kapısı civarında bulunan ve suyu, Ayn-ı Zerka [= Mavi Göze] adlı gür bir kaynaktan gelen çeşmeye merdivenle iniliyor.

Kutlu Mescidin İlk Yapılışı

Peygamberimiz Pazartesi günü, Rebîülevvel'in 13. gecesinde hicret yurdu Medine'ye yaklaşınca⁵ Amr b. Avfoğulları kabilesinin yanında bir rivayete göre yirmiiki, başka birine göre yirmidört, diğer bir rivayete göreyse kırk gece konakladı. Daha sonra Medine'ye girip Neccâroğullarından Ebû Eyyûb

Ensârî'nin evine misafir oldu.⁶ –Allah ondan razı olsun– Mescit ve kendi odaları yapıncaya kadar yedi ay orada kaldı. Mescidin yapılacağı arsa, Neccâroğullarından Sehl ve Sühey'l'in hurma kurutmada kullandıkları mekân idi. Onların babası olan Râfi'nin soyu şöyle: Râfi b. Ebû Ömer b. Ânid b. Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik b. Neccâr. Baba Râfi b. Ebû Ömer daha önce vefat ettiği için bu kardeşler yetim kalmışlar. Bir rivayete göre Es'ad b. Zürâre, başka bir rivayete göre ise Ebû Eyyûb Ensârî tarafından yetiştirilmişlerdir. Peygamberimiz yahut Ebû Eyyûb Ensârî bu arsanın bedelini ödeyerek yetimleri razı etti. Bazı rivayetlerde bu iki kardeşin arsayı Allah rızası için Peygamber'e verdikleri anlatılır.

Peygamberimiz mescidin inşasında ashabıyla beraber çalıştı; etrafında duvar yükseltmişse de çatı ve sütun koymadı. Kare şeklinde yapılmıştı. Boyu da eni de yüz arşın geliyordu. Bir rivayete göre ilk yapıldığı zaman eni boyundan kısaydı. Duvarın yüksekliğini bir adam boyunda yaptı. Sıcaklığın şiddeti artınca onun güzide arkadaşları mescidin çatıyla örtülmesinin uygun olacağını ifade ettiler. Bunun üzerine hurma ağacından kütükler dikip dallarıyla çardak yaptırdı. Yağmur yağdıkça çardaktan mescide damladığından, muhterem dostları damın çamurla sıvanması hususunda konuşmuşlar; Peygamber Efendimiz ise şöyle cevap vermiştir:

"Peygamber Musa'nın çardağı yahut gölgesi gibi bir gölgelik yeterlidir. Durum bundan da basit!" Bazıları;

"Musa'nın gölgesi nedir?" diye sorunca şu cevabı vermiştir:

"Ayağa kalktığı vakit başı yukarıya dokunurdu. Böyle bir gölgelik!" Mescide önce üç kapı yapılmış ise de kible değiştirildiği zaman güney tarafındaki kapatılmıştır. Peygamberimiz ve Ebûbekir Sıddık'ın zamanlarında bu hâlde kaldı mescit...

Ömer b. Hattâb'ın hilâfeti esnasında mescit genişletildi ve Ömer şöyle dedi:

"Peygamberimizin zaman zaman 'mescidi genişletmemiz lâzım' dediğini duymasaydım bu işi yapmazdım!"

Hız. Ömer ahşap direkleri kaldırıp yerine tuğladan yapılmış sütunlar koydu. Temeli bir adam boyu taşla ördü. Kible yönü hariç her yönde iki kapı olmak üzere mescidin kapılarını altıya çıkardı. Kapılardan birinin, kadınların giriş-çıkışına tahsis edilmesi gerektiğini söyledi. Hak Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar bu tarafta bir tamiratta bulunmamıştır.

Hız. Ömer bir defasında da şöyle demişti:

"Bu mescidi sahraya kadar genişlettik [diyelim], yine de Resûlullah'ın mescidi sayılır!" Bu sözleriyle Peygamber'in

amcası Hz. Abbâs'a ait bir mıntıkanın mescide ilâve edilmesi gerektiğini ima etti ise de Hz. Abbâs bu teklifi kabul etmedi. Orada bulunan bir oluk mescide akıyordu. Ömer'in, "halka eziyet veriyor" diyerek söz konusu oluğu söküp atması üzerine Hz. Abbâs bu işe bozuldu, Ömer ile münakaşa etti. Anlaşmazlık büyümesin diye Übeyy b. Ka'b'ı aralarında hakem tayin ettiler. Onun evine vardıklarında hemen izin verilmedi. Kapıda bir saat beklediler. Übeyy b. Ka'b;

"Hizmetçim başımı yıkıyordu.." diyerek mazeret gösterdi. Hz. Ömer söze başlayacağı sırada Übeyy:

"Bırak, [Resûlullah'ın amcası olma] konumundan ötürü Ebu'l-Fadl Abbâs söze başlasın!" dedi. Abbâs konuşmaya başladı:

"Peygamber bana burada bir mıntıka ayırmıştı. İşte o gördüğünüz yeri birlikte yaptık. Hattâ oluğun konulması esnasında Allah elçisinin mübarek omuzlarına ayağımla bastım. Şimdi Ömer geldi, oluğu kaldırdı; onun yerini mescide katmak istiyor!" Übeyy b. Ka'b cevaben şöyle dedi:

"Bilgim var bu konuda: Peygamber'den işittiğime göre Davud [as] Allah Evi'ni yapmayı düşününce o mekânın iki yetime ait olduğunu gördü. Hemen satmalarını teklif etti. Fakat yetimler razı olmadılar. Davud Peygamber yetimleri razı edip aldı arsayı. Ancak daha sonra yetimler aldatıldıklarını ileri sürdüler, satışı bozdular. Yeniden [başka bir fiyat üzerinde] alım işi yapıldı. Fakat yetimler yine satışı bozdular ve Davud Peygamber istenen ücreti çok fahiş gördü. İşte o zaman Allah tarafından şöyle bir vahiy geldi Davud Peygamber'e:

" 'Eğer kendi malından bir şey vereceksen elbette bilirsin ne yapacağını! Bizim rızkıımızdan vereceksen onları razı edecek şekilde ver. Çünkü zulüm ve haksızlık üzerine inşa edilmeyecek tek ev varsa o da benim beytim, benim mabedimdir! Yasak koydum artık, bu mabedi yapmayacaksınız!' Bunun üzerine Hz. Davud:

'Yâ Rab! Öyleyse bu işi Süleyman'a ver' dedi. Allah Teâlâ da bu işi Süleyman Peygamber'e nasip etti."

Hz. Ömer bu sözler üzerine:

"Anlattığınız şeyin Hz. Peygamber'in ağzından çıktığını bana kim ispat edecek?" deyince Übeyy b. Ka'b Ensâr'dan bir grubu oraya getirdi. Onlar da bu rivayetin Peygamber Efendimizden geldiğini söylediler. Hz. Ömer:

"Senden başkası olmasaydı sözünü yine kabul ederdim, fakat sadece kesinlik istedim." dedi. Sonra Abbâs'a dönerek:

"Allah'a hamdolsun, ayakların omuzlarıma basmadıkça oluğu kaldırdığın yerden oraya koymam!" dedi. Böylece gönül hoşluğuyla, seve seve bu işe razı olduğunu gösteriyordu. Bu olaydan sonra Hz. Abbâs yumuşadı:

"Madem ki burasının bana ait olduğu isbat edildi, ben de Allah yoluna bağışladım burayı!" dedi. Böylece Hz. Ömer oradaki evi yıkarak mescide ilâve etti. Daha sonra Hz. Osman uğraştı mescidin

genişletilmesine ve tamirat işlerine kendisi de katıldı. Gün boyunca orada bulunurdu. Mescidi beyaza [=kirece] boyayıp, nakışlı taşlarla süsleyen de odur. Doğu tarafı hariç diğer bütün yönleri genişletmiş, demir ve kurşun direklerle sabitleştirilen taş sütunları da o yerleştirmiştir. Daha sonra [Abanoza benzeyen] ve sc adı verilen bir ağaçla çatıyı örttü; bir mihrap yaptırdı. Bazı rivayetlere göre ilk mihrabı yapan Mervân'dır.⁷ Bir rivayete göre de mihrap, Emevî halifesi Velîd'in zamanında mer b. Abdülazîz tarafından yaptırıldı. Daha sonra Velîd mescidi genişletmiştir. İnaaat işini de mer b. Abdülazîz stlenmiştir. O, mescidin güzelleşmesi, mükemmel olması için çok çaba gösterdi; mermer ve simli sac kullanılmasına önem verdi. Halife Velîd bununla kalmamış;

"Peygamber mabedini inşa edeceğim, bana bu konuda yardım et!" diye Rum hükümdarına haber göndermiştir. Bunun zerine Rum asıllı işçi ve sanatkrlarla beraber 80.000 miskal altın geldi Rum diyarından.⁸ Halife Velîd, Peygamber eşlerine ait evlerin mescide katılmasını emredince mer b. Abdülazîz mabedin  yanında bulunan evleri tek tek satın aldı. Fakat kble tarafına varınca Hz. Hafsa'nın soyundan gelen mirasçı Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer, Hafsa'nın evini satmaktan kaçındı. Aralarında konuşmalar geçti. Sonunda mer b. Abdülazîz arada bir yol aılacak kadar mekn gönül hoşluğuyla satın aldı ondan... Geri kalan kısmı Ubeydullah'a kaldı yine.

Bugün mescidin [büyük] girişi de işte orasıdır. Ömer b. Abdülazîz mescidin dört köşesine dört minare yaptırmıştır. Bunlardan biri Mervân'ın evine bakıyordu. Süleyman b. Abdümelik hacca geldiğinde o evde konaklamış ve müezzin ezan okurken Süleyman'ı seyredince minarenin yıkılmasını emretmiş!

Ömer b. Abdülazîz mescide mihrap koyandır. Hattâ ilk defa mihrap âdetini çıkaranın da o olduğu söyleniyor. Bundan sonra Halife Mehdî b. Eb Ca'fer Mansûr mescidi genişletme çalışmalarında bulundu. Pederi Eb Ca'fer çok arzu etmesine rağmen bu sevaba nail olamamıştı. Söz konusu genişletme işiyle ilgili olarak Hasan b. Zeyd, Eb Ca'fer Mansûr'a bir mektup göndererek, "Mescidin doğu tarafına doğru genişletilmesi durumunda, Ravda'nın [=Kutlu Bahçe'nin] tam ortada kalacağını" bildirdi. Eb Ca'fer, Hasan b. Zeyd'e, Hz. Osman'ın evini yıkma niyetinde olduğu ithamında bulunarak;

"Ben senin ne amaçladığını biliyorum, Osman'ın evinden elini ek!" diye nâme gönderdi!

Eb Ca'fer, yaz mevsiminin kızgın günlerinde avlunun örtülerle glgelendirilmesini salık verdi. Bu rtler avludaki ahşap [direklere] gerilen iplerin üstüne seriliyordu. Böylece namaz kılanlar sıcaaktan kurtulmuş oluyorlardı.

Velîd'in genişletmesi ile mescidin boyu ikiyüz arşına ulaşmışken Halife Mehdî bunu yze çıkarmış, maksûre adı verilen yer daha önce iki arşın yükseklikteyken Mehdî ile beraber zemin seviyesine indirilmiştir. Mehdî mescidin birçok köşesine kendi ismini yazdırdı.

Daha sonra Melik Kalâvun, Selm Kapısı civarında abdest almaya yarayacak bir şadırvan yaptırdı. Buranın inşaatında Akmr adıyla bilinen Emir Sâlih Alâeddîn'i görevlendirdi. Akmr, binaya gayet geniş bir avlu yaptı. Avlunun çevresinde odalar sıralanıyordu. Oraya su da getirdi. Melik Kalâvun, Mekke'ye bunun aynısını yaptırmak istediye de muvaffak olamamıştır. İlerde anlatacağımız gibi onun oğlu Melik Nâsır, Saf ile Merve arasında bunun benzerini yaptırmıştır...

Peygamber Mescidi'nin kiblesi kesindir, çünkü orayı kendisi tayin etmiştir. Bir rivayete göre mescidin kiblesini Melek Cebrâil belirlemiştir. Bir diğer rivayete göreyse Cebrâil, Peygamberimize yön göstermiş, Peygamberimiz de buna göre belirlemiştir kibleyi. Başka bir rivayete göre ise Cebrâil dağlara işaret ettiğinden dağlar Kâbe görününceye kadar alçalmış, Peygamberimiz de Kâbe'yi aynen görmüş ve kibleyi böyle belirlemiştir. Hangisine itibar edilirse edilsin her bakımdan Peygamber Mescidi'nin kiblesi kesindir.

Peygamberimiz Medine'yi ilk teşrif ettiklerinde kible Beyt-i Makdis yönüne doğruyken, bir rivayete göre onaltı, başka bir rivayete göre ise onyediy ay sonra Kâbe yönüne çevrildi.

Mescidin Minberine Dair Rivayetler⁹

Hadîste bildirildiği gibi Peygamberimiz önceleri mescitte bir hurma ağacının gövdesi üzerinde hutbe okurdu. Minber inşa olunduktan sonra hutbeyi minberde vermeye başladı. O zaman daha önce hutbe okuduğu hurma ağacının gövdesi; dişi devenin süttten kesilen yavrusunun ardından ağladığı gibi inlemiştir. Rivayete göre Peygamberimiz dayanamamış, minberden inerek hurma ağacını kucaklamış ve inlemesini durdurmuştur. Peygamber Efendimiz bu rivayete göre şöyle demiştir:

"Eğer o hurma kütüğünü kucaklamasam kıyamete kadar ağlardı." Minberi kimin yaptığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre Temîm Dârî adlı sahabe tarafından, başka bir rivayete göre ise hicret yurdu Medine'de Peygamber'i karşılayan ve Ensâr adı verilen yüce insanlardan bir kadıncağzın kölesi yapmış bu minberi.

Minberin malzemesine gelince, bir rivayete göre [Medine yakınındaki] Gâbe'den gelen ılgın ağacından, başka bir nakle göre ise "esil" adı verilen [odunu sert bir] ılgın türünden yapılmıştır. Minber üç basamaktır. Peygamberimiz en üsttekine çıkarak hutbeye başlar, mübarek ayaklarını orta basamağa bırakırdı.

Hız Ebûbekir halife olduğu sıralarda orta basamağa çıkar, ayaklarını birinci basamağa koyardı. Hız Ömer ise tevazuundan ötürü birinci basamağa oturur, ayaklarını yere basardı. Hız Osman, hilâfetinin başlangıcında böyle yapmış ise de daha sonra en üste, yani üçüncü basamağa çıkmıştır. Muâviye, halife olunca minberin Şam'a getirilmesini istedi. Halk sert itirazlarda bulundu, ortalık karıştı. O esnada çok şiddetli rüzgârlar esti. Güneş karararak gündüz vakti yıldızlar gözüktü. Yeryüzü öyle siyahlaştı ki insanlar birbirleriyle çarpışmaya, yollarını dahi ayırdedememeye başladılar. Muâviye bu manzara karşısında dehşete kapılarak minberi Şam'a nakletmekten vazgeçti. Diğer taraftan minberin altına altı basamak daha ilâve etti. Böylece basamakların sayısı dokuzaya çıkarılmış oluyordu.

Peygamber Mescidi'nin İmam ve Hatibi

Medine'ye vardığımızda mescidin imamı Mısır'ın ileri gelenlerinden Selâme b. Bahâeddîn idi. Onun yardımcısı ise dünyaya ehemmiyet vermeyen, nice üstatların piri olan iyi yürekli bilgin İzzeddîn Vâsıtî'dir. Daha önceleri Sirâceddîn Ömer Mısırî adlı bilgin,¹⁰ Medine'de hatiplik ve kadılık görevini beraberce yürütmekteymiş.

Hatip Sirâceddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Sirâceddîn Medine'de imamlık ve hatiplik görevini kırk sene yürüttükten sonra Mısır'a dönmeye niyetlenir. Rüyasında üç kez Peygamberi görerek her defasında Medine'den çıkmaması ve ecelinin yaklaştığı doğrultusunda uyarılar alır. Yine de kulak vermez. Medine'den çıkar. Mısır'a üç günlük mesafede bulunan Süveyş yöresinde vefat eder. Fena akıbetten, hayırsız ölümden Allah'a sığınırız.

Onun yardımcısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ferhûn idi; Allah rahmet eylesin ona. Bugün Medine'de bulunan oğullarından biri, Mâlikî mezhebinin başhocası ve adliye müfettişinin başyardımcısı olan Ebû Muhammed Abdullah'tır. Bir diğeri de Ebû Abdullah Muhammed adını taşıyor. Bu aile aslen Tunusludur. Oranın asillerinden.

Daha sonra Medine'de hatiplik ve kadılık vazifesi, evvelce Kerek Kalesi kadılığı yapan Cemaleddîn Asyûtî'ye verildi. Bu adam Mısır'ın Asyût yöresinden gelmiştir.

Peygamber Mescidi'nin Hizmetkârları, Müezzinleri

Mescidin hizmetkârları ve muhafızları Habeşli gençlerdir. Diğerlerinden de var. Bunların görünüşleri gayet iyi, elbiseleri temiz, kendileri zarıfir. Başlarında bulunan reise Şeyhu'l-Huddâm [=Hizmetkârbaşı] adı verilir. Bu adam büyük emirler gibi giyinir. Hizmetkârların maaşı Mısır ve Şam'dan gelmektedir. Her sene tam zamanında teslim edilir.

Harem-i Şerif'in başmüezzini Cemaleddîn Matarî adlı büyük hadîs bilginidir. Bu adam Mısır'ın Matariyye kasabasından gelmiş. Oğlu Afîfüddîn Abdullah'tır. Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, Harem-i Şerif'in eski hizmetkârlarından olup Gırnata asıllıdır.¹¹ O, Terrac diye de tanınır. Bu adam nefsinin fitnesine düşmekten korktuğu için cinsel organını kesmiş!

Ebû Abdullah Garnâtî'nin Garip Hikâyesi

Anlatıldığına göre Gırnatalı Ebû Abdullah önceleri Abdülhamîd Acemî adlı bir üstadın hizmetkârıymış. Üstat, Ebû Abdullah'a, hüsn-ü zan eder, kendi ailesine [zararı dokunmayacağı konusunda] ona güvenirmiş. Yolculuğa çıktığı vakit evini ona emanet edermiş.

Bir keresinde yine yolculuğa çıkmaya niyet ediyor. Her zamanki gibi evi Ebû Abdullah'a teslim ediyor. Yalnız bu defa üstadın eşi, Ebû Abdullah'a "asılarak" arzusuna ulaşmak niyetinde olduğunu açık açık belli ediyor. Ebû Abdullah endişeyle:

"Ben Allah'tan korkarım! Ailesini ve servetini bana emanet eden adama asla ihanet etmem!" dediği hâlde kadın yanaşiyor, yanaşiyor, hep önüne çıkıyor. Ebû Abdullah hafakanlar içinde özbenliğinin ayartmasından korkarak cinsel organlarını kendi başına kesiyor ve bayılıyor! Halk kendisini bu hâlde buluyor... Hemen tedavi ediyorlar. Tamamen iyileştikten sonra mescidin hizmetkârları arasına giriyor, müezzinlik yapıyor, hattâ onların reisi oluyor. Halen hayattadır.

Kutlu Medine'ye Gelip Yerleşenler

Bunlardan biri Üstat Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Merzûk'tur. Vaktini mescitte ibadet etmekle, namaz ve oruçla geçirir. Dirençli bir adamdır; tevekkül sahibidir, zaman zaman Mekke'de

kalıyor olmalı. Yediyüzyirmisekiz yılında Mekke'de ona rastladım. Onun kadar tavaf eden başka birini görmedim. Tavaf edilen yer sıcak olmasına rağmen bu denli dirençli oluşuna hayret etmiştim. Orası siyah taş ile döşenmiştir. Bu taşlar güneş ışığının hararetiyle kızgın levhalara dönüşerek dayanılmaz olur. Sakalar tarafından zaman zaman su dökülse de damlalar hemen buharlaşır ve tekrar ısınır burası. Tavaf edenler çoğunlukla bu vakitte çorap giydikleri hâlde, Ebu'l-Abbâs yalın ayak yapardı tavafını. Bir gün onunla beraber tavaf yerine geldim. Hacer-i Esved'e selâm vermek için ilerledim. Zemin çok sıcaktı; alevleriyle yakaladı beni. Niyetim bu mübarek taşı öptükten sonra geri seğırtmekti. Büyük bir gayretle oraya ulaşmaya muvaffak oldumsa da döndüm, tavaf edemedim. Cübbemi yere koyup üzerinden yürüyerek geri geldim ve revakların altına ulaştım.

O sıralarda Gırnata şehrinin büyüklerinden Vezir Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh Sehl b. Mâlik Ezdî, Mekke-i Mükerrreme'de ikamet ediyordu. Bu adam her hafta yetmiş tavaf ediyorsa da gün ortasında güneşin altında tavafa hiç yanaşmazdı!.. Oysa Ebu'l-Abbâs öğlen vakitlerinde dahi tavaf ederek veziri geçirdi. Medîne-i Münevvere'ye gelip oradan ayrılmayanlar arasında Üstat Saîd Merrâkeşî Keffî de vardır. Mekke'de kalanlar arasındaysa Şeyh Ebû Mehdî İsa b. Harzûz Miknâsî'yi sayabilirim.

Şeyh Ebû Mehdî İsa'nın Bir Kerameti

Şeyh Efendi yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye gelmiş, kalma niyetiyle... Bir gün kendisi gibi sürekli orada ikamet eden bir grupla Hirâ dağına hareket etmiş, yukarı çıkıp Peygamberimizin ibadet ettiği yere ulaştıklarında arkadaşları oradan inerek giderler. Ebû Mehdî geride kalır. Dağda gördüğü bir yolu daha kısa zannederek takip eder. Arkadaşları işlerini bitirip dağın eteklerine indiklerinde Ebû Mehdî'yi beklemeye başlarlar ama o gelmez. Çevrelerinde ona ait bir iz göremediklerinden daha önce gittiğini zannederler ve Mekke'ye dönerler. Halbuki Şeyh Ebû Mehdî İsa, kendi yanlış yolunu takip ederek başka bir tepeye çıkar. İyice kaybolur. Sıcaktan ve susuzluktan bîtap düşmüştür. Pabuçları delik deşik olduğundan elbisesini keserek kumaş parçalarıyla ayaklarını örtmeye çalışır ve yola devam edemez artık... Muğaylan denen [dikenli] ağacın gölgesine sığınır. O esnada Hak Teâlâ, deve üzerinde bir bedevî gönderir ve onu kurtarır bedevî. Şeyh Ebû Mehdî'nin belinde altın dolu bir kesecik varmış; bunu kendisine yardım eden bedevîye sunar... Yaklaşık bir ay, ayağa kalkamaz. Ayaklarının derisi baştan sona soyulmuş ve yeni cilt yürümüş tabanlarına. Bunun bir benzeri ileride anlatacağım gibi benim arkadaşlarımla başından geçmiştir. Medine'de bir süre ikamet edenlerden biri de Ebû Muhammed Seravî'dir. Bu adam çok güzel *Kur'an* okur. O da aynı yıl Mekke'de kalanlardandı. Oradayken öğle namazından sonra Kâdî İyâd'ın *Şifâ* kitabını okurdu.¹² Mekke'de terâvih namazını da o kıldırırdı.

Fıkıh bilgini Ebu'l-Abbâs Fâsî, Medine'de ikamet edenlerden olup orada Mâlikî mezhebinin başhocalığını yapmıştır. Daha sonra Şeyh Şihâbeddîn Zerandî'nin kızıyla evlenmiştir.

Ebu'l-Abbâs Fâsî'nin Garip Bir Sözü ve Canını Zor Kurtarışı

Rivayetlere göre Ebu'l-Abbâs bir keresinde sohbet ederken ensâb ilmini [=soybilim] iyi bilmediği ve dilini tutmaya dikkat etmediği için büyük bir hataya düşer:

"Hz. Hüseyin'in soyundan gelme kimse kalmamıştır, [onun zürriyeti devam etmiyor]." der. Bu söz Medine emirliği yapan Tufeyl b. Mansûr b. Cemmâz Hüseyinî'nin kulağına gider. Ebu'l-Abbâs'a kızar

bu adam; hattâ onu öldürmeye karar verir. Ardından ileri geri konuşur. Nihayet onu Medine'den sürer. Daha sonra idam için Ebu'l-Abbâs'ın arkasından adam gönderdiyse de izine rastlamaz. Dilin âfetlerinden, oraya buraya kayıvererek açtığı belâlardan Allah'a sığınırız!

Medine Emiri¹³

Medine'de emirlik vazifesini yürüten Kübeys b. Mansûr b. Cemmâz'dı. Kübeys, amcası Mukbil'i öldürmüş, bir söylentiye göre onun kanıyla abdest almış! Ne iğrenç!

Kübeys, yediyüzyirmiyedi yılında şiddetli sıcakların bastırıldığı sırada adamlarıyla beraber çöle gider. Gün ortasında sıcaklığın şiddetiyle ağaçların gölgelerine dağıldıkları zaman Mukbil'in oğulları bir grup köleyle gruba sızarak Kübeys'i¹⁴ yakalarlar;

"Mukbil'in katillerinden intikam almalı!" diye bağırırmaktadırlar. Taş fırlatarak ve ok atarak adamı öldürüp kanını yalarlar. Bu olaydan sonra Kübeys'in kardeşi olan ve Ebu'l-Abbâs'ı sürdüğü yukarıda anlatılan Tufeyl b. Mansûr emir olur.

Medine Dışındaki Kutsal Yerler

Bunlardan biri Bakî'l-Garkad'dır.¹⁵ Medine'nin doğusunda yer almaktadır. Bakî Kapısı'ndan gidilir oraya. Adı geçen kapıdan çıkılınca solda; Peygamberimizin halası ve Zübeyr b. Avvâm'ın annesi olan Safiye binti Abdülmuttalib'in kabri var.¹⁶ Bunun önünde Medine'nin önder bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in mezarı bulunuyor. Üzerinde sade, mütevazı bir kubbe vardır. Onun önünde de Resûlullah'ın mübarek oğlu İbrahim'in kabri mevcut;¹⁷ ak bir kubbe altında. Bu kubbenin sağında Ebû Şahme diye bilinen Abdurrahman b. Ömer b. Hattâb'ın mezarı var. Onun karşısında ise Akîl b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Zülcenâheyn Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kabirleri mevcut.¹⁸ Bunların karşısında Peygamber'in eşleri ve müminlerin anneleri olan yüce kadınlara ait mezar haziresi var. Allah onlardan razı olsun. Bu hazirenin yakınında ve Bakî Kapısı'ndan çıkınca hemen sağ tarafta Peygamberimizin amcası Abbâs'ın ve Hz. Hasan'ın kabirlerinin bulunduğu bir başka hazire var, kubbe yükseliyor bunun üstünde.¹⁹

Hız. Hasan'ın başı Abbâs'ın ayak ucundadır. Her ikisinin mezarları, yerden yüksekçe ve geniş olup birbirlerine çok hoş bir tarzda bitiştirilen levhalarla örtülüdür. Bunlar, işçiliği harikulade diyebileceğimiz pirinç kaplamalarla süslü. Meşhur kabristan Bakî'de Muhacirlerin, Ensar'ın ve diğer sahabenin mezarları var ise de pek azı biliniyor. Bakî Kabristanı'nın sonunda Ebû Ömer Osman b. Affân'ın mezarı mevcut.²⁰ Üzerinde büyük bir kubbe var. Allah onlardan razı olsun. Bunun yanı başında Hz. Ali'nin annesi Fâtıma binti Esed'in kabri mevcut.²¹ Allah Teâlâ ondan ve oğlu Ali'den hoşnut olsun...

Kutlu ziyaretgâhlardan biri de Kubâ²² olup Medine'nin güney tarafında ve iki mil uzaklıktadır. Aradaki yol hurma bahçelerinden geçiyor. *Kur'an*'da, Allah'ın hoşnutluğu ve takva üzerine kurulduğu belirtilen mescit işte orada. Bu mabet, kare şeklinde olup uzaktan göze çarpan bembeyaz ve uzun bir minareye sahiptir. Tam ortasında Resûlullah'ın devesinin çöktüğü nokta... Halk bereketlenmek, manevî havadan nasiptar olmak için oracıkta ibadet ediyor. Mescidin iç avlusunun kible tarafında bir yükseltiyeye kondurulmuş mihrap Peygamberimizin ilk defa eğilip rükûa vardığı yerdir. Mescidin yine

kible tarafında eskiden Ebû Eyyûb Ensârî'ye ait olan ev mevcut. Buna bitişik olarak Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin evleri var. Allah hepsinden razı olsun.

Mescidin karşısında Bi'r-i Arîs adı verilen kuyu mevcut. Daha önce deniz suyu gibi acı bir su akıtmış. Peygamber Efendimizin ağız suyu oraya değdikten sonra acılığı gitmiş; tam içimlik olmuş. Peygamberimizin yüzüğünün Hz. Osman'ın parmağından o kuyuya düştüğü söylenir.²³

Ziyaretgâh olan mekânlardan biri de Medine dışında bulunan Hacerü'z-Zuyût'tur [=Zeytinyağı taşı]. Oradan Peygamberimizin bereketiyle zeytinyağı sızdığı rivayet ediliyor. Buranın kuzeyinde "Bi'r-i Budâa" denilen bir kuyu var. Oranın karşısında ise "Cebelü's-Şeytân" [=Şeytan dağı] bulunuyor. İblis, Uhud Savaşı'nda;

"Peygamberinizi öldürdüm!" diye oradan bağırmış.

Müşriklerin, ordular toplayıp harekete geçtikleri Ahzâb [=Uhud] Harbi'nde Peygamber emriyle kazılan hendeğin kenarında "Hısn-ı Uzzâb" [=Bekârlar Kalesi] diye bilinen bir kale vardır.²⁴ Hz. Ömer tarafından Medine'deki bekârlar için yaptırıldığı rivayet olunuyor. Oranın önünde batı yönünde "Bi'r-i Rûme" [=Rum göleti] vardır. Hz. Osman bu göletin yarısını 20.000 dinara satın almıştır. Mübarek ziyaretgâhlardan biri de Uhud dağıdır.²⁵ Uhud, bereketli bir dağ. Peygamberimiz onun hakkında şöyle buyuruyor:

"Uhud öyle bir dağ ki, o bizi sever, biz de onu severiz!" Bu dağ Medine civarında şehre yaklaşık bir fersah uzaklıktadır. Onun karşısında ulu şehitlerin gömüldüğü yer var. Resûlullah'ın amcası Hz. Hamza'nın mezarı orada; Uhud Savaşı'nda şehit olan Peygamber ahabının kabirleri de onun etrafında. Hepsi Uhud'un kible yönüne doğru dizilmiştir. Uhud dağına giden yol üzerinde Hz. Ali'ye ve Selmân-ı Fârisî'ye nispet edilen iki mescit var. Peygamber efendimize Fetih Sûresi'nin Allah tarafından indirildiği mekân olarak bilinen "Mescidü'l-Fetih" adlı mabet de orada.

Bu yolculukta Medine'de dört gün kaldık. Her geceyi mescitte geçirdim. Halk mescidin ortasında halkalar yaparak büyük mumlar yakıyordu. Önlerinde *Kur'an-ı Kerim* rahleleri bulunuyor, bazısı okuyor, bazısı Allah'ı anıyordu. Bir kısmı da Ravda Mutahhara'yı [=Peygamberimizin türbesi] ziyaret ediyordu. Deve sürücüleri [=çöl kılavuzları] mescidin her tarafında Peygamberimizin övgüsünü içeren dizeler okuyorlardı. Böyle mübarek gecelerde halkın âdeti buydu. Mescit sakinlerine ve yoksullara bol bol sadaka verirlerdi. Şam'dan Medine'ye yöneldiğim bu seyahatte, Medinelilerden Mansûr b. Şekl adlı erdemli bir insan yanımda yolculuk etmiş ve burada beni konuk etmişti evine... Mansûr ile daha sonra Halep ve Buhara'da da görüştük. Aynı şekilde Zeydiye mezhebi kadısı Şerefüddîn Kasım b. Sinân ile Gırnatalı derviş Ali b. Hucr Emevî de bana yol arkadaşlığı etmişlerdir.

Ali b. Hucr'un Hikâyesi

Allah Teâlâ'nın yüce kıldığı Medine'ye vardığımızda –en güzel selâm oranın sakinlerine olsun– demin bahsettiğim Ali b. Hucr rüya görüyor. Rüyasında biri "Şu beyitleri dinle ve ezberle!" diyerek başlıyor söylemeye:

"Müjdeler olsun size ey ziyaretçiler!"

*Ey Peygamber aşkıyla Peygamber kabrine gelenler!
Onun sayesinde kurtuldunuz kıyamet günü belâ ve kirden
Seğirttiniz sevgilinin mezarına her bir yerden,
Mutluluğa kavuşsun, huzura ersin,
Burada sabahlayan burada geceleyen!"*

Böylece Ali b. Hucr, arkadaşları gittikten sonra Medine'de bir süre kaldı. Daha sonra yediyüzkırküç yılında Hint ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye [=Delhi] gelerek benim yanımda konakladı. Rüyasını Hint sultanına anlattığımda huzura çağrıldı. Gördüklerini tekrar anlattı. Sultan hayretler içinde kaldı. Ona Farsça güzel sözlerle hitap ederek yanında misafir olmasını rica etti. Tenge denilen altın para biriminden üçyüz adet vermişti ona. Tenge, ayar bakımından Mağrip dinarının [=altınının] ikibuçuk mislidir. Bundan başka eğeri ve gemi süslenmiş bir at hediye ederek, gayet güzel bir hil'at da ihsan etmişti. Hattâ günlük harçlık tahsis edilmesini de adamlarına emretmişti.

Dihlî'de Gırnatalı iyi bir fıkıh bilgini vardı. Bu adam Bicâye'de doğmuştur. Hintliler tarafından Cemaleddîn Mağribî diye tanınmaktaydı. Ali b. Hucr, onunla dost oldu, ayrıca ona kızını vereceğini vaat ederek evinin dışında bulunan küçük bir daireye yerleştirdi onu. Bu arada bir câriye ve hizmetçi satın aldı. Altınlarını hiç kimseye emanet edemiyor, elbisesinin bulunduğu bohçaya saklıyordu. Câriye ile hizmetçi altınları çalmak için birleştiler. Nitekim alıp kaçtılar da! Ali evine geldiği zaman ne altınlarını buldu, ne câriyesini ne de kölesini! Yemeden içmeden kesildi. Ona çok dokunmuştu bu; ağır bir hastalığa yakalandı. Durumunu Dihlî valisine arzettiğimde çalınan miktarın hazırlanıp Ali'ye verilmesini emretti. Ne kadar kayıp olduğunu öğrenip Sultana bildirecek adam Ali'nin evine geldiğinde karşısında cansız bir beden buldu! Allah rahmet eylesin.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ, MEKKE'YE SEYAHAT

Onyedinci Bölüm Notları

Medine'den hareket ettik, Mekke'ye yöneldik. Resûlullah'ın ihram giydiği¹ Zü'l-Huleyfe adlı mabedin civarında konakladık.² Burası Medine'den beş mil uzaklıktadır ve Medine bölgesinin sınırı da buradan başlar. Yakınında bulunan Akîk vadisinde dikişli elbiselerimi çıkardıktan sonra boy abdesti alıp ihrama girdim. İki rekât namaz kılarak ifrâd tarzında hac yapmaya niyet edip Şı'b Ali denilen [geçide] varıncaya kadar bütün vadi, tepe, iniş ve yokuşlarda durmadan lebbeyk [=derhal hizmetindeyim Allah'ım!] dedim. O geceyi Şı'b Ali'de geçirdikten sonra Revhâ'ya gittik. Orada Zâtü'l-Alem adında bir gölet var.³ Hz. Ali'nin cinlerle savaştığı rivayet olunuyor burada. Oradan hareket ederek Safrâ'ya vardık.⁴ Gayet güzel, mamur bir vadi orası. Suyu, hurma ağacı ve evleri çok. Bir de Hz. Hasan soyundan gelenlere ve benzerlerine ayrılmış bir konak var. Ayrıca büyücek bir kale bulunuyor orada. Bu kalenin ardında diğer kaleleri, birbirine bitişik köyleri gördük ve nihayet Bedir'e vardık.⁵ Burası Allah Teâlâ'nın elçisine zafer verdiği, vaadini tuttuğu, müşrikleri mahvettiği yerdir. Bedir aslında bir kasabadır. Çevresinde birbirine bitişik hurma bahçeleri var; kaleye dağlar arasında bulunan bir vadiden giriliyor. Bedir'de suyu devamlı akan bir kaynak bulunuyor.

Allah düşmanı olan müşriklerin sürülüp atıldığı göletin yeri bugün bahçedir. Ashaptan şehit düşenlerin kabirleri de bunun arkasında. Meleklerin indiği rahmet dağı, kabristandan geçip Safrâ'ya yönelen kimsenin soluna düşüyor. Hemen karşısında Tubûl [=Davullar] dağı var. Bu dağ, upuzun bir kum tepesine benzer. Ora ahali her Cuma gecesi davul sesine benzer bir ses işittiklerini zannederler. Peygamberimizin Bedir Savaşı'nda Hak Teâlâ'ya dua ettiği çardak, Tubûl dağının eteğindedir. Bedir Savaşı da o dağın önünde cereyan etmiş. Gölet kenarındaki hurma ağaçlarının yanında bir mescide Mebrekü Nâkati'r-Resûl [=Peygamber devesinin çöktüğü yer] diyorlar. Bedir ile Safrâ arası bir berîd [=dört fersah] civarındadır. Bu yol, dağlar arasında bir vadidedir. Ve o vadide, hurma bahçeleri sıra sıra dizilmiştir. Zaman zaman da gözelere rastlanır.

Bedir'den hareket ettik. Bıkâü'l-Bezvâ adlı çöle çıktık.⁶ Öyle bir sahra ki kılavuz yolunu şaşırır; dost, kendi canının derdinden dostunu unuttur. Üç gün sürer burasını geçmek... Bitiminde Vâdî Râbîğ denilen bir vadi var. Orada yağmur suyundan göletler meydana geliyor ve uzun müddet kurumuyor. Mısır ve Mağrip'ten gelen hacılar orada ihrama girerler. Burası Cuhfe'den öncedir. Râbîğ'dan Hulays'a⁷ kadar üç gün yol teperek Sevîk boğazından geçtik. Sevîk boğazı, Hulays'a yarım günlük mesafede olup kumu çoktur. Hacılar Mısır ve Şam'dan getirdikleri "sevîk"i [=kavut] orada içerler, şekerle karıştırarak... Hac görevlisi olan emirler bunu kâselere doldurarak halka dağıtırlar. Rivayete göre Peygamberimiz oradan geçerken ahabının yanında yiyecek ve içecek bulunmadığı için elini kuma daldırdı ve onlara sundu. Ashap verileni içince sevîk tadını buldu. Daha sonra Birketü'l-Huleys'de konakladık. Hurma ağaçları bakımından zengin, düz bir yer. Dağın başında sağlam bir kale var; ayrıca düzlükte de harap bir kale göze çarpıyor. Burada gür bir kaynak var. Yerin içine kazılan çukurlar vasıtasıyla su tarlalara ulaştırılıyor. Hulays'ın emiri Hz. Hasan soyundan gelen bir şeriftir. Oranın köylüleri büyük bir pazar kurarak hurma, koyun, azık vb. getirerek satarlar.

Daha sonra Usfân'a geçtik.⁸ Bu mıntıka dağlar arasında düz bir alana yayılmıştır. Gür kaynaklara

sahip kuyuları vardır. Bunlardan biri Hz. Osman'ın adıyla anılıyor. Yine onun adıyla anılan basamaklı bir yol, Hulays'a yarım günlük mesafede iki yüce dağ arasındadır. Bu yolun bir bölümünde merdiven şeklinde, çok eski bir yapının zemini göze çarpıyor. Orada Hz. Ali tarafından açıldığı rivayet edilen bir kuyu bulunuyor. Usfân'da eski bir kale ve gayet sağlam burçlar var ise de zamanla köhnemiş, harap olmuştur. Orada Mukl denilen [=kokulu bir ağaç] her yanı kaplamakta.⁹ Usfân'dan hareket ederek Batn-ı Merr'e indik.¹⁰ Buraya Merr-i Zahrân da deniliyor. Münbit bir vadi. Hurma ağacı bol, suyu tüm yöreyi âbad eden gür bir kaynak. Mekke'nin meyve ve sebzesi burada yetişiyor.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

MEKKE

Onsekizinci Bölüm Notları

Gece başlarken bu kutlu vadiden çıktık. Ruhlarımız hedefe erişmenin hazzıyla mestolmuştu. Sabahleyin, Allah'ın yüce kıldığı o güven dolu şehre, Mekke'ye vardık.¹ Hakk Teâlâ'nın kutlu yerine, dostu İbrahim'in meskenine, seçtiği tertemiz elçi Muhammed'in yurduna aktık. Benî Şeybe Kapısı'ndan girdik Beyti Haram'a [=Kutlu Ev'e]. Buraya giren emin olur, huzur bulur. Ulu Kâbe'yi seyrettik. Rabbimiz hep saygın kılsın burayı. Kâbe, celâl tahtında oturup kendini seyrettiren ve cemal perdesi altında gururla salına salına yürüyen bir gelin gibiydi. Sonsuz merhamet sahibi Yaradan'ın misafirleri sarmıştı çevresini. Görklü bahçeye, hoşnutluk cennetine ulaştırandır o!

Hemen tavâfü'l-kudûm [=geliş tavafi] yaptık, mübarek Hacer-i Esved'e [=Kara Taş] selâm verdik, İbrahim makamında iki rekât namaz kıldık. Hacer-i Esved ile kapı arasında, Mültezem'de Kâbe'nin perdelerine sarıldık; orada dua kabul olunur. Zenzem suyundan içtik. Allah elçisinden aktarıldığı gibi bu su, hangi niyetle içilmişse o şeye yarar. Yüce Allah, Peygamberimizi rahmetiyle kuşatsın, esen kılsın.

Sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yaptık [=seğirttik]. Orada İbrahim Kapısı'na yakın bir yerde konakladık.

Bu Kutlu Ev'e misafir ederek bizi yücelten Allah'a şükürler olsun. Bizi Halîl Peygamber'in –ona selâm olsun– çağrısına evet diyenlerden kılan Allah'a hamdolsun! Kâbe'yi, Ulu Mescid'i, Hacer-i Esved'i, Zenzem'i, Hıcr'ı ve Hâtem'i seyretme zevkiyle gözlerimizi doyuran Yüce Allah'adır sonsuz hamdimiz.

Hak Teâlâ'nın harikulâde işlerindedir; kalplerde bu güzel manzaralara doğru bir çekim yarattı, buradaki yüce ziyaretgâhları görme hevesi uyandırdı. Öyle bir sevda düşürüyor ki gönüllere; bir kez gelen kendini tümüyle bağlı hissediyor buraya! Ayrılan, gurbet ateşiyle yanıyor; yârdan ırak düşmenin acısıyla ah vah ediyor; yine kavuşmak istiyor. Buranın mübarek toprağı, tüm gözlerin odaklandığı yer; gönüllere taht kuran sevgisi, Hak'tan gelen bir yüce sır ve Hak dostu İbrahim'in çağrısına cevaptır.

Uzaktayken hasretle yanar gönül; yanında olmayınca hayali tüter gözünde. Oraya yönelen kişiye tüm zorluklar basit gelir, sarp yokuşlar düz olur. Nice zavallı, çelimsiz insan var ki Kâbe'yi seyrederken ölmek ister; bu yolda telef olmayı göze alır. Allah Teâlâ onu Kâbe'ye eriştirince yüzü aydınlanır; sanki bu yolda hiç acı tatmamış, karşısına hiç sorun çıkmamış, yüreciği hiç sıkışmamıştır, bahtiyardır artık...

Bu bir ilâhî nimet! Rab'dan gelen bir iş! Hiçbir lekenin karartamadığı gösterge! Hiçbir kuşkunun örtemediği belge! Çarpıtılamayacak hakikat! Basiret sahiplerinin ruhlarında yüce mevkiini bulan, düşünenlerin düşüncesinde odak noktası olan bir ilâhî kanıt bu!

Allah kime; bu yöreye gelmek, sevdasıyla yanmak nimetini vermişse elbet en büyük ihsanını yapmış, hem dünyanın hem de ahiretin tüm güzelliklerini yağdırmıştır ona. Gayrı, durmasın hemen şükretsın verilenlere, kendisine lâıyk görülen nimet için hamdetsın Yaradan'a.

Rab Teâlâ bizi; ziyareti kabul edilen, manevî ticaretinde kâr eden, hak yolda yapıp ettikleri bir bir yazılan, ondan gelen bir lutufla günahları silinen kullarından eylesin!

Ulu Şehir Mekke²

Mekke büyük bir şehir. Binalar birbirine tamamen bitişik. Bir vadi içinde, etrafı dağlarla çevrili olduğundan, uzaktan gelen, yaklaşmadıkça her yanını göremez şehrin... Bu dağlar şehrin her yanını kaplamış, fakat genelde yüksek değil. Tepelerden sadece ikisi bir hayli yüksek. Güneydoğudakinin adı Ebû Kubeys.³ Diğerisi ise batıda bulunan Kuaykîân dağı.⁴ Kuzeyde Ahmer dağı var. Ebû Kubeys yönünde Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar adı verilen iki dargeçit bulunuyor. İleride anlatacağımız gibi o civarda Handeme⁵ isminde bir dağ daha var. Minâ, Arefe ve Müzdelife gibi ibadet yerleri Mekke'nin doğusundadır.

Mekke'nin üç kapısı var. Biri şehrin üst tarafında bulunan Bâbü'l-Muallâ diğeri şehrin alt tarafında bulunan Bâbü'ş-Şubeyke'dir. Bu kapıya Bâbü'z-Zâhir ve Bâbü'l-Umre ismi de verilir, batıya düşer. Mısır, Şam, Medine ve Cidde yolu bu kapının yönündedir. İlerde anlatacağımız gibi Ten'im'e de bu kapıdan gidilir. Üçüncü kapı Bâbü'l-Mesfel ismini taşıyor ve güneyde... Hz. Hâlid b. Velîd, Mekke'nin fethinde bu kapıdan girmiş.

Mekke, Hak Teâlâ'nın kutlu kitabı *Kur'an*'da İbrahim Peygamber diliyle açıkladığı gibi ekip biçmeye müsait olmayan bir vadide kurulu.⁶ Ama ona önceden dua edildiği ve kutlu çağrıya muhatap olmada diğer şehirleri geçtiği için her türlü yeni ve acayip nimet, en güzel meyveler oraya yığın yığın geliyor.⁷ Mekke'de yediğim üzüm, incir, şeftali ve yaş hurmanın benzerini hiçbir yerde görmedim. Oraya getirilen kavunun da koku ve tat bakımından benzeri yok. Buranın etleri gayet yağlı ve lezzetli. Diğer ülkeler ve şehirlerde ayrı ayrı bulunan tüm güzellikler burada toplu hâlde. Meyve ve sebzesi Tâiften,⁸ Nahle vadisinden ve Batn-ı Merr'den gelir. Hak Teâlâ, emin beldenin sakinlerine, kadim evin komşularına lütfediyor işte.

Mescid-i Haram [=Kutlu Mescit]⁹

Mescid-i Haram diye bilinen mabet şehrin tam ortasında. Gayet geniş bir sahayı kaplıyor. Ezrakî'nin¹⁰ rivayetine göre doğudan batıya dörtyüz arşından fazladır. Eni de hemen hemen buna yakın. Ulu Kâbe bu meydanın tam ortasında yer alıyor. Mescidin dış görünümü sanatkâranedir. Manzarası hoş. Dil onu tarif etmekten âciz. Duvarlarının yüksekliği yaklaşık yirmi arşın. Çatısı üç sıra hâlde sağlam ve ince işlenmiş uzun sütunlara dayanıyor. Üç koridorun da son derece düzgün oluşu akıllara hayret veriyor. Sanki tek bir koridor... Mermer sütunlarının adedi dörtyüzdoksanbirdir. Burada, Kutlu Mescit'e ilâve edilmiş olan Dârü'n-Nedve'deki¹¹ alçı sütunları istisna ediyoruz. Dârü'n-Nedve [=Toplantı ve karar evi] kuzey tarafta bulunan avlunun içinde ve Irak Köşesi'yle Makam'ın karşısındadır. Bitişiginde olan meydana da buradan girilir. Bu bölümde duvar boyunca yay şeklinde kemerler ve onların altında peykeler vardır. Orada *Kur'an* hocaları, mushaf yazan hattatlar ve terziler oturur. Tam karşıdaki avlunun duvarında da aynı türden peykeler bulunuyor. Diğer bölümlerin duvarları dibinde peykeler varsa da üzerlerinde kemer yok. İbrahim Kapısı'nın yakınında batı avlusunun girişi vardır. Orada alçı direkler mevcut. Halife Muhammed Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr'un¹² Mescid-i Haram'ı genişletmek ve sağlamlaştırmak konusunda çok çabaları olmuş. Zaten

batıda bulunan avlunun duvarında şöyle yazıyor:

"Müminlerin emiri Abdullah Muhammed Mehdî, Allah Evi'ni ziyaret edenler için Mescid-i Haram'ın genişletilmesini emretti. Bu iş yüzaltmışyedi senesinde yapıldı. Allah onu iyilerden eylesin."

Yüce Kâbe¹³

Kâbe, mescidin ortasında küp şeklinde bir bina. Yüksekliği üç taraftan da yirmisekiz arşın. Mübarek Hacer-i Esved [=Kara Taş] ile Yemen Köşesi'nin arasında bulunan dördüncü taraf ise yirmidokuz arşın. Irak Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni ellidört karış. Bunun tam karşısında, Yemen Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni de ellidört karış. Irak Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni kırksekiz karış. Bunun karşısında Yemen Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni de kırksekiz karış. Fakat taşın bulunduğu yüzeyin dış çeperleri yüzyirmi karış civarındadır ve tavaf bu taşta göre daha dışarıdan yapılır. [Hacer-i Esved'in dışında, biraz daha uzakta dönülür.] Kâbe, kapkara ve gayet sert bir taştan yapılmış. Taşlar sağlam bir şekilde yekdiğerine eklenmiş olduğundan zamanla bozulma korkusu yok. Kâbe'nin kapısı, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki cephede yer alıyor. Kapıyla Hacer-i Esved arası on karış. İşte oraya Mültezem adı veriliyor. Duanın kabul edildiği yer olarak biliniyor burası. Kâbe Kapısı'nın yerden yüksekliği onbirbuçuk, genişliği sekiz, uzunluğu ise onüç karıştır. Kapının bulunduğu duvarın kalınlığı beş karıştır. Kapı sanatkârane bir şekilde yapılmış gümüş levhalarla kaplıdır. Bundan başka kapının kanatları ve yüksek eşiği de gümüş işlenmiş levhalarla süslüdür. Gümüştan yapılmış iki büyük köprücük de var ki kilit bunların tam üzerine konulmuş...

Kâbe Kapısı, her Cuma namazından sonra ve Peygamberimizin doğum gününde açılır. Açılış merasimi şöyle:

Tahtadan basamakları ve ayakları olup minbere benzeyen bir kürsü konulur oraya. Ayaklarda bulunan dört makara sayesinde kürsü hareket ettirilir; en üst basamağı, eşiğe bitişecek şekilde Kâbe duvarına dayatılır. Benî Şeybe [=Şeybe Oğulları kabilesi] reisi, elinde anahtar oraya çıkar. Yakınında bulunan hizmetkârlar, Kâbe Kapısı'nı örten ve Burkû adı verilen perdeyi hürmetle tutarlarken reis kapıyı açar. Mübarek eşiği öperek tek başına Allah Evi'ne girer ve kapıyı kapar. Orada iki rekât namaz kılacak kadar kaldıktan sonra Şeybe Oğullarının diğer fertleri girip kapıyı kapayarak namaz kılarlar. Sonra kapı açılıp halkın girmesine müsaade edilir. Açılış merasimi esnasında ahali ellerini Allah için kaldırarak kapının karşısında bekler. Açılır açılmaz tekbir getirerek şöyle seslenirler:

"Rabbimiz! Ey merhametlilerin en iyisi! Bize rahmet ve yarlıganma kapılarını aç!"

Kâbe'nin içi renkli mermerle süslenmiştir. Duvarları da öyle. [Abanoz'a benzeyen ve] "sac" adı verilen ağaçtan yapılmış üç uzun sütunu var. Her sütunun arası dört adım. Bu sütunlar Kâbe'nin içini teşkil eden alanın tam ortasında. Merkezî sütun, Irak Köşesi ile Şam Köşesi arasında bulunan cephenin eninin yarısına eşittir.

Kâbe'nin üzerindeki örtü ipekten yapılmış, üzerindeki yazılar beyaz simli harflerle işlenmiştir. Işıl ışıl parlar. Ta yukarıdan yere kadar Kâbe'yi örter. Kâbe'nin kapısı açılınca içerisi öyle dolar ki,

sayısını ancak Hak bilir. Hepsi beraber girdikleri hâlde Kâbe bunlara dar gelmez sanki. Burası gece gündüz tavaf edilir. Hiç boş kaldığı görülmez. Bir de Mekke'de görülen güvercin ve diğer kuşlar Kâbe'ye asla inmezler. Uçuş esnasında Harem-i Şerif üzerinden geçerken Kâbe'nin hizasına geldiklerinde hemen kenara saparlar. Hiçbir kuşun hasta olmadıkça bu kutlu mekânın üzerine inmediği, indiği takdirde ruhunun gittiği söylenir. Ama hastayken inerse iyileşmiş. Burayı yücelten ve saygın kılan; heybetli ve muazzam yapan Allah, elbet münezzehdir cümle mahlûkattan.

Kutsal Oluk [=Altınoluk]

Kutsal oluk, altından yapılmıştır.¹⁴ Hacer-i Esved cephesinin üst tarafındadır. Bir karış genişliğindedir ve duvardan iki karış dışarıya çıkmıştır. Altında yapılan duaların kabul edildiğine inanılır. Oluğun alt yanında Hıcr denilen yerde İsmail Peygamber'in kabri var. Üzerinde mihrap şeklinde yeşil bir mermer bulunuyor. Bu da yusuvarlak başka bir yeşil mermere bitişik. İkisinin de genişliği birbuçuk karış. Şekilleri insanın dikkatini çekiyor. Çok güzel görünüyorlar. Kabrin yanında Irak Köşesi'ne doğru İsmail Peygamber'in annesi Hâcer validemizin mezarı bulunuyor; Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Bu mezarın işareti, birbuçuk karış eninde yuvarlak yeşil bir mermer. İki mezarın arası yedi karıştır.

Hacer-i Esved¹⁵

Hacer-i Esved denilen kutlu taş yerden altı karış yükseklikte. Uzun boylular eğilerek öpebilir onu, kısa boylular ise biraz zorlanarak uzanırlar ona. Kâbe'nin doğu köşesine bitişik olan bu taşın boyu bir karış. Eni ise bir karışın üçte ikisi kadar. Gayet sağlam bir şekilde yerleştirildiği için ne kadarının köşe içerisine girdiği bilinmemekte. Bu taş birbirine bitişik dört parça hâlinde duvara sokulmuş. Karmatîler tarafından kırıldığı rivayet olunuyor. Bir rivayete göreyse, Karmatî olmayan biri tarafından topuzla kırılmıştır.¹⁶ Galeyâna gelen halk, herifi linç etmeye yeltenmiş ve çıkan arbedede bir sürü Mağripli can vermiştir.

Hacer-i Esved'in etrafı gümüş bir levha ile bağlanmıştır. Beyaz gümüş, siyah taş üzerinde çok dikkat çekiyor. Bakanların gözleri bu tatlı manzarayı temaşa ederek aydınlanır. Onu öpen kimsenin ağzında hoş bir tat meydana gelir, kendini oradan ayırmak istemez; Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfü işte!

Bu konuda Peygamberimizin şu sözü yeterlidir:

"Hacer-i Esved yeryüzünde Allah'ın uğurudur." Hak Teâlâ bizi oraya selâm vermekle nimetlendirsün; oranın âşığına oraya eriştirsün. Bu taş selâm veren kimsenin sağ tarafına düşen sağlam kısımda parlak küçük beyaz bir nokta var. Ahali tavaf esnasında orayı öpmek için birbirine giriyor. Bir kimsenin kalabalık olmadan orayı öpmesi pek enderdir. Kâbe'ye girişte de aynı durum söz konusu...

Tavafa, Hacer-i Esved'den başlanır. Tavaf edenin karşılaştığı ilk rükun [=köşe] burasıdır. Oraya selâm verir; sonra biraz geriye çekilerek Kâbe'yi solunda bırakır. Böylece tavaf esnasında kuzeyde Irak Köşesi'ne, batıda Şam Köşesi'ne ve güneyde Yemen Köşesi'ne yönelir. Daha sonra da doğuya, Hacer-i Esved'e döner.

Yüce Makam [=Makam-ı İbrahim]¹⁷

Bilmelisin ki, Kâbe Kapısı ile Irak Köşesi arasında oniki karış boyunda, hemen hemen altı karış eninde ve yaklaşık iki karış yüksekliğinde bir yer vardır, İbrahim Peygamber zamanında "Makam"ın bulunduğu asıl noktaymış burası. Peygamber Efendimiz bu makamı, bugün namazgâh olarak tespit edilen yere nakletti. Makamın eski yeri şimdi çağlıktır; Kâbe yıkandığı zaman suları oraya akar. Mukaddes bir yer olduğundan halk namaz kılmak için oraya üşüşür. Bu kutlu makamın yeri, Irak Köşesi ile Kâbe Kapısı'nın karşısında ve kapıya doğru biraz meyillidir. Üzerindeki kubbenin altında bulunan demir perde iç kısma fazla uzak olmadığından, parmak sokulsa sandığa dokunulabilir. Bu demir ağ hep kilitliyse de arka tarafında, tavaftan sonra iki rekât namaz kılmaya mahsus bir yer vardır. Sahîh hadîs külliyyatında bildirildiği gibi Peygamber Efendimiz mescide girdiği zaman Allah Evi'ne gelip yedi defa tavaf eder sonra İbrahim Makamı'nı şerefendirerek "İbrahim Makamı'nı namazlık edinin!" meâlindeki âyeti okur ve arka tarafta iki rekât namaz kıldı. İbrahim Makamı'nın arkasındaki "Hatîm"¹⁸ adlı yerde, Şâfiî imamının namazgâhı bulunur.

Hıcr ve Metâf [=Hıcr Köşesi ve Tavaf Edilen Yer]¹⁹

Hıcr duvarının çevresi, dairenin içinden yirmidokuz adım, yani doksandört karıştır. Burası, birbirine gayet sık bitştirilen alaca renkli şahane mermerlerden yapılmıştır. Yüksekliği beşbuçuk, genişliği ise dörtbuçuk karıştır. Hıcr'ın içinde gayet mahirane yapılmış, renkli mermer ile döşeli bir geçit var. Kâbe'nin oluk altında bulunan duvarı ile karşısındaki Hıcr duvarının arası kırk karıştır. Hıcr'ın iki girişi var. Birincisi Hıcr ile Irak Köşesi arasında ve altı arşın genişliğinde. Burası güvenilir kaynaklarda bildirildiğine göre Kureyş'in Kâbe'yi inşa ettiği zamanlarda Kâbe dışında bırakılan bir yerdir. İkinci giriş ise Şam Köşesi'nde olup genişliği yine altı arşındır. İki girişin arası kırksekiz karıştır. Metâf adı verilen ve tavafın yapılacağı yer olarak tespit edilen alan ise sağlam bir şekilde birbirine bitştirilmiş siyah taşlarla döşeli. Bu taşlar Kâbe'den dokuz adım öteden başlayarak İbrahim Makamı'na doğru ilerliyor. Hattâ onu da çevreliyor. Harem-i Şerif adı verilen [ve bütün bu kutlu yerleri içeren] büyük mabedin diğer tarafları ve yan koridorları beyaz kum ile döşenmiştir. Kadınların tavaf yeri ise demin bahsettiğimiz siyah taşların bitiminde.

Zemzem²⁰

Zemzem Kuyusu'nun kubbesi Hacer-i Esved'in karşısında. Aralarındaki mesafe yirmidört adım. İbrahim Makamı, kubbenin sağında. Kubbeden oraya on adımlık bir uzaklık var. Kubbenin içi beyaz mermerle döşenmiş. Zemzem Kuyusu'nun ağzı kubbenin tam ortasında ve Kâbe'nin karşısındaki duvara meyillidir. Burası, mahirâne bir şekilde bitştirilmiş mermerlerle döşeli. Üstüne de kurşun dökülmüş. Daire şeklinde çevresi kırk, yüksekliği ise dörtbuçuk karış. Kuyunun derinliği onbir adım. Halkın anlattıklarına göre suyu her Cuma gecesi artıyor. Kubbenin kapısı doğu yönünde. Kubbenin içinde yuvarlak bir kanal var. Çapı ve derinliği birer karış. Zeminden yüksekliği yaklaşık beş karış. Abdest alınsın diye içine su dolduruluyor. Bunun etrafında, halkın rahatça oturup abdest alacağı daire şeklinde bir peyke mevcut.

Zemzem Kubbesi'nden sonra Hz. Abbâs'a ait olduğu kabul edilen şarâb [=içim] kubbesi var. Buranın kapısı kuzeydedir. Bugün bu kubbenin içine Davârik denilen kulplu büyük testiler ile Zemzem suyu konuluyor. Bu testilerde su soğutularak halkın hizmetine sunuluyor. Kutsal Ev'e ait olan

Mushaf ve diğer kitaplar da bu kubbenin içinde muhafaza ediliyor. Orada bulunan kütüphânedeki yassı ve uzun sandıkta Peygamber Efendimizin vefatından 18 sene sonra Zeyd b. Sâbit tarafından istinsah edilmiş bir Mushaf [=Kur'an nüshası] bulunmakta. Kıtılık veya diğer musibetler ortaya çıkınca Mekkeliler bu Mushaf'ı çıkarıp Kâbe'nin kapısını aşarak eşîge, daha sonra da İbrahim Makamı'na bırakırlar. Baş açık bir vaziyette onun çevresinde dua ve yakarıшта bulunurlar. Mushaf ve Makam hürmetine Hak Teâlâ'dan yardım dilerler. Ne zaman Yüce Allah rahmetini ihsan ederse o vakit dağılırlar. Abbâs kubbesinden sonra biraz kenara sapılınca Yahudi kubbesi denilen mekân gelir.

Kutlu Mabet'in Kapıları ve Etrafında Bulunan Ziyaretgâhlar

Mescid-i Haram adı verilen Kutlu Mabet'in 19 kapısı var.²¹ Bu kapıların birçoğu da başka kapılara açılıyor.

Kapılardan biri Bâbü's-Safâ [=Safâ Kapısı] ismini taşıyor. Burası beş kapıya açılıyor. Daha önce Bâb-ı Benî Mahzûm [=Mahzûmoğulları Kapısı] diye bilinirmiş; şimdi kapıların en büyüğüdür. Oradan Safâ ile Merve arasında koşulacak alana çıkılır. Mekke'yi ziyaret edenlerin, Mescid-i Haram'a Bâb-ı Benî Şeybe'den [=Şeybeoğulları Kapısı] girmeleri ve tavaftan sonra Bâbü's-Safâ'dan çıkmaları müstehaptır. Peygamberimizin Safâ'ya gelişinde yürüdüğü yolu göstermek üzere Halife Mehdî'nin diktiği iki sütun arasından gider hacılar. Diğer kapılara geçelim;

Bâb-ı Ecyâdü'l-Asgar [=Küçük Ecyâd Kapısı] adlı bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bâbü'l- Abbâs [=Abbâs Kapısı] adı verilen kapı üç kapıya açılıyor.

Bâb-ü'n-Nebî [=Peygamber Kapısı] adı verilen kapı iki kapıya açılıyor.

Bâb-ı Benî Şeybe diye bilinen kapı, doğu duvarının kuzey köşesinde Kâbe Kapısı'nın karşısında, hafif solda bulunuyor ve üç kapıya açılıyor. Buraya Bâb-ı Benî Abdi's-Şems [=Abdü's-Şemsoğulları Kapısı] da denilir. Abbâsî halifeleri buradan girerlerdi. Bu arada bir küçük kapı var; Şeybeoğulları Kapısı'nın tam karşısında, fakat özel bir adı yok. Ribâtü's-Sidre'den oraya gidildiği için bazıları Bâbü'r-Ribât [=Ribât Kapısı] adını vermiş oraya.

Üç kapı var ki hepsine de Bâbü'n-Nedve adı verilmiş. İki yan yana, üçüncüsü Dârü'n-Nedve [=Karar Evi] diye bilinen yerin batısında bulunuyor. Dârü'n-Nedve mescit hâline getirilerek Kutlu Mabet'e eklendi. Şimdi oluğun tam karşısındadır.

Yeni yapılmış bir küçük kapı daha var; oradan Dârü'l-Acele'ye ulaşılır. Tek çıkışlı olan Bâbü's-Sidre Kapısı'nı atlamamak gerek.

Bâbü'l-Umre denilen kapı da tek çıkışlı olup Kutlu Mabet'in kapılarının belki de en güzeli. İbrahim Kapısı da tek çıkışlıdır. İsmi hakkında farklı görüşler mevcut. Bir söylentiye göre İbrahim Peygamber'e nispet ediliyor ama aslında İranlılardan İbrahim Hûzî'yle ilintilidir.

Bâbü'l-Hazvere adını taşıyan bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bir diğer kapı da Bâb-ı Ecyâdü'l-Ekber [=Büyük Ecyâd Kapısı] adını taşıyor. Burası da iki kapıya

açılıyor.

Bâbü'l-Ecyâd adını taşıyan başka bir kapı daha var. Orası da iki kapıya açılıyor.

Üçüncü olarak yine Bâbü'l-Ecyâd adı verilen bir çıkış var ki iki kapıya açılıyor ve bu nokta Safâ Kapısı'na bitişik. Ecyâd'a nispet edilen bu dört kapıdan ikisine Bâb-1 Dekkakîn [=Uncular Kapısı] adı da verilir.

Kutlu Mabet'in beş minaresi var.²² Birincisi Safâ Kapısı yakınında Ebû Kubeys Köşesi'nde; ikincisi Şeybeoğulları Kapısı'nın bulunduğu köşede; üçüncüsü Dârü'n-Nedve Kapısı'nın bulunduğu yönde; dördüncüsü Sidre Kapısı Köşesi'nde; beşincisi Ecyâd Köşesi'nde.

Umre Kapısı yakınında bir medrese var; Yemen'de sultan olan ve Melik Muzaffer diye bilinen Yusuf b. Resûl tarafından yaptırılmıştır. Yemen'de "Muzafferiye" diye adlandırılan dirhemler [=gümüş paralar] da onun marifeti. Bu adam Kâbe'nin örtüsünü dikmek şerefini elinde bulundururken sonraları bu salâhiyet, onu yenen Melik Mansûr Kalâvun'a geçmiştir.

İbrahim Kapısı'nın dışında büyük bir zaviye var. Halîl adıyla tanınan, Mâlikî mezhebinin imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman'ın evi orada. İbrahim Kapısı'nın üzerinde büyük ve yüksek bir kubbe bulunuyor. İçinde alçıdan yapılmış şahane nakışları tarif etmek imkânsız. Bu kapının karşısında Şeyh Celâleddîn Muhammed b. Ahmed Akşehrî oturur;²³ İbrahim Kapısı'nın dışında ona nispet edilen bir gölet mevcuttur. Yine bu kapının yanı başında Şeyh Danyal Acemî'nin evi bulunuyor. Sultan Ebû Saîd zamanında Irak'tan fakir fukaraya dağıtılmak üzere gönderilen sadakalar bu şeyhe gelirdi. Bunun yakınında bulunan Ribâtu'l-Muvaffak, mimarî açıdan en hoş ribâtlardandır. Mekke'de bulunduğum müddetçe orada kaldım. Bu esnada Mağripli Şeyh Ebû Abdullah Züvâvî ile Şeyh Tayyâr Saâdet Harrânî oradaydılar. Şeyh Tayyâr bir gün ikindi namazından sonra odasına girdi, Kâbe'ye yönelip secdeye kapanmış vaziyette ölü bulundu. Oysa daha önce hastalığı yoktu; Allah rahmet eylesin. Şeyh Şemseddîn Muhammed Şâmî kırk seneden beri orada oturuyor. Bir gün yanına gittim. Odasında, gözüme bir hasırdan başka şey ilişmediğinden bu konuda söz açtım;

"Bende gördüğün şeyleri gizle!" cevabını verdi.

Kutlu Mabet'in etrafında pek çok ev var. Bu evlerin balkon ve teraslarından Mabet'in taraçalarına çıkılır. Buralarda oturanlar sürekli Allah Evi'ni seyrederek şereflenirler. Bazı evlerin kapıları doğrudan Kutlu Mabet'e açılır. Halife Harun Reşid'in eşi Zübeyde'nin evi, Dârü'l-Acele ve Dârü's-Şarâbî gibi evler böyledir.

Mabet'in çevresinde bulunan kutlu yerlerden biri de Vahiy Kubbesi ve Hadîce validemizin evidir. Peygamber Kapısı civarında olan müminlerin anası Yüce Hadîce'nin evinin ortasında küçük bir kubbe vardır ki Hz. Fâtıma orada doğmuştur. Hemen yan tarafında Hz. Ebûbekir'in evi bulunuyor; onun karşısındaki duvarın içine mübarek bir taş gömülü. Bir tarafı dışarı çıkık; halk ona selâm veriyor. Bu taşın Peygamber Efendimize selâm verdiği anlatılır:

Bir gün Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir'in evine gelir; Ebûbekir yoktur. Resûlullah seslenince taş dile gelerek;

"Ebûbekir burada yoktur, ey Allah elçisi!" diye cevap verir.

Safâ ile Merve²⁴

Kutlu Mabet'in kapılarından olan Bâbü's-Safâ'dan, Safâ'ya yetmişaltı adımlık bir mesafe var. Safâ'nın genişliği onyediyedi adımdır. Ondört basamağı var. En yukarıdaki basamak oturağa benzer. Safâ ile Merve'nin arası dörtyüzdoksanüç adım; Safâ'dan Mîl Ahdar'a [=yeşil işaret direğine] doksanüç, Mîl Ahdar'dan Mîleyn Ahdarayn'a [=iki yeşil işaret direğine] yetmişbeş adım, Mîleyn Ahdarayn'dan Merve'ye üçyüzyirmibeş adım tutuyor. Merve beş basamağı ile büyük bir kavis oluşturuyor; genişliği onyediyedi adım. Mîl Ahdar, Kutlu Mabet'in doğu köşesinde ve Merve'ye yürüyen kimsenin sol tarafında bulunan minarenin kıyısına dikilmiş bir direktir. Mîleyn Ahdareyn ise Mabet'in kapılarından Bâb-ı Ali'nin karşısında dikilidir. Biri mabet duvarında ve adı geçen kapıdan çıkılınca sol tarafta, diğeri ise bunun tam karşısında. Mîl Ahdar ile Mîleyn Ahdarayn arasında koşarak gidiş-geliş yapılır. Buna remel denilir. Safâ ile Merve arasında bir su kanalı var. Onun etrafında pazar kurularak tahıl, et, yağ, hurma, meyve gibi şeyler satılır. Safâ ile Merve arasında koşanlar, esnaf dükkânları önünde toplananlar sebebiyle güçlük çekiyorlar! Mekke'nin Şeybeoğulları Kapısı civarında bulunan kumaş ve attar dükkânları istisna edilecek olursa, düzenli bir çarşı yok. Safâ ile Merve arasında Hz. Abbâs'ın evi bulunuyor. Burası bugün ribât hâline gelmiş. İçinde mücâvirîn [=daima veya uzun süre Mekke'de kalan yabancılar] oturuyor. Melik Nâsır yediyüzyirmisekiz yılında burayı tamir ettiği gibi Safâ ile Merve arasında abdest almaya elverişli bir mekân da inşa etmiştir. Buraya iki kapı yaptırmış; biri yukarıdaki çarşıya, diğeri attarlar çarşısına açılıyor. Üst tarafta abdest evinin hizmetkârlarına ait bir kulübe bulunur. İnşaat Emir Alâeddîn b. Halîl'in gözetiminde yapılmıştır. Merve'nin sağında ileride anlatılacağı gibi Mekke emiri Seyfeddîn Utayfa b. Ebi Nümeyy'in evi bulunur.

Yücelerin Mezarlığı

Mekke Kabristanı Muallâ Kapısı'nın dışında. Burası Hacûn diye de biliniyor. Hâris b. Mudâd Cürhümî,²⁵ burayla ilgili olarak şu dizeleri söylemiştir:

*"Hacûn ile Safâ arasında hiç dost kalmamış sanki,
Dinlenmemiş Mekke'de geceleri hikâyeler,
Hayır, bizim bir zamanlar oralı olduğumuz doğru,
Ama her gün, her gece yavaşça bitirdi bizi kader!"*

Mezarlıkta sahabe, tâbiîn, ulemâ, ermiş ve evliyadan birçok kimse gömülü ama kabirleri harap olduğundan Mekkeliler bilmiyor kimin nerede olduğunu. Yeri bilinenler arasında müminlerin annesi Hadîce binti Huveylid'i sayabiliriz. Bu ulu kadın, elçilerin efendisi Muhammed'in veziri gibidir; İbrahim dışında tüm evlâtlarının annesi ve iki yüce torunun [=Hasan ve Hüseyin] ninesidir. Allah'ın rahmeti ve bereketi o elçiyi ve saydıklarımızı kuşatsın. Hz. Hadîce'nin kabrinin yanında Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr Abdullah'ın kabri var. Soyu şöyle: Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs; Allah onlardan razı olsun. Hz. Abdullah b. Zübeyr'in asıldığı yer de bu mezarlığın içinde. Orada daha önce bir bina varmış. Tâifliler hemşehrileri olan lanetli Haccâc Zâlim'in ölümünden sonra gayrete gelerek bu binayı yıkmışlar. Girişte sağ tarafında harap bir mescit görülüyor. Cinlerin Peygamber Efendimize burada biat ettiği anlatılır. Kabristanın üst tarafında Arafat'a çıkan bir yol ile Tâif ve Irak'a giden başka bir yol bulunuyor.

Mekke Dışında Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Demin bahsettiğimiz Hacûn, sürekli ziyaret edilen yerlerdendir; kabristana yukarıdan bakan dağın da Hacûn olduğu söyleniyor. Bir diğer ziyaretgâh kabristanın arkasında bulunan Muhassab'dır. Buraya Abtah da denilir. Orada Resûlullah'ın konakladığı Benî Kinâne [=Kinâyeoğulları] tümseği bulunur. Bu tür yerlerden biri de Hashâs'ta Kedâ tepesinin²⁶ önünde Muhacirlere ait mezarlığa inen Zû Tuvâ vadisidir.²⁷ Yasak alan [=Harem Bölgesi] ile normal alan arasını ayırmak üzere konulan işaret taşlarına oradan gidilir. Abdullah b. Ömer'in, şehir civarına yaklaşınca Zû Tuvâ'da geceleyip boy abdesti aldığı, ertesi gün Mekke'ye gittiği, Peygamber Efendimizin de böyle yaptığı söylenir. Bir diğer mekân da Mekke'nin yukarı kısmında bulunan Kedâ tepesidir. Peygamberimiz Veda Haccı'nda Mekke'ye oradan girmiştir. Bir başka mekân da Beydâ tepesidir. Mekke'nin alt tarafında ve iki dağ arasındadır. Peygamberimizin Veda Haccı'nda oradan çıktığı söylenir. Bu geçitte yol üzerinde bir taş kümesi görülür. Yoldan her geçen, orayı taşlar. Burasının Ebû Leheb ile odun taşıyan eşi Ümmü Cemîl'in mezarı olduğu dillerde dolaşır. Bu tepe ile Mekke arasında engebesiz bir vadi var. Kervan Minâ'dan çıkınca oraya iner. Bu civarda Mekke'den bir mil uzaklıkta bir mescit bulunur; karşısında yol üzerine oturak gibi bir taş konulmuş. Onun üzerinde başka bir taş var; nakışlar işlenmiş eski mi eski bir kalıntı. Peygamberimizin umre dönüşü dinlenmek için oraya oturduğu rivayet edilir. Halk uğur ve bereket için bu taşı öper. Bir diğer ziyaretgâh da Mekke'den bir fersah uzaklıkta Ten'im diye bilinen yerdir.²⁸ Hıll [=normal] bölgenin, Haram [=kutsal, yasaklı] alana en yakın kısmı burası olduğu için Mekke ahali umreye buradan başlar. Peygamberimiz Veda Haccı'nda müminlerin annesi Âişe'yi biraderi Abdurrahman ile Mekke'ye gönderdiği zaman, Abdurrahman'a emretti; annemizin umresini Ten'im'de başlatsın diye. Bunun üzerine Hz. Âişe burada umreye başladı. Orada yol üzerinde Hz. Âişe adına üç mescit yapılmıştır. Ten'im yolu geniştir. Umreye gidenler arasında yalın ayaklılar da bulunduğu için ahali sevap kazanmak amacıyla her gün orayı süpürür. Bu yol üzerinde Şubeyke adıyla bilinen tatlı su kuyuları var.

Bir diğer ziyaretgâh da yine Ten'im yolu üzerinde, Mekke'den yaklaşık iki mil uzaklıkta bulunan Zâhir'dir. Zâhir, yolun iki tarafını tutmuştur. Orada ev, bahçe ve çarşı izlerine rastlanıyor. Yolun bir tarafında bulunan dikdörtgen şeklindeki uzun yükseltiye, su testileri ve abdest kapları dizilir. Yörenin hizmetkârı bu kapları Zâhir kuyularından doldurur. Kuyular çok derin. Hizmetkâr genellikle, fakir mücâvirlerdendir ve yaptığı iyiliğin karşılığı olarak hayır sahiplerinin ihsanına mazhar olur. Zû Tuvâ, Zâhir'e çok yakın bir yerdir.

Mekke'yi Kuşatan Dağlar²⁹

Önce Ebû Kubeys dağından başlayalım. Mekke'nin güneydoğusunda, şehre en yakın dağdır ve iki yalçın dağdan biridir. Hacer-i Esved Köşesi'nin karşısındadır. Üzerinde bir mescit, dervişlerin ve yolcuların kaldığı bir ribât ve aşevi kalıntısı vardır. O sıralar Melik Zâhir buranın tamir edilmesine karar vermişti. Bu dağ Kutlu Mabet'e [=Harem-i Şerif'e] ve bütün şehre hâkim. Mekke'nin güzelliğini, Kutlu Mabet'in genişliğini ve muhteşem Kâbe'yi oradan seyretmek mümkün. Birçok rivayete göre Ebû Kubeys dağı, Hakk Teâlâ'nın yeryüzünde ilk yarattığı dağdır. Yüce Allah, tufan koptuğu zaman Hacer-i Esved'i oraya bıraktı. Bu tepe, kendisine emanet edilen taşı İbrahim Peygamber'e sapasağlam teslim ettiği için Kureyşliler tarafından emîn diye andlandırılmıştır. Bir rivayete göre Âdem Peygamber'in kabri de orada. Peygamberimiz, Ebû Kubeys dağında iken ayı ikiye bölmüştür. Bir diğer dağ da Kuaykân ismini taşıyor. Bu dağ, ikinci büyük dağdır.

Ayrıca Mekke'nin kuzeyinde bulunan Ahmer dağından da söz etmek gerekir.

Başka bir dağ ise Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar diye bilinen iki geçidin civarında bulunan Handeme dağıdır.

Cebel-i Tayr'dan da bahsedelim. Ten'im yolunun iki tarafında bu isimde dört tepe var. Adı geçen tepelerin İbrahim Peygamber tarafından; –*Kur'an*'da buyurulduğu gibi– kuşların parçalarının konup daha sonra çağrıldığı mevkiler olduğu söylenir. Bunların üzerinde garip taş işaretler görülüyor.

Hirâ dağından da bahsedelim.³⁰ Mekke'nin kuzeyinde tahminen bir fersah uzaklıkta olup Minâ'ya hâkimdir. Gayet yüksek! Peygamberimiz vahiy gelmeden önce burada ibadet etmiştir. Peygamberlik orada gelmiş, vahiy orada başlamıştır. Burası Efendimizin ayakları altında titremiş, kâinatın incisi Yüce Elçi şöyle buyurmuştur:

"Dur! Senin üstünde bir Allah Elçisi, bir doğrulayıcı, bir Hak Tanığı var!" Peygamber Efendimizin bu sözü söylediği sırada kimlerin orada bulunduğu kesin belli değil. Yanı başında cennetle müjdelenmiş on sahabenin bulunduğu da varit. Bir rivayete göre Sebîr dağı da Peygamber Efendimizin ayakları altında titremiştir.

Mekke'den bir fersah uzaklıkta Yemen yolu üzerinde Sevr dağından da bahsetmek gerek.³¹ *Kur'an*'da bildirildiği gibi; Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir Sıddık'la beraber Mekke'den hicret amacıyla çıktığında sığındığı mağara buradadır. Ezrakî'nin kitabında belirttiğine göre Sevr dağı Peygamberimize:

"Ey Muhammed! Bana gel, bana! Zira senden önce yetmiş Peygamberi ben barındırdım!" diye seslenmiştir. Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir ile mağaraya girince Allah'ın izniyle örümcek derhal mağaranın kapısına ağ örmüş, güvercin de yumurtlayarak oracıkta civciv çıkarmıştır. Müşrikler, yol bilen, iz süren biriyle mağaraya ulaştıklarında;

"İşte burada iz kesiliyor!" demişlerse de mağaranın ağzında örümcek ağ kurduğu, [Güvercin] civciv çıkardığı için;

"Buraya kimse girmemiş!" diyerek geri dönmüşlerdir. O sırada Ebûbekir Sıddık:

"Ey Allah'ın elçisi! Düşmanlar ya oradan gireydiler?" diye sorunca Peygamber Efendimiz eliyle başka bir yönü işaret ederek şöyle der:

"Biz de şuradan çıkardık!" O tarafta çıkış yok iken derhal Allah'ın kudretiyle bir kapı açılmıştır.

Ahali mağarayı ziyaret edip, uğur ve bereket için Peygamber'in girdiği kapıdan girer. Bazısı girmeyi başarır, bazısı da girmeyi başaramayıp oracıkta kalır. Arkadan biri kuvvetle çekmezse kurtulamaz! Kimi de o mağaranın önünde namaz kılar fakat içeri giremez. Mekkelilerin rivayetine göre helâl süt emmişler girer, haramzâdeler ise giremezmiş buraya! Oraya girememek rezil rüsva olmak manasına geldiğinden çoğu kimse teşebbüs etmekten dahi çekinir.

İbn Cüzeyy der ki:

Zekâsı ve ileri görüşlülüğü ile tanınmış bir hacı üstadımız bana şunları anlattı:

‘Mağaraya girmenin zorluğu, girişte enlemesine konulan büyük kayadan kaynaklanıyor. Bu delikten süzülme hevesine düşen kişi, yüzü koyun girmeye çalışınca başı taşa toslar; ne tam girmeye ne de şöyle bir doğrulmaya gücü yeter! Yüzü ve göğsü zemine yapışmıştır çünkü! Böyle sıkışan adamı gayet yavaş ve dikkatlice dışarı çıkarırlar. Arka üstü yatarak içeri süzülen ise bu işi başarır. Zira kellesi taşa dokununca başını kaldırır ve oturur. Sırtını taşa yaslar, beli tam girişte olur. Ayakları ise henüz dışarıdadır. Sonra kendini çekip ayağa kalkarak içeri girer.’”

Sevr Dağı'yla İlgili Bir Olay

Bu dağda iki arkadaşımın; fıkıh bilgini Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî ile, Ebu'l-Abbâs Ahmed Endelüsî'nin başından şöyle bir olay geçti:

Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'de konaklarken mağarayı ziyaret etmek sevdasına düştüler. Yanlarına bir kılavuz almadan yola çıktıkları için şaşırıp yolu kaybettiler ve başka bir yola girdiler. Yaz sıcağının en yüksek zamanıydı. Yanlarındaki su bitmiş, mağaraya ulaşamamışlardı. Mekke'ye dönmek üzere bir sapağa girmişlerse de burası başka bir dağa varıyordu. Hararet iyice bastırınca susuzluktan mahvolmak derecesine geldiler. Fıkıh bilgini Ebû Muhammed İfrîkî herhangi bir yöne doğru ilerlemekten âciz bir hâlde kendini yere bırakmıştı. Ebu'l-Abbâs Endelüsî gayet sağlam bir bünyeye sahip olduğu için kurtuldu. Bu dağları dolaşa dolaşa Ecyâd'a ulaşan bir yol keşfetti; oradan zor-şer Mekke'ye geldi. Beni bulup durumu anlattığında akşam olmuştu. Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'nin Hasan isminde bir amcaoğlu vardı. Bu adam Nahle vadisinde otururdu. O esnada Mekke'de bulunuyordu. Ona ve Halîl diye bilinen Mâlikî imamı Şeyh Ebû Abdullah Muhammed'e vaziyeti bildirdim. Mâlikî imamı, Mekkeliler arasında bu dağ ve geçitleri iyi bilenleri toparlayıp Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'yi aramaya gönderdi.

Ebû Muhammed Abdullah ise arkadaşı kendinden ayrılınca susuzluktan kıvrana kıvrana büyük bir taşın gölgesine sığınmış. Kuzgunlar başının üstünde dönüp duruyor, ölümünü bekliyorlarmış. Akşam olunca kendini toparlamış. Gecenin serinliğinde daha da tâkatlanıp sabahleyin ayağa kalkabilecek hâlde gelmiş ve güneşin ateşinden uzak bir vadiye girmiş...

Yürürken rast geldiği bir hayvanı takip edince uzakta bir bedevî çadırı görüyor ama artık gücü kalmıyor, yere düşüyor, bir daha da kalkamıyor. Çadır sahibi su bulmak için derhal koşturuyor. Bu arada bedevînin karısı hemen oracıkta bir kırba suyu Ebû Abdullah Muhammed'e verdiyse de yetmiyor, ateşi dinmiyor. Adam biraz sonra yetişip kocaman bir kapla su içirdiyse de yine susuzluk belası kavuruyor bizimkini. Bedevî onu bir eşeğe bindirerek Mekke'ye götürüyor. İkinci gün ikindide sanki mezardan çıkmış gibi renksiz ve mecalsiz şehre ulaşıyor bizimki!..

Mekke'nin İki Emiri

Mekke'ye vardığım sırada emirlik görevi Ebû Nümeyy b. Ebû Sa'd b. Ali b. Katâde Hasenî'nin iki oğlu Şerif Esedüddîn Rumeysse ile Seyfüddîn Utayfa'da idi.³² Rumeysse, yaşça büyük ise de; Mekke'de dua esnasında önce Utayfa'nin ismi anılırdı adaleti sebebiyle. Rumeysse'nin çocukları Ahmed, Sukbe, Sind, Mugâmıs ve bugün Mekke emiri olan Aclân'dır. Utayfa'nin çocukları ise Muhammed, Mübarek ve Mes'ûd'dur. Utayfa'nin evi Merve'nin sağındadır. Biraderi Rumeysse'nin evi ise Benî Şeybe Kapısı

civarında ve Ribâtu's-Şarabî'dedir. İkisinin kapısı önünde her gün akşam namazında davul çalınır.

Mekke Ahalisinin Özellikleri

Mekke halkı cömertliği ve güzel ahlâkı ile ön plana çıkmış, diğer insanlardan farklı olmuştur. Onlar fakirlere, çaresizlere yardım elini uzatmakta herkesi geçerler. Biri düğün ziyafeti düzenlese yoksullardan, Mekke'de kalan biçarelerden, dervişlerden başlayarak tüm muhtaçları çağırır, iyi muamelede bulunur, en güzel yemekleri sunar. Fukara tayfası fırınların önünde müşterileri bekler; bir kimse ekmek alınca arkasına takılırlar. O adam bu âdeti bildiği için peşinden gelenlere ekmek ayırmıştır; hemen verir. Bir ekmek bile olsa ya üçte bir, ya yarısı; mutlaka bir ucundan kopararak arkasındaki yoksula sunar. Bunu yaparken de öyle bıkkınlık ve tiksinti alâmeti göstermez.

Anası babası olmayan, yalnız kalan küçük yetimler çarşıda otururlar; her birinin yanında biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki küfe bulunur. Orada küfeye "miktel" diyorlar. Halktan biri çarşıya inip tahıl, et ve sebze alınca bunları çocuğa verir. O da tahılı küfelerin birine, et ve sebzeyi de öbürüne koyarak yemek hazırlıklarının başlaması için müşterinin evine götürür! Müşteri bu arada diğer gereksinimlerini karşılamaya ve tavaf etmeye gider. Bu âdette hiçbir yetim çocuğun emanete hıyanet ettiği görülmemiştir. Hepsi kendisine yüklenen eşyayı tarif edilen yere götürür ve "fûlûs" [=az para, kuruş] türünden belirli bir ücret alır.

Herkes Mekke halkının elbiselerinde zarafet ve temizliğe tanık olmuştur. Çoğu beyaz giyer, güzel koku sürünür, gözlerine sürme çeker. Yeşil "erâk" dallarından üretilen misvakla dişlerini fırçalarlar.³³ Mekke kadınları güzel ve namuslarına düşkünlüdürler. Her zaman esans kullanırlar. Bazıları geceyi aç geçirme pahasına da olsa yiyeceğe vereceği parayı kokuya harcar. Buranın kadınları her Cuma gecesi en güzel giysilerini giyer, en güzel takılarını takınır; Allah Evi'ni böyle ziyaret ederler. Süründükleri esansın nefis rayihası Kutlu Mabet'in her yanına yayılır. Bıraktığı kokuya bakarak az önce şuracıktan bir kadının geçtiğini anlarsın!

Mekke halkının ileri gelenlerini ve Allah Evi'nin konuklarını anlattıktan sonra hac mevsimi ve diğer zamanlardaki âdetlerine devam edeceğiz inşaallah.

Mekke'nin Kadısı, Hatibi, Hac Mevsiminde İmamı, Bilginleri ve Büyükleri

Mekke kadısı, erdemi ve ahlâkıyla ünlenenlerden Necmeddîn Muhammed İbnü'l-İmam Âlim Muhyiddîn Taberî'ydi.³⁴ Bu adam, yaşamını Mekke civarında geçiren misafirlere bol bol ihsanda bulunurdu. Kutlu Ev'i çok tavaf eder, daima Kâbe'yi seyrederdi. Özellikle Peygamberimizin doğum gününde tabak tabak yemek hazırlatarak Mekke'nin fakirlerini, Kutlu Mabet'in hizmetçilerini, şehrin ileri gelenlerini ve [Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için] "şerif" olarak anılanları doyururdu. Mısır sultanı Melik Nâsır, bu adama saygıda kusur etmezdi. Hattâ kendisi dahil bütün vali ve kumandanlarının sadakasını onun eliyle dağıtırdı. Bu adamın oğlu Şihâbeddîn bugün Mekke kadısıdır.

Mekke'nin hatibi, İbrahim Makamı'nda imamlık yapan, etkileyici konuşmasıyla şöhret bulan Bahâeddîn Taberî'ydi.³⁵ Onun açık ve tesirli nutuk çekmede eşi yoktur. Anlatılanlara göre, her Cuma günü verdiği hutbeyi bir daha tekrarlamamış. Hac mevsiminde imamlık yapan kişi, Kutlu Mabet'in Mâlîkî imamlarından Ebû Abdullah Muhammed'di. Babası büyük fıkıhçı Ebû Zeyd Abdurrahman'dır. Bu bilgin Halîl diye de bilinir. Ailesi İfrîkıyye'de Cerîd ahalisinden olup Benî Hayyûn

[=Hayyûnoğulları] adıyla ün salmıştır. Kendisi ve babası Mekke'de doğmuştur. Bu adam Mekke ahalisinin büyüklerinden, hattâ şehrin en saygınıdır. Bütün vaktini ibadete ayırmıştır. Kapısına gelen kimseyi boş çevirmez.

Üstat Halîl ile İlgili Rüya

Mekke'de Muzafferiyye Medresesi'nde kaldığım sıralarda bir gece rüyamda Peygamberimizi gördüm. Medresenin, Kâbe'ye bakan demir parmaklıklılı pencerelerinden birinin yakınında bir grup müminle ilim ve sohbet meclisi kurmuş, halk da ona biat ediyormuş. Halîl adıyla ünlenen Üstat Ebû Abdullah içeriye girdi, Peygamberimizin huzurunda diz çöktü. Elini, onun mübarek elinin üzerine koyarak:

"Şu, şu, şu konularda sana biat ediyorum [söz veriyorum]!" dedi. Söz verdiği konular arasında; hiçbir fakiri evinden boş çevirmeyeceği de vardı. Bu son cümle benim garibime gitti. Kendi kendime:

"Nasıl böyle konuşuyor; Mekke, Yemen, Zeyla', Irak, Acem, Mısır ve Şam'ın fakirleri bu kadar kalabalık iken dediğini yapmaya gücü yeter mi bu adamın?" dedim. Bu esnada onu, zaman zaman giydiği "füstân" cinsinden bir cübbeyi sırtına geçirmiş hâlde gördüm.

Sabah namazını kıldıktan sonra yanına gidip rüyamı anlattım. Sevindi, ağladı. Bana dönerek:

"Bu cübbeyi ermişlerden biri dedeme hediye etmiş. Ben de bereketlenmek, manevî hayatımda nasiplenmek için giyerim." dedi.

Bu hâdiseden sonra [onu takip ettim;] hakikaten hiçbir dilencinin, ondan eli boş döndüğünü görmedim. Ekmek pişirir, yemek hazırlar, her gün ikindi namazından sonra hizmetkârlarıyla bana yemek gönderirdi. Mekke halkı günde bir kez; ikindi vakti yemek yer, ertesi gün aynı vakte kadar onunla yetinir. Gündüzleyin başka bir yemek isteyen varsa sadece hurma yer. Bu yüzden vücutları sağlıklı olur. Hastalık ve dert azdır orada.

Üstat Halîl, Kadı Necmeddîn Taberî'nin kızıyla evlenmişti. Sonra boşanma fikri aklına düştü, ondan ayrıldı. Bu kadın Mekke'ye misafir olan büyüklerden, Yukarı Mısır ahalisinden Şihâbeddîn Nüveyrî ile evlendi. Şihâbeddîn ile seneler süren beraberlikleri oldu. Birlikte Medine'ye gittiler. Yanlarında kadıncağzın kardeşi olan Şihâbeddîn de bulunmaktaydı. Yıllar sonra Şihâbeddîn Nüveyrî boşanmayla ilgili yeminini bozarak hâlâ tutkun olduğu hâlde kadından ayrıldı, ama kaderin cilvesine bakınız ki Üstat Halîl tekrar bu kadınla evlendi!

Mekke'nin Diğer Bilginleri, İleri Gelenleri

Mekke'nin ünlü bilginlerinden biri de Şâfiî imamı Şihâbeddîn b. Burhân'dır. Bir başkası Hanefî imamı Şihâbeddîn Ahmed b. Ali'dir. Bu adam Mekke'de kalanları doyurur, yolculara ve yalnızlara kol kanat gerer. Mekke bilginlerinin en âlicenâp ve cömert adamıdır bu. Her sene kırk elli bin dirhem borca girerek yoksulları doyurmaya çalışır. Allah'ın izniyle de borcunu ödemeye muvaffak olur! Türk kumandan ve valiler kendi mezheplerinin imamı olduğu için bu adama çok saygı gösterirler.

Bir diğer bilgin de Hanbelî imamı, hadîs bilgini Muhammed b. Osman'dır. Bu adamın ataları

Bağdatlı ise de kendisi Mekke'de doğmuştur. Aynı zamanda Kadı Necmeddîn'in nâibliğini [=yardımcılığını] yapar. Takıyyüddîn Mısırî adlı görevlinin ölümünden sonra İhtisâb makamına [=sokak ve pazar müfettişliği görevine] de o getirilmiştir. Halk ondan çekinir, sert biridir o.

Takıyyüddîn Mısırî'nin Hikâyesi

Takıyyüddîn, Mekke'de muhtesib³⁶ idi. Kendisini ilgilendiren ya ilgilendirmeyen her şeye karışırdı. Bir defasında hacılardan birinin malını çalmış bir çocuk Hac emirinin önüne getirilince hemen müdahale etti; onun elinin kesilmesini emretti. Ayrıca şunları söyledi:

"Eğer sen bu çocuğun elini kendi huzurunda kestirmezsen Mekkeliler senin adamlarına mâni olarak bunu kaçırlar!" Hac emiri pazar müfettişinin bu sıkı tavsiyelerinden ötürü çarnaçar çocuğun elinin huzurunda kesilmesini emretti. Öyle yaptılar. Suçlu, Takıyyüddîn'den intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştı artık. Ama Takıyyüddîn, Mekke'de emirlik yapan Rumeyse ve Utayfa'dan "haseb" aldığı için aleyhinde bir şey yapmaya cüret edemiyordu. Haseb, halkın huzurunda bir adama sarık veya serpuş verilmesi demektir. Yüksek bir görevli tarafından yapılır bu iş. Haseb alan kişi Mekke'den çıkıp başka yere gidinceye kadar korunur; dokunulmazlık hakkına sahip olur. Takıyyüddîn Mekke'de birkaç sene kaldıktan sonra başka bir şehre gitmeye karar vererek iki emire de veda etti. Veda tavafını yaptıktan sonra Safâ Kapısı'ndan yola çıktı. Bu sırada düşmanı olan eli kesik genç, Takıyyüddîn'e yaklaşarak fakir olduğunu söyledi, bir şeyler vermesini istedi. Takıyyüddîn genci azarladı, yanından kovdu. Genç ansızın harekete geçti. Yanında taşıdığı "cenbiye" türü hançeri çekerek Takıyyüddîn'i bir darbeye halletti!

Diğer Fıkıh Bilginleri

Bunlar arasında Zeynüddîn Taberî'yi sayabiliriz. Demin bahsettiğimiz Necmeddîn'in kardeşidir. Mekke'ye gelip Kâbe civarında kalan misafirlere ihsanda bulunur. Muhammed b. Fahd Kureşî'yi de burada sayabiliriz. O, Fakih Muhammed b. Osman Hanbelî'nin vefatından sonra Kadı Necmeddîn'in yardımcısı olmuştur. Muhammed b. Burhân da buranın bilginlerindendir. Bu adam abdest ve ibadet esnasında; "acaba yaptım mı yapmadım mı?" vesvesesine kapılır, kendini bu garip illetten kurtaramazdı. Bir gün onu Muzafferiyeye Medresesi'nin şadırvanında abdest alırken seyrettim. Azalarından birini gereğince yıkadığı hâlde tekrar yıkadı, başını defalarca meshetti. Yine kuru yer kaldığına inandığı için olacak ki dayanamadı havuza soktu başını! Namazı çoğunlukla Şâfiî imamına uyup kılmasına rağmen bittikten sonra dayanamaz "neveytü, neveytü!" [=niyet ettim, niyet ettim] der, başka mezhebin imamıyla yine namaz kılardı. Durmadan tavaf eder, umre yapar ve Hakk'ı zikrederdi.

Mekke'de Misafir Bulunan Bazı Bilgin ve Şeyhler³⁷

Bunlardan biri İmam Yâfi diye şöhret bulmuş büyük sufi Afifüddîn Abdullah b. Es'ad Yemenî Şâfiî'dir Bu adam gece gündüz tavaf ederdi. Gece tavafından sonra Muzafferiyeye Medresesi'nin damına çıkar, uyku bastırıncaya kadar Allah Evi Kâbe'yi seyreder, sonra başının altına taş koyarak azıcık uyurdu. Bu kısa uykusundan kalkınca abdest tazeleyip yine tavafa başlar, sabah namazına kadar devam ederdi. Daha önce Fakih Şihâbeddîn b. Burhân'ın kızıyla evlenmişti. Kız, yaşça küçük olmasından ötürü kendini evliliğe henüz hazır hissetmediği için zaman zaman babasına şikâyette bulunur ama babası sabretmesini söylerdi. Birkaç sene sabrettiyse de dayanamadı; Yâfi'den ayrıldı.

Buranın misafirlerinden biri de Necmeddîn Asfûnî'dir. Bu adam Mısır'ın Saîd bölgesinde kadılık yaparken kendini ibadete vererek Mekke'ye geldi. Her gün Ten'im yöresinden yola çıkarak umre yapardı. Peygamber Efendimizden rivayet edilen;

"Ramazan'da umre yapmak benimle bir defa haccetmek gibidir!" hadîsine uyarak Ramazan'da da her gün iki defa umre yapardı.

Mekke'nin eski misafirleri diyebileceğimiz mücâvirlerinden biri de Şemseddîn Muhammed Halebî'dir. Tavafa ve *Kur'an* okumaya çok düşkündü. Sonunda Mekke'de vefat etmiştir. Bunlar arasında Sâmit [=suskun] adıyla ünlenen Ebûbekir Şîrâzî'yi de sayabiliriz. Bu zât tavaf düşkünüydü. Mekke'de uzun müddet kaldığı hâlde bir defa dahi ağzından boş laf çıkmamıştır. Hızır Acemî'yi de burada sayabiliriz. *Kur'an* okumaya ve tavafa düşkündü. Bu cümleden olarak Burhâneddîn Acemî'yi de unutmamalım. Kâbe'nin karşısında kendisi için konulan kürsüde etkileyici bir üslûpla halka vaaz eder, gönülleri kanatlandırır, kalpleri yerinden oynatırdı. Burhâneddîn İbrahim Mısırî de Mekke'nin mücâvirlerindedir. *Kur'an*'ı iyi bilen hocalardandı. Sidre Ribâtı'nda otururdu. Mısır ve Şam ahalisi onu ziyaret eder, sadakalarını ona teslim ederdi. Fakirlere o dağıtırdı sadakayı. Burhâneddîn yetimlere *Kur'an* öğretir, onların yiyecek ve giyeceklerini temin ederdi.

İzzeddîn Vâsîfî'yi de unutmamalım. Zengin olduğu için her sene memleketinden yığın yığın malla gelerek tahıl ve hurma satın alır, fakir fukaraya dağıtırdı. Hattâ birçoğunun yanında bulunur ve aldığı yiyeceğin evlere taşınmasına yardım ederdi. Bu iyiliksever adam vefatına kadar bu âdetine devam etmiştir.

Tanca'nın tefekkür ehlerinden Ebu'l-Hasan Ali b. Rızkullah Encerî'yi de unutmamalım. Fıkhi bilen, dünya malına ehemmiyet vermeyen, erdemli bir insandı o. Senelerce Mekke'de misafir kalmış, nihayet orada vefat etmiştir. Bu adamla babam arasında eskiden kalma bir ahbaplık bulunduğundan memleketimiz olan Tanca'ya geldikçe bizim evde konaklardı. Ayrıca Mekke'de, Muzafferiyeye Medresesi'nde onun kaldığı bir oda vardı. Orada gündüzleri etrafına ışık saçan bir kandil gibi ilim öğretir, geceleri de Rebî Ribâtı'ndaki evine giderdi. Rebî Ribâtı, Mekke'nin belki de en güzel ribâtıdır. İçindeki tatlı su kuyusunun şehirde eşi yok. Orada oturanların hepsi iyi yürekli, erdemli insanlardandır.

Hicazlılar Rebî Ribâtı'na fevkalâde saygı gösterirler. Taif ahalisi oraya meyve getirir. Kimin üzüm bağı, hurma, şeftali ve incir bahçesi varsa onda birini ayırır ve ürünü develere yükleyerek oraya getirir, âdet gereğince. Mekke ile Taif arası iki günlük mesafedir. Bu âdete uymayanın ürününe, gelecek sene bir musibet çökerdi.

Rebî Ribâtı'nın Üstünlüğüne Dair Bir Hikâye

Mekke emiri Ebû Nümeyy'in köleleri bir gün Rebî Ribâtı'na emirin atlarıyla girerek hayvanları oranın kuyusunda suvardılar. Daha sonra ahıra girdikleri vakit hayvanlar sancıdan yerde sürünüyor, ayaklarını ve başlarını zemine vuruyorlardı. Emir Nümeyy olayı işitince hemen ribâtın kapısına gelip orada bulunan dervişlere özür beyan etti. İçlerinden birini yanına alarak konağına döndü. Derviş hayvanlara yaklaştı, eliyle onların karınlarını ovdu. Biraz sonra hayvancıklar ne kadar su aldılarsa dışarı çıkardılar, hastalıktan kurtuldular! Bu olaydan sonra hiçbir densiz o ribâta destursuz girmedi, oranın sakinlerini rahatsız etmedi.

Rebî Ribâtı'nda kalanlardan biri de, Ebu'l-Hasan b. Rızkullah'ın arkadaşlarından Ebu'l-Abbâs Gumârî'dir. Bu adam da Mekke'de vefat etmiştir. Sebte çölünden gelip ribâta yerleşen Ebû Ya'kûb Yusuf da yukarıdaki erdemli insanların vefatından sonra buraya şeyh olmuştur. Burada Ebu'l-Hasan Ali b. Fergûs Tilimsânî ile Saîd Hindî'yi anmadan geçemeyiz. Saîd Hindî, Kelâle Ribâtı'nın şeyhiydi.

Şeyh Saîd Hindî'nin İlginç Hikâyesi

Şeyh Saîd Hindistan'a gidip zamanın hükümdarı olan Muhammed Şah ile görüşerek onun ihسانlarına mazhar olmuştu. Hediyeleri alıp Mekke'ye geldi ama Emir Utaifa onu hapsederek para istedi. Şeyh vermedi. Bunun üzerine şeyhin ayakları sıkıştırılarak işkence edildi ve 25.000 dirhem gümüş vermek zorunda kaldı. Daha sonra tekrar Hindistan'a gitti. Orada kendisini gördüm. Şam Araplarının başı olan Emir Seyfeddîn Gadâ b. Hibetullah'ın³⁸ evine misafir oluyordu. Gadâ, aşağıda anlatacağımız gibi Hint padişahının kızkardeşiyle evlendiğinden orada ikamet etmekteydi. Hint padişahı, Şeyh Saîd'e yine bağışta bulundu. Böylece o, Emir Gadâ'nın adamlarından Vaşl adıyla bilinen bir hacının refakatinde yola koyuldu. Emir Gadâ, koruma vazifesini üstlensinler diye adamlarından bir kısmını Vaşl ile beraber gönderdi. Vaşl'a, iyi cins atlar alması için 50.000 dirhem vermiş, birçok değerli eşya hediye etmişti. Bu hediyeler arasında Hindistan hükümdarının hediye ettiği bir giysi vardı. Onun kızkardeşiyle zifafa girdiği gece verilmişti bu. Atlas kumaştan yapılmış bu giysinin her tarafı altın ve kıymetli taşlarla bezenmişti. Üzerindeki mücevherlerin çokluğundan elbisesinin rengi seçilemezdi! Şeyh Saîd, Vaşl ile yola koyuldu, ikisi kendi paralarıyla bir hayli eşya da satın almışlardı.

Kafile, ağaç zamkıyla tanınan Sukutra adasına³⁹ varınca Hint eşkıyası kayıklarla hücum etti onların üzerine. Ölenler çoktu. Vaşl, mahir bir savaşçı olduğundan düşmanlarının çoğunu helâk ettiyse de yankesiciler galip geldi. Vaşl, öldürücü bir yara almıştı. Hırsızlar kafilede ne varsa hepsini aldılar; gemiyi de yüzecek hâlde ve biraz da azık bırakarak terkettiler. Yolcular sonunda Aden'e [=Yemen] vardılar. Vaşl orada vefat etti. Hint eşkıyası, âdetleri gereği savaş dışında kimseyi öldürmezler, malını yağmalamazlar, yolcuları da gemiyle beraber bırakırlar, istediği yere gitmesine izin verirler. Kölelere de dokunmazlar, çünkü köleler onların ırkındandır zaten!

Hint sultanı, ataları olan Sultan Şemseddîn Lelmiş, [=İletmiş] onun oğlu Nâsireddîn, Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın yaptığı gibi ülkesinin Abbâsî hilâfeti tarafından onaylanmasını istiyordu.⁴⁰ Hil'at [=onay elbisesi] Bağdat'tan gelirdi. Şeyh, Halife Ebu'l-Abbâs b. Halife Ebu'r-Rebî Abbâsî ile görüşerek durumu haber verdi.⁴¹ Ebu'l-Abbâs, söz konusu sultanı, Hint ülkesinde kendi vekili olarak onayladığını bildiren bir emirnâme yazdı. Şeyh Saîd bu emirnâmeyi alıp Yemen'e hareket etti. Orada üç siyah hil'at yaptırdıktan sonra Hindistan'a yönelerek gemiye bindi. Hint padişahının payitahtı olan Dihlî'den kırk gün uzaklıktaki Kûnbâya'ya [=Kûnbâya, Kanbay]⁴² varınca "sâhibü'l-haber" denilen özel memur, şeyhin geldiğini sultana bildirdi. Sultan, Saîd'in payitahta getirilmesini emretti. Şeyh payitahta yaklaşınca karşılama için ileri gelen askerleri, kadıları ve fakihleri gönderdiği gibi, kendisi de çıkıp şeyhle kucaklaştı. Şeyh Saîd, Ebu'l-Abbâs'tan aldığı emirnâmeyi teslim edince sultan onu hürmetle başına koydu, hil'atlerin bulunduğu sandığı da omzuna alarak birkaç adım yürüdü. Bu elbiselerden birini kendisi giydi, diğerini ileride anlatacağımız gibi, yanında ikamet eden Emir Gıyâseddîn Muhammed Abbâsî'ye verdi. Üçüncü elbiseyi Melik Kebîr adıyla çağrılan ve sultanın baş ucunda yelpaze ile sinekleri kovalayan Emir Kabula'ya giydirdi.

Ardından Şeyh Saîd ve beraberindekilerin de özel giysilerle ödüllendirilmesini emretti. Daha sonra Şeyh Saîd file bindirildi. Önde ata binmiş padişah, sağında solunda Abbâsî hil'atleri giydirilmiş iki emir olduğu hâlde başşehre girdiler.

Şehir baştan başa donatılarak her biri dört kat olmak üzere ahşaptan onbir kubbe kuruldu. Her kata padişahın kölelerinden olan şarkıcı ve rakkaseler dolduruldu. Kubbelerin üstü, altı, içi ve dışı sırmalı ipek kumaşlarla bezenmişti. Ortalarında manda derisinden yapılmış, içi gül şerbetiyle dolu üç tulum bulunmaktaydı. Gelip geçen herkes o tulumlardan içiyordu. Bu şerbeti tadanlar, tenbûl, fevfel ve nevre yapraklarından onbeşer tane alırdı. Bunlar çiğnenince ağza hoş bir koku verir, diş etlerini sağlamlaştırır, safrayı ve balgamı giderir, hazmı kolaylaştırırlar.

Şeyh Saîd file bindirildi demiştik... Hayvanın ayakları altına ipek kumaş serilmişti. Saîd, şehrin kapısından sarayın bahçesine kadar bu muazzam bineğin üzerinde gitti. Saraya yakın bir yerde misafir edilerek büyük ihsanlara kavuştu. Kubbelere asılan, etrafa döşenen, filin ayağı altına serilen bütün kıymetli kumaşlar bir daha sultana iade olunmayıp çalgıcılara, kubbeleri yapan sanatkârlara, şerbet sunan hizmetkârlara ve diğer yardımcılara verilirdi; âdet böyle! Padişah seferden dönünce yine böyle bir şenlik tertip edilirdi.

Hint padişahı, halifenin gönderdiği emirnâmenin her Cuma günü hutbe arasında okunmasını emretti. Şeyh Saîd bir ay kadar orada kaldıktan sonra tekrar yolcu oldu; bu sefer sultan, halifeye hediye gönderiyordu. Şeyh, Künbâya'ya varıp denize açılma hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar bir süre orada ikamet etti. Hint padişahı, Kabcak [=Kıpçak] asıllı olup aslen Kırem[=Kırım] şehrinden gelen ve sufilerin önderlerinden olan Şeyh Receb Burkuî'yi de halifeye gönderiyordu. Hükümdar, Şeyh Receb Burkuî ile de halifeye hediye yolladı. Bu hediyeler arasında elli bin dinarlık bir yakut vardı. Hükümdar, halifeye gönderdiği yazıda tüm Hint ve Sint şehirlerinde onun "nâib"i [=sözcüsü ve vekili] olmak istediğini bildirmiş ve bu amaçla kendisine bir niyâbet fermanı yazmasını veya kendisini destekleyecek birini buralara göndermesini rica etmişti. Ayrıca mektupta hilâfete olan inancını, iyi niyetini açıkça belirtmişti.

Şeyh Receb'in Mısır'da Seyfeddîn Kâşif adıyla bilinen bir kardeşi vardı. Receb, oraya varınca Memlûk sultanı Sâlih İsmail b. Nâsır⁴³ orada bulunmadığı için halife mektubu okumaktan, hediyeyi kabul etmekten çekindi. Bunun üzerine Şeyh Receb, kardeşi Seyfeddîn'in tavsiyesiyle yakutu satarak karşılığında üçyüzbin dirhem ile dört kıymetli taş aldı. İsmail'in huzuruna varıp mektubu ve taşların birini teslim etti. Diğerlerini de onun kumandanlarına verdi. Böylece Hint sultanına arzu ettiği şekilde bir ferman yazılması kararlaştırıldı ve halife, Hint ve civar ülkeler için Hint hükümdarına niyâbet verdiğini tanıklar huzurunda söyledi.

Daha sonra Mısır hükümdarı Melik İsmail ülkenin en büyük bilgini ve şeyh's-şuyûh sıfatını alan adamı Rükneddîn Acemî'yi⁴⁴ elçilikle görevlendirerek Şeyh Receb ile sufilerden bir cemaati kafiye kattı. Kafiledelikler, Ubulle'den Hürmüz'e gitmek için Fars denizinden gemiye bindiler. O zaman adı geçen ülkenin sultanı bulunan Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] b. Tûrân Şah⁴⁵ bunları hoş karşılayarak Hint ülkesine varmalarını için bir gemi hazırlattı. Heyet Künbâya'ya ulaştı. Şeyh Saîd hâlâ oradaydı. Şeyh Receb ise o vakit şehrin emiri olan, Hint padişahının ileri gelen adamlarından Emir Makbûl Telengî ile buluştu. Ona:

"Şeyh Saîd size sahtekârlık yaptı. Getirdiği hil'atleri Aden'den satın aldı. Derhal yakalayın ve Hond-i Âlem'e gönderin!" dedi. Hond-ı Âlem, cihan hükümdarı demektir ve Hint hükümdarları için kullanılır. Fakat Emir:

"Şeyh Saîd, sultanımız nazarında kıymetli bir adamdır. Sultanın emri olmadan böyle bir şey yapamayız. Bununla beraber padişahın fikri neyse gereğini yapsın diye onu sizinle birlikte gönderirim!" cevabını verdi ve olayı padişaha yazıyla ilettili. Sâhibü'l-haber denilen memur da durumu ayrıca bildirmişti. Padişah bu haberden başka türlü etkilendi. Son derece saygı gösterdiği Saîd hakkında nice tanık huzurunda böyle münasebetsiz sözler ağza aldığı için Şeyh Receb'e gücendi; onu huzuruna kabul etmedi. Hattâ Şeyh Saîd'e olan güveni daha da arttı! O günlerde huzuruna çıkan Şeyhu'ş-Şuyûh Rükneddîn için ayağa kalkıp onunla kucaklaştı; ona ikramda bulundu. Ne zaman yanına girdiyse hep hürmet göstermiştir. Üstat Saîd ise artık Hintli olmuştu; ona da çok saygı gösteriyordu. Ben kendisini yediyüzkırksekiz senesinde Hindistan'da gördüm.

Mekke'de bulunduğum sıralarda Mağripli Hasan adlı bir mecnun vardı. Hikâyesi garip, hâli acayıptir. Önceleri akıllı olup Allah dostu İsfahanlı Necmeddîn'in hizmetkârı imiş.

Mecnun Hasan'ın İlginç Hikâyesi

Mecnun Hasan geceleri çok tavaf eder, bu esnada gündüz görmediği bir dervişe eşlik ederdi. O da kendisi gibi tavaf âşığıydı. Derviş bir gece Hasan'a şöyle dedi:

"Hasan! Annen senin için ağlıyor, seni görmeyi arzuluyor. Cenab-ı Hakk'ın ermiş kullarından olan anneni görmek istemez misin?" Hasan:

"İsterim ama bu işe gücüm yetmez!" cevabını verdi. Derviş:

"Sizi yarın gece inşaallah burada buluştururum!" dedi. Hasan ertesi gün, Perşembeyi Cumaya bağlayan gece dervişini buldu. Beraberce Allah Evi'ni tavaf ettikten sonra derviş önde Hasan arkada, Muallâ Kapısı'na kadar gittiler. Tam bu sırada derviş, Hasan'a gözlerini kapamasını ve kendi elbisesinden tutmasını emretti. Bir müddet sonra;

"Sen yurdunu biliyor musun?" diye sordu.

"Evet!" cevabını alınca;

"İşte burası!" deyip sözün sonunu getirdi derviş. Hasan gözlerini açınca kendini ana evinin kapısında buldu. İçeri girdi. Başından geçenlere dair annesine hiçbir şey söylemedi. 15 gün kadar evinde kaldı. Zannediyorum Hasan'ın yurdu Mağrip'te Esefi şehriydi. Daha sonra Hasan şehirdeki mezarlığa gidip arkadaşı olan dervişini buldu. Derviş hâl hatır sorunca;

"Efendim! Şeyh Necmeddîn'i görmeye susadım. Âdetim gereği çıkıp onu görürdüm. Bugünlerde onunla hiç buluşmadım" dedi. Mezarlıkta tıpkı Mekke'de olduğu gibi gözlerini kapayıp elbisesine yapışmasını emredince Hasan emre uydu; bir anda kendini dervişle beraber Mekke'de buldu! Bu arada derviş, olup bitenlerden kesinlikle Necmeddîn'e ve diğerlerine bahsetmemesini Hasan'a tembih etmişti. Hasan, Necmeddîn'in huzuruna vardığında:

"Bu kadar zamandır neredeydin, hiç görünmedin?" diye soran Şeyh Necmeddîn'e önce vaziyeti bildirmedir. Ancak şeyhin ısrarı üzerine durumu olduğu gibi anlattı. Necmeddîn:

"O adamı mutlaka bana göstermelisin!" deyince beraberce dervişi görmeye gittiler. Derviş her zamanki gibi oraya geldi. Onu önlerinden geçerken gördüler. Hasan:

"Efendim Necmeddîn! İşte bahsettiğim budur!" dedi. Derviş bu kelimeleri duyunca eliyle Hasan'ın ağzına vurarak;

"Sus! Konuşma, Allah seni konuşurmasın!" deyince zavallının dili tutulup akli gitti. Bu mecnun Hasan, Kutlu Mabet'in etrafında divâne divâne dolaşır, Abdestsiz, namazsız, gece gündüz tavaf ederdi. Halk onu çok sever, ondan bereketlenmek ister, ona elbise giydirirler, ihtiyaçlarını giderirler. Mecnun Hasan acıkınca Safâ ile Merve arasında bulunan çarşıya çıkar, dükkânlardan birine girerek istediğini yerd. Hiç kimse ona mâni olmazdı. O, bir dükkâna uğradığında oranın kârında bir artış olur, sevinirdi oranın sahibi. Ne zaman çarşıya inse alım-satım işlerinde hakikaten bolluk meydana geldiği tecrübe edilmişti. Bu yüzden bütün dükkân sahipleri boyunlarını uzatır;

"Gel bizim dükkânımızdan bir şeyler al!" der gibi Hasan'a bakarlardı. Canı bir şey içmek isteyince çarşı sakaları çevresinde dolanıp kuş gibi üşüşürdü. Herkes taşıdığı içecekten sunmak isterdi. Nihayet Emir Seyfeddîn Yelmelek Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye hacca gelince Hasan'ı yanına alıp Mısır'a götürdükten sonra ona dair bir haber alınamadı.

Mekke Halkı, Namaz Kılarken Nasıl Bir Sıra Takip Eder?

Önce Şâfiî imamı namaz kıldırır. Hükümdar ona öncelik hakkı tanımıştır. İbrahim Makamı'nın arkasında kendine ait sanatkârca işlenmiş Hatîm'de kıldırır namazı. Mekkeliler çoğunluk Şâfiîdirler. Hatîm denilen şey, iki tahtadan ibarettir. Birbirlerine merdiven şeklinde enlemesine kirişlerle bağlanmıştır. Karşısında yine buna benzer iki tahta vardır. Bu dört tahta alçıyla sıvalı ayaklar üzerine oturur. Tahtaların en üstüne başka bir tahta konulur. Ona çengeller bağlanarak kandiller asılır. Şâfiî imamı bitirdikten sonra Mâlikî imamı, Yemen Köşesi'nin karşısında bulunan mihrapta kıldırır namazını... Hanbelî de Mâlikî imamıyla aynı zamanda Yemen Köşesi ile Kara Taş arasında bulunan yerde namazını kılar; daha sonra Hanefî imamı Kutsal Oluk karşısında, oradaki Hatîm'in altında namaz kıldırır. Akşamleyin imamların önündeki mihrapların içinde mum yakılır. Dört vakit namazı bu sıraya göre kılarlar. Akşam namazını ise her imam kendi cemaatiyle ama diğerleriyle aynı zamanda kılar. Bu yüzden oraya gelenler bir anda hangi cemaate gireceğini, hangi imama uyacağını şaşırır; çünkü hepsi aynı anda namaz kılmaktadır. Mâlikî olan, Şâfiîye uyarak rükûa gidebilir. Hanefî olan da Hanbelî'nin secdesiyle secdeye gidebilir.

Hutbe ve Cuma Namazındaki Âdetleri

Cuma günleri minberi, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki Kâbe duvarına yaslamaktadırlar. Böylece hutbeyi veren yüzünü İbrahim Makamı'na çevirir. Hatip, Melik Nâsır tarafından verilen siyah elbiseyi giyip başına da siyah taylasanlı siyah sarığı takmış olduğu hâlde kürsüye doğru ilerler. İki müezzinin tuttuğu iki siyah sancak arasında sakin ve vakur bir şekilde yürümektedir. Önünde câmi hizmetkârlarından biri yürümektedir; elinde ferkaa olduğu hâlde. Ferkaa, ucunda ince bir kıvrık kayış bulunan ve havaya vurulduğu zaman vınlayan bir değnektir. Onun çıkardığı sesi, Kutlu Mabet'in

içinde ve dışında bulunan herkes duyar. Bu ses hatip kalktı demektir. Böylece minbere doğru yaklaşır. Hacer-i Esved'i öper, orada dua eder ve hedefine yönelir. O esnada başmüezzinlik görevini yürüten ve müezzin-i zemzemî denilen görevli omzundaki kılıcı eliyle tutmakta ve siyahlara bürünmüş olduğu hâlde hatibin önünde yürümektedir. Daha önce bahsettiğimiz sancaklar minberin iki yanına dikilir. Hatip birinci basamağı çıktığı zaman müezzin kılıcının ucuyla birinci basamağa vurur. Böylece hatip ikinci, üçüncü ve dördüncü basamakları çıkarken müezzin de kılıcıyla basamaklara vurmaktadır. Son basamağa çıkılıp kılıç da vurulduktan sonra hatip Kâbe'ye döner, ayakta sessiz dua eder. Sonra cemaate yüzünü çevirir, sağına soluna selâm verir. Halk da onun selâmına karşılık vermektedir. Ve nihayet oturur. Müezzinler hep beraber Zemzem Kubbesi'nin üzerinden ezan okumaya başlarlar. Ezan bitince hutbe okunmaya başlar. Hatip üst üste Peygamber'e salâtü selâm getirmekte, ona hayır ve esenlik dilemektedir. Hutbe esnasında önce şu salavatı okur:

"Allahım! Şu mukaddes evi tavaf edenler buldukça sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bu salavattan sonra parmağıyla Kâbe'ye işaret edip şöyle der:

"Allahım! Arefe'de bekleyip vakfeye duranlar varolduğu sürece sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bundan sonra dört halifeye, diğer ashaba, Resûlullah'ın iki amcasına, torunlarına, Hz. Fatıma'ya ve Yüce Hatun Hadîce'ye esenlik ve rahmet dileklerini ifade eder. Daha sonra [dönemin devlet başkanı] Melik Nâsır'a, mücahit sultan Nûreddîn b. Ali b. Melik Müeyyed'e, Mekke şeriflerinden olan iki emir Seyfeddîn Utayfa'ya ve Esedüddîn Rumeyse'ye dua eder. Seyfeddîn Utayfa, Rumeyse'den küçük olmasına rağmen adaletli olduğu için daha önce anılır. Bu iki kardeş, Ebû Nümeyy b. Sa'd b. Ali b. Katâde'nin çocuklarıdır. Bir defasında hatip Irak hükümdarına da dua etmişti. Ama bunun ardı gelmedi. Hutbeyi bitiren hatip namazı da kıldırır ve kalkar. Sancaklar sağda ve solda, ferkaa onun tam önünde götürülmekte, böylece namazın bittiği belirtilmektedir. Sonra minber kaldırılır, mübarek İbrahim Makamı'nın karşısındaki asıl yerine götürülür.

Ayların İlk Günlerinde Ne Yaparlar?

Yeni ay başlayınca Mekke emiri yanında korumaları ve hizmetkârları bulunduğu, alımlı beyaz bir elbise giyinip başına da heybetli bir sarık sardığı ve kılıç kuşandığı hâlde vakur bir edâ ile gelir. Maiyetiyle beraber İbrahim Makamı'nda iki rekât namaz kılar. Hacer-i Esved'i öper, yedi defa Kutlu Ev'in çevresinde döner. Başmüezzin, Zemzem Kubbesi üzerinde durarak emiri beklemektedir. Emir birinci tavafi tamamlayıp Hacer-i Esved'i öpmeye yönelince müezzin yüksek sesle dualar eder ve yeni ay münasebetiyle onu tebrik eder. Daha sonra da emiri ve emirden önce Mekke'de yönetimde bulunmuş kimseleri öven bir manzume okur. Yedi tavaf boyunca bu yapılır. Emir tavafları bitirdikten sonra önce Mültezem yakınında, sonra da İbrahim Makamı'nın arkasında ikişer rekât namaz kılar.

Sefere çıkıldığı veya seferden dönüldüğü zaman da böyle yaparlar.

Mekke Halkı Recep Ayında Ne Yapar?

Recep ayının hilâli gökte görüldüğü vakit emir bunu haber vermek için davul-zurna çaldırır. Birinci gün Mekkeliler yaya veya atlı olarak emirin çevresini sarmışlardır. Emir de at sırtındadır. Herkes elindeki silâhla onun önünde oynamaktadır. Süvariler at koştururlar, yayalar birbirine hücum ederek mızraklarını havaya atıp yere düşmeden kaparlar. Emir Rumeyse, Emir Utayfa, onların oğulları,

Muhammed b. İbrahim gibi kumandanlar, Sabîh'in iki oğlu Ahmed ve Ali, ayrıca Ali b. Yusuf, Şeddâd b. Ömer, Âmir Şerîk, Mansûr b. Ömer ve Musa Muzrık gibi Hz. Hasan soyundan gelen nüfuzlu kişiler ve askerler de merasimde bulunurlar. Cemaatin önünde sancak, davul ve kös vardır. Hepsi de vakur bir şekilde Mîkat denilen noktaya doğru ilerlemekte, sonra aynı sırayla mescide dönmektedirler. Böylece Mekke emiri Kâbe'yi tavafa başlar. Müezzin-i zemzemî daha önce bahsettiğimiz gibi her tavafta Zemzem Kubbesi'nin üstünde dua eder. Emir, tavafı bitirdikten sonra Mültezem'de ve İbrahim Makamı'nda ikişer rekât namaz kılar; Makam'a el sürer, bereketlenmek için. Daha sonra sa'y'a çıkar. Kumandanları çevresinde, mızraklı askerler önünde kendisi de at sırtındadır. Böylece evine döner. Recebin ilk günü Mekkelilerin bayramı olduğundan o gün insanlar en güzel elbiselerini giyerler; birbirleriyle yarış etmektedirler şıklıkta.

Recep Ayında Yapılan Umre

Mekkeliler, bu ayda umre yapmaya önem verirler. Gece gündüz devam eden bir umredir bu. Recep ayının neredeyse tümünü, özellikle ilk günüyle, 15. ve 17. günlerini tamamen ibadete ayırırlar. Mekkeliler birkaç gün önceden buna hazırlanırlar.

Ben 27. gün oradaydım. Sokaklar, herkesin gücü yettiğince güzel yapmaya çalıştığı ipek yahut ince ketenle örtülmüş tahtirevanlarla doluydu. Develer ipek atkılarla sarılmış ve süslenmişti. Tahtirevanlar hemen hemen yere degecek ölçüde geniş ve uzun örtüleriyle minyatür kubbeler gibiydi. Bütün halk bir araya geliyor, Ten'im denen mıntıkaya çıkıyor, tahtirevanlar Mekke vadilerinde sel gibi akıyordu. Yolun iki tarafında ateş yakılıyor, develerin önünde de mum ve meşaleler görülüyordu. "Lâ ilâhe illallah" [=Allah'tan başka ilâh yoktur] haykırıışları dağlarda yankı yapıyor, kalpler hüznle titriyor, gözlerden sicim gibi yaş akıyordu.

Halk, umre ibadetinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Safâ ile Merve arasında sa'ya [=seğirtmeye] çıkıyordu. Mes'â [=koşunun yapıldığı yer] meşale ve kandillerin ışığıyla aydınlanmış, mahşer gibi dolmuştu o zaman. Kadınlar tahtirevanlar üzerinde katediyordu bu mesafeyi. Kutlu Mescid'in etrafı bir aydınlık, bir aydınlık; sanki nur saçıyor. Mekkeliler Hz. Âişe'nin secdegâhına bir ok atımı mesafede bulunan ve Hz. Ali'nin adıyla bilinen mescidin yakınındaki tümsekte ihrama girdikleri için bu umreye Umretü'l-Ekemiyye adı verilirdi [ekeme tümsek demektir].

Bu umrenin başlangıç hikâyesi şöyle: Abdullah b. Zübeyr, Kâbe'nin tamirinden sonra Mekkelilerle beraber Recebin 27'sinde umre yapmak için yalın ayak o tümseğe çıkarak ihram giymiş sonra Hacûn tepesinden geçerek Muallâ Kapısı'na gitmiştir. Mekke'nin fethi gününde de Müslümanlar şehre oradan girmiştir.

Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı umre Mekkeliler nezdinde benimsenmiş, şimdiye kadar devam etmiştir. Böylece "Abdullah b. Zübeyr Günü" hiç unutulmayan, hep yâdedilen bir gündür. O gün Abdullah bir sürü hayvan kurban etti, Mekke'nin ileri gelenleri ve varlıklı aileleri de o gün kurban kestiler. Günlerce yediler ve yoksullara yedirdiler; Kâbe'yi, İbrahim Halîl Peygamber zamanındaki şekliyle yeniden inşa etmeye muvaffak oldukları için Yüce Allah'a şükrediyorlardı.

Abdullah b. Zübeyr malûm savaşta yenilip öldürülünce Haccâc Kâbe'yi bozdu ve Kureyş dönemindeki hâline çevirdi. Kureyş Kâbe'yi küçültmüştü. Peygamberimiz Kureyş'in küfür ve şirkten yeni kurtulmuş olması sebebiyle Kâbe'yi o hâliyle bırakmıştı.

Daha sonra Halife Ebû Ca'fer Mansûr, Kâbe'yi Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı şekle çevirmek istemişse de Mâlik b. Enes –Allah ondan razı olsun– ona mâni olarak;

"Ey Emir! Allah Evi sultanların oyuncağı olmamalı! Burası hükümdarlar değiştikçe değişecek bir yer değildir!" deyince Halife muhtemel bir şerrin önünü açmamak için Kâbe'yi o hâlde bıraktı.

Becîle, Zehrân ve Gâmid gibi Mekke'ye komşu yörelerin halkı da Recep umresine katılmak için acele ederler. Mekke'ye tahıl, yağ, bal, kuru üzüm ve badem getirdiklerinden şehirde fiyatlar düşer, halkın geçimi kolaylaşır, herkes bundan nasiplenir. Bu yörelerin halkı olmasa Mekke sakinleri çok sıkıntı çekerlerdi. Şu da var ki onlar kendi yörelerinde kalarak söz konusu zahireyi Mekke'ye getirmezlerse kıtlıkla karşılaşır, hayvanlarını kaybederler. Mekke'ye erzak götürmeyi ihmal etmezlerse, yurtlarına bereket yağar, sürüleri çoğalır. Kutlu beldeye zahire gönderme vakti geldiğinde erkekler tembel davranırsa kadınlar toplanıp eşlerini zorla gönderirler! İşte Hak Teâlâ'nın güvenli şehir Mekke'ye yaptığı bir lütuftur bu!

Becîle, Zehrân, Gâmid ve diğer kabilelerin oturduğu yüksek yörelerde arazi çok verimlidir. Bol miktarda üzüm ve buğday yetiştirilir. Halkı da temiz yüreklidir; güzel ve etkileyici konuşmak, altın kalplilik, sağlam inanç bakımından parmakla gösterilir oraların ahalisi. Tavafa çıktıkları zaman hep birden atılırlar Kâbe'ye; çevresine doluşur, örtüsüne asılırlar. Gönüllerinden çıkan hüznü duaların tesiriyle gözleri yaşla dolar. Bakarsın ki çevreden birtakım kimseler toplanır, onların dualarına âmin der. Müthiş bir kütle hâlinde yanaştıkları için hiç kimse onlarla beraber tavafa ve Hacer-i Esved'i selâmlamaya imkân bulamaz. Deri giyinirler, cesurdurlar. Bunlar Mekke'ye yaklaştıkları zaman yollarda pusu kurmuş bedevîler taarruzdan sakınırlar. Mekke'ye uzak beldelerden gelen kişi, onlara yol arkadaşlığı yaparsa mutlaka övgüyle yâdeder bu arkadaşlığı.

Rivayete göre Peygamberimiz onları övmüş;

"Onlara namaz kılmayı öğretiniz! Onlar da size Allah'a nasıl yalvarılacağını öğretsin!" diye buyurmuştur. Peygamberimizin –Hakkın rahmeti ve bereketi onu kuşatsın– şu sözünün kapsamına girmeleri, şeref olarak yeter onlara:

"İman Yemenlidir! Bilgelik de Yemenlidir!" Hattâ Abdullah b. Ömer'in bu insanları beklediği, tavaf edecekleri zaman onların dualarından nasiptar olmak için aralarına girdiği söylenir. Garip insanlardır onlar. Bir haberde de şöyle buyuruluyor:

"Kâbe'nin çevresini onların arasında bulunarak tavaf ediniz. Çünkü rahmet ve esenlik onların üzerine yağmur gibi dökülür."

Şaban'ın 15. Gecesinde Ne Yaparlar?

Şaban ayının 15. gecesi Mekkeliler için büyük gecelerdendir. O gece tavafa, tek başına yahut cemaatle namaza ve umre gibi ibadete verirler kendilerini. Kutlu Mabet'te öbek öbek insanlar toplanır. Her cemaatin bir imamı olur. Fenerler, meşaleler ve kandiller yakılıp lacivert gökte dolunay çıkınca zemin ve semâ baştan başa nur ile dolar. Allah'a ibadette coşarlar, yüz rekât namaz kılar, her rekâtta on defâ Fâtiha ve İhlâs sûrelerini okurlar. Kimi yalnız başına Hacer-i Esved'in yanında namaz kılar, kimi de Allah Evi'ni tavaf eder. Bir kısmı da umreye çıkmıştır.

Mübarek Ramazan'da Ne Yaparlar?

Ramazan ayı girince Mekke emirinin konağı önünde davullar çalınır, kösler vurulur. Mescidin hasırları yenilenir, mumları ve kandilleri çoğaltılır, manzara şahane olur. Ulu Mabet ışığa boğulur. Şâfiî, Hanefî, Hanbelî ve Zeydî imamlar kendi cemaatlerinin başına geçerler. Mâlikîler dört hafızın yanında toplanıp nöbetleşe *Kur'an* okur, mumlar yakarlar. Kutlu Mabet'in her köşesinde mutlaka bir hafız vardır; kendi cemaatine namaz kıldıran ve *Kur'an* okuyan...

Hafızların güzel sesleri mescidi çınlatarak cemaatin ruhuna tesir eder. Gözlerden yaşlar akar. Kimileri sadece tavafla ve Hıcr'da namaz kılmakla yetinir. Şâfiî imamlar diğerlerinden daha çok ibadet etmektedirler. Yirmi rekât olan teravih namazını kıldıktan sonra imam cemaatla beraber yedi kere tavaf eder. Tavaf bitince daha önce Cuma bahsinde anlattığımız ferkaa'yı vınladır. Namaza döndüğünü bildirmek istiyordur. Sonra yine yirmi rekât kılarlar ve her iki rekâta bir yedi tavaf yaparlar. Vitr namazını kılıp ibadetlerine son verirler. Öteki imamlar ise normal olarak kılınana [yirmi rekât] herhangi bir şey eklemesler.

Sahur zamanı, müezzin-i zemzemî Kutlu Mabet'in doğu köşesindeki minarede sahur vaktini bildirme görevini üstlenmiştir. Vakit girer girmez haber verir; uyarıda bulunur ve sahura kalkmaya teşvik eder. Diğer minarelerde de müezzinler karşılıklı konuşurlar. Her minarenin tepesine uzun bir giriş konulur. Bunun ucuna eğik vaziyette bağlanan bir sopaya iki kandil asılır cam içinde... Güneşin doğuşu yaklaşp sahurun sona erdiği defalarca haber verilince kandiller indirilir. Müezzinler karşılıklı ezan okumaya başlarlar. Mekke'de evler teraslı olduğu için; ezanı işitemeyecek derecede uzak oturan kimse bu kandillere bakarak sahurun başladığını ve bittiğini anlar. Ramazanın son on gününün 21, 23, 25 gibi tek sayılı gecelerinde *Kur'an* hatmedilir. Hatim merasiminde kadı, fıkıh bilginleri ve ileri gelenler hazır bulunur. Mekke büyüklerinden birinin oğlu yapar hatmi. Sonra ipekle süslenmiş bir minber kurulur ortaya. Mumlar yakılır, hutbe okunur. Hutbe sona erince hatmeden çocuğun babası, cemaati evine davet eder, onlara yemek ikram eder, tatlı yedirir.

Mekkeliler nezdinde bu gecelerin en kıymetlisi 27. gecedir. İbrahim Makamı'nın arkasında *Kur'an-ı Kerim* hatmedilir. Şâfiîye ait Hatim [denilen iskelenin] karşısına büyük tahtalar dikilir. İki taraf arasına uzun levhalar konur. Bu şekilde üç kat yapılır. Her birinin üzerine mumlar ve fânuslar bırakılır. Bunların ışığı gözleri kamaştırmaktadır. İmam öne çıkar ve yatsı namazını kıldırır. Bir önceki gün Kadr Sûresi'ne kadar gelinmiş, orada kalınmıştır. Bu gece imam Kadr Sûresi'nden okumaya başlar. Bütün imamlar İbrahim Makamı'nda yapılan hatme hürmeten teravihi bırakıp oraya toplanırlar. Başımam iki selâm ile hatmi tamamlar, yüzünü İbrahim Makamı'na çevirerek hutbe okur. Hutbe bitince öteki imamlar kıldırdıkları namaza dönerler. Cemaat dağılır.

29. gecenin hatmi Mâlikî Makamı'nda sakince yapılır. Ve aynı şekilde hutbe okunur.

Mekkelilerin Şevval Ayındaki Âdetleri

Hacc için bilinen [=âdet edinilen] aylardan ilki olan Şevval'in ilk gecesinde, Ramazan'ın 27. gecesinde olduğu gibi, mum ve kandil yakarlar. Minarelerin her tarafına asılan kandillerle Kutlu Mabet'in alanı ve Ebû Kubeys dağının tepesinde bulunan küçük mescidin avlusu aydınlatılır. Müezzinler o geceyi tekbir, tehlil ve tespiple [=Allah-u Ekber, Lâ ilâhe İllallah ve Sübhânallah diyerek] ihyâ ederler. Halkın bir kısmı namaz, bir kısmı tavaf, diğer bir kısmı da zikir ve dua ile

geçirir geceyi. Sabah namazından sonra bayramlaşma merasimi başlar. Herkes en güzel elbiselerini giyinerek Harem-i Şerifteki meclisine koşar. Şehrin en mübarek yeri Harem-i Şerif [=Kutlu Mabet] olduğu için bayram namazını orada kılarlar. Mescide en erken Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] kabilesi gelir. Beyt-i Haram'ın [=Kutlu Ev] kapısını açar; emir gelinceye kadar kabile reisi Kâbe'nin eşiğine oturur, diğer üyeler onun önündedir. Nihayet emiri karşılarlar. O yedi defa tavaf yapar. Zemzem Köşesi'nde müezzin her zamanki gibi kubbenin üzerinde yüksek sesle emire ve kardeşine dua eder. Daha sonra iki yanında iki siyah sancak ve önünde ferkaa bulunduğu, sırtına da siyah bir elbise geçirdiği hâlde hatip, İbrahim Makamı'nın arkasında namaza başlar. Sonra minbere çıkar, etkileyici bir hutbe verir. Hutbeyi bitirince cemaat birbiriyle selâmlaşır, kucaklaşır ve Allah'tan bağışlanma diler. Herkes Kâbe'ye yönelir. Küme küme Kutlu Ev'in içine girerler.

Daha sonra Muallâ Kapısı civarındaki mezarlığa giderek orada yatan sahabe ve selef büyüklerinden feyz ve bereket alıp dönerler.

Kâbe'nin İhrama Girişi

Zilkade ayının 27. gecesi Kâbe örtüsü, tavaf edenlerin ellerinde yırtılmaması ve kirletilmemesi için dört taraftan birbuçuk adam boyu yukarı kaldırılır. Kâbe örtüsünün bu hâline İhrâmü'l-Kâbe adı verilir. O gün Kutlu Mabet çok kalabalık olur. O vakitten itibaren Arafat'ta vakfe [=bekleşiş] sona ermedikçe Kâbe bir daha açılmaz.

Haccın Usûlü ve Hac'da Yapılan İşler

Zilhicce'nin ilk günü sabah akşam ve beş vakit namazda kutlu vaktin girişini tebrik için davullar çalınır, kösler vurulur. Arafat'a çıkıncaya kadar bu devam eder. Zilhicce'nin yedinci günü Hatip öğle namazının ardından bir hutbe okuyarak "menâsikü'l-hacc" [=hac ibadetinin yapılışı esnasında gerekli ritüelleri] ve "vakfe"yi öğretir. Ertesi gün halk erkenden Minâ'ya çıkar. Mısır, Irak ve Şam'dan gelen kumandanlar ile bilginler o geceyi Minâ'da geçirirler. Anılan ülkelerin ahali si kandil ve mum yakmak hususunda birbirleriyle yarış ederler ise de daima Şamlılar öndedir. Dokuzuncu gün sabah namazından sonra hareket ederek Minâ'dan Arafat'a giderler. Yolda Muhassar vadisinden geçilirken Peygamber geleneğine uyularak koşulur. Muhassar vadisi, Müzdelife ile Minâ arasındaki sınırdır. Müzdelife iki dağ arasında düz bir alandır. Etrafı su havuzları ve sarnıçlar ile çevrilmiştir. Bu depoları Ca'fer b. Ebû Mansûr'un kızı; Hârûn Reşîd'in eşi Zübeyde yaptırmıştır. Minâ ile Arafat arasında beş mil var. Minâ ile Mekke arasında da uzaklık aynı. Arafat'a üç isim vermişler: Birinci ismi bilindiği gibi Arafat; ikinci ismi Cem' [=Toplanma yeri]; üçüncü ismi ise Meş'aru'l-Haram'dır [=Kutsal bölgenin sembolü]. Arafat geniş ve düz bir yer, etrafı dağlarla çevrili. Meydanın bir ucundaki Rahmet dağı ve çevresine Mevkıf [=Vakfe yapılan yer] denilir. Rahmet dağının önünde bir mil uzaklıkta iki işaret göze çarpar. Bunlar Hıll [=Yasaksız] ile Haram [=Yasaklı] bölgeler arasındaki sınırı gösterir. Bunların yakınında Arafat'ı takibeden Batn-ı Urne vadisi başlar. Peygamberimiz oradan kalkılmasını [=vakfe edilmesini] emrettiğinden buna dikkat etmek gerek. Güneş batmadan önce Mekke'ye varmak için acele etmek doğru değil. Bundan kaçınılmalıdır. Deve sürenler hacıların bir kısmını dönüşte çok kalabalık olacağı gerekçesiyle ikna edip, Urne'ye kadar yürümeye zorlarlar; fakat bu hareket onların hac ibadetini bozmaktadır. Yukarıda bahsedilen Rahmet dağı, toplanma meydanının tam ortasında diğer dağlardan kopuk ve tek başına yükselir. Bu dağ, birbirinden ayrı, parça parça kayalardan oluşmaktadır. Tam tepesinde Ümmü Seleme annemize nispet edilen bir kubbe var... Ahali, bunun ortasında yer alan namazgâhda namaz kılmak için hücum eder.

Mescidin çevresinde geniş bir düzlük vardır; Arafat meydanına bakar. Halk kible yönündeki duvarda bulunan mihraplarda namaz kılar. Bu dağın altında çok eski bir ev vardır. Aşağı inerken Kâbe'yi sola alınca hemen bu evle sarp kayalar arasında Peygamberimizin mevkîfi [=vakfe yaptığı yer] bulunur. Onların çevresinde su sarnıçları, kuyular mevcut. İmam burada ayağa kalkıp hutbe okur, öğleyle ikindiye beraber kılar. Kâbe'ye yüzümüzü çevirirsek, iki sınır işaretinin solunda Erâk vadisi uzanır. Bu vadiye [diş temizliğinde kullanılan] yeşil misvâk ağaçları arka arkaya sıralanır. Hacıların dağılıp Mekke'ye gitme vakti gelince Mâlikî imamı eliyle işaret ederek mevkîfindan iner. Halk bir anda harekete geçer; dağ taş inler. O ne büyük manzara! O, ne güzel an! Ruhlar orada güzel ölümü arzular; oranın rahmet meltemiyle gönüller esrir. Yüce Allah bizi, o gün sevgisini kazanmış özel kullarından eylesin o gün!

Benim ilk vakfem Yediyüzyirmialtı senesinin [=Zilhicce ayının ilk] Perşembe gününe rastladı.⁴⁶ O zaman Mısır kervanının emiri, Melik Nâsır'ın nâibi Argûn Devâdâr idi. O sene Melik Nâsır'ın Argûnoğlu Ebûbekir'le everdiği kızı, Nâsır'ın kendi eşi, Sarây ve Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in kızı Hûnde [=Honde] de Allah Evi'ni ziyaret şerefine erişmiştir. Şam kafilesinin emiri Seyfeddîn Cûbân'dı [=Çoban] o yıl. Güneş battıktan sonra hacılar dağılırken biz yatsı namazında Müzdelife'ye vardık. Peygamber geleneğine uyarak akşam ve yatsıyı beraber kıldık. Sabah namazını Müzdelife'de edâ ederek Meş'arü'l-Haram denilen yerde vakfeye çekildik, dua ettik, Minâ'ya yöneldik. Muhassar vadisi dışında, Müzdelife'nin her yanı mevkîf sayılır [=Her tarafta vakfe yapılabilir.] Muhassar vadisi koşa koşa geçilecek yerdir.

Halkın çoğu cemreler [=taşlanan yerler] için çakıltaşı toplama işini Müzdelife'de yapar. Müstehap [=güzel ve doğru görülen] de budur. Hayf Mescidi civarında da taş toplayan olur; bu konuda tam bir serbestlik vardır. Minâ'ya vardıklarında Akabe cemresi için taşlama işine başlarlar. Sonra Kurban keser, tıraş olur ve nihayet normale dönerler. [=İhramı çıkarır ve hac yasaklarından çıkmış olurlar.] Ancak "ifâda" denilen [=bölük bölük yapılan] tavaf olmadan cinsel münasebet ve güzel koku yasağı kalkmaz. Akabe cemresi, Kurban Bayramı'nın sabahında güneş doğarken taşlanır. Taşlama bitince, hacılardan kurbanını kesip tıraş olan büyük kitle İfâda Tavafı'na gider. Bir kısmı da ikinci güne kalır.

İkinci gün güneşin gölgesi batıya doğru meyletmeye başladığı sırada [=öğlenleyin] ilk cemreye yedi taş atılır. Orta cemreye de aynı sayıda taş atılır. Peygamber'in geleneğine uyularak bu iki cemrede dua etmek için biraz beklerler. Üçüncü gün ise kırkdokuz taş atıldıktan sonra acele acele Mekke'ye inerler. Hacıların büyük bir kısmı, Kurban gününden sonra üçüncü günü de orada geçirir, nihayet yetmiş taş atmış olurlar.

Kâbe'nin Asıl Örtüsü

Kurban günü, Mısır kervanı tarafından Kâbe'nin örtüsü getirilerek Ulu Ev'in üzerine konulur. Kurban gününden sonra üçüncü gün Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] örtüyü Kâbe üzerinden sarkıtır. Siyah ipekten yapılmış olan örtünün astarı ketendendir. Üst tarafına beyaz harflerle şu âyet nakşedilmiştir:

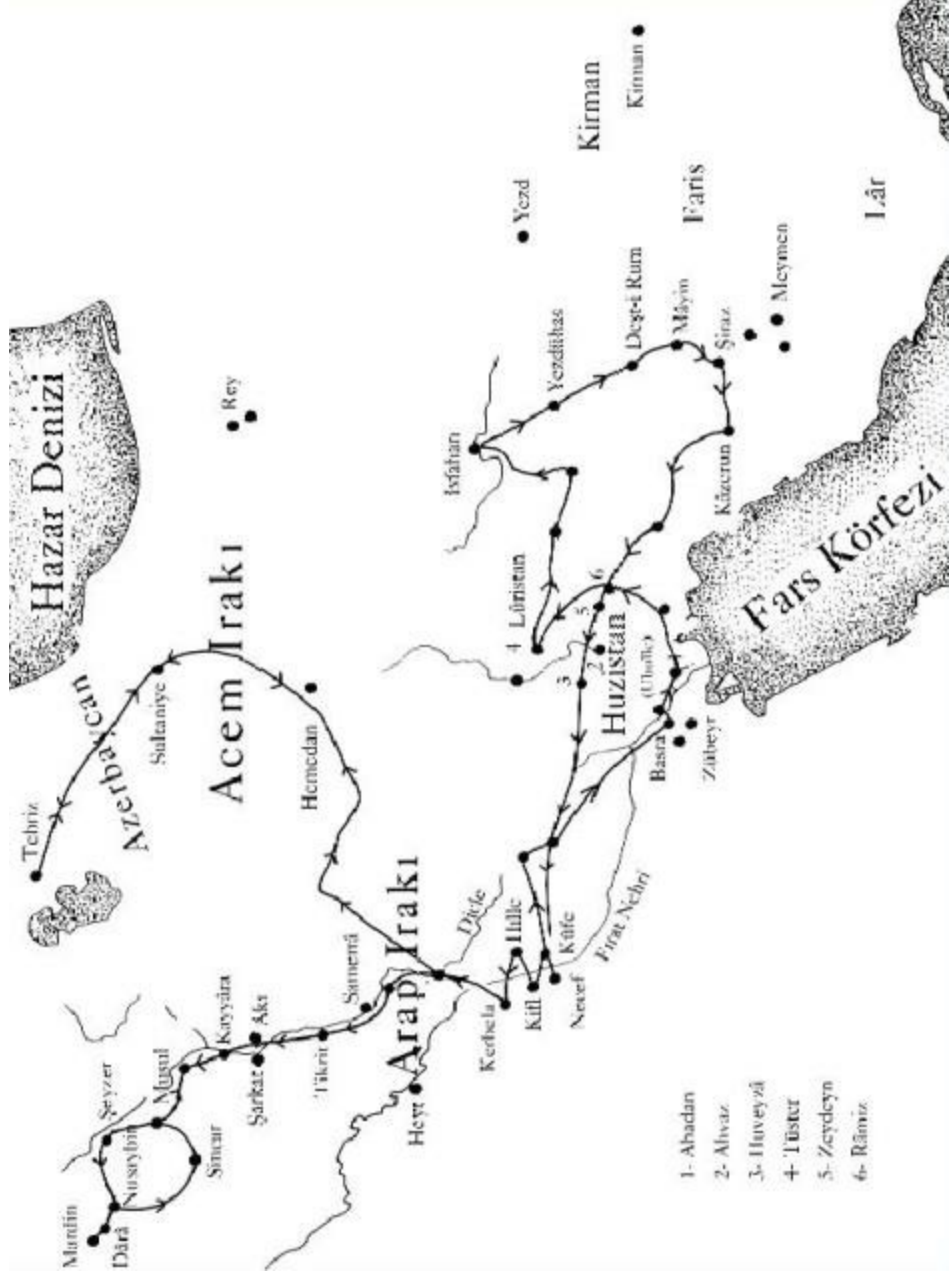
"Allah, Kutlu Ev Kâbe'yi halk için bir kıyam yeri yapmıştır."⁴⁷

Diğer yönlerde de beyaz harflerle başka âyetler yazılmıştır. Bu yazıda parlayan bir ışık vardır siyahı delen. Örtü Kâbe'nin üzerine tamamen bırakıldığı vakit ellerden korunsun diye etekleri biraz

bükülerek yukarıya doğru kaldırılır. Kâbe'nin örtüsünü devlet başkanı Melik Nâsır hazırlar. Melik Nâsır, Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, temizlik memurlarının ve yaygıcıların maaşlarını, ayrıca Kutlu Mabet'in mum ve zeytinyağı gibi levazımâtını her sene gönderir.

O günlerde Kâbe, Irak kervanı ile gelen Horasan ve Irak halkı için her gün açık kalır. Oraların ahali Şam ve Mısır kervanlarının kalkıp gitmelerinden sonra dört gün daha Mekke'de kalıp Kutlu Mabet'in müdavimlerine ve yoksullarına sadaka dağıtırlar. Geceleyin onları tavaf yaparlarken gördüm. Mekke ahalisinden rastgeldiklerine ve Kutlu Mabet'in müdavimlerine gümüş para, elbise veriyorlardı. Oturup Kâbe'yi seyre dalanlara da yaklaşıp sadaka vermekteydiler. Hattâ uyumuş birini görseler yavaşça eğilir, adamcağzın ağzını altın ve gümüşle doldururlardı, uyanıncaya kadar!

Yediyüzyirmisekiz yılında Irak dönüşümde bunlarla beraberdim, o kadar çok sadaka verdiler ki, Mekke'de altının değeri düştü!⁴⁸ Bir miskal [=ölçek] altın, onsekiz dirhem gümüş ile değiştirildi. O sene Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd'in ismi minberde ve Zemzem Kuyusu başında anıldı, ona dualar edildi.

- 1- Abadan
- 2- Ahvaz
- 3- Huveyza
- 4- Tüster
- 5- Zeydeyn
- 6- Râmiz

Kûfe'den çıkış; İnan ve İrak içinde seyahat.

Kaynak: Tazî; Muvahhid, Sefernâme

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

MEKKE'DEN AYRILIŞ, MEDİNE'YE DÖNÜŞ

Ondokuzuncu Bölüm Notları

Zilhicce'nin 20. günü akşamı, Irak kervanının emiri Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Havîh ile Mekke'den ayrıldım.¹ Bu adam Musul asıllıdır. Şeyh Şihâbeddîn Kalender'in vefatından sonra hac emirliğine atanmıştır. Şihâbeddîn fazilet ve cömertliğiyle tanınmış, padişahı nezdinde kabul görmüş bir adamdı. Kalenderiyye âdetleri üzere sakal ve kaşlarını tıraş ederdi. Mekke'den çıktığımda Emir Behlevân, Bağdat'a kadar mahâra türü² tahtirevanın yarısını benim için kiralayıp ücretini kendi ödedi, beni konuğu olarak ağırladı.

Veda tavafından sonra Irak, Horasan ve Fâris ahalisinden kalabalık bir toplulukla Batn-ı Merr denen vadiye gittik. Çevremdeki insanların sayısını hesaplamak mümkün değildi. Kat kat bulutlar gibi inliyorlardı. Yer titriyordu, dalga dalga insandan! Bir ihtiyaç için kafileden ayrılan adam, ait olduğu yerle ilgili bir alâmete sahip değilse yitip giderdi bu mahşerî kalabalıkta. Kervanın yanında yüzlerce su kabı durur, yolcular su içerdi. Sadaka olarak verilecek erzakı; hastalar için ilâç ve çeşitli şerbetleri nakletmek için sağlık develeri bulunurdu. Kervan bir yerde konaklayınca "düsût" denilen büyük bakır kazanlarda yemek pişirilir, yolculara ve yanında azığı olmayanlara yedirilirdi. Kervanda bulunan diğer develere, yürümeye takatı kalmayanlar bindirilirdi. Bunlar Sultan Ebû Saîd'in iyiliklerindedir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Ebû Saîd'e bu künyeyi hayırlı kılsın! Ne kadar cömert! Müslümanların öcünü alan, kâfirlere korku salan Emirü'l-Müslimîn Ebû Yusuf oğlu Efendimiz Ebû Saîd de bu hususlarda numune olarak sana yeter;³ o ki ihsan ve ikramın denizi, yardıma koşma ve erdemli davranmanın alâmet-i farikası, cömertliğin alemdârı, Müslümanların emiridir! Hak Teâlâ onların mübarek ruhlarını kutsasın; kıyâmet gününe kadar otorite ve gücü onların elinde bulundursun!

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bu kervanda zengin [seyyar] dükkânlar, halka hizmet eden büyük imaretler kurulur; her türlü meyve ve yiyecek bulunur. Karanlıkta ilerler kervan; tahtirevanların, develerin önünde yakılan meşaleler her tarafı aydınlatır ve gündüze döner gece! Batn-ı Merr'den Usfân'a, sonra da Hulays'a geçtik. Beş konak ilerledikten sonra Semk vadisine vardık. Beş konak sonra da Bedir'e ulaştık. Biri sabah, diğeri akşam olmak üzere günde iki menzil aşılır. Bedir'den hareketle Safrâ'ya varınca dinlenmek üzere biraz bekledik. Oradan Medine'ye üç günlük yol vardır. Sonra kalktık Medine'ye vardık. Peygamberimizin kabrini ikinci defa ziyaret etme şerefine eriştik. Hak Teâlâ onu esen kılsın, rahmetiyle kuşatsın!

YİRMİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ

Yirminci Bölüm Notları

Medine'de altı gün kaldıktan sonra hareket ettik. Üçüncü gün Arûs vadisine inerek tatlı yeraltı suyundan nasibimize düşeni aldık. Arûs vadisinden kalkıp Necid topraklarına girdik.¹ Göz alabildiğine uzanan bu alanın güzel kokulu rüzgârını içimize çektik. Dört menzil sonra Useyle diye ünlenen suya, oradan hareketle de Nukra adıyla bilinen kaynağa gittik. Orada büyük sarnıçlara benzeyen su depolarının izleri vardır. Sonra Karûre suyuna gittik. Burada yağmur suyu ile dolu depolar Halife Ca'fer'in kızı Zübeyde tarafından yaptırılmıştır. Allah rahmet eylesin... Burası Necid arazisinin tam merkezidir. Tatlı rüzgârlar eser, havası güzeldir. Her mevsimin mutedil olduğu bu topraklar çok verimlidir.

Karûre'dan kalktık Hâcir'e vardık. Orada da su depoları mevcut. Bazen depolar kurusa da geniş düzlükte biraz kazı yapılıncı su çıkıyor. Hâcir'den hareket ederek Semîra'ya vardık.² Vadi içinde çukur bir yer burası. İçinde kaleye benzer bir bina görülüyor. Kuyularındaki su gayet gür ise de tadı deniz suyu gibi acı. Yörenin köylüleri buraya koyun, yağ ve süt getirerek ham bez karşılığında satıyorlar. Müşterileri hacılardır. Bezden başka bir şey almaz köylüler. Daha sonra Mahfûk dağına [=Delikli dağ] ulaştık. Bu dağ çölün ortasındadır. Tepesinde bulunan bir delikten ılık çalarak giriyor rüzgâr. Oradan ayrıldık. Çevresinde hiç su bulunmayan Kürûş vadisine gittik. Geceleyin yola devam ederek sabaha doğru Fayd Kalesi'ne vardık.³ Burası da düz bir arazi üzerinde büyük bir sığınak; etrafı surlarla çevrili. Civarında bulunan dış mahallelerde köylü Araplar oturuyor. Bunlar da hacılarla alışveriş ederek geçinirler. Hacılar Irak'tan Mekke'ye gelirken erzakın bir kısmını oraya bırakır, dönüşte alırlar. Burası Mekke ile Bağdat arasındaki yolun yarısıdır. Fayd'dan Kûfe'ye oniki günlük düz bir yol var. Yolda su kuyularına rastlanıyor. Hac kafilesinin âdetindedir; çöldeki haydutları korkutmak ve saldırılarını önlemek için Fayd bölgesine silâhlı olarak girer, savaşa girer gibi.... Orada Emir Mühennâ b. İsa'nın⁴ oğulları Feyyâd⁵ ve Hıyâr'la görüştük.⁶ Yanlarında bulunan bedevîleri ve diğer adamları saymak imkânsız... Bunlar hacıları ve hacıların eşyasını muhafaza konusunda anlayış gösterdiler. Kervandakiler bedevîlerin getirdiği deve ve koyunları satın aldılar, güçleri ölçüsünde.

Fayd'dan hareket ederek Ecfur adıyla bilinen yere geldik. Burası Cemil ve Büseyne adlı iki âşığın bulunduğu yerdir. Yola devam ettik; yine çölde konak verdikten sonra Zerûd'a vardık. Birkaç kum tepesinden gayrı engebesiz, düz bir arazi... Zerûd'da küçük evler var. Etrafı kale gibi surlarla çevrili. Kuyu var ama suyu tatlı değil.

Daha sonra Sa'lebiye'ye ulaştık. Harap bir kalesi var. Karşısında bulunan ve merdivenle inilen büyük sarnıçta tüm kervana yetecek kadar yağmur suyu bulunmaktaydı. Köylüler burada toplanarak deve, koyun, yağ ve süt satarlar. Bu mıntika ile Kûfe arasında üç konak vardır. Sa'lebiye'den kalkıp Mercûm birikintisine gittik. Burası yol üzerinde bir kabirdir. Üzerinde büyük bir taş yığını göze çarpıyor. Her geçen, bu yığını taşıyor. Yatan adam râfizî imiş. Hac için kervanla yola çıkınca kendisiyle Sünnî olan Türkler arasında bir kavga vuku buluyor, adam sahabeye dil uzattığı için! Çıkan arbede sonucunda taşla öldürülüyor.

Çevrede bedevîlere ait pek çok ev var. Onlar da öncekiler gibi yağ, süt ve benzeri yiyecekleri kervana getirmektedirler. Orada Zübeyde Hatun tarafından yapılmış büyük sarnıcın suyu kervan halkına bol bol yetiyor.⁷ Mekke ile Bağdat arasındaki güzergâhta mevcut su sarnıcı, kuyu ve depoların hepsi Zübeyde Hatun'un eseridir. Cenâb-ı Hak sevap yağdırsın o kadına; onun yardımları ve yaptığı hayrat olmasa bu yolu kimse katedemez.

Mercûm'dan kalktık, Maşkûk denilen yere varıp konakladık. Suyu tatlı ve berrak olan iki sarnıcı var. Kervan halkı yanlarında bulunan suyu döküp bu sarnıçlardan doldurdular. Seyahatimize devam ettik. Yine sarnıçlı bir semte; Tenânîr'e vardık, çadır kurduk. Geceleyin yola çıkıp Zümmâle'ye vardık, güneş doğmadan... Gayet mamur bir kasaba. Araplara ait bir büyük köşk, iki su deposu ve birçok kuyu var. Burası, bahsettiğimiz güzergâhın en mühim suvarma yerlerinden biridir. Sonra iki su deposu bulunan Heysemân'a geçtik... Sonra Akabetü's-Şeytan [=Şeytan Yokuşu]⁸ denilen yamacın altına vardık. İkinci gün o yamaca tırmandık. Bu güzergâhta Akabetü's-Şeytan'dan başka sarp yer yok. Orası da öyle uzun ve çetin değil... Sonra Vâkısa denilen yere geldik. Her taraf bedevîlerle iskân edilmiş. Çevrede büyük bir bina var. Su depoları da oraya buraya serpiştirilmiş. Burası su tedariki yapılan yerlerin sonuncusudur.

Artık Kûfe'ye kadar Fırat nehrinin kollarından gayrı testi dolduracağımız meşhur bir yer yok. Kûfe ahalisi Vâkısa'da hacılara un, ekmek ve meyve getirdi. Millet, birbirini tebrik etti, selâmetledi. Sonra Lûra ismiyle bilinen ve büyük bir su sarnıcı bulunan yere vardık. Oradan, Mesâcid adıyla şöhret bulmuş bir mıntıkaya gittik. Burada üç su deposu var. Sonra Kurûn Minâresi [=Boynuzlu Minâre] denilen mevkie vardık. Orada kurak bir mekânda geyik boynuzlarıyla etrafı çevrili yüksek bir minâre var; harap... Kurûn Minâresi denilen yerden Uzeyb'e geldik. Gayet münbit bir vadi. Her tarafı yeşillik, mamur. Sonra Kadisiye'ye hareket ettik.⁹ Burada Farşlılarla yapılan büyük savaşta Hak Teâlâ İslâm dinine yardım etmiş ve ateşperest Mecûsîleri zelil kılmıştı bir zamanlar. Bu gazâda Müslümanların kumandanı Sa'd b. Ebû Vakkas'tı. Allah ondan razı olsun. O fetih esnasında Kadisiye büyük bir şehirmiş ama şu anda harap. Yalnız hurma bahçeleri ve Fırat nehrinin arkları ile çevrili büyük bir kasaba mamurdur.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ VE BURADAKİ ZİYARETGÂHLAR

Yirmibirinci Bölüm Notları

Necef Şehri

Kadisiye'den hareket ederek Necef yöresinde bulunan Meşhed-i Ali beldesine geldik. Burası gayet güzel bir şehir. Geniş ve taşlık bir sahada kurulmuş. Nüfusunun kalabalıklığı, binalarının güzelliği ve sağlamlığı bakımından Irak'ın en güzel şehirlerinden denilebilir. Çarşıları gayet temiz ve şirin. Şehre Hadra Kapısı'ndan girerek önce manav, aşçı ve ekmekçilerin bulunduğu çarşıya, sonra meyveciler çarşısına, oradan terziler çarşısına ve Kaysâriye'ye [merkezî çarşı], oradan da attarlar pazarına uğradık. Sonra içinde Hz. Ali'nin kabri olduğu zannedilen Hadra Kapısı'ndaki mezarlığa yöneldik.¹ Bu kabristanın karşısında sanatkârane bir şekilde inşa edilmiş medrese, zaviye ve hankahlar bulunur. Duvarları bizim oralarda "zelîc" [=mozaik] olarak bilinen kaygan taşlara benzer; burada "kaşânî" diyorlar.² Rengi bizim oradakilerden daha parlak, motifleri daha güzel.

Ravda [=Türbe] ve Kabirlerin Bulunduğu Mekân

Hadra Kapısı'ndan Şî' öğrenci ve sufilerin oturduğu büyük medreseye girilir. Bu medreseye misafir olanların hepsine, günde iki defa olmak üzere üç gün boyunca ekmek, et ve hurma ikram edilir. Oradan Kubbe Kapısı'na varılır. Girişte teşrifatçılar, nakipler ve hizmetkârlar hazır bulunur. Bir ziyaretçi oraya varınca adamın derecesine göre onlardan biri veya hepsi ayağa kalkıp eşikte durarak şöyle izin ister:

"Ey müminlerin emiri! Sizin emrinizle şu muhtaç kul yüksek ravdaya girmek için izin istiyor. İzin verdiğiniz takdirde girer, aksi hâlde geri döner! Eğer buna layık değilse elbet kerem sahibi olan ve kusurları örten sizsiniz!"

Böylece ziyaretçilere gümüşten yapılmış eşik ile kapının kenarlarının öpülmesini emreder. Ziyaretçiler kümbete girerler. Burası ipek ve diğer kumaşlardan mamul çeşit çeşit halılarla döşelidir. Çevredeki büyüklü küçüklü kandiller ya altın ya gümüşten yapılmış. Kümbetin ortasında bulunan kare şeklindeki peyke, tahta plakalar ile kaplanmış ve üzerine güzel nakışlar konulmuştur. Orada altın levhalar gümüş çivilerle tutturulmuştur. Bu süsler peykeyi tamamen örtmüştür. Üstünde bulunan üç kabirden birinin Âdem Peygamber'e, diğerinin Nuh Peygamber'e, üçüncüsünün de Hz. Ali'ye ait olduğu sanılıyor. Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Kabirler arasında, içinde gül suyu, misk ve muhtelif kokular bulunan altın ve gümüş leğenler mevcut. Ziyaretçi bunlara ellerini batırır, bereketlenmek amacıyla yüzüne sürer. Kümbetin bir kapısı daha var. Bu kapı rengârenk ipek perdelerle süslenmiş. Eşiği gümüşten yapılmıştır ve doğrudan bir mescide açılıyor. Mescidin içi halı ve seccadelerle döşenmiş, çatısı ve duvarları ise ipek kumaşlarla örtülmüştür. Bu namazgâhın böyle güzel perdelerle süslü dört kapısı var. Her kapının eşiği de gümüşten. Şehir halkının hepsi râfîzî! Ravda adıyla bilinen bu küçük kabristanda meydana gelen garip olaylardan ötürü Hz. Ali'nin mezarının orada olduğuna inanırlar. Meselâ Mahyâ Gecesi adı verilen Recep ayının 27. gecesi Irakayn, Horasan, Fâris ve Anadolu ahalisinden 30, 40 kadar kötürüm getirip yatsıdan sonra onları kabrin üzerine koyarak kalkmalarını beklerler.³ Kendileri de Ravda'yı seyreder, namaz kılar, dua ve

zikirle meşgul olurlar. Gecenin yaklaşık üçte ikisi veya yarısı geçince kötürümler sapasağlam ayağa kalkar ve şöyle derler:

"Allah'tan başka ilâh yok! Muhammed Allah'ın elçisi, Ali Allah dostudur!"⁴

Bu durum halk arasında yaygındır. Ben geceyi orada geçirmediysem de herkesçe bilinen güvenilir kimselerden olayı aynen dinledim...

Dıyâf Medresesi'nde [=Misafirler Medresesi] biri Anadolu, diğeri İsfahan, öteki de Horasan halkından olan üç kötürüm adam gördüm; hâllerini sordum. Mahyâ Gecesi'ne yetişemediklerini, bunun için gelecek sene Recebin 27. gecesini beklemediklerini söylediler.

O gece şehir sakinleri orada toplanır, büyük bir pazar kurulur; on gün süren.. Burada bazı tüketim ürünlerinden vergi alınmadığı gibi vali de yoktur! İdare tamamen nakîbü'l-eşrâf denilen adamın elinde. Ahali ticaret erbabı. Gayet cesur ve cömert insanlar. Çok çeşitli ülkelere seyahat edip dururlar. Onlarla yolculuk eden kimse asla şikâyet etmez. Ben de onlara arkadaşlık ettikleri için teşekkür ettim. Fakat Hz. Ali hakkında aşırı giderlerdi. Irak ve benzeri yörelerin halkından biri hastalığa yakalandığı zaman bu dertten kurtulmak için adak adar, Hz. Ali'nin kabrine [=Ravda'ya] götürür, orada keser. Yine birinin başı ağrırsa altın veya gümüşten bir kelle yaptırıp Ravda'ya gönderir ve bu madde nakîbü'l-eşrâf tarafından hazineye konulur. Orada el, ayak ve diğer uzuvların benzeri altın kalıplar bulunur! Ravda'nın hazinesi çok büyük. İçinde bulunan altın ve gümüş miktarını belirlemek mümkün değil!

Buranın Nakîbü'l-Eşrâfı

Buranın nakîbü'l-eşrâfı Irak sultanı tarafından tayin edilmiş bir emirdir. Sultanın nazarında itibarı büyük. Sefere çıkarken ulu emirlere mahsus özel merasimle yola koyulur. Ona ait bayrak ve bando vardır. Sabah akşam kapısı önünde davul çalınır. Bu beldede, otorite tamamen nakîbü'l-eşrâfin eline verilmiştir. Kendisinden başka vali olmadığı gibi ne sultanın ne de diğer birinin adına vergi toplanamaz! Ben oradayken nakip, Iraku'l-Acem bölgesinin şehirlerinden olan ve halkının çoğu râfîzîlerden oluşan Âva'dan⁵ gelme Nizâmeddîn Hüseyin b. Tâceddîn Âvî idi. Daha önce bu vazifeyi bir grubun fertleri sırayla yürütmekteydiler. Bunlardan biri Cemaleddîn b. Fakîh, diğeri Kıvâmeddîn b. Tâvûs, öbürü Nâsireddîn Mutahhar b. Şerif Sâlih Şemseddîn Muhammed Evherî idi. Bu adam da Iraku'l-Acem bölgesinden gelmişti. Şu anda Hint padişahının has dostlarından. Bir diğer nakip de Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Şîha Hüseyinî Medenî'dir.⁶

Şerif Ebû Gurre'nin Hikâyesi

Şerif Ebû Gurre önceleri ilim ve ibadetle meşgul idi. Amcasının oğlu, Medine emiri Mansûr b. Cemmâz'ın himayesinde Medine'de ikamet ederdi. Sonra Medine'den çıkıp Irak'a giderek Hille'ye yerleşti. Nakip Kıvâmeddîn b. Tâvûs vefat edince Iraklılar Ebû Gurre'nin nakipliğe geçmesi için Sultan Ebû Saîd'e yazı yazdılar. Böylece Sultan Ebû Saîd, nakiplik vazifesini Ebû Gurre'ye verdi. Kendisine "yarlığ" [=ferman]⁷ gönderdikten başka Irak ülkesinde âdet olduğu üzere hil'at [=özel şeref giysisi], davul ve bayrak verdi. Şerif Ebû Gurre dünya zevkine dalarak ibadeti terketti; malını haram yollarda sarfetti. Vaziyet sultana bildirildi. Bunu duyan Şerif güya Tûs'ta Ali b. Musa Rıdâ

Hazretleri'nin mezarını ziyaret etmek üzere Horasan'a doğru yola çıktı. Adamın maksadı firar... Ali b. Musa'nın kabrini ziyaretten sonra Horasan şehirlerinin en uzağı olan Herat'ın yolunu tuttu. Orada, dostlarına Hint ülkesine gideceğini söylemişti. Arkadaşlarının çoğu geri dönüp sadece kendi Sint'e varmak için Horasan topraklarından çıktı. Pencâb adıyla bilinen Hint nehrini geçtikten sonra davul ve zurna çaldırınca erafta bulunan köy halkında "Tatar yağmasına uğradıkları" zannını uyandırdı! Millet yağma var zannederek akın akın oradan uzaklaşıyordu. Halk grup grup Ūca şehrine kaçtı; durumu şehrin valisine bildirdiler. Vali asker toplayıp harp hazırlığına başladı. Bir taraftan da ne var ne yok diyerek teftiş için öncü kuvvetler gönderdi. Akıncılar on kadar atlı ile Şerif Ebû Gurre'ye refakat eden ve davul-bayrak taşıyan bir miktar piyadeye rastladılar. Onların yanında tüccarlar da vardı. Niye böyle yaptıklarını sordular. Berikiler Irak Nakîbü'l-eşrâfının Hint sultanına misafir olmak istediğini söyleyince akıncılar geri dönüp durumu valiye arzettiler. Vali, Şerif'in kendi memleketi dışında bayrak açıp, davul çalmasını akıl zâfiyetine yordu!

Şerif, Ūca'ya gitti ve orada kaldığı müddetçe bulunduğu konağın önünde davul çaldırdı, çünkü davula çok meraklıydı; hattâ Irak'ta nakiplik yaparken baş ucunda davul çalan adam vurma işini bitirdiği vakit duramaz;

"Vur davulcu, bir kere daha vur!" derdi. Bu yüzden ona Nakkar [=davula vuran] lakabı verilmiş! Ūca emiri, Şerif'in vaziyetinin ne olduğunu, akşam ve sabah vakitlerinde kapısı önünde nasıl davul çaldırıp bayrak açtığını Hint sultanına bildirdi. Hint halkının geleneklerine göre padişah tarafından izin verilmedikçe kimse bayrak açamaz, davul çaldıramaz. Bu iş de sadece sefer esnasında yapılır. Normal hâlde ikamet esnasında sadece padişahın kapısında davul çalınır. Mısır, Şam ve Irak'ta ise durum tam aksine. Çünkü oralarda kumandanların kapısında da davul çalınır. Hint sultanı olayları duyunca kızdı! Şerif'i ayıpladı, ağzına geleni söyledi... Daha sonra Şerif Ebû Gurre, Sultan'ın başşehrine doğru yol aldı. Emir Keşlû Han da oraya gidiyordu. Hint'te en büyük emire Han unvanı verilir. Keşlû Han, Sint ülkesinin merkezi Multân'da oturmaktadır. Hint sultanı nezdinde büyük itibara sahiptir. Padişah, ona amca derdi. Babası Gıyâseddîn Tuğluk Şâh'a, Sultan Nâsireddîn Husravşah ile mücadelesi esnasında yardım edenlerdendi Keşlû Han... Her neyse, emir başşehre yaklaşınca padişah onu karşılamaya çıkar. Bir rastlantı eseri Şerif Ebû Gurre de o gün şehre varmıştır ve emiri birkaç mil geçerek her zamanki âdeti üzere davul çaldırmaktadır! Yanındakilerle birlikte padişaha rastgelince Şerif öne çıkıp selâm verir. Padişah ona hâl-hatır sorar, niçin geldiğini merak eder. Şerif niyetini arzeder. Sonra padişah yoluna devam ederek Emir Keşlû Han'ı karşılar ve başşehre döner. Fakat Şerif'e asla iltifat etmez, misafir edilmesi için de izin çıkarmaz.

O sıralarda Hint sultanı, Keteke ve Deveycir [=Deogir]⁸ adı verilen ve payitaht Dihlî'ye kırk günlük mesafede bulunan Devletabad şehrine hareket etme hazırlığı içindeydi. Şerif'e beşyüz dinar dirhem yani Fas altını ile 125 altın gönderdi. Parayı götürene de şöyle tembihledi:

"Şerif'e de ki memleketine dönmek istiyorsa bu onun azığı olsun. Bizimle beraber gelmek istiyorsa yol harçlığı olsun bu! Eğer hükümet merkezinde kalmak isterse yine onda kalsın; biz dönüncüye kadar geçimliği olsun."

Şerif Ebû Gurre –kendisi gibilere yapıldığı üzere– padişahın hediye göndereceğini zannediyordu. Sadece 500 akçeyle karşılaşınca üzüldü! Padişah ile beraber seyahat etmeyi tercih etti ve "hvâce-i cihân" [=başvezir] adıyla çağrılan Vezir Ahmed b. Ayâs ile arkadaşlık kurdu. Bu adama padişah

"hvâce-i cihân" diye seslenir. Halk da o adamı böyle çağırır. Hint halkının âdetine göre sultan bir adamı "imâdü'l-mülk" [=devletin direği], "sikatü'l-mülk" [=devletin güvenilir kişisi], "kutbül-mülk" [=devletin zirvesi], "sadr-ı cihân" [=cihanın başı] ve "hvâce-i cihân" [=cihanın hocası] gibi unvanlarla adlandırdığı vakit hem sultan, hem ahali artık o adamı bu isimle anar. Bundan başka ad ile hitabeden olursa cezalandırılır.

Her ne ise... Vezir ile Şerif arasında bir sevgi peyda oldu. Vezir, Şerif'e bol bol ihsanda bulundu. Padişahın huzurunda onu övdü. Böylece sultan, Şerif'e karşı yumuşadı, kalbi kaynadı. Devletabad köylerinden ikisini verdi Şerif'e. Orada oturmasını emretti. Söz konusu vezir cömert, güzel ahlâk sahibi bir adamdı. Yemek yedirmek, zaviyeler inşa etmek, yolcuları korumak onun özelliklerindendi. Şerif sekiz sene burada kalarak iki köyün geliri sayesinde epey mal biriktirdi. Sonra dönmek istediye de padişah izin vermedi. Zira onun adamlarındandı artık. Padişah yabancıları sever, binde bir izin verirdi onlardan birinin başını alıp gitmesine. Sahil yolundan kaçmaya teşebbüs etti ama engellendi. Başşehre gelip, padişahın izin alması için veziri araya koydu. Bunun üzerine vezir, sultandan izin koparmaya muvaffak oldu. Oranın parasıyla 10.000 dinar yani Mağrip altınıyla 2500 dinar aldı padişahın... Deri bir kese içerisinde getirilen parayı yatağının altına koydu. Parayı çok seviyordu. Arkadaşlarından saklamak için üzerine yattı. Çok cimri biriydi. Altınların üstüne abanmasından dolayı böğründe feci bir ağrı meydana geldi! Ağrı gittikçe arttı. Yolculuğa hazırlandığı esnada, keseği eline geçirdikten tam yirmi gün sonra vefat etti.

Parasını Harrânlı Şerif Hasan'a vasiyet ettiğinden bu adam altınların hepsini Dihlî'de oturan Şîlilere dağıttı. O Şîliler aslen Hicaz ve Irak ahalisindendiler. Hint töresine göre devlet bütçesi, hiçbir paranın vârisi olamaz. Orada yabancıların malına tecavüz edilmez. Miktarı da ne olursa olsun sorulmaz! Aynı şekilde siyahlar beyazların malına dokunmaz. Kalan mal, hak sahibi gelinceye kadar ölen kimsenin yakın arkadaşlarından birinde emanet olarak durur.

Şerif Ebû Gurre'nin Kasım adında bir kardeşi vardı. Bir müddet Gırnata'da oturmuş, orada Mekki adıyla bilinen Şerif Ebû Abdullah b. İbrahim'in kızıyla evlendikten sonra Cebel-i Târık'a gitmiş, Cezîre Hadrâ civarındaki Kürre vadisinde şehit oluncaya dek bu yörede kalmıştı. Kasım çok yiğit bir adamdı. Kimse kendisiyle dövüşmeye cesaret edemezdi. Bu husustaki maceraları halk arasında ağızdan ağıza dolaşır. Onun yetim kalan iki oğlu, üvey baba Kerbelâlı Şerif Ebû Abdullah Muhammed Hüseyin'in⁹ himayesi altındaydılar. Mağrip [=Fas] ülkesinde Irakî diye tanınan bu adam, çocukların annesiyle evlendi. Anne, onun nikahı altında vefat etti. Çocuklara hiçbir yardımı esirgemedi. Onları açıkta bırakmadı Irakî; Allah Teâlâ ona sevap yağdırsın.

YİRMİKİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ'DEN YOLA ÇIKIŞ, BASRA'YA VARIŞ

Yirmiikinci Bölüm Notları

Müminlerin emiri Hz. Ali'yi ziyaret ettik ve Bağdat'a yöneldi kervan... Ben ise Hafâce kabilesinden bir grup adamla Basra'ya yöneldim. Hafâce kabilesi bu diyarın en kuvvetli kabilesidir. Onlardan ayrı ve izinsiz bu yörede seyahat etmek mümkün değildir. Kafilenin reisi Şâmir b. Berrâc Hafâcî aracılığı ile bir deve kiraladım. Meşhed-i Ali beldesinden yola çıkarak Havarnak'a ulaştık. Burası meşhur hükümdar Nu'mân b. Münzir'in ve onun Mâissemâ [=Göksuyu] Oğullarından gelen atalarının diyarıdır.¹ Fırat'tan ayrılan bir kol üzerinde, geniş bir sahada, iri iri kubbelerin kalıntıları var. Bazı insanlar hâlâ orada oturuyor. Buradan kalkarak Kaimü'l-Vâsık denilen mevkie vardık.² Harap bir kasaba ile karşılaştık. Yine o kasaba gibi viran olmuş bir mescidin izleri gözümüze çarptı. Yalnız minare ayakta idi. Yine yolumuza revan olduk. Fırat kıyısını takip ederek İzâr³ adıyla bilinen kamışla kaplı bir bölgeye girdik. Burası suyun tam ortasındadır ve eşkıyalık yapan, Maâdî adıyla ünlenen Râfizî mezhepli çöl Arapları ile doludur. Bizim kervandan olup da biraz geride kalmış bir derviş grubunu soymuşlar, hem de pabuçlarına ve su taslarına kadar! Bu adamlar takip edildikleri zaman İzâr denilen o kamışlığa sığınarak kendilerini savunurlar. Orada yırtıcı hayvan çoktur. İzâr'la beraber üç konak katederek Vâsıt şehrine ulaştık.

Vâsıt Şehri

Bağı, bahçesi, ağacı çok. Bilginleri ile de şöhret bulmuş bir şehir.⁴ Burada oturanlar Irak halkının en seçkinlerindedir diyebiliriz. Çoğu *Kur'an-ı Kerim*'i ezberlemiş, doğru okuma işini halletmişlerdir. Iraklılar bu şehre yönelir, ilim elde etmek için... Benim bulduğum kafiledaki bir cemaat, Vâsıtlı hocalardan *Kur'an*'ı güzel okuma dersi almak amacıyla ta buralara gelmiş...

Vâsıt'ta daima dolup taşan büyük bir medrese vardır. İçindeki üçyüz odaya *Kur'an* öğrenmek için uzak ülkelerden gelen misafirler yerleştirilir. Bu medreseyi yapan adam, şehrin ileri gelenlerinden, fakih üstat Takıyyüddîn b. Abdülmuhsin Vâsıtî'dir.⁵ Bu adam her öğrenciye senede bir defa elbise verir. Ayrıca her günkü yiyecek ve cep harçlığı ile ilgili giderlerini de karşılamaktan geri durmaz. Onunla beraber kardeşleri ve dostları da *Kur'an* öğretmek için medresede otururlar. Üstat Takıyyüddîn ile görüştüm. Bana yemek çıkardı ve yolluk olarak biraz hurma ile para verdi.

Şehre ulaştığımızda kafilе alışveriş yapmak için üç gün sur dışında kalmaya karar verdi. Bu zaman içinde Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin,⁶ şehirden bir günlük mesafede bulunan Ümmü Ubeyde adlı köydeki mezarını ziyaret etmek istedim. Üstat Takıyyüddîn'den beni oraya götürmek üzere yanıma bir arkadaş katmasını rica ettim. Benî Esed [=Esedoğulları] kabilesinden üç köylüyü refaketime verdi; onlar bu tarafların aşinâsıydılar. Ayrıca beni kendi hayvanına bindirdi üstat... Öğleden sonra yola çıktık. O gece Esedoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden birinin evinde misafir olduk. İkinci gün öğle vakti Revâk denilen yere ulaştık. Burası büyük bir ribât. İçinde belki binlerce derviş bulunuyor! Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunu Şeyh Ahmed Kûçük'ün oraya gelişine rastladı bizim ziyaretimiz.⁷ Bu adam ta Anadolu'dan kalkmış, atasının kabrini ziyarete gelmişti. Revâk'ta şeyhlik sırası ondaydı. İkinci namazından sonra defler çalındı, davullar vuruldu ve dervişler raksa başladılar. Akşam namazından sonra pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma getirildi yemek olarak.

Millet, karnını doyurduktan sonra hep beraber yatsıya kalktı... Şeyh Ahmed, dedesinin postuna oturmuş; dervişler etrafında zikre ve semâya dalmışlardı. Evvelce hazırlanmış olan yük yük odun çıkarıldı ve ateşe verildi. Allah'ı anarak yaptıkları raks yavaş yavaş zirveye erişirken birer birer ateşe girmeye başladılar. Kıpkızıl korlar tamamen sönüncüye kadar kimi içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu sufi tarikatın âdeti böyle. Ahmedîler⁸ diye bilinen bu sufilerin bazıları büyük bir yılanı tutup başını dişleyerek koparabilirler!

Ateşte Raksedenlerin Hikâyesi

Bir keresinde Hint ülkesinin başşehri Dihlî'ye beş günlük mesafede bulunan Afganpur'da⁹ idim. Burası Hezâr Emrûhâ'ya bağlı bir şehirdir. Sarv [=Saru?] adıyla bilinen bir ırmağın kenarında otağ kurduk.¹⁰ Tam da "şekâl"¹¹ zamanıydı. Hint'te yağmura bu ad verilir. Orada gök, yaz sıcaklarının başlamasıyla kapısını açar. Demin bahsettiğimiz suyun kaynağı Karacîl [=Himalaya] dağlarıdır.¹² Yağmurun zehirli kuru otları yalayıp buraya akıtmasından ötürü insan veya hayvan bu sudan içerse derhal ölür! Bu nehrin etrafında dört gün konaklamamıza rağmen hiç kimse suya yanaşmadı! Orada Haydarîler¹³ adı verilen dervişlerden bir bölük, yanımıza gelerek bir gece misafir kaldılar. Bu taifenin üyeleri boyunlarına demir bukağılar, kollarına demir halkalar geçirmişti. Reisleri simsiyah bir adamdı, biraz sonra yapacakları raks esnasında yakmak için benden odun istedi. Bu yörenin valisi olan ve Hammâr adıyla tanınan Azîz'e rica ettim, odun toplansın diye. Neredeyse on yük odun gönderdi Azîz... Dervişler yatsı namazından sonra ateş yaktılar. Odunlar kor hâline gelince semâ etmeye başladılar; kızıl alevin içine dalıp dans ettiler, yuvarlandılar. Üstatları benden bir gömlek istedi. Kendisine uzattığım gayet ince gömleği giydi. Közlerin içinde yuvarlandı ve gömleğin yeniyle korlara vurdu, vurdu, vurdu. Sonunda ateşi söndürdü. Biraz sonra gömleği bana getirdi. Hiçbir noktasında yanık izi yoktu! Hayretler içinde kaldım.

Şeyh Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin kabrini ziyaret edince Vâsıt'a döndüm.

Beraberinde geldiğim kervan çoktan yola koyulduğu için ben de yola düştüm ve ona yetiştim. Önce Hüdayb adıyla bilinen bir suyun başına vardık. Oradan çıkıp, hiç su olmayan kurak bir yerde; Vâdi'l-Kirâ'da konakladık. Daha sonra Müşeyreb denilen yere, oradan Basra yakınına, sonra da kuşlukleyin Basra şehrine ulaştık.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA VE ZİYARETGÂHLARI¹

Yirmiüçüncü Bölüm Notları

Basra'da Mâlik b. Dinâr Ribâtı'nda konakladık.² Şehirden iki mil uzaklıkta, kale gibi bir bina dikkatimi çekmişti. Sorduğumda Hz. Ali'nin mescidi olduğunu söylediler. Eskiden Basra çok daha geniş bir alanı kaplıyormuş. Mescit şehrin tam ortasındaymış o zamanlar. Oysa bugün mescit ile şehrin arası iki mil tutuyor. Hattâ mescit ile Basra'yı kuşatan ilk sur arasında bile iki mil uzaklık bulunuyor. Böylece mescit, şehir ile surun ortasında bulunuyor.

Basra, Irak'ın önemli şehirlerindendir. Ünü her tarafa yayılmıştır. Güzellik ve bereketten nasibini almış bağ ve bahçelerinin verdiği ürünlere diyecek yok! Burada yetişen meyveler pek lezzetli. Biri tatlı, diğeri tuzlu iki nehrin birleştiği yerde kurulmuş bu şehir. Dünyanın hiçbir yerinde Basra'daki kadar hurma ağacı yoktur. Çarşıda "Irak ratlı" diye bilinen bir ölçüyle 14 ratlı hurma bir dirheme satılıyor. Onların bir dirhemi, "nukra"nın üçte biridir. Şehrin kadısı Hüccetüddîn bana bir küfe hurma göndermişti. Bir adam bu kadar hurmayı zor kaldırabilir ama ben bunları satmak istediğimde sadece 9 dirhem etti! Bu paranın üçte birini de evden çarşıya götürme ücreti olarak hamal aldı! Basra'da "seyelân" denilen bir tür şerbet yaparlar hurmadan; gül suyu gibi güzel kokar.

Şehirde üç büyük semt var. Birincisi Hüzeyl Mahallesi diye bilinir. Reisi, Şeyh Alâeddîn İbnü'l-Esîr'dir. Bu adam erdemli ve cömert biridir. Beni ağırladı; yol harçlığı ve elbise verdiğini de söylemeden geçemeyeceğim. İkinci semt, Benî Haram Mahallesi diye biliniyor. Reisi Şerif Mecdüddîn Musa Hasenî'dir. Bu adam da bana hurma ve seyelân göndermiş, yemek ikram etmiştir. Üçüncü semt ise Acem Mahallesi diye bilinen yerdir. Buranın başı Cemaleddîn İbnü'l-Lûkî'dir.

Basra halkı, güzel huyludur. Yabancıya yakınlık gösterirler, haklarını çiğnemezler. Buraya gelen hiçbir yabancı, gurbet ve yalnızlık çekmez, yad elde kaldım diye korkmaz. Basralılar Cuma namazını demin bahsettiğim Hz. Ali Mescidi'nde îfa ederler. Başka zamanlarda mescidin kapısı kapatılır. Orası yalnız Cuma günleri ibadete mahsus bir yerdir. Hz. Ali Mescidi, en güzel mescitlerdendir. O muazzam geniş avlusu, Vâdi's-Sibâ'dan getirilmiş kızıl çakıltaşlarıyla döşenmiştir. Hz. Osman'ın, şehit edildiği sırada okuduğu mushaf bu mescitte bulunuyor. Tam da "Allah, onlara karşı sana yeter. O duyardır, bilendir!" âyet-i kerimesinin bulunduğu sayfada kan lekesi görülüyor.³

[Dilbilgisi Âlimleri ile Tanınmış] Bir Şehrin İbret Alınacak Hâli

Bir defasında Cuma namazını bu câmide kıldım. Hatip ayağa kalkıp hutbe okumaya başladı ve birçok hatâ yaptı. Bu işe hayret ederek durumu Kadı Hüccetüddîn'e anlattım. Kadı efendi:

"Bu şehirde dilbilgisine vâkıf, kelimenin nasıl okunduğundan haberdar kimse kalmadı!" cevabını verdi. Oysa Basralılar eskiden beri "nahiv" [=gramer] ilminde önder olmuştur. Hattâ "İmâmü'n-Nahv" [=dilbilgisi âlimlerinin önderi Sîbeveyh] dahi Basralı olduğu hâlde nasıl oluyor da Cuma hutbesini yanlışsız okuyacak bir hatip bulunamıyor! Akıl sahipleri için pek ibretâmiz bir olay! Dilbilgisinin temeli burada atılmış, çeşitli ekolleri burada kurulmuş oysa! Yazık!⁴

[Titreyen Minareler]

Hız. Ali Mescidi'nin yedi minaresi vardır. Biri, ahalinin inancına göre Ali'nin ismi anıldıkta zangır zangır titrer! Yanımda Basralılar varken mescidin üst tarafından o minareye çıktım. Köşelerinden birine duvar düzleyicinin kullandığı cinsten, malaya benzer bir tahta çakılıydı. Yanımda bulunan adam elini bu tahtanın üzerine koyup:

"Müminlerin emiri Ali'nin başı için titre!" diye seslenince tabî ki önce tahta sonra da minare hakikaten sallandı! Ben de tahtayı elimle kavrayarak:

"Allah elçisinin halifesi Ebûbekir'in başı için titre!" deyince minare yine titredi. Orada bulunanlar buna hayret ettiler. Basra halkı Sünnî olduğu için benim gibi davranan birinin korkmasına gerek yok; fakat aynı işi ahalisi Râfîzî olan Meşhed-i Ali, Meşhed-i Hüseyin, Hille, Bahreyn, Kum, Kaşân, Sâva, Tûs yahut Âva'da biri yapacak olsa canının çıkması işten değil!⁵

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Endülüs'ü korusun; oranın bölgelerinden Mansûra vadisinde kurulu Berşâne⁶ şehrinde gördüğüm bir minare halifeler veya benzeri büyük insanlardan birinin adı anılmasa da titrerdi! Bu minare o şehrin en büyük câmiinin minaresiydi ve yapı olarak da o kadar eski değildi. Hattâ manzarasının şahaneliği, yüksekliği ve düzgünlüğü ile göreceğiniz minarelerin en güzeli olurdu diyebilirim! Herhangi bir yana meyli yoktu. Şakül doğrultusu diyebileceğimiz dikliğe sahipti. Bir kez yöre ahalisinden birkaçını alıp bu minareye çıktım. Yanımdakilerden bir kısmı şerefemin çeşitli köşelerinden tutup kendilerine doğru kuvvetle sallayınca minare hakikaten titredi! Ben işaret verinceye kadar o köşeyi sarsmaya devam ettiler. Bırakın deyince bıraktılar da eski sakin hâline döndü!

Basra'da Bulunan Kutlu Mekânlar, Ziyaret Yerleri

Cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Talha b. Ubeydullah'ın türbesini bu ziyaretgâhlar arasında sayabiliriz. Şehrin içinde bulunan kabrin üzerinde bir kubbe var. Yanı başında bir mescit ve misafirleri doyurmaya mahsus bir zaviye mevcuttur. Basralılar bu kabre çok saygı gösterirler. Diğer bir ziyaretgâh, Peygamberimizin arkadaşı ve halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın mezarıdır.⁷ Şehir dışında olup üzerinde kubbesi yoktur; yanı başında bir mescidi ve yolcuların doyurulduğu bir zaviyesi mevcuttur. Bir diğer ziyaretgâh da Peygamberimizin sütanesi Hâlîme'ye⁸ ait kabirdir. Yanında, onun oğlu ve Peygamberimizin sütkardeşi olan çocuk yatıyor. Peygamber dostlarından Hz. Ebûbekir'in mezarı da bu şehirde; üzeri kubbeye örtülü.

Basra'dan altı mil ötede Vâdi's-Sibâ' [=yırtıcı hayvanlar vadisi] civarında Peygamberimizin hizmetkârı Enes b. Mâlik'in kabri mevcut.⁹ Orası, yırtıcı hayvanlarla dolu ve insandan yana ıssız olduğu için kalabalık bir ziyaretçi kitlesi olmadıkça varılacak yer değildir. Tâbiîn [=Sahâbe'den sonraki ilk] kuşağın efendisi Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî,¹⁰ Muhammed b. Sîrîn,¹¹ Muhammed b. Vâsi; Utbe Gulâm,¹² Mâlik b. Dinâr,¹³ Habîb Acemî ve Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin¹⁴ kabirleri de Basra civarında. Mezarların hepsinin üstünde kimin yattığı ve vefat tarihleri mevcut. Bu saydığım kabirlerin tümü, bugün şehre üç mil uzaklıkta bulunan eski surun sınırları içindedir. Bunlardan başka

Basra'da sahabe ve tâbiînden, Cemel Vak'ası şehitlerinden pek çok muhteremin kabirleri bulunuyor.

Basra'ya vardığımda valilik görevinde bulunan adam Rükneddîn Acemî Tevrîzî idi. Beni konuk etti, sevindirdi.

Basra şehri Furât [=Fırat] ile Dicle'nin kıyısında kurulmuştur. Orada, Fas şehirlerinden Vadi Salâ'da¹⁵ olduğu gibi gel-git hareketlerine rastlanır. Bahr-i Fâris [=Fars denizi] denilen deryadan çıkıntı yapan tuzlu körfez şehre on mil uzaktadır.¹⁶ Met esnasında tuzlu su tatlı suya, cezir esnasında ise tatlı su, tuzlu suya galebe çalar. Basralılar bu vakitte evlerine su alırlar. "Basralıların suyu, tuz çoru!" denilir bu yüzden!

İbn Cüzeyy der ki:

Aynı sebepten ötürü Basra'nın havası da güzel değildir. Ahalisi daima hastalık rengine; sapsarıdır. Atasözlerine kadar girmiş bu... Bir şair, Vezir Sâhib b. Abbâd'ın¹⁷ önüne turunçgillerden bir meyve konulduğu vakit duramayıp şöyle demiş:

*"Allah aşkına bir göz atın sofradaki limona!
Bakıp bakıp ders alınacak bir hâl ilham ediyor.
Aşk derdiyle yanana ne giydirmişse Hüdü
Basra halkına da aynı renkten giydiriyor!"*

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BASRA'DAN ÇIKIŞ, ACEM IRAKI DENEN BELDELERE YOLCULUK

Yirmidördüncü Bölüm Notları

Basra sahilinden Ubulle'ye gitmek üzere "*sunbûk*" [yahut sanbûk] diye adlandırılan cinsten küçük bir tekneye bindim. Ubulle Basra'dan on mil uzaktadır.¹ Sağımızda ve solumuzda, yol boyunca ardu arkası kesilmeyen bahçeler, koyu gölgelikler oluşturan hurmalıklar vardı. Ağaçların altında ekmek, balık, süt ve meyve satan bezirgânlar sıra sıra dizilmişti. Basra ile Ubulle arasında ermiş Sehl b. Abdullah Tüsterî Hazretleri'nin ibadet ettiği mekân vardır. Ahali gemilerle seyahat ettiklerinde bakarsın ki bu mekânın hizasında durmuş su içiyorlar; o velinin manevî havasından yararlanmak ve bereketlenmek için dua ediyorlar.

Bu beldede kayıkçılar daima ayakta kürek çekmektedir. Ubulle kasabası eskiden büyük bir şehirmiştir. Hint ve Fars tüccarlarının kavşak noktasıymış; sonraları harap olmuş. Şimdi eski büyüklüğünü hatırlatan birkaç saray harabesi ile sıradan bir köydür burası.

Yolumuza devam ettik; güneş battıktan sonra Fars denizinin girintisi olan körfezde Ubulleli Mugâmis adlı bir adamın teknesine bindik. Sabahleyin, çorak bir arazi üzerine kurulmuş olup birçok mescidi, mutasavvıflara özgü ibadet mekânı ve ribâtları bulunan Abbâdân isimli büyük kasabaya ulaştık.² Bu kasaba ile kıyı arasında üç mil vardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Abbâdân eskiden gerçek bir şehirdi. Fakat arazi verimsiz olduğundan ekim-dikim işlerine imkân vermemiştir. Hububat dahi dışarıdan getirilmiştir. Su bakımından da fakir bir araziye sahiptir. Şairlerden biri şöyle diyor:

*"Artık haber versin biri Endülüs'e
Ben dünyanın öbür ucu Abbâdân'dayım!
Gördüğüm en ıssız yer desem de
Neyle şöhret bulduğunu aradım durdum,
Ekmekle hediyeleşir ahali çevremde,
Suyu akçeye bindirmişler yudum yudum!"*

İbn Battûta devam ediyor:

Bu civarda, deniz kıyısında Hıdır-İlyas'a [=Hızır-İlyas, Hıdırellez] ait olduğu kabul edilen bir inziva kulübesi var; Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Tam karşısındaki zaviyede dört kişi oturur, çoluk çocuklarıyla. Bunlar, kulübenin ve zaviyenin işlerini gören, ziyaretçinin gönlünden kopanlarla geçinen dervişlerdir. Her geçen yardım eder bunlara.

Zaviyeye vardığımda oradakiler; Abbâdân'da erdemli, saygın bir insanın yaşadığını, onun hiç arkadaşının bulunmadığını, ayda bir bu kıyıya gelip bir dahaki sefere yetecek kadar balık avladıktan sonra dönüp gittiğini ve senelerden beri âdetinin böyle devam ettiğini söylediler. Abbâdân'a

geldiğimizde onu aramaktan gayri arzum yok idi. Arkadaşlarım, mescitlerde ve namazgâhlarda ibadet etmekle meşgul olurken ben onu bulmaya çalıştım. Sonunda harap bir mabette namaz kılariken buldum onu. Yanına oturdum. Namazını kısa keserek selâm verdi. Elimden tutarak:

"Allah Teâlâ seni dünya ve ahirette arzuladığın her şeye eriştirsin!" dedi.

Yüce Allah'a binlerce övgü olsun ki dünyada dileğim yeryüzünü dolaşmaktı, bunu bana nasip etti. Bildiğim kadarıyla hiç kimsenin erişemediğine eriştim bu alanda. Öbür dünyada Cenab-ı Hakk'ın rahmetine, bağışlamasına ve cennet ödülüne mazhar olmak hususunda ümidim güçlüdür. Dostlarımla karşılaştığım zaman bu ermişin nerede yaşadığından bahsettim. Onlar aramaya gittiler ama bulamadılar, hiçbir haber alamayıp hayrette kaldılar. Akşamleyin zaviyeye döndük. Orada geceledik. Yatsı namazından sonra dört dervişten biri odamıza geldi. Bu adam her gece Abbâdân'a gider, mescitlerin kandillerini yakar, sonra zaviyesine dönermiş. Bu sefer Abbâdân'a vardığımda demin bahsettiğimiz ermiş kendisine rastlayıp taze bir balık vererek:

"Bunu, bugün gelen yolcuya sun!" diye tembih etmiş. Derviş yanımıza geldiğinde şöyle sordu:

"İçinizde bugün o ermişi kim gördü?"

"Ben!" diye cevap verdim. Adam:

"Üstat 'bu balık sana ziyafet olacak' diyor!" dedi. Hak Teâlâ'ya şükrettim. Derviş balığı pişirdi. Hepimiz yedik. Ben hayatım boyunca bu kadar lezzetli balık yememiştim. Ömrümün geri kalan kısmını bu şeyhin hizmetinde sürdürmek arzusu gönlümden geçti ama şu coşkun isyankâr nefis yok mu, ısrar etti, beni caydırdı!...

Daha sonra, Mâcûl şehrine varmak amacıyla sabahleyin gemiye bindik. Benim âdetim, daha önce gittiğim yoldan gitmemektir, mümkün oldukça. Niyetim Irak'ın Bağdat şehrine gitmekti... Basralı biri, Lûr'a [=Luristan] ve Acem Irakı ile Arap Irakı'na gitmeyi salık verdi bana. Bu tavsiye üzerine hareket ettim. Dört gün sonra Mâcûl şehrine ulaştık.³ Burası Fars denizinden çıktığını daha önce söylediğim körfez kıyısında küçük bir kasaba... Çorak bir arazi üzerine kurulmuş, ne ağaçtan ne de başka bir bitkiden eser var. Ama büyük bir çarşısı olduğunu söylemeliyim. Orada bir gün kaldıktan sonra Râmiz'den Mâcûl'e tahıl nakleden hayvanlardan birini binek olarak kiraladım. Üç gün boyunca hiç durmadık, kıl çadırlarda yatıp kalkan ve aslen Arap oldukları bildirilen Kürtlerin⁴ oturduğu çölde yol aldık ve Râmiz'e [=Râmehürmüz] vardık.⁵ Çok güzel bir şehir. Suyu ve meyvesi bol. Orada Kadı Husâmeddîn Mahmud'un evine misafir olduk. Onun yanında Hint halkından bilgili, dinine bağlı, Allah sevgisine sahip bir adamla görüştim. Adı İsmail idi fakat Bahâeddîn diye anılırdı. Bu adam, Şeyh Bahâeddîn Ebû Zekerıyyâ Multânî'nin soyundandı. Tevrîz [=Tebriz] ve diğer şehirlerdeki üstatlardan ders almıştı.

Râmiz'de bir gece kaldıktan sonra yola çıkarak üç gün boyunca bir vadide yürüdük. Bu vadide Kürtlerin oturduğu köyler bulunuyor. Her konakta bir zaviye vardır. Gelenlere ekmek, et ve helva ikram ediliyor. Helva, buralarda üzüm şırası, un ve yağ karıştırılarak yapılır. Her zaviyenin şeyhi, imamı, müezzini; dervişler için hizmetçileri, ayrıca yemek pişirme görevini üstlenmiş özel hademeleri vardır.

Daha sonra Tüster şehrine vardık.⁶ Bu şehir Atabek diyarındaki düzlüğün sonudur. Bundan sonra dağlar başlıyor. Büyük mü büyük, göz alıcı bir şehir. Bağlarına, bahçelerine diyecek yok. Sokakları, çarşıları, geniş ve şen. Eski bir şehirdir burası. Hazreti Hâlid b. Velîd tarafından fetholunmuştur. Büyük ermiş Sehl b. Abdullah bu şehirdendir. Nehr-i Ezrak [=Karun Suyu] diye bilinen ırmak şehri kuşatıyor.⁷ Çok berrak ve en sıcak mevsimde bile soğuk bir su. Belahşân nehri [=Gökçe Su]⁸ hariç böylesine mavi bir nehir görmedim. Bu şehre misafirlere ayrılmış bir kapı var. Oraya Dervâze-i Disbûl adı veriliyor. Bu yörede "*dervâze*" kapı demek. Tüster'in ırmağa açılan başka kapıları da vardır. Suyun iki tarafında bostanlar ve su depoları bulunuyor. Çok derin bir nehir. Misafirlere ait kapının bulunduğu tarafta Bağdat ve Hille'deki köprülere benzeyen bir köprü yapılmış, bu köprü teknelerin üzerine oturtulmuştur.

İbn Cüzeyy der ki:

Bu nehir hakkında şairlerden biri şöyle diyor:

*"Tüster'in şadırvanına bak, hayrete düş!
Nasıl topluyor suyu, şehirleri sulamak için!
Servet yığan bir padişaktır sanki o,
Dağıtacak malını yarın asker ve halk için."*

İbn Battûta devam ediyor:

Tüster'in meyvesi bol, refah düzeyi yüksektir. Kolay yaşanılır orada. Güzellikte çarşılarının eşi yoktur. Şehir dışında, o bölge ahalisinin ziyaret ettiği bir türbe vardır. Burada adak adarlar. Türbenin zaviyesinde yaşayan dervişler, mezarın Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn Ali'ye ait olduğuna inanırlar.⁹

Tüster'de Şeyh Şerefüddîn Musa b. Şeyh Sadreddîn Süleyman'ın medresesinde konakladık. Bu adam ermiş Sehl b. Abdullah'ın neslinden geliyor. Bilgili, ahlâklı, erdemli bir insan. İlim ile dini, olgunluk ile diğerkâmlığı benliğinde toplamıştır. Ona ait bir medrese ve zaviye var. Sümbül, Kâfûr, Cevher ve Server adında dört yiğit hizmetkârı bulunuyor. Sümbül, zaviyeye bağlı vakıfları idare eder. Kâfûr, misafirler için hazırlanacak sofraya bakar. Server ise aşçıları yönetir, sakalarla muhatap olur, temizlikçileri teftiş eder. Şerefüddîn'in yanında onaltı gün kaldım. Öylesine düzenli, öylesine temiz ki... Gayet bol veriyorlar yemeği; hiçbir yerde görmedim bu kadarını. Bir misafire sunulan aş neredeyse dört kişiyi doyuruyor: Yağda biberle pişirilmiş pirinç, ateşte kızartılmış tavuk, ekmeğe, et yemekleri ve tatlılar... Hem huy, hem de yüz güzelliğine sahip olan Şerefüddîn şehrin büyük câmisinde her Cuma günü namazdan sonra halka vaaz verir. Onun vaazındayken Hicaz, Şam ve Mısır'da dinlediğim vâizler gözümde küçülüyordu. Böylesini başka yerde görmedim. Bir defasında nehir kenarında bulunan bahçesindeydi; yanına gelmişim. Şehrin fıkıh bilginleri, ileri gelenleri ve pek çok derviş de oradaydı. Hepsinin karnını doyurdu. Namaz vakti girince öğleyi kıldırdı. Sonra hafızlar güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okudular, kalpleri incelttiler, gözleri yaşarttılar. Kendisi de ciddî bir hutbe verdi; tefsir, hadîs gibi ilmin çeşitli dallarından meyveler sundu. Sıra sorulara cevap verme faslına gelmişti. Yabancılar merak ettikleri soruları kâğıda yazar ve vâize uzatırlar orada.¹⁰ Bu âdetten ötürü her taraftan kâğıt parçaları yağdı şeyhin önüne... O da uzatılan kâğıtları toplayıp elinde desteledi ve birer birer cevaplamaya başladı. Böylece ikinci vakti girdi.

Şeyh namaz kıldırıldı halka... Namaz bittikten sonra cemaat dağıldı.

Bu adamın meclisi, gerçekten ilim, öğüt ve bereket divanıdır. Tövbe için o sohbeta gelenler yemin ettiler, alınlarından bir tutam saç kesildi.¹¹ Bunlar yirmibeş kişiydi. Onbeşi Basra'dan bu iş için gelmiş ilim âşığı talebe, diğerleri de Tüster ahalisindendi.

Cömert Şeyhin Hikâyesi

Tüster şehrinde ikametim esnasında sıtmaya tutuldum. Suyu ve meyvesi bol olan Dımaşk ve benzeri şehirlerde olduğu gibi bu yörelere de harareti mevsimde kim konuk olmuşsa mutlaka sıtmaya yakalanır. Benim gibi birkaç arkadaşım da bu hastalığa yakalanmıştı. Yahyâ Horasanî adlı şeyh, Allah'ın rahmetine kavuştu. Üstat Şerefüddîn Musa, cenaze için gerekli hazırlığı yaptıktan sonra namazını kıldı. Arkadaşlarım arasında Bahâeddîn Hotenî de ben şehirden çıktuktan sonra vefat etti. Hastayken üstadın medresesinde benim için hazırlanan yemeği canım hiç istememişti. Talebelerden fıkıhçı Şemseddîn Sindî'nin tarif ettiği yemeği arzu ediyordum. Kendisine para verdim. Yemeği çarşıda pişirterek yanıma getirdi. Yedim. Üstat Şerefüddîn bu hâdiseyi duyunca gücendi:

"Nasıl çarşıda yemek pişirtiyorsun? Arzu ettiğin şeyi hizmetçilerime emretmen gerekmez miydi?" dedi bana. Biraz sonra hizmetçilerin topunu çağırıp emir verdi:

"Bu adam sizden ne çeşit yemek ve tatlı yapmanızı isterse derhal yapın, ne dilerse pişirin!" Yüce Allah ona, yaptığı iyiliklerin karşılığını en güzel şekilde versin.

Tüster'den çıktım. Üç gün boyunca yüksek dağlarda seyahat ettik. Her konakta daha önce bahsettiğimiz gibi bir zaviye vardı.

Mâlû'l-Emir diye de adlandırılan İyzec'e vardık.¹² Burası Sultan Atabek'in payitahtıdır. Buranın en yaşlı üstadı, âlim ve erdemli insan Nûreddîn Kirmânî ile görüştim. Şehirdeki bütün zaviyelere o bakıyor. Buralarda zaviyeye medrese deniliyor. Sultan ve devlet büyükleri üstadın ziyaretine gelir, sabah akşam duasını alırlar. Bu adam yardım etti bize; ikramda bulunup Dîneverî Zaviyesi'nde konaklattı. Bir süre burada kaldım. Yolculuğum tam sıcak mevsime rastgeliğinden; gece namazlarını kıldıktan sonra zaviyenin damında uyur, güneşin doğuşunun ardından tekrar içeri girerdim. Bana arkadaşlık eden oniki derviş vardı. Aralarında bir imam, *Kur'an*'ı güzel okuyan iki hafız, bir de hademe bulunuyordu. Gayet güzel bir şekilde ağırlanıyorduk.

İyzec ve Tüster Diyarının Hükümdarı

Buraya geldiğimde İyzec'in hükümdarı, Sultan Atabek Afrâsiyâb b. Sultan Atabek Ahmed'di. Burada hükümdarların hepsine Atabek, bu topraklara da Bilâd-ı Lûr deniliyor.¹³ Şimdiki hükümdar, kardeşi Atabek Yusuf'tan sonra, Yusuf da babası Atabek Ahmed'den sonra tahta geçmiştir. Atabek Ahmed iyi bir hükümdarmış. Yönettiği ülkede tam 460 zaviye yaptırmış. Bunun kırkdördünün payitaht olan İyzec'de kurulduğunu güvenilir kimselerden duydum. Atabek Ahmed ülke vergisinin üçte birini zaviye, vakıf ve medreselerin giderine, üçte birini askerinin maaşına, geri kalan üçte birini de kendisinin, ailesinin ve hizmetçilerinin masrafına ayırmıştı. Kendi payından her sene Irak hükümdarına hediyeler gönderir, çoğu zaman o giderdi elçi olarak... Halkın hayrına yaptırdığı eserleri gördüm, büyük kısmı sarp dağlardadır. Kayaları un-ufak etmiş, sert taşları oyarak yollar

açmıştır. Hayvanların ağır yükleriyle ilerleyebilecekleri kadar düzgün, sağlam ve geniştir bu yollar... Orada dağların aralarından sık sık nehirler geçer. Hâkim bitki örtüsü meşe ağacıdır. Meşe unundan ekmek bile yaparlar! Bu dağlar art arda yaslanmış, sıra sıra dizilmiştir. Zincirin bir ucundan öbür ucuna varmak onyediy gün sürer. Enine yürümek ise on gün. Konakların her birinde medrese adı verilen bir zaviye bulunur. Yolcu geldiğinde istesin, istemesin yeterli miktarda aş ikram edilir, hayvanı için de yem sağlanır. Oranın âdeti gereğince medresenin esas hizmetkârı misafirleri tek tek sayar, her birine iki yuvarlak iri ekmek, et ve tatlı sunar. Bu saydığım hizmetlerin masrafı tamamen sultanın vakıflarından karşılanır. Sultan Atabek Ahmed, anlattığımız gibi iyiliksever bir insan; dünya ihtirası yok. İç çamaşırını bile kıldan örülmüş bir giysi imiş.

Atabek Ahmed'le İlgili Bir Hikâye

Sultan Atabek Ahmed bir defasında Irak hükümdarı Ebû Saîd'in ziyaretine gitmiş. İç çamaşır olarak giydiği kıl elbiseyi hükümdarın adamlarından biri zırh sanarak:

"Atabek zırh giymiş, huzurunuzda çıkıyor!" deyivermesin mi! Ebû Saîd adamlarına emreder;

"Lâubali davranır gibi yaparak meseleyi anlayın!" diye.

Atabek Ahmed huzura vardığı zaman Irak beylerinin en büyüğü Emir Cûbân'la [=Çoban],¹⁴ Diyarbekir beyi Süveyt [=Sutây]¹⁵ ve bugün Irak hükümdarı olan Şeyh Hasan¹⁶ kalkıyor, güya şaka yapar gibi Ahmed'in elbisesinden tutarak çekiştiriyor ve kıl elbise gözüktüyor! Sultan Ebû Saîd bu manzarayı görünce hemen ayağa kalkıp Atabek Ahmed'i kucaklıyor, yanına oturup Türkçe:

"Sen Ata!" diyor. Bu kelime Arapça "ente ebî" [=sen babamsın] anlamına gelir. Kucaklayıp yanına oturtuyor onu! Ve bundan sonra ne kendisinden ne de çocuklarından hediye istemeyeceğine dair "*yarlığ*" [=yarlık] imzalıyor.

Atabek Ahmed o sene vefat etti, yerine oğlu Atabek Yusuf¹⁷ geçti. Bu da on sene hükümdarlık yaptıktan sonra yerine kardeşi Atabek Afrâsiyâb¹⁸ geçmiştir. İyzec'e vardığımda Sultan Afrâsiyâb'ı görmek istedim, lâkin sürekli içtiği ve sadece Cuma günü halka çıktığı için arzuma erişemedim. Bu adamın bir oğlu vardı, başka çocuğu yoktu, veliaht oydu. O da o günlerde hastaydı. Bir gece onun hizmetkârlarından biri yanıma gelerek hâl hatır sordu. Durumumu anlattım, kendimi tanıttım. Akşam namazından sonra tekrar geldi. Biri yemek, diğeri meyve dolu iki büyük kap uzattı. Bir miktar da para verdi kese içinde. Yanında müzik âletleriyle beraber bekleyen semâcılara:

"Semâ ediniz, dervişler coşsun, şehzâdeye dua etsinler!" dedi. Ben:

"Arkadaşlarım semâdan anlamaz, raksetmeyi bilmezler!" dedim.

Böylece sultana ve oğluna dua ettik. Paraları dervişlere taksim ettim. Gece yarısı sultanın oğlu vefat edince ortalığı bir velvedir aldı, feryâd u figan ayyuka çıktı. Sabahleyin zaviyenin şeyhiyle ahaliden birkaçı gelip:

"Kadılar, fıkıh bilginleri, kumandanlar ve âyan takımı taziye için saraya gittiler. Senin de gitmen münasiptir!" dedi.

Biraz çekindim ama onlar bastırınca gitmek zorunda kaldım. Saraydaki kabul dairesi hizmetkârlar, çocuklar, köleler, beyzâdeler, vezirler ve ileri gelen askerlerle dolup taşıyordu. Elbiseleri, "telîs" [=büyük çuval]¹⁹ ve hayvan kıllarından mamul sert kumaşlardı. Başlarına toprak ve saman koymuşlardı. Bir kısmı da perçemini kesmişti. İki gruba ayrılmışlardı. Salonun bir ucunda bir küme, öbür ucunda başka bir küme, "Hûndikârma!" [=Hondegârmâ] yani "Efendimiz, Efendimiz!" diyerek göğüslerine vuruyor ve karşı tarafa doğru sürünüyorlardı. Böyle korkunç manzaraya başka bir yerde rastlamadım.

Bir Matem Hikâyesi

Acayip bir durumla karşılaştım. O gün saraya girdiğimde kadıları, hatipleri, ileri gelenleri duvarlara dayanmış buldum. Her taraf tıklım tıklım! Kimi ağlıyor, kimi ağlar gibi yapıyor, kimi de gözlerini yere dikmiş suskun suskun bakıyordu. Normal giysilerinin üstüne sert pamuktan hiç işlenmemiş çullar giyinmişler ve bunların da içi dışına çevrilmişti. Dikişleri çok kötüydü. Onlardan biri başına siyah peştamala benzeyen çaput parçaları sarmıştı. Bu adamlar kendilerince hüznün sonu olan kırkıncı gün tamamlanıncaya kadar mateme devam ederler. Daha sonra sultan yasa girenlerin hepsine bir takım elbise gönderir. Salonun her yanının dolduğunu gördüm. Çömelecek bir yer aradım, sağı solu süzerek. Ötede, zeminden bir karış yükselen bir peykenin köşesinde herkesten kopuk bir zavallı oturuyordu. Üzerindeki keçemsi yün giysiyi oralarda fakirler giyerdi; yağmurda, karda ve yolculukta...

Ona doğru ilerlediğimi gören arkadaşlarım tek tek kaçıverdiler yanımdan ve hayretle gözlediler beni! Bense hiçbir şey anlamamıştım. Peykeye çıkıp selâm verdim; adam selâmımı aldı, şöyle doğrulur gibi yaptı, toparlandı. Oralılar bu harekete "nisfu'l-kıyâm" [=yarı dikilme] diyorlar. Onun tam karşısındaki köşeye çöreklediğimde kalabalığın bana yiyecekmiş gibi baktığını hissettim. Hayretim iyice arttı... Fakihlerin, hocaların ve asillerin peykenin karşısındaki alçak zeminde duvara yaslandıklarını gördüm. Kadılardan biri bana işaret vererek yanına inmeme istedi. Ben oralı bile olmadım ve işte tam o anda hissettim peykedeki garibin sultan olduğunu!

Bir süre sonra, evvelce bahsettiğim "şeyhu'l-meşâyih" [=hocalar hocası] lakaplı Nûreddîn Kirmânî geldi. Peykeye çıkarak o adama selâm verdi, benimle onun arasına oturdu. Şimdi kesin olarak bildim peykedekin sultan olduğunu... Neden sonra portakal, limon ve diğer narenciye ağaçları arasında cenaze getirildi. Dallar meyve yüklüydü, çatır çatır sarkıyordu. Ağaç gövdeleri hizmetkârların ellerinde ilerliyordu. Cenaze bir bahçenin ortasındaydı sanki. Uzun kargıların ucunda meşaleler parlıyordu ön tarafta. Ve şamdanlar arkadan dizi dizi yürüyordu.

Cenaze namazı kılındıktan sonra cemaat, hükümdarlar kabristanına yöneldi. Burası şehirden dört mil uzakta, Halâfihân adlı bir yerdir. O civarda bir çayın ikiye ayrıldığı muazzam bir medrese bulunuyor. İç kısmındaki mescitte Cuma namazı kılınabiliyor. Dışarda hamam var ve medreseyi görkemli bir bahçe sarıyor her yandan. Burada gelen giden herkese; kimsesize, garibe yemek ikram ediliyor. Defin yeri hayli uzakta olduğu için milletle gidemedim oraya; medreseye döndüm.

Birkaç gün sonra Sultan beni davet ederek özel ulağını, daha önce beni ağırlayan adamı gönderdi yanıma. Özel ulakla Bâbü's-Serv denilen kapıya gittik, bir hayli basamak çıktık. Matemden ötürü darmadağın bir yere vardık. Hiçbir köşe döşenmemiş burada. Sultan mindere oturuyordu. Önünde biri gümüş, diğeri altınla kaplanmış iki sürahi vardı. Hükümdarın yanında benim için serilmiş yeşil

bir seccadenin üzerine oturdum. Sultanın mabeyincisi Fakih Mahmud ile ismini bilmediğim bir nedim de oradaydı. Atabek, hâlimi hatırımı sordu. Ülkeme, Hicaz'a ve Melik Nâsır'ın ülkesine dair sualler yöneltti, cevap verdim. Sonra o diyarın en büyük fakih gelince hükümdar bana dönerek:

"Bu adam Mevlânâ Fâdıl'dır!" dedi. Fars ülkelerinde fıkıh bilginlerine "*Mevlânâ*" diye hitap ediliyor.²⁰ Sultan da başkaları da böyle anıyor onu. Hükümdar fıkıh bilginini övmeye başladı; bu arada yine sarhoştu galiba. Sürekli şarap içtiğini önceden öğrenmiştim. Sonra iyi bildiği Arapçayla bana dönüp:

"Konuş, bir şeyler söyle!" deyince şöyle dedim:

"Sözümü dinleyeceksen derim ki sen iyi yürekliliği, dünyaya değer vermezliliği ve Allah sevgisiyle ünlenen Sultan Atabek Ahmed'in soyundansın. Senin hükümlanlığında şu önündekilerden gayrı kötülenecek bir şey yok!"

Sürahileri gösterdim konuşurken. Sustu. Utanmıştı. Ben geri çekilip dönmek istiyordum ki oturmamı emrederek:

"Senin gibi adamlarla sohbet etmek rahmettir!" dedi.

Uykulu gibiydi. Kalkıp gittim. Kapıda bıraktığım pabucu bulamadım. Onu aramak için Fakih Mahmud aşağı indi. Fakih Fâdıl, sultanın bölmesine çıkararak pabucu bir kemerin içinde bulup bana getirdi. Bu iyiliği beni mahcup etmişti. Özür diledim ama o pabucumu öperek başına koydu ve şöyle dedi:

"Allah mübarek etsin seni! Hükümdara söylediğini inan hiç kimse söyleyemez. İnşaallah etkilenir, ümitliyim!"

Birkaç gün sonra İyzec'den hareket ettik. Sultan kabirlerinin bulunduğu Salâtın Medresesi'nde bir müddet konakladım. Hükümdar bana ve arkadaşlarıma eşit miktarda para gönderdi. Onun ülkesinde on gün boyunca yüksek dağlarda yolculuk ettik.²¹ Her gece bir medresede konaklıyorduk. Bize yemek veriliyordu. Bu medreselerden bir kısmı yerleşim alanlarında bulunmaktadır; etrafı mamurdur. Bir kısmı ise hiç kimsenin olmadığı alanlarda kuruludur. İhtiyaç duyulan her şey dışarıdan getirilmektedir. Onuncu gün Kirîvarruh diye bilinen medreseye ulaştık. Burası Atabek ülkesinin sınırıdır.

[İsfahan'a Giriş, Ahalinin Özellikleri, Şeyh Ali b. Sehl'in Zaviyesi]

Yolumuza devam ettik. İsfahan sınırları içinde olan sulak bir ovidan geçtik, Uşturkân'a vardık.²² Bu şehir çok güzel. Suyu bol ve bahçeleri sıra sıra. Görkemli bir mescidi var, ortasından su geçiyor. Oradan da kalktık. Feyrûzân'a geldik.²³ Feyrûz sözcüğünün ikil kalıbıdır buranın adı. Küçük bir şehir; suyu bol, her yanı ağaç. Bahçeler var çevrede.

İkinci namazından sonra buraya ulaştığımızda halkın cenaze kaldırmak için yollara döküldüğünü, tabutun önünde ve arkasında meşaleler yakıldığını gördük. Cenazenin arkasında şarkıcılar ve çalgı âletleri ilerliyordu; çeşit çeşit hareketli şarkılar söylüyorlardı. Hayret ettik!. Bir gece Feyruzân'da

kalıp ertesi günü Neblân²⁴ denilen yere uğradık. Burası gayet büyük bir kasabadır. Gür bir nehrin kenarına kurulmuştur. Mescidi de ırmak kıyısındadır ve merdivenle çıkılıyor bu muhteşem mabede. Etrafi bahçelerle çevrili. O günkü yolculuğumuzu da bahçelerin ve suların arasında yaptık. Güvercin kuleleri vardı; peşpeşe gelen şirin köylere ait. İkinci namazından sonra Acem Irakı bölgesinin şehirlerinden İsfahan'a vardık.

Bu ismi patlak "f" ile [Ispahân şeklinde] de telâffuz ediyorlar. Çok büyük ve gösterişli şehirlerden; lâkin Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hâlâ harap.²⁵ Bu fitne bugün de devam ediyor. İki taraf da kavgadan geri durmuyor. İsfahan'da meyve boldur. Buranın kayısısının eşi benzeri yok dünyada. Orada kayısıya "*kamaruddîn*" diyorlar. Bu meyveyi kurutup ambarlara atıyorlar. Çekirdeği kırılınca içinden pek lezzetli bir bâdem çıkıyor. Şehrin ayvası da gayet büyük ve leziz. Üzümleri de öyle. Bostanına gelince Buhara ve Huvârezm [=Harizm] diyarı hariç dünyanın hiçbir yerinde bu kadar güzeli yok. Kabuğu yeşil, içi kıpkırmızı [=karpuz] olan bu bostan cinsi kurutulup saklanıyor; Mağrip'te etin dilim dilim kurutulup saklanması geldi aklıma! Mübarek, kurabiye gibidir; yemeye alışkın olmayan biri dahi ilk lahzada mideye indiriverir bunu. İsfahan'da [ilk kez] karpuz yediğim zaman ben de bir anda hoşlanıverdim tadından...

İsfahan ahalsinin ten rengi kızıla çalan beyazdır. Genellikle cesur ve yardımseverdirler. Cömerttirler; birbirlerine yemek çıkarmada handiyse yarış ediyorlar. Bu konuda acayip hikâyeleri vardır. Çoğu defa içlerinden biri arkadaşını davet ederek:

"Haydi gidelim, nân ve mâs yiyelim!" der.

Bunların dilinde *nân* ekmeğe, *mâs* da yoğurda denir.²⁶ Fakat adam misafir olunca ev sahibi övüne övüne envaiçeşit yemek ikram eder! Buradaki zanaat erbabının her kolunun kendi arasında seçilmiş önderi var. Ona "*Kulû*"²⁷ deniliyor. Şehrin zanaatkâr olamayan büyükleri ve bekârları da böyle bir reis seçerek cemiyet kurarlar. Cemiyetler birbirlerine ziyafet vermek ve sahip oldukları ihtişamı göstermek konusunda pek gayretlidirler. Sadece yeme-içme vesaire için bile büyük merasimler tertip ederler. Hattâ anlatıldığına göre bir grup, diğerini davet ederek yemekleri mum ateşinde pişirmiş de diğeri buna karşılık verdiği ziyafette yemekleri ipekle pişirmiş! Bana anlatılanlar böyle...

İsfahan'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin²⁸ müridi Şeyh Ali b. Sehl'in muhteşem zaviyesine indim.²⁹ O civarın halkı buraya çok saygı gösteriyor. Her taraftan ziyaretçi geliyor. Burada gelen gidene yemek sunulmaktadır. Hamamı da çok güzel. Duvarları "*kaşânî*" türünden çinilerle kaplı. Tabanı mermerle döşeli. Hayır için yapıldığından, girip yıkananlardan ücret alınmaz. Zaviyenin şeyhi Kutbeddîn Hüseyin'dir. Kutbeddîn'in kardeşi Şihâbeddîn Ahmed adında biridir. Onların babası, Allah dostu Şemseddîn Muhammed b. Mahmud b. Ali'dir. Asıl dede Ali, [eski kitaplarda] Recâ diye bilinen meşhur derviştir.

Bu zaviyede ondört gün kaldım. Bu süre içinde şeyhin ibadete ne denli istekli olduğunu, dervişlere karşı ne kadar mütevazı davrandığını gördüm. Kalbi sevgi doluydu. Hayret ettim ona! Bana da çok iyi davrandı, güzel bir elbise verdi. Zaviyeye vardığım anda hemen yemek çıkarmıştı. Ayrıca demin bahsettiğim karpuzlardan üç tane hediye etti. Bugüne dek öylesini ne yemiş ne de görmüştüm.

Şeyh Kutbeddîn'in Bir Kerameti

Şeyh Kutbeddîn bir gün zaviyede kaldığım odaya geldi. Bu oda onun bahçesine bakıyordu. O gün şeyh efendinin elbiseleri yıkanıp bahçeye asılmıştı. Çamaşırları arasında ora halkı tarafından "*hezarmîh*" denilen astarlı bir cübbeyi beğenmiştim daha önce.³⁰ Kendi kendime;

"Bunun gibi bir cübbeyi ben de isterim!" demiştim. Şeyh biraz sonra yanıma girince bahçe tarafına baktı. Hizmetçilerden birine:

"Şu hezarmîhı bana getir!" demesin mi!

Cübbe getirilince şeyhin bizzat kendisi bana giydirdi. Ayaklarına kapandım öpmek için. Durmadım, başındaki takkeyi de başıma geçirmesini ve bu konuda babası, kendi şeyhlerinden nasıl icazet alıp ona vermişse onun da bana icazet vermesini rica ettim. Böylece *yediyüzyirmiyedi yılı Cumâdelahire ayının ondördünde*³¹ bu zaviyede takkeyi bana giydirdi. O, babası Şemseddîn'den; Şemseddîn, pederi Tâceddîn Mahmud'dan; Mahmud, babası Şihâbeddîn Ali Recâ'dan; Ali, meşhur bilgin İmâm Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah Sühreverdi'den; Ömer, büyük Üstat Dıyâeddîn Ebu'n-Necîb Sühreverdi'den;³² Dıyâeddîn, amcası İmâm Vahîdüddîn Ömer'den; Ömer, babası Muhammed b. Abdullah Ameveyh'den; Muhammed, Şeyh Zencânî'den; Şeyh Zencânî [ki Ahu'l-Ferec diye de bilinir], Ahmed Dîneverî'den; Ahmed, büyük üstat Mümşâd Dîneverî'den; Mümşâd, hakikat ehlinden olan Ali b. Sehl Sufî'den; Ali, Ebu'l-Kasım Cüneyd'den; Cüneyd, Seriyü's-Sakatî'den; Seriyü, Davud Tâî'den; Davud, Hasan Basrî'den; Hasan, müminlerin emiri Ali b. Ebi Tâlib'den giymiş bu takkeyi.

İbn Cüzeyy der ki:

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta sırayı böyle veriyor. Oysa silsile bilinen şekliyle şöyledir:

Seriyü's-Sakatî, Ma'rûf Kerhî ile karşılaşmıştır.³³ Ma'rûf ise Davud Tâî ile karşılaşmıştır. Davud Tâî ve Hasan Basrî arasında ise Habîb Acemî bulunuyor. Şeyh Ahu'l-Ferec Zencânî'ye gelince bizim bildiğimiz; onun Ebu'l-Abbâs Nihâvendî'nin sohbetinde bulunduğu. Nihâvendî, Ebû Abdullah İbn Hafîf'in sohbetinde bulunmuştur. İbn Hafîf, Ebû Muhammed Ruveyym'in arkadaşıydı. Ruveyym, Ebu'l-Kasım Cüneyd'in de sohbetinde bulundu. Oysa Ameveyh diye bilinen Muhammed b. Abdullah, Dineverî Esved [=Siyah] diye bilinen Şeyh Ahmed'in sohbetinde bulunmuştur. Aralarında başka biri yoktur; Allah en doğrusunu bilir. Ahu'l-Ferec Zencânî'nin sohbetinde bulunan adam, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah'tır ki Ebu'n-Necîb'in babası olmaktadır.

İbn Battûta devam ediyor:

[Şiraz, Yezdühas, Rum Çölü ve Üstat Şeyh Mecdüddîn ile Buluşma]

Şeyh Mecdüddîn'i³⁴ ziyaret etmek amacıyla İsfahan'dan çıkıp on günlük mesafede bulunan Şiraz'a yöneldik. Böylece Kelîl'e geldik. Bu şehir İsfahan'a üç gün uzakta, nehirleri, bahçeleri ve meyveleriyle ünlü küçük bir şehir. Çarşıda Irak ölçüsü ile onbeş ratl gelen elmanın bir dirheme satıldığını gördüm. Şehrin ileri gelenlerinden Havâce [=Hâce] Kâfi adlı bir muhteremin yaptırdığı zaviyede konakladık. Bu adam servetinin büyük bir kısmını zaviyelere, dervişlere, yolculara ve kimsesizlere sarfetmiştir. Bu küçük şehirden çıkarak aynı gün Surmâ³⁵ isminde büyük bir kasabaya

geldik. Orada da Havâce Kâfi'nin yaptırdığı bir medresede gelip geçenlere yemek sunuluyor.

Surmâ'dan hareket ettik, Yezdühâs'a³⁶ vardık. Binaları gayet alımlı ve sağlam, çarşısı pek güzeldi. Bu küçük şehrin ilginç bir câmiî var. Damı dahil her yanı taşla örülmüş. Şehir, gür sulara ve yeşil bahçelere kucak açan bir vadi kenarında kurulmuştur. Şehir dışında misafirlerin konakladığı bir ribât mevcut. Bu binanın sağlam bir kapısı bulunuyor, demirden yapılmış. Ribâtın iç kısmında yolcuların ihtiyaç duyduğu her şeyi satın alabileceği dükkânlar mevcuttur. Burası Şiraz hükümdarı Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah Yincü'nün eseriymiş. Yezdühâs'da, bu yöreye nispetle "yezdühâsî" denilen lezzetli bir peynir üretiliyor; bir ölçüğü iki ilâ dört "okıye" arasındadır.³⁷

Yezdühâs'tan kalktık, Türklerin oturduğu Deşt-i Rûm adlı sahradan geçtik.³⁸ Çöl yoluyla Mâyin kasabasına geldik.³⁹ Küçük bir yer ama suyu bol. Etrafi bahçelerle dolu. Çarşı ve sokakları pek hoş. Ağaçlarının çoğu ceviz.

Böylece Şiraz'a yöneldik. Şiraz geniş bir sahaya kurulmuş eski ve meşhur bir şehirdir.. Caddeleri bakımlı, çarşıları muhteşemdir. Etrafında nehirler akıyor, bahçeleri gözleri şenlendiriyor. Binalar da çok sağlam. Burada her türlü esnafın kendi mesleğini icra ettiği özel çarşısı var. Başkası girmez aralarına. Şirazlılar sağlıklı, temiz ve güzel yüzlü insanlardır. Çarşı, nehir, bahçe ve ahali güzelliği açısından doğuda Şiraz'dan başka bir şehir yok, Dımaşk'a aşık atan.

Şehir düz bir ovaya kurulu, her tarafından bahçelerle çevrilidir. İçinden beş dere geçiyor. Bunlardan biri Rûknabâd'dır.⁴⁰ Suyu tam içimlik. Yazın soğuk, kışın sıcak akıyor. Bu ırmak ora halkı tarafından Kulay'a adı verilen dağın eteğinden çıkıyor. Şehrin ulucâmiine Mescid-i Atîk diyorlar. Büyük bir alanı kaplıyor. Müthiş bir mimarîsi var. Avlusu gayet geniş ve mermer döşeli. Sıcak mevsimlerde her akşam sulanıyor bu avlu. Şehrin ileri gelenleri gün batarken orada toplanarak akşam ve yatsı namazlarını edâ ederler. Kuzeyde Bâbü'l-Hasan adında sebze çarşısına açılan bir kapısı var. Buranın, Dımaşk'taki Bâbü'l-Berîd çarşısından bile üstün olduğunu söylemeliyim.. Şirazlılar iffetlerine düşkün, dindar insanlardır. Özellikle kadınlar ayaklarına mest geçirir; çarşaf ve peçe ile çarşıya çıkarlar. Hiçbir yerleri görünmez. Hepsi iyilikseverdirler. Bol bol sadaka verirler. İlginc âdetleri vardır: Her Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri belki ikibinden fazla kadın şehrin büyük câmiinde toplanarak ellerinde yelpazeler sallayıp vaaz dinlerler! Bu kadar kadının bir araya geldiğini başka ülkede görmedim.

Şiraz'a ulaştığımda evliyanın kutbu ve önderi, zamanının bir tanesi üstat Kadı Mecdüddîn İsmail b. Muhammed b. Hudâdâd'ı bulmaktan başka bir şey düşünmüyordum. Bu adam keramet sahibi bir ermiştir. Hudâdâd, "Atıyyetullah" [=Tanrıverdi] manasına geliyor.

Bu adama nispet edilen ve şu anda onun ikametgâhı olan Mecdiye Medresesi'ne vardım. Burayı şeyh efendinin bizzat kendisi yaptırmış. Üç arkadaşımınla beraber ziyaretine gittiğimde şehrin ileri gelenleri ve fıkıh bilginleri onu bekliyorlardı. Şeyh, üvey kardeşi Rûhuddîn'in iki oğlunu; Muhiddîn'i sağına, Alâeddîn'i soluna alarak yanımıza geldi; ikindi vaktinde. Şeyhin gözleri bozuk, yaşı da epey ilerlemiş olduğu için bahsettiğimiz iki yeğen kadılık hizmetinde ona vekâlet ederler. Selâm verdiğimde beni kucakladı, namaz kılacağı yere kadar elimden tuttu. Orada elimi bırakıp yanı başında namaz kılmamı imâ etti; emrine uydum.

İkinci namazından sonra onun huzurunda *Kitâbü'l-Mesâbîh*⁴¹ ile Sagânî'nin *Şevâriku'l-Envâr*'ı⁴² okundu. Etrafında gezinen yardımcıları baktıkları davalar hakkında ona bilgi verdiler. Şehrin kodamanları, sabah-akşam âdetleri veçhile selâm vermek için ilerlediler, onun yanına vardılar. Sonra benim hâlîmi hatırımı sordular. Nasıl geldiğimi; Mağrip, Şam ve Hicaz'da neler olduğunu merak etmişlerdi. Tek tek cevapladım. Şeyh efendi hizmetçilerine emretti, beni medresenin bir odasında misafir ettiler.

Ertesi gün Irak hükümdarı Ebû Said'in elçisi Horasanlı Nâsıreddîn Derkandî şeyhin huzuruna geldi. Bu adam büyük beylerdendir. Yanına yaklaştığında İranlıların "külâ" [=külâh] dediği serpuşunu başından çıkarıp kadı efendinin ayağını öptü ve Tatar beylerinin sultan huzurunda yaptıkları gibi eliyle kulaklarını tuttu; şeyhin önüne oturdu. Bu elçi, köle hizmetkâr ve dostlarından oluşan beşyüz kadar süvari ile şehir dışında konaklamıştı. Şeyhin kaldığı yere beş kişiyle geldi. Onun huzuruna ise tek başına girdi; edebinden ötürü!

Kadı Mecdüddîn'in Saygı Görmesine Sebep Olan Hâdise; Apaçık Bir Keramet

Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende Müslüman olmadan önce Râfîzî İmâmîlerin bilginlerinden Cemaleddîn Mutahharla⁴³ dost olmuştu. Sultan tüm Tatar kavmiyle İslâmiyeti kabul edince bu fakihe pek hürmet gösterir oldu. Cemaleddîn, Râfîzîleri överek güya diğer mezheplerden daha tutarlı olduğunu anlattı. Ayrıca hilâfet meselesine de değinerek Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in Peygamberimizin vezirleri olduğunu, Hz. Ali'nin ise Peygamberimizin amca oğlu ve damadı olmak münasebetiyle hilâfetin vârisi olduğunu anlattı. Öte yandan sultanın elindeki mülkün ata ve akrabalarından miras yoluyla intikal ettiğini de belirterek "onun alışkın olduğu bir örnekle" meseleyi izah etti! Sultan henüz İslâma girdiği için dinî konuları pek bilmiyordu. Bu yüzden Cemaleddîn'in sözlerine kanarak milletini de zorla Râfîzî mezhebine sokmaya çalıştı. Bunun için Irakayn, Fâris, Azerbaycân, İsfahan, Horasan ve Kirman eyaletlerine fermanlar yazdı, elçiler gönderdi. Fermanın ilk ulaştığı yerler Bağdat, Şiraz ve İsfahan'dı.

Bağdat'ın Bâbü'l-Ezc semtinin ekseriyeti Hanbelî mezhebinden olmakla Ehl-i Sünnet'e mensup bulunduğundan; "dinlemeyiz, boyun eğmeyiz!" dediler. Böylece onikibin nefer bir araya gelip Cuma günü silâh kuşandılar ve emirnâmeği getirenin bulunduğu câmie gittiler. Onlar Bağdat'ın koruyucuları ve parmakla gösterilen cengâverleri idiler. Hatip normal hutbeyi değiştirir, ya bir şey ilâve eder yahut eksik okursa onu ve sultanın elçisini öldürecekler sonra da kendilerini kadere teslim edeceklerdi! Böyle yemin ettiler. Sultan üç halifeyle diğer sahâbi isimlerinin hutbeden çıkarılıp yalnız Hz. Ali ve ona uyan Ammâr gibilerinin anılmasını emretmişti. Ama öldürülmekten korkan hatip hutbeyi her zamanki gibi okudu. Şiraz ve İsfahan halkı da Bağdatlılar gibi hareket etti. Elçi saraya gelip olan biteni anlatınca yaz mevsimini Karâbâğ'da⁴⁴ geçiren Sultan bu üç şehrin kadılarının huzuruna getirilmesini emretti. Önce Şiraz kadısı Mecdüddîn çıkarıldı huzura. Sultan hemen kadı efendinin saraydaki köpeklere verilmesini emretti! Boğazlarında zincir bulunan bu köpekler gayet iri bir cinstendi ve tek vazifeleri insan parçalamaktı! Kurban geniş bir sahanlığa bırakılır, bu canavarlar da onun üzerine salınırdı. Bahtsız adam köpeklerden ne kadar kaçarsa kaçsın, kurtulmaya imkân bulamaz ve bedeni paramparça olurdu!

Hayvanlar Mecdüddîn'in üzerine salıverildiler. Ama ona yaklaştıkça yavaşlamaya ve kuyruk sallamaya başladılar, hiç saldırmadılar!

Sultan olayı duyar duymaz sarayından yalın ayak çıkıp koşuyor, kadı efendinin önünde diz çöküp ayaklarını öpüyor; elinden tutup kendi üzerindeki elbiseleri ona giydireyor! Oralılar nezdinde sultanın tebaasına göstereceği en büyük saygı alâmetidir bu! Hükümdar, birine kendi elbisesini giydirirse ona evlâdına ve torunlarına daimî bir şeref pâyesi vermiş olur; o elbisenin tümü veya bir parçası ailede buldukça asâlet devam eder; babadan oğula geçer. En önemli parça da şalvardır.⁴⁵

Hükümdar, Mecdüddîn'e elbiseyi verdikten sonra onu elinden tutup saraya götürüyor. Ayrıca ailesine de ona hürmet göstereyim, onun maneviyatından bereketlensinler diye tavsiyede bulunuyor. Böylece Şî mezhebinden dönüyor ve halkın Ehl-i Sünnet kalabileceğine dair ülkenin her tarafına fermanlar gönderiyor.⁴⁶ Kadıyı da nice ihsanla memleketine gönderiyor. Bu ihsanlar arasında Cemkân yöresinin yüz köyünü sayabilirim. Cemkân iki dağ arasında 24 fersah uzunluğunda bir vadidir. İçinde gür bir nehir akar. Burası Şiraz yöresinin en güzel mıntıkası. Köyler iki yanında sıralanmıştır nehrin. En büyük köylerinden olan Meymen neredeyse şehre benziyor. Burası da kadıya ait...

Cemkân vadisinin şaşılacak durumlarından biri de şu: Şiraz'a yakın olan ve 12 fersah tutan ilk yarısı çok soğuk, orada kar yağıyor. Ağaçlarının da çoğu ceviz ağacı. Oysa Hürmüz yolunda bulunan Huncûbâl [=Hunçupâl] ve Lâr diyarına yakın olan diğer yarısı çok sıcak, orada hurma ağaçları var!

Hint'ten dönerken ikinci defa Kadı Mecdüddîn ile görüştim. Hürmüz ile Şiraz arasında 35 günlük bir mesafe vardır. Onun manevî havasından istifade etmek amacıyla yediyüzkırksekiz yılında⁴⁷ huzuruna çıktığımda kıpırdamaktan âcizdi. Selâm verdim. Sarılmak için kalktı. Elim onun koluna değince adamcağızın bir deri bir kemik kaldığını gördüm. Beni daha önce misafir ettiği medreseye indirdi.

Biraz sonra bahsedeceğimiz Şiraz hükümdarı Ebû İshâk da onun huzurunda diz çökmüştü. Eliyle kulağını tutuyordu. Bu hareket oralılarca saygının son mertebesi sayılıyordu. Halk, sultanın karşısına çıkınca böyle yapar.

Medreseye bir kere daha gittim. Kapısı kapalıydı. Sebebini sordum. Hükümdarın annesi ile kızkardeşi arasında mirasla ilgili bir dava çıktığını; onların Kadı Mecdüddîn'e gönderildiğini ve davanın bu medresede şeriata uygun bir şekilde çözümlenmekte olduğunu söylediler. Şirazlılar Mecdüddîn'e Kadı demiyorlar, Mevlânâ A'zâm [=Büyük Efendimiz] diye çağırıyorlar. Adının anılması gerekli olan tüm adlî akitlerde bu lakap kaydediliyor. Son defa yediyüzkırksekiz senesinin Rebûlâhîrinde gördüğüm bu ulu insanın dua ve bereketini daima üzerimde hissetmişimdir. Hak Teâlâ onu ve benzerlerini en güzel hediyelerle mükâfatlandırın!

Şiraz Hükümdarı

Şiraz'a vardığımda, buranın hükümdarı, Melik Fâdıl Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû⁴⁸ idi. Babası ona Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin⁴⁹ adını vermiş. Allah mübarek kılsın bu ismi ona. Güçlü sultanlardan olan Ebû İshâk, yakışıklı, asil ruhlu, cömert ve mütevazı biridir. Elinde büyük bir kuvvet, geniş bir arazi var. Ordusu Türk ve İranlılardan oluşuyor ve ellibinden fazla! Seçkin kumandanları ve yüksek ricali hep İsfahan ahalisinden. Şirazlılara hiç güvenmez; onlardan birini dahi yanına yaklaştırmaz. Cesur ve birbirine tutkun olan Şirazlılar, hükümdarlara karşı daima cüretkâr davrandıkları için hiçbirinin silâh taşımaya müsaade edilmez. Eğer silâh taşıyan biri görülürse

muhakkak cezası verilir!

Bir gün kolluk görevinde bulunan muhafızların, bir adamı boynundan zincire vurarak çeke çeke "hâkim'e [=emniyet müdürüne] götürdüklerine tanık oldum. Sebebini sorduğumda geceleyin elinde yay taşıdığını söylediler. Sultan, Şirazlılara karşı pek acımasızdır, İsfahanlıları üstün tutar; Şiraz ahalisinden korkuyor.

Irak hükümdarı tarafından Şiraz'a genel vali atanan pederi Muhammed Şah İncû, iyiliksever biri olduğu için halk tarafından saygı görürdü. O vefat edince Sultan Ebû Saîd, Emîrül-Ümerâ Cûbân [=Çoban] oğlu Şeyh Hüseyin'i atadı, yanına büyük bir ordu kattı. Şeyh Hüseyin Şiraz'a giderek idareyi ele aldı; bütün geliri kendine bağladı. İlerde bahsedilecek bundan...

Buranın geliri çoktur. Vergileri toplama görevine bakan Kıvâmeddîn Tamgacî, bana anlattığına göre bu vazifeyi günde onbin dinar akçe karşılığında yürütüyormuş. Bu rakam, Mağrip ölçüsüyle ikibinbeşyüz dinar altın yapar.

Emir Hüseyin orada bir müddet kaldıktan sonra Irak sultanı ile görüşmek istedi. Bu arada Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû ile kardeşleri Rükneddîn, Mes'ûd ve annesi Tâş Hatun'u tutuklatıp babalarının malını talep etme niyetiyle Irak'a götürmek istedi...Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez; lâkin Tâş Hatun böyle esaret hâlinde görülmekten utanarak yüzünü peçeyle örtmüştü. Şiraz çarşısının ortasına gelince peçesini kaldırarak bağırdı:

"Şirazlılar! Sizin aranızdan böyle mi çıkarılacağım? Ben ki falan sultanın eşiyim!"

Şiraz'a geldiğim sıralarda çarşıda gördüğüm Behlevân [=Pehlivan] Mahmud adlı bir dülger o hengâmede:

"Biz bu yüce Hatun'u şehrimizden çıkarmayız! Buna razı değiliz!" deyince halk heyecana gelerek silâha sarıldı. Askerlerden çoğu öldürüldü, malları yağmalandı. Hatun'u ve çocukları kurtardılar. Emir Hüseyin yanındakilerle kaçıp Hükümdar Ebû Saîd'in huzuruna vardı. Ebû Saîd ona kalabalık bir asker topluluğuyla Şiraz'a dönmesini, halka dilediği gibi davranmasını salık verdi. Şiraz ahalisi bu haberi alınca direnmeye güçleri kalmadığını anlayıp Kadı Mecdüddîn'e müracaat ettiler; taraflar arasında kan dökülmesine mâni olmasını rica ettiler.

Böylece Kadı Mecdüddîn, Emir Hüseyin'i karşılamaya çıktı. Emir de atından inip selâm verdi ve barış yapıldı. O gün Emir şehir dışında konakladı, ertesi gün ahali hep beraber onu en iyi biçimde karşılamak için şehri süslediler, mumlar yaktılar. Büyük bir törenle şehre giren Emir halka iyi davrandı.

Hükümdar Ebû Saîd geride evlât bırakmadan ölünce her emir idaresi altında bulunan bölgede bağımsızlığını ilân etti. Emir Hüseyin Şirazlıların suikastından korkarak şehirden çıktı. Sultan Ebû İshâk, o sıralarda Şiraz, İsfahan ve Fâris bölgelerini idaresi altına alarak kuvvetini iyice artırdı. Fâris bölgesi, Şiraz'a birbuçuk ay uzaktadır. Civar beldeleri de eline geçirme emelini taşıdığı için işe en yakından, Yezd beldesinden başladı. Bu şehir çok şirindir, çarşıları güzeldir. Gür nehirleri ve yemyeşil ağaçları dillere destandır. Halkı Şâfiî mezhebindedir; ticaretle uğraşır. Ebû İshâk şehri kuşatarak teslim aldı. Emir Muzaffer Şah b. Emir Muhammed,⁵⁰ şehre altı mil mesafede, etrafi kumla

çevrili sağlam bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Ebû İshâk burayı da kuşattı. Emir Muzaffer iyi direndi ve olağanüstü cesaretiyle benzeri görülmemiş, duyulmamış işler yaptı. Ebû İshâk'ın ordusuna gece baskını düzenleyerek dilediği kadarını öldürüp çadırlarını paramparça ettikten sonra kalesine dönüyordu! Ebû İshâk onu bir türlü yakalayamıyordu. Emir Muzaffer Şah bir gece sultanın çadırına hücum ederek yine askerlerin çoğunu telef etmiş, cins atlarından da onbeşini alıp kalesine dönmüştü. Sultan bundan böyle her gece beşbin süvarinin Muzaffer Şah'a puslu kurmasını emretti.

Muzaffer Şah her zamanki gibi bir gece yüz kişiyle çıkarak düşmana saldırdıysa da pusudakiler hemen etrafını sardı. Emir uzun bir mukavemetten sonra sağ salim kalesine dönebildi. Arkadaşlarından ancak biri yakalanarak Sultan Ebû İshâk'ın huzuruna gönderildi. Sultan yakalanan adama hilat giydirip serbest bıraktı ve onunla Muzaffer Şah'a "emân" [=can güvenliği bildirisi] gönderdi. Muzaffer Şah bu teklifi kabul etmediyse de iki taraf arasında mektuplaşmalar oldu. Sultan Ebû İshâk, Muzaffer'in yiğitliğini gördüğü için kalbinde ona karşı sevgi ve hayranlık hisleri doğmuştu. Bu yüzden:

"Seni bir kere görmek isterim, gördükten sonra geri dönerim!" dedi. Böylece kalenin dışına kadar yaklaştı. Şah Muzaffer de kale kapısına gelip Ebû İshâk'a selâm verdi. Ama Sultan Ebû İshâk bununla yetinmeyerek;

"Emân bildirime güven ve kaleden in! Ne olacak sanki!" dedi. Muzaffer:

"Sen kaleme gelmedikçe huzuruna çıkmayacağıma, senin yanına gelmeyeceğime dair Allah'a ant içtim. Sen gelirsen ben de inerim!" cevabını verdi. Ebû İshâk:

"Tamam, öyle yapıyorum!" diyerek seçkin adamlarından on kişiyle kaleye girdi. Kale kapısına vardığında Emir Muzaffer yürüyerek onun yanına geldi ve içerideki konağına götürdü. Sultan Ebû İshâk yemek yedikten sonra Muzaffer onunla beraber dışarıdaki karargâha gitti. Sultan, Muzaffer'e hilat giydirdi; ikramlarda bulundu. Böylece hutbe Ebû İshâk'ın namına okunmak şartıyla bu yörenin Muzaffer Şah ve pederinin mülkü olduğu kararlaştırıldı ve sultan memleketine döndü.

Sultanın Sarayı

Sultan Ebû İshâk, Ayvân-ı Kısra denilen eski İran hükümdar sarayları gibi bir bina yaptırmak hevesine düştü. Şirazlılara temel kazmada yardımcı olmalarını emretti, sanatkârlar da binayı güzel inşa etme konusunda birbirleriyle yarış edercesine çalıştılar. Toprak nakli için hayvan derilerinden sepetler örülüp üzerlerine ipek kılıflar geçirildi; hattâ yük hayvanlarının eyerlerinin örtüsü bile süslendi! Gümüşten baltalar yapıldı. Her tarafta mumlar yakıldı. Hafriyat esnasında işçiler en güzel urbalarını giyip bellerine ipek peştamal kuşanırlardı. Sultan, köşküne kurulup çalışanları seyrederdi. Bahsettiğim bu sarayı ilk gördüğümde binanın zeminden üç arşın kadar yükseldiğini hatırlıyorum. Binanın temelleri atıldıktan sonra ahalinin hizmetine gerek kalmadığı bildirilerek hepsi salıverildi. Yerlerine binlerce ücretli işçi getirildi.

Şehrin valisinden öğrendiğime göre Şiraz gelirinin büyük bir kısmı bu saray için sarfedilmiş. Binanın başmimarı, şehrin ileri gelenlerinden Emir Celâleddîn İbnü'l-Felekî Tevrîzî idi. Bu adamın babası, Sultan Ebû Saîd'in veziri Ali Şâh Ceylân'ın yardımcısı idi. Emir Celâleddîn'in Hibetullah adını taşıyan ve Bahâülmülk diye çağrılan bir kardeşi vardı. Onunla beraber Hint sultanının sarayına

gittik. Şerefülmülk Emîrbaht da bizimle beraber gelmişti. Biraz sonra anlatacağımız gibi Hint sultanı hepimize "hil'at" giydirdi; makam verip ikramda bulundu ve maaş bağladı. Sultan Ebû İshâk cömertlikte Hint sultanına benzemek istese de arada hayli mesafe vardır! Ebû İshâk'ın en büyük ihsanı Herat hükümdarının elçisi olan Şeyhzâde Horasanî'ye yetmiş bin dinar vermesidir; buna şahidiz! Lâkin Hint sultanı Horasan ve diğer [Orta Asya] şehirlerinden gelenlere bunun kat kat fazlasını vermektedir.

Hint Sultanının Cömertliğine Dair Hikâyeler

Sultanın Horasanlılara olan ilgisini bir misalle anlatayım: Aslen Heratlı olup Harizm'de oturan Horasanlı Fakih Emir Abdullah, sultanın huzuruna çıkarak Harizm Beyi Emir Kutlû Dümûr'ün eşi Turâbek Hatun tarafından gönderilen hediyeği sunar. Sultan hediyeği kabul ederek memnun olduğunu bildirir, fazla fazla karşılık verir. Bu arada Emir Abdullah, Hint sultanının yanında kalmayı tercih eder. Sultan da onu nedimleri arasına koyar. Bir gün sultan, Emir Abdullah'a der ki:

"Hazineye gir! Oradan taşıyabildiğin kadar altın al!"

Bunun üzerine Emir Abdullah evinden onüç torba getirerek hazineden alabildiği kadar altını doldurur bu torbalara ve eline ayağına bağlar; omuzlarına atar bunları! Ama mücevherlerin bulunduğu odadan çıkınca yük ağır gelir! Ansızın düşer, kalkamaz yerinden... Sultan onun yüklendiği altınların tartılmasını emreder. Çuvallar tartılınca Dihlî şehrinin ölçüsüyle onüç batman gelir.⁵¹ Bir batman, yirmidört Mısır ratlı ağırlığındadır.⁵² Sultan, emirin heves ettiği altın ve mücevherin hepsini alabileceğini söyler. O da alıp götürür!

Bir Hikâye Daha

Demin bahsettiğimiz Şerefülmülk Horasânî Emîrbaht bir gün Hint payitahtında hastalanır. Padişah onun ziyaretine gider. Yanına girdiğinde Emîrbaht, sedirinden kalkmak istese de Hint padişahı onun kalkmamasını rica eder; "Allah aşkına!" deyip ısrar eder.

Hükümdar için "mûre" adı verilen bir koltuk hazırlanır. Sultan oraya oturduktan sonra bir terazi ister. Terazile beraber epey altın da getirilir ve sultan hastanın bir kefeye oturmasını rica edince Emir:

"Ey Cihan sultanı! Böyle yapacağımı bilseydim daha çok elbise giyerdim!" der. Sultan:

"Yanında ne kadar elbise varsa giyebilirsin şimdi!" diyerek müsaade eder. Bunun üzerine Emir üzerine kışlık elbiselerini de giyerek terazinin kefesine oturur! Öbür kefeye de Emîrbaht'ı kaldıracak kadar altın konulur. Padişah orada altınların tümünü bırakarak:

"Başının dertten kurtulması için iyilik yap, sadaka ver! Al bunları!" der ve evden çıkar.

Benzeri Bir Cömertlik Hikâyesi Daha

Fıkıh bilgini Abdülazîz Erdevîlî bir gün Hint sultanının huzuruna gelir. Erdevîlî, Dımaşk'ta hadîs dersleri vermekle ünlenmiştir. Hint sultanı ona aylık yüz dinar gümüş, yani yirmibeş dinar altın

vermektedir.

Her neyse, anılan fakih Hint sultanının huzuruna girdiğinde sultan bir hadîs sorar ona. Fıkıh bilginin bu konuya dair pek çok hadîsi art arda sıralar. Sultan bilginin belleğine hayret ederek "gerektiği şekilde muamele" etmedikçe fakih meclisten kaldırmayacağına yemin eder. Sonra tahtından iner. Onun eteğinden öper ve bir altın sini getirterek içine bin dinar altın koydurur. Sonra siniyi eline alıp altınları fakihin üzerine saçarak:

"Bu altınlar ve sini senindir!" der.

Bir defasında İbn Şeyh Abdurrahman İsfirâyini⁵³ diye ünlenen ve babası Bağdat'ta oturan Horasanlı bir [bilgin] adam sultanın sarayına geliyor. Hükümdar ona ellibin dinar gümüş, nice at, nice hizmetkâr ve kıymetli elbise ihsan ediyor...

Bu kitabın sonraki bölümlerinde Hint diyarından bahsedeceğim zaman o sultanla ilgili pek çok hikâyeye aktaracağım. Esas konuya gelelim; Sultan Ebû İshâk pek değerli, faziletli bir padişahsa da cömertlikte Hint padişahının derecesine ulaşamaz!

Şiraz'da Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Bunlardan biri Ali Rıza b. Musa'nın kardeşi Ahmed b. Musa'nın mezarıdır.⁵⁴ Soy zinciri şöyle: Ahmed b. Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib. Şirazlılar buraya çok saygı gösterirler. Sultan Ebû İshâk'ın annesi Tâş Hatun bu türbenin yanında büyük bir medrese ile yolcuların ağırlanması için zaviye yaptırmıştır. O türbede sabah-akşam *Kur'an* okunur. Tâş Hatun âdeti üzerine her Pazartesi akşamı bu mezara gelir. Kadılar, fıkıh bilginleri ve diğer büyükler de orada toplanırlar.

Şiraz, şeriflerin [=Hz. Hasan soyundan gelenlerin] çok bulunduğu bir şehir. Güvenilir kişilerden işittiğime göre orada, devletten maaşlı büyük-küçük bindörtüüzü aşkın şerif varmış. Şeriflerin nakibi Adudüddîn Hüseyin idi. Ahali Kutlu Meşhed'de toplanınca hatim indirir. Hafızlar güzel sesle *Kur'an* okur. Yemek, tatlı ve meyveler getirildikten sonra vâiz kürsüye çıkarak nasihatte bulunur. Bütün bu faaliyetler öğle namazından sonra başlar, yatsıya kadar devam eder. O esnada Tâş Hatun, mescide bakan kafesli bir mahfilde bulunmaktadır. Daha sonra emirlerin kapıları önünde olduğu gibi türbenin kapısında da davul çalınır, borulara ve zurnalara üflenir.

Bir diğer ziyaret mekânı da "Şeyh" diye ünlenmiş Allah dostu Ebû Abdullah b. Hafif'in kabridir.⁵⁵ O tüm Fâris yöresinin direğidir. Halk sabah-akşam burayı ziyaret eder, türbeye el sürer. Her yer dolar. Kadı Mecdüddîn'in de bu mezarı ziyaret ettiğini gördüm. Kabrin hemen yanında bir zaviyeyle medrese bulunuyor. Tâş Hatun her Cuma gecesi oradaki mescide gelir. Kadılar ve fıkıh bilginleri toplanır, Ahmed b. Musa Hazretleri'nin türbesinde olduğu gibi ibadet ve vaaz [akşama kadar] sürer. Ben bu iki kabri de ziyaret ettim. Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah İncû'nun türbesi şeyhin mezarına bitişik. Şeyh Ebû Abdullah b. Hafif büyük bir ermiştir. Şöhreti her tarafa yayılmış, evliya arasında kadr ü kıymeti bilinmiştir. Hint ülkesinde, Seylân adasında bulunan Serendîb dağı yolunu da İbn Hafif keşfetmiştir.

Şeyhin [Serendîb Dağıyla İlgili] Kerameti ve Seylân Ahalisi

Anlatıldığına göre Şeyh Ebû Abdullah bir keresinde derviş grubundan 30 kişiyle beraber Serendîb dağına yönelir. Yolda ıssız bir yerde açlık bastırır. Dervişler yolu kaybederler. Orada epey bol bulunan ve Hint payitahtına da götürülen küçük fillerden birini tutmak için şeyhten müsaade isterlerse de o buna izin vermez. Açlık çekilmez hâle gelince dervişler şeyhin sözünü dinlemeyerek küçük bir fil tutup keserler, etini yerler. Şeyh ise yemez. O gece herkes uykuya daldığı sırada çevreden filler toplanıp onların bulunduğu yere gümbür gümbür gelirler! Birer birer koklayarak hepsini öldürürler. Şeyhi de koklamışlar lâkin hiçbir şey yapmamışlardır. Hattâ biri şeyhi hortumuna sararak sırtına alır ve bayındır bir yere götürür. Buranın halkı şeyhi görünce hayrete düşerek onu tanımak amacıyla karşılamaya çıkarlar. Fil yaklaşır ve halkın göreceği şekilde şeyhi hortumuyla tutup sırtından yere bırakır.

Ahali, şeyhin yanına gelip manevî havasından istifade etmek, onunla uğurlanmak niyetindedir. Onu hükümdarlarına götürürler. Vaziyeti anlatırlar. Aslında ora ahalisi toptan gâvurdur. Şeyh bir süre onların yanında kalır. Bir körfez kenarı olan o mıntıkaya Hûr-i Hayzurân adı veriliyor.⁵⁶ Yöre halkı "hûr"u [=khor] nehir anlamında kullanırlar. Orada inci için dalış yapılır [Khor; körfez, deltamsı nehir ağzı anlamına da gelir].

Anlatıldığına göre şeyh efendi bir gün hükümdarın huzurunda suya dalar. Çıktığında elleri yumuludur. Şöyle der:

"Ellerimden birini seç!" Hükümdar sağ eldekini tercih eder. Şeyh avucunu açarak ortaya üç yakut atar. Bunların eşi benzeri görülmemiştir. Bu yakutlar orada hükümdarların tacına konulmaktadır. Bugüne kadar bu âdet babadan oğula devam etmiş...

Ben, Seylân adasına gittim. Halk Müslüman değil ama Müslüman dervişlere saygı gösteriyor. Evlerin'e misafir ederek, çoluk-çocuk arasında yemek yediyor. Oysa diğer Hint kâfirleri bunların aksine Müslümanlara yanaşmadıkları gibi kendi kaplarında yiyecek ve içecek de sunmazlar! Ama yine de Müslümanlara eza ettikleri, hakaret yağdırdıkları söylenemez! Bunların birine et pişirtmek zorunda kaldık. Tencereleriyle eti getirip bizden uzakta oturdular. Muz yaprağına, daimî yemekleri olan pirinci koyup üzerine kendi katıklarını döktüler. Burada katığa "kûşân" deniliyor.⁵⁷ Onlar çekip gittiler; biz yedik. Kalanı köpekler, kuşlar yedi! Henüz bulûğa ermemiş bir çocuk bundan yerse ana-babası hemen onu döver. Yetmiyormuş gibi inek dışkısı da yedirirler çocuğa. Güya inek dışkısı çocuğu temizlermiş! Böyle inanıyorlar.

[Şiraz'da Ziyaret Yerlerine Devam]

Bu şehirdeki ziyaret mekânlarından biri de evliyânın büyüklerinden Rûzcihân-ı Baklî'nin [=Ruzbihân-ı Baklî] kabridir.⁵⁸ Türbe, hutbe okunacak kadar büyük bir câmiin içindedir. Daha önce bahsettiğimiz Kadı Mecdüddîn burada namaz kıldırıyor. Bu câmide ondan İmam Şâfiî'ye ait *Müsned*'i [=hadîs derlemesini] dinledim. O, Şâfiî'nin *Müsned*'ini şu rivayet zinciriyle aktarmaktadır:

Kadı Mecdüddîn, "Biz bu kitabın rivayetini Ömer b. Müncâ'nın kızı Vezîre'den aldık" der. O kadın, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir İbnü'l-Mübarek Zübeydî'den almıştır. O da Ebû Zür'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir Mukaddesî'den almıştır. Ebû Zür'a, Ebu'l-Hasan Mekkî b. Muhammed b. Mansûr b. Alâl Urdî'den almıştır. Ebu'l-Hasan Mekkî ise Kadı Ebûbekir Ahmed b. Hasan Haraşî'den almıştır.

Kadı Ebûbekir ise Ebu'l-Abbâs b. Ya'kûb Asamm'dan almıştır. Ebu'l-Abbâs ise Rebî b. Süleyman Murâdî'den almıştır. O da İmam Ebû Abdullah Şâfiî'den dinlemiştir.

Yine Kadı Mecdüddîn'den bu mescitte *Meşâriku'l-Envâr*'ı dinledim. Bu eser, meşhur bilgin Ebu'l-Fadâil Hasan b. Muhammed b. Hasan Sagânî'nindir. Hocam Mecdüddîn bu hadîs derlemesini Nizâmeddîn Mahmud b. Muhammed b. Ömer Herevî'nin rivayetiyle Şeyh Celâlüddîn Ebû Haşim Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Hâşimî Kûfi'den aktarmıştır.

Ziyaret yerlerinden biri de Şeyh Zerkûb'un kabridir.⁵⁹ Hemen yanında yolculara yemek verilen bir zaviye bulunuyor. Bahsettiğim bu kabirlerin hepsi umumi mezarlığın büyük bir kısmı gibi şehrin içinde. Çünkü bu yörede bir kimsenin oğlu veya hanımı vefat edince evindeki odalardan birini türbe yapıp oraya defnederler! Odayı hasır ve kilimlerle döşeyerek ölünün baş ve ayak tarafına bir sürü mum dikerler. Sonra odanın sokak tarafına demir parmaklıklı bir kapı açarlar. Oradan hafızlar girerek güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okur. Yeryüzünde Şirazlılar gibi güzel *Kur'an* okuyan yoktur. Sesleri pek hoştur. Ev halkı türbeye iyi bakar. Her yanını döşedikten sonra kandillerini yakar ve adam ölmemiş gibi davranırlar! Hattâ her gün pişirilen yemekten bir kısmını meyyit adına ayırarak onun hayrına bir fakire yedirdiklerini anlattılar bana!

Şiraz Kabristanı'na Ait Bir Hikâye

Bir defasında Şiraz şehrinin çarşılarından birine uğradım. Orada güzel döşenmiş şirin bir mescit gördüm. İçinde rahle üzerine ipek keselere yerleştirilmiş mushaflar vardı. Mescidin kuzey tarafında bir zaviye kuruluydu ve çarşı tarafına açılan kafesli bir penceresi vardı buranın. Orada gayet güzel giyinmiş bir şeyh oturuyor, önündeki *Kur'an-ı Kerim*'i okuyordu. Selâm verip yanına kuruldum. Hoş-beş esnasında mescidin kim tarafından yapıldığını sordum. Kendisinin yaptırdığını, burada hizmet edecek hafız vs. görevliler için vakıflar tahsis ettiğini, bu şehirde öldüğü takdirde o zaviyeyi kendine mezar edineceğini anlattı. Daha sonra altında bulunan halıyı kaldırdı. Tahtalarla örtülü kabri görüldü. Onun karşısındaki sandığı bana göstererek:

"Burada kefen ve tahnit kokularım var. Bir miktar da para bulunuyor; iyi yürekli bir adam için çalışıp kuyu kazmışım. Bana bu parayı verdi. Bunları defin masrafı olmak üzere buraya bıraktım. Arttığı takdirde fakirlere, kimsesizlere dağıtacaklar!" dedi. Onun hâline şaşım. Dönmek istedimse de, beni orada misafir etti; rica minnet ile ant içerek beni ağırladı.

[Şair Sa'dî'nin Kabri ve Şerif Mecdüddîn'in Cömertliği]

Şiraz dışında bulunan ziyaret mekânlarından biri de Sa'dî diye bilinen büyük ermişin kabridir. Sa'dî, Fars dilinde zamanın en büyük şairiydi.⁶⁰ Arapça söylediği şiirlerde de çok başarılı! Mezarı yanında kendisi tarafından yaptırılan ve iç kısmı bahçeyle şenlenen hoş bir zaviye var. Burası Rükabâd nehrinin yakınındadır. Şeyh Sa'dî orada elbise yıkamak için küçük mermer havuzlar yaptırmış. Böylece halk şehirden kalkıp ziyaretgâha gelince sofrada yemek yer, nehirde çamaşır yıkar ve döner. Ben de böyle yaptım. Bu zaviyenin yanında başka bir zaviye, onun hemen bitişiğinde ise bir medrese bulunuyor. Bu ikinci zaviye ile medrese, Şemseddîn Semnanî'nin [yahut Semnanî] mezarı kenarına yapılmışlardır. Şemseddîn, emirlik yapmış fıkıh bilginlerindedir. Vasiyeti üzerine oraya defnedilmiştir.

Şirazlı fakihlerin büyüklerinden Şerif Mecdüddîn'in cömertliği hayret verici! Çoğu kez elindeki her şeyi hattâ üzerindeki elbiseyi dahi hediye ederek yırtık, yamalı bezlere bürünür, döner evine! Beldenin ileri gelenleri onun bu hâlini görünce hemen elbise verirler! O yine dağıtır. Sultan tarafından kendisine günde elli dinar gümüş verilir.

Şiraz'dan iki günlük mesafede bulunan Kâzerûn'da yatan Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin mezarını ziyaret etmek amacıyla şehirden çıktım. İlk günü, çölde oturan Fars kabilelerinden "Şôl"lerin ocağında konakladım. Şôl [=Şûl, Sul yahut Çul] kabilesi iyiliksever insanlarla dolu.⁶¹

Şôl Kabilesinden Birinin Kerameti

Bir gün Şiraz câmilerinden birinde bulunuyordum. Öğle namazından sonra *Kur'an* okumak için oturdum ve bir mushaf olsa okurdum diye düşündüm. Bu esnada genç biri yanıma oturup yüksek sesle "al!" dedi. Başımı kaldırıncaya şaşırdım! Mushafı kucağıma bırakıp gitti! O gün çok uzun bir süre *Kur'an* okuyarak neredeyse hatim indirdim. Mushafı geri vermek için gencin gelmesini bekledimse de gelmedi. O delikanlıya Behlûl Şôlî denildiğini söylediler. O zamandan sonra bir daha onu görmedim.

[Şeyh Ebû İshâk'ın Ünü]

İkinci gün akşamüzeri Kâzerûn'a vardık. Şeyh Ebû İshâk Hazretleri'nin⁶² kabrini ziyarete giderek oradaki zaviyede geceledik. Burası, âdet üzere –gelen kim olursa olsun– et, buğday ve yağdan yapılan; yufkayla yenilen "herîse" [=keşkek] ikramıyla meşhur. Ayrıca gelen adam üç gün misafirlik ederek şeyhe dileklerini arzetmedikçe gitmesine izin vermezler. Şeyh efendi, misafirin isteklerini zaviyenin hizmetlerine bakan dervişlere söyler. Bunlar ikiyüzden fazladır. Bir kısmı evli, bir kısmı bekârdır. *Kur'an* okur, Allah'ı anarlar. Ziyaretçiler için Ebû İshâk'ın kabrinde dua ederler.

Hint ve Çin ahalisi Şeyh Ebû İshâk'a çok hürmet gösterir, onu severler. Çin denizinde seyahat edenler, hava bozduğunda hırsızlardan korktuklarında hemen Ebû İshâk'ın kabrine koşup adak adarlar. Her biri adağını yerine getireceğini yazı ile taahhüt eder. Gemi kurtulunca zaviyenin hizmetçileri gemiye çıkar. Daha sonra her adakçının adağını alıp götürürler. Çin veya Hint diyarından gelip de adak olarak binlerce dinar getirmeyen gemi neredeyse yoktur. Zaviyenin hizmetçisi tarafından vekiller gönderilip bu meblağ teslim alınır. Dervişlerden bir kısmı sadaka için şeyhe gelince şeyh efendi ona sadaka verilmesine dair bir emirnâme yazar ve kâğıdın kenarına iliştirilmiş kızıl balmumuna şeyhin gümüş mühründeki alâmet basılır. Emirnâme şu mealdedir:

"Şeyh Ebû İshâk'a adak adayan kimse adağının şu kadarını falanca adama versin!" Emirnâmede "yüz", "bin" veya fakirin durumuna göre buna yakın bir rakamın verilmesi gerektiği belirtilir. Derviş adakçıyı bulunca parayı ondan alıp emirnâmenin arkasına ne kadar aldığını tek tek yazar. Hint sultanı bir defasında Şeyh Ebû İshâk'a 10.000 dinar adıyor. Bu haberi duyan zaviye dervişleri aralarından birini gönderiyorlar. Adam Hint'e gidiyor ve rahatça parayı alıp zaviyeye dönüyor!

[Zeydeyn ve Huveyzâ]

Kâzerûn şehrinden Zeydeyn'e yöneldik.⁶³ Peygamberimizin yakın dostlarından olan Zeyd b. Sâbit Ensârî ile Zeyd b. Erkam Ensârî'nin kabirleri orada bulunduğu için şehir bu ismi almış yani "İki Zeyd" diye adlandırılmış. Zeydeyn pek şirin bir beldedir. Suyu çok; her taraf bağ bahçe. Çarşıları

güzel. Mescitleri de pek şirin. Halkı dindar, namusuna düşkün ve güvenilir insanlardan oluşuyor. Bu yöre halkından Kadı Nûreddîn Zeydânî, Hindistan'a gidince oradan Zîbetûlmehel kadılığına atanmıştır.

Zîbetûlmehel denilen yer [=Maldiv], pek çok adadan meydana gelen bir ülkedir. Hükümdarı Celâleddîn b. Selâhaddîn Sâlih'tir. Kadı Nûreddîn bu hükümdarın kızkardeşiyle evlendi, orada öldü. İlerde bu konuyu ele alacağız. Ayrıca hükümdar kızı Hadîce'nin de yönetimi nasıl devraldığını anlatacağız.

Daha sonra Huveyzâ'ya⁶⁴ gittik. Acemlerin oturduğu küçük bir şehir. Burayla Basra arasında dört günlük yol var. Kûfe ile bura arasında ise beş günlük yol var. Büyük ermiş Cemaleddîn Huveyzâî de buralıdır. Cemaleddîn Huveyzâî, Kahire'deki Saîdü's-Süedâ Hankahı'nın şeyhidir.

Böylece Kûfe'ye yöneldik. Tarfâvî denilen bir mıntıkadan başka hiç vahası bulunmayan bir çölden geçtik. Tarfâvî denilen yere üçüncü gün ulaşabildik. Sonra buradan hareket ettik ve iki gün sonra Kûfe'ye ulaştık.

YIRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHİRİ

Yirmibeşinci Bölüm Notları

Irak diyarının ana şehirlerinden biri olan Kûfe,¹ Peygamber dostlarının, tâbiînin, yüce bilginlerin, erdemlilerin yurdu ve müminlerin emiri Hz. Ali'nin hilâfet merkezi olduğu için ayrıcalıklı bir yerdir. Lâkin düşman elinin buralara kadar uzanması ve Hafâce kabilesinden gelen bedevîlerin eşkıyalık yapması sebebiyle her yanı harap olmuştur. Kûfe şehrinin suru yoktur; binaları tuğladandır. Çarşıları gayet zengindir; en fazla hurma ve balık satılır. Büyük Câmii çok güzeldir; kurşunla birbirine kaynaştırılmış yontma taşlardan örülen muazzam sütunlarla desteklenmiştir ve yedi avludan oluşur. Bu mabette eskiden kalma değerli eserlerden biri, mihrabın karşısında; kibleye dönünce sağ tarafta bulunan Hz. İbrahim namazgâhıdır. Buradaki hücrede Hz. İbrahim'in namaz kıldığı rivayet edilir. Onun yanı başında [abanoza benzeyen] "sâc" ağacı dallarıyla çevrili yüksek bir mihrap görülüyor. Burası da Hz. Ali'nin mihrabıdır. İbn Mülcem² tarafından şehit edildiğinde Hz. Ali'nin orada bulunduğu söylenir. Halk namaz kılmak için oraya akın eder.

Bu bölümün arkasında bir küçük secdegâh vardır; aynı şekilde sâc ağacının dallarıyla çevrilmiş... Anlatıldığına göre tufan koptuğunda meşhur "tennûr" [=tandır]³ tam burada kaynamıştır. Arkada, secdegâh dışındaki bir hücrenin Nuh Peygamber'e ait olduğu, tam karşıdaki küçük hücrenin ise İdrîs Peygamber'in ibadet köşesi olduğu söylenir. Mescidin güney duvarına bitişik bir alan var. Anlatılanlara göre Nuh Peygamber gemiyi burada inşa etmiştir. Bu meydanın bitiminde Hz. Ali'nin evi ve naaşının yıkıldığı oda bulunuyor. Buraya yakın bir hücrenin de Nûh Peygambere ait olduğu söyleniyor. Tabiî, bu söylentilerin doğru olup olmadığını en iyi bilen Allah'tır.

Mabedin doğu yönünde, yerden hayli yüksekçe yapılmış bir türbede Müslim b. Akîl b. Ebû Tâlib'in kabri⁴ bulunmaktadır. Hemen yanında fakat câmiin dışında Hz. Hüseyin'in iki kızı Âtike ve Sükeyne'nin mezarları mevcut.

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Kûfe'de yaptırdığı Kasru'l-İmâre'nin [=emir konağı] yalnız temelleri kalmıştır. Allah hepsinden razı olsun.

Fırat nehri, Kûfe'nin doğusunda şehre yarım fersah mesafede akıyor. Kenarında arka arkaya dizili hurma bahçeleri görülüyor. Kûfe Mezarlığı'nın batısında beyaz zemin üzerinde koyu bir karaltı gördüm. Orasının katil İbn Mülcem'in kabri olduğunu ve Kûfelilerin her sene odun götürüp yedi gece o mekânın üzerinde ateş yaktıklarını öğrendim. Hemen onun civarında bulunan kubbenin de Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in kabri⁵ olduğunu söylediler.

Kûfe şehriden çıkarak Bi'r-i Mellâha'ya doğru vardık. Burası hurma bahçeleri arasında güzel manzaralı bir şehirdir. Şehrin dışında konakladım. Ahalisi Râfîzî [=Şîî] olduğu için şehre girmek istemedim. Seher vakti oradan hareket ederek Hille'ye⁶ indik. Burası Fırat'ın doğu kıyısında uzanan büyük bir şehir. Çarşıları şen, dükkânı çok. Orada ham ve işlenmiş ürün cinsinden her şey satılıyor. Şehrin içinde ve dışında art arda dizili hurma bahçeleri var. Evleri palmiye ağaçları arasında. İki kıyıyı birbirine bağlayan köprü yan yana yatırılmış gemilerin üstüne kurulmuştur. Bu tekneler, iki uçlarından dolaşan kalın zincirlerle kıyıdaki sabit kalaslara bağlanmış!

Buranın halkı tamamen İsnâ Aşeriyye İmâmiyye [=Şî Oniki İmam] mezhebindedir. Ama iki fırkaya ayrılmışlar. Biri Ekrâd [=Kürtler], diğeri Ehl-i Câmiayn diye biliniyor. Aralarında bitmeyen bir mücadele var.

Şehrin en büyük çarşısına yakın bir yerde, kapısına yukarıdan aşağı uzun bir ipek perde sarkıtılmış meşhur mabedi gördüm. O mabede Meşhed-i Sâhibüzzemân [=Zamanın Efendisinin Meşhed-i]7 diyorlar. Âdet gereğince her gün şehir halkından yüz kişi silâhlarını kuşanıyor, ellerinde kılıçlarıyla ikindi namazından sonra emirin huzuruna çıkıyor. Koşum takımları gayet güzel düzenlenmiş bir at veya katırı yola çıkarıyorlar. Bu hayvanın önünde davul çalmaya, boru ve zurna öttürmeye başlıyorlar. Ellisi öne, ellisi arkaya geçiyor. Bazıları da hayvanın sağ ve sol tarafını dolduruyor.

Sonra Meşhed-i Sâhibüzzemân denilen mabede ulaştınca kapıda durup:

"Allah'ın adıyla! Ey zamanın efendisi! Allah'ın adıyla çık! Fesat her yanı kapladı, zulüm ve haksızlık ayyuka çıktı! Artık senin zuhurunun vakti gelmiştir! Tâ ki, Allah, senin aracılığıyla hakkı batıldan ayırsın, doğruyu ve yanlışı göstere!" diyorlar.

Davul ve kös eşliğinde akşam namazına kadar böyle bağırip çağırıyorlar. İnançlarına göre Muhammed b. Hasan Askerî bu mescide girip kaybolmuş yine oradan çıkması gerekiyormuş. Onların bekledikleri İmam [=Mehdi] odur.

Sultan Ebû Saîd'in vefatından sonra Mekke emiri Ahmed b. Rümeyse b. Ebû Nümeyy⁸ Hille'yi zaptederek birkaç sene elinde bulundurmuş ama Irak hükümdarı Şeyh Hasan⁹ onu yenerek işkenceyle öldürdükten sonra tüm malını gaspetmiştir. Emir Ahmed'in iyi huylu olduğu bilinmekteydi. Irak halkı ondan daima övgüyle bahsetmiştir.

Hille'den, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ'ya gittik. Hurma bahçeleriyle çevrili küçük bir şehir Kerbelâ. Her yanı Fırat'la kuşatılmış. Mukaddes mezar şehrin içinde. Yanı başında büyük bir medrese ve gelip geçenleri doyurmaya mahsus bir zaviye bulunuyor. Türbenin kapısında kapıcı ve bekçiler var; hiç kimse onlardan izinsiz içeriye giremez. Gümüştan yapılmış eşiği hürmetle öpülür. Bu mukaddes mezara altın ve gümüş kandiller asılmış. Kapılarda da ipek perdeler vardır. Şehir halkı, biri Evlâd-ı Rahîk [=Rahîk oğulları] diğeri Evlâd-ı Fâiz [=Fâiz oğulları] adıyla iki gruba ayrılmış; hepsi İmâmiye mezhebinden ve aynı atadan geliyor. Fakat aralarında kavga-nizâ hiç eksik olmuyor! İki taraf arasında çıkan kavgalardan ötürü şehir harap olmuştur.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

BAĞDAT VE HÜKÜMDAR EBÛ SAÎD

Yirmialtıncı Bölüm Notları

Dâru's-Selâm [=Esenlik ve Barış Yurdu] diye bilinen Bağdâd [=Bağdat], İslâmın payitahtı; bereketli mi bereketli bir şehirdir.¹ Halifelerin otağı, bilginlerin yatağıdır burası. Seyyah İbn Cübeyr Ebu'l-Hüseyin der ki:

"Burası çok eski bir şehir. Abbâsî hilâfetinin başşehri ve Kureyş kökenli imamların davet merkeziydi. Lâkin onların inşa ettiği her şey mahvolmuş, yalnız ismi kalmıştır. Zamanın vahşilerinin oraya kanlı kılıçlarını uzatmadan önceki hâline nispetle şimdi hiçbir eser kalmamış denilebilir. Dicle nehrinden başka dikkat çekici bir güzelliği yok! Dicle, Bağdat'ın doğu ve batısı arasında uzanırken Bağdat'ın doğu yakasıyla batı yakası arasında uzanan Dicle parlak bir inci gerdanlığı andırıyor. Bağdat bu nehrin suyuna kanıyor ve kir-pas kabul etmeyen berrak aynada güzelliğini seyrediyor. Ruhu, o nehrin suyu ve havasıyla günbegün gençleşiyor."

İbn Cüzeyy der ki:

Şair Ebû Temmam Habîb b. Evs,² Dicle ve Bağdat'ı şu dizeleriyle ne güzel anlatmış:

*"Geldi Bağdat'ın kıyısına, çöktü ağıtçı,
Ağlasın gayrı ağlayanlar dehrin dağıttığı dâra!
Nice yangınlar çıktı suyunda, nice savaşlar,
Küle döndü sokaklarında güzeller, gül bakışlar.
Yine de ümitvar, gün dönecek yine de
Gelecek saadet saati, rahmet inecek izbelere.
Saklıyor gamını şimdi umutlu yabancı,
Bağdat; bir kocakarı; geçmiş gençliğin baharı
Kayıp zamanlarda ara artık işveli yâri ve tâcı!"*

Şairler Bağdat'ın güzelliklerine dair pek çok dize söylemiş ve uzattıkça uzatmışlar. Çünkü hakikaten meydan geniştir, övülecek yanı çoktur Bağdat'ın. Kadı Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr Mâlikî Bağdadî³ de birkaç dize söylemiştir. Allah rahmet eylesin, babam defâlarca okumuştur bana bu dizeleri:

*"Meftun oldum havasına Bağdat'ın; canlandım,
Hep orada olmak isterim, kader durmaz ayırır.
Bugün nasıl göçerim buradan, ne tatlı esiyor baksana,
Bir yanda kuzeyli Memdûd, bir yanda güneyli Maksur."*

Aynı şair şu beyitlerin de sahibidir:

*"Selâm olsun Bağdat'a, neşe bulsun her yandan,
Benden yüzlerce bûseye lâyıktır bu şehir.
Bilirim, bilirim güzel kıyılarını art arda uzanan,
Allah'a andolsun sitemim ne öfke ne kindendir.
Fakat dar geldi bana onca güzel göğistan,
Fırakım, oyunbaz feleğin zalimliğindedir.
Bu nasıl şehir, sevgisi sıcaktır kandan,
Gurbet emri, nazımı çekmeyen sevgilindedir."*

Yine babamın bana aktardığı bazı dizelerde aynı şair –bu sefer öfkeyle– sesleniyor Bağdat'a:

*"Bağdat, garip şehir, zenginler kâşânesi!
Fakirler için bitmez belâlar hanesi,
Sokaklarında yürürken hissederim kendimi,
Zındık evinin rafında mahzun bir Mushaf gibi!"*

Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Nebîh⁴ bir kasidesinde şöyle diyor:

*"Yalnız dolunay gibi sokulur Irak'a o güzel,
Öğle vakti dürülür defteri ateşin güneşin.
Bağdat'ın meltemlerini, ambere çeviren el,
Bunca masum mecnun olmasa elbet çekip gider.
Kerh semtinin canım kuytulduğunda bir bahçe,
Serin berrak akar suyu, derin ılık sükûnette.
Muhavvel tepelerinden ışık devşiren güzel
Tac semtinin eteğinden doğar kalbe sessizce."*

Bağdatlı bazı kadınlar için şu dizeler söylenmiştir:

*"Eridim Bağdat'a, Irak'a ve âhularına,
Yaktı beni iri gözlerindeki sihir, kül etti.
Fırat kıyısında geziyorlar, takip ettim.
Yüzleri ay parçası / ve göğüslerinden kabaran
İstekle yalpalıyor sağa sola bedenleri.
Onların aşkı, bâkirelere özgü bir tufan,
Canım feda onlara, tenim fedâ, ruhum fedâ,
Her ne sanat var âlemde, hep onlardan doğmada!"*

İbn Battûta devam ediyor:

Bağdat'ta iki köprü var. Mimarî bakımdan daha önce bahsettiğimiz Hille köprülerine benziyorlar.

Kadın erkek, gece gündüz orada dolaşır halk. Orası daima gezip tozmaya elverişlidir. Şehirde hutbe okunan, Cuma namazı kılınan onbir büyük câmi var. Sekizi batıda, üçü doğuda. Daha başka mescitler de vardır. Medreseler her yana dağılmış ise de harap bir durumdadır.

Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Genel olarak çatıları ziftle kaplandığından uzaktan bakan siyah mermer zannediyor! Bu madde Kûfe ile Basra arasında sürekli kaynayıp akan bir sıvıdan temin edilir. Zift, aynı çamur gibi kaynağın etrafına birikiyor. Oradan kürekle toplayıp Bağdat'a götürüyorlar. Her hamamda küçük odalar bulunuyor. Bunların zemini ziftle döşenmiş. Duvarların zeminden itibaren yarıya kadar kısmı da zift, daha yukarısı ise beyaz parlak kireçle [=alçıyla] kaplı. Bütün odalarda iki mermer musluk var; birinden sıcak, diğerinden soğuk akıyor. Herkes ayrı bir odada yıkanır; yıkananın izni olmadan başka biri oraya giremez. Odanın bir köşesinde boy abdesti almaya elverişli küçük bir havuz da bulunur. O havuzda sıcak ve soğuk su muslukları vardır. Hamama girene üç peştamal verilir. Birini girerken, diğerini de çıkarken kullanır. Üçüncüsü ise kurulanmaya yarar. Bu denli ince düzeni Bağdat' tan başka yerde görmedim. Fakat bazı şehirlerin bu hususta Bağdat'a benzediklerini itiraf etmeliyim.

Bağdat'ın Batı Yakası

Evvelâ batı cephesi kurulmuşsa da bugün büyük bir kısım haraptır bu bölümün.⁵ Oradan geriye sadece 13 semt kalmış... Her semt küçük bir şehre benziyor. İki ya da üç hamamı var. Buradaki sekiz semtte geniş, büyük câmiler mevcut. Bu semtlerin biri Basra Kapısı mahallesi diye bilinir, orada Halife Ebû Cafer Mansûr Câmii vardır. Allah rahmet eylesin, ruhu şâd olsun.

Mâristan [=Hastane] diye adlandırılan devasâ karaltı, Basra Kapısı Mahallesi ile Dicle'ye bakan cadde arasında yer alıyor. Mâristan, muazzam bir binadan geriye kalan köhne izler hâlinde mevcut şimdi... Batı yakasındaki mezarlardan biri Mâruf Kerhî'nin kabridir.⁶ O da Basra Kapısı Mahallesi'ndedir. Bu mahalleye giden yolun kenarında mükemmel bir bina var. İçinde, tavanı yüksek tutulmuş bir kabir bulunuyor. Şöyle yazıyor baş tarafında:

"Burası Ali b. Ebi Tâlib'in soyundan gelen Avn'ın kabridir."

Bu tarafta Ca'fer-i Sâdık'ın oğlu Musa Kâzım'ın kabri de mevcut.⁷ Bu zât, Ali b. Musa Rıdâ'nın [=Rıza] babasıdır. Hemen yanı başında Cevâd'ın kabri var. Her iki kabir de küçük bir bahçe içindedir. Gümüş levhalarla bezeli tahta sandukalar var; her iki lahdin üstünde.

Bağdat'ın Doğu Yakası

Bağdat'ın doğu kısmı çok düzenlidir.⁸ Dükkân bakımından da zengin. En büyük çarşısı, Sûku's-Sülesâ [=Salı Pazarı] diye bilinen yerdir. Orada türlü türlü sanatların icra edildiği mekânlar vardır. Yine orada güzelliği ve zarâfeti ile deyimlere konu olan Nizâmiye Medresesi⁹ yer alıyor. Çarşının sonunda Halife Müstansırbillah Ebû Ca'fer b. Zâhir'in adına yapılan Müstansırıye Medresesi¹⁰ bulunuyor. Bu okulda dört mezhep için ayrı ayrı mescitler ve eğitim köşeleri var. "Müderriş" [=başhoca] tahtadan yapılmış küçük bir kubbenin altında sedire oturur. Sağında ve solunda iki "muîd" [=asistan] bulunur. Bu medresenin iç kısımlarında öğrencilere ait hamam ile abdest şadırvanı mevcut.

Şehrin bu tarafında Cuma namazı kılınan üç büyük mabet var. Birincisi, Halife Câmîi diye bilinir; halifenin saray ve dairelerine bitişik bir yapıdır. Abdest ve gusle elverişli çeşmeleri, özel su hazneleri bulunan bir câmidir burası. Bu mabette Irak'ın güvenilir hadîs derleyicilerinden erdemli bilgin, büyük insan Sirâceddîn Ebû Hafs Ömer Kazvîni¹¹ ile karşılaştım. Ondan, meşhur hadîsçi Ebû Muhammed Dârimî'nin¹² Müsned'ini dinledim. Tarih yediyüzyirmiyedi yılının Recep ayıydı.¹³ Dârimî'nin *Müsned*'ini hocama kadar aktaranların zinciri şöyledir:

Hocam Sirâceddîn, bilgisiyle ün salmış zeki ve erdemli kadın Fâtıma Binti'l-Adl Tâceddîn'den almış. Bu hanım, "hükümdarların kızı" diye de bilinir.¹⁴ O, üstat Ebûbekir Muhammed b. Mes'ûd'dan almış. Ebûbekir burada Mâristan denilen hastanenin doktoru olmakla tanınır. O da büyük Sufî Abdülevvel b. Şuayb Sencerî Ebu'l-Vakt'tan almış. Abdülevvel, İmam Ebu'l-Hasan Abdurrahman Davudî'den almış. Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah Serahsî'den almış. Serahsî, Ebû İmrân İsa Semerkandî'den almış. Son olarak Ebû İmrân İsa, kitabın asıl derleyicisi olan Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî'den almıştır.

İkinci büyük mabet, Sultan Câmîi diye bilinir. Burası şehrin dışında hükümdara ait köşklerin bitişğinde bulunuyor. Üçüncü büyük mabet, Rusâfe Câmîi diye bilinir. Rusâfe Câmîi ile Sultan Câmîi arası bir mil civarındadır.

Bağdat'ta Bulunan Halifelere, Bilginlere ve Ermişlere Ait Mezarlar

Abbâsî halifelerinin mezarları Rusâfe civarındadır¹⁵ ve her birinin üzerinde adı yazılıdır. Şöyle sıralayabiliriz:

Mehdî, Hâdî, Emîn, Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Müstaîn, Mu'tezz, Muhtedî, Mu'temed, Mu'tadîd, Müktefî, Muktedir, Kahir, Râdî, Müstekfî, Mutî, Tâî, Kaim, Kadir, Müstazhır, Müsterşid, Râşid, Muktefî, Müstencid, Müstadî, Nâsır, Zâhir, Mustansır ve Musta'sım.

Bilindiği gibi Musta'sım, Abbâsî halifelerinin sonuncusu. Onun devrinde Tatar girdi Bağdat'a. Birkaç gün sonra da o öldürülmüştür. O zamandan beri, Bağdat'ta Abbâsî hilâfetinin adı sanı kalmamıştır. Bu hâdise altıyüzellidört yılında meydana geldi.¹⁶

Rusâfe yakınında İmam Ebû Hanife Hazretleri'nin¹⁷ kabri var. Üzerinde büyük bir kubbe bulunuyor. Zaviyesinde gelip gidenlere yemek veriliyor. Bugün Bağdat'ta bundan başka yemek verilen zaviye yok. Her şeyi yaratan, yok eden ve hâlden hâle sokan Allah'ın kudreti sonsuzdur! Yanı başında İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel Hazretleri'nin¹⁸ kabri bulunuyor. Onun üzerinde kubbe yok. Rivayet edildiğine göre defalarca kubbe yapıldığı hâlde yıkılmış. Bu imamın kabri, çoğu Hanbelî olan Bağdat halkı nezdinde hürmete şayandır... Bunun hemen yanı başında tasavvuf büyüklerinden Ebûbekir Şiblî¹⁹ ile Seriyü's-Sakatî'nin,²⁰ Bişr-i Hafî'nin,²¹ Davud-i Tâî'nin²² ve meşhur mutasavvıf Ebu'l-Kasım Cüneyd Hazretleri'nin mezarları bulunur. Bağdatlılar her Cuma bu yüce insanlardan birinin kabrini seçer, hafta sonuna kadar burayı ziyaret ederler; bir dahaki haftaya da başka birini belirleyip oraya giderler... Bu şehirde bilgin ve ermiş insanlara ait daha pek çok mezar var.

Bağdat'ın bu tarafında meyve yok. Bağ ve bahçelerle dolu olan batı cephesinden getiriliyor meyveler.

Bağdat'a gelişim, Irak hükümdarının orada bulunduğu vakte rastgeldi. O hâlde şimdi ondan bahsedelim...

Irakayn Diye Bilinen Bölgenin ve Horasan'ın Hükümdarı

Irakayn diye bilinen bölgenin ve Horasan'ın hükümdarı, Ebû Saîd Bahâdur Han'dır. Han buralıların dilinde hükümdar anlamına geliyor. Bu adamın babası Tatar hanlarından İslâmiyeti kabul etmiş Muhammed Hudâbende'dir.²³ Bu isimde ihtilâf var. Bazıları Hudâbende okumuş yani "dâl" ile... Ama "bende" kelimesinin okunuşunda hiçbir ihtilâf yok. O aynen duruyor. Bu durumda kelime, "Allahın kulu" anlamına geliyor. Çünkü Hudâ, Fars dilinde "Allah" demek. "Bende" ise hizmetçi, köle ve benzeri anlamlara geliyor.

Yalnız bazıları şunu söylemekten geri durmuyorlar: Bu adamın ismi Harubende'dir. "Haru" Farsça "eşek" anlamına geliyor. İsmi ise şöyle çeviriyoruz: Eşeklere bakan hizmetçi. İki anlam arasında aykırılık ne büyük! Harubende şekli ünlenmiştir. Hükümdar, Tatarlık taassubu sebebiyle Hudâbende şeklini bırakıp bu isme dönmüştür. Bazıları şöyle diyor: Tatar hanları yeni dünyaya gelmiş çocuğa isim verirken o anda eve ilk giren adama itibar ederlermiş. Anılan hükümdar doğarken eve eşeklere bakan hizmetçi girmiş. Bu yüzden bu adı almış...

Harubende yahut Hudâbende, neyse işte onun biraderi Kazgan'dır. Halk ona Kazan diyor. Kazan yahut Kazgan buralıların dilinde büyük, geniş tencere demektir. Onun doğumu esnasında içeriye giren cariyenin elinde kazan varmış. Bu yüzden söz konusu ismi almış diyorlar.

İslâma giren hükümdar Hudâbende'dir. Onun, Müslüman olduktan sonra halkı Şîi mezhebine girmeye zorladığını ve Kadı Mecdüddîn ile aralarında geçen diyalogu daha önce anlatmıştık. Hudâbende vefat ettiğinden oğlu Ebû Saîd henüz küçüktü. Bağdat'ta onu gördüğüm sıralarda yakışıklı, yiğit bir delikanlıydı. Çok gençti ve henüz tüy bile yoktu yüzünde. O zaman veziri Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Havâce [=Hâce] Reşîd'di.²⁴ Onun Yahudi göçmenlerinden olan babası da Sultan Muhammed Hudâbende'nin veziriymiş.²⁵ Hükümdar Ebû Saîd ile vezirini Bağdat'ta gördüm; "şabbâre" denilen sandalla geziyordu Dicle sırtında. Karşısında kendisine isyan eden Emir Cûbân'ın²⁶ [=Çoban] oğlu Dımaşk Hoca²⁷ vardı. Şabbâre denen kayıklar bizim "sillora"ya benzer. Sağında ve solunda sâzendeleri, hanendeleri taşıyan iki kayık bulunuyordu.

O gün Ebû Saîd'in cömertliğine tanık oldum. Art arda dizilen âmâlar hâllerinden şikâyet ediyorlardı. Her birine birer kılavuz hizmetçi, bir kat giysi ve geçimlerine yetecek kadar para verdi. Hükümdar Ebû Saîd tahta geçtiği sırada henüz küçük olduğu için ülkede Emir Çoban'ın sözü geçiyordu. Kendisi ismen hükümdardı. Hattâ bir bayram günü Ebû Saîd'in paraya ihtiyacı olduğu, bulmaya gücü yetmediği, sonunda bir tüccara müracaat ederek ihtiyacını böyle karşıladığı anlatılır! Nihayet annesi Dünya Hatun genç şehzâdenin yanına gelerek:

"Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı! Babanın namusunu lekelemeye kadar vardırıdı işini! Çünkü evvelki geceyi Togay Hatun'un yanında geçirdi; ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş! Artık başka yolu yok! Sen kumandanlarını ve askerlerini topla! O, habis gayesi için gizli gizli kaleye çıkınca hemen yakalayabilirsin! Allah, onun babasının da hakkından gelir!" dedi.

Çoban o sıralarda Horasan'daydı. Annesinin anlattıkları Sultan Ebû Saîd'in gururuna dokundu. O gece lüzumlu tedbirleri aldı. Dımaşk Hoca'nın kaleye girdiği haberi kulağına erişince kumandan ve askerlerine emretti; kalenin her tarafını kuşatsınlar diye.

Seher vakti Dımaşk Hoca, Hacı Mısrî adlı erle gözüktü, fakat kalenin kapısına zincir gerilip kilit vurulduğunu görünce atla çıkmaya yeltenmedi. Hacı Mısrî kılıçla zinciri kesti, beraber çıktılar. Askerler derhal onların etrafını sardı. Haseki emirlerinden Mısır Hoca denilen subay ile Lûlû isimli bir genç, Dımaşk Hoca'yı öldürdüler; başını Ebû Saîd'e gönderdiler. Kelle, sultanın ayakları altına atıldı. Onların âdeti böyledir; ciddî hasımlarına bunu yaparlar.

Ebû Saîd, Dımaşk Hoca'nın konağının yağmalanmasını, karşı koyacak olanların da kılıçtan geçirilmesini emretti. Bu hâdise Horasan'da bulunan baba Emir Çoban'ın kulağına gitti. Oğullarından en büyüğü olan Mir Hasan'ı, Tâlîş'ı ve en ufağı olan Çalû Han'ı yanına alarak yola çıktı. Çalû Han, Ebû Saîd'in kızkardeşinin oğludur. Onun annesi, Hudâbende'nin kızı Sâtübük'tür. Emir Çoban'ın etrafında Tatar askerleri ve özel muhafızlar bulunuyordu. Onun yanına akın ettiler savaşağız diye! Ama kapışma esnasında Tatar askerleri Emir Çoban'ı terkederek Ebû Saîd'in yanına geçtiler. Çoban hemen geriye çekildi; Sicistan bozkırına kaçtı, kuytu bölgelere gizlendi. Herat hükümdarı Gıyâseddîn'e bir zamanlar epey iyilik yapmıştı. Bu yüzden onun yanına sığınmaya karar verdi. Şehirde emniyet içinde olacağını düşünüyordu. Fakat oğulları Hasan ile Tâlîş:

"Gıyâseddîn denen herif sözünde durmaz! Çünkü Fîruzşah kendisine sığındığında adamcağızı öldürdü!" diyerek aynı fikirde olmadıklarını belirttiler. Emir Çoban bu kararından vazgeçmedi. İki oğlu da kendisini terkettiğinden en küçük evlâdı Çalû Han ile hareket etti. Gıyâseddîn hemen kendisini karşılamaya çıktı, yanına gelince atından inip "emân" vererek şehre kadar refakat etti ona.

Birkaç gün sonra hem Emir Çoban'ı hem de oğlunu öldürerek kellelerini sultan Ebû Saîd'e gönderdi! Hasan ile Tâlîş ise Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in yanına gittiler. Sultan bunları evvelâ iyi karşılayıp güzelce misafir ettiyse de sonraları ölümü gerektirecek şımarıkça hareketlerinden dolayı idamlarına karar verdi.

Emir Çoban'ın Dümürtâş adındaki dördüncü oğlu Mısır'a kaçtı.²⁸ Orada Melik Nâsır kendisine İskenderiye'yi verdi ama o:

"Ebû Saîd'le savaşmak için ordu ve askerden başka bir şey istemiyorum!" diyerek bu teklifi kabul etmedi. Melik Nâsır ne zaman ona bir elbise gönderse aşığılamak amacıyla elbiseyi getiren adama daha güzelini hediye ederdi. Nihayet bu tür ölçüsüz hareketlerden bıkan Melik Nâsır idam ettirdi onu. Kesilmiş başını Ebû Saîd'e gönderdi. Demürtâş ile Kara Sunkur'un hikâyesini daha önce anlatmıştık.

Emir Çoban öldürüldükten sonra kendisinin ve oğlunun cesetleri Hicaz'a götürüldü. Arafat'ta vakfe yapılarak, Mescid-i Nebî yakınlarında bizzat Çoban tarafından yaptırılan türbeye gömülmek üzere Medine'ye taşındı bu naaşlar... Ama oraya da gömülmelerine müsaade edilmediğinden Bakî diye bilinen mezarlığa defnedildiler.

Hükümdar Ebû Saîd ülke idaresinde ipleri tamamen eline alınca Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'la evlenmek istedi. Bağdat Hatun çok güzel bir kadındı.²⁹ Sultan Ebû Saîd'in halası oğlu olan ve vefatından sonra otoriteyi eline geçiren Hasan'ın nikâhı altındaydı bu kadın. Hükümdar Ebû

Saîd'in ısrarı üzerine Hasan eşini boşadı. Ebû Saîd, Bağdat Hatun'la evlenerek ona diğer hanımlarından daha çok alâka ve hürmet gösterdi. Şu kesin bir gerçek ki, Türk ve Tatar ulusları nezdinde kadınlar çok itibar görüyor. Onlar bir buyrultu yazdıklarında:

"Sultanın ve hatunlarının emriyle!" ifadesini mutlaka koyarlar! Kadınların her biri bazı eyaletlerin idaresine ortaktır; büyük gelirlerin sahibidir. Onlar hükümdarla beraber sefere çıkarlar, lâkin kendi başlarına ayrı bir karargâhta beklerler.

Bağdat Hatun, Hükümdar Ebû Saîd'i etkileyerek diğer kadınların hepsine üstün gelmiş ve sultanın hayatı boyunca bu hâl devam etmiştir. Fakat Ebû Saîd bir gün Dilşâd³⁰ isminde bir hatuna sıırıslıklam âşık olunca Bağdat kendisini terkedilmiş hissetti; feci bir kıskançlığa yakalanarak Ebû Saîd'i zehirletti! Geceyi beraber geçirdikten sonra zehirli bir mendil basmış ağzına! Ebû Saîd arkada veliaht bırakmadan ansızın ölünce aşağıda anlatacağımız gibi kumandanlarından her biri ülkenin bir köşesini idaresi altına almıştır...

Kumandanlar Bağdat Hatun'un Hükümdar Ebû Saîd'i zehirlediğini öğrendiler; onun mutlaka öldürülmesi gerektiğine karar verdiler. En büyüklerden Hoca Leylî adında iri yapılı genç bir emir, Bağdat Hatun'u hamamda başına topuz vurarak öldürdü. Avretini bir çuval parçasıyla örttü. Günlerce orada kaldı çıplak ceset... Şeyh Hasan, Arap Irakı denilen bölgeyi zaptedip bağımsızlığını ilân edince Ebû Saîd'in yaşayan eşi Dilşâd Hatun'la evlendi; çünkü daha önce Ebû Saîd onun eşi Bağdat Hatun'u almıştı!

Hükümdar Ebû Saîd'in Ölümünden Sonra [İlhanlı] Ülkesine Hâkim Olanlar

Bunlar arasında daha önce andığımız hala oğlu Şeyh Hasan'ı sayabiliriz.³¹ Bu adam Arap Irakı denilen bölgenin tümüne hâkim olmuştur. Emir Sunayta'ın [=Sutay] oğlu İbrahim Şah,³² Musul ve Diyarbekir'i; Emir Ertenâ, Türkmen diyarı Anadolu'yu; Demürtaş oğlu Hasan Havâce [=Hoca] ise Tebriz, Sultâniye, Hemedân, Kum, Kaşân, Rey, Râmeyn, Fergân³³ ve Kerec'i ele geçirdi. Emir Togaytimur, Horasan diyarının bir kısmını; Emir Hüseyin b. Gıyâseddîn, Herat ile Horasan diyarının büyük bir bölümünü; Melik Dînâr, Mekrân diyarını ve Kîc'i; Muhammed b. Muzaffer, Yezd, Kirman ve Varku'yu; Melik Kutbeddîn Temehten, Hürmüz'ü, Kiş'i, Katîfi, Bahreyn'i ve Kalhât'ı ele geçirmişti. Daha önce bahsettiğimiz Sultan Ebû İshâk, Şiraz, İsfahan ve Fâris arazisini ele geçirmiştir. Bu arazi ancak 45 günlük yürüyüşle aşılacak büyük bir topraktır. Sultan Afrâsiyâb Atabek ise İyzec ve diğer şehirleri ele geçirmiştir. Daha önce bundan bahsetmiştik.³⁴

Şimdi konumuza dönelim.

[Hükümdar Ebû Saîd'in Yolculuk Alayı ve Tebriz'e Varış]

Irak hükümdarlarının seyahate çıktığı ve bir yerde konakladığı vakit nasıl bir merasim yapıldığını görmek amacıyla Ebû Saîd'in avanesi ile Bağdat'tan hareket ettim. Burada şafak sökerken yola çıkmak, kuşluk zamanı mola vermek âdettir. Onların yolculuk düzenleri şöyle:

Kumandanlardan her biri askeri, davulu ve bayrağıyla gelip sağda veya solda kendine ayrılan yerde durur. Oradan bir adım dahi öne geçmez. Hepsi gelip sıralandıktan sonra hükümdar atına biner, kalkış

davulu çalınır. Her kumandan ilerleyerek hükümdarı selâmladıktan sonra daha önce belirlenmiş yerine döner. Sonra mabeyinci ve nakipler, sultanın huzuruna gelir. Bunların arkasında, güzel elbiselere bürünerek, sultanın atlarına binmiş yaklaşık yüz kişiden oluşan saz ve söz takımı ilerler. Çalgıcılar takımının başında boyunlarına davul asılı on süvari ile elinde zurna bulunan beş süvari yer alır. Bu zurnalara bizim orada "gayta" [=gayda] deniliyor. Süvariler bu davul ve zurnaları çalarlar, bir müddet sonra durduklarında saz takımından on kişi onların yerini alır ve şarkı söylerler. Bu şekilde on devir yapılıncaya konaklama vakti gelir. Yolculuk esnasında sayıları elliye yakın emir, hükümdarın sağ ve solunda bulunurlar. Onların arkasında bayrak tutmak, davul çalmak ve zurna üflemekle görevli takımlar yer alır. Onlardan sonra asker köleler dizilir. Daha sonra da mertebelerine göre çeşitli subaylar takip eder kafilayı. Her subayın kendine özgü bayrağı, davulu ve zurnası vardır.

Bu düzenin sorumlusu "Emir-i Candar" diye çağrılan komutandır. Onun da kendine bağlı büyük bir grubu var. Bulunduğu birimden ve topluluktan geride kalanın cezası, ayakkabısının çıkarılıp kumla doldurulmasıdır. Hattâ ayakkabı, adamın boğazına asılır. O şekilde yürür adamcağız! Cezalı o vaziyette konak yerine kadar yayan gidip emirin huzuruna getirilir. İster yüksek rütbeli, ister erattan bayağı biri olsun, hiç farketmez; yere yatırılarak arkasına yirmibeş kamçı şaklatılır. Kimse istisna edilemez bu cezadan!

Konaklama vakti gelince Hükümdar ve "mendlük" [=kapıkulu] askerleri ayrı bir karargâhta mola verirler. Hatunların her birinin de kendine ait bir karargâhı vardır. Hattâ her birinin imamı, müzzini, hafızları ve pazarcıbaşısı mevcuttur. Vezirler, kâtipler ve çeşitli işlerle meşgul olanlar da ayrı bir yerde konaklarlar. Her kumandan kendine ait özel bir yerde yükünü çözer. İkindiden sonra beraberce hükümdarın huzuruna varır, eğilerek selâm verirler. Yatsıdan sonra ellerinde meşaleler huzurdan çıkar, konakladıkları yerlere dönerler...

Molaya son verilip yolculuğa tekrar başlanacağı vakit büyük davul art arda vurulur. Hükümdarın "melikesi" [=birinci eşi] olan "Büyük Hatun"un davulu çalınır. Ondan sonra diğer hatunların davulları çalınır. Sonra büyük vezirin ve diğer vezirlerin davulları çalınır birer defa. Daha sonra da kafilenin öncülüğünü yapan emir, maiyetiyle ata biner ve yola koyulurlar. Onların arkasından hatunlar gelmekte, onların ardından ise sultanın ve hatunlarının yükleri bulunmaktadır. Hatunların eşyaları arasına birilerinin girmesini önlemek için yanına aldığı muhafızlarla beraber yürüyen ikinci kumandan gözüdür orada. Daha sonra da halk ilerler kafilenin arkasından...

Bu bölgede on gün ilerledik. Sonra Emir Alâeddîn Muhammed'in arkadaşlığında Tebriz'e doğru yolaldık. Alâeddîn saygın ve büyük kumandanlardandır. On günün bitiminde Tebriz'e ulaştığımızda şehir dışında Şam diye bilinen bir yerde konakladık.³⁵ Orada eski Irak hükümdarı Kazan'ın kabri bulunuyor. Hemen yanı başında güzel bir medrese ve zaviye var. Zaviyede gelen gidene yemek ikram ediliyor. Yemek listesi şöyle: Ekmek, et, yağ ve helvayla pişirilmiş pirinç. Emir coşkun derelerin, yemyeşil yaprakların ortasında kurulmuş bu zaviyeye beni bıraktı; burada geceledim.

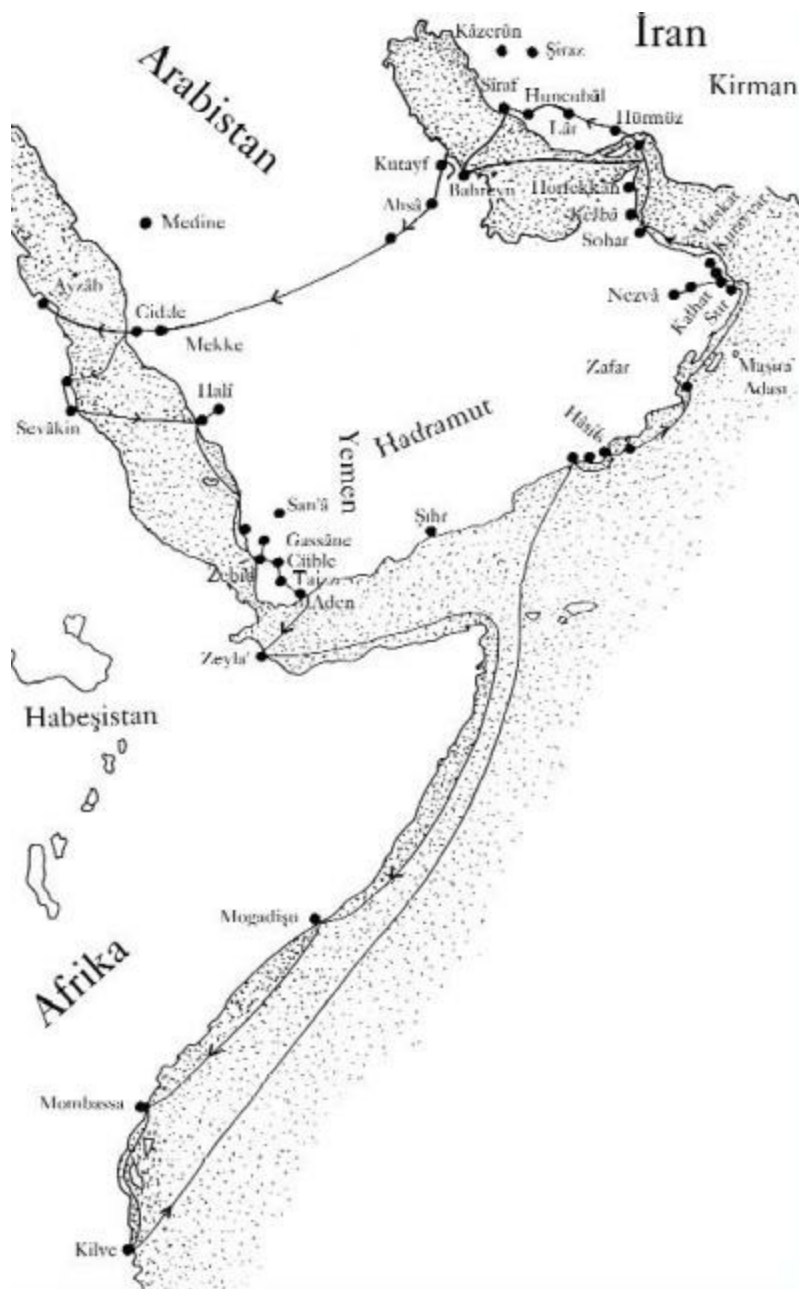
Ertesi gün Bağdat Kapısı denilen taraftan şehre girip Kazan Çarşısı adıyla bilinen büyük pazara vardım.³⁶ Bu, tüm dünya ülkelerinde görmüş olduğum çarşıların belki de en güzeli! Her zanaat için ayrı bir bölüm var. Kuyumcular bölümünden geçerken gördüğüm çeşit çeşit mücevher gözlerimi kamaştırdı! Kıymetli taşlar, güzel elbise giyinmiş ve beline ibrişim kuşak bağlamış yakışıklı kölelerin elindeydi. Bunlar tacirlerin önünde bekliyor, ellerindeki cevahiri Türk hatunlarına gösteriyorlardı.

Türk hatunları mücevher satın almakta birbirleriyle yarış ediyordu! Bu manzarayı büyük bir sınav olarak görüyorum. Böyle bir manzara karşısında Şeytan'ın ayartmasına kapılmaktan Allah'a sığınırım! Amber ve Misk çarşısı da denilen İtır Pazarı'na girdiğimizde aynı, hattâ daha nefis manzaralarla karşılaştık! Sonra Vezir Ali Şâh tarafından inşa edilen büyük mabede vardık. Bu adam Ceylân diye de biliniyor. Câmiin dışında, sağ tarafta kible yönünde bir medrese var. Sol tarafta da bir zaviye mevcut. Câmiin avlusu mermerle döşenmiş, duvarları "Kaşânî" denilen özel çiniyle kaplanmıştır. Kaşânî gayet parlak ve kaygan bir şeydir. Avlunun ortasından su geçiyor; orada çeşitli ağaçlar, yasemin ve üzüm kütükleri bulunuyor. Burada her gün ikindi namazından sonra Yâsin, Fetih ve Amme sûrelerini okumak âdetmiş. Şehir sakinleri *Kur'an* dinlemek için toplanıyorlar burada.

Tebriz'de bir gece kaldık. Sabahleyin Hükümdar Ebû Saîd'den Emir Alâeddîn'e kendisine katılması hususunda ferman geldiğinden beraberce döndük.

Tebriz'de bilginlerden hiçbiriyle görüşmedim.

Sonra sultanın karargâhına varıncaya kadar yola devam ettik. Alâeddîn beni 'yolcu kfilesinden biri olduğumu haber vererek' huzura çıkardı. Sultan memleketimi sordu. Bana bir kat elbise ve binek hayvanı ikram etti. Emir Alâeddîn, Hicaz'a gitmek niyetinde olduğumu Sultana arz edince yolda bineyim diye deve ile hediye dolu bir tahtırevan verilmesi hususunda Bağdat valisi Hoca Ma'rûf'a yazılı bir ferman gönderdi Sultan... Bağdat'a dönüp sultanın tahsis ettiği eşyaları aldım. Kervanın hareket etmesine iki aydan fazla vakit olduğundan bu süre zarfında Musul ve Diyarbekir taraflarını dolaşmayı uygun gördüm. Böylece kervanın yola çıkacağı vakit Bağdat'a dönecek ve Hicaz'a gidecektim.

Mekke'den Sevâkin'e, buradan Yemen'e; Yemen'den Doğu Afrika

sahillerine gidiş ve Güneydoğu Arabistan sahillerinden Mekke'ye dönüş.

Kaynak: Tazî; Gibb.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

MUSUL VE DİYARBEKİR'E YOLCULUK

Yirmiyedinci Bölüm Notları

Bağdat'tan çıktık. Dicle'den çatallanıp art arda pek çok köyü sulayan Düceyl [=Küçük Dicle] çayı yakınında bir mola yerine yöneldik. İki gün sonra Harbe adı verilen bir kasabaya ulaştık. Buranın toprakları pek verimli. Oradan kalkıp Dicle kenarında Ma'sûk Kalesi yakınında bir mıntıkada konakladık.¹ Kalenin doğu tarafında Sâmerâ² denilen ve esas ismi Sürremenreâ [=Görensevindi] olan şehir bulunur. Buraya Sâmrâh adını da veriyorlar. Sâmerâ bugün harap durumda, pek az kısmı sağlam kalmıştır. Birçok istilâya uğrayıp viran olmasına rağmen yine de çok güzel; havası hoş ve mutedil. Hille şehrinde olduğu gibi burada da Sâhibüzzemân³ Türbesi bulunur.

Oradan hareket ederek bir konak katettikten sonra Tikrit⁴ şehrine vardık. Burası geniş bir alana kurulu, sokakları güzel, mabetleri çok olan bir şehirdir. Halkı güzel ahlâkıyla tanınmıştır. Dicle bu şehrin kuzeyinden geçiyor. Kenarında sağlam bir kale var. Tikrit, çok eski bir şehir; etrafı surlarla çevrili.

İki konak sonra Dicle kıyısında bulunan Akr köyüne vardık. Üst tarafındaki tepede bir kale, alt tarafta ise Hânü'l-Hadîd [=Demirhan] adı verilen mazgalları sağlam bir büyük han bulunuyor. Buradan Musul'a kadar köyler ve mezralar birbirine çok yakın şekilde sıralanmış.

Sonra Dicle civarında Kayyâra denilen mekâna geldik. Burada bulunan siyah bir bataklıkta zift kaynakları mevcut. Ziftin toplanması için havuzlar yapılmış. Zemin üzerinde simsiyah, parlak, yumuşak ve hoş kokulu bir çamur gibi görürsün zifti. Kaynakların etrafında bulunan bu siyah sığ göletin üstü ince bir yosunla kaplanmış. Onu kenara çekince hemen zift ortaya çıkar. Orada büyük ve derin bir kaynak daha var. Zift çıkarmak istenince ateş yakılır. Ateş orayı yumuşatır. Sonra da zift parçaları birbirinden çözülmüş hâlde ayrı ayrı çıkarılır. Kûfe ile Basra arasında böyle bir kaynağın olduğunu daha önce söylemiştik. Bu zift kaynaklarından ayrılarak iki konak sonra Musul'a vardık.

Musul Şehri, [Yunus Tepesi, Nusaybin ve Sincar]

Musul, hayat seviyesinin yüksek olduğu bereketli bir şehir.⁵ Hadbâ [=Kambur] adı verilen kalesi sağlamlığıyla ünlenmiştir. Kalenin yüksek bir suru var. Burçları sağlam. Sultanın kaldığı konak kaleye bitişik. Kaleyle şehir arasında geniş ve uzun bir cadde var. Yol, şehrin üst tarafından aşağısına doğru uzanıyor. Burada, mazgalları birbirine yakın iki sur zincirinden bahsedebiliriz; şehri çepeçevre saran... Sur içinde birbiri üstüne inşa edilmiş odalar var. Sur gayet geniş bir şekilde yapıldığı için hücreler buralara eklenmiş. Hint ülkesinin başşehri olan Dihlî'den başka bir yerde bu surun bir benzerini görmedim.

Şehrin dışındaki mahallede câmi, hamam, kervansaray ve çarşılar vardır. Bu mahalle Dicle'nin tam kenarındadır. Etrafi demir parmaklıklarla çevrili bir semt!. Dicle'ye bakan gayet gösterişli ve sağlam oturma yerleri câmiin hemen bitişiğinde. Girişte ise bir hastahane var.

Şehirde iki büyük câmi bulunuyor. Biri eski, diğeri yeni. Yeni câmiin avlusunda kubbe altında

mermer sütun üzerine bina edilmiş sekiz köşeli bir havuzdan fişkırان su adam boyu yükseldikten sonra yere iniyor. Son derece güzel ışıklı bir ayna oluşuyor! Musul çarşısı çok çekici. Dükkânların her biri diğerinin üzerine eklenmiş. Kapıları demirden. Orada Circis diye bilinen Hz. Hızır'ın kabri vardır.⁶ Bir de onun adıyla anılan mescit var. Kabir, mescidin sağ tarafındaki köşede. Bu meşhur mezar, şehrin yeni câmii ile köprü kapısı arasındadır. Allah Teâlâ burayı ziyaret etmeyi ve mescitte namaz kılmayı bize nasip eyledi, şükürler olsun...

Orada Yunus tepesi diye bilinen bir yamaç vardır. Hemen bir mil yakınında yine Yunus Peygamber'in adıyla bilinen bir kaynak mevcut. Rivayete göre Yunus Peygamber kendi toplumuna burada "Temizlenin!" diye emreder; böylece tepeye çıkarlar, beraberce dua ederler; Hak Teâlâ onlardan azabı kaldırır.

Buranın hemen yakınlarında büyücek bir kasaba mevcut. Harap bir vaziyette. Anlatılanlara göre Yunus Peygamber'in şehri Nînevâ [=Ninova] orasıymış eskiden.⁷ Bu eski şehri çevreleyen surun kalıntıları hâlâ ayakta. Kapı yerleri bile belli oluyor. Yunus tepesinde büyük bir bina ve ribât bulunuyor. Ribâtın içinde pek çok oda var. Yine büyük bir kapıdan girilen bir alanda abdest ve gusle elverişli temizlik mekânları ve çeşmeler bulunuyor. Ribâtın tam ortasında ipek perdeyle örtülü ve kapısı kıymetli taşlarla bezeli bir hücre var; oraya Yunus Peygamber'in makamı denilir. Buradaki mescidin mihrabının Yunus Peygamber'in ibadet yeri olduğu söyleniyor. Musullular her Cuma gecesi buraya çıkıp Allah'a ibadet ederler. Onlar güzel ahlâk sahibidirler. Yabancılara karşı iyi davranır, cömertçe ikram ederler.

Şehre vardık. Valisi, Haydar lâkabıyla tanınan bir asil kişi, şerif ve seyyitlikle yücelmiş Emir Alâeddîn Ali b. Şemseddîn idi; hemen misafir etti beni. Evinde kaldığım sürece bütün masraflarımı karşıladı. Cömertliğiyle meşhurdur o! Hükümdar Ebû Saîd ona hürmet gösteriyor. Bu diyarı ve buraya komşu olan bölgeleri onun idaresine vermiş. Emir Alâeddîn, köle ve askerlerinden oluşan büyük bir kabileyle yolculuğa çıkar. Şehrin âyan zümresi sabah-akşam onu selâmlamak için huzura gelirler. Bu adam pek cesur ve heybetli! Şu satırların yazıldığı sırada onun oğlu, gariplerin yatağı, muhtaçların sığınağı ve gezginlerin mekânı olan Fas'taydı. Müminlerin emiri efendimizin vesile olduğu saadeti memleketimizden eksik etmesin Yüce Allah ve cümle afetten yurdumuzu korusun!

Musul'dan hareket ederek Aynü'r-Rasad denilen köye vardık.⁸ Köy, üzerinde köprü bulunan bir nehir kenarında ve hemen yanında da bir han mevcut. Orada bir süre konakladıktan sonra Muveyliha kasabasına vardık.

Sonra buradan da hareket ederek Cezîre-i İbn Ömer⁹ diye bilinen şehre ulaştık. Çok güzel, gösterişli ve şirin bir şehir. Etrafı ırmakla çevrili olduğu için buraya "cezire" [=ada] denilmiş. Büyük bir bölümü harap ama zengin bir çarşısı, gayet sanatkârane, taştan yapılmış eski bir mabedi var. Şehrin surları da taştan örülmüş. Ahali erdemli insanlardan oluşuyor. Yabancılara, gezginlere, misafirlere iyi muamele ediyorlar. Oraya vardığım gün, *Kur'an*'da geçtiği üzere Nuh Peygamber'in gemisinin oturduğu Cûdî dağına gördük.¹⁰ Çok yüksek; etekleriyle geniş bir alanı kaplıyor.

İki konak aştık ve Nusaybin şehrine ulaştık.¹¹ Çok eski bir şehir. Orta büyüklükte. Esas kısmı harap olmuş. Akarsuları, bahçeleri ve meyve ağaçlarını içine alan geniş bir ovaya kuruludur. Burada üretilen gülsuyunun koku ve revnak bakımından benzeri yok. Bir nehir çember gibi şehri kuşatıyor.

Şehre yakın bir dağdan çıkıyor, pek çok kollara ayrılarak bahçeleri suluyor. Arklardan her biri şehre dalarak sokak ve evlerden geçiyor. Yani her eve uğruyor bu su! Nihayet büyük câmiin ortasından geçerek biri avlunun kalbinde, diğeri doğu kapısı yakınında bulunan iki sarnıca dökülüyorlar. Nusaybin şehrinin hastahanesi ve iki medresesi vardır. Halkı güvenilir, temiz yürekli ve dindar insanlardır.

Ebû Nuvvâs,¹² Nusaybin şehrinden bahsederken ne kadar doğru söylemiş:

*"Nusaybin hoş geldi bana, ben onu razı ettim,
Keşke dünyadan nasibim olsaydı Nusaybin!"*

İbn Cüzeyy der ki:

Oysa diğerk insanlar Nusaybin şehrini, suyunun bozukluğu, havasının sertliğinden ötürü pek de iyi yâdetmiyorlar! Hattâ şairlerden biri şu dizelerde bunu anlatır:

*"Nusaybin acayip bir yer; orada günler geçirdim,
Nice hastalıkla boğuştu, tarifsiz acılarla!
Oranın sularında kızarmaz gül, bulmaz rengini!
Suratlar sapsarı, insanlar hep ağlamakta!"*

Buradan kalkarak Sincar'a yöneldik.¹³ Meyveleri, ağacı ve akarsuyu bol bir şehir. Bir dağın tam eteğine kurulmuş. Suyunun ve bahçelerinin çokluğu bakımından Dımaşk'a benziyor. Oranın câmi bereketi ve manevî etkisiyle ün salmıştır. Hattâ içinde yapılan duanın kabul edildiği de söylenir. Bir çay, câmi etrafını dolandırıyor sonra tam ortasından geçiyor!

Sincar ahalisi Kürtlerden oluşuyor. Bunlar cesur ve cömert insanlardır. Orada görüştüğüm derin bilginlerden Şeyh Abdullah Kürdî büyük dervişlerden olup keramet sahibidir. Kırk günde bir yemek yediği ve yediği zaman da bir arpa ekmeğinin yarısıyla yetindiği söylenir! Sincar dağının doruğunda kurulu tekkesinde görüştüm onunla. Bana dua etti. Biraz da para verdi. Bu parayı Hint küffarı tarafından saldırıya uğrayıncaya kadar muhafaza etmişimdir.

Sonra Dârâ şehrine hareket ettik. Eski ve büyük bir şehir. Manzarası güzel. Ta yukarılardan bakan bir kalesi var. Şimdi harap; içinde kimse yaşamıyor. Dışında mamur bir köy vardı. Orada konakladık.

Sonra Mardin'e ulaştık.¹⁴ Dağın eteğine kurulmuş büyük bir şehir burası. İslâm şehirlerinin en güzellerinden... Çarşıları cıvıl cıvıl. Mer'ız diye bilinen yünden yapılmış giysiler burada üretiliyor. Bu giysilere "Mardini" de denilir. Tepenin tam doruğunda sarp bir kale var, pek ünlüymüş.

İbn Cüzeyy der ki:

Sözü geçen kale Mardin Kalesi'dir. Bazıları ona Şehbâ adını vermiştir. Irak şairi Safiyyüddîn Abdülaziz b. Serâyâ Hıllî de¹⁵ bu kaleyi kastederek şu dizeleri söylüyor:

"Kızgın Hille'nin evlerini terket de çek git,

*Geç develerinden ve Zevrâ denen yerden geç!
Kanbur Musul'da da bekleme yola devam et.
Çünkü Şehbâ Kalesi'nin şimşekleri,
Zamanın [bela] ifritini yakacak er veya geç!"*

Halep Kalesi'ne de Şehbâ adı verilir. Bu şiir pek sanatkârane olup şair bununla Mardin hükümdarı Melik Mansûr'u övmek istemiştir. Hükümdar iyi nam salmış, cömert biridir.¹⁶ Elli sene yönetti burayı; hattâ Tatar hükümdarı Kazan'ın zamanına erişerek Sultan Hudâbende'ye akraba oldu, kızı Dünya Hatun, Sultan Hudâbende'yle nikâhlanmıştır.

Mardin Hükümdarı

Şehre vardığım sırada sultan, evvelce bahsettiğim Melik Mansûr'un oğlu Melik Sâlih'ti.¹⁷ Babasından sonra tahta o geçmiştir. Irak, Şam ve Mısır civarında ondan daha cömert ve iyiliksever biri yok! Kapısına gelen şairlere ve fakirlere babalarıymışçasına ikramda bulunur. Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir Endelüsî'ye kendisini methetmesine mukabil 20.000 dirhem vermiş! Mervî diye de tanınan bu şair sakattır. Hayır eseri olarak birçok medrese ve zaviye yaptırmıştır bu sultan. Onun veziri, çağının eşsiz bilgini ve imamı kabul edilen Cemaleddîn Sincarî'dir. Bu adam Tebriz'de tahsil görmüş, büyük âlimlerden ders almıştır. Kadılar kadısı olan İmam Burhâneddîn Musulî'ye yetişmiştir. Bu zât, Derviş Feth Musulî'ye¹⁸ intisap etmiş ünlü biridir. Burhâneddîn Musulî, yüreği Allah sevgisiyle dolu mütevazı bir insandır. Kaba yünden mamul, on dirhemden daha ucuz bir elbise giyer. Sarığı da böyle. Davalara genellikle medrese dışında, mescidin avlusunda bakar. O daima orada ibadet hâlidir. Kendisini tanımayan biri uzaktan şöyle bir baksa onu kadı değil, hizmetçilerden biri zanner!

Musul Kadısı Burhâneddîn'in Başından Geçen Bir Hâdise

Bana anlatılanlara göre Kadı Burhâneddîn bir gün mescidin dışındayken yanına gelen kadın onu tanımadığından olacak;

"Hoca, de hele nerede oturur kadı?" diye sorunca Burhâneddîn:

"Ondan ne istiyorsun?" diye sorar. Kadın:

"Kocam beni dövdü! Onun ikinci bir hanımı daha var. Aramızda âdil davranmıyor! Ben fakir biriyim, kocamı hâkimin huzuruna getirtmek için birilerini tutmak istesem de verecek param yok!" der. Burhâneddîn:

"Peki, kocanın evi nerede?" diye sorar. Kadın:

"Şehir dışında, Mellâhîn köyünde!"

Böylece Burhâneddîn;

"Seninle beraber oraya gidiyorum!" diyerek yola koyulur. Kadın:

"Sana verecek bir şeyim yok bu hizmetine karşılık!" demesine rağmen Burhâneddîn:

"Zaten senden bir şey almıyorum!" diye cevap verir. Böylece kadına köye gitmesini ve dışarıda beklemesini, arkadan kendinin geleceğini bildirir. Kadın aldığı talimat üzere köye gider ve bekler. Kadı arkadan yalnız başına gider ve kadını takip ederek kocasının evini bulur. Adam kadını görünce:

"Seninle beraber gelen bu uğursuz ihtiyar da kim?" diye sorar. Zira hanımının arkasında takipçi görmek "alışık olmadığı" bir durumdur! Ama kadı hiç bozmaz istifini;

"Vallahi senin dediğin gibi biriyim işte. Ama mutlaka hanımını razı etmeni istiyorum!" deyip söze başlar. İki kişi arasında münakaşa uzar, halk toplanır. Kadını hemen tanırlar, selâm verirler. Bu sefer haksız koca endişeye kapılır, mahcup olur.

Burhâneddîn:

"Korkmana gerek yok, hanımla aranı düzelt!" diye tembih ettiğinde adam;

"Başım gözüm üstüne!" diyerek hanımını hoşnut etmeye çalışır. Kadı o gün eline geçen rüsum parasını da onlara teslim eder, döner.

Ben Burhâneddîn ile görüştüm, evinde misafir etti beni. Sonra Bağdat'a dönmek üzere hareket ettik.

YIRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT'A DÖNÜŞ, HAC İÇİN MEKKE'YE VE DAHA SONRA YEMEN'E HAREKET

Yirmisekizinci Bölüm Notları

Geriye, Bağdat'a dönme niyetiyle yola koyuldum; Musul'a vardığımda hac kervanının Bağdat'a hareket etmekte olduğunu gördüm. Kervanda bulunan Sitt-i Zâhîde adlı ermiş bir kadın halifeler soyundan olup defalarca hacca gitmişti. O daima oruç tutardı. Selâm verip himayesine girdim. Yanında bulunan bir grup derviş ona hizmet ederdi. Bu ermiş kadın yolculuk esnasında vefat etti. Allah rahmet eylesin. Zerûd denilen yere defnedildi.

Sonra Bağdat'a vardık. Hacılar yolculuk hazırlığındaydı. Şehrin emiri Ma'rûf Hoca'nın yanına giderek hükümdarın benim hakkımda lütfettiği fermanın gereğine uyulmasını rica ettim. Bir hac tahtirevanının yarısını bana tahsis etti. Hizmetimde bulunsunlar diye yanıma dört adam kattı, yolda gerekli suyu da ihmal etmedi. Durumumla ilgili raporu, kafilenin emiri olan Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Huvayh'a gönderdi.¹ Ona, bana iyi davranmasını tembih etti.

Bu adamla zaten önceden dostluğumuz olduğundan, yolculuğumuz aradaki samimiyeti daha da artırdı. Daima Emir Pehlivan'ın himayesi altındaydım. O, emredildiği gibi ihtiyaçlarımı görüyor, azığımı karşılıyordu. Kûfe'den çıktığımız sırada ishale tutulduğum için günde birkaç defa tahtirevandandan indiriliyordum. Pehlivan daima hâlîmi hatırlar, bana iyi davranılması için buyruklar yağdırırdı.

Mekke'ye varıncaya kadar hastalığım devam etti. Kutlu Ev'i tavaf etmeye koştum. Hemen "kudûm" [=varış] tavafı yaptım. Güçsüz olduğum için farz olan kısmı oturarak ifa ettim. Tavafları, Safâ ile Merve arasındaki sa'yi, Emir Pehlivan'ın atına binerek yaptım. Bu sene Pazartesi günü vakfeye durduk.² Minâ'ya geldiğimde hastalığım hafiflemişti. Daha sonra tamamen iyileştim.

Hac ibadetini yaptıktan sonra o seneyi Mekke'de geçirdim. "Müşeyyidü'd-Devâvîn" [=Divan müfettişi, defterdar] Emir Alâeddîn b. Hilâl o sıralarda attarlar çarşısının dışında Benî Şeybe Kapısı'nın yanında bir şadırvan inşası için Mekke'de bulunuyordu. O sene Mısır'ın nüfuzlu şahsiyetlerinden oluşan bir grup seçkin kişi de mübarek beldenin misafiriydiler. Bunlar arasında Tâceddîn b. Köyük'ü,³ Kadı Nûreddîn'i, Zeyneddîn b. Asîl'i, İbnü'l-Halîl'i ve Nâsıreddîn Asyûf'i sayabilirim...

Yıl boyunca Muzafferiye Medresesi'nde kaldım. Hak Teâlâ bana tam bir şifa ihsan ettiği için günlerim huzur içinde geçti. Kendimi tavafa, ibadete verdim; bol bol umre yaptım. Bu sene Mısır'ın Saîd bölgesinden de epeyce hacı geldi. İlk haccedenler arasında Şeyh Necmeddîn Asfûnî'yi, Mısır kadısı Necmeddîn Bâlisî'nin iki oğlu Alâeddîn Ali ve Sirâcedden Ömer'i sayabilirim.

Zilkade ayının ortalarında nüfuzlu ve erdemli [dostlardan] biri; Emir Seyfeddîn Yelmelek geldi. Doğum yerim olan Tanca'dan da ziyaretçiler vardı o ayda. Allah, ülkemi korusun! Gelenler arasında şunları sayabilirim: Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs İbnü'l-Kadi'l-Hatîb Ebi'l-Kasım Cürâvî, Fakih Ebû Abdullah b. Atâullah, Fakih Ebû Muhammed Abdullah Hadarî, Fakih

Ebû Abdullah Mürsî, Fakih Ebû Ali Belensî'nin oğlu Ebu'l-Abbâs, Ebû Muhammed İbnü'l-Kabile, Ebu'l-Hasan Biyârî, Ebu'l-Abbâs b. Tâfût, Ebu's-Sabr Eyyûb Fâhâr, Ahmed b. Hakkâme... Ayrıca Kasru'l-Mecâz⁴ ahalisinden Ebû Zeyd Abdurrahman İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs b. Halûf, Kasru'l-Kebîr⁵ ahalisinden Fakih Ebû Muhammed b. Müslim, Ebû İshâk İbrahim b. Yahyâ ve onun oğlu vardı gelenler arasında...

Bu sene Mekke'yi ziyaret edenler arasında hükümdarın "haseki" ümerasından Emir Seyfeddîn Tokuzdemûr,⁶ Karamanoğlu Emir Musa,⁷ "Nâzır-ı Ceyş" ve "Kâtib-i Memâlik" [=ordu müfettişi ve haznedar] Kadı Fahreddîn, Tâc Ebû İshâk ve Melik Nâsır'ın özel hocası Hadak adlı hanımefendi vardı. Harem-i Şerif diye bilinen kutlu mabet ve çevresine geniş bağışlarda bulundular. En çok da Kadı Fahreddîn verdi.

Yediyüzyirmisekiz yılının hac mevsiminde Cuma günü vakfeye durduk.⁸ O sene Emir Pehlivan'ın kılavuzluğu ve refakatiyle Rümeyse⁹ oğlu Ahmed ve Utayfa oğlu Mübarek Irak'tan geldiler. Yanlarında Şeyhzâde Harbâvî ile Şeyh Danyal da bulunuyordu. Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd adına Mekke ahalisine ve misafirlerine sadaka dağıttılar. İşte yine o yıl hükümdar Ebû Saîd'in adı Melik Nâsır'dan sonra hutbede okunmuş ve hakkında dua edilmiştir Zemzem Kubbesi'nin üstünde... Onların ardından Yemen hükümdarı Melik Mücâhid Nûreddîn'in adı anılmıştır ama Emir Utayfa¹⁰ bu işi uygun görmedi, üvey kardeşi Mansûr'u Melik Nâsır'a gönderdi; durumu anlatsın diye. Sonra Rümeyse'nin emriyle Mansûr geri getirildi, iş uzadı. Utayfa ikinci defa Mansûr'u Cidde yoluyla göndererek vaziyeti Melik Nâsır'a bildirdi.

Yediyüzyirmidokuz yılının Salı gününde vakfeye durduk.¹¹ Bu sene de hac ibadetimi yaptım ve yediyüzotuz yılını Mekke'de geçirmeyi tercih ettim. Yediyüzotuz yılının hac mevsiminde Emir Utayfa ile Emir-i Candar [=Özel muhafız birliği başı] Aydemûr Nâsırî¹² arasında kavga oldu. Bir grup Yemenli tüccar mallarının çalınması üzerine Aydemûr'a şikâyette bulunmuştu. Aydemûr, Emir Utayfa'nın oğlu Mübarek'e:

"Bu hırsızları tez getirin!" dedi. Mübarek ise:

"Bunları tanımıyorum bile, nasıl getireyim? Hem Yemenliler bizim idaremiz altında. Senin sözün onlara geçmez! Eğer Mısır ve Şamlılardan bir şey çalınrsa o zaman benden isteyebilirsin!" dedi.

Aydemûr kızdı;

"Ulan kavat! Bana böyle söylüyorsun ha!" diyerek ötekinin göğsüne bir darbe indirdi. Mübarek ansızın yere yıkıldı. Başlığı düştü. Emir Mübarek'in adamları öfkeye kapıldılar. Aydemûr atına binerek ordusuna katılmak üzere yola çıktıysa da Mübarekle köleleri yetişip hem onu, hem de çocuğunu öldürdüler! İşte, Melik Nâsır'ın amca oğlu Emir Ahmed Mekke'deyken Kutlu Mabet'in civarında böyle ciddî bir mücadele oldu. Türkler, hasımlarını ok yağmuruna tuttular ve Mekkelileri savaşa teşvik eden bir kadını öldürdüler. Kafiledeki bütün Türkler, başlarında Emir Hâstürk olmak üzere hemen atlarına bindiler. Bu sırada başta kadı olmak üzere imamlar ve Harem-i Şerif'in yanında günlerini ibadetle geçirdiği için "mücâvirîn" adı verilen tafe hep beraber başlarına mushaf koyarak meydana çıktılar ve barış istediler. Böylece hacılar Mekke'ye tekrar girebildiler. Oradaki yüklerini alıp Mısır'a döndüler.

Bu hâdiseyi duyan Melik Nâsır çok kızdı! Mekke'ye asker gönderdi.¹³ Emir Utayfa, oğlu Mübarek ile tabanları yağladı! Kardeşi Rümeyse ise çocuklarıyla Nahle vadisine çıktı. Melik Nâsır'ın askerleri Mekke'ye ulaştığında Rümeyse hemen oğullarından birini gönderdi. Kendisi ve evlâdu iyâli için emân diliyordu! Türkler onu affettiler; hemen "emân" verdiler. Rümeyse Mekke'ye geldi. Türk kumandan ona hil'at giydirerek şehri teslim etti. Melik Nâsır'ın askerleri kısa bir zamanda şehirden çıkıp Mısır'a döndüler. O yumuşak huylu, işini bilen, akıllı bir sultandır. İşte o günlerde ben Mekke'den çıktım, Yemen diyarına yöneldim. Mekke'yle Cüdde [=Cidde] arasında yolun tam ortasında bulunan Hadde'ye ulaştım.¹⁴

Sonra Cüdde'ye [=Cidde] geldim.¹⁵ Burası deniz kıyısına kurulu gayet eski bir şehir. Anlatıldığına göre eski İranlılar tarafından yapılmış. Zaten şehir dışında kadim yapılar vardır. Bunlar arasında sert taşlar kazılarak yapılmış kuyular da bulunuyor. Hepsi birbirine bitişik. Bu kuyular o kadar çok ki saymak mümkün değil.

O sene yağmur az yağdı. Bu yüzden Cidde'ye bir günlük mesafeden su getirildi. Hacıların, ev sahiplerinden su dilendiklerini gördüm.

Kör Dilenci

Cidde'de ilginç bir olaya tanık oldum. Kör bir dilenci genç bir çocuğu kendine kılavuz ederek evimin kapısına dayandı. Su istiyordu. Selâm vererek adımı söyledi, elimden tuttu. Oysa ben onu tanıımıyordum. O da beni bilmiyordu. Hayret ettim. Eliyle parmağını tutarak:

"Yüzük nerede?" diye sordu. Mekke'den çıktığımda fakirin biri benden sadaka istemiş, yanımda bir şey bulunmadığı için hemen yüzüğümü vermiştim;

"Onu bir fakire verdim!" dedim. Bu sefer hemen:

"Git onu ara, çünkü yüzükte özel bir sırrı taşıyan isimler yazılı!" dedi. Ona çok hayret ettim. Bunca şeyi bilmesine şaşım. Ne demek istediğini ve durumunun ne olduğunu Allah bilir.

[Abanoz Câmii ve Celbe Türü Gemiyle Denize Açılışım]

Cidde'de Abanoz Câmii diye bir mabet var.¹⁶ Manevî yönü ve bereketiyle ün salmış. Orada yapılan dua Allah nezdinde kabul görür derler. Cidde emiri Ebû Ya'kûb b. Abdurrezzâk idi o sıralar. Hatip ve kadılık vazifesini gören ise Mekkelilerden, Şâfiî fıkıhçısı Abdullah'tı.

Cuma günü halk namaz kılmak için toplanınca müezzin gelir ve orada biriken Cidde ahalisini sayar. Sayıları kırkı bulunca hutbe okur ve cemaatle Cuma namazını kılar. Eğer sayı kırka ulaşmazsa sadece dört rekâtlık öğle namazını kılarlar ve Cuma'yı kılmak için gerekli adam sayısı konusunda Cidde ahalisinden olmayanlara itibar etmezler; ne kadar çok olursa olsun o yabancılar.¹⁷

Cidde'den çıkarken "celbe" türü bir tekneye bindik. Aslen Habeş olan Refüddîn Elfî Yemenî'ye aitti bu tekne. Şerif Mansûr b. Ebû Nümeyy¹⁸ diğer bir celbeye bindi. Benim de onun yanında bulunmamı istiyordu ama onun celbesinde develer vardı ve ben bu hayvanlardan korkardım! Zaten daha önce denizde hiç yolculuk etmediğimden onun dileğini ne yazık ki yerine getiremedim. Bizimle

beraber pek çok Yemenli, ticaret mallarını celbe tipi teknelere yükleyerek Cidde'den çıktılar.

Şerif Mansûr'la İlgili Bir Olay

Gemiye bindiğimizde Şerif Mansûr derhal kölelerinden birine Yemenlilerin bulunduğu gemiden bir "adîle" [=yük, denk] un ve yağ getirmesini emretti. Yani yarım yük unla bir kap yağ alıp getirecekti. Köle emredilene yaptı ve huzura çıktı. Tacirler ağlayarak yanıma gelip bu yükün içinde 10.000 dirhem gümüş olduğunu ve onun geri verilip başka bir adîlenin alınmasını rica etmemi istediler benden.

Emire giderek meseleyi anlattım;

"Tüccar tayfasının bu yük içinde bazı özel şeyleri var!" dedim. Cevap olarak:

"Eğer şekerse geri vermem, başka bir şeyse veririm!" dedi. Yük açılınca içinden para çıktı, emir hemen geri verilmesini emretti ve bana dönerek şöyle dedi:

"Eğer Aclân olsaydı burada; kesinlikle îade etmezdi!" Aclân denen herif,¹⁹ biraderi Rümeyse'nin oğlu idi. O günlerde Dımaşk'tan Yemen'e giden bir tacirin evine girerek bulduklarının büyük bir kısmını gaspetmişti! Ama şu anda Mekke emirliği yapıyor, uslanmış; adaletli davranıyormuş.

[Deniz Yolculuğunda Tehlikeli Anlar, Ceylân Yemeyen Bucâtlılar ve Sevâkin'e Varış]

Rüzgâr müsait olduğu için iki gün rahat bir yolculuk yaptık. Sonra hava değişti, rotamızdan bizi çevirdi. Denizin azgın dalgaları teknenin içine giriyor, yanı başımıza sokuluyordu. Millet korkudan tirtir titriyordu. Ayzâb ile Sevâkin²⁰ arasında Re'sü'd-Devâir [=Devâyir burnu]²¹ diye bilinen bir limana sığınana dek korku ve dehşet devam etti. Oradan karaya çıktık. Sahilde mescide benzeyen kamyş bir kulübe gördük. Kırık deve kuşu yumurtaları vardı kulübede. İçleri sıvı doluydu. Hem içtik, hem pişirdik.

Bu limanda bir gariplik hissettim. Denizden karaya doğru sokulan bir körfez burası. Ahali, bir sürü bezi dört bir yanından tutup suya bırakıyor. Sonra içini balıkla doldurup çıkarıyor! Balıkların her biri bir arşın büyüklüğünde! "Bûrî" adı veriliyor onlara. [Gemi ahalişi] bunlardan satın aldı, bol bol pişirdi. O sırada Bucât ahalisinden bir grup yerli yanımıza geldi. Bucâtlılar bu yörenin asıl sakinleridir. Renkleri siyah, elbiseleri ise sapsarı çarşaflardan ibarettir. Kafalarında parmak genişliğinde kırmızı sarıklar bulunuyor. Bu cesur adamların, başlıca silâhları mızrak ve hançerdir. "Suhb" adını verdikleri develerine eğerli binerler. Oradan deve kiraladım. Her yanı ceylânla dolu bir yerden geçtik, onlarla beraber. Bucâtlılar ceylân eti yemedikleri için bu hayvanlar insanlara alışık; hiç ürkmüyorlar. İki gün yolculuktan sonra Evlâd-ı Kâhil [=Kâhiloğulları] adıyla bilinen bir Arap kabilesinin yanına vardık. Bunlar Bucât kabilesine karıştıkları için lisanlarına aşınadırlar. O gün Sevâkin adasına vardık. Bu yer karadan 6 mil kadar uzaklıkta. Ne suyu, ne ekili arazisi, ne de ağaçları var. İçecek su oraya kayıklarla getiriliyor. İçinde sarnıçlar var; yağmur sularını biriktirmek için. Bu büyük adada devekuşu, ceylân ve yaban eşeği çok, keçi boldur. Süt ve yağ epey fazla elde edilip Mekke'ye ihraç ediliyor. Tahılı ise "cercûr" dedikleri iri taneli bir darı ki, o da Mekke'ye ihraç ediliyor.

Sevâkin Sultanı

Sevâkin adasına vardığım sırada oranın hükümdarı Şerif Zeyd b. Ebû Nümeyy idi. Babası Mekke emiridir. Daha önce bahsettiğim Utayfa ve Rümeyse de bu adamın kardeşleridir. Onlar da emirlik makamına oturmuşlardır Mekke'de. Şerif Zeyd, Sevâkin Sultanlığı'na dayıları olan Bucât kabilesi tarafından getirilmiştir. Beraberinde Bucât, Evlâd-ı Kâhil ve Cüheyne bedevîlerine mensup askerler bulunur.

Sevâkin adasından ayrılıp yönümüzü Yemen'e çevirerek bindik gemilere. Bu denizde ansızın beliriveren kayalar çok; bu yüzden gece seyahat yapılamıyor. Devamlı gündüz vakti ilerliyoruz. Gece olunca demir atılıyor, karaya çıkılıyor, sabahleyin tekrar gemiye biniliyor. Bu yörede gemi kaptanına "rubbân" denilir. Kaptan geminin baş tarafından asla ayrılmaz. Sürekli ön tarafı gözler. Orada halkın "nebât" dediği [mercan] kayalıklarını derhal dümenciye bildirerek tehlikeleri önler.

[Halî Dervişleri]

Yola çıktuktan altı gün sonra Halî ülkesine ulaştık.²² Eskiden orada Yemen hükümdarlarından İbn Ya'kûb oturduğu için bölge Bilâd-ı İbn Ya'kûb diye de biliniyor. Bu şehir gayet büyük ve gösterişli bir yerleşim merkezidir. Benî Harâ ve Benî Kinâne kabilelerinden oluşuyor ahalisi. Câmii, dünyanın en güzel câmilerinden. Orada dünyadan ilişiğini kesmiş, kendini ibadete vermiş bir grup derviş var. Hintli şeyh Kabule de bunlardan biri. Elbisesi yamalı, külâhı da keçeden... Mescide bitişik olan çilehanesi kumla döşenmiş! Ne hasır ne de kilimi var. Onu ziyaret ettiğimde kenarda bir abdest ibriği, üzerinde arpa ekmeği kırıntıları bulunan hurma yaprağından örülmüş bir sofra, tuz ve kekikle dolu küçük bir tabak gördüm, başka bir şey görmedim! Yanına biri gelince bu mütevazı yemeğini hemen misafirine uzatır. Durumu arkadaşlarına haber verir. Biraz sonra dervişler, yanlarında ne varsa getirirler teklifsizce... İkinci namazından sonra akşam namazına kadar Allah'ı anarlar, zikir yaparlar şeyhin huzurunda. Akşam namazı kılınınca her derviş farz olmayan [nafîle] ibadetleri yapmak için bir yere çekilir; böylece yatsıya kadar devam ederler. Yatsıdan sonra gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar yine Allah'ı zikrederler. Sonra dağılırlar. Gecenin üçte ikisi başladığında tekrar mescide dönerler. Sabah namazına kadar teheccüd [=gece namazı] ve zikirle geceyi diriltirler. Namazdan sonra herkes kendi yerine döner.

Bunların bir kısmı kuşluk namazına kadar mescitte kalıyor. Dervişlerin âdeti burada böyle. Onlardan hoşlandım; ömrümün geri kalan kısmını bu mütevazı insanlarla geçirmek istedimse de başaramadım. Hak Teâlâ rahmeti, lütfu ve yardımıyla bizim eksiklerimizi gidersin, daima yardımcımız olsun!

Halî Sultanı

Halî hükümdarı Benî Kinâne kabilesinden Âmir b. Züeyb'dir. Bu adam edebiyattan anlayan, şair biri. Mekke'den Cidde'ye kadar ona eşlik etmiştim. Babası yediyüzotuz yılında hacca gelmişti. Onun şehrine vardığımda bana çok ikramda bulundu. Uzun bir süre misafiri olduktan sonra kendisine ait bir gemiye binerek Serce'ye gittim. Burası küçük bir şehir. Ahalisi Evlâd-ı Hib'î'den [İzzeddîn Hibe sülalesinden] gelen bir gruptur. Bunlar Yemen'in namlı tüccarlarından. Çoğu, Sadâ denilen²³ yerde oturur; erdemli, cömert insanlardır. Gelip geçenleri, misafirleri, yoksulları doyurmayı pek severler.

Hacılara, gemiye bindirme ve erzak dağıtma yoluyla yardımda bulunurlar. Bu tür hayır işlerini yapmakla ün salmışlardır. Hak Teâlâ onların servetini artırsın, zenginliğinden versin onlara; güzel işler yapmada onlara yardımcı olsun! Kahma diyarında oturan Şeyh Bedreddîn Nakkas'tan başka bu adamlara denk bir cömert yok! Şeyh Bedreddîn de onlar gibi cömertlik ve iyilikseverlikte ün salmıştır.

Serce'de Evlâd-ı Hibe'nin düzenlediği bir ziyafete katıldık. Orada bir gece kaldık.

[Zebîd Şehri ve Âlimleri]

Hâdis limanına vardıkça da mola veremedik. Oradan Ebvâb limanına ulaştık. Daha sonra da Zebîd şehrine vardık.²⁴ Zebîd, Yemen diyarının büyük şehirlerinden... San'a'ya kırk fersah uzaklıkta... Yemen'de, San'a'dan sonra Zebîd'den daha büyük ve zengin bir şehir yoktur. Bahçeleri geniş, suyu bol, muz ve benzeri meyveleri çoktur.

Yemen diyarının merkezî noktalarından olan şehir sahilde değildir. Ahalisi, tip ve huy bakımından güzeldir. Buranın kadınları da güzelliğiyle ün salmış cihana.²⁵ Bazı hadîslerde geçen Vâdi'l-Husayb burasıdır.

Peygamberimiz şöyle öğüt vermiş Muaz'a:

"Ey Muaz! Vâdi'l-Husayb'a geldiğinde hiç eğleşme, koş!"

Bu şehrin "Subûtu'n-Nahl" [=Hurma Cumartesi] şenlikleri meşhurdur. Hurmaların olgunlaştığı mevsimde her Cumartesi günü palmiye bahçelerine çıkarlar. Şehirde yerli yabancı hiç kimse kalmaz. Musikiden anlayan sanatkarlar, meyve ve tatlı satan çarşı esnafı beraberce yola koyulurlar; hurma bahçelerine giderler. Kadınlar develerin üzerinde tahtırevanlarda güzelliklerine ince perdeler çekerek zuhur ederler. Bu can yakan letafetlerine rağmen temiz ahlâklı, iyi yürekli olan Zebîdli hatunlar, garibe ikramda yarış ederler. Bizim oranın kadınları gibi buranın hatunları da yabancıyla evlenmekten çekinmiyor fakat vatanlarını da asla terketmiyorlar! Eğer çocuk varsa kadın kefil oluyor, babası dönüncüye dek onu yetiştiriyor. Babanın yokluğu esnasında nafaka, giysi, vs. istemiyorlar ondan... Baba bu yurttan kalır da yolcu olmazsa azla yetinmeyi biliyorlar, erkeği yormuyorlar.

Bu yörenin âlimleri özüne, sözüne güvenilir erdemli ve dindar insanlardan oluşuyor. Zebîd şehrinde Şeyh Ebû Muhammed San'ânî, büyük sufi Ebu'l-Abbâs Ebyânî ve hadîs bilgini Ebû Ali Zebîdî'nin sohbet meclisinde bulundum. Onlar tarafından korundum; el üstünde tutuldum. Bana ikramda bulundular. Bahçelerine girdim. Bir mecliste Yemen bilginlerinden Kadı Ebû Zeyd Abdurrahman Sufi ile görüştim. Orada büyük ermişlerden, keramet sahibi Ahmed b. Uceyl Yemenî'den bahsedildi.

Şeyh Ahmed b. Uceyl'in Kerameti

Anlatıldığına göre Zeydiye mezhebinin meşhur bilgin ve fakihlerinden oluşan bir grup Yemenli, Ahmed b. Uceyl'in huzuruna çıkıyor. Şeyh onları zaviyenin dışında bekletiyor. Onun müritleri misafirleri karşılamaya gidiyor, şeyh ise yerinden kımldamıyor. Bilginler kendisine selâm verince kalkıp kucaklaşarak "merhaba!" diyor. Aralarında kaderden söz açılıyor. Zeydiye bilginleri:

"Aslında kader yoktur; mükellef [=sorumlu insan] kendi eylemlerini kendi yaratır!" diyorlar.²⁶ Şeyh de:

"Eğer durum tamamen sizin dediğiniz gibiyse kendi yerinizden kalkın bakalım!" diyor. Bilginler kalkmak istiyor, fakat kalkamıyorlar! Şeyh onları o vaziyette bırakıp zaviyesine gidiyor. Ötekiler ise sıcaktan bunalıyor, feryat ediyorlar. Biraz sonra şeyhin müritleri huzura çıkarak bilginlerin Hak Teâlâ'ya tövbe ettiklerini, bozuk görüşlerinden döndüklerini bildiriyor. Bunun üzerine şeyh çıkıyor; onların ellerinden tutuyor, yanlış inançlarından vazgeçtiklerine dair yemin alıyor onlardan. Sonra zaviyesine götürerek üç gün misafir ediyor. Böylece Zeydiye âlimleri memleketlerine dönüyorlar.

Bu şeyhin, Zebîd dışında Gassâne adıyla bilinen köydeki kabrini ziyaret ettim. Oğlu Ebu'l-Velîd İsmail'le görüştüm. Beni misafir ettiği için evinde konakladım. Üç günümü onunla geçirdim ve beraberce Fakih Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin ziyaretine gittik. Ebu'l-Hasan, büyük insanlardan... Yemenliler hacca giderken o hep öndedir. Buranın halkı ve çöl bedevîleri Ebu'l-Hasan'a çok saygı gösterirler.

[Cible ve Kibirli Taizz Şehri]

Yolumuza revan olduk. Cible'ye ulaştık. Güzel, küçük bir şehir. Hurma ağaçları, suyu ve meyvesi bol. Fıkıh bilgini Ebu'l-Hasan Zeylaî, Şeyh Ebu'l-Velîd'in geldiğini duyunca hemen onu karşıladı, zaviyesinde konaklattı. Ben de Ebu'l-Velîd ile beraber ona selâm vermişim. Üç gün yanında kaldık. Dönerken dervişlerden birini bizimle gönderdi. Böylece Yemen sultanının payitahtı olan Taizz'e yöneldik.²⁷ Burası Yemen diyarının en güzel ve en büyük şehirlerindedir. Hükümdarların oturduğu şehirlerin genel âdetidir; bura halkı da pek kibirli! Üç mahallesi var. Birincisinde sultan, maiyeti, memlûk askerleri ve ileri gelen devlet adamları oturur. Bu mahallenin adını hatırlamıyorum. İkincisinde emirler ve özel muhafızlar oturuyor; Udeyne ismi veriliyor buraya. Üçüncü mahalle ise halkın yerleştiği asıl semttir. Adı Mehâlib'dir. Orada büyük bir çarşı vardır.

Yemen Sultanı

Yemen hükümdarı, Sultan Mücâhid Nûreddîn Ali'dir.²⁸ Onun babası Müeyyed Hizebruddîn Davud, onun babası Muzaffer Yusuf b. Ali b. Rasûl'dür. Atası, Abbâsî halifelerinden biri tarafından Yemen'e emir olarak gönderilmiş. Bu yüzden Rasûl [=Elçi] adıyla ün salmış ve kendisinden sonra evlâtları bağımsızlaşarak saltanat kurmuşlardır. Bu sultanın oturup kalkma ve ata binme merasimi enteresandır.

Şeyh Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin kabilemize kattığı dervişle beraber şehre vardığımızda kadılar kadısı hadîs bilgini Safiyyüddîn Taberî Mekki'ye çıktık; selâm verdik. Bizi üç gün misafir etti. Dördüncü gün Kadı Safiyyüddîn beni yanına alıp sultanın huzuruna götürdü. O gün hükümdarın halkı kabul ettiği Perşembe günü idi. Hükümdara selâm verdim. Orada selâm verme işi şöyle:

Şehâdet parmağı yere değdiriliyor, sonra başa götürülüp "Allah büyüklüğünüzü daim etsin!" deniliyor.

Ben de bu âdete uydum. Kadı efendinin yaptıklarını tekrarladım. Kadı, hükümdarın sağ tarafına oturdu. Ben de aldığım talimat üzere onun karşısına geçtim. Ülkemi, Sultan Ebû Saîd'i, Mısır'ı, Irak'ı ve Lûr diyarının hükümdarlarını sordu. Tek tek cevap verdim. Oradaki vezire tembih etti; bana ikram

edilsin, kalacağım yer ayarlınsın diye.

Yemen sultanının meclis kurma tarzı şöyle:

O ipek kumaşlarla döşenmiş süslü bir sedire oturuyor. Sağında solunda eli silâhlı askerler bulunuyor. Kılıç, kalkan ve yay tutan takım takip ediyor bunları. Onların karşısında sağa ve sola doğru mabeyinciler, büyük devlet memurları ve sırkâtibi sıralanmakta. Özel muhafız alayının başı olan Emir-i Candar ve "şâvuşiye" [=çavuşlar] adı verilen rütbeli askerler biraz uzakta ayakta bekliyorlar. Sultan oturunca şâvuşiye denilen taife beraberce "Bismillah!" diye bağırır. Kalktığında da böyle yaptıklarından, oradakiler sultanın kalkış ve oturuş vaktini bilirler.

Sultan oturduğu zaman selâm vermesi gerekli olanların hepsi huzura varıp selâm verir, sağ ve solda kendilerine ayrılan yerlere çıkarlar. Hiçbiri başka bir mekâna oturmaz, emredildiği noktaya çöker.

Sultan, emir-i candarlık vazifesinde bulunan komutana:

"Şuna emret, otursun!" diye buyruk verince işaret edilen adam bulunduğu yerden biraz öne çıkarak halıya çöker. Onun önünde sağa ve sola dizilmiş, ayakta bekleyen adamlar vardır, demin bahsettiğimiz gibi...

Sonra yemek hazırlanır. Verilen ziyafet iki türdür. Birine "taâmu'l-âmmе" [=genel sofrа], diğerine "taâmu'l-hâssa" [=özel sofrа] denilir. Özel sofrada sultan, kadılar kadısı, büyük bilginler, fakihler ve kıymetli misafirler yer. Genel sofrada ise diğer bilginler, kadılar, şeyhler, emirler ve kumandanlar yemek yer. Yemekte herkesin yeri bellidir; kimse kimsenin yerine oturmaz, itiş-kakış olmaz. Hint sultanı da aynı şekilde yemek sunardı. Bu usûlü kimin kimden aldığını bilmiyorum.

Yemen sultanının yanında günlerce kaldım. Bana iyi davrandı, nice lütufta bulundu ve bir binek hayvanı hediye etti. Böylece San'a'ya hareket ettim.

San'a eski Yemen ülkesinin merkezidir.²⁹ Bu büyük şehrin binaları tuğla ve alçıdan yapılmıştır. Meyveleri, ağaçları ve ekili arazisi çoktur. Havası ılıman, suyu lezzetlidir. Şaşırılacak bir durum; Hint, Habeş ve Yemen ülkelerinde yağmur yaz mevsiminin en sıcak zamanlarında ve genellikle öğleden sonra yağar! Bu biliniyor; bu yüzden yolcular öğlen vakti bir konağa varmak için acele ederler. Söz konusu ülkelerde yağmur pek şiddetli yağar, bu yüzden şehirliler de evlerine çekilir rahmet inerken. San'a'nın bütün caddeleri kaldırımlı, her yer taşla döşenmiş! Yağmur gökten inince sokaklar tertemiz olur. Bu şehrin câmiî çok güzel. Büyük peygamberlerden birinin kabri de câmiin yanı başındadır.

San'a'dan kalkıp Aden şehrine yöneldik.³⁰ Burası Yemen'in Bahr-i A'zam [=Büyük Deniz, Hint okyanusu] sahilinde bir limandır. Etrafı dağlarla çevrili; yalnız bir yönden giriliyor şehre. Buranın ekili toprağı, ağacı ve suyu yok! Yalnız sarnıçlar var. Yağmur mevsiminde oralarda su toplanıyor. Su çok uzakta. Çöl bedevîleri halktan para ve kumaş almadıkça suya müsaade etmiyorlar.

Aden'de sıcaklar şiddetlidir. Burası Hintlilerin uğrak yeri olan bir liman şehri. Künbâya, Tâna, Kavlem, Kalikût, Fandrayna, Şâliyat, Mencerûr, Fâkenevr, Hinavar, Sendâbûr ve diğer Hint şehirlerinden büyük gemiler gelir buraya.³¹ Hint'in ve Mısır'ın namlı tüccarları burada oturuyor.

Aden halkının bir kısmı ticaretle uğraşıyor. Kimileri de hamallık ve balıkçılık yapıyor. Ticaret erbabı arasında müthiş servet sahipleri var! Bazen bir tacir koskocaman bir geminin tek sahibi olabiliyor; içinde taşıdığı bütün eşya ve malzemeye birlikte! Bu konuda birbirleriyle yarış ediyorlar.

Açık Artırmaya Çıkan Bir Koç

Bana anlatıldığına göre ticaret erbabından biri, kölesini koç almak üzere çarşıya gönderir. Başka bir zengin de aynı gaye ile hizmetkârını göndermiştir. İşe bakın o gün pazarda bir tek koçtan başka yenilecek hayvan yok! İki hizmetkâr arasında müthiş bir açık artırma başlar. Böylece hayvanın fiyatı 400 altına kadar yükselir. Hizmetçilerden biri:

"Benim sermayem [=fiyatım] 400 altın. Eğer efendim çekiştiğimiz malın değerini verirse ne âlâ, yoksa kendi sermayemden bedelini veririm [=kendimi satarım], rakip arkadaşına galip gelirim!" der. Ve nihayet koçu alıp efendisine götürür. Adam işi öğrendiğinde kölesini azat eder, ayrıca 1000 dinar da hediye eder! Diğer hizmetkâr eli boş, içi buruk bir hâlde sahibinin yanına gelince efendi kızar, onun malını alır ve yanından kovar.³²

[Nâsıreddîn Fârî ve Kadı Sâlim]

Aden'de Nâsıreddîn Fârî adıyla ünlenmiş bir tacirin evine misafir oldum. Her gece sofrasında yaklaşık yirmi misafir bulunduğu gibi köle ve hizmetkârlarının sayısı bu rakamdan da fazlaydı.

Bu servete, zenginliğe ve ihtişama rağmen Aden halkının tümü dindar, mütevazı ve iyi yürekli insanlardan oluşur. Yabancıya ikramda bulunur, yoksulu doyurur, çıplağı giydirebilirler. Hak Teâlâ'nın farz kıldığı zekâtı da hakkıyla verirler.

Şehir kadısı erdemli insan Sâlim b. Abdullah Hindî ile görüştim. Babası hamallık yapan bir köle imiş. Ama çocuk kendini ilme adayarak yüksek derecelere gelmiştir. Hakikaten erdemli, seçkin ve âdil kadıdandır. Birkaç gün onun misafiri oldum.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

AFRİKA'NIN DOĞU SAHİLLERİNE YOLCULUK¹

Yirmidokuzuncu Bölüm Notları

Aden'den çıktık. Dört gün deniz yolculuğu yaptıktan sonra Berbere adı verilen zenci taifesinin merkezi olan Zeyla'ya vardık. Berbere ahalisi Şâfiî mezhebindedir. Yaşadıkları bölge bir baştan bir başa iki ayda katedilir. Bu bölgenin başı Zeyla, sonu Makdeşav'dır. [=Mogadişu]. Etinden ve sütünden faydalandıkları develerle geçiniyorlar. Yağının kalitesiyle ün salmış koyunları da var.

Zeyla ahalisi siyah tenli olup çoğu Râfizi'dir. Geniş bir alanı kaplayan Zeyla şehrinin gerçekten büyük bir çarşısı var. Ama buranın, yeryüzündeki mevcut şehirlerin en pisi olduğunu söyleyebilirim! Ortalık balıktan geçilmiyor. Sokaklarda boğazlanan develerin kanları etrafa pis bir koku yayıyor! Oraya vardığımda tehlikeli olmasına rağmen denizde gecelemeği tercih ettik; gemide kaldık, pis olduğu için girmedik şehre.

Tekrar yola koyularak onbeş gün sonra Makdeşav'a [=Mogadişu] vardık.² Gerçekten büyük bir şehir. Halkın devesi çok. Her gün yüzlercesini kesiyorlar. Koyunlar da bol. Makdeşav ahalisi zengin tüccarlardan oluşuyor. Orada, şehrin adıyla anılan kumaşlar üretiliyor, Mısır ve diğer ülkelere sevkediliyor. Bu şehir ahalisinin âdetine göre ne zaman limana bir gemi gelse hemen "sanbûk" denilen küçük kayıklar yanaşır. Her sanbûkta ahalden birkaç genç bulunmaktadır. Onlar kapağı kapalı yemek dolu bir tencere getirip gemideki tacirlerden birine takdim ederek şöyle derler:

"Bu adam benim misafirimdir, bana gelecek!" Gemideki tacir, misafiriğe çağıran gencin evine gider, başka yere gitmez. Tabiî sürekli ticaret yapan ve tanınanlar başka. Onlar kendi istedikleri yerlere giderler.

Bir tacir bu şekilde bir eve konuk olunca ev sahibi onun yanında bulunan eşyayı satıp başka şeyler satın alır onun için... Yöre halkından biri böyle bir tacirden, değerinden aşağı bir şey satın alsa yahut misafirinin izni ve tanıklığı olmaksızın onun mallarından bir şeyler satsa bu satış geçersiz sayılır onlar nezdinde. Oralılar geçimlerini böyle sağlıyorlar...

Benim bulunduğum gemiye çıktıkları vakit birisi yanıma yaklaştı. Ama dostlarımdan biri benim ticaret erbabından olmadığını, bilgin olduğumu söyleyince genç adam kendi arkadaşlarına seslenerek:

"Bu, kadı efendinin misafiridir!" dedi. İçlerinde kadı efendinin adamlarından biri de vardı. O beni kadıya haber verdi. Kadı, öğrencilerinden bir kısmıyla sahile gelerek birini benim yanıma gönderdi. Hemen arkadaşlarımla gemiden çıktım. Ona ve talebelerine selâm verdim. Bana yönelip:

"Allah'ın adıyla! Haydi 'şeyh'i selâmlamaya gidelim!" dedi. Şaşırdım. Şeyhin kim olduğunu sordum:

"Şeyh burada sultana denilir!" cevabını verdi. Bu yörede hükümdara şeyh denilirmiş. Ben itiraz edip:

"Konaklayacağım yere vardıktan sonra şeyhe gideriz!" dediysen de itirazımı reddettiler:

"Buranın töresidir; bir derviş, Hz. Ali soyundan gelen bir şerif yahut muhterem bir insan buraya geldiği zaman hükümdarı görmedikçe konaklayacağı yere gidemez!" Bu ret cevabı üzerine beraberce sultana gittik.

Makdeşav Sultanı, [Halkın Yemek Yeme Tarzı ve Câmideki Merasimleri]

Yukarıda anlattığımız gibi ahali Makdeşav sultanına şeyh diyor. Onun adı Ebûbekir b. Şeyh Ömer'dir. Aslen Berbere taifesindedir.³ Makdeşav yöresinin yerli dilini konuşursa da Arapçayı bilir. Onların âdetinde bir gemi geldiği zaman evvelâ sultanın sanbûku gemiye yanaşır. Nereden geldiğini, sahibinin ve kaptanının kim olduğunu, yükünün neden ibaret olduğunu, taşıdığı tacirlerin kim olduğunu sorar. Sanbûktaki tespit heyeti gerekli malûmatı aldıktan sonra durumu sultana bildirir. O da lâyıık olanları huzuruna çıkarır, misafir eder. Demin bahsettiğim; şu Mısırlı İbn Burhân diye tanınan kadı beni sultanın ikametgâhına götürdüğü zaman genç hizmetçilerden biri kapıya çıkarak selâm verdi ona. Kadı:

"Emaneti ulaştır! Bu adamın Hicaz diyarından geldiğini efendimiz şeyhe ilet!" dedi.

Hizmetçi vaziyeti içeriye haber verip tekrar geri döndü. Elinde tenbûl yaprakları ve fevfel dolu bir tabak vardı. Bana biraz fevfel, on tane tenbûl yaprağı verdi. Kadıya da o kadar verdikten sonra kalan arkadaşlarına ve kadı efendinin öğrencilerine dağıttı. Sonra Dımaşk'ta üretilen cinsten kaliteli gülsuyu ile dolu bir şişe getirip bana ve kadıya serperek:

"Şeyh, bu adamın talebe yurdunda misafir edilmesini emretti!" dedi. Darü't-Talebe diye bilinen bu yer, mürit talebelerin ağırlandığı mekândır. Kadı elimden tutarak oraya götürdü beni. Burası şeyhin ikametgâhı yakınındadır. Güzel döşenmiş; gerekli her şey var içinde. Hizmetçi, şeyhin ikametgâhından yiyecek getirdi. Vezirler arasından misafir işlerine bakan biri onun beraberinde gelerek şöyle dedi:

"Efendimiz size selâm ediyor, hoş geldiniz diyor!"

Sonra hep beraber oturup yemek yedik.

Bunların yiyecekleri yağla pişmiş pirinçten ibaret. Ağaçtan yapılmış kocaman bir kaba bunu yayıyorlar. Üzerine "kûşân" denilen yemek konuluyor;⁴ tavuk, et, balık ve sebzedden oluşur bu. Muz henüz olgunlaşmadan taze süt ile pişirilip bir çanağa konuluyor. Başka bir tabağa yoğurt konularak üzerine tuza yatırılmış limon, sirke, salamura biber salkımları, yeşil zencefil ve anbâ [=mango] denilen Hint meyvesi konuluyor. Anbâ biraz elmaya benziyorsa da dairevî çekirdekleri var. Bu meyve olgunlaşınca gayet lezzetli olur. Ham iken limon gibi ekşidir, bu yüzden sirke içinde muhafaza edilir.

Makdeşav halkı bir lokma pirinçten sonra bu salamuradan alıyor; birini diğerine katık ediyorlar yani...

Bura halkından tek kişi, bizden üç-beş kişilik bir grubun yediği kadar yemek yer handiyse! Onlar hakikaten iri gövdeli ve yağlı insanlar. Yemekten sonra kadı yanımızdan ayrıldı. Üç gün kaldık; huzurumuza günde üç öğün güzel yemekler çıkarıldı, oranın âdeti böyle...

Dördüncü gün –ki Cuma günüydü– kadı, öğrencileri ve şeyhin vezirlerinden biri grup hâlinde gelip elbise sundular. Bunların giysileri, –alt ve üst çamaşırın ne olduğunu bilmedikleri için– şalvar niyetine bele bağlanan kocaman bir ipek peştamal; Mısır yününden mamul kenarları sarkan bir gömlek, Kudüs kumaşından mamul içi astarlı bir cübbe ve yine Mısır kumaşından mamul kenarları işlenmiş bir sarıktan ibarettir. Arkadaşlarıma da durumlarına uygun giysiler verildi. Câmie giderek mahfilin tam arkasında namaz kıldık. Şeyh mahfil kapısından çıkınca kadıyla beraber ona selâm verdik;

"Merhaba!" dedi, kadıya yönelip kendi diliyle bir şeyler konuştu. Sonra;

"Hoş geldin, ülkemize şeref verdin, gönlümüzü hoş ettin!" dedi Arapça. Mescidin avlusuna çıktı. Orada gömülü olan babasının kabri başına gitti. *Kur'an* okudu, dua etti. Vezirler, kumandanlar ve ileri gelen diğer askerler ona selâm verdiler. Bunların selâmı da Yemenlilerinki gibi. Başparmağını evvelâ yere değdiriyor, başına götürüp "Allah izzetini daim etsin!" diyorsun. Mescidin kapısına çıkıp sandaletlerini giyen şeyh, kadıya ve bana bu şekilde giyinmemizi emrederek hemen o civardaki konağına doğru yürüdü. Orada bulunanlar yalın ayak bize eşlik ettiler. Şeyhin başında renkli ipekten yapılmış dört gölgelik vardı. Her gölgeğin üzerinde altından yapılmış bir kuş kabartması bulunuyordu. O günkü elbisesi, Kudüs işi yeşil bir cübbeydi. Altına Mısır işi, bol bir şalvar takmış, beline de ipek bir peştamal sarmıştı. Başında heybetli bir sarık vardı.

Davul çalındı, zurna üflendi. Önünde ve arkasında yüksek rütbeli askerler, yanı başında ise kadı ve bilginler yürüyordu. Bu heyet ile kabul dairesine girerek özel halıya oturdu. Oraya kendisinden başkası oturmuyordu. Vezir, kumandan ve ileri gelen askerler de etraftaki bir sedire oturdular. Bilginler ve fıkıhçılar da kadı ile beraber oturdular. Yatsı namazına kadar böyle sohbet edilip şeyhin imamlığında namaz kılındıktan sonra bütün askerler öne çıkıp rütbeleri sırasınca dizildiler, saf bağladılar. Yine davul çalındı, borular üflendi, zurnalar öttürüldü. Bu esnada hiç kimse yerinden kılmıdamıyordu. Gümbürtü bittikten sonra daha önce anlattığımız gibi herkes parmaklarıyla selâm verdi ve kendi yerine döndü.

Her Cuma günü bu merasimi yaparlar. Cumartesi olunca ahali şeyhin kapısına gelip onun ikametgâhı haricindeki sedirlere oturur. Kadı, fıkıh bilginleri, şerifler, salihler, dervişler ve hacılar ikinci kabul dairesine girerek özel yapılmış ağaç peykelere otururlar. Kadı, kendisine ait sedire yalnız oturur. Herkes kendine ait peykeye oturur. Sonra şeyh kendi makamına kurularak kadıyı çağırır ve onu sol yanına oturtur. Böylece bilginler huzura girer, onların ileri gelenleri şeyhin yanında oturur, diğerleri ise selâm verip çıkarlar. Sonra şerifler gelir. Onların ileri gelenleri de şeyhin önüne oturur, diğerleri selâm verip gider. Eğer misafir iseler onun sağ tarafında otururlar. Daha sonra dervişlerin reisleri ve hacılar gelir. Onların da ileri gelenleri oturur, diğerleri selâm verip çıkar. Onların ardından vezirler, emirler ve yüksek rütbeli subaylar girer, bölük bölük selâm verip çıkarlar. Böylece yemek getirilir. Kadı, şerifler ve mecliste oturma şerefine nail olanlar şeyhin önünde yemek yerler; şeyh onlarla paylaşır ekmeğini. Eğer büyük emirlerden birine iltifat etmek isterse yanına çağırır, beraber sofraya oturur.

Ötekiler genel aşevinde ağırlanır, oradaki sofradan yerler. Burada da şeyhin huzuruna çıkışta uygulanan usûle riayet edilir.

Sonra şeyh kendi konağına gider. Kadı, vezirler, sırkâtibi ve ileri gelen dört emir halkın

meselelerini dinlemek için orada kalırlar. Doğrudan şeriatla ilgili hususlarda kadı hüküm verir. Bunun dışındaki davalara şura üyeleri yani vezirler ve kumandanlar bakar. Eğer sultan [=şeyh] ile istişareyi gerektirecek önemli bir mesele varsa yazı ile iletilir. Adalet gecikmez; cevap bir kâğıdın arkasına yazılmış olarak derhal verilir. Ora halkının töresi böyle!

[Zenciler Diyarı, Monbassa Şehri ve Kulva]

Makdeşav şehrinde gemiye binerek rotamızı Sevâhil bölgesine [=Doğu Afrika]⁵ çevirdik. Amacımız zenciler diyarı olan Kulva [=Kilve] idi. Önce Menbesâ [=Monbassa] adasına⁶ ulaştık. Burası sahile iki günlük mesafede büyük bir ada olup karayla hiç ilişiği yoktur. Ağaçları muz, limon ve diğer portakalgillerden oluşuyor. Ahalisinin "camûn" dediği meyve zeytine benziyor; onun gibi çekirdeği varsa da tatlı. Ada halkı ekip biçmeyle uğraşmaz; tahıl Sevâhil'den gelir. Genellikle muz ve balık yerler. Şâfiî mezhebindedirler; dinlerine bağlı insanlar. Ahşaptan yapılan sağlam mescitleri vardır. Bu mabetlerin her birinin kapısının kenarında birkaç kuyu bulunur. Kuyu dedimse de, gölet gibi; derinliği bir veya iki arşındır. Bir arşın uzunluğunda ince bir değneğin ucuna geçirilen tahta çanak ile göletlerden su çıkarılıyor. Göletler ile mescit çevresinde bulunan arazi aynı seviyede. Mabede girmek isteyen önce ayaklarını yıkar, girmeden önce kapının önünde bulunan hasıra ayaklarını siler. Abdest almak isteyen kişi su kabını uylukları arasına alarak ellerine su döküp abdest alır. Burada herkes yalın ayak gezer. Monbassa adasında bir gece kalarak tekrar gemiye bindik ve Kulva şehrine gittik.⁷ Bu sahil şehri gerçekten büyük. Halkının çoğu tamamıyla koyu siyah tenli zenci! Tıpkı Canâve kabilesinin Lîmî oymağından gelenler⁸ gibi bunların yüzlerinde de çizikler var. Tacirlerden biri bana Kulva ile Süfâle şehri⁹ arasında da yarım aylık bir mesafe bulunduğunu, Süfâle ile bir Lîmî şehri olan Yûfi¹⁰ arasında ise bir aylık mesafe bulunduğunu söyledi. Yûfi'den Süfâle'ye altın tozu getirilir. Kulva dünyanın en güzel şehirlerindedir. Evleri de son derece sağlam. Hepsisi ahşaptır. Damlar "dîs" denilen kamıştan¹¹ yapılmıştır. Orada yağmur çoktur. Bura halkı cihat ehlidir, yani sürekli savaşır. Çünkü zenci kâfirlerle hudutları vardır. Genellikle dindar ve iyi yürekli insanlardır; Şâfiî mezhebindedirler.

Kulva Sultanı

Kulva'ya vardığım zaman oranın sultanı, Ebu'l-Muzaffer Hasan'dı. Çok hediye dağıtan, güzel ahlâklı biri olduğu için ona Ebu'l-Mevâhib [=armağan babası] künyesi verilmiştir.¹² Zenci kâfirlerle savaş eder. Elde edilen ganimetin beşte birini ayırıp *Kur'an*'da belirtilen yerlerle sarfeder. "Zevi'l-kurbâ" denilen payı ise özel bir hazineye koyarak Hz. Ali soyundan gelen şeriflere teslim eder. Şerifler ta Irak, Hicaz ve diğer beldelerden oraya gelirler! Onun yanında Hicaz şeriflerinden oluşan bir gruba rastladım. Muhammed b. Cemmâz, Mansûr b. Lübeyde, Muhammed b. Şümeyle b. Ebû Nümeyy bunlar arasındaydı. Makdeşav'da rastladığım Tebl b. Kubeyş b. Cemmâz da sultanın huzuruna çıkmak istiyordu.¹³ Bu hükümdar çok mütevazıdır. Yoksullarla oturup yemek yer. Din bilginlerine saygı gösterir, şeriflere hürmette kusur etmez.

Kulva Sultanının Erdemine İlişkin Bir Hikâye

Cuma günü namazdan sonra ikametgâhına gidecekti, onun yanındaydım. Yemen yoksullarından biri gelip:

"Ey armağanların babası!" dedi. Bu söz üzerine:

"Buyur! Ne istiyorsun?" cevabını verdi. Yoksul adam:

"Sırtındaki elbiseyi isterim!" deyince;

"Peki, veririm." dedi. Fakat yoksul adam acele ediyor, elbise hemen onun olsun istiyordu. Hükümdar hiç diretmedi:

"Tamam senin olsun!" dedi. Mescide dönüp hatibin odasına girdi. Elbisesini çıkarıp başka bir elbise giydikten sonra fakire dönerek:

"Haydi odaya gir, istediğin elbiseyi al!" dedi. Yoksul adam elbiseyi aldı. Bir bohçaya sararak başına koydu gitti! Halk, hükümdarın tevazu ve cömertliğinden ötürü Hak Teâlâ'ya şükretti. Oğlu bu elbiseyi fakirden alıp karşılığında tam on hizmetkâr verdi. Sultan, halkının bu hâdiseden memnun olduğunu anlayınca fakire ayrıca bir on köle ve iki yük dolusu fildişi hediye etti! Oranın en büyük hediyesi fildişidir, nadiren de altın verilir.

Bu mütevazı ve cömert hükümdar Allah'ın rahmetine kavuşunca onun yerine kardeşi Davud geçmiştir.¹⁴ Fakat Davud, halefinin tam aksine dilenci geldiği zaman şöyle derdi:

"Veren verdi, çekip gitti! Kendinden sonra da verecek bir şey bırakmadı!" Ziyaretçiler aylarca onun yanında kalıp hediye beklediği hâlde birkaç kırıntı dışında hiçbir ikramda bulunmamıştır! Bu yüzden kapısına misafir gelmez olmuştur.

OTUZUNCU BÖLÜM

YEMEN'E DÖNÜŞ, UMÂN VE HÜRMÜZ'E DOĞRU YOLCULUK

Otuzuncu Bölüm Notları

Kulva'dan gemiye bindik, Zafâr'a vardık. Buraya Humûd diyorlar.¹ Burası Hint denizi kıyısında yer alan Yemen şehirlerinin sonuncusudur. Oradan Hindistan diyarına cins atlar gönderilir. Zafâr ile Hindistan arası deniz yoluyla bir ay tutar; müsait bir rüzgâr varsa... Bir keresinde Hint şehirlerinden olan Kalikût'tan Zafâr'a gece gündüz sürekli seyahat ederek yirmi günde ulaştım. Rüzgâr da elverişliydi. Zafâr ile Aden arasında bir aylık mesafe vardır çöl yoluyla. Zafâr ile Hadramevt arasında onaltı günlük, Umân [=Ummân] ile Zafâr arasında ise yirmi günlük mesafe vardır.

Zafâr şehri çıplak bir çöl üzerinde kurulmuş, etrafında ne kasaba var, ne de köy. Çarşı şehir dışında Harcâ denilen bir mıntıkada. Gerçekten pis mi pis, sinekli mi sinekli bir çarşı! Her tarafta balık ve meyve satıldığı için olsa gerek! Balıkların büyük bir kısmı sardalya cinsinden; işin garip yanı, buranın binek hayvanları ve koyunları şu yağlı sardalyaları pek seviyorlar. Bütün yemleri bundan ibaret! Başka hiçbir yerde böylesini görmedim!

Burada satıcıların çoğu, karalara bürünmüş hizmetçi kadınlardan oluşuyor. Zafârlıların başlıca ziraati akdarıdır. Derin kuyulardan çektikleri su ile suvarıyorlar darıyı. İşin usûlü şöyle: Önce kocaman bir kova yapıyorlar; geniş mi geniş ağzının çevresine ipler bağıyorlar. Tabiî, her ip bir kölenin elinde. Bu şekilde kuyuya bırakıyorlar. Su dolduktan sonra hep beraber kuyunun üstündeki sağlam ve yüksek bir direğe çekiyorlar kovayı. Oradan bir sarnıca döküyorlar. Biriken sular tarlalara yayılıyor.

Zafârlıların yetiştirdiği tahılgiller arasında "ales" adını verdikleri buğday da var. Aslında bu bir arpa türüdür. Pirinç Hint'ten getiriliyor, Zafâr halkının büyük bir kısmı pirinç yiyor. Bu yörenin kendine özgü garip bir parası var; bakırla kalayın karışımından yapılmıştır ve başka bir yerde geçmez! Halkının temel meşguliyeti ticarettir. Sadece bu işten kazanırlar. Hindistan ve diğer ülkelerden bir gemi yanaştığı zaman hükümdarın köleleri kıyıya inip bir "sanbûk"a binerek gemiye yaklaşırlar. Geminin sahibine, –o yoksa vekiline– kaptanına ve sorumlu başkâtibine birer kat elbise verirler. Bu üç adamı ata bindirirler, onların önünde sahilden hükümdar sarayına kadar davullar çalınır, zurnalar üflenir. Misafirler vezire ve "emir-i candar"a selâm verirler. Gemide kalanlar için üç gün boyunca yemek tedarik edilir. Üç günün sonunda hükümdarın sarayında yemek yerler. Bütün bunlar gemi sahiplerini ve tüccarları ısındırmak, memnun etmek için yapılıyor.

Zafârlılar mütevazı ve dürüst insanlardır; yabancılara sıcak davranırlar. Giydikleri elbise Hindistan'dan getirilen pamuktan mamuldür. Onlar şalvar yerine bellerine peştamal sarıyorlar. Pek çoğu, beline peştamal bağlamak yetmiyormuş gibi, şiddetli sıcak sebebiyle arkasına da başka bir peştamal alır ve günde birkaç defa yıkanır. Mescitleri çoktur. Her mescitte özel yıkanma bölümleri bulunur. Zafârlılar mahir insanlardır. İpekten, pamuktan ve ketenden güzel kumaşlar dokurlar. Burada yaşayan kadın ve erkeklerin maruz kaldığı yaygın hastalık "kademü'l-fil"dir [=fil ayağı]. Hastanın iki ayağı birden kütük gibi şişer. Erkeklerin çoğu da fitik hastalığına duçar olmuştur.

Zafâr ahalisinin övülecek yanlarından, güzel âdetlerinden biri de sabah ve ikindi namazlarından

sonra birbirleriyle kucaklaşmalarıdır. Bunun bir usûlü de var; en ön saftakiler mescidin kible tarafına dikilirler. Arkada bulunanlar onlara sırayla yaklaşır, böylece kucaklaşırlar. Cuma namazından sonra da olur bu.

Şehrin enteresan yanlarından biri kötü niyetli insanlara yâr olmamasıdır. Kim buraya yağma ve gasp için yönelmişse tuzağı başına yıkılır. Onun kötü niyetiyle bu şehir arasında bir perde çekilir sanki! Meselâ Hürmüz emiri Sultan Kutbeddîn Tehemten b. Tûrânşah² karadan ve denizden Zafâr'a hücum etmiş lâkin Yüce Allah feci bir rüzgâr göndererek Kutbeddîn'in donanmasını hurdahaş etmiştir. Böylece muhasara kırılmış, şehir rahat nefes almıştır. Başka bir olay da şöyle:

Anlatılanlara göre Yemen hükümdarı Melik Mücâhid, Zafâr şehrini amca oğlunun elinden almak için plan yapıyor. Öteki amcazâdesini kendi askerinin başına diyor. Ama amcazâde evinden çıkar çıkmaz başına koca bir duvar yıkılıyor! Hem o hem de çevresinde bulunan bir grup adam can veriyor. Bu hâdiseyi işiten hükümdar kararından vazgeçiyor; şehri muhasara etmiyor, bir daha da bu işin peşine düşmüyor.

[Zafâr Ahalisinin Faslılara Benzeyişi]

Buranın ilginç yanlarından biri de halkının yaşayış, hâl ve âdet bakımından Mağriplilere [=Faslılara] benzemesidir. En büyük câmiin hatibi olan Ali b. İsa'nın evine konuk oldum. Bu adam nüfuzlu biridir, cömerttir. Onun cariyeleri, Faslı hizmetçi isimlerini taşıyordu. Birinin adı Buhayt, diğerinin adı Zâdülmâl... Bu isimleri bu ülke dışında duymadım ben... Ayrıca halkın çoğu başına sarık sarmaz. Her evde duvara asılı, palmiye yaprağından örülü bir seccade bulunur. Tıpkı Faslılar gibi bu seccadede evin reisi namaz kılar. Ana gıdaları akdardır. Bu benzerlik, Sindhâca ve diğer Fas kabilelerinin aslen Himyerî³ olduğuna dair söylentileri güçlendiriyor.

[Şeyh Ebû Muhammed'in Garip Âdeti, Askerin Maaşla İlgili Tutumu]

Bu şehrin yakınında, bahçeler arasında Şeyh Ebû Muhammed b. Ebûbekir İsa'nın zaviyesi bulunur. O, aslen Zafâr ahalisindedir. Şehirliler bu zaviyeye pek hürmet gösteriyor, sabah akşam ziyaret ediyorlar. Bir kimse oraya sığınınca ona hiçbir şey yapamaz sultan! Hattâ bir adam gördüm, senelerden beri zaviyede kalıyor. Oraya sığınmış ve sultan tarafından hiçbir kötü muameleye maruz kalmamıştır. Ben oradayken sultanın başkâtibi tatsız bir olay yüzünden zaviyeye sığındı. Araları düzelineye kadar da orada kaldı! Ben de bu zaviyede bir gece kaldım. Şeyh Ebûbekir'in iki oğlu Ebu'l-Abbâs ve Ebû Abdullah Muhammed'in ziyaretinde bulundum. İki de erdemli insanlar. Ancak bir gariplik oldu; yemekten sonra ellerimizi yıkadığımızda Ebu'l-Abbâs artık suyun bir kısmını içti, geri kalanını da içsinler diye hizmetçisiyle kendi çoluk çocuğuna gönderdi! Onlar iyi ve bereketli gördükleri konuklarına böyle davranıyorlar.

Şehrin kadısı Ebû Hâşim Abdülmelik Zebîdî'nin de konuğu oldum. Benim hizmetimi o yaptı, ellerimi yıkadı, hizmet işini başkasına bırakmadı.

Söz konusu zaviyenin hemen yanında Sultan Mugîs'ten bir önceki hükümdarın türbesi bulunuyor.⁴ Bereketli bir mezar burası. Kim ne dilerse oraya sığınıyor ve isteği kabul ediliyor. Asker bile ay tamam olup maaşı verilmeyince bu türbeye sığınıyor. Maaşını alıncaya kadar burada kalıyor. Oranın âdeti böyle.

[Hûd Peygamber'in Başka Bir Kabri ve Muz Bahçeleri]

Zafâr şehrine yarım günlük mesafede Âd milletinin yurdu olan Ahkaf harabeleri vardır.⁵ Çevresinde bir zaviye bulunmakta ve yine orada deniz kıyısında etrafı balıkçı kulübeleriyle çevrili bir mescit var. Zaviyedeki kabrin üzerinde şöyle yazılı:

"Burası Âbir Oğlu Hûd Peygamber'in kabridir.⁶ Allah'ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın." Daha önce de belirttiğim gibi Dımaşk Mescidi'nin yanı başındaki bir mezarın taşı üstünde Âbir oğlu Hûd Peygamber'e ait olduğu yazılıydı. Ama Ahkaf beldesi Hûd Peygamber'in yurdu olduğuna göre mezarın burası olması daha akla yatkın. Allah bilir doğrusunu.

Zafâr bahçelerinde yetişen muz pek büyüktür. Bu iri meyvelerin bir tanesi tartıldı; tam oniki okıya geldiğine tanık oldum. Hazmı kolay, pek de lezzetli! Orada "tenbûl" ve "nârgîl" [=hindistancevizi] ağaçları da vardır. Aslında bu iki bitki Hint diyarında olur ama Zafâr'ın iklimi oralara benzediği için burada da yetişiyor. Bir de Zebîd şehrinde sultanın bahçesinde küçük nârgîl ağaçları vardır. Tenbûl ve nârgîlden söz açtığımıza göre artık bu bitkilerin özelliklerinden de bahsetmemiz gerekiyor.

Tenbûl

Tenbûl, üzüm çubuğu gibi dikilen bir ağaçtır.⁷ Asmaya nasıl kamıştan çardak yapılıyorsa buna da öyle çardak yapılır. Başka bir yöntem nârgîlin yanına dikilmesidir. Üzüm ve biber nasıl dolana dolana çıkarsa bu da öyle sarılıp çıkar yukarıya...

Tenbûlun meyvesi olmaz, sadece yaprağı için yetiştirilir. Böğürtlen yaprağına benziyor bu yapraklar. En iyi tenbûl sarı olandır. Her gün toplanır yaprakları. Hindistanlılar tenbûle çok önem veriyorlar; bir yolcu konakladığı evin sahibine 5 yaprak tenbûl verse dünyayı hediye etmiş gibi sevinir adamcağız. Hele hele misafir bir de emir veya büyük bir hükümdarsa ne âlâ! Şunu söyleyebilirim ki tenbûl hediye etmek altın ve gümüş vermekten daha makbul görülüyor.

Kullanımı şöyle: Önce hindistancevizine benzeyen küçük bir yemiş diye tarif edebileceğimiz "fevfel"den alınır. Bu yemiş, minik parçalara ayrılınca kadar ufalanır ve ağza atılır. Sonra tenbûl yaprağının üzerine bir parça kireç konulup ağza alınır, fevfel ile çiğnenir. Bu karışımın özelliği, ağza ferahlık vermesi, kötü kokuları gidermesi, hazmı kolaylaştırması ve aç karnına içilen suyun zararını önlemesidir. Cinsî gücü artırdığını da buraya eklemek gerek! Kişi yatmadan önce yastığının başına bu karışımdan bir miktar bırakır. Gece yarısı uyanır yahut hanımı veya cariyesi tarafından uyandırılırsa hemen atıştırır. Böylece uykudayken oluşan kerih kokular defolur! Bana anlatıldığına göre Hindistan'da hükümdar ve kumandanların cariyeleri tenbûlden başka bir şey yemiyorlarmış. İnşallah yeri gelip Hint diyarından bahsettiğimizde bu konuyu ayrıntılarıyla anlatacağız.

Nârgîl Bitkisi

Nârgîl denen şey aslında Hindistan'a özgü cevizdir.⁸ Dünyanın en garip, en hayret verici ağacı dense yeri! Uzaktan bakınca hurma sanırsın; palmiye gibi. Ancak biri ceviz veriyor, diğeri hurma. Nârgîl, iki göz ve ağız gibi delikleri bulunması nedeniyle insan başına benziyor. Etrafında saç benzeyen lifler var! Bu liflerden üretilen iplik gemi tahtalarını birbirine bitişirmede kullanılır. Onlar

gemi yapımında çivi yerine bu ipi kullanırlar. Gemilerin halatı da bundan yapılır. Hindistancevizinin bazı türleri, özellikle Zîbetülmehel [=Maldiv] adalarında yetişen cinsi neredeyse insan kellesi kadar olur.

Oralılar şuna inanıyorlar: Hint hekimlerinden biri padişahın can dostuymuş, ondan büyük saygı görmekteymiş. Ama hekimle vezir arasında müthiş bir düşmanlık baş gösterir. Sonunda hekim:

"Vezirin başı kesilerek gömülürse orada ulu bir hurma ağacı bitecek; meyveleri Hintlilere ve diğer milletlere büyük menfaatler sağlayacak!" der padişaha. Padişah cevaben:

"Peki vezirin başını gömdüğün yerden anlattığın gibi bir ağaç çıkmazsa ne olacak?" deyince hekim:

"Çıkmazsa onun kellesine ne yaptıysan benimkine de aynını yapmanı istiyorum!" cevabını verir. Hükümdarın emriyle vezirin kellesi gider. Hekim bu kelleyi gömer; beyninin içine bir hurma çekirdeği bırakır. Ve toprağı karıştırır. Sonuçta dev gibi bir ağaç yükselir; bildiğimiz hindistancevizi dünyaya gelir.

Bu hikâye uyduruk şeylerdense de yöre ahalisi nezdinde pek meşhur olduğundan anlattık.

[Bitkinin Afrodisyak Özelliği, Yağ, Süt ve Bal şeklinde Yenilişi]

Bedene güç vermesi, yüzdeki canlılığı artırması bu cevizin başlıca hususiyetlerindedir... Ama cinsî isteği artırmadaki başarısı hayret edilecek düzeydedir! Garip bir bitki bu; henüz yeşilken bıçakla baş tarafından bir delik açılrsa serin bir sıvı çıkar içinden hem de pek tatlıdır. Mizacı alevlendiren bu suyun afrodisyak etkisi vardır. Cevizin suyu içilip kabuğu kaşık şeklinde parçalara bölünürse geriye kalan yapışık madde tamamen pişmemek şartıyla kızartıldıkta yumurta tadı verir! Zîbetülmehel adalarında kaldığım birbuçuk sene boyunca daima böyle beslenmişim.

Bu bitkinin ilginç yanlarından biri de yağ, süt ve bal kıvamında yenebilmesidir! Baldan başlayalım; ağaçlara bakmakla görevli "fâzâniye" diye çağrılan hizmetkârlar "atvâk" adı verilen özel kıvamdaki suyu almak için sabah akşam ağaca çıkarlar. Meyvenin olduğu dalı yontup iki parmak kalınlığında bir sap çıkarırlar. Sonra oraya ufak bir kap bağlarlar. Saptan çıkan su, damla damla o kaba dökülür. Eğer sabahleyin asılmış ise hizmetkâr akşamleyin gelir. Elinde ceviz kabuğundan mamul, biri su ile dolu iki bardak vardır. Daldan sızan atvâkla dolu kabı boş bardağa boşaltıp diğer bardaktaki suyla da dalı yıkar. Sonra dalı bir parça yontarak ikinci defa bağlar ufak kabı... Böylece akşamüstü yapılanlar sabahleyin tekrar edilir. Bu maddeden belli bir miktar toplanınca hemen pişirilir; üzümden şıra elde edileceği zaman nasıl kaynatılıyorsa aynen öyle. Bu işlem sonunda faydalı ve leziz bir şerbet çıkar. Hint, Yemen ve Çin tüccarları bu üründen satın alarak ülkelerine götürüp tatlı yaparlar.

Süte gelince; Hindistan'da her evde sandalyeye benzer yüksek bir sedir bulunmaktadır. Evin hanımı, anlatacağımız iş için bunun üzerine kurulur. Elinde ucu demirli bir çubuk vardır. Çubuğun ucundaki demirle cezize bir delik açar. İç kısmını güzelce kazır. Dışarı çıkardıklarını bir kaptan toplar. Bu kırıntılar ıslatılınca renk ve lezzetiyle sütü andıran hoş bir içecek meydana gelir. Hintliler bunu ekmeğe katık ederler.

Yağa gelince; cevizin olgunlaşıp ağaçtan düşmesi beklenir. Sonra parça parça kesilip güneşte

kurutulur. Kurumuş kesikler tencerelerde pişirilerek yağ elde edilir. Bu ürün, kandillerde yakıldığı gibi katık olarak da afiyetle yenir. Ayrıca kadınlar saçlarını gür ve parlak yapmak için bunu kullanırlar. Çok yararlı bir nimet!

Zafâr Sultanı

Zafâr hükümdarı Sultan Mugîs b. Melik Fâiz'dir.⁹ Bu zât Yemen hükümdarının amcazâdesi oluyor. Babası, onu Zafâr emirliğine tayin etmiş olan Yemen hükümdarı idi; her sene hediye göndermek zorundaydı Mugîs ve bu işi aksatmazdı. Nihayet bağımsızlığını ilân ederek pederine armağan göndermekten vazgeçmiştir. Yemen hükümdarı savaşa niyetlenerek diğer amcazâdesini gönderdiyse de adam evinden çıkıp arkadaşlarıyla beraber iken başlarına duvar yıkılmış, daha önce anlattığımız gibi!

Sultan Mugîs'in şehir içinde oralılarca "hısn" [=kale, korunak] denilen bir konağı var; gayet büyük ve geniş. Câmi onun tam karşısındadır.

Burada her gün ikinci namazından sonra sultanın kapısı önünde davul, boru ve zurna çalmak âdettir. Her Pazartesi ve Perşembe günleri askerler sultanın kapısına gelip kabul dairesinin dışında bir saat bekler, sonra dönüp giderler. Sultan dışarı çıkmaz, onu kimse görmez. Yalnız Cuma günü namaz kılmak için dışarı çıkar ve namazdan sonra hemen konağına döner. Ama kabul dairesine girmekten de kimseyi menetmez. Buranın kapısında "Emir-i Candar" [=özel muhafızların komutanı] oturarak dilek ve şikâyet sahiplerinin müracaatlarını kabul eder. Durumu sultana arzeder, ondan aldığı cevabı halka duyurur.

Hükümdar hayvanına binmek isteyince silâhları, bineği ve köleleri köşkten şehir dışında nakledilir. Hemen altın işlemeli beyaz bir çarşafı örtülmüş tahtirevanı taşıyan deve getirilir kapı önüne. Sultan, nedimi ile kimseye görünmeyecek şekilde bu tahtirevana biner. Bahçesine geldiği zaman niyetinde at varsa deveden inip ata biner. Yolculuk esnasında onun güzergâhında hiç kimsenin bulunmaması, onun bineğinin hiçbir mazeret için durdurulmaması gerekir. Eğer buna riayet etmeyen biri çıkarsa ona okkalı bir dayak atılır. Bu yüzdendir ki sultanın konağından çıktığını işiten halk, onun gideceği noktalardan çekilir, çil yavrusu gibi dağılır.

Mugîs'in veziri Fakih Muhammed Adenî'dir. Bu adam önceleri özel mürebbi imiş, Sultana okuma yazmayı o öğretmiş. Sultan tahta geçerse onu vezir yapacağına dair vaatte bulunmuş. Böylece Mugîs tahta geçince beriki de vezir olmuş. Ama vezir dedikse de normal bir "nâib" [=hükümdar yardımcısı] gibi vazife yapmıyor, ismi öyle.

[Umân'a (=Umman) Geçiş, Balık Kemiğinden Evler ve Laham]

Zafâr'da Masîra adası ahalisinden Ali b. İdris'in küçük gemisine binerek Umân'a [=Umman] yöneldik. İkinci gün Hâsik limanına ulaştık.¹⁰ Orada balıkçılıkla uğraşan Araplar oturuyor. Hâsik limanında "kümdür" boldur. Bu bitkinin yaprakları pek ince. Ortası kesilince süte benzer bir sıvı damlayıp yapışıyor. İşte "lubbân" [=günlük denen tütsünün] hammaddesi olan sakız budur.¹¹ Buralıların geçim kaynağı balıkçılıktır. Hele "laham" [=veya luhme, büyük testere balığı] denilen bir balık var ki köpek balığına benziyor. Bu hayvan dilim dilim kesilir, güneşte kurutulup afiyetle yenir. Yörenin ahalisi evlerini balık kemiğinden, tavanlarını da deve kemiğinden yapmıştır!

Hâsik'ten hareket ettik. Dört gün denizde ilerledikten sonra Lum'ân dağı diye bilinen bir yalnız adaya vardık. Tam dorukta duvarları taştan, çatısı balık kemiğinden yapılmış bir kulübe vardır. Hemen yanı başında yağmur sularının biriktiği bir gölet bulunmaktadır.

Lum'ân Dağında Görüştüğüm Ermiş

Bu tek dağdan oluşan adanın kıyısına demir attıktan sonra,¹² demin bahsettiğimiz kulübeye çıktık. Orada uyuyakalmış bir ihtiyara rastladık. Selâm verdik uyandı; işaretle karşılık verdi selâmımıza. Ona pek çok şey söyledikse de bir kelime dahi cevap vermeyip başını sallamakla yetindi. Gemide bulunanların getirdiği yemeği kabul etmedi. Dua istedik, dudaklarını kımıldattı ama ne dediğini bilmiyoruz. Bu adam sırtına yamalı bir elbise, başına keçe külâh geçirmişti. Yanında ne su kabı, ne ibrik, ne ucu mızraklı değnek, ne de ayağına geçirebileceği çedik vardı. Gemiciler bu yaşlı ihtiyarı Lum'ân dağında hiç görmediklerini söylediler.

O gece dağın kıyısında kaldık. İhtiyarla beraber kıldım ikindi ve akşam namazlarını... Ona ne zaman yemek getirdiysek reddetti. Yatsıya kadar namaz kılmaya devam etti. Sonra izin verdi. Beraber yatsı namazını kıldık. Adamın sesi tatlıydı; güzel *Kur'an* okuyordu. Yatsı namazının bitiminden sonra bize dönmemizi işaret edince vedalaşıp ayrıldık. Hareketleri hayretimizi artırıyordu. Ben ayrıldıktan sonra içime düşen merakla tekrar onun huzuruna varmak istedim. Yaklaştım ama heybetinden tirtir titredim! Arkadaşlarım yanıma geldi. Onlarla beraber döndüm.

[Kuşlar ve Denizaslani]

Tekrar gemiye bindik, iki gün sonra Cezîretü't-Tuyûr [=Kuş adası]¹³ denilen yere vardık. Burada hiç ev yok; susuz bir yer. Adaya çıktığımızda her tarafta serçeye benzeyen fakat biraz daha büyük kuşlar gördük. Gemiciler bu kuşların yumurtasını alıp pişiriyorlar. Öyle çok avlayıp yediler ki! Hem de hiç kesmeden! Yanımda Masîra ahalisinden olup Zafâr'da oturan bir tacir vardı; Müslim adında. Baktım o da ötekilerle beraber bu kuştan aynı tarzda yiyor; ben ayıplayınca utandı;

"Boğazladıklarımı zannettim, o yüzden yedim!" dedi. Mahcubiyetinden ötürü benden uzak durdu, ben çağırmadıkça yaklaşmıyordu. O günlerde gemi seyahatimde daima hurma ve balık yedim. Gemiciler sabah akşam Farsça şîr-i mâhî [=suaslanı] denilen bir tür [kaya] balığı¹⁴ avlıyorlardı. Şîr, aslan demek, mâhî ise balık anlamına geliyor. Bu hayvan bizim oralarda "tâzzert" denilen balığa benziyor. Gemiciler onu parça parça ettikten sonra kızartıp herkese dağıtıyorlar; ayrım gözetmeden. Hurma ile beraber yiyorlar onu. Yanımda Zafâr'dan aldığım bir parça ekmek ve peksimet vardı. Bunlar bitince ben de onlara katıldım, bu balıktan yedim.

Kurban Bayramı'nı denizde geçirdik. O gün müthiş bir rüzgâr esiyordu. Sabahtan akşama kadar devam etti, neredeyse batacaktık!

Yolculardan Hıdır'ın Kerameti

Gemide bizimle beraber seyahat edenler arasında Hint yöresinden gelmiş Hıdır adlı bir hacı vardı. *Kur'an-ı Kerim*'i ezbere bildiği ve güzel yazı yazdığı için ona Mevlânâ [=Efendimiz] deniliyordu. Denizin kabardığını görünce cübbesini başına çekerek uyur gibi yaptı. Tehlike geçince sordum:

"Mevlânâ Hızır, ne gördün?" Şu cevabı verdi:

"Güçlü bir fırtına başladığı vakit gözümü açar, ruhları çekip alacak melekler geliyor mu diye bakarım. Bunları görmezsem Allah'a şükrederim. Çünkü gemi batacak olsa meleklerin gelmesi gerekir! Sonra gözlerimi kapar, bir süre geçince de açıp yine bakarım. Hak Teâlâ tehlikeyi başımızdan savana kadar böyle yaparım ben!"

Daha önce bir tüccar gemisi bu denizde sulara gömülmüş. Yolculardan ancak biri canını kurtarabilmiş.¹⁵

[Masîra Adası ve Hain Kılavuzla Aramızda Geçenler]

Bu gemide öyle bir şey yedim ki o güne kadar hiç tatmamıştım. Daha sonra da aynısını yemedim. Umân tüccarlarından biri, un hâline getirilmemiş mısırı pişirip üzerine "seyelân" denilen hurma balından dökerek garip bir yemek yapardı. Hep bundan yerdik.

Yolculuğumuza devam ederek gemi sahibinin yurdu olan Masîra adasına vardık.¹⁶ Burası gerçekten büyük bir ada. Halkı balıkçılıkla geçiniyor. Demir atılan nokta, kıyıdan epey uzakta olduğu için adaya çıkmadık. Zaten kuşları kesmeden yediklerini gördüğüm zaman bu adamları gözüm tutmamıştı. Sevmemiştim! Bir gün kaldık. Gemi sahibi adadaki evine gitti, sonra geri döndü.

Bir gün bir gece süren yolculuğun ardından deniz kıyısında bulunan Sûr kasabasının limanına vardık.¹⁷ Büyük bir kasaba. Oradan bakıldığında, bir dağ eteğinde kurulu Kalhât şehri görülüyordu; hem de pek yakın gibiydi. Gemicilerle beraber olmaktan hoşlanmadığım için yürüyerek oraya gidip akşamlamak istedim. Nasıl gidileceğini araştırdım; kılavuzluk etmek üzere gemicilerden birini kiraladım. Demin bahsettiğim Hintli Hızır da beraberimdeydi. Arkadaşlarımı, ertesi gün buluşmak üzere eşyamla birlikte gemide bırakmıştım. Gerekli çamaşırları kılavuzun sırtına verdim; taşımak zahmetine katlanmamak için. Benim elimde sadece bir mızrak vardı. Kılavuz niyetini bozdu. Elbiselerimi sahiplenme sevdasına düştü. Bizi met ve cezirin etkili olduğu bir kanala götürdü! Orayı benim elbiselerimle geçmek istedi, itiraz ettim:

"Yalnız geç, elbiseleri yanımıza bırak, geçebilirsek biz de geçeriz! Yok geçemezsek başka bir yol bulmaya çalışır, daha yukarı çıkarız!" dedim.

Geri döndü. Biraz sonra bazı insanların orayı yüzerek geçtiğini görünce berikinin niyetinin bizi boğup elbiseleri almak olduğunu farkettilik. Ben hemen harekete geçtim. Tedbirimi aldım. Mızrağı sallayıp tehdit ettim. Kılavuz benden ürktü. Ve bir geçit buluncaya kadar yukarı tırmandık. Susuz bir alana vardık, sıkıntıya düştük! Neyse ki Hak Teâlâ bize bir atlı adam gönderdi, yanında arkadaşları da vardı. Onlardan biri yükündeki kırbayı bize uzattı, hemen sarıldık suya!

Şehrin hâlâ yakın olduğu düşüncesiyle yola devam ediyorduk, oysa bizimle şehir arasında koca koca çukurlar vardı! Bu yüzden yolumuz epeyce uzadı. Akşam olunca kılavuz bizi ne idüğü belirsiz, epey taşlık ve yolsuz bir sahilden götürmek istedi. Anlıyorduk; niyeti bizi şaşırtıp endişeye düşürerek elbiseleri kaçırmaktı! Ben yine itiraz ettim:

"Şu önümüzdeki yolu takip edeceğiz, başkasını değil!" Bulduğumuz yerden denize bir mil mesafe

vardı. Karanlık çöktü, kılavuz mırıldandı:

"Şehir yakın, gelin yürüyelim; şehir dışında yatar sabahı bekleriz!" Ama ben yolda birinin saldırmasından korkuyordum. Şehre ne kadar yol kaldığını da bilmiyordum. Sert sert söyledim:

"Yolun kenarında bir yerde konaklamak ve sabahleyin şehre girmek daha uygundur!" dedim. Gelirken ileride, tepelerde gördüğüm adamlardan şüphelenmişim, hırsız olabilirlerdi. "Bunların bakışından sakınmak lazım!" diyordum kendi kendime. Ama yanı başımdaki adam iyice susamıştı, beni dinlemedi. Ben yoldan ayrılp mugaylan ağaçlarından birine yöneldim. Aslında çok yorulmuşum ama kılavuzdan çekiniyordum. Bu yüzden belli etmedim bitkinliğimi. Arkadaşım hastaydı, hâlsizdi. Kılavuzu ikimizin arasına alıp elbiseleri yattığım minderin altına koydum. Mızrak yine elimdeydi. Arkadaşım ve kılavuz uyuyakaldılar. Ben uyumadım. Bu arada gözümü dört açarak kılavuza bakıyordum, herif ne zaman kımıldasa hemen bir şeyler mırıldanıyor, uyanık olduğumu belli ediyordum! Sabaha kadar böyle kaldık, sonra yola çıktık. Yol üzerinde şehre malzeme getiren adamlara rastladık. "Bize su bul!" diyerek kılavuzu gönderdik. Arkadaşım elbiseleri aldı. Şehirle aramızda çukurlar, hendekler vardı hâlâ. Neyse ki kılavuz su getirdi, içtik rahatladık. Hava ateş gibiydi.

[Kalhât Şehri, "Hâricî" Olan Umânlılar]

Şehre varana kadar canımız çıktı! Pabuçlarım ayaklarımı öyle sıkıyordu ki tırnaklarımın çevresinden kan sızacaktı neredeyse.

Büyük giriş kapısına vardığımızda görevlinin sözleri bizim için sınav sonunda kazanılan ödül gibiydi;

"Benimle beraber şehir emirinin yanına geleceksin! Durumunu ve nereden geldiğini öğrenmeli emirimiz!" dedi bana. Emir in huzuruna çıktım. İyi huylu, efendi bir adamdı. Bana hâl-hatır sordu. Emir beni kendi kasrında konuk edince sevindim; altı gün onun yanında kaldım, ayaklarımın ağrısı geçmediği için bu süre içinde hiç dolaşamadım.

Kalhât şehri¹⁸ deniz kıyısında; çarşıları çok güzel. Duvarları kaşânî denilen çinilerle kaplı. Şirin bir mescidi var. Oradan deniz ve liman görülüyor.

Burayı ermiş bir kadın olarak bilinen Bîbî Meryem¹⁹ yaptırmış. Bura ahalisi "bîbî" kelimesini hür ve soylu anlamında kullanıyor. Kalhât şehrinde yediğim balığı başka bir ülkede yemedim. Bu balığı bütün et türlerine tercih ederim. Çok lezzetliydi! Evvelâ ağaç yaprakları üzerinde kızartılıyor sonra üstüne pirinç konuluyor ve afiyetle yeniyor.

Buranın pirinci Hindistan'dan getirilir. Kalhât ahalisi genelde tüccardır. Onlar Hint denizinden gelen mallarla geçimlerini sağlıyorlar. Limana bir gemi yaklaşınca yüzleri gülüyor, sevinçle ileri atılıyorlar. Kendileri Araptırlar ama konuşma tarzları fasih değildir, onlara özgüdür. Söyledikleri her kelimeye mutlaka "lâ" harfini ilâve ederler. Meselâ, "Te'kul lâ?" [=yiyecek misin?], "Temşî lâ" [=yürüyecek misin?], "Tef'al kezâ lâ" [=böyle yapacaksın hâ?] derler. Ahalinin çoğu Hâricî mezhebinden ise de onları yöneten Hürmüz hükümdarı Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten]²⁰ Sünnî olduğu için kendi mezheplerini fazla açığa vurmuyorlar.

Kalhât yakınında Tîbî diye bilinen şirin bir köy var. Buranın suyu boldur. Yeşili gür, bahçesi çoktur. Kalhât'ın meyve ihtiyacı buradan karşılanıyor. "Murvârî" diye ünlenen muz cinsi de burada yetişir. Murvârî Farsça bir kelimedir; inci anlamına geliyor. Murvârî buradan Hürmüz'e ve diğer ülkelere ihraç ediliyor. Yörede tenbûl de yetişiyor ama yaprağı küçük. Bu taraflara hurma Umân'dan getiriliyor.

Yolculuğumuza devam ettik. Umân'a yöneldik.²¹ Altı gün çöl yürüyüşü yaptıktan sonra yedinci gün Umân'a ulaştık. Buranın toprakları çok bereketlidir. Her taraf ağaç ve su! Cins cins meyveler sarmış her yanı. Hurma bahçeleri sıra sıra.

Umân diyarının başşehri Nezvâ'dır; oraya vardık. Burası, bir dağ eteğine kuruludur. Etrafı bahçe ve çaylarla çevrilidir. Çarşıları güzel, câmileri tertemiz ve büyük. Bura halkının âdeti, yemeği câmi avlusunda yemektir. Yemek vakti gelince herkes ne hazırladıysa oraya getirir, toplu hâlde afiyetle yerler. Yolcular, gelip gidenler, misafirler de hemen oraya oturup nasiplerini alırlar. Ahali cesur ve yiğit insanlardan oluşuyor. Aralarında kavga da eksik olmuyor! Buralılar Hâricî mezhebinin İbâdiye²² koluna mensuptur. Cuma namazını öğle namazı gibi dört rekât kılarlar. Namazdan sonra imam *Kur'an*'dan bazı âyetler okur, hutbeye benzer şeyler söyler ve Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer hayırla yâdedilir. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri söylenmez; sükûtle geçilir. Eğer [bir rivayetin aktarılması için] Hz. Ali'nin ismini anmak gerekiyorsa üstü kapalı olarak "racül [=adam] dedi ki" şeklinde söylerler. Meselâ "racülden şöyle bir rivayet var" yahut "racül şöyle der" gibi... Kahrolası eşkıya İbn Mülcem'e de selâm gönderir, onu rahmetle anarlar! Onun için "Fitnenin belini kıran ermiş insan" diyorlar!

Bura hatunlarının ahlâkı çok bozuk! Erkekler onların edepsizliğini hoş görüyor, ayıplamıyor. Biraz sonra anlatacağımız hikâye de bu konuya dairdir.

Umân Sultanı

Umân hükümdarı, Ezd b. Gavs kabilesinden bir Araptır. Ona Ebû Muhammed b. Nebhân diyorlar. Lûr diyarının hükümdarlarına nasıl "Atabek" deniliyorsa, Umân sultanlarına da "Ebû Muhammed" unvanı verilir. Bu adam âdeti gereği konağının kapısı önüne oturur, orada meclis kurar. Ortalıkta mabeyinci ve vezir yok! Yabancı yahut yerli hiç kimsenin huzura çıkmasına engel olunmaz. Herkes eşit! Hükümdar, Arap geleneğine uyarak misafire ikram eder, durumuna göre para verir. O dürüst biridir ama onun verdiği ziyafette ehlî [=yabanî olmayan] eşek eti yenilir. Çünkü onlar eşek etinin helâl olduğuna inanıyor, çarşılarda bile alıp satıyorlar... Ama misafirlerden ve yabancılardan bunu gizliyorlar.

Umân diyarında Zekî [=İzkî] diye bilinen bir şehir var. İçine girmedim ama anlatılanlara göre pek şaşaalı büyük bir şehirmiştir. Kurayyat, Şebâ, Kelbâ, Huvarfekkân [=Horfekkân] ve Suhâr da Umân şehirlerindedir. Buralar şenlikli şehirlerdir. Çoğu, Hürmüz Hükümeti'nin idaresi altında.

Umânlı Bir Kadın ve Sultan

Bir gün Sultan Ebû Muhammed b. Nebhân'ın yanında bulunuyordum. Yüzü çok güzel, alımlı mı alımlı, genç bir kadın yanaştı. Önümüzde durdu. Sultana yönelerek:

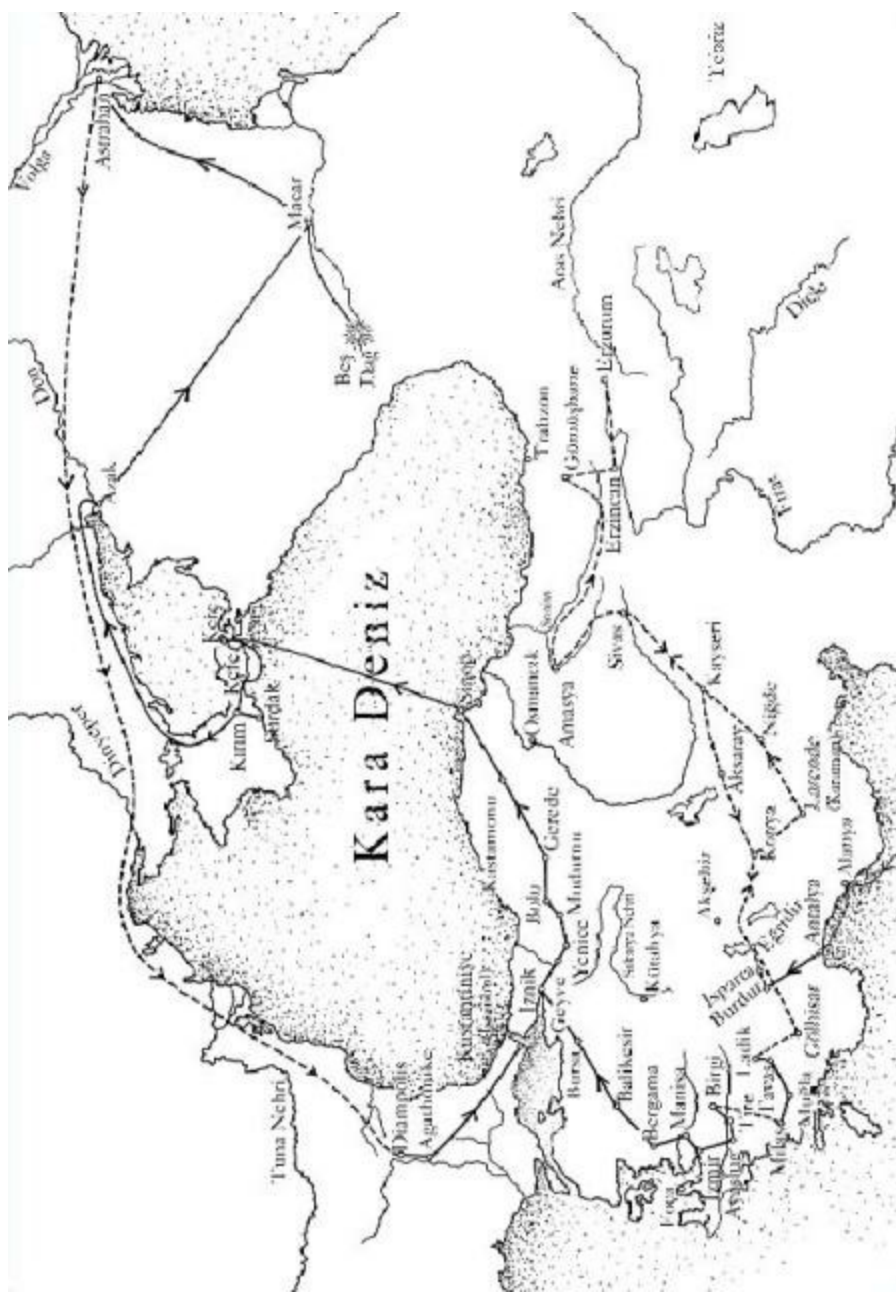
"Ebû Muhammed! Şeytan kafamda cirit atıyor, azdım!" dedi. Sultan:

"Git! Şeytanını da kov gitsin!" cevabını verdiği hâlde kadın ısrar ediyordu:

"Senin yanındayken gücüm yetmiyor buna Ebû Muhammed!" Ama Sultan kararlıydı:

"Buradan git de ne istersen yap!" dedi.

Daha sonra öğrendiğime göre böyle kadınlar sultana yanaşıyor, onun himayesine girerek türlü çirkeflere bulaşıyormuş. Bunların ne babaları ne de akrabaları kıskançlıklarını belli eder! Buna güçleri yetmez. Çünkü kadını öldürseler derhal öldüreni öldürürler. Zira kadın sultanın himayesinde olur!²³

Anadolu, Deşt-i Kıpçak ve İstanbul seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'A SEYAHAT, HAC İÇİN HİCAZ'A DÖNÜŞ VE ANADOLU'YA YÖNELİŞ

Otuzbirinci Bölüm Notları

Umân'dan çıktık, Hürmüz diyarına yöneldik. Mûgistan diye de adlandırılan Hürmüz şehri deniz kıyısına kurulmuştur. Tam karşısında Yeni Hürmüz var. İkisinin arası üç fersah. Yeni Hürmüz aslında bir adadır; oraya vardık. Merkezi Ceravn diye bilinen büyük ve güzel bir şehir. Çarşıları tıka basa yiyecek ve giyeceklerle dolu. Burası Hint ve Sint ülkelerinin ana limanıdır. Hint'ten gelen ballar buradan Irakayn, Fâris ve Horasan bölgelerine sevkediliyor. Bu şehir aynı zamanda hükümdarın da payitahtıdır.¹ Ada bir baştan bir başa bir günde katedilecek uzunlukta. Arazinin büyük bir kısmı tuzludur; "dârânî" cinsinden olan bu tuz bir sürü işe yarar.² Dağlardan sökülen tuz, süslü kapların yapımında ve üzerine kandil konulan [yüksek] fenerlerde kullanılır. Buralıların temel gıdası balık ile Basra ve Umân'dan getirilen hurmadır. Şöyle diyorlar:

"Hurma vu mâhî, lôti pâdişâhî!" yani "Hurma ve balık hükümdar yemeğidir." Bu adada su çok kıymetli. Gözelerin dışında göletler inşa edilmiş, yağmur suyu biriksin diye. Hepsisi de şehirden uzakta olduğu için halk kırbalarla yola çıkıyor ve suyu doldurduktan sonra sırtlarına yükleyip sahile, oradan da kayıklarla şehre naklediyorlar.

[Kapı Gibi Balık İskeleti, Aksaraylı Bir Şeyh ve Hızır'ın Ziyaretgâhı]

Burada garip bir şey gördüm. Büyük câmiin kapısına yakın bir yerde; kapıyla çarşı arasında bir balık başı var. Hafif bir tümsek gibi heybetli! Gözleri koca koca iki kapıya benziyor! Halk bu gözlerin birinden giriyor, diğerinden çıkıyor.³

Ceravn'da Şeyh Ebu'l-Hasan Aksarâyî ile görüştim. Bu adam aslen Anadoluludur. Beni güzelce ağırladı. Sonra ziyaretime geldi. Bir kat elbise ve "sohbet kemeri"⁴ denilen özel bir kuşak verdi. Elbise onunla sarılıp toplanıyor. Bu kemer oturmaya yarar bir dayanak gibi. İran dervişlerinin çoğu bunu takmayı âdet hâline getirmiştir.

Şehirden altı mil uzaklıkta bulunan bir ziyaretgâhın Hızır-İlyas'a [=Hızır-İlyas] ait olduğu söylenmekte. Allah'ın rahmeti ve esenliği onları kuşatsın. Rivayete göre Hızır orada namaz kılmıştır. Hakikaten bereketi gün gibi açık bir yerdir orası. Yanı başındaki zaviyenin şeyhi gelip geçenlere, misafirlere ilgi gösteriyor, hizmet ediyor. Onun yanında bir gün kaldık ve ertesi gün hareket ettik.

Yeni Hürmüz adasının bitiminde dünyadan elini eteğini çekmiş arif bir adamın ziyaretine gittim. Kendi oyduğu bir mağarada kalıyor! Uzlete çekildiği bir köşe, bir oturma odası ve cariyesinin kaldığı bir evceğiz var bu oyukta! Hizmetkârları dışarıda koyun ve sığır otlatıyorlar. Bu adam eskiden büyük tüccarmış. Hacca gittikten sonra tüm ilişkisini kesmiş dünya ile ve ömrünü ibadete adanmış. Mallarını kendi adına çekip çevirsin diye dostlarından birine teslim etmiş. Orada bir gece kaldık. Bize iyi davrandı. Allah ondan razı olsun. Zaten iyi kalplilik ve ibadet nuru yüzünde parlıyor adamın.

Hürmüz Sultanı Kutbeddîn [ile Yeğenleri Arasında Meydana Gelen Olaylar]

Hürmüz sultanı, Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] Tûrânşah'tır.⁵ Mütevazı ve güzel ahlâklı biridir. Payitahtına erdemlilerden, dervişlerden ve şeyhlerden kim gelirse gelsin mutlaka gereken alâka ve saygıyı gösterir. Âdeti böyle. Oraya vardığımızı kardeşi Nizâmeddîn'in iki oğluna karşı harbe hazırlanıyordu.⁶ Pahalılık ve kıtlık adaya kâbus gibi çökmüştü. Vezir Şemseddîn Muhammed b. Ali ile Kadı İmâmeddîn Şonkârî [=Şavankârî], ileri gelenlerden oluşan bir heyet ile yanımıza teşrif ettiler, özür beyanında bulundular; savaş hazırlıklarından ötürü. Her gece savaşa girecekmış gibi bir hâli yaşıyorlar. Onun yanında onaltı gün kaldık. Ayrılacağımız zaman dostlarımdan birine dedim ki:

"Hükümdarı görmeden nasıl döneriz?" Böylece vezirin konağına gittik. Burası bizim misafir olduğumuz zaviyenin yakınında bir yerdi. Ben öne çıktım:

"Sultanı selâmlamak istiyorum!" dedim.

"Bismillah!" dedi vezir, elimden tutarak hükümdarın yanına götürdü.

Hükümdarın konağı deniz kıyısındaymış. Civarında birkaç tekne yatıyor. Orada daracık ve pasaklı bir elbiseyi sırtına geçirmiş, başına da sarık yerine çaput sarmış bir ihtiyar gördüm; vezir ona selâm verdi, ben de verdim. Onun hükümdar olduğunu anlayamadım! Yanında kızkardeşinin oğlu Alişah b. Celâleddîn Kîcî vardı. Aramızda tanışıklık bulunduğu için hemen konuşmaya başladım. Vezirin biraz sonra söze girip sultanı bana tanıtmaya üzerine evvelâ yeğeni ile sohbet ettiğim için mahcup oldum, özür diledim! Hükümdar oradan kalktı, evine ilerledi. Kumandanlar, vezirler ve devlet ricali de onu takip ettiler. Ben de refakatimde bulunan vezirle beraber yürüyordum. Biraz sonra binanın içinde sedirine kurulmuş hâlde buldum onu ama üzerindeki elbiseyi değiştirmemişti. Elinde çok kıymetli, eşi benzeri görülmeeyen bir inci tespih vardı. İnci avlama noktaları bu adamın hükümranlığı altındadır. Kumandanlardan biri onun yanına oturdu, ben de kumandanın yanına oturdum. Hükümdar bana hâl hatır sordu. Ne zaman geldiğimi, bugüne kadar hangi sultanlarla karşılaştığımı merak ediyordu. Ben de cevapladım. Biraz sonra yemek geldi. Orada bulunanlar sofraya oturduysa da sultan onlarla beraber yemedi. Kalktı, ben de kalktım. Ona veda edip ayrıldım.

Hükümdarla yeğenleri arasında süregelen savaşın nedeni şuydu:

Kutbeddîn bir gün Yeni Hürmüz'den kalkıyor, gezmek ve neşelenmek niyetiyle Eski Hürmüz'e açılıyor gemiyle. İki şehir arasındaki mesafe demin belirttiğimiz gibi üç fersahtır. Bu esnada kardeşi Nizâmeddîn ayaklanarak hükümranlığı kendine lâyük bulunduğunu ilân ediyor. Ada halkı derhal askerle bir olup Nizâmeddîn'e biat ediyorlar. Bu arada Kutbeddîn can korkusuyla Kalhât'a gidiyor denizden. Orada aylarca kalıp bir donanma hazırlıyor, adaya yöneliyor ama buralılar Nizâmeddîn ile bir olup Kutbeddîn'e karşı koymaya karar vermişlerdir. Onu korkunç bir hezimete uğrattıyorlar. Melûl mahzun Kalhât'a dönen Kutbeddîn birkaç defa daha şansını deniyor ama başaramıyor. Nihayet kardeşinin hanımlarından biriyle gizlice haberleşerek onu zehirliyor. Nizâmeddîn zehrin etkisiyle ruhunu teslim edince kendisi derhal adaya geliyor ve tahta oturuyor. Kardeşinin oğulları ise yanlarına aldıkları zengin hazine ve askerle beraber inci avlama mekânı olan Tayf adasına kaçıyorlar. Buraya gelmeye çalışanların yolunu kesiyor, sahilde bulunan tüm şehirleri yağma etmeye başlıyorlar. Hattâ büyük bir kısmını da harap ediyorlar. İşte savaşın sebebi budur.

[Türkmenler Diyarından Geçiş, Zehirli Rüzgâr]

Huncubâl'da oturan ermiş bir adamla görüşmek üzere Ceravn'dan yola çıktık. Denizi geçtikten sonra Türkmenlerden binek hayvan kiraladık. Bu bölge Türkmenlerle meskûn. Son derece cesur oldukları ve güzergâhı iyi bildikleri için onlar olmadan burada seyahat etmek imkânsız! Yolumuz dört gün süren geniş bir çöldü; etrafta çöl Arapları vardı. Anlatılanlara göre Temmuzla Haziran aylarında zehirli bir rüzgâr eserek insanları telef ediyormuş.⁷ Bu rüzgâr nedeniyle zehirlenen adam gömülmek üzere yıkanınca organları birbirinden ayrılırmış! Hakikaten bu yüzden çölde ruhunu teslim etmiş kimselere ait pek çok mezar bulunuyordu, ötede beride! Yolculuğumuzu geceleyin yaptık. Güneş doğunca mugaylan ağaçlarının gölgesinde dinleniyorduk. İkindiden sonra tekrar yola koyularak yine sabaha kadar yola devam ediyorduk.

Cemal Lûk'un Hikâyesi

Bu civarda eskiden Cemal Lûk namıyla meşhur bir eşkıya yaşarmış.⁸ Sicistan ahalisinden olan bu adam İran asıllıymış. Lûk, kesik elli demektir. Cemal'in eli bir çatışmada kesilmiş. Yanında Arap ve Acem ırkından bir grup eşkıya ile haydutluk yaparmış. Halktan gaspettiği mallarla zaviyeler inşa eder, oralarda gelip geçenlere yemek yedirirmiş! Anlatılanlara göre, "Yoksulun hakkı olan zekâtı vermeyenlere musallat olayım!" diye Allah'a yalvarırmış. Uzun müddet devam etmiş bu hâl. Süvarileriyle müthiş yağmalara girişir, onlardan başka kimsenin bilmediği çöllere dalıp etrafa büyük ve küçük su tulumları gömermiş. Sultanın askerleri tarafından takip edilirlerse evvelce bildikleri yere gelir, suyu çıkarır ve içerlirmiş. Onları takip etsin diye sevkedilen birlikler helâk olmaktan korkup geri dönermiş. Cemal Lûk uzun bir müddet bu şekilde eşkıyalığa devam etmiş. Ne Irak hükümdarı, ne de diğer sultanlar onu yok edememişler.

Sonra yaptıklarına pişman olmuş, eşkıyalığı bırakmış ve kendini ibadete vermiş. Ölünceye kadar zahitçe yaşamış ve beldesindeki kabri bir ziyaretgâh hâline gelmiş.

[Kevristan'a Gidiş, Lâr Şehri, Şeyh Ebû Dülef'in Zaviyesi]

Kevristan [=Kuhuristan] denilen küçük şehre ulaşıncaya dek bu sahrada yol aldık.⁹

Kevristan etrafı nehir ve bahçeyle dolu şirin bir şehirdir, çok sıcaktır. Oradan yola çıktığımızda demin bahsettiğimiz sahraya benzeyen başka bir çöle geçtik. Üç gün yol aldık, Lâr şehrine vardık. Burası büyük bir şehir, çarşıları cıvıl cıvıl; her yanında su kaynakları var. Çaylar ve bahçeler art arda sıralanmış. Huncubâl'da iken ziyaretini tasarladığımız Şeyh Ebû Dülef Muhammed'in bir zaviyesinde konakladık. O sıralarda şeyhin oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman vardı zaviyenin başında.

Dervişlerden bir cemaat eşlik ediyor ona. Her gün ikindi namazından sonra zaviyede toplanıyor, şehirdeki evleri dolaşıyorlar. Her evden bir-iki ekmek veriliyor onlara. Onlar topladıkları ekmeği zaviyeye getiriyor, misafirlere ikram ediyorlar. Şehir sakinleri bu duruma alıştığı için dervişlerin payını evvelce bir kenara ayırır, onlar için hazırlar ve teslim ederler. Her Cuma gecesi ahali ve dervişler bu zaviyede toplanır, her biri gücü yettiği kadar para getirir. Elde edilen tüm gelir o gece harcanır. Sabaha kadar Allah'ı zikreder, namaz kılar, *Kur'an* okurlar. Böylece geceyi diriltirler; sabah namazından sonra herkes işinin başına döner.

Lâr Sultanı Celâleddîn, [Huncupâl Şehri ve Şeyh Ebû Dülef]

Buranın hükümdarı Celâleddîn adında bir Türkmendir. Bize ikram etti, yemek gönderdi ama onu görmek ve ziyaret etmek mümkün olmadı. Bu şehirden çıkıp Huncubâl'a [=Huncupâl] hareket ettik. Demin anlattığımız Şeyh Ebû Dülef orada oturuyor. Onun zaviyesinde konakladık. İçeri girdiğimde Şeyh Ebû Dülef'i bir köşede toprak üzerine bağdaş kurmuş hâlde gördüm. Sırtında yünden mamul eski mi eski yeşil bir cübbe, başında yine yünden mamul siyah bir sarık bulunuyordu. Selâm verdim, daha güzel ve uzun bir şekilde selâmımı aldı. Ne zaman geldiğimi ve memleketimi sordu, beni misafir etti. Daima oruç tutan mütevazı oğlu onun emrine amâde oldu. Bana yemek ve meyve getirdi.

Şeyh Ebû Dülef tuhaf biri! Zaviyede dünyanın parasını harcıyor. Herkese bol bol hediye, elbise ve at veriyor; gelene ihsan, gidene ikram! Bu diyarda böylesini görmedim. Dostlarından ve sevenlerinden gelen yardımlar var; orası tamam ama bunun dışında nereden para aldığını, bu kadar zenginliği nasıl elde ettiğini bilen yok! Ahalinin büyük bir kısmı onun ilâhî yardıma mazhar olduğunu, "gayb hazinesinden sarfettiğini" söylüyor, böyle inanıyorlar.

Bu zaviyede büyük ariflerden, maneviyat âleminin kutup suflerinden Şeyh Danyal'ın kabri var. Şeyh Danyal adı bu bölgenin her yanında bilinen, saygı gören bir addır. Mezar üzerindeki kubbe Hükümdar Kutbeddîn tarafından yapılmış.

Ebû Dülef'in yanında bir gün kaldım. Çünkü yanımda bulunan arkadaşlarım aceleci davrandılar! Huncubâl şehrinde özel bir zaviye var diye işittim. Burada kendini tamamen ibadete vermiş salih insanlar kalıyormuş. Arkadaşlardan ayrılıp oraya gittim. Şeyhe ve cemaate selâm verdim. Karşımda ibadetin nuru ile aydınlık bir topluluk vardı. Renkleri sararmış, bedenleri incelmış, gözleri çeşme olmuştu. Yanlarına vardığımda yemek getirdiler. Şeyh:

"Oğlum Muhammed'i bana çağırın!" dedi. Bu çocuk zaviyenin bir köşesine çekilmiş, sürekli ibadet sebebiyle zayıf düşmüştü. Kabirden çıkmış ölü gibiydi, yanımıza geldi, selâm verip oturdu. Babası ona dönerek:

"Evlâdım! Misafirlerle beraber yemek ye! Ye ki onların bereketlerine, manevî etkilerine açık olasın!" dedi. Çocuk oruçluydu ama oturdu, orucunu bozup yemek yedi. Bunlar Şâfî mezhebindedirler. Yemekten sonra bize dua ettiler. Oradan kalktık.

Sîrâf Şehri

Bu şehirden çıktık. Genelde Sîrâf denilen, Kays adıyla da bilinen şehre yöneldik.¹⁰ Burası Yemen denizine ve Fâris bölgesine komşu olan Hint okyanusu sahilindedir. İdarî bakımdan Fâris diyarına bağlı. Pek büyük, geniş ve alımlı bir şehir. Toprakları son derece verimli. Bütün evleri yemyeşil ağaçlar ve güzel kokulu çiçeklerle dolu bahçeler arasına serpilmiştir. Halk dağlardan akan kaynak sularından içiyor. Şehir ahalisi İran asıllıdır. Asillerin soyundan geliyorlar. Orada yerleşen Benî Seffâf kabilesi Arap asıllı olup inci avı ile geçinirler.

İnci Avı İçin Dalış Yapılan Yerler

İnci avlama noktaları Sîrâf ile Bahreyn arasında geniş bir nehre benzeyen körfezdedir. Buranın suyu gayet durgun. Nisan ve Mayıs ayında Fâris, Bahreyn ve Kutayf [yahut Katîf] yörelerinin tüccarı, inci dalgıçlarıyla gelir kayıkların üstünde. Avcılar dalacakları zaman yüzlerine kaplumbağa kabuğundan

yapılmış bir maske geçiriyorlar. Yine aynı kabuktan yaptıkları makasa benzer bir âletle burunlarını bağlıyorlar. Sonra ellerine bir ip bağlayıp suya dalıyorlar. Aralarında bir-iki saat suda kalan varmış. Dalgıç denizin dibine varınca orada küçük taşlar arasında kuma yapışık sedefleri eliyle yahut getirdiği keskin demirle kopardıktan sonra boynunda asılı deri torbaya doldurur her birini. Nefesi daralınca ipi sallar. Sahilde ipin ucundan tutan adamlar titreşimi hissedip adamı kayığa çıkarırlar. Sedefler açılır, kenarlarındaki etler bir demirle parçalanır. Havayla temas eder etmez bu sedef [içleri] katılaşır ve inciye dönüşüyorlar. Küçük büyük hepsi toplanıyor. Sultan beşte birini alır incilerin. Geri kalanları oradaki tüccarlar satın alırlar. Kayıktaki tüccarların çoğu dalgıçlara evvelce borç para vermişlerdir. Hemen inciye borç yerine alırlar. Yahut ne gerekiyorsa onu alırlar.

[Bahreyn, Kutayf, Hecer, Yemâme]

Sîrâf'tan Bahreyn'e yöneldik.¹¹ Burası güzel ve geniş bir şehir, her yanı yeşillik, suyu bol. Burada su kolay çıkarılır. Elle yeri kazmak yetiyor. Bahreyn'de hurma, nar ve narenciye bahçeleri vardır. Pamuk bile yetiştirilir. Sıcağı pek şiddetli, dayanılır gibi değil. Kumu da çok. Bahreyn ile Umân arasında bir yol varmış ama fırtınalar sebebiyle kalkan kum yolu örttüğü için gidiş geliş kesilmiş. Bu yüzden Umân'dan Bahreyn'e ancak deniz yoluyla gitmek mümkün.

Bahreyn yakınında iki büyük dağ var. Doğudakine Uveyr, batıdakine Küseyr deniliyor. Hattâ burası atasözlerine bile geçmiş: "Küseyr ve Uveyr hariç her yer sağ salim!" diyorlar.

Oradan çıktık, Kutayf'a hareket ettik.¹² Bu şehir büyücek bir yerleşim merkezidir. Hurma ağacı yönünden zengin. Esas ahali Arap kabilelerinden oluşuyor. Bunlar Râfîzîliklerini açıkça belli eden aşırı kanattandırlar. Müezzinleri ezanda şehadet kısmından sonra "Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah" [=Ali, Allah'ın dostudur] der. Ezanda "Hayye ale'l-felâh" cümlesinden sonra "Hayye alâ hayri'l-amel" [=En hayırla işe koş] cümlesini eklerler. Ezanın sonundaki tekbirlerin ardından da "Muhamed ve Ali Hayrü'l-beşer, men hâlefehüma fekad kefer" [=Muhammed ve Ali insanlığın en üstünü, onlara aykırı düşen küfre düştü] cümlelerini eklerler. Oradan çıktık, Hecer şehrine yöneldik. Bugün Hecer şehrine Hasâ diyorlar. Atasözlerine bile geçmiş! şöyle denilir: "Hecer'e hurma taşıyan gibi." Hurması boldur buranın. Buradaki hurma ağaçları başka bir şehirde görülmez. Ahali hayvanlarını bile hurmayla besliyor. Buranın yerli halkı Araptır, çoğu da Abdü'l-Kays kabilesindedir. Hasâ'dan çıktık. Yemâme şehrine vardık. Burası Hacr adıyla da anılıyor. Her yanı ağaç olan bu şehrin suyu bol, toprağı verimlidir. Ahalinin büyük bir kısmı Benî Hanife kabilesinden gelen Araplardan oluşuyor. Bu yöre eskiden beri onların merkezidir. Emirleri Tufeyl b. Gânim'dir.

Emir Tufeyl'in beraberinde hacca gitmek üzere Yemâme'den ayrıldım. Bu iş yediyüzotuziki yılında vuku buldu.¹³ Aynı sene Mısır hükümdarı Melik Nâsır da bazı kumandanlarıyla hacca gelmiş ve son haccını yapmıştır. Mekke ve Medine ahalisine ve kutlu beldelerde misafir kalan mücâvirîn tayfasına epey ihşanda bulundu. Oğlu olduğu söylenen Emir Ahmed'le en büyük kumandanı Bektümûr Sâkî'yi da bu sene idam ettirmiştir.

[Melik Nâsır, Bektümûr ve Emir Ahmed Arasında Meydana Gelen Olaylar]

Anlatılanlara göre Melik Nâsır, Bektümûr Sâkî'ya bir cariye hediye eder. Bektümûr kadına yaklaşmak isteyince o kendisinin Melik Nâsır'dan hamile olduğunu söyler. Böylece Bektümûr ondan

elini çeker. Kadın bir erkek çocuk doğurur. Bektümûr bu çocuğa Emir Ahmed adını verir. Emir Ahmed, Bektümûr'ün himayesi altında yetişmekle beraber Melik Nâsır'ın oğlu diye bilinir millet arsında.

İşte bu seneki hac esnasında Bektümûr ile Emir Ahmed arasında bir anlaşma yapılır gizlice. Melik Nâsır öldürülecek onun yerine Emir Ahmed geçecektir. Böylece Bektümûr yanına hükümdarlık alâmeti olan davul, bayrak ve hil'at [=özel giysi] ile büyük miktarda para alır. Bu gelişmeyi duyan Melik Nâsır gayet sıcak bir günde Emir Ahmed'i huzura çağırır. O gelince Nâsır hemen önündeki meşrubat dolu taslardan birini içer. İçinde zehir bulunan diğer tası Emir Ahmed'e sunar. Ahmed meşrubatı içince vakit doldurmak için derhal yolculuğa çıkılmasını emreder sultan...

Hükümdar alayı hareket eder; saraya varmadan Ahmed can verir. Bektümûr, Emir Ahmed'in ölümünden ötürü üzüntüye kapılarak üstünü başını yırtar. Yemeden içmeden kesilir. Durum Melik Nâsır'a haber verilince bizzat kendisi yanına gelip teselli ettikten sonra içinde zehir bulunan bir kadehi uzatır:

"Hayatım için, ne olursun şunu iç de yüreciğinin ateşi sönsün!" der. Bektümûr içer ve ölür. Yanında hükümdarlığa özgü elbiseler ve eşyalar bulunduğu için Melik Nâsır'ı öldürmek niyetinde olduğu açıkça ortaya çıkar. Nâsır erken davranmıştır.¹⁴

[Cidde'ye Gidiş, Batan Bir Gemi, Bucât Kabilesi]

Hac ibadetini yaptıktan sonra deniz yoluyla Yemen ve Hint diyarına gitmek üzere Cüdde'ye [=Cidde] yöneldim. Arkadaş bulamadığım gibi tek başıma da Hint'e gitme niyetimi gerçekleştiremedim. Cüdde şehrinde kırk gün kadar kaldım.

Orada Kûs şehrinin nahiyelerinden Kusayr'a gitme niyetinde olan Tunuslu Abdullah adında birinin gemisini buldum. Durumu öğrenmek, ne zaman yolculuğa çıkılacağını bilmek için gemiye vardım ama tavırları hoşuma gitmediği için onunla yolculuğu uygun görmedim.

Hak Teâlâ'nın hikmetine sual olunmaz işlerindedir; gemi hareket edip denizin ortasında Re's-i Ebû Muhammed [=Ebû Muhamed burnu]denilen yerde battı. Sahibi ile bazı tüccarlar binbir zorlukla kurtulup "uşârî" türünden bir kayığa bindiler. Birkaç defa ölümle yüz yüze geldiler. Bir kısmı kurtuldu, bir kısmı da boğuldu. Gemide kaza esnasında bulunan diğer yolcular zaten oracıkta boğulmuşlardı. Bunların içinde tahminen yetmiş kadar hacı vardı.

Daha sonra Ayzâb'a gitmek niyetiyle bir "sunbûk"a [=küçük bir tekne türü] bindim fakat rüzgâr bizi Re's-i Devâir [=Devâir burnu] denilen limana sürükledi. Orada Bucât kabilesinin kılavuzluğunda karadan epey yol katettik; ceylânı ve devekuşu bol olan bir sahradan geçtik. Bu sahranın ahalisi Cüheyne ve Benî Kâhil kabilesinin¹⁵ Araplarından oluşuyor. Hepsi de Bucât kabilesinin yönetimi altındadır. Nihayet Mefrûr ve Cedîd denilen iki kaynağa ulaştık. Yanımızda bulunan erzak tamamen tükenmişti. Sahrada rastladığımız Bucât kabilesine mensup bir gruptan koyun satın aldık. Kesip yedik.

Çölde bir Arap çocuğu gördüm, benimle Arapça konuştu. Sözlerinden anladığıma göre Bucâtlılara esir düşmüştü. Bir seneden beri yemek yemiyor, sadece deve sütüyle besleniyordu. Yolumuza devam ederken satın aldığımız et de bitti. Yanımda dostlarıma hediye edeyim diye aldığım "sayhâni" ve

"bernî" cinsinden bir yük hurma vardı.¹⁶ Bunu çıkardım, arkadaşlar arasında taksim ettim, beraberce yedik. Üç gün yetti.

Devâir burnundan itibaren dokuz gün seyahatten sonra Ayzâb'a¹⁷ vardık. Kervanda bulunan bazı kimseler bizden önce oraya ulaşmışlardı bile. Ayzâblılar ellerinde ekmek, su ve hurmayla bizi karşıladılar. Orada birkaç gün konakladık. Deve kiralayarak Dugaym kabilesinden bir grupla yola çıktık. Cuneyb denilen bir kaynak kenarına ulaştık. Buradan suyumuzu alarak Humayserâ'ya gittik. Daha önce belirttiğimiz gibi Allah dostlarından Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kabri oradadır.¹⁸ İkinci defa ziyaret ettik. Geceyi bu kabrin civarında geçirdik.

Sonra Nil kıyısında, Saîd şehirlerinden Edfû'nun hizasında bulunan Atvânî kasabasına ulaştık. İsnâ, Erment ve Aksur'a varmak için Nil'den geçtik. Aksur'da Şeyh Ebu'l-Haccâc Aksurî'yi ikinci defa ziyaret ettik. Oradan Kûs'a, daha sonra Kınâ'ya giderek ikinci defa Şeyh Abdurrahîm Kınâvî'yi ziyaret etme şerefine nail olduk. Daha önce bahsettiğimiz Hû, Ahmîm, Asyût, Menfelût, Menlevî, Uşmuneyn, Münyet İbn Hasîb, Behnesâ ve Bûş şehirlerine, oradan da Münyetü'l-Kaid'e ulaştık. Bu şehirlerden daha önce bahsetmiştik.¹⁹ Böylece Mısır'a [=Kahire] vardık. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Bilbeys yoluyla Şam'a gittim. Hacı Abdullah b. Ebûbekir Ferhân Tûzerî de yanımdaydı. Bu adam iki sene benimle yolculuk yapmıştır. Hint diyarından çıktığımızda Sendâbûr'da vefat etti. İlerde ondan bahsedeceğiz.

Gazze'ye, İbrahim Halil Peygamber'in beldesine girdik ve oradaki ziyaretgâhları tek tek dolaştık yeniden. Oradan da Beyt-i Makdis [=Kudüs], Ramle, Akkâ, Trablus ve Cebele mntıkalarına yönelerek Ermiş İbrahim b. Edhem'in kabrini ikinci defa ziyaret ettik. Sonra da Lâzkıye şehrine yöneldik. Bu şehirlerden ve Lâzkıye'den bahsetmiştik daha önce.²⁰

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'YA AÇILIŞ

Otuzikinci Bölüm Notları

Lâzkıye'de Martelmîn adlı bir Cenevizlinin büyük "korkora"sına [=ticaret gemisi] binerek "Türk ülkesi"ne yöneldik.¹ Burası Rum diyarı diye de bilinir. Çünkü eskiden Rumlarınmış. Rumlar ve Yunanlılar asıl ahalidendir. Müslümanlar orayı İslâma açtılar. Şu anda Müslüman Türkmenlerin idaresi altında yaşayan bir hayli Hıristiyan vardır bu ülkede.

Elverişli bir rüzgârla on günlük seyahatten sonra Anadolu'nun ilk şehri olan Alâyâ'ya [=Alaiye=Alanya] ulaştık. Yolculuğumuz sona erince gemi sahibi bizden "navl" [=navlun, ücret] almadı. İkramından saydı bu yolculuğu...

Rum diyarı diye bilinen bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâlâ güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer. Allah Teâlâ'nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır. Bu yüzden şöyle denilir:

"Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum'da!" Bu kelimeyle buranın halkı kastolunuyor.

Anadolu'ya geldiğimizde hangi zaviyeye gidersek gidelim büyük alâka gördük. Komşularımız, kadın ya da erkek bize ikramda bulunmaktan geri durmuyorlardı. Burada kadınlar yüzlerini örtmezler. Yola çıkacağımız zaman akraba ya da ev halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar; üzüntülerini gözyaşı dökerek belli ederlerdi. Buranın âdeti gereğince ekmek haftada bir gün pişirilir, öteki günlere yetecek kadar! Ekmek günü, erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur, şöyle derlerdi:

"Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar!"

Halk, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri'nin mezhebindedir. Hak Teâlâ ondan razı olsun. Hepsi Ehl-i Sünnet'tir. Aralarında ne Kaderî ne Râfidî [=Râfizî] ne Mu'tezilî ne Hâricî ne de başka bir sapkın bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır. Ama haşîş [=esrar] yemekten çekinmiyorlar!

Demin de belirttiğimiz gibi Alanya deniz kıyısında bir şehirdir, ahalisi tümüyle Türkmenlerden oluşuyor. Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alışveriş ederler. Kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyalar İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderilir. Şehrin üst tarafında gayet sağlam ve sarp bir kale var. Ulu sultan Alâeddîn [Keykubat] Rûmî tarafından yapılmıştır.² Bu şehirde belde kadısı Celâleddîn Erzincânî ile tanıştım. Cuma günü benimle beraber kaleye çıkarak namaz kıldı. Bana ikramda bulundu ve ziyafet verdi. Bir de Şemseddîn b. Recîhânî diye bir adamın misafiri oldum. Bunun büyük babası Alâeddîn [=İbn Köyük], siyahların yaşadığı Mâllî ülkesinde vefat etmiştir.³

Alâyâ Sultanı

Cumartesi günü Kadı Celâleddîn'le birlikte atlarımıza binerek Alâyâ [=Alanya] sultanı⁴ olan Karamanoğlu Yusuf Bek'le görüşmek üzere yola çıktık. "Bek" hükümdar demektir. Onun konağı, şehirden on mil uzaktaydı. Onu sahilde bir tepenin üzerinde yalnız başına otururken buldum. Vezirleri ve kumandanları daha aşağıda, askerleri ise sağ ve sol taraflarda yer almışlardı. Saçları siyaha boyalıydı. Kendisine selâm verdim. Bana nereden geldiğimi sordu. Sorularını cevapladıktan sonra yanından ayrıldım. Arkadan hediye gönderdi.

[Antalya]

Buradan Antalya'ya doğru yola çıktım. Şehrin adı Şam diyarındaki Antakya isminin ölçüsündedir. Sadece "l" harfi "k" harfinin yerini almıştır. Bu şehir, genişlik, güzellik ve ihtişam bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden. Gerek planı, gerek düzenliliği ile diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha üstün bir durumda.

Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hıristiyan tüccarlar "mînâ" [=liman] adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmakta. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı tutulmaktadır.

Şehrin asıl halkı olan Rumlar başka bir mahallede kendi başlarına oturuyorlar, onların buldukları yer de surla çevrilmiş.

Yahudilerin de kendilerine ait yerleşim alanları vardır. Burası da yine büyük bir duvarla çevrili.

Şehrin beyi, ailesi, devlet erkânı ve kapıkullarının oturdukları semt yukarıda açıkladığımız diğer taifelerden tamamen ayrılmıştır. Onların etrafı da surla çevrili, neredeyse kale gibi.

Müslüman ahaliye gelince bunlar şehrin tam merkezinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde bir Cuma Câmii, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunmaktadır. Tüm şehrin etrafını; yukarıda bahsettiğimiz semtleri de içine alan geniş bir sur kuşatıyor.

Buranın bağ ve bahçeleri çoktur, meyveleri lezizdir. Ahalinin "kamaruddîn" adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır'a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur Kahire çarşılarında. Sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri ise herkes tarafından bilinmektedir. Şehre vardığımda medresede konakladım. Oranın şeyhi Şihâbeddîn Hamevî'dir. Cuma Câmii'inde güzel sesli gençlerin her gün ikindiden sonra Fetih, Mülk ve Amme sûrelerini okumaları köklü bir âdettir.

Genç Ahılara Dair

Ahiyye, kelimesinin tekili, ahi'dir. Birinci şahıs, Arapça "ah" [=kardeş] kelimesini kendiyle ilgili kılarsa [=kardeşim anlamında] ortaya çıkan kalıp [=ahî], konumuz olan kelimenin tekil kalıbıdır.

Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadır.⁵ Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu

sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.

"Ahı" onlara göre, "sanatının ve zanaatının erbabını toplayan ve işi olmayan genç bekârları da bir araya getiren adam"dır. Onlar, ahı'yı başlarına geçirirler. "Fütüvvet" denen şey de budur. Önder olan adam, bir tekke yaptırarak halı, kilim, kandil gibi gerekli eşyayla donatır orayı. Onun arkadaşları geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek için gün içinde çalışırlar. Kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip başkana verirler. Bu parayla tekkenin ihtiyaçları karşılanır, beraber yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Meselâ o esnada beldeye bir yolcu gelmişse hemen tekkede misafir ederler onu... Alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu iş yolcunun ayrılışına kadar sürer. Bir yabancı ve misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip beraber yerler, türkü söylerler, raks ederler. Ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla önderin yanına dönerler. Onlara "fityân" [=yiğitler] deniliyor. Onların önderlerine de demin belirttiğimiz gibi "ahı" deniliyor. Ben onlardan daha ahlâklı ve erdemlisini görmedim dünyada. Gerçi Şiraz ve İsfahan ahalisinin davranışları biraz ahı tayfasını andırıyor ama ahılar yolculara daha fazla ilgi ve saygı göstermektedirler. Sevgi ve kolaylıkta da Şiraz ve İsfahanlılardan daha ileri düzeydedirler.

Antalya'ya varışımızın ikinci günüydü; fityân denilen ahı gençlerinden biri Şeyh Şihâbeddîn Hamevî'nin yanına gelerek onunla Türkçe konuştu. O zaman Türkçeyi henüz anlayamıyordum. Sırtında yıpranmış bir elbise, başında da keçe külâh vardı. Şeyh bana dönerek:

"Bu adamın ne dediğini biliyor musun?" diye sordu.

"Ne söylediğini bilmiyorum!" dedim. Bunun üzerine:

"Seni ve yanındaki dostlarını yemeğe davet ediyor!" demesiyle hayrete düştüm ama "evet!" dedim hemencecik. Adam oradan ayrılınca şeyhe döndüm:

"Bu adam yoksul birine benziyor, bizi ağırlayacak gücü yoktur; onu zor durumda bırakmak istemiyoruz!" dedim. Bu lafım üzerine şeyh güldü, şu cevabı verdi:

"Bu adam, ahı yiğitlerin önderlerindedir. Kendisi derici tayfasının ustalarından cömertliğiyle tanınmış biri. Zanaatkârlar arasında aşağı yukarı ikiyüz adamı var. Onlar kendisini önderliğe seçtiler, bir tekke yaptırılar. Şimdi gündüz kazandıklarını geceleyin orada harcıyorlar."

Akşam namazını kıldıktan sonra bu adam tekrar yanımıza geldi. Beraber gittik, muhteşem bir zaviyeyle karşılaştık! Burası Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından mamul sayısız avizeyle aydınlanmış pırıl pırıl bir mekândır. Oturma salonunda beş tane "beysûs" vardır. Beysûs⁶ bakırdan yapılmış üç ayaklı bir şamdan türüdür. Bu şamdanın baş tarafına yine bakırdan yapılma cam gibi parlak ve ince bir kandil yeri açılmıştır. Ortasında fitilin çıkması için bir boru bulunuyor. Bu tüpçük, süzölmüş saf içyağıyla doludur. Yanı başında yine yağ dolu bakır kaplar bulunmaktadır. Fitili düzeltmek için bir de makas var. Bunun bakımıyla vazifeli olana "çerâğcî" derler. Mecliste sırtlarında "kabâ" [=kaban] ayaklarında mest bulunan; bellerine iki arşın uzunluğunda bıçak asan; başlarını alta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda iki parmak genişliğinde uzun serpuşlarla örten bir grup delikanlı vardı.

Yiğitler burada toplandıkları vakit serpuşlarını çıkarıp önlerine koyarlar. "Zerdânî" cinsinden [=ince, şeffaf sarı ipekten mamul] güzel bir takke veya buna benzer bir şey kalır başlarında. Meclisin tam ortasında misafirlere ayrılmış bir peyke bulunmaktadır. Oraya geldiğimizde bize çeşit çeşit yemek, meyve ve tatlı sundular. Sonra türkü söylemeye, raksetmeye başladılar. Bunların güzel davranışları ve ikramı hayretimizi bir kat daha artırmıştı. Saatler sonra gecenin bitiminde onları tekkelerinde bırakıp ayrıldık.

Antalya Sultanı

Antalya sultanı Yusuf Bek [=Yunus Bek] oğlu Hıdır Bek'tir.⁷ Oraya vardığımızda hastaydı. Sarayına giderek yatağında ziyaret ettik. Bize iltifat etti, gönlümüzü aldı, veda ederek ayrıldıktan sonra da hediyeler gönderdi.

Oradan Burdur'a hareket ettik; etrafı çaylarla, bahçelerle çevrili ufak bir şehir. Kalesi dik bir dağın tepesinde bulunuyor. Burada yöre hatibinin evinde konakladım. Ahı yiğitler toplanıp yanlarında kalmamızı istedilerse de hatip buna razı olmadı. İçlerinden birinin bağında bir ziyafet hazırladılar, kurbanlar kestiler. Bizimle tanışmaktan duydukları sevinç gerçekten hayret vericiydi! Onlar bizim dilimizi bilmiyorlar, biz de onların dilinden anlamıyorduk; aramızda bir tercüman da bulunmuyordu! Ama onlarla tam bir günümüzü geçirdik hiç sıkılmadan! Sonra geriye döndük. Oradan Sabartâ'ya [=Isparta] hareket ettik. Burası da mamur bir şehir, zengin çarşıları var. Her yanından çaylar akıyor. Bağ, bostanı bol bir belde. Şehir kalesi yüksek bir tepe üzerinde. Akşam vakti oraya vardık. Yöre kadısının evinde konuk olduk.

[Ekrîdûr (=Eğridir) Şehri]

Oradan Ekrîdûr'a [=Eğridir] yollandık.⁸ Kalabalık mı kalabalık bir şehir. Çarşıları şirin ve zengin. Şehrin çevresi ağaçlıktır. Her yanı bahçe. Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [=Beyşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür. Ekrîdûr'da Ulucâmi karşısındaki medreseye indik. Burada hocalık yapan Muslihiddîn, Mısır ve Suriye'de eğitim görmüş bir mollaydı. Bir süre de Irak'ta kalan Muslihiddîn gayet güzel ve akıcı Arapça konuşurdu. Zamanının önde gelen erdemli, nükteli ve bilgin insanlarından. Bize çok iltifat etti, mükemmel bir ev sahibiydi.

Ekrîdûr Sultanı

Bu şehre hâkim olan Dümdâr Bek oğlu Ebû İshâk Bek, Anadolu'nun önde gelen hükümdarlarından.⁹ Babası hayattayken bir süre Mısır'da kalmış, hacca gitmiştir. Bu adam temiz kalpli, iyi huylu biridir. Âdeti üzere ikinci namazını her gün Cuma Câmiiinde [=büyük câmi, ulucâmide] kılardı. Namazdan sonra sırtını kible yönündeki duvara dayar, önünde yüksek tahta bir peykeye kurulmuş hafızları dinlerdi. Hafızlar Mülk, Fetih ve Amme sûrelerini öyle güzel okurlardı ki onları dinlerken gönüller coşar, tüyler diken diken olur, gözlerden yaşlar boşalırdı. Sonra sarayına dönerdi hükümdar. Bu yılın Ramazan ayını onun yanında geçirdik.¹⁰ Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddîn yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi;

küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma "serîd" [=tirit] ilk servisti. Onlar "uğurlu olur" diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz –Allah'ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın– tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

"Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!"

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir. Yine Ramazan günlerinden biriydi. Beyin çocuklarından biri öldü. Buralılar, Mısır ve Suriye ahalsinin yaptığı gibi ölüye feryadu figan etmezler, hele Lûr halkının hükümdar çocukları öldükten sonra yaptıkları işlerin hiçbirini yapmazlar. Bunu daha önce açıklamıştık.

Cenaze gömüldükten sonra sultan ve medresedeki öğrenciler üç gün arka arkaya sabah namazını müteakiben mezarı ziyaret ettiler. İkinci gün halkla birlikte ben de merasime katılmıştım. Sultan beni yaya görünce hemen bir at gönderdi, özür diledi! Tören dönüşü medreseye varınca atı geri yolladım ama kabul etmedi. Şöyle dedi:

"Onu sana emanet olarak vermedim, hediye verdim!" Bunun dışında bir kat elbise ve para verdi.

Oradan Kulhisâr'a [=Göhlisar] yöneldik. Burası dört yanı suyla çevrili küçük bir kasabadır. Gölde bol miktarda kamış bulunuyor. Kasabanın tek bir yolu vardır; kamışlık ile suların arasında uzanır. Sadece bir atlının geçebileceği köprü gibi bir geçit! Kasaba, suyun ortasında yükselen bir tepe üzerine kurulmuş; ele geçirilmesi güç, sağlam bir kale görüntüsünde... Burada ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.

Kulhisâr [=Göhlisar] Sultanı

Kulhisâr'ın hükümdarı Muhammed Çelebî'dir.¹¹ Çelebî, Anadolu dilinde "seyyidî" [=efendim] anlamına geliyor. Bu adam, Ekrîdûr hükümdarı Ebû İshâk'ın kardeşidir. Şehre indiğimiz vakit orada yoktu. Birkaç gün kaldık, o da bu esnada döndü, bize çok ikram etti. Yol ihtiyacımızı gördü, binekler verdi.

Oradan Karâağâç [=Karaağaç] yoluyla ayrıldık. Karâ Türk dilinde esved [=siyah] demek; ağâç ise haşeb [=odun] demektir. Burası yeşil bir alandır. Türkmenlerin yerleştiği sahalardandır.¹² Bu ovada Cermiyân [=Germiyan] obaları¹³ yol kesicilik ettiğinden, bizim Lâdik'e [=Ladik] sağ salim ulaşmamızı sağlamak için sultan yanımıza cengâverler katmıştı. Cermiyânoğullarının Yezîd b. Muâviye soyundan oldukları söylentisi yaygın! Kûtâhya [=Kütahya] onlara aittir. Allah onların şerrinden bizi korusun.

Böylece Lâdik'e vardık. Buraya Dûngûzla da [=Doñuzlu, Domuzlu, Denizli] deniliyor.¹⁴ Bu kelime "Beldetü'l-Hanâzîr" [=domuz diyarı] anlamına geliyor. Burası bölgenin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Cuma namazının kılındığı yedi büyük câmi, bağ ve bahçeleri, düzenli akan çayları, memba suları ve şirin çarşıları var. Burada dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlar buranın adıyla [Ladikî, Dûngûzlî şeklinde] tanınmıştır. Şehirde Hıristiyan nüfusun çokluğu nedeniyle bu işi yapanların ekseriyeti Rum kadınlarından oluşuyor. Bunlar sultana cizye ve benzeri adlarla vergiler veriyorlar. Rum erkekleri, beyaz veya kırmızı renkteki uzun

külâhları, kadınları da başlarına doladıkları koca koca sargılarla tanınırlar. Bu yörenin halkı hattâ bütün yöre ahalisi, çirkin davranışları ayıplamıyor. Kadınlar elde ettikleri kazançların bir miktarını sahiplerine veriyor. Hattâ güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini, günaha daldıklarını işittim. Bana anlatılanlara göre yöre kadısının bile hamamlarda böyle "çalışan" cariyeleri varmış!

[Misafirperverlikte Yarış ve Ahı Tekkesinde Konaklama]

Şehre girdiğimiz zaman çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanların hayvanlarımızı çevirerek dizginlerine sarıldıklarını gördük. Aniden başka bir grup çıkıp onları durdurdu ve çekişmeye başladılar. Aralarındaki münakaşa uzayınca bazıları hançerlerini çekip ötekilere saldırmaya kalkıştı. Konuşuyorlar ama hiçbir şey anlamıyorduk. Korkmaya başladık. Bu adamların yol kesen eşkıya Cermiyânlılar olduğu kuşkusuyla kaygılandık. Öyle ya, şehir onlara aitti. Malımıza, canımıza kastetmiş olabilirlerdi. Sonra Hak Teâlâ bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam gönderdi. Ona sorduk, bunlar ne istiyor diye. Şöyle cevap verdi:

"Bu adamlar yiğit ahılardır!" Bizimle ilk karşılaşanlar Ahı Sinân'ın adamları, sonradan onları durduranlar ise Ahı Tûmân'ın gençleriymiş.¹⁵ Her iki taraf da bizim kendi yanlarında konuk olmamızı istiyorlar, bu yüzden çekişiyorlarmış. Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil! Sonunda işi kur'a çekmek suretiyle hallettiler, barıştılar. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine konuk olmamıza karar verildi. Kur'a, Ahı Sinân'ın takımına düştü. Sinân bunu haber alınca kendi yoldaşlarından bir grupta bizi karşıladı. Beraberce onun tekkesine gittik. Hemen yiyecek sundular. Dinlendikten sonra Ahı Sinân bizi hamama götürdü. Benim bütün hizmetimi o görmüştür. Öteki yoldaşlarından üçü-dördü de bir arkadaşımın hizmetini üzerlerine almışlardı. Hamamdan çıkınca tekrar büyük bir sofraya kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar, ikram ettiler. Yemekten sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bazı bölümler okuyan hafızları dinledik. Arkasından hepsi "semâ" etmeye başladı. Gelişimizin haberi hükümdara bildirildi. Ertesi akşam bizimle görüşmek istedi; aşağıda anlatacağımız gibi onu ve oğlunu ziyaret amacıyla konağına gittik.

Tekkeye döndüğümüz zaman Ahı Tûmân ile yoldaşlarını karşımızda bulduk, bizi bekliyorlardı. Onlarla birlikte kendi tekkelerine gittik. Ötekiler gibi yemek verdiler, hamama götürdüler, hamamdan çıktığımızda bizlere gülsuyu ikram ettiler! Böylece tekkeye geldik. Yine ötekiler gibi meyve, tatlı ve nefis yiyecekler ikram ettiler. Ziyafetten sonra *Kur'an*'dan bazı bölümler okundu, raks ve "semâ" edildi. Onların tekkelerinde de bir süre kaldık.

Lâdik [=Denizli] Sultanı

Lâdik hükümdarı Anadolu'nun ileri gelen beylerinden Sultan Yenenc [=Yınanç] Bek'tir. Ahı Sinân'ın tekkesinde konakladığımız vakit bu adam yanımıza erdemli bilgin Fakih Alâeddîn Kastamûnî'yi göndermiş, sayımızca da at yollamıştı. Ramazan ayıydı. Huzuruna giderek kendisine selâm verdik. Bu ülke beylerinin âdetleri arasında yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak, ufak-tefek hediyeler vermek vardır. Bu yüzden akşam namazını sultanla beraber kıldık. Yemek hazırlanmıştı. Beraber iftar ettikten sonra yanından ayrıldık. Bize biraz para verdi. Sonra oğlu Murâd Bek bizimle tanışmak istedi.¹⁶ Bu genç, meyvelerin henüz eriştiği o günlerde şehir dışında bir bağda ikamet ediyordu. Babasının yaptığı gibi o da sayımızca at göndererek çağırdı bizi. Onun bağına

gittik, geceyi orada geçirdik. Yanında bulunan bir fakih ikimiz arasında tercümanlık yaptı. Ertesi sabah da oradan ayrıldık.

Mübarek Ramazan Bayramı'nı bu beldede karşıladık.¹⁷ Câmîe gittiğimizde baktık ki sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş, Ahı yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silâh kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristandan başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir. Namazı kıldıktan sonra sultanla beraber konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fıkıh bilginleri, şeyhler ve ahılar için ayrı bir sofraya; yoksullar, düşkünler için başka bir sofraya kurulmuştu. O gün hükümdarın kapısından zengin, yoksul hiç kimse geri çevrilmedi.

[Tavas ve Muğla Şehrine Doğru]

Yol güvenliği yoktu; bu yüzden şehirde bir süre kalmak mecburiyetindeydik. Nihayet bir kafilâ hazırlandı. Biz de ona katılarak, bir gün yarım gece süren yolculuktan sonra Tavas Kalesi'ne vardık. Hakikaten sağlam bir kale burası.¹⁸ Söylentilere göre Peygamberimizin sahabilerinden Suhayb¹⁹ bu kale halkındanmış. Geceyi kalenin dışında geçirdik; ertesi sabah kapıya vardık. Halk, sur üzerinden buraya gelişimizin sebebini sordu; biz de gerekenleri söyledik. Bu sırada kale kumandanı İlyas Bek²⁰ davar sürülerinin hırsızlar tarafından çalınmasını önlemek maksadıyla askerleriyle kaleden çıkmış, çevreyi kontrol etmeye başlamıştı. Bu iş bitince hayvanlar dışarıya çıkarıldı. Orada daima bu şekilde hareket etmek zorunludur. Kale kıyısında yaşayan fakir bir adamın misafirhanesine indik. Kale kumandanı ihtiyaçlarımızı karşıladı, yiyecek gönderdi.

Oradan Muğla'ya [=Muğla] hareket ettik.²¹ Şeyh efendilerden birinin tekkesinde konakladık. Bu adam iyi kalpli, cömert bir kişiydi. Bizi sık sık ziyaret eder, yiyecek, meyve yahut tatlı hazırlamadan yanımıza gelmezdi! Bu şehirde, ileride bahsini edeceğimiz Mîlâs hâkiminin oğlu İbrahim Bek'le görüştük. Bize çeşit çeşit ikramda bulundu, bir kat elbise ihsan etti. Oradan Mîlâs'a [=Milas] doğru yola çıktık.²² Burası Anadolu ülkesinin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Suyu bol, meyvesi bol, bahçesi bol! Orada ahı yiğitlerinden birinin tekkesine indik. İkramı, iltifatı, ziyafeti, temizliğimize gösterdiği dikkati ve hamama götürme konusundaki ısrarı ile diğerlerini geçti; bize çok hürmet etti.

Mîlâs şehrinde Allah'ın uzun ömür verdiği dindar kişilerden Bâbâ Şüşterî ile tanıştım. Yaşının yüzelliden fazla olduğu söylenmekte... Ama gücü kuvveti yerinde, aklı sağlam. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti!²³

Mîlâs Sultanı

Bu yüce sultanın adı Menteşeoğlu Şucâeddîn Urhân Bek'tir.²⁴ Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlâkı ve zekâsıyla tanınmıştır. Genellikle fakih ve âlimlerle bir arada bulunuyor, onlara büyük değer veriyor. Fıkıh bilginlerinden oluşan bir grubu daima yanında bulunduruyor. Çeşitli ilimlerde uzman, erdemli insan Fakih Huvârezmî [=Harizmî] de bunlardan biridir. Onunla tanıştığım sırada sultan kırgındı ona; Ayasluk'a gitmesi, o bölgenin hükümdarı ile görüşüp verdiği hediyeyi kabul

etmesinden ötürü. Bu yüzden Huvârezmî, Mîlâs beyi ile görüşürken kendi durumunu ona anlatmamı ve zihninde beliren kuşkuları gidermemi rica etti benden.. Hükümdarın huzuruna vardığımda onu methettim, göklere çıkardım. Erdemi ve sağlam bilgisi konusunda şahsî kanaatimi açıkladım. Hakikaten de Huvârezmî ile ilgili kuşkuları zail oldu hükümdarın!

Mîlâs hükümdarı bize binek hediye etti, ihtiyaçlarımızı eksiksiz gördü. Onun konağı Mîlâs'a iki mil uzaklıkta bulunan Bercîn [=Peçin] kasabasındadır.²⁵ Burası yeni kurulmuş, yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir şehirdir.

Bey, tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma câmii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlayamamıştır.²⁶ Burada kendisiyle görüştük. Sonra Ahı Ali'nin dergâhına misafir olduk. Mîlâs beyinin epey ihsanından sonra Kûnya'ya [=Konya] gitmek üzere bu şehirden ayrıldık.²⁷

[Konya]

Kûnya büyük ve güzel bir şehir. Meyvesi boldur. Sayısız nehir ve çayları, eşsiz bahçeleri var. Burada daha önce bahsettiğimiz kamaruddîn denilen kayısı türü yetiştirilir, Mısır ve Suriye'ye ihraç edilir.²⁸ Şehrin caddeleri geniş, çarşıları da muntazam ve şirin. Her zanaatın erbabı çarşıda belirli bir yerde toplanmıştır. Buranın Büyük İskender tarafından kurulduğuna dair söylentiler var. Şimdi Karamânoğlu Sultan Bedreddîn'e ait şehirlerden biridir. Bu hükümdardan ileride bahsedeceğiz. Topraklarının Irak hükümdarının ülkesine yakın olması, zaman zaman onun hâkimiyeti altına girmesine sebep olmuştur. Bu şehirde kendisi de ahı yiğitlerinden olan ve büyük bir tekkenin postnişinliğini yapan İbn Kalemşâh adlı belde kadısının dergâhında konakladık.²⁹ Bu adamın kalabalık bir öğrenci topluluğu vardır. Onlar "Fütüvvet"te kendilerini müminlerin emiri Ali b. Ebû Tâlib'e dayandırırılar. [=Bu silsile, tarikat kütüklerinde mevcuttur.] Allah ondan razı olsun. Sufiler nasıl hırka giyme töresine sahipse bunlar da şalvar giymektedirler.³⁰

İbn Kalemşâh'ın misafirperverliği öncekilerden daha iyiydi. Hamama gideceğimiz vakit oğlunu kılavuz olarak kattı yanımıza, kendi gelmese de.

Bu şehirde bilginlerin kutbu, büyük ermiş Şeyh Celâleddîn'in türbesi vardır. Bu adam Mevlânâ adıyla tanınmıştır.³¹ Anadolu halkından bir kısmı onun tarikatını tuttuğu için onlara şeyhin adıyla "Celâliye" denilir; bazı tarikatların Irak'ta Ahmediye, Horasan'da Haydariye şeklinde anılması gibi. Celâleddîn'in türbesinin yanındaki büyük dergâhta gelen giden misafirlerin, yoksulların karınları doyurulmaktadır.

Mevlânâ'nın Hikâyesi

Anlatılanlara göre Mevlânâ gençliğinde bir müderris ve fıkıh bilgini olarak bu şehirdeki medresede talebe yetiştirmekteymiş. Bir gün tekkeye başında helva tepsisiyle biri gelir. Tepsideki helva dilim dilim kesilmiş olup her parça bir kuruşa satılmaktadır. Helvacı, Mevlânâ'nın bulunduğu yere geldiği zaman; "Tepsiyi getir!" der Mevlânâ. Adam tepsiden bir dilim alır, şeyhe sunar. Mevlânâ onu yer. Bunun üzerine helvacı başka kimseye bir şey vermeden medreseden çıkar gider. Şeyh ise onun ardından koşar; öğrencilerini yüzüstü bırakır. Talebeler bir süre beklerler; sonra şeyhlerine ne olduğunu araştırmaya başlarlar fakat nereye gittiğini hiç öğrenemezler.

Yıllar sonra Mevlânâ geri döner, ancak o artık kimsenin anlamadığı Farsça şiirlerden başka bir şey söylememektedir! Bunlar, ikişer dizesi birbiriyle kafiyeli dörtlükler hâlinde uzun bir manzumeyi oluşturmaktadır. Eski öğrencileri şeyhlerinin bu hâlini de benimserler. Ağzından çıkan şiirleri yazıp kaydederler. Böylece *Mesnevî* adı verilen ünlü kitap meydana gelir. Bu ülke halkı *Mesnevî* kitabına çok değer veriyor. Onun içindeki dizelere azamî saygıyı gösteriyor, anlamaya çalışıyor; Cuma günleri tekke ve dergâhlarda onu okuyorlar. Bu şehirde ayrıca Mevlânâ Celâleddîn'in hocası olduğu söylenen Fakih Ahmed'in kabri de bulunuyor.³²

Kûnya'dan çıktık. Art arda sıralanan bahçeleri ve gür suları ile ünlenen Lârende'ye doğru yola koyulduk.³³

Lârende [=Karaman] Sultanı

Onun adı Karamânoğlu Bedreddîn'dir.³⁴ Daha önce öz kardeşi Musa Bek bu diyara hâkim bulunuyorken Mısır hükümdarı Melik Nâsır'ın verdiği bir bedel karşılığında tahtından inmiş, yerine Mısır'dan bir orduyla birlikte bir emir gönderilmişti.

Daha sonra Sultan Bedreddîn şehri ele geçirerek, bir saray inşa ettirip devletinin payitahtı hâline getirdi.

Sultan Bedreddîn'le av dönüşü şehir dışında karşılaştım. Atımdan indim; o da bineğinden indi. Selâm verdim. Selâmımı alıp beni kucakladı. Bu ülkede hükümdarların şöyle bir âdeti var: Uzaktan gelen biri onunla karşılaştığında beriki bineğinden iniyorsa o da iniyor! Gelen yolcunun gösterdiği saygı, bu sultanların da saygılı davranmalarını gerektirecek bir memnuniyete kapı aralar! Selâmın at üzerinde verilmesi iyi karşılanmaz. Memnuniyetsizliğe, ardından da yolcunun felâketine sebep olur! Yeri gelince anlatacağım gibi onlardan bazıları ile benim aramda bu tür olaylar geçmiştir.

Sultan selâm verdikten sonra atına bindi, ardından ben de atıma bindim. Bana nereden geldiğimi sordu. Hâl hatır muhabbetinden sonra şehre birlikte girdik. Benim en güzel şekilde ağırlandı için çevresindekilere emirler yağdırdı. Gümüş tabaklar içerisinde leziz yemekler, nefis meyveler ve hoş tatlılardan başka; mum, elbise, binek hayvanı ve çeşitli armağanlar gönderdi. Onun yanında fazla kalmadım.

[Aksaray, Niğde, Kayseri]

Aksarâ'ya yönelerek çıktık yola. Bu şehir Anadolu'nun en sağlam ve güzel beldelerindedir. Etrafi akarsu ve bahçelerle çevrili. Şehri üç kanal bölüyor; bunlar evlerin içinden geçiyor! Meyve bahçeleri, bağlar, bostanlar şehrin içine kadar yayılmış.³⁵

Burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimler Aksarâyî diye tanınır ve benzerlerine başka hiçbir yerde rastlanmaz. Üretilen mallar Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve diğer Türk ülkelerine ihraç edilir. Aksarâ, Irak hükümdarına [=İlhanlı'ya] bağlı şehirlerdendir. Anadolu topraklarında ele geçirilen yerleri Irak hükümdarı adına yöneten Ertenâ beyinin vekili Şerif Hüseyin bu şehrin hâkimi olduğu için biz onun evinde konakladık. Şerif Hüseyin de aslında ahıdır; onun da yoldaşları çoktur. Bize sınırsız ikramlarda bulundu, öteki yoldaşları gibi hareket etti.

Sonra Nekde'ye [=Niğde] yöneldik.³⁶ Burası da Irak hükümdarına bağlıdır. Büyük ve çok kalabalık bir şehir ama bazı kısımları tamamen harap olmuş. Nehr-i Esved [=Karasu] adındaki ırmak şehri ikiye bölüyor. Bu nehir, bölgenin en büyük akarsularından biri. Üzerinde üç köprü var. Biri şehir içinde, ikisi şehir dışında.

Şehrin içine ve dışına konan dolaplarla ırmaktan alınan su bağ ve bostanlara götürülüyor. Burada meyve bol. Nekde'de Ahı Cârûk'un zaviyesine indik. Şehrin büyüklerinden olan Cârûk da bizi ahıların âdeti gereğince en güzel şekilde ağırladı. Üç gün kaldık orada.

Nekde'den Kaysârya'ya (=Kayseri) doğru yola çıktık.³⁷ Bu şehir de Irak padişahının hükmü altındadır. Ülkenin önemli merkezlerinden biridir. Irak ordu birlikleri burada üsleniyor. Yukarıda bahsettiğimiz Alâeddîn Ertenâ Bek'in hatunlarından biri de bu şehirde ikamet ediyor. Bu hatun, Ertenâ'nın kadınları arasında iyi kalpliliği ve cömertliği ile tanınmıştır. Irak sultanı ile de akrabalığı var. Kendisine, ulu, yüce anlamına gelen "ağa" kelimesiyle hitap olunur ki padişahlarla ilişkisi olan herkese ağa denilir. Kadının asıl adı Togay Hatun'dur. Huzuruna çıktığımızda bizi ayakta karşıladı; güzel sözler söyleyerek selâm verdi, hemen yemek hazırlanmasını emretti. Böylece yemeğe kaldık. Ayrılırken bize koşum takımı eksiksiz hazırlanmış bir at, bir kat elbise ve para gönderdi; genç hizmetkârlarından biriyle. Ayrıca kendi gelemediği için de özür diledi!

Bu şehirde ahılardan Emir Ali'nin tekkesinde konakladık. Bu adam çevredeki ahıların önde gelenlerinden. Şanlı bir beydir aynı zamanda! Şehrin nüfuz sahibi âyan takımından bir grubu vardır onun. Tekkesi sağlam yapılı bir binadır; yiyeceklerinin bolluğu, kandilleri ve döşemeleriyle gördüğümüz zaviyelerin en güzellerinden biri. Dergâh mensupları veya başkaları her gece Emir Ali'nin yanında toplanır, bu yolda olanların gösterdikleri ilginin iki katını gösterirler!

Yörenin törelerinden biri de hükümdar bulunmadığı takdirde şehirde ahıların idareyi ellerine almaları, bir nevi hükümet etmeleridir. Ahı, gücü ölçüsünde gelen gideni ağırlar, giydirir, misafirin altına binek verir. Davranışları, buyrukları ve ata binişleriyle tıpkı bir hükümdar gibi hareket ediyorlar!

[Sivas Şehri, Bıçakçı Ahmed ve Ertenâ Bek]

Bundan sonra Sîvâs'a [=Sivas] yollandık.³⁸ Bu şehir de Irak'a bağlıdır. Irak ülkesinin en büyük şehirlerinden biridir. Tahsildarlar ile büyük kumandanlar orada oturuyorlar. Şehir pek düzenli ve bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları fevç fevç insanla dolup taşıyor. Burada medrese tarzında inşa edilmiş "Dâru's-Siyâde" [=Seyyidler Konağı] denilen büyük bir bina var ki sadece Peygamber soyundan gelen misafirler ağırlanıyor; yani "Nakîbüleşrâf" bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyası verilir; yola çıkarken de yol harçlığı gönderilir.

Şehre yaklaştığımız zaman bizi Ahı Bıçakcî [=Bıçakçı] Ahmed'in yoldaşları karşıladı. Bunlar, kimi yaya, kimi atlı olup kalabalık bir grup hâlindeydiler. Onlardan sonra Ahı Çelebi'nin yoldaşları çıktı karşımıza. Ahı Çelebi, ahıların ileri gelenlerinden olup rütbece Bıçakcî'dan üstündür. Bunlar kendilerinde misafir olmamı istedilerse de ilk gelenlerin önceliği ve ricasından ötürü bu isteği yerine getirmek mümkün olmadı.

Beraberce şehre girdik. Hepsi de misafir ağırlamakla övünüyorlar. Hele ilk gelenler kendi tekkelerinde misafir oluşumuzdan dolayı sevinç duyuyor, diğerlerine caka satıyorlardı. Öteki ahı dergâhlarında yapıldığı gibi yatacak yerimizi, yiyeceklerimizi ve hamamımızı hazırladılar bize. En güzel şekilde misafir edildik ve aralarında üç gün kaldık. Bu esnada Sivas kadısı öğrencileri ile beraber yanımıza geldi. Irak sultanının Anadolu ülkelerindeki vekili Alâeddîn Ertenâ Bek'in gönderdiği atları getirdi; onlara bindik, hep beraber yola çıktık.

Ertenâ Bek bizleri sarayın girişinde karşıladı.³⁹ Selâm vererek gelişimizi kutladı, gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası var! Bana Irakayn, İsfahan, Şiraz, Kirman ve bu yöredeki Atabeklerden, Suriye'den ve Mısır'daki Türkmen sultanlarından sordu. Amacı cömertleri övdürmek, pinti ve cimrileri de yerdirmektir! Ama ben onun istediğini yapmadım, hepsini şükranla andım. Bu davranışından da hoşlandı, bana teşekkür etti. Sonra yemek hazırlandı; yemeğe oturduk, fakat o diretti:

"Benim misafirim olacaksınız!" diyordu. Ahı Çelebi söze karıştı:

"Daha bizim tekkeye misafir olmadılar, onları biz tuttuk. Şimdi bize gelsinler, lütfederseniz sofranızı gönderirsiniz..." dedi. Hükümdar:

"Peki, öyle olsun!" cevabını verdi. Böylece Ahı Çelebî'nin dergâhına geçtik. Orada hem ahıların, hem de beyin konluğu olarak altı gün kaldık. Daha sonra hükümdar bir at, bir elbise ve bir miktar da para gönderdi. Ayrıca kendi ülkesindeki bütün vazifelilere yazdığı emirname ile bizim yol harçlığımızın karşılanmasını, gereği gibi ağırlanmamızı ve bizimle en iyi şekilde ilgilenilmesini buyurdu!

[Amasya, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum]

Buradan çıktık, Amasya'ya gittik.⁴⁰ Amasya büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir. Irmak üzerine kurulan dolaplarla çekilen su, evleri ve bostanları sulamaktadır. Cadde ve çarşıları gayet geniş. Buraya Irak sultanı hükmediyor.

Buranın yakınlarında Sûnusâ [Sonisa] diye bir belde var.⁴¹ Orası da Irak sultanına ait. Hak dostu Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunları burada oturuyor. Onlar arasında Şeyh İzzeddîn şu anda tekkenin postnişinidir. Rifâî [=Küçük] dergâhının lideri o. Şeyh Yahya ise Şeyh Ahmed Kûçük'ün soyundan gelir.⁴² Kûçük, Türkçede "sağır" [=ufak] demektir. Bu adam da Tâceddîn Rifâî'nin oğludur. Biz onların tekkesinde kaldık ve diğerlerinden daha faziletli olduklarını gördük.

Sonra yine Irak hükümdarının hükmü altındaki şehirlerden birine, Kümiş'e [=Gümüşhane] doğru yola çıktık.⁴³ Burası gayet bakımlı ve büyük bir şehirdir, Irak ve Suriye'den tüccarlar buraya gelerek mal alırlar. Burada gümüş madeni var. Şehre iki günlük mesafede sarp ve yüksek dağlar yükseliyor. Ben oralara gidemedim. Kümiş'te Ahı Mecdüddîn'in tekkesinde üç gün misafir kaldık. Öteki zaviyelerde karşılandığımız gibi karşılandık. Ertenâ Bek'in vekili ziyaretimize gelerek yol harçlığımızı verdi, mükellef bir ziyafet çekti.

Oradan hareketle Erzencân'a [=Erzincan] ulaştık.⁴⁴ Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir

Erzencân. Bakımlı ve büyüktür. Halkının çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşıları var. Erzencânî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kapkacak ve bizim taraflardaki ayaklı çıradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara "beysûs" denildiğini belirtmiştik. Burada Ahî Nizâmeddîn'in tekkesinde kaldık. Nizâmeddîn'in tekkesi, benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizâmeddîn de ahîlar arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizi iyi ağırladı.

Sonra Erze'r-Rum'a [=Erzurum] geçtik.⁴⁵ Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır ama iki Türkmen grubu arasında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur.⁴⁶ Şehri üç ırmak kesiyor. Evlerinin çoğu bağ ve bahçeler arasında bulunuyor. Erze'r-Rum'da Ahî Tûmân'ın zaviyesine indik. Bu adam çok yaşlı; neredeyse yüzotuzu aştığı söyleniyor lâkin hâlâ değneksiz yürümekte ve hafızası çok güçlü. Her şeyi hatırlamakta, beş vakit namazını da rahatça kılmaktadır! Ben onun bazen açlığa dayanamayarak oruç yemekten başka zâfiyetine tanık olmadım. Verdiği yemekte bizlere hizmet etti; sadece hamam hizmetimiz için oğullarını göndermek zorunda kaldı. Tekkeye indiğimiz ikinci günü yola çıkmak istediğimizde bize gücenerek engel olmaya çalıştı, şöyle dedi:

"Eğer böyle yaparsanız bizim itibarımızı yok etmiş olursunuz şehirde! Çünkü konukluk en aşağı üç gün olmalı!"

Orada üç gün misafir olmak zorunda kaldık!⁴⁷

Birkî [=Birgi]⁴⁸

Oradan ayrılarak Birkî'ye döndük.

İkinci vakti şehre vardık. Yolda halktan bir adamla karşılaşarak ahîların dergâhını sorduk. Bize kılavuz oldu, kendi evinin bulunduğu bağa götürdü ve damda misafir etti. Üzeri dallarla örtülüydü buranın.

Yaz mevsiminin en sıcak günlerini yaşıyorduk. Ev sahibimiz bize çeşitli meyvelerden getirdi, güzel yemekler hazırladı, bineklerimizden yemini verdi. Geceyi onun evinde geçirdik. Daha önce tanıştığımız Muhyiddîn adlı bir müderrisin bu şehirde bulunduğunu öğrendimiz için onun yerini sorduk ev sahibimizden. Meğer ev sahibimiz de medresede talebeymiş! Hemen medreseye gittik. Muhyiddîn iyi tımar edilmiş bir katırın sırtında; öğrencileri önde, hizmetkâr ve köleleri de iki yanında medreseye geldi. Üzerinde altın işlemelerle süslü geniş ve ağır bir elbise vardı. Selâm verdiğimizde daha kibar ve süslü kelimelerle aldı selâmımızı. Pek nazik konuşarak elimden tutup yanı başına oturttu.

Sonra Kadı İzzeddîn Feriştâ denen adam geldi oraya.⁴⁹ "Feriştâ" melek anlamına geliyor. Bu adam temiz ahlâkı, saflığı, erdemi ve melek tabiatıyla bu unvanı hak etmiş biridir! Onu karşıladık. Müderrisin sağ tarafına oturdu. Müderris önce temel ilimlerden başladı. Sonra branşlara daldı. Ders bitince kalktı, medrese içinde bir odacığa vardı; burasının benim için döşenmesi emrini verdi. Daha sonra bana mükellef bir sofraya gönderdi.

Akşam namazından sonra bana haber saldı; bahçede bir köşede, çardak altında buldum onu. Orada bir havuz vardı. Su, kenarları çinilerle kaplı beyaz mermerden yapılmış bir arktan geliyordu buraya. Müderrisin huzurunda bazı öğrenciler oturuyor, hizmetçi ve köleler iki tarafta ayakta dikiliyorlardı. Kendisi nakışlı kumaşlarla kaplı bir sedire kurulmuştu. Onu bu hâlde görünce kendi kendime "padişahlardan birinin huzurundayım galiba!" dedim. Beni görünce ayağa kalktı, elimi tutarak yanı başına, sedire oturttu; sofraya buyur etti. Yemeği bitirdikten sonra yanından ayrıлып medresedeki odama döndüm.

Daha sonra talebelerden bazıları, o gece şahit olduğum tarzda her gece aynı şekilde yemeklerini hocanın huzurunda yediklerini anlattılar bana. Müderris benim oraya gelişimi övgü dolu ifadelerle bölgenin hükümdarına bildirmiş. Birkî hükümdarı o günlerde şiddetli sıcaklar nedeniyle civardaki yaylalardan birine çıkmış meğer.⁵⁰ Bu yayla gayet serin olduğu için her yaz oraya gidermiş.

Birkî Sultanı

Birkî sultanı, Aydınoğlu Muhammed'dir.⁵¹ Cömertliği, erdemi ve asaleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır. Müderris geleceğimi evvelce duyurduğu için sultan beni hemen alıp götürmek üzere vekilini şehre göndermişti. Ama müderrisin bana yaptığı tavsiyeye göre hükümdar ısrar etmeli, ikinci bir çağırıcı daha göndermeliydi yerimden kalkmam için! Öte yandan o esnada ayağında çıkan bir çıban müderrisin ata binmesini engellemişti ve Birkî'den ayrıldığı zaman medresedeki derslerine ara vermek zorunda kalacaktı. Bir müddet sonra Birkî hükümdarı beni ikinci defa huzuruna çağırıldı. Müderris bunun üzerine içinden geçenleri açıkladı, şöyle dedi bana:

"Hayvana binmeye imkânım yok ama seninle beraber gelmeliyim ta ki senin için yapılacak işleri birlikte kararlaştıralım. Bu yüzden hükümdarın huzurunda bulunmayı arzu ediyorum!"

Böylece ayağındaki yarayı bezle sardı, hayvana bindi. Topuğunu üzengiye koymadan yola çıktı. Ben de atlandım, kayalar arasına oyulup düzlenmiş dar bir patikadan ilerleyerek müderrisin ardında vardım yaylaya. Güneş batarken hükümdarın kalmakta olduğu yüksek noktaya geldik. Bir ceviz ağacının altına, su kenarına çadırlarımızı kurduk. O esnada küçük oğlu Süleyman Bek'in, kaynatası Sultan Orhan'ın yanına kaçmış olmasından ötürü endişe içindeydi hükümdar...⁵² Yaylaya ulaştığımız haberi kendisine bildirilince diğer iki oğlunu, Hıdır ve Ömer'i [=Umur Beyi] yanımıza gönderdi. Bunlar önce müderrise selâm verdiler. Müderris efendi beni de selâmlamaları gerektiğini onlara hatırlatınca döndüler, gereğini yaptılar, hâl hatır sordular. Nereden gelip nereye gittiğimi de sorular ettiler ve ayrıldılar. Bana orada "harkah" adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah, ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçeyle örtülür. Tepesinde ışık ve hava girmesi için "bâdhenç" denilen bir delik bırakılır, istenirse bu delik kapatılabilir; çadır tıpkı ev gibidir. Gerekli döşek ve eşya da getirildi. Ben, müderris ve adamlarıyla beraber ceviz ağacının gölgesine oturdum. Soğuk pek şiddetliydi, o gece atım telef oldu!

Ertesi sabah müderris efendi erkenden hükümdarın huzuruna çıkarak gayet kibar bir şekilde gerekli bilgileri verdi bana dair. Döndüğü zaman bana da anlattı. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra hükümdar her ikimiz için adamını gönderdi. Böylece huzura çıktık. Bizi ayakta karşılayıp selâmladı. Müderrisi sağına oturttu. Ben de daha uzak bir yere iliştim. Hâl hatır muhabbetinden sonra Hicaz, Mısır, Suriye, Yemen, Irak ve İran hakkında sorular sordu. Biraz sonra yemek sunuldu. Ziyafet bitince

onun yanından ayrıldık. Hükümdar koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ gönderdi bize. Türklerde böyle bir âdet vardır. Orada kaldığımız süre içinde her gün yanımıza azık gelmekte, bunlarla yemeklerimizi hazırlamaktaydık.

Hükümdar bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz mıntıkaya geldi. Müderris efendi baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir. Benden, Yüce Peygamber'in hadîslerinden bir seçki hazırlamamı istedi. Allah'ın selâmı ve rahmeti Peygamberimizi kuşatsın! Derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hükümdara sundu. Hükümdar bu eserin Türkçe açıklamasının yazılmasını müderrise emrederek ayağa kalktı, dışarı çıktı.

Ceviz ağacı altında hizmetçilerin hazırladığı yemeğimizde baharat, sebze vesair kullanılmadığını görünce derhal yağ, baharat gibi maddelerin oraya getirilmesini buyurdu, haznedarın cezalandırılmasını emretti ve ayrıldı. Burada ikametimiz uzayınca canımız sıkılmaya başladı. Artık ayrılmak istiyorduk. Öte yandan müderris de sıkılmaya başladı. Bunun üzerine bir adamın hükümdara gönderilmesi, yola çıkmak için müsaade istenmesi icap etti. Ertesi gün hükümdarın vekili gelerek müderrisle Türkçe bir şeyler konuştu. Henüz bunu anlayacak kadar Türkçe bilmiyordum. Müderris ona cevabını verdi. O da geri döndü. Adam gidince müderris bana;

"Ne söylediğimi biliyor musun?" dedi. Ben de:

"Nereden bileyim?" dedim. Şöyle anlattı müderris:

"Hükümdar sana ne ikram edilmesi gerektiğini benden duymak istemiş. Ben de 'Sultanımızın eli altında altın, gümüş, at, köle her şey var. Dilediğini göndersin' dedim vekile!"

Hakikaten vekil, huzura çıktıktan az sonra geri döndü ve hükümdarın, o günü orada geçirmemiz doğrultusunda buyruk verdiğini bildirdi. Ertesi gün hükümdarla beraber şehirdeki saraya inecektik.

Ertesi sabah hükümdar bize kendi bineklerinden güzel bir küheylân gönderdi. Hep beraber şehre indik. Ahali bizi karşılamak için yollara dökülmüştü. Demin bahsettiğimiz kadı ve diğerleri de kalabalık arasındaydı. Hükümdar şehre girince biz de arkasından, sarayın kapısına kadar onunla birlikte ilerledik. Orada müderris efendiyle beraber medreseye yöneldik ama sultan bizi çağırıp saraya gelmemizi emretti. Büyük kapıdan geçip sarayın girişine yanaştığımızda karşımızda yirmi kadar hizmetçi gördük. Bunlar boylu poslu yakışıklı gençlerdi. Üzerlerinde ipek elbiseler vardı, saçları ikiye ayrılmıştı. Tenleri kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı. Müderris fakihe sordum:

"Bu civan yiğitler de neyin nesi?" Cevap verdi:

"Bunlar Rum delikanlılarıdır." Çıktığımız uzun merdiven bitince ortasında havuz bulunan muhteşem bir salona girdik. Havuzun kenarlarında ağızdan su akıtan tunç aslan heykelleri vardı. Salonun çevresi, üzerleri kumaş döşeli sedirlerle kaplanmıştı. Bunlardan biraz daha yüksekte olan bir peyke ise hükümdar için kurulmuştu. Buraya geldiğimizde kendisine ait peykeyi eliyle kenara itip bizimle beraber sedirlere oturdu. Müderris fakih sağ tarafına, kadı onun yanına, bense daha geride bir yere oturdum. Hafızlar sedirin sağ tarafında yer aldılar. Onlar hükümdarın huzurundan bir an olsun ayrılmıyorlardı.

Limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı. Ayrıca yine şerbet doldurulmuş çini kâseler ve tahta kaşıklar da vardı ortada. Altın ve gümüş eşyayı, dinî kurallar gereği kullanmaktan sakınan kimseler çini kaseleri ve tahta kaşıkları kullanıyorlardı. Ben söz aldım, hükümdara şükranlarımı arzettim. Konuşurken beni buraya kadar getiren müderris efendiye de bir hayli övdüm. Eh, böyle tantanalı ve mübalağalı konuşmam hükümdarı memnun etmişti.

Yahudi Doktorun Hikâyesi

Sultanla otururken başında kuyruklu sarığiyle yaşlı bir adam geldi, selâm verdi. Kadıyla müderris ayağa kalkıp selâmını aldılar. Adam, sultanın önündeki sedire oturunca hafızlar geride kaldı. Müderrise sordum:

"Kim bu adam?" Güldü, cevap vermedi. Soruyu tekrar ettim. O zaman şöyle anlattı:

"Bu ihtiyar Yahudi bir doktordur, hepimiz muhtacız ona. Gördüğün gibi hükümdar ona çok saygı gösteriyor. Biz de ayağa kalkar, onu hürmetle karşılarız." Bu tavır beni sinirlendirmişti; dayanamayıp itiraz ettim:

"Lanetli oğlu lanetli! Sen Yahudisin. Nasıl oluyor da *Kur'an* okuyanların daha üstünde bir mevkide oturuyorsun?"

Ona kızdım, sesimi yükselttim. Hükümdar bu davranışımı karşısında hayret etti! Ne dediğimi sordu. Müderris benim anlattıklarımı tercüme edince Yahudi fena bozuldu, hırslandı, yüzü mosmor meclisi terkedip gitti! Oradan ayrılınca müderris bana teşekkür ederek şöyle dedi:

"Allah senden hoşnut olsun! İyi yaptın. Şımarmıştı. Senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bildirmiş oldun!"⁵³

[Birkî'de Bir Göktaş]

Yine toplantı esnasında hükümdar bana:

"Hiç gökten düşen taş gördün mü?" diye sordu. Ben de:

"Ne gördüm, ne de işittim!" cevabını verdim. Bunun üzerine Birkî şehrinin dışına böyle bir taşın düştüğünü söyleyip adamlarını çağırttı. Onlara taşın getirilmesi emrini verdi. Biraz sonra simsiyah, sert ve cilâlı gibi gözüken bir kayayı alıp getirdiler. Ağırılığı zannıma göre bir kantar idi. Hükümdar bu defa taşçıları çağırttı. Bunlardan dört usta gelip vurmaya başladılar. Herkes demir balyozlarla dörder defa vurduğu hâlde hiçbir şey olmadı, şaştım kaldım! Hükümdar bu tecrübeden sonra taşın götürülüp yerine konulmasını emretti.

Birkî Emirinin İkramları

Hükümdarla birlikte şehre girişimizin üçüncü günü büyük bir davet tertip edildi. Şehrin ileri gelenleri, ordunun yüksek türbeli subayları, şeyhler, bilginler hepsi bu şölene çağrıldılar. Ziyafetler

çekildi, güzel sesli hafızların okudukları *Kur'an-ı Kerim* dinlendi. Davet sonunda biz de medresedeki odamıza dönmek için izin aldık. Burada kaldığımız müddet içinde her gece hükümdar tarafından gönderilen mumları yakarak aydınlandık. Onun sunduğu meyveleri ve yemekleri yedik. Sonra yüz miskal ağırlığında altın, bin dirhem gümüş, bir takım elbise, at ve Mîhâîl adında bir Rum köle hediye etti bana. Adamlarımıza da elbise ve para ikramında bulundu. Bütün bunlar, Müderris Muhyiddîn Efendi'nin gayretlerinin neticesiydi. Allah ona en hayırlı armağanı versin! Her bir dosta ayrı ayrı veda ederek oradan ayrıldık. Birkî'de ve Birkî yaylasında kalışımız tam ondört gün sürmüştü.

[Tire, Ayasluk]

Yine Aydınolu Muhammed'e bağılı şehirlerden biri olan Tire'ye gitmek üzere yola koyulduk.⁵⁴ Burası bağılık, bahçelik sulak bir şehir. Orada ömrü boyunca oruç tutan Ahı Muhammed'in zaviyesinde konakladık. Bu adam altın kalpli biri. Dünyaya önem vermiyor, dindarlıkta benzeri yok. Onun tarikatına bağılı çok mürit var. Bize yemek sunarak hakkımızda hayır dua etti.

Oradan Ayasuluk'a [=Selçuk] geçtik.⁵⁵ Burası Rumlar nezdinde kutlu görülen, eski mi eski ve büyük bir şehirdir. İri kesme taşlarla inşa edilmiş muazzam bir kilisesi var. Her taş blok en az on arşın uzunluğundadır! Hepsisi de pek güzel bir şekilde yontulmuş. Buradaki büyük câmî de güzellik ve sanat bakımından dünyada örneğı bulunmayan bir eser. Eskiden kiliseymiş. Rumların inançlarına göre mukaddes olduğundan vaktiyle buraya dört bir yandan ziyaretçi geliyormuş ama şehri Müslümanlar fethedince onu Cuma mescidine [=ulucâmiye] çevirmişler. Binanın duvarları renkli mermerden, tabanı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Çatı kurşunla örtülü. Çeşitli ebatlarda onbir kubbesi var. Her kubbenin altında suyunu ırmaktan alan bir havuz bulunuyor. Irmağın iki tarafını cins cins ağaç, asma çardakları ve yasemin yetiştirilen tarlalar kaplıyor. Mabede tam onbeş kapı açılıyor. Bu şehrin hâkimi, Aydınolu Muhammed'in oğlu Hıdır Bek'tir.⁵⁶ Onu daha önce Birkî'de babasının yanında görmüştüm. Şehir dışında kendisiyle tekrar karşılaştım. Onu at üzerinde selâmladığım için benden hoşlanmadı. Bu davranışım, onun beni hediyeş bırakmasına sebep oldu. Onların âdetince yolcu, selâm vermek için atından inmelidir. O zaman beyler de atlarından inip selâmı alırlar. Bu hareket onların katında pek beğenilir. Hıdır Bek bana "nah" adı verilen sırma işlemeli, ipek elbise göndermekle yetindi, başka bir şey vermedi!

Bu şehirde kırk altına bakire bir Rum dilberi satın aldım. Sonra Yezmîr [=İzmir] beldesine yöneldik.

[İzmir Şehri, Umur Bey ve Manisa'ya Yöneliş]

Deniz kenarına kurulmuş Yezmîr [=İzmir] şehrinin büyük bir kısmı haraptır. Kalesi üst tarafta bir tepede. Burada Ahmediye tarikatı şeyhlerinden dindar ve kâmil bir insanın yanında, Şeyh Ya'kûb'un zaviyesinde konakladık. Tekke dışında ise gezgin dervişlerden yüz kadarı ile beraber dolaşan meşhur Ahlatlızâde ve Şeyh İzzeddîn Rifâî konaklamışlardı. Şehrin valisi, onlar için çadırlar kurdurdu. Üstat Ya'kûb da onlara bir ziyafet tertip etti. Ben bu şölende hazır bulundum, beraber yedim. Yezmîr şehrinin hâkimi daha önce andığımız Aydınolu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek'dir. [=Umur Bey].⁵⁷ Kalede oturur. Yezmîr'e indiğimiz zaman o babasının yanındaydı. Gelişimizden beş gün sonra Yezmîr'e döndü ve asaletinden olacak; önce tekkeye uğrayıp bizi selâmladı, geciktiğı için özür diledi. Kaleye çıkar çıkmaz mükellef bir sofrayla Nikûle [=Nikola] adında bir Rum cüceyi köle

olarak gönderdi; "kemha" denen kumaştan yapılmış iki kat elbise verdi. Kemha, Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin'de dokunan bir tür ipekli kumaştır. Beyin imamlığını yapan hoca efendinin söylediğine göre; cömertliği yüzünden bana armağan ettiği köleden sonra evinde bir tek köle dahi kalmamış beyin! Allah Teâlâ ona gani gani versin, rahmet yağdırsın! Ömer Bey, Şeyh İzzeddîn'e de armağan yağdırmış; koşum takımları mükemmel üç at, içi gümüşle dolu bir "maşrapa" –onlar iri gümüş kaba böyle diyorlar– "meleff"⁵⁸, "mer'azz", "kudusî" [=aba] ve "kemha"⁵⁹ cinsinden top top kumaş, bir grup cariye ve genç bir köle...

Ömer Bek, dindar olduğu kadar cömerttir de. Bir o kadar da cihat ehlidir; yiğittir, cesurdur! [Bizim sonradan duyduğumuza göre] gazâ için kurduğu donanmayla İstanbul kapılarına dek akınlar yapmakta imiş. Topladığı ganimeti rahatça dağıtır, tekrar gazâ niyetiyle denize açılmış...

Onun saldırılarından yılan Rumlar sonunda Papaya başvururlar. Böylece Papa Cenovalılara ve Frenklere emir verir; "Savaşa katılın!" diye. Roma'dan da ayrı bir ordu toplanarak gemilere bindirilir. Bir gece vakti denizden gelirler, limana baskın yaparlar, şehri ele geçirirler. Ömer Bek kaleden inerek şehri kurtarmaya çalışırsa da askerlerin çoğuyla birlikte şehit düşer. Hıristiyanlar bu fırsat sayesinde bir aralık Yezmîr'i ele geçirmişlerse de kale gayet sarp ve sağlam olduğu için saldırılara dayanır, düşmez.

Yezmîr'den Mağnîsiye'ye [=Manisa] doğru hareket ettik.⁶⁰ Bayramdan bir gün önce orada ahılardan birinin tekkesinde konakladık. Burası dağ eteğinde güzel ve büyük bir şehir. Kurulduğu ovada zengin su kaynakları, nehirler ve bahçeler var.

Mağnîsiye [Manisa] Sultanı

Şehrin hükümdarı Sârûhân adında biridir.⁶¹ Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi⁶² ile sabahını anne baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti.⁶³ Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben...

Mağnîsiye beyini orada selâmladık. Bayram namazını birlikte kıldıktan sonra tekkeye döndük. Bu arada benim kölem atlarımızı sulamak üzere öteki yol arkadaşımızın kölesi ile beraber gitmiş, fakat gecikmişti. Akşam gelip çattı, onlardan bir iz yok! Burada Muslihiddîn diye iyi kalpli, fazıl bir hoca vardı. Ata bindik. Onunla beraber, hâlimi bildirmek üzere beyin huzuruna çıktık. Hükümdar, köleleri araştırmak için adamlarını gönderdi ama herkes bayram telaşındaydı, onları bulmak mümkün olmadı. Kaçaklar Mağnîsiye'den bir günlük mesafede deniz kıyısında kâfirlerin oturduğu Foça'ya firar etmişler! Bu şehir gayet sağlam bir surla çevrili olduğundan Mağnîsiye beyi onların her yıl gönderdikleri hediyeleri kabul etmekle yetiniyor. Ertesi gün öğleden sonra bir grup Türkmen hem atları, hem de köleleri tutup getirdi. Anlatılanlara göre firarîler, dün akşam Türkmenlerin yanından geçerlerken şüpheyi çekmişler. Sıkıştırılınca inkâr etmenin faydasız olduğunu görmüşler ve kaçmak sevdasında olduklarını açıklamışlar! Böylece geri getirildiler.

Sonra Mağnîsiye'den hareket ettik. Geceyi orada yayla kuran bir Türkmen obasının arasında

geçirdik. Hayvanlarımız için lâzım olan yemi onlarda bulamadık. Bineklerimizi çaldırırız korkusuyla bütün gece nöbet tuttuk sırayla. Nöbet, Hoca Afifüddîn Tûzerî'deyken onun Bakara Sûresi'ni okuduğunu işittim. Ben de yatmadan önce:

"Uykum geldiği zaman nöbeti kimin aldığını bana bildir!" dedim. Yattım va sabahleyin uyandım. O zaman da hırsızların Ayasuluk'tan aldığım en güzel atımı, bütün koşum takımlarıyla beraber çaldıklarını öğrenmiş oldum! Bu ata Afifüddîn de biniyordu.

[Bergama Şehri]

Ertesi gün yola koyularak Bergama'ya vardık.⁶⁴ Harap bir şehir ama tepedeki kalesi hâlâ sapasağlam. Filozof Eflatun'un bu belde ahalisinden olduğu, oturduğu evin hâlâ tanındığı şeklinde bir söylenti vardır.⁶⁵ Şehirde Ahmediye tarikatına bağlı dervişlerden birinin tekkesinde konakladık. Sonra şehrin ileri gelenlerinden biri bizi aldı; kendi ikametgâhına götürdü ve bir hayli ikramda bulundu.

Bergama Hükümdarı

Şehrin hâkimi Yahşî Han'dır.⁶⁶ Han sözü bunlar arasında sultan anlamına geliyor. "Yahşî" ise güzel ve kaliteli demektir. Buraya geldiğimiz zaman yaylıdaydı. Gelişimizi haber alınca bize yemek sundu. "Kudusî"den [=aba gibi sert bir kumaş] yapılmış bir elbise gönderdi. Sonra yolu göstereceğini diye bir kılavuz tuttuk, yüksek ve sarp dağları aşır Balîkesrî'ye [=Balıkesir] ulaştık.

[Balıkesir]

Şehir, kalabalık bir nüfusa, zengin ve şirin çarşılara sahip ama halkın Cuma namazlarını kılacağı büyük bir câmii yok. Bu yüzden şehir dışında bir mabet inşa etmeye kalkışmışlar. Duvarlarını örmüşlerse de henüz çatıyı örtememişler. Namazı orada kılmakta, ağaçların gölgesinde saf bağlamaktadırlar. Şehrin ileri gelenlerinden Ahî Sinân'ın zaviyesinde konakladık. Şehrin kadılığını ve hatipliğini yapan fıkıh bilgini Musa da bizi ziyaret etti.

Balîkesrî Sultanı

Adı Demûrhân'dır.⁶⁷ Onda hayır yok. Bu şehri kuran da babasıdır. Bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiş ve nüfusu çoğalmıştır. İnsanlar da hükümdarın dinini [=dünya görüşünü] takip ediyor. Onu gördüm. Bana ipekten mamul bir giysi gönderdi. Bu şehirde Margalîta adında bir Rum cariye aldım.

[Bursa]

Sonra Bursa şehrine vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniş. Bahçeler ve gümrükler çeviriyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış.

Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahî Şemseddîn'in zaviyesinde konakladık.⁶⁸ Orada misafirken Aşûre günü gelip çattı. [Zaviye sahibi] akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar *Kur'an* okudular. Vâiz Mecdüddîn Kûnevî [=Konyalı] halka etkili bir vaaz verdi; sonra semâ ve raksa kalktılar. O gece müthişti!

Mecdüddîn, altın kalpli dindar kişilerdendir. Devamlı oruç tutar, üç günde bir iftar eder. Sadece kendi kazandığını yer o. Söylendiğine göre bugüne kadar hiç kimseden bir buğday tanesi bile almamıştır. Ne evi var, ne malı; sırtına geçirdiği libastan gayrı. Mezarlıkta uyur, meclislerde öğüt verir, her vaazında bir grup günahkâr tövbe eder önünde. Daha sonra görüşmek için aradımsa da bulamadım onu. Nihayet kabristana gittim, orada da bulamadım. Söylendiğine göre ortalıkta kimsecikler kalmayınca; herkes çekilip gidince varırmış kabristana.

Vecd ile Ölen Dervişin Hikâyesi

Aşûre gecesini Şemseddîn'in zaviyesinde vâiz Mecdüddîn'in geç bir saatte verdiği vaazı dinliyorduk.⁶⁹ Bir derviş feryat edip kendinden geçti! Hemen üzerine gülsuyu döktülse de ayılmadı; tekrar döktüler yine fayda etmedi. Millet adam hakkında görüş ayrılığına düştü; kimi öldüğünü, kimi de sadece kendinden geçtiğini söyledi. Bu arada vâiz de sözlerini bitirdi. Hep beraber, *Kur'an-ı Kerim* dinledikten sonra sabah namazını kıldık. Güneş doğudan gülümsemeye başlamıştı. Adamın durumunu yine araştırdılar, dünyadan ayrıldığını anladılar; Allah rahmetiyle onu kuşatsın. Yıkadılar, kefenlediler. Ben de cenaze namazına katıldım, defin işinde hazır bulundum.

Bu adam Sayyâh [=feryat eden] diye çağrılmış. Anlatılanlara göre hayatını bir kovukta ibadetle geçirmiş. Vâiz Mecdüddîn'in konuşacağını öğrenince şehre inerek öğüt meclisine katıldığı, kimseden bir buğday tanesi kadar yiyecek kabul etmediği, vâizin sözleriyle kendinden geçip feryadu figana başladığı, sonra açılıp abdest aldığı ve iki rekât namaz kıldığı bildiriliyor. Mecdüddîn'in sesini tekrar işitince yine bağırıp çağırmaya başlamış, geceyi böyle geçirmiş. Bu yüzden ona "feryat eden" lakabı verilmiş. Eli ve ayağı özürlü olduğu için iş görecektir durumda değilmiş. Annesi yün eğirerek bu çocuğa bakarmış. Anacığının ölümünden sonra yerin bitirdiği [=dağda bayırda bulunduğu] şeylerle karnını doyurmaya başlamış.

[Mısırlı Abdullah]

Bu şehirde dervişlerden Mısırlı gezgin Abdullah ile karşılaştım. O yeryüzünü epey gezmiş, ancak Sîn'e [=Çin], Serendîb [=Seylân] adasına, Fas'a, Endülüs'e ve Sudan'a [=siyahlar ülkesi] uzanmamıştır. Ben o bölgelere girdiğim için onu geçtim.

Bursa Sultanı

Bursa'nın sultanı İhtiyârüddîn Urhân Bek'tir [=Orhan Bey].⁷⁰ Urhân, Sultan Osmercûk'un oğludur. "Cûk", Türkçede küçük anlamına gelir. Bu sultan, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğüdür. Onun kaleleri yüze yakındır. Vaktinin büyük bir kısmını buraları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksikleri tamamlamakla uğraşır. Anlatılanlara göre hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kâfirlerle savaşır, onları kuşatmış! Zaten onun

babası aldı Bursa'yı Rumların elinden. Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hıristiyanların kilisesi imiş. Anlatılanlara göre baba Osmancûk, Yeznîk [=İznik] şehrini yirmi sene kuşatmış, fethedemeden vefat etmiş. Sonra oğlu kuşatmaya devam etmiş ve oniki yıl sonra fethetmiş. Ben onunla burada karşılaştım. Bana, kese kese dirhem gönderdi.

[İznik Şehri]

Sonra Yeznîk [=İznik] şehrine yöneldik.⁷¹ Şehre varmadan önce geceyi Kürle [=Gürle] kasabasında bir ahı yiğidinin zaviyesinde geçirdik.⁷² Tekrar yola çıkarak iki tarafı tatlı ve ekşi nar ağaçlarıyla kaplı bir ırmak boyunca tam gün ilerledik. Nihayet her yanı kamışlarla örtülü bir göl kenarına vardık. Bu noktadan sonra şehre 8 mil mesafe vardı.

Şehre girmek için evvelâ köprü gibi bir yolu takip etmek gerekiyor. Oradan da ancak bir süvari geçebilir. Bu yüzden şehir iyi korunmuştur. Göl onu her yandan çeviriyor. Şimdi bomboş olan şehirde saray hizmetkârlarından birkaçı ve sultanın hanımı Beylûn [=Nilüfer] Hatun oturuyor.⁷³ Şehir ahalisine hükümranlık eden erdemli, iyi yürekli bir kadın... Şehir üzerinde dört sur bulunuyor. Her iki sur arasında su dolu hendekler açılmış. İçeri girmek için tahta köprülerden geçilir. Diledikleri zaman kaldırırlar köprüleri. Şehir içinde bahçeler, tarlalar, evler var. Her insanın evi tarlası ve bahçesi toplu hâlde, yan yana. Suyu da hemen yakınında olan kuyulardan geliyor. Bu şehirde meyvenin her türlü ve ceviz bulunur. Kestane gayet bol ve ucuz. Onlar kestaneyi "n" harfiyle telâffuz ediyorlar. [=Araplar gibi "kastal" demiyorlar.] Cevize de "k" harfiyle "kôz" diyorlar [=Araplar gibi cöz yahut cevz demiyorlar]. Oradaki bekâr üzümünün benzerini başka yerde görmedim, kocaman ve çok tatlı! Rengi açık, kabuğu ince. Bir üzüm tanesinin tek çekirdeği var.

Bu şehirde fıkıh bilgini, Hacı Alâeddîn Sultan Öyûkî'nin yanında kaldık. O fazilet erbabının ve cömertlerin başıdır. Ne zaman gelsem ziyaretine; mutlaka bir şeyler hazırlar, sunardı bana. Sureti hoş, ahlâkı güzel bir adam. Beni, Beylûn Hatun'a götürdü. Bu kadın bize ikramda bulundu, iyi davrandı, yardım etti. Gelişimizden iki gün sonra Sultan Urhân Bek ulaştı şehre. Ondan bahsetmiştik. Burada kırk gün civarında kaldım, atım hasta diye! İkametim böyle uzayınca nihayet atı bırakıp üç arkadaşım, cariyem ve birkaç kölemlle yola çıktım. Tercümanımız bu şehre bizden ayrıldığı için yanımda Türkçeyi düzgün konuşan kimse yoktu.

[Hırçın Sakarya, Geyve]

İznik'ten çıktığımız günün gecesini Mekecâ [=Mekece] köyünde,⁷⁴ bir fakihin evinde geçirdik. Bize ikramda bulundu, yemek çıkardı.

Oradan ayrılınca ata binmiş bir Türk hatununun, yanında hizmetkârlarıyla Yenicâ [=Yenice]⁷⁵ şehrine yöneldiğini görünce onların ardına düştük. Yolu kaybetmemek için yaptık bunu. Deli bir nehrin kenarına vardık; adı Sakarî'dir. Sanki "Sakar"a [=Cehennem] nispet edildiği için bu ad verilmiş! Allah korusun bizi ondan! Kadın ırmağı geçmeye başladı. Tam ortada hayvanın ayağı sürçtü; az kalsın sulara gömülecekti, hizmetçiler kurtarmaya çalıştılar. Ama nehir azgındı; aldı, götürdü her ikisini. Irmak kenarında bir grup insan derhal atladılar suya, hatunu kurtardılar. Kadının bu dünyadan göçmesine ramak kalmıştı, hizmetkârı bulduklarında o çoktan ruhunu teslim etmişti. Allah rahmet eylesin.

Oradakiler nehir salının daha aşağıda olduğunu söylediler. Söylenen yere yöneldik. Bu araç, halatlarla birbirine bağlanmış, dört odundan ibarettir. Üzerine hayvanların semerlerini ve eşyalarını koyuyorlar, karşı kıyıda bir grup adam çekiyor onu! İnsanlar salın sırtında, hayvanlar ise yüzerek geçerler nehri. Biz de usûle uyduk.

O gece Kâviye [=Geyve] denilen yere geldik.⁷⁶ Bu kelime [Arapça] "keyy" kökünden gelen bir sözcüğün "fâile" kalıbına dökülmesine benzer. Burada ahılardan birinin zaviyesinde konakladık. Ona Arapça şeyler söyledik, bizi anlamadı, Türkçe konuştu; bu sefer biz anlamadık!

"Fıkıh bilginini arayın, o Arapça bilir!" dedi birisi. Böylece fakih geldi.

[Doğru Konuşmayan Bir Adamın Bize Faydası Dokunuyor]

Hoca yanımıza geldiğinde bize Farsça konuştu, biz de ona Arapça konuştuk ama hiçbir şey anlamadı bizden ve ahı yiğidine dönerek:

"Îşân Arabî kûhnâ mîkuvân! Ve men Arabî nev mîdânem" dedi.

Gelelim açıklamasına; "Îşân", onlar demektir. "Kûhnâ" eski demektir. "Mîkuvân", diyorlar anlamına gelir. "Men" ben demek, "nev" yeni demek, "mîdânem" ise biliyorum anlamına gelir. Hoca bu sözle ayıbını örtmek istiyordu! Arapça bilmediği hâlde ötekiler onun bu dili bildiğini sanıyordu; şöyle demişti onlara:

"Onlar eski Arapçayı konuşuyorlar, bense ancak yeni Arapça bilirim!" Ahı yiğit, meselenin hocanın anlattığı gibi olduğunu sandı. Bu iş bize yaradı. Ahı bize bol ikramda bulundu. Şöyle diyordu:

"Bunlara ikram etmek şart, çünkü eski Arap dilini konuşuyorlar. Bu dil Yüce Peygamberimizin ve ashabının dilidir!"

O sıralarda hocanın hiçbir sözünü anlamamıştık! Ama ben onun sözünü ezberlemiştim. Fars dilini öğrenince meseleyi anlayacaktım. O gece zaviyede kaldık. Bize bir kılavuz gönderildi, Yenicâ'ya varmak için.

[Yenice, Göynük ve Kılavuzsuz Kalışımız]

Yenicâ şirin ve büyük bir köy. Orada bir ahı zaviyesi aradık. Yolda gezgin dervişlerden biriyle karşılaştık. Ona:

"Şu bina ahı zaviyesi mi?" diye sorunca:

"Evet!" cevabını vermişti. Ben de Arapça bilen biriyle karşılaşmaktan ötürü sevinmişim ama laf ilerleyince dervişin Arap dilinden sadece "ey neam" [=ha, evet] sözcüğünü bildiği ortaya çıktı! Zaviyeye girdiğimiz vakit orada ahı bulunmadığı için hizmetimize bir talebe yetişti, yemek çıkardı. Onunla sohbeti koyulaştırdık! Dilimizi bilmiyordu ama elinden gelen misafirperverliği gösterdi, şehir nâibi ile konuştu. Onun muhafızlarından birinin hizmetimize verilmesini sağladı. Hep bareber Keynûk [=Göynük]⁷⁷ kasabasına yöneldik. Burası küçük bir yerdir; halkı Hıristiyan Rumlardan oluşuyor.

Onlar Müslümanların egemenliğini kabul etmiştir. Kasabada sadece bir Müslüman hanesi var; orada da beldenin yöneticisi ve ailesi kalıyor. Urhân Bek'in ülkesinin sınırları içinde olan bu küçük kasabada yaşlı bir Hıristiyan kadının evinde konakladık. Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik. Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var! Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza!

Gün doğarken atlandık. Kâviye'de [=Geyve] naip tarafından yanımıza verilen atlı kılavuz burada bizden ayrıldı. Böylece Muturnî'ye [=Mudurnu] bizi götürmek üzere başka bir muhafız görevlendirildi. Geceleyin çok kar yağmıştı; yol kaybolmuş, izler örtülmüştü. Muhafızın kılavuzluğunda öğleden sonraya değin yol aldık; bir Türkmen köyüne vardık, burada bizi ağırladılar, yemek sundular; karnımızı doyurduk. Kılavuzumuz, köylülerle bir şeyler konuştu. Bunun üzerine içlerinden biri ata binerek kafilemize katıldı. Onunla art arda tepeler aştık. Ama yolumuza çıkan bir dereyi belki otuz defa geçip dolaştık!

Dere yatağından yine yeni çıkmıştık ki kılavuzumuz yanaştı;

"Bana biraz para verin hele!" dedi. Biz de:

"Hele bir şehre varalım, seni memnun ederiz; istediğin parayı veririz, endişelenme!" dedik.

Ama adam cevaptan memnun olmadı, belki anlamazlıktan gelmişti. Arkadaşlarımızdan birinin yayını kaptığı gibi uzağa fırlattı ve zabellâ gibi dikildi karşımıza! Fakat az sonra yayı bulunduğu yerden getirdi verdi. Ona biraz para uzattım. Aldığı gibi kaçtı! Nereye gideceğimizi bilmediğimiz karla kaplı ıssız bir dağ başında bıraktı bizi. Her yer bembeyazdı, yol silikti. Herhangi bir iz araya araya ilerledik; akşam güneşi batarken yolun belirginleştiği bir tümseğe ulaştık. Kayalarla kaplıydı orası. Bu yüzden izler ve yol seçilir hâle gelmişti. Ben korkuyordum, yanımdakilerle beraber telef olacağımızı sanıyordum. Gece kar yağmaya devam edecekti ve sığınacağımız bir tek kulübe bile yoktu! Hayvanlardan inerek ölebiliydik. Yürümeye devam edersek nereye yöneleceğimizi bilmiyorduk. Benim atım gayet güçlü ve yörük olduğundan onun sırtında kendimi rahat hissettim, kendi kendime:

"Ben kurtulursam arkadaşlarımı da kurtarabilirim!" dedim. Dostlarımı Allah'a ısmarlayıp sürdürdüm bineğimi.

[Kulübe Mezarlar, Bir Tekkeyle Kurtuluşumuz]

Bu yörede oturanlar, mezarların üzerine ahşap kulübeler kurarlar; uzaktan bakanlar onları ev zanneder ama yaklaşıncaya karşısında mezar görür. Ben de avare avare gezinirken karşımda böyle birçok kulübeyle rastladım.

Güneş batmıştı. Uzaktan evler gözüküyordu. Kendi kendime şöyle dua ediyordum:

"Allahım! Bari bunlar ev olsun!"

Hakikaten onlar ev çıktı! Allah'ın yardımını ve izniyle bir eve yanaştım, yaşlı bir adam gördüm,

Arapça konuştum, bana Türkçe karşılık verdi, eliyle içeri girmemi işaret etti. Derdimi anlattım, arkadaşlarımın dağda mahsur kaldığını belirttim. Yüce Allah'ın sonsuz cömertliğinden olacak, bu ev dervişlere ait bir tekke imiş! Yanımdaki de onların şeyhi imiş. İçerdeki dervişlerden biri şeyhle yaptığım konuşmayı işitince dışarı çıktı. Onunla daha önce tanışmıştık, selâm verdi. Arkadaşlarımın durumunu ona bildirdim. Onları kurtarmak için dervişlerle beraber kendisinin de gelmesi gerektiğini anlattım. Beraberce arkadaşların beklediği yere gittik, onları alıp tekkeye döndük; bizleri kurtardığı, selâmete çıkardığı için Cenab-ı Allah'a şükrettik!

O gece Cuma gecesiydi; halk tekkede toplanmış, sabaha kadar Hakk'ı anmakla, zikirle diriltiyordu geceyi. Herkes hazırlayabildiği kadar yemeği oraya getirmişti. Böylece bizim için yemek sıkıntısı ortadan kalkmış oldu. Ertesi gün erkenden ayrılıp yola çıktık. Cuma namazı vaktinde Muturnî kasabasına girerek bir ahı tekkesine indik⁷⁸ ama yolcusu çoktu buranın; hayvanlarımızı bağlayacak bir yer bulamadık! Önce Cumayı kıldık. Bir yandan kar ve soğuk, öte yandan bineklerimizi bırakacak bir yer bulamamanın sıkıntısı içinde yöre halkından bir hoca ile tanıştık; selâm verdi ve Arapça bildiği anlaşılınca sevincim bir kat daha arttı! Kendisinden, kira ile de olsa hayvanlarımızı koyabileceğimiz bir yer bulmasını rica ettim, cevap verdi:

"Buradaki evlerin kapılarının küçük olması sebebiyle hayvanların içeri alınması mümkün değil. Evlerde barınamazlar ama çarşıdaki tavlayı tarif edeyim. Aslında çarşıya gelen bütün yolcular hayvanlarını oraya bırakırlar."

Onun kılavuzluğunda bineklerimizi oraya götürdük, bağladık. Arkadaşlardan birini de bekçilik etsin diye avludaki boş dükkânlardan birine yerleştirdik.

[Tuhaf Bir Olay ve Hırsız Adamın Hikâyesi]

Bize garip gelen olaylardan biri şudur: Hizmetçilerden birini saman, diğerini yağ almaları için çarşıya gönderdim. Saman almaya giden işini gördü ve geldi. Öteki boş döndü ve kahkahayla gülüyordu! Niye güldüğünü kendisine sorduğumuz zaman şunları anlattı:

"Çarşıya gittik, bir dükkâna vardık. Adamdan 'semen' [=Arapça yağ] istedik. Bize beklememizi işaret etti ve orada duran çocuğu gösterdi. Parayı ona verdik. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra çocuk bir balya "tibn"le [=saman] geri geldi! Bunları alacağımızı, ama yağ da istediğimizi tekrarladık. Bu lafım üzerine satıcı:

"İşte semen budur!" cevabını verdi!

Anlaşıyor ki Arap dilindeki "tibn" sözcüğünün karşılığı Türkçe samandır.⁷⁹ Oysa Arapçadaki "semen" in karşılığı Türk dilinde "rûgân"dır [=yağ]. Biz Arapça "semen" deyince onlar saman getirdiler oysa yağ anlamına gelen rûgân kelimesini söylemeliydik!⁸⁰

Daha sonra Arapça bilen adamla tekrar görüşünce bizimle beraber Kastamûnya'ya [=Kastamonu] kadar gelmesini rica ettik, çünkü Muturnî ile Kastamûnya arasında on günlük bir mesafe vardır. Ona kendi elbiselerimden Mısır işi bir göynek verdim. Ailesini sevindirsin diye biraz para verdim, ona bir binek ayırdım; başka yardımlarda da bulunacağımı söyledim. Böylece bizimle beraber yola çıkmaya karar verdi ama kısa bir zaman sonra onun zengin olduğunu, çevre halkından birçoğunun

kendisine borçlu bulunduğunu anladık! Herif neredeyse tefeciymiş! Yiyeceğimiz için ona para veriyorduk. Ekmekten arta kalan parayla sebze, tuz ve kuru gıda satın alması gerekirken bunu kendine ayırıyordu! Ayrıca sırf yiyeceğe tahsis edilen dirhemlerden de bir şeyler aşırıyordu! Türk dilini bilmediğimiz için ona katlanmak zorundaydık. Nihayet durum öyle bir hâle geldi ki her günün sonunda ayıbını açığa vurarak:

"Bugün ne kadar götürdün nafakandan?" diye sorardık. O da gülerek:

"Eh, şu kadar!" derdi.

Onun, cimriliğinden ötürü yolda hayvanlarından biri ölünce derisini kendi eliyle yüzüp sattığını; köylerin birinde kızkardeşinin evine indiğimiz vakit getirilen yemeği, kuru erik, elma, kayısı, şeftalı gibi yemişlerle beraber suda yumuşatıp yediğini söyleyelim! Kadıncağıza birkaç kuruş vermek istediğimizde bu namlı cimrinin bize:

"Ona vereceğinize bana verin!" dediğini, kendisine üç-beş kuruş uzatınca sevinçten havaya fırladığını söylemek yeterlidir sanıyorum! Kızkardeşine onun haberi olmadan gizlice bahşiş verdik, ne yapalım!

[Bolu ve Gerede]

Bôlî [=Bolu] şehrine yaklaşırken uzaktan zayıf görünen bir dereyle karşılaştık; ancak şehrin giriş yerinde bu derenin şiddetli akan, coşkun bir ırmak olduğunu farkettilik. Yine de kafiiledelikler suyu geçebildi, sadece küçük bir hizmetçi kız korkuya kapılarak karşı tarafa atlayamadı. Benim atım ötekilerden daha dayanıklı ve atak olduğu için cariyeyi terkime bindirip suya girdim. Tam ortadaydık ki hayvan tökezledi! Arkadaşlar yetişerek zavallı kızcağızı ölmek üzereyken kurtardılar. Ben kendi başıma sudan çıkmıştım...

Bôlî'de ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.⁸¹ Âdet gereği tekkenin bütün bölümlerinde ocaklar kış boyunca aralıksız yanar. Dergâhın her kısmına ayrı ayrı ocak yapılmıştır. Hepsinin bacası var, duman çıkıp gidiyor, tekke içine yayılmıyor; bu yüzden sıkıntısı yok. Onlara "bahârî" ismini vermişler. Bu kelimenin tekili "bahîrî"dir.

İbn Cüzeyy der ki:

Hilleli Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ⁸² şu dizelerde tevriye yapıyor; bahîrîden bahsederken hatırladım:

*"Gün doğarken Bahîrî'den ayrıldık,
Zirvesini toz duman istilâ etti!
Onun akşama Ebû Leheb olmasını istiyorsanız
Katırlarınız yük yük odunla gelmeli!"*

İbn Battûta devam ediyor:

Tekkeye vardığımızda ocakları yanar bulduk. Hemen üstümüzdekileri çıkararak tek kat elbiseyle

kaldık; ateşin karşısında ısındık. Ahı derhal çeşitli yemek ve meyvelerden getirdi. Hak Teâlâ yabancılara, gariplere şefkat ve merhamet gösteren, her gelen ve geçene yardımını esirgemeyen, onlara kucak açan, misafirleri kendi akrabalarıymışçasına bağrına basan bu dervişlere en güzel mükâfatı versin! O geceyi huzur içinde geçirdik; içimiz rahat, bedenimiz dingin... Ertesi sabah yola çıktık, Keredey-i Bôlî [= Geredesi] denen yere vardık. Burası büyük bir düzlük üzerine kurulmuş şirin bir şehirdir. Caddeleri geniş, çarşıları büyüktür. Buraya civarın en soğuk beldesi diyebilirim! Şehir, birbirinden ayrı semtlerden oluşuyor. Her semtte kendi başına yaşayan, ötekilere karışmayan bir taife bulunuyor.

[Gerede] Sultanı

Bu adam Anadolu'nun orta dereceli sultanlarından Şah Bek'tir.⁸³ Boyu bosu, davranışları ve huyu güzel ama cömert değil! Cuma namazını bu şehirde kıldık, bir zaviyede konakladık. Orada Şamlı hatip fakih Şemseddîn ile tanıştık. Şemseddîn yıllardır burada yaşıyor. Çoluk çocuğa karışmış. Beldenin hâkimi olan Şah Bek'in hem hatibi, hem de hocası olmak vasfıyla sözünü herkese geçirmiş, geniş bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Bir gün zaviyeye gelerek Şah Bek'in ziyaret edeceğini haber verdi. Kendisine bu iyiliğinden ötürü teşekkür ettim. Şah Bek'i kapıda karşılayarak selâmladım. Yanımıza oturdu, sağlık ve esenlik diledi, hâl hatır sordu; bu ülkeye ne zaman geldiğimi, dönemin hükümdarlarından kimlerle görüştüğümü merak etmişti. Ben de başımdan geçenleri anlattım. Bir saat süren görüşmeden sonra yanımızdan ayrıldı. Bizim için koşunları mükemmel bir at ile bir kat elbise gönderdi.

[Borlû (=Safranbolu) Şehri ve Ali Bey]

Buradan Borlû'ya [=Safranbolu] gittik.⁸⁴ Tepe üzerinde kurulmuş küçük bir şehir. Eteklerinde hendek var. Tam zirvede sarp bir kale mevcut. Orada bir medresede konakladık. Bizimle beraber gelen hacı, medresenin müderris ve talebelerini tanıyor, onların yanında derslere katılıyordu. Talebelerle olan sıkı dostluğundan Hanefî oluğu belliydi.

Şehir emiri Ali Bek bizi huzuruna çağırdı. Bu adam cömert ve iyiliksever Kastamûnya hükümdarı Süleyman Bâdişah'ın [=Padişah] oğludur. İleride ondan bahsedeceğiz. Yanına varmak için kaleye çıktık; selâm verdik. Bize "Merhaba!" dedi, ikramda bulundu. Yolculuğlarımı sordu, anlattım. Beni yanı başına oturttu. Meşhur müelliflerden olup şehrin kadılığını ve Ali Bek'in kâtipliğini yapan Hacı Alâeddîn Muhammed de teşrif ettiler. Yemek geldi. Bütün davetlilerle beraber yemek yedik. Sonra hafızlar göz yaşartan yanık sesleri ve hayranlık uyandıran makamlarıyla *Kur'an-ı Kerim* okudular. Meclis bu şekilde sona erdi ve oradan ayrıldık.

[Kastamonu Şehrine Varış, Müthiş Ucuzluk ve Derin Bilginler]

Ertesi gün Kastamûnya'ya [=Kastamonu] yöneldik. Bu şehir Anadolu'nun en güzel, en büyük beldelerindendir. Yaşamak için her kolaylık var! Eşya fiyatları çok ucuz.

Kulağı ağır işittiği için Atruş diye adlandırılan bir şeyhin zaviyesine indik. Garip bir olaya şahit oldum. Talebelerden biri bazen havaya, bazen de yere parmağıyla bir şeyler yazıyordu, üstat ise buna cevap veriyordu! Hattâ bu şekilde ona hikâyeler anlatıyor, öteki de her her şeyi anlıyordu! Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek iri bir koyun satın alabiliyor, yine iki dirhemle bize yetebilecek

kadar ekmek bulabiliyorduk. Bu yiyecek bize tam gün kâfi geliyordu. Kafilemiz oniki kişiden müteşekkildi. İki dirhemlik bal alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı hepimiz yesek de artıyordu! Kış mevsiminin en soğuk günlerini geçirdiğimiz hâlde bir yük odun tek dirheme satın alınabiliyordu! Bugüne kadar dolaştığım bunca ülke arasında bu şehir kadar ucuzunu görmedim! Burada dönemin önde gelen bilginlerinden Tâceddîn Sultan Öyûkî ile karşılaştım. Ders okutan, müftülük eden bu önder âlim, Irakayn ve Tebriz'de okumuş, uzun bir müddet oralarda kalmıştı. Ayrıca Dımaşk'ta da eğitim görmüş, Mekke ve Medine'de epey bulunmuştu.

Anadolu diyarından Fenikeli Sadreddîn Süleyman ile de karşılaştım. Bu adam hatırı sayılır derinlikte bir müderristir. At pazarındaki medresesinde misafir etti beni. Uzun ömürlü, altın yürekli Dâdâ Emir Ali ile de burada karşılaştım. Onun at pazarı yakınındaki zaviyesine vardım. Sırtüstü yatıyordu. Hizmetçilerinden biri onu oturttu. Diğeri de adamın saçlarını kaldırdı, gözleri açıldı! Benle konuşuyorken temiz ve düzgün bir Arapça kullanıyordu. Şöyle dedi:

"Hoş geldin!"

Yaşımı sordum, anlattı:

"Ben Halife Müstansırbillah'ın yoldaşlarından idim. Müstansır ölünce otuz yaşlarındaydım. Şu anda yüzaltmışüç yaşındayım!"

Bize dua etmesini istedim, arkamızdan hayır dua etti.

Kastamûnya Sultanı

İyiliksever sultan, Süleyman Bâdişah'tır [=Padişah] o.⁸⁵ Yetmişini aşmış pir-i fâni bir adam! Yüzü aydın, sakalı uzun, heybetli mi heybetli bir sima. Zamanını bilginlerle geçiren, her daim erdemlilerle dost olan biri. Huzuruna girdiğimizde beni baş ucuna oturttu, hâl hatır sordu. Seyahatime ve Kâbe, Şam, Mısır ülkelerine dair sualler yöneltti. Tek tek cevapladım, gerektiği şekilde. Böylece onun ikamet ettiği yere yakın bir evde konaklamam için emir verdi. Aynı gün yaman mı yaman bir doru kısrakla giysi hediye etti;⁸⁶ harcırah ve yulaf göndermeyi ihmal etmedi. Ayrıca Kastamûnya'ya yarım gün uzaklıktaki bir kasabanın buğday ve arpa hasadının tamamen bana hibe edilmesi hususunda da emir buyurdu! Ne yazık ki, burada fiyatlar pek düşüktü; müşteri bulamadım ve ürünü bize arkadaşlık eden bir hacıya bıraktım!

Kastamûnya hükümdarının âdeti ikindiden sonra umumi meclis kurmaktır. O vakit geldikte sofralar hazırlanır, kapılar açılır; yolcu, köylü, şehirli ve yabancı kim varsa gelir, kimse geri çevrilmez, herkese bir şeyler ikram edilir. Özel divan ise sabahleyin erkenden kurulur. Burada önce padişahın oğlu huzura gelir. Babasının elini öptükten sonra kendi dairesine gider. Onun ardından devletin üst düzey görevlileri çıkarlar huzura; yemek yerler ve ayrılırlar.

Cuma günleri saraya uzakça bir mescitte Cumayı kılar, oraya at üzerinde merasimle gider. Her zaman böyledir bu.

Kastamûnya'nın büyük câmii ahşaptan yapılmış üç katlı bir binadır. Hükümdar, devletin ileri gelenleri, kadı, fıkıh bilginleri ve kumandanlar alt katta; sultanın "efendi" diye anılan kardeşi, onun

hademeleri, yakın adamları ve yöre ahalisinden güvenilir kişiler orta katta; hükümdarın oğlu ve veliahdı olan Şehzâde Cevâd ise genç köleleri, hizmetçileri ve ahali ile üst katta Cuma namazı kılarlar. Hafızlar mihrap önünde halka şeklinde dizilirler. Şehrin kadısı ile Cuma hatibi de onların yanına oturur. Sultan mihrabın hizasında yerini alır. Evvelâ güzel sesleriyle hafızlar Kehf Sûresi'ni okurlar, âyetleri enteresan bir tarzda tekrar ederler. *Kur'an* okuma bitince hatip minbere çıkar, Cuma hutbesini verir. Sonra da beraberce namaz kılınır. Farz bitince nafil rekâtların kılınmasına geçilir. Nihayet hafızlardan biri hükümdarın huzurunda aşır okur.

Böylece Padişah maiyetiyle beraber câmiden ayrılır. Bir başka hafız, bu defa padişahın kardeşinin bulunduğu katta aşır okur. Onun okuyuşu bitince oradaki şehzâde de beraberindekilerle câmiden çıkar. Son olarak hafızlardan biri şehzâdenin önünde aşır okur. Onun okuyuşu bittiği zaman merasim memuru ayağa kalkarak Türk dilinde yazılmış bir manzume ile sultanı ve veliahtı över; her ikisine hayır dualar eder. Böylece şehzâde de câmiyi terkeder. Dışarda kendisini bekleyen amcasının elini öper ve atına binerek babasının bulunduğu konağa gider.

Saraydaki törende padişahın kardeşi ve oğlu huzura beraber girerler. Amca önden ilerleyerek hükümdarın elini öper ve kendisine ayrılan makama geçer. Oğul babasının elini öptükten sonra kendi dairesine çekilmek üzere huzurdan ayrılır. Orada bulunan yakınları ile [bir müddet] oturur, sohbet eder. İkinci vakti geldiğinde hep beraber namaz kılınır. Sonra hükümdarın kardeşi huzura çıkar, el öper ve veda eder. O, ertesini Cuma merasimine kadar huzura girmez. Veliaht [=şehzâde] ise daha önce belirttiğimiz gibi her gün sabahleyin huzura çıkmak zorundadır.

[Fahreddîn Bek Zaviyesi]

Kastamûnya'dan ayrılarak yolumuza revan olduk. Karşımıza çıkan kasabaların birinde gördüğümüz zaviye ülkenin en güzel ve en büyük zaviyesidir. Burada konakladık. Binayı büyük beylerden olan ve hayatını Yüce Allah'a adayan Fahreddîn Bek yaptırmış.⁸⁷ Zaviyenin bakım işlerini ve orada ikamet eden dervişlerin idaresini oğluna vermiş. O köyün gelirini de tamamen bu zaviyeye vakfetmiş! Zaviyenin karşısında misafirlerin hiçbir şey ödemededen yunacağı bir hamam yaptırmış. Köyün tam ortasında inşa ettirdiği çarşının gelirini büyük câmiin giderlerine ayırmıştır.

Onun fermanına göre Kâbe, Suriye, Mısır, Irak, İran, Horasan ve diğer beldelerden gelen dervişlere, dergâha vardıkları gün bir takım elbise ile yüz dirhem verilmeli; ayrıldıkları zaman otuz dirhem ikram edilmeli, orada kaldıkları süre boyunca yiyecek olarak ekmek, et, pilâv, yağ ve helva sunulmalıdır. Ayrıca Anadolu kökenli dervişlerin on dirhem harçlık, üç gün de ağır lanma hakları vardır. Buradan ayrıldıktan sonra geceyi ıssız, yüce bir dağ başında Kastamûnyalı Ahı Nizâmeddîn'in yaptırdığı tekkede geçirdik. Burada yolcuların yiyecek masrafları bir köyden karşılanmaktadır. Köy tamamen o zaviyeye vakfedilmiştir.

[Sinop Şehri ve Gazi Çelebi]

Ahı Nizâmeddîn'in tekkesinden ayrıldıktan sonra Sanûb'a [=Sinop] yöneldik. Burası gayet kalabalık ve büyük bir şehir; güzellik ve sağlamlık bir arada! Doğu yönü hariç, çepeçevre denizle kuşatılmış! Doğuda bulunan tek kapısından da hükümdarın izniyle girilebilir. O esnada şehrin beyi daha önce andığımız Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bek'ti.⁸⁸ Bizim için gereken izin çıkarılınca şehre girdik; Ahı İzzeddîn Çelebi'nin deniz kapısı civarında bulunan dergâhında konakladık.

Bizim orada, Sebte'nin Mînâ'sı gibi burada da denize doğru bel vermiş bir dağa çıkıldığında eteklerindeki bağlar, bahçeler ve gürül gürül akan sular görülür.⁸⁹ Bu yüksek mekânda yetişen meyvelerin çoğu üzüm ve incirdir. Ama sarp olduğu için çıkmak kolay değil oraya. Bu mıntıkada onbir civarında Rum kasabası var. Hepsi de Müslümanların egemenliği altında. Tam tepede kurulu zaviye Hıdır-İlyas makamı diye bilinir. Burada her zaman bir zahit vardır. Hemen yakınında bulunan bir kaynak başında yapılan duanın muhakkak kabul edileceğine inanılır. Dağın eteklerinde ise Peygamberimizin mübarek arkadaşlarından Bilâl-i Habeşî'nin kabri mevcuttur.⁹⁰ Oracıkta kurulu tekkede misafirlere ve gelen geçen yemek verilir.

Sinop'un büyük câmii, gördüğümüz mabetlerin en güzelleri arasındadır.⁹¹ Tam ortada bir su havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş. Her ayak, iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddîn-i Rûmî'nin oğlu Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazlarını bahsettiğimiz mahfilde kılarmış. Ardından oğlu Gâzî Çelebi hükümdar oluyor. Gâzî Çelebî vefat ettikten sonra Süleyman Şah, Sanûb'a egemen oluyor.⁹²

Gâzî Çelebi, cesur ve yiğit bir hükümdarmış. Hak Teâlâ onu su altında uzun müddet kalma kabiliyeti vermiş; iyi bir yüzücüymüş. Hazırladığı donanmayla Rumlara [=Hıristiyanlara] karşı savaşa çıkar, iki tarafın askerleri yüz yüze geldikte derhal demir bir burguyla suya dalar, kâfir teknelerinin diplerini tek tek delermiş! Düşman o hengâmede suya batıncaya kadar bunun farkına varmazmış! Anlatılanlara göre bir zamanlar kâfir donanması Sanûb limanına baskın yaptığında Gâzî Çelebi bütün gemileri bu şekilde batırmış, düşman askerlerini de esir almış. Onun üstün niteliklere sahip olduğu belli. Ama "haşîş" [=Cannabis Sativa: Kenevir otu, yani onun ürünü olan esrar] kullanmakta ileri gittiği, bu yönde bir zaafi olduğu belirtiliyor. Hattâ esrar yüzünden öldüğünü söyleyenler de var! Anlatılanlara göre bir gün bu mereti fazla kaçırmış ve ava çıkıp bir ceylânın peşine düşmüş. Hayvancağız, sık ağaçlı, dallı budaklı bir yere girince o da hızla dalıyor arkadan... Ve başını bir ağaca çarpıyor, can veriyor! İşte bu hâdiseden sonra Sultan Süleyman, Sanûb'u ele geçirerek oğlu İbrahim Bek'i oraya atamıştır. Bu adamın da önceki gibi fazla esrar aldığı söyleniyor. Hakikaten bütün Anadolu ahali bu maddeyi kullanmakta hiçbir sakınca görmemektedir! Ben bir gün Sanûb Câmii'nin önünden geçerken oradaki peykelerde oturan insanlar arasında kumandanların bulunduğunu gördüm. Hizmetkâr, önlerinde kınaya benzer bir maddeyle dolu bir kabı dolaştırıp duruyor; ileri gelen kumandanlar da kaşık kaşık götürüyordu bu kaptan! Yedikleri şeyin ne olduğunu bilmiyordum. Yanımdakilere sordum; esrar olduğunu söyledi biri!⁹³

Sanûb şehrinde hem hükümdarın naibi, hem de hocası olan Kadı İbn Abdürrezzâk bizi konağında misafir etmiştir.

[Tavşan Etiyle İlgili Bir Hikâye]

Şehre geldiğimizde ahali bizim iki elimizi yana indirerek namaz kıldığımıza şahit olmuş. Oralılar Hanefî oldukları için Mâlikî mezhebini ve onun namaz kılma usûlünü bilmiyorlar tabî... Mâlikî mezhebince namazda elleri iki yana salmak, muhtar [=seçilen, uyulan, amel edilen] görüştür. Sanûbluların bir kısmı Irak ve Hicaz yörelerini görmüş olduklarından, oralarda yaşayan Şîîlerin ellerini yana salarak namaz kıldıklarını da biliyorlar! Bu benzerlikten ötürü bizi Şîîlikle itham ettiler;

art arda sorular sordular! Onlara Mâlikî olduğumuzu anlatmaya çalıştıksa da inandıramadık, yüreklerinde kuşku devam etti. Nihayet belde naibi [=yöneticisi], hizmetçileriyle bir tavşan gönderdi bize. Bizim ne yapacağımızı izlemesini tembih etmiş adamcağıza! Tavşanı kestirdim, pişirdim, hep beraber afiyetle yedik!⁹⁴ Hizmetçi bu duruma şahit olunca efendisine gidip durumu anlatıyor. İşte o zaman hakkımızda uyanan kuşku yok oldu; ardından gelsin ziyafetler! Hemen ağırlamaya başladılar bizi! Zira Râfizîler tavşan eti yememektedirler.

Şehre gelişimizin dördüncü günü İbrahim Bek'in annesi vefat etti. Onun cenaze törenine ben de katıldım. İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memlûk erler [=kapukulları] ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Yargıç ve hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı. Sarık yerine siyah yünden yapılmış bir bez dolamışlardı kafalarına. Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor! Bu defa da öyle yapılmıştır.⁹⁵

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEŞT-İ KIPÇAK'A, UZBEK HAN'IN ÜLKESİNE AÇILIŞ

Otuzüçüncü Bölüm Notları

Deniz yoluyla Kırem'e [=Kırım] gitme imkânı doğsun diye bu şehirde [=Sinop] kırk gün kadar kaldık. Sonunda bir Rumun gemisini kiralayabildik ama uygun rüzgârı bulmak için onbir gün daha eğleştik ve nihayet denize açıldık. Üçüncü gün denizin tam ortasında müthiş bir fırtına bastırdı, ölümle burun buruna geldik. Ben, Faslı Ebûbekir'le geminin kış kamarasında idim. Ona denizin durumunu anlaması için güverteye çıkmasını söyledim. Çıktı ve biraz sonra aşağı inerek şöyle dedi:

"Sizi Allah'a emanet ediyorum; dışarıda benzeri görülmemiş bir kasırga var! Hepimiz telef olacağız!" Biraz sonra rüzgâr tersine döndü, gemi Sanûb [=Sinop] limanı civarında karaya oturdu. Bazı tacirler tekrar limana girmeyi istedilerse de gemi sahibiyle konuşarak bunların karaya çıkmasını önledim. Bir süre sonra hava düzeldi. Tekrar yelken açarak deryanın ortasına vardık. Yine hava bozdu ve dehşetli anlar yaşadık! Bu sefer rüzgâr yavaşladı, az da olsa mesafe katetmeye başladı. Ta uzaklarda karadaki dağları görerek Kirş [=Kerç] boğazına yöneldik. İskeleye girme niyetindeydik ama yamaçta bulunan bazı insanlar elleriyle işaret verdiler; girmeyin anlamında. Limanda düşman gemilerinin bulunduğunu sandık, kıyıyı takip ederek geri döndük.¹

[Kırım'da Bir Kilise ve Kefe Şehri]

Sahile yaklaşınca gemi sahibine:

"Beni buraya çıkar!" dedim. Kırem toprağına ayak basarak az ileride bulunan kiliseye yöneldim. Mabette sadece bir rahip vardı. Duvarda başında sarığı, belinde kılıcı, elinde mızrağıyla bir Arap tasvir edilmişti. Resmin önünde yağ kandili vardı. Rahibe dönerek;

"Bu resim kimin?" dedim. Şu cevabı alınca hayretten donakaldım:

"Bu, Peygamber Ali'nin resmidir!"²

O geceyi bu kilisede geçirdik. Akşam yemeği için tavuk pişirdik ama bunları Sanûb'dan getirmiştik ve gemideki bütün eşyalarımıza olduğu gibi buna da deniz kokusu sinmişti! Dolayısıyla tadamadık bile!

İndiğimiz yer, büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kafcak [=Deşt-i Kıpçak] diye bilinir. "Deşt" Türk dilinde bozkır, alan, sahra anlamındadır. Bu geniş saha bir uçtan bir uca yemyeşilse de ağaç, tepe, bina ve odun görmek mümkün değil; sade mera!³ Orada kuru gübre yakarlar. Buna "tezek" diyorlar. İşin ilginç yanı, ileri gelen, saygıdeğer kimselerin dahi etekleri gübre doludur; tezek toplamaya çıkarlar daima! Yolculuk arabayla yapılır. Bu bozkır, bir uçtan bir uca altı ay tutar. Üç aylık bölümü Sultan Muhammed Uzbek Han'ın ülkesinin sınırları içindedir. Öteki üç aylık kısmıysa başka hükümdarların arazileridir.

Limana varışımızın ertesi günü, arkadaşlarımızdan olan bir tüccar; yörenin yerli halkından Hıristiyanlığı benimsemiş Kafcaklara [=Kıpçaklar] başvurarak atla çekilen bir araba kiraladı.⁴

Arabaya bindik, Kefâ [=Kefe] şehrine ulaştık. Bu şehir deniz kıyısına kurulmuştur. Planı dikdörtgen şeklinde ve ahalinin ekseriyeti Hıristiyanlardan oluşuyor. Onların büyük bir kısmı aslen Cenevizlidir.⁵

Şehrin hâkimi Demdâr adlı biridir. Oraya ulaştınca, Müslümanlara ait bir mescide inmeyi uygun bulduk.

[Ürküten Çan Sesleri ve Muhteşem Kırım'ın Merkezi]

Mescide inişimizden bir saat sonra ansızın ortalığı kaplayan çan sesleriyle irkildik! Şimdiye kadar hiç işitmediğim bu sesler her yandan geliyordu. Endişelendim; yol arkadaşlarıma mescidin üst kısmına çıkarak *Kur'an* ve ezan okumalarını, Allah'ı anmalarını salık verdim. Onlar söylediklerimi yapınca biraz sonra mescide zırlı ve tepeden tırnağa silâhlı bir adam geldi. Bize selâm verdi. Ona kim olduğunu sorduk. Bu şehirdeki Müslümanların kadısıymış meğer! Ezan ve *Kur'an* seslerini duyunca bize bir şey oldu sanarak buraya geldiğini söyledi; biraz sonra ayrılıp gitti.

[Burada] hep iyilik gördük, kötü bir muamele ile karşılaşmadık. Ertesi gün [şehrin hâkimi olan] ahi geldi, bize ziyafet verdi. Yemek yedikten sonra şehri dolaştık. Zengin ve büyük çarşılar tıklım tıklımdı. Halk tümüyle Hıristiyandı. Gezintimiz esnasında limana da indik; insanı hayrete düşüren bir düzeni vardı! Yük ve savaş gemilerinden, küçük-büyük en az ikiyüz tekneyi alacak genişliğe sahipti!

Burası, dünyanın en ünlü limanlarından. Yolumuza devam ederek bir araba kiraladık ve Kırım'e yöneldik Ulu sultan Muhammed Uzbek Han'a bağlı, şahane bir belde!⁶ O sıralarda hükümdarın saygın bir emiri olan Tülük Tümûr Bey'in yönetiminde bulunuyordu. Yolculuğumuzu bu beyin hizmetçilerinden biriyle yaptığımızdan oraya varışımızı hemen beye haber verdi o adam. Tülük Tümûr, hocası olan Sa'deddîn'le beraber yanımıza bir at gönderdi. Burada Şeyhzâde Horasanî diye bilinen bir adamın tekkesinde konakladık. Şeyh, gelişimizden memnun oldu, bize ikramlarda bulundu. Halk onu çok seviyordu. Yörenin kadısı, hatibi ve âlimlerinin onun huzuruna çıkarak elpençe divan durduklarına tanık oldum.

Şehir dışında Hıristiyan bir rahibin tüm ömrünü manastırda ibadetle geçirdiğini, durmadan oruç tuttuğunu, hattâ aralıksız kırk gün oruçlu kaldıktan sonra bir bakla tanesiyle iftar ettiğini, gaipten haber verebildiğini anlattı Şeyhzâde Horasanî bana. Hattâ birlikte o adamın yanına gitmeyi dahi teklif etti ama ben kabul etmedim. Sonradan onu görmediğime ve gerçekte ne olduğunu anlamadığıma pişman olmuşumdur.

Kırım kadılarının başı olan Hanefî kadısı Şemseddîn Saylî ile Şâfiî kadısı Hıdır'ı, hoca Alâeddîn Asî'yi, Şâfiî hatibi Ebûbekir'i görmek, onlarla görüşmek fırsatına eriştim. Şâfiî hatibi Ebûbekir, [Memlûk hükümdarı] Melik Nâsır'ın burada inşa ettirdiği büyük câmiin hatipliğini yapıyordu. Ayrıca Hıristiyanken İslâmiyeti kabul ederek ulu mertebelere çıkmış bulunan Rum asıllı bilge zahit Şeyh Muzafferüddîn ile de görüştim. Salih amel peşinde koşan, erdemli insan Muzhirüddîn de buranın büyük fakihlerindedir.

Bu yöreye ulaştığımız sırada Tülük Tümûr Bey hastaydı. Onu ziyaret ettiğimizde bize ihsanda bulundu, güzel muamele etti. Onun, Sultan Muhammed Uzbek Han'ın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine gideceğini öğrenince seyahati beraber yapmak için derhal yol ihtiyaçlarını görmeye, arabalar

satın almaya başladım.

Burada Arabalarla Seyahat Edilir

Onlar [Arapça tekerlekli araç anlamına gelen] "acala"ya "araba" diyorlar. Bu araçların her birinin dört tekerleği olup iki veya daha fazla atla çekiliyor. Ağırlığına göre bazen öküz veya develer koşuluyor önüne. Arabacı, hayvanlar arasında semerli olana biner, elindeki kamçıyla hayvanları idare eder. Eğer yoldan ayrıldıklarını görürse büyük bir övendere ile onları yola sokar. Arabanın üzerine ince ağaç çubuklarından yapılmış ve birbirine kayışlarla kenetlendirilmiş kubbeyi andıran hafif bir iskele bindirilir. Bunun üzerine keçe veya çadır bezinden mamul bir örtü konulur. Kubbenin kafesli pencereleri vardır; içeride bulunanlar etrafi seyredeler ama dışarıdan görülmezler. Arabanın içi uyumaya, yemek yapmaya, kitap okumaya elverişlidir seyahat boyunca! Yiyecek, içecek, eşya ve yüklerin taşındığı arabalar da üzerindeki evceğizlerden dolayı yolcu arabalarına benziyor ama onların kapısına kilit asılmıştır.⁷

[Teşrifat, Türklerin Yol Töresi, Hırsızlığın Cezası]

Arzuladığım seyahat için keçe ile tentelenmiş bir arabayı güzelce donattım. Cariyemle beraber ona bindim. Arkadaşım Affüddîn Tûzerî'ye de küçük bir araba ayarladım. Diğer arkadaşlar için üç deve ile çekilen büyük bir araba tahsis ettim; develerden birine arabacı biniyordu. Yola çıktığımızda yanımızda Tülük Tûmûr Bey, kardeşi İsa, çocukları Kutlû Dûmûr ve Sârû Bek vardı. Ayrıca kafilemizde Tülük Tûmûr'un hocası Sa'deddîn, Hatip Ebûbekir, Kadı Şemseddîn, Fakih Şerefüddîn Musa ve "Muarrif" [=tanıtıcı, teşrifatçı] Alâeddîn bulunuyordu. Muarriş Alâeddîn'in vazifesi kabul dairesinde beyin yanı başında dikilmek; meselâ kadı geldiği zaman ayağa kalkıp yüksek sesle:

"Bismillah! Efendimiz, üstadımız, kadılar kadısı, fetvaları açıklayan, davaları çözen geldi; Bismillah!" demektir. Eğer ulu bir fıkıh bilgini veya parmakla gösterilen saygın bir adam gelirse teşrifatçı şöyle der:

"Bismillah! Efendimiz falanca adam!" Böylece mecliste bulunanlar yeni geleni ayakta karşılayarak yer açarlar.

Hacılar Hicaz yolunda nasıl seyahat ederlerse Türkler de bu bozkırda öyle yolculuk ediyorlar; sabah namazından sonra yola çıkıp kuşluk vaktinde konaklıyorlar. Öğleden sonra tekrar yola koyulup akşamüzeri istirahat veriyorlar. Bir menzile varıldığında at, deve ve öküzler arabalarından çözülecek otlamak için bırakılıyor. Sultan veya bir başkası; hiç kimse hayvanına yem yedirmez. Zira yeşil mera, sabah akşam hayvanlar için yem ve arpa yerine geçer. Böyle gür ota başka bir ülkede rastlanmaz. Bu yüzden bölgede pek çok yük hayvanı beslenmektedir. Şunu da belirtmek gerekiyor; Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürülür!

[Türklerin Yemeği; Tatlıya Karşı Tutumları ve İçtikleri Şıra]

Türkler ekmek ve katı yiyecek yemezler; "dûkî" [=düğ, düği; bulgur] adını verdikleri, bizim

"anlî"ye benzeyen bir yemek yaparlar.⁸ Önce suyu ateşin üzerine koyarlar. Kaynayınca dûkîden bir parça içine atarlar. Yanlarında et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve beraber pişirirler. Yemek pişince herkesin payını tabaklara koyup servis yaparlar. Ve nihayet tabaklardaki yemeğin üzerine yoğurt dökerler. Yemekten sonra kısrak sütünden yapılan ve "kımız" [=kımız] adı verilen nesneyi içerler.⁹

Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır. Bazı vakitlerde "burhani" [=borani] denilen hamur işini yerler. Bu yemek, küçük küçük kesilmiş hamur parçalarıdır aslında. Bunlar, ortalarından birer delik açılarak tencereye oturtulur. Pişirildikten sonra üzerine yoğurt dökülüp içilir.¹⁰ Ayrıca bir çeşit şıraları daha var ki demin bahsettiğimiz dûkî tanelerinden yapılıyor.

Tatlı yemek, onlar nezdinde ayıp karşılanır! Ramazan ayı içinde Sultan Uzbek'in huzurunda bulunuyordum. Sık sık yenmekte olan kısrak ve koyun eti vardı sofrada. Ayrıca "riştâ" [=erişte] denilen ve şehriyeye benzeyen; piştikten sonra sütle karıştırılarak bir çorba da hazırlanmıştı.¹¹

O gece arkadaşlarımla yaptıkları tatlıdan bir tabak sundum sultana. Sultan sadece parmağıyla dokunup tatmakla yetindi, bir daha elini sürmedi! Tülük Tümü'r'un anlattığına göre sultan bir gün çocuk ve torunlarının sayısı kırkı bulan saygın bir kapıkuluna şöyle demiş:

"Bu tatlıyı yersen cümlelerinizi azat ederim!" Ama adam şu cevabı vermiş:

"Beni öldürsen de yemem!"¹²

Kırem'den çıktıktan sonra Tülük Tümü'r'un otağının bulunduğu Sicicân'a [=Sıçgan] indik. Tülük Tümü'r adam göndererek beni huzuruna çağırdı. Arabacının yedeğinde her zaman hazır binek bulunduğundan hemen atlandım ve otağa gittim. Bey, çeşit çeşit yemekler hazırlatmıştı. Bunlar arasında ekmek de vardı. Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti. Şeyh Muzafferüddîn, Tülük Tümü'r Bey'in ön tarafına oturmuş, ben de onun yanında yer almıştım...

"Bu içilen nedir?" diye sordum. Cevap verdi:

"Dühn suyudur!"¹³ Ama onun söylediğinden hiçbir şey anlamamıştım. Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım. Yemekten çıktığım zaman bunun ne olduğunu araştırdım; anlattılar:

"Dûkî [=düğ] tanelerinden yapılan bir "nebîz"dir bu. Onlar Hanefî mezhebindedir ve nebîz onlar nezdinde helâldir." Buralılar dûkîden yapılmış bu nebîze "bûza" [=boza] adını veriyorlar. Şeyh Muzafferüddîn bana "mâiddühn" [=dühn suyu] dediğinde dilinde biraz tutukluk ve yabancılık bulunduğu için "yağ suyu" demek istediğini sanmıştım! [Dühn, Arapça yağ demektir.]

[Bıçakçı Ahı'nın ve Azak Beyinin Misafirperverliği]

Kırem'den itibaren onsekiz konak yol aldıktan sonra büyük bir suya geldik. Orayı geçmek bir günümüzü aldı. Yük hayvanları ve arabalar suya hep beraber girmiş olduğundan çevre baştan başa çamur ve bataklık hâline gelmiş, geçiş iyice zorlaşmıştı. Emir geçişimi kolaylaştırmak için önce bana yol verdiği gibi hizmetkârlarından bir bölümünü de yardımımıza göndermişti. Ayrıca sultanın

huzuruna çıkmak istediğimi; bana ihtimam gösterilmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazarak Azak beyine yolladı. Böylece diğer bir suya ulaşınca kadar yola devam ettik. Vardığımız suyu da yarım günde geçtik. Üç gün daha giderek Azak şehrine vardık.¹⁴

Burası deniz kenarında kurulmuş, düzenli, mükemmel bir şehirdir. Cenevizli ve diğer milletlerden gelen tacirler oraya ticaret amacıyla hücum ediyorlar. Ahılardan Bıçakçı Ahı şehrin nüfuz sahibi kişilerindendir. O, gelen giden yolcuya zaviyesinde yemek ikram eder. Tülük Tümü̇r Bey'in mektubu, Azak emiri olan Muhammed Havâce Huvârezmî'ye ulaşınca yanında şehir kadısı ve öğrencileri ile bizi karşılamaya çıktı, ziyafet düzenledi. Onu selâmlayıp ziyafetin hazırlandığı yere yöneldik.

Yemekten sonra şehre yönelerek kale dışında Hıdr-İlyas'a [=Hızır İlyas] nispet edilen bir ribâtta konakladık. Azak halkından Şeyh Receb Nehr-i Melikî geldi, bizi aldı ve kendi tekkesinde hazırladığı mükellef bir ziyafete çağırdı. Nehr-i Melik aslında bir Irak kasabasıdır. Bizim Azak'a varışımızdan iki gün sonra Tülük Tümü̇r Bey şehre gelmişti. Azak Beyi Muhammed Havâce, yine yanında belde kadısı ve öğrencilerle onu karşılamaya çıktı, görülmemiş bir şekilde ağırladı. Birbiri peşine üç çadır kuruldu. Bunlardan biri parlak renklerle süslü ipekten, diğer ikisi de ketenden yapılmıştı. Çevresi "serâçe" denilen çitlerle çevrilmişti. Bizim orada bunlara "efrâc" denilir. Otağın dışında kalan giriş yeri bizim ülkemizdeki burçları andırıyor. Bey, otağ önünde atından inince yere serilen ipek yaygılar üzerinden yürüyerek çadıra girdi. Tülük Tümü̇r, –misafirperverliğinden olacak– kendi nezdinde ne kadar değerli olduğumu göstermek için beni önüne kattı. Böylece ilk çadıra girdik. Burası Tülük Tümü̇r Bey'e tahsis edilmişti. Ortasına, beyin oturması için altınla süslenmiş büyük bir ahşap taht kurulmuş, üzerine güzel bir minder konurulmuştu. Bey beni ve Şeyh Muzafferüddîn'i ileri geçirdikten sonra kendisi ilerledi, ikimizin arasında tahta oturdu. Kendi kadısı, hatibi ve belde kadısı ile öğrencileri tahtın sol tarafında yere serili kıymetli yaygılara oturdular. Tülük Tümü̇r Bey'in oğluyla kardeşi, Azak beyi Muhammed Havâce ve çocukları hizmette bulunmak için ayakta kaldılar. Daha sonra at eti ve diğer etlerden yapılmış yemekler getirildi. Arkasından kısırak sütü ve boza sunuldu.

[Yemekten Sonra *Kur'an* ve İlahi Okunması]

Yemek bitince güzel sesle okunan *Kur'an* dinlendi. Bir minber kurularak vâiz buraya çıktı. Hafızlar önde yerlerini aldılar. Biz cemaat olarak fevkalâde iyi hazırlanmış bir hutbe dinledik. Hatip, sultan ve Tülük Tümü̇r Bey için dua etti. Orada hazır bulunan cemaat için de ayrı ayrı dualarda bulundu. Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar *Kur'an*'dan âyetler okuyorlar, bu âyetleri güzel bir nağme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhî söylemeye başladılar. Arapça söylediklerine "kavâl" diyorlardı.¹⁵ Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise "mülemma" adını veriyorlardı.¹⁶ Bunların ardından yine yemek getirildi, meclis böylece akşama kadar sürdü.

Oradan ayrılmak için ne zaman izin istesem bey razı olmuyordu. Tören sonunda beye, çocuklarına, kardeşine, bana ve Şeyh Muzafferüddîn'e birer takım elbise; beye on, çocukları ve kardeşlerine altışar, beyin ileri gelen adamlarıyla bana da birer at getirildi.

[Yaygın At Ticareti]

Bu memlekette attan bol bir şey yok. Fiyatları hakikaten ucuz. En iyi at bu ülke parasıyla elli veya altmış dirheme alınır. Bizim diyarımızda bir dinar civarında bir para demektir bu! Bu atlar Mısır'da "ekâdîş" denilen cinsten olup halk bunlarla geçiniyor.¹⁷ Bizde koyun neyse burada at o! Belki bizdeki koyun sürülerinden daha çok. Her Türkün elinde bunlardan binlercesi vardır. At sahibi olan Türkler arasında ülkede yerleşmiş şöyle bir âdet vardır:

Kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim. Yetiştirilen atların çoğu Hindistan'a gönderiliyor. Her at kervanı altıbinden az ya da çok attan oluşuyor. Her tüccarın yüz-iki yüz civarında atı var. Tacirler her elli at için bir sürücü tutarlar; sürücüler atları koyun sürüleri gibi meralara salarlar. Sürücüye [=çobana] "kaşî" adı veriliyor.¹⁸ Elinde ucuna ip bağlanmış uzun bir değnekle at üstünde görevini yapar. Eğer bir atın yakalanması isteniyorsa hemen koşturmaya başlar, elindeki ipi [=kemendi] atın boynuna atarak yakalar. Çevik bir hareketle tuttuğu hayvanın sırtına geçerek ötekini çayıra bırakır! At sürüleri ancak Sint arazisine girdikten sonra yemle beslenirler. Çünkü bu ülkedeki çayırlar arpanın yerini tutacak kalitede değildir. Sürülerdeki hayvanların çoğu Sint'te çalınır ya da telef olur. Burada Şışkar denilen yere ulaşıldıkta at başına yedi gümüş dirhem ödenir.¹⁹ Sint'in merkezi Multân'a gelindiği vakit ise ayrı bir vergi verilir. Daha önce at sürülerinin dörtte biri haraç alındığı hâlde Hint sultanı Muhammed Şah bu vergiyi kaldırmış ve Müslüman tacirlerden zekât, Müslüman olmayanlardan da öşür [=onda bir] alınmasını emretmiştir. Her şeye rağmen tacirler iyi kazanıyor. Zira onlar bu atlardan en ucuza sattıklarını yüz dinara vermektedirler! Bu para bizim Mağrip altını ile yirmibeş dinar ediyor. Çoğu kez bunun iki katı fiyata satmaları da imkân dahilindedir. Hattâ bir at demin verdiğimiz rakamın dört katı fazlasına bile gidebilir! "ciyâd" tabir edilen kaliteli küheylânlar ise beşyüz dinara gider. Hindistanlılar yük taşıma veya yarış için bu taraftan at satın almazlar; savaşta hem kendileri hem de hayvanları zırha büründüğünden dayanıklılığa ve adımların genişliğine önem verirler. Yarış hayvanlarına gelince; bunları Yemen, Umân ve Fars eyaletinden getirtirler ki bu cins hayvanların biri bin ilâ dörtbin dinar arasında alıcı bulur!

[Macar Şehri, Dervişlerin Gördüğü İlgi ve Gezgin Bir Yahudi]

Tülük Tümüûr Bey'in bu şehirden ayrılışından sonra Muhammed Havâce'nin yol ihtiyaçlarımızın tedariki vesilesiyle orada üç gün kalmak zorundaydık. Hazırlıklar bitince Macar şehrine doğru yola koyulduk.²⁰ Burası büyük bir ırmak [=Kuma, Kuban] kenarında geniş bahçelere sahip bir şehirdir. Türk ülkelerinin en bakımlı, en güzel şehirlerinden! Burada Irak'ın Batâih beldesinden gelen yaşlı, erdemli, ibadete düşkün Şeyh Muhammed Batâihî'nin zaviyesinde konakladım. Bu adam Ahmed Rifâî'nin halifesidir. Allah ondan razı olsun. Onun tekkelerinde Arap, İranlı, Türk ve Rum dervişlerden oluşan evli ve bekâr yetmiş kadar mürit bulunmaktadır. Onlar kendilerine verilen sadakalarla geçiniyorlar. Bu ülkede halk dervişlere çok yakınlık gösteriyor. Herkes at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor; sultan ve hatunları da ahaliden geri kalmıyor. Bereketlenmek için şeyhleri sık sık ziyaret ediyor, ihsanlar yağdırıyor, hediyeler takdim ediyorlar. Hele hele kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içindedirler!

Cuma namazını Macar şehrinde kıldık. Namaz bitince Buhara'nın sayılı bilginlerinden olan İzzeddîn çıktı minbere. Önünde öğrenci ve hafızlardan oluşan geniş bir takipçi kitlesi vardı. Bu vâizi, şehrin hâkimi ve ileri gelen kişiler de dinlemekteydiler. Vaazın sonunda Şeyh Muhammed Batâihî

ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Vâiz efendi artık yola düşmek niyetindedir. Biz de onun yol gereklerini görmek istiyoruz!" Bu sözlerinden sonra keçi yününden dokunmuş feracesini çıkartarak;

"İlk olarak bu benden!" dedi ve uzattı. Onun ardından kimi at, kimi para verdi. Kısa zamanda pek çok şey toplanmış oldu!

Bu şehrin büyük çarşısında bana selâm veren ve Arapça konuşan bir Yahudiye rastladım. Hemen sordum:

"Sen nereden geliyorsun?" Cevap verdi:

"Endülüs'ten geliyorum ama denizyolu yerine karayolunu kullandım. İstanbul üzerinden Anadolu'yu [yahut Rus ülkesini] bir baştan bir başa geçtim, Çerkes ülkesine uğrayarak buraya ulaştım. Endülüs'ten çikalı dört ay oluyor."

Onu tanıyan ve beraber seyahat eden tüccarlar da sözlerinin doğru olduğunu bildirdiler.

Kadınların Erkeklerden Üstün Tutuluşu

Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırım'dan çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltıye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmiştim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kırmızı tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayıbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kırmızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle! Sultanın eşlerini ise daha sonra anlatacağız...

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtâk" adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da "Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!" dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun "külâ" [=külâh]

denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!

[Beş Dağ Kaplıcaları, Yürüyen Çadır Şehir, Zengin ve Cömert Hatunlar]

Hükümdarın karargâhına gitmek üzere Macar şehrinde gereken hazırlıkları yaptık. Karargâhı buradan dört gün uzakta Bişdağ [=Beşdağ] denilen yerdedir. "Biş" Türkler nezdinde beş demektir; "dağ" ise tepe, yükseklik anlamına geliyor. Bişdağ denilen mıntıkada sıcak su kaynakları var.²¹ Türkler buralarda yıkanıyor ve bu sulara girenin her türlü hastalıktan korunacağına inanıyorlar. Ramazanın ilk günlerinde karargâha geldiğimiz vakit etrafın boşalmış olduğunu gördük. Geçtiğimiz konakları bir kez daha katedip geriye döndük.

Daha yakınlara götürülmüş olan orduya ulaşarak çadırımı bir tepenin üzerine kurdum. Önüne de bayrağımızı diktirdim. Araba ve atları çadırın arkasına bırakıp "ordu"ya yöneldim. Türkler karargâh kurdukları yere "ordu" diyorlar.²²

Orduyu gördüğümüz zaman câmi, çarşıları, halkı, mutfak bacalarından yükselen dumanlarıyla kocaman bir yürüyen şehirle karşı karşıya olduğumuzu anladık! Ordu denilen bu büyük karargâh şehir, atlarla çekilen arabalarda taşınıyor. Konaklamak üzere seçilen yere varılınca hafif malzemedен yapılan evler, çadırlar ve eşya arabadan indiriliyor. Çok kısa bir zamanda çarşılar, mescitler ve obalar kuruluyor.

Sultanın hanımlarının her biri, kendi çadır [=otağ] malzemeleri ile önümüzden geçti. Bu hanımların dördüncüsü İsa Bey'in kızıydı; yolda ilerlerken tepe üzerinde bir yabancıнын geldiğini belirten bayraklı çadırı görmüş, yanımıza cariyelerini göndermişti. Onlar geldiler, bizi selâmladılar ve hatunun selâmını bildirdiler. Hatun ise aşağıda, yolda bekliyordu; ona Tülük Tümûr'un teşrifâtçıbaşısı olan adamla hediye gönderdim, bir arkadaşım eşliğinde. Lütfederek hediyelerimi kabul etti. Benim, kendi çadırı civarına kondurulmamı emir buyurarak arabacısına hareket işareti verdi. Onun ardından sultan geldi. O da kendisi için ayrılan otağa doğru gitti.

Ulu Sultan Muhammed Uzbek Han

Adı Muhammed Uzbek'tir.²³ Han, onların dilinde hükümdar, sultan anlamındadır. Onun geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu, şanlı şöhretli bir devleti vardır. O, Tanrı düşmanı Kustantîniye halkıyla cihat etmekte, onları kahretmektedir. Onun ülkesi çok büyüktür, muazzam şehirlerle donanmıştır. Kefâ [=Kefe], Kırem, Macar, Azâk [=Azak], Surdak [=Suğdak], Huvârezm ile taht şehri olan Sarâ [=Saray] bu beldelerin en ünlüleridir. Muhammed Uzbek Han dünyanın yedi ulu hükümdarından biridir. Onları şöyle sıralayabiliriz:

Hak Teâlâ onu desteklesin ve zaferlerle yüceltsin; müminlerin emiri, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, kıyamet saatine kadar hakkı ve hakikati savunacak muzaffer topluluğun önderi [Fas hükümdarı] efendimiz; Mısır ve Şam bölgesinin sultanı; Irak bölgesinin sultanı; şimdi bahsetmekte olduğumuz Sultan Uzbek; Türkistan ve Maverâü'n-nehr'in [=Seyhun-Ceyhun arası] hükümdarı; Hint hükümdarı ve Çin hükümdarı...

Sultan Uzbek bir yere seyahat etmek isteyince beraberinde sadece devlet erkânı ile kapıkulları yer alır. Kadınların her biri ayrı bir halayık tayfasıyla yolculuk yapar. Sultan bunlardan birinin yanına

gitmeyi arzularsa teşrif edeceğini önceden haber verir. Hatun ona göre hazırlıklarda bulunarak hükümdarı karşılamak üzere bekler. Sultanın seyahati, bir menzilde konaklaması, herhangi bir işe koyulması; bunların hepsi kendine özgü âdetler içinde cereyan eder. Meselâ âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştendir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlî Hatun oturur.²⁴ Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelûn [=Bîlûn] Hatun ve Urducâ [=Orducî] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tîn Bek, solunda ise öteki oğlu Cânî Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı İt Kucücük [=İt Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlî Hatun teşrif ettikte; "melike" [=baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbiri kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.

Merasimin bundan sonraki bölümünde saygın ve nüfuzlu emirler [=ordu erkânı] içeri girerler. Tahtın her iki yanına konmuş iskemlelere otururlar. Sultanın otağına giren her ziyaretçi iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorundadır. Hükümdarın yakın akrabaları, amca ve kardeş çocukları ön tarafta yerlerini alırlar. Onların tam karşısında, köşk kapısının yanında büyük kumandanların çocukları durur. Onların arka tarafına sağlı sollu, yüksek rütbeli subaylar dizilir. Sonra derecelerine göre halktan bazı kimseler üçer üçer içeri girerek sultanı selâmlar ve dönüp uzağa otururlar.

İkinci namazı kılındıkta önce başhatun kalkar. Kumaları, otağına kadar ona refakat ederler. Başhatun kendi çadırına girinceye dek orada beklerler. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelir. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariye bulunur. Arabaların önünde yirmi civarında yaşlı kadın yer alır. Onlar da ata binmektedirler. Bunlar "fityân" denilen yiğit hizmetkârlar ile araba arasındadırlar. Hepsinin arkasında yüz kadar genç köle bulunur.

Fityân denilen hizmetkârların önünde yüze yakın yüksek rütbeli kapıkulu bulunur. Onlar da ata binmişlerdir. Yüz kadar da yaya köle vardır. Yayalar bellerinde kılıç, ellerinde değnek, atlılarla genç hizmetkârlar arasında yer alırlar. Bütün hatunların geliş ve dönüş tertipleri böyledir.

Sultanın Cânî Bek adlı oğluna yakın bir yerde konaklıyordum. Gelişimin ertesi günü ikinci namazından sonra hükümdarın huzuruna çıktım. Yanında şeyhler, kadılar, fakih efendiler, seyyidler, şerifler ve dervişler toplanmıştı. Çeşit çeşit yemek yapılarak zengin bir sofraya kurulmuştu; ziyafete katıldık. Bu arada nakîbüleşraflık yapan Seyyid Şerif b. Abdülhamîd ile Kadı Hamza hakkımda övgü dolu sözler söylediler, sultana güzelce takdim ettiler beni! Ayrıca ikram görmem için telmihte bulundular!

Buradaki Türkler, gelen yabancıları nasıl ağırlayacaklarını, onlara ne gibi yiyecekler sunacaklarını bilmiyorlar! Kesip yemeleri için koyunlar ve atlar; içecek olarak da kırmızı tulumları gönderiyorlar! İkramları budur işte! Birkaç gün geçmişti, ikinci namazını sultanla beraber kıldık; ben çadırıma gitmek için kalktığımda derhal oturmamı emretti. Önce "dûkî"den yapılma meşrubat [=boza] sonra haşlama at ve koyun etinden oluşan bir yemek çıkarıldı. Ben o gün sultana bir tabak tatlı

götürmüştüm; sadece parmağını tatlıya değdirip ağzına götürdü, hiç yemedi!

Hatunlar ve Tertiplerine Dair

Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [=Koşcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına "Ulû Hatun" denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan "Küçük Hatun"u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariyeye vardır. Onlara "benât" [=kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına "buğtâk" denilen, mücevherle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş "minut"a [=manto] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; "külâ" [=külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi "nah" adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyerler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçüklü büyüklü üç dört cariyeye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla alaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte... Her birini aşağıda ayrı ayrı anlatacağız.

Büyük Hatuna Dair

Büyük hatun, "melike"dir [=kraliçe]. İlerde bahsedeceğimiz Cânî Bek ile Tîn Bek'in anası odur. Sultanın kızı İt Küçücük'ün annesi ise bu kadından önce melikelik yapan Taytuğlî Hatundur. Sultanın en çok hoşlandığı ve saygı gösterdiği kadın odur. Hükümdar gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir. Halk bu ilgiden ötürü Taytuğlî'ya fazla saygı gösterse de onun hatunlar arasında en cimri olduğunu herkes bilir! Sultanın, bu kadını "özel bir vasfindan" ötürü sevdiğini söylemişti bana güvenilir bir dostum! Sultan her yaklaştığında onu bakire gibi buluyormuş! Bir başkasının bildirdiğine göre o kadın Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine sebep olan hatunun soyundan geliyormuş! Süleyman Peygamber yeniden iktidara gelince; "O hatunu tek canlının dahi bulunmadığı bir bozkıra atın!" diye emir vermiş. Böylece kadın Kafcak [=Kıpçak] bozkırına bırakılmış. O kadının rahmi halka şeklinde yaratılmış; onun neslinden gelenlerde de öyleymiş! Gerçi Deşt-i Kıpçak yöresinin dışında, herhangi bir kadının rahminin böyle yaratıldığına dair ne bir söylenti duydum ne de gören veya duyanla karşılaştım. Allah biliyor ya sadece Çin'de böyle kadınların bulunduğunu bir Çinli söylemişti bana. Elime böylesi geçmedi, yalan yok! İşin hakikatini de bilmem...

Sultanla görüşmemizden bir gün sonra bu hatunun huzuruna çıktım; çocuk yapma zamanı geçmiş on kadar yaşlı hizmetçi arasında oturuyor, önünde neredeyse elli cariyeye bulunuyordu. "Benât" [=kızlar]

diye çağrılan bu cariyeler altın ve gümüş tabaklara konmuş kirazları ayıklıyorlardı. Hatun da önündeki altın siniden bir şeyler ayıklıyordu. Ona selâm verdik. Bizim grupta Mısır usûlü *Kur'an* okuyan bir hafız vardı, tatlı sesiyle bir aşır okudu. Büyük hatun derhal "kımız" servisi yapılmasını emretti, bizzat kendi eliyle oradaki süslü tahta kadehlerden biriyle kımız sundu bana! Onlar bu hareketi en yüksek taltif olarak görürler. Ben evvelce kımız içmemiştim ama kabul etmekten başka çare de yoktu! Nitekim tattım ve hiç beğenmedim! Yanımdaki arkadaşlardan birine uzattım. Büyük hatun yolculuğumuzla alâkalı epey soru sordu, biz de etraflı cevaplar verdik.

Sonra huzurundan çıktık; sultan nezdinde en kıymetli hatun oydu, bu yüzden ziyaretlere ondan başlamıştık.

Büyük Hatunu Takip Eden İkinci Hatuna Dair

Adı Kepek Hatun'dur. "Kepek" Türkçede ayıklanan şey; kepek anlamına gelir. Babasının ismi Nagatay'dır. Nagatay'ın hâlen sağ olduğunu fakat "nıkris" [=damla] hastalığından mustarip bulunduğunu öğrendik. Büyüğü ziyaretimizden bir gün sonra Kepek Hatun'a vardık. Huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerine oturmuş *Kur'an* okuyordu; yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gergef işleyen yirmi cariye vardı. Onu selâmladığımızda bize daha kibar ve güzel bir karşılık verdi. Hafızımız hemen *Kur'an* okudu; Kepek Hatun memnun oldu ve kımız getirilmesini emretti. O da kraliçe gibi kadehi bana kendi eliyle sundu. Onun yanından da ayrıldık.

Üçüncü Hatun

İsmi Beyelûn'dur. Büyük Kustantîniye hükümdarı Tekfûr'un kızıdır.²⁵ Huzuruna girdiğimizde gümüş ayaklı, altın bezeli tahtında oturuyordu; Rum, Türk ve Nûba ırkından yüz kadar cariye de önünde bekliyordu. Bunların kimi çömelmekte, kimi ayakta dikilmekteydi. Genç hizmetkârlar, hatunun baş ucunda beklemekteydiler. Onun perdedarları [=teşrifatçılar] Rumlardandı.

Hâl hatır sordu; oraya ne zaman geldiğimiz, vatanlarımızın ne denli uzak olduğu vs. sualler yöneltti. Şefkatli ve yumuşak kalpli idi; hemen ağladı ve elindeki mendille gözyaşlarını sildi. Yemek hazırlatılmasını emretti. Sofra kurulunca onun huzurunda yedik; bizi seyrediyordu.

Ayrılmak istediğimiz zaman şöyle dedi:

"Bizimle alâkanızı kesmeyiniz! Tekrar uğrayınız yanımıza ve herhangi bir şeye ihtiyaç duyarsanız hemen bize bildiriniz!" Böylece cömertliğini, erdemini göstermiş oldu. Arkamızdan [bir öğünlük hazır] yemekle birlikte ekmek, yağ, koyun, para, yepyeni elbiseler ve üçü asil cinsten tam onüç at yolladı. İstanbul seyahatimiz aşağıda anlatacağım gibi bu hatunun himayesinde olmuştur.

Dördüncü Hatun

Onun ismi Urducâ'dır. "Urdû" [=ordu] onların dilinde karargâh demektir. Karargâhta doğduğu için bu ad verilmiş ona. Bu kadın "ulus" [=ulus; büyük kabile]²⁶ başı Emir İsa'nın kızıdır. Biz geldiğimizde İsa sağdı ve sultanın kızı İt Küçücük'ün kocasıydı.

Urducâ hükümdar eşleri arasında simaca en tatlı, huyca en merhametli ve erdemli olandır. Daha

önce de açıkladığımız gibi, ordu yerine ulaştığımız vakit beni tepede çadırın önünde görünce adam gönderip hâlimi hatırımı ilk soran da bu kadındır. Huzuruna geldiğimiz vakit yüksek mizacına, iyiliksever ruhuna bir kez daha tanık olduk. Bize yemek çıkarttı. Huzurunda yedik içtik, kımız sundu, yoldaşlarımız aldılar; [biz almayınca] durumumuzu anlamak istedi, gereken izahatı verdik. Onun yanından ayrıldıktan sonra Emir Ali b. Erzak'la [=Erzen] evli olan kızkardeşini de ziyaret ettik.

Ulu Sultan Uzbek'in Kızına Dair

Adı İt Küçücük'tür. Adının karşılığı "Kelb-i Sağır"dir. Çünkü ît'in Arapçası kelb, "kucücük"ün Arapçası ise sağırdır. Daha önce de belirtmiştik; Türkler aynı Araplar gibi fal ile isim veriyorlar. Babasının otağından altı mil uzaklıkta kendine ait bir yerde oturan bu hatuna yöneldik. Bizim ziyaretimizde hazır bulunmaları için kadıya, fakihlere, Seyyid Şerif b. Abdülhamîd'e ve onun öğrencilerine emir verdi; nihayet kocası İsa da geldi. İsa'nın kızı sultanın eşidir. İsa, İt Küçücük Hatunla aynı sedire oturdu. Bu adam damla [=nıkrîs] hastalığı çektiği için ne ata binebiliyor ne de yürüyebiliyor. Hükümdarın huzuruna çıkması gerektiği vakit hizmetkârları onu arabadan indirip koltuğuna girerek taşıyorlar. İkinci hatunun babası Nagatay Bey'i de aynı hastalıktan mustarip buldum. Bu meret, Türkler arasında çok yaygın! Sultanın kızı İt Küçücük Hatun, cömertlik ve erdem bakımından bir benzerini görmediğim kadındır. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Sultanın İki Oğlu

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki kardeşin anası Melike Taytuğlî'dir. Büyüğünün adı Tîn Bek'tir. "Bek"; emir, kumandan anlamına geliyor. "Tîn" ise beden demektir. Böylece bu ismin karşılığı Emîrü'l-cesed [=teni yöneten] oluyor. Kardeşinin adı Cânî Bek'tir.²⁷ "Cân", ruh anlamına geliyor; o sanki Emiru'r-ruh [=ruhu yöneten] diye isimlendirilmiş oluyor. Onların her birinin kendilerine ait otağları vardır. Tîn Bek görünüş ve endam bakımından Allah'ın en hoş kullarındandır. Babası onu tahtına vâris kıldı; veliaht yaptığını duyurdu. Onun üzerine eğildi; ilgisini tamamen onda yoğunlaştırdı ama bu tavır Yüce Hakk'ın iradesine uygun değildi. Baba vefat edince o kısa bir müddet hükümdarlık yapmış lâkin çirkin işlerinden ötürü öldürülmüştür. Onun yerine başa geçen Cânî Bek ötekinden daha erdemlidir. Seyyid Şerif b. Abdülhamîd, Cânî Bek'in terbiyesini üstlenen hocadır. Buraya geldiğim zaman Cânî Bek'in otağına inmemi tavsiye eden kişiler Kadı Hamza, İmam Bedreddîn Kıvâmî, İmam Mukrî Hüsâmeddîn Buhârî vs. ile beraber Seyyid Şerif'tir. Cânî Bek'in faziletinden ötürü bu tavsiyeyi yaptılar; ben de uydum.

Bulgar Şehrine Seyahatime Dair

Bulgâr şehrini daha önce duymuştum.²⁸ Oraya yönelmek istedim. Çünkü orada bir mevsim boyunca gecenin, diğer mevsim boyunca da gündüzün kısaldığı gibi enteresan şeyler anlatılıyordu; tüm bunlara tank olmak niyetindeydim. Sultanın otağ kurduğu yer ile Bulgar şehri arasında on günlük mesafe vardı. Bu yüzden oraya ulaştıracak birini istedim ondan; o da Bulgar şehrine götürüp getirecek kılavuzu yanıma kattı derhal! Ramazanda oraya vardım. Akşamı kılarken iftar ettik. Yemek esnasında yatsı ezanı okundu; yatsıyı kıldık, ardından teravîh ve vitir derken şafak söküverdi! Orada mevsimi gelince günler de kısa olur. Ben üç gün kaldım Bulgar şehrinde.

Karanlıklar Ülkesine [=Sibirya] Dair

Karanlıklar ülkesine girmek istiyordum ve oraya Bulgar şehrinden giriş yapıliyordu. Bulgar ile Karanlıklar diyarının birbirinden uzaklığı kırk gündü fakat faydası az, yorgunluğu çok olduğu için bu kararımdan vazgeçtim.

Karanlıklar ülkesine büyük köpeklerin çektiği küçük arabalarla seyahat edilir. Bu arazi baştan aşağı buzlarla kaplı olduğundan insanların ayakları kayar, diğer hayvanların toynakları tutmaz. Köpeklerinse tırnakları vardır; bu yüzden ayakları buz üstünde sabit kalır, kaymaz. Bu arazide ancak kuvvetli, zengin tüccarlar seyahat edebilir. Orada ne taş, ne ağaç, ne de toprak var! Dolayısıyla yiyeceğini, yakacağını ve içeceğini, en azından yüz civarında arabaya doldurmayan kimse bu yola düşmemeli! Arazinin kılavuzları oraya çok gidip gelen köpeklerdir. Bu yüzden fiyatları bin dinar civarındadır! Arabanın ipi kılavuz köpeğin boynuna bağlanır; üç köpek daha vardır ona eşlik eden. Kılavuz konumundaki en öndedir, ötekiler onun ardındadır. O durunca ötekiler de durur. Bu lider hayvana sahibinin vurması yahut eziyet etmesi söz konusu olamaz. Hattâ yemek hazır olunca insanlardan önce köpeklerin doyurulması gerekiyormuş! Çünkü köpek bir şeye kızıp da kaçarsa sahibini ölüme terketmiş demektir.

Bu uçsuz bucaksız alanda kırk menzil ilerleyen yolcular Karanlık [ülkenin] sınırında dururlar. Herkes getirdiği eşya ve malı oraya bırakır. Ve her zamanki menzillerine geri dönerler. Ertesi gün tekrar oraya geldiklerinde bıraktıklarının alındığını, onların yerlerinde samur, sincap ve kakum kürklerinin bulunduğunu görürler. Eşya bırakan kişi oradaki kürkleri yeterli görürse alışveriş tamamlanmış demektir. Kendi malına karşılık bunları az bulursa her şeyi olduğu gibi oraya bırakır. Meçhul alıcılar ya kürklerin sayısını artırırılar yahut tamamen kaldırıp en başta aldıkları eşyayı geri bırakırlar oraya! Alışveriş hep böyle cereyan eder. Onlar kimdir, nereden gelirler bilinmez; in midirler cin midirler şimdiye kadar hiç kimse onlardan birini görmüş değildir.²⁹

Alınan kürklerin en kaliteli "kakum"dur. Bu cins bir kürk Hindistan'da bin dinara satılır; bizim paramızla ikiyüzelli altın eder. Rengi son derece beyazdır; bir karış boyunda olan bir hayvanın postundan yapılır. Hayvanın kuyruğu uzun olup kürkle beraber alınır, atılmaz! Kakumdan sonra "samur" gelir. Bunun derisi dört yüz dinara veya daha aşağı bir fiyata alınabilir. Kuşkusuz bu kürklerin başlıca özelliği bit kapmamalarıdır. Çin ülkesinin asilleri ve ileri gelen kumandanları bu derileri yakalarına koyuyorlar. Irak ve Fars tüccarları da böyle yapıyorlar.

Sultanın rehber olarak verdiği bey ile Bulgar şehrinden geriye döndüm. Hükümdarın otağını Bişdağ diye bilinen yerde buldum. Ramazanın yirmisekiziydi. Onunla bayram namazı kıldım; bayram Cuma gününe rastlamıştı.³⁰

Onların Bayram Düzenlerine Dair

Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile ata bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâyîlî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kaldırdı ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek "köşk" dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbetle oturdu. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliâht Tîn Bek'le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlı sollu kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerin almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların çocukları için bu son köşkün her iki yanına "sandaliye" denilen oturaklar konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturağına çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya nişan tahtaları konuldu. "Emir-i Tûmân", [=tümen beyi] rütbesine sahip her kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyediyedi emir, yüzyetmişbin atlı savaşçının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturak getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil'atler [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arz ediyordu. Sonra eğerli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmekteydi. Bu törene bütün kumandanlar katıldılar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliâht oğlu ile İt Küçücük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürülü atların çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler, beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet "vıtâk" [=otak; otağ] denen yere vardılar. Vıtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir "bârka" kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırıl pırıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların "taht" dediği büyük bir sedir kondurulmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sultanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçücük ile Urducâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliâht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğul Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara "Ümerâ-yı Hezâre" denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdır. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofraya getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan "Bârûcî" [=barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir.³¹ Her emirin bir bârûcîsı var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîlar eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı "nebîz"i [=hurma, arpa, üzüm vs.nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen şırası] helâl sayıyorlar. Sultan şıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğere hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin önünde reveransla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırda bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerinden dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağımda ve solumda kırmızı tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmîe gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif'e gülerek selâm verdi. Ona "Atâ" diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı "eb"dir [=baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikindiye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi.

[Hacı Tarhan Şehrine Gidiş ve Beyelûn Hatun]

Bayram bitti, ordu hareket etti, ben de Sultanla beraber Hacı Tarhan [=Astrahan] şehrine gittim.³² "Tarhân" Türkler nezdinde her çeşit vergiden muaf olan yer demektir. Bir zamanlar sufi bir Türk hacı oraya yerleşmiş, Sultan da onun bulunduğu mekânı bütün vergilerden muaf kılmış. Böylece hocanın çevresinde bir kasaba kurulmuş, büyümüş ve şehir hâline gelmiş.

Çarşıları muhteşem olan bu şehir "İtil" nehrinin kenarına kurulmuştur.³³ Gördüğüm şehirlerin en güzellerindendir. İtil nehri de dünyanın en büyük nehirlerindendir. Sultan, soğuk bastırıp nehir donuncaya kadar Hacı Tarhan'da kalır, nehrin bitişiğindeki sular [=delta; denize kavuştuğu yer] donduğunda emreder; ahali binlerce yük saman getirerek donmuş ırmağın üstüne döker. Burada hayvanlar saman yemiyor! Çünkü saman onlara zarar veriyor, Hint diyarında da böyle! Sürülerin yiyeceği yeşil çayırlardır. Ülke bereketli ve otlanmaya elverişlidir. Halk bu donmuş nehir ve ona bitişik suların üzerinde üç konak gider arabayla! Kış mevsiminin sonunda bazı kabileler bu yolu tercih ederse boğulurlar, buzlar çözüldüğü için.

Hacı Tarhan şehrine vardığımızda Bizans hükümdarının kızı olan Beyelûn Hatun hem çocuğunu

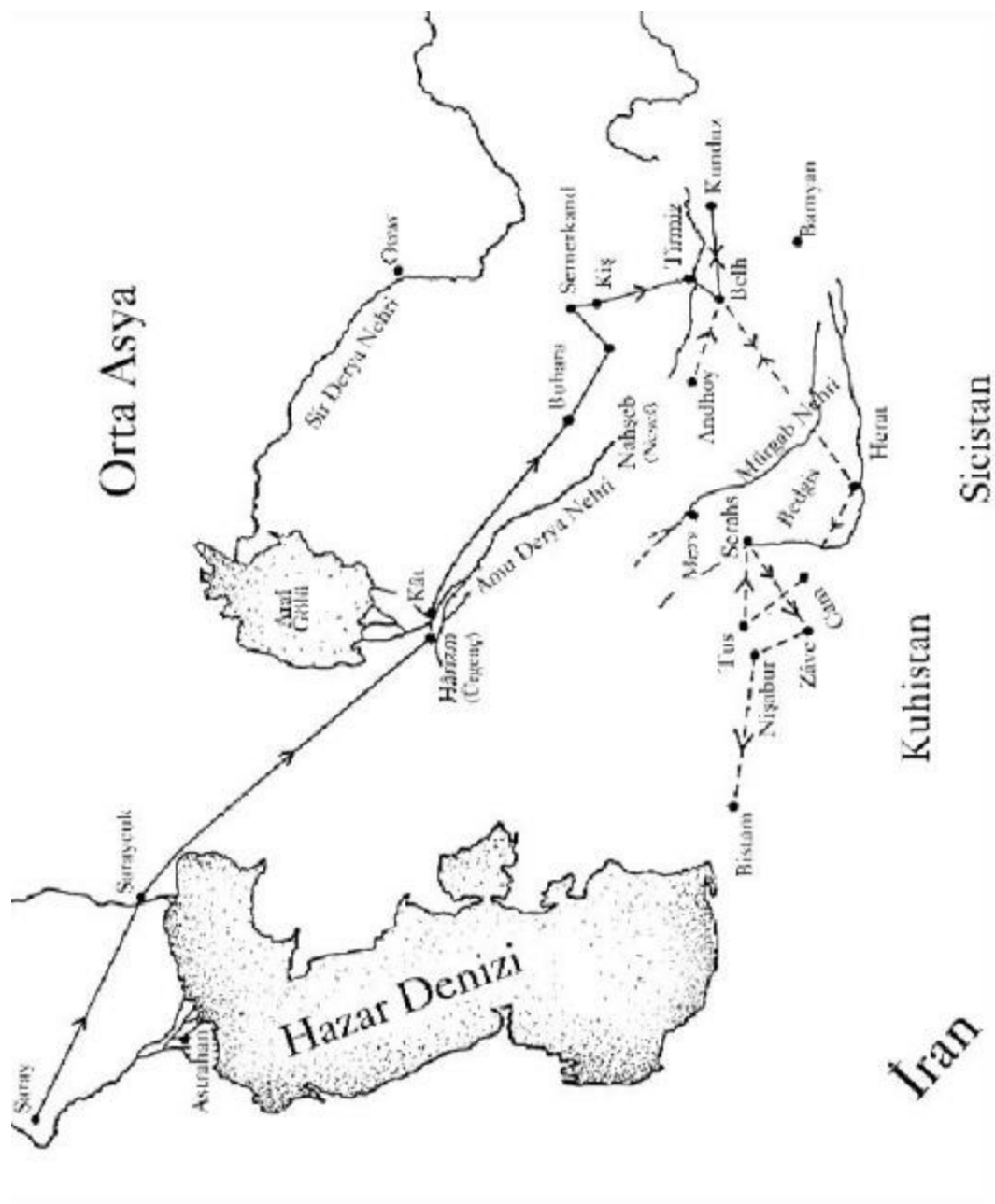
doğurmak hem de babasını ziyaret edip dönmek amacıyla İstanbul'a seyahat için Sultandan izin istedi; isteği kabul edildi.

Bunun üzerine ben de sultandan rica ettim; İstanbul'u görmek fırsatını bana kazandırsın diye! Yolculuğunda beni hatuna yol arkadaşı yapmasını istirham ettim. Sultan başıma bir şeyler gelir diye korktuğu için evvelâ engel olmak istedi ama onu rahatlatıcı sözlerle ikna ettim ve şöyle dedim:

"Senin himayen ve dostluğunun gölgesinde İstanbul'a girersem hiç kimseden korkmama gerek kalmaz!"

İzin almıştım!

Sultana veda ederken binbeşyüz dinarın yanında bir takım elbise ve sayısız at hediye etti bana! Hatunlar ise "sûvm" [=som]³⁴ dedikleri gümüş taslardan verdiler; bu kelimenin tekili "savme" olmalı. Hükümdarın kızına gelince o hepsinden cömert davrandı, beni giydirdi ve atlandırdı. Böylece elimin altında elbise, at, sincap ve samur kürklerinden müteşekkil bir servet toplandı!

Hazar'ın kuzeyinden Hârizm, Türkistan ve İran'a gidiş.

Muhtemel güzergâh kesik çizgilerle gösterilmiştir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE'YE SEYAHATİM

Otuzdördüncü Bölüm Notları

Şevval ayının onunda Beyelûn Hatun'un himayesinde yola çıktık.¹ Sultan Uzbek Han, ona bir menzil kadar eşlik etti; sonra Büyük Hatun ve veliaht ile geri döndü. Öteki hatunlarsa Beyelûn Hatunu ikinci menzile kadar geçirdiler ve döndüler. Beyelûn Hatun beşbin askerle Emir Baydara refakatinde devam etti yolculuğa. Kendi özel kafilesi beşyüz atlıdan ibaretti. Bunlar arasında kapıkulu ve Rum hizmetkârlardan oluşan ikiyüz kadar cariyeye, binek ve yük hayvanı cinsinden ikibin at, dörtyüz civarında araba, üç yüze yakın öküz, ikiyüz de deve bulunuyordu. Etrafında Rum ve Hint delikanlılarından onar hizmetçi sabah akşam emrine amade bekliyordu. Hintlilerin reisi Sünbül diye tanınan Hintliydi. Rum asıllıların reisi ise Mihail idi. Türklerin Lu-lu diye hitap ettiği bu adam büyük cengâverlerdendi. Beyelûn Hatun, doğum yapmak ve babasını ziyaret etmek amacıyla bu seyahate çıktığı için eşya ve cariyelerinin büyük bir bölümünü hükümdarın ordugâhında bıraktı.²

Yola düştüğümüzde evvelâ sultanın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine on günlük mesafedeki Ükek'e yöneldik.³ Buranın kışı pek şiddetlidir. Binaları güzel, vakıf ve hayır kuruluşları meşhurdur. Pek büyük olmayan bu şehir ile Rus dağları arasındaki mesafe bir gün tutuyor. Ruslar, Hıristiyandırlar. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır. Onların ülkelerinden gümüş çıkıyor. Onların diyarında temel alışveriş birimi, her biri beş okıya ağırlığında sûvm [=som] adı verilen gümüş külçelerdir.⁴

Ükek şehriden itibaren on günlük bir seyahatten sonra Deşt-i Kafcak [=Kıpçak] elinin deniz kenarındaki önemli şehirlerinden biri olan Surdak'a ulaştık.⁵ Buranın limanı, yeryüzündeki limanların belki de en güzelidir ve kuşkusuz en büyüklerindedir. Çevresi sulak bahçelerle kaplıdır. Şehirde Türklerle beraber onların egemenliği altında kalabalık bir Rum cemaati yaşıyor. Halk, kendine özgü sanatı ve mesleği olan mahir insanlardan oluşuyor. Evleri, hep ahşaptır.

Şehir eskiden pek büyük imiş lâkin Türklerle Rumlar arasında çıkan kargaşa neticesinde mahvolmuş. Bu çatışmalarda evvelâ Rumlar kazanır gibi olmuşlarsa da sonunda Türkler galip çıkmış. Rumları tepeledikleri gibi birçoğunu da şehirden sürüp çıkarmışlar. Geriye kalan pek az Rum ise onlara boyun eğmiş.

Seyahat esnasında her konakta Beyelûn Hatun'a dana [eti], dûkî [=düg]⁶ kımızz, inek ve koyun sütü gibi yemeklikler sunulmaktaydı.

Bu ülkede yolculuk kuşlukleyn ve akşamleyn yapılıır. Her emir, askeriyle beraber kendi bölgesinin girişinde Hatunu karşılar, bölgenin sınırına kadar da hatuna eşlik eder. Böyle yapmaları emniyet kaygısıyla değil, saygıdan ötürüdür. Çünkü bu ülke, gerçekten emin bir ülke!

Nihayet Bâbâ Saltûk (Baba Saltuk) adıyla bilinen ve Türklerin yaşadıkları toprakların sonu olan kasabaya geldik. Bâbâ, Berberîlerde olduğu gibi eb [=Baba] anlamına geliyor. Yalnız bura ahali 'b' harfini daha tok ve sert ["p" harfi gibi] telâffuz ediyorlar. Onların inançlarına göre Bâbâ Saltûk "mükâşif" yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lâkin hakkında söylenenler dinin temel

prensipleriyle bağdaşmamaktadır.⁷

Baba Saltuk'la Bizans'ın ilk vilâyeti arasında, normal yürüyüşle onsekiz gün tutan bomboş bir bozkır var. Buranın sekiz günlük kısmı sudan yoksundur; hiçbir yerde şöyle dikili bir ağaç dahi göze çarpmamaktadır. Bu yüzden, yola koyulmadan önce kırbalar suyla doldurulup arabalara yüklenir. Ama bizim yolculuğumuz kış mevsimine rastladığından suya pek ihtiyacımız olmadı. Türklere gelince; onlar kırbalarında taşıdıkları yoğurdu pişirilmiş dükî [=düğ] ile karıştırıp içtiklerinden, hiç susuzluk çekmiyorlar. Önümüzdeki bozkırı göze alarak Baba Saltuk kasabasında tüm hazırlıklarımızı yaptık. Binek hayvanlarının sayısını artırmaya ihtiyacım vardı. Durumu hatuna bildirdim. Kendisini sabah akşam birer kez selâmlıyordum. Ona ne zaman misafirlerinden hediye gelse, bunların arasından iki-üç at ve birkaç koyunu mutlaka bana ayırırdı. Ben de atları kesmez, bir kenara bağlardım. Yanımdaki köle ve hizmetkârlar, Türk yoldaşlarımızla beraber sofraya oturmakta, yemeği onların payından yemektedirler. Beraberimde elli kadar at toplamıştım; daha sonra hatun onbeş at daha verilmesini emretti. Vekili olan Saruca Rumî'ye⁸ mutfak ihtiyacımız için semiz hayvanların en iyilerinden ayrılmasını tembih ettiğinde bana da şöyle demişti:

"Korkma! Bundan başka bir ihtiyacın olursa da çekinme, fazlasıyla karşılıyoruz!"

Zilkade'nin ortalarında bozkıra girdik.⁹ Hükümdardan ayrılışımızdan bozkıra girdiğimiz bugüne dek tam ondokuz gün geçmişti. Sadece bir yerde üst üste beş gün kalmıştık. Bozkır boyunca kuşluk ve akşam vakitlerinde yol almak üzere tam onsekiz gün seyahat ettik. Tanrı Teâlâ'ya şükürler olsun ki hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadık.

Bizans Sınırında

Bizans Devleti'nin ilk kalesi olan Mehtûlî'ye ulaştık.¹⁰ Rumlar, Beyelûn Hatun'un kendi ülkelerine gelmek üzere olduğunu haber aldıkları için Kefâlî Nikûlâ [=Nikola] adlı Rum subay başkanlığındaki askerî birlikle muhteşem bir karşılama yaptılar.¹¹ Hatunu almak üzere Bizans sarayından pek çok nedime ve dadı kadın gönderilmişti. Mehtûlî Kalesi'nden İstanbul'a yirmiiki gün tutan bir yol vardır. Bu yolun onaltıncı gününde deniz girintisine ulaşılır; oradan İstanbul'a varmaksa altı gün alır. Bu kaleden itibaren arazi dağlık ve sarp bir çehreye büründüğü için arabaları bıraktık, at ve katır sırtında yolculuk etmeye başladık. Kefâlî bu maksatla pek çok katır getirmişti. Hatun bunlardan altısını bana gönderdiği gibi kale muhafızına benim orada bırakmak zorunda olduğum araba, hayvan, ağır yük, köle ve adamlarımla ilgilenmesini tembih etmiş, muhafız da bunlara bir bina tahsis edilmesini emretmişti. Emir Baydara ise [kendi görevi bittiği için] askeriyle geri dönmüştü. Hatunla sadece yakınları yolculuğa devam ediyordu. Hatun mescit olarak kullandığı çadırı burada bıraktı. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terkedildi.

Bana bildirildiğine göre hatun yemeklerde kendisine sunulan şarabı afiyetle içiyor, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş... Çevresindekiler arasında bizimle namaz kılan birkaç Türkten başka ibadete devam eden kalmamıştı. Gavur toprağına ayak bastığımız andan beri her şey değişti, iç yüz, dışa vuruldu. Lâkin Beyelûn Hatun, bize saygıda kusur edilmemesini Kefâlî'ye sıkı sıkı tembih ettiği için bir defasında namazımızla alay eden kölelere dayak attırıldı!

Bir müddet sonra coşkun akan İstafilî [=Stefani? Astelefos?] ırmağı kenarında bir dağın yamacında

kurulmuş Mesleme b. Abdülmelik Kalesi'ne vardık.¹² Yıkıntılardan başka bir şey kalmamıştı kale hesabına. Dışındaysa büyük bir kasaba kuruluydu. Oradan yola çıktık, iki gün sonra bir körfeze indik, kenarında büyük bir köy kuruluydu. Med zamanı idi, biraz bekledik; cezir vakti gelince körfezi aştık. Bu boğazın genişliği iki mil kadardır. Kumlar üzerinde dört mil yürüdük ve ikinci bir körfeze vardık. Burası üç mil kadar genişti. İki mil daha kayalar ve kumlar arasında yürüdükten sonra eni bir mil olan üçüncü bir körfeze ulaştık. Med yine başlamıştı. Burada çok yorulduk. Bütün körfezin genişliği yer yer su, yer yer de kum olmak üzere oniki mil civarındaydı. Yağmur mevsiminde tamamen su ile doluyor ve kayıklar üzerinde geçiş yapılmıyordu.

Üçüncü körfezin yakınında Fenîke adlı küçük bir kasaba vardı.¹³ Kalesi sağlam, kilise ve binaları çok özenli inşa edilmişti. Şehrin sokaklarını su arkları ayırıyordu, çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı. Bu kasabada her sene üzüm, erik, elma, ayva gibi meyveler toplanır ve [kurutulup] öbür seneye saklanırmış. Burada üç gün kaldık. Beyelûn Hatun babasının o civardaki köşküne misafir oldu. Bu esnada onun ana-baba bir kardeşi olan Kefâlî Karâs baştan aşağı pusatlı beşbin atıyla onu karşılamaya geldi.¹⁴

Rum prensi, kızkardeşiyle görüşmek isteyince şöyle bir merasim düzenlendi:

Önce prens sırtında beyaz elbise, başında mücevherle süslü bir gölgelik ile kır atına bindi. Sağında ve solunda beyazlara bürülü beşer asilzâde öne çıktılar. Bunların her birinin gölgeliği altın ve değerli taşlarla süslenmişti. Prens önünde yüz atıyla yüz piyade ilerlemekteydi.

Hatun ise kardeşini karşılamak üzere özel muhafız, cariyeye ve kölelerden oluşan beşyüz kişilik maiyeti ile atına bindi. Onlar gümüş ve altınla bezeli ipek elbiselere bürünmüş, hatun ise "nahh" ya da "nesîc" denilen¹⁵ incilerle bezeli bir fistan giymiş, başına murassa bir taç kondurmuştu. Bindiği at altın ve gümüşle bezeli ipek bir örtüyle şereflenmiş, ayak bileklerine de altın halhallar takılmıştı! Hayvanın boynunda pahalı taşlarla bezeli gerdanlıklar vardı. Eyer tahtası ise altınla kaplanmış, inci ve zümrütle çevrelenmişti.

Taraflar, şehirden bir mil kadar uzakta bir düzlükte buluştular. Prens, Beyelûn Hatun'dan yaşça küçük olduğu için atından inip kızkardeşinin üzengisini öptü. Beyelûn Hatun ise prensi başından öperek selâmladı. Her ikisinin beraberinde bulunan bey ve asilzâdeler atlarından indiler, hatunun üzengisini öptüler. Merasim bu şekilde son bulunca iki kardeş yan yana [köşke] döndüler.

Ertesi sabah yola koyularak deniz kenarında etrafi ağaçlık ve sulak olan büyük bir şehrin dışında konakladık; şu anda ismini hatırlayamıyorum.¹⁶ Burada hatunun diğer kardeşi; veliaht olan prens baştan aşağı zırh kuşanmış onbin kişilik bir ordu ile Beyelûn'u karşılamaya gelmişti. Prens başında bir taç vardı, sağında ve solunda yirmi kadar asilzâde yürüyordu. O da kendi merasim bölümünü kardeşi gibi düzenlemişti ama bu seferki daha kalabalık ve gösterişliydi. Hatun bu kardeşini de önceki gibi karşıladı. Sonra ikisi de atlarından indiler, oracıkta kurulan ipek bir çadıra girdiler. Kucaklaşmaları [ve neler konuştukları] hususunda bir şey bilmiyorum.

Şehre Giriş

Kustantîniye'ye [=İstanbul] on mil uzakta bir yerde konaklamıştık. Ertesi sabah kimi atlı kimi yaya,

kadın-erkek, çoluk-çocuk hep beraber en güzel elbiselerine bürünerek şehirden dışarı çıktılar. Davul, zurna ve uzun borular sabahın erken saatlerinde çalmaya başlamış, askerler atlarına çoktan binmişti. Beyelûn Hatun'un annesi, babası, devlet erkânı ve saray halkı hep beraber onu karşılamaya gelmişti. İmparatorun üstünde bir gölgelik vardı. Bu gölgelik bir grup süvari ve piyade tarafından uçlarında deriden mamul topuzlar bulunan sırıklarla havaya kaldırılmıştı. Bunun tam ortasında kubbeyi andıran bölümü atlılar tutuyor, [kenarlarını yayalar taşıyordu].

Hükümdar buluşma yerine gelince askerler birbirine karıştı. Havaya kalkan toz bulutundan dolayı onların yanına yaklaşmam mümkün olmadı. Can havliyle hatunun eşya ve adamlarının bulunduğu yöne koştum. Bana anlatıldığına göre Beyelûn Hatun, annesiyle babasının durduğu noktaya gelince bineğinden inmiş, önlerinde yeri öptükten sonra atlarının toynaklarına bûse kondurmuş. Onun ileri gelen adamları da aynı hareketi yapmışlar.

O gün öğle civarında muhteşem Kustantîniye'ye girdik. Şehrin bütün çanları çalıyor, yer gök inliyordu sestem. Hükümdar sarayının kapılarından birinin önüne geldiğimiz zaman peykelere oturmuş yüz kadar kapıcıyla karşılaştık; onların başında komutanları bulunuyordu.

Birden bağırmaya başladılar:

"Sarâkino! Sarâkino!" diyorlardı.¹⁷ Bu kelime "Müslümanlar! Müslümanlar!" anlamına gelir. Bizi içeri girmekten alıkoydular. Beyelûn Hatun'un adamları "Onlar bizden!" dedilerse de ötekiler "İzinsiz kimse giremez!" dediler. Birkaç adamım gitti, Beyelûn'a durumumu bildirdi. O babasının huzurundaydı, bizden bahsetti; hükümdar içeri alınmamız için buyruk verdi, hatunun kaldığı köşke yakın bir köşkü bize ayırdı, şehirde nereye gitmek istersek isteyelim engel olunmaması için bir emirnâme yazdırarak tellallar aracılığıyla sokaklarda halka duyurdu.

Bu köşkte kaldığımız üç gün boyunca bize tavuk, koyun, ekmek, un, yağ, meyve, balık ikram edildiği gibi özel döşek ve para da gönderildi. Dördüncü gün imparatorun huzuruna çıktık.

Kustantîniye Şehrinin Hükümdarı

Onun ismi Tekfûr'dur. Babası Circis hâlen hayatta olmakla beraber ileride anlatacağımız gibi hükümdarlık hakkını oğluna devretmiş, kiliselerde ruhbanlığı tercih ederek zahitliğe meyletmiştir.¹⁸

İstanbul'a varışımızın dördüncü günü Beyelûn Hatun, Hintli Sünbül adındaki yiğit hizmetkârını yanımıza gönderdi. O da elimden tutarak beni imparatorun kaldığı saraya götürdü.¹⁹ Dört büyük kapıdan geçtik; her birinin sundurmasında silâhlı adamlar nöbet bekliyor, reisleri halı döşeli bir peykede oturuyordu. Beşinci kapıya gelince Sünbül beni dışarıda bırakıp içeri süzüldü. Az sonra yanında dört Rum yiğidiyle geri döndü. Onlar, üstümde bıçak ve benzeri âletler var mı diye baştan aşağı aradılar beni. Kapıdaki kumandan bu taramanın herkese uygulandığını söyleyerek ekledi:

"Şehirli ya da köylü, akraba ya da misafir; imparatorun huzuruna çıkan herkes böyle bir aramadan geçirilir!"

Ben daha sonra Hindistan'da da bu tür bir uygulamaya tanık oldum.

Kontrol bittikten sonra kapıcı ayağa kalkıp elimi tutarak kapıyı açtı. Orada çevremi saran dört kişiden ikisi kolumun yenlerinden, diğer ikisi de cübbemin arkasından tutarak duvarları mozaikle süslü geniş bir salona soktular beni. Bu mozaiklerde hayvan ve manzara resimleri vardı. Ortasındaki fiskiye ve etrafındaki ağaçlarla şahane bir salondur burası. Sağda solda insanlar sükûnet içinde ayakta duruyor, kimse kimseyle konuşmuyordu. Salonun tam ortasında üç adam heykel gibi beklemekteydi. Bunlar beni demin bahsettiğim dört adamdan teslim aldılar, yine cübbemin kenarlarından ve alt tarafından tuttular; ileride duran mabeyincinin verdiği işaretle öne çıkarttılar. Onlardan biri Yahudiydi, bana bakıp şöyle seslendi:

"Sakın böyle davranmalarından ürkme! Her gelene, usûlleri gereği bu şekilde davranıyorlar. Ben aslen Suriyeliyim, tercümanlık yapıyorum!" Arapça konuşuyordu. Ona, hükümdara nasıl selâm vereceğimi sordum, o da;

"Selâmünaleyküm dersin yeter! Onlar bu selâmı anlarlar!" dedi.

Böylece muazzam kubbeli bir iç salona geldik. İmparator tahtına oturmuş, Beyelûn Hatun'un annesi onun önünde yer almıştı. Hatun ile kardeşleri tahtın alt tarafında ayakta duruyorlardı. İmparatorun sağ yanında altı, sol yanında ve başında da dörder kişi dikiliyordu. Bunların hepsi silâhlıydı. Tam selâmlayacaktım ki heyecanımın geçmesi için oturmamı işaret buyurdu hükümdar... Ben de öyle yaptım. Sonra önüne çıkarak selâm verdim. Bana tekrar oturmamı işaret ettiyse de bu kez dediğini yapmadım.

Hükümdar bana Beyt-i Makdis [=Kudüs], Kutsal Kaya, Kumâme²⁰ Mehd-i İsa [=İsa'nın beşiği], Beytelehm, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irak ve Anadolu'ya dair sorular sordu. Gerektiği şekilde tek tek cevapladım. Demin gördüğüm Yahudi aramızda tercümanlık yapıyordu. Söylediklerimden memnun olan hükümdar, çocuklarına emretti:

"Bu adama gerektiği gibi ikram ediniz, onu koruyunuz!"

Böylece bana bir hil'at [=özel şeref elbisesi] giydirdiği gibi koşum takımları mükemmel bir at verdi; ayrıca emân [=güvenlik] alâmeti sayılan gölgeliklerden birinin bana verilmesini emretti; kendi başı üzerinde de taşıyordu bu tür gölgeliklerden. Şehrin gezilecek yerlerini kolayca gezmek, olağanüstü eserlerini ülkemde anlatabilmem için bir rehber verilmesini ve bu adamın devamlı yanımda kalmasını istedim ondan. Dileğimi kabul etti. Hükümdar bir kimseye kendi elbisesini verip şahsî harasındaki atlardan birini ihsan ederse şehir halkının görüp duyması için davul, zurna ve borazanlarla grup hâlinde sokaklarda dolaşmak âdetten imiş. Bu âdet daha çok Sultan Uzbek'in diyarından gelen Türklere uygulanıyormuş; kötü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye. Beni de [merasim ile] sokaklarda dolaştırdılar.

Şehrin Tasviri

Bu şehir sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip'teki Selâ vadisine benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerinde köprü kurulmuş ama harap olmuş. Şu anda karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi'dir [=Haliç].²¹

"Astanbûl" [=İstanbul] denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir.²² Çarşıları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildirler. Her çarşının ayrı kapıları vardır; geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkârların çoğu kadındır!

Şehir denize doğru dokuz mil girmiş bir dağ eteğine kuruludur. Enlemesine dağılışı da yine aynı ölçülerde; belki biraz fazla. Üstünde küçük bir kale ve hükümdarlık sarayı vardır. Şehrin surları, tepenin eteklerini her yandan çeviriyor; denizden kimse içeri giremiyor. Şehirde onüç kalabalık mahalle ve olağanüstü büyük bir kilise var.

Şehrin öteki kısmı "Galata" adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası.²³ Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribâtu'l-Feth'i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk [=Avrupalı] tairesi yerleşmiştir. Galata'da nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gâvurundan oluşuyor. Onlar da Kustantîniye hükümdarının hâkimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama Kums [=Konsolos] derler.²⁴ Onların her yıl hükümdara belli bir vergi ödemeleri gerekliyse de bazen başkaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarından. Bu limanda yüz kadar kurkûra [=çektiri denilen büyük tekne] gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lıgım akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz.

Büyük Kiliseye Dair

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum.²⁵ Halk oraya Ayâ Sûfiyâ [=Ayasofya] der. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre.²⁶ Hıristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; onüç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fişkırان bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü. Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hâlâ üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan kâtiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamışla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan çıkan su ikiye ayrılıyor. Bir kol attarlar çarşısından geçiyor, öteki, yargıç ve kâtiplerin bulunduğu sokaktan geçiyor. Kilisenin [ana] kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler oturuyor. Onlar İsa Peygamber'in benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde

altın bir sandukada korunmaktadır. Büyük kapı altın ve gümüş levhalarla süslenmiştir.

Bu kilisede hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor! Onların bazıları İsa Peygamber'in havarilerinin soyundan geliyormuş. Büyük kilisenin iç kısmında dünyadan elini eteğini çekip kendini ibadete vermiş binden fazla bakire kadına ait bir kilise bulunmaktadır. Çocuk yapamayacak kadar yaşlı kadınlar ise bakirelerden daha fazla!. Hükümdarın, devlet erkânının ve halkın başlıca âdeti her sabah bu kiliseyi ziyaret etmektir. Papa buraya yılda bir defa gelir. Şehre dört konak yaklaştığında hükümdar onu karşılamak üzere yola koyulur, atından inip yürüyerek papanın huzuruna çıkar. Şehre girilirken de hükümdar papanın önünde yaya ilerler. Papa İstanbul'da kaldığı müddetçe hükümdar sabah akşam huzura girip onu selâmlar.

Kustantîniye Şehrinin Manastırları

Mânistâr [=manastır], mâristan kelimesinin kalıbındadır; yalnız 'n' harfi önce, 'r' harfi sonra. Manastırlar, Müslümanların tekke ve zaviyelerine benzer. Sayıları pek çok. Bunlardan birini Kustantîniye hükümdarının babası Circis yaptırmıştır. Burası Astanbûl'un dışında, Galata karşısındadır; ileride bahsedeceğiz. Manastırlardan ikisi büyük kilisenin alanı dışındadır; büyük kiliseye girerken sağ tarafa düşüyorlar. Bu manastırlar ortalarından su arkı geçen bir bahçede kuruludur; biri erkeklere, diğeri kadınlara aittir. Her manastırın içinde bir kilise var; çevresinde dindar kadın ve erkeklerin odaları sıralanmış. Buralarda yaşayan ibadet heveslilerinin yiyecek ve giyecek masraflarını karşılamak üzere vakıf gelirleri ayarlanmış.

Bahsettiğimiz iki manastırı da aynı hükümdar yaptırmıştır. Büyük kilisenin sol tarafında ötekilere benzeyen iki manastır daha var. İç kısımlarındaki kiliselerin çevresini hücreler çevirmiş. Bu manastırlardan biri, gözleri göremeyenlere; öteki iş yapamayacak denli yaşlanmış ihtiyarlara aittir. Onların yaşları altmış civarındadır; bütün giyim kuşam ve harcırahları vakıflardan karşılanmaktadır. Her manastırda orayı yaptıran imparatora ayrılmış küçük bir ibadetgâh bulunuyor. Bizans hükümdarlarından çoğu, altmış ya da yetmiş yaşını bulunca bir manastır yaptırır, kıldan dokunmuş "mish" denilen hırkayı [=rahip abasını] giyerek tahtı oğluna terkeder. Ölünceye kadar manastırdaki köşesinde keşiş gibi vaktini ibadetle geçirir. Rumlar manastır inşasına başlarken toplanıp merasim yaparlar. Şehirde bol bulunan mozaik ve mermer, manastır mimarisinin temel malzemesini teşkil eder. Bir manastıra imparatorun verdiği Rum asıllı rehberle birlikte girdim. Ortasından su geçiyordu. İçerdeki kilisede [=ibadet edilen kısımda] rahibe kıyafetine bürünmüş yüz kadar bakire vardı. Hepsinin saçları kesilmiş başlarına keçe külâhlar geçirilmişti. İnsanın yüreğini hoplatan muhteşem güzellikte kızlardı ve yüzleri yaptıkları ibadetten ötürü aydınlıktı! Küçük bir çocuk minbere çıktı, şimdiye kadar işitmediğim tatlı bir sesle o güzel bakirelere *İncil* okudu. Ana minberin çevresindeki diğer minberlere de sekiz mini yumurcak oturmuştu; başlarında rahip vardı. Ufaklıklardan biri okumayı bitirince sıra diğereine geliyordu. Görevli Rum, oradaki bakirelerin prens kızları olduklarını ve kendilerini mabedin hizmetine adadıklarını; küçük çocukların ise aslında başka bir manastırın hizmetinde olup buraya ziyaret amacıyla geldiklerini belirtti.

Bahçeler arasında kaybolmuş diğere bir kiliseye girdiğimiz zaman orada da beşyüz, belki daha fazla bakireyle karşılaştık. Bu kilisede de ötekinde olduğu gibi bir yavrucak *İncil* okuyor, diğere ana minberin çevresindeki minberlere oturuyordu. Rum memur, bu enfes bakirelerin de vezir ve asilzâde kızları olduğunu, kendilerini kilisenin hizmetine adadıklarını söyledi. Böylece İstanbul'un aristokrat sınıfının kızlarına, çocuk yapamayacak hâle gelmiş yaşlı ablalara ve keşişlere ayrılan bir sürü

manastır gezdik. Bu manastırların her birinde yüz civarında rahip yaşamaktadır. Ne garip; böyle kalabalık bir şehirde halkın çoğu rahipler, münzeviler ve keşişlerden oluşuyor!²⁷

Kısaca, burada kiliseler sayılamayacak kadar çoktur. Halk; büyük, küçük, sivil ve asker yaz-kış şemsiye kullanmakta, kadınlar kocaman kocaman hotozlu şapkalar giymektedir.

Keşiş Olan Hükümdar Circis'e Dair

Bu hükümdar mülkünü ve devletini oğluna bırakmış, kendini ibadete adanarak şehir dışında deniz manzaralı bir manastıra çekilmiştir.²⁸ Bir gün emrimize verilen Rum rehberle gezerken onu yayan gördük. Sırtında mish, başında keçe bir külâh vardı. Uzun sakalı bembeyazdı; yüzü ibadet eseri bir ışıkla aydınlıktı. Elinde asa, boynunda koca bir tespih taşıyordu. Kılavuzum onu görünce atından indi ve şöyle dedi bana:

"İn, hükümdarın babası işte bu adamdır!"

Memur onun yanına varıp selâmladığı zaman ihtiyar benim kim olduğumu sordu ve yanına çağırdı. Ben de oraya gittim. Elimi tuttu, Arapça bilen Rum rehberle şöyle dedi;

"Sarâkinoya söyle! Onun, Beyt-i Makdis'e giren elini; Kutsal Kaya'da [=Sahre], Kumâme denilen kilisede ve Beytel-

ehm'de gezen ayaklarını öperim ben!"

Diğer yandan eliyle benim ellerimi ve ayaklarımı sıvazlıyor, yüzüne sürüyordu! Bu şehirde yaşayan Hıristiyanların, –kendi dinlerinden olmasa da– kutsal bildikleri mekânlarda gezen kişiye dair inançları ve tavırları beni hayrete sevketmiştir!

Sabık hükümdar yeni rahip beni elimden tuttu; beraber yürüdük. Benden Beyt-i Makdis ve orada yaşayan Hıristiyanlar hakkında malûmat istedi. Sorular uzadı, evvelce bahsettiğim büyük kilisenin avlusuna girdik. Ana kapıya yaklaştığımız anda, ruhbanlıkta ileri dereceye yükselmiş olan sabık hükümdarı selâmlamak üzere bir sürü rahip dışarı fırladı! Onları görünce elimi bıraktı, bense onunla birlikte iç kiliseye girmek istediğimi söyledim, o zaman tercümanıma şöyle demiş:

"Söyle ona! Oraya girmek için kutsal haça secde etmek şarttır! Bu, geçmiş ululardan kalma bir âdettir. Aksi yapılamaz!"

Haça secde etmedim, onu orada bıraktım, kendisi tek başına içeri girdi. Bir daha onunla karşılaşmadım.

Kustantîniye Yargıcına Dair

Kendini rahipliğe adayın imparatorun yanından ayrıldıktan sonra kâtipler sokağına girmiştik; şehrin başyargıcı beni görünce adamlarından birini yanıma gönderdi. Gelen kişi benim kim olduğumu sordukta yanımda vazifeli olan Rum dedi ki:

"Bu adam Müslüman öğrencilerdendir." Adam yargıcın yanına gidip durumumu anlattı. Yargıç kendi dostlarından birini gönderdi. Rumlar, yargıçlarına "Necşî Kefâlî" derler.²⁹ Gelen memur da bu sebeple bana şöyle demişti:

"Necşî Kefâlî seni çağırıyor!"

Bu davet üzerine yargıçla görüşmek üzere evvelce anlattığım makama çıktım. Yüzü aydın, saçları güzel taranmış bir ihtiyarla karşılaştım. Rahiplere özgü siyah bir elbise giymişti. Önünde on kadar kâtip bir şeyler yazıyordu. Yargıç ve beraberindekiler beni ayakta karşıladılar. Dedi ki:

"Hükümdarın misafiri olduğuna göre sana ikramda bulunmak bizim vazifemizdir!"

Bana Beyt-i Makdis, Suriye ve Mısır hakkında sorular sordu. Söz uzayınca çevremizdeki kalabalık büyüdü. Nihayet;

"Evime gel, seni evimde ağırlamak istiyorum," dedi.

Yanımdan böylece ayrıldım ama onunla bir daha karşılaşmadım.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE'DEN ÇIKIŞ, MÂVERÂÜNNEHR'E YOLCULUK

Otuzbeşinci Bölüm Notları

Beyelûn Hatun'la gelen Türkler onun eski dinine bağlı olduğunu, babasının yanından ayrılmak istemediğini anlayınca yurtlarına dönmek üzere hatundan izin istediler. Hatun onlara izin verdi, üstelik birçok hediye yağdırdı! Ayrıca memleketlerine sağ salim dönmeleri için Küçük Saruca Bey kumandasında beş yüz atlıyı yanlarına kattı. Beni de makamına çağırarak "berbire"¹ denilen ve fazla değeri olmayan üç yüz altın dinarla ikibin Venedik dirhemi; kızların dokudukları astarlı kumaşların en iyi cinsinden bir top ipek, keten ve yünden mamul on kat elbise ile babasının gönderdiği iki küheylâni hediye etti bana! Saruca Bey'e sıkı sıkı tembihledi, beni korusun diye. Ona veda ettim ve çıktım.

Kustantîniye'de bir ay altı gün kalmış oluyordum. Saruca Bey'in muhafızlığında yola koyulduk. Bize iyi davrandı, Bizans topraklarının sonunda, arabalarımızı ve adamlarımızı bıraktığımız yere kadar gittik. Burada tekrar arabalarımıza binerek bozkıra girdik. Baba Saltuk'a kadar bizimle gelen Saruca, orada üç gün kaldıktan sonra kendi memleketine; Kustantîniye'ye döndü.

Soğukların en şiddetli olduğu günlerdi, ben üç kat kürkle biri astarlı iki şalvar giyiyordum! Ayaklarımdaki yün çorapların üstünde keten astarlı başka bir çorap vardı. Çizmelerim "Burgâlî" [=Bulgârî, Kama Bulgâr Türklerine özgü] türündü.² Bu çizmenin dışı at derisinden, içi kurt derisinden mamuldür. Ateşin başında sıcak su ile abdest alabiliyordum. Yere bir damla su düşse çat diye buz kesiliyordu! Yüzümü yıkadığım zaman sakalım donuveriyor, çenemi oynattığım zaman kar taneleri dökülüyordu! Burnumdan sızan sular bıyıklarında katlaşıyordu. Çok giyindiğimden, doğru dürüst inip binemiyordum; ancak adamlarım arabaya yerleştirebiliyordu beni!

[Payitaht Saray]

Böylece Hacı Tarhan'a, [=Astrahan] Sultan Uzbek'ten ayrıldığımız şehre vardık.³ Öğrendik ki buradan çıkmış; payitaht olan [Serâ'ya = Saray'a] gitmiş. Donmuş İtil ırmağı ile ona karışan üç su üzerinden yola devam ettik! İhtiyaç duydukça buz parçalarını kırıyor, bir tencerede eritip içiyor ve yemek pişirmede kullanıyorduk!

Serâ şehrine ulaştık. Burası Serâ Berke⁴ adıyla tanınmıştır; Sultan Uzbek'in payitahtıdır. Huzura çıktık. Yolculuğumuzun nasıl geçtiğini, Rum hükümdarını ve onun şehrini sordu. Bildiklerimizi bir bir anlattık. İhtiyaçlarımızın karşılanmasını emretti, orada konak verdik.

Serâ şehri, koca bir ovaya kuruludur; çok büyüktür ve dünyanın en güzel şehirlerindedir. Kalabalık nüfusu cadde ve sokakları tıklım tıklım dolduruyor. Çarşıları şirin, yolları geniştir. Şehri gezmek, genişliğini anlamak için oranın kodamanlarıyla atlarımıza bindik. Sabahın erken saatlerinde yola koyulduğumuz hâlde şehrin öteki ucuna ancak öğleden sonra varabildik! Namazı orada kılıp yemek yedik. Tekrar konak yerine döndüğümüzde neredeyse akşam oluyordu! Başka bir gün şehri enlemesine dolaştık gidiş gelişimiz tam yarım günümüzü almıştı. Şehir baştan aşağı binalarla donanmıştır. Evler arasında ne bostan var ne köhne yapılar!

Şehirde önuç büyük Cuma câmii var; bunlardan biri Şâfiîlere ait. Küçük namazgâhları ise sayılamayacak kadar çok! Yerli halktan olup saltanat ailesinin kendisinden çıktığı Moğolların bir kısmı Müslümandır. Ayrıca Âs [=Oset] denen bir ırk⁵ var ki hepsi Müslüman. Kafcak [=Kıpçak], Cerkes [=Çerkez], Rus ve Rumlar da yaşıyor burada. Onlar [=Ruslar ve Rumlar] Hıristiyandır. Bu taifelerin her biri kendine ait bir semtte oturuyor. Her taifenin kendine ait çarşıları var. Tüccarlar; Irakayn, Mısır ve Suriye'den gelen yabancılar, getirdikleri ticaret eşyalarının korunması için surla çevrili özel bir semtte oturuyorlar. Hükümdarın sarayına "Altûntâş" deniliyor. Altun, zeheb [=altın] demektir, taş ise hacar [=taş] anlamına geliyor. Bu şehrin kadısı, seçkin hocalardan Bedreddîn A'rec'dir. Burada Şâfiî fakihlerinin büyüklerinden İmam Sadreddîn Süleyman Lekzî [=Lezgi], Mâlikîlerden Şemseddîn Mısırî şöhret yapmıştır. Bu ikincinin itikadî görüşleri hoş karşılanmamaktadır.

Burada dünyaya önem vermeyen saygın fakih Nizâmeddîn'in bir zaviyesi var. Bizi ikramıyla sevindirme yüceliğini gösterdi. Büyük fıkıh bilgini, vakarlı insan, önder şahsiyet Nu'mâneddîn Huvârezmî'nin [=Harizmî] zaviyesi var bu şehirde. Onu ziyaret ettim. Bu güzel ahlâklı, asil ruhlu, alçakgönüllü şeyh, dünyaseverlere karşı sert ve kayıtsızdır! Sultan Uzbek Cuma günleri onu ziyarete gelirse de şeyh ne Hükümdarı karşılamaya çıkar ne yerinden kımlıdır! Sultan, şeyhin huzurunda sakın sakın oturur, tatlı bir dille hitap eder ve alçakgönüllü davranır. Şeyh ise aksi tavır alır ona! Fakat şeyhin fakirlere, evsiz barksızlara ve yolculara karşı muamelesi sultana yaptığıının tam tersinedir! Yoksullara mütevazı davranır, onlarla güzel konuşur, ikram ve iltifatta bulunur. Bana da yakınlık gösterdi. Hak Teâlâ onu mükâfatlandırсын. Bana verdiği Türk kölenin çok hayrını gördüm.

Şeyh Bedreddîn'in Bir Kerameti

Serâ'dan Huvârezm [=Harizm] diyarına gitmek istiyordum ama Bedreddîn beni engelledi;

"Birkaç gün kalıp da gidersin!" dedi. Canım sıkıldı, kendimle takıştım. Bu sırada, aralarında tanıdığım tacirlerin de bulunduğu büyük bir kafil buldum. Beraber gitme fırsatı doğdu. Onlarla anlaştım. Durumu şeyh efendiye bildirdiğimde;

"Biraz bekleme lâzımdı!" dedi. Ama ben yine de söz dinlemeyip yola çıkma kararı aldığımında bir kölem kaçtı! Bu sebeple orada kaldım. Böylece Bedreddîn'in kerameti ortaya çıkmıştı! Üç gün daha şehirde ikamet ettim. Dostlarım kaçak köleyi Hâcî Tarhân şehirde yakalayıp bana getirdiler. Sonra Huvârezm yolculuğumuz başladı. Serâ ile Huvârezm arası kırk gün tutar. Bu kıraç arazide ot bulunmadığından at kullanılmaz. Arabaları develer çeker.

[Saraycık ve Huvârezm]

Serâ'dan ayrıldıktan on gün sonra Serâcûk [=Saraycık] şehrine ulaştık.⁶ "Cûk" küçük anlamına gelir. Sanki Küçük Serâ [=Küçük Saray/Saraycık] demiş oluyorlar. Şehir, Ulû Sû⁷ [=Ulu su; Yayık] dedikleri muazzam büyüklükte gayet gür akan bir nehrin kıyısına kurulmuştur; bu kelime el-Mâû'l-Kebîr [=Büyük Su] demektir.

Irmağın üstünde Bağdat köprüsü gibi tekneler üzerine oturtulmuş bir geçit var. Şehre vardığımızda, arabaları çeken atlarla yaptığımız seyahat sona ermişti. Her atı dört dinar bir dirheme yahut daha ucuza sattık. Zira bu hayvanlar epey zayıf kalıyor ve ucuza gidiyor bu şehirde. Arabaları çektirmek

için deve kiraladık.

Şehirde pirifâni bir Türk ermişin zaviyesi vardı. Ona "Ata" diyorlar, yani eb [=baba] demek. Bizi ağırladı, hayır duasından mahrum etmedi. İsmi bilmediğim şehir kadısı da bizi buyur etti evine.

Sonra tam otuz gün süren sıkı bir yolculuk yaptık. Günde iki kez mola veriyorduk; bir kez kuşluk vakti bir kez de güneş batarken... Molalarımız ancak dûkî [=düg] pişirip yiyecek kadar sürüyordu. Yemek, tek kapta pişiriliyor sonra üstüne kuru et parçaları konuyor ve süt dökülerek yeniyordu [=bir tür keşkek]. Araba yoldayken herkes ya yemeğini yiyor yahut uyuyordu!

Benim arabamda üç cariye vardı. Bu uçsuz bucaksız güzergâhta seyahat edenlerin âdeti, olabildiğince süratli gitmektir. Develer bu yolu katederken büyük kayıplar veriyor. Kalanlar da bir yıl semirdikten sonra yine kullanılabilir hâle geliyorlar! Çölde su, iki üç günlük aralıklarda evvelce malûm olan birikintilerden sağlanabiliyor. Yağmur ve sellerden artakalan sudur bu. Çölü anlattığımız şekilde geçtikten sonra Huvârezm'e⁸ [=Harizm] geldik. Türklerin en büyük, en güzel ve en bakımlı şehirlerindendir burası. Temiz çarşıları, geniş caddeleri, sayısız binaları ve eşsiz sanat abideleri ile muhteşem bir şehir.⁹ Halk sokaklarda deniz gibi dalgalanıyor!

Bir gün hayvanıma binip çarşıya çıktım, tam ortaya geldiğimde "Şavr"¹⁰ denen noktada fevç fevç ilerleyen kalabalıkla karşılaştım. Oradan çıkmaya gücüm yetmedi, geriye dönmek istedim ama önümdeki yığınlar bu isteğimi imkânsız kıldı. Bir süre şaşkın şaşkın bekledim; sonra var gücümü kullanarak sıyrıldım aradan. Bazıları buranın Cuma günleri daha az kalabalık olduğunu, zira "kaysâriya" [=ana çarşı] ve diğer çarşıların o gün kapatıldığını söylediler bana. Ben de Cuma günü bindim atıma; büyük câmie ve medreseye gittim...

Bu şehir, Sultan Uzbek'in hükümranlığı altındadır. Onun buradaki büyük emiri Kutlu Dümûr'dur.¹¹ Ziyaret ettiğim medreseyi ve çevresindeki yapıları o yaptırmış; büyük mescidi ise dindar bir kadın olan eşi Turâbek Hatun inşa ettirmiş...

Huvârezm'de büyük bir hastane var. Hekimbaşı Şamlı olup Sıhyûnî diye tanınıyor. Sıhyûn, Şam [=Suriye ve Lübnan] diyarındadır. Ben dünyada Huvârezm halkı gibi ahlâklı, merhametli, gariplere karşı şefkatli ve cömert bir halk görmedim! Onların namaz kılarken yapageldikleri güzel bir âdetleri var; buna da başka yerde rastlamadım: Müezzinler kendi mescitlerinin çevresindeki evleri namaz vaktinin geldiğini bildirmek için bir bir dolaşılıyor; câmie çağrılanlar arasında cemaate gelmeyen olursa imam onu topluluğun ortasında cezalandırıyor! Bu iş için her mescitte duvara asılı bir kamçı var! Beynamaz adam ayrıca câmi hayrına yahut fakirleri doyurmak için beş dinar ceza ödüyor! Anlatılanlara göre bu âdet eskiden beri devam etmekteymiş.

Huvârezm şehrinin dışında Cennet'ten çıkan dört ırmaktan biri olan Ceyhun¹² akıyor. Soğuk mevsimde İtil¹³ gibi bu da donar; halk ırmağı yol gibi kullanır. Beş ay buz olan nehir baharda havaların ılımasıyla yavaş yavaş çatlayınca ansızın yakalar bazılarını ve boğar...

Yaz günlerinde buradan çıkan gemiler Tirmiz'e kadar gidiyor, oradan arpa ve buğday getiriyorlar. Akıntı boyunca on günde aşağılara inilir. Şehrin dışında, büyük velilerden Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın türbesi¹⁴ yakınında bir ziyaretgâh vardır; orada gelip geçenlere yemek verilir. Oranın

Şeyhi Huvârezm eşrafından Müderris Seyfeddîn b. Asabe'dir. Bir diğer zaviye Mekke'de bir süre ikamet etmiş olan Şeyh Celâleddîn Semerkandî'nin zaviyesidir; burada da ağırlandık. Zaviyenin dışındaki kubbede büyük âlim Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî¹⁵ yatıyor. Zemahşer, Huvârezm'e dört gün uzaklıkta bir köydür.

Şehre geldiğim zaman dışarıda konaklamıştım. Bazı dostlarım şehrin kadısı Sadr Ebu'l-Hafs Bekrî'yi ziyaret ettiler. Bana, nâibi [=yardımcısı] Nûrulislâm'ı gönderdi. Adam bana selâm verip gitti. Sonra yanında maiyeti ile kadı efendinin kendi geldi. Beni selâmladı. Bu kadı genç ama nüfuzlu bir kimsedir; iki nâibi [=yardımcısı] vardır. Biri demin bahsettiğimiz Nûrulislâm öteki büyük fıkıh bilginlerinden Nûreddîn Kirmânî'dir. Verdiği hükümlerde pek sert, ibadet konusunda tavizsizdir. Kadıyla buluştuğumuzda bana şöyle dedi:

"Şehir pek kalabalık. Gündüz girmeniz zor olur. Nûrulislâm, sizi şehre sokmak için sabaha karşı huzurunuzla gelecek."

Biz de öyle yaptık. Henüz kimsenin oturmadığı yeni bir medresede konakladık, sabah namazından sonra kadı geldi, yanında şehrin ileri gelenleri bulunuyordu. Bunlar arasında Mevlânâ Hümâmüddîn, Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî, Mevlânâ Radıyyüddîn Yahyâ, Mevlânâ Fadlullah Rıdavî, Mevlânâ Celâleddîn Imâdî, Mevlânâ Şemseddîn Sencerî vardı. Mevlânâ Şemseddîn Sencerî şehir emirinin hocasıdır. Bu adamların hepsi fazilet erbabı seçkin insanlardır. Çoğunlukla Mu'tezile mezhebinden oldukları hâlde bunu belli etmiyorlar. Çünkü Sultan Uzbek ve onun şehirdeki valisi Kutlû [=Kutlu] Dümûr Ehl-i Sünnet'tendir.

Burada kalışım esnasında Cuma namazlarını kadıların kadısı Ebu'l-Hafs Ömerle kıldım. Cumayı kılar kılmaz onun evine giderdik. Evi mescide çok yakındı. Evinin salonu kıymetli halılarla döşenmiş, duvarları ipek kumaşla kaplanmıştı. Birçok kemer vardı evde. Bu kemerlere altınla sıvanmış gümüş kaplar ve Irak kâseleri konmuştu. Yöre halkının âdetidir; evlerini böyle yaparlar. [Sohbetimizin] ardından zengin bir sofraya getirildi. Adam, güçlü mü güçlü, mal desen gani! Hayat seviyesi yüksek. Emir Kutlû Dümûr'un bacanağıdır zaten; emirin hanımının kızkardeşiyle evli. Bu kadının ismi Cîcâ Aga'dır.

Şehirde vâiz ve hatiplerden oluşan özel bir grup var. En büyükleri Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî'dir. Mevlânâ Hüsâmeddîn Maşâfî diye bilinen etkileyici hatibe gelince; "dünyada daha iyisi yok" dediğim dört hatipten biridir o!

[Huvârezm Beyi]

Huvârezm beyi, Büyük emir Kutlû Dümûr'dur. İsmi anlamı "hadîd-i mübarek"tir. Çünkü "kutlû", mübarek [=kutlu] anlamına geliyor, dümûr ise hadîd [=demir] manasındadır. Bu adam Sultan Muhammed Uzbek'in teyze oğludur ve onun emirlerinin en büyüğüdür. Daha önce Horasan valisiydi. Oğlu Hârûn Bek, Muhammed Uzbek'in kızıyla evlenmiştir. Bu kızın annesi evvelce bahsettiğimiz Taytuğlî Hatun'dur. Kutlû Dümûr'un hanımı Turâbek Hatun, güzel ahlâkıyla ünlenmiştir. Kadı bizi selâmlamak üzere geldiğinde şöyle demişti:

"Emir sizin Huvârezm'e geldiğinizi öğrendi; lâkin yeni atlattığı hastalığın tesiri hâlâ üzerinde. Bu yüzden sizi karşılamaya gelemedi."

Bu haber üzerine kadıyla atlanıp emirin ziyaretine gittik. Konağa vardığımızda evvelâ odalarının büyük bir kısmı ahşaptan yapılmış geniş bir daireye girdik; sonra işlemeli ahşap bir kubbesi bulunan küçük bir daireye girdik. Bu dairenin duvarları renkli kumaşla kaplanmış, çatısı simli ipekle bezenmişti. Emir ipek yatağına uzanmıştı. Türkler arasında yaygın olan "nıkrîs" [=damla] hastalığından mustarip olduğu için iki ayağı da örtülmüştü. Selâm verdim, beni yanına oturttu. Kadıyla fakihler de oturdular. Bana Hükümdar Muhammed Uzbek Han'ı, babasını, Beyelûn Hatun'u ve Kustantîniye'nin nasıl bir yer olduğunu sordu. Ona bildiklerimin hepsini anlattım. Az sonra yemek geldi...

Kızartılmış tavuk, turna, güvercin cücüğü, "külîcâ"¹⁶ adını verdikleri yağla pişirilmiş ekmek, kek ve helva vardı sofrada... Daha sonra gelen diğer sofrada ise altın ve gümüş tabaklarda, altın kaşıklar eşliğinde tanelere ayrılmış nar bulunuyordu. Irak yapımı porselen tabaklarda ise üzüm ve nefis kavunlar vardı. Tabakların kenarlarında tahta kaşıklar bulunuyordu...

Bu beyin âdetindedir; kadı her gün onun salonuna gelir; yanındaki fakihler ve kâtiplerle beraber kendisi için hazırlanmış meclise oturur. Tam karşısında da büyük kumandanlardan biri yer almaktadır. Onun yanında Türklerin ulu dedelerinden, büyük kumandanlarından olan sekiz kişi bulunmaktadır. Bunlara "argucî"¹⁷ [=yargucı, yargıç] adını veriyorlar. Halk onların huzurunda davalaşıyor. Davanın konusu tamamen şer'î ise hüküm vermek kadıya aittir. Şer'î davaların dışındaysa bahsettiğimiz bu ümerâ meclisi karar verir. Onların yargıları tutarlı ve âdilânedir. Çünkü ne bir şeye meylettikleri için suçlanmışlar ne de rüşvet kabul etmişlerdir!

Emirle sohbetimizi tamamlayıp medreseye döndüğümüzde bize pirinç, un, koyun, yağ ve baharatla beraber yükler dolusu odun gönderildi. Bu diyarda kimse kömürün ne olduğunu bilmiyor. Hindistan, Horasan ve İran'da da bilmezler ama Çin'de kömür gibi yanan ve parlayan taşlar kullanılır. Bu taşlar yanıp kül oldukça üstüne su dökülüp karıştırılır ve güneşte kurutulur. İkinci kez pişirirler. Ve hiç yok olmaz sanki!

Kadı ve Emir'in Cömertliğine Dair Bir Hikâye

Âdetim olduğu üzere Cuma namazlarını Kadı Ebu'l-Hafs'ın namazgâhında kılardım. Bir gün bana şöyle dedi:

"Emir talimat göndermişti; sana beşyüz dirhem verilecek, senin için düzenlenecek davette de beşyüz dirhem harcanacaktı. Davete saygın ilim adamları, fakihler ve âyan takımından epey katılım olacaktı. Ben bu faaliyetlerin olacağını işitir işitmez Emir'e gittim ve dedim ki:

'Bir ziyafet tertip etmekle davetlilere ancak birkaç lokma düşecek. Buna harcanacak para misafire verilse daha makbule geçer!' Emir teklifimi kabul ederek sana bin dirhemi olduğu gibi vereceğini buyurdu."

Hakikaten emir bu parayı Şemseddîn Sencerî ile bana göndermiştir! Mağrip altını¹⁸ ile üçyüz dinar ediyor. O gün otuzbeş dinar dirheme yağız bir at satın aldım ve mescide giderken bu ata bindim. Atın parasını Emir'in verdiği bin dirhemden ödedim. Sonra atlarım o kadar çoğaldı ki ne söylesem yalan olur, sayısını bilemem!

Hint topraklarına girinceye kadar refah seviyem yükseldikçe yükseldi. Yağız atı çok sevdiğim için öteki atlarımın önüne bağlardım. Üç sene yaşadı bu muhteşem küheylân... O vefat ettiğinde çok üzülmüştüm. Bu arada kadı efendinin eşi Cîcâ Aga da bana yüz dinar dirhem verdi. Onun kızkardeşi ve emirin hanımı olan Turâbek, kendi yaptırdığı zaviyede benim için bir ziyafet tertip ederek âlimleri ve şehrin diğer ileri gelenlerinin çağırıldı. Turâbek Hatun bana samur kürkü ve iyi cins bir at hediye etti. Bu kadın, asil ruhlu, dindar ve cömerttir. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Turâbek Hatun'a Dair Bir Hikâye

Turâbek Hatun'un benim için düzenlediği ziyafete gelmişim. Yemek bitip zaviyeden çıktığım zaman üzerinde eski bir elbise, yüzünde peçe bulunun bir hatun gördüm kapıda. Sayısını hatırlamadığım bir grup kadın vardı bu esrarengiz hatunun yanında. Bana selâm verdi. Hiç duraksamadım, başımı çevirmeden selâmını aldım. Oradan ayrıldıktan sonra biri ardımdan yetişti ve selâm veren kadının bizzat Turâbek Hatun olduğunu söyledi! Kabalığımdan ötürü ziyadesiyle utandım! Geri dönüp onu görmek istedim, ama oradan ayrılmıştı. Hizmetkârlarından biri vasıtasıyla selâm ve hürmetlerimi bildirdim, hanımefendiyi tanıyamadığım için kusurumu bağışlamasını rica ettim.

Huvârezm Bostanı

Buhara bostanı [=karpuzu] hariç doğuda ve batıda lezzette rakipsizdir Huvârezm bostanı! Bu ikisinden sonra İsfahan bostanı geliyor. Huvârezm bostanının kabuğu yeşil, içi kırmızıdır. Gayet tatlı ve sertçedir. İşin garip yanı bu meyve kurutuluyor; tıpkı bizim orada ahududunun ve Mâlakka incirinin kurutulup kalıplara bölünmesi gibi! Bu karpuz Huvârezm'den toplanıp Hint'in ve Çin'in en uzak köşelerine ithal edilir. Kuruyemişlerin hiçbiri bu denli lezzetli değildir! Hint beldelerinden Dihlî'de ikametim esnasında misafirlerin gelişini dört gözle bekler, onlardan kuru Huvârezm bostanı satın alırdım. Hint hükümdarı, huzuruna bu yemiştan getirilse hemen bana gönderirdi; zira çok sevdiğimi bilirdi! Onun güzel âdetlerinden biri de yabancı misafirleri ülkelerinin meyvesiyle sevindirmektir. Böyle sürprizleri çok severdi.

İntihar Eden Şerifin Hikâyesi

Serâ [=Saray] Şehrinden Huvârezm'e gelirken beraberimde Kerbelâ ahalisinden Ali b. Mansûr isminde bir şerif vardı. Tacir olduğu için elbise ve benzeri ihtiyaçlarımı satın alma işini hep ona havale ederdim. On dinara bir elbise aldığı hâlde bana sekiz dinara aldığını söylerdi. Meğer iki dinarı kendi cebinden ödermiş. Öteki dostlarım durumu izah edinceye kadar işin farkına varamadım. Bu adamdan bir hayli borç da almıştım. Huvârezm emirinin armağanlarına kavuşunca borcumu ödemek, iyiliklerine mukabele etmek için bu cömert adama bir hediye sunmak istedim. Ama "Kabul etmem!" diye tutturdu, yemin içti. Yanında hizmetini gören delikanlı Kâfûr'a vermek istedim yine yemin içerek engel oldu! Bu adam, gördüğüm Iraklılar arasında en asil ve cömert olandır. Benimle Hindistana seyahat etmeye karar verdiyse de Çin'e gitmek üzere Huvârezm'e gelmiş hemşehrilerini görünce onlarla yola çıkmayı tercih etti. Böyle davrandığı için ona sitem ettim; bana cevap verdi:

"Şu gördüğün hemşehrilerim ülkeme döndükleri zaman yakınlarıma, eşime dostuma benim Hindistan'a dilenmek için gittiğimi söylerler! Bu benim için çok ağırdır! Bu yüzden seninle gelmekten vazgeçtim!"

Nihayet onlarla beraber Çin'e hareket etti. Hindistan'da iken işittim; Mâverâünnehr topraklarının sonunda ve Çin diyarının başladığı yerde bulunan Almâlık¹⁹ şehrine varınca yanındaki malları hizmetkârıyla satışa göndermiş. Hizmetkâr geç kalmış ve bu esnada hemşehrilerinden bir tacir Almâlık'a gelip onun kaldığı kervansarayda mola vermiş.

Hizmetkârı gelince ödemek üzere hemşehrisi olan tacirden bir miktar borç ister bizim şerif ama adam kuruş vermez. Üstelik handa beraber kaldıkları odanın kirasını da ona yüklemeye kalkışır! Ali b. Mansûr çok üzülür, odasına kapanıp kendini boğazlar!

İnsanlar odaya girdiği sırada şerifin can kuşu uçmak üzeredir. Hemen kölesini töhmet altında bırakırlar! Ali can havliyle konuşur:

"Ona zulmetmeyin! Bunu ben yaptım!" Hemen o gün ölür. Allah Teâlâ onu bağışlasın.

Bu adam daha önce de bana şu hâdiseyi anlatmıştı:

Bir gün Dımaşklı bir tacirden "mudârebe" [=bir tür ortaklık] için altıbin dirhem almış. Aradan bir süre geçince tacirle Hama şehrinde karşılaşmışlar; adam parasını istemiş. Fakat bizimki elindeki malları vade ile sattığından o anda ödeyememiş parayı... Çok mahcup olmuş, odasına girip sarıkla tavana asmış kendini. Herhalde eceli gelmediğinden; o anda aklına düşüvermiş bir sarraf dostu! Derhal yanına giderek vaziyeti anlatmış. Sarraf kendisine bir miktar ödünç vermiş de parayı tacire teslim etmiş.

[Huvârezm'den Çıkış]

Nihayet Huvârezm'den ayrılmaya niyetlendim ve birkaç deve kiralayarak bir "mahâre"²⁰ [=iki kişinin birbirini dengeleyerek bindiği özel tahtirevan] satın aldım. Mahâredeki dengim Afîfüddîn Tûzerî idi. Hizmetçiler birkaç ata bindi. Geri kalan hayvanların hepsine çul geçirdik, soğuktan ötürü!

Huvârezm ile Buhara arasındaki büyük kumula girecektik. Burası tam onsekiz gün tutar; bir belde hariç hiçbir bölümünde insan oturmaz bu kumulun... Emir Kutlû Dümûr'a veda ettim, bana ve kadı efendiye birer hil'at hediye etti; toplu vedalaşma için fakihleri beraberine alarak yanıma gelmişti.

Dört gün süren seyahatten sonra bu güzergâhta tek yerleşim merkezi olan Kât²¹ şehrinin kapılarına dayandık. Burası küçük lâkin şirin bir şehirdir. Şehir dışında bir gölet kenarında mola verdik. Soğuk şiddetli olduğundan göletin suları tamamen donmuştu; çocuklar buz üzerinde kaymaktaydılar.

Kât şehrinin kadısı Sadrüşşerîa oraya vardığımızı haber alır almaz öğrencilerini ve şehrin büyüklerinden erdemli insan Mahmud Hîvekî'yi²² [=Hiveli] yanına alarak karşılamaya geldi. Kendisiyle daha önce Huvârezm kadısının evinde görüşmüştük. Kadı efendi bana şehir emirini ziyaret etmemi teklif ettiyse de Şeyh Mahmud itiraz ederek:

"Evvelâ misafirin ziyaret edilmesi gerekir! Eğer himmet sahibi gayretli insanlardan isek emiri alıp buraya getirmeliyiz!" dedi. Hakikaten de öyle yaptılar. Aradan bir saat geçti ya da geçmedi; emir maiyeti ile çıkageldi, bize selâm verdi. Acele ediyorduk ama bir müddet daha şehirde kalmamızı teklif etti, kabul ettik. Emir bizim onurumuza bir şölen düzenleyerek fıkıh bilginlerini, ileri gelen

kumandanları ve diğer saygın kimseleri meclisimize davet etti. Meclisimizde hazır bulunan şairler emiri metheden kasideler döktürdüler. Emir yemekten sonra bana bir kat elbise ile cins bir küheylân hediye etti. Oradan ayrıldık, Sîbâye diye bilinen yola revan olduk.²³ Bu sahrada hiç suya rastlamadan altı gün gittikten sonra Vebkent'e [=Vab Kent] ulaştık.²⁴ Burası Buhara'ya bir gün uzakta bağlık, bahçelik güzel bir şehirdir; akarsuları boldur. Üzümlü [kurutup] bir seneden ömür seneye saklıyorlar. Bir de onların "allû"²⁵ [=alluca, can erik] dedikleri bir meyve yetişiyor; kurutup Hint ve Çin'e ihraç ediyorlar. Bu meyvenin üzerine su dökülüp usaresi içilebiliyor. Yeşil olduğu sırada tatlı, kuruduğu zaman ise hafif ekşidir. Gayet etli bir meyve! Ben onun benzerini ne Endülüs'te, ne Mağrip'te ne de Şam'da gördüm.

[Viran Olmuş Buhara'ya Seyahat]

Art arda bağlar, bahçeler, evler ve tarlalar arasında bir gün daha yol aldık; nihayet hadîs bilginlerinin önderi Ebû Abdullah Muhammed İsmail Buhârî'nin²⁶ memleketi olan Buhara²⁷ şehrine ulaştık. Bu şehir vaktiyle Maverâünnehr-i Ceyhun bölgesinin [=Ceyhun nehrinin ötesindeki şehirlerin] merkeziymiş ve Irak hükümdarlarının [=İlhanlıların] atası olan Tatar kökenli mel'un Tinkîz [=Çingiz] tarafından tahrip edilmiş. Mescitleri, medreseleri ve çarşıları harap vaziyettedir. Çok az bir kısmı mamurdur. Halkı sefil ve perişan! Onların tanıklıkları Huvârezm ve diğer yörelerde kabul edilmez! Çünkü kabilecilik, hakkı inkâr ve yanlış savunma gibi olumsuz vasıflarla ün salmışlardır. Bugün bu şehirde birazcık ilimden haberdar olan; bilgiye ehemmiyet veren hiç kimse yok!

Tatar Kavminin Başlangıcı, Buhara ve Diğer Yerleri Mahvedişleri

Tinkîz [=Çingiz] Han Hitâ ülkesinde demirciymiş.²⁸ Onuruna düşkün, güçlü ve cengâver biriymiş. İnsanları çevresinde toplar, onları doyurmuş. Zamanla etrafındaki insanlar çoğalarak onu kendilerine önder seçiyorlar. Böylece o, önce doğduğu şehri ele geçirip kuvvet ve nüfuzunu artırıyor, sonra Hitâ²⁹ ve Çin³⁰ ülkelerine aralıksız çapullarda bulunarak taraftarlarının sayısını artırıyor. Sonra Hoten,³¹ Kâşgar³² ve Almâlık³³ şehirlerini yağmalıyor.

Huvârezm, Horasan ve Mâverâünnehr hükümdarı olan Celâleddîn Sencer b. Huvârezmşâh'ın³⁴ durumu o sıralar iyiymiş. Bu yüzden Tinkîz Han onun ülkesine doğrudan saldırmaya cesaret edememiş. Lâkin bazı tüccarlarla anlaşarak onları Çin ve Hitâ kumaşlarıyla Celâleddîn'in sınır şehri olan Otrâr'a³⁵ gönderiyor. Otrâr [=Fârâb] valisi durumu Celâleddîn'e bildirerek tüccarlara karşı ne yapması gerektiğini soruyor. Celâleddîn, tüccar taifesinin elindeki malın alınmasını, ibret olsun diye uzuvlarının kopartılarak kendi memleketlerine gönderilmesini emrediyor!

Vali bu emri yerine getirince Tinkîz Han sayılamayacak kadar çeri toplayıp büyük bir ordu hazırlayarak İslâm beldelerini basmaya niyetleniyor, önce Otrâr üzerine yürüyor.

Tinkîz Han'ın yaklaşmakta olduğunu haber alan Otrâr valisi, düşmanın durumunu öğrenmek için ileri mevkilere casus gönderiyor. Söylentilere göre casuslardan biri dilenci kıyafetine bürünerek Tinkîz'in kumandanlarından birinin karargâhına girmeye muvaffak oluyor. Ama kendisine yemek verecek kimse bulamayınca bir Tatar askerinin yanında saatlerce bekliyor. Askerin tek lokma yiyeceğinin olmadığını görüyor; nihayet akşam vakti asker çantasından kuru bir bağırsak çıkarıp suda ıslattıktan sonra atından aldığı kanı bu torbacığa dolduruyor ve ağzını bağlayıp ateşte pişiriyor!

Meğer yiyeceği bundan ibaretmiş. Casus, Otrar'a dönerek vaziyeti valiye anlatıyor ve Tatarlara karşı kimsenin güç yetiremeyeceğini belirtiyor. Durumu Sultan Celâleddîn'e bildiren vali acele yardım istiyor. Yanında bir miktar asker bulunduran valiye, Celâleddîn altmışbin kişilik bir kuvvet gönderiyor.

Sonunda her iki ordu savaşa tutuşuyor. Tinkîz Han'ın ordusu karşı tarafı korkunç bir bozguna uğratarak Otrâr'a girip erkekleri doğruyor, çocukları esir alıyor! Ardından Celâleddîn geliyor savaş meydanına. İki taraf arasında şimdiye kadar görülmemiş kanlı bir savaş cereyan ediyor. Neticede Tinkîz Han galip gelerek Mâveraünnehir bölgesinin hâkimi oluyor. Buhara, Semerkand ve Tirmiz'i yakıp yıkarak Ceyhun nehrini aşıyor; Belh ve Bâmiyân şehirlerini ele geçirdikten sonra Horasan ve Acem Irakı diye bilinen bölgelere yürüyor. Belh ve Mâverâünnehr'de Müslümanlar ayaklanınca tekrar onların üzerine hücum ediyor; her yeri mahvediyor ve halkı kılıçtan geçiriyor. Tirmiz şehrine varınca da aynı vahşeti tekrarlıyor! O zamandan beri burası haraptır işte. Şu anda buradan iki mil uzakta ve aynı isim verilmiş yeni bir şehir var [=Tirmiz]. Tinkîz, Bâmiyân halkını da kılıçtan geçirerek şehri yerle bir etmiş ama büyük câmiin minaresine dokunmamıştır. Yine kaydedelim ki o, Buhara ve Semerkand ahalisine de dokunmamıştır. Bu feci işlerden sonra Irak'a geliyor. Tatarların vahşeti o dereceye ulaşıyor ki hilâfet merkezi Bağdat'ta halkı toptan kılıçtan geçiriyorlar. Abbâsî halifesi Mu'tasimbillah da öldürülüyor o esnada. Allah rahmet eylesin!

İbn Cüzeyy der ki:

"Bize üstadımız Kadi'l-kudât [=kadılar kadısı] Ebu'l-Berekât nakletti, Hak Teâlâ onu yüceltsin; o da Hatip Ebû Abdullah b. Reşîd'den duymuş, o şöyle diyor:

Mekke'de Irak bilginlerinden Nûreddîn İbnü'z-Zeccâc ile karşılaştım. Yanında kardeşinin oğlu vardı. Karşılıklı sohbetimiz sürerken bana şöyle dedi:

'Irak'ta Tatar fitnesinden yirmidörtbin ilim adamı telef oldu! Onlar arasında benimle şunun dışında hiç kimse kalmadı!' Bu sözleri söylerken kardeşinin oğlunu işaret ediyordu..."

İbn Battûta devam ediyor:

Buhara'da Fethâbâd adıyla bilinen varoшта konakladık. Burada büyük velilerden Şeyh Seyfüddîn Baharî³⁶ yatmaktadır. Bu semtte Seyfüddîn'e nispet edilen büyük bir tekke var; vakıfları çok. Orada misafirlere ve gariplere yemek çıkartılıyor. Şeyh efendi, Baharî'nin soyundan gelen gezgin hoca Yahyâ Baharî'dir. Bu şeyh, evinde bir ziyafet düzenleyerek beni ve saygın kimseleri davet etti. Yemekten sonra güzel sesli hafızlar *Kur'an* okudular; vâiz efendi etkileyici bir vaaz verdi. Ayrıca çok güzel makamlarda Türkçe ve Farsça ilâhiler okudular. Hoş bir gece geçirdik. Orada Herat'tan gelmiş büyük âlim Sadruşşerâ ile tanıştım.

Buhara şehrinde hadîs bilgini Ebû Abdullah Buharî'nin kabrini ziyaret ettim; bilindiği gibi Ebû Abdullah Buharî, *Câmiü's-Sahîh* adlı hadîs külliyyatının sahibi ve Müslümanların en büyük âlimlerindedir. Allah ondan razı olsun. Kabir üzerinde şöyle yazıyordu:

"Burası Muhammed b. İsmail Buharî'nin mezarıdır. O, şu şu kitapların sahibidir."

Buhara bilginlerinin mezarlarında müteveffanın kimliğinden ve yazdığı eserlerden bahseden kitabeler vardır. Bu kitabelerin çoğunu kaydettim fakat Hint kâfirleri tarafından denizde soyulduğum zaman benden gaspedilen eşya arasında bu notlar da gitti!

[Yolda Doğum]

Buhara'dan hareket ederek yücelik ve samimiyet vasıflarını hakkıyla taşıyan Sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn'in karargâhına yöneldik. İlerde ondan bahsedeceğiz...

Şeyh Ebû Turab Nahşebî'nin³⁷ memleketi olan Nahşeb'e³⁸ uğradık. Burası küçük bir yerleşim birimidir. Akarsuyu bol olan bu şehrin her yanı bostandır. Şehir dışında emire ait bir konağa indik. Yanımdaki cariyelerden biri gebeydi ve doğum zamanı yaklaşmıştı. Doğumu kolay yapsın diye onu daha önce Semerkand'a götürmek istedim. Hamile, bir mahmil [=sedyemsi koltuk] üzerindeydi. Mahmil hemen bir devenin sırtına konuldu. Bizim arkadaşlar bu cariyeye yola çıktılar geceleyin. Tabîî öteki cariyelerim, yol azığım ve bütün eşyalarım onların yanındaydı! Dostlarımın bir bölümü ise benimle Nahşeb'de kalmışlardı. Sabah olunca biz de yola koyulduk, diğerlerinin gittiği yolu değil de başka bir yolu takip ederek sultanın karargâhına ulaştık. Çarşıdan epey uzak bir yere inmiştik ve karnımız açtı. Arkadaşlardan birisi yiyecek satın aldı. O geceyi bir tüccarın emanet verdiği çadırda geçirdik! Yanımızdakiler ve öteki yoldaşlarımız deve aramaya gittiler; akşama doğru bulup getirdiler. Sultan karargâhta değildi, avlanmaya gitmişti. Vekili olan Takbuğâ Bey ile görüştim. Beni mescidine yakın bir yerde eğledi. "Harka" denen, çadır benzeri bir kamp örtüsü verdi. Cariyeyi buna yerleştirdim; o gece doğurdu. Bana erkek olduğunu söylemişlerse de böyle değilmiş, sonradan öğrendim. "Akîka" merasiminden sonra bazı dostlarım çocuğun kız olduğunu bildirdiler; hemen cariyeleri çağırıp sordum, onlar da kız olduğunu söylediler. Bu çocuk uğurlu bir vakitte doğmuş; beni sevince boğmuş, gönlümü hoş etmişti. Lâkin Hindistan'a gelişimden iki ay sonra onu kaybettim; ileride bundan bahsedeceğim.

Burada fıkıh bilgini erdemli insan Mevlânâ Hüsameddîn Yâğî'yı gördüm ve sultanın evlilik yoluyla akrabası olan Şeyh Hasan'la tanıştım. Türkçe Yâğî³⁹ [=yavı; yavuz] Arapça "thâir" [=intikamcı, düşman, asi] karşılığıdır. Üstat Hüsameddîn, Otrar şehrendendir.

Mâverâünnehr Sultanı

Ulu sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn'dir. Büyük bir güce, kalabalık ordulara, geniş bir ülkeye sahiptir. Sevilen sayılan, adaletli bir hükümdardır.⁴⁰ Ülkesi dünyanın dört büyük hükümdarının ülkeleri arasında bulunuyor; Çin, Hindistan, Irak ve Uzbek hükümdarlarından bahsediyorum. Onlar Tarmaşîrîn'e çok saygı gösteriyor ve hediye gönderiyorlar. Kardeşi Elçekâday'dan [=İlçigâday]⁴¹ sonra tahta geçmiş. Elçekâday kâfir imiş; büyük biraderi Kebek'ten sonra tahta geçmişti.⁴² Kebek de kâfirmiş ama son derece âdil, Müslümanlara karşı saygılı ve mazlumların hakkını koruyan bir hükümdar imiş.

Kebek'le Vâizin Hikâyesi

Anlatıldığına göre Kebek bir gün Fakih Vâiz Bedreddîn Meydânî ile sohbet ederken soruverir:

"Sen diyorsun ki Hak Teâlâ her şeyi Ulu Kitabında anmış öyle mi?" Vâiz de;

"Evet!" cevabını verir. Kebek tekrar sorar:

"Öyleyse benim ismim bu kitapta nerede?" Vâiz cevap verir.

"Bu isim, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde: Fî eyyi sûretin mâ şâe rakkebek!"⁴³

Kebek hayretler içinde kalır ve şöyle der:

"Yahşî!" Bu kelime, Türk dilinde "ceyyid" [=iyi, çok iyi] demektir. Böylece ona armağanlar yağdırıyor, Müslümanlara karşı hürmeti artırıyor.

Kebek'in [Garip Yöntemlerine] Dair Bir Hikâye

Anlatılanlara göre Kebek bir keresinde şöyle bir hüküm vermiş:

Ahaliden bir kadın onun huzuruna gelerek kumandanlarından biri hakkında şikâyette bulunur. Kendisinin yoksul olduğunu, süt satmakla geçindiğini, ancak bir emirin, kendi elceğiyle satmaya çalıştığı sütü zorla alıp içtiğini söyler... Bu şikâyet üzerine Kebek derhal o kumandanı huzura getirtir, kadına dönerek şöyle der:

"Şimdi bu adamı kılıçla ikiye böldüreceğim! Eğer karnından süt çıkarsa hakettiği cezaya kavuşmuş olacak, çıkmazsa seni ikiye ayıracağım!" Kadın birden korkuya kapılır;

"Ben hakkımı helâl ettim, ondan hiçbir şey istemiyorum!" der; lâkin nafîle! Kebek emreder, emir ikiye bölünür ve karnından süt çıkar!

Tarmaşîrîn'in Adaleti ve Erdemi

Şimdi sultan Tarmaşîrîn'le ilgili sözüme tekrar dönelim. Burada "urdû" [=ordu/orda] adını verdikleri karargâhta birkaç gün kaldım. Bir defasında sabah namazını kılmak için câmie gitmişim ki namazı kıldıktan sonra biri bana sultanın mescitte olduğunu haber verdi! Sultan seccadesinden kalkınca ona selâm vermek üzere ilerledim. Bu arada Şeyh Hasan ile fıkıh bilgini Hüsameddîn Yâgî da huzura gelip benim hakkımda bilgi veriyorlardı. Sırtına Kudüs işi yeşil bir cübbe, başına da aynı kumaştan bir külâh giymişti sultan. Bana yönelerek Türkçe:

"Hoş mîsen, yahşî mîsen? Kutlû, eyû sen!" dedi. Türk dilinde "hoş mîsen" sözü "fî afiyetin ente?" [=sağlığın yerinde mi?] anlamına gelir; "yahşî mî sen ise ceyyid ente?" [=iyi misin?] demektir. "Kutlû eyû sen!" cümlesi "Mubârekün kudûmüke!" [=Hoş geldin!] demektir.

Bu sözlerden sonra yürüyerek meclisine gitti; halk ona şikâyetlerini bildiriyordu. O, büyük, küçük; kadın, erkek her şikâyetçiyi dinliyor, dertlerine kulak veriyordu. Sonra beni arattı, huzuruna çıktım; "harka" denen çadıra geçmişti. İnsanlar çadırın çevresini sağlı sollu doldurmuş, kumandanlar en ön tarafta sandalyelere yığılmıştı. Onların maiyetindekiler ise başlarını eğmiş, ayakta beklemekteydiler. Diğer askerler saf saf dizilmişti ve her askerinin önünde silâhı vardı. Onlar "nevbet" [=belli zamanlarda davul çalan bandocu] muhafızlardı; ikindiye kadar burada beklerler daha sonra nöbeti

diğer arkadaşlarına devrederlerdi.

Hükümdarın huzuruna çıkarıldım ve onu altın simli ipek kumaşla döşenmiş minbere benzeyen bir kürsüde oturur hâlde buldum. Otağın içi, baştan başa simli ipekle kaplanmıştı. Sultanın baş ucuna, bir arşın yükseğe yakut ve mücevher bezeli bir taç asılıydı;⁴⁴ ileri gelen kumandanlar sağ ve sol tarafta iskemlelere oturmuştu. Hanedana mensup çocuklar ellerinde yelpazeler tam ön tarafta ayakta duruyorlardı. Otağın kapısında nâib, vezir, hâcib ve sâhibü'l-alâme⁴⁵ [=mühürdar] bulunuyordu. Onlar sâhibü'l-alâme'ye "altamga" adını veriyorlar. "Al" kelimesi, ahmer [=kırmızı] kelimesinin karşılığıdır; "tamga" ise "alâmet" [=damga, iz, mühür] anlamına gelir. İçeri girdiğim zaman bu dört kişi beni ayakta karşılayıp huzura çıkardılar. Sultana selâm verdim. Bana Mekke, Medine, Kudüs, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irakayn bölgesi, bu bölgenin sultanı, Acem yurdu ve Melik Nâsır'a dair sorular sordu; tek tek cevapladım. Aramızda altamga mevkiindeki şahıs tercümanlık yapıyordu. Öğle ezanı okununca namaza durmak için otağdan çıktık, hükümdarla yan yana namaz kılıyorduk. Kış pek şiddetliydi; hava çok soğuktu ama Sultan sabah ve yatsı namazlarında cemaati asla terketmiyordu! Ayrıca sabah namazından güneşin doğuşuna kadar mescitte kalıyor, Türk diliyle Allah'ı anıyordu. Orada bulunanlarla ayrı ayrı kucaklaşıyor, elini muhatabının eline sıkı sıkı bağlayıp içten davranıyordu. İkinci namazında da böyle yapıyorlardı. Ona hediye olarak getirilen kuru üzüm ve hurmayı kendi eliyle mescittekilere dağıtıyordu. Bilindiği gibi hurma, onlar nezdinde aziz ve bereketli bir yiyecektir.

Tarmaşîrîn'in İbadetine, Alçakgönüllülüğüne ve Diğer Erdemlerine Dair

Bu hükümdarın erdeminden olmalı; bir gün ikinci namazı için mescide gelmiştim. Sultan henüz ortalıkta yoktu, gençlerden biri seccade getirdi ve sultanın her zaman namaz kıldığı yere, mihrabın tam karşısına serdi. Sonra İmam Hüsâmeddîn Yâgî'ya yanaşarak:

"Efendimiz abdestini bitirene kadar beklemenizi istirham ediyor!" dedi. Ama Hüsâmeddîn derhal kalktı:

"Nemâz!" dedi; yani salât [=namaz]. Ve devam etti:

"Berâ-yı Hudâ ev berâ-yı Tarmaşîrîn?" Yani;

"Namazı Allah için mi, Tarmaşîrîn için mi kılacağız?" diye çıkıştı! Müezzine derhal kamet getirilmesini emretti. Sultan seğirtti ve son iki rekâta yetişebildi; mescidin kapısında, halkın ayakbâbılarının bulunduğu yerde kılabilirdi ve kaçırdıklarını da kaza etti! Yine de gülerek imama yaklaştı, onunla kucaklaştı, mihrabın tam karşısına çöktü. İmam onun yanında, ben de imamın yanındaydım. Bana dönüp şöyle dedi:

"Ülkene döndüğünde anlat ki; Acem'den gelen bir dervişin Türk hükümdarıyla muamelesi böyledir işte!"

Şeyh [Hüsâmeddîn] her Cuma halka vaaz verir. Sultana iyilik yapmasını emreder ve münkerden, zulümden sakındırır onu. Gayet ciddî hattâ sert bir şekilde hitap eder; hükümdar ise boynu bükük ve suskun onun vaazını dinlemekte hattâ ağlamaktadır. Şeyh, hükümdardan asla hediye almaz, onun çıkardığı yemekten yemez ve onun verdiği elbiseleri giymez!

Bu hoca, Hak Teâlâ'nın hakikaten erdemli kullarındandır. Çoğu kez onun sırtında içi de dışı gibi pamuktan mamul bir aba görürdüm. Çaput gibi parça parçaydı ve çok eskiydi. Başındaki keçe külâh da ancak bir kırat⁴⁶ ederdi. Külâhın üzerinde sarık olmazdı. Bir defasında yanaştım;

"Efendim! Giydiğiniz aba mı ne? Hiç kaliteli değil!" dedim. Bana şu cevabı verdi:

"Evlâdım! Bu zaten benim değil kızımın!"

Bana ait elbiselerden birkaçını uzattım; kabul etsin diye ricalarda bulundum ama şu cevabı verdi:

"Hiç kimseden hiçbir şey kabul etmeyeceğime dair tâ elli seneden beri Hak Teâlâ'ya sözüm vardır. Eğer birinden bir şey alsaydım, elbet senden alırdım!"

Tarmaşîrîn'in yanında ellidört gün kaldıktan sonra yola revan olayım dedim. Sultan kararımı öğrenince bana yediyüz dinar dirhem verdiği gibi yüz dinarlık samur kürk hediye etti. Mevsim kıştı, hava soğuktu; kürkü ben istemiştim. Bu talebimi ilettiğim zaman alçakgönüllülüğünden ve erdeminden ötürü elini uzattı, kolumun yeninden öptü. Ayrıca iki at ile iki deve verdi bana.

Veda zamanı geldi. Ona ava giderken yolda erişebildim. O gün hava çok soğuktu, ayazın şiddetinden vallahi tek kelime konuşmaya gücüm yetmiyordu! Hükümdar bunu anladı, gülümsedi, bana elini uzattı. Veda ettim.

[Tarmaşîrîn'in Başına Gelenler]

Hindistan'a varışımdan iki yıl sonra duydum ki Tarmaşîrîn'in milletinden bir grup âyan, ileri gelen kumandanlarla anlaşarak ülkenin Çin'e komşu olan ucunda toplanmışlar. –Tarmaşîrîn'in askerlerinin büyük bölümü orada karargâh kurmaktadır.– Hep beraber hükümdarın amcazâdesi Bûzunuğlî'na [=Bozonoğlu] bağlılıklarını bildirmişler. Onlar, hükümdarların ebnâsına [=çocuklarına] "uğlî, oğlî" [=oğlu] derler. Bûzun, Müslüman olmasına rağmen dini bozuk, ahlâkı ve gidişatı çirkin biriydi.⁴⁷ Onların Bûzun'a biat edip Tarmaşîrîn'i tahttan indirmelerinin sebebi; onun, ataları Tinkîz Han'ın [=Çingiz] yasalarına aykırı hareket etmesidir. Hani şu İslâm ülkelerini mahveden melun Tinkîz; ondan daha önce bahsedildi.

Tinkîz Han kendi kanunlarıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ona Yasâk⁴⁸ adını veriyorlar. Onlara göre, kim bu kitabın kanunlarına aykırı davranırsa tahttan indirilmesi şart olur! Tinkîz Kanunnâmesi'ndeki kurallardan biri de her sene "tûy" [=toy] adını verdikleri bir toplantı tertip edilmesidir.⁴⁹ Tûy, şölen günü demektir. Bu şölende Tinkîz'in oğulları ve büyük kumandanlar ülkenin her yanından koşup gelirler. Hatunlar ve ordunun ileri gelen subayları orada bulunur. Eğer dönemin hükümdarı söz konusu kanunlardan birini değiştirmişse ileri gelenler ona dönerek şöyle derler:

"Sen şu hükmü değiştirdin, şöyle yaptın! Senin tahttan indirilmen şart olmuştur!"

Onun elinden tutarlar, tahttan indirirler. Yerine Tinkîz evlâdından başka birini oturturlar. Aynı şekilde ulu emirlerden biri, yönetimi altındaki topraklarda bir suç işlemişse hak ettiği cezayı o toplantıda mutlaka alır!

Oysa hükümdar Tarmaşîrîn tûy gününü kaldırmış, ayrıca dört senedir Horasan bölgesinin dahilinde kalıp ülkesinin Çin'e yakın kısmına gitmemişti. Bu tavırları diğer beyler tarafından çok yadıandı. Hükümdarın her sene oraya giderek memleketin ve askerinin durumunu kontrol etmesi bir töre hâline gelmiştir. Payitaht da zaten orası, Almâlık şehridir.⁵⁰

Bûzunuğlî kendisine biat edilince durmadı, harekete geçti. Tarmaşîrîn ise kumandanlarının suikastına kurban gideceğinden korkarak onbeş atlıyla yola çıktı; kendisine bağlı Gazne eyaletine doğru. Gazne valisi Buruntayh, Tarmaşîrîn'in güvendiği gizli dostu idi. O İslâmı da Müslümanları da severdi. Onun eyaletinin sınırları içinde kendisi tarafından yapılan kırk zaviye vardır. Buralarda gelene, gidene, yoksula ve garibe yemek çıkartılır. Askeri bol olan Vali Buruntayh'ın boyu da pek uzundur; ben dünyada ondan daha uzun boylu kimse görmedim!

Tarmaşîrîn, Ceyhun'u geçip Belh yoluna sapınca, kardeşi Kebek'in oğlu Yankî'nin adamlarından olan bir Türk onu gördü. Sultan Tarmaşîrîn daha önce kardeşi Kebek'i öldürmüş, oğlu Yankî da Belh'te kalmıştı. Bu Türk, meseleyi Yankî'ya bildirince Yankî, amcasının kesinlikle önemli bir olaydan ötürü firar edeceğini düşünerek adamlarıyla harekete geçti, onu yakaladı ve zindana attı!

Bûzun, Semerkand ve Buhara'ya gelerek bu yöreleri kendi idaresi altına aldı. Bu arada Yankî da Tarmaşîrîn'i Bûzun'a teslim etmişti. Söylentiye göre Tarmaşîrîn Semerkand dışında Nesef'de öldürülerek oraya defnedilmişti. Hattâ türbedarının ismi de Şeyh Şemseddîn Kerden Burîdâ'yımış. Bazıları ise onun öldürmediğini söyler. "Kerden" kelimesi boyun anlamına gelir. "Burîdâ" ise kesik demektir. O adama bu adı vermişler. Çünkü boynunda bir darbe izi var. Ben onu Hindistan'da gördüm, ileride ondan bahsedilecek.

Bûzun tahta geçince Sultan Tarmaşîrîn'in çocuğu Beşây Uğlı, kızkardeşi ve eniştesi Feyrûz beraberce Hint hükümdarına kaçtılar. Hint hükümdarı onlara güzel muamele etti, yüksek bir pâyve verdi. Zira Hint hükümdarı ile Tarmaşîrîn arasında dostluk bağı vardı; birbirleriyle hediyeler, karşılıklı mektuplaşılardı. İkinci birinciye hep "Kardeş!" diye hitap ederdi.

Bir süre sonra Sint ülkesinden gelen bir adam kendinin Tarmaşîrîn olduğunu söyledi! Halk bu meselede kuşkuya düştü. Hint hükümdarının hizmetkârı ve Sint diyarının valisi olan Sertîz de bu hâdiseyi işitti. Sertîz'e "melik-i arz" denilir. Çünkü Hint ordusu onun önünde geçit yapar, askerinin bütün işleri ona bağlıdır. Kendisi Sint bölgesinin başşehri olan Multân'da oturur. Sertîz, Tarmaşîrîn'i iyi tanıyan bazı Türkleri o adamın yanına gönderdi. Onlar onun gerçekten Tarmaşîrîn olduğunu bildirdiler! Böylece Sertîz, Tarmaşîrîn için şehir dışında bir "serâce" kurulmasını emretti. Serâce çitli otağ demektir. Sonra yola çıkarak Tarmaşîrîn'i karşılamaya gitti; epey yaklaşıncaya atından indi. Selâmladı ve saygılı bir tavırla onu çadıra davet etti. O, hükümdarlık töresi gereği at üstünde girdi otağa. Böylece onun Tarmaşîrîn olduğuna dair hiç kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Meseleyi Hint hükümdarına bildirdiler. O da Tarmaşîrîn'i şölenler ve hediyelerle karşılamaları için kumandanlarını gönderdi. Evvelce Tarmaşîrîn'in hizmetinde bulunmuş sonradan Hint hükümdarının sarayına girerek başhekimliğe kadar yükselmiş bir doktor hükümdara hitaben dedi ki:

"Ben onun hakikaten Tarmaşîrîn olup olmadığını anlayabilirim. Çünkü Tarmaşîrîn'in dizi altında çıkan bir çıbanı tedavi etmişim bir zamanlar. Yara izi kalmıştı orada..."

Doktor derhal gitti, emirlerle beraber karşıladı onu. Eski dostluğundan ötürü hemen yapıştı; sıkı fıkı

oldu, bu arada göz ucuyla onun dizini gözlüyordu. Hemen yaranın izini buldu. Öteki ona sövdü ve dedi ki:

"Daha önce muayene ettiğin çıbanı mı görmek istiyorsun? Al işte burada!" Çıbanın izini gösterdi. Böylece adamın gerçekten Tarmaşîrîn olduğu anlaşıldı. Doktor Hint hükümdarına giderek durumu bildirdi.

Sonra Vezir Havâce [=Hoca] Cihân Ahmed b. İyâs ile emirlerin büyüğü, çocukluk döneminde hükümdarın öğretmeni Kutlû Han, sultanın huzuruna girdiler ve şöyle dediler:

"Ey Hünd-i âlem [=Hond-i âlem; Cihan hükümdarı], bu adam, Sultan Tarmaşîrîn'in ta kendisi, hiç kuşku yok! Şimdi onun adamlarından kırkbin kişi, oğlu ve damadı burada! Bu saydıklarımız ona katılınca durum ne olacak düşündün mü?"

Bu uyarı Hint hükümdarına çok tesir etti. Hemen Tarmaşîrîn'in huzura çıkarılmasını emretti. Tarmaşîrîn içeri girdiğinde öteki yabancılar gibi hükümdarın önünde eğilmesi emredildi. Ona zerrece hürmet gösterilmedi! Hint hükümdarı söylendi de söylendi:

"Ey mâderkânî! –Bu çok ağır bir küfürdür– Niçin ben Tarmaşîrîn'im diyerek yalan söylüyorsun? O öldürüldü! İşte türbedarı da yanımızda! Allah'a andolsun günah olmasa seni öldürürdüm! Beşbin dinar verin eline, Beşây Uğlı ve kızkardeşinin köşküne götürün bu adamı! –Bunlar Tarmaşîrîn'in evlâtlarıdır– Onlara deyin ki bu yalancı herif sizin babanız olduğunu iddia ediyor!"

Onlar karşılıklarına çıkan Tarmaşîrîn'i hemen tanıdılar. Tarmaşîrîn geceyi orada geçirdi. Nöbetçiler onu koruyorlardı. Ertesi sabah çıkarıldı oradan. Aile efradı ise tanımış olmaktan ötürü mahvolmamak için inkâr ettiler; çok korkmuşlardı.

Böylece Tarmaşîrîn, Hint ve Sint bölgelerinden uzaklaştırıldı, sürgün edildi. Kîc ve Mekrân yolunu tuttu. Oralılar Tarmaşîrîn'e saygı gösteriyor, hediye veriyor; yanlarında misafir ediyorlardı onu. Şiraz'a ulaştı, bölge sultanı Ebû İshâk ona saygıda kusur etmedi tüm ihtiyaçlarını karşıladı.

Hindistan'dan dönüşümde Şiraz şehrine de uğramıştım. Bana Tarmaşîrîn'in hâlâ burada olduğunu söylediler. Onunla karşılaşmak istedim ama olmadı. Çünkü Sultan Ebû İshâk'ın izni olmadan girilemeyen bir evde kalıyormuş o! Böyle bir teşebbüsten doğacak muhtemel tehlikelerden korktum; ama onu görmediğime sonradan çok pişman oldum.

Bûzun'la İlgili Söze [Kaldığımız Yerden] Devam

Bûzun tahtı ele geçirince Müslümanlara zulmetmeye başladı. O Hıristiyan ve Yahudileri kayırıyor, onlara ait kiliselerin tamir edilmesine izin veriyordu. Bu tavır, Müslümanların ondan yüz çevirmesine yol açtı. Şikâyetçiydiler. Onun hakkında planlar yapmaya başladılar. Bûzun'la ilgili haberler Horasan'da hezimete uğramış Sultan İlsûr'un [=Yasavur] oğlu olan Halîl'e ulaştı.⁵¹ Halîl derhal Herat sultanı Hüseyin Gıyâseddîn Gûrî'ye koştı. İçindeki niyeti ona açtı. Yardım istiyordu, asker ve malzeme olarak... Eğer yolunu bulur da yenersen Bûzun'un mülkünü yarı yarıya paylaşacaklardı! Sultan Hüseyin bu teklifi kabul ederek büyük bir ordu verdi ona. Herat ile Tirmiz arası dokuz gündür. Halîl'in Bûzunuğlı'na karşı harekete geçtiğini duyan Müslüman kumandanlar [=Tarmaşîrîn'in

kumandanları] "Başımız gözümüz üstüne!" diyerek düşmana karşı cihada hevesli olduklarını belli ettiler. Halîl'e ilk katılan Tirmiz emiri Şerif Alâülmülk Hudâvendzâde idi. Bu adam Hz. Hüseyin soyundan gelen saygın bir emirdir. Alâülmülk, dörtbin Müslümanla onun yanına geldi. Halîl, zamanın büyük kumandanlarından olan bu emiri kendine vezir yaptı; onun iştirakinden ötürü memnun oldu. Her bir bölgeden Halîl'e koşan, onu seçen emirler sayesinde bu taraf epey güç kazandı.

Bûzun'la savaşa tutuşulunca onun tarafındaki asker de Halîl'in yanına geçti! Bûzun'u teslim aldılar, esir olarak getirdiler. Halil onu yay kirişi ile boğdurdu. Çünkü orada hükümdar oğulları yay kirişi ile boğulur. Onların âdeti böyle.

Mülk ve devlet tamamen Halîl'in oldu. O seksenbin kişilik ordusunu Semerkand'da topladı, nümâyîş yaptı. Ordudaki atlar zırhlıydı. Bu arada Herat'tan getirdiği askeri salıverdi. Kendisi Almâlık diyarına yöneldi.

Bu arada Tatarlar başlarına birini tayin ettiler, Almâlık şehrine üç konak kala Utrâz [=Otrar yahut Taraz =Talas]⁵² yakınında Halîl'le kavgaya tutuştular. Korkunç bir harp cereyan etti. İki taraf da birbirine karşı iyi direndi. Halîl'in veziri Emir Hudâvendzâde yirmibin kişilik bir Müslüman kuvvetiyle hamle yapınca Tatarlar onun karşısında dayanamadılar; hezimete uğradılar, büyük zayıat verdiler. Halîl Almâlık'ta üç gün eğleştikten sonra geri kalan Tatarın kökünü kurutmak için harekete geçti. Ama yorgun artıklar hemen ona boyun eğdiler. Sonra Hitâ ve Çin sınırını aşarak Karakurum⁵³ ve Bişbâlîğ şehirlerini ele geçirdi. Hitâ hükümdarı ona karşı ordu gönderdiyse de sonunda barış imzaladılar. Halîl öyle güçlendi ki komşu ülkelerin hükümdarları tedirgin olmaya başladılar! O, memleketi adaletle düzene soktuktan sonra veziri Hudâvendzâde'yi bir miktar askerle Almâlık'ta bıraktı ve Semerkand'a döndü, Buhara'ya vardı.

Lâkin çok geçmeden [göçebe] Türkler karışıklık çıkarmak istediler. Vezir [Alâülmülk] hakkında Halîl'e kışkırtıcı haberler getirdiler. Güya vezir ayaklanmak niyetindeydi ve kendisinin, Peygamber'e yakınlığı, asaleti ve cesaretinden ötürü hükümdarlığa daha layık olduğunu söylüyordu!

Halîl, Almâlık'a yeni bir vali gönderdi; Vezir Hudâvendzâde'nin fazla değil birkaç adamla derhal huzuruna gelmesini emretti; gelir gelmez de işin aslını araştırmadan onu idam ettirdi! Bu durum, memlekette fesada yol açtı! Halîl etkinliğini ve otoritesini artırınca kendini saltanatın asıl mirasçısı sayarak bütün başarılarında asker ve para bakımından payı olan Herat hükümdarına isyan etti. Ona bir ferman göndererek ülkesinde kendi [=Halîl] adına hutbe okunmasını ve para basılmasını istedi! Bu davranışa çok kızan Sultan Hüseyin derhal daha sert ve kırıcı bir mektupla cevap verdi! Halîl savaş için hazırlıklara giriştiyse de İslâm ordusu ona izin vermedi; hattâ onu hukuken İslâm devletine aykırı hareket eden bir "bağî" [=haydut, yol kesen] olarak gördüler. Bu haber Sultan Hüseyin'e ulaştınca amca oğlu Melik Varna kumandasında bir orduyu Halîl'in üzerine yolladı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Halîl'in son destekçileri de yenildi. Kendisi esir edilerek Hüseyin'in huzuruna getirildi.

Hüseyin onun hayatını bağışladı. Kalabileceği bir yer temin etti. Ona bir cariye verdi, maaş da bağladı! Ben yediyüzkırkyedi yılının sonlarında Hindistan'dan ayrıldığım zaman Halîl'in durumu böyleydi.⁵⁴

Anlatmakta olduğumuz konuya dönelim...

Sultan Tarmaşîrîn'e veda ettikten sonra Semerkand şehrine gittim. Semerkand,⁵⁵ dünyanın en büyük, en güzel ve kusursuz şehirlerindedir. Kassârîn suyu diye bilinen bir nehrin kenarına kurulmuştur. Kıyılarında sudolapları var; çevredeki bahçeleri sulayan... Şehirliler ikindi namazından sonra gezinmek ve rahatlamak için bu nehrin kıyılarına gelirler. Oturacakları peykeler, özel oturaklar ve yükselteler vardır orada. Meyve ve diğer yiyeceklerin satıldığı dükkânlar sıralanır art arda.

Irmak kıyısında şehir halkının bir zamanlar ne denli çalışkan ve hırslı olduğunu gösteren büyük köşkler ve kasırlar bulunur. Şimdi çoğu harap... Şehrin büyük kısmı da öyle. Ne surları ne de kapıları var bu şehrin! İç kısımlarında bahçeler var sadece. Semerkandlılar iyi huylu insanlardır; yabancıya karşı şefkat ve sevgiyle yaklaşır. Onlar Buhara ahalisinden daha iyi!

Şehir dışında Kuthem⁵⁶ b. Abbâs b. Abdülmuttalib'in mezarı var; Hak Teâlâ Kuthem ve Abbâs'tan hoşnut olsun. Kuthem bu şehrin fethi esnasında şehit düşmüştür. Buralılar her Pazartesi ve Cuma gecesi bu kabri ziyarete gelirler. Tatarlar burayı ziyarete geldiklerinde büyük adaklar adarlar; sığır, koyun, dirhem ve dinar getirirler... Bunların tümü, misafirlerin; gelen gidenin ihtiyaçlarına, zaviyenin ve kabrin hizmetkârlarına verilir. Bu kabrin kubbesi dört ayağa oturmuştur. Her ayakta iki mermer sütun vardır. Bunlar [ikişer ikişer], yeşil, siyah, beyaz ve kırmızı renktedirler. Kubbenin duvarları altın kakmalı mermerle kaplıdır. Çatı ise kurşun sıvalı. Kubbenin üzerine köşeleri gümüş kaplı, her tarafı yıldızlı abanoz bir çatı kondurulmuştur. Baş tarafta üç gümüş kandil var. Taban, yün ve pamuk yaygılarla döşenmiş. Hemen dışarıda akan büyük bir su, oracıktan, zaviyenin tam ortasından geçiyor. Suyun iki yanında ağaçlar, üzüm asmaları ve yasemin... Bu zaviyede gelen gidenin rahatça kalacağı odalar vardır. Tatarlar kâfir oldukları zaman bile bu kutsal yeri değiştirmemişler; hattâ buraya gelirlermiş manevî havasından nasiplenmek için! Çünkü orada bazı nişaneler [=harikulade olaylar] görürlermiş. Semerkand'a geldiğimizde bu kutlu yer ve civarının bakıcısı Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Abdülkadir idi. Onun soyu Abdülazîz b. Yusuf vasıtasıyla Abbâsî halifesi Müstansır Billah'a ulaşıyor. Ona bu vazifeyi veren, Hükümdar Tarmaşîrîn'dir. Çünkü adam Irak'tan gelmiş onun huzuruna. Gıyâseddîn şu anda Hint hükümdarının yanındadır. İlerde anlatılacak...

Semerkand'da ahalinin Sadr-ı Cihân⁵⁷ diye çağırdığı kadı ile görüştim. Bu adam güzel huy sahibi, ulu kişilerdendir. Benim şehirden çıkışımdan sonra Hint diyarına yönelmiş ama Sint ülkesinin başşehri olan Multân'da eceli yakalayivermiş onu.

[Hint Hükümdarının Yolcularla İlgili Tavrına Dair] Bir Anekdote

Sözünü ettiğim Semerkand kadısı Multân'da vefat edince "sâhibü'l-haber"⁵⁸ adı verilen istihbarat görevlisi durumu Hint hükümdarına yazıyla bildirdi; bu adamın hükümdar kapısını ziyaret amacıyla geldiğini, lâkin ecelin araya girdiğini anlattı. Hükümdar bu haberi alınca kadı efendinin çocuklarına – şimdi miktarını hatırlamıyorum ama– binlerce dinar tutarında bir ihsan gönderilmesini emretti! Ayrıca henüz hayattayken onunla buluşma imkânını elde etmiş dostları varsa onlara da aynı oranda hediye yağdıracağını buyurdu! Hindistan'ın her şehrinde hükümdara bağlı bir haber görevlisi bulunuyor; şehirde olan biteni tek tek yazıyor saraya. Oraya gelen misafirleri de bildiriyor. Biri geldiğinde, hangi ülkeden geldiği, ismi, nitelikleri, giyim kuşamı, dostları derhal hükümdara iletiliyor. Ayrıca ne yapıp ne ettiği, güzel ve kötü davranışları da bildiriliyor saraya. Dolayısıyla

yolcu hükümdarın huzuruna çıktığında karşıdaki onun her şeyini biliyor! Böylece hak ettiği kadar ağırlanıyor.

[Nesef ve Tirmiz]

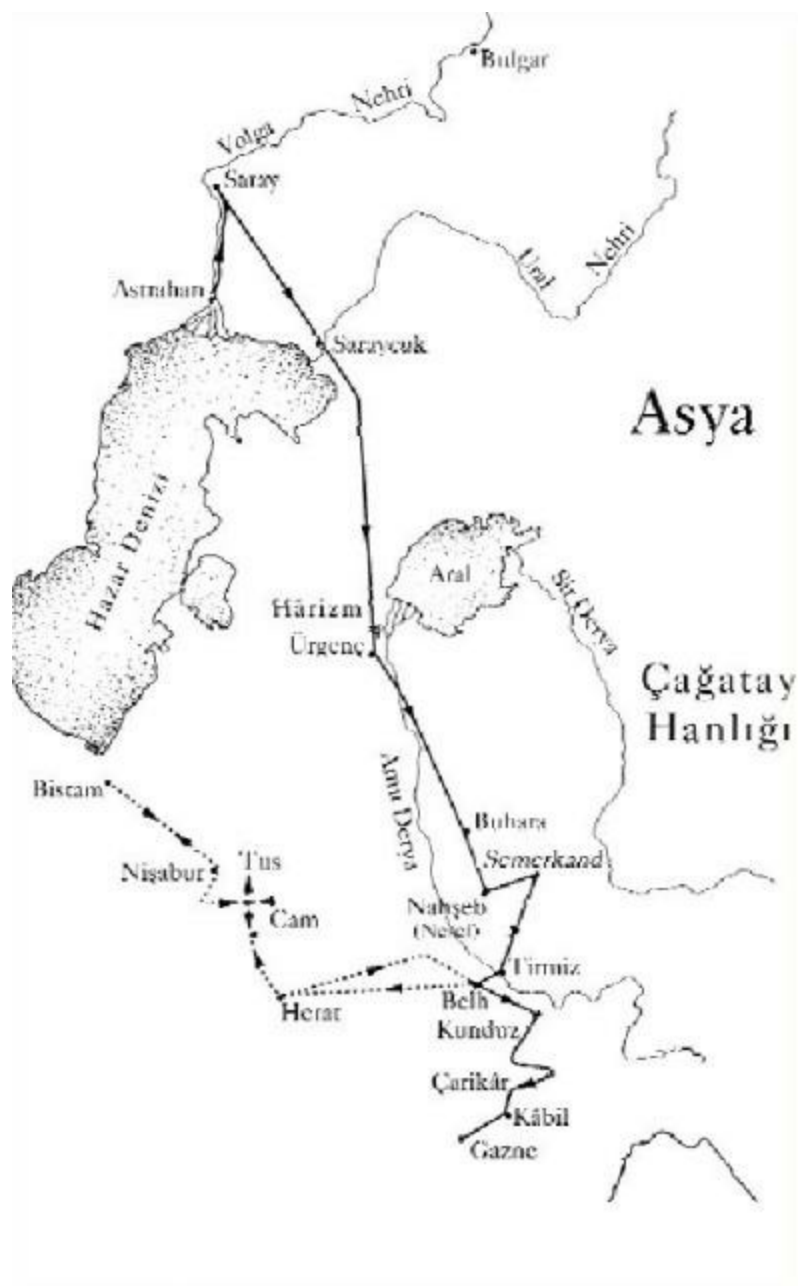
Nihayet Semerkand'dan ayrıldık, Nesef'e⁵⁹ geçtik. Ebû Hafs Ömer Nesefî diye bilinen bilgin buralıdır. Hani şu, *Manzûme fi'l-Mesâili'l-Hilâfiyye beyne'l-Fukahâi'l-Erbaa* adlı kitabın yazarı.⁶⁰ Allah Teâlâ bu büyük bilginden ve mezhep imamlarımızdan hoşnut olsun!

Sonra Tirmiz⁶¹ şehrine ulaştık. Hadîsle ilgili *Câmiu'l-Kebîr* adlı meşhur kitabın derleyicisi İmam Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre⁶² adlı bilgin bu şehirdendir.

Binaları güzel, muhteşem bir şehir Tirmiz. Çarşı ve sokaklarının ortasından su geçiyor. Orada pek çok bağ, bahçe var. Üzümü, ayvası lezzette rakipsiz. Buranın eti bol, sütü de öyle. Ahali, hamamda başını "tafal" [=kil sabunu] yerine sütle yıkıyor! Bütün hamamlarda süt dolu kocaman kazanlar bulunuyor; adam hamama girince küçük bir tasla oradan süt alıp başına döküyor! Süt, saçları nemlendirdiği gibi parlak ve gösterişli yapar. Hintliler de başlarına susam yağı dökerler, onlar buna "siyrâc" diyorlar. Susam yağından sonra kille yıkarlar kellelerini. Böylece beden tertemiz ve yumuşak olur. Bu yüzden hem Hintlilerin hem de onların yanında kalanların sakalları uzundur!

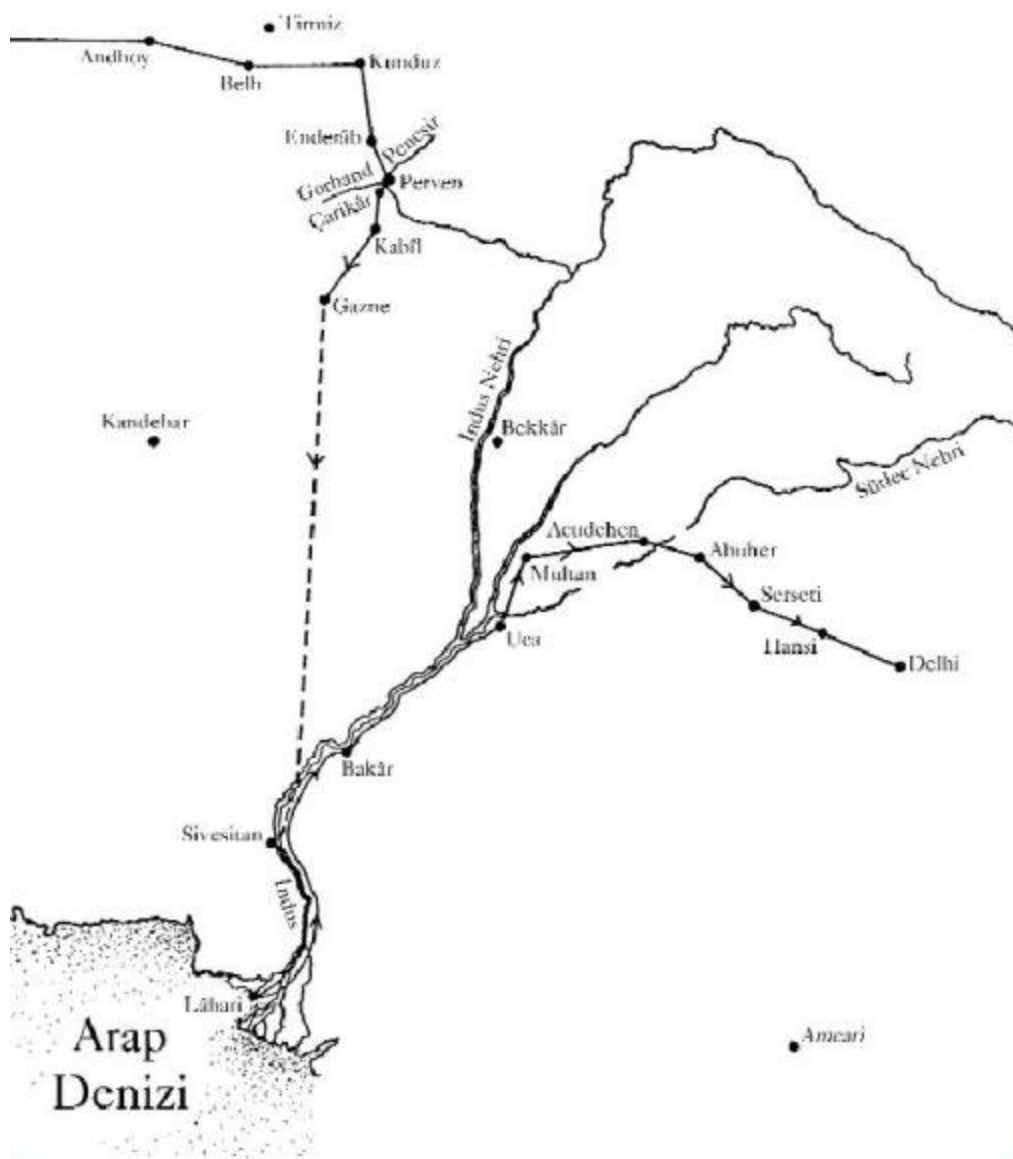
Eski Tirmiz şehri Ceyhun kıyısında kurulmuş. Tinkîz orayı mahvedince bu yeni şehir nehre iki mil uzaklıkta inşa edilmiş. Bu şehirde Şeyh Azîzân'ın zaviyesinde konakladık. Bu erdemli insan, şehrin nüfuzlu ve zengin zümresindedir. Malı çok, bağı bahçesi geniştir. Gelene gidene habire dağıtıyor.

Şehre girmeden önce Vali Alâülmülk Hudâvendzâde ile görüşüm. O hemen emir çıkardı, her türlü ihtiyacımız karşılansın diye. Bu yüzden her gün bize yiyecek ve içecek gönderdiler. Burada karşılaştıklarım arasında Kadı Kıvâmeddîn'i de sayabilirim. O, Sultan Tarmaşîrîn'i görmek ve ondan Hint ülkesine gitme izni koparmak istiyordu. Daha sonra onu, kardeşleri Ziyâeddîn ve Burhâneddîn ile Multân'da görüşüm, beraberce Hint'e yönelişimizin hikâyesi ileride anlatılacak. Ayrıca onun diğer kardeşleri olan İmâdeddîn ve Seyfeddîn'in hikâyesinden, onlarla Hint hükümdarının huzurunda bir araya gelişimden bahsedeceğim. Onun iki çocuğunun –babaları öldükten sonra– Hint hükümdarının huzuruna çıkışları, Vezir Havâce Cihân'ın iki kızıyla nikâh kıyışları; kısaca bu konuya dair her şey inşallah ileride anlatılacak.

Orta Asya seyahati. Noktalı çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Dunn; Muvahhid.

Afganistan, Sint, Pencap seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb.

OTUZALTINCI BÖLÜM

HORASAN'A GEÇİŞ, TÜRKİSTAN

Otuzaltıncı Bölüm Notları

Horasan diyarına niyetlenerek Ceyhun nehrinden karşıya geçtik.

Sonra Tirmiz'den dönüp nehri aştıktan sonra bir buçuk gün boyunca kimsenin oturmadığı ıssız kumullarda yürüdük. Nihayet Belh¹ şehrine vardık. Burası, tâ temellerinden yıkılmış muazzam binalarla dolu harap bir yerdir. Lâkin uzaktan gören biri orayı, yapılarının ihtişamından ötürü mamur bir şehir sanabilir! Geniş bir alana yayılan şehrin mescit ve medreselerinin kalıntıları bugün hâlâ ayakta. Yapıların üstünde lâzeverd [=laciverd] boyasıyla süslenmiş nakış ve çıkıntılar aynen duruyor. Halk lâzeverd taşının kökenini Horasan olarak gösteriyorsa da aslında Bedeşân dağlarından çıkarılıp getirilirbu taş. Yâkût-i Bedaşî denilen kıymetli taş da Bedeşân'dan gelir. Halk buna Belahşî der.² İnşallah ileride anlatacağız.

Bu şehri yıkan da lânet olası Tinkîz'dir! Ona büyük mescidin sütunlarından birinin altında gömüt bulunduğu söylenince mabedin üçte birini yerle bir etmiştir! Oysa bu câmi, dünyanın en güzel, en geniş mabetlerinden! Ancak Mağrip ülkesinin Ribâtü'l-Feth Câmi, sütunlarının güzelliğinde ona denk olabilir! Bu özellikler dışında Belh Mescidi daha güzeldir.

Belh Mescidi'nin Yapılış Hikâyesi

Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni³ bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali⁴ imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memurunu gönderiyor. Adam şehre varınca kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

"Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!" diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

"Bu kadın bizden de mi cömert?" diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh'e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

"Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?" diye sorunca memur:

"Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]" cevabını veriyor. Kadın:

"Namahremin gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!" diyerek satılmasını emrediyor elbisenin... Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa

ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayaktadır. Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılсын diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.

[Belh Dışındaki Yatırlar, İbrahim b. Edhem'in Evi, Kûhistan ve Herat]

Belh şehrinin dışında, Ukkâşe b. Mihsan Esedî'ye⁵ ait olduğu söylenen bir kabir var. Ukkâşe, Peygamber Efendimiz'in sorgusuz cennete gireceğini bildirdiği sahabelerdendir. Onun yanı başında inşa edilmiş muazzam bir zaviyede konakladık. Zaviyenin hemen dışında çok hoş bir su göleti var, üstüne ulu bir ceviz ağacı gölge vermiş... Yazın gelen yolcular kendilerini bu cevizin gölgesine bırakıyorlar. Zaviyenin şeyhi Hacı Hurd diye bilinir. Hurd küçük demektir. Bu adam erdemli insanlardandır. Bizimle beraber ata bindi, şehrin yatırlarını tek tek gösterdi. Bunlar arasında Hızkıyel Peygamber'in⁶ türbesi de bulunuyor. Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın. Mezarın üzerine güzel bir kubbe kondurulmuş. Burada pek çok ermişin, salih kulun kabrini ziyaret ettik; şu anda hatırlamıyorum isimlerini. İbrahim b. Edhem'in⁷ evinde de durakladık. Küfeki taşına benzeyen beyaz taşlardan yapılmış kocaman bir bina. Zaviyenin bütün tahılı buraya konduğu için kilitliydi, giremedik. Ev büyük câmiin hemen yakınındadır.

Belh şehrinden kalkarak Kûhistan⁸ dağlarında yedi gün yürüdük. Bir sürü kasaba çıktı karşımıza; şenlikli ve mamurdular. Gür suları ve genelde incir olmak üzere yapraklı ağaçları vardı bu kasaba ve köylerin. Tabiî, kendini Allah'a vermiş erdemli insanların yaşadığı pek çok zaviyeyi de burada anmalıyız.

Sonra Herat⁹ şehrine ulaştık. Herat, Horasan'daki mamur şehirlerinin en büyüğüdür. Horasan'ın dört büyük şehri var: İkiisi mamur ve canlı; Herat ve Nîsâbûr'dan bahsediyoruz. Diğer ikisi harap ve ıssız; Belh ve Merv'den¹⁰ bahsediyoruz. Herat muazzam bir şehir. Binası çok, halkı temiz kalpli, namuslu ve dindar. Onlar İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin mezhebindedirler; Hak Teâlâ ondan razı olsun. Burası karmaşa ve kötülükten arınmış temiz bir yerdir.

Herat Sultanına Dair

Bu şehrin hükümdarı Sultan Gıyâseddîn Gûrî'nin oğlu Muazzam Hüseyin'dir.¹¹ Bu adam cesareti kulaktan kulağa yayılmış mesut ve başarılı bir idarecidir. İki savaş var ki cesareti ve Hak Teâlâ'nın ona olan desteği akılları durduracak şekilde herkese ayân olmuştur! İlkinde ordusu, isyancı sultan Halîl'i mağlup ediyor, Halîl, Hüseyin'in önünde esir düşüyor! İkincisinde ise Râfizîlerin sultanı Mes'ûd'la karşılaşılıyor. Neticede Mes'ûd darmadağın oluyor, selâmeti kaçmakta buluyor ve bütün mülkü Hüseyin'e kalıyor. Hüseyin Gûrî, Hafız diye bilinen kardeşinden sonra tahta geçmiştir. Kardeşi Hafız, baba Gıyâseddîn'den sonra tahta oturmuş idi.

Râfizî Haydutların Hikâyesi

Horasan'da Mes'ûd¹² ve Muhammed diye iki adam yaşardı. Aynı kendileri gibi beş bitirim arkadaşı vardı bunların. Bu gibilerine Irak'ta "şuttâr", Horasan'da "serabdâlân", Mağrip'te ise

"sakûra" adı verilir.¹³ Bu yedi adam yol kesmeye, karışıklık çıkarmaya, haraç almaya karar verdiler. Yaptıkları haydutluğun ünü her yana yayıldı. Onlar Sebzvâr ismiyle de bilinen Beyhak¹⁴ şehrinde sarp kayalıklarda yaşar, gündüzleri pusuya yatar, geceleri köylere baskın yaparlardı. Aynı hırsı taşıyan, aynı yoldan giden pek çok çapulcu da kendilerine katılınca sayıları arttı. Halk, dehşetin kucağına düştü. Bu kahrolası haydutlar Beyhak ve komşu şehirlere hücum ederek o bölgeyi ele geçirdiler! Büyük bir gücün ve servetin sahibi oldular. Liderleri olan Mes'ûd'a "sultan" unvanı verdiler!

Artık köleler, efendilerin yanından kaçıp onların yanına sığınuyordu. Onlar her kaçan köleye bir at, bir miktar da para verirlerdi. Eğer yararlık gösterip öne çıkmayı başarırca o köle bir eşkıya grubunun sergerdesi yapılırdı. Böylece Sultan Mes'ûd denen haydutbaşının çerisi bir hayli arttı. Hepsi Râfizî mezhebinden olduğu için Horasan'daki Ehl-i Sünnet ahaliye baskı yapmaya ve onları Râfizî mezhebine sokmaya giriştiler. Tûs bölgesinin Meşhed şehrinde oturan ve onlar nezdinde ermiş kabul edilen Hasan adlı Râfizî'yi de halife ilan ettiler!¹⁵ Hasan Halife adı verilen bu adam onlara adaletli davranmalarını tavsiye etti. Bu öğütten sonra öyle dürüstleştiler ki yere para düşse sahibi gelip alıncaya kadar kimse ona el sürmezdi!

Bu Râfizî kuvvetleri Nîsâbûr'u da ele geçirdiler. Sultan Tugay Tûmûr¹⁶ onlara güçlü bir ordu gönderdiyse de yenildi. Yardımcısı Argûn Şâh¹⁷ yönetiminde ikinci bir ordu gönderildi; Râfizîler o orduyu da yenerek Argûn'u esir ettiler. Ama iyi davranıyorlardı, eskisi gibi değildiler. Sonra ellibin kişilik muazzam bir orduyla Tugay Tûmûr onların karşısına çıktı fakat Râfizî kuvvetleri onu da mağlup ederek ülkesini bir baştan bir başa işgal ettiler. Serahs, Zâva ve Horasan'ın en büyük şehri olan Tûs'u ele geçirerek, halifelerini Meşhed-i Ali b. Musa Radyyy diye bilinen semte oturttular. Sonra Câm şehrini zaptedip buraya altı gün uzaklıkta bulunan Herat'a yürüdüler. Bu hâdiseleri duyan Melik Hüseyin, kumandanlarını, askerlerini ve şehir halkını toplayarak çözümü herkese açık bir mecliste ortaya attı; şehirde kalınıp düşmanın gelmesi beklenecek, sonra düşmanın üzerine gidilip kanlı bir savaş yapılacaktı!

Nihayet düşmanla yüzyüze savaşmaya karar verildi. Herat halkı Gûriyye diye adlandırılan bir kabiledendir. Söylentilere göre onlar Suriye'de Gavru's-Şam denilen bir bölgeye aittiler; asılları oradan geliyormuş.¹⁸ Toptan hazırlandılar, ülkelerinin her yanından derilip akın akın koştular. Onlar köylerde ve Mergîs denilen merada otururlar. Bir uçtan bir uca dört gün tutan, üzerinde yeşil eksik olmayan bir alandır burası. Hayvanlarını ve atlarını burada güderler. Burada bol fıstık yetişir. Fıstık Irak bölgesine buradan ihraç edilir. Gûrîlerin en güçlü kolu, Semnan şehrinin ahalisidir.¹⁹

Nihayet Râfizîlerle savaşmak için yola düştüler. Piyade ve süvari toptan yüzyirmibin kişiydiler. Başlarında Hüseyin bulunuyordu. Râfizîler ise yüzellibin süvariden oluşuyordu. İki ordu Bûşenc²⁰ ovasında karşılaştılar, taraflar kolay pes etmediler; sonunda Râfizî tarafı ağır bir bozguna uğradı. Reisleri Mes'ûd kaçtı. Lâkin halifeleri Hasan, yirmibin kişiyle kanının son damlasına kadar direndi!

Râfizîlerden dörtbin kadar esir alınmıştı. Bu mücadelenin kuşluk vaktinde başlayıp öğlene kadar devam ettiğini harbe katılan bir cengâverden dinledim. Öğleden sonra Melik Hüseyin atından inip namaz kılmış sonra da yemek hazırlanmış. Kendisiyle beraber yüksek rütbeliler karınlarını doyururken öte yanda esirler tek tek öldürülüyormuş. Melik Hüseyin bu zorlu seferden sonra başşehrine dönmüştür. Allah onun aracılığıyla Ehl-i Sünnet'e yardım ederek fitne ateşini söndürmüştür. Bu olay benim Hindistan'dan ayrılışımın ardından yediyüzkırksekiz senesinde

[Nizâmeddîn Mevlânâ]

Herat'ta dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenmiş Nizâmeddîn Mevlânâ diye bir adam yaşardı.²² Şehir halkı ona çok saygı gösterir, o da öğütleriyle onları aydınlatırdı. Ahali her türlü sapkın inanç ve davranışı ortadan kaldırmak için onunla işbirliği yapıyordu. Şehrin hatibi Melik Varnâ da onunla aynı görüşleri paylaşıyordu. Varnâ, Melik Hüseyin'in amca oğludur. Aynı zamanda Melik Hüseyin'in babasının bir zamanlar eşi olan kadınla evliydi. Varnâ, boy bos ve ahlâkça insanların en güzellerindendi. Melik Hüseyin Varnâ'dan korkardı, ileride bahsedeceğiz...

Varnâ ve taraftarları yanlış bir iş yapıldığını duyar duymaz –Melik tarafından bile işlense– hemen kalkar, engel olurlardı.

Herat Sultanına Dair Bir Hikâye

Bana anlatılanlara göre bir gün Sultan Hüseyin'in münker [=günah] bir iş yaptığını duyan ahali saraya hücum ederek bundan vazgeçmesini istediler. Sultan önce direndiyse de sarayın kapısında altıbin kişilik büyük bir kalabalığın toplandığını öğrenince korkuya kapıldı; derhal Fakih Nizâmeddîn ile şehrin ileri gelenlerini huzuruna almak zorunda kaldı. Sonuçta sultanın şarap içtiği anlaşılınca ona "had cezası" uyguladılar; hem de sarayın içinde! Ahali böylece dağıldı.

Fıkıh Bilgini Nizâmeddîn'in Ölüm Sebebi

Melik Hüseyin, Herat'a yakın bir sahrada yaşayan ve Tugay Tümûr idaresinde sayıları tahminen ellibini bulan Türklerden korkar, her sene onlara hediyeler göndererek arayı iyi yapmaya çalışırdı. Bu durum Râfizîleri yenmesinden önceydi. Lâkin Râfizîleri yenilgiye uğrattıktan sonra Türklere karşı da büyük bir galibiyet kazanmıştır.

Tugay Tümûr idaresindeki Türklerin âdeti daima Herat'a gidip gelmeleridir. Bazen orada şarap içer, sarhoş gezerler. Nizâmeddîn, onlardan kimi sarhoş görürse derhal "had cezası" uygulardı! Bu Türkler, son derece cesur ve atak kişilerdir. Hindistan şehirlerine anî baskınlar yaparak ahaliyi kılıçtan geçirir, çoğu kez kâfirler arasında Müslüman kadınları da alıp götürürler. Bu esirleri Horasan'a getirdikleri zaman Nizâmeddîn onları Türklerin ellerinden alarak salıverirdi. Hindistan'da Müslüman kadınlar kulaklarını delmez, kâfir kadınların âdeti ise kulaklarını delmeleridir. İşte iki cemaate ait kadınları birbirinden ayıran esaslı bir göstergedir bu.

Bir gün Türk reislerinden Tümûr Altay adında bir bey, Müslüman bir kadını esir ederek birlikte olmak için ona fazla asıldı. Kadın Müslüman olduğunu söyledi. Fakih Nizâmeddîn, kadını o beyin elinden aldı fakat Tümûr Altay çok sinirlenmişti; binlerce adamıyla Margîs merasına hücum ederek orada Heratlılara ait at ve davar sürülerini kaçırdı; halkın sağacağı veya bineceği bir tek hayvan bile bırakmadı! Türkler ellerindeki hayvanlarla çok sarp ve çıkılması zor bir dağa tırmandılar. Tümûr Altay tarafından kaçırılan hayvanların iadesi ve daha önceki anlaşmayı hatırlatma sadedinde sultan onlara bir elçi gönderdi. Ama ötekiler Nizâmeddîn kendilerine teslim edilmedikçe hayvanları vermeyeceklerini söylediler. Sultan bu teklifin kesinlikle kabul edilemez olduğunu belirtti. Şeyh Mevdûdî Çiştî'nin torunu olup Horasan diyarında herkesçe sayılan ve sevilen Şeyh Ebû Ahmed

Çiştî,²³ karşı taraf nezdinde sözü geçer bir adamdı. Hemen arkadaşları ve hizmetkârlarıyla yola düştü:

"Ben Fakih Nizâmeddîn'i alıp Türklere götürüyüm! Böylece gönüllerini almış oluruz. Sonra geri getiririm!" dedi. Halk da onun düşüncesini uygun buldu. Nizâmeddîn de bu ittifakı görünce, Ebû Ahmed Çiştî ile Tûmûr Altay idaresindeki Türklerin yanına gitti. Tûmûr Altay, Nizâmeddîn'in yanına yaklaşıp:

"Kadınımı elimden alan sensin değil mi?" dedi ve birden topuzu adamın başına indirdi! Nizâmeddîn orada can verdi. Beyni darmadağın olmuş bir hâlde Ebû Ahmed'in önüne yuvarlandı. Ebû Ahmed apar topar şehre döndü. Türkler aldıkları at ve koyun sürülerini salıverdiler. Bir müddet sonra Fakih Nizâmeddîn'i öldüren Türk Herat'a geldiğinde Nizâmeddîn'in öğrencilerinden bir grupla karşılaştı. Onlar selâm verecekmiş gibi adamın yanına yaklaştılar; elbiselerinin altına gizledikleri hançerleri ansızın çıkarıp Türkü öldürdüler! Türkün yanında bulunan birkaç kişi derhal sıvıştı oradan...

Bu hâdiseden sonra Melik Hüseyin, Nizâmeddîn'in dava dostu ve kendisinin amcazâdesi olan Varnâ'yı Sicistan hükümdarına²⁴ gönderdi elçi olarak. Varnâ oraya geldiğinde Hüseyin ikinci bir haber yollayarak bir daha yanına dönmemesini ve orada kalmasını emretti. Varnâ, ise Hint diyarına yöneldi. Ben Hint diyarından çıkarken Sint bölgesinde bir şehir olan Sîvesitân'da²⁵ gördüm onu. Varnâ şehrin âyan tabakasından, saygın kişilerinden biriydi. Ama gönlünde başa geçmek sevdası vardı. Ava düşküdü, doğan beslerdi. Atlara, kölelere ve hükümdar elbiselerine pek tutkuluydu. Oysa bu ahlâkta olan kimse Hindistan'da tutunamaz. Hint hükümdarı onu küçük bir şehrin yöneticisi yaptı. Ama kadere bakın, Hindistan'da oturan Heratlı bir cariyeye meselesi yüzünden Varnâ'yı öldürdü! Söylenenlere göre işin esası şuydu:

Meğer Melik Hüseyin'in kışkırtmasıyla Hint hükümdarı böyle bir olay tertip etmiş, o Heratlı kadını görevlendirmiş. Varnâ'nın öldürülmesinden sonra Melik Hüseyin, Hint sultanına itaatini bildiriyor, ona bağlı olduğunu söylüyor. Hint hükümdarı da Sint'in senelik geliri ellibin dinarı bulan Bekkâr²⁶ beldesini Hüseyin'e veriyor.

Kaldığımız yerden devam edelim:

Herat'tan çıktık Câm²⁷ şehrine geldik; burası orta ölçekte bir şehirdir. Akarsuyu, bağı, bahçesi ve gözesi çoktur. Ağaçlarının büyük bir kısmı duttur. İpeği meşhurdur. Söylenenlere göre bu şehir Allah âşığı, zahit sufi Şihâbeddîn Ahmed Câm²⁸ tarafından kurulmuş. Onun Zâde adıyla bilinen torunu Ahmed'i Hint hükümdarı öldürmüştür. Câm şehri hâlâ Şeyh Ahmed'in torunları tarafından yönetiliyor. Bu şehir sultan tarafından azat kılınmıştır [=vergisi alınmaz, idarî sistemine karışılmaz]. Sözüne güvenilir bir adamdan işittiğime göre Irak hükümdarı Ebû Saîd bir keresinde Horasan bölgesine gelerek şeyhin zaviyesinin bulunduğu yerde konak verir. Şeyh Ahmed akıllı adam; büyük bir ziyafet düzenleyerek karargâhtaki her çadıra bir koyun gönderir hattâ her dört kişiye bir koyun vermeyi ihmal etmez. Ayrıca Ebû Saîd'in karargâhındaki bütün at, katır ve eşek gibi binek hayvanları için bir gecelik yeygi verir. Böylece orada ziyafetten payını almayan canlı kalmaz!

Câm Şehrinin Kurucusu Olarak Bilinen Şeyh Şihâbeddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Şeyh Şihâbeddîn evvelce zevkine düşkün, şarap seven bir adammış. Altmışa yakın can dostu varmış onun; her gün birinin evinde toplanarak âlem yaparlarmış! Bir kişiye iki ayda sıra gelirmiş. Bir gün yine Şihâbeddîn'e sıra geldiğinde o Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor, hâlini düzeltmeye niyetleniyor; şöyle söylenmekten de kendini alamıyor:

"Arkadaşlarım evde toplanmadan tövbe ettiğimi söylersem ziyafetin külfetinden kaçtığımı sanırlar!" Bu tedirginlik onu sarmışken şölen için gerekli yiyecekleri hazırlıyor ve şarabı tulumlara dolduruyor! Dostlar gelip şarap içmek isteyince tulumun birini açıyorlar ama şarap değil şerbet çıkıyor! İkinci ve üçüncü tulumu da açıyorlar; hepsi şerbet! Bu nedir diye merakla soruyorlar. Şihâbeddîn meseleyi anlatıyor, tövbe ettiğini söyleyerek ekliyor:

"Allah'a andolsun; bu içtiğiniz şerbet sizin daha önce kafanıza diktiğiniz şaraptan başka bir şey değil!" Bu olaydan sonra hepsi Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor ve bu zaviyeyi yaptırıyorlar. Ömürlerinin geri kalan kısmını ibadetle geçiriyorlar. Şihâbeddîn'in daha nice kerameti ve keşfi zahir olmuştur.

[Tûs, Meşhed, Serahs]

Câm şehrinden çıktık Tûs'a yöneldik. Tûs,²⁹ Horasan'ın büyük şehirlerindedir. Ünlü bilgin, Ebû Hâmid Gazâlî³⁰ burada dünyaya gelmiş. Mezarı da burada. Tûs'tan kalktık, Meşhed-i Rıza³¹ diye bilinen şehre yöneldik. Burası da muhteşem bir yer; gayet geniş, meyvesi çok, suyu bol ve her yanı değirmen. Şehre ismini veren türbedeki ulu insanın soyu şöyledir:

Ali Rıza³² b. Musa Kâzım b. Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali Emirü'l-müminîn b. Ebû Tâlib. Allah, cümlesinden hoşnut olsun. Tâhir Muhammed Şâh burada oturuyor. Mısır, Şam ve Iraklılar "nakip" derken neyi kastediyorlarsa buralılar da "tâhir" derken aynı şeyi kastediyorlar. Hint, Sint ve Türkistan ahalisi ise Seyyid-i Ecell tamlamasını kullanıyorlar. Hindistan'da tanıştığım Kadı Şerif Celâleddîn ve Ali'yi, ayrıca Ali'nin iki oğlu; Emir Hindû ve Devlet Şâh'ı Meşhed'de gördüm. Tirmiz'den Hindistan'a kadar Şerif Ali ve iki oğluyla yolculuk yaptım.

Meşhed'in [=kutlu mezarın] üzerinde büyük bir kubbe var. Bir zaviyenin iç kısmında inşa edilmiş. Yanı başında bir medrese ve mescit bulunuyor. Son derece güzel bir tarzda yapılmış bu binalar. Duvarlar "kaşânî" denilen çiniyle kaplı. Kabrin üzerine gümüş plakalarla süslü tahta bir sanduka konulmuş. Sandukanın üstünde gümüş şamdanlar asılı ve türbe kapısının eşiği de gümüşten. Kapıda sırmalı ipek perde var. Türbenin içi, çeşit çeşit kumaşlarla döşeli.

Bu kabrin karşısında Emirü'l-müminîn Halife Hârûn Reşîd'in kabri³³ görülüyor. Bunun üzerinde de sanduka var; yanı başında Mağrip halkının "hasek" ve "menâir" dedikleri türden şamdanlar dikili. Râfizîler ziyarete geldikleri zaman Hârûn Reşîd'in kabrine ayaklarıyla vurup gümletiyor, Rıza'ya ise selâm veriyorlar!

Sonra Serahs³⁴ şehrine yöneldik. Şeyh Lukmân Serahsî diye bilinen salih kul buralıdır,³⁵ Hak Teâlâ ondan hoşnut olsun. Serahs'tan çıktık, Zâva'ya hareket ettik.³⁶ Burası da Şeyh Kutbeddîn Haydar'ın doğum yeridir.³⁷ Derviş gruplarından Haydariye tائفesi bu adamın takipçisi imiş. Haydarîler el, boyun ve kulaklarına, hattâ cinsel birleşmeye girmemek için malûm organlarına bile demir halka

takarlar!

[Nişabur]

Zâva'dan hareket ettik, Nîsâbûr'a [=Nişabur] ulaştık.³⁸ Burası Horasan'ın dört büyük şehrinden biridir. Bağ bahçesi ve suyu bol; dört ırmak var şehri yaran. Çok güzel bir şehir. Burası Küçük Dımaşk ismini almıştır. Çarşıları da güzel ve geniştir. Ana çarşının tam ortasındaki câmiin mimarîsi pek hoş. Câmie bitişik dört medresenin de çevresinde gayet gür akan bir su var. *Kur'an-ı Kerim* ve fıkıh öğrenen epey öğrenci kalıyor bu binalarda. Burası dünyanın en güzel medreselerinden ama şunu da belirtmeden duramam: Horasan, Irakayn, Dımaşk, Bağdat ve Mısır medreseleri sağlamlık ve sanat bakımından olağanüstü olmalarına rağmen Efendimiz Ebû İnân'ın başşehri olan Fas yakınında yaptırdığı medrese hepsinden güzeldir! Hak Teâlâ Ebû İnân'ı daima mesut kılsın, ordusunu başarıdan başarıya koştursun. Onun yaptırdığı medrese yükseklik ve genişlik açısından benzersizdir; alçıdan yapılmış o ince nakışları doğuda görmek mümkün değil!

Nîsâbûr'da dokunan "nah" ve "kemha" cinsi ipekler Hindistan'a gönderiliyor. Bu şehirde ünlü bilgin, manevî âlemin kutbu, Şeyh Kutbeddîn Nîsâbûrî'nin zaviyesi var. Büyük vâizlerden ve din bilginlerinden sayılan bu muhterem insanın misafiri oldum. Bana iyi davrandı, ikramda bulundu. Onun nice burhan ve kerametine tanık oldum; birini anlatayım:

Nîsâbûr'da bir Türk hizmetkâr satın almıştım. Şeyhefendi onu yanımda görünce şöyle demişti:

"Bu adam sana yaramaz, onu derhal satmalısın!" Ben de kabul ettim, peki diyerek onu ertesi gün bir tüccara sattım. Şeyh Kutbeddîn'e vedâ ederek oradan ayrıldım; Bistâm şehrine vardığım zaman dostlarımdan aldığım mektupta, sattığım kölenin adam öldürdüğünü, kısas olarak da kendisinin katledildiğini duydum! İşte şeyhin apaçık kerameti!

[Türklerin At Hırsızlığı İle İlgili Sert Tavırları]

Nîsâbûr'dan çıktık. Herkesin bildiği Allah dostu, ârif sufi Şeyh Ebû Yezid Bistâmî'nin memleketi olan Bistâm'a³⁹ yöneldim. Şeyh hazretlerinin kabri buradadır.⁴⁰ Ca'fer-i Sâdık'ın soyundan gelen bir adamın kabriyle aynı kubbe içinde; Allah Teâlâ onlardan razı olsun. Büyük velilerden Ebu'l-Hasan Harkanî'nin kabri de buradadır.

Şeyh Ebû Yezid Bistâmî'nin zaviyesinde konakladım.

Bistâm'dan çıktım, Hinduhiyr⁴¹ yoluyla Kundûs⁴² ve Bağlân'a⁴³ yöneldim. Bu yöreler ulu ermişlerin ve dindar insanların oturduğu suyu bol ve bahçeli kasabalardır.

Kundûs'da bir su kenarında mola verdik. Orada Mısırlı Şeyh Şîr-i Siyâh adında bir adamın zaviyesi var. Şîr-i Siyâh, kara aslan demektir. O kasabanın sorumlusu olan Musullu bir memur, büyük bir bahçe içinde inşa edilmiş evinde bize mükellef bir ziyafet verdi!

Kasabanın yakınındaki mera güzeldi, otu çoktu. Deve ve atlarımızı semirtmek için kırk gün orada kaldık. Buruntayh Bey'in sert kanunlarından ötürü bölgede asayiş berkemâl; evvelce bahsetmiştik bundan... Türkler hayvan çalanın cezasını şöyle belirlemişler; hırsız ya çaldığı gibi dokuz adet

getirecek yahut evlâtlarını teslim edecek davalıya! Eğer evlâdı da yoksa hırsızı koyun gibi boğazlıyorlar! Burada herkes hayvanının uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlağa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan onbeş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldıysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.

Geceleyin, gerektiğinde kullanılmak üzere çadırlarımızın karşısına iki at bağladık. Bir gece bu şekilde bağladığımız iki at kayboldu. Hareket ettikten yirmi iki gece sonra atlarımız bize, yolda geri verildi!

[Hindukuş, Benchîr, Perven]

Bu yörede uzun süre kalışımızın nedenlerinden biri de kara kış korkusudur. Çünkü yolumuz üzerinde Hindûkûş⁴⁴ denilen bir dağ [sililesi] bulunuyor. Hindistan'dan getirilen köle ve cariyelerin çoğu, acı soğuk ve dinmek bilmeyen kar nedeniyle bu dağlarda mahvoluyor. Bu yüzden oraya Hindukuş demişler; "Hint halkını öldüren" demektir. Bu dağı aşmak için tam bir gün yol tepmek gerek.

Sıcakların gelmesini bekledik ve nihayet bir gün tırmanma işine başladık; o gecenin sonunda zirveye vardık. Ertesi gün akşam vaktine kadar dağın üstünde yol aldık. Kara gömülmemek için geçeceğimiz yere keçe yayıyorduk.

Dağa tırmanmadan önce Ender⁴⁵ denilen mıntıkaya gelmiştik. Burada bir zamanlar koca bir şehir varmış ama şimdi hiç eseri yok. Sonra büyük bir kasaba yakınında Muhammed Mehrâvî diye bilinen erdemli bir insanın zaviyesinde konaklamıştık. Muhammed Mehrâvî bize ikramda bulunup yemek vermişti. Garip bir adam, galiba saflığından ve iyilikseverliğinden olacak yemekten sonra elimizi yıkadığımız suyun artığını içiyordu! Hindukuş zirvelerine varıncaya kadar bize eşlik etti. Dağdaki bir sıcak su kaynağında yüzlerimizi yıkayınca cildimiz çatladı; çok acı çektik! Sonra Benchîr⁴⁶ [=Penç hîr; Penşir] diye ünlenmiş mıntıkaya geldik. "Benc" [=Penç] beş, "hîr" ise dağ demektir; yani Beşdağ anlamına geliyor bu isim.. Vaktiyle burada büyük nehrin kenarına kurulu kalabalık bir şehir varmış. Nehrin suyu deniz suyu gibi mavidir; Bedehşân dağlarından çıkar. Halk bu dağdan çıkan yakuta "Belahş" adını veriyor. Bu civardaki şehirlerin tümü Tinkîz Han tarafından harab edilmiştir; o zamandan beri öyle yıkık vaziyette.

Yöre ahalisince pek sevilen bir dervişin; Şeyh Saîd Mekkî'nin mezarı da bu şehirdedir. Sonra Şeyh Atâ Evliyâ'nın zaviyesinin bulunduğu Beşây dağına⁴⁷ gittik. Atâ Türk dilinde baba demektir; evliyâ zaten Arapça. Böylece bu kelimenin anlamı "Allah dostlarının babası" demek oluyor. Bu adama Sîsâdsâle de denilir. "Sîsâd", Farsça üçyüz demektir, "sâle" ise yıl anlamına geliyor. Onlar bu adamın üçyüzelli yaşında olduğunu söylüyorlar; onun hakkında güzel inançlar besliyorlar. Uzak yörelerden ona yöneliyor, buralara kadar yol tepiyorlar. Oraya gelenler arasında sultanlar ve zengin hatunlar da vardır. Şeyh Atâ Evliyâ bize mükellef bir ziyafet verdi. Zaviyesinin hemen yakınında bir su kenarında mola verdik. Yanına çıktık, ona selâm verdim, beni kucakladı. Nahif, incecik ve gencelmış bir bedeni vardı. Onu gören elli yaşında zanneder! Her yüz senede saç ve dişlerinin yeniden geldiği söyleniyor. Ayrıca Ebâruhm'u gördüğünü söylüyor. Ebâruhm dediği adamın kabri, Sint bölgesinin Multân şehrindedir. Ondan hadîs aktarmasını rica ettim, bana bir sürü hikâyeye anlattı!

Şüphe ettim durumundan; ama en doğruyu Allah bilir.

Buradan ayrılıp Berven⁴⁸ [=Pervân] şehrine yöneldik. İşte bu şehirde Emir Buruntayh'la karşılaştım; ihsanda bulundu, iyi davrandı. Gazne'deki yardımcılara mektup yazarak bana kolaylık gösterilmesini emretti. Buruntayh'tan ve onun ne denli cüsseli oluşundan daha önce bahsetmiştik. Onun yanında şeyh ve dervişlerden oluşan bir küme vardı; bildiğimiz zaviye ve tekke ehli insanlar...

Berven'den çıktık Carh'a [=Çarh] ulaştık.⁴⁹ Bu şehir, bahçeler arasına kurulmuş büyük bir yerleşim birimidir. Meyveleri çok lezzetli! Oraya yaklaştığımızda yaz mevsimiydi. Yolda bir grup öğrenciye ve dervişe rastgeldik. Cuma namazını burada kıldık. Emir Muhammed Çarhî bize güzel bir ziyafet çekti. Muhammed ile daha sonra Hindistan'da görüşüm.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN VE KÂBİL'E SEYAHAT

Otuzyedinci Bölüm Notları

Çarh yöresinden çıktık, meşhur hükümdar Sultan Mahmud b. Sibük Tikîn'in [=Sebuk Tekin] diyarı olan Gazne'ye¹ hareket ettik. Mahmud b. Sibük Tikîn² geçmişin en büyük sultanlarından. Onun lakabı Yemînuddevle'dir. Hindistan'a çok sefer yapmış, orada sayılamayacak kadar kale ve şehri ele geçirmiştir. Kabri bu şehirde; hemen yanı başında da bir zaviye kurulu.

Gazne'nin büyük bir kısmı haraptır. Eskiden çok güzel ve ihtişamlı bir şehirmiştir.

Buranın soğuğu pek çetin olduğundan ahali kışın Kandehâr'a³ göç ediyor. Kandehâr büyük ve zengin bir şehirmiştir. Gazne'den üç gün uzaklıkta. Ben Kandehâr'a girmedim.

Gazne'ye yaklaştığımızda kalenin hemen altından akan bir nehrin kıyısındaki köyde konakladık. Oranın emiri Merzek Ağa adında birisiydi. "Merzek" küçük demektir, "ağa" ise ulu soylu anlamına geliyor.

Buradan çıkıp Kâbul'e [=Kâbil'e] yöneldik. Kâbul eskiden kalabalık bir şehirmiştir.⁴ Şimdi neredeyse bir köyü andırıyor. Bu yöre, Afgan adıyla bilinen Acem kökenli bir taifenin yatağı olmuştur. Onlar dağ ve geçitleri tutuyor, eşkıyalık yapıyorlar. Onların hâkim olduğu en büyük sıradağa Kûh-i Süleyman⁵ adı verilmiştir. Anlatılanlara göre Hz. Süleyman bu dağa çıkıp o zaman karanlık içinde olan Hindistan'a bakmış. Sonra geriye dönmüş ve oraya girmemiş! Böylece bu dağlara Kûh-i Süleyman demişler. Kâbul'de evliyanın büyüklerinden Şeyh Abbâs'ın müridi ve öğrencisi İsmail Afganî'nin⁶ zaviyesi vardır. Kâbul'den sonra Kermâş⁷ kaleciğine yöneldik. Burası iki dağ arasına kurulmuştur. Afganlılar tarafından eşkıyalık ve yol kesme amacıyla kullanılıyor. Kermâş kaleciğinden geçerken Afgan tairesiyle vuruşmak zorunda kaldık. Onlar dağın eteğindeydiler. Bizim art arda gelen oklarımız karşısında tabanları yağlayıp kaçtılar. Bizim kervanın yükü hafifti ve onların dörtbin kadar atı vardı. Benim yanında develerim de olduğu için kafileden ayrı düşmüştüm. Bulduğum grupta Afgan halkından bazı kimseler de vardı. Azığımızın bir kısmını attık; ayrıca yolda kalmış bitkin develerin yüklerini de kenara bıraktık ve yatsı namazından sonra esas kafileye yetiştik. Ertesi gün atlar göndererek bıraktığımız yükleri aldım.

Türk ülkesinin sınırları içinde son yerleşim merkezi olan Şaşıngâr'da⁸ [=Heştinagâr] geceyi geçirdik. Ertesi sabah yola çıkarak tamamen katedilmesi beş gün süren büyük bir sahraya girdik. Bu sahraya ancak Temmuz ayı başlarında, Sint ve Hindistan'da yağmur mevsimi merhaba deyince girilebilir. Çünkü çölde esen sam yeli insanın ölümüne sebep oluyor; ceset hemen kokmaya ve parçalanmaya başlar bu rüzgâr eserken. Aynı rüzgârın Hürmüz ile Şiraz arasındaki bir çölde de esmekte olduğunu daha önce söylemiştik.

Bizden önce Tirmiz kadısı Hudâvendzâde'nin de içinde bulunduğu büyük bir kervan buradan geçerken pek çok deve ve at telef olmuş. Allah'a hamdolsun bizim kervan Bencâb'a [=Pencap] sağ salim ulaştı.

Bencâb'a Sint nehri de denilir. "Benc" beş, "âb" ise su demektir.⁹ Dolayısıyla Bencâb, "Beşsu" anlamına geliyor. Bu nehir, sonunda büyük nehre dökülmekte ve bu yöreleri şenlendirmektedir; ileride bahsedeceğiz. Bencâb kıyısına vardığımızda Zilhicce ayının son gününü yaşıyorduk. O gece Yediyüzotuzdört yılının Muharrem hilâlini görmek nasip oldu.¹⁰ Buraya gelişimiz haber görevlileri tarafından Hint toprağına bildirildi; durumumuzu Hint hükümdarına anlatmışlar.

Bu ciltteki sözümüz burada bitiyor.

Bütün övgüler âlemlerin efendisi Yüce Allah'adır!

Bunu ikinci cilt takip edecek.

Ebû Abdullah Muhammed

İBN BATTÛTA

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

İbn Battûta Seyahatnâmesi - II. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî
Özgün adı: Rihletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar
Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut
Kitap editörleri: M. Sabri Koz - Selahattin Özpalabıyıklar
Düzelti: Mahmure İleri
Dizin: Yücel Dağlı
Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
<http://alisveris.yapikredi.com.tr>
<http://www.yapikredi.com.tr>

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

SİNT VE MULTÂN'DAN HİNDİSTAN'A DOĞRU

Otuzsekizinci Bölüm Notları

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla; efendimiz ve ulumuz Muhammed'e, onun ehl-i beytine ve arkadaşlarına selâm ile;

İbn Battûta adıyla ünlenen Tancalı Üstat Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî –Hak Teâlâ onu rahmetiyle kuşatsın– der ki:

Yediyüzotuzdört senesinin ilk günü Muharrem ayının başında Sint ırmağına ulaştık.¹ Bu ırmak Bencâb diye de bilinir. Bu kelime "Beşsu" anlamına geliyor. Dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Sıcak zamanlarda nehrin suları taşar. Halk o zaman yapar ziraatini; Mısırlıların, Nil'in taşmasıyla ekime başlamaları gibi. Bu nehir aynı zamanda Hint ve Sint hükümdarı Sultan Muhammed Şâh'ın hükümdarlık sınırını oluşturur. Bu yöreye gelir gelmez istihbarat işini yapan görevlilerle karşılaştık. Onlar bizimle ilgili haberleri Multân şehrinin emiri Kutbulmelik'e yazıverdiler. O sıralarda Sint bölgesinin emirü'l-ümerâsı [=valisi], sultanın memlûku olan Sertîz'di. Bu adam diğer memlûk erlerin [=kapıkullarının] denetleyicisidir. Hükümdarın ordusu onun önünde resmi geçit yapar. Adının anlamı "keskin baş"tır. Çünkü "ser" baş demektir, tîz ise keskin manasına geliyor. Biz oraya vardığımızda Sertîz, Multân'a on günlük mesafede bulunan Sîvesitân şehrindeydi. Sîvesitân, Sint bölgesinde bir şehirdir. Sint ile sultanın başşehri olan Dihlî [=Delhi] arasında elli günlük yol vardır. Fakat "muhibir" adı verilen haber memurları, Sint bölgesinden bir mektup yazdıklarında sultana beş gün içinde ulaşır; özel posta sistemi sayesinde!

Berîd Sistemi²

Hint ülkesinde iki tür berîd [=posta] vardır. Atlı postaya "vulâk"³ [=ulak] diyorlar. Her dört milde nöbeti devralan atlarla yapıyor. Bu hayvanlar hükümdara aittir.

İkinci tür posta servisinde iş yayalar aracılığıyla görülüyor. Bir mil üçe ayrılıyor. Buna "dâve"⁴ adını veriyorlar. Dâve milin üçte biri demektir. Mile verdikleri ad ise "kurûh"⁵ tur. Sistem şöyle işliyor: Her üçte bir milde insanların yaşadığı mamur bir köy var. Köyün hemen dışında kurulu üç çadırda kemerlerini kuşanarak harekete hazır hâlde bekleyen adamlar bulunuyor. Her biri yanlarında iki arşın uzunluğunda bir kamçı taşıyor. Bu kamçının ucunda bakır çingiraklar asılı! İlk görevli bulunduğu yerden çıkarken bir elinde mektup, diğer elinde çingiraklı kamçı vardır. Olanca hızıyla koşmaktadır. Vardığı yerde çadırda bulunan kimseler çingirak sesini işitir işitmez hemen kalkar, adamı karşılarlar. İçlerinden biri derhal mektubu kapar, son süratle yola koyulur. Öteki dâveye varıncaya kadar kamçıyı sallar, çingirakları çınlatır. Mektup gideceği yere ulaşıncaya dek bu usül üzere yürütülür iş.

Aslına bakılırsa bu ikinci sistem, vulâktan daha hızlı! Bu ikinci posta türüyle Hindistan'da az bulunan Horasan meyveleri dahi getirilir buralara. Tabaklar içine yerleştirilen meyveler, sultana ulaşıncaya kadar elden ele geçer. İşin garibi, suç işleyenler bile bu düzenle nakledilir payitahta. Adamı bir sedire oturturlar; yayan posta görevlileri sediri başlarına kaldırdıkları gibi hızla koşarlar.

Hükümdar, Devletabad şehrinde bulunduğu sırada içeceği su bile böyle getirilir. Bu su Hintlilerce ziyaret edilen Kenk [=Ganj] nehrinden gönderilir. Kenk nehri Devletabad şehrine kırk günlük mesafededir.

Muhbir adı verilen görevliler Hint ülkesine gelenle ilgili bilgi verecekleri vakit her şeyi anlatırlar. Adamın şeklini, giysisini, beraberinde başkaları olup olmadığını, kölelerini, hizmetkârlarını, binitlerini tek tek sayarlar mektuplarında. Hattâ nasıl oturup kalktığını, davranışlarını dahi bildirir, tüm özelliklerini eksiksiz belirtmeye gayret ederler. Misafir, Sint bölgesinin merkezi olan Multân'a ulaştığında Hint hükümdarı tarafından onun namına düzenlenecek bir ziyafetle ilgili emir gelinceye kadar orada kalır. Bu ülkeye gelen bir insan; davranışları, eylemleri ve amacına göre karşılık görür, ikram bulur. Çünkü gelenin ne parasına bakılır ne de atasına.

[Hint Hükümdarının Misafir ve Yabancılara Karşı Tutumu]

Hint hükümdarı Ebu'l-Mücâhid Muhammed Şâh, âdeti üzere yabancılara bol ikramda bulunur. Onlara saygıda kusur etmez. Hattâ valiliklere ve mevkilere getirir. Bu yüzdendir ki özel adamları, vezirleri, kadıları, mabeyincileri ve biraderleri çoğunlukla yabancılardan oluşmaktadır. O, hükümetinde görev alan yabancılara "Eizze" [=azizler, muhteremler] denilmesi gerektiğine dair bir ferman bile çıkarmıştır. Eizze kelimesi bu tür memurlara özgü bir ad olmuştur sonradan! Hükümdarın yanına gelen herkes mutlaka ona bir hediye sunmalıdır. Kuşkusuz ilerki ilişkileri için bir aracı olsun diye böyle bir hediye takdim etmesi gerekmektedir. Zaten daha sonra sultan, getirilen hediyelerin kat kat fazlasını ihsan edecektir! Yabancılar tarafından sunulan armağanlar ile ilgili hikâyeler ilerde etraflıca anlatılacak...

Hükümdarın bu âdeti herkes tarafından bilindiği için Sint ve Hindistan'da oturan tüm tacirler saraya gelen her yabancıya binlerce dinar borç verirler. Böylece o yabancıнын sultana hediye etmek istediği veya kendisinin kullanacağı at, deve vs. kıymetli malları temin etmiş olurlar. Neredeyse malları ve canlarıyla hizmet ederler ve nihayet adamın önüne dikilirler. Yabancı, hükümdarın huzuruna varıp armağanını sununca verdiği kat kat fazlasını alır; tacirlere olan borcunu öder! Böylece tüccar taifesinin de yüzü güler, parası çoğalır. Bu iş sürekli yapılagelen vazgeçilmez bir âdet olmuştur.

Sint bölgesine vardığımda ben de bu yola başvurdum. Tüccar taifesinden at, deve, köle ve benzeri şeyler satın aldım. Zaten daha önce Gazne'de Tıkrîtlî Muhammed Dûri adlı bir tüccardan otuz kadar atla, ok yüklü bir deve satın almıştım. Çünkü ok, sultana sunulan hediyelerdendir. Bu adam evvelce Horasan'a gitmiş sonra Hindistan'a dönmüştü. Burada benden yüz dinarını aldı. Benim sayemde çok kâr etti, büyük tacirlerden oldu.

Seneler sonra gâvur elinde her şeyimi kaptırdığımda, soyulmuş bir vaziyette Halep şehrine geldim; bu tüccara rastladım, ama hayrını görmedim!

Kerkedden [=Gergedan]

Bencâb [=Pencap] diye bilinen Sint nehrini geçtikten sonra esas yola varmak için sazlarla dolu bir bölgeye girdik. Çünkü yol, bu bölgenin ortasındaydı. Karşımıza "kerkedden" [=gergedan] denen hayvan çıktı! Devâsâ gövdeli, simsiyah, koca başlı bir hayvan! Bedeni filden küçük ama başı filden birkaç kat daha büyük gözüküyor! Başı gövdesi ile orantısız olduğu için özdeyişlere girmiştir:

"Kerkedden re's, bilâ beden!" derler. Anlamı: "Gergedan gergedan; sade kelle, yok beden!" İki gözünün arasında, üç arşın uzunluğunda bir karış eninde boynuzu var. Ürkünç hayvan karşımıza çıkınca atlılardan biri onun önünü kesmek istedi. Fakat gergedan zavallı ata öyle bir boynuz attı ki hayvan baldırı delinmiş bir hâlde yere yuvarlandı! Bu darbeyi indirdikten sonra bataklığa kaçtı. Onu yakalayamadık. Aynı yolda ikinci namazından sonra bir kere daha gergedan gördüm. Hint hükümdarı ile beraber iken bir kez daha görmüştüm bu hayvanı. O zaman sazlığa dalmıştık, hükümdar fil üstündeydi; biz de fil üstündeydik. Yaya ve atlı hizmetkârlar da bataklığa girmişti. Hayvanı kovaladılar, başını kesip karargâha götürdüler.

[Cenânî ve Sîvesitân'a Giriş]

Sint nehrini iki günde geçtik. Cenânî şehrine ulaştık. Burası Sint nehrinin kenarında kurulu büyük bir şehirdir. Çarşıları şendir. Ahalisi, Sâmurre⁶ adlı bir taifedir. Çok eskiden buraya yerleşmişler. Tarihçilerin Sint fethiyle ilgili yazdıklarına bakılırsa Haccâc b. Yusuf bölgeyi fethettiğinde gelmiş onların ataları.

İskenderiye'de bulunduğum sırada Allah'ın ermiş kulu büyük veli Burhâneddîn A'rac, yolculuğum esnasında üç kişiyle görüşeceğimi söylemişti. Elhamdülillah, hepsiyle de buluştum! Bunlardan biri, bilgisini pratiğe döken bilgin zahit Rükneddîn Ebu's-şeyh Şemseddîn b. Bahâeddîn Zekeriyya Kureşî'dir.⁷ Bu adamın anlattığına göre büyük dedesi Muhammed b. Kasım Kureşî, Haccâc b. Yusuf'un –Irak emirliği yaparken– Sint'e gönderdiği ordu içindeymiş. Muhammed b. Kasım Kureşî Sint'te kalmış ve soyu soppu orada çoğalmış.

Sâmurre denilen grubun üyeleri hiç kimse ile yan yana yemek yemez. Onlar sofraya oturduğunda yabancılar oraya yaklaşmaz. Grup içi evlilik yapar, başka taifelerden kız alıp vermezler. Başkaları da gelip onlardan kız istemez. Benim geldiğim sırada önderleri Vunâr adında biriydi. İlerde ondan bahsedeceğiz.

Daha sonra Cenânî şehrinin geride bırakıp Sîvesitân⁸ şehrine ulaştık. Burası gerçekten büyük bir şehir. Dışı kum tepeleriyle kaplı bir çöl. Bu sahrada mugaylan ağacından başka bitki yetişmiyor. Yörede akan nehrin kenarlarında da karpuzdan başka nebat büyümüyor. Buralılar darı ve burçak yiyorlar. Buna müşenk⁹ adını veriyor, ekmeği de bundan yapıyorlar. Yörede balık ve manda sütü boldur. Buralılar sakankûr adını verdikleri hayvanı afiyetle yiyorlar! Sakankûr, bukalemuna benzeyen bir hayvancıktır. Mağripliler ona huneyşetülcünne adını vermişlerdir. Lâkin bunun kuyruğu yoktur. Onların kumu kazdıklarını, bu hayvanı çıkarıp karnını yarararak içini temizlediklerini gördüm. Daha sonra sarı çöp anlamına gelen zerd-i şûbe¹⁰ ile hayvanın döşünü dolduruyorlardı. Kürküm adı da verilen bu baharat, onlar nezdinde safran gibidir. Ben onları seyrettim, iğrendim yemedim!

Bu şehre girdiğimizde hava alev alev yanıyordu. Buranın sıcaklığı şiddetlidir. Arkadaşlarım neredeyse çıplak oturuyorlardı. Bazıları hem beline hem de sırtına ıslak peştamallar sarmış, bekliyorlardı. Peştamal kuruyunca tekrar ıslatılır, bu iş sürekli tekrarlanırdı. Burada şehrin hatibi, Şeybânî diye bilinen adamla görüştüm. Bana Halife Ömer b. Abdülazîz'in kaleminden çıkan bir ferman gösterdi. Ömer b. Abdülazîz bu fermanı onun büyük dedesine vermiş; şehrin hatibi olsun diye. Ta o zamandan bu zamana nesilden nesile geçmiş bu yazı:

"Müminlerin emiri Allah'ın kulu Ömer b. Abdülazîz'den falan kişiye fermandır. Tarih: doksandokuz"

Adı geçen hatibin bana bildirdiğine göre metinde imza mahiyetindeki "Elhamdülillahi Vahdehu" [=Tüm övgüler sadece Allah'adır] cümlesi müminlerin emiri Ömer b. Abdülazîz'in yazısıymış.

Sîvesitân şehrinde çok yaşlı bir şeyh olan Muhammed Bağdâdî ile görüştim. Bu adam ermiş Osman Mirendî'nin kabri kenarındaki zaviyede kalıyor. Anlatıldığına göre yaşı yüz kırkı aşmış; son Abbâsî halifesi Müsta'sımbillah'ın ölümüne de tanık olmuş. Şu Tatar Tinkîz'in oğlu Hülâvun [=Hülagu] tarafından katledilen Müsta'sım'ı kastediyorum. Bu ihtiyar, ilerlemiş yaşına rağmen gayet sağlıklı bir bedene sahiptir; rahatça yürüyebiliyor.

Emir Vunâr'la İlgili Hikâye

Bu şehirde Emir Vunâr Sâmirî¹¹ –daha önce ondan bahsetmiştik– ile Emir Kaysar Rûmî otururdu. Onlar sultanın hizmetine amade binsekizyüz kadar süvariye önderlik eden kumandanlardı. Yine bu yörede oturan ve hesap kitap bilen Ratan adındaki Hindu yanında bir kumandanla Hint hükümdarının huzuruna çıkıyor, onun takdirini kazanıyor. Ayrıca "Azîmü's-Sint" unvanını alarak bölgenin valisi oluyor. Hükümdar bununla da yetinmeyerek Sîvesitân'ı ve Sîvesitân'a bağlı tüm yöreleri onun emrine veriyor. Büyük kumandan ve emirlere verdiği gibi ona da "merâtib", yani davul ve bayraktan oluşan [merasim kıtası] veriyor.

Ratan, Sint bölgesine varınca Vunâr, Kaysar ve diğerleri, bir gâvurun kendilerinden daha yüksek bir makama getirilmesini hoş karşılamıyorlar. Bu yüzden onu öldürmeye karar veriyorlar. Bölgeye gelişinden bir süre sonra ona, teftiş için şehrin dışına çıkmasını tavsiye ediyorlar. Ratan onlarla beraber şehir dışına çıkıyor. Geceleyin sanki aslan saldırısı olmuş gibi ordugâhta bir kargaşa çıkarıp Ratan'ın çadırına hücum ediyor, herifin işini bitiriyorlar. Çarçabuk şehre dönerek hükümdara ait oniki lek tutarındaki serveti alıyorlar. Lek, yüzbin gümüş dinar demektir. Bu para Hindistan altınıyla onbin dinara eşittir. Bir "tenkâ"¹² yani Hint dinarı, [Mağrip altınıyla] ikibuçuk dinardır. Her neyse, devam edelim; komplocular Vunâr'ı önder yaparak ona Melik Fîrûz adını veriyorlar. O da ele geçirdikleri parayı askere taksim ediyor. Fakat kendi kabilesinden uzakta bulunduğu için can korkusuna düşüyor. Yakınları ile beraber şehirden çıkıp kabilesine gidiyor. Geride kalan askerler ise Kaysar Rumî'yi reis yapıyorlar kendilerine.

O sıralarda Sint bölgesinin "emîrû'l-ümerâ"sı [=valisi] olan ve Multân'da bulunan İmâdü'l-mülk Sertîz bu haberi alınca ordusunu toplayarak kara ve nehir yoluyla hücumu geçiyor. O, sultanın memlûkudur.

Multân ile Sîvesitân arası on gündür. İki ordu karşılaştığında Kaysar'ın tarafı korkunç bir bozguna uğrayarak şehre sığınıyor. Sertîz şehri kuşatarak etrafa dehşetli mancınıklar kurduruyor. Kırk günlük bir kuşatmadan sonra Kaysar taraftarları teslim oluyor, aman dilemek zorunda kalıyorlar. Sertîz onların bu isteklerini kabul etmiş gözüküyor; aman veriyor. Ancak onun yanına vardıklarında ansızın sözünü bozuyor:

"Derhal malları alına, boyunları uçurula!" diyor. Sonraki günlerde kiminin başı kesiliyor, kimi ortadan ikiye biçiliyor, kiminin de derisi yüzülüp içi samanla doldurulduktan sonra burçlara asılıyor.

Surların büyük bir kısmı içi saman dolu insan derileriyle yamalanıyor; onları gören dehşet içinde kalıyor. Bu cesetlerin kelleleri ise şehrin ortasındaki meydana konulduktan küçük bir tepeyi andırıyor!

İşte ben bu olayın hemen ardından geldim şehre; büyük bir medresede konakladım. Damda yatıyordum; geceleyin uyandığımda yukarıdan aşağı asılı derilere gözüm ilişince dehşetle ürperir ve tiksindirirdim. Nitekim bu medresede kalmak hoş gelmedi bana; oradan göçtüm. Evvelce Herat kadılığı yapan ve Fasîhuddîn adıyla tanınan erdemli fakih Alâülmülk Horasanî Hint hükümdarının yanına varmış, Sint yöresindeki Lâherî [=Larbender] ve çevresine vali tayin edilmiş bulunuyordu. O da bu olay esnasında İmâdü'l-mülk Sertîz'le gelmişti buraya. Onunla beraber Lâherî şehrine gitmeye karar verdim. Bu adamın Sint nehrinde yüklerini taşıyan onbeş gemisi vardı. Beraber yola çıktım.

Sint Nehrinde Yolculuk Nasıl Yapılır?

Fakih Alâülmülk'ün gemileri arasında "ahavra" adı verilen ve bizim taraflardaki "tarîde" türü tekneye benzeyen bir gemi vardı.¹³ Ancak ahavra, tarîdeden ence daha geniş, boyca daha kısadır. Geminin tam ortasında merdivenle çıkılan ahşap bir oda vardır. Emir oturması için hazırlanmış bir divan bulunur bu odada. Onun dostları da hemen karşısına otururlar. Memlûk askerleri sağlı sollu ayakta dikilirler. Yaklaşık kırk kişi kürek çekmektedir. Ahavranın sağ ve solunda dört gemi bulunur. Bunların ikisinde Emir'in merasim bölüğü yani davul, bayrak, zurna, nefir ve gaydaları, diğer iki gemide ise şarkı söyleyenler vardır.

Yolculuk başlayınca bir süre davullar çalınıyor, sonra şarkılar söyleniyor. Gün doğumundan öğlene kadar şarkıcılarla çalgıcılar nöbetle çalışıyor! Yemek vakti gelince gemiler birbirine hafifçe yanaşıyor, iskeleler kurularak şarkıcılar ahavraya geçip şarkı söylüyorlar; Emir yemeğini bitirinceye kadar. Daha sonra onlar da yemek yiyip gemilerine dönüyorlar. Karanlık çökünceye dek yolculuk boyunca devam ediyorlar şarkılarına. Gece olunca sahile çıkılarak karargâh kuruluyor; Emir kendi çadırına gidiyor. Sofralar hazırlanınca asker'in büyük bir bölümü yemeğe oturuyor. Yatsı namazı kılındıktan sonra nöbet tutan bölükler işe başlıyor. Nöbeti devreden kişi yüksek sesle:

"Ey Hünd-i Melik! Gecedен şu kadar saat geçti!" diye bağıyor.

Sonra başka bir grup devralıyor nöbeti. Onlar da nöbeti bitirdiklerinde aynı şekilde seslenerek saati bildiriyorlar. Şafak atmadan davullar vuruluyor, zurnalar çalınıyor. Sabah namazı kılındıktan sonra yemek yeniliyor, derhal yola çıkılıyor. Eğer emir ırmak yoluyla gitmek isterse yukarıda anlattığımız gibi sürüyor düzen. Kara yoluyla gitmek isterse davul ve zurna eşliğinde devam ediyor yolculuk. Önce mabeyinciler, arkadan da piyadeler yola koyuluyor. Onların hemen ardında Emir, mabeyincilerin önünde ise altı süvari vardır. Bunlardan üçünün boyunlarında davul, diğer üçünün elinde ise zurnalar bulunuyor. Onlar bir kasabaya, köye ve benzeri yüksek bir mevkie vardıklarında davul çalıp zurna öttürüyorlar. Daha sonra askere ait davullar ve borular ses veriyor. Yine mabeyincilerin sağında ve solunda nöbetleşe şarkı söyleyen şarkıcılar sanatlarını icra etmeye başlıyorlar. Yemek vakti gelince mola veriliyor.

Alâülmülk ile beş gün yolculuk yaptım. Böylece valilik yaptığı Lâherî [=Larbender] şehrine ulaştık.¹⁴ Burası uçsuz bucaksız bir deryanın kenarında kurulu şirin bir şehirdir. Sint nehri de denize burada kavuşuyor; iki deniz birleşiyor. Muhteşem bir limanı var. Yemenliler, İranlılar ve diğer milletlerden birçokları buraya geliyor. Bu yüzden geliri bol, ahalisi zengin. Emir Alâülmülk'ün

bildirdiğine göre şehrin senelik geliri altmış lek imiş! Daha önce lekin ne kadar olduğunu söylemiştik. Emir bu gelirin "nimde yek"ini; yani onda birinin yarısını alır. Hükümdar, memleket bölgelerini "âmiller"e [=vergi toplayan valilere] bu koşul doğrultusunda dağıtır. Onlar gelirin onda birinin yarısını alırlar.

Bu Şehir Dışında Gördüğüm Tuhaf Bir Manzara

Bir gün Alâülmülk ile beraber ata binip şehir dışında geziye çıktık. Yedi mil ötede Târna¹⁵ denilen düzlüğe vardığımızda insan ve hayvan şeklinde sayısız taşlar gördüm. Bunların çoğu kırılmış, suretleri bozulmuştu. Sadece bir kelle veya herhangi bir organın şekli göze çarpıyordu. Bazı taşlar ise buğday, nohut, bakla ve mercimek gibi tahılgillerin şeklini andırıyordu. Büyük bir surun ve ev duvarlarının kalıntıları vardı. Biraz sonra başka bir konağın kalıntılarına rastladık. İçinde taşa oyularak yapılmış bir odacık vardı. Hücrenin ortasında yine taştan yapılmış bir sedir bulunuyordu. Sedirin üstünde elleri arkasına bağlanmış gibi duran uzun kafalı bir insan sureti dikkatimi çekti. Ağzı yüzünün kenarındaydı. Harabeler arasındaki çukurlar pis sularla dolmuştu. Duvarların birinde Hint dilinde bir kitabe göze çarpıyordu. Alâülmülk bu kalıntılar konusunda şunları söyledi bana:

"Tarihçilerin zannına göre burada bir zamanlar muhteşem bir şehir varmış. Ahalisi türlü türlü rezaletler işlemiş; bulaşmadıkları çirkef kalmamış. Bu yüzden taş kesilmişler! Bugün dârülmelik [=hükümdar konağı] adıyla bilinen şu yapının içindeki sedir üzerine kazınmış resim, onların kralına aittir. Hintçe kitabede ise şehir halkının neredeyse bin sene önce felâkete uğradığı yazılı!"

[Bekâr ve Ūca'ya Gidiş]

Lâherî'de Alâülmülk'ün yanında beş gün kaldıktan sonra azığımı ayarlayıp Bekâr'a¹⁶ gittim. Burası şirin bir şehirdir. Sint nehrinin kollarından biri şehrin içinden geçiyor. Suyun tam ortasında güzel bir zaviye kurulu. Gelen gidene, yolcuya garibe orada yemek ikram ediliyor. Bu zaviyeyi ilerde bahsedeceğimiz Sint valilerinden Keşlû Hân yaptırmıştır. Burada Fakih Sadreddîn Hanefî, yöre kadısı Ebû Hanife ve yaşı yüzyirmiyi aştığı söylenen Şeyh Şemseddîn Muhammed Şîrâzî ile görüştüm...

Bekâr şehrinden çıktıktan sonra Ūca¹⁷ şehrine ulaştım. Burası Sint nehri kenarına kurulu büyük bir şehirdir. Gayet güzel binaları, şirin çarşıları vardır. O sıralarda şehrin emiri Şerif Celâleddîn Kîcî idi. Bu adam fazıl, yürekli ve cömert emirlerdendi. Attan düşerek vefat etmiştir bu şehirde.

Celâleddîn Kîcî'nin Cömertliği

Emir Şerif Celâleddîn ile evvelce tanışıklığımız vardı. Birbirimize ısındık, dost olduk. Dihlî'de bir araya gelmiştik. Daha sonra bahsedeceğimiz gibi hükümdar, Devletabad şehrine yönelip bana payitahtta kalma emrini verince Celâleddîn şöyle demişti:

"Senin çok mala ihtiyacın olacak. Sultanın dönmesi uzun sürer; köyümü al, ben dönünceye kadar gelirini harca!" Ben de öyle yaptım. Köyün gelirinden beşbin dinar kadar aldım. Hak Teâlâ bu adamı en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

[Multân'a Yöneliş, Husravabad Nehri]

Ûca şehrinde kendini ibadete vermiş zahit insan, büyük üstat Kutbeddîn Haydar Alevî ile görüştim. Bana hırka giydirdi. O, ermişlerin büyüklerindedir. Hint gâvuru denizde beni soyuncaya kadar bu hırka hep yanımda kaldı.

Ûca'dan çıktım, Sint bölgesinin merkezi ve vali karargâhı olan Multân'a¹⁸ yöneldim. Şehre on mil mesafede Husravabad¹⁹ denilen büyük bir ırmak vardır. Gemi olmadan geçilmez. Bu nehirden geçenlerin yük ve eşyaları sıkı bir şekilde aranır.

Tüccar malından dördte bir vergi alınıyordu, oraya vardığımızda. Her at başına da yedi dinar alınmaktaydı. Hindistan'a gelişimizden iki sene sonra sultan bu verginin kaldırıldığını, bundan böyle halktan zekât ve öşürden gayrı hiçbir şey alınmayacağını bildirdi. Hükümdar bu kararı, Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbâs'a biat ettikten sonra almıştır.

Husravabad nehrini geçmeye hazırlandığımız zaman benim yüklerimi de kontrol etmek istediler. Bu, çok ağrıma gitti. Çünkü çevremdekilerin eşyam hakkında bilgi sahibi olmalarını hiç mi hiç istemiyordum! Aslında yükümün içinde çok kıymetli bir şey yoktu ama halk mühim bir şey var zannetti; arama emri çıkınca! Allah'ın lütfu ve yardımıyla Multân valisi Kutbül-mülk'ün gönderdiği bir bey, eşyalarımın aranması emrini kaldırdı! Ben de Hak Teâlâ'ya şükrettim, bu kolaylıktan ötürü. O geceyi nehrin kenarında geçirdim. Ertesi sabah aslen Semerkandlı olan Dehkan isimli istihbarat müdürü yanımıza gelerek kim olduğumuza ilişkin bilgi topladı. Bu şehir ve çevresinde geçen her olayı rapor etmek, şehre gelenlerin kimliğini ve memleketini saptayıp sultana bildirmek onun görevidir. Sorularına cevap verdikten sonra onunla bereber Multân emirinin huzuruna çıktım.

Multân Emiri ve Onun Düzenine Dair

Multân emiri, saygın beylerden Kutbül-mülk'tür. Huzuruna çıktığım zaman ayağa kalkıp benimle kucaklaştı, yanı başına oturttu. Ona bir köle, bir at, bir miktar kuru üzüm ve badem sundum. Burada üzüm ve badem yetişmediği için Horasan'dan getirtiliyor ve çok makbule geçiyor.

Emir Kutbül-mülk, kumaş kaplı büyücek bir peyke üzerine kurulmuştu. Yanında Kadı Sâlâr ile ismini hatırlamadığım hatip vardı. Sağında ve solunda ordunun kumandanları yer alıyor, başında silâhlı muhafızlar bekliyordu. Askerler önünde arzı endam ediyordu ve ortada çok yay vardı. Bir kimse orduda okçuluk [yapmak] istiyorsa gelir bu yaylardan birini alır ve atış yapar. Yaylar sertlik bakımından birbirlerinden farklıdır. Aday, ok çekiş kabiliyetine göre maaş alır. Süvari yazılmak isteyen de nişan tahtası gösterilir. Aday, elinde mızrakla at sırtında koşarken nişan tahtasını vurur. Daha sonra küçük bir duvara halka asılır. Süvari atını halkaya doğru sürer; mızrağı ile halkayı alabilirse birinci sınıf binicilerden sayılır. Hem süvari hem de kemankeş olmak isteyen için yere küre şeklinde bir nesne konulur. Aday atını sürerek küreye nişan alır. Hedefe isabet ettirmedeki kabiliyetine göre ona maaş bağlanır.

Emirin huzuruna çıkıp selâm verdik. İlerde bahsedeceğimiz gibi şehir dışında Şeyh Rükneddîn'in arkadaşlarına ait bir evde misafir edilmemizi emretti. Bura âdetince sultandan emir gelmedikçe hiç kimse özel misafir olarak kabul edilmez.

Hint Hükümdarının Huzuruna Çıkmak Üzere Bu Şehre Gelen Yabancılardan Bir Kısmıyla Görüşüyorum

Bunlardan biri Tirmiz kadısı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'dir. Karısı ve oğluyla gelmişti. Kardeşleri İmâdeddîn, Burhâneddîn ve Ziyâeddîn burada ona katıldılar. Diğer biraderi de Semerkand büyüklerinden Mübarek Şâh'tır. Ötekileri şöyle sayabilirim: Buhara'nın ileri gelenlerinden Arunbuğâ, Hudâvendzâde'nin kızkardeşinin oğlu Melikzâde ve Bedreddîn Fassâl. Her biri dostlarını ve hizmetçilerini yanlarında getirmişlerdi.

Multân'a geldikten sonra iki ay geçmişti ki hükümdar tarafından Hudâvendzâde'yi karşılamak için evvelce gönderilen hâcib [=Mabeyinci] Şemseddîn Bûşencî ile kutvâl²⁰ [=Emniyet müdürü, Kalebend] Melik Muhammed Herevî şehre vardılar. Hükümdarın annesi Mahdûme Cihân'ın bu gelenlerin yanına kattığı üç köle Hudâvendzâde'ye, karısına ve çocuklarına özel giysiler getirmişlerdi. Onların bir görevi de misafirlerin gereksinimlerini karşılamaktı. Yanımda bitiverdiler. Buraya gelişimin sebebini sordular. Ben de "Hûnd-ı Âlem'in hizmetinde temelli kalmak için geldiğimi" söyledim. Bu ülke ahali, sultana hûnd-ı Âlem [=Hond-ı Âlem] der. Hükümdar, Horasan'dan gelenlerin, "temelli oturma niyeti taşımazlarsa" Hindistan'a sokulmamalarını emretmişti! Bu ülkeye ikamet etmek için geldiğimi söyleyince kadı ve "udûl heyeti" [=yeminli tanıklar heyeti] beni aradı. Hindistan'da oturmak isteyen arkadaşlarım ile benim adıma özel belge çıkardılar; taahhûnâme niteliğinde! Ama arkadaşlardan bir kısmı kesin söz vermedi.

Hükümdarın başşehrine gitmek için bütün hazırlıkları yaptık. Payitaht ile Multân arası eskiden beri işlek bölgelerdir ve yerleşim birimleriyle doludur. Bu mesafe tam kırk gün tutuyor. Mabeyinci ile yoldaşı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in misafir edilmesi için gereken âlet edevâtı önceden yola çıkardılar; ayrıca Multân'dan yirmi kadar aşçı aldılar.

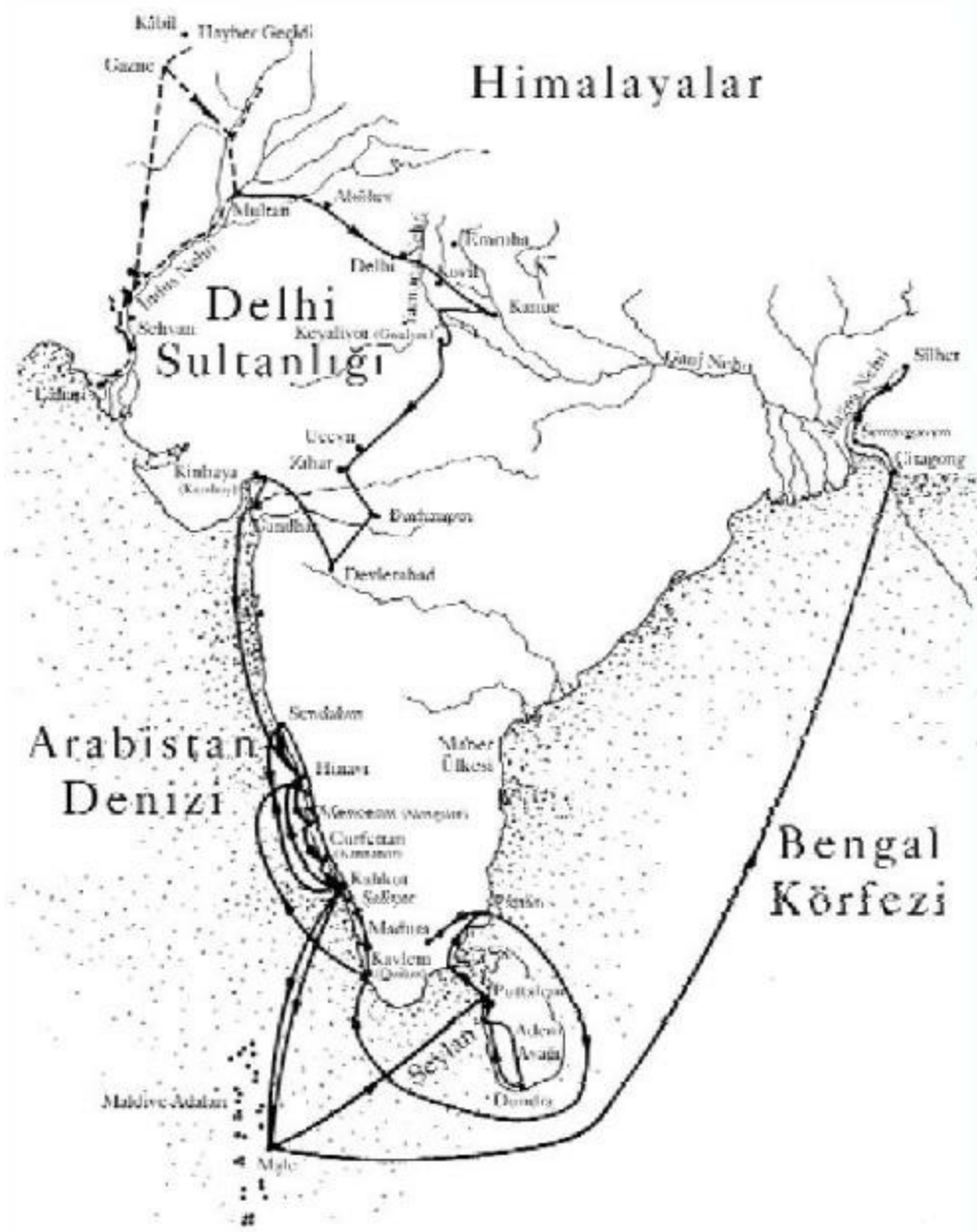
[Seyahat Esnasında Sunulan Yemekler]

Mabeyinci, kafilenden önce yola çıkarak geceleyin tüm menzillere ulaşır ve yemek işlerini düzenler. Böylece Hudâvendzâde geldiği zaman yemekleri hazır bulur. Her misafir, yanındakilerle birlikte ayrı bir otağa iner. Misafirler çoğu zaman Hudâvendzâde'nin sofrasına gelirler. Ben de bir defa bulundum. Yemeklerin düzeni şöyleydi:

Önce ekmek sunuluyor, pide gibi incecik! Daha sonra bir koyun, dört veya altı parça hâlinde güzelce pay ediliyor, nefis bir şekilde kızartılarak herkesin önüne bir parça konuluyor. Bu yemeğin yanına, bizim taraflardaki hubz müşerrek'i²¹ [=dürümü] andıran yağlı yuvarlak ekmekler getiriliyor; bunların da ortasına sâbûniye denilen tatlıdan konuluyor.²² Bunların her biri hıştî yani tuğla denilen, un, şeker ve yağdan mamul tatlı, gevrek bir kabukla örtülüdür. Daha sonra çini kaplar içinde yağ, soğan ve yeşil zencefil ile pişirilmiş et getirilir. Bunun arkasından onların semûsek²³ adını verdiği; badem, ceviz, fıstık, soğan ve baharat ile doyurulmuş lime lime etten yapılan ve yağda kızartılmış pide içine konulan özel bir yemek gelir. Herkesin önüne dört beş porsiyon konulur bundan! Sonra üstte mis gibi kızarmış tavuk, altta yağlı pirinç pilâvı ile dolu tabaklar; bunların ardından onların hâşimî dediği kadı lokması gelir. Nihayet "kahiriye" tatlısı getirilerek sofraya kemale erer!

Mabeyinci yemekten evvel sofranın başında durur. Hükümdarın bulunduğu tarafa doğru eğilerek hıdmet yapar.²⁴ Hıdmet, başı iyice öne eğmek demektir. Orada bulunanlar da aynı hareketi yaparlar. Bundan sonra sofraya oturulur. Altın, gümüş ve cam kâseler içinde şurbe denilen şıra getirilir; yemekten önce içirilir. Arkasından mabeyinci "Bismillah!" der ve yemeğe başlanır.

Yemeğin ardından fuka²⁵ adlı bitkiden yapılan meşrubatla dolu bardaklar getirilir. Bunlar içildikten sonra, daha önce bahsettiğimiz tenbûl²⁶ ile fevfel²⁷ sunulur. Mabeyinci "Bismillah!" deyince sofradan kalkılır. Baştaki gibi saygı merasiminde bulunurlar ve yemek faslı bitirilir.

Hindistan, Maldiv adaları, Seylân ve Bengal. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb, Selections; Dunn; Adventure; Muvahhit, Sefernâme.

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

HİNDİSTAN İÇLERİNE DOĞRU

Otuzdokuzuncu Bölüm Notları

Multân şehrinden Hint ülkesine kadar yolculuğumuz bu düzen içinde cereyan etti. İlk girdiğimiz yöre Abûher¹ şehriydi. Burası Hint diyarının ilk şehridir. Küçük ve şirin bir şehir; ağacı suyu bol, her yanı gayet mamur. Burada, bizim oradaki ağaçlardan hiçbiri yok, sedir ağacı dışında. Ama buranın sediri iri oluyor! Taneleri kozalak büyüklüğünde ve pek lezzetli. Çeşit çeşit ağaç var; ne bizim oralarda ne de başka yerlerde benzeri yetişmez.

Hint Ülkesinin Ağaç ve Meyveleri

Bunlar arasında önce "anbâ"yı [=mango] anlatalım.² Turunçgillere benziyor bunun ağacı. Yalnız daha büyük; yaprakları da daha geniş bir alanı kaplıyor. Bu yüzden diğer ağaçlardan daha fazla gölge veriyor. Altında yatıp uyuyan kimse sıtmaya tutulur! Meyvesi iri armut büyüklüğünde. Bu meyvenin henüz olgunlaşmadan yere düşenleri toplanıp tuzlanır. Bizim yörelerdeki limon gibi muhafaza edilir. Yeşil zencefil ve biber salkımları da aynı şekilde saklanır. Bu tuzlamalar sofrada garnitür olarak yenir, yemeğin her lokmasında bir parça ağza atılır. Sonbaharda anbe meyvesi olgunlaşınca rengi iyiden iyiye sararır; o zaman elma gibi yenilir. Bazıları bunu bıçakla keserek yer, bazıları da yavaş yavaş sömürür, emerek bitirir. Mayhoş bir tadı vardır, hafif şekerlidir. Çekirdekleri gayet iri olur. Turunçgiller familyasında olduğu gibi ekilip yetiştirilir.

Şekî ve berkîden bahsedelim.³ Normal ağaç büyüklüğünde gövdelere sahiptirler. Yaprakları ceviz yaprağına benzer, meyvesi ağacın odun kısmından çıkar. Meyvelerin yere yakın olanına berkî adı verilir; pek lezzetlidir. Yerden yüksek olanına da şekî denilir. Şekî, kabak büyüklüğünde olup kabuğu sığır derisine benzemektedir. Güz mevsiminde sarardığı zaman tek tek toplanıp ortaları yarıılır. Her birinin içinden yüz-ikiyüz civarında turşuluk hıyara benzeyen minik meyveler çıkartılır. Bu tanelerin arasında sapsarı ince bir zar bulunur. Her tanenin içinde, büyücek bakla gibi bir çekirdek vardır. Bu çekirdekler kavrulduğu zaman baklayı andıran bir tad verirler. Ama şu bilinmeli ki Hindistan'da bakla yok! Çekirdekler kırmızı bir toprak içinde ertesi yıla dek saklanabilir. İşte şekî ve berkî adı verilen bu meyveler Hint ülkesinin en hoş, en lezzetli meyveleridir.

"Tendû"yu anlatalım;⁴ bildiğiniz abanoz ağacının meyvesidir. Ancak taneleri ve rengi kayısıyı andırır. Gayet tatlı bir meyvedir.

"Cumûn" uzun ömürlü bir ağaçtır.⁵ Meyvesi zeytin gibi siyah ve tek çekirdeklidir.

Tatlı portakala gelelim. Bu meyve, yörede en çok yetişen ağaçlardandır. Ekşi portakal çok az bulunur burada. Bir de üçüncü bir tür var ki tadı tatlıyla ekşi arasındadır. Meyveleri limon büyüklüğünde olur; pek lezzetlidir. Benim en sevdiğim meyvelerdendir bu!

"Mehvâ"yı anlatalım.⁶ Ağacı uzun ömürlüdür. Yaprığı ceviz yaprağına benzer. Fakat renginde biraz kırmızımsı sarılık vardır. Meyvesi ufak armut [=çördük] gibi fakat tatlıdır. Her tanenin üst tarafında, üzüm büyüklüğünde içi boş diğer bir tane bulunur. Tadı üzüme benzer, çok yenirse baş ağrısı yapar.

İşin ilginç yanı bu taneler güneşte kurutulduğu zaman incire yakın bir tad verirler! Hindistan'da incir olmadığı için ben incir yerine bunlardan yedim! Hintliler bu taneciklere üzüm manasına gelen "enkûr"⁷ adını veriyorlar.

Bu ülkede üzüm pek ender bulunur; yalnız Dihlî'de ve birkaç mıntıkada yetişir. Üzüm senede iki defa meyve verir, çekirdeklerinden yağ çıkarılır.

"Kesîrâ", toprak altından çıkarılan bir yemiştir.⁸ Çok tatlıdır. Kestaneye benzer.

Hint ülkesinde bizim taraflarda rastladığımız nar ağaçları da vardır. Senede iki defa meyve veriyor. Ben Zîbetülmehel adalarında [=Maldiv adalarında] sene boyunca sürekli yemiş veren nar ağaçları gördüm! Onlar bu meyveye "enâr" diyorlar. Sanıyorum "cülânâr" kelimesinin temeli de bu. Çünkü cül [=gül] Farsça çiçek demektir. Nar ise rummân [=nar] manasına geliyor.

Hint Halkının Daimî Besin Kaynağı Olarak Ektiği Tahıllar

Hintliler senede iki ekim yaparlar. Sıcak zamanlarda yağmur yağınca sonbahar ekimi yaparlar; altmış gün sonra da bunun hasat vakti gelir. Bu tür sonbahar hububatı arasında şunları sayabiliriz:

Küdrû: Bir darı türüdür. Orada en çok bundan bulunur.⁹

Kal: Bu bizim tarafta anlî denilen akdarıya benzer.

Şâmâh: Kaldan küçüktür, genellikle kendiliğinden biter.¹⁰ Daha çok ermişlerin, fakirlerin, miskinlerin yemeğidir bu. Onlar sol elde sepet sağ elde kamçı, kendiliğinden biten şâmâhları toplamak için meraya çıkarlar. Sağ eldeki kamçıyla bitkinin sapına vurur, düşen taneleri solda taşıdıkları sepetin içine dökerler. Bir senelik yiyeceklerini bu şekilde toplarlar. Bu tahılın taneleri çok küçüktür; toplanıp güneşte kurutulur, sonra tahta dibeklerde dövülerek kepeğinden ayrılır. Bembeyaz özü kalır dibekte. Bunu manda sütüne karıştırarak gayet lezzetli bir tatlı yaparlar. Aynı nesnenin ekmeğinden daha lezzetlidir bu. Ben Hindistan'da hep bundan yedim. Canımın çektiği bir tatlı idi.

Mâş: Bir cins burçaktır, [fiğ gibi].¹¹

Munc [=Mung]:¹² Bu da aslında mâşın bir türüdür. Ancak taneleri biraz daha uzunca, rengi ise çakır yeşilidir. Mungu, pirinç ve yağla pişirirler. Bu yemeğe küşerî¹³ diyorlar. Her gün sabah kahvaltısında bundan yerler! Fas'ta harîra¹⁴ nasılsa burada da küşerî öyledir.

Lûbya: Bir bakla türüdür.¹⁵

Mût/Mot: Küdrûya benzer fakat taneleri daha sarıdır.¹⁶ Onlar nezdinde bu bitki hayvan yeygisinden sayılır. Hayvanlar mût yiyerek iyice semirirler! Arpa onlar nezdinde kuvvetli bir besin değildir. Hayvanların yeygisi sadece mûtta ya da nohuttan sağlanır! Bunları bir güzel ayıklar, suyla ıslatır ve hayvanlara yedirirler. Ayrıca semirtme amacıyla on gün süren bir yeygi düzeni uygulanır hayvanlara: Her gün üç dört ratl yağ içirildikten sonra yeşil ot yerine mâş yaprağı verilir. Bu süre içinde

kesinlikle hayvana binilmez. Bu sıkı rejimden sonra bir ay civarında yine mâş yaprağıyla beslenir hayvanlar.

Buraya kadar saydığımız hububat türleri hep güzlüktür. Bunlar ekilip iki ay sonra hasadı yapılıncaya kadar bahar hububatına gelir. Baharda ekilenler buğday, arpa, nohut ve mercimektir. Güzlüklerin ekildiği araziye bırakılır bunların tohumu da. Hintlilerin toprağı bereketlidir. Pirinci senede üç defa ekerler. Çünkü pirinç buralıların temel besin kaynaklarından. Daha önce bahsettiğimiz güz hububatıyla beraber susam ve şeker kamışı da ekilir.

Kaldığımız yerden devam edelim gayrı...

Abûher şehrinden çıktık. Sarp dağlarla çevrili bir çölde tam gün yol katettik. Bu tepelerde Hint gâvuru oturmaktadır. Gelen geçene saldırır, eşkıyalık ederler. Hint halkının büyük çoğunluğu kâfirdir. Onların bir bölümü Müslümanların hâkimiyeti altında olup küçük yerleşim birimlerinde, köylerde otururlar. Bu tür bir köyde Müslüman bir emniyet amiri vardır. O yerleşim birimi, hangi valinin yetkisi altındaysa amiri de söz konusu vali tarafından tayin edilir. Bir kısım Hindu da sarp dağlarda sürekli isyan eder, yol keser.

Bu Güzergâhta Uğradığımız Saldırı

Hint ülkesinde başımıza gelen ilk saldırıydı bu. Abûher şehrinden ayrılmaya karar verdiğimizde yolcuların çoğu sabahın ilk saatlerinde buradan çıkmışlardı bile. Bense birkaç arkadaşımınla şehirde kalmıştım öğlene dek. Sonunda Araplardan ve diğerlerinden oluşan yirmiiki kişilik bir kervanla yola düştük. Bahsettiğimiz sahrada seksen yaya ve iki süvariden oluşan koca bir haydut sürüsü hücum etti üzerimize. Arkadaşlarım yürekli olduğu için kıyasıya mücadele ettik, karşı koyduk! Süvarilerden birini öldürüp atını aldık. Ayrıca yaya haydutlardan da oniki kadarını geberttik. Bana ve atıma ok isabet ettiyse de gâvur taifesinin okları fazla can yakmadığı için Hak Teâlâ bizi ölümden korudu. Arkadaşlardan birinin atı yaralanmıştı. Eşkıyadan aldığımız bineği ona verdik. Yaralı hayvanı kestik, bize yoldaş olan Türkler bu atı afiyetle yediler. O kelleleri Abîbekher Kalesi'ne getirip surlara astık. Bu kaleye vardığımızda vakit gece yarısıydı.

[Acûdehen Şehrine Varış]

İki gün sonra Acûdehen'e [=Pakpattan] vardık.¹⁷ Burası Şeyh Feridüddîn Bedâunî'nin kasabasıdır.¹⁸ Gayet küçüktür. Feridüddîn, Hint hükümdarının şeyhidir. Bu küçük şehir, hükümdar tarafından ona hediye edilmişti. İskenderiye'de bulunduğum sırada ziyaret ettiğim Şeyh Burhâneddîn A'rac'ın, Hindistan'a vardığımda görüşeceğimi haber verdiği şeyhlerden biri de işte bu adamdı. Şeyh Feridüddîn vesveseli biri olduğundan kimseyle kucaklaşmaz, kimseye yaklaşmaz, giysisi birinin giysisine değse hemen yıkardı! Onu zaviyesinde ziyaret ettim. Şeyh Burhâneddîn'in selâmını iletmişimde hayrete düştü:

"Ben buna lâayık değilim!" dedi. Oğulları Muizziddîn ve Alemüddîn ile tanıştım. Muizziddîn büyük oğuldur. Babasının ölümünden sonra postnişin oldu. Bunların atası ermiş Feridüddîn Bedâunî'nin de kabrini ziyaret ettim. Bu adam Senbel [=Sunbel] eyaletinin bir şehri olan Bedâun [=Bedvân] şehrindedir. Acûdehen'den ayrılacağım vakit Alemüddîn yanıma gelerek:

"Mutlaka babamı görmem gerekir!" dedi. Bunun üzerine onun huzuruna çıktım. Evinin damındaydı. Sırtında beyaz bir elbise, kafasında kocaman bir sarık vardı. Sarığın ucunu bir tarafa akıtmıştı. Benim için dua etti, şeker ve yemiş sundu.

Kendilerini Yakan Hindulara Dair

Şeyhin yanından ayrıldığım vakit bir grup insanın karargâhımızın kenarından bir yere doğru koştuğunu gördüm. Yanlarında bizim arkadaşlar da vardı.

"Ne oldu?" diye sordum onlara. Ölen bir Hindunun cesedinin yakılması için odunların tutuşturulduğunu, hanımının da orada kendini eşiyile beraber yakacağını söylediler. Arkadaşlarım geri döndüklerinde, kadının kocasına sarılarak kül olduğunu söylediler. Bu olaydan sonra yine bir Hindu kadının zümrütlerle süslenerek ata bindiğini, Müslüman ve kâfir pek çok kimsenin arkadan onu takip ettiğini, önlerinde de davul zurna çalındığını gördüm. Hinduların dinî liderleri brahmanlar da kabileyle birlikteydi. Eğer bir Hindu, Hint sultanının hükümrân olduğu sınırlar içinde ölürse mutlaka sultandan izin alınması gerekir, yakma için...

Bir müddet sonra tesadüfen şöyle bir olaya tanık oldum:

Ahalisinin büyük kısmı kâfir olan Amcarî [=Amjhera] şehrinde¹⁹ bulunuyordum. Şehir emiri, Sint Sâmurresi'nden olan bir Müslümandı. Şehir çevresinde mevzilenen haydutlar yol kesip soygunculuk edince emir onlarla çetin bir savaşa girdi. Müslüman ve kâfir ahali de emirin yanında mücadeleye katıldılar. Aralarında şiddetli çarpışmalar oldu. Ahaliden yedi kâfir öldü. Bunlardan üçü evliydi. Onların hanımı olan üç kadın kendilerini yakmaya karar verdiler. Burada bir kadının, kocası hayattan göçünce kendisini yakması gayet makbul görülüyorsa da kesin bir kural değildir. Kadın, kocasının ölümünden sonra kendini yakarsa yakın çevresi ve ailesi onunla övünür, "vefalı kadın" diye. Kendisini yakmaya cesaret edemeyen kadın, kaba saba elbise giyer ve kocasına vefasızlığından ötürü aşağılanma duygusunun azabını tadar. Böyle melûl-mahzun oturur akrabalarının yanında. Ama başkaları onu kendisini yakmaya zorlayamaz.

Her neyse; bahsettiğimiz üç kadın kendilerini ateşe atmaya karar verdiği zaman dünyaya veda edercesine üç gün yiyip içtiler, güldüler, eğlendiler. Kadınlar küme küme toplandı, her taraftan koştu onların yanına. Üç gün geçti; dördüncü günün sabah alacasında her birine birer at getirildi. Tepeden turnağa süslendiler, güzel kokular süründüler ve atlara bindiler. Sağ ellerinde hindistancevizi vardı neşeyle oynamak için; sol ellerinde ayna vardı, kendilerini seyrediyorlardı... Brahmanlar onların etrafını sarmıştı. Akrabaları da yanlarındaydı. Önlerinde davullar, uzun borular ve zurnalar çalıyordu. Kâfirler etraftan şöyle sesleniyordu:

"Babama, kardeşime, anama, dostuma selâm götür benden!" Onlar da gülerek:

"Peki, tamam!" diyorlardı. Bu kadınların kendilerini nasıl ateşe attıklarını görmek için arkadaşlarımla beraber ben de ata bindim, yola koyuldum. Üç mil kadar beraber gittik. Sonunda suyu ağacı bol, gölgelik bir yere vardık. Ağaçlar arasında dört kubbe ve her kubbenin üstünde taş bir put vardı. Kubbelerin arasında gölge yoğunluğundan ötürü neredeyse hiç güneş ışığı görmeyen bir havuz bulunuyordu. Hak Teâlâ bizi korusun, burası cehennem köşelerinden bir köşeydi sanki!

Oraya geldiğimiz vakit üç kadın da havuza dalmıştı. Üzerlerindeki güzel elbiseleri ve süsleri çıkararak yoksullara dağıttılar. Onlara kaba pamuktan dikişsiz kumaşlar getirildi. Bunların bir kısmını bellerine, diğer bir kısmını da başlarına ve omuzlarına sardılar. Havuzun kenarında çukur bir yerde ateş yakıldı. Ateşin üstüne küncit [=küncad] yağı²⁰ döküldü. Küncet, susam demektir. Alevler iyice arttı. Çevrede onbeş kadar adam vardı, ellerinde çalı demetleri ve on civarında kütük bulunuyordu. Davul zurna çalanlar yakılacak kadının gelmesini bekleyerek ayakta duruyorlardı. Kadın yavaş yavaş ilerlerken ateşi görüp ansızın korkuya kapılmasın diye erkekler ellerinde tuttıkları büyük bir perde ile kızıl alevi örttüler.

Kadınlardan birini gördüm, yaklaşıp sert bir hareketle örtüyü erkeklerin elinden çekti aldı, gülererek şöyle dedi:

"Mârâmî tersânî ez âteş? Men mîdânem û âteşest, rehâkünî mârâ!"

Anlamı şudur:

"Beni ateşle mi korkutuyorsunuz? Onun ateş olduğunu biliyorum, bırakın beni!" Sonra ateşe saygı amacıyla ellerini başının üstünde bağlayarak bıraktı vücudunu alevlere... Bu sırada davullar, zurnalar ve borular çalındı. Adamlar ellerindeki odunu ateşe atmaya başladılar. Diğerleri de kadın hareket etmesin diye tam üstüne yığıldılar yakıtları! Sesler yükseldi. Feryad ü figan arttı. Bu feci manzarayı görünce az kalsın atımdan düşecektim. Allah'tan, arkadaşlarım yardımına koştu. Yüzümü yıkadılar da kendime geldim, derhal oradan döndüm..

Hintliler kendilerini boğmak için de böyle yaparlar. Pek çoğu kendi arzularıyla Kenk [=Ganj] nehrine²¹ atlayarak boğulur. Ahali bu ırmağı hacı olmak amacıyla ziyaret eder. Yakılan cesetlerin külleri de buraya atılır. Onlar Kenk nehrinin cennetten çıktığına inanıyorlar. Kendini Kenk'e atmak üzere su kenarına gelen kimse orada bulunanlara şöyle seslenir:

*"Sanmayın ki dünya dertlerinden,
Yahut fakirlikten dalarım suya!
Tek amacım var; içimden geçen,
Hep yakın olmak Yüce Kûsây'a!"*

Kûsây [=Kusây] onların dilinde yüce Allah'ın ismidir.²² Adam kendini atar. Kesin olarak boğulunca onu çıkartırlar sudan, yakarlar ve külünü nehre salarlar.

[Sersetî, Hansî ve Mes'ûdabad]

Şimdi ilk sözüme dönelim, kaldığımız yerden devam edelim:

Acûdehen şehrinden çıkıp dört gün yol teptikten sonra Sersetî'ye²³ ulaştık. Burası büyük bir şehirdir ve pirinci boldur. Yörede yetiştirilen iyi cins pirinç başşehir Dihlî'ye gönderiliyor. Şehrin senelik geliri gayet yüksek. Ne kadar olduğunu Hâcib [=Mabeyinci] Şemseddîn Bûşenci bana söylediye de unuttum.

Buradan çıkıp Hansî²⁴ şehrine yöneldik. Hansî, Hint ülkesinin mimarî bakımdan sağlam, güzel ve kalabalık şehirlerindedir. Muhteşem bir suru var; anlatılanlara göre bu suru kâfirlerin büyük hükümdarlarından Tûra²⁵ yaptırmış. Onun hakkında hikâyeler, efsaneler anlatılır. Hindistan başkadısı Sadr-ı Cihân Kemâleddîn ile kardeşi ve sultanın hocası Kutlû Hân bu şehrin ahâlisindedir. Sadr-ı Cihân'ın diğer kardeşleri olan Nizâmeddîn ve Şemseddîn de burada kalıyorlar. Şemseddîn dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini Allah'a adamıştı. Daha sonra ulu şehir Mekke'de yalnızlığı seçmiş, orada vefat etmiştir.

Hansî'den çıktık. İki gün sonra Mes'ûdabad'a vardık.²⁶ Burası Dihlî'den on mil uzaktadır. Üç gün kaldık. Hansî ile Mes'ûdabad şehirleri büyük melik Hûşenc b. Melik Kemâl Kûrk'un idaresi altındadır. Kûrk [=Gurk] kurt manasına geliyor. İlerde bundan bahsedeceğiz.

Hint ülkesinin payitahtı olan Dihlî'ye yöneldiğimiz sırada hükümdar, buraya on günlük mesafede bulunan Kınave [=Kanuc] taraflarındaydı. Başşehirde ise annesi Mahtûme-i Cihân ile veziri Havâce-i Cihân Ahmed b. İyâs oturuyordu. Ahmed b. İyâs, Rum [=Anadolu] asıllıdır. Cihân, dünya demektir.

Vezir bizi karşılamak üzere dostlarını gönderdi. Ayrıca her birimizle görüşmek için kendi seviyemizde adamlar ayarladı. Beni karşılamak için görevlendirdiği kişiler arasında Şeyh Bistâmi, Hâcibu'l-ecânib [=misafir karşılayan mabeyinci] Şerif Mâzendarânî ve Kunnara diye tanınan fıkıh bilgini Alâeddîn Multânî vardı. Vezir, sultana daha önce bahsettiğimiz posta sisteminin yaya türü olan dâve ile haber gönderdi. Mes'ûdabad'da kaldığımız üç gün içinde mektubun cevabı geldi. Üç gün sonra da kadılar, fıkıh bilginleri, şeyhler ve ileri gelen bazı emirler bizi karşıladılar. Hindistan'da beylere mülûk [=hükümdarlar] denilir. Yani, Mısır ve benzeri yerlerde emir denilen adama Hindistan'da melik denilir.

Sultan nezdinde gayet saygın biri olan Şeyh Zahîrüddîn Zencânî de bizi karşılamaya gelenler arasındaydı.

Mes'ûdabad'dan çıktık, Bâlem köyü yakınlarına indik.²⁷ Burası sultanın yakın dostlarından Seyyid Şerif Nâsireddîn Mutahhar Evherî'ye aittir. Ertesi gün Hint ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye ulaştık. Dihlî çok büyük bir şehir. Bütün güzellikleri ve sağlamlığı kendinde toplamış diyebilirim! Çevresini saran surun dünyada benzeri yok. Dihlî, Hindistan şehirlerinin, belki de doğudaki bütün İslâm şehirlerinin en büyüğüdür.

KIRKINCI BÖLÜM

DİHLÎ'NİN [=DELHİ] ÖZELLİKLERİ

Kırkinci Bölüm Notları

Dihlî'nin sahası geniş, binaları çoktur; birbirine komşu dört şehirden oluşmaktadır. Ancak bu şehirlerden sadece birine Dihlî denilmesi mûtat hâle gelmiştir. Tarihi çok eskidir.¹ İlk defa kâfirler tarafından kurulmuş olan bu şehir beşyüzseksendört yılında fethedildi.

İkincisi Sîrî² adını taşıyor. Buraya Dârülhilâfe de denilir. Abbâsî halifesi Müstansır'ın torunu Gıyâseddîn buraya geldiği zaman sultan ona hediye etmiş bu şehri. İlerde bahsedeceğimiz Sultan Alâeddîn ile oğlu Kutbeddîn de burada otururlardı.

Üçüncü şehir, huzuruna çıktığımız Hint hükümdarının babası olan Sultan Tuğluk'un anısına Tuğlukabâd diye anılır.³ Burası Sultan Tuğluk tarafından kurulmuştur. Şehrin nasıl inşa edildiğine dair şöyle bir söylence var:

Bir gün Sultan Kutbeddîn'in huzuruna çıkan Tuğluk şöyle der:

"Ey Hünd-ı Âlem! [=Cihan Hükümdarı] burada bir şehir kurarsan gayet yerinde bir iş yapmış olursun!" Kutbeddîn bu söze alaylı cevap verir:

"Eh, sen hükümdar olduğun zaman yaparsın bunu!" Hak Teâlâ'nın izni ve takdiri ile Tuğluk tahta geçince bu şehri inşa eder ve kendi adını verir!

Dördüncü şehir Cihânpenâh adını taşımaktadır.⁴ Şu anda Hint hükümdarı olan Muhammed Şâh tarafından yaptırılmıştır. Muhammed Şâh bu dört şehri tek bir sur içine almaya teşebbüs etmiş, birazını da yapmıştır. Ama sonunda bu işin çok büyük masraflara yol açacağını düşünerek vazgeçmiştir.

Dihlî Şehrini Suru ve Kapıları

Dihlî şehrini kuşatan surun dünyada bir benzeri yoktur. Surun duvarları onbir arşın genişliğindedir. Bu duvarın içine açılan büyük hücrelerde gece bekçileri ile kapı muhafızları oturur. Ayrıca ambar adı verilen yiyecek depoları ile mancınıklar ve Ra'âde denilen⁵ ateş fırlatan hafif toplara ait mahzenler, sur içindeki bu büyük odalarda korunmaktadır. Ben bu tür bir ambardan çıkarılan pirincin tadının değişmediğine tanık oldum; rengi biraz kararmışsa da lezzetini korumuştur. Aynı şekilde bu mahzenlerden çıkarılan küdrûyu, yani Hint diyarına özgü darıyı gördüm. Bütün bu yiyecekler ve tahıl tam doksan sene önce hükümdar olan Sultan Balaban tarafından buralara konulmuş!

Piyade ve süvari askerler bu surun üstünde şehrin bir ucundan diğer bir ucuna gidebilirler. Sur duvarında, şehir tarafına bakan kemerler ışık alır. Duvarın alt tarafı taştan, üst kısmı ise tuğladandır. Burçlar, çok fazla ve birbirine yakındır.

Şehrin yirmisekiz kapısı var. Bu ülkede kapıya dervâze denilir. Kapıları şöyle sayabiliriz:

Bedâun Kapısı; en büyük çıkıştır.

Mindevey Kapısı; tahıl çarşısı bu taraftadır.

Cül [=Gül] Kapısı; hemen yanında bağ ve bahçeler bulunur.

Şâh Kapısı; adını bir adamdan alır.

Bâlem [=Palem] Kapısı; yukarıda bahsettiğimiz Bâlem köyünden alır adını.

Necîb Kapısı; adını bir şahıstan alır.

Kemâl Kapısı; adını bir şahıstan alır.

Gazne Kapısı; adını Horasan bölgesinde bulunan Gazne şehrinden almıştır. Bu kapı musallâ-yı îd denen [bayram namazlarının kılındığı büyük] düzlüğe ve mezarlığa açılır.

Becâl İsa Kapısı; bu kapının hemen dışında Dihlî Mezarlığı bulunur. Gayet bakımlı bir kabristandır bu. Orada durmadan kubbe inşa ederler. Her kabirde kubbe olmasa bile mihrabımsı bir oval yükseltinin bulunması şarttır. Mezarlığın her yanına kulşenbe [=şebboy], raybûl ve nesrin gibi çiçekler dikilir.⁶ Burada çiçek, hiçbir mevsimde bitmez, sürekli yetişir!

Dihlî Câmii

Dihlî Câmii'nin⁷ alanı geniştir. Duvarı, çatısı ve zemini güzel yontulmuş ve sağlam bir şekilde kurşunla birbirine bitştirilmiş beyaz taşlarla örülüdür. Bu câmiin yapılışında bir tek tahta parçası bile kullanılmamıştır! Onüç kubbesi ve bir minberi tamamen taştandır. Dört de avlusu vardır. Mabedin tam ortasında hangi madenden olduğu bilinmeyen büyük bir sütun bulunuyor. Oralı bilge kişilerden birinin bana anlattığına göre bu sütuna yedi maden anlamında "Heftcûş" [=Heftgûş] deniliyor.⁸ Bu direğin gerçekten yedi madenden oluştuğuna o bilge de inanıyor. Sütunda işaret parmağı kadar bir şerit çok güzel süslenmiştir. Oradan güçlü bir ışıltı çıkıyor. O kısma demir işlemez! Sütunun uzunluğu otuz arşındır. Beline sarık sardık, tam sekiz arşın geldi!

Câmiin doğu kapısı yakınında yere yıkılmış iki büyük bakır put vardır.⁹ Câmiye girip çıkanlar birbirine taşla birleştirilmiş olan bu putlara ayak basarlar. Bu câmiin yerinde daha önce "budhane" varmış, –budhane, put evi demektir– daha sonra câmie çevrilmiş burası. Kuzey avlusunda bulunan minarenin İslâm ülkelerinde eşi benzeri yoktur. Câmiin diğer bölümleri beyaz taştan, bu minare ise kırmızı taştan inşa edilmiştir. Son derece yüksek olan minarenin ucu beyaz mermerden, şerefeleri saf altından yapılmıştır. Merdiveni fil alacak kadar geniştir! Sözüne güvenilir bir adam bana, minare yapıldığı vakit taş yüklü bir filin yukarıya kadar çıktığını anlattı. Bu minare Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın soyundan gelen Muizziddîn b. Nâsıreddîn'in eseridir.¹⁰ Sultan Kutbeddîn batı avlusunda daha büyük bir minare yaptırmaya kalkışarak üçte bir kısmını inşa etti ise de tamamlayamadan ölmüştür. Arkasından gelen Sultan Muhammed işi tamamlamaya niyetlenmiş ama bunda bir uğursuzluk var diyerek minareyi bitirmekten vazgeçmiştir. Minare, büyüklüğü ve merdiveninin üç fili yan yana alacak denli geniş olması sebebiyle dünyanın en müthiş eserlerinden sayılır. İnşa edilen üçte bir kısmı, neredeyse kuzey avludaki minarelerin yüksekliği kadardır! İnşası yarım kalmış bu devasa

yapıya çıkararak şehrin evlerinden çoğunu görme şansına eriştim. Şehrin surları gayet yüksek olmasına rağmen buradan bakınca alçak gözüküyordu. Yerden bakan kimse genişliğinden ötürü. minarenin yüksekliğini anlayamaz, Ama ben bu şerefeden aşağı baktığımda insanları mini bebeler gibi görüyordum!

Sultan Kutbeddîn Dârülhilâfe adıyla bilinen Sîrî'de bir câmi yaptırmak düşüncesindeymiş; ancak sadece kible tarafındaki duvarı ve mihrabı tamamlayabilmiştir. Bu mihrap beyaz, siyah, kırmızı ve yeşil mermerden yapılmış şahane bir yapıdır. Eğer tamamlanabilseydi dünyada eşi olmazdı! Sultan Muhammed bunu bitirmeye teşebbüs etmiş, lâkin iş için ne kadar masraf çıkacağını belirlemekle görevlendirdiği yetkin kimselerin "Otuzbeş leke ihtiyaç var!" demesi üzerine vazgeçmiş tamamlamaktan.

Yakın adamlarından biri bana şöyle dedi:

"Sultan Muhammed masrafı çok gördüğü için değil, evvelce Kutbeddîn kendi minaresini bitirmeden öldürüldüğü için bu işe yanaşmadı. Çünkü 'Uğursuzluk var bu işte' diye düşünüyordu!"

Dihlî Şehrinin Dışındaki Büyük Göletler

Dihlî dışında Sultan Şemseddîn Lelmiş tarafından yapılmış büyük bir gölet var. Ahali su ihtiyacını buradan karşılıyor. Bu büyük gölet Cuma namazının kılındığı musallâya [=geniş düzlüğe] yakındır, birikmiş yağmur sularıyla doludur. Boyu tahminen iki mil, eni ise bunun yarısı kadar. Göletin namazgâh tarafına düşen batı yakası birbiri üzerine konulmuş yükselteler şeklinde taş bölmelerden oluşur. Her bölmenin altında bir merdiven bulunuyor. Böylece suyun bulunduğu yere kadar iniliyor. Bu bölmelerin yanında taştan yapılmış kocaman bir kubbe, onların içinde de gezme ve dinlenme amacıyla gelenlerin oturacağı peykeler vardır. Havuzun ortasında renkli taşlardan yapılmış iki katlı muhteşem bir kubbe var. Su çoğaldığı zaman bu kubbeye ancak kayıklarla ulaşılabilir. Su azalınca ahali rahatça içine girebiliyor. Kubbe içinde küçük bir mescit bulunmaktadır. Burada vakitlerini ibadetle geçiren, kendini Allah'a adanmış dervişler oturur. Havuzun civarındaki sular çekilince geride kalan toprağa şekerkamışı, salatalık, balkabağı, karpuz ve kavun ekerler. Burada yetişen kavun çok tatlı ise de ufaktır.

Dihlî ile Dârülhilâfe arasında bir gölet daha var. Bu gölet, Şemseddîn'inkinden daha büyük. Etrafında tahminen kırk kubbe yer alıyor! Civarda çalgıcılar oturmaktadır. Onların oturduğu yere Tarbabad denilir. Burada çalgıcılara ait muazzam bir çarşı vardır. Ayrıca yine onlara ait büyük bir câmi ve küçük mescitler bulunuyor. Orada oturan kadın sâzendelerin Ramazan ayında civardaki mescitlerde toplanarak teravih namazı kıldıklarını duydum! Bunların namaz kıldırmak için özel imamları vardır. Kadın çalgıcıların sayısı bir hayli kabarıktır. Erkek şarkıcılar da böyle yaparlarmış [=namazı bu tür özel mescitlerde kılarlarmış]. Emir Seyfeddîn Gadâ Mühennâ'nın düğün yemeğinde, çalgıcı adamların dizleri altında birer seccade taşıdıklarını, ezanı duyar duymaz abdest tazeleyip namaz kıldıklarını gördüm!

Dihlî'de Bazı Ziyaret Yerleri

Bunlar arasında Şeyh Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî'nin kabrini sayabiliriz. Halk buraya çok hürmet gösteriyor. Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî,¹¹ fakir, borçlu yahut kızının çeyizini hazırlamaktan aciz kalıp

kendisine başvuranlara ilâhî lütfun eseri olarak altın ve gümüş kekler verdiği için Kâkî adıyla tanınmış. Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Bir diğer ziyaretgâh, fıkıh bilgini Nûreddîn Gürlânî'nin kabridir. Bir diğeri de Alâeddîn Kirmânî diye bilinen fakihin kabridir. Bu adamın bereketi apaçık, manevî ışığı parlaktır. Bulunduğu yer, Cuma namazgâhının kiblesini de gösterir. Bu civarda daha pek çok ermişin kabri var. Hak Teâlâ onların manevî havasıyla bizi bereketlendirsın.

Dihlî'nin Bazı Bilgin ve Ermişleri

Bunlardan biri Şeyh Mahmûd Kubbâ'dır. Bu adam, salihlerin büyüklerindedir. Görünürde malı mülkü yok ama geleni gideni yediriyor; herkese altın, gümüş ve elbise dağıtıyor. Bu yüzden ahali onun, Hak Teâlâ'nın gizli hazineleriyle ödüllendirildiğine inanıyor. Bu adamın pek çok kerameti görülmüştür; o bir velidir. Onu defalarca gördüm; bereketi bana da tesir etti!

Bir diğer şeyh, dinine bağlı bilge insan Alâeddîn Nilî'dir. Doğrusunu Allah bilir ya sanki Mısır'ın Nil nehrine mensup, orayla ilgisi var. Bu adam, sufi bilgin Nizâmeddîn Bedâunî'nin müritlerindedir. Her Cuma vaaz verir; önünde niceleri tövbe eder, saçlarını keser, coşar, kendinden geçip bayılır.

[Şeyh Alâeddîn'in Vaazının Etkisine Dair Kısa Bir Anekdöt]

Bir gün onun vaazına tanık oldum; huzurunda bulunan hafız şu âyetleri okudu:

"Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir. Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş bir hâlde görürsün. Onlar sarhoş değildirler ama Allah'ın azabı çok dehşetlidir!"¹²

Daha sonra Alâeddîn bu âyeti tekrar edince mescidin köşesinden kuvvetli bir çığlık duyuldu. Şeyh efendinin aynı âyeti bir defa daha okumasıyla çığılığı atan derviş ikinci bir narayla yere düşüp ruhunu teslim etti! Ben de onun cenaze namazını kılanlar arasındaydım.

[Dihlî Bilginlerine Devam]

Bu bilginler arasında iyi yürekli, güzel huylu, kendini Allah'a adanmış Sadreddîn Kuhrânî'yi sayabiliriz. Bu adam gündüzlerini oruçla, gecelerini de namazla geçirirdi. Dünyayı elinin tersiyle bir tarafa atmıştır! Sırtında sade, kaba bir hırka vardı. Hükümdar ile devlet büyükleri ziyaretine gelirler ama o onlarla görüşmez! Hattâ sultan; dervişlere, yolculara ve gariplere yemek yedirmesi için birkaç kasabanın gelirini onun emrine vermek istediği hâlde bunu almamıştır. Hükümdar bir gün onu ziyaret ederek onbin dinar takdim etmiş fakat Sadreddîn kabul etmemiştir! Söylentilere göre Sadreddîn üç günde bir yemek yer, bu konuda yapılan uyarılara şöyle cevap verirmiş:

"Mecbur kalmadıkça, ölümle burun buruna gelmedikçe yemem!"

Bir diğer bilgin ise Allah'ın yakınlığını ve sevgisini kaybetmekten korkan, kendini ibadete adayan, çağının yüzakı Kemâleddîn Abdullah Gârî'dir. Bu adam, Şeyh Nizâmeddîn Bezvânî'nin [=Bedâunî'nin] Dihlî şehri dışında zaviyesi yakınında bulunan bir mağarada kaldığı için "Gârî" yani

mağaralı lakabıyla ünlenmiştir. Onu bu bu mağarada üç kez ziyaret ettim.

Kemâleddîn Abdullah'ın Bir Kerameti

Bir hizmetçi kölem vardı. Yanımdan kaçarak bir Türkün eline düştü. Onu çekip almak istedim. Fakat Şeyh Abdullah Gârî bana şöyle dedi:

"Bu köle sana yaramaz, kesinlikle onu alma!"

Türk, anlaşma taraftarı olduğu için yüz dinara uyuştuk. Parayı ondan aldım, köleyi tamamen ona bıraktım. Aradan altı ay geçti; duyduk ki köle efendisini öldürdüğü için sultanın huzuruna getirilmiş, sultan da bu köleyi efendisinin [=Türkün] çocuklarına teslim etmiş. Onlar da köleyi idam etmişler.

Kemâleddîn Abdullah'ın bu kerametini görünce ondan ayrılmadım; dünyayı terkedip tüm servetimi dervişlere, gariplere dağıttım. Onun yanında bir süre kaldım.

Bu müddet içinde şeyhin onbeş yirmi gün iftar etmeksizin oruç tuttuğunu ve çoğu gecelerini namaz kılmakla geçirdiğini gözlerimle gördüm. Fakat bu sade hayatı sürdüremedim. Nihayet sultan beni aramak için adam gönderdiğinde tekrar döndüm yalancı dünyaya! Hak Teâlâ sonumuzu hayreylesin! Bu meseleyi ve tekrar dünyaya kapılışımı inşallah ilerde anlatacağım.

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

DİHLÎ'NİN FETHİ VE ART ARDA GELEN HÜKÜMDARLAR

Kırkbirinci Bölüm Notları

Sadr-ı Cihân lakabıyla anılan, Hint ve Sint diyarının kadî'l-kudatlığını [=başkadılığını] yapan Kemâleddîn Muhammed b. Burhân Gaznevî'nin bana anlattığına göre Dihlî şehri gâvur elinden beşyüzseksendört yılında alınmıştır.¹ Şehirdeki büyük câmiin mihrabında bu tarihin yazılı olduğunu da gördüm. Kemâleddîn Gaznevî'nin bildirdiğine göre Dihlî şehri Emir Kutbeddîn Aybek tarafından fethedilmiş, İslâma açılmıştır.

Kutbeddîn Aybek, kumandan anlamına gelen Sipâhsâlâr² lakabıyla tanınıyordu.³ Aslında o Gazne ve Horasan hükümdarı Sultan Şihâbeddîn Muhammed b. Sâm Cûrî'nin [=Gûrî]⁴ kölelerindendi. Sultan Şihâbeddîn, Hindistan'ın fethine ilk teşebbüs eden Sultan Mahmûd b. Subek Tikîn'in [=Sebuk Tekin] oğlu İbrahim'in de topraklarını almıştı. Şihâbeddîn'in büyük bir orduyla gönderdiği Aybek, Hak Teâlâ'nın yardımıyla Lâhûr⁵ [=Lahor] şehrini de almıştır. Buraya kurulan Kutbeddîn gücünü ve şöhretini artırıyor. Onu çekemeyenler sultana haber gönderiyorlar. Hükümdarın yakın adamları ve can dostları; Kutbeddîn'in, Hindistan'ın tek hâkimi olma aşkıyla yandığını, bu yüzden isyan bayrağını çektiğini söylüyorlar. Haber Kutbeddîn'e ulaşınca yerinde duramıyor, hemen harekete geçerek geceleyin Gazne şehrine varıyor. Hakkında uydurma haber üretenler duymadan sultanın huzuruna çıkıyor o!

Ertesi sabah Sultan Şihâbeddîn her zamanki gibi tahta otururken Kutbeddîn Aybek'i tahtının alt tarafına gizliyor. Aybek'e dair iftira ve dedikodu üretenler bir bir gelip yerlerine kurulunca sultan, hemen Aybek'in durumunu soruyor onlara. Onlar da Kutbeddîn Aybek'in isyan ettiğini ifade ederek;

"Bu adam hükümranlığınızı ele geçirmek istiyor!" diyorlar. Sultan Şihâbeddîn ellerini birbirine vuruyor, ayağıyla da tahtın alt tarafını tıklatarak;

"Aybek!" diye seslenince Kutbeddîn:

"Buyrun Efendimiz!" diyerek iftiracıların karşısına çıkıyor. Sultanın yakınları ve nedimleri bu zor durum karşısında önce hayrete sonra dehşete düşüyorlar! Sanki pişman olmuş gibidirler. Yerleri öpmeye başlıyorlar. Sultan, Aybek'in Hindistan'a dönmesini emrederek ötekilere şöyle diyor:

"Bu suçunuzu bağışladım! Ama bir daha kesinlikle Aybek aleyhine laf etmeyesiniz!" Böylece Kutbeddîn Aybek, Hint diyarına dönerek Dihlî ve diğer şehirleri fethediyor. İşte İslâm ta o dönemden bu zamana kök salmış, istikrar bulmuştur bu topraklarda. Kutbeddîn, ruhunu teslim edinceye dek bu ülkede kalmıştır.

Sultan Şemseddîn Lelmiş

Sultan Şemseddîn Lelmiş,⁶ Dihlî şehrinde bağımsız hükümranlık eden yöneticilerin ilkidir. Tahta geçmeden önce Emir Kutbeddîn Aybek'in başyardımcısı ve ordu komutanıydı; zira onun memlûku [=kapıkulu] olarak işe başlamıştı. Kutbeddîn vefat edince kendisinin hükümranlık hakkına sahip

olduğunu savundu. Şehir halkından biat etmelerini istedi. Önde Kadî'l-kudât [=Başkadı] Vecîhüddîn Kâsânî olduğu hâlde bilginler onun huzuruna gelerek dizildiler. Başkadı Vecîhüddîn, kural gereğince onun yanına oturdu. Sultan, bilginlerin konuşmak istedikleri asıl meseleyi [=kölelik mevzuunu] açacaklarını anlayınca oturduğu minderin bir ucunu kaldırdı: Orada Lelmiş'in azat edildiğini gösteren bir yazı vardı. Başkadı ile bilginler bu yazıyı okuyunca derhal ona katıldıklarını bildirdiler, biat ettiler. Böylece Şemseddîn Lelmiş köle statüsünden çıkıp azatlığını belgelendirmiş oldu ve yirmi sene hükümdarlık etti. Bu adam erdemli, iyiliksever biriydi. Daima âdil olmuştur.

Zulme uğrayanların hakkını alma konusunda şiddete başvurmaktan çekinmezdi. Hint halkının tümü beyaz elbise giyer. O, mazlumların ve şikâyetçilerin renkli elbise giymesini emretti. Halkın dertlerini dinlediği özel günlerinde veya atla gezintiye çıktığı zamanlarda renkli giyinmiş bir kimse gördüğü zaman ona zulmeden bulur, hakkını alırdı ondan.⁷ Bu konuda diğer hükümdarları geride bırakacak dereceye geldi ve şöyle dedi:

"Bazılarına geceleri de zulüm yapılır! Bunların hakkını almakta da hızlı davranmak istiyorum!"

Bu sözlerinden sonra sarayının kapısına, iki burcun üstüne iki mermer aslan heykeli koydurttu. Bu heykellerin boynuna zincirler bağladı. Zincirlerin ucunda koca bir çan vardı. Haksızlığa uğramış bir zavallı gece vakti gelip çanı sallarsa, sultan bunu işitir işitmez yerinden kalkar, tarafları dinler ve meseleyi çözerdi. Sultan Şemseddîn vefat ettiğinde geriye Rükneddîn, Muizziddîn ve Nâsireddîn adında üç erkek ve Radiye isminde bir kız evlât bırakmıştı. Radiye, Muizziddîn'in öz kardeşidir. Sultanın ölümünden sonra Rükneddîn tahta geçmiştir.

Sultan Rükneddîn b. Şemseddîn

Rükneddîn,⁸ babasının vefatından sonra tahta geçince kardeşi Muizziddîn'i öldürerek işe başladı. Radiye, Muizziddîn'in özbeöz kardeşiydi; hoşnutsuzluğunu hemen gösterdi. Rükneddîn onun da öldürülmesini istedi. Rükneddîn bir Cuma günü namaz kılmak için saraydan ayrılırken Radiye mazlumlar gibi renkli elbise giymiş; büyük câmi yakınında bulunan ve devlethane adıyla bilinen eski sarayın damına çıkmıştı. Oradan halka seslendi:

"Kardeşim Rükneddîn, öz kardeşim Muizziddîn'i yok etti. Şimdi de beni ortadan kaldırmayı düşünüyor!" Bu cümleden sonra babası Şemseddîn Lelmiş'in halka yaptığı iyilikleri birer birer hatırlattı. Bu etkileyici nutkun ardından ahali akın akın toplandı, mescitte bulunan Rükneddîn'e hücum ettiler. Onu yaka paça tutup Radiye'nin huzuruna getirdiler. Radiye onların karşısına çıkıp kesin buyruğu verdi:

"Öldüren öldürülür!" Kardeşine kisas olsun diye onu temizlediler. Son birader Nâsireddîn yaşça pek küçük olduğundan halk Radiye'nin başa geçip ülkeyi yönetmesi konusunda oybirliğine vardı.

Kadın Hükümdar Radiye

Rükneddîn öldürülünce ordu, onun kızkardeşinin tahta geçirilmesini uygun bulmuştu. Radiye hemen hükümdar ilân edildi ve dört sene ülkeyi yönetti.⁹ Bu kadın okunu ve sadağını yanına alıp devlet erkânıyla yola çıktığında onun erkek gibi ata bindiği ve yüzünü örtmediği görülürdü.

Bir müddet ülkeyi yöneten Radiye "zenci kölesiyle beraber olduğu" suçlaması ortaya atılınca tahttan indirildi ama öldürülmedi. Kendi sülâlesinden bir adamla evlendirildi. Onun yerine kardeşi Nâsireddîn hükümdar oldu.

Sultan Nâsireddîn b. Şemseddîn

Radiye tahttan indirilince küçük kardeşi Nâsireddîn¹⁰ başa geçerek bir süre bağımsız hükümdar olmuştur. Sonra isyan bayrağını çeken Radiye ile eşi, artlarından gelen köle ve bozguncularla birlikte Nâsireddîn'le savaşmak üzere yola koyuldular. Nâsireddîn ise naibi [=sağ kolu, vekili] olan ve kendinden sonra tahta geçme şansını yakalayan kölesi Gıyâseddîn Balaban ile beraber yola düştü; onların üzerine yürüdü. Taraflar arasında meydana gelen çetin savaşta Radiye'nin kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı, Radiye kaçtı. Firar esnasında büyük sıkıntılar çekti. Açlık tehlikesiyle karşılaştı. Nihayet tarla sürmekte olan bir çiftçiye rastlayınca çarnaçar ondan yiyecek istedi. Adam ona bir parça ekmek verince bunu atıştırdıktan sonra uykuya daldı. Her zamanki gibi erkek giysisi vardı üzerinde. Lâkin uyuyan Radiye'ye bakan çiftçi, giysisinin iç kısmında altın ve inciyle [bezeli] bir kaftan görünce karşısındakinin kadın olduğunu anladı; onu öldürdü, soydu, atını gasbetti, cesedini ise kendi arazisine gömdü! Bu arada elbiselerinin bir kısmını alıp satmak için çarşıya götürdüğünde pazar esnafı onun durumundan kuşkulandılar; tuttukları gibi şihnaya çıkarttılar. Şihna, zaptiyebaşı demektir. Zaptiyebaşı ona dayak atınca dili çözüldü:

Radiye'yi öldürdüğünü itiraf etti, gömülü olduğu yeri de onlara gösterdi. Cesedi çıkardılar, yıkadılar, kefenlediler ve oraya gömdüler. Üzerine de kubbe diktiler. Bu kabir, şu anda ziyaret edilen ve bereketli olduğu kabul edilen bir yerdir! Şehirden bir fersah uzaklıkta Cûn nehri [=Cumna yahut Yamuna] diye bilinen suyun kenarında kuruludur bu ziyaretgâh.

Radiye'den sonra devletin sahibi olan Nâsireddîn yirmi sene götürdü işi. İyi adamdı. Yüce kitap *Kur'an*'ı istinsah eder, yazdığı mushafları satarak kazandığı parayla geçimini sağlardı. Kadı Kemâleddîn, onun kaleminden gayet güzel ve doğru yazılmış bir mushafı bana göstermiştir.

Sonra vekili Gıyâseddîn Balaban onu öldürmüş, ardından kendisi hükümdar olmuştur. Bu Balaban'ın tuhaf bir hikâyesi var; anlatacağız.

Sultan Gıyâseddîn Balaban

Balaban,¹¹ efendisi Sultan Nâsireddîn'i öldürünce onun ardından hükümdar olarak yirmi sene tahtta kaldı. Daha önce de yirmi sene Nâsireddîn'e naiplik [=başyardımcılık, vekillik] etmişti. Balaban, sultanların iyilerindendi. Adaletli, yumuşak huylu, sabırlı ve erdemli bir insandı. Güzel ahlâkından olacak, bir konak inşa ettirmiş ve ona Dâru'l-Emn [=Huzur Yurdu] adını vermişti. Borçlu olan kişi bu konağa girdiğinde borcu ödenir, buraya korkuyla süzülen ferahlık bulurdu. Bir cinayet işleyip konağa başvuran adamın davacıları hoşnut edilir; yani ölenin diyeti ödenirdi. Kısaca çeşitli suçlar işleyerek konağa giren kimse ile onun peşinde olan şikâyetçi arasındaki mesele güzelce halledilirdi. Sultan Balaban vefat edince Huzur Yurdu'na gömülmüştür. Ben onun kabrini ziyaret ettim.

Gıyâseddîn'in Garip Hikâyesi

Anlatılanlara göre Buhara dervişlerinden biri, hor görülen kısa boylu tıknaz Balaban'ı görünce ona

şöyle seslenir:

"Ey Türkek! [=Türkcük]" Bu sözcük, küçümseme ifade eden bir deyimdir. Balaban karşılık verir:

"Buyurunuz efendim!" Derviş bu cevaptan hoşlanarak devam eder:

"Bana şu narlardan satın al!" Eliyle çarşıda satılan narı işaret etmektedir. Balaban:

"Derhal!" diyerek cebindeki yegâne kuruşları çıkarır, derviş için nar alır. Öteki, narları elinde tutarak şöyle der:

"Sana Hint mülkünü armağan ettik!" Balaban kendi elini öperek:

"Aldım, kabul ettim, gönlüm hoş oldu!" der. Bu emel gönlünde yer bulur; ta derûnuna kök salar.

Sultan Şemseddîn Lelmiş kendine köle satın almak üzere bir taciri Semerkand, Buhara ve Tirmiz'e gönderir. Adam yüz kadar köle satın aldığı anda bunların arasında Balaban da bulunmaktadır. Tacir, köleleri hükümdarın huzuruna çıkardığında –demin belirttiğimiz gibi Balaban tıknaz ve çirkin olduğundan– diğerlerini beğenir sultan ve şöyle seslenir:

"Bunu almam!" Balaban derhal söz söyler:

"Ey Cihan Sultanı! Bu köleleri kim için satın aldın?" Hükümdar gülümseyerek:

"Onları kendim için satın aldım" der. Balaban karşılık verir:

"Beni de Allah için satın al öyleyse!" Hükümdar:

"Peki!" diyerek bu ricayı kabul eder; onu hizmetkâr köleleri arasına katar. Ama Balaban hor görülmekte, su taşıyıcıları arasında yerini almaktadır.

Bu arada yıldız ilmini bilenler Sultan Şemseddîn'e şöyle demektedirler:

"Kölelerinden biri hükümdarlığı oğlunun elinden alacak!" Müneccimler bunu habire söylemektedirler ama sultan iyilikseverliği, dinî tutumu ve adaleti sebebiyle onların sözlerine kulak vermemektedir. Nihayet bu mesele şehzâdelerin anası olan büyük hatuna açıldığında o konuyu hükümdara arzeder; onu etkiler. Böylece müneccimleri çağırarak sorar:

"Görseniz, evlâdımın mülkünü ele geçirecek köleyi tanır mısınız?" Müneccimler bir ağızdan:

"Evet! Bizde onu tanıyacak belge ve alâmet vardır!" derler. Sultan kölelerinin huzura çıkarılmasını emreder. Sınıf sınıf köleler onun önünden geçmek üzere dizildiğinde oturur, seyreder. Müneccimler dikkatle bakmakta ve şöyle demektedirler:

"Eh, henüz görmedik onu..."

Güneş tepeye çıkmış, öğlen gelip çatmıştır. Sakalık yapan köleler birbirlerine dönerek:

"Acıktık, dirhemlerimizi şuracığa koyalım da içimizden birini çarşıya gönderelim, yiyecek bir şeyler alsın bize!" derler.

Paraları toplayıp Balaban'ı gönderirler pazara. Çünkü aralarında ondan daha aşağı ve hor biri yoktur! Balaban onların ihtiyacını gittiği ilk çarşıda bulamadığı için başka bir çarşıya uğrar. Bir hayli gecikmiştir. Bu arada sultanın huzuruna çıkma sırası sucular [=sakalar] taifesine gelmiş, Balaban henüz çarşıdan dönmediği için arkadaşları onun tulumuyla su kabını bir çocuğun omuzuna koyarak geçişi tamamlamışlardır! Geçiş böyle sona erince müneccimler aradıkları simayı bulamazlar. Ne gariptir ki Balaban, huzura çıkış merasimi son bulduğunda gelir; Hak Teâlâ kendi fermanını uygulamak muradındadır çünkü!

Sonra Balaban'ın becerikli ve zeki olduğu anlaşılır. O artık saka başıdır. Ardından orduya katılır; hattâ kumandanlardan olur. Nâsireddîn tahta çıkmadan önce Balaban'ın kızıyla evlenmiştir. Tahta çıktıktan sonra da Balaban'ı en yakın yardımcısı yapar. Balaban yirmi sene bu görevi yürüttükten sonra aynen anlattığımız gibi efendisini ortadan kaldırarak yerine kendisi oturmuş, yirmi yıl hükümdarlık etmiştir!

Balaban'ın iki oğlu vardı. Biri veliaht Hân Şehîd'di.¹² Bu evlât, babası tarafından Sint valiliğine atanmıştı. Multân şehrinde otururdu. Hân Şehîd, Tatarlarla yaptığı bir savaşta şehit edildi; geriye Keykubâd ve Keyhusrav adında iki oğul bıraktı. Balaban'ın ikinci oğlu ise Leknavtî ve Bencâle [=Bengal] valiliklerine atadığı Nâsireddîn'di. Hân şehit olunca, Balaban onun oğlu Keyhusrav'ı veliaht yaparak asıl evlâdı Nâsireddîn'i geri plana attı!

Nâsireddîn'in de Muizziddîn adında bir oğlu vardı; Dihlî'de dedesinin yanında kalan. İşte anlatacağımız ilginç olay neticesinde dedesinin tahtına oturdu bu çocuk! Ve o tahta kurulurken babası hayattaydı!

Balaban'ın Torunu, Nâsireddîn Oğlu Sultan Muizziddîn¹³

Sultan Gıyâseddîn bir gece vakti bu dünyadan göçtüğünde oğlu Nâsireddîn yanında değil, Leknavtî¹⁴ diyarındaydı. Taht şehit olan Hân'ın evlâdı Keyhusrav'a teslim edilmişti, anlattığımız gibi. İşte bu esnada melikü'l-ümerâ [=beylerbeyi] makamında olan ve Sultan Gıyâseddîn'in naipliğini yürüten kişi, Keyhusrav'a düşmanlık beslediği için tuzak kurmuştu ona ve bu tuzak işe yaramıştı.

İleri gelen kumandanların yazılarını taklit eden melikü'l-ümerâ, Sultan Balaban'ın torunu Muizziddîn'e biat edildiğini gösteren sahte belgeleri Keyhusrav'a sundu. Güya ona iyilik olsun diye de nasihatta bulunmayı ihmal etmedi:

"İleri gelen kumandanlar senin kuzenini hükümdar yaptılar! Onların sana karşı dolap çevirmelerinden endişe ediyorum!" Keyhusrav:

"Çare ne?" diye sorunca öteki cevap verdi:

"Sint bölgesine kaçarak kendini kurtarabilirsin!" Keyhusrav:

"Kapılar kilitliken nasıl tüyeceğim?" dedi. Naip cevap verdi:

"Anahtarlar elimde! Senin yolunu açacağım!" Keyhusrav teşekkür etti, onun elini öptü. Naip:

"Şimdi atlan bakalım!" deyince Keyhusrav maiyeti ve hizmetkârlarıyla beraber hayvanına bindi. Hilekâr adam onlara yol verdikten sonra kapıyı kapadı, hemen Muizziddîn'e koşarak biatını bildirdi. Muizziddîn:

"Taht amca oğlumun hakkıdır; veliaht odur. Nasıl olup da bana biat ediyorsun?" diye sorunca kurduğu tezgâhı açığa vurdu, Keyhusrav'ı şehirden nasıl çıkardığını anlattı. Muizziddîn kendi lehine kurulan bu düzenden ötürü naibe teşekkür etti! İki beraber hükümdar sarayına yöneldiler. Derhal emirler, kumandanlar ve etkin devlet adamları saraya davet edilerek gece vakti hepsinden söz alındı! Sabah olunca halkın sözü alındı, herkes biat etti. Böylece yönetim kesin olarak Muizziddîn'in eline geçmişti.

Öte yandan Muizziddîn'in Leknavtî ve Bengal yöresinde bulunan babası olayı duyunca:

"Saltanatın asıl vârisi benim! Üstelik hayattayım! Nasıl olur da oğlum tahta çıkar, bağımsızlığını ilân eder?" diyerek ordusunu hazırladı. Başşehir Dihlî'ye yürüdü. Buna karşı oğul Muizziddîn de kendi askerini toplayarak Dihlî'yi korumaya, teslim etmemeye karar verdi. İki tarafın orduları Hint halkının kutlu bilip ziyaret ettiği Kenk [=Ganj] kenarlarında Kerâ [=Kerra] şehrinde karşı karşıya geldi. Nâsıreddîn, Kerâ tarafındaki kıyıda, oğul Muizziddîn ise öteki yakada çadır kurmuştu. Taraflar, gözleri kararmış ve savaşmayı kafalarına koymuşlarsa da Hak Teâlâ Müslüman kanı dökülmesine izin vermeyecekti! Yüce Allah'ın izniyle Muizziddîn'in kalbinde merhamet filizleri yeşerdi oğluna karşı! Şöyle diyordu:

"Oğlumun hükümdar olması benim için övünçtür! Buna en çok sevinmesi gereken benim!" Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve izniyle Sultan Muizziddîn'in gönlünde de babasına karşı saygı ve itaat arzusu uyanmış olacak ki her ikisi yanlarına asker almaksızın birer tekneye binerek nehrin ortasında buluştular. Sultan Muizziddîn, babasının ayağını öperek özür diledi. Babası da:

"Memleketimi de sana verdim, seni hükümdar kabul ettim!" diyerek ona biatta bulundu.

Bu olaydan sonra Nâsıreddîn, vali olduğu eyalete dönmek istediye de oğlu ısrar ederek:

"Mutlaka benim memleketime gelmelisin!" deyince hep beraber Dihlî'ye yöneldiler. Baba Nâsıreddîn, oğul Muizziddîn'i tahta oturtarak karşısında ayakta durdu. Nehirde ikisi arasında gerçekleşen bu buluşma Likâü's-Sa'deyn [=iki talihtinin buluşması, iki mutluluğun birleşmesi] adını almıştır. Çünkü bu kavuşma Müslüman kanı dökülmesini önlemiş; baba ile oğulun saltanatı birbirlerine armağan etmelerine yol açmış ve anlaşmazlık son bulmuştur. Şairler bu olay hakkında art arda mısralar dizdiler.

Nâsıreddîn kendi bölgesine döndükten birkaç sene sonra vefat etti. Geride pek çok evlât bıraktı. Bunlardan Gıyâseddîn Bahâdur, Sultan Tuğluk'a esir düşmüş; Tuğluk'un vefat etmesiyle onun oğlu Muhammed tarafından zindandan çıkarılmıştır.

Muizziddîn'in hükümranlılığı dört yıl sürdü. Onun zamanı bayram günleri gibi geçti.

Onun dönemine erişmiş birini gördüm. Uzun uzadıya o devrin güzelliğini, fiyatların düşüşünü ve Muizziddîn'in cömertliğini anlattı bana. Dihlî Câmii'nin kuzey avlusundaki minare Muizziddîn'in eseridir. Bu minarenin ülkede eşi benzeri yok.

Ülke halkından birinin bana anlattığına göre Muizziddîn şaraba ve kadına düşkün biriymiş; bu yüzden doktorların tedaviden aciz kaldığı bir hastalığa yakalanmış. Bir tarafı tamamen kuruyup tutmaz hâle gelince naibi Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî¹⁵ ona başkaldırmış.

Sultan Celâleddîn'e Dair

Yukarıda belirttiğimiz gibi Sultan Muizziddîn'in bir tarafı tutmaz olunca, naip Celâleddîn isyan bayrağını çekerek şehirden çıkıp Kubbetü'l-Ceyşânî diye bilinen türbe tarafındaki tepeye otağ kurdu. Muizziddîn onunla savaşmak için kumandanlarını gönderdiyse de hepsi bir araya geldi; Celâleddîn'in tarafına geçti! Onlar Celâleddîn'e biat etmişlerdi. Şehre giren Celâleddîn, üç gün sarayda kuşatma altında bıraktı Muizziddîn'i! Olaylara tanık olmuş birinden dinlediğime göre anılan süre içinde Sultan Muizziddîn açlıktan bunalarak yiyecek aramış, lâkin hiçbir şey bulamamış. Onun asil dostlarından biri, ihtiyacını giderecek şeyler göndermiş. Bu işin ardından saray basılmış ve Muizziddîn katledilmiş.

Muizziddîn'den sonra tahta Celâleddîn geçmiştir. Bu adam yumuşak huylu ve erdemli biriydi. İlerde anlatacağımız gibi onu ölüme götüren şey de yumuşaklığıdır. Uzun süre tahtta kalan Celâleddîn kendi adıyla bilinen köşkü yaptırmış, Sultan Muhammed bu köşkü eniştesi Emir Gadâ b. Muhennâ'ya hediye etmiştir. İleride anlatılacak.

Sultan Celâleddîn'in Rükneddîn adında bir oğlu vardır. Celâleddîn, kızını kardeşinin oğlu Alâeddîn'le evlendirerek Kerâ [=Kerra] ve Mânîkbûr [=Manikpur] şehirlerini, çevre kasaba ve köylerle beraber yeğenine vermiştir. Bu yörede Hindistan'ın en verimli arazileri vardır. Buğday, pirinç ve şeker burada bol miktarda yetiştirilir. Yörede dokunan kaliteli kumaşlar Dihlî'ye gönderilir. Mânîkbûr ile Dihlî arası onsekiz gün tutar.

Her neyse, hanımı Alâeddîn'e hayatı çekilmez kılınca Alâeddîn bu evlilikten hoşnut olmadığını amcası Sultan Celâleddîn'e bildirdi. Böylece Celâleddîn ile Alâeddîn arasına soğukluk girdi. Alâeddîn çok zeki, maceracı, cesur ve ihtiraslıydı. Yüreğinde yatan aslan, tahta oturmaktı. Ama elinde servet namına gâvur taifesinden aldığı ganimetten başka şey yoktu!

Bir gün Kataka diye de anılan Duvaykîr [=Devletabad, Deogir] yöresine hücum etti.¹⁶ Duvaykîr, Mâlva ile Marhata bölgelerinin idarî merkezidir. Oranın hükümdarı, Hindu krallarının en büyüğüdür. Bu saldırıda Alâeddîn'in atı bir taşla sürtünce yere kapaklandı. Taştan çınlama sesi duyan Alâeddîn hemen oranın kazılmasını emretti. Büyük bir hazine çıktı alttan! Bu serveti yandaşları arasında bölüştüren Alâeddîn, Duvaykîr'a vardığında oranın hükümdarı ona boyun eğmiş, kansız-kılıçsız şehri teslim etmiş ve pek çok armağan sunmuştu.

Alâeddîn, Kerâ'ya döndüğünde sahip olduğu ganimetlerden tırnak kadarını dahi göndermedi amcasına! Bazıları onu amcası aleyhine kışkırtmıştı. Bu yüzden amcası Sultan Celâleddîn, onu davet ettiği hâlde o gitmemiş, emrine kulak asmamıştı. Bunun üzerine Celâleddîn pürhiddet:

"O hâlde ben gider, oğlum yerinde olan o hayırsızı tutup getiririm!" deyip ordusuyla yola düştü. Pek çok konaktan geçip Kerâ şehri kıyısında bir zamanlar Sultan Muizziddîn'in babası Nâsireddîn'e hücum ederken otağ kurduğu yere erişti. Yeğenin yanına gitmek için kayığa bindi. Alâeddîn ise amcasını pusuyla öldürme amacı güderek başka bir sandala binmiş, adamlarına da:

"Ben onu kucaklar kucaklamaz derhal işini bitirin!" diye tembih etmişti. Suyun ortasında amca ve yeğen birbirine kavuşup kucaklaştılar. O anda Alâeddîn'in adamları hamle edip sultanı öldürdüler. Böylece Alâeddîn, Celâleddîn'in devletine ve ordusuna sahip oldu.

Sultan Alâeddîn Muhammed Şah Halacî¹⁷

Alâeddîn amcasını ortadan kaldırıncaya tahta oturdu. Celâleddîn'in askerlerinden çoğu onun tarafına geçerken bir kısmı Dihlî'ye dönerek Rükneddîn'in etrafında kümelendiler. Rükneddîn, Alâeddîn'e karşı hücumla geçtiyse de askerinin büyük kısmı Alâeddîn tarafına meylettüğinden Sint'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece Alâeddîn başşehir Dihlî'ye girerek yirmi sene saltanat sürdü.

Alâeddîn Muhammed Şah, Hindistan'ın en başarılı ve seçkin hükümdarlarından. Halk onu pek beğenir. Bu sultan, ahalinin işlerini kendisi tek tek ayarlayıp yürüttüğü gibi oralıların reîs dedikleri muhtesibi [=pazar müfettişini]¹⁸ fiyatlar hakkında bilgi almak için her gün huzuruna çağırırmış. Söylentilere göre yine bir gün muhtesibi huzuruna getirterek:

"Et neden fırladı böyle, bu pahalılık ne?" diye gürler. Muhtesib:

"Sığıra yüklenen aşırı vergiden ötürü et pahalandı!" diye durumu açıklar. Bu olay üzerine sultan sığırdan alınan verginin kaldırılmasını emrederek tüccar taifesini huzuruna çağırır, onlara hayli servet dağıtır ve şöyle der:

"Bununla sığır ve koyun alarak pazara sunun! Gelirini devlet hazinesine koyun! Size de bu satışı gerçekleştirdiğiniz için iyi bir ücret verilsin!" Tüccar taifesi hükümdarın emrini ikiletmez. Ayrıca Devletabad'dan getirilen kumaşlar için de aynı sistem uygulanmıştır.

Tahıl fiyatları yükseldiği zaman büyük depoları açtırıp fiyatlar düşünceye kadar ucuza sattırılmıştır tahılı. Anlatılanlara göre bir defasında fiyatlar yine tırmanıyor; ama o kendi belirlediği fiyatla satılmasını emrediyor. Tacirler ellerindeki tahılı bu fiyata satmaktan kaçınıyorlar. Bunun üzerine Alâeddîn:

"Hiç kimse devlet ambarındaki tahıldan başkasını satın alamaz!" diye ferman çıkarıyor! Halk, altı ay boyunca tahılı ana ambardan satın alıyor. Bu durum karşısında ellerindeki ürünün bitlenerek yenilmeyecek hâle gelmesinden ürken stokçu tayfası sultana başvurarak satış izni istiyorlar; binbir rica ve minnetle! Kozu eline geçiren Sultan, "daha önce belirledikleri fiyattan aşağı satmaları şartıyla" gereken izni veriyor.¹⁹

[Alâeddîn'in Cuma ve Benzeri Günlerde Ata Binmeyişi]

Alâeddîn Cuma, bayram ve benzeri günlerde ata binmezdi. Bunun sebebi şuymuş:

Süleyman Şah adında sevdiği, el üstünde tuttuğu bir yeğeni varmış, erkek kardeşinden. Bir gün amca-yeğen ava gitmek üzere hayvanlarına binerler. Meğer Alâeddîn nasıl amcası Celâeddîn'e tuzak kurduysa Süleyman Şah da Aladeddîn'i böyle temizlemeyi kafasına koymuşmuş! Sultan yorulup yemek için atından indiğinde yeğen Süleyman bir ok çekerek onu yere seriyor. Bu arada sultanın bir kölesi, kalkanla örtüyor efendisini. Yeğen Süleyman son darbeyi vurmak için yanaştığında civardaki köleler:

"O öldü, öldü!" diyorlar. Süleyman Şah kölelerin sözlerine inanarak bineğine atlayıp saraya koşturuyor. Usûlsüz dalıyor içeri [yahut kadınların bulunduğu bölmeden giriyor saraya]. Sultan Alâeddîn kendini toparlayarak kalkıp ata biniyor, askerini peşine takıyor. Bu arada kardeş oğlu Süleyman tabanları yağladıysa da yakalanıyor. Alâeddîn, huzuruna çıkartılan Süleyman'ı öldürüyor. İşte bu olaydan sonra bir daha ata binmez olmuş!

Sultan Alâeddîn'in oğulları: Hızır Hân, Şâdî Hân, Ebûbekir Hân, sonradan tahta oturan ve Kutbeddîn diye bilinen Mübarek Hân ve Şihâbeddîn'dir.

Kutbeddîn, pederi tarafından aşağılanır, ona zerrece saygı gösterilmez, iltifat edilmezmiş. Alâeddîn, diğer evlâdına bayrak ve davul verdiği hâlde ona hiçbir nişan vermemiş. Bir gün oğluna yönelip:

"Kardeşlerine verdiğim şeyi sana da vermem gerekir aslında!" deyince Kutbeddîn:

"Bana verecek olan Allah'tır!" der. Alâeddîn bu cevabın dehşetinden korkuya düşer.

Daha sonra ölüm hastalığına yakalanan hükümdar acılar içinde kıvranmaya başlar. Hükümdarın Mâh-i Hak diye bilinen eşinin Sencer adında bir kardeşi vardı. Mâh-i Hak, Hızır Hân'ın anasıdır [=cariye iken Hızır'ı doğurarak hatunluğa yükselmiştir]. "Mâh", oralıların dilinde ay demektir. Bu kadın oğlu Hızır Hân'ı hükümdar yapmak için kardeşiyle vaatleşir. Oysa sultanın en büyük kumandanı olup bin "tenge"ye²⁰ yani binbeşyüz Mağrip altınına satın alındığı için "Elfî" [=Binlik] lakabıyla anılan Melik Naib [=Başmabeyinci] bu komlodan haberdardır! Durumu sultana arzeder. Sultan Alâeddîn, özel adamlarına şöyle emir verir:

"Sencer huzuruma girince ona elbise vereceğim; tam sırtına geçirirken kollarından sımsıkı yakalayın onu! Yere çökertin ve uçurun kellesini!"

Sencer huzura girince onlar gerekeni yaparlar, herifi öldürürler gıkı çıkmadan!

O sırada Hızır Hân, Dihlî'ye bir günlük mesafede bulunan Sendebet [=Sonpat]²¹ şehrindeydi. Buraya babasının huzur bulması ile ilgili adağından ötürü yürüyerek gelmiş ve şehitleri ziyaret etmişti! Babasının, dayısını öldürdüğünü duyunca hüzne boğuldu. Hindistan ahalisinin, sevdikleri kişinin vefatında yaptıkları gibi o da üzüntüsünden paramparça etti yakalarını. Baba, oğlunun bu hareketini duyunca ona gücendi; huzuruna çıktığı zaman onu kınadı. Ayrıca elini ayağını bağlattı; Kâliyûr [=Gwalyor] Kalesi'ne²² götürülsün diye demin bahsettiğimiz naibe teslim etti. Kâliyûr Kalesi, Hinduları birbirinden ayıran, onların ortasında sağlam bir yapıdır. Oraya "Küyâlyur" da diyorlar. Dihlî ile arası on gündür. Ben bir süre o kalede kaldım. Melik Naib, Hızır Hân'ı bu kaleye getirerek oralılarca "kutvâl" denilen kale emirine ve "müfrid"²³ denen muhafızlara teslim etti. Bir de sıkı sıkı öğütledi:

"Bu adam sultanın oğludur deyip ona saygı göstermeyeziniz! Hükümdarın en azılı hasmıdır bu! Düşman tutar gibi tutun, bırakmayın onu!"

Daha sonra hükümdarın hastalığı ağırlaşır:

"Yerime geçireceğim oğlum Hızır Hân'ı buraya getirecek birini yolla!" demeye başlar. Melik Naib ise:

"Peki, peki.." der; hükümdar ne zaman oğlunu sorsa;

"Geldi, gelecek!" diye geçiştirir! Bu minval üzere hükümdar Hakk'ın rahmetine kavuşur.

Alâeddîn Oğlu Şihâbeddîn'e Dair

Sultan Alâeddîn vefat ettiğinde Melik Naib durmadı, hükümdarın küçük oğlu Şihâbeddîn'i tahta çıkardı. Halk da ona biat etti, bağlılığını bildirdi. Melik Naib, Şihâbeddîn üzerindeki nüfuzunu kullandı; Ebûbekir Hân ile Şâdî Hân'ın gözlerine mil çektirerek onları Kâliyûr'a gönderdi. Ayrıca Kâliyûr Kalesi'nde zindana atılmış olan öteki kardeşin de kör edilmesini emretti!

Kutbeddîn'i de hapsetmişti fakat onun gözünü oymadı! Sultan Alâeddîn'in seçkin bendelerinden Beşir ve Mübeşşir diye bilinen iki adam, Alâeddîn'in eşi ve Muizziddîn'in kızı olan Büyük Hatun tarafından çağrıldı. Başhatun bu iki köleyi karşısına çekip onlara efendilerinin iyiliklerini hatırlattı ve ekledi:

"Şu genç Melik Naib, evlâtlarıma ne yaptı biliyorsunuz! O, Kutbeddîn'i de öldürmek istiyor!" İki adam:

"Ne yapacağımızı göreceksin!" diye cevap verdiler. Zaten Melik Naib'in yanında gece nöbeti tutmak hattâ onun huzuruna silâh ile girmek bu kölelerin her zamanki işiydi. O gece Melik Naib oralıların "hurramka"²⁴ [=hürremgâh: sevinç yeri] adını verdiği, kumaş kaplı ahşap bir odadayken Beşir ve Mübeşşir geldi. Melik Naib, yağmur mevsiminde sarayın damında kurulan bu odada uyurdu. Rastlantıya bakın ki hizmetkârlarında birinin elinden kılıcını alıp oynadıktan sonra geri vermişti Naib. Köle birden kılıcı indirdi Naibin üstüne. Arkadaşı da ikinci darbeyi indirdi. Seçkin bendeler, adamın başını gövdesinden ayırarak Kutbeddîn'in hapsedildiği hücreye götürdüler, önüne attılar ve onu zindandan çıkardılar. Daha sonra Kutbeddîn, kardeşi Şihâbeddîn'in yanına varıp bir süre naibi [=başyardımcısı] gibi iş gördükten sonra onu tahttan indirmeye niyetlendi ve indirdi!

Sultan Alâeddîn'in Oğlu Sultan Kutbeddîn'e Dair

Kutbeddîn, kardeşi Şihâbeddîn'i tahttan indirip parmağını keserek Kâliyûr'a gönderdi. Orada diğer kardeşleriyle beraber hapis tuttu onu. Böylece hiçbir engel ve zorlukla karşılaşmadan devlete tam egemen oldu. Daha sonra başşehir Dihlî'den kalkarak Devletabad'a doğru yola çıktı. Bu şehirlerin arası kırk gün tutar. Yolun her iki tarafı söğüt ve benzeri ağaçlarla çevrili olduğu için oradan geçen, kendini uzun bir bahçede zanneder! Her milde üç "dâve" vardır. Dâvenin ne olduğunu daha önce anlatmıştık. Yolcunun ihtiyaç duyduğu şeylerin tümü bu dâvelerde bulunur. Böylelikle yolcu sanki bir baştan bir başa kırk gün süren bir çarşıda yürümüş olur. Bu güzergâh, altı aylık Telink²⁵ [=Telingâna]

ve Ma'ber²⁶ [=Koromandil] diyarına da bu şekilde uzanır. Bütün menzillerde sultana ait bir köşk, gelen gidenler için bir zaviye bulunmaktadır. Bu yüzden o yolda seyahat edenler baştan azık yükleme ihtiyacı duymazlar!

Sultan Kutbeddîn bu sefere çıktığında emirlerin birkaçı başkaldırarak zindandaki Hızır Hân'ın oğlu olan ve sultanla beraber giden on yaşında bir çocuğu iktidara geçirmek için aralarında sözleştiler! Haber, Kutbeddîn'in kulağına gittiğinde kardeşinin oğlunu eline geçirerek ayaklarından tuttuğu gibi havaya kaldırdı; beyni paramparça oluncaya kadar taşlara çarptı! Bununla da kalmadı, Melik Şah adındaki bir kumandanı çocuğun babasıyla amcalarının bulunduğu Kâliyûr'a göndererek tümünün idam edilmesini emretti! Kâliyûr Kalesi'nin kadısı olan Zeynüddîn Mübarek durumu bana şöyle anlatmıştır:

"Ben zindanda Hızır Hân'ın yanındayken bir sabah Melik Şah çıkageldi. Şehzâde, onun geldiğini görünce korkuya kapıldı, rengi attı;

'Niçin geldin?' diye sordu. O da şu cevabı verdi:

'Hûnd-i Âlemle [=hükümdarla] ilgili bir iş için geldim buraya!' Şehzâde:

'Hayatım güvende midir, kurtulacak mıyım?' deyince öteki:

"Evet!" cevabını vererek oradan çıktı. Oralılarca Kutvâl denilen kale kumandanı ile müfrit denilen ve üçyüz civarında muhafızdan oluşan grubu toplayıp beni ve yargı heyetini çağırdı; bize hükümdarın fermanını gösterdi. Kaleyi korumakla görevli askerler fermanı okuduktan sonra taht mağduru Şihâbeddîn'in yanına gittiler, başını kopardılar! Şihâbeddîn gayet soğukkanlı davranarak hiçbir endişe ve telâş emaresi göstermedi! Bununla da kalınmadı, Ebûbekir Hân ile Şâdî Hân'ın boyunları vuruldu. Ölüm sırası Hızır Hân'a geldiğinde o dehşetle titredi, aklı gitti! Anası onun yanındaydı ama askerler kapıyı onun üzerine kapadılar. Sonunda Hızır Hân'ı da idam ederek tümünün cesetlerini hiçbir yıkama ve kefenleme işlemine tabi tutmadan yerde çeke çeke bir çukura attılar. Seneler sonra bunlar oradan çıkartılarak atalarının bulunduğu mezarlığa gömülmüştür. Hızır Hân'ın annesi bir süre daha yaşadı. Onu yediyüzyirmisekiz senesinde ulu şehir Mekke'de görmüştüm..."

Bahsettiğimiz Kâliyûr Kalesi sarp bir dağın doruğuna kurulmuştur. Uzaktan kaya içine oyulmuş gibi görülüyor. Onun hizasında bir başka yüksek tepe yok. İçinde su depolarıyla beraber yirmi kadar kuyu vardır. Bu kuyuların çevresinde bulunan büyük duvarlar kaleye yapışıktır. O duvarların üzerinde mancınık ve "ra'âde" türü [=ateş atan, yangın çıkarıcı] ufak toplar dikilidir. Kaleye fil ve atları alabilen geniş bir yoldan çıkılır. Kale kapısında taşta oyulmuş bir fil kabartması vardır. Filin üstünde de sürücüsü göze çarpar. İnsan uzaktan bu şekle baktığında hiç kuşku duymadan gerçek bir fil gördüğünü zanneder! Kalenin alt tarafında şirin bir şehir vardır. Bütün mescit ve evleri beyaz yontma taştan yapılmıştır; sadece kapılar ahşaptır. Devlet konağı, çeşitli kubbeler ve divan daireleri de böyle. Halkının çoğu kâfirdir. Kalede sultana bağlı altıyüz süvari bulunur. Burası tamamen gâvur topluluklarının arasında yer alan bir kale olduğu için süvariler sürekli savaş hâlinedirler.

Kutbeddîn biraderlerini ortadan kaldırıp tam anlamıyla ülkeye egemen olduğu ve ona başkaldıracak hiç kimse kalmadığı zaman Hak Teâlâ onun üzerine kendi kumandanlarının en büyüğü olan Nâsireddîn Husrav Hân'ı musallat etti! Bu adam Kutbeddîn'in saygı duyduğu, yüceltiği biriydi.

Husrav Hân onu öldürdü, başa geçti; ancak biraz sonra ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere Husrav Hân'ın hükümdarlık müddeti de pek uzun sürmedi! Allah onu tahtından indirip işini bitirecek adamı, Sultan Tuğluk'u gönderdi.

Sultan Husrav Hân Nâsireddîn

Husrav Hân, Kutbeddîn'in büyük emirlerindendi.²⁷ Cesur, boylu boslu, yakışıklı biriydi. Hint ülkesinin en verimli bölgeleri olan Cendyerî [=Çendirî] ile Ma'ber [=Koromandil] diyarını fetheden de odur. Bu iki nokta ile Dihlî arasında altı aylık bir mesafe vardır.

Kutbeddîn onu çok sever, hep önde tutardı. Sonunda bu tavrı kendi ölümünün, onun elinden olmasına yol açtı! Kutbeddîn'in Sadr-ı Cihân Kadî Hân²⁸ adında bir hocası vardı. Bu adam emirlerin önderi ve Kutbeddîn'in "kilitdârı"ydı. Kilitdâr, saray anahtarlarının koruyucusu demektir. Sadr-ı Cihân, her gece bekçilerle beraber sultanın kapısı yanında uzanırdı. Bekçiler bin kişiden oluşmaktaydılar. Dört gecede bir nöbet değiştiren bu adamlar sarayın kapıları arasında iki saf hâlinde dizilirlerdi. Silâhları önlerinde bulunur, bir kimse onların sırasını yarmadıkça içeri giremezdi. Gece bittiğinde gündüz bekçileri gelirdi. Nöbetçilerin kendilerine ait kumandan ve yazıcıları vardı. Onlar, nöbetçilerin arasında gezinir, kim var kim yok tek tek kaydederlerdi.

Sultanın hocası Kadî Hân, kesinlikle Husrav Hân'ı sevmez onun yaptıklarını kötüler, aslen Hint gâvurundan olmakla suçladığı Husrav'ın Hindulara açıkça sevgi göstermesini hoş karşılamaz, durumu sultana bildirmekten geri durmazdı. Ama hükümdar ona kulak vermez ve şöyle derdi:

"Bırak şu adamı; ne istediğini, neyi amaçladığını da boşver!" Oysa Hak Teâlâ onun sonunu Husrav eliyle getirecekti.

Bir gün Husrav Hân, bir Hindu grubunun Müslüman olacağını sultana bildirdi. Bu ülkede bir Hindu Müslüman olmayı isterse hemen sultanın huzuruna çıkarılır. Hükümdar ona bir kat güzel elbise verir ve bulunduğu mertebeye göre altın gerdanlık ve bilezik gibi hediyeler takar.

Sultan, Müslüman olmak arzusunda olan adamların huzura çağrılmasını emretti. Ama Husrav Hân şöyle dedi:

"Bu adamlar akraba ve dindaşları yüzünden gündüzleyin huzura çıkmaktan sıkılıyorlar." Sultan:

"Öyleyse geceleyin getir onları!" cevabını verdi. Bu arada Husrav Hân, biraderi Hân-ı Hânân da içlerinde olmak üzere cesur ve nüfuzlu Hintlilerden bir grup kurdu. Mevsim sıcağı; hükümdar sarayın damında uyumaktaydı. Yanında birkaç tecrübesiz hizmetkârdan başka kimse yoktu. Hindular tepeden tırnağa silâh kuşanarak dört kapıyı art arda geçtiler. Beşinci kapıya dayandıklarında Kadî Hân onlardan şüphe etti. İçeri girmelerini engelleyerek şöyle dedi:

"Bu kadar adamın huzura çıkmaları için Hûnd-ı Âlem'den [=Hükümdardan] izin verildiğine dair bir ruhsat olmalı! O zaman girebilirler!" Ama Hindular karşılıklarına çıkan engele hücum ettiler; adamı katlettiler! Kapıda sesler yükseldiği için şüphelenen hükümdar;

"Bu ne?" diye sorunca Husrav Hân cevap verdi:

"Bunlar İslâmı kabul için huzura çıkan Hindulardır. Kadî Hân onları engelledi!"

Gürültü patırtı iyice artınca sultan heyecanlandı; derin bir korkuya kapılarak sarayın içine girme teşebbüsünde bulunduydu da kilitli olduğu ve yanı başına genç köleler dizildiği için kapıyı sadece yumruklayabildi! Husrav Hân birden atıldı, onu arkadan sımsıkı kavradı. Hükümdar daha güçlü olduğu için Husrav'ı yere serdi. Tam o sırada Hindular içeri dolunca Husrav ığlığı bastı:

"İşte, bakın üzerimde! Bitirin işini!" Hükümdarı öldürdüler, kafasını koparttılar; yetmiyormuş gibi sarayın damından avluya fırlattılar kelleyi.

Husrav Hân bu feci vakadan habersiz olan emirleri ve kumandanları derhal davet etti. Huzura çıkan her grup onu tahta kurulmuş vaziyette görünce hemen bağlılığını bildirdi. Sabahleyin padişahlığını ilân eden Husrav Hân, tüm bölgelere "merâsim" yazdı. Merâsim, emirnâmeler demektir. Ayrıca her emire "hil'at" [=özel giysi] göndermeyi ihmal etmedi. Sultan Muhammed Şâh'ın babası olan ve o sıralarda Sint bölgesinde Dibâlpûr'un [=Dipalpur]²⁹ emirliğini yürüten Tuğluk Şah'tan başka hiçbir vali karşı çıkmadı. Hepsi de itaat ettiler.

Husrav Hân'dan armağan hil'at Tuğluk Şah'a getirildiğinde o öfkeyle yere attı onu! Bir de üstüne oturdu! Husrav Hân, kardeşi Hân-ı Hânân'ı Tuğluk'un üzerine gönderdiyse de Tuğluk onu feci bir yenilgiye uğratmıştır. İlerki bölümlerde Tuğluk'la ilgili olaylar anlatılırken ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere Hân-ı Hânân'ı öldürmüştür o.

Husrav Hân, tahta oturduğunda Hinduları tercih ettiği gibi çirkin görülen pek çok şeyi pervasızca işlemekten de geri durmadı. Kısaca; Hint gâvurunun geleneğine uyarak sığır kesilmesini yasakladı. Çünkü Hindular ineğin kesilmesine karşıdırlar. Onlara göre inek kesen adamın cezası, kestiği hayvanın postu içine sokulması ve postun çepeçevre dikilerek yakılmasıdır! Hint gâvuru, sığra olağanüstü saygı gösterir. Sığır sidiğini, uğurlu olmak ve hastalandıkları vakit şifa bulmak amacıyla içerler. Evlerini ve tüm duvarlarını sığır gübresiyle sıvarlar. Husrav Hân'ın bu tavırları Müslüman halkın ondan nefret etmesine yolaçtı. Ahali gittikçe Tuğluk'a meylediyordu. Şimdi anlatacağımız gibi Husrav'ın hükümdarlığı uzun sürmedi.

Sultan Gıyâseddîn Tuğluk Şah

Şimdi anlatacaklarımı bana nakleden kişi, bilgisinin gereğini yapan önder âlim, erdemli şeyh Rükneddîn Kureşî Multânî'dir. Aslen Kureyş kabilesinden olan bu Multânlı şeyhin babası, ermiş Şemseddîn Ebû Abdullah'tır. Dedesi ise büyük veli, kendini ibadete vermiş üstat bilgin Bahâeddîn Zekeriyâ'dır.³⁰ İşte, Şeyh Rükneddîn'in kendi zaviyesinde bana anlattığı olaylar söyle:

Sultan Tuğluk Sint'le Türk yurdu arasındaki dağlarda yaşıyan "Karavna"³¹ Türklerindendi. O, etkinliği olmayan zayıf biriydi.³² Kulvanîlik yani at çobanlığı vasfı ile bir tacirin hizmetine girerek Sint bölgesine geldi. Bu olay Sultan Alâeddîn'in hükümdarlık zamanına rastlamaktadır. O esnada Sint emiri, Alâeddîn'in kardeşi Ulû Hân onu "biyâde" [=piyade] yaptı. Biyâde, yayan asker demektir. Daha sonra Tuğluk'taki cevher keşfedilince onu atlı bölümüne geçirdiler. Sonra küçük emirler sınıfına geçti ve Ulû Hân onu saray harasının emiri yaptı. Ardından büyük emirler rütbesine yükselerek Melik Gâzî adını aldı. Tuğluk'un emri ile Multân Câmii'nde yapılmış hünkâr mahfilinde

şöyle bir kitabe gördüm:

"Ben yirmidokuz defa Tatar'la savaştım, onları yenilgiye uğrattım; Melik Gâzî adını aldım."

Kutbeddîn tahta oturduğunda Dibâlbûr [=Dibalpur] ve oraya bağlı kasabaların valiliğini Tuğluk'a verdi. Bugün Hint hükümdarı olan Tuğluk o vakitler oğlunu da Emir-i Hayl [=at emiri; mirahor] yapmıştı. Tuğluk'un oğlu Cavna adını taşıyordu; tahta geçtiğinde Muhammed Şâh ismini almıştır. Kutbeddîn'i öldürülüp başa geçen Husrav Hân, Cavna'yı at emirliği makamından azletmedi. Tuğluk isyan etmeye hazırlandığı sıralarda beraberinde savaş ve çarpışma gibi durumlarda güvendiği üçyüz adamı bulunuyordu. Hemen Keşlû Hân'a bir mektup yazdı. O bu esnada Multân'daydı; –Multân'la Dibalpur arası üç gündür– yardımına gelmesini istiyordu onun. Ayrıca Kutbeddîn'in iyiliklerinden bahsediyor, onun kanının yerde kalmaması için intikama davet ediyordu. Keşlû Hân'ın oğlu Dihlî'deydi; bu yüzden Tuğluk'a şu anlamda bir mektup gönderdi:

"Oğlum yanımda olsaydı elbette istediğin konuda sana destek verirdim!" Tuğluk boş durmadı, oğlu Muhammed Şâh'a amacını anlatan bir mektup gönderdi. Ona kaçmasını ve Keşlû Hân'ın oğlu ile yanına gelmesini emretti. Tuğluk oğlu, Husrav'a karşı kurnazca davranarak amacına erişti. Husrav'a şöyle dedi:

"Atlar iyice yağlanıp şişti. Bunların yarak edilmesi şarttır!" Yarak,³³ atı uzun yolculuğa hazırlamak; yeygisini azaltıp dinçleştirmek demektir. Husrav Hân hemen izin verdi. At emirliği yapan kişi, yardımcıları ile ata binerek iki üç saat gezerdi. Tuğluk oğlu bu süreyi dört saate kadar çıkardı bir gün. Ve öğlen vakti sıvıştı; tam da yemek zamanıydı. Sultan, onun bulunması için süvariler gönderdiyse de o atik davranarak Keşlû Hân'ın oğlunu yanına alıp babasına katıldı ve hiçbir haber alınmadı peşinden.

Böylece Tuğluk, an bu andır diyerek isyan etti; asker topladı. Keşlû Hân da kendisine bağlı adamlarıyla ona katıldı. Husrav Hân, kardeşi Hân-ı Hânân'ı onlarla çarpışsın diye yolladı ama Keşlû ve Tuğluk onu perişan ettiler. Yetmiyormuş gibi Hân-ı Hânân'ın erleri de öbür tarafa geçti! Kardeşinin yanına döndüğünde yandaşları öldürülmüş, tüm serveti elinden alınmıştı. Tuğluk artık başşehir Dihlî'ye yönelmişti.

Husrav Hân ordusunu toplayıp Dihlî'nin dışında, yeldeğirmeni anlamına gelen Asyabad adlı mıntıkada³⁴ mola verdi. Burada hazinelerini açıp tartı ve tane ile değil kese kese dağıttı altını! Tuğluk ile Husrav Hân arasında dehşetli bir savaş cereyan etti ve Hindular üstün çıkarak Tuğluk'un ordusunu hezimete uğrattılar. Tuğluk'un ordugâhı yağmalandı. Üçyüz civarında eski arkadaşının önüne çıkarak söyle seslendi Tuğluk:

"Kaçış nereye? Nereye varsak bizi komazlar, öldürürler!"

Bu arada Husrav Hân'ın ordusu tümüyle yağma ve talana dalmış etrafa dağılmıştı. Husrav'ın yanında pek az adam vardı. Tuğluk yakın dostlarıyla sessizce onun kaldığı yere sızdı. Böyle bir savaş meydanında sultanın yeri "şatır" denilen³⁵ ve başına dikilen gölgelikle bilinir. Mısır diyarında bu nesneye "kubbe" ve "tayr" derler ki bayramlarda da kullanılır. Hint ve Çin'e gelince, hem sürekli kaldığı yerde hem de sefer esnasında bu gölgelik hükümdarın yanında bulunur. Tuğluk ve arkadaşları bu gölgeliğe yönelip Hindularla çetin bir mücadeleye giriştiler. Sultanın özel adamları mahvoldu,

yanında kimse kalmadı! Husrav kaçmak için atından inip elbise ve silâhlarını bir kenara fırlattı. Sırtında gömleğiyle Hint fukarası gibi saçlarını iki omuzu arasına salarak o civardaki bir bahçeye girdi. Ahali Tuğluk'un etrafına toplandı. Şehre yönelen Tuğluk, "kutvâl"ın [=kale emirinin] anahtarı teslim etmesi ile saraya girdi ve bir kenara oturdu. Tuğluk hemen Keşlû Hân'a:

"Hükümdar sen ol!" deyince öteki:

"Hayır sen olmalısın!" cevabını verdi. Aralarında tartışma çıktı. Sonunda Keşlû Hân:

"Sen hükümdarlığı kabul etmeyip geri çekilirsen oğlun oraya geçer!" deyince Tuğluk bu durumu hoş karşılamadı. Böylece hükümdarlığı kabul ederek tahta oturdu. Seçkinler ve halk ona biat ettiler; bağlılıklarını bildirdiler.

Üç gün sonra Husrav Hân açlığa dayanamayıp gizlendiği yerden çıktı, etrafı dolaştı. Bostan bekçisini bularak biraz yiyecek istedi. Adamın yanında yiyecek yoktu. Bu yüzden Husrav, yüzüğünü vererek:

"Bunu sana rehin veriyorum, hadi yemek getir!" dedi. Bekçi yüzüğü çarşıya getirince halk ondan kuşkulandı. Derhal "şihna"ya bildirdiler durumu. Şihna, zabıta müdürü demektir. Zabıta müdürü, bekçiyi Tuğluk'un huzuruna çıkardı. Bekçi yüzüğü kimden aldığını anlatınca Tuğluk, Husrav'ı tutup getirsin diye oğlu Muhammed'i saldı yola. Muhammed, Husrav'ı kısıvrak yakalayıp "tatû"ya bindirerek babasının huzuruna götürdü. Tatû alelâde yük beygiri demektir. Husrav:

"Karnım çok aç! Bana yemek ver!" deyince Tuğluk önce çorba sonra mükellef bir sofraya, ardından da "fuka" şerbeti ikram etti. Bununla da kalmadı, "tenbûl" hazırlanmasını emretti. Husrav Hân bir güzel karnını doyurduktan sonra ayağa kalkarak:

"Tuğluk! Hükümdarlara yakışacak şekilde davran bana! Rezil kepaze etme beni!" dedi. Tuğluk:

"Elbette öyle yapacağım!" diyerek Husrav'ın boynunun vurulmasını emretti. Tam da Kutbeddîn'in katledildiği yerde Husrav Hân'ın boynu vuruldu! Husrav, Kutbeddîn'in kesik başını, cansız bedenini damdan aşağı nasıl fırlattıysa kendisinininki de öyle fırlatıldı. Ama Tuğluk, Husrav'ın güzelce yıkanıp kefenlenmesini ferman buyurmaktan geri durmadı. Böylece Husrav defnedildi. Devlet ve memleket dört yıl boyunca Tuğluk'un emrine girdi. O erdemli ve âdildi.

Oğlunun Ona Karşı Başarısız Bir İsyan Girişiminde Bulunması

Tuğluk, devletin kalbine yerleşip işi sağlama alınca oğlunu Telink [=Telingâna] bölgesine yolladı, fetih için. Dihlî şehrinden Telink'e üç ayda varılır. Onun yanında Melik Temûr, Melik Tikîn, Mühürdâr Melik Kâfur ve Melik Bayram gibi ileri gelen kumandanların da yer aldığı muazzam bir ordu bulunuyordu. Tuğluk oğlu, Telink'e ulaştığında isyan hevesine düştü ve şair hukukçulardan Ubeyd adlı nedimine Sultan Tuğluk'un vefat ettiğine ilişkin haberleri ahali arasında yaymasını emretti. O sanıyordu ki halk bu haberi duyunca kendisine bağlılığını bildirmek; biat etmek için koşacak! Oysa haber ahaliye yayıldığında kumandanlar durumu hoş karşılamadı. Her biri kendi davulunu çaldırarak muhalif olduğunu bildirdi. Kimse kalmadı Tuğluk oğlunun yanında. Ayrıca onu katletmek de istediler. Fakat Melik Temûr bunu önledi; duvar gibi dikildi onun önüne! Böylece Tuğluk oğlu on cengâver atlı

ile babasının yanına kaçtı! Onlara Yârân-ı Muvâfik adını verdi. Bu söz "uyumlu, sadık arkadaşlar" demektir. Baba Tuğluk, yanına gelen oğluna para ve asker vererek Telink'e dönmesini emretti. Böylece oğul tekrar Telink'e döndü. Lâkin baba isyancı oğulun niyetini öğrenmişti; şair hukukçu Ubeyd'i idam ettirdiği gibi mühürdârlık yapan Melik Kâfur'un da öldürülmesini salık verdi. Baş tarafı iyice sivriltilmiş bir kazık dikildi toprağa. Mühürdâr'ın boynu bu kazığa geçirildi. Kelle yukarıdan aşağı kayıp taprağa erişti; kazığın ucu gözüktü! Bu hâlde bırakıldı mühürdâr. Diğer kumandanlar ellerini tez tuttular; Sultan Nâsireddîn oğlu Şemseddîn'in yanına kaçtılar, Şemseddîn'in dedesi Gıyâseddîn Balaban'dır. Oraya yerleştiler.

Tuğluk'un Leknavtî Diyarına Yaptığı Sefer ve Vefatına Kadar Başından Geçen Olaylar

Kaçak emirler Sultan Şemseddîn'in yanında kaldılar. Bir süre sonra Şemseddîn vefat etti. Yerine oğlu Şihâbeddîn geçti. Daha sonra küçük kardeşi Gıyâseddîn Bahâdur Bûra onu yenerek uzun süre devleti elinde tuttu. Bûra, Hint dilinde siyah demektir. Bahâdur, başta kardeşi Kutlû Hân olmak üzere tüm beraderlerini ortadan kaldırdı. Sadece Şihâbeddîn ve Nâsireddîn adlı kardeşleri Tuğluk'un yanına firar etmeyi başardılar. Tuğluk yanına gelenlerle anlaştı; oğlu Muhammed'i tahtının vekili olarak Dihlî'de bırakıp Bahâdur'la savaşmak üzere süratle Leknavtî şehrine yürüdü. Burayı zaptetti, Gıyâseddîn Bahâdur'u esir alarak zincire vurdu, kendi başşehirine getirdi!

Dihlî'de Şeyh Nizâmeddîn Bezvânî [=Bedâunî] adında bir veli yaşardı.³⁶ Sultan Tuğluk'un oğlu Muhammed ona hürmet gösterip daima duasını isterdi. Şeyh aşka gelirdi zaman zaman; bu yüzden şehzâde, hizmetçilerine sıkı sıkı tembihlemiştir:

"Şeyhime vecd hâli egemen olunca hemen haber salın bana!"

Şeyh bir gün coşunca hizmetçiler Şehzâde Muhammed'e durumu bildirdiler. Muhammed, huzura çıkınca Şeyh Nizâmeddîn ona yönelerek:

"Hükümranlık ve devleti sana armağan ettik!" dedi. Sultan Tuğluk'un başşehirde bulunmadığı bir sırada Nizâmeddîn Hak Teâlâ'nın rahmetine kavuşunca Şehzâde Muhammed onun naaşını kendi omuzunda taşıdı. Babası onun bu [hareketini] işitince kızdı ve onu uyardı. İşin aslına bakılırsa oğlunda gördüğü bazı belirtilerden ötürü ona karşı kini artmıştı: Onun etrafa hediye dağıtmasını, küme küme köle satın almasını ve insanların kalbini kazanmasını doğru bulmuyordu! Bu cenaze hâdisesinden sonra ruhundaki intikam ateşi iyice alevlenmişti. Ayrıca müneccimlerinin, çıktığı bu seferden sonra bir daha Dihlî şehrine dönmeyeceğine dair kehanetlerini işitince iyice kızdı, onlara tehdit yağdırdı!

Sefer dönüşü başşehir Dihlî'ye yaklaşırken oğluna o civardaki Afganpur nehrinin kıyısında bir köşk yaptırmasını emretti. Şehzâde ağaç temeller üzerine dayanan ve büyük bölümü ahşaptan oluşan binayı üç gün içinde inşa ettirdi. Bu konağı sağlam bir şekilde yaptırmış ve inşaat sorumlusu olarak da ilerde Havâce-i Cihân [=Hâce Cihan; Hoca Cihan] diye bilinecek kişiyi, Melikzâde'yi ayarlamıştı. Melikzâde daha sonra Sultan Muhammed'in büyük veziri olmuştur. Onun asıl adı, Ahmed b. İyâs'dır. Onlar inşaat esnasında tuzağı hazırlamışlardı bile; bir tarafında filler yürütülürse çökecek tarzda yapılmış köşk!

Sultan Tuğluk, Şehzâde Muhammed tarafından yapılan bu köşke girerek ahaliye ziyafet verdi.

Yemekten kalkanlar yavaş yavaş dağıldıktan sonra şehzâde, süslü fillerin huzurdan geçmesi için sultan babasından izin istedi. Tuğluk oğlunu kırmadı ve olan oldu!

Şeyh Rükneddîn olayı bana şöyle anlatıyor:

O gün Tuğluk'un yanındaydım. Beraberimizde hükümdarın en sevdiği oğlu Mahmûd da bulunuyordu. Hükümdarın diğer oğlu Muhammed yanımıza gelerek:

"Efendim! İkinci namazı vakti gelmiştir. Kalkıp namaz kıldırınız!" dedi. Ben de namaz için kalktım. Böylece Şehzâde Muhammed ile Melikzâde'nin planladığı şekilde filler bir taraftan yürütüldü. Hayvanlar yere ayak basar basmaz köşk Sultan Tuğluk'un ve oğlu Mahmûd'un üzerine yıkıldı. Asumanı tutan feci bir çığlık işittim! Namazı bitirmeden gerisin geri döndüğümde köşk yıkılmıştı. Şehzâde Muhammed enkazı kaldırmak için kazma kürek getirilmesini emrediyordu sözde. Öte yandan da adamlarına bu işin geciktirilmesini ima ediyordu!

Güneş battıktan sonra kazma kürek ve diğer âletler getirilip enkaz temizlenince şu manzara ile karşılaşıldı: Sultan Tuğluk yanı başındaki oğlunu ölümden korumak için sırtını siper etmişti! Bazıları Tuğluk'un harabeden ölü çıkarıldığını, diğerleri ise henüz can vermeden çıkarılıp öldürüldüğünü sonra da Tuğlukabâd denilen şehrin kıyısında evvelce yaptırdığı mezara götürülüp gömüldüğünü anlatmaktadırlar.³⁷

Sultan Tuğluk'un, Tuğlukabâd denilen bu şehri niçin yaptırdığını daha önce açıklamıştık. Tuğluk'un tüm serveti ve köşkleri oradaydı. Tuğlukabâd denilen bu şehirde kiremitleri altınla yaldızlanmış muhteşem bir köşk vardır. Işıklı güneşli bir havada bu binaya bakanların gözleri kamaşır. Tuğluk nice hazinelerini buraya yığmıştır. Hattâ söylentilere göre burada yaptırdığı havuzda altın eritmiş ve havuz yekpâre altına dönmüş! Ama oğlu Muhammed Şâh tahta geçince bu altınlardan epey harcamıştır.

İlerde açıklayacağımız gibi Vezir Havâce Cihân, baba Tuğluk'un üstüne yıkılan köşkün mimarisinde gösterdiği üstün maharetten ötürü Şehzâde Muhammed nezdinde herkesten fazla itibar gördü! Ne vezirlerden ne de diğer görevlilerden hiçbiri, Muhammed nezdinde Havâce Cihân kadar itibar görmedi!

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

HUZURUNA ÇIKTIĞIMIZ SİNT VE HİNT HÜKÜMDARI GIYÂSEDDİN TUĞLUKOĞLU EBU'L-MÜCÂHİD MUHAMMED ŞÂH

Kırkıncı Bölüm Notları

Sultan Tuğluk ölünce onun yerine oğlu Muhammed Şâh¹ geçti. Daha önce bahsettiğimiz gibi adı önceleri Cavna idi, tahta oturunca Muhammed adını alıp Ebu'l-Mücâhid diye çağırılır oldu.

Diğer Hint hükümdarlarına dair naklettiğim olayların hepsini yahut büyük bölümünü Kadî'l-kudâtlık [=Başkadılık] makamında bulunan Gazneli Kemâleddîn İbnü'l-Burhân'dan dinledim ama Muhammed Şâh'la ilgili anlatılarımın büyük bölümü, ülkesinde bulunduğum sırada kendi tanıklığım ve izlenimlerime dayanmaktadır.

Muhammed Şâh'ın Huyları

Bu hükümdar hem kan akıtmaya hem de hediye dağıtmaya tutkundur! Bu konuda insanların en aşırısidir. Onun kapısı ya haceti görülüp zengin olan bir yoksulun yahut katledilecek bir dirinin son uğrak yeridir. Halk arasında cömertlik ve cesaretine dair çeşitli menkıbeler anlatılmaktaysa da suçlulara karşı sertliğine ve acımasızlığına dair hikâyeler de yaygındır! Buna rağmen o insanların en alçakgönüllüsü, adalet ve doğruluğa en çok değer verenidir. Dinin temelleri onun tarafından korunur. Namazı emretmek, kılmayanı cezalandırmak konusunda çok serttir. O, mutluluğu kesilmeyen uğurlu ve bereketli hükümdarlardandır. Lâkin ona egemen olan nitelik cömertliktir. Biraz sonra onun cömertliğine ilişkin bazı şeyler anlatacağız. İnsanı şaşkına çeviren bu olayların azıcık bir benzeri dahi onun seleflerinde görülmemiştir.

Hak Teâlâ'yı ve onun Peygamberini şahit tutarım ki Tuğlukoğlu Muhammed'in cömertliğine dair anlatacağım hikâyeler tümüyle doğrudur! Yüce Rabb'ın tanıklığı yeter! Biliyorum bazı menkıbeler çoklarının havsahasına sığmayacak; bunların imkânsız ve inanılmaz olduğunu söyleyecekler! Ama ben kendim görüp doğruluğuna tanık olduğum ve dersler çıkardığım bir konu hakkında yalan söyleyemem, gerçek olanı anlatırım! Zaten bu olayların çoğu, Doğu ülkelerinde ağızdan ağıza yayılmış ve mütevâtir [=kesin haber] hâline gelmiştir.

Hükümdarın Kapıları, Kabul Dairesi ve Buradaki Düzen

Sultanın Dihlî'deki konağına Dâr-ı Serâ [=saray ev] adı verilir. Bunun kapıları çoktur. İlk kapıda bir grup muhafız dikilir. Burada davul, zurna ve boru çalanlara da yer ayrılmıştır. Soylu, nüfuzlu bir emir geldiğinde davullara vurulur, borular çalınır ve bu görevliler;

"Falanca adam geldi!" diye iki defa bağırlar. İkinci ve üçüncü kapıda da aynı düzen vardır. İlk kapının hemen dışında uzun oturaklar vardır; üzerinde cellâtlar bekler! Sultan birinin idamını emredince adamı kabul dairesinin kapısında katlederler, cesedini üç gün orada bekletirler. Âdet böyle!

Birinci kapıyla ikinci kapı arasında büyük bir koridor vardır. İki tarafta uzanan oturaklara nevbet ehli [=vakit bildirici] kapıcılar oturur. İkinci kapıda özel bekçiler dikilmektedir. İkinci kapı ile

üçüncü kapı arasındaki büyük peykede Nakîbü'n-nukabâ² makamında bulunan adam oturur. Adamın elinde altın bir asâ vardır. Başında mücevherle süslü, üç yanına tavus tüyü dikilmiş muazzam bir külâh bulunur. Çevresinde, başlarında süslü bir külâh, bellerinde kemer, ellerinde sapı altın veya gümüşten yapılmış birer kamçı bulunan nakipler birikmiştir. İkinci kapı, ahalinin girip oturduğu geniş mi geniş muhteşem bir daireye açılır. Üçüncü kapının yanında bulunan peykelere ise küttâbü'l-bâb [=kapı yazıcıları] oturur. Sultan tarafından özel emir çıkmadıkça kimse bu kapıdan giremez. Herkesin, kendisi ile beraber girecek dostlarının ve hizmetçilerinin sayısı sıkı sıkı belirlenir. Bir kimse bu kapıya yaklaşınca orada görevli yazıcılar;

"Falanca adam saat birde ya da ikide geldi!" diye kaydederler. Bu yazma işi akşama kadar sürer. Sultan, yazılanların bulunduğu listeyi yatsıdan sonra gözden geçirir. Kapıda meydana gelen her olay kâtipler tarafından tek tek not edilir. Şehzâdelerden bazıları yazıcı taifesinin evraklarını sultana götürme görevini üstlenmiştir.

Buralıların âdetlerinden biri de şudur: Kişi, hükümdar sarayından bahaneli yahut bahanesiz üç gün ayrılırsa hükümdardan izin çıkmadıkça bir daha giremez! Hastalık vs. geçerli bir özrü varsa sultana uygun bir hediye sunarak huzura çıkar. Uzun yoldan gelenlere de böyle hareket ederler. Hukukçular mushaf ve kitap; dervişler seccade, tespih ve misvak gibi hediyeler sunarlar. Kumandan ve emirler ise at, deve ve silâh armağan ederler.

Bu üçüncü kapı Hezâr Ustûn diye bilinen kocaman geniş bir kabul dairesine açılır. Hezâr Ustûn, bin sütun demektir. Zengin motiflerle süslenmiş ahşap tavanı omuzlayan bu direkler de ahşaptır ve her yanı cilalıdır. Hükümdar, genel meclisi burada kurar. Bu çatının altında halk birikir, derdini anlatır.

Hükümdarın Kabul Düzeni

Hükümdar çoğu kez ikindiden sonra, bazen de sabahleyin kabule geçer. O, beyaz kumaşla döşenmiş ve üzerine minder yerleştirilmiş bir peykeye oturur. Arkasında büyük bir yastık, iki tarafında da [kollarını dayadığı] dayaklar bulunmaktadır. Hükümdar orada [diz kırarak] namazdaymış gibi oturur. Hint halkının hepsi böyle oturur.

Sultan çöktüğü zaman vezir ayakta dikilir. Ardında yazıcılar, onların da ardında hâcibler [=mabeyinciler] yer almaktadır. Hâciblerin başı, sultanın amca oğlu ve naibi Fîrûz Melik'tir.³ O, hâciblerin hepsinden daha yakındır sultana. Bundan sonra sırayla Hâs Hâcib [=özel mabeyinci, başnedim] Naib-i Hâs Hâcib [=Hâs Hâcib'in yardımcısı], Vekîlü'd-dâr [=sarayın başhizmetkârı] ve yardımcısı, mabeyincilerin şerifi, son olarak da mabeyincilerin seyyidi yanlarında adamlarıyla beraber yerlerini alırlar.

Bu mabeyinciler topluluğunun ardından sayıları yüzü bulan nakipler gelir. Hükümdar oturunca hâcib ve nakipler yüksek sesle "Bismillah" derler. Daha sonra Melik-i Kebîr [=beylerin başı] Kabûla, sultanın yanı başında yerini alır, elindeki yelpaze ile sinek kovalar. Hükümdarın sağına ve soluna silâhdâr taifesinden yüz cengâver dikilir. Bunların ellerinde kalkan, kılıç ve yay bulunmaktadır. Salon boyunca sağ ve sol kanatlara sırayla başkadı, onun yanında başhatip, sonra diğer kadılar, ileri gelen şeyhler, âlimler, hocalar, sonra hükümdarın kardeşleri ve yakınları, sonra büyük emirler, sonra muhterem yabancılar ve nihayet kumandanlar dizilir.

Sonra eyer ve dizginleri padişahî tarzda kıymetli malzemeyle yapılmış altmış küheylân getirilir. Bunların bir kısmı hilâfet işareti taşımaktadır. Hilâfet işareti, atın gem ve kolanının sırmalı siyah ipekten mamul olmasıdır. Bazen de bu bölümler sırmalı beyaz ipektendir. Küheylânlara sultandan başka kimse binemez! Atlar sultanın rahatça görebileceği şekilde yarısı sağda, yarısı solda bekletilir. Daha sonra atlas ve sırmalı kumaşlarla güzelce süslenmiş elli fil getirilir.⁴ Bu hayvanların sivri dişleri idamlık suçlular için demirle kaplanmıştır! Her filin tam boynunda bir sürücü oturmaktadır. Elindeki "taberzin"le [=küçük, baltamsı âletle] hayvanı istediği yöne sürer. Bu hayvanların sırtlarına –kuvvet ve iriliklerine göre– yirmi küsur yahut daha az savaşıyı alacak kapasitede tahta kafes şeklinde sandıklar yerleştirilmiş; dört köşesine bayraklar dikilmiştir. Filler, başlarını eğerek hükümdarı selâmlamak üzere eğitilmişlerdir. Bu hayvanlar selâm işaretini yapınca hâcibler hep bir ağızdan yüksek sesle "Bismillah!" derler. Filler yarısı sağ kanatta, yarısı solda olmak üzere ayakta duranların hemen ardında yerlerini alırlar. Sağ ve solda yer alanlardan biri hükümdarı selâmlamaya yöneldiğinde hâciblerin bulunduğu noktaya kadar ilerler. Selâmı uygun bir şekilde verir. Bu sırada hâcibler "Bismillah!" demektedirler. Onların hançerelerinden çıkan ses, selâm veren adamın mevki ve nüfuzuna göre olur. Adam selâmdan sonra sağdan veya soldan hiç sınırı aşmadan yerine döner. Selâma gelen Hindu ise hâcibler:

"Hedâkellah!" diye seslenirler [=Allah seni hidayete eriştirsin!].

Sultanın köleleri ellerinde kalkan ve kılıçlarla herkesin arkasında çepeçevre dikilirler. Bir kimse hükümdarın huzurunda bekleyen hâciblerin önünden geçmedikçe bu kölelerin arasına giremez.

Yabancıların ve Hediye Sunanların Huzura Çıkışı

Bir kimse hükümdara hediye sunmak üzere kapıya geldiği zaman hâcibler rütbe sırasına göre huzura girerler. Önce Emir Hâcib makamında bulunan kişi, arkasından onun naibi, onun arkasından Has Hâcib ve yardımcısı, onun arkasından Vekilü'd-dâr ve onun yardımcısı, onun arkasından hâciblerin seyyidi ve en son hâciblerin şerifi girer. Bunlar sultana üç defa selâm verir, kapıda bekleyeni bildirirler. Eğer hükümdar o adamın içeri alınmasını emrederse getirdiği hediye oradaki görevlilerin eline verilir. Bu görevliler, ellerindeki hediyeyi sultanın göreceği şekilde tutarak halkın önünde dikilirler. Sultan hediyenin sahibini çağırır. Bu adam hükümdarın huzuruna varmadan önce üç defa eğilip selâm verir. Bir kez de hâciblerin dikildiği yerde selâm merasimini yapar. Eğer saygın ve nüfuzlu biriye hemen Emir Hâcibin safında durur. Böyle değilse onun arkasında yerini alır. Hükümdar nazik bir şekilde ona yönelerek:

"Merhaba!" der. O adam pek itibarlı biriye hükümdar onunla el sıkışır veya kucaklaşır. Daha sonra getirilen armağanların bir kısmını görmek ister. Uzun uzun bakar, armağanı sunan adama iltifat eder. Ona hil'at giydirir. Âdet gereğince bu adama "serşüsti" [=başsuyu, ikramiye] parasının verilmesini emreder. Bu para hediye getirenin derecesine bağlıdır.

Yüksek Vergi Memurlarının Ona Hediye Getirişi

Âmiller [=valilik ve bölgenin vergi tahsildarlığını beraber yürüten yüksek memurlar] hediyelerini ve buldukları bölgenin vergilerinden oluşan serveti sunmak üzere payitahta geldikleri zaman leğen, ibrik gibi altın ve gümüş kaplar yaptırırlar. Yine altın ve gümüşten tuğlamsı külçeler döktürürler. Buna "hışt" adını vermişlerdir. Getirilen armağanlar hükümdar hizmetçilerine teslim edilir. Onlar

baştan başa bir saf oluşturmuşlardır ve her birinin elinde bir külçe vardır. Hediyeler arasında fil varsa öne alınır. Fillerden sonra koşumlu atlar, onların ardından katırlar, nihayet servet yüklü develer gelir.

Ben de bir kez Vezir Havâce Cihân'ın, Devletabad'dan dönen sultana nasıl armağan sunduğunu gördüm. Hükümdarı karşılamak için Beyâne [=Beyâna]⁵ şehrinin varoşuna kadar gelerek anlattığımız düzen içinde verdi hediyesini. Bu hediyeler arasında biri yakut diğeri zümrüt ve öbürü birinci sınıf inci ile dolu üç tepsi vardı. O sırada Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd'in amca oğlu Hacı Kâvun da oradaydı. Hükümdar getirilen hediyelerin bir kısmını da Hacı Kâvun'a verdi. İnşallah ilerde bunu anlatacağız.

Hükümdarın Bayram Namazlarına Çıkışı ve Bununla İlgili Merasim

Arefe gününün bayrama bağlandığı gece hükümdar; tüm şehzâdelere, özel dostlarına, saygın yabancılara, devlet adamlarına, kâtib, hâcib, kumandan, hizmetkâr, köle ve ehl-i ahbâra [=istihbarat memurlarına] paha biçilmez giysiler gönderir. Bayram sabahı filler ipek örtülerle, inci ve altınla bezenir. Bunların onaltısı sultana aittir, hiç kimse binemez onlara! Bu fillerin üzerine inci bezeli atlastan onaltı şatur [=gölgelik, çadır] kurulur. Her şaturun ana direği som altındandır. Ayrıca her fil üzerinde mücevher ile süslenmiş ipek bir minder bulunur. Sultan bu fillerden birine çıkar. Önünde paha biçilmez incilerle süslenmiş eyer perdesi vardır. o filin önünde hizmetçi köleler ve memlûk erler dizilir. Hepsinin başında altın bir külâh, bellerinde altın bir kemer bulunur. Bir kısmının kemeri mücevherlerle bezelidir. Yine başta altın külâh, belde altın kemer, elde altın saplı kamçı taşıyan üçyüz civarında nakip de sultanın önünde yürürler. Kadî'l-kudât [=başkadı] Sadr-ı Cihân Kemâleddîn Gaznevî, yine bir diğer büyük bölgenin başkadısı Sadr-ı Cihân Nâsireddîn Havârezmî ve öteki kadılar; Horasan, Irak, Şam, Mısır ve Mağrip diyarından gelmiş muhterem misafirlerle fillere çıkmışlardır. Hint ülkesinde yabancılara Horasanî [=Horasanlı] derler. Müezzinler de fillere binerek tekbir getirirler.

Hükümdar saray kapısından bu düzen içinde çıkar. Her emir kendi bölüğünün başında özel davul ve bayrakları ile sultanı bekler. Sultan yukarıda bahsettiğimiz şekilde bineklere atlamış adamlarının önünde, kadılar da onların arkasında olmak üzere kabile ilerler. Yürüyüş esnasında müezzinler art arda tekbir getirmektedirler. Sultanın hemen ardında merâtibi yer alır. Merâtib; davul, boru, nefir ve zurna çalan; bayrak taşıyan gruba denir. Onların ardından hükümdarın en yakını olan akrabalar gelir. Bunları takiben kardeşi Mübarek Hân, yeğeni Behrâm Hân, amca oğlu Melik Fîrûz, Başvezir, Melik Mucîr b. Zü'r-recâ⁶ ve Melik-i Kebîr [=Büyük Bey] Kabûla gelmektedir. Hepsinin kendine ait birliği ve bando takımı vardır. Kabûla denen adam hükümdar nezdinde sevilen, saygı gören biridir. Çok zengindir. Divan başkanı olan ve İbnü's-Şarâbî⁷ diye tanınan Sıkatü'l-mülk Alâeddîn Mısırî'nin bana bildirdiğine göre, Büyük Bey Kabûla'nın senelik masrafı otuzaltı leke ulaşıyormuş!⁸

Bunların ardından sırayla Melik Nükbiye, Melik Buğra, Melik Muhlis ve Melik Kutbu'l-mülk gelirler. Hepsinin kendi birliği ve bando takımı vardır. Bunlar, hükümdarın yanından hiç ayrılmayan yüksek rütbeli beylerdir. Bayramlarda kendi bando takımlarıyla beraber at üstünde sultana eşlik ederler. Fakat diğer emirler böyle törenlere katıldıklarında yanlarında bandocu táfesi bulunmaz. Bayram gününde atların ve binicilerin üstünde zırh vardır. Merasimdekilerin büyük bir kısmı sultanın memlûk erleridir.

Sultan, mescidin kapısına vardığı vakit orada durarak kadılık makamında bulunanlara, büyük emir ve kumandanlara, özel misafirlere içeri buyurmalarını söyler. Sonra kendisi binitinden inerek girer mescide. Daha sonra imam bayram namazını kıldırır, hutbe okur.

Kurban bayramında sultan bir deve getirir. Üzerine kan sıçramaması için ipek bir peştamal bağlar önüne. Hayvanı "nîze" adı verilen [ucu bıçağımsı] bir kargıyla boğazlar. Sonra filine binip sarayına döner.

Bayram Günü Kabul Merasimi, Büyük Taht, Tütsü Konulan Koca Buhurdan

Hükümdarın köşkü bayram günü güzelce döşenir, kıymetli süslerle bezenir. Merasimin yapıldığı büyük salona bârka kurulur. Bârka [=bargâh] kocaman bir çadırıdır. Muazzam direkler üzerine gerilmiştir. Çevresi kubbelerle doludur. Rengârenk ipekten yapay ağaçlar kurularak bunların üstüne yine yapay çiçekler kondurulur. Bu ağaçlar üç sıra hâlinde büyük salona dizilerek her iki ağaç arasına –örtüsü ile beraber– kendine ait minderi bulunan altın koltuklar konulur. Som altından yapılmış büyük taht ise muhteşem salonun tam ortasına yerleştirilmiştir. Ayakları inci mercanla bezelidir. Uzunluğu yirmiüç karış, genişliği ise bunun yarısıdır. Taht yekpâre değildir; çeşitli parçalardan oluştuğu için hepsi bir araya getirilerek birleştirilir. Bu tahtın her parçasını bir grup hizmetçi yüklenir. Altın ağırdır çünkü! Tahtın üzerinde bir minder bulundurulur. Sultanın başucuna mücevherle süslenmiş bir şatur konulur. O tahta çıktığı zaman hâcib ve nakipler yüksek sesle "Bismillah!" derler.

Daha sonra cemaat selâm merasimi için öne çıkar. Önce kadılar, hatipler, hukukçular, şerifler ve şeyhler gelir. Sonra hükümdarın kardeşleri, yakınları, kayınları yaklaşır. Daha sonra yabancılar, vezir ve kumandanlar ilerler. Sonra memlûk erbaşları ve yüksek rütbeli askerler huzura çıkar. Hepsi de sırayla, birbirlerini itip kakmadan selâm geçidini tamamlarlar.

Kendisine bir kasabanın geliri hediye edilmiş her asilzâde bayram günü üzerinde kendi adının bulunduğu altın dolu bir kese getirmeli, bu keseyi oradaki altın leğene atmalıdır. Hint ahalisinin âdetlerindedir bu. Müthiş bir servet birikir ve hükümdar istediğine dağıtır bu serveti! Bayramlaşma ve selâm merasimi bitince herkesin önüne, mevkiine göre yemek konulur.

Yine o gün, büyük bir buhurdan kurulur. Bu âlet kuleye benzemektedir. Saf altından yapılmıştır. Yekpâre değildir; istenildiği zaman sökülüp takılabilen çeşitli parçalardan oluşmuştur. Parçalar gayet ağır olduğundan sadece birini dahi tek kişi değil bir grup taşıyabilir. Âletin içinde üç bölme vardır. Tütsücüler bu bölmelere girerek kamârî⁹ ve kakullî¹⁰ ödü ile beraber ak amber ve câvî denilen cava amberi¹¹ yakarlar. Tütsülerin dumanı büyük salonun her tarafına yayılır. Bu arada civan yiğitlerin ellerinde gülsuyu ve muhtelif çiçek esanslarıyla dolu altın ve gümüş ibrikler bulunmaktadır. Herkese serperler hiç durmadan...

Büyük taht ile buhurdan sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında çıkarılır. Diğer günlerde hükümdar daha az gösterişli başka bir altın tahta oturur. Böyle bir zamanda, üç kapılı bârka [=bargâh] gayet yüksek bir yere kurulur. Sultan bârkanın içine geçer. Birinci kapıda İmâdü'l-mülk Sertîz, ikinci kapıda Melik Nükbiye, üçüncü kapıda Yusuf Buğra dikilmektedir. Sağda ve solda muhafız memlûk erlerin reisleri dikilir. Halk da derecesine göre bekler. Bârkanın görevli subayı Melik Toğî'dir. Onun elinde altın, yardımcısının elindeyse gümüş bir asa bulunur. Bu iki adam asalarla halkı sıraya sokar, safları düzeltir. Vezir kendi yerindedir. Onun arkasında kâtibler durur. Hâcibler ve nakipler de

ayakta beklerler, diğeri gibi.

Sonra saz ve dans takımı getirilir. Evvelâ, o sene esir edilen Hindu reislerinin kızları gelip dans eder, şarkı söylerler. Sultan bu kızları kumandan ve muhterem misafirlere armağan eder! Daha sonra diğeri Hindu kızları şarkı söyleyip dans ederler. Bunları da kardeşlerine, akrabalarına, kayınlarına ve bey çocuklarına bağışlar. Bu meclise sultan ikinci vaktinden sonra gelir.

Bayramın ikinci günü ikindiden sonra tekrar bu şekilde kurulan meclise sultan yine katılır. Şarkıcı dansözler de oynarlar. Hükümdar bu oynak kızları askerlik yapan memlûkların başkanlarına verir! Bayramın üçüncü günü ise kendi akrabalarından evlenecek olanların nikâhını kıyar; onlara hediye yağdırır. Dördüncü gün bütün hizmetçi erkek köleleri azat eder! Beşinci gün cariyeleri azat eder. Altıncı gün cariyelerle köleleri evlendirir. Yedinci gün her yere yağmur gibi sadaka dağıtır.

Sefer Dönüşü Tertip Edilen Merasim

Hükümdar seferden döndüğü zaman filler güzelce süslenir. Bunların onaltısının üzerine onaltı şatur konur. Şaturların bir kısmı sırma ile işlenmiş, bir kısmı mücevherle süslenmiştir. Fillerin önüne mücevherle süslenmiş "gâşiye" tabir edilen perdeler asılır. Birkaç katlı ahşap kubbeler inşa edilerek üzerleri ipekle örtülür. Her katta gayet çekici giysi ve takılarla süslenmiş şarkıcı cariyeler oturmaktadır. Bunların bir kısmı dans etmeyi de iyi bilir. Her kubbenin ortasında hayvan derisinden mamul, şerbet dolu kocaman bir havuz bulunur. Yerli, yabancı, gelen giden herkes bu şerbetten içebilir. İçenlere tenbûl ve fevfel sunulur. Ayrıca sultanın bineği geçecek diye kubbeler arasına ipek örtüler serilir. Hükümdarın geçtiği caddenin kenarındaki duvarlar şehir kapısından köşk kapısına kadar ipekle bezenmiştir. Onun önü sıra sayıları binleri bulan köleler yürür. Grup grup halk ve ordu ise arkadan gelir.

Hükümdarın başşehre girişini birkaç defa görmek nasip oldu. Ra'âde denilen¹² küçük topların üç dört tanesi fillere yükletilerek halkın üstüne altın serpilmekteydi. Ahali, hükümdarın şehre girişinden köşke varışına kadar altın toplardı yollardan!

Seçkinler Sofrasının Düzeni

Hükümdar köşkünde yemek iki şekilde tertip edilir. Birine "taâm-ı hâss" diğeri "taâm-ı âmm" denilir. Taâm-ı hâs [=özel sofrası] hükümdarın sofrasıdır. Hükümdar genel olarak davetlilerle yemeğe oturur. Bu sofrada seçkin emirler; amca oğlu Emir-i Hâcib [=başmabeyinci], İmâdü'l-mülk Sertîz ve Emir-i Meclis [=meclisin hizmetinden sorumlu emir] yer alır. Hükümdar taltif etmek istediği nüfuzlu bey ve yabancıları da sofrasına çağırır. Davetlilerden birine iltifat etmek isteyince eline bir tabak alarak içine ekmek koyup o adama uzatır. İltifat edilen adam tabağı sol eline aldıktan sonra sağ elini yere koyarak saygı ile eğilir. Sultan bazen orada bulunmayan bir kimseye gönderebilir bu yemekten... O adam da, davette bulunanlar gibi saygı ile eğilerek gönderilen yemeği yanındakilerle paylaşır. Ben bu tür özel sofralarda çok bulundum; katılanlar ancak yirmi civarında olurdu.

Halk Sofrasının Düzeni

"Taâm-ı âmm" [=ahaliye verilen yemek] mutfaktan çıkarılıp ortaya getirilirken nakipler önde yürüyerek "Bismillah!" derler yüksek sesle. Onların başında elinde altın asa ile Nakîbü'n-nükabâ

[=nakiplerin başkanı] onun yanında elinde gümüş asa ile yardımcısı yer alır. Onlar dördüncü kapıdan girip büyük salonda bulunanlara seslerini duyurunca hükümdardan başka herkes ayağa kalkar. Sofra yere bırakıldığı zaman nakipler bir sıra oluştururlar. Onların önünde duran reis, sultanı över, yüceltir de yüceltir. Sonra eğilerek selâm verir; nakipler ve salonda bulunan büyük-küçük herkes ona uyar. Hint ahalisinin âdetince bu esnada Nakîbü'n-nükabânın nutkunu işiten kişi sözün sonunu bekler: Yürüyorsa durur, duruyorsa çakılı kalır olduğu yerde! Hiç kimsenin yerinden kıpırdadığı görülmez.

Nakiplerin reisinden sonra yardımcısı da benzeri bir nutuk çekerek selâm verir. Bu sefer tümü orada bulunanlarla beraber ikinci kez selâma durur. Daha sonra herkes oturur.

Sultan aslında haberdardır ama yemeğin hazır olduğu Küttâbü'l-bâb [=kapı kâtipleri] tarafından yazı ile bildirilir sultana. Bildiri kâğıdı bu işle görevlendirilmiş bir bey çocuğunun eline verilir. Küçük beyzâde kâğıdı hükümdara götürür. Hükümdar kâğıdı okuyunca dilediği emiri çağırır; halkı düzene sokma ve sofraya oturtma görevini ona verir.

Bu sofrada sunulan yemekler, rikak, [=yufka; işkefe] kebab, içine tatlı konulmuş çok köşeli yuvarlak pastalar, pirinç pilâvı, tavuk ve "semûsek"¹³ tir. Daha önce de bunlardan bahsetmiş, etraflıca anlatmıştık. Buralıların âdetince sofraya evvelâ kadılar, hatipler, fıkıh bilginleri, şerifler ve şeyhler gelir. Sonra hükümdarın yakınları, onları takiben de büyük emirler gelir. Onların ardından halk oturur sofraya. Herkes kendine ayrılmış mekâna oturduğundan itiş kakış ve düzensizlik göze çarpmaz. Millet tamamen sofraya kurulunca "şürbedâriye" tayfası [=sâkîlar] çıkar ortaya. Elllerinde çeşitli bitkilerin şerbetleriyle dolu altın, gümüş, bakır ve cam kadehler vardır.

Yemekten önce bunlar içilir. Şerbet faslından sonra hâcipler "Bismillah!" der. Sonra yemeğe başlanır, herkesin önüne sofradaki yemek türlerinin tümünden konulur.

Yemeğe oturan cümle ziyaretçinin kendine ait tabağı vardır. Kimse kimsenin kabından yemez! Yemek faslı bitince kalaydan yapılmış testilerle "fuka"¹⁴ dağıtılır. Bu meşrubat halka verildiğinde hâcibler hep bir ağızdan "Bismillah!" derler. Daha sonra tenbûl ve fevfelle dolu tabaklar getirilir. Herkese bir tutam ufalanmış fevfel ile onbeş tenbûl yaprağı verilir. Tenbûl yaprakları, kırmızı ipek iplikle birbirine bağlanmıştır! Bu yapraklar uzatılınca hâcibler yine "Bismillah!" derler. Oradakilerin hepsi ayağa kalkar. Sofra görevlisi olan emir eğilerek selâm verir, diğerleri de onun selâmına karşılık verirler. Sonra dağılırlar. Günde iki kez sofraya otururlar; öğünlerin biri öğleden evvel, diğeri ikindiden sonradır.

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKOĞLU MUHAMMED ŞÂH'IN CÖMERTLİĞİNE DAİR

[Kırküçüncü Bölüm Notları](#)

Ancak gözlerimle gördüğüm, bizzat tanık olduğum, yanı başımda cereyan eden olayları anlatacağım burada. Sözlerimin doğru olduğunu Allah biliyor; o yeter, şahit olarak... Benim söyleyeceklerim her yana yayılmış, kesin bilgi hâline gelmiştir. Yemen, Horasan ve Fâris gibi Hindistan'a yakın bölgelere dağılmıştır. Buralarda yaşayanlar onun cömertliği ile ilgili anlatılanları dosdoğru hakikat bellerler. Özellikle yabancılara eli açık davrandığını iyi bilirler. Çünkü o, dışarıdan gelenleri Hint halkından üstün tutar, onlara bol bol ihsanda bulunur. Muazzam armağanlar, yüksek makamlar verir onlara. Bu adamın yabancı misafirlere gösterdiği yakınlık o dereceye varmıştır ki;

"Bir adama 'garip' [=yabancı] dense kalbi kırılır! Onlara muhterem diye seslenilmeli!" diyerek misafirlerin gurabâ [=yabancılar] diye çağrılmasını yasaklamıştır! İnşallah onun cömertliğine ve sonu gelmez armağanlarına dair birkaç olay anlatacağım.

Hükümdarın Şihâbeddîn Kâzerûnî'ye Yaptığı İhsan ve Tacirin Hikâyesi

Bu adam, Kâzerûnlu Meliküttüccar [=tacirlerin reisi] Pervîz'in dostuydu. Hükümdar, Meliküttüccara Kinbâya [=Kenbây, Künbâya] şehrini ikta olarak vermiş, vezirlik vaadinde de bulunmuştu. Pervîz, dostu Şihâbeddîn'e haber saldı. Şihâbeddîn, sultana hediye olarak hazırladığı eşya ile geldi Pervîz'in yanına. Bu hediyeler şöyle: Altın pullarla bezeli yünden bir serâçe [=çadır çiti], buna uygun bir kabul çadırı, yine süslü yünden mamul ve her türlü araç gereci içinde olan bir özel otağ,istirâhat [=helâ] çadırı ve bir sürü katır. Meliküttüccar, dostu Şihâbeddîn'in getirdiği hediyeleri de yanına alarak kendi bölgesinin gelirini hükümdara sunmak üzere başşehre doğru harekete hazırlandı. Bu arada Vezir Havâce Cihân, hükümdarın Pervîz'e vezirlik vaat ettiğini duyunca kendi hesabına endişelendi; kıskançlık krizine tutuldu. Kinbâya ve Cüzerât [=Gücerat] yöreleri daha önce onun idaresinde olduğundan, ahali Vezir Havâce Cihân'a bağlıydı. Onların çoğu Hindu, bir kısmı da yüksek tepelere sığınmış asilerden oluşmaktadır. Pervîz payitahta gitmek üzere yola çıkınca Vezir Havâce Cihân asilere emir saldı; ona hücum etsinler diye! Şihâbeddîn'i de yanına alan Pervîz, onun hediyesi ve kendi hazineleri ile yolculuğa koyulduğundan normal olarak kuşluk vaktinde mola verdi. Askerin çoğu uykuya dalmış, bir kısmı da etrafa dağılmıştı. Hindu haydutlar kervana saldırarak Pervîz'i öldürüp hazinelerini yağma ettiler. Bu arada Şihâbeddîn'in hediyeleri de talana uğradı. Ama Şihâbeddîn canını kurtardı!

Olayı istihbarat memurlarından duyan hükümdar, Nehrvâla¹ [=Anhilwara] bölgesine ait gelirin otuzbin dinarının Şihâbeddîn'e verilmesini, onun bu servetle memleketine dönmesini emretti. Para Şihâbeddîn'e uzatılınca o almak istemedi ve şöyle dedi:

"Benim amacım hükümdarı görmek, onun huzurunda el pençe divan durup yer öpmektir! Başka şey değildir!" Şihâbeddîn'in sözleri başşehre bildirilince hükümdar mest oldu, yanına getirilmesini buyurdu. İşte biz Şihâbeddîn'le aynı gün huzura girdik. Sultan bize hil'at verdi, güzelce ağırlanmamızı emretti, Şihâbeddîn'e de sayısız armağan yağdırdı.

Bu olaydan birkaç gün sonra ilerde açıklayacağımız gibi bana altıbin tenge verilmesini emretmiştir.

O gün Şihâbeddîn'in nerede olduğunu sorunca Bahâeddîn İbnü'l-Felekî cevap verdi:

"Hûnd-ı Âlem! Nemîdânem!" Bu cümle şu anlama gelir:

"Cihan hükümdarı! Bilmiyorum!" Sonra ekledi:

"Şunîdem, zahmet dâr û!" Yani;

"Duydum ki hastaymış o!" demektir. Sultan konuştu:

"Berûv hemîn zemân der hızâne! Yek lek tenge zer bekirî ve pîş û berî tâ dil-i û hûş şevêd!" Bu cümle şu anlama gelir:

"Git derhal hazineye! Yüzbin tenge al, ona götür; gönlü hoş olsun!" Bahâeddîn emri yerine getirdi. Hükümdar, Şihâbeddîn'in bu parayla Hint mallarından dilediğini rahatça almasını söyledi ve Şihâbeddîn alış-veriş ihtiyacını gidermedikçe hiçkimsenin hiçbir şey satın almamasını emretti! Sadece ona özgü, baştan aşağı donanmış üç gemi hazırlattı. Yol azığı, âlet-edevat ve gemicilerin ücretine kadar her şey vardı bu donanımda! Şihâbeddîn, Hürmüz adasına çıkıp orada muhteşem bir köşk yaptırdı.

Bu binayı sonradan gördüm. Şihâbeddîn'e de Şiraz şehrinde rastladım. Bütün servetini yitirmişti, Şiraz sultanı Ebû İshâk'tan yardım bekliyor, onun acıyacağını sanıyordu! İşte böyledir Hint ülkesinin serveti! Bu diyardan aldığı para ile uzağa gidebilen pek azdır. Oradan zengin çıkmayı başarsa bile başka bir ülkeye vardığında Hak Teâlâ ona mutlaka bir afet gönderir ve zenginliğini yok eder onun! Şihâbeddîn'in bütün malı, Hürmüz hükümdarının kendi yeğenleriyle [=kardeşinin iki oğluya] yaptığı kavga esnasında yitip gitti!

Hükümdarın Şeyhler Şeyhi Rükneddîn'e Yaptığı İhsan

Hint hükümdarı, Halife Ebu'l-Abbâs'a armağan göndermiş, hilâfet makamına bağlılığı sebebi ile Hint ve Sint ülkelerinde tek hâkim olduğuna ilişkin bir tasdik yazısı iletmesini rica etmişti ondan... Bu rica üzerine Halife Ebu'l-Abbâs, ilgili yazıyı Mısır'da şeyhler şeyhi makamında bulunan Rükneddîn vasıtasıyla gönderdi. Rükneddîn, Hint hükümdarının karşısına çıkınca müthiş saygı gördü, hediyeye boğuldu. Rükneddîn ne zaman huzura gelse hükümdar ona saygı gösterip ayağa kalkmış, uğurlarken de peşinden servet akıtmıştır. Onun aldığı hediyeler arasında som altından yapılmış çadır levhaları ve mıhları vardı. Hükümdar, Rükneddîn'e şöyle demişti:

"Karaya çıktığın zaman bu altın mıhlarla nalla atlarını!" Rükneddîn Yemen istikametine giden gemiye binmek üzere Kinbâya'ya doğru yollandı. Fakat bu sırada Kadı Celâleddîn isyanı² başladı. İbnü'l-Kavlemî'nin ve Rükneddîn'in malları yağma edildi! İbnü'l-Kavlemî, Rükneddîn'le beraber sultanın yanına kaçtı. Hükümdar onu görünce şaka yollu:

"Âmedî ki zer berîbâdi kerî sanem harî, zer neberî ve ser nihi!" Bunun anlamı şudur:

"Altın yüklenip güzel yüzlü dilberlerle eğlenmek için geldin ama altın yüklenemediğin gibi kelleni de bırakacaksın burada!" Bu sözleri, takılma bâbında söylemişti. Daha sonra şunları ekledi

hükümdar:

"Aklını dağıtma, içini hoş tut! Ben şimdi asilere karşı hücumla geçiyorum, onların çaldığının kat kat fazlasını vereceğim sana!"

Ben Hint ülkesinden ayrıldıktan sonra duydum ki sözünü tutan hükümdar, Rükneddîn'e kaybettiği servetin tamamını vermiş! O bu para ile Mısır'a dönmüş.

Tirmizli Vâiz Nâsireddîn'e Verdiği Armağan

Fıkıh bilgini olan bu vâiz sultanın yanına geldi ve bir sene onun ihsanıyla yaşadıkdan sonra yurduna dönmek istedi. Sultan da izin verdi ama onun sohbet ve öğüdünden nasiplenmemiştii henüz. Ma'ber yöresine yapmayı düşündüğü seferden önce içinde bir heves uyandı; onun vaazını dinlemek konusunda. Böylece mukasirî³ denilen ak sandal ağacından bir minber hazırlanmasını, minberin çivi ve kaplamalarının altından yapılmasını, üst tarafına da büyük bir yakut yerleştirilmesini emretti. Nâsireddîn'e de mücevher işlemeli, siyah bir Abbâsî hil'atı ve aynı tarzda bir sarık hediye etti.

Nâsireddîn için "serâce"nin iç kısmında minber kuruldu. Serâce, çadır perdesine [=çadırın çevresini saran perdemsii çit] denilir. Hükümdar, sağına ve soluna seçkin devlet adamlarını dikerek tahtına kuruldu. Kadılar, fıkıh bilginleri ve emirler yerlerini aldılar. Vâiz Nâsireddîn gayet etkileyici bir hutbeden sonra vaazını verdi. Aslında pek marifetli olmamasına rağmen şansı yaver gitti! Minberden indiğinde hükümdar ayağa kalkıp onu kucakladı ve file bindirdi. Orada bulunanlara emretti; vâizin önünde yayan yürüsünler diye! İçlerinde benim de bulunduğum cemaat, hükümdar serâcesinin hemen karşısında kurulu olan vâiz serâcesine doğru yürüdü. Her şeyi renkli ipektendi bu evceğizin... Sayvanı [=dış kısmı] da ipekten, özel çadırı da ipekten! O oturunca biz de oturduk. Serâcenin bir tarafında hükümdarın hediye ettiği altın kapkacak bulunuyordu. İçine bir adam oturacak kadar geniş bir mangal, iki tencere, sayısını hatırlayamadığım kâseler, pek çok sürahi, bir temîsende [=kırba], dört ayaklı sofra ve bir rahle... Hediyelerin tamamı som altından! Bu sırada İmâdeddîn Semnanî serâcenin kazıklarından ikisini kaldırıp baktı; biri bakırdan diğeri kalaydandı! Bunlar uzaktan bakana gümüş izlenimi veriyorsa da aslında bizim belirttiğimiz gibi bakır ve kalaydan ibarettiler! Huzura geldiğinde hükümdar ona yüzbin dinar dirhem, ikiyüz de köle vermişti. Nâsireddîn kölelerin bir kısmını azat etmiş, bir kısmını da yanına almıştır.

Hükümdarın Erdevîlî [=Erdebilli] Abdülazîz'e İhsanı

Abdülazîz, fıkhıta ve hadîste uzman biriydi. Dımaşk'ta Takıyyüddîn İbn Teymiyye,⁴ Burhâneddîn İbnü'l-Barkah, Cemaleddîn Mizzî, Şemseddîn Zehebî ve diğelerlerinden ders görmüş, bu birikimle sultanın yanına gelmişti. Sultan ona armağan yağdırdı, saygıda kusur etmedi.

Bir gün huzurda Hz. Abbâs ve oğlunun erdemine dair hadîsler okudu, –Hak Teâlâ her ikisinden de hoşnut olsun– onların soyundan gelen halifelerin iyilik ve üstünlüklerine ilişkin bir şeyler anlattı. Bu menkıbelerden epey etkilenen hükümdar, Erdebilli'nin ayaklarına sarılıp öptü ve üzerinde ikibin tenge altın bulunan bir tepsi getirtti! Koca serveti kendi eliyle onun başına saçarak:

"Şu sini, altınlarla senindir!" dedi. Bu olayı daha önce de anlatmıştık.

Şemseddîn Endukânî'ye Verdiği Armağanlar

Fıkıh bilgini Endukânî Şemseddîn, filozof ve şair mizaçlı biriydi. Hükümdarı öven yirmiyedi beyitlik bir kaside okudu. Hükümdar bu adama her beyit için bin dinar dirhem verdi! Daha önceki hükümdarların tek beyte bin dirhem verdikleri söylenir ki, hükümdarın verdiği onda biri eder bu!

Adudiddîn Şavankârî'ye Yaptığı İhsan

Adudiddîn, şöhreti ülkenin her yanını sarmış hatırı sayılır bir fıkıh bilginiydi. Onun yaptıklarını duyan sultan, bir de güzel ahlâkından haberdar olup etkilenince adamın memleketi Şavankâra'ya⁵ onbin dinar dirhem gönderdi. Fakat o, hükümdarı hiç görmediği gibi saraya da gelmemiştir!

Kadı Mecdüddîn'e Verdiği Hediyeler

Sultan, herkesçe bilinen kerametlerin sahibi erdemli bilgin, Şiraz Kadısı Mecdüddîn'in menkıbelerini duyunca, –bu kadıdan birinci bölümde bahsetmiştik, onunla ilgili haberler ilerde yine gelecek– Dımaşklı Şeyhzâde aracılığıyla Şiraz'a onbin dinar dirhem gönderdi.

Burhâneddîn Sagarcî'ye Verdiği Armağan

Burhâneddîn, sahip olduğu her şeyi dağıtan, başkalarını kendine tercih eden yüksek ahlâklı vâizlendendi. Çoğu zaman borç alır halka dağıtırdı! Hükümdar onun menkıbelerini duyunca, kırkbin dinar göndererek başşehre gelmesini rica etti. Burhâneddîn dinarları kabul etti, borçlarını ödedi ama Hitâ ülkesine yöneldi; hükümdarın huzuruna çıkmayı doğru bulmayarak şöyle dedi:

"Karşısında bilginlerin dikildiği bir hükümdara gitmem!"

Hacı Kâvun'a Yaptığı İhsan ve Onun Hikâyesi

Hacı Kâvun, Irak hükümdarı Ebû Saîd'in amca oğlu idi. Kardeşi Musa, Irak şehirlerinin birinde bey idi. O da Hint sultanına geldiğinde saygı gördü, hediyeler aldı.

Bu adamı gördüm: Vezir Havâce Cihân ona hediyeler getiriyordu. Biri yakut, diğeri zümrüt, öteki inci ile dolu üç sini vardı ortada. Hükümdar Hacı Kâvun'a getirilenlerden bol bol verdi. Bunun dışında gayet yüklü bir servet ihsan etti.

Hacı Kâvun Irak'a gitmek üzere yola düştü. O sıralarda kardeşi vefat etmiş, yerine Süleyman Hân geçmişti. Hacı Kâvun kardeşinin mirasını istedi ve beylik davasına kalkıştı. Askerler ona bağlılığını bildirip biat edince Fâris bölgesine giderek demin bahsettiğimiz İmam Adudiddîn'in oturduğu Şavankâra şehrine geldi. Şehir dışında konaklayınca oranın şeyhleri kendisini karşılamakta biraz geciktiler. Geç gelen şeyhlere çıkıştı:

"Bize biat edip bağlılığınızı bildirme konusunda tez davranmanız gerekmiyor muydu? Neydi engel?" Huzura gelen şeyhler özür dilediler, mazeret gösterdiler ama Hacı Kâvun onların sözlerine kulak asmayarak yanındaki askerlere:

"Kılıç tıhar!" dedi.⁶ Bu cümlemin Arapça karşılığı: "Cerridussuyûf!"tur [=Kılıçları çıkarın!]. Kılıçları çektiler, boyunları vurdular. Şeyhlerden oluşan zavallı kurbanlar hayli kalabalıktılar.

Bu şehir civarında oturan beyler Hacı Kâvun'un davranışını haber alınca kızdılar. Fıkıh bilen büyük beylerden Semnanlı Şemseddîn'e mektup göndererek Şavankâralıların uğradığı felâketi bildirdiler. Ayrıca Hacı Kâvun'la dövüşmek için yardım istediler. Şemseddîn ordusu ile harekete geçti. Bu arada galeyana gelen bölge halkı, katledilen şeyhlerinin öcünü almak için toplandılar; geceleyin Kâvun'un askerlerine baskın düzenleyerek onu ve yandaşlarını darmadağın ettiler!

Kâvun hükümet konağındaydı, halk her yanı sarmıştı. Adam helâyâ gizlenmişti ama ahali onu buldu, hemen kellesini koparıp Süleyman Hân'a gönderdi. Yükselen hıncın dinmesi için adamın bütün organlarını parçalayıp o yöreye dağıttılar!

Halifesoynunun Hükümdara Gelişi ve Hikâyesi

Abbâsî halifesi Müstansırbillah oğlu Abdülazîz'in soyundan olan Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Abdülkahir b. Yusuf b. Abdülazîz, Mâverâünnehir bölgesinin hükümdarı Alâeddîn Tarmaşîrîn'in yanına gelmişti. Tarmaşîrîn, Emir Gıyâseddîn'e saygı gösterdi, iltifatta bulundu. Ayrıca Kutam b. Abbâs'ın mezarının bulunduğu zaviyeyi ona hediye etti. Allah Teâlâ, Kutam'dan ve Abbâs'tan razı olsun.

Gıyâseddîn Muhammed, bu zaviyede uzun yıllar oturduktan sonra Hint hükümdarının Abbâsî sülâlesine olan sevgisini işitince Hindistan'a gitmeye niyetlendi. Eski dostu Muhammed b. Ebi's-Şerefi Harbevî ile Hemedânî sufi Muhammed'i Hint hükümdarına elçi yolladı. Bu adamlar sultanın huzuruna çıktılar. Daha önce kendisinden bahsettiğimiz Tirmizli Nâsireddîn, Bağdat'ta Gıyâseddîn Muhammed ile tanışmış, onun soyunun Abbâsîlere dayandığına dair Bağdat halkının onayına tanık olmuştu. Nâsireddîn, halife soylu Gıyâseddîn için huzura çıkıp tanıklık edince Gıyâseddîn'in elçilerine beşbin dinar veren hükümdar otuzbin dinar da Gıyâseddîn'e gönderdi; paytaht Dihlî'ye gelmek isterse yol harçlığı yerine geçsin diye! Hükümdar kendi eliyle bir nâme yazıp onun teşrifini rica edince mektubu alan Gıyâseddîn derhal yolculuğa çıkarak Sint'e ulaştı. Bu bölgeye gelişti istihbarat görevlileri tarafından Dihlî'ye bildirilince hükümdar âdet olduğu üzere karşılama memurları gönderdi. Gıyâseddîn, Sersetî şehrine erişince Başkadı Gazneli Sadr-ı Cihân Kemâleddîn'in önderliğinde bir heyet yollandı yanına. Gazneli Kemâleddîn'in beraberindeki cemaat, fıkıh bilginlerinden oluşuyordu. Onların ardından da emirleri yolladı hükümdar...

Gıyâseddîn, başşehir dışında Mes'ûdabad'da mola verince sultan geliverdi onun yanına. Birbirleri ile karşılaştıklarında önce Gıyâseddîn sonra da sultan atlarından indiler. Yine önce Gıyâseddîn sonra sultan birbirlerine reverans yaptılar, selâm verdiler.

Gıyâseddîn'in getirdiği hediyeler arasında bazı giysiler vardı. Sultan bunlardan birini beğenip omzuna koydu. Halk onun huzuruna çıktığında nasıl eğiliyorsa öylece eğildi Gıyâseddîn'in önünde! Sonra atlar getirilince hükümdar bunlardan birini kendi eliyle çekip Gıyâseddîn'e sundu:

"Allah aşkına bin!" dedi. Gıyâseddîn kendi hayvanının sırtına bininceye kadar hükümdar üzengiden tuttu, sonra o da bineğine atladı. Ağaçlar onları gölgelemekte, ikisi yan yana ilerlemekteydiler. Hükümdar tenbûl meyvesini kendi eli ile devşirip sundu Gıyâseddîn'e. Bu, sultanın yaptığı en yüksek

saygı işaretidir. Çünkü hükümdar herkesle böyle ilgilenmez. Şöyle dedi ona:

"Eğer Halife Ebu'l-Abbâs'a biat edip bağlılığımı bildirmiş olmasaydım elbet sana biat ederdim!" Gıyâseddîn:

"Zaten ben de ona biat etmiştim!" cevabını verdi. Bu diyalogdan sonra Gıyâseddîn şunları ekledi:

"Allah elçisi –Hak Teâlâ'nın rahmeti, esenliği ve bereketi onu kuşatsın!– şöyle buyurmaktadır: 'Ölü bir toprağı diriltten, oranın sahibidir.' Sen de bizi dirilttin ey hükümdar!"

Hükümdar daha hoş ve zarif bir karşılık verdi onun sözüne.

İçinde sultanın konaklayacağı serâceye ulaştıklarında Gıyâseddîn'i oraya yerleştiren sultan, kendisine başka bir serâce kurdurdu. İkisi de geceyi payitahtın dışında geçirdiler.

Ertesi gün Dihlî'ye girdiklerinde hükümdar onu Sîrî veya Darü'l-hilâfe diye bilinen semtte, Alâeddîn Halcî ve oğlu Kutbeddîn tarafından yaptırılan köşkte ağırladı. Bütün emirlerin kendisiyle beraber Gıyâseddîn'in yanına gelmesini emrettiği gibi köşkte misafirin kullanması için altın, gümüş kapkacak hazırlattı. Misafirin banyo yapacağı küvet bile altındandı! Âdet olduğu üzere, "baş suyu" için dörtüzbün dinar göndermişti. Delikanlılar, hizmetkârlar ve cariyelerden oluşan hizmet grubunu yollayan hükümdar, onun günlük masrafı için yüz dinar ayırdı! Ayrıca özel sofradaki [kendisi için hazırlanan] yemeklerin bir kısmını ona yolluyordu. Sîrî şehrinin tümünü, –evleri ve civarda hazineye ait bostanları ile beraber– ikta yoluyla ona hediye etmiş; yüz kasabayı onun emrine vermiş, idarî bakımdan Dihlî'ye bağlı olan doğu bölgesinin valiliğine onu atamıştı.

Bunların dışında, yeygisi hazine ambarından alınmak üzere eyeri altınla süslenmiş otuz katır verdi ona! Ayrıca saraya teşrif ettiğinde sadece sultanın at üstünde girebileceği özel bölmeye girecek ve orada inecekti bineğinden. Büyük küçük herkes hükümdara karşı nasıl eğiliyor ve selâma geçiyorsa Gıyâseddîn'e de aynı hürmet gösterilecekti.

Gıyâseddîn huzura çıkınca hükümdar sedirinden iner, yüksek tahtta oturuyorsa ayağa kalkardı. İkisi birbirlerine saygıyla eğildikten sonra beraberce aynı yaygı üstüne kurulurlardı. Öteki huzurdan çıkmak için ayağa kalkınca sultan da ayağa kalkar yine birbirlerine eğilip selâm verirlerdi. Büyük salon [=kabul dairesi] dışına çıkınca Gıyâseddîn'in altına bir minder konulur ve o canı istediği kadar otururdu bunun üstünde! Böylece saraydan çıkardı. Günde iki defa saraya gelirdi.

Hükümdarın Gıyâseddîn'e Duyduğu Saygıyla İlgili Bir Hatıra

Hükümdar Dihlî'deyken başvezir Bencâle bölgesinden geldi. Sultan büyük emirlere veziri karşılamalarını emretti. Arkasından kendi çıktı. Ona çok iltifat etti. Şehirde hükümdarın sefer dönüşünde yapılageldiği gibi kubbeler kuruldu... Halife soylu Gıyâseddîn ile fıkıh bilginleri, kadılar ve ileri gelenler başvezirle görüşmek için öne çıktılar. Hükümdar kendi köşküne döndüğünde vezirine:

"Mahdûmzâde'nin kaldığı yere git!" dedi. Gıyâseddîn'i böyle çağırıyordu. Mahdûmzâde, "hizmet edilesi adamın evlâdı" demektir. Vezir, halifesoylu Gıyâseddîn'i ziyaret ederek ikibin "tenge" altın ile

pek çok giysi hediye etti. Emir Kabûla ve diğer büyük emirlerle beraber ben de oradaydım.

Benzeri Bir Hikâye

Halifesoğlu Gıyâseddîn'i eskiden beri sevmeyen Gazne meliki [=beyi] Behrâm, Dihlî'ye gelmişti. Hükümdar, halifesoğluya verdiği Sîrî şehrindeki evlerin birinde Behrâm'ın misafir edilmesini sonra da ona özel bir konuk evi yapılmasını emretti. Halifesoğlu Gıyâseddîn bunu duyunca öfkeleni. Saraya giderek her zamanki yerine kurulup veziri çağırđı. Ona şöyle dedi:

"Benden selâm söyle Hünd-ı Âleme! Hediyelerin tümünün evimde durduğunu, zerrece eksiltmediğim gibi iyice artırdığımı bildir. Bundan böyle sizinle kalacak değilim!" Kalkıp gitti. Gıyâseddîn'in dostlarından birine bu öfkenin sebebini soran vezir şu cevabı aldı:

"Bu öfkenin sebebi, Hünd-ı Âlemin, Gazne beyine Sîrî'de bir konuk evi yapılması için emir çıkarmasıdır!"

Bunun üzerine vezir, hükümdarın huzuruna çıkarak durumu anlattı. Hükümdar hemen onbeş adamı ile beraber at sırtında Gıyâseddîn'in kapısına geldi. İçeri girmek için izin istedi!. İzin verilince köşk dışında, sıradan insanların atını bağladığı yerde indi bineğinden ve Gıyâseddîn ile görüşerek özür diledi; öteki de özrü kabul etti. Ayrıca şöyle dedi sultan:

"Allah'a andolsun! Boynuma ayağını koymadıkça senin benden hoşnut olduğuna inanmam!" Ama halifesoğlu:

"Öldürüleceğimi bilsem bile bunu yapamam!" cevabını verdi. Hükümdar direterek:

"Başım hakkı için, elbette bunu yapacaksın!" diyerek başını yere koyunca Büyük Bey Kabûla, Gıyâseddîn'in ayağını kaldırıp sultanın boynuna koydu. Bu davranıştan sonra sultan doğrulup şöyle dedi:

"İşte şimdi benden hoşnut olduğuna inandım! Artık gönlüm rahattır!"

Bu çok gariptir. Başka hiçbir hükümdardan buna benzer bir şey işitilmemiştir!

Bir bayram günü Gıyâseddîn'in yanındaydım. Büyük Bey Kabûla hükümdar tarafından gönderilen gayet havalı, çok pahalı üç elbise getirdi. Gıyâseddîn'in iki yakasının birbirine ilişmesini sağlayan ipek iliklerin yerine findık büyüklüğünde inci taneleri konulmuştu. O, köşkten inene kadar Büyük Bey kapıda bekledi ve bahsettiğimiz giysileri giydirdi. Sultanın halifesoğlu Gıyâseddîn'e verdiği hediyeler saymakla bitmez! Akıl almaz bunu! Buna rağmen halifesoğlu, Allah'ın en cimri kullarındandır. Onun elinin sıkı olduğuna dair öyle enteresan rivayetler var ki duyan şaşkına döner! Kısaca sultan cömertlikte ne ise bu adam da cimrilikte o! Bu konuyla ilgili bazı hikâyeleri nakledeyim size.

Halifesoğlunun Cimriliğine Dair Hikâyeler

Onunla aram iyiydi. Evine çok gider gelirdim, Hindistandan ayrıldığımda Ahmed adlı oğlumu onun

yanında bıraktım. Hak Teâlâ ikisinin başına neler getirdi bilmiyorum.⁷

Bir gün ona sordum:

"Niçin yemeğe arkadaşlarını toplamıyorsun da kendi başına oturuyorsun?"

"Onları seyretmeye tahammül edemiyorum, çokluklarından ötürü! Benim yemeğimi yiyorlar gözlerimin önünde!" diye cevap vermesin mi!

O tek başına yemek yedi. Dostu Muhammed b. Ebi'ş-Şerefi onun sevdiklerine biraz yemek gönderir, geri kalanı kendi alırdı!

Ona sürekli gidip geldiğim için oturduğu köşkün hayat kısmının hep karanlık kaldığını, burayı aydınlatmak için bir kandil bile yakmadığını görürdüm. O, köşkünün bahçesinden küçük odun parçaları ve çalı çırpı topluyor, mahzenlere dolduruyordu; defalarca tanık oldum! Bu konuda onunla konuştuğumda şöyle cevap veriyordu.

"Elbet buna da ihtiyaç olur!"

O kendi dostlarını, kölelerini ve hizmetine verilenleri daima bahçe ve ev işlerinde çalıştırıp şöyle derdi:

"Hizmet etmedikleri zaman sofradan yemelerine razı olamıyorum!"

Bir defasında borçlanmışım. Ha bire kapım çalınıyordu. Gıyâseddin yanıma gelip;

"Vallahi senden borç yükünü kaldırmaya niyetlendim ama nefsim buna izin vermedi!" demesin mi!

Başka Bir Hikâye

Bir gün bana şu olayı anlattı:

Dört kişiden oluşan grubumuzla Bağdat'tan çıktık. Aramızda Muhammed b. Ebi'ş-Şerefi de vardı. Muhammed onun dostudur. Yayan gidiyorduk ve yanımızda azık yoktu. Bir kasaba yakınındaki pınar başında konakladık. İçimizden biri su dibinde dirhem bulunca evvelâ:

"Bir dirhemle ne yapabiliriz ki?" dedik. Sonra ekmeğe almaya karar vererek birimizi bu iş için gönderdik. Fakat kasaba fırıncısı ekmeği tek başına satmadığını, bir kıratlık ekmeğin yanında bir kırat da saman sattığını söyleyince arkadaşımız adamdan hem ekmeğe hem de saman almış! Hayvanımız olmadığı için samanı bir kenara attık. Ekmeği aramızda lokma lokma bölüştük! Bugünse senin bildiğin hâlde geldim."

Gıyâseddin'e cevap verdim:

"Hak Teâlâ'nın bunca iyiliğine karşılık senin şükretmen, yoksullara bol bol sadaka vermen gerekir!" Karşılık verdi:

"Böyle cömert davranmak, benim için mümkün değil!"

Onun ne birine bir şey verdiğini ne de hayırlı bir iş yaptığını gördüm! Hastalık hâline gelmiş cimrilikten Allah'a sığınırım!

Başka Bir Hikâye

Hint ülkesinden döndükten sonra Bağdat'ta Gıyâseddîn'in dedesi müminlerin emiri Halife Müstansır'ın eseri olan medresenin kapısında oturuyordum. Yoksul bir gencin, medreseden çıkan bir adamın peşinde koştuğunu gördüm. Oradaki öğrencilerden biri:

"Bu genç, Halife Müstansır'ın Hint ülkesinde bulunan torunu Emir Muhammed Gıyâseddîn'in oğludur!" deyince delikanlıyı yanıma çağırdım. Ona:

"Ben Hindistan'dan geliyorum! Baban hakkında sana bilgi verebilirim!" dedim. Delikanlı:

"Bugünlerde onun haberi geldi bana!" diyerek yine adamın arkasından seğirtti. O adamın kim olduğunu sorduğumda bana şöyle denildi:

"O, vakıflara bakan görevlidir. Şu genç ise bir mescitte imam. Adamın gence her gün bir dirhem ödemesi gerekiyor. Bu yüzden peşinde koşuyor, ücretini istiyor ondan!"

Hayretim iyice arttı! Allah'a andolsun eğer babası, Hint sultanı tarafından armağan edilen elbisedeki incilerden sadece tekini gönderseydi bu tek parça bîçare genci zengin ederdi. Böyle durumlara düşmekten Allah'a sığınırım!⁸

Hükümdarın, Suriye Araplarının Emiri Olan Hibetullah b. Mühennâ Oğlu Seyfeddîn Gadâ'ya Verdiği Armağanlara Dair

Bu emir, Hint sultanının huzuruna geldi ve iyilik buldu! Hükümdar onu Dihlî şehrinde Sultan Celâleddîn'in konağına yerleştirdi. Bu konak, "Köşk-i Lâl" diye bilinir; yani "Kızıl Konak". Muhteşem bir yer! Ağır lama salonu çok büyük, giriş koridoru da devasa boyutlardadır. Bina kapısının üst tarafında, büyük kabul salonuna bakan bir kubbe bulunur. Kubbe bir yandan da binanın girişinde bulunan ikinci salona bakmaktadır. Bir zamanlar Sultan Celâleddîn işte bu kubbede oturur, önündeki büyük alanda oynanan top [=çevgen] oyununu seyrederdi.

Emir buraya geldiğinde ben de içeri girmiştım. Bütün köşeler, koltuk, halı, minder gibi ev eşyasıyla doluydu. Fakat eşyalar dökülüyordu, kullanıma elverişli değildi. Çünkü Hint'te âdet, hükümdar vefat ettiği zaman köşkünün eşyası ile olduğu gibi bırakmak ve hiç dokunmamaktır! Ölenin yerine geçen, başka bir köşk yaptırır.

Konağa girince her tarafı dolaştım, üste çıktım.. Bu yapıdan alacağım dersler vardı, gözlerim yaşardı. Yanımda tatlı dilli, edebiyat âşığı Fakih Cemaleddîn bulunuyordu. Bicâye'de doğan, Gırnata asıllı olup Mağrip'ten gelen Cemaleddîn, Hint diyarını yurt edinmişti kendine. Babasıyla bu topraklara göçmüş, çoluğa çocuğa burada karışmıştı. Yan yana köşkü seyrettiğimizde şu beyitleri okudu bana:

"Sultanlarını sorarsan, sor kuru balçığa,

Büyük başlar döner bir gün kurukafa toprağa!"⁹

Birazdan anlatacağımız gibi bu köşkte emirin düğün yemeğine katıldım. Hükümdar Arapları çok sever, onları el üstünde tutar, erdemlerinden bahsederdi. Emir Seyfeddîn huzura vardığında ona ihsanda bulundu, bol bol verdi. Bir defasında Mânikbûr yöresinin büyük beyi Bâyezîdî'den gelen hediyeler arasındaki onbir küheylânın hepsini emire hediye etti. Bir keresinde de eyeri ve gemi altın kaplama on küheylân hediye etti ona! Hükümdar, kızkardeşi Fîrûz Hûnde'yi onunla evlendirmiştir.

Emir Seyfeddîn'in, Sultanın Kızkardeşi ile Evlenmesi

Hükümdar, kızkardeşinin Emir Gadâ ile evlenmesini isteyince şavnuvîs¹⁰ [=evlendirme kâtibi] diye çağırılan Fethullah Bey'i düğün yemeğiyle ilgili harcamalara bakmaya memur kıldı. Bana da Emir Gadâ'nın yanından ayrılmamamı, onunla arkadaşlık etmemi emretti. Fethullah daha önce bahsettiğimiz Kızıl Köşk'ün iki büyük salonuna sayvanlar kurdurup içlerine koca koca kubbeler kondurarak her tarafı nadide halılarla döşetti. Hükümdar, şarkıcılar prensi Şemseddîn Tebrîzî'yi getirtti. Bu adamla beraber kadın-erkek şarkıcılardan ve maharetli dansözlerden oluşan büyük bir grup geldi. Hepsi de sultanın köleleriydiler. Aşçılar, fırıncılar, kebabçılar, tatlıcılar, şurbedârlar [=meyve suyu ve içki sunanlar] ve tenbûldârlar [=tenbûl tutanlar] getirildi. Sığırlar ve kuşlar kesildi. Onbeş gün boyunca ahaliye düğün yemeği verildi. İleri gelen emirler ve yabancı misafirler gece gündüz ziyafetlerde hazır bulundular. Zifaf gecesine iki gün kala saraydan gelen kadınlar köşkü güzelce süsleyip döşedikten sonra Emir Seyfeddîn'i getirdiler. Bu adam Arap asıllı bir yabancı olup burada hiçbir yakını bulunmadığı için hatunlar onun çevresini sardılar. Onu, kendisine ayrılmış mindere oturtular.

Hint sultanı emirin, kendini ailesi arasındaymış gibi hissetmesi için kardeşi Mübarek Hân'ın annesinin, Emir Gadâ'nın annesi yerine oturmasını; saray kadınlarından birinin kızkardeş, diğerinin hala, ötekinin de teyze makamında Gadâ'nın çevresini sarmalarını emretti. Bu hatunlar onu mindere oturtuktan sonra ellerine ve ayaklarına kına yaktılar. Diğer kadınlar onun başında çaldılar oynadılar, sonra da zifaf köşküne döndüler. Emir Gadâ yakın arkadaşları ile orada kaldı.

Hükümdar, biri damat tarafını diğeri gelin tarafını temsil etmek üzere emirlerden oluşan iki kurul seçti. Oralıların geleneğine göre gelin tarafını temsil eden heyet, kızın erkeğe dolanacağı konağın kapısı önünde bekler. Damat da kendi kadrosuyla gelir kapıya. Ancak içeri girmek için kızın grubunu yenmek zorundadırlar. Yenemezlerse binlerce dinar verirler karşı tarafa; böylece geçebilirler!

Gün batımından sonra Emir Gadâ'ya atlastan mamul, mücevher işlemeli paha biçilmez bir damatlık getirildi. Üzerindeki incilerin çokluğundan elbisenin rengi belli olmuyordu! Yine böyle gösterişli bir külâh verildi damada. Ben böyle başlık ve giysi görmedim! Hükümdarın kendi kayınlarına; Melikü'l-mülûk Semnanlı İmâdeddîn'in oğluna, Melikülulemânın oğluna, Şeyhülislâmın oğluna ve Cihân Buhârî'nin oğluna verdiği elbiseleri gördüm, böylesi hiçbirinde yoktu!

Emir Seyfeddîn, arkadaşları ve köleleri ile ata bindi. Her birinin elinde önceden hazır ettiği bir değnek bulunuyordu. Yasemin, nesrin ve raybûl çiçeklerinden taca benzer bir şey yaptılar. Bunun kenarında yüzü ve göğsü örtecek bir tül bulunuyordu. Başına taksın diye emire götürdüler. Lâkin o çöl arabı olduğu için, ne saray adabından ne de şehirlilikten haberi vardı! Bu yüzden geri durdu,

başına koymadı. Ben ısrar edip "Allah aşkına!" deyince tacı yerleştirerek Bâbü's-Sarf denilen kapıya geldi. Buraya Harem Kapısı da derler. Orada gelinin grubu bulunmaktaydı.

Emir kendi cemaati ile an'anevî hücumu yaptı. Hücum, Araplara özgüydü. Karşı çıkanların hepsini yere serdiler. Gelin tarafından hiç kimse direnemedi buna! Sultan, Emir Seyfeddîn ve grubunun hamlesini çok beğendi.

Damat böylece büyük salona girdi. Gelin, atlas kumaşla döşenmiş mücevherle bezenmiş yüksek bir tahtın üzerindeydi. Büyük salon, kadınlarla doluydu. Türlü eğlence araçlarını getiren çalgıcılar emire saygı için ayakta bekleyiyordu. Seyfeddîn at üzerinde teşrif edip kızın bulunduğu tahta yaklaştı. Bineğinden indi. [Yüksek] tahtın ilk basamağına çıkınca başını eğdi. Gelin ise ayağa kalkarak damat çıkıncaya dek öylece durdu. Sonra kendi eliyle tenbûl uzattı damada. Emir, tenbûlu aldıktan sonra gelinin bir alt basamağına oturdu. Emir'in dostları, oradakilerin başlarına altın saçtılar. Kadınlar çil çil dinar topladı. Bu sırada şarkıcı cariyeler içeride o biçim döktürüyor; kapıda ise davul, zurna ve borular ötüyordu. Ayağa kalkan emir, gelinin elinden tutarak aşağı indi. Damat önde, gelin biraz arkadaydı.

Emir atına binip halıları çiğneyerek ilerledi. Ona ve dostlarına altın serpildi. Gelin de bir tahtırevana konularak köşke kadar kölelerin omuzlarında götürüldü. Hatunlar gelinin önünde atlarının sırtında ilerlerken diğer kadınlar yayan gidiyordu.

Düğün alayı, bey yahut ileri gelen birinin konağının önünden geçerken ev sahibi çıkar, mevkiine göre kafilenin üzerine dinar ve dirhem saçar;¹¹ âdet gereğince düğün alayı köşke varana kadar devam eder bu...

Gelin ertesi gün eşinin bütün arkadaşlarına kumaş ve altın gönderdi. Sultan da onların her birine koşum takımı eksiksiz atlar hediye etti. Ayrıca içlerinde ikiyüz ilâ bin civarında dinar bulunan keseler verdi. Melik Fethullah da hatunlara ve çalgıcılara kese kese para ve renkli ipek kumaş dağıtmıştır.

Hint halkının âdeti; şarkıcılara kimsenin bir şey vermemesidir. Onlara düğün sahibi ihsanda bulunur. O gün bütün halka yemek verildi.

Düğün sona erince sultan; Mâlva, Cüzerât [=Gücerat] Kinbâya ve Nehrvâla vilâyetlerinin Emir Gadâ'ya verilmesini emretti. Ayrıca demin sözü geçen Fethullah Bey'i de bu yörelerde Emir Gadâ'nın yardımcısı yaptı. Emire hürmet gösterdi, müthiş övdü onu! Ama kup kuru bir bedevî olan Gadâ bu kadar takdire lâayık değildi. Çölün kabasabalığı ona egemen oldu, bu yüzden zifafından yirmi gün sonra başına bir sürü belâ açtı!

Emir Gadâ'nın Hapsedilmesi

Evlendikten yirmi gün sonra sultanın sarayına giden Emir Gadâ huzura çıkmak istedi. Ama Emirü'l-perdedârîye [=özel kapıcıların başı] engel olunca beriki kulak asmadı ve zorbaca içeri dalma teşebbüsünde bulundu. Kapıcı, Gadâ'nın saç topuzundan tutup çekti. Gadâ oradaki bir sopa ile herife vurdu ve yaraladı! Oysa dayak yiyen kapıcı, ileri gelen emirlerdendi. Babası Gazne Kadısı diye bilinmekteydi ve Gazneli Mahmûd Sebük Tikin'in soyundandı. Hint hükümdarı, onun babasına "Baba" oğluna "Birader" diye seslenirdi. Adam kanlı elbiselerle hükümdarın huzuruna çıkıp Emir Gadâ'nın

zorbalığını anlattı. Sultan bir süre düşündükten sonra:

"Aranızdaki davayı ancak kadı sonuçlandırır! Hükümdar bu suçun halktan biri tarafından işlendiğini bilse asla affetmez! İdamı gerektiren bir şey bu! Ama, suçlu yabancı olduğu için hoş görüyorum!" dedi.

O sırada Kadı Kemâleddîn büyük salondaydı. Hükümdar, Melik Tatar'a sorgulamada hazır bulunmasını emretti. Hac dolayısı ile [bir süre] Mekke ve Medine'de kalmış olan Melik Tatar,¹² Arapçayı iyi konuşuyordu. Emir kendisini savunabilsin diye şöyle sordu Melik Tatar:

"Sen bu adamı dövdün mü? Yoksa hayır de!" Oysa Emir Seyfeddîn Gadâ cahil ve kibirli biriydi:

"Evet, onu dövdüm!" cevabını verdi. İş bununla kalmadı; dövülenin babası gelip arayı bulmaya çalıştı. Seyfeddîn yine kabul etmedi! Kadı Kemâleddîn o gece emirin zindana atılmasını emretti. Allah'a yemin olsun, emirin hanımı –sultan korkusundan olacak– kocasına ne bir döşek gönderdi ne de hâlini hatırladı! Emir arkadaşları da endişeye kapılarak servetlerini bırakıp kaçtılar.

Bu arada ben hapishaneye gidip emiri görmek istedim, fakat yüksek rütbeli görevlilerden biri amacımın ziyaret olduğunu anlayınca:

"Unuttun galiba?" dedi.

İlerde anlatacağım üzere, daha önce İbn Şeyhi'l-Câm Şeyh Şihâbeddîn'i ziyaret ettiğim zaman neler olduğunu, bu yüzden hükümdarın beni nasıl idam etmek istediğini hatırlattı. Bu uyarı üzerine geri döndüm, onu ziyaret edemedim.

Emir Gadâ öğlenleyin zindandan çıktı ama hükümdar onun işlerini durdurdu, verdiği vilayetleri elinden aldı, sürgün edilmesini istedi ve emire ağır sözler söyledi.

Hint hükümdarının Mugîs İbn Melik'il-mülûk adında bir kayını vardı. Hükümdarın kızkardeşi ömrü boyunca şikâyetçi olmuştu bu adamdan ve hep sultana anlatmıştı derdini. Cariyelerinin bildirdiğine göre bu kadın kocasının zulmünden ötürü göçmüştür bu dünyadan. Mugîs'in soyunda bozukluk vardı. Sultan bu adam için kendi eliyle yazdığı emr-i şahanesinde:

"Yolda bulunan [=piç] herif sürülsün!" dedi. Onun, Emir Gadâ'yı kastederek:

"Mûşhvâr sürülsün!"¹³ diye yazması da böyle bir hakaretti. Mûşhvâr, fare yiyen demektir. Çünkü çöl Arapları "Yerbû" denen hayvanı yerler. Bu hayvan fareye benzer.

Hükümdar Emir Gadâ'nın ve Mugîs'in sürülmelerini emretti. Nakipler, Emir Gadâ'yı almak için geldiklerinde o karısına veda amacı ile evine giriyordu. Nakipler de peşisıra girdiler eve. Kendisi ağlaya ağlaya çıktı! Ben saraya giderek geceyi orada geçirdim. Kumandanlardan biri niçin burada gecelediğimi sorunca cevap verdim:

"Emir Seyfeddîn'in geri çağrılmasını ve sürgüne gönderilmemesini rica amacıyla geldim!" Adamcağız bunun mümkün olmadığını söyleyince:

"Allah'a andolsun, emir geri çağrılıncaya dek yüz gece geçse de sultanın sarayında yatacağım!" cevabını verdim. Bunu duyan hükümdar, Gadâ'nın geri getirilerek Lâhevrlî [=Larbenderli] Emir Kabûla'nın hizmetine verilmesini emretti. Emir Gadâ, Kabûla'nın yanında dört sene kaldı. Bu süre içinde yanından hiç ayrılmadı. Onunla yan yana ata biniyor, sefere çıkıyordu. Sonunda yola geldi, edeplendi! Sultan onu eski makamına getirdi ve ıkta yoluyla eyaletler verdi ona. Bir grup askerin başına geçirerek rütbesini yükseltti.

Hükümdarın, Başvezirinin İki Kızını, Bizimle Beraber Dihlî'ye Gelen Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in Oğullarıyla Evlendirmesi

Hudâvendzâde huzura çıktığı vakit hükümdar ona ihsanda bulundu, hediyeler yağdırdı ve çok saygı gösterdi. Bir süre sonra da Vezir Havâce Cihân'ın iki kızını onun oğullarıyla evlendirdi. O günlerde vezir payitahtta değildi. Sultan geceleyin vezirin köşküne teşrif etti, onun vekili gibi davranarak nikâh esnasında hazır bulundu; kadı efendi mihrî okuyuncaya kadar ayakta bekledi. Diğer kadılar, emirler ve şeyhler ayakta beklemiyorlardı; oturmaktaydılar. Elbiseleri ve para keselerini alan hükümdar bunları Hudâvendzâde'nin iki oğlunun ve kadı efendinin önlerine koydu. Ama emirler, hükümdarın böyle davranmasına razı olmadılar; hükümdar onlara

"Oturun!" diye emretti ve yüksek rütbeli bir emiri kendi yerine bırakarak oradan ayrıldı.

Sultanın Adaleti ve Alçakgönüllülüğüne Dair Bir Olay

Hint ulularından biri, hükümdarı kadı huzurunda hesap vermeye çağırdı. İddiasına göre hükümdar onun kardeşini sebepsiz yere öldürmüştü. Hiçbir silâh kuşanmadan kadı efendinin huzuruna çıkan hükümdar saygı ile eğildi, selâm verdi. Zaten önceden kadıya emretmişti; mahkemeye gelecek olursa ayağa kalkmasın diye! Böylece davaya çıkıp ayakta dikildi. Neticede kadı, hükümdar aleyhine karar vererek onun davacıyı razı etmesi gerektiğini bildirdi. Zira kardeşinin kanı vardı ortada. Hükümdar [yükü bir diyet vererek] adamı razı etti.

Benzeri Bir Olay

Bir kez de Müslümanlardan biri sultandan alacağı olduğunu iddia etti. Kadı her ikisini dinledikten sonra sultan aleyhine hüküm verdi. Hükümdar adama borcunu ödedi.

Benzeri Bir Hikâye

Bey çocuklarından biri kendisini sebepsiz yere dövdüğü iddiası ile sultanı kadıya şikâyet etti! Kadı, sultanın onu razı etmesi gerektiğini, aksi hâlde kısas yapılacağını söyledi. Ben o gün hükümdarın büyük salona geldiğinde çocuğu huzura çıkarıp eline bir sopa uzatarak şöyle dediğini duydum:

"Başım hakkı için! Ben sana nasıl vurdumsa sen de bana öyle vuracaksın!" Çocuk sopayı aldı, tam yirmibir defa vurdu ona! Hattâ hükümdarın başından külâhının düştüğünü gördüm!

Hükümdarın namazla ilgili sertliğine gelince; o bu konuda tavizsiz davranır, namazın cemaat hâlinde kılınmasını emreder, cemaate gelmeyenlere ağır cezalar verirdi. Aralarından biri şarkıcı olan

dokuz kişiyi cemaati terkettikleri için öldürmüştü. Sırf bu iş için çarşılara bekçi salar, namaz vaktinde pazarda gezenleri cezalandırırdı. Büyük salonun kapısında hizmetkârların atları başında bekleyen ve "setâirîn" diye bilinen görevliler dahi namaz kılmazlarsa ceza görürlerdi. O emir çıkarmıştı: Halk, abdestin ve namazın farzlarını, İslâmın şartlarını bilmek için çaba göstermeliydi. Ahali bu konuda sorguya çekilir, kim iyi cevap veremezse ceza görürdü. Bu yüzden gerek büyük salonda gerekse sokak ve çarşılarda herkes bu bilgileri kâğıda not edip ezberlemeye çalışırdı. Şeriat hükümlerini uygulama konusundaki sertliğine gelince o bu hususta da pek titizdi. Kardeşi Mübarek Hân'a Kadılar Kadısı Kemâleddîn ile beraber büyük salonda halılarla döşeli yüksek bir kubbe altında oturmasını emretti. Kadı Kemâleddîn'in orada tıpkı sultanınki gibi yastıklarla çevrili bir peykesi vardı. Sultanın kardeşi, Kadı Kemâleddîn'in sağ tarafına otururdu. Büyük emirlerden biri borçlanır da alacaklıya ödeme yapmaktan kaçınırsa, hükümdarın kardeşinin adamları o emiri tutar, âdilce yargılanması için kadı efendinin huzuruna çıkarırdı.¹⁴

Ağır Vergileri Kaldırması, Haksızlıkları Önlemesi ve Mazlumları Kayırmak İçin Divan Kurması

[Hint hükümdarı], Yediyüzkırkbir yılında¹⁵ ülkesinde ticarî mallardan alınan verginin kaldırılması, halktan zekât ve öşürden başka hiçbir şey alınmaması konusunda emir çıkardı. O her Pazartesi ve Perşembe günleri zulüm, gasp ve kayırma ile ilgili şikâyetleri bizzat dinlemek üzere büyük salonun önündeki aralığa oturur ve huzurunda Emir Hâcib, Hâs Hâcib, Seyyidü'l-hüccâb ve Şerîfü'l-hüccâbdan başka kimse bulunmazdı. Derdini anlatmak isteyen hiç kimse hükümdar huzuruna varmaktan alıkonamazdı! Ayrıca o, şikâyetçilerin hikâyelerini [=dilekçelerini] kaydetsinler diye dört saygın emiri büyük dairenin dört kapısına yerleştirmişti. Bunların dördüncüsü amca oğlu Melik Fîrûz Hân'dı. Birinci kapıdaki görevli şikâyetçinin hikâyesini alırsa ne âlâ... Almazsa üçüncü veya dördüncü kapıdaki görevli mutlaka ilgilenmek zorundadır! Eğer hiçbiri ilgilenmezse şikâyetçi derdini Kadî'l-memâlik Sadr-ı Cihân'a bildirirdi. O da almazsa sultana açardı derdini... Bu durumda, şikâyetçinin; sözü geçen görevlilerden herhangi birine başvurduğu, dilekçesinin yine de kabul edilmediği hükümdar nezdinde kesinlik kazanırsa o görevli cezalandırılırdı. Diğer günlerde toplanan [şikâyet] hikâyeleri sultan tarafından yatsıdan sonra incelenirdi.

Pahalılık Zamanında [Halkı] Doyurması

Hint ve Sint ülkelerine kıtlık egemen olup fiyatlar yükselerek bir "menn" [=batman, sekiz kilo] buğday altı dinara çıkınca hükümdar büyük-küçük, hür ve köle, tüm Dihlî halkına altı aylık erzak dağıtılmasını emretti. Her günün payı, Fas ölçüsüyle birbuçuk ratldan hesap ediliyordu. Hukuk bilginleri ve kadılar, semtlerdeki ahalinin nüfusunu kayda geçirdiler. Sonra milleti çağırdılar, tek tek herkese altı aylık erzak verdiler.¹⁶

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMDARIN SINIR TANIMAZ HAREKETLERİ VE KİN DOLU EYLEMLERİ

Kırkdördüncü Bölüm Notları

O, anlattığımız gibi alçakgönüllü, yoksullara karşı insafı ve olağanüstü cömert olmasına rağmen kan dökmeye de düşküdü! Kapısı nadiren boş kalırdı bir zavallının cesedinden. İnsanların oracıkta katledilerek hemen bir kenara atıldıklarını çok gördüm! Bir gün oraya yaklaştığımda atım ürkerek beni sarstı. Yerde ak bir kesik gördüm ve sordum:

"Bu nedir?" Dostlarımdan biri cevap verdi:

"Bu üç parçaya bölünmüş bir adamın göğsüdür!" Suç büyük mü küçük mü diye bakmaz; bilgi, dindarlık ve asalet gibi vasıflar kimseyi kurtaramazdı onun elinden! Her gün büyük salona zincire ve bukağıya vurulmuş yüzlerce adam getirilir; kimi öldürülür, kimi işkence görür, kimi de dövülürdü. Zindandakilerin Cuma hariç her gün büyük salona çıkarılmasını âdet hâline getirmişti! Mahpuslar o gün temizlenirler, istirahat ederlerdi. Allah bizi böyle belâdan korusun!

Kardeşini Öldürtmesi

Onun Mes'ûd Hân adlı bir kardeşi vardı. Mes'ûd'un annesi Sultan Alâeddîn'in kızıydı. Bu adam gördüğüm en yakışıklı insanlardandı. Hükümdar onu başkaldırma suçuyla itham ederek sorguya çekti. Mes'ûd işkenceden korkarak hemen kabul etti suçu... Zira kim sultan tarafından yöneltilen bu tür suçlamaları reddederse işkenceye uğrardı. Bu yüzden zanlılar, azap çekmektense ölümü tercih ederdi! Sultan emretti, boynu vuruldu Mes'ûd'un! Hem de çarşı ortasında. Âdet gereğince ceset orada üç gün bırakıldı. Öldürülen adamın anası, zina itirafı ile iki sene önce aynı yerde taşlanmıştı. Onun recm edilişi Kadı Kemâleddîn'in hükmüyle olmuştu.

Hükümdarın Bir Anda Üçyüzelli Kişiyi Öldürtmesi

Bir defasında sultan, askerinin bir bölümünü, Yusuf Buğra Bey'in emrine vererek Dihlî'ye bitişik dağlarda isyan eden gâvura karşı gönderdi. Yusuf yola çıktığında askerinin büyük bölümü onunla beraberdi. Fakat bir grup er geride kalınca Yusuf durumu sultana yazdı. Sultan, şehrin aranmasını, savaşı savsaklayan her askerinin yakalanmasını emretti. Buyruk yerine getirildi. Ele geçirilen üçyüzelli adamın ölümüne ferman çıktı ve hepsi öldürüldüler.

Şeyh Şihâbeddîn'in İşkenceyle Katledilişi

Şeyh Şihâbeddîn, Horasanlı Şeyh Câm'ın oğludur Daha önce anlattığımız gibi Horasan'daki Câm şehri bu adamın dedesine nispet edilir; kurucusunun o olduğu söylenir.

Şihâbeddîn ârif şeyhlerin büyüklerindendi, on dört gün iftar etmeden oruç tutardı. Sultan Kutbeddîn ile Sultan Tuğluk bu adama saygı gösterirler, ziyaretine gidip onun maneviyatından istifade ederlerdi. Sultan Muhammed tahta geçtiği zaman Şihâbeddîn'e kendi hizmetinde görev vermek istedi. Gereğesi ise, ilk Müslüman kuşaktaki idarecilerin sadece ilim ve erdem sahibi olanlara devlet görevi

verdikleriydi. Ama Şihâbeddîn bu görevi kabul etmedi. Sultan, genel mecliste bu teklifi bir kez daha yaptı, lâkin öteki yine kabule yanaşmadı. Bunun üzerine sınırlanan hükümdar, büyük fıkıh bilgini Semnanlı Ziyaeddîn'e onun sakalını yolmasını emretti. Ziyaeddîn:

"Bunu yapamam!" deyince sultan ikisinin de sakallarını yoldurdu! Ardından Ziyaeddîn'i Telink'e sürdü, bir müddet sonra da onu Varangal¹ kadılığına getirdi. Şeyh Ziyaeddîn orada vefat etmiştir. Şeyh Şihâbeddîn'i ise Devletabad'a sürdü. Şihâbeddîn orada yedi sene kaldıktan sonra geri çağrıldı; sultanın iltifatına mazhar oldu, el üstünde tutuldu. Böylece "Divan-ı Müstahrac"da görev verildi ona... Bu divan, "bekaya" divanıdır. Saraya ödeme yapması gereken vali ve tahsildarlar vazifelerini geciktirdikleri yahut eksik yaptıkları zaman divan onları sorguya çeker; dayak ve benzeri nümune cezalarla onlardan parayı alır.

Hükümdar zamanla ona daha çok saygı göstermeye başladı. Ayrıca, kumandan ve emirlere Şihâbeddîn'in huzuruna çıkıp selâm vermelerini, onun sözünü dinlemelerini salık verdi. O günlerde hükümdarın sarayında ondan itibarlı kimse yoktu.

Hükümdar, konağını Kenk [=Ganj] nehri kenarına naklederek orada "Serkdıvâr"² adıyla bilinen köşkü yaptırdı. Serkdıvâr, cennete benzeyen demektir. Ahaliye de bu civarda ev yapmalarını emretti.

Şeyh Şihâbeddîn, kendisine başşehirde [=Dihlî'de] oturma izni verilmesini istedi. Sultan, Dihlî'den altı mil uzakta işlenmemiş bir araziye şeyhe verdi. Şihâbeddîn orada yeraltına muazzam bir mağara kazarak içine hücreler, mahzenler, fırın ve hamam yaptırdı. Ayrıca Cûn [=Cumna] nehrinden su getirtti! O yıllarda korkunç bir kıtlık vardı ve şeyh efendi elindeki araziye güzel işleyerek ciddî bir servet elde etti. Sultanın başşehirde bulunmadığı iki buçuk sene boyunca Şihâbeddîn burada kalmıştı..

Şeyh Şihâbeddîn'in hizmetkârları gündüzleyin arazide çalışır, gece olunca mağaraya girer ve civardaki sarp dağlara yerleşen Hindu eşkıyanın korkusuyla hayvanları içeri alarak kapıyı kapatırlardı. Hükümdar tekrar başşehre dönünce Şihâbeddîn onu karşılamaya çıkarak şehirden yedi mil uzakta buluştu onunla. Sultan, şeyhe saygıda kusur etmedi, boynuna sarıldı. Daha sonra onu yanına çağırdıysa da beriki kabul etmedi! Sultanın gönderdiği nüfuzlu beylerden Muhlisü'l-mülk Nezerbârî şeyh efendiye kibar bir dille hükümdarın öfkesinden sakınmasını tavsiye etti. Şeyh ise şöyle cevap verdi:

"Ben bir zalime asla hizmet etmem!" Muhlisü'l-mülk, hükümdarın yanına dönerek durumu anlattı. Hükümdar, şeyhin mutlaka huzura çıkarılmasını emretti. O saraya getirilince;

"Sen bana zalim mi dedin?" diye sordu. Şeyh efendi:

"Evet, sen zalimin ta kendisisin! Zalim olduğun için şu işleri yaptın!" dedi ve hükümdarın yaptığı bazı işleri, meselâ Dihlî şehrini mahvedişini ve halkı oradan çıkarışını anlattı. Bu sözler üzerine sultan kılıcını Sadr-ı Cihân'a uzatarak:

"Şu adam benim zalim olduğumu ispat etsin, sen de bu kılıçla boynumu vur!" dedi. Şihâbeddîn hemen konuştu:

"Buna tanık olduğunu bildirmek isteyen elbet kellesi gider! Ama sen bilirsin kendinin ne denli

zalim olduğunu!"

Sultan, Şeyh Şihâbeddîn'in Serdivitdâr [=Başkâtip] Melik Nükbiye'ye teslim edilmesini emretti. Melik Nükbiye şeyh efendinin ayaklarını dört zincire bağladı, kollarını da kelepçeledi.

Şihâbeddîn ondört gün yemedi içmedi, bu hâlde kaldı. Her gün büyük salona götürülür; hoca, fıkıh bilgini ve şeyhler toplanarak ona:

"Haydi sözünü geri al!" derler, lâkin o:

"Hayır geri almam! Ben şehitler arasına katılmak istiyorum!" cevabını verirdi. Ondördüncü gün sultan, Muhlisü'l-mülk ile ona yemek göndermişse de Şihâbeddîn bir lokma yemedi ve zindancıya:

"Bana dünyadan gelecek bir rızık ve azık yoktur! Dön ona yemeğinle!" dedi.

Bu cevabı işiten hükümdar, şeyhe beş "istâr" pislik yedirilmesini emretti. Bu, Fas ölçüsü ile ikibuçuk ratldır. Bu tür işleri yapma görevini üstlenmiş birkaç Hindu, pisliği suda ıslattıktan sonra şeyh efendiyi sırt üstü yatırıp kerpetenle ağzını açtılar ve boğazından akıttılar! Olaydan bir gün sonra Şihâbeddîn, Kadı Sadr-ı Cihân'ın evine götürüldü. Fakihler, şeyhler ve ileri gelenler toplanıp Şihâbeddîn'e nice nasihat ederek söylediği sözleri geri almasını istedilerse de o dönmedi. Boynu vuruldu, şehit oldu. Yüce Allah onu rahmet ve esenliği ile kuşatsın.

Fıkıh Bilgini Üstat Afîfüddîn Kâsânî ile İki Fakihi Daha Öldürmesi

Hükümdar kıtlık yıllarında başşehir dışında kuyular kazdırılmasını, oralara tahıl ekilmesini emretti. Ayrıca tohum ve ekim-dikim için gerekli parayı vererek "mahzen" [=devlet ambarı] hesabına ziraat yapmalarını şart koştu millete. Fıkıh bilgini Afîfüddîn bunu duyunca:

"Bu tür ekip biçme ile amaca erişilmez!" dedi. Söz hemen sultanın kulağına gitti:

"Memleket ve devlet işlerine niçin burnunu sokuyorsun?" diyerek onu zindana attı. Kısa bir süre sonra hapisten çıkan Afîfüddîn yolda iki fakih arkadaşına rastladı. Onlar:

"Zindandan kurtulmandan ötürü Yüce Allah'a şükürler olsun!" deyince Afîfüddîn:

"Bizi zalim topluluktan kurtaran Allah'a hamd olsun!" [anlamındaki *Kur'an* âyetini]³ okudu. Bu üç kişi birbirlerinden ayrılıp henüz kendi evlerine varmadan aralarında geçen diyalog sultanın kulağına erişti. Sultan hepsini huzuruna getirterek:

"Şu Afîfüddîn'i götürün, boynunu hamâilvârî vurun!" dedi. Hamâilvârî vurmak, bir kolu ve göğsünün bir kısmı ile başının kesilmesi demektir. Sonra;

"Diğerlerinin de başlarını uçurun!" dedi. Bir anda endişelenen iki fakih:

"Tamam, Afîfüddîn söylediği sözlerden ötürü cezayı hak etti! Fakat biz hangi suçtan dolayı öldürüyoruz?" deyince sultan karşılık verdi:

"O, bu sözleri söylerken siz işittiniz ama yadsımadınız! Onu doğrulamış gibi oldunuz!" Böylece toptan katledildiler. Allah onlara rahmet eylesin.

Hizmetinde Bulunan Sintli İki Fakihi Öldürmesi

Sultan, Sintli iki fakihe kendi atadığı beyle beraber bir eyalete gitmelerini emretti. Onlara dedi ki:

"Bu eyaletin idaresini ve halkını size bıraktım. Siz ne emrederseniz bu bey emrinize uygun hareket etmek üzere yanınızda hazır bulunacak!" Fıkıh bilginleri:

"Tamam, biz onu gözleyen iki tanık gibiyiz! Elbet doğru olanı ona gösteririz!" deyince sultan:

"Ha! Sizin amacınız malımı yiyip ziyan ederek suçunuzu hiçbir işten haberi olmayan şu Türke yüklemek!" dedi. Fakiher:

"Aman, aman, ey cihan sultanı! Amacımız kesinlikle bu değil!" dedilerse de Sultan:

"Başka maksadınız yoktur!" diyerek lafını bağladı;

"Tutun bunları, 'nühâvendî' [=işkence görevlisi] şeyhzâdeye götürün!"

İşkenceci, yanına getirilen fakihlere:

"Sultan sizi öldürmek istiyor. Size yüklediği suçu kabul edin de kendinize işkence etmeyin!" diye öğüt verdi ama fakiher:

"Allah'a andolsun, ne demişsek onu kastediyoruz, bir art niyetimiz yoktur!" cevabını tekrarladılar. Bunun üzerine şeyhzâde; kolluk görevinde bulunan adamlarına seslenerek:

"Şunlara tattırın biraz!" dedi. "Biraz" derken işkenceyi kastediyordu.

İki adamı sırt üstü yatırdılar. Göğüslerine ateşte kor olmuş kıpkızıl demir levhalar koydular. Bir süre sonra levhalar kaldırıldığında etler lime lime koptu sinelerinden. Bununla da yetinilmedi. Açılan yaraların üzerine idrar ve kül bırakıldı. Böylece iki adam asıl niyetlerinin sultanın söylediği gibi olduğunu, kendilerinin ölümü hak etmiş suçlulardan olduklarını; ne dünyada ne de ahirette kanları için davacı olmadıklarını güya itiraf ettiler! Bu açıklamayı zorla yapmadıklarını da imza ile sicile geçirip kadıya sundular. Eğer zorla itiraf ettiklerini söyleselerdi daha korkunç bir işkenceye uğrarlardı! Bu yüzden, derhal boyunlarının vurulmasını tercih ettiler. Hemen işleri bitirildi. Allah her ikisini de rahmet ve esenliği ile kuşatsın.

Şeyh Hûd'u Öldürtmesi

Hûd ismiyle bilinen adam Allah dostu Multânî Rükneddîn b. Bahâeddîn Ebû Zekeriyâ'nın kız tarafından torunuydu. Şeyh Rükneddîn ile kardeşi İmâdeddîn Sultan nezdinde itibarlı kimselerdendiler. Sultana çok benzeyen İmâdeddîn, Keşlû Hân⁴ ile yapılan savaşta öldürülmüştü; ilerde anlatacağız. O öldürülünce sultan onun kardeşi Rükneddîn'e geçimini sağlasın, yolcu ve yoksulu tekkesinde yedersin diye yüz köy ihsan etti. Şeyh Rükneddîn, ölmeden önce torunu Şeyh

Hûd'un zaviyede kendi yerine geçmesini, postnişin olmasını vasiyet etti. Ama Rükneddîn'in kardeşinin oğlu:

"Hayır, amcamın mirasına ben daha lâıyğım!" diye itiraz etti.

İki adam, Multân'a seksen gün uzaklıkta sultanın yerleştiği Devletabad şehrine vardılar. Sultan postnişinlik makamını, Rükneddîn'in vasiyeti gereğince Hûd'a verdi. Hûd o sıralarda yaşlıydı. Oysa Rükneddîn'in yeğeni pek gençti. Hükümdar, Şeyh Hûd'a hediyeler verdi, saygı gösterdi. Ayrıca konakladığı her menzilde bir ulu misafir gibi kabul edilmesi, Multân'a kadar sürecek yolculuğu esnasında hangi şehirden geçerse ahali tarafından karşılanıp ziyafetle ağırlanması için emir çıkardı. Hükümdarın buyruğu payitahta ulaşınca fakih, şeyh, kadı ve ileri gelen nüfuzlu kimseler Şeyh Hûd'u karşılamak için şehirden çıktılar. Ben de bunlar arasındaydım. Milletın sırtında, bir tahtırevan içinde bulduk onu. Atları yedekteydi. Eğildik selâm verdik. Ben onun tahtırevana kurulmasını hoş görmedim:

"Kesinlikle ata binmeliydi! Onu karşılamaya gelen kadı ve şeyhlerle beraber at üzerinde gitmeliydi!" dedim.

Sözümü duyunca hemen atına bindi ve mazereti olduğu için at sırtında gidemediğini açıkladı. Başşehre girdiğinde onun nâmına müthiş bir ziyafet düzenlenerek sultanın hazinesinden hesapsız para harcandı. Kadılar, şeyhler ve yabancı misafirler bu mükellef sofrada hazır bulundular, âdet gereğince yemekten sonra orada bulunanların her birine saygınlığı ve rütbesine göre armağanlar dağıtıldı, para verildi. Kadılar kadısı görevinde bulunan adama beşyüz, bana ise ikiyüzelli dinar ihsan edildi. Hint ülkesinde sultana özgü şölenlerde âdet budur.

Böylece Hûd, Nûreddîn Şîrâzî ile memleketine döndü. Şeyh Nûreddîn Şîrâzî'yi onun yanına katan sultan idi. Nûreddîn, Hûd'u posta oturtacak ve hükümdarın oradaki malını Hûd için harcayacaktı. Hûd, zaviyeye iyice yerleşti, yıllarca postnişinlik etti.

Epey sonra Sint yöresinin emiri İmâdülmülk, sultana yazdığı mektupta şeyh ve yakınlarının saraydan gönderilen paraları biriktirerek kötü işlerde kullandıklarını, zaviyede hiç kimseyi doyumadıklarını bildirdi. Bu servetin onlardan alınmasına ilişkin emir çıktığında İmâdülmülk geldi, istedi paraları. Onların bir kısmını zindana attırdı, bir kısmını ise dövdürdü. Birkaç gün boyunca her gün yirmibin dinar aldı onlardan. Elleri ne var ne yok bitinceye kadar devam etti bu durum! Alınan mal ve erzak gerçekten çoktu. Meselâ bunlar arasında inci ve yakutla süslü bir çift terlik tam bin dinara satıldı! Bu terliklerin Şeyh Hûd'un kızına ait olduğu söylenir; bazıları da sevdiği bir cariyeyle ait olduğunu söylerler.

Durumu zorlaşan Şeyh Hûd kaçma amacı ile Türk ülkelerine yöneldi ama hemen yakalandı. İmâdülmülk haberi saraya bildirdiğinde sultan şeyhin ve şeyhi yakalayanın birbirinden davacı iki adam gibi gönderilmelerini emretti. İki adam huzura çıktıklarında sultan şeyhi yakalayanı serbest bıraktı. Ötekine dönerek:

"Nereye kaçmak istiyordun?" diye sordu. Şeyh Hûd bir bahane buldu. Sultan dedi ki:

"Senin amacın Türklere gidip; 'Ben Şeyh Bahâeddîn Zekerıyyâ'nın oğluyum, sultan bana şöyle şöyle davrandı!' diyerek onları bize karşı savaştırmaktı! Vurun boynunu şunun!"

Boynu vuruldu. Allah rahmet eylesin.

İbn Tâcülârifîn'i Zindana Atması, Çocuklarını Öldürtmesi

Şemseddîn İbn Tâcülârifîn Kovil [=Coel; Aligarh]⁵ şehrinde oturan, gecesini gündüzünü ibadetle geçiren ulu bir şeyhi. Hükümdar Kovil şehrine geldiğinde şeyh efendiye çağırdı ama o gelmedi. Sultan onun evine yönelerek bir hayli yaklaştı, lâkin onu göremeden geri döndü.

Bu olaydan sonra emirlerden biri, kendi bölgesinde hükümdara karşı ayaklandı ve halkın biatını aldı. Hemen sultana bildirildi ki Şeyh Şemseddîn bir sohbetinde isyancı emirin ismi anıldıkta onu övgü ile yademiş ve hükümdarlığa lâıyk olduğunu söylemiş! Bu ihbar üzerine sultan kumandanlarından birini şeyhe gönderdi. Adam sadece şeyhi ve evlâdını değil Kovil şehrinin kadı ve muhtesibini⁶ de prangaya vurdurdu. Çünkü anlatılanlara göre şeyh, isyancı emiri övdüğü sırada kadı ve muhtesib meclisteydiler. Hükümdar kadı ile muhtesibin gözlerine mil çekti ve hepsini zindana attırdı. Şeyh efendi zindanda ruhunu teslim etti. Kadı ve muhtesib ise her gün zindancılardan birinin nezaretinde dışarı çıkartılır, her ikisi bir süre halktan dilenirler sonra yine zindana götürülürlerdi.

Şeyh efendinin oğullarının isyancı Hint gâvuruyla temasa geçtikleri, onlarla içli dışlı oldukları zaten daha önce hükümdara bildirilmişti. Hükümdar, babalarının ölümünden sonra onları hapisten çıkarıp:

"Sakın ha! Daha önce yaptığınızı bir daha tekrarlamayın!" dedi. Onlar:

"Biz ne yaptık ki?" diye karşılık verince öfkeden çatlayan hükümdar hepsinin öldürülmesi için emir çıkardı! Öldürüldüler. Kızgın sultan daha sonra başkadıyı huzura çıkartarak:

"Şu işi bitirilen adamların fikrinde olan, onların işledikleri suça yanaşan kim varsa bana bildir!" dedi. Kadı da tuttu, şehrin ne kadar nüfuzlu adamı varsa hepsinin listesini çıkardı! Yazdığı adları gören sultan:

"Bu herif şehrin mahvolmasını, harabe hâline gelmesini istiyor! Vurun boynunu!" dedi.

Kadı efendinin derhal vuruldu boynu! Allah rahmet eylesin!

Şeyh Haydarî'yi Öldürtmesi

Şeyh Ali Haydarî, Hint sahilinde Kinbâya şehrinde oturmaktaydı. Ünü uzak ülkelere yayılmış erdemli bir insandı. Ticaretle uğraşanlar denizde onun adına adak tutarlar, şehre ulaştıklarında önce ona selâm verirler, o da bunların "ahvâlini" [=durumunu, derdini, başlarından geçeni] sezer, keşifte bulunurdu. Bazen tacirlerden biri adak tutar, tuttuğuna pişman olurdu da şeyh efendiye gelip selâm ve hürmetle eğildiğinde adamın tuttuğu adağı söylerdi şeyh ve mutlaka yerine getirilmesini isterdi tutulan adakların! Bu tür hâdiseler defalarca gerçekleşmiş, Şeyh Ali Haydarî böyle ünlenmişti.

Kadı Celâleddîn Afganî ve kabilesi bu yörede isyan ettiğinde Şeyh Haydarî'nin ona hayır dua ettiği hattâ külâhını başından çıkarıp ona uzatarak kendisine biat ettiğine dair haberler sultanın kulağına düştü. Sultan ayaklananların üzerine yürüyerek Celâleddîn'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bizimle

beraber hükümdar huzuruna dışarıdan gelen misafirlerden Emir Baht Şerefülmülk'ü Kinbâya'da yerine vekil bıraktı; haydut ve asileri arasın diye. Beraberinde birkaç fakih de vardı. Emir Baht onların rehberliğinde işi götürecekti...

Emir Baht, Şeyh Ali Haydarî'yi huzuruna çıkardı. Kesin olarak anlaşıldı ki şeyh efendi külâhını asi başı Celâleddîn'e vermiş ve lehinde dua etmiş. Böylece şeyhin katline karar verildi. Cellât darbeyi indirdiğinde başı kesemedi! Halk hayrete düştü ve bu olay sebebiyle şeyhin affedileceğini sandı. Ama emir, şeyhin kellesini uçuracak başka bir cellâda buyruk vermişti bile. Öteki cellât şeyhin işini bitirdi. Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Tûgân [=Togan] ve Kardeşini Öldürmesi

Fergâna şehri ulularından olan Togan Fergânî ile kardeşi, sultana elçi olarak geldiklerinde ihsan gördüler, onlara armağan yağdırdı sultan. Bir süre orada kaldılarsa da ikametleri uzayınca ülkelerine dönmek istediler; sıvışmaya çalıştılar. Fakat kendi dostlarından biri onları hükümdara gammazlayınca hükümdar her ikisinin de ortadan ikiye bölünmesini emretti! Onlar ikiye bölündükten sonra tüm malları ispiyonculara verildi. Bu ülkede kural böyledir; biri diğeri hakkında söz getirip götürür de söyledikleri doğru çıkarsa ihbar edilen adam öldürülür, malı ise ihbarcıya verilir!

Hükümdarın, Meliküttüccarın Oğlunu Öldürtmesi

Meliküttüccarın [=tacirlerin reisinin] oğlu, yanaklarında tüy bitmemiş, henüz çocuk [denebilecek] bir delikanlıydı. İlerde anlatacağımız gibi, Aynülmülk isyan edip sultanla mücadeleye girişince Meliküttüccarın oğlunu esir aldı. Böylece o da zorla isyancılar grubundan olmuştu. Aynülmülk yenilgiye uğrayıp dostlarıyla yakalandığı zaman Meliküttüccarın oğluyla kayını Kutbulmülk'ün oğlu da ele geçirilenler arasındaydı. Hükümdarın emriyle ellerinden tahtaya bağlandılar. Ölünceye kadar üzerlerine ok yağdırıldı, bey oğulları tarafından. Can verdiklerinde Hâcib Tebrizli Havâce Emir Ali, Başkadı Kemâleddîn'e dönerek:

"Bu gencin katli vacip değildi, o öldürülmemeliydi!" dedi. Sultan bu sözü duyunca:

"O öldürülmeden önce söyleyeydin ya bu lafı!" diyerek Emir Ali'ye yüz kamçı vurdurdu ve onu hapse attırdı; bütün servetini cellâtbaşına verdi!

Ben, cellâtbaşını ertesi gün Emir Ali'nin elbiselerini giyinmiş ve onun atına binmiş hâlde görünce karşımdakini Emir Ali zannettim! Tebrizli Ali, aylarca zindanda kaldı nihayet salıverilerek önceki makamına getirildi. Ama daha sonra hükümdar başka bir olaydan ötürü tekrar öfkelenildi ve onu Horasan'a sürdü! Tebrizli Ali Herat'a yerleşti, oradan sultana yazdığı mektupta merhamet dilendi. Sultan cevaben gönderdiği mektubun sırtına şu cümleyi yazdırmıştı:

"Eker bâz âmedî bâz ay". Bunun anlamı şudur:

"Eğer pişman olduysan dön!"

Ali, Sultana döndü!

Hükümdarın, Başhatibi Ölesiye Dövdürtmesi

Sultan sefer esnasında Dihlî şehrinin başhatibini inci ve mücevher hazinesine bakmakla görevlendirmişti. Ama bir gece gâvur hırsızlar hazineyi bastılar ve mücevherlerin bir kısmını çaldılar; bu yüzden sultan haşhatibi ölünceye kadar dövdürdü! Allah rahmet eylesin!

Dihlî'yi Harap Etmesi, Halkını Sürmesi, Âmâ ve Yatalakları Öldürtmesi

Sultanın iğrenç işlerinden biri de Dihlî halkını şehirden çıkarmasıdır. Olayın sebebi şu:

Ahali birtakım kâğıtlara hükümdarı kötüleyen, sin-kafı "ifadeler" yazıyor, bunlara mühür vurup zarfın üstüne;

"Cihan Hükümdarının Başı Adına! Bunu Ondan Başka Kimse Okumaya!" şeklinde bir cümle kondurup geceleyin büyük salonun [=kabul dairesinin] camından içeri atıyorlardı. Sultan kâğıtları eline alınca yakası açılmadık nice sövgülerle karşılaşır kuduruyordu! Bu yüzden Dihlî'yi harap etmek sevdiğine düştü. Gereken para neyse ödeyerek şehir halkından bütün evleri ve daireleri satın aldı! Sonra herkesin Devletabad şehrine göçmelerini emretti.⁷ Ahali ilkin bu emre uymak istememişse de sultanın tellâlları üç gün içinde şehirde hiç kimsenin kalmaması gerektiğini duyurunca büyük bir kısmı çarnaçar göçtü şehirden. Milletin bir bölümü de evlerde gizlendi. Sultan şehirde kalanların aranmasını emredince köleler sokakta biri kör diğeri yatalak iki adam bulup huzura çıkarttılar. Sultan, yatalağın mancınığa konup fırlatılmasını; körün Dihlî şehirden kırk gün uzaklıktaki Devletabad'a dek sürüklene sürüklene götürülmesini emretti! Adam yolda paramparça oldu, Devletabad'a sadece ayağı vardı! Hükümdarın bu tutumu karşısında Dihlî ahali sahibi oldukları malları ve "ağırlıkları" [=parayı] bırakarak şehri terkettiler. Şehirdeki yapılar bomboş ve içi geçmiş viranelere döndü. Kendisine güvendiğim biri bana şunları anlatmıştır:

"Hükümdar bir gece köşkünün terasına çıkıp Dihlî'ye baktı. Ne ateş, ne duman, ne kandil! Hiçbir şey yoktu. O zaman, 'İçim rahat, gönlüm hoş oldu.' dedi! Daha sonra sultan, ülke halkına Dihlî'ye göçerek şehri yeniden şenlendirmelerine dair yazılı fermanlar gönderdi; ahali taşındıkları yöreleri bırakıp yavaş yavaş toplandılar ama büyüklüğünden ötürü Dihlî asla tam şenlenmedi."⁸

Burası dünyanın en büyük şehirlerindedir. Biz buraya geldiğimizde bomboş bir şehir bulduk karşımızda, nüfus kalabalık değildi.

Bu hükümdarın iyilik ve kötülüğüne dair çok şey anlattık... Haydi onun zamanında meydana gelen vukûattan [=siyasî tarihten] bahsedelim biraz.

KIRKBEŞİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKOĞLU MUHAMMED ŞÂH ZAMANINDA MEYDANA GELEN GENİŞ ÇAPLI SİYASÎ OLAYLAR

Kırkbeşinci Bölüm Notları

Egemenliğin İlk Yıllarında Sultanın Bahâdur Bûra'ya Kol-Kanat Germesi

Sultan Muhammed Şâh, babasından sonra başa geçip halkın biatını alınca ilk iş olarak selefi Tuğluk'un esir ettiği Sultan Gıyâseddîn Bahâdur Bûra'yı huzuruna çıkardı, onu ihsana boğdu, zincirlerini çözdü. At, fil ve para; ne varsa hediye etti ona. Daha sonra yeğeni Behrâm Hân'la beraber onu kendi bölgesine gönderdi. Aralarında şöyle bir anlaşma yaptılar:

Memleket ikisi arasında bölünecek, sikkelere ikisinin ismi yazılacak, hutbe ikisi adına okutulacak ve Gıyâseddîn, "Berbât" adıyla bilinen oğlu Muhammed'i sultanın yanında rehin bırakacaktı.

Gıyâseddîn kendi bölgesine dönünce verdiği sözleri yerine getirdi. Fakat oğlu Muhammed'i, –laf dinlemediği ve edepsizlik yaptığını ileri sürerek– göndermekten vazgeçti. Bunun üzerine sultan, Emir Dülcî Tatarî'nin kumandasında bir ordu gönderdi yeğeni Behrâm Hân'a. Emir Dülcî Tatarî'nin desteğindeki Behrâm Hân kuvvetleri, Gıyâseddîn'le savaştılar; onu öldürdüler. Derisini yüzüp içine saman doldurarak ülkede dolaştırdılar!

Halaoglunun Ayaklanması, Buna İlişkin Haberler

Sultan Tuğluk'un Küşt Asb Bahâeddîn¹ adında bir yeğeni vardı. O kızkardeşinin oğludur. Tuğluk onu eyaletlerden birine emir olarak atamıştı. Bahâeddîn, dayısı Tuğluk'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Şâh'a biat etmekten kaçındı; cesur, kahraman bir adamdı. Sultan Muhammed Şâh, onun üzerine Melik Mücîr² ve Vezir Havâce Cihân gibi büyük komutanların idaresi altında muazzam bir ordu gönderdi. Bu ordunun başkumandanı Havâce Cihân'dı. İki taraf arasında müthiş bir savaş oldu. Taraflar olağanüstü bir direnç gösterdiyseler de savaş, sultanın ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Bahâeddîn gâvur meliklerinden Rây Kenbîle adıyla bilinen birinin yanına kaçtı. Rum [=Hıristiyan] dilinde olduğu gibi, Hintlilerin dilinde de Rây kral anlamına geliyor.³ Kenbîle ise Rây'ın oturduğu bölgenin ismidir. Sözü geçen Rây'ın bölgesi son derece sarp ve yüksek tepelerle çevrilidir. O, gâvur hükümdarlarının ulularındandır. Bahâeddîn bu hükümdarın yanına kaçınca sultanın askerleri boş durmadılar, onu takip ederek Kenbîle yöresini her yandan kuşatma altına aldılar. Rây endişelendi. Yanında bulunan yiyecek ve tahıl çoktan bitmişti. Ansızın yakalanmaktan korkuyordu. Bahâeddîn'e dönerek:

"Durum gördüğün hâle geldi! Ben, ailem ve bana uyanlarla beraber ölümü göze aldık! Sen falan gâvur hükümdarına git! –Burada ona bir isim vermişti– Onun yanında kal! O seni korur!" dedi. Ayrıca onu, bahsettiği hükümdara ulaştırırsın diye yanına kılavuz kattı.

Daha sonra Rây Kenbîle'nin emriyle büyük bir ateş yakıldı. Bizzat kendisi eşyalarını bu kızıl ateşte yaktıktan sonra kızlarına dönüp şöyle dedi:

"Ben kendimi öldürmek niyetindeyim! Bana uymak isteyen durmasın, yapacağını yap!"

Böylece her bir kadın baştan aşağı yıkandı, bedenine sandal-ı mukasırî denen macunumsu kokudan sürdü, Rây'ın huzurunda yeri öperek kendini ateşe attı! Kadınların tümü mahvoluncaya kadar devam etti bu! Daha sonra Rây'ın emir, vezir ve devlet adamlarının hatunları aynı şeyi yaptılar. Ateşe düşmek isteyen kadınlar böyle yaparlar.

Rây yıkanarak vücuduna sandal sürdü, zırh dışında bütün silâhlarını kuşandı, adamları arasında onunla beraber ölmek isteyen fedailer de aynı şekilde hareket ettiler. Sultanın askerine doğru hücum geçtiler, savaştılar ve öldüler.

Şehre girildi. Ahali esir alındı. Rây Kenbîle'nin onbir çocuğu da bulunuyordu tutsaklar arasında. Onları sultanın huzuruna çıkarttılar. Hepsi Müslüman olduklarını bildirdi. Sultan onları kumandanları arasına kattı; ruhlarındaki asaletten ve babalarının kahramanlığından ötürü hepsini el üstünde tuttu! Bu kardeşlerden Nasr, Bahtiyâr ve Mühürdâr'ı sultanın huzurunda gördüm. Mühürdâr, sultanın içtiği suya ruhsat veren, bununla ilgili mührü taşıyandır. Onun künyesi Ebû Müslim idi; aramızda sevgi peyda olmuş, sağlam bir dostluk kurmuştuk.

Rây Kenbîle öldürüldükten sonra sultan ordusu, Bahâeddîn'in sığındığı hükümdarın memleketine hücum etti. O bölgeyi kuşattılar. Ora hükümdarı Bahâeddîn'e yönelerek:

"Ben Rây Kenbîle'nin yaptığını yapamam!" dedi.

Onu kısıvrak yakalayıp sultanın kuvvetlerine teslim etti. Bahâeddîn eli kolu bağlı bir hâlde huzura çıkarıldığında sultan, onun akrabası olan kadınların yanına götürülmesini emretti. Kadınlar ona sövdüler, yüzüne tükürdüler! Daha sonra sultanın emriyle diri diri derisi yüzüldü! Etiyle pirinç pilâvı pişirildi! Bu yemek çoluk çocuğuna gönderildi ve geri kalan parçaları fillere atıldı; bir tabak içinde! Filler yemediler. Hükümdar onun derisine saman doldurarak Bahâdur Bûra'nın derisiyle beraber şehir şehir, eyalet eyalet dolaştırılmasını emretti. Bu deriler Sint bölgesine vardığı zaman oranın Emirü'lümerâsı [=valisi] Keşlû Hân'dı.⁴ Bu adam, Sultan Tuğluk'un başa geçmesinde yardımcı olduğu için Tuğluk ona amca diye seslenirdi. O, kendi ülkesinden misafir olarak geldiğinde sultan derhal onu karşılamaya çıkardı.

Keşlû Hân, Bahâdur Bûra ile Bahâeddîn'in içi dolu derilerini gömdürdü. Sultan bu haberi işitince öfkeden çatladı sanki! Keşlû Hân'ı mahvetmeye karar verdi.

Keşlû Hân'ın İsyanı ve Öldürülmesi

İçi samanla doldurulmuş derilerin Keşlû Hân tarafından gömüldüğü haberi saraya erişince Keşlû Hân için haber saldı sultan...

Keşlû Hân kendisinin cezalandırılacağını öğrenince isyan etti. Etrafa epey servet dağıttı, asker topladı! Türk, Afgan ve Horasanlılara adam yolladı. Büyük bir kalabalık geldi yanına. Keşlû Hân'ın askeri, sultanın ordusuna denk oldu; hattâ onu geçti! Hükümdar, onunla kapışmak için ordusunun başına geçerek Multân'a iki günlük mesafede bulunan Abûher düzlüğüne geldi. Burada karşılaştılar. Sultan tedbirli davranarak kendi şaturunun [=çadıra benzer özel gölgeliğin] altına Şeyh İmâdeddîn'i

bıraktı. Multânlı Şeyh Rükneddîn'in öz kardeşi olan İmâdeddîn, sultana çok benziyordu. Bu olayları bana anlatan da Rükneddîn'dir.

Savaş iyice alevlenince sultan dörtbin kişilik bir kuvvetle ayrıldı oradan. Keşlû Hân'ın askerleri sultanın şatur altında bulunduğu düşüncesiyle o yöne hücum ederek Şeyh İmâdeddîn'i öldürdüler. Sultanın işinin bitirildiği haberi asker arasında yayılınca Keşlû Hân'ın tarafındakiler yağma ve talan için her yöne dağıldılar! Keşlû'nun yanında çok az kimse kaldı. İşte tam o sırada sultan özel adamlarıyla Keşlû Hân'a hücum etti ve başını gövdesinden ayırdı! Keşlû'nun askerleri bu haberi duyunca dağılıp kaçtılar.

Multân şehrine giren sultan, Kadı Kerîmüddîn'i yakalayıp derisini yüzdürdü. Ardından Keşlû Hân'ın kesilmiş kellesini getirtip kale kapısına astırdı! Ben Multân'a gittiğim zaman onun başı hâlâ asılıydı.

Daha sonra İmâdeddîn'in kardeşi Şeyh Rükneddîn'e ve oğlu Sadreddîn'e yüz köy ihsan etti. Onlar buraların geliriyle geçinecek, dedeleri Bahâeddîn Zekeriyâ'ya ait tekkede gelen gidene doyuracaklardı.

Sonra Vezir Havâce Cihân'a emretti; deniz kıyısına kurulu Kemâlbûr⁵ şehrine yürüsün diye. Burası büyük bir yerd; ahali burada da ayaklanmıştı. Adı geçen vezirin şehre girişine tanık olan bir fakih bana şunları anlatmıştır:

Havâce Cihân, şehrin kadı ve hatibini huzuruna çıkartarak derhal derilerinin yüzülmesini emretti! Onlar:

"Başka türlü öldür bizi!" deyince vezir:

"Bilir misiniz, niçin katliniz vacip oldu?" diye sordu. Kadı ve hatip:

"Sultanın emrine aykırı davrandığımız için!" deyince Havâce Cihân:

"Sultan sizin böyle öldürülmenizi emretmişken ben onun fermanına nasıl aykırı dururum?" dedi ve onların derisini yüzecek adamlara seslendi:

"Bu ikisinin suratlarının alt tarafında nefes alıp verecekleri delikler açın!" Derisi yüzülecek adamlar yüz üstü yatırılır. Allah cümlemizi böyle akıbetlerden korusun! Sultan icraatlarıyla Sint bölgesinde ortalığı sütlüman edince başşehre döndü.

Karâcîl Dağında Sultanın Ordusunun Tuzağa Düşmesi

Karâcîl, üç ayda aşılabilen büyük bir dağ [silsilesidir].⁶ Orayla Dihlî arasında on günlük mesafe vardır. Karâcîl hükümdarı, gâvur hükümdarlarının en büyüklerindedir. Sultan, o adamla savaşmak üzere Başdevîdâr [=Başkâtıp] Melik Nükbiye'nin emri altında yüzbin atlı ile kalabalık bir piyade grubundan oluşan muazzam bir ordu gönderdi. Nükbiye, Karâcîl dağının eteğinde bulunan Cidye şehri ve çevresini ele geçirerek yaktı, yıktı dümdüz etti. Gâvur taifesi topraklarını, mallarını ve hükümdar hazinesini alelacele terkederek dağın zirvesine koştular.

Bu dağın tek bir yolu vardı ve bu yolun alt tarafında derin bir vadi bulunuyordu. Üst tarafta dağ yükseliyordu. Bu yüzden oraya geçmek için süvarilerin arka arkaya tek tek dizilmeleri gerekiyordu. Müslümanların ordusu bu sarp yoldan tırmandılar. Dağın zirvesinde kurulu Varankal [=Varangal] şehrini ele geçirdiler; durumu sultana bildirdiler. Hükümdar onlara bir kadı ve hatip yolladı. Ayrıca ordunun burada kalmasını da tembih etti.

Yağmur zamanı geldiğinde asker hastalandı. Atlar bir bir telef oldu. Yay kirişleri gevşedi, yumuşadı. Kumandanlar vaziyeti sultana bildirerek bu mevsimde dağın eteğine inip yağışlar kesildikten sonra zirveye çıkmak için izin isteyince sultan olumlu cevap verdi. Emir Nükbiye, düşmandan aldığı hazine ve kıymetli madeni eşyayı dağın eteğine indirmeleri için asker arasında bölüştürünce gâvur tarafı onların inişe geçeceğinden haberdar oldu! Uçurum ağzlarında oturmaya, geçitleri tutmaya başladılar! Koca koca ağaçları parçalıyor, dağın zirvesinden salıveriyorlardı. Alt taraftan kim geçerse helâk oluyordu. Böylece pek çok çeri öldürdüler, geri kalanları tutsak ettiler. Gâvur taifesi; mal, at, silâh ve servet; ne bulursa aldı. Üç emirden başka kimse kurtulamadı koca ordudan! Onların büyüğü Nükbiye'dir. Diğeri Melik Bedreddîn Devlet Şâh'tır. Üçüncünün ismini hatırlayamıyorum. Bu olay Hint sultanının ordusunu çok etkiledi, onları gözle görülür bir zafiyete uğrattı, çökertti! Böylece sultan, kendine bir miktar servet vermeleri karşılığında dağlılarla barış yaptı. Onların arazileri dağın eteklerindeydi, ancak sultanın izniyle bu toprakları ekip biçer ve şenlendirirlerdi.

Şerif Celâleddîn'in Ma'ber Bölgesinde Ayaklanması ve Vezirin Kızkardeşinden Olan Yeğenin Öldürülmesi

Hükümdar, Dihlî'ye altı aylık mesafede bulunan Ma'ber bölgesine Şerif Celâleddîn Ahsen Şâh'ı emir yapmıştı.⁷ Bu adam isyan bayrağını kaldırarak hükümdarlığını ilân etti. Hükümdarın naiplerini ve vergi memurlarını öldürdüğü gibi kendi adına dinar ve dirhem bastırıp paraların bir yüzüne:

"Tâhâ ve Yâsîn Hanedanından Yoksul ve Kimsesizlerin Babası Celâlü'd-dünyâ ve'ddîn"

Öbür yüzüne ise;

"Rahman'ın Desteğiyle Sultan Ahsen Şâh" ibaresini yazdırmıştı.

Hükümdar, Celâleddîn'in isyanını haber alınca onunla savaşmaya niyetlenip Köşk-i Zer adı verilen yere geldi. Köşk-i Zer, altın köşk demektir. Orada sekiz gün kaldı, askerinin gereksinimlerinden ötürü. İşte o günlerde Vezir Havâce Cihân'ın yeğeniyle üç-dört emir elleri kolları zincirlenmiş vaziyette getirildiler.

Sultan tarafından öncü kuvvetlerle gönderilen vezir, Dihlî'den yirmidört günlük mesafede bulunan Zihâr [=Dhar]⁸ şehrine ulaşmıştı bile. Orada birkaç gün bekledi.

Vezirin yeğeni cesur ve cengâver biriydi. Kendisiyle gelen kumandanlarla anlaştı; dayısının işini bitirerek yanındaki hazine ve serveti alıp Ma'ber'de ayaklanan Şerif Celâleddîn'in yanına kaçacaklardı. Onlar veziri Cuma namazına gideceği sırada öldürmeyi planlamışlarsa da kendilerinden biri olan Nusretü'l-Hâcib ihbarda bulundu;

"Onların kötü niyetlerinin belirtisi, elbiselerinin altına zırh giymeleridir!" diye açıklama yaptı. Vezir onları yoklattı. Hakikaten Nusret'in dediği gibi buldu.

Bu adamları sultana gönderdi Vezir. Onlar huzura geldiğinde ben de oradaydım. İçlerinden birini gördüm; uzun sakallıydı, titriyor ve Yâsîn Sûresi'ni okuyordu. Sultan derhal buyruk verdi! Kurbanları, insan ezmek üzere eğitilmiş fillerin önüne attılar. Yeğeni ise vezire yolladı; kendisi katletsin diye! İlerde bundan bahsedeceğiz.

Adam öldüren fillerin dişlerine saban demiri gibi demirler döşenir. Bunların kenarları, art arda sıralı bıçaklardan oluşur. Feyyâl [=fil eğiticisi] hayvanın üstüne atlar evvelâ. Kurban ortaya bırakıldığı zaman fil onu hortumuyla kapıp havaya fırlatır, sonra dişleriyle tutarak yere indirir ve ayaklarından birini zavallının göğsüne koyar. Artık hükümdarın buyruğuna uyan feyyâl ne derse fil onu yapar! Hükümdar adamın paramparça edilmesini emrederse fil bıçak döşeli dişleriyle onu parçalar. Bırakılmasını emrederse yere bırakır. Bu durumda derisi yüzülür! O adamlara da böyle yapıldı.

Güneş battıktan sonra sultanın konağından çıktım, zavallıların etini köpekler yiyordu, derilerine ise saman doldurulmuştu. Allah böyle belâlardan korusun bizi!

Sultan –ilerde anlatacağımız gibi– bu isyanı [bastırmak] için hazırlıklara başlayınca bana başşehirde kalmamı emretti, Devletabad'a ulaşınca dek yoluna devam etti. Tam bu sırada Emir Halâcûn kendi eyaletinde ayaklandı. Vezir Havâce Cihân da benim gibi başşehirde kalmıştı, asker toplamak, adam yığmak için.

Halâcûn'un İsyanı

Sultan Devletabad'a ulaşıp kendi bölgesinden epey uzaklaşınca Emir Halâcûn, Lâhevr şehrinde isyan ederek hükümdarlık davasında bulundu. Kendisine yardımcı olan Kulcünd'ü de vezir yaptı! Haberi duyan Vezir Havâce Cihân, adam yığma işini hızlandırdı. Horasanlıları topladı, Dihlî'de bulunan bütün hizmetkâr ve dostlarını aldı; bunların arasında benim ahbablarımı da götürdü. Çünkü ben de Dihlî'deydim. Sultan ise Kayrân Melik Safdâr ve Melik Temûr Şurbedâr adlı iki büyük emiri yardım için vezire gönderdi. Melik Safdâr, askerinin saf düzenini ayarlayan demektir. Şurbedâr ise meşrubat ve içki görevlisi demektir.

Halâcûn, tüm askeriyle harekete geçti. Büyük nehirlerden birinin kenarında koptu savaş. Halâcûn yenildi ve kaçtı. Askerlerinin çoğu nehirde boğuldu. Vezir şehre girip halkın bir kısmının derisini yüzdürdü, diğerlerini de çeşitli işkencelerle katletti. Onları öldürmekle görevlendirdiği adam Ecder Melik diye tanınan Muhammed Necîb'dir. Bu adam vezirin yardımcısıdır. Ona "Sake's-Sultân" da denilir. Sak, oralıların dilinde köpek demektir. Bu adam zalim ve taş kalpliydi. Sultan ona Esedü'l-Esvâk [=Çarşı Aslanı] adını vermiştir. O bazen vahşice kudurur, suçluları dişleriyle parçalardı!

Vezir, asilerin hanımlarından üçyüzünü Kâliyûr [=Gwalyor]⁹ Kalesi'ne gönderdi. Orada zindana attırdı. Bunların bir kısmını gördüm. Aralarında bir fakih eşi de bulunuyordu. Adam kadını ziyaret ederdi; zindanda bir çocuk sahibi oldu!

Sultanın Ordusunda Veba Çıkması

Sultan, Şerifle savaşmak üzere Ma'ber'e hareket edip Telink [=Telingâna, Tiling] eyaletine vardığında Bedrakût şehrinde mola verdi. Burası, Telink bölgesinin merkezidir. Burayla Ma'ber bölgesi arasında üç aylık yol var. İşte, o sıralarda asker içinde başgösteren veba salgını ordunun büyük bir kısmını telef etti. Sultanın köleleri, hizmetkârları, hattâ "Amca" diye hitap ettiği Melik Devletşâh ve daha önce bahsettiğimiz Heratlı Abdullah gibi ileri gelen kumandanlar vebada can verdiler. Heratlı Abdullah'tan birinci bölümde bahsetmiştik; hani sultanın; "Hazineden gücün yettiği kadar al!" dediği adam. O zaman kollarına onüç kese altın bağlamış da gitmişti!

Sultan, ordunun başına gelenleri görüp Devletabad'a döndü. Çeşitli bölgelerde ayaklanma çıktı. Her taraf karıştı. Kader ona gülmese ve işini sağlama almasaydı; elbet hükümdarlık çıkıp giderdi elinden!

Hükümdarın Ölümüyle İlgili Endişe Verici Söylentiler ve Melik Hûşenc'in [=Hûşeng] Kaçışı

Sultan, Devletabad'a dönerken yolda hastalanınca ortalık onun ölümüne dair haberlerle çalkalandı, söylentiler her tarafa yayıldı. Bu yüzden geniş çaplı isyanlar çıktı. Melik Kemâleddîn Kurk [=Gurk] oğlu Melik Hûşeng,¹⁰ Devletabad'daydı ve onunla sultan arasında bir anlaşma vardı; Hûşeng, daima sultana biatlı kalacak, sultan yaşadıkça hattâ ölümünden sonra bile bu biat bozulmayacaktı. Ama ortalık sultanın ölüm haberleriyle çalkalanınca Hûşeng, Devletabad ile Kûkantâna arasında oturan gâvur hükümdarı Burabra'ya kaçtı. Onun firarından haberdar olan sultan, fitne çıkmasından korkarak derhal Devletabad'a hareket etti, peşine adam takarak onu sıkıştırdı. Böylece sultan, gâvur hükümdara elindekini teslim etsin diye haber saldı ama öteki bu teklifi reddederek;

"Rây Kenbîle'nin başına gelen benim başıma gelse de huzuruma girmiş adamı vermem!" dedi. Can derdine düşen Hûşeng, sultanla mektuplaşarak barış için şöyle bir anlaşma yaptı: Sultan Devletabad'a gidecek, bu bölgede ise sultanın Hocası Kutlû Hân kalacaktı. Zira Kutlû Hân, Hûşeng'in güvenini kazanmıştı ve can emniyetini sağlayıp yanında misafir edebilirdi.

Sultan yola koyulunca Hûşeng, Kutlû Hân'ın yanına geldi ve onunla tekrar sözleşti: Hükümdar Hûşeng'i öldürmeyecek, şerefini beş paralık edecek bir ceza da vermeyecekti. Böylece ailesini, dostlarını ve servetini yanına alarak yola düşen Hûşeng, hükümdarın huzuruna vardı. Hükümdar, onun gelmesine sevindi, onu hoşnut etti ve bir hil'atla onurlandırdı.

Kutlû Hân sözünün eriydi. Herkes ona güvenir, daima ahdini tuttuğundan bahsederdi. O sarayda da saygı görürdü ve ne zaman huzura çıksa ayağa kalkardı hükümdar. Kutlû Hân da haşmetmeabın yorulmaması için çağrılmadıkça girmezdi yanına. Ayrıca yoksula akçe dağıtmayı seven, başkalarını kendine tercih eden biriydi Kutlu Hân. Garip ve kimsesizlere deli gibi yardım ederdi.

Şerif İbrahim'in Ayaklanma Girişimi ve Başına Gelenler

Harîadâr daha doğrusu sarayda kâğıt ve kalem görevlisi olarak bilinen Şerif İbrahim, hükümdarın Ma'ber seferi sırasında Hansî ve Sersetî valiliği yapmaktaydı. Onun babası, Ma'ber'de başkaldıran Ahsen Şâh'tır. Sultanın ölümüyle ilgili haberler ortalığı kaplayınca o da heveslendi saltanata! Yakışıklı, soylu ve yürekliydi. Ben, onun kardeşi Hûrneseb ile evliydim. Hûrneseb Hatun erdemli bir kadındı, gece namaza kalkardı. Onun özel zikirleri vardı. Bir kızım oldu ondan ama kader onları ne yaptı bilmiyorum. Bu kadın, kitap okur ama yazı yazmazdı.

Şerif İbrahim isyana niyet ettiği zaman, yanındaki malları Dihlî'ye götüren bir Sint emiri onun [bölgesinden] geçiyordu. İbrahim ona şöyle dedi:

"Yol, korkulacak bir yoldur. Haydudu pek boldur! İyisi mi açılıp temizleninceye kadar yanımda kal, seni güvenilir bir noktaya dek iletirim."

İbrahim'in amacı, sultanın ölümü kesinlik kazanırsa adamın mallarına el koymaktı! Hükümdarın yaşadığı kesin olarak ortaya çıkınca Dıyâülmülk b. Şemsülmülk adlı bu Sint emirini serbest bıraktı.

İki buçuk sene sonra sultan payitahtına dönünce Şerif İbrahim, onun huzuruna vardı. Bu arada bir kölesi Şerif'i ihbar etmişti!. Bu yüzden hükümdar, Şerif'in niyetini biliyordu. Hemen öldürmek istediye de ona olan sevgisinden ötürü işi biraz ağırdan aldı.

Rastlantı işte, bir gün hükümdara boğazlanmış bir ceylân getirdiler, o da önündeki bıçak izine bakarak:

"Kesmeyi becerememiş kasap! Atın bir kenara!" dedi. Daha sonra boğazlanmış hayvanı gören İbrahim:

"Kesimi gayet iyi! Ben onu yiyebilirim!" dedi. Bu sözü duyan sultan, hoş görmedi işittiklerini ve İbrahim'i yakalatmak için bir sebep saydı! Onun emriyle Şerif'in elleri ve ayakları zincirlendi. Sonra da hakkında söylenenleri tek tek ona itiraf ettirdi: Şerif İbrahim, kendi bölgesinden geçen Dıyâülmülk'ün Dihlî'ye götürdüğü malları gasbetmek istemişti!

İbrahim, babasından [Ahsen Şâh] ötürü hükümdarın onu öldürmek niyetinde olduğunu ve hiçbir mazeretin fayda etmeyeceğini anladı. İşkenceden korkunca çabuk ölümün kendisi için en iyi yol olduğunu gördü ve işi itiraf etti.

Emir çıktı hakkında, ortadan ikiye biçildi! Âdet gereğince, sultan tarafından öldürülen bir kimsenin cesedi üç gün idam edildiği yerde bekletilir. Daha sonra bu iş için görevlendirilmiş bir grup gâvur, cesedi yüklenip şehir dışındaki bir çukura atar. Onlar, ölünün sahibi gelip tanımasın [kaldırıp götürmesin] diye o çukurun çevresinde kalmaktadırlar! Bazen bir ölü sahibi gelir de o gâvurlara biraz para verirse, oradan uzaklaşırlar, adam ölüyü alıp gömsün diye.

Şerif İbrahim'e de böyle yapıldı. Allah rahmet eylesin.

Sultanın Vekili Tâcülmülk'ün Teling'de İsyan Etmesi

Sultan, Teling'den çıktığı ve ölümüne ilişkin haberler ortalığa yayıldığı sırada naip [=vekil] olarak Teling bölgesinde bıraktığı Tâcülmülk Nusret Hân –ki eskiden beri hükümdarın hususi adamlardandır– duyduğu haberin etkisiyle derhal baş sağlığı bildirisinde bulundu ve milleti kendine çağırdı! Halk onun idare merkezi olan Bedrakût'ta ona bağlandı.

Olayı işiten hükümdar, hocası Kutlû Hân yönetiminde kalabalık bir ordu gönderdi.

Küme küme insanın can verdiği korkunç bir savaştan sonra Tâcülmülk'ü çember içine aldı Kutlû Hân. Bedrakût gayet berkitilmiş sağlam bir yerdi ama kuşatma ahaliye pek ağır gelmişti. Kutlû Hân,

Bedrakût'un duvarlarında gedik açmaya başlayınca Nusret Hân aman dileyerek teslim oldu. Kutlû Hân, onun dileğini kabul etti ve hükümdara gönderdi onu. Şehir halkına ve askere de aman vererek kimseyi öldürmedi.

Sultanın Kenk [=Ganj] Kenarına Taşınması ve Aynülmülk'ün İsyanı

Ülke kıtlığın boyunduruğu altına girince sultan ordusunu yanına alarak Dihlî'den on gün uzaklıkta bulunan ve Hintlilerce hac ziyareti yapılan Ganj nehrinin kenarına taşındı, millete de [orada] ev yapmalarını emretti. Daha önceki zamanlarda halk kuru ottan sayvan yapardı. Çoğu kez ateş bu sayvanlara düşer ve ahaliyi perişan ederdi. Bu yüzden yeraltına mağaralar açılır, ateş ve yangın tehlikesi başgösterdiği anda eşyalar bu mağaralara atılarak üstü toprakla örtülürdü!

Ben o günlerde sultanın kaldığı yere gittim. Sultanın bulunduğu batı yakasındaki şehirlerde dehşetli bir kıtlık hüküm sürdüğü hâlde doğu yakasındaki şehirler bolluk içindeydi. Doğudaki şehirlerin emiri Aynülmülk b. Mâhir'di.¹¹ Avd,¹² Zaferabad,¹³ Luknov¹⁴ vesair şehirler onun yetki alanındaydı. Emir Aynülmülk her gün yük hayvanlarına yeygi olarak 50.000 batman buğday, pirinç ve nohut getiriyordu. Sultan at, katır ve fillerin büyük bir bölümünün otlatılması amacıyla verimli arazilere sahip doğu yakasına sürülmesini emretti. Aynülmülk'e de;

"Bu hayvanları koru!" diye emir verdi.

Aynülmülk'ün; Şehrullah, Nasrullah, Fadlullah ve ismini anımsayamadığım bir diğeriyle beraber tam dört kardeşi vardı. İşte bu adamlar Aynülmülk'le anlaşarak sultanın fillerini ve diğer yük hayvanlarını gasb ettiler! Hattâ sultana başkaldırmak üzere Aynülmülk'e biat ettiler.

Aynülmülk geceleyin onların yanına kaçtı. Neredeyse işlerini tamamlayacaklardı ki olan oldu.

Hint hükümdarının âdetindedir; her emirin yanına –bu emir ister büyük ve etkin, ister küçük ve alelâde olsun– mutlaka bir casus koyar! Bu adam sultanın kölesi olup söz konusu emirin her yaptığını bildirir efendisine. Ayrıca emirlere sürekli gözcülük edecek, evlerinde onları dikizleyecek cariyeler bulundurmayı da ihmal etmez sultan.

Kennâse denilen [=süpürücü, çöpçü] özel kadınlar hiç izin almadan evlere girer, içerideki ajan cariyelerin biriktirdiği istihbaratı alır, doğruca başmuhbire aktarırlar. Böylece sultana ulaşır bilgiler!

Hattâ söylentilere göre bir emir yatağında kendi karısına yaklaşmak ister. Kadının canı istemez ve;

"Sultanın başı hakkı için yapma!" der. Ama erkek karısına kulak asmaz. Sabahleyin sultan adam gönderir, kocayı çağırır, ona yaptığı işi haber verir. Koca bu yüzden ölür. Bu, gerçektir!

Sultanın İbn Melikşâh adlı bir kölesi vardı ve Aynülmülk'ü gözetleme işini yapıyordu. İbn Melikşâh haber verdi efendisine; Aynülmülk'ün firar edip nehri geçme niyeti taşıdığını! Sultanın içini bir korku kapladı ve hakikaten mahvolacağını düşündü; çünkü atlar, filler ve tahılın tümü, Aynülmülk'ün yanındaydı, üstelik kendi ordusu dağınmıştı. Payitahta varmak, oradan asker toplamak ve savaş amacıyla dönmek fikri yer etti içinde. Bu konuyu devlet adamlarıyla görüştü.

Horasan kökenli emirler, kumandanlar ve yabancılar isyancı Aynülmülk'ten çok korkuyorlardı. Çünkü o Hindu'ydu. Sultan daima dışarıdan gelenleri tuttuğu ve gözettiği için Hindistan'ın asıl ahalisi, yabancılara karşı kindardır. Bu yüzden Horasanlılar sultanın niyetini doğru bulmayarak şöyle dediler:

"Ey Cihân hükümdarı! Böyle davranırsan, başkaldıran adam bu işten haberdar olur, konumu daha da güçlenir ve hattâ bölük bölük asker düzer de fitne uyandırıcılar ve şer güçler üşüşüverirler herifin başına! İyisi mi, adam gücünü berkitip palazlanmadan derhal üstüne çökmeli!"

Bu düşüncüyü ilk dile getiren, Nâsıreddîn Mutahhar Evherî'ydi. Hepsi de ona uydu.

Hükümdar, adamlarının uyarısına kulak verdi, onların kılavuzluğunda iş yaptı. O gece civardaki emir, kumandan ve askerlere yazı gönderdi; hepsi gelip diziliyordu huzurunda. Bu işte de kurnazca davranmıştı: Ordugâhına yüz atlı geldiğinde geceleyin onları karşılamak için binlerce atlı salıyordu yola! Güya hepsi yardım ve imdat kuvveti gibi beraberce karargâha gidiyordu!

Sultan sahil boyunca yürüdü. Kannûc şehrini¹⁵ arkasına almak, gerekirse buraya sığınmak amacıyla böyle yapıyordu. Çünkü gayet sağlam ve berkitilmiş bir yerdî orası. Kannûc ile sultanın bulunduğu yer arasında üç günlük mesafe vardı. Hükümdar güzergâhındaki ilk noktaya doğru ilerlerken askerine savaş düzeni vermiş, onları tek saf hâline getirmişti. Konaklama esnasında her erin yanında silâhı, atı ve küçük çadırı vardı. Asker bu küçük çadırın içinde yemek yer, abdest alır ve [bağlı bulunduğu] birime giderdi. Büyük ordugâh askerin bir hayli uzağındaydı. Bu işlerin yapıldığı üç gün boyunca sultan ne çadıra girdi, ne de bir gölgeye sığındı.

İşte o günlerde ben cariyelerimle çadırdayken, Sünbül adlı hizmetkârım bana acele etmemi salık verdi, hemen çıktım. Hizmetkâr dedi ki:

"Hükümdar emretti, bu saatte kim hatunu veya gözdesi ile beraberse hemen öldürülecek!" Devlet adamlarının araya girip [zorda kalanları] kayırmasıyla hükümdar;

"Hemen şimdi karargâhta hiçbir kadın kalmamalı, hepsi Kenbîl Kalesi'ne¹⁶ götürülmeli!" dedi. Kenbîl diye bilinen kale oraya üç mil uzaklıktaydı. Böylece ne ordugâhta, ne de sultanın huzurunda hiçbir hatun kalmadı. O geceyi harbe hazırlıkla geçirdik. İkinci gün hükümdar ordusunu bölük bölük ayırdı. Her bölüğe vuruşkan erlerin bindiği zırhlı filler verdi. Asker, zırhlarına bürünüp mücadeleye hazırlandı. O gece hepsi silâhları ve diğer savaş gereçleriyle yattılar.

Üçüncü gün isyancı Aynülmülk'ün ırmağı geçtiği haberi yayılmıştı ortalığa. Sultan endişelendi; sandı ki isyancı adam bir yolunu bulup huzurdaki kumandanlarla haberleşerek böyle bir harekete girişmişti. Beraberlerindeki cins atlar verilmesini emretti o zaman. Bana da gönderdi. Ben, atlardan birini Emirülemirân Kirmanî isimli cesur bir arkadaşıma sundum. Boz bir hayvandı. İşe bakın, hayvanı topukladığı zaman hâkimiyetini kaybetti dostum ve feci bir şekilde düştü, öldü! Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın.

Hükümdar asinin kendinden önce Kannûc şehrine varmasından endişeleniyordu. Olabildiğince hızlı hareket ederek ikindiden sonra sözü edilen şehre vardı. O geceyi orduyu düzene sokmakla geçirdi. Biz hükümdarın amca oğlu Melik Fîrûz ile beraber öncü kuvvetlerin safındaydık. Sultan başımızda durdu biraz.

Emir Mühennâ oğlu Gadâ,¹⁷ Seyyid Nâsireddîn Mutahhar ve Horasanlı kumandanlar bizimle yan yanaydı. Hükümdar bizi seçkinler arasına alarak:

"Sizler benim katımda değerli kimselersiniz, benden Irak durmanız doğru değil!" dedi. Bu işin sonu iyi çıktı. İsyancılar gecenin bitimine doğru Vezir Havâce Cihân'ın yönettiği öncü kuvvetlere hücum edince asker arasında büyük bir kargaşa yaşandı. Hükümdar, hiç kimsenin yerinden kımıldamamasını ve herkesin sadece kılıçla savaşmasını emrettiğinden, ordu düşmana elde kılıç saldırdı; korkunç bir savaş oldu.

Hükümdar kendi askerine "Dihlî => Gazne" parolasını bildirmişti. Dolayısıyla asker, bir atlıya rastladığında "Dihlî" dediği zaman "Gazne" cevabını alıyorsa karşısındakinin arkadaşı olduğunu anlıyor ve onu bırakıyordu. Bu cevabı alamıyorsa hemen hamle ediyordu.

İsyancının amacı hükümdarın bulunduğu noktaya hücum etmektir. Ama kılavuzunun hatası yüzünden vezirin olduğu yöne saldırdı. Bu yüzden kılavuzunun boynunu vurdu!

Vezirin ordusunda bulunan Acem, Türk ve Horasan kökenliler Hintlilere düşman olduklarından iyi savaşmışlar, dövüşün hakkını verdiler. İsyancının ellibin civarında olan birlikleri tan yeri ağarırken müthiş bir bozguna uğramıştı bile.

Hükümdar, Aynülmülk'ün eyaletinin sınırları içinde bulunan şehirlerden Sündile'yi evvelce ıktâ yoluyla Tatar Bencî [=Bengi yahut Binici] lakaplı Melik İbrahim'e vermişti. Melik İbrahim isyan işinde Aynülmülk ile birleşmiş, hattâ onun tarafından naip [=başyardımcı] olarak görevlendirilmişti. Kutbulmülk'ün oğlu Davud ile Meliküttüccâr'ın oğlu da asinin tarafına geçmişlerdi. Bunlar daha önce sultanın ahırına ve fillerine bakan görevlilerdi. Davud, isyancının mabeyincisi olarak görev almıştı bile!

Düşman, Havâce Cihân'ın karargâhına hücum ettiği zaman Davud açıkça sultana sövmüş, çirkin sözler söylemiş; sultan da onun sesini almış, hemen tanımıştı eski adamını! Aynülmülk, ordusunun bozguna uğraması üzerine naibi olan Tatar İbrahim'e seslenerek:

"Melik İbrahim! Ne diyorsun bu işe? Askerin büyük bölümü hem de en yürekliyi kaçtı! Canımızı kurtarmanın bir çaresi var mı sence?" dedi. Tatar İbrahim o anda arkadaşlarına kendi diliyle şöyle söylendi:

"Eğer Aynülmülk kaçmak isterse ben tutarım onu saçlarının topuzundan! Siz hemen atına vurun ki düşsün yere. Böylece kısıvrak yakalayıp hükümdara götürürüz. Bu sayede işlediğim suçun bağışlanması mümkün olabilir!"

Gerçekten de Aynülmülk kaçmak istedi ama İbrahim:

"Nereye gidiyorsun Sultan Alâeddîn?" diyerek onun saçlarını topuzundan yakaladı. Öteki arkadaşları da Aynülmülk'ün atına vurdular, yere yuvarlandı adam. İbrahim zebellâ gibi çöktü üstüne, sımsıkı yakaladı. Vezirin adamları isyancıyı teslim almaya geldiklerinde İbrahim:

"Ben doğrudan vezire ulaşıp teslim işini yapıncaya kadar bırakmam bu adamı! Yoksa ölürüm daha

iyi!" diye zorluk çıkardığından ses etmediler; gittiler. İbrahim, isyancı Aynülmülk'ü vezirin huzuruna kendi çıkardı.

Gün doğarken sultanın yanına götürülen fil ve sancaklara baktığımda Irak kökenli biri yanıma gelerek:

"Aynülmülk kısıvrak yakalanıp vezire çıkarıldı" dediyse de pek inanmamıştım. Ama kısa bir süre sonra Temûr Şurbedâr geldi. Elimden tutup:

"Aynülmülk yakalandı! Şu anda vezirin huzurunda!" diye müjdeli konuştu. Sultan bizi yanına alarak Aynülmülk'ün Ganj nehri kenarında bulunan karargâhına doğru yola koyuldu. Oraya varıldığında asker, karargâhta bulunan eşyaları talan ettiği gibi Aynülmülk'e bağlı erlerin çoğunu da nehre dökmüştü.

Kutbülmülk oğlu Davud, Meliküttüccâr'ın oğlu ve onların beraberindeki pek çok kişi yakalandı; malları, atları ve servetleri yağma edildi. Hükümdar nehrin karşıdan karşıya geçilen noktasının yakınlarında otağ kurdu. Vezir, isyancı Aynülmülk'ü bir öküze bindirilmiş ve yalnız cinsel organları kapatılmış hâlde sultanın huzuruna çıkardı. Adamın tam önünü kapatan çaput parçasını tutan ip yukarıya doğru uzanıyor, boynunda düğümleniyordu. Adam çadırın kapısında beklerken vezir sultanın yanına girdi. Sultan, vezirine şerbet sundu, onu onurlandırdı. Şehzâdeler Aynülmülk'ün yanına geldiler, ağır sözler söylediler; Aynülmülk'ü ve arkadaşlarını tokatlıyorlardı!

Nihayet sultan tarafından görevlendirilen büyük melik:

"Nedir bu yaptığın?" diye sorduğunda Aynülmülk'ten ses seda çıkmadı. Hükümdarın buyruğuyla ona katır çobanlarının elbisesi giydirildi, ayaklarına dört bukağı vuruldu, elleri de ensesine bağlanarak vezire teslim edildi; alıp bir yerde muhafaza etsin diye.

Aynülmülk'ün kardeşleri Avd [=Ayodha] şehrine, çoluk çocuklarının yanına kaçmışlardı. Onlar; hanımlarını, çocuklarını, toplayabildikleri mal ve serveti beraberlerinde götürmek için hazırlıklara başladılar. Gereken işler bitirildikten sonra kardeşleri Aynülmülk'ün hatununa:

"Bizimle beraber gel! Hem canını hem de oğullarını kurtar!" dediler. Kadın cevap verdi:

"Ben, kocalarıyla beraber kendini ateşe atan gâvur karıları kadar da mı olamam! Kocam ölürse ben de ölürüm, yaşarsa ben de yaşamak isterim!" Bu söz üzerine onu bırakıp kaçtılar. Kadının sözleri hükümdarın kulağına gitti. Hükümdar ona hem acıdı hem de saygı duydu.

Süheyl adında genç bir hizmetkâr, Aynülmülk'ün kardeşlerinden Nasrullah'ı yakalayıp öldürdükten sonra, kesik başını sultana getirdi. İsyancının annesi, kızkardeşi ve hanımı da vezire teslim edilmiş, Aynülmülk'ün çadırının hemen yakınındaki başka bir çadıra yerleştirilmişti. Aynülmülk onların yanına gelir, bir süre oturduktan sonra hapsedildiği yere dönerdi.

Hükümdar savaşı kazandıktan sonra ikinci civarında Aynülmülk'le beraber mücadeleye katılıp esir düşen katır çobanları, çarşı esnafı, hizmetkâr köle ve benzeri önemsiz kimselerin serbest bırakılmalarını emretti. Daha önce sözü edilen Melik İbrahim Bencî de sultana getirildiği zaman

başkumandan Melik Nuvâ şöyle demişti:

"Ey Hûnd-i Âlem [=Cihân Hükümdarı]! Derhal bu adamı öldür! Çünkü o da sana başkaldıranlardandır!" Vezir şu cevabı verdi:

"O isyancıyı teslim etmekle kendini kurtarmıştır!"

Böylece hükümdar, İbrahim Bencî'yi bağışlayarak memleketine gönderdi ve güneş battıktan sonra ahşap bir kuleye kuruldu. İsyancının ileri gelen önemli adamlarından altmışikisi sultanın huzurunda fillerin önüne atıldılar. Filler, dişlerine takılı bıçaklarla kurbanları paramparça ediyor ve havaya fırlatıyorlardı! Davul zurna sesi yeri göğü inletmekte, Aynülmülk ise ayakta arkadaşlarının can verişini seyretmekteydi. Ölülerin parçaları onun önüne de atıldı. Bu vahşetin ardından Aynülmülk tekrar hapsedildiği yere götürüldü.

Milletin kalabalıklığı, gemilerin azlığı nedeniyle hükümdar nehri geçmek için fazla bekledi. Nihayet tüm eşya ve hazinelerini fillere yükleyerek karşı kıyıya vardı. Yük taşımak için devlet adamlarına filler vermiş, bana da bir tane göndermişti. Eşyalarımı bununla taşıdım.

Hükümdar bizi beraberine alarak Behrâyic¹⁸ şehrine hareket etti. Burası Serû¹⁹ diye bilinen azgın ve büyük bir nehrin kıyısında kurulmuş şirin bir şehir. Hükümdar bu yörenin önemli bir bölümünü fetheden ve yaptığı gazâlarla ün salan ermiş Şeyh Sâlâr Üd'un [=Salar Mesûd]²⁰ mezarını ziyaret etmek üzere Serû nehrinden geçti. Halk da karşıya geçmek için fazla acele ettiğinden itiş kakış oldu, kocaman bir gemi suya gömüldü! Tahminen üçyüz kişi vardı içinde! Onlardan sadece Emir Gadâ'nın dostu bir Arap kurtuldu. Biz küçük bir tekneye binmiştik, Hak Teâlâ bizi korudu. İşin garip olanı, boğulmaktan kurtulan Arabın ismi Sâlim'dir [=sağ salim, kurtulan]!

Bu adam daha önce bizimle aynı tekneye binmek istemişse de biz çoktan hareket ettiğimizden geldiğinde ötekini bulmuş ve ona binmişti. Daha sonra batan gemiden kurtulunca halk onu bizim teknemizden zannetmiş. Arkadaşlarımız ve diğerleri onu o hâlde görünce bir çılgılık koparmışlar, meğer bizi boğuldu sanmışlar. Sonra bizi gördüler, pek sevindiler.

Yukarıda bahsettiğimiz şeyhin kabrini ziyaret ettik. Burası bir kubbeyle örtülü. Öyle kalabalık ki içeri girmeye imkân yok! Bu yolculuğumuz sırasında bir sazlığa daldığımızda karşımıza ansızın bir gergedan çıktı; hemen hamle ettiyse de öldürüldü, başı kesilip getirildi. Bu hayvanın bedeni filden küçüktür ama daha önce anlattığımız gibi başı filin başından daha iri!

Sultanın Başşehre Dönüşü, Ali Şâh Ker'in İsyanı

Anlattığımız gibi Hükümdar, Aynülmülk'ü yendikten ikibuçuk sene sonra başşehre döndü.²¹ Aynülmülk ve Telink'te [=Teling] ayaklanan Nusret Hân'ı affederek, ikisini de saray bahçelerinin bakıcılığı görevine tayin etti. Onlara hil'at verdi, at hediye etti; her gün onların evine bir miktar et ve un gönderilmesini emretti.

Daha sonra Kutlû Hân'ın arkadaşlarından Ali Şâh Ker'in hükümdara karşı ayaklandığı haberi geldi. Ker, kulağı zor işiten, sağır demektir.²² Ali Şâh Ker yürekli, boylu boslu yakışıklı bir adamdı. O, Bedrakût şehrini ele geçirerek beyliğinin idare merkezi yaptı. Hükümdar, Ali Şâh Ker'le savaşmak

üzere hocasını görevlendirdi. Yanına büyük bir ordu alarak harekete geçen hoca, Bedrakût'u kuşatıp burçlarda gedik açtı. Dehşetli bir korkuya kapılan Ali Şâh derhal aman diledi. Kutlû Hân ona aman verip ellerini bağlayarak sultana gönderdi. Sultan, Ali Şâh'ı affetti, Horasan bölgesinde bulunan Gazne'ye sürdü ama Ali Şâh orada bir süre hasret çektikten sonra vatanına dönmek istedi! Bu arzusu, mahvolmasına neden olmuştur. Nitekim Sint eyaletinde yakalanmış ve huzura çıkarıldığında sultan:

"Vay vay! Yeniden fitne fesat tohumlarını ekmeye geldin ha!" diyerek onun boynunu vurdurmuştur.

Emir Baht'ın Kaçması ve Yakalanması

Hükümdar, bizimle beraber huzuruna misafir gelmiş bulunan ve Şerefülmülk lakabıyla tanınan Emir Baht'a öfkelenerek maaşını kırkbinden bine indirdi! Ayrıca onu vezirin hizmetine girsin diye Dihlî'ye gönderdi. Rastlantı bu ya, o sırada serveti ve malları Dihlî'deki arkadaşları yanında bulunan Heratlı Emir Abdullah, Teling'de vebadan ölmüştü. Onun arkadaşları Emir Baht ile anlaştılar, malı alıp sıvışmak için! Vezirin, sultanı karşılamak için Dihlî'den çıktığı sırada onlar Emir Baht ile beraber yola düşmüşler, kırk günlük mesafede bulunan Sint'e yedi günde varmışlardı. Yanlarında yedek binekleri vardı.

Sint nehrini yüzerek geçmek istediler. Ama Emir Baht, oğlu ve yüzme bilmeyen adamlar kamıştan yaptıkları bir sala binerek geçtiler karşıya. Böyle bir sal yapmak için ipek ipler önceden hazırlanmıştı. Nehre ulaştıklarında ötekiler de bu büyük suyu yüzerek geçmekten korktu! İçlerinden ikisini Ūca [=Uç]²³ şehrinin valisi olan Emir Celâleddîn'e gönderdiler. Ona şöyle dedi bu iki adam:

"Orada nehri aşmak isteyen tacirler var. Geçmelerine yardım etmen için şu eyeri sana gönderdiler."

Sıradan bir ticaret kafilesinin böyle değerli bir eyer armağan etmesi emirde kuşku uyandırdı. Bu iki kişinin hemen tutuklanmasını emretti. Ama onlar kaçarak arkadaşlarının yanına gittiler. O sırada Şerefülmülk ile diğer arkadaşları yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı sızmışlardı. Koşa koşa gelen iki adam durumun vehametini anlatınca onlar da alelâcele atlarına bindiler, topuklayıp kaçtılar!

Celâleddîn onlardan birini ele geçirmeyi başardı. Adam sıkı bir dayak faslından sonra Şerefülmülk'ün durumunu anlattı. Bunun üzerine Celâleddîn, kendi naibini –yanına asker katarak– onların ardına düşürdü! Takipçiler kaçakların izlerini sürdüler, yetiştiler ve ok yağdırdılar. Şerefülmülk oğlu Tâhir de okla karşılık verdi ve Celâleddîn'in naibini yaraladı. Sonuçta kaçaklar yenildi ve Celâleddîn'in huzuruna çıkarıldılar. Emir Celâleddîn onları el ve ayaklarından bağlattı; bir yazı göndererek durumu vezire bildirdi. Vezir onların başşehre gönderilmesini emredince Celâleddîn hepsini de gönderdi. Dihlî'de zindana atıldılar. Tâhir hapiste öldü.

Hükümdar, Şerefülmülk'e günde 100 kırbaç vurulmasını emretmişti, bir süre böyle devam etti bu. Ama daha sonra onu affederek Emir Nizâmeddîn Mir Necle ile Cendîrî [=Çendri]²⁴ eyaletine gönderdi. Şerefülmülk acınacak hâllere düştü; binecek atı olmadığı için hep öküz sırtında gidiyordu! Bir süre bu vaziyette ortalıkta dolaştıktan sonra Emir Nizâmeddîn'in beraberinde sultanın huzuruna çıkarıldığında şâşnikîrlik görevine atandı. Şâşnikîr, hükümdar yemeklerini getirip götürən, onun önünde et parçalayan adam demektir. Bu olaydan sonra hükümdar onun rütbesini yükseltti; hattâ iş o dereceye vardı ki Şerefülmülk rahatsızlanıp hasta olsa hükümdar onun yanı başına gelir, evini ziyaret ederdi! Daha önce, birinci kitapta anlattığımız gibi ağırlığınca altın tarttırıp teslim etmişti ellerine!

Sultan bir süre sonra kızkardeşini onunla evlendirip Cendîrî eyaletini onun emrine verdi. Bir zamanlar Emir Nizâmeddîn'in hizmetinde ineğe bindiği eyaletti burası! Gönülleri değiştiren, insanı hâlden hâle sokan Hak Teâlâ'nın işine bak! Onun kudreti sonsuz!

Sint'te Şâh Afgan'ın Ayaklanması

Şâh Afgan, Sint bölgesinin şehirlerinden Multân'da hükümdara karşı başkaldırarak şehrin emiri olan Bihzâd'ı öldürüp saltanat davasında bulundu. Sultan onun işini bitirmek için hazırlıklara başladı. Ama isyancı tek başına yeterli direniş gücüne sahip olmadığını bildiği için yalçın dağlarda yaşayan kendi ulusunun; Afganlıların yanına kaçtı. Onlar söz geçirilmez tepelerde yaşayan dövüşçü bir halktır.

Hükümdar onun bu hareketine çok öfkeleni, vali ve yüksek memurlarına ülke içindeki tüm Afganlıların yakalanmasını ferman buyurdu! İşte bu emir, Kadı Celâleddîn isyanına sebep olmuştur.

Kadı Celâleddîn'in Ayaklanması

Kadı Celâleddîn'le bir grup Afganlı Kinbâya [=Kenbay] ve Bulûdra [=Broach]²⁵ şehirlerinin civarında oturmaktaydılar. Hükümdar, yüksek memurlarına Afgan kökenlilerin yakalanmasını emrettiği zaman Cüzerât [=Gücerat] ve Nehrvâla²⁶ eyaletlerinde vezir yardımcısı olan Melik Mukbil'e;²⁷

"Kadı Celâleddîn ve yandaşlarının yakalanması için tuzak kurula!" diye ferman göndermişti. Bulûdra şehri ikta yoluyla melikülhükemâya bağlanmıştı. Melikülhükemâ [=yüksek rütbeli belde memurlarının başı], sultanın üvey annesiyle, yani baba Tuğluk'un diğer bir hatunu ile evlenmişti. O kadının Tuğluk'tan bir kızı olmuş, bu kız Emir Gadâ ile evlenmiştir. Melikülhükemânın eyaleti Mukbil'in sorumluluğu altında bulunuyordu, bu yüzden onun yanındaydı. Gücerât bölgesine vardıklarında Mukbil ona, Kadı Celâleddîn ile yandaşlarının yakalanıp getirilmesini emretti. Melikülhükemâ kendi eyaletine varınca hemşehrisi oldukları için Kadı Celâleddîn ile arkadaşlarını uyarıp:

"Mukbil yakalamak için sizi arıyor! Sakın ha onun yanına silâhsız girmeyin!" dedi.

Kadı Celâleddîn yaklaşık 300 zırhlı süvari ile Mukbil'in yanına gitti. Bu kalabalık grup:

"İçeri hep beraber gireceğiz" dediler. Mukbil, bu adamlar toplu olduğu sürece ele geçirilmelerinin imkânsız olduğunu farkettiler. Onlardan korkmuştu. Artık dönmeleri gerektiğini ima ederek onları himaye edeceğini de açıkça söyledi! Ama Afganlılar isyan bayrağını açıp Kinbâya şehrine girdiler. Oradaki ahalinin servetini, sultanın hazinesini ve aşağıda anlatacağımız gibi İskenderiye'de şirin bir medrese yaptıran tacir İbnü'l-Kavlemî'nin mallarını yağma ettiler. Melik Mukbil onlara karşı durmuşsa da acı bir yenilgiye uğramıştı. Melik Aziz Hammâr ile Melik Cihân Bunbul yedi bin kişilik bir atlı desteğiyle yardıma geldikleri hâlde perişan oldular. Bu haberi duyan haydut ve eşkıya tائفesi su gibi aktı Afganlıların tarafına! Kadı Celâleddîn padişahlık davasında bulunarak çevresindekileri kendine biat ettirdi. Sultan ona ordu gönderdi ama kadı bu askeri de yendi. O sırada Devletabad'da bulunan Afganlılar da isyan ettiler.

Melik Mell'in Oğlunun İsyamı

Melik Mell'in oğlu²⁸ bir grup Afganlıyla Devletabad'da oturuyordu. Hükümdar orada kendi naibi olan ve hocası Kutlû Hân'ın da kardeşi olma şerefini taşıyan Nizâmeddîn'e, bu Afganlıların yakalanmasını emretti. Ayrıca ileri gelen kumandanlara dağıtılmak üzere heybe heybe elbise, altın, inci ve kışlık aba gönderdi. Hint hükümdarının âdeti, her şehrin emirine ve askerî birlik komutanlarına biri yazlık diğeri kışlık olmak üzere senede iki defa elbise armağan etmektir. Bu elbiseler geleceği vakit emir ve asker yola düşer, giysi getiren adamı görünce saygıyla bineklerinden inerler. Her biri hil'atini alır, omuzuna atar; sultanın bulunduğu yöne doğru eğilip reveransta bulunur. Hükümdar, Nizâmeddîn'e;

"Afganlılar hil'at almak için atlarından indiklerinde kısıkrak yakalansınlar!" diye emir verdi. Ama elbise getiren süvarilerden birinin Afganlıların yanına vararak durumu anlatması üzerine Nizâmeddîn'in kurduğu tuzak aleyhine döndü! Nizâmeddîn ata bindiğinde ötekiler de hayvanlarına binerek yola koyuldular. Hil'at getiren kabile ile karşılaşınca Nizâmeddîn hayvanından indi. İşte tam o sırada Afganlılar Nizâmeddîn ve adamlarının üzerine hücum ettiler. Onu yakaladılar, askerlerinin çoğunu öldürdüler. Sonra şehre dönerek hazineleri ele geçirdiler ve Melik Mell'in oğlu Nâsireddîn'i lider yaptılar. Eşkıya tayfasının da katılmasıyla güçleri büsbütün arttı.

Sultanın Kinbâya'ya Hareketi

Hükümdar, Afganlıların Kinbâya ve Devletabad'da yaptıklarını duyunca harekete geçti. İşe Kinbâya'dan başlamak, bilâhare Devletabad'a dönmek istiyordu. Hemen eniştesi A'zam Melik Bâyezîdî'yi dörtbin kişilik bir kuvvetle gönderdi. Bu ordu, Kadı Celâleddîn yandaşları tarafından feci bir bozguna uğratıldıktan başka sağ kalanlar Bulûdra şehrine kısıldılar ve kuşatıldılar! Şehir içinde şiddetli çatışmalar oldu.

Kadı Celâleddîn'in ordusu içinde Şeyh Cellûl adında bir cengâver vardı. Bu adam ansızın hamle eder, önüne geçeni öldürür, teke tek dövüşme duyurusunu yaptığı zaman bir Allah kulu karşısına çıkıp mücadeleye cüret edemezdi! İşe bakın, bu adam atını koştururken hayvanıyla beraber yere kapaklanıp çukura yıkılınca hemen öldürüldü. Üzerinde iki zırh bulundu. Kesik başı sultana gönderildi. Cesedi Bulûdra burçlarına asıldı, el ve ayakları da çeşitli şehirlere gönderildi.

Daha sonra hükümdarın kendi yönettiği ordu geldi ve Kadı Celâleddîn direnemeyip adamları ile kaçtı. Geride tüm servet ve ailelerini bıraktılar. Hepsi yağma edildi. Şehre böyle girildi. Hükümdar orada bir süre kaldıktan sonra döndü. Eniştesi olan Şerefülmülk Emir Baht'ı –ki onun kaçışından ve Sint'te yakalanışından bahsetmiş, hapsedildikten ve nice zillete maruz kaldıktan sonra yeniden yükseldiğini belirtmiş– burada bırakmış; Celâleddîn'in yandaşlarının aranmasını emretmişti. Ayrıca onun; 'kılavuzluk etsin, sözleri ile yol göstereyim' diye yanında tuttuğu fakihleri de araştırdı. Bu durum, daha önce anlattığımız gibi Şeyh Ali Haydarî'nin öldürülmesine neden olmuştur.

Kaçak Kadı Celâleddîn, Devletabad'da Melik Mell oğlu Nâsireddîn'e katılarak onun taraftarlarından oldu. Hükümdar ordunun başına geçerek onların üstüne yürüdü. Afgan, Türk ve Hint ahali ile çeşitli kölelerden oluşan kırkbin kişilik isyancı tayfası dağılmayıp sözleştiler; sultana karşı durmak ve dövüşmek için!

Sultan isyancılarla karşılaştığında kaldığı yeri belli etmemek amacıyla kendi çadırını kurdurmadı. Savaş iyice kızıştığı zaman otağını kurdurunca onu gören isyancıların yüreği ağzına geldi;

cesaretlerini kaybettiler, ağır bir yenilgiye uğradılar. Melik Mell'in oğlu Nâsıreddîn ile seçkin adamlarından dörtyüzünü yanına alan Kadı Celâleddîn, Duvaykîr [=Deogir] Kalesi'ne sığındı. İlerde anlatılacak olan bu muhkem yapı, Devletabad bölgesinin kalesidir. Burası dünyanın en sağlam kalelerindedir. Hükümdar, Devletabad'da bekleyerek asilere kaleden inip teslim olmaları için adam gönderdi. Ama onlar kendilerine emân [=aman; can emniyetini garanti etme] verilmedikçe teslim olmayacaklarını bildirdiler. Sultan onlara emân vermedi, lâkin lütuf ve merhamet babından yemek gönderdi. Orada bir süre kaldı. Benim onlarla ilgili bildiklerimin sonu budur.

Mukbil ile İbnü'l-Kavlemî'nin Savaşı

Bu savaş, Kadı Celâleddîn'in isyanından önce meydana geldi. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî büyük tacirlerdendi. Sultan için köle, deve, çeşitli kumaş ve silâhlardan oluşan armağanlarla beraber Türk ülkesinden gelmişti. Anlatılanlara göre hediyelerin kıymeti bir lek bile olmadığı hâlde, yaptığı iş sultan nezdinde büyük kabul gördüğü için oniki lek verildi ona! Hükümdar bunun dışında nâibülvezîr [=vezir yardımcısı] olan Melik Mukbil'e bağlı Kinbâya beldesi valiliğini de Tâceddîn'e vermişti.

Tâceddîn, Kinbâya'ya ulaştığında Mulaybar [=Malabar] bölgesinin şehirlerine, Seylân ve diğer yörelere gemiler gönderdi. Ona da gemiler dolusu hediye gelince itibarı arttı. Bu yörenin servetini başşehre gönderme zamanı geldiğinde Melik Mukbil âdet olduğu üzere bu malların ve o tarafların hediye ve hazinelerinin kendisi aracılığıyla gönderilmesini salık verdi. Ama İbnü'l-Kavlemî:

"Ben kendim götürürüm, hizmetkârlar ile de gönderebilirim. Vezirin ve naibinin hükmü geçmez bana!" diye hediyeleri göndermekten kaçındı; hükümdarın ona yaptığı iltifat ve saygıdan ötürü şımardı. Mukbil durumu vezire yazınca vezir şu cevabı ilettili:

"Eğer şehirlerimizde güvenliği sağlamaktan âcizsen bırak her şeyi, bize gel!"

Mukbil bu cevabı alınca askerlerini ve hizmetkârlarını yanına alarak Kinbâya şehrinin dışına çıktı. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî ile Mukbil arasında savaş koptu. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî bozguna uğradı ama iki taraf da çok zayıt vermişti. Savaş meydanından kaçan İbnü'l-Kavlemî meşhur tacirlerden Nâhodâ²⁹ İlyas'ın konağında gizlendi. Mukbil şehre dalarak İbnü'l-Kavlemî'nin kumandanlarını öldürdü. Bu arada sultanın hazinelerini, onun verdiği hediyeleri ve şehrin gelirini bırakıp sadece kendi malını alması şartıyla bir emânnâme [=cangüvenliği belgesi] gönderdi Tâceddîn'e.

Böylece Mukbil orada bulunan servet ve gelirin tümünü sultana yolladı, bir mektup yazarak İbnü'l-Kavlemî'den şikâyette bulundu. Bu arada İbnü'l-Kavlemî de ondan şikâyet etmişti! Sultan onların arasını bulsun diye melikülhükemâyı soktu işin içine.

İşte bu olaydan sonra Kadı Celâleddîn ayaklanmış, İbnü'l-Kavlemî'nin mallarını yağmalamıştır. Böylece İbnü'l-Kavlemî adamlarının bir kısmını yanına alıp kaçarak sultana sığınmıştır.

Hint Ülkesinde Meydana Gelen Kıtık

Sultan, Ma'ber eyaletine yönelip payitahtan uzak bulunduğu sıralarda korkunç bir kıtlık sardı her yanı.³⁰ Bir menn yani bir batman [buğday] altmış dirheme fırladı! Zamanla daha da pahalandı. Halkın durumu perişandı. Bir keresinde vezir ile görüşmek için şehirden çıkmıştım. Üç kadın gördüm;

bilmem kaç ay önce ölen bir atın derisini parça parça keserek yemeye çalışıyorlardı! Durum o hâle geldi ki hayvan derileri pişirilerek çarşılarda satılır oldu. Bir öküz kesildiği zaman ahali birikip kanını toplar, ekmeğine katık edip yedi! Horasanlı öğrencilerden bazıları bana şunu anlattılar:

Hansî ile Sersetî arasında Akrûha [=Hisar]³¹ adıyla bilinen bir şehre girdiklerinde etrafta kimsecikler yokmuş, ortalık ıssızmış. Geceyi geçirmek için girdikleri handaki odaların birinde aç bir adam ateşte insan ayağı kızartıyormuş!

Kıtlık şiddetlendiğinde hükümdar Dihlî ahalisine altı aylık yiyecek dağıtılmasını emretmişti. Kadı, kâtip ve emirler sokak sokak, mahalle mahalle dolaşarak halkın isimlerini yazıyorlardı. Her birine Fas ölçüsü ile günlük birbuçuk ratldan hesap etmek üzere altı aylık erzak dağıtıyorlardı. Ben o sırada ilerde anlatacağımız gibi Sultan Kutbeddîn'in mezarlığında aş pişirtip yedirirdim. Bu işteki temiz niyetimden ötürü sevap kazanmışımdır inşallah...

Hint hükümdarı ile ilgili haber ve hikâyeleri, onun yönetimi sırasında meydana gelen olayları yeterince anlattım. Şimdi bizimle ilgili durumları; başşehre ilk varışımızı, koşulların değişmesiyle hizmetten ayrılışımızı; sonra elçilik göreviyle Çin'e gitmek üzere huzurdan çıkışımızı ve oradan kendi yurdumuza dönüşümüzü anlatalım...

KIRKALTINCI BÖLÜM

İBN BATTÛTA VE BERABERİNDE DİHLÎ'YE GELEN YABANCILARIN DURUMU, ÇİN'E GİDİŞ EMRİNİN ÇIKMASI

[Kırkaltıncı Bölüm Notları](#)

Hükümdar Yokken Saltanat Şehrine Varışımız ve Saraya Çıkışımız

Başşehir Dihlî'ye girdiğimizde dosdoğru sultanın kapısına [=sarayına] yöneldik. Birinci ve ikinci kapılardan geçip üçüncü kapıya vardığımızda daha önce anlattığımız nakiplerle karşılaştık. Onların reisi bizi gayet geniş ve süslü olan büyük salona [=kabul dairesine] götürdü. Vezir Havâce Cihân orada bekliyordu bizi. Önce Ziyâeddîn Hudâvendzâde ilerledi, onların ardından kardeşleri Kıvâmeddîn ile İmâdeddîn yürüdüler.¹ Ben de takip ettim önümdekileri. Benim arkamda, onların öteki kardeşi Burhâneddîn yürüyor, onun ardında da sırasıyla Semerkanlı Emir Mübarek, Arun Buğâ Türkî, Hudâvendzâde'nin kızkardeşinin oğlu Melikzâde ve nihayet Bedreddîn Fassâl yürüyordu.

Üçüncü kapıdan geçtik; bin direk anlamına gelen Hezâr Üstûn² unvanlı muhteşem daireyi gördük. Hükümdar genel kabul günlerinde orada oturmaktadır. Oraya vardığımızda vezir başını yere doğru eğerek bizi selâmlayıp saygı ifadesinde bulununca biz de eğildik, parmaklarımızı yere değdirerek onun reveransına karşılık verdik. Sultanın tahtının bulunduğu yöne doğru eğilerek yaptık selâmı. Yanımızdakilerin hepsi aynı şekilde selâm verdiler. Bu merasimden sonra nakibler yüksek sesle "Bismillah" dediler ve salondan çıktık.

Hükümdarın Annesinin Sarayına Gidişimiz ve Bu Kadının Erdemine Dair

Erdemiyle meşhur kadınlardan olan ve çok sadaka veren Mahdûme Cihân yani valide sultan nice zaviyeler yaptırmış, gelen giden için daima aş kaynatmıştır. Onun gözleri kördür. Oğlu tahta çıktığı zaman o inci ve mücevher süslü altın bir taht üzerinde oturuyormuş. Beylerin ve kumandanların kızları en güzel kıyafetleriyle gelip ona saygıda buldukları sırada ansızın görmez olmuş gözleri. Çeşitli ilaçlar kullanılmış iyileşsin diye ama hiçbirinin faydası dokunmamış. Oğlu onu çok sever, yere göğe komaz! Ana hakkı bilirliğinden olacak; bir keresinde anası onunla yolculuğa çıkıyor, sultan ondan önce varıyor [gidilecek yere]. Valide hanım geldiğinde hemen karşılamaya çıkıyor, atından inip yayan yürüyor ve onun ayaklarından öpüyor. Bu esnada kadın herkesin görebileceği bir tahtirevandaymış.

Konumuza dönelim, söze devam edelim...

Saraydan çıktığımızda vezir de bizimle beraber Hintlilerin Bâb-ı Harem adını verdikleri Sarf Kapısı'na geldi. Mahdûme Cihân'ın konağı orada. Evin kapısına vardığımızda bineklerden indik, hepimiz durumumuza göre armağanlar getirmiştik. Ülkenin başkadısı Kemâleddîn Burhân da bizimle beraber içeri girdi. Vezirle kadı girişte eğilip selâm verdiler, onların ardından biz de aynı şeyi yaptık. Kapı kâtibi armağanlarımızı tek tek kaydetti. Daha sonra bir grup genç erkek köle dışarı çıktı, onların reisleri bizim vezire yaklaştılar, bir şeyler fısıldaştıktan sonra köşke girdiler. Tekrar vezirin yanına geldiler, yine köşke döndüler. Bu sırada biz ayakta bekliyorduk. Daha sonra orada bulunan bir yükseltiye oturmamız emredildi. Bunun ardından Hintlilerin suyun dediği tencereye benzer altın

taslarla yemek getirildi. Bu kaplar subuk adı verilen altın ayaklar üzerine oturtulmuştur. Yine altından kadehler, taslar ve ibrikler getirildi. Yemekler iki sofraya konulmuş, her sofrada misafirler iki sıra hâlinde oturtulmuş ve sıranın başına da oradakilerin en büyüğü kurulmuştu. Yemeğe geçmek için ilerlediğimiz sırada mabeyinci ve nakiplerin bizi selâmlayıp eğilmeleri üzerine karşılık verdik. Sonra şerbet getirildi, içtik. Hâcibler:

"Bismillah!" dediler. Yemekten sonra içecekler, onun ardından da tenbûl getirildi. Sonra hâcibler yine "Bismillah!" diye ünleyince hepimiz saygıyla eğildik, selâm verdik. Yemek bitiminde orada özel bir köşeye götürüldük. İpekten mamul sırmalı özel giysiler giydirildi bize. Köşkün kapısına dek refakat edilir. Orada da eğildik selâm verdik, saygı merasimini yerine getirdik. Hâcibler yine:

"Bismillah!" dediler, vezir ayağa kalktı, biz de ona uyup dikildik. Daha sonra köşkten bizim namımıza keten, ipek ve pamuk nev'inden hiç dikilmemiş ham kumaşlarla dolu bir sandık çıkarıldı. Her birimize birkaç parça elbiselik hediye edildi. Önce kuruyemiş sonra şerbet daha sonra da tenbûl dolu üç altın kap getirildi art arda. Bunlar kim için getirilmişse o adamın kabı bir eliyle omuzuna koyması diğer elini yere dayayarak saygıyla eğilmesi âdetidir. Vezir, –cömertliğinin ve alçakgönüllülüğünün eseri olacak– merasimin nasıl yapılacağını bana öğretmek amacıyla bir kabı eline aldı ve âdeti yerine getirdi. Allah Teâlâ onu en güzel şekilde mükâfatlandırın. Ben de onun gibi yaptım.

Bundan sonra Dihlî şehrinde Dervâze-i Bâlem [=Palem Kapısı] civarında bize ayrılan konağa döndük. Bir yolcu için gerekli olan her şey bize gönderilmişti.

Misafirlik Olarak Verilenler

Konaklamam için hazırlanan eve vardığımda minder, hasır yaygı, kapkacak ve sedir gibi gerekli eşyaların hepsini karşımda buldum. Hint ülkesinde sedirler yeğniktir; bir kişi tek başına kaldırıp götürebilir. Yolculuğa çıkan, mutlaka sedirini yanına alır. Köle bu sedyemsi yatağı başı üzerinde taşır. Sedir koni şeklinde dört ayağa oturuyor. Bunların üzerine dört çubuk konulmuş, çubukların arasına ipek veya pamuktan bir tür ağ örülmüştür. Bunun üstüne yatılınca zaten bükülebilir ve yumuşak olduğundan rahatlığı sağlayacak başka şeylere gereksinim duyulmaz. Sedirin dışında tümü ipekten mamul iki örtü, iki yastık ve bir yorgan getirilmişti. Hindistan'da gerek yatak örtüsüne gerekse yorgana pamuk veya ketenden yapılmış beyaz astar geçirmek âdetidir. Bunlar kirlendikçe yıkanır ve iç kısım temiz kalır. O gece bize iki adam getirildi. Biri, oralıların harrâs dediği değirmenci, diğeri kassâb [=kasap] diye çağrılan et kesiciydi. Huzurumuzda;

"Undan şu kadar, etten şöyle, şundan şu kadar bundan da bu kadar alın!" diye birtakım yiyecekleri saydılar ama ne dediklerini şimdi anımsamıyorum. Oralıların âdetince ne kadar et verilirse o kadar da un verilir. Bahsettiğimiz bu misafirlik, hükümdarın annesi tarafından verilen bir ihsandır. Onun ardından şimdi anlatacağımız üzere sultanın misafirliği gelecekti.

Ertesi gün sultanın sarayına giderek vezire selâm verdik. Vezir bana, her birinde bin dinar dirhem bulunan iki kese uzatarak:

"Bu, serşüşti" dedi. Yani "baş suyu" için. Ayrıca gayet ince, keçi tüyünden dokunmuş özel bir giysi hediye etti; dostlarımı, hizmetçilerimi ve kölelerimi dört zümre hâlinde kaydetti. Birinci kısma

girenlerin her birine ikiyüz, ikinci kısımdakilere yüzelli, üçüncü kısımdakilere yüz, dördüncü kısımdakilere yetmişbeş dinar verdi. Tümüünün sayısı kırk civarındaydı, bu yüzden verilen harcırahın toplamı dörtbin dinarı geçmektedir.

Bunun ardından sultanın misafirliği geldi. Onun misafirlik olarak gönderdiklerini şöyle sayabiliriz:

1) Hint ölçüsüyle bin ratllık un. Bunun üçtebiri mîrâ denilen buğday unu, üçteikisi ise huşkâr denilen kepekli undur.

2) Bin ratl ölçüğünde et.

3) Kaç ratl olduğunu hatırlayamıyorum lâkin bol miktarda şeker, yağ, salep ve fevfel.

4) Son olarak bin ratl da tenbûl yaprağı vardı.

Hint ratlı, Fas ratlının yirmi katı; Mısır ratlının ise yirmibeş katıdır.

Dörtbin ratllık un, bir o kadar et ve demin anılan yiyeceklerden uygun ölçülerde de Hudâvendzâde'ye gönderildi.

Kızımın Ölümü ve Bununla İlgili Olarak Ne Yaptıklarına Dair

Hindistan'a gelişimizden bir ay sonra henüz yaşına basmamış olan bebeğim vefat etti.³ Kızımın haberini duyan vezir, cenazenin Dervâze-i Bâlem [=Palem Kapısı] dışında yaptırdığı tekkede şeyhimiz Konyalı İbrahim'in kabri yanına gömülmesini emrettiğinden götürüp oraya defnettik. Vezir haberi sultana yazdı. Sultan başşehirden on günlük mesafede bulunan avlanma yerindeydi ama ikinci gün akşamleyin cevap ona ulaştı!

Hint halkının âdetine göre cenaze gömülüşünün üçüncü günü sabahleyin mezara gidilir. Kabrin çevresi kilim ve ipekli kumaşlarla döşenir. Üzerine Hindistan'da her mevsim yeşil bulunan çiçekler serilir. Bunlar yasemin, sapsarı bir çiçek olan kulşebbu [=gülşebboy], bembeyaz raybûl, beyaz ve sarı renklere olabilen nesrîndir. Ayrıca üzerinde meyvesi bulunan limon ve turunç dalları da serilir. Dalların yemişleri yoksa ipliklerle meyveler asılır. Kabir üzerine kuruyemiş ve hindistancevizi serpilir. Ahali toplanır, mushaflar getirilir, *Kur'an* okunur. Hatim indirildikten sonra orada bulunanlara şerbet dağıtılır. Bunların ardından herkese gülsuyu serpilir, tenbûl ikram edilir ve halk dağılır.

Ben de cenaze defninin üçüncü günü sabahleyin âdet üzere yukarıda saydığım koku, çiçek vesaireyi gücüm yettiğince sağlamaya çalıştım. Bu işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için vezirin emriyle mezar üzerine büyücek bir çadır kurulduğunu gördüm. Sint yöresinde karşılaştığımız Hâcib Şemseddîn Hûşencî ile Kadı Nizâmeddîn Kervânî ve şehrin ileri gelenlerinden bir bölük adam benden önce kabre varmış, yerlerini alarak *Kur'an* okumaya başlamışlardı. Dostlarımla beraber mezarın kıyısına oturdum. Onların ardından güzel sesli hafızlar başladılar *Kur'an* okumaya. Onların da ardından kadı ayağa kalkarak kızım için bir mersiye okudu, sultanı öven cümleler söyledi. Hükümdarın adı geçince herkes ayağa kalkıyor, reveransta bulunup oturuyordu. Kadı gayet güzel bir dua yaptıktan sonra hâcible beraberindekiler herkese gülsuyu serptiler; sonra bardak bardak şerbet ve

tenbûl dağıttılar. Böylece bana ve arkadaşlarıma onbir özel giysi getirildi.

Tören bittikten sonra hâciblerle beraber atlara bindik, saraya hareket ettik. Tahtın önüne vardığımızda yine âdet olduğu gibi eğildik, saygı gösterdik. Ben evime döner dönmez Mahdûme Cihân'ın sarayından yemekler geldi. Gelen yiyecek o kadar çoktu ki, hem benim evim hem de arkadaşların evleri yemekle dolmuştu. Dostlarımla tümü ve epey fakara bu yemeklerden tattıkları, karınlarını doyurdukları hâlde yuvarlak ekmekler, tatlılar ve hoş sebzeler artmıştı. Bunlar da günlerce yenildi. Bu işlerin tümü hükümdarın emriyle gerçekleşiyordu.

Daha sonra Mahdûme Cihân'ın konağından genç hizmetkâr köleler gelerek devlet adı verilen bir tür tahtirevan getirdiler. Bu tahtirevan kadınların taşınması için yapılmışsa da bazen erkekler de biner. Bu araç hükümdar tahtına benzemektedir, üstüne ipek yahut pamuktan örülmüş bir örtü serilir. Üzerinde, bizim oralarda bûca denilen gölgelikte olduğu gibi Hint kamışından mamul içi doldurulmuş bir direk vardır. Sekiz kişi grup hâlinde ikiye ayrılarak dörder dörder nöbetleşe bu perdeli tahtirevanı taşırlar. Mısır'daki büyük tahtirevanların işini Hindistan'da devlet adı verilen bu araçlar görmektedir. Halkın çoğu bunlar vasıtasıyla gider gelir işine. Bir adamın köleleri varsa bu tahtirevanı onlar taşır; yoksa para verir, hamal tutar. Çarşılarda, hükümdarın ve halkın kapıları önünde bu işi bekleyen hamallara rastlamak mümkün. Kadınlar için yapılan devletler ise ipek perdelerle örtülüdür. Genç erkek hizmetçilerin, valide sultanın sarayından getirdikleri tahtirevan da bu şekildeydi. Ona ölen kızımın annesi olan cariyemi bindirdiler. Ben bu cariyeye beraber hediye olarak bir Türk cariyeye gönderdim sultan anasına. Ölen kızımın anası olan cariyeye orada bir gece kaldı, sabahleyin döndü. Ona bin dinar dirhem, altın kaplama bilezikler, yine altın kaplama bir mahfaza, ketenden yapılmış sırmalı bir gömlek, simli parlak bir hil'at ve çeşitli elbiseleri içeren bir sandık hediye edilmişti. Bu armağanlar yanıma getirildiğinde –istihbaratçılar durumu sultana yazdıkları için– kendimi ve şanıma korumak amacıyla hepsini arkadaşlarıma ve borçlu bulunduğum tacirlere verdim.

Sultan Başşehirde Değil Ama Bana Yaptığı İhsanlar Vezir Aracılığıyla Sürüyor

Orada bulunduğum sırada sultan senelik geliri beşbin dinar olan bazı kasaba ve arazilerin bana tahsis edilmesini emretmiş, vezir ile divan üyeleri de bunları saptamışlardı. Bana ayrılan kasabalara gittim, Bedelî, Besehî kasabalarıyla Belera kasabasının yarısı da bunlar arasındaydı.⁴ Bu yöreler, Sadî⁵ Hindbut adıyla bilinen sadîdeydi. Dihlî'den onaltı kurûh [=mil] uzaktaydılar. Hindistan'da yüz köyü içine alan idarî bölgeye sadî denilir. Esas şehrin çevresi çeşitli sadîlere ayrılmıştır. Her sadînin bir çovtrîsi ve gelir toplamakla görevli memuru bulunur. Çovtrî,⁶ o yöredeki Hint kâfirlerinin reisidir.

Bu sıralarda hükümet merkezine kâfir tutsaklar getirilmişti. Bunlar arasından on cariyeye gönderdi bana vezir... Birini, getiren adama verdimse de razı olmadı. Onlardan üç tazeyi arkadaşlarımdan aldım. Diğerlerinin başına ne geldi bilmiyorum. Bu ülkede kadın tutsakların pahası pek düşük. Bunun sebebi, onların çok pis olmaları, şehir âdeti ve töresi nedir bilmemeleridir! Bu arada eğitim görmüş, terbiye edilmiş olanlar da ucuza satılıyor ama yine de kimse onları satın alma ihtiyacı duymuyor.

Hint ülkesinde gâvurlarla Müslümanların arazileri birbirine bitişik. Müslümanlar onların üzerinde egemen. Gâvur tayfası ancak dağlarda, yalçın tepelerde rahat yaşıyor. Ayrıca kamış ormanları da onların barınağı sayılır. İçleri boş olmayan kamışlar art arda uzayıp birbirine bitişir ve sarılırlar.

Bunlara ateş etki etmez, gayet dayanıklı ve sağlam olurlar. Gâvur tayfası neredeyse bir kale gibi berkitilmiş olan bu kamış ormanlarında oturur. Böyle ormanların iç kısmında onların hayvanları, tarlaları ve birikmiş yağmur suyundan göletleri vardır. Güçlü dayanıklı bir ordu bu kamışları kesmeye yarayan âletlerle yola düşmedikçe o ormanlara girip iç kısımdakileri yenmek mümkün değildir.

Hükümdar Başşehirde Yokken Geçirdiğim Bayram

Hükümdar henüz başşehre dönmeden Ramazan bayramı gelip çattı.⁷ O gün siyah elbiselere bürünen hatip efendi bir filin sırtına bindi. Onun rahatça oturması için filin üstüne bir tür taht yerleştirilerek dört köşesine dört sancak kondu. Müezzinler de fillere binerek hatibin önünde tekbir getire getire ilerlediler. Yörenin bütün fıkıh bilginleri ve kadıları hayvanlara binmiş, her biri namazgâha ilerlerken vereceği fitrayı [=Ramazan sadakası] yanına almıştı. Namaz kılınacak yere kocaman bir yün çadır kurulup içi halılarla döşendi. Ahali tekbir getire getire toplandı. Namazın ardından hatip hutbeye çıktı, daha sonra cemaat evlerine döndü. Biz de saraya gittik. Meliklerin [=beylerin] emirlerin ve "muhteremler" in yani yabancıların hazır bulunduğu bir şölen verildi. Yemekten sonra herkes dağıldı.

Hükümdarın Gelişi ve Onunla Görüşmemiz

Şevval ayının dördüncü günü⁸ sultan başşehirde yedi mil uzakta bulunan Tilbet⁹ köşkünde konakladı. Vezir bize sultanı karşılamamızı emrettiğinden herkes deve, at, Horasan meyveleri, Mısır kılıçları, köleler ve Türk ülkelerinden ithal edilmiş koyunlardan oluşan hediyesini yanına aldı; hep beraber çıkıp köşkün kapısına vardık. Gelenler orada toplanıyor, derecelerine göre sultanın huzuruna çıkıyor ve onlara sırmalı keten giysiler giydiriliyordu. Sıra bana geldiğinde, huzura girdim; sultanı bir peykeye kurulmuş buldum. Hükümdar payitahtta yokken tanıştığım melikünnüdemâ [=nedimbaşı] Heratlı Nâsıreddîn Kâfi'yi görünceye kadar peykede oturan adamı mabeyincilerden biri sandım. Hâcib [=mabeyinci] saygıyla eğilince ben de ona uydum. Hükümdarın Fîrûz adlı amca oğlu Emir Hâcib beni karşıladı. Fîrûz selâm verdi; ben de ikinci defa selâm verdim. Nâsıreddîn bana dönerek:

"Bismillah! Mevlânâ Bedreddîn!" dedi. Ben Hindistan'da Bedreddîn olarak tanınır ve anılırdım. O ülkede gerek öğretmen gerekse öğrenci; ilimle uğraşan herkese mevlânâ denilir. Hükümdara yaklaştığımda o elimi tutup kucakladı. Bana son derece nazik davrandı, iltifat etti. Şöyle dedi Farsça:

"Bereket yağdı seninle! Hoş geldin! Rahat ol! Sana öyle güzel davranacak öyle hediyeler vereceğim ki memleketlin bunu duyar duymaz senin yanına koşacak!" dedi. Sonra yurdumu sordu, Mağripli olduğumu söyledim, bana tekrar dönerek;

"Sen Abdülmü'min'in¹⁰ ülkesinden misin?" deyince,

"Evet!" dedim. Ne zaman güzel bir söz söylese hemen elini öptüm. Böylece yedi defa öpmüş oldum. Bana hil'at giydirdikten sonra onun yanından çıktım.

Karşılama merasimi için orada bulunanlara şölen verildi. Fıkıh bilginlerinden kadılar kadısı Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn Havârezmî [=Harizmî], tüm memâlîkin [=memlûk askerlerin] başkadısı Sadr-ı Cihân Kemâleddîn Gaznevî, memâlîk müfettişi İmâdülmülk Melik Celâleddîn Kîcî¹¹ ve hâciblerle

emirlerden oluşan bir topluluk misafirlerin başında durdu. Bu ziyafette Tirmiz kadısı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in amca oğlu olup bizimle beraber yolculuk eden Hudâvendzâde Gıyâseddîn de vardı. Hükümdar ona hürmette kusur etmiyor, "kardeş" diye sesleniyordu. Bu adam yurdundan çıkarak defalarca Hint hükümdarını ziyaret etmiştir.

Kendisine şeref giysisi armağan edilen misafirler şunlardı:

Hudâvendzâde Kıvâmeddîn, onun kardeşleri olan Ziyâeddîn, İmâdeddîn ve Burhâneddîn, onun kızkardeşinin oğlu Emir Baht b. Seyyid Tâceddîn; –onun atası Vecîhuddîn Horasan veziriydi; dayısı Alâeddîn de vezir ve Hintlilere bakan bir yöneticiydi– babası Irak'ta vezir naipliğinde bulunan Emir Hibetullah b. Felekî Tirmizî, –baba Felekî Tirmizî, Tebriz'deki Felekiye okulunu¹² yaptırmıştı– Behrâmcûr [=Behramgor] soyundan Kisra sahibi [=Kisra şehrinin yöneticisi] Melik Kirây [=Giray], –bu adam, lâzeverd ve belahş diye bilinen yakut taşının ana yurdu Bedahşân'dandır¹³– Semerkandlı Emir Mübarek Şâh, Buharalı Arun Buğâ, Tirmizli Melikzâde, son olarak Tebriz'den sultana hediye getirirken yolda soyulan Şihâbeddîn Kâzerûnî...

Hükümdarın Başşehre Girişi ve Onun Emriyle Bize Ayrılan Binitler

Hükümdarı karşılamaya çıkışımızın ertesi günü her birimize saraya ait atlardan birer tane verildi. Atlar, süslü dizgin ve eyerleriyle gayet gösterişliydi. Hükümdar başşehre girerken atına binince biz de atlandık, Sadr-ı Cihân ile öncüler arasında gittik. Sultanın önü sıra sancaklarla beraber kimi inci-mücevher işlemeli kimi de başka değerli malzemeyle kaplanmış güzel gölgelikler taşıyan onaltı fil yürümekteydi. Sultanın başucuna görkemli bir sayvan dikilmiş, önüne de incilerle süslü bir perde konmuştu. Onlar bu örtüye gâşiye diyorlar. Fillerden bir kısmına ra'âde adı verilen küçük toplar yüklendi ve sultan şehre yaklaştığında bunlarla dirhem ve dinar saçıldı ortalığa! Hükümdarın önünde giden atlılar ve yayalar bu paraları topluyorlardı. Bu hâl, hükümdar köşke varıncaya kadar devam etti. Önünde binlerce insan yürüyordu. Üzerleri ipek kumaşlarla örtülmüş ahşap kubbecikler çoktan kurulmuş, daha önce anlattığımız şarkıcı kadınlar yerlerini almışlardı bile.

Hükümdarın Huzuruna Girişimiz, Bize Verdiği Hediyeler

Hükümdarın payitahta gelişinin ikinci günü olan Cuma'da büyük salonun girişine varıp üçüncü kapının önündeki peykelere oturduk. Henüz içeri girmemiz için izin verilmemişti.

Bir süre sonra Hâcib Şemseddîn Hûşencî [=Hûşengî] çıkıp adlarımızın kaydedilmesini ve bizimle beraber birkaç arkadaşımızın da girmesine izin verilmesini söyledi kâtiplere. Benim yanımda girecek olanların sayısını sekiz olarak saptadı; nihayet kâtiplerle girdik içeriye. Daha sonra keseler ve kabbân diye adlandırılan terazi getirildi. Kadılar kadısı ile kâtipler oturup dışarıda bulunan muhteremleri [=yabancıları] çağırdı. Bu keseleri onlara pay ettiler. Benim hisseme 5.000 dinar düştü. Dağıtılan paranın tümü 100.000 dinardı. Bu parayı Valide Sultan oğlunun dönüşünü kutlamak amacıyla dağıtıyordu. Ve o gün böyle çıktık saraydan...

Bu ilk girişten sonra hükümdar bizi yine huzuruna çağırdı, hâl hatır sordu, güzel sözlerle bize iltifat etti. Bir gün bize şöyle dedi:

"Siz, gelişinizle yücelttiniz bizi! Sizin hak ettiğiniz armağana bizim gücümüz yetmiyor. Büyüğünüz

babam, gün görmüş yaşlılarınız kardeşim, küçüğünüz oğlum gibidir! Memleketimde şu şehrimden daha muhteşemi yoktur! Onu da size veriyorum!" Hükümdara teşekkür edip hayır duada bulunduk.

Sonra bize maaş bağladı. Benim için yıllık 12.000 dinar ayırdı. Daha önce bana ihsan ettiği üç kasabaya iki daha ekledi. Bunların biri Cevze diğeri Melikbûr adını taşımaktadır.

Hükümdar bir gün Hudâvendzâde Gıyâseddîn ile Sint valisi Kutbûlmülk'ü bize gönderdi. Onlar karşımıza dikilip:

"Hûnd-ı Âlem [=Cihân hükümdarı] der ki aranızdan kim vezirlik, kâtiplik, emirlik, kadılık, müderrislik ve fakihlik görevlerinden birini yapacak güçte ise o işi ona vereceğim!" anlamında sözler söylediye de kimseden ses çıkmadı. Çünkü herkes mal ve servet yığıldıktan sonra yurduna dönmek arzusuyla yanıyordu! Demin sözü geçen Emir Baht b. Seyyid Tâceddîn:

"Vezirlik mirasım, kâtiplikse benim işimdir! Bunlardan başkasını bilmem!" dedi. Hibetullah b. Felekî de bu tür şeyler söyledi. Bu arada Hudâvendzâde bana Arapça:

"Seyyidî [=efendim] sen ne diyorsun?" diye sordu. Bu yöre halkı Arap gördü mü ona muhakkak "Yâ seyyidî" diye seslenir! Hükümdar da Arap milletine saygı duyduğu için böyle sesleniyor. Ben de şu cevabı verdim:

"Ne vezirlik ne de kâtiplik benim işim değil! Ama kadılık ve şeyhlik hem benim hem de atalarımın öteden beri yapageldiği işlerdir. Emirliğe gelince, bildiğiniz gibi Arap olmayanlar Arabın gücü ve kılıcıyla İslâmı kabul ettiler."

Hükümdar bu sözlerimi işitince hoşnut oldu, kelâmımı beğendi! O sırada Hezâr Üstûn'da yemek yiyordu. Bizi yanına çağırınca vardık beraber yedik. Sonra Hezâr Üstûn'dan dışarı çıktık.

Arkadaşlarım oraya çöktüler ama malûm yerimde çıban çıktığından ben oturamadım, ayrıldım. Hükümdar bizi yeniden çağırınca arkadaşlarım gidip benim adıma özür dilediler. İkinci namazından sonra tekrar gittim. Akşam ve yatsı namazlarını büyük salonda kıldım. Mabeyinci huzurdan çıkıp bizi davet etti. Yukarıda anılan kardeşlerin en büyüğü Hudâvendzâde Ziyâeddîn huzura girip hükümdar tarafından emir-i dâd makamına atandı. Emir-i dâd kademesinde olan kişi¹⁴ büyük emirlerden sayılır ve kadı efendinin meclisinde oturur. Kimin bir emirle veya bir büyükle davası olur da ondan hakkını almak isterse emir-i dâd derhal o adamı huzura getirir. Hükümdar, Ziyâeddîn'e bu görev için yıllık 50.000 dinar bağladığı gibi geliri de bu civarda olan otlaklar verdi ona. Ayrıca nakit olarak 50.000 dinar ihsan ettiğini eklemeliyiz. Bunların dışında, ipek sırmalı bir hil'at giydirdi ona. Bu giysiye, göğüs kısmında ve arkada aslan resmi bulunduğu için sûret şîr adı verilmiştir; "yırtıcı [=aslan] sureti" anlamına gelir bu terkip. Bu giyside astarın üstüne işçilik için harcanan sırmının değerini bildiren bir yafta dikilmektedir.

Hükümdar, Ziyâeddîn'e birinci sınıf bir küheylân da verdi. Ülkede dört cins at bulunuyor. Atların eyer kısımları Mısır işine benziyor. Eyerlerin büyük bir bölümü altın yaldızlıdır.

Sonra Emir Baht girdi huzura; hükümdar ona vezirle yan yana kendi peykesinde oturmasını ve divanların hesabişlerini incelemesini emretti. Yıllık 40.000 dinar bağladı Emir Baht'a. Bundan başka

senelik geliri 40.000 dinarı bulan otlaklar tahsis ettiği gibi nakit para olarak da 40.000 dinar verdi! Ayrıca koşum takımı mükemmel bir atla Ziyâeddîn'inkine benzer bir elbise verdi ona ve Şerefülmülk unvanıyla onurlandırdı onu.

Sonra Hibetullah b. Felekî geldi. Hükümdar onu Resûldâr¹⁵ yaptı. Bu terim, sarayın yazışma ve irtibat görevlisi anlamına geliyor. Ona yıllık 24.000 dinarı bulan bir maaş bağladı, geliri de bu civarda olan otlaklar tahsis etti; peşin para olarak da 24.000 dinar verdi. Bunların dışında tam donanmış bir at ve özel giysi ihsan etti. Onu Bahâülmülk unvanıyla onurlandırdı.

Hibetullah'ın ardından huzura ben girdim. Hükümdarı köşkün ortasında tahtına yaslanmış bir vaziyette buldum. Vezir Havâce Cihân öndeydi. Melik Kebîr [=büyük bey] Kabûla ayakta bekliyordu. Selâm verdiğimde Kabûla şöyle dedi:

"Eğil! Çünkü dünyanın sultanı seni başşehir Dihlî'ye kadı yaptı! Yıllık 12.000 dinar maaş bağladı. Yine bu kadar geliri olan otlaklar tahsis etti sana! İnşallah yarın hazineden alacaksın; 12.000 dinar peşin para verdi! Ayrıca eğeri ve dizginleriyle koşum takımı mükemmel bir küheylân ile hil'at-ı mehâribî verilmesini emretti!"

Hil'at-ı mehâribî, göğüs ve sırt kısımlarında mihrap resmi bulunan özel giysinin ismidir. Eğildim, selâm reveransımı yaptım. Büyük bey Kabûla elimden tutup hükümdarın huzuruna çıkardı beni. Hükümdar bana:

"Dihlî kadılığını ufak bir iş sanma! Bizim katımızda en büyük hizmet budur!" dedi. Ben onun sözlerini gayet iyi anladım da o dilde gerektiği şekilde cevap verebilecek durumda değildim. Hükümdar da Arap dilini anlar fakat açık ve güzel konuşamazdı. Şöyle dedim:

"Efendimiz! Ben Malikî mezhebindenim. Bunlar Hanefî mezhebinden!.. Ayrıca dil bilmiyorum." Bu sözüm üzerine hükümdar şu cevabı verdi:

"Sana naip [=vekil ve yardımcı] olsunlar diye Bahâeddîn Multânî'yi ve Kemâleddîn Bicnevri'yi görevlendirdim. Onlar seninle görüşürler; sen sadece yapılan sözleşme ve akitlerin üstüne mühür vurursun! Sen bizim için evlât gibisin!"

Ben bu iltifata:

"Hükümdarım! İşin doğrusu ben sizin hizmetkârınızım!" diye karşılık verdim ama o gayet alçakgönüllü ve müşfik bir tarzda Arapça olarak:

"Bilakis sen bizim efendimiz ve büyüğümüzsün!" dedi. Bu konuşmanın ardından Şerefülmülk Emir Baht'a dönerek şöyle buyurdu sultan:

"Bu adamın harcaması çok olacak. Ona maaş bağladım da yetmez; fazladan bir zaviye vereceğim emrine; dervişlerle ilgilenme sözü verirse! Bunu Arapça anlat ona!"

Hükümdar sanıyordu ki Emir Baht Arapçayı güzel konuşur! Oysa emir doğru düzgün bilmiyordu bu dili! Neticede bunu farkedemeyen hükümdar şöyle seslendi Emir Baht'a:

"Berav ve-yekcâ bihusbî ve an hikâye ber û begû'î ve tefhîm kunî tâ ferdâ inşallah pîş man beyâ'î cevâbi û bigû'î"

Bu cümle şu anlama geliyor:

"Bu gece gidiniz, aynı yerde yatınız! Sen de ona bu hikâyeyi anlat, sabah olunca inşallah yanıma gelir ne dediğini bana bildirirsin!"

Böylece hükümdarın huzurundan çıktık. Gecenin üçte biri geçmiş ve nöbet tokmağı vurulmuştu. Onların âdetine göre [tokmak] çalındıktan sonra kimse dışarı çıkamazdı. Bu yüzden vezirin çıkmasını bekledik; o çıkınca onunla beraber yola koyulduk.

Dihlî şehrinin kapıları tümüyle kapandığından Iraklı Seyyid Ebu'l-Hasan Abbâdî'nin Serâbûrhân sokağındaki evinde geceledik. Bu adam hükümdar malıyla ticaret yapar, onun namına Irak ve Horasan'dan silâh ve eşya satın alırdı.

Ertesi gün sultan bizi çağırdı. Malları, atı ve hil'atları aldık. Her birimiz bir kese para ve mal alıp omuzuna yüklemişti. Böylece huzuruna girip selâm verdik. Atlarımız yanımıza getirildi ve biz hayvanların tırnaklarını kumaş parçalarıyla örttükten sonra öptük. Böylece bu hayvanları sarayın kapısına kadar kendimiz götürdük. Bu işler, Hint halkının âdetlerindedir. Sonra saraydan çıktık.

Hükümdar benimle beraber gelenlere 2.000 dinarla 10 hil'at verilmesini emretmişti. Diğerlerinin arkadaşlarına bir şey vermedi. Benim yanımdakilerin havası yerindeydi! Onların tavrı hükümdarın da hoşuna gitmişti. Onlar huzurda eğilip selâm verince hükümdardan teşekkür aldılar.

Hükümdarın Bana Verilmesini Emrettiği İkinci İhsanın Biraz Gecikmesi

Kadılık görevine atandıktan ve hükümdarın çeşitli armağanlarına eriştikten sonraydı; hukukçu vâiz Tirmizli Mevlânâ Nâsireddîn'le büyük kabul salonunda bir ağaç altında oturuyordum. Mabeyincilerden biri gelip Nâsireddîn'i sultanın yanına çağırdı. Adam huzura girince hükümdar tarafından hil'at giydirilme şerefine erişti. Ayrıca hükümdar ona mücevher ve inci ile süslenmiş bir *Kur'an-ı Kerim* hediye etti. Sonra başka bir mabeyinci yanıma gelerek şöyle dedi:

"Bana bir şeyler ver, sana ödenmesi zaten sultan tarafından emredilen 1.200 dinarı getirmek için bir hatt-ı hurd alayım!" dedi.

Ben ona güvenmediğim için bu işi bir tuzak zannettim. Ama sözünde ısrar edince dostlarımdan biri;

"Onun istediğini verebilirim!" diyerek herife iki-üç dinar verdi. Mabeyinci "hazineden falancanın aracılığıyla şu adama bu kadar ihsan edilmesini sultan emretti!" anlamında bir hatt-ı hurd getirdi. Hatt-ı hurd küçük yazı demektir. Böyle yazılarda bildirme işini yapan adamın ismi yazılır, sonra o kâğıdın üstüne emirlerden üç kişinin imzası konulur. Bu üç kişi, hükümdarın hocası olup Hân-ı A'zam diye bilinen Kutlû Hân, kâğıt tomarları ile kalemlerin işine bakan harîta'dâr ve sâhib-i devât [=başkâtip] Emir Nükbiye Devâdâr'dır. Bunların damgaları vurulduktan sonra o yazı divan-ı vizârete [=vezirler meclisi] gönderilerek orada divan kâtipleri tarafından yeniden yazılır, kayda geçirilir. Bununla kalınmaz, sözü geçen berat, divan-ı işrâf [=denetleme kurulu] ve divan-ı nazarda [=son tetkik

kurulu] onaylanır, tescil edilir. Böylece bahsi geçen paranın ödenmesi için vezir tarafından başhaznedâra bir pervâne yazılır. Pervâne, emirnâme demektir. Başhaznedâr kendisine gönderilen pervâneyi kendi divanına kaydeder. O her gün hükümdar tarafından ödenmesi emredilen paraların listesini çıkarır sonra da huzura gönderir. Eğer sultan bu paraların hemen verilmesini emrederse haznedâr derhal gerekeni yapar. Şayet biraz bekletilmesini buyurmuşsa o zaman ödemeyi geciktirir. Fakat süre uzasa da bu para mutlaka ödenir. Bana ihsan edilen 12.000 dinar altı ay gecikti ama ilerde anlatılacağı gibi diğer hediyelerle beraber gönderildi. Hükümdar birine armağan verirse bunun ondabiri rüsum olarak kesilir. Mesela 100.000 dinar verilmesini emretmişse 90.000 verilir, 10.000 verilsin diye ferman çıkmışsa 9.000 ihsan edilir.

Alacaklıların Benden Paralarını İstemeleri, Hükümdarı Övmek İçin Yazdığım Kaside, Borcumun Ödenmesi Doğrultusunda Ondan Emir Çıkması ve Bu İşin Bir Süre Gecikmesi

Daha önce de anlattığım gibi yolda harcama yapmak, sultana çeşitli hediyeler sunmak ve burada kaldığım süre içinde sağa sola sarfetmek için tüccar tayfasından biraz borç almıştım. Adamlar yurtlarına dönecekleri sırada paralarını istediler. Bunun üzerine ben de uzunca bir kasideyle övdüm sultanı!¹⁶ Baş tarafı şöyledir:

*"Sana ey müminlerin ulu emiri sadece sana,
Geldik ve uğruna çöller geçtik, badireler atlattık.
Senin kapına dayandım, yüceler yurduna vardım,
Senin konağın sığınak, kimsesiz yolculara lâyıık.
Eğer güneşten üstün bir makam olaydı,
Elbette sen oraya keyifle kurulurdun!
Sensin önder, sensin övülecek büyük adam,
Sensin mizacında sözle eylem birliği olan!
Senin huzurunda talebim öyle küçük ki!
Bir tek dileğim var derya-yı cûdundan
Dilimden baklayı çıkarayım mı şimdi?
Yoksa utandırmamak için sözü keseyim mi?
Çünkü en güzel ün olsa gerek,
zarif ve yüce gönüllü diye anılmanız.
Kapınıza gelen yolcuya yardım ediniz, borcunu ödeyiniz;
Zira alacaklılar pervasız!"*

Bu kasideyi okuduğumda o tahtına kurulu vaziyetteydi; övgünün yazıldığı kâğıdı dizine koyarak bir ucundan kendi tuttu, diğer ucundan da ben tuttum. Ben bir beyti okuyup bitirince kadılar kadısı Gazneli Kemâleddîn'e dönüp;

"Anlamını sultana açıkla!" dedim. O da anlattı. Böylece tek tek açıklattım. Hint ahalisi Arapça şiirlere pek heveslidir; bu kaside de hükümdarın hoşuna gitti! En son beyte geldiğimde hükümdar:

"Marhamat!" dedi. Bu, "Sana acıdım, lütfedeceğim" demektir. Böylece mabeyinciler elimden tuttular, âdet olduğu üzere saygıyla eğilmem için beni buldukları yere götürmek istedilerse de sultan:

"Durun, kasideyi tamamlayıncaya kadar bırakın onu!" dedi. Bitirdim, selâm verdim. Oradakiler bu övgüden ötürü beni kutladılar. Bir süre oturdum. Oralıların "arz-ı daşt" dediği dilekçeyi yazıp Sint valisi Kutbül-mülk'e verdim, o da bunu sultana sundu. Hükümdar ona:

"Havâce Cihân'a var, bu adamın borcunu ödemesini söyle!" dedi. Böylece Kutbül-mülk gidip durumu bildirdi. Havâce Cihân;

"Tamam, olur!" demişse de bir süre gecikti ödeme işi. Bu arada hükümdar, vezirin Devletabad'a gitmesini emretmiş, kendisi de ava çıkmıştı. Dolayısıyla hiçbir şey alamadım. Belli bir zaman geçti ve aldım. Paranın geç ödenmesinin sebebi şuydu:

Benden alacaklı olanlar yola çıkmaya niyetlendiklerinde onlara:

"Hükümdarın sarayına vardığımda siz yörenin âdeti gereğince beni drohâlayın!" dedim. Çünkü biliyordum, durumdan haberdar olan sultan beni kurtaracaktı. Hint töresince bir kimse, hükümdarın sevgi ve beğenisini kazanmış bir adamdan alacaklı olup paranın ödenmesini istiyorsa sarayın kapısına gider; borçluyu bekler. Borçlu içeri girmek isteyince;

"Hükümdarın drohâyı adına! Sultanın başı hakkı için, borcunu ödemedikçe içeri giremezsin!" diye diretir. Borçlu oracıkta parayı vermedikçe yahut alacaklıdan biraz daha mühlet koparmadıkça yerinden kılmıdayamaz. [Drohây, adalet demektir.]

Bir gün sultan, babasının mezarını ziyaret ederek o civardaki bir köşkte konakladı. Alacaklım olan tüccar tayfasına:

"İşte tam zamanı; atılın hele!" dedim. Ben huzura çıkacağım sırada onlar köşkün girişini kesip:

"Sultanın drohâyı adına! Alacağımızı vermezsen içeri adım atamazsın!" diye bağıştılar. Kapıda dikilen kâtipler meseleyi yazıyla hükümdara bildirince büyük fakihlerden Şemseddîn dışarı çıktı. O hâcib-i kıssadır [=şikâyet dilekçelerini dinleyen mabeyinci] Hemen onlara bana niçin hücum ettiklerini sordu. Onlar da kendilerine borcum olduğunu söylediler. Şemseddîn, hükümdarın huzuruna çıkarak durumu anlattı. Sultan;

"Borcun ne kadar olduğunu sor!" diye emredince, hâcib geldi, gruba sordu. Adamlar:

"55.000 dinar!" diye cevap verdiler. Şemseddîn, sultanın huzuruna dönerek vaziyeti bildirdi. Böylece sultan, mabeyinciye, tüccar tayfasının yanına dönmesini ve şöyle demesini salık verdi:

"Sultan diyor ki para bende, ben onların hakkını veririm; sakın borçludan bir şey istemeyin!" Hükümdar oracıkta İmâdeddîn Semnanî ile Hudâvendzâde Gıyâseddîn'e dönüp;

"Hezâr Üstûn'da oturalar, alacaklıların getirecekleri belgeleri inceleyip işin aslına bakalar!" diye emir verdi. Onlar da verilen emri tuttular. Adamlar ellerindeki senetleri getirdiler. İmâdeddîn'le

Hudâvendzâde Gıyâseddîn, sultanın huzuruna çıkararak akitlerin [=senetlerin] kesin ve kurala uygun olduğunu bildirince hükümdar gülümsedi, şaka ederek:

"Biliyorum, o [=borçlu] kadıdır; işini ayarladı!" dedi. Ardından Hudâvendzâde'ye emretti, gerekli paranın hazineden ödenmesi doğrultusunda. İşe bakın, Hudâvendzâde benden bu iş için rüşvet almaya heves etti, hatt-ı hurd yazmaya yanaşmadı! Adama 200 tenge gönderdim fakat hiçbir akçeye dokunmayıp geri yollayarak kendi adına bir hizmetçisini muhatap etti bana! Hizmetçi:

"500 tenge istiyor!" dedi. Ben de buna yanaşmadım, işi İmâdeddîn Semnanî'nin oğlu Amîdülmülk'e ilettim. O da babasına bildirdi. Sonunda vezir durumdan haberdar olmuş, zaten Hudâvendzâde ile aralarında düşmanlık bulunduğundan vaziyeti derhal hükümdara bildirmiş, onun daha nice suçu varsa hepsini ihbar etmişti! Hükümdar, Hudâvendzâde için beslediği kanaati değiştirdi, onu hapse attırdı ve kükredi:

"Nasıl oluyor da birisi kalkıyor ona bir şeyler veriyor! Bu [=para dağıtma] işini durdurun! Benim yasakladığım bir şeyi verdiği veya ihsan ettiğim şeyi önlediği iyice bilinip anlaşılıncaya kadar tahkikat devam etsin!"

Bu yüzden borcumun ödenmesinde gecikme oldu.

Sultanın Ava Çıkması, Benim Ona Katılım ve Bu Esnada Yaptıklarım

Hükümdar ava çıktığı zaman ben de hiç beklemeden onunla beraber düştüm yola. Gereken âlet ve edevatı önceden hazırlamış, Hint halkının düzenine uygun bir şekilde hareket etmişim. Önce bir serâce [=serâçe] aldım. Serâçe, çit demektir ve kurulması serbesttir. Halkın ileri gelenleri için zaten gerekli bir eşyadır. Hükümdarın serâçesi kızıl rengiyle diğerlerinden ayrılır. Ötekiler beyazdır, nakışları ise mavidir. Ben, serâçe içinde gölgelenmek amacıyla kullanılan bir sayvan satın aldım. Sayvan, iki büyük direk üzerine konularak keyvâniye denilen adamlar aracılığıyla omuzlarda taşınır. Âdet olduğu üzere Hint ülkesinde her yolcu, keyvâniye kiralar. Daha önce bundan bahsetmiştik. Bundan başka –Hindular saman yedirmediikleri için– hayvanlara yeygi sağlayacak bir adam, mutfak eşyasını taşıyacak kahârîn, daha önce bahsettiğimiz devlet türü tahtrevanı kaldırıp yüklenecek bir hamal kiralaması gerekir. Bu adam devleti boşken de taşınmalıdır. Ayrıca, serâçe kurup döşemek, yükleri develere bindirmek görevini üstlenecek ferrâşîn grubunu, son olarak önünde yürüyüp geceleyin meşale taşıyacak devâdeviye grubunu kiralaması gerektiğini de unutmamalım. İşte, bu saydıklarım arasında ihtiyacım olanları tuttum, gücümü belli ettim, çabamı gösterdim!

Hükümdarın ava çıktığı gün harekete geçtim. Benden başkaları hükümdarın çıkışından iki üç gün sonraya kadar orada kaldılar, yola düşmediler.

Hükümdar, ava çıktığı günün ikindisinden sonra, milletin ne durumda olduğunu öğrenmek, yola revan oluştta atik davrananlarla savsaklayanları anlamak amacıyla filine atladı; etrafı kolaçan ettikten sonra serâçe dışında bir tahta kuruldu. Ben onun yanına geldim, selâm vererek sağına dikildim. Hükümdar, "sercâmedâr"¹⁷ büyük bey Kabûla'yı bana gönderdi, iltifat ederek oturmamı emretti. Sercâmedâr, hükümdarı sinekten kurtarandır. O gün benden başka kimse oturmadı.

Daha sonra bir fil getirilince merdiven aracılığıyla hayvanın sırtına çıktı. Başucunda büyükçe bir

gölgelik kuruldu. İleri gelen devlet adamları da hükümdarla beraber bineklerine bindiler. Böylece bir saat gezinti yapan hükümdar serâçeye döndü.

Oranın âdetince hükümdar hayvanına bindiği zaman, bütün emirler merâtibleriyle beraber kendi bineklerine kurulurlar. Merâtib; bayrak, davul, küçük boru, zurna ve merasime eşlik eden bir grup askerden oluşur. Hükümdarın önünde sadece mabeyinciler, rehberler, müzisyenler, küçük davul taşıyan davulcular ve zurnacılar ilerler. Hükümdarın sağ ve sol tarafında kadılar kadısı, başvezir, ileri gelen devlet adamları ve yabancı misafirlere oluşan onbeşer kişi yer alır. Ben sağ cenahta bulunanlar arasındaydım. Sultanın önünde ilerleyenler arasında piyadeler ve rehberler bulunur. Arkasından sırmalı ipekten sancaklar ve davullar taşıyan develer gelir. Bu grubun ardından asker kullar, hükümdar yaranı, emirler ve halk yürür. Nerede konak verileceğini kimse bilmez. Hükümdar nereden hoşlanırsa orada durulur. Hükümdar çadırı kurulmadan kimsenin çadırı kurulmaz. Mola düzeninden sorumlu kişi herkesi yerine yerleştirir.

Bu esnada sultan bir ırmak kenarında yahut ağaçlar arasına keyifle yayılmıştır; önünde koyun, semiz tavuk, turna vesaire türlü türlü av etleri serilmiştir. Bey oğullarından her biri ateş yakarak ellerindeki şişlerle bahsettiğimiz etleri kebab hâline getirirler. Hükümdar için küçük bir çit kurulmuştur. Onun beraberinde gelen yüksek rütbeli görevliler çitin dışında oturmaktadırlar. Yemek hazırlandıktan sonra hükümdar bu adamlardan istediğini çağırır, sofrasına ortak eder.

Bir gün sultan, çit içindeyken dışarıda kimin beklediğini sorunca nedimlerinden Seyyid Nâsıreddîn Mutahhar Evherî şöyle dedi:

"Dışarıda pek bedbin ve endişeli gözüken Faslı biri var!"

Sultan, adamın niçin üzgün olduğunu sorunca Nâsıreddîn cevap verdi:

"Borcundan dolayı! Alacaklıları derhal paranın verilmesini istiyor. Hûnd-ı Âlem söz konusu borcun ödenmesini vezirine emrettiği hâlde vezir ödemedi seyahate çıktı! Şimdi, ulu makamdan nasıl bir emir gelecek? Vezir dönünceye kadar alacaklılar beklemeli mi yoksa haklarını almalı mı?"

Bu arada hükümdarın amca diye seslendiği Melik Devletşâh karıştı söze:

"Ey Cihân hükümdarı! Bu Faslı her gün bana Arapça bir şeyler mırıldanıyor! Bense ne dediğini doğru düzgün anlamıyorum! Nâsıreddîn, sen bunun ne dediğini biliyor musun?"

Devletşâh'ın amacı bu açıklamayı tekrar ettirmektir. Nâsıreddîn:

"Adam borcundan bahsediyor!" deyince sultan ona:

"O mâr!" [=amca] diye seslendi ve ekledi:

"Başşehre gittiğimizde hazineye geç ve parayı ona ver!" Orada bulunan Hudâvendzâde araya girerek:

"Hükümdarım! Bu adamın masrafı çoktur. Ben onu bizim memlekette Sultan Tarmaşîrîn'in yanı başında gördüm!" dedi.

Bu olaydan sonra hükümdar beni şölene çağırdı. Orada cereyan eden konuşmalardan haberdar değildim. Hükümdar çadırından çıktığımda Seyyid Nâsıreddîn bana:

"Haydi Devletşâh'a teşekkür et!" dedi. Devletşâh ise:

"Sen Hudâvendzâde'ye şükret!" dedi.

O günlerde sultanla yan yana ava çıkıyorduk. O, büyük karargâhtan ata binmişti; izleyeceği yol benim çadırımdan geçiyordu. Ben onunla sağ cenahtaydım, dostlarım geride kalmışlardı. Hükümdar serâçesi yakınına kurulu küçük bir çadırım olurdu. Dostlarım bir defasında bu çadırın yanı başında dikilerek selâm verdiler sultana. Hükümdar, çadırın kime ait olduğunu sormak üzere İmâdülmülk'le Devletşâh'ı gönderdi. Arkadaşlarım, "çadır filancaındır" deyince haberi sultana iletiler. Hükümdar gülümsedi, çadıra dokunmadı.

Ertesi gün buyruk çıktı; Nâsıreddîn Mutahhar Evherî, Mısır kadısının oğlu ve Melik Sabîh ile beraber şehre dönecektim. Bize hil'atler verildi. Payitahta döndük.

Hükümdara Armağan Ettiğim Deve

Hükümdar bir gün bana, Melik Nâsır'ın deveye binip binmediğini sordu. Cevap verdim:

"Hac günlerinde mehârî denilen develere biner, Mısır'dan Mekke'ye on günde gider. Fakat o hayvanlar buradakilere benzemez. Bende o cins develerden bir tane var!"

Başşehre döndüğümde Mısırlı Araplardan birini bularak ona mehârî cinsi¹⁸ deveye vurulan palanın resmini çizdirdim. Bu taslağı doğramacı ustasına gösterdim. Mahir adamdı, çizimlere uygun şekilde yaptı eşyayı! Üzerine kumaş kaplattım, üzengi de koydurdum! Bunların dışında devenin sırtına gayet hoş bir örtü koydum. İpek bir yular yaptırđım. Dostlarım arasında tatlı uzmanı Yemenli biri vardı. Ona, hurmaya benzer tatlılar hazırlattım, deve ile tatlıları sultana iletmek üzere Devletşâh'a götürsün diye bir adamı görevlendirdim. Bu arada Devletşâh'a da hediye vermeyi unuttum; ona bir at, iki deve hazırladım. Devletşâh armağanları alınca derhal sultanın huzuruna çıkarak:

"Hükümdarım! Acaip bir şey gördüm!" dedi. Sultan merak içinde ne olduğunu sorunca:

"Falanca adam, şöyle palanlı bir deve göndermiş!" cevabını verdi. Hükümdar:

"Getirin hele!" diye emredince deve serâçeden içeri sokuldu; sultan dört köşe oldu! Önündeki sürücüme:

"Bin şu deveye!" deyince herif hayvana atlayıp sultanın önünde yürüttü. Hükümdar benim sürücüme 200 dinarla bir hil'at ihsan etti. Adam yanıma gelip durumu anlatınca ben de sevindim. Hükümdar başşehre döndükten sonra durmadım, iki deve daha sundum.

Hükümdara Verdiğim Diğer Develer, Tatlılar, Borcumun Ödenmesini Emretmesi ve Bununla İlgili Ayrıntılar

Deve gönderdiğim adam yanıma gelip olanları anlatınca iki palan daha yaptırđım. Her birinin ön ve

arka taraflarını altın ve gümüş yaldızlarla süsleyip üzerlerini kumaşla kaplattım. Develerin üstünü çullamak için astarı kemha cinsinden olmak üzere zerdhane kumaşından iki yaygı hazırladım. Her iki deve için gümüş halhallar yaptırđım. On bir tencere helva pişirterek her birinin üzerini ipek bir havluyla örttüm. Hükümdar av dönüşünün ertesi günü halkı kabul ettiği büyük salonda tahtına kurulduğunda develeri yolladım erkenden... Sultanın emriyle hayvanlar onun önünde koştular. Birinin halhalı uçtu. Hükümdar, Bahâeddîn b. Felekî'ye;

"Payilverdârî!" [=berdari] dedi. Bu cümle "halhalı kaldır!" demektir.

O da gerekeni yaptı.

Daha sonra tatlı tencerelerine bakan hükümdar:

"Çe dârî der an tabakhâ, helvâ est?" dedi.

Bu söz:

"Bu tabaklarda neyin var? Yoksa helva mıdır?" demektir. Ben de:

"Evet!" cevabını verdim. Fıkıh bilgini Tirmizli vâiz Nâsıreddîn'e dönerek:

"Ordugâhta bulunduğumuz sırada bize gönderdiği tatlının bir benzerini ne görmüşüm ne de yemişim!" dedi.

Böylece tencerelerin cülûs odasına götürülmesini emretti. Helva kapları oradan kaldırıldı. Daha sonra kendisi sedirine varıp beni de çağırarak yemek getirilmesini emretti. Güzelce yedim, karnımı doyurdum. Hükümdar daha önce gönderdiğim tatlılar arasında merak ettiği bir türü sordu. Cevap verdim:

"Hükümdarım! Bu tatlılar çeşit çeşit! Hangisini sorduğunuzu anlayamadım!" dedim. Onların tayfûr dedikleri tencereleri istedi. Huzuruna getirilince kapaklar açıldı. İçinde aradığı helvanın bulunduğu tencereyi gösterip:

"İşte! Ben bunu sormuştum!" dedi. Ben de:

"Bu tatlıya mukarrada¹⁹ adı verilir!" dedim. Başka bir çeşidi önüne alarak:

"Bunun adı ne?" dedi. Cevap verdim:

"Bu tatlıya lukaymatülkadî [=kadı lokması] denilir."

Hükümdarın yanında Bağdat şeyhlerinden olup Sâmerrî adıyla bilinen ve Hz. Abbâs soyundan gelen zengin bir tüccar vardı. Hükümdar ona hep "babam" diye seslenirdi. Herif kıskançlık krizine tutularak beni utandırma amacıyla:

"Bak bak! Kadı lokması bu değil şu!" dedi ve celd-i feres [=at değneği]²⁰ diye adlandırılan tatlıdan bir parça aldı. Şeyhin tam karşısında nedimbaşı Heratlı Nâsıreddîn Kâfi vardı. Bu adam hükümdar

huzurunda daima söz konusu şeyhle alay ederdi; Samerrî'ye dönerek:

"Hoca! Atıyorsun! Kadı doğru söylüyor!" dedi. Hükümdar sebebini sorunca;

"Cihân hükümdarı! O adam kadıdır! Bu da onun lokması!²¹ Çünkü helvayı getiren o değil mi?" dedi. Hükümdar neşeyle kahkaha atarak:

"Doğru söylersin!" dedi. Yemekten sonra tatlılar yenildi ve fuka²² denilen köpüklü arpa içkisi içildi. Daha sonra tenbûl alıp oradan ayrıldık.

Kısa bir zaman geçti ki hazine görevlisi yanıma gelip:

"Parayı almak üzere dostlarını gönder!" dedi. Ben de gönderdim. Akşamüzeri evime vardığımda 6.233 tenge'nin üç keseye konulup verildiğini gördüm; böylece borcumu ödedim. Zira bu para borcum olan 55 bini karşıladığı gibi onda bir rüsûm vergisi olan 12 bini de ihtiva etmekteydi. Bir tenge, Fas altınıyla 2,5 dinar eder.

Hükümdarın Sefere Çıkması, Bana Başşehirde Kalmamı Emretmesi

Cemaziyülevvel ayının dokuzunda²³ hükümdar Ma'ber yöresinde başkaldıran isyancılarla savaşmak üzere harekete geçti. Borçlarımdan tamamen kurtulduğum için sefere katılmaya karar vermiş ve yukarıda adı geçen kahârîn, ferrâşîn, keyvâniye ve devâviyenin dokuz aylık ücretini sağlamışsam da hükümdardan emir çıktı; diğer pek çok kimseyle başşehirde kalayım diye! Hindistan'da "kişi kendisine tebliğ edilen emirnâme hükmündeki duyuruyu yadsıyabilir" endişesiyle çağrı yapılan adamdan özel bir belge alınması geleneği vardır. Bu yüzden mabeyinci işini yaptığına kanıt olmak üzere bizden bir belge aldı. Onda, emrin bize ulaştırıldığı bildiriliyordu.

Hükümdar bana 6 bin dinar, Mısır kadısının oğluyla Dihlî'de bulunan diğer yabancı misafirlere 10'ar bin dinar ihsan edilmesini emretti. Ama yerlilere hiçbir şey vermedi. Bu arada bana, daha önce sözü geçen Sultan Kutbeddîn'in kabri başında görev almamı emretti. Oraya ben bakacaktım. Hükümdar, Kutbeddîn'in hizmetkârı [=onun himayesinde yetişen asker] olduğu için türbesine çok saygı gösterirdi. Hattâ burayı ziyarete geldikte merhumun pabuçlarını alıp öptükten sonra başına koyduğunu görürdüm! Hint ülkesinde ölünün pabuçlarını mezar yanında bulunan bir yastık üzerine bırakma geleneği vardır. Hükümdar, merhumun türbesine geldiği vakit sağlığında nasıl saygıda kusur etmiyorsa öyle eğilip hürmet ederdi. Hattâ Kutbeddîn'in hanımına saygı gösterir, kızkardeş diye seslenirdi. Bu kadını kendi haremine almış, sonra da Mısır kadısının oğluyla evermiştir. Sadece bu hatunun hatırı için Mısır kadısının oğluna kem söz söylemez, iltifat yağdırırdı. Hükümdar her Cuma bu kadını ziyaret amacıyla gelir, hâl-hatır sorardı.

Hükümdar sefer için şehirden çıkacağı sırada veda amacıyla bizi çağırdı. Mısır kadısının oğlu:

"Ben Cihân hükümdarından ayrılamam!" dedi. Bu söz onun hakkında iyi sonuçlara gebe olmuştur. Sultan ona yönelerek:

"Haydi git! Seyahat için hazırlığını yap!" dedi. Sonra ben ilerledim vedalaşmak için. Aslında başşehirde oturmayı seviyor, tercih ediyordum ama bu işin sonu iyi olmadı! Hükümdar:

"Hacetin nedir?" diye sorunca altı maddeli bir kâğıt çıkarıp verdim.

"Kendi dilinle söyle!" deyince şu cevabı verdim:

"Cihân hükümdarı bana kadılık görevini lütfetmiştir. Oysa makamıma oturmadım bile. Kadılıktan gayem elbette o makamın yüceliği[ne uygun davranmaktır!]" Bu şikâyetim üzerine makamımda naiplerle beraber oturarak vazifeyi yerine getirmemi emretti ve ekledi:

"Daha ne istersin?" Ben de şöyle dedim:

"Sultan Kutbeddîn'in türbesine nasıl bakacağım? Bu iş için dörtyüz altmış adama maaş veriyorum. Oysa o türbenin vakıflarının geliri bu adamlarının ne maaşını, ne de aşını karşılamaya yetiyor!"

Hükümdar vezire dönerek:

"50 bin dinar ver" dedi. Bunu Farsça "pença hezâr" şeklinde söylemişti. Sonra sözlerine devam etti:

"Sana hemen gerekli erzak verilmeli! Buna 100 bin batman pirinç ve buğday verilsin; türbenin ürünleri gelinceye kadar bu yıl idare ediversin!" Bir menn [=batman] yirmi Fas ratlıdır. Sultan daha sonra:

"Daha ne var?" deyince şunları anlattım:

"Bana ihsan ettiğiniz kasabalar yüzünden dostlarım zindana atıldı. Ben bu kasabaları başka şeylerle değış tokuş ettim. Divan görevlileri bu alışverişten elime geçen servetin hemen verilmesini yahut bu işten beni muaf kılan bir padişah emri gösterilmesini istediler!"

Bu açıklamam üzerine hükümdar:

"Sen kaç para almıştın?" diye sordu.

"5 bin dinar!" dedim. Hükümdar;

"Bu para sana ikram olsun!" dedi. Ben devam ettim:

"Bana ayırdığınız evin kesinlikle onarılması gerekiyor!" Hükümdar, vezire:

"Bu adamın evini tamir edin!" dedi. Bu cümleyi Farsça söylemişti:

"İmâret kunid!" Sonra ekledi:

"Başka bir diyecek kaldı mı?" Bu cümleyi de Farsça şöyle ifade etmişti:

"Dîger nemâned?" Ben de:

"Hayır!" dedim. Daha sonra bana şu tembihlerde bulundu:

"Vasiyet dîger hest: [=sana bir diğerk öğüt de şudur:] Altından kalkamayacağın borç alma ki adam

kalkıp senden istemeye gelmesin, yakana yapışmasın! Her zaman bana durumunu bildirecek birini bulamazsın. Sana verdiğim kadar harca! Yüce Allah ulu kitabında ‘Elini boynuna bağlama, büsbütün de açma!’²⁴ Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz!²⁵ O müminler ki harcadıklarında ne israf ederler ne de eli sıkı davranırlar. Bu ikisi arasındadır ölçü.²⁶ diye buyurmuyor mu?"

Hükümdarın ayağını öpmek istedimse de bana engel oldu. Elini öptüm, yanından ayrıldım. Başşehre dönerek evimin onarım işleriyle uğraştım. Tamir için dört bin dinar harcadım! Bu paranın altıyüz dinarı divandan geliyordu, geri kalanını da ben ilâve ettim. Evimin karşısına küçük bir namazgâh yaptırıldı. Ayrıca Sultan Kutbeddîn'in türbesini restore ettim. Hükümdar bu kabrin üzerine yüz arşın yüksekliğinde bir kubbe yaptırılmasını emretmişti. Böylece, Irak hükümdarı Kazan'ın kabri üzerinde bulunan kubbeden yirmi arşın daha yüksek olacaktı.²⁷ Ayrıca bu türbeye gelir getirsin diye vakıf olarak otuz köy satın alınmasını emir buyurmuştu. Âdet olduğu gibi gelirin onda birini bana ayırarak o köyleri satın aldı, elime verdi.

Mezarı Yeniden Düzenlerken Ne Yaptım?

Hint ülkesinde bir kimseye sağlığında nasıl saygı gösteriliyorsa öldükten sonra da aynısı yapılır. Fil ve atlar getirilerek süslü türbe kapısına bağlanır, ben de kabrin yeniden onarımında böyle hareket ettim. Oralılarca hatmiyyîn [=hatimciler] denilen yüz elli hafız, seksen öğrenci, bir imam, birkaç müezzin, güzel sesli aşirciler, meddahîn [=mizahbilir övgücüler], orada bulunmayanları belirleyip denetleyecek kâtipler ve muarrif adı verilen teşrifâtçılar atadım. Bu grubun tümüne birden erbap [=işin ehli olanlar] adı veriliyor orada. Ayrıca hâşiye denilen bir grup daha düzenledim. Bunlar, ferrâşlar [=dayayıp döşeyenler], tabbâhlar [=aşçılar], devâdeviye, abdârlar [=su taşıyıcıları], meyve suyu ve şerbet dağıtma görevini üstlenen şürbedârlar, tenbûl dağıtan tenbûldârlar, silâhdârlar, nîzedârlar [=ok ve kargı taşıyan askerler] şaturdârlar [=çadır tutanlar] taştârlar [=ibrikçiler], mabeyinciler ve nakiplerden oluşmaktadır.

Bunların toplamı 460 kişiyi buluyordu. Hükümdar, türbede her gün harcanmak üzere 12 batman unla 12 batman et ayrılmasını emretmişse de ben sultanın emrime verdiği tarlaların gelirine nispetle bu rakamların çok az olduğunu görerek her gün 35 batman un, 35 batman et ve bu oranda şeker, sebze, yağ ve tenbûl harcanmasını uygun buldum. Türbe hizmetinde bulunan maaşlılardan başka, gelen-giden misafirlere de yemek sunuyordum. O günlerde kıtlık vardı. Türbede verilen yemeği duyanlar guruldayan midelerini susturuyor, acılarını hafifletiyorlardı.

Melik Sabîh, Devletabad'a varıp hükümdarın huzuruna çıktı. Hükümdar ona halkın durumun sorunca:

"Eğer Dihlî'de falanca gibi iki kişi bulunup yetki alsaydı, kıtlık her yanı kırıp geçirmez, böyle büyümezdi!" dedi.²⁸ Hükümdar bu cevaptan memnun olarak bana kendi özel giysilerinden birini gönderdi.

Ben bayramlarda, Yüce Peygamberimizin doğum gününde, Aşûre günlerinde, Şaban ayının onbeşinci gecesinde ve Sultan Kutbeddîn'in ölüm yıl dönümünde 100 batman un ve bir o kadar da et harcayarak aş pişirtir; fakirlerin, kimsesizlerin karınlarını doyurmaya çalışırdım. Türbede görev alanlara gelince; onların her birinin önüne sadece kendi payına düşen konurdu.

Bu konuya ilişkin âdetlerini anlatalım:

Halka Açık Ziyafetlerle İlgili Âdetleri

Hint ülkesi ile Serâ [=Saraycık; Kıpçak]²⁹ diyarında yemekten kalkıldığı zaman şerif, fakih, şeyh ve kadılarından her birinin önüne beşik şeklinde küçük bir masa konulması âdeti vardır. Bu masa dört ayaklıdır. Üzeri hurma yaprağıyla örülmüştür. Bunun üstüne kuru yufka [=işkefe], kızartılmış koyun kellesi, içi sâbûniye³⁰ adı verilen tatlı ile doldurulmuş dört yuvarlak yağlı ekmek konulur. Bu tatlı ekmeklerin üstü de kiremit gibi helvayla kaplıdır! Ayrıca deriden yapılmış küçük bir sahan içinde helva ve semûsek³¹ getirilir. Bu sahan yepyeni bir pamuk havluyla örtülür.

Derece bakımından bu saydıklarımızdan sonra gelen davetlilerin önüne oralıların zelle³² dediği yarım koyun başı ile demin bahsedilen yemeklerin yarısı bırakılır.

Mertebece bunların ardından gelen adamın önüne ise yemeğin dörtte biri konulur. Davetliler yemeklerini yedikten sonra sofralar herkesin kendi hizmetkârı tarafından kaldırılır. Ben bu geleneğe ilk defa Sultan Uzbek'in başşehri olan Serâ'da tanık olmuştum. Ama bu duruma alışık olmadığım için soframın adamlarım tarafından kaldırılmasına izin vermemiştim.

İleri gelenlerin evlerine de bu şekilde gönderilir şölen ve düğün yemekleri.

Hezâr Emrûhâ'ya Doğru Yola Çıkışım

Vezir, tekke için verilmesi emredilen erzaktan bana 10 bin batman vermiş ve geri kalanın Hezâr Emrûhâ'dan³³ alınması konusunda emir çıkarmıştı. Hezâr Emrûhâ'da yüksek vergi memuru Aziz Hammâr, yönetici ise Bedehşânlı Şemseddîn'di. Gönderdiğim kimseler ürünün bir kısmını topladılar ama Aziz Hammâr'ın yolsuzluklarından da şikâyetçi oldular. Bunun üzerine ürünün geri kalan bölümünü kurtarmak amacıyla yağmur mevsiminin başladığı sırada Hezâr Emrûhâ'ya gitmeye niyetlendim. Burası, Dihlî'ye onüç gün uzaklıktadır.

Mevsim yağmurları başlamıştı. 30 arkadaşım ile yola koyulmuştum. Seyahat esnasında beni eğlendirmeleri, gönlümü hoş etmeleri için şarkı söylemeyi beceren iki kardeşi de yanıma aldım. Bicnevr şehrine varınca orada rastladığım üç şarkıcı kardeşi de beraberime aldım. Her iki grup nöbetleşe şarkı söylüyorlardı.

Sonunda küçük ve şirin bir şehir olan Emrûhâ'ya vardık. Şehrin görevlileri beni karşılamaya çıktılar. Şehir kadısı Şerif Emir Ali ile yöre tekkesinin şeyhi beni güzelce ağırladılar. Aziz Hammâr, Serû kıyısında³⁴ Afganbûr [=Afganpur] adıyla bilinen bir yerdeydi. Orası ile aramızda nehir bulunduğu ve nehri aşmak için bir aracımız bulunmadığından ağaç ve bitkilerden yaptığımız bir sala eşyalarımızı yükledik; yola çıkışımızın ikinci günü nehri geçtik. Aziz'in kardeşi Necîb, adamlarıyla birlikte gelerek bizim için bir serâçe kurdurdu. Sonra yüksek vergi memuru olan kardeşi Aziz de yanıma geldi. Bu adam kıyıcılığı ve kandökücülüğü ile tanınmıştı. İdaresi altında bulunan köylerin sayısı 1.500'dü. Bunların yıllık geliri 60 leki buluyordu. Öşürün yarısı tamamen ona aitti.

Kıyısına konakladığımız ırmağın hayret verici özellikleri vardı. Yağmur mevsiminde hiç kimse

suyundan içemez, hayvanını da sulayamazdı. Orada üç gün kalmıştık ama bu sudan ne içtik, ne de yanına yaklaştık. Çünkü ırmak, altın madenlerinin bulunduğu Karâcîl [=Himalaya]³⁵ dağlarından seke seke iniyor, zehirli otlar üzerinden geçiyordu. Bu yüzden kendisinden içeni ağuluyordu.

Bu dağ üç ayda geçilebilen art arda tepelerden meydana gelmiştir. Oradan misk ceylânlarının bol olduğu Tübbet [=Tibet]³⁶ yöresine gidilir. Karâcîl dağlarında Müslüman askerlerin başına gelen olayları daha önce anlatmıştık. Bu bölgede bir grup Haydariye dervişi yanımıza geldi. Onlar ateş yaktılar, alevin içine girdiler fakat daha önce de andığımız gibi hiçbirine zarar gelmedi!

Bu beldenin emiri Bedehşanlı Şemseddîn ile yüksek vergi görevlisi Aziz Hammâr'ın arasına kara kedi girdi. Şemseddîn, Aziz'in üzerine hücum etti. Azîz sarayına sığındı. Dihlî'de bulunan vezir her ikisiyle ilgili şikâyetleri duyduğunda bana salık verdi; Emrûhâ'da sultanın dört bin asker kulunun başı olan Emirülmemâlîk Melikşâh ve Rumlu [=Anadolulu] Şihâbeddîn durumu araştırsın, hangisi haksızsa yakalayıp başşehre göndersin diye. Bunların hepsi benim evimde toplandılar.

Aziz Hammâr, Şemseddîn aleyhine bazı iddialarda bulunarak onun Multânlı Rıza adındaki hizmetçisinin, kendi hazine görevlisinin konağına gelip şarap içtiğini; görevlinin yanında bulunan keseden 5 bin dinar çaldığını söyledi! Rıza'yı sorguladım. Multân'dan çıktığından beri, daha doğrusu 8 seneden bu yana bir damla şarap içmediğini söyledi.

"Multân'da iken içmiş miydin?" diye sorduğumda;

"Evet!" dedi. Bu cevap üzerine ona seksen kamçı vurdurdum. Ayrıca üzerinde [=içki] pisliği bulundu. Böylece yukarıdaki iddia doğrulandı. Ona hapis cezası verdim.

Sonra Emrûhâ'dan çıktım.

Dihlî'den ayrılalı aşağı yukarı iki ay olmuştu. Her gün dostlarım için bir inek kesiyordum. Aziz'in vermesi gereken ürünü getirsinler diye arkadaşlarımı orada bıraktım. Aziz, yönetimi altında bulunan köylerin halkına 30 bin batman ürün dağıttı. Halk bunları üç bin öküze yükledi. Hintliler yolculukta yük ve eşyalarını sadece öküzlere bindirirler. Orada eşeğe binmek çok ayıp! Lâşe diye adlandırılan Hint eşekleri pek küçük. Bir kimse, dövüldükten sonra halka teşhir edilmek istenirse o zaman eşeğe bindirilir!

Bir Dostun Cömertliği

Seyyid Nâsıreddîn Evherî, yolculuğa çıktığı zaman bana 1.060 tenge emanet etmişti. Ben bu parayı kullandım. Dihlî'ye döndüğümde onun söz konusu meblağı takip işini vezirin yardımcısı olan Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'e verdiğini anladım. Parayı kullandığımı söylemekten utanarak üçte birini onun eline tutuşturdum. Bir müddet evimde kaldım. Hastalandığım haberi ortalığa yayılınca Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn Havârezmî [=Harizmlî] ziyaretime gelerek:

"Sen hasta değilsin!" deyince cevap verdim:

"Kalbim hasta!" O ekledi:

"Anlat nedir bu iş!" Cevap verdim:

"Yardımcın olan şeyhülislâmı bana gönder ona derdimi anlatayım." Yardımcısı geldiğinde vaziyeti açıkladım; o da Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn'in yanına dönüp meseleyi anlattı. Böylece Hârizmlî Nâsıreddîn bana 1.000 dinar gönderdi. Oysa ondan evvelce 1.000 dinar daha almıştım. Bana cimrilik etmedi.

Bu arada Kıvameddîn'e olan borcumun benden istenmesi üzerine kendi kendime:

"Beni bu borçtan kurtaracak adam, yine deniz gibi serveti olan Hârizmlî Nâsıreddîn Sadr-ı Cihân'dır" dedim. Ona koşum takımları 1.600 dinar değerinde bir at ile eyeri sayesinde 800 dinar eden başka bir at, 1.200 dinarlık iki katır, gümüş bir ok sadağı ve kınları gümüşle kaplanmış iki kılıç göndererek:

"Bunların değeri neyse bana gönder."dedim. O bütün bunlara 3.000 dinar değer biçerek 1.000'ini gönderdi, 2000'ini de alacağına saydı! Bu işe ziyadesiyle üzüldüm. İçime oturdu! Hummaya yakalandım. Kendi kendime söyleniyordum:

"Bu durumu vezire şikâyet edersem elâleme rezil olacağım!"

Böylece beş at, iki cariye ve iki erkek köle alıp hepsini henüz genç yaşta olan Semnanlı Melikülmülûk İmâdeddîn'in oğlu Melik Mugûsuddîn Muhammed'e gönderdim. Bu adam gönderdiğim şeyleri kabul etmeyerek özür diledi; bana 200 tenge verdi. Böylece borcumdan kurtuldum. Bakın iki Muhammed'in arasında ne büyük fark var!

Hükümdarın Ordugâhına Doğru Yola Koyuluşum

Hükümdar Ma'ber'e gitmek amacıyla yola çıkıp Teling'e vardığı sırada erler arasında veba salgını baş gösterdi. Bunun üzerine Devletabad'a dönerek Kenk [=Ganj] nehri kıyısında mola verdi. Orada halka bina yapılmasını emretti. İşte benim ordugâha gidişim o günlere rastlamıştır. Aynülmülk'ün daha önce anlattığım ayaklanması da o esnada meydana geldi. O günlerde sultanla sık sık görüşüyordum. Kendisine en yakın olanlara bölüştürdüğü cins cins atlardan bana da ihsan etti. Beni seçkin dostları arasında kattı.

Aynülmülk hâdisesinde hükümdarla beraber bulundum, sözü edilen adamın ele geçirilişine tanık oldum. Daha önce ayrıntılarıyla anlattığım gibi hükümdarla yan yana yolculuk ettim. Büyük ermiş Sâlârûd'un mezarını ziyaret etmek amacıyla sultanın yanında Ganj ve Serû ırmaklarını geçtim. Sonunda hükümdarla beraber başşehre döndüm.

Hükümdarın Beni Cezalandırmak İstemesi ve Yüce Allah'ın Lütfuyla Kurtuluşum

Hükümdarın beni cezalandırmaya niyetlenişinin sebebi şuydu:

Bir gün Şeyh Şihâbeddîn b. Şeyh Câm'ı Dihlî şehrinin dışında kazdığı mağarasında ziyaret ettim. Amacım bu mağarayı görmektir. Hükümdar, şeyhi tutukladığı vakit evlâtlarına; "babalarını kimlerin ziyaret ettiğini" sordu. Onlar benim de içinde bulunduğum pek çok kimsenin adlarını saydılar.

Böylece hükümdar büyük salonda bulunan kölelerden dördüne benim [=İbn Battûta'nın] yanımdan ayrılmamalarını emretti. Hükümdar bir kimse için böyle davranıyorsa onun kurtulması nadirdir!

Kölelerin beni gözaltında tutmaya başladıkları gün Cuma idi. Yüce Allah'ın yol gösterişi ve sezdirisi ile o gün 33 bin kere:

"Hasbunallâh ve ni'melvekîl" âyetini okudum,³⁷ yani;

"Bize Allah yeter! Ve O ne güzel vekildir." diyordum. O salonda yatıyordum artık. Beş gün boyunca art arda oruç tuttum. Her gün *Kur'an*'ı hatmediyor, akşamleyin sade suyla orucumu açıyordum. Beş günün bitiminde oruca ara verdim. Sonra dört gün arka arkaya tuttum. Şeyh efendi öldürüldü ve ben kurtuldum!

Vazifeden Ayrılışım, Dünyadan El Etek Çekişim

Bir süre sonra kadılık görevini bırakarak nice keramet sahibi, dünyaya değer vermeyen takva ehli, çağının yegâne adamı, büyük bilgin Şeyh Kemâleddîn b. Abdullah Gârî'nin hizmetine girdim. Bu adamda tanık olduğum olağanüstü hâlleri daha önce anlatmıştım. Kendimi o şeyhin hizmetine adadıktan sonra tüm servetimi yoksullara dağıttım. Şeyh efendi bazen 10 gün, bazen de 20 gün arka arkaya oruç tutuyordu; hiçbir şey yemeden! Ben de onun yaptığını yapmak istedim ama razı olmadı; Allah'a ibadet ederken nefse yumuşak davranmak gerektiğini söyledi ve şöyle dedi:

"Binitini hızlı sürüp dostlarından önde gidenler hem fazla yol almaz hem de binitinin canını çıkarır!"

Yanımda kalan eşya ve mal-mülkten dolayı benliğimde uyuşukluk belirmediğini düşünerek az-çok ne varsa hepsini elimden çıkardım. Sırtımdaki giysiyi bir yoksula verip onun libasına büründüm. O şeyhin sohbetlerine 5 ay devam ettim. O sıralarda hükümdar Dihlî'de değildi, Sint eyaletinde bulunuyordu.

Hükümdarın Beni Tekrar Göreve Çağırması, Dönmeyi Reddedişim ve İtikâfa Girişim

Hükümdar dünya işlerini bir kenara attığımı duyunca Sîvesitân³⁸ eyaletinde bulunduğu sırada beni çağırdı. Fakir bir derviş kıyafetinde onun huzuruna çıktım. Bana nazik bir şekilde seslenerek tekrar göreve başlamamı rica etti. Teklifini kabul etmedim ve Hicaz'a; kutlu topraklara gitmek için izin istedim. Gereken izni aldıktan sonra yola çıkıp hicrî yediyüzkırkiki senesinin Cumâdessâniye ayının sonlarında³⁹ Melik Beşir Zaviyesi diye bilinen tekkede mola verdim. Recep ayının başlarından Şaban'ın 10'una kadar orada ibadet ettim. Beş gün art arda oruç tuttum hiçbir şey yemeden. En sonunda iftarımı herhangi bir katık olmadan azıcık pirinçle yaptım. Her gün Yüce Kitabımız *Kur'an*'ı okuyor, geceleri gücüm yettiğince teheccüd [=gece namazı] kılıyordum. O hâle geldim ki yemek yiyince zahmet çekiyor, yemeyince rahat ediyordum. Bu şekilde 40 gün geçti. Sonra ikinci defa beni yanına çağırttı sultan.

Hükümdarın, Elçi Olarak Çin'e Gitmemi Emretmesi

Kırk gün tamamlandığında hükümdar bana koşumları mükemmel bir at, cariyeler, köleler, elbiseler

ve para göndererek yanına çağdırttı. Böylece onun gönderdiği elbiselere büründüm, saraya doğru yola koyuldum. Kendimi ibadete adadığım sırada giydiğim içi astarlı mavi pamuk cübbeyi çıkarıp sultanın gönderdiği hil'atı giyince nefsimi ayıpladım, alçak buldum ruhumu! O cübbeye ne zaman baksam iç dünyamda bir ışık parlardı. Denizde gâvurların soygununa uğrayıncaya kadar o cübbe hep yanımdaydı. Huzuruna çıktığımda hükümdar bana her zamankinden fazla iltifat ederek şöyle dedi:

"Biliyorum sen gezip tozmayı seversin! Bu yüzden seni Çin hükümdarına elçi göndermek üzere çağdırtmıştım!"

Seyahat için gerekli hazırlıkları yaptım. Hükümdar isimlerini daha sonra anacağım kişileri de yanıma katmıştı.⁴⁰

Çin'e Hediye Gönderilmesinin Sebebi, Benimle Beraber Gidenler ve Söz Konusu Hediyeye Dair

Çin hükümdarı, Hint hükümdarına yüz köle ve cârîye; yüzü Zeytûn, yüzü de Hansâ şehirlerinde üretilen cinsten beş yüz top kemha kumaşı, beş batman misk, inci işlemeli beş kat giysi, beş adet simli ok tirkeşi, beş adet kılıç göndererek evvelce bahsettiğimiz Karâcîl dağının eteğinde; Çin halkının ziyaretgâhı olan ve Müslüman askerler tarafından ele geçirilerek yağmalanan Semhel'de bir putevi inşasına izin verilmesini rica etti.

Bu hediyeler yığın yığın getirildikte hükümdar şu mealde cevap yazdı:

"İslâm dininde bu teklifin onaylanmasına imkân yoktur! İslâm toprağında ancak cizye verenlerin kilise yapmalarına müsaade edilir. Sen de cizye vermeye yanaşırsan putevi yapımı için izin verebiliriz! Kurtuluş hidâyete uyanlarındır."

Bu sözlerinden sonra Çin hükümdarının gönderdiği hediyelere karşı daha kıymetlilerini gönderdi. Bunları şöyle sayabiliriz:

Eyeri, üzengisi vs. koşum takımını mükemmel yüz adet cins at, yüz erkek köle, dans ve şarkıda uzman yüz Hindu cârîye, bayramiye⁴¹ adıyla bilinen ve her biri yüz dinar değerinde güzellikte benzersiz yüz kat pamuk elbise, cüzz⁴² diye bilinen ve dört-beş renkli iplikten dokunan ipekli kumaşlardan yüz top; yüz parça salâhiye kumaşı, yüz parça şîrînbâf kumaşı,⁴³ yüz top şânbâf kumaşı; yüzü siyah, yüzü beyaz, yüzü kırmızı, yüzü yeşil ve yüzü mavi olmak üzere tam beşyüz top ince keçi tüyünden yapılan bir cins kumaş; yüz parça Anadolu keteni, yüz kısa bürümcek elbise, bir serâçe [=çit],⁴⁴ altı özel kubbe, dört adet altın savaş pıtrağı, beş adet gümüş kaplı savaş pıtrağı, ibrikleriyle beraber dört altın leğen, altı gümüş leğen, hükümdar için on sırmalı giysi, biri cevâhîrle bezeli olmak üzere kendi serpuşlarından on adet, yine biri inci ile bezenmiş on sırmalı tirkeş; birinin kını mercan taşlarıyla bezenmiş on kılıç, mücevherle süslü bir çift eldiven ve onbeş genç köle!

Hükümdar bu hediyeleri götürmek üzere büyük bilginlerden Zencânlı Emir Zahîruddîn'le genç hizmetkâr Kâfûr Şurbedârî'yi yanıma kattı. Hediyeler Kâfûr'a teslim edildi. Hükümdar, Heratlı Emir Muhammed kumandasındaki 1000 kişilik bir süvari birliğine, gemiye bineceğimiz yere kadar bizi koruma görevi verdi. Tursî adlı birinin başkanlığındaki onbeş kişilik Çin heyeti, yanlarında 100

kadar hizmetçiyle hareket ettiğinde biz de onlarla beraberdik.

KIRKYEDİNCİ BÖLÜM

DİHLÎ'DEN KİNBÂYA'YA DOĞRU

Kırkyedinci Bölüm Notları

Bir yığın asker eşliğinde büyük bir kabile oluşturarak yola çıktık. Hükümdar, ülkesinin sınırları içinde yolculuk yaparken [her konakta] güzelce ağırlanmamızı emretmişti. Seyahatin başlangıcını hicrî yediyüzkırk üç yılı Safer ayının onyedisi olarak belirlediler.¹ Çünkü Çinliler yolculuk için ayın ikinci, yedinci, onikinci, onyedinci, yirmiikinci ve yirmiyedinci günlerinden birini tercih ediyorlardı.

İlk olarak Dihlî'den 2,33 fersah uzaklıkta bulunan Tilbet'te [=Tilpet] mola verdik.² Oradan Avu'ya vardık. Sonra Hîlû'da konakladık. Sonra Beyâna'ya³ vardık. Burası gayet güzel ve geniş bir şehirdir. Çarşıları şendir. Şehrin ana câmiinin mimarîsi şahanedir. Duvarları ve çatısı taştan. Şehir emiri Muzaffer b. Dâye'nin annesi, sultanın dadısıdır. Ondan önceki adam, evvelce anlattığımız nüfûz sâhibi beylerden İbn Ebi'r-Recâ Melik Mücîr idi. Bu adam Kureyş kabilesinden geldiğini savunuyordu. Son derece kıyıcı ve zorba olan Melik Mücîr, bu şehrin ahalisinden nicelerini öldürmüş nicelerine de işkence yaparak çeşitli organlarını kesmiştir. Ahaliden güzel yüzlü birini el ve ayakları kesilmiş bir hâlde evinin hayatında otururken gördüm.

Anlatılanlara göre sultan bir gün şehre uğrayınca halk Melik Mücîr'den şikâyetçi olmuş. Bunun üzerine hükümdar onu yakalatıp boynuna halka taktırmış. Adamı divanda vezirin huzuruna oturtmuşlar. Ahali peş peşe gelerek şikâyetlerini yazılı olarak bildirmiş. Hükümdar şikâyetçilerin gönüllerinin hoş edilmesini emredince onlara para verilmiş. Daha sonra da zalim Melik Mücîr öldürülmüş.

Şehrin ileri gelenlerinden biri de Zübeyr İbnü'l-Avvam'ın –Hak Teâlâ ondan razı olsun– soyundan gelen büyük fıkıh bilgini İzzeddîn Zübeyrî'dir. Ben Kâliyûr'da [=Gwalyor] A'zam Melik diye bilinen İzzeddîn Benetânî'nin⁴ yanında onunla görüşmüştüm.

Beyâna şehrinden çıkarak Kovil⁵ beldesine vardık. Burası yemyeşil bağlık bahçelik şirin bir şehirdir. Buradaki ağaçların çoğu anbâdır [=mango]. Şehir dışında geniş bir alanda mola verdik. Orada İbn Tâcülârifin diye bilinen ermiş Şeyh Şemseddîn ile buluştuk. Bu adam, görme nimetinden mahrum bir ihtiyardır. Daha önce anlatıldığı gibi Şeyh Şemseddîn hükümdar tarafından hapsedilerek zindanda can vermiştir.

Kovil Şehri Civarında Tanık Olduğumuz Bir Çarpışma

Kovil [=Kuvil; Aligerh] şehrine vardığımızda bir grup Hindunun yedi mil uzaklıkta Celâlî şehrini⁶ kuşattıkları haberi geldi. Bunun üzerine Celâlî şehrine doğru yola koyulduk. Hinduların, şehir halkıyla dehşetli bir mücadeleye giriştiklerini, ahalinin handiyse tamamen telef olduğunu gördük. Gâvurlar henüz bizi farketmemişti. Biz gümbür gümbür hücum ettiğimiz vakit gelişimizden haberdar oldular. Onlar bin kadar süvari ile üçbin piyadeden oluşmaktaydı. Hepsini kılıçtan geçirdik, atlarını ve silâhlarını aldık. Bizimkilerden yirmiüç süvari, elli beş piyâde şehit oldu. Kendisine hediye teslim edilmiş olan sakı Kâfûr da şehitler arasındaydı. Durumu sultana bildirerek cevabı bekledik.

O sıralarda çevredeki yüksek sarp tepelerden inen Hindular Celâlî şehrinin civarına baskınlar düzenlemekteydiler. Savunmada ahaliye yardım amacıyla arkadaşlarımız her gün yöre emirinin yanında, at sırtında düşmana karşı akın ederlerdi.

Esir Edilişim, Kurtuluşum, Daha Sonra Yüce Allah'ın Bir Veli Kulu Aracılığıyla Başka Bir Dertten Yakayı Sıyrışım

İşte o günlerde bir grup arkadaşla atlarımıza binmiş, mevsim sıcak olduğundan biraz şekerleme yapmak için bir bostana girmiştik ki ansızın bir feryat işittik! Tekrar atlandık, Celâlî köylerinden birine hücum eden Hindu eşkıyasının peşine düştük. Sıkı bir takipte bulunmak istedik ama önümüzdekiler öteye beriye dağıldılar! Arkadaşlarımız da onları bulmak için etrafa yayıldılar. Ben beş kişiyle kaldım. Civardaki korudan bir grup süvari ve piyade birden üzerimize hücum etti. Gayet kalabalıklardı. Kaçtık; içlerinden yaklaşık on kişi benim ardıma düştü. Diğerleri döndüyseler de üçü hiç peşimi bırakmıyordu. Önümde bir yol yoktu ve arazi kayalıktı. Bu yüzden hayvanımın ön ayakları çakıltaşlarına gömüldü. Ben aşağı indim. Atın ön ayaklarını kurtardıktan sonra tekrar bindim.

Hindistan'da insanlar iki kılıç kuşanır. Biri rikâbî [=üzengilik] adını taşır ve eyerde asılı durur. Diğeri de tirkeşte tutulur. Altınla süslenmiş rikâbî kılıcım düşünce onu almak için attan indim. Kılıcı alıp kuşandım ve yine hayvana bindim. Düşman peşimdeydi hâlâ. Nihayet büyücek bir çukur kenarına varıp içine indim. Bundan sonra beni izleyen Hindulardan hiçbirini görmedim.

Neden sonra etrafı ulu ağaçlarla çevrili, tam ortasından yol geçen bir vadiye indim. Vadinin nerede son bulunduğunu bilmeden hep yürüdüm, yürüdüm. Ansızın ellerinde yaylarla, kırk kadar Hindu çevremde türeyip beni kuşattı! Kaçma teşebbüsünde bulunursam bir anda üstüme ok yağdıracaklar diye korktum. Üzerimde zırh yoktu. Kendimi yere atarak tutsaklığı kabul etmek zorunda kaldım. Hindular böyle yapanları öldürmezler. Beni kısıkrak yakalayarak cübbem, donum ve gömleğim hariç nem varsa hepsini aldılar! Beni evvelâ demin bahsettiğim koruya, sonra da ağaçlar arasında bir gölet kenarına götürdüler; orada oturuyorlarmış. Bana maş verdiler. Maş, burçaktan yapılan ekmektir. Bundan yedim ve su içtim. Onların yanında iki Müslüman vardı. Bana Farsça seslenerek nereden gelip nereye gittiğimi sordular. Onlara bir şeyler söyledim ama hükümdar tarafından görevlendirildiğimi gizledim. Bu iki Müslüman:

"Ya bunlar ya diğerleri mutlaka seni öldürürler! Ama şunu bilesin; karşıdaki adam onların başıdır!" deyip bir adam gösterdiler bana. Müslümanların tercümanlığıyla o adama selâm verdim, yumuşak konuştum. Adam, başıma üç kişi dikti. Bunlardan biri epey ihtiyardı, diğeri onun oğluydu. Üçüncü adam şeytanî bir zenciydi; bana söyledikleri sözlerden, idam edileyim diye emir aldıklarını anladım.

O gün akşamüstü beni bir mağaraya götürdüler. Hak Teâlâ heriflerden zenci olanını sıtmaya düşürdü! Adam tir tir titremeye başlayıp ayaklarını üzerime koydu. Yaşlı adamla oğlu uyudular. Sabahleyin aralarında bir şeyler fısıldaşıp hep beraber havuza gitmek üzere beni dürtüklediklerinde öldürme niyetinde olduklarını anladım! Yaşlı adama dil döktüm, kalbini merhamet duygularıyla fethetmeye çalıştım. Nihayet bana acıdı. Kaçarsam arkadaşlarının onu sorumlu tutmaması için gömleğimin iki kolunu kesip ona verdim! Öğleden sonra havuz tarafından sesler işittik. Yanımda bulunan haydutlar konuşanların kendi arkadaşları olduğunu sanarak "kalkıyoruz" anlamında bana işaret verdiler. Oraya vardığımızda başka adamlar gördük. Onlar yanımdaki haydutlara "gelin" diye

işaret verdiler ama berikiler kabul etmediler. Nihayet üçü karşıma oturarak taşıdıkları ipi yere koydular. Bu sırada onlara bakıyor, kendi kendime;

"Beni bu iple bağlayıp öldürecekler!" diyordum. Bir an böylece oturdum. Beni esir eden gruptan üç kişi yanaşınca karşımdakiler onlara bir şeyler söylediler. Şu kadarını anlamıştım:

"Niçin onu öldürmediniz?" Yaşlı adam, sıtmaya tutulmuş arkadaşını göstererek güya onun hastalığı yüzünden idam emrini infaz edemediklerini bildirdi. Karşımda dikilen üç adamdan biri aydınlık yüzlü bir delikanlıydı. Bana seslendi:

"Seni serbest bırakmamı ister misin?" Cevap verdim:

"Evet isterim!"

"O hâlde serbestsin!"

Üzerimdeki cübbeyi ona verdim. O da sırtındaki çift argaçlı eski elbiseyi bana verdi ve yolu gösterdi. Böylece yürümeye başladım. Onların fikir değiştirip tekrar beni yakalamalarından endişe ediyordum. Hemen bir sazlığa girerek güneş batıncaya kadar oraya sindim. Sonra çıkıp gencin gösterdiği yola girdim. Bu yol beni bir suya ulaştırdı. İçtim ve gecenin üçte birine kadar hiç durmadan yürüyerek ulu bir dağa varıp eteğinde uyudum. Sabahleyin gün ağarırken tekrar yola düşüp kuşluk vaktinde yer yer mugaylan ve sedir ağaçları bulunan taşlık bir tepeye ulaştım. Sedir [=köknar] ağacının meyvesini devşirip yedim. Bu ağaçların dikenlerinden ötürü kolumda meydana gelen yaraların izleri hâlâ bellidir!

Bu tepeden aşağı inip pamuk ekili bir araziye yöneldim. Orada keneotu çalıları bulunuyordu; civarda bâin denilen türden bir kuyu vardı. Bâin, taşla örülmüş geniş kuyuya denilir. Bu kuyuya merdivenle inilerek kaynağa varılır. Bir kısmının etrafında taş kubbelere, yükseltile ve oturma mekânları bulunur. Hükümdar ve emirler susuz yollara böyle kuyular yaptırmak konusunda sanki birbirleriyle yarış etmektedirler. Gördüğümüz kuyuların bir kısmını ilerde anlatacağım. Bâine ulaşıncaya hemen su içtim. Orada birinin yıkarken düşürdüğü taze hardal dallarını bularak bir kısmını yedim, bir kısmını da sakladım. Sonra bir keneotu çalısının altında uykuya daldım.

Bu esnada 40 kadar zırhlı süvari gelip bâinden su içti. Bir kısmı tarlaya girdiyse de sonra hep beraber gittiler. Hak Teâlâ beni korudu, onlara göstermedi. Daha sonra elli civarında silâhlı adam gelerek bâine indi. Onlardan biri karşımdaki ağacın altına geldiyse de beni farketmedi. Ben de hemen pamuk tarlasına girerek günün geri kalan kısmını orada geçirdim. Silâhlı adamlar bâinin yanında kalarak elbiselerini yıkadılar, birbirleriyle şakalaştılar. Geceleyin sesler tamamen kesildiğinde onların ya geçip gittiklerini yahut uyuduklarını düşünerek pamuk tarlasından çıktım. Ay ışığı ile aydınlıktı etraf. Atların izini takip ederek üzerinde kubbe bulunan diğer bir bâine vardım. İndim su içtim, yanımda bulunan hardal tanelerinden atıştırdım. Sonra kubbeye girdiğimde ortasının, kuşların topladığı otlarla dolu olduğunu gördüm. Oracıkta uyuyakaldım. Otlar arasında bir hayvanın kımlıdadığını hissederek onu yılan sandım ama öylesine yorgundum ki endişelenmeye bile fırsatım olmadı!

Sabahleyin tan yeri ağarırken geniş bir yola girdim. Bu yolun ucu harap bir köye varıyordu. Daha

sonra başka bir patıkaya girdim. Burası da bir köye varıyordu. Böylece aradan günler geçti. Nihayet etrafı ağaçlarla çevrili bir göletin kıyısına ulaştım. İçi ev gibiydi bu ağaçların. Havuzun çevresinde ayrıkotu ve benzeri bitkiler vardı. Yüce Allah tarafından beni insanlı, şenlikli bir yere götürecek herhangi biri gönderilinceye kadar orada dinlenmek istedim. Ama yorgunluğumu atınca öküz izleriyle dolu bir patıkaya saptım. Üzerinde semer ve tırpan bulunan bir boğa gördüm kenarda! Bu yolun Hindu köylerine gittiğini sezerek başka bir yola saptım. Böylece harap bir kasabaya vardım. Orada gördüğüm iki siyah adamdan çok korktum. Ağaçların altına çömelip gece olunca köye sızdım.

Köyde, yaklaştığım evin odalarından birinde Hintlilerin erzak saklamak için yaptırdıkları kocaman, derin mi derin küpe benzer bir bölme buldum. Tam altında insanın sığacağı kadar iri bir delik vardı; içeri aktım. Küpün ortasında biraz saman vardı. Başımı orada bulduğum taşla koyup uyudum. Üstte bir kuş geceleyin sık sık kanat çırpıyordu. Hayvan benden korkmuştu galiba; iki korkak bir küpte geceledik!

Esir düştüğüm Cumartesi gününden bu yana yedi gün geçmişti böylece. Yedinci gün mamur bir Hindu kasabasına ulaştım. Orada bir gölet ve sebze bahçeleri vardı. Karnım açtı, yemek istedim ama vermediler. Bir kuyunun kıyısında bayırturpu yaprakları buldum ve yedim. Nihayet kasabaya girdim. Birkaç Hinduya rastladım, reisleri beni yanına çağırdıysa da gitmeyip yere oturdum. İçlerinden biri yalın kılıç yaklaşmış işimi bitirmek için hamle ettiyse de çok yorgun olmamdan ötürü dönüp bakmadım bile! Üstümü aradı, bir şey bulamadı. Gömleğimi aldı. Bu giysinin kollarını kesmiş, benim başımda görevli olan yaşlı adama vermiştim daha önce.

Sekizinci gün yükseldiğinde yanıyordum susuzluktan! Bir damla içecek yoktu. Eski, harap bir köye gidip orada çevreyi araştırdım ama gölet bulamadım. Oysa halk yağın yağmur sularının toplanması için küçük havuzlar yapardı; sene boyunca buralardan faydalanırdı. Nihayet takip ettiğim yol beni bir kuyuya ulaştırdı. Burası taşla döşenmemiş bir su kaynağıydı. Kuyunun üstünde ottan örülme bir halat vardı ama suyu çekecek bakraç yoktu. Başımda bulunan kumaş parçasını ipe bağlayıp kuyuya sarkıttım; biraz su emdirdim. Kumaşın emdiği su bana yetmedi. Pabuçlarımdan birini ipe bağlayarak aşağı sarkıttım, tekrar su çektim. Yine suya kanamadığımdan ikinci defa saldırmam! İp koptu, pabuç kuyuya düştü. Durmadım, öbür papucu kullandım içimdeki ateş sönene kadar içtim.

Daha sonra papucu ikiye ayırıp üst kısmını kuyunun ipi ve civarda bulduğum yama parçalarıyla ayağıma tutuşturdum. Ben bunları bağlamakla uğraşırken bir yandan da ne yapacağım diye düşünürken ansızın karşıma biri çıktı!

Adama dikkatli baktığımda simsiyah olduğunu gördüm. Elinde ibrik ve baston, omuzunda bir dağarcık vardı. Bana selâm verdi, selâmını aldım. Farsça seslendi:

"Çi kesi?" Yani sen kimsin diye soruyordu. Cevap verdim:

"Ben yolunu kaybetmiş şaşkın biriyim!" O da:

"Ben de öyleyim!" dedi. İbriği yanındaki ipe bağlayarak kuyudan su çekti, içmek istedim.

"Hele sabret!" diyerek dağarcığını açtı. İçinden biraz pirinçle bir avuç kavrulmuş siyah nohut çıkardı. Hemen yemeğe başladım. Üzerine su içtim. Adam abdest alıp iki rekât namaz kıldı. Ben de abdest alıp namaz kıldım. Bana döndü, ismimi sordu,

"Adım Muhammed!" dedim. Ben de ona adını sordum:

"Kalb-i Fârih!" cevabını verdi. Bu cevaba pek sevindim, ismini hayra yordum.

"Bismillah! Haydi benimle yola koyulsana!" dedi. Peki diyerek biraz yürüdüm onunla. Sonra azalarımnda ciddi bir bitkinlik hissettim, doğrulamayıp çöktüm.

"Ne oldu?" diye sorunca,

"Seninle görüşmeden önce yürüme gücüm vardı ama şimdi hiç mecâlim kalmadı!" dedim.

"Sübhânallah! Gel boynuma bin!" deyince:

"Sen çelimsiz, aruk birisin beni kaldırmaya gücün yetmez!" diye karşılık verdim ama:

"Hak Teâlâ bana kudret verir! Gel bin!" dedi. Boynuna çörelendim. Bana tavsiyede bulundu:

"Hasbunallah ve ni'mel vekîl [=Bize Allah yeter! O ne güzel vekil] âyetini⁷ hep oku!"

Bu âyeti art arda okumaya başladım. Bir zaman sonra gözlerim kapandı. Yere bırakıldığımı hissedince uyandım. O adam yoktu. Kendimi insanların yaşadığı mamur bir köy yakınında buldum. Yanaştığımda oranın bir Hint köyü olduğunu, yöneticisinin de Müslüman olduğunu farkettim. Halk benim geldiğimi bildirince reis yanımda dikildi.

"Bu köyün adı nedir?" diye sorduğumda,

"Tâcbûra!"⁸ cevabını verdi. Burası arkadaşlarımın bulunduğu Kovil beldesinden 2 mil uzaktaydı. Reis beni evine götürerek sıcak yemek ikram etti ve yıkandı. Bu arada bana şöyle dedi:

"Kovil karargâhı askerlerinden Mısırlı bir Arabın emanet ettiği elbise ve sarık var yanımda!" Ben de:

"Onları bana getir, ordugâha varıncaya kadar giyeyim!" dedim. Bu elbise ve sarık getirildiğinde baktım ki Kovil'deyken o Araba hediye ettiğim elbise ve sarık! Hayret ettim. Beni omuzunda taşıyan adamı düşündüm. Birinci kitapta bahsettiğimiz Allah dostlarından Ebû Abdullah Mürşidî'nin:

"Hint ülkesine gideceksin! Orada kardeşim Dilşâd ile görüşeceksin. Seni içinde bulunduğun sıkıntıdan kurtaracak!" sözünü hatırladım.⁹ Öyle ya, onun ismini sorduğumda Kalb-i Fârih cevabını vermişti. Bu tamlamanın Farsça karşılığı Dilşâd idi [=huzurlu gönül]. Bu adam, Ebû Abdullah Mürşidî'nin görüşeceğimi haber verdiği adamdı. Ve kendisi de Allah dostlarındandı! Ama ben onun beraberliğinden fazla yararlanamamış, sadece demin andığım kadar nasiptar olmuşum.

O gece Kovil'deki dostlarıma sağ salim olduğumu bildiren bir mektup gönderdim. Onlar yanıma gelirken bir at ve elbise getirdiler, beni görmekten memnun oldular. Sultandan onlara cevap gelmiş, Kâfûr'un yerine Sünbül Câmedâr adlı bir genç gönderilmişti. Sultan yola devam etmemizi emrediyordu. Arkadaşlarımın, başımdan geçen macerayı sultana yazdıklarını ve Kâfûr'un şahadetinden ötürü bu seferi uğursuz saydıklarını öğrendim. Onlar geri dönmeyi düşünmüşlerse de

sultanın kesinlikle yola devam edilmesi doğrultusundaki fermanını görünce ben de aynı kanıya vardım. Kararım kesinleşti. Oysa arkadaşlarım bana çıkışıyordu:

"Bu seyahatin başlangıcında neler olduğunu gördün! Hükümdar sana bir şey demez, mazeretini kabul eder. Ya sultanın yanına dönelim veya cevabı gelinceye kadar bekleyelim!" Ama ben şöyle karşılık verdim:

"Beklemeye imkân yok! Zaten nerede olursak olalım cevabı alırız!" Kovil şehrinden hareket ettik, Bûrcbûra'ya¹⁰ vardık. Orada şirin bir tekkede göbeğinden aşağıya peştamal sarıp vücudunun diğer taraflarını çıplak bırakmasından ötürü Uryân Muhammed adıyla bilinen huyu güzel, yüzü aydın bir şeyhe geldik. Bu adam, Mısır'ın Karâfe Kabristanı'nda oturan adaşı Uryân Muhammed'in müritlerindendi.

Şeyh Uryân Muhammed'in Hikâyesi

Bu adam Hak Teâlâ'nın dostlarından. Kendini bir köşeye atmış, beline tennûre sarmıştır. Vücudun göbekten aşağı kısmını örten peştamala tennûre denilir. Anlatılanlara göre yatsı namazını kıldıktan sonra tekkede o günden arta kalan yemeği, katığı ve suyu çıkarıp kimsesizlere dağıtır, kandilin fitilini koyar; böylece ne yiyip içtiği kimse tarafından bilinmeden sabahlar. Ama gün ağarırken müritlerine mutlaka ekmek ve bakla sunar. Bu âdetini hiç bırakmamıştır. Ekmekçi ve baklacılar birbirleriyle yarışa yarışa onun tekkesine koşarlar. Şeyh efendi, dervişlere yetecek miktarda yiyeceği onlardan alır, kimden alışveriş yaptıysa ona "otur" der, ikramda bulunur. Adam, az yahut çok şansı neyse onu alır şeyhten.

Şeyhin hikâyelerinden biri de şudur:

Tatar hükümdarı Kazan ordusuyla Şam'a ulaşıp kale hariç tüm Dımaşk'ı fethedince Melik Nâsır müdafaa için askerleriyle yola düştü.¹¹ Her iki tarafın orduları şehre iki günlük mesafede, Kaşhab adlı mıntıkada karşılaştı. O sıralarda Melik Nâsır henüz gençti. Savaşa ve çatışmalara alışkın değildi. Yanı başındaki Şeyh Uryân atından indi. Bir halkayı tuttu, Melik Nâsır'ın atının ayağına geçirdi; Nâsır'ın gençliği ve tecrübesizliği sebebiyle vuruşma esnasında geri çekilip Müslümanların hezimetine sebep olmamasını istiyordu. Melik Nâsır savaşa iyi direndi. Tatar ordusu feci bir yenilgiye uğradı, büyük bir kısmı öldürüldü, birçoğu da üzerlerine açılan bendin suları altında boğuldu. Zaten bu olaydan sonradır ki Tatar taifesi İslâm ülkelerine saldırma cesaretini bir daha bulamamıştır. İşte Şeyh Uryân Muhammed'in mürîdi olan Uryân Muhammed küçük yaşta olmasına rağmen bu olay esnasında orada bulunduğunu bana anlatmıştır.

Bûrcbûra'dan Âb-ı Siyâh¹² denilen bir su kıyısına vardık. Oradan Kınave [=Kannûc, Kanave]¹³ şehrine vardık. Burası gayet büyüktür, binalarının mimarîsi pek güzeldir ve iyi korunmaktadır. Yiyecek ve içecek maddeleri ucuz. Bol bol şeker üretimi yapılıyor. Dihlî'nin şekeri buradan geliyor. Şehrin etrafı muazzam surlarla çevrili. Daha önce anlatıldı burası.

Şeyh Muînuddîn Bâharzî bizi ağırladı. Şehir emiri, Kisra şehrinin sahibi Behrâmcûr [=Behramgor] soyundan gelen Bedeşânlı Fîrûz'dur. Kınave şehrinde Evlâd-ı Şeref Cihân diye bilinen dindar ve güzel ahlâklı bir cemaat var. Onların atası Devletabad şehrinin başkadısıymış. Hint ülkesinin önderliği bu iyiliksever, cömert adama varıp onda düğümleniyormuş.

Başkadı Şeref Cihân'ın Hikâyesi

Anlatılanlara göre Şeref Cihân bir defasında kadılıktan azledilir, düşmanlarından biri ondan 10 bin dinar alacağı olduğunu iddia ederek yeni kadıya başvurur. Adamın elinde bir belgesi olmadığından Şeref Cihân'a yemin ettirmek istediğini bildirdirir. Böylece yeni kadı onu çağırır. Şeref Cihân, tebliğ memuruna:

"Hakkımda ne iddia ediyor?" deyince memur:

"10 bin dinar vereceğin varmış!" der. Şeref Cihân parayı kadı efendinin huzuruna gönderir. Para davacıya verilir. Sultan Alâeddîn bu olaydan haberdar olunca meseleyi enine boyuna araştırır. Sonuçta davanın haksız yere açıldığı anlaşılır. Böylece Hükümdar, Şeref Cihân'ı yeniden kadılığa tayin eder ve ona 10 bin dinar verir.

Kınavc şehrinden üç gün kaldık. Bu sırada hükümdardan bir cevap geldi benimle ilgili:

"Eğer falanca adamın nereye yittiği, ne olduğu belli olmazsa, onun yerine Devletabad kadısı Vecîhülmük gitsin!"

Kınavc şehrinden çıktık; Henavl, Vezîrbûr, Becâlısa konaklarından geçerek Mavrî şehrine vardık. Burası küçük bir belde ama çarşıları şen ve kalabalık. Orada Ferganalı Haydar adıyla tanınan yaşlı Şeyh Kutbeddîn ile görüştüm. Hastaydı. Bana yolluk olarak arpa ekmeği verdi, hayır dualar etti. Yaşının 150'den fazla olduğunu söylüyordu. Arkadaşları şeyhin art arda iftar etmeden oruç tuttuğunu, bir köşeye çekilip hep ibadet ettiğini söylediler. Halvet köşesinde kırk gün kalıyor, günde bir tane hurma yiyormuş. Dihlî'de Şeyh Burkuî'nin¹⁴ kırk hurmayla halvete girip kırk gün kaldıktan sonra çıktığında, onüç hurmanın arttığını gördüm ben!

Mavrî'den çıkıp Marh şehrine vardık.¹⁵ Burası muazzam bir şehir, son derece sağlam duvarları var. Ahalinin büyük çoğunluğu İslâm hâkimiyetini kabul edip korunan gâvurlardan [=zimmîler] oluşuyor. Orada başka yerde eşi benzeri olmayan çok lezzetli buğday yetişiyor. Dihlî'nin buğdayı buradan gider. Bu tahıl, iri ve uzun tanelidir. Rengi sapsarıdır. Sade Çin'de gördüm bunun gibisini. Marh şehri Hint uruklarından Mâlava'nın [=Malva]¹⁶ elindedir. Bu kabilenin üyeleri iri gövdeli, uzun boylu ve yakışıklıdır. Kadınları da dikkat çekici bir güzelliğe sahip. Onlar baş başa kalındığında iyi eğlendirmek, beraberlik lezzetini en yüksek düzeyde yaşatmak niteliği ile ünlenmişlerdi. Marhata¹⁷ ve Zîbetülmehel [=Maldiv Adaları]¹⁸ kadınları da böyledir.

Bundan sonra küçük bir kasaba olan Alâbûr¹⁹'a [=Alapur] gittik. Buranın halkının çoğu cizye veren gâvurlardan oluşur. Buradan bir günlük mesafede Katam isminde bir gâvur hükümdarı Cenbil'i yönetmektedir. Bu adam Keyâlîr [=Gwalyor] şehrini kuşattıysa da daha sonra öldürülmüştür.

Katam'ın Hikâyesi

Bu gâvur hükümdar daha önce Cûn [=Cumna; Yamuna] ırmağı kıyısında pek çok köye ve ekili araziye sahip Râberî [=Rapri] şehrini kuşatmış. Şehrin emiri, Hattâb Afganî adında biriydi. Katam,

kendi gibi gâvur olan ve Sultân-bûr'u [=Sultanpur] payitaht edinen Racû isimli hükümdardan yardım aldı. İkisi birden Râberî'yi sıkıştırınca Emir Hattâb, sultandan yardım istedi. Fakat söz konusu şehir, payitaht Dihlî'den kırk gün uzakta bulunduğu için beklenen yardımın gelmesi bir hayli gecikti. Emir Hattâb düşmanın bir zafer elde edeceği endişesiyle 300 Afgan, 300 köle, 400 de diğerlerinden oluşan hatırı sayılır bir kuvvet topladı. Bu askerler sarıklarını hayvanlarının boyunlarına sardılar. Hint ülkesinde oturanlar Hak Teâlâ yolunda can vermek isteyince böyle yaparlar. Hattâb, önce kendi kabilesiyle ileri atıldı, diğerleri de onları takibetti. Günün erken saatlerinde şehir kapısını açıp yaklaşık onbeş bin kişiden oluşan gâvur ordusuna ansızın hücum ederek zafere ulaştılar. Katam ile Racû'yu kısıkvrak yakaladıktan sonra kesik başlarını sultana gönderdiler. O hâdisede gâvur taifesinden sadece tabanları yağlayıp kaçanlar kurtulabildi.

Alâbûr [=Alâpur] Emirinin Şehit Oluşu

Alâpur emiri, hükümdarın kölelerinden Habeşli Bedr idi. Bu adam cesaretiyle halk deyişlerine geçmişti. Gözünü budaktan sakınmaz, tek başına gâvur saflarına dalar, ansızın yaptığı baskınlarla kimini öldürür kimini esir alırdı. Bu yüzden şöhreti her tarafa yayıldı, kâfirler onun korkusuyla yaşar oldular.

Bu adam iri cüsseli, uzun boylu ve pek iştahlıymış. Bir oturuşta bir koyunu afiyetle midesine indirdiği gibi Habeş asıllıların töresi gereğince yemekten sonra 1,5 ratl yağ içermiş; böyle diyorlar. Bu Habeşli yiğidin aynı kendi gibi cesur, aslan yürekli bir oğlu varmış. Bir gün yanına bir grup kölesini alan Bedr, kâfir kasabalarından birine baskın düzenler. Ansızın atı tökezleyip ikisi beraber çukura yuvarlandıklarında köylüler etrafına toplanırlar. İçlerinden biri kattâra denen âletle bizim cengâvere feci bir hamle indirir. Kattâra, saban demirine benzeyen madenî bir âlettir. El boydan boya içine sokulunca kolu sarar, zırh vazifesi görür. Ön kısmı iki arşın uzunluğundadır. Şiddetli vurulunca insanı öldürür! Köylü adam kahraman emiri bu demirle öldürmüştü.

Ama Bedr'in köleleri iyi savaşmışlar, köyü yerle bir edip direnen erkekleri kılıçtan geçirerek kadınları ve çocukları esir almışlar. Bedr'in çukura yuvarlanan atı sağ salim doğrulunca cengâverin oğluna götürülür. İlginç bir rastlantı; oğul aynı ata binerek Dihlî'ye hareket eder ve gâvur tayfasıyla yaptığı bir savaşta can verir. Sadık at, geri dönüp sahibinin arkadaşlarına gelir. Hayvanı Bedr'in ailesine teslim ederler. Bu ata Bedr'in damadı biner daha sonra. O da aynı şekilde bir çarpışma sırasında gâvurlar tarafından öldürülür!

[Gwalyor'dan Perven'e]

Alâpur'dan ayrılıp zaman zaman Keyâlîr diye de adlandırılan Kâliyûr'a [=Gwalyor] yöneldik. Burası hakikaten büyük bir şehir. Yüksek mi yüksek, alabildiğine sarp bir dağın zirvesine inşa edilmiş muhkem bir kalesi var. Daha önce Sultan Kutbeddîn hikâyesinde anlattığımız gibi kale kapısında taştan yapılmış bir fil ile fil sürücüsünün heykelleri bulunuyor. Şehir emiri Sîrhân oğlu Ahmed'dir. Bu yolculuktan önce onun evinde kalmıştım; bana güzel davranmış, hayli ikramda bulunmuştu. Bir gün gâvurlardan birini tam ortadan ikiye böldürmek üzere emir çıkaracağı sırada yanına vardım:

"Allah aşkına bunu yapma! Ben hiç görmedim karşımda bu şekilde birinin canına kıyıldığımı!" dedim. O da gâvurun hapse atılmasını emretti. Bu sayede adam kurtuldu.

Kâliyûr'dan Perven [=Nerwan]²⁰ şehrine doğru hareket ettik. Burası küçük bir Müslüman şehirdir. Her yanı gâvur beldeleriyle çevrili. Yönetici olan emir Türk asıllı Bayram oğlu Muhammed'dir.

Buranın yırtıcısı çok! Hattâ şehir kapıları sıkı sıkı kapatıldığı hâlde bir aslanın gece karanlığında şehre sızarak insan parçaladığını ve ölenlerin bir kişiyle sınırlı kalmayıp bayağı bir yekûn tuttuğunu ahaliden biri anlattı bana. Bu canavarın şehre nasıl girdiğine herkes şaşmaktaymış.

Oradaki komşum Pervenli Muhammed Tavfirî aslanın geceleyin ansızın kendi evine dalarak mahatın üstündeki bir bebeği kapıp götürdüğünü anlattı. Başka biri şu olayı anlattı: Bir grup davetliyle gelin o adamın evinde misafir imişler. Aralarından biri helâ ihtiyacını gidermek için dışarı çıkar çıkmaz aslan tarafından paramparça edilmiş. Dostları onu merak edip dışarıya çıktıklarında adamcağızı yerde bulmuşlar. Ve aslan, kurbanının etini yememiş sadece kanını içmiş! O aslan insanlara hep böyle yaparmış!

İşi iyice acayip kılan rivayetlerden biri de şu ki zavallıyı bu hâle getiren aslan değil yırtıcı hayvan şekline bürünen ve cûkî [=yogi] diye bilinen sihirbazlardan biriymiş! Ben bu söylentiye işitince şaşkınlığımı gizleyemedim, oysa bunu anlatan kalabalık bir gruptu.

Cûkî denilen sihirbazlara ilişkin bazı hikâyeleri anlatalım:

Cûkî Büyücüler [=Yogiler]

Cûkî tayfasının pek şaşırtıcı özellikleri duyulur, bilinir.²¹ Meselâ kimi aylarca ağzına bir lokma koymadan, bir damla su içmeden yaşayabilir. Onların çoğu yeraltında kendileri için kazılan çukurlarda kalmakta, üstlerine de ev yapılmaktadır! Herifler içeri girdiklerinde üst taraf örtülür ve sırf hava girecek kadar minik bir delik bırakılır. Bu cehennemî çukurlar içinde aylarca kalmaktadırlar. Hattâ bazılarının bir sene kaldıklarını dahi işittim!

Mencerûr şehrinde cûkîlerden ders almış, onların yöntemlerini öğrenmiş bir Müslümanla karşılaştım. Bu adam kendisi için yapılmış bir masa üstünde yemeden içmeden tam yirmi beş gün oturdu. Ben oradan ayrıldıktan sonra daha ne kadar böyle kaldığını bilmiyorum!

Halk inanıyor ki cûkîler özel haplar üretiyor; bir tanesiyle günlerce hattâ aylarca idare ediyor, bunun sayesinde hiç susuzluk ve açlık hissetmiyorlar. Cûkîler bilinmeyenden [=gaybdan] haber veriyorlar. Hükümdar onlara saygı göstererek meclisine çağırıyor. Bu sihirbazların bir kısmı sadece sebze yemektir. Pek çoğu ete elini bile sürmez. Yüzlerinden, duruşlarından, yürüyüşlerinden bellidir; kendilerini ruhî amaçlı bir perhize verdikleri. Ne dünyaya ne de süslere ihtiyaçları var. Hiçbirini istemiyorlar. Öyle cûkî var ki yoldan geçen adama şöyle bir göz dikse hemen öldürür. Halkın dilinde dolaşan söylentilere göre adam sihirbaz cûkîlerden birinin o feci bakışıyla can verdiği vakit göğsü yarılrsa kalbi bulunamazmış! Çünkü adamın kalbi yenmiştir! Ve bu tür işleri çoğu kez kadınlar yapar. Bu işle uğraşan kadına keftâr [=sırtlan, kan içici] denilir.

Bir Sihirbaz Kadının Hikâyesi

Hint ülkesinde kıtlık nedeniyle feci bir açlık başgösterince Telink'te [=Teling]²² bulunan hükümdar, Dihlî halkından her birine günlük 1,5 ratlık erzak verilmesini emretti. Vezir ahaliyi toplayıp yoksul

olanları, karınları doyurulmak üzere emir ve kadılar arasında bölüştürdü. Benim payıma 500 kişi düşmüştü. Onlar için iki konakta çardaklar yaptırıp hepsini buralara yerleştirdim. Beş günde erzaklarını verdim. Bir gün bir kadını yanıma getiren adamlar;

"Şu var ya şu; cazu bir keftârdır! Yanındaki çocuğun kalbini yedi!" dediler. Çocuğun cansız bedenini de getirmişlerdi. Büyücü kadının hükümdar naibine sevk edilmesini emrettim. Naip kadının şöyle bir sınavdan geçirilmesini salık verdi:

Kadının el ve ayakları teker teker ağzına kadar suyla dolu dört küpe bağlandı. Cazuyu işte bu hâlde Cûn nehrine attılar ama o boğulmadı! Bu deneme sonucunda onun keftâr olduğu anlaşıldı. Çünkü sihirbaz olmasaydı asla kurtulamayacak, su yüzeyine çıkmayacaktı! Naip keftârın yakılmasını emretti. Şehrin kadın ve erkekleri karınca gibi toplastılar; yanan cadının külünü aldılar. Çünkü bu ahali keftâr²³ külüyle tütsülenen insanın bir senelik de olsa cadı büyüünden emin olacağına inanıyor!

Başka Bir Cûkî Hikâyesi

Bir gün başşehirde saraydaydım. Hükümdar beni yanına çağırttı. Huzuruna vardığımda yanı başında bazı özel adamlarıyla iki cûkî bulunuyordu. Cûkîler büyücek bir çarşafa bürünüp başlarını sıkıca örterler. Herkes koltuk altını yolar, bunlarsa başlarını! Hem de külle ovalaya ovalaya cascavlak ederler! Hükümdar oturmamı emrettiği için oturdum. Sihirbazlara dönerek:

"Bu aziz insan uzak diyarlardan geldi. Haydi göreyim sizi, ona hayatı boyunca hiç görmediği şeyleri gösterin!" dedi. Cûkîler:

"Elbette!" dediler.

Biri hemen bağdaş kurdu. Gözlerimin önünde yerden yavaş yavaş yükselip havada tam üstümüzde durdu! Hayretten aklım çıktı, yere yığıldım kaldım! Hükümdar yanında hazır tuttuğu bir ilacın içirilmesini emredince kendime geldim dikildim. Sihirbaz hâlâ havada bağdaş kurmuş oturuyordu! Arkadaşı, yanındaki keseden çedik çıkararak güya kızıyormuş gibi yere vurdu. Çedik, havada bağdaş kuran adamın boynu hizasına varıncaya kadar yükseldi ve herifin ensesine vurmaya başladı! Havadaki yavaş yavaş yere inip kenarımıza çömeldi. Bu hâdiseden sonra sultan bana dönerek:

"Şu bağdaş kuran adam çediklinin öğrencisidir!" dedi ve ekledi:

"Eğer kafayı yemeyeceğini bilsem karşıdakilere daha büyük ve esrarengiz işler yapmalarını emrederdim!"

Hükümdarın huzurundan ayrıldığımda kalbim güp güp atıyordu. Bir an içim eridi, kendimi hâlsiz hissettim. Ama daha sonra hükümdarın gönderdiği bir şerbeti içtim ve hâlsizlikten kurtuldum.

[Yola Devam]

Kaldığımız yerden devam edelim... Perven'den çıktık, Emvârî konağına vardık. Daha sonra Kacerrâ'ya [=Hacuraho] ulaştık.²⁴ Kacerrâ'da yaklaşık bir mil uzunluğunda büyük bir gölet bulunuyor. Civarında epey kilise [=tapınak] var. İçlerinde put bulunuyorsa da Müslümanlar tarafından

düzlenmiş, uzuvları kırılmış bu heykellerin.

Suyun tam ortasında kırmızı taşlardan yapılmış üç katlı üç kule bulunuyor. Dört köşesinde de birer kule var. O yörede bir grup cûkî [=yogi] oturuyor. Onların saçları birbirine dolanıp keçeleşmiş ama ha bire uzatırlar hattâ boyunlarından aşağı akar da yere erişir. Öyle perhiz etmişler ki renkleri sararmış, yüzleri solmuş. Pek çok Müslüman, eğitim görmek ve öğretilerini anlamak için bu grubu ziyaret ediyor. Söylentilere göre cüzam ve sedef hastalığına yakalanıp perişan olanlar uzun bir süre bunların yanında kalarak Yüce Allah'ın izniyle sağlık buluyorlarmış.

Bu tayıfeyi ilk defa Türkistan hükümdarı Sultan Tarmaşîrîn'in karargâhında görmüştüm. Sayıları 50 civarındaydı. Onlar yerin dibine kendileri için kazılan mağarada oturuyor, sadece helâ ihtiyacı için yer üstüne çıkıyorlardı. Elllerinde boynuz gibi bir boru; güneş doğarken, batarken ve gece ortasında öttürüp duruyorlardı. Hep gizem içindeydiler. Ma'ber yöresinin hâkimi Damgânlı Gıyâseddîn'in cûkîsi de bu gruptan çıkmıştır. O adam, Gıyâseddîn'in cinsel beraberlik gücünü arttıracak haplar yapıyormuş. Hapların karışımında demir tozu varmış. Gıyâseddîn bu ilacı pek hazzetmiş ama ihtiyaçtan fazla kullanınca küt diye teslim etmiş ruhunu! Ondan sonra kardeşinin oğlu Nâsıreddîn tahta geçmiş. Bu adam da o becerikli cûkîye ikramlarda bulunmuş, makamını yükseltmiş.

Her neyse, Cendyerî [=Çendiri]²⁵ şehrine vardık. Burası büyük bir şehirdir. Çarşıları [satılacak mallarla] doludur. Yörenin emirülümerâsı [=beylerbeyi] olan ve A'zam Melik diye çağrılan Benetânlı İzzeddîn burada oturur. İzzeddîn, iyilik yapmayı seven erdemli biridir. Daima bilginlerle arkadaşlık eder. Onun sohbet ve ders meclisinde fıkıh bilgini İzzeddîn Zübeyrî, daha önce bahsettiğimiz Beyâne şehriden Vecîhüddîn Beyânî, kadî-i hâssa adıyla çağrılan [=şehir kadılığı yapan] fakih İmam Şemseddîn gibi hatırı sayılır kişiler bulunur. Şemseddîn tümünün önderi konumundadır. Emir A'zam Melik'in hazine işlerine yardımcısı Kamerüddîn bakar, askerî işlerine yardımcısı Telingli Saâde bakar. Bu adam meşhur cengâverlerden olup ordu onun önünde resmi geçit yapar. İzzeddîn A'zam Melik, Cuma günleri hariç diğer günler nadiren konağından çıkar.

Çendiri'den kalkarak Zihâr şehrine yöneldik. Zihâr, Mâlva [=Malva] şehrinin bir diğer ismidir. Malva bu bölgenin en mamur en büyük beldesidir. Başta buğday olmak üzere tahılı gayet boldur. Malva'dan Dihlî'ye tenbûl yaprakları gönderilir; aralarında yirmidört günlük mesafe vardır. Bu iki şehir arasındaki yolun kenarlarına direkler dikilmiş; hepsinin üzerine kaç mil katedildiğine dair yazılar nakşedilmiştir. Her iki direk arasındaki mesafenin ne kadar olduğu orada belirtilir. Yolcu bir günde ne kadar yol aldığını, en yakın konağa veya gideceği son noktaya ne kadar kaldığını, direkler üzerindeki işaretlere bakarak anlayıverir. Zihâr şehri, aslen Maldiv adaları halkından olan Şeyh İbrahim'e ikta olarak verilmiştir.

Şeyh İbrahim'in Hikâyesi

Şeyh İbrahim bu şehrin yakınlarına geldiğinde çevresindeki sahipsiz toprakları işleyerek her yere bostan ekti. Elde edilen ürün o civarda benzeri görülmemiş lezzetteydi. Ahali o yörede bostan ekmesine rağmen lezzetli olmuyordu. İbrahim gelen geçeni, yoksul ve kimsesizi doyurdu. Hükümdar, Ma'ber bölgesine sefer ettiği sırada²⁶ Şeyh İbrahim tarafından hediye edilen karpuzun tadını beğendi ve Zihâr şehrini İbrahim'e ikta olarak verdiğini söyledi, şehre hâkim bir tepe üzerine tekke yaptırmasını emretti. Şeyh aldığı emir üzerine gayet güzel bir tekke yaptırarak orada gelen gideni

konuk etmeye başladı.

Senelerce burada kalan İbrahim nihayet sultanın huzuruna 13 lek götürerek şöyle dedi

"Halkı yedirmek için harcadığım paradan geriye kalan budur. Bu para benim değil beytûlmâlin hakkıdır!"

Hükümdar kendisine verilen parayı aldı ama Şeyh Efendi bu parayı biriktirdiği ve yoksulların yemeğine harcamadığı için hoşlanmadı onun tarzından...

Vezir Havâce Cihân'ın bu şehirde oturan yeğeni, dayısını öldürmek ve malını alarak Ma'ber'de isyan eden adamın yanına gitmek istedi. Ama haberi duyunca ansızın harekete geçen dayı Havâce Cihân, hem onu hem de diğer kumandanları yakalatarak sultanın huzuruna götürdü. Hükümdar, kumandanları öldürtüp yeğeni Havâce Cihân'a geri gönderdi; onu vezir öldürttü!

Vezirin Yeğeni Nasıl Öldü?

Vezir, yeğeni iade edilince onun da arkadaşları gibi öldürülmesini emretti. Yeğen, çok sevdiği bir cariyesini yanına çağırdı. Ona tenbûl sunduktan, kendisi de onun elinden tenbûl yedikten sonra kucaklaşarak ayrıldılar. Bu kısa görüşmenin ardından vezirin yeğenini fillerin önüne attılar. Adamın derisi yüzüldü, içine saman dolduruldu. Sevgilisinin ölümüne dayanamayan cariye gece karanlığında dışarı sızarak yârinin katledildiği yerin yakınındaki kuyuya attı kendini. Ertesi gün kızın cesedi farkedildi; kuyudan çıkartıldı ve yeğenin lime lime olmuş etlerinin gömüldüğü mezara defnedildi. Bu yüzden o noktaya halk kubûr-i âşîkan demiştir. Onların dilinde bu, "sevgililer mezarı" demektir.

[Uceyn, Devletabad ve Ürkünç Zindan]

Sonra Zihâr şehrinden kalktık, Uceyn'e gittik. Kalabalık ve güzel bir şehir. Erdem sahibi ulu bilginlerden Melik Nâsıreddîn b. Aynülmülk bu şehirde otururdu. O, Sendâbûr adasının alınışı sırasında şehit olmuştur. İlerde anlatacağım gibi²⁷ onun mezarını ziyaret ettim. Aslen Gırnatalı olan doktor fakih Cemaleddîn Mağribî de bu şehirde oturur.

Uceyn'den çıkıp Devletabad'a²⁸ gittik. Burası büyüklüğü ve şöhretiyle hükümrânlık merkezi olan Dihlî'ye benzer; neredeyse ona denk bir şehirdir. Üç bölüme ayrılıyor:

Birinci kısım Devletabad diye adlandırılmıştır. Burası hükümdar ve ordunun konaklaması için özel yapılmıştır.

İkinci kısma Keteke²⁹ adı veriliyor.

Üçüncü kısım ise Duvaykîr [=Deogir] diye bilinen şehir kalesidir. Sağlamlıkta buranın bir benzeri yok.

Hükümdarın hocası Hân-ı A'zam Kutlû Hân'ın karargâhı bu şehirdedir. O, buranın emirliğini yürüttüğü gibi civardaki Sagar ve Teling bölgelerinin hükümdar adına naipliğini [=genel valiliğini] yapmaktadır. Devletabad'a bağlı araziler üç aylık yol tutacak kadar geniş olup her köşesi meskûndur.

Zira Kutlû Hân'ın otoritesi ve vekaleti altındadır bu araziler.

Duvaykîr Kalesi dümdüz bir sahada yekpare bir kayanın üstüne bindirilmiştir. Yukarıya deriden mamul bir merdivenle çıkılıyor. Geceleyin merdiven kaldırılıyor.

Kalede çoluk çocuğuyla birlikte müfridler oturmaktadır. Zimâmî Müfridler,³⁰ kale koruyucuları demektir. Orada kuyuları hücrelerde ağır suçlular kalmaktadır. Bu zindanda kediden büyük devasa fareler cirit atmaktadır. Hattâ onları gözüne kestiremeyen pisipisiler korkuyor ve kendilerini korumaktan bile âciz bulunuyorlar! Çünkü fareler onları hezimete uğrattıyor. Bu koca fareleri ancak tuzakla yakalayabilirsiniz! Ben bu hayvanları gördüğümde hayretler içinde kaldım.

Azgın Farelerden Kurtulan Adamın Hikâyesi

Bu kalede Cübbü'l-fîrân [=fare kuyusu] diye adlandırılan kuyuda hapis yatmış Afganlı Melik Hattâb anlatıyor:

"Fareler beni yemek için geceleyin çevreme toplandıklarında onlarla kıyasıya savaşır, bu yüzden çok acı çekerdim. Nihayet düşümde biri bana yanaşır: 'Yüzbin defa İhlas Sûresi'ni okursan Hak Teâlâ seni kurtaracaktır!' deyince öğüdünü tuttum ve okumaya başladım. Virdimi tamamen bitirince kuyudan alınıverdim! Zira yanımdaki çukurda da Melik Mell hapsedilmişti. Adamcağız hastalandığında azgın fareler onun gözlerini oyarak canını aldılar. Hükümdar bu feci hâdiseyi duyunca 'Hattâb'ı çıkarın! Onun da başına gelmesin bu facia!' dedi."

İbn Battûta devam ediyor:

Hattâb'ın bahsettiği Melik Mell'in oğlu Nâsıreddîn ve Kadı Celâleddîn, hükümdar tarafından yenilgiye uğrattıldıkları zaman bu kaleye sığınmışlardı.³¹

Devletabad halkı Marhata [Maharata] kabilesindedir. Marhata kadınları Ulu Tanrı'nın özenerek yarattığı, burun ve kaşlarını fevkalâde kıldığı kadınlardır. Onlarda, başka kadınlarda olmayan bir halvet tadı ve sevişme bilgisi vardır.³²

Şehrin gâvurları hep ticaretle uğraşmaktadırlar. Genellikle kıymetli taş alıp satıyorlar. Malları çok! Onlar sâha diye adlandırılmaktadırlar.³³ Sâhanın tekili sâh'tır. Onlar Mısır ülkesindeki ekârim gibiler.

Devletabad'da üzüm ve nar yetiştirilmektedir. Yılda iki defa ürün alınır. Nüfusunun çokluğu, topraklarının genişliğinden ötürü normal vergi ve haraç bakımından en önemli, en büyük şehirlerdendir. Bana anlatıldığına göre –daha önce belirttiğimiz gibi bir baştan bir başa üç ayda aşılabilen– bu şehirle ona bağlı kasaba ve köylerin vergilerini bir Hindu tam 17 kurûra iltizam etmiş! [=Mültezimlik görevi alarak bölgenin tüm geliri kendisine olmak üzere devlete 17 kurûr veriyormuş] Bir kurûr 100 lek, 1 lek ise 100.000 dinardır. Ama sözü edilen Hindu bu işi yürütemeyerek borca battığından elindeki malı alınmış, derisi de yüzülmüş!

Şarkıcılar Çarşısı

Devletabad'da sadece kadın ve erkek şarkıcıların bulunduğu bir çarşı vardır. Oraya sük-ı tarbabad³⁴ denilir. Çarşıların en güzeli ve en büyüğüdür. Bir sürü dükkân bulunuyor. Her dükkânın doğrudan sahibinin evine açılan bir kapısı vardır. Evin başka bir kapısı daha bulunmaktadır. Dükkân olarak kullanılan mekân gayet güzel döşenmiştir. Ortadaki kocaman, beşik şeklindeki yükseltide türlü türlü ziynetlerle bezeli bir şarkıcı kadın oturmakta yahut kıvrılıp uzanmaktadır. Çevresindeki cariyeler beşiği sallamaktadırlar. Çarşının orta yerine altın yaldızlı muazzam bir kubbe çakılmıştır. Şarkıcıların emiri [=başsanatkâr] her Perşembe günü ikindi namazından sonra önünde hizmetkâr ve köleleri olduğu hâlde oraya gelir kurulur. Daha sonra küme küme yanaşan şarkıcı dansöz hatunlar reisin huzurunda gün batıncaya kadar dans eder, şarkı söyler ve nihayet dağılırlar. Bu muazzam çarşıda namaz kılmak için mescitler de vardır. Ramazan ayında bu mescitlerde imamlar tarafından teravih namazı kıldırılmaktadır. Hint ülkesinin gâvur hükümdarlarından bazıları bu çarşıdan geçerken demin bahsettiğimiz şatafatlı kubbeye yönelir, dansözleri huzura çağırıp şarkı söyletirlerdi. Bir kısım Müslüman hükümdarlar da böyle yapmaktadır.

[Nezerbâr ve Sagar Şehirleri]

Sonra Nezerbâr [=Nandurbar] şehrine yöneldik.³⁵ Burası küçük bir şehir. Ahalisi Marhata kabilesinden. Onlar çeşitli zanaatlarda ilerlemiş maharetli insanlardır. Doktorlar ve yıldız ilmini bilenler de onlardan. Marhatalıların ulularına Berâhime [=Brahmanlar] adı verildiği gibi Ketriyyûn [=Kşatriyalar] da denilir.³⁶ Onlar pirinç, sebze ve susam yağı yerler. Hayvanlara acı çektirmek, onları boğazlamak istemezler. Cünüp kişi nasıl baştan aşağı yıkaniyorsa onlar da yemek için öyle yıkanır! Bir akraba ile evlenmenin şartı yedi ata [veya daha fazla] uzaktan olmasıdır. Şarap içmezler, bunu en büyük kusur sayarlar. Hint ülkesinde Müslümanlar arasında da durum böyledir. Orada bir Müslüman şarap içse derhal seksen değnekle cezalandırılır ve sırf yemek vaktinde açılan bir çukurda üç ay hapis tutulur.

Nezerbâr'dan kalkıp Sagar'a [=Songarh] gittik.³⁷ Burası, Sagar adlı gür bir nehrin kıyısına kurulmuş kocaman bir şehirdir. Irmağın kenarlarında sudolapları ve bahçeler dizilidir. Üzüm, muz ve şeker kamışı bu bahçelerin her yanını tutmuştur. Sagar şehrinin ahalisi, din-diyaret bilen, temiz kalpli güvenilir insanlardır. Hayat tarzları Hak Teâlâ'nın rızasına uygundur. Güzel bahçeler yapmışlar, gelen gidenin kalabileceği tekkeler ve zaviyeler kurmuşlar yeşillikler içine! Kim bir tekke yaptırsa oraya bir bahçe vakfederek yönetim işini soyundan gelenlere bırakır. Çocukların nesli kesilirse vakıf yönetimi kadınlara kalır. Şehir nüfusu bir hayli kalabalıktır. İnsanlar buraya yöneliyor; çünkü ahalisinden feyiz almak niyetindedirler. Ayrıca, şehrin ticarî vergi ve diğer ödentilerden azade oluşu milletin buraya gelmesinin başka bir sebebidir.

KIRKSEKİZİNCİ BÖLÜM

KİNBÂYA'DAN KALİKÛT'E DOĞRU

Kırksekizinci Bölüm Notları

Sözünü ettiğimiz Sagar şehrinden çıkıp Kinbâya [=Cambay] şehrine gittik. Şehir, yarı nehir konumundaki bir körfezin [=deltanın] üstüne kurulu. Med ve cezirin yaşandığı bu körfeze sığınyor gemiler. Gemilerin cezir anında çamura demirlediğini, med anındaysa suda kaydığını gözlerimle gördüm! Bu şehir, yapılarının sağlamlığı ve mescitlerinin şenliğinden ötürü dünyanın en güzel yerleşim birimlerindedir. Çünkü ahâlisinin büyük bir kısmı yabancı tacirlerden oluşmaktadır. Onlar güzel evler, ilginç ve hoş mimarîli mescitler inşa etmekte birbirleriyle yarışmaktadırlar. Oranın büyük konakları arasında Şerif Sâmurrî'nin evini sayabiliriz. Hani şu helva meselesinden ötürü onunla benim aramda tatsız şeyler geçmişti de "melikünnüdemâ" [=nedimbaşı] onu yalanlamıştı. İşte o adamın konağında hiçbir yerde görmediğim büyüklükte ahşap bloklara tesadüf ettim. Evin kapısı şehir kapısı gibi! Civarındaki büyük namazgâh, Sâmurrî Mescidi diye biliniyor. Meliküttüccar Kâzerûnî'nin konağını da bu muazzam evler arasında sayabiliriz. Onun da yanında mescidi var. Yine tacir Şemseddîn Kulâhdûz'ün evini de bunlardan saymak gerek. Kulâhdûz, serpuş diken demektir.

[Üç Direnişçinin Hikâyesi]

Daha önce anlattığımız Afgânlı Kadı Celâl'in isyanı patlak verdiğinde Şemseddîn Kulâhdûz, şehir ileri gelenlerinden Nâhûda İlyas ve melikülhükemâ –ki daha önce ondan bahsettik– asiye karşı şehri korumaya karar verdiler. Şehrin surları olmadığı için civarına hendek kazmaya başladıysalar da Kadı Celâl onları yendi ve içeri daldı. Bu üç kişi hemen bir eve sindi. Ele verilmekten korktular ve kendilerini öldürmeye karar verdiler. Her biri daha önce niteliklerinden bahsettiğimiz kattâra âletiyle arkadaşına vurdu. İki öldü; melikülhükemâ kaldı.

Kinbâya şehrinin ileri gelen işadamlarından biri de Necmeddîn Cîlânî'dir. Yakışıklı ve pek zengindir. Burada muhteşem bir konak ve namazgâh yaptırmıştır. Sultan ona merâtib [=bando] vererek Kinbâya emirliğini lütfetmişse de bu iş onun hem servetine hem de canına mal olmuştur.

[Telingli (Telinkli) Mukbil]

Kinbâya'ya ulaştığımızda oranın emiri hükümdar nezdinde saygın biri olan Mukbil Telingî idi. Yanında bulunan Şeyhzâde Isbahânî bütün işlerde onun vekili durumundaydı. Isbahânî hem geniş bir servete hem de saltanat işlerinde tecrübe ve derin bilgiye sahipti. Bir yandan kendi yurduna mal gönderiyor, diğer yandan kaçma planları yapıyordu.

Onun haberi nihayet sultana ulaştı; adamın sıvışmak niyetinde olduğu bildirildi. Hükümdar, Emir Mukbil'e haber salarak Şeyhzâde Isbahânî'yi yakalayıp huzuruna göndermesini emretti. Mukbil onu yakaladı, bir ulağın yanına katarak efendisine gönderdi. Isbahânî huzura çıkarılıp gözlem altına alındı. Genelde hükümdarın gözlem altına aldığı kişi binde bir kurtulur. Ama şeyhin planı tuttu; kendini denetleyen adamı parayla elde etti; beraber kaçtılar!

Doğru sözlülerden biri, Kalhât¹ şehrindeki mescidin sütunları dibinde şeyhzâdeyi gördüğünü söyledi bana. Onun anlattığına göre sonradan yurduna ulaşan şeyhzâde tüm servetine erişip

kaygılarından azat olmuş.

Körlerin Atışması ile İlgili Hikâye

Bir gün Melik Mukbil evinde bize ziyafet çekti. İlginç ve az rastlanan bir durum meydana geldi:

Bir yanda sağ gözü kör olan şehir kadısı, öbür yanda hem suratı hem de özürüyle ona benzeyen –sol gözü görmeyen– Şerif Bağdâdî oturuyordu. Yemek sırasında Şerif Bağdâdî kadı efendiye bakarak gülüyordu. Kadı onu azarlayınca:

"Beni azarlama! Ben senden daha güzelim!" dedi şerif.

Kadı:

"Nasıl yani?" deyince şu cevabı verdi:

"Çünkü senin sağ gözün, benimse sol gözüm kördür!" Bu cevap üzerine Emir ve öteki davetliler gülüşmeye başladılar; kadı utanmıştı ama hiçbir karşılık veremedi. Çünkü Hint ülkesinde şerifler hep el üstünde tutulur, ziyadesiyle saygı görür.

Bu şehirde aslen Diyarbekirli Hacı Nâsireddîn adında bir ermiş vardı.² O, büyük câmiin [çevresindeki] kubbeli odalardan birinde kalırdı. Huzuruna çıktık, yemeğini yedik. Kadı Celâleddîn isyan bayrağını açarak Kinbâya şehrine girdiği zaman Nâsireddîn asinin yanına varmış, dualar etmişti. Bu hareketi hükümdara haber verildiğinde Haydarî gibi öldürülmemek için tez davranan Nâsireddîn, bir yolunu bulup kaçmıştır.

Kinbâya'da bulunan temiz kalpli yüce ruhlu insanlardan biri de tacir Havâce [=Hoca] İshâk'tır. Onun, gelen giden yolcuğu, kimsesizi ve dervişleri doyurduğu bir tekkesi vardır. O kadar dağıttığı hâlde serveti eksilmez hattâ artardı.

Buradan çıkıp Kâvî [=Kava] şehrine gittik. Kâvî,³ med ve cezirin egemen olduğu bir delta üzerine kurulmuştur. Burası biraz sonra anlatılacak olan Ray Câlansî [=Câlansî kralı yahut Kral Câlansî] gâvurunun bölgesi içindedir. Kâvî'den kalkarak Kandhâr'a hareket ettik. Kandhâr bir körfeze kurulmuş muazzam bir gâvur şehridir.

Kandhâr Hükümdarı

Kandhâr [=Gandhar]⁴ hâkimi, Câlansî adında bir gâvurdur. İslâm yönetimi altında her sene Hint hükümdarına hediyeler gönderir. Şehre vardığımızda bizi karşılamaya çıkıp hürmetini eksik etmedi. Bizi sarayında ağırladı. Onun yanında kalan Havâce [=Hoca] Bühre evlâdı⁵ gibi nüfuzlu Müslümanlar hemen ziyaretimize koşular. Altı gemisi bulunan Nâhûda İbrahim de onlardandır. Bu şehirden itibaren denize açıldık.

Denize Açılışımız

Sözünü ettiğimiz İbrahim'in câker türü gemisine bindik. Çin hükümdarına hediye olarak götürülen

atların yetmişini o gemiye, geri kalanıyla arkadaşlarımızın atlarını İbrahim'in kardeşine ait manûrt tabir edilen gemiye yüklettik. Ray Câlansî'nin ayarladığı tekneye de Zahîreddîn ile Sünbül ve dostlarının atlarını bindirdik. Câlansî bize su ve yol azığı verdiği gibi hayvanlarımız için gerekli olan yiyeceği de tedarik etti. Bununla kalmayıp kendi oğlunu, ukayrî tipi gemiye bindirerek yanımıza kattı. Ukayrî denilen gemi, gurâb⁶ türü [hızlı] teknelere benzemekteyse de daha geniştir ve altmış küreği vardır. Çatışma esnasında kürekçilere ok ve taş isabet etmesin diye geminin üstü çatı gibi örtülüyor. Benim bindiğim câkerde elli okçu ve elli zenci cengâver bulunuyordu. Onlar bu denizin kabadayısıdır. Hindin gâvuru da, korsanı da onlardan birinin bulunduğu gemiye katiyen yanaşmazlar!

Yolculuğa çıkışımızdan iki gün sonra karadan dört mil uzaklıkta bulunan ıssız Bayram adasına⁷ çıktık, oradaki göletten su aldık. Bayram adası gâvur elinden alındıktan beri harap ve sahipsiz kalmıştır. Daha önce bahsettiğimiz meliküttüccâr burayı şenlendirmek için birkaç Müslümanı getirip yerleştirmiş. Ayrıca adada bir kale yaptırarak çevresine mancınıklar koydurmuş.

Sonra bu adadan kalktık ve yolculuğumuzun ikinci günü Kûka şehri kıyılarına vardık. Güçlü bir cezir etkisinden ötürü şehirden dört mil öteye demir attık. Kûka⁸ hakikaten pek muazzam bir şehirdir; çarşıları gayet büyüktür. Cezir anında dostlarımla beraber "uşârî" türünden bir kayığa binerek suya indim, şehre girmek için. Ama aşârîmiz çamura saplandı! Şehirle aramızda bir mil vardı. Kayıktakiler, karaya ayak basmadan med olacak diye beni korkuttular çünkü ben yüzmeyi bir türlü beceremezdim! Neyse ki zor-şer Kûka'ya vardım, çarşılarını dolaştım. Orada Hızır İlyas'a nispet edilen bir namazgâh gördüm; –Hak Teâlâ'nın selâmı ve esenliği onları kuşatsın– akşam namazını burada kıldım. İçeride şeyhleriyle beraber bir grup Haydariye dervişi⁹ gördüm. Sonra gemiye döndüm.

Kûka Hükümdarı

Kûka hükümdarı Dunkûl adlı bir gâvurdur. Aslında söz dinlemeyen bir isyancıdır ama Hint hükümdarına boyun eğen sadık biri gibi gösteriyor kendini. Buradan çıktık, üç gün sonra Sendâbûr'a vardık. Sendâbûr kocaman bir ada.¹⁰ Ortasında otuzaltı köy vardır. Her yanı deltayla kuşatılmıştır. Cezir anında suyu tatlı, med anında ise acı ve tuzludur. Adanın merkezinde iki şehir var. Biri çok önceleri gâvurlar tarafından kurulmuş. İkinci şehri ise Müslümanlar adayı ilk fethettiklerinde kurmuşlar. Orada Bağdat mescitlerine benzeyen muhteşem bir ana câmi [=ulucâmi] vardır.¹¹ Bu mabedi, Hinavrlı Sultan Cemaleddîn Muhammed'in babası Nâhûda Hasan yaptırmış; ilerde bundan bahsedilecek. Ayrıca adanın ikinci fethi esnasında onun yanında geçirdiğim maceralardan da bahsedeceğim inşallah. Bu adada fazla eğlenmeyip yine açıldık suya; içinde kilise, bağ-bahçe ve gölet bulunan küçük ve karaya yakın bir ada kıyısına demir attık.

Orada bir cûkî vardı.

Bu Cûkînin Hikâyesi

Bu küçük adaya çıktığımızda bir cûkînin büdehane [=budhane; Buda heykellerinin bulunduğu mekân; puthane] duvarına dayandığını, iki put arasında durduğunu gördük. Büdehane putların durduğu ev demektir. Üzerinde ruhî ve bedenî arınma çabasının izleri vardı açıkça. Bir şeyler konuştuk fakat

cevap vermedi. Yanında yiyecek var mı diye onu süzdük, bir şey göremedik. Biz ona bakarken ansızın tiz bir nara attı. Derhal önüne bir "nârcîl" [=nargil; hindistancevizi] düştü. Onu alıp bize verdi. Hayretten dilimiz tutulmuştu! Dinar-dirhem ve yiyecek sunmak istedikse de kabul etmedi. Önünde deve tüyünden yapılmış bir aba [=sert yaygı] vardı; elimle evirdim, çevirdim. Onu bana verdi. Elimde "zeylâ"¹² tarzdeki tespîhi gördü; dokundu, evirip çevirdi. Ona verdim. Tespîhi koklayıp öptü. Evvelâ göğes sonra da kıbleye yöneldi. Dostlarım onun işaretlerini anlamadılar fakat ben adamın Müslüman olduğunu ve ada halkından bu inancını gizlediğini farkettim.

O adam oradaki ceviz ağacıyla yaşıyordu. Veda ederken elini öptüm. Dostlarım bu hareketi ayıpladılar. Fakat adam, arkadaşlarımla yergi dolu tavırlarını hissedince hemen eğildi, benim elimi öptü. Gülümseyerek bize dönmemiz gerektiğini ima etti. Yanından ayrıldık. En son ayrılan bendim. Eteğimden tutup çekince başımı ona çevirdim. Bana 10 dinar uzattı. Daha sonra arkadaşlarım:

"Niçin eteğini çekti?" diye sordular. Ben de:

"Bu paraları verdi!" dedim. 10 dinardan üçünü Zahîreddîn'e üçünü de Sünbül'e uzatarak dedim ki:

"Bu adam Müslüman! Hak Teâlâ'yı bildiğini, ona inandığını belli etmek amacıyla göğes; Allah elçisini kabul ettiğini göstermek amacıyla da kıbleye doğru nasıl işaret ettiğini görmediniz mi? Zaten tespîhi alması bu iddiamı doğruluyor!"

Bu sözlerden sonra iki arkadaşım cûkîn'in olduğu yere döndülerse de onu bulamadılar. Böylece yola çıktık.

[Hinavr Şehri]

Ertesi gün Hinavr [=Honavar] şehrine vardık.¹³ Burası büyük gemilerin rahatça girebildiği kocaman bir körfeze kuruludur. Şehrin denize uzaklığı yarım mil. "Buşkâl" sırasında bu denizde dört ay boyunca öyle bir fırtına kopar ki avlanma dışında bir amaç için kimse suya açılmaya cesaret edemez. Buşkâl yağmur mevsimi demektir.

Hinavr şehrine vardığımız gün Hint cûkîlerinden biri gizlice yanıma yaklaşarak 6 dinar uzattı ve şöyle dedi:

"Bu parayı, senin tespîh verdiğin brahman cûkî gönderdi!" Parayı alıp bir dinarı adama verdimse de kabul etmedi. Sonra yanımdan ayrıldı. Meseleyi iki dostuma açtım;

"İsterseniz payınızı alın!" dedim. Kabul etmediler. Ama cûkîn'in yaptıklarına şaşarak:

"Bize verdiğin 6 dinara bir o kadar daha ekleyip tümünü, o adamı gördüğümüz iki putun arasına koymuştuk!" dediler. Şaşkınlığım iyice arttı. Adamın armağan ettiği dinarları sakladım.

Hinavr ahalisi Şâfiî mezhebindedir. Dinlerine düşkün, yiğit adamlardır. Onlar sürekli denizlerde cihat ederler. Bura ahalisi deniz savaşıyla ünlenmişse de biraz sonra anlatacağımız gibi, Sendâbûr'u fethettikten sonra talih onlara küsmüştür.

Bu şehirdeki âbitlerden Şeyh Muhammed Nâkavrî ile görüştüm. Bana tekkesinde mükellef bir ziyafet çekti. Bu adam cariyeye ve köleden öğrendiği için yemeğini kendi pişirirdi. Orada Allah kitabının öğreticisi, asil ruhlu güzel huylu, günaha düşmekten çok sakınan fakih İsmail Efendi ile görüştüm. Ayrıca şehir kadısı Nûreddîn Ali ve ismini şu anda anımsayamadığım hatip de görüştüklerim arasındaydı.

Bu şehrin hattâ tüm kıyı şehirlerinin kadınları dikişsiz elbise giymektedirler. Giysinin bir ucunu elleriyle tutuyor, geri kalan kısmını baş ve göğüslerine uzatıp o âzaları böyle örtüyorlar. Onlar çok güzel ve namusludurlar. Her birinin burnunda altın bir halka vardır.¹⁴ Onların bir üstünlüğü de tümünün Yüce *Kur'an*'ı ezberlemiş olmasıdır. Bu şehirde, onüçü kız çocuklarına, yirmiüçü erkek çocuklarına ait olmak üzere tam otuzaltı okul gördüm! Bu duruma başka yerde tanık olmadım. Ahali, deniz ticaretiyle geçimini sağlıyor. Ekim dikim işleriyle uğraşmıyorlar. Mulaybâr [=Malabar] ahalişi Sultan Cemaleddîn'e her yıl bir şeyler verir. Çünkü onun denizlerdeki üstün gücünden korkmaktadırlar. Tüm süvari ve piyadesiyle Sultan Cemaleddîn'in ordusu, 6 bin civarındadır.

Hinavr Hükümdarı

Seçkin ve ulu sultanlardan Cemaleddîn Muhammed b. Hasan, bu bölgenin hükümdarıdır. O, ilerde bahsedeceğimiz Haryab¹⁵ adlı bir gâvur hükümdarına bağlıdır. Sultan Cemaleddîn, namazlarını hep cemaatle kılmaktadır. Seherden önce namazgâha gelip tan yeri ağarınca kadar *Kur'an* okuma âdeti vardır. Sabah namazı vakti girer girmez namazını kılip atına biner ve şehirden çıkar. Güneş yükselip kuşluk vakti girince mescide gelip kuşluk namazını kılar, daha sonra köşküne gider. Eyyâm-ı Bîd'da [=gecenin dolgun ay ışığıyla beyazladığı günlerde; hicri ayın 13., 14. ve 15. gününde]¹⁶ oruç tutar. Yanında bulunduğum sırada beni hep iftara çağırırdı. Bu davetlerde benden başka fakih Ali ve fakih İsmail de bulunmaktaydı. Yere dört küçük iskemle konulur, birine kendisi diğerlerine biz otururduk.

Hinavr Hükümdarının Yemek Düzeni

Oralılarca havance [=khwânçe, hönçe]¹⁷ denilen bakır sini getirilip üzerine tâlam denilen bakır tabak konulur. İpeklere bürünmüş güzel bir cariyeye yaklaşılarak yemek tencerelerini hükümdara sunar. Elinde bulunan büyücek bakır kepçeyle bir kepçe pirinç alıp tâlamın içine koyar, üstüne susam yağı döker. Tuzlu karabiber salkımları, yeşil zencefil, salamura limon ve mango ekler mönüye. Herkes yemeğinden bir lokma aldıktan sonra bu baharatlardan atıştırır biraz. İpeklere bürülü cariyeye, tâlama koyduğu bir kepçe pirinç bittikten hemen sonra harekete geçer bir kepçe daha döker. Böylece bir sahan içinde pişmiş tavuk servisi yapılır; pirinç bu tavukla beraber yenir. Bu pirincin ikinci kepçesi bitince başka bir tür tavuk yemeğinden konulur. Bu da pirinçle yenilir. Çeşitli tarifelerle yapılmış tavuk yemekleri tamamen bittiğinde yine pirinç eşliğinde muhtelif balık yemekleri getirilir. Balık bitince yağ ve sütte pişirilmiş sebze servisi yapılır, bunu da pirinçle yiyorlar! Yemeklerin sonunda "kûşân" takdim edilir. Kûşân, ziyafet sonunda yenilmesi âdet olan süt ürünüdür [=kesmik veya yoğurt]. Bu sofraya konulduğu vakit, artık yenecek bir şey kalmadı demektir ve sıcak su içilir. Çünkü yağmur mevsiminde soğuk su zarar verir.

Hinavr sultanının yanında hiçbir yere ayrılmadan onbir ay kalmıştım. Onların yemekleri sade pirinç olduğundan asla ekmek yiyemedim! Zîbetülmehel [=Maldiv], Seylân, Ma'ber ve Mulaybâr [=Malabar] yörelerinde geçirdiğim üç sene boyunca pirinçten başka bir şey yiyemedim. O hâle

gelmiştim ki pirinci ancak suyla yutabiliyordum!

Sultan Cemaleddîn'in elbisesi ince ipek ve keten örtülerden ibarettir. Beline bir peştamal sarıyor ve üst üste iki örtüye bürünüyor. Saçlarını örerek üstüne küçük bir sarık konduruyor. Ata bindiği zaman bir kaftan geçiriyor sırtına. Bunun üstüne de iki peştamal sarıyor. Önünde davullar çalınıyor, borular öttürülüyor.

Bu gelişimizde Hinavr sultanının yanında üç gün kaldık. Bize yol azağımızı vermeyi ihmal etmedi.

[Malabar]

Hinavr'dan çıkararak üç gün sonra Mulaybâr'a [=Malabar] vardık.¹⁸ Burası biber ülkesidir. Bu bölge, Sendâbûr'dan Kavlem'e kadar deniz boyunca uzanıyor. Bir uctan bir uca iki ayda varılır. Yol boyunca ağaçlar ardı ardına sıralanmıştır. Her yarım milde ahşap bir bina bulunur. İçindeki peykelerde gelen giden yolcular oturup dinlenir. Bu evlerin yakınında bir su kuyusu vardır. Kuyunun bekçiliğini bir gâvur yapar. Gelen yolcu gâvursa ona kapla su verilir, Müslüman ise adam iki eliyle ona su içirir! Müslüman yolcu eliyle işaret edinceye, yahut çekilinceye dek suyu akıtır bekçi.

Mulaybâr bölgesinde hiçbir Müslüman, gâvur evine girmez; onların kaplarından yemek yemez. Eğer Müslüman tesadüfen gâvur kabından yemek yese çevredeki gâvurlar o kabı derhal paramparça eder yahut Müslümanlara verirler. Bir Müslüman bu bölgede hiç Müslüman evi bulunmayan bir semte girse gâvurlar ona yemek pişirerek muz yaprakları üzerinde servis yaparlar. Üzerine katık eklemeyi de ihmal etmezler. Müslümanın sofrasından artan yemekleri köpekler ve kuşlar yer.

Bu yoldaki menzillerin hepsinde Müslüman evleri bulunmaktadır. Müslüman yolcular oralarda konaklamaktadır. Ev sahipleri [=hancılar] yolculara yemek hazırlar ve ihtiyaç duyulan her şeyi satarlar. Onlar da olmasa buralara asla Müslüman gelmez...

Bahsettiğimiz iki aylık uzun yol boyunca her karış toprak değerlendirilmiş ve işlenmiştir. Herkesin kendine ait bir bahçesi ve bu bahçenin ortasında evi bulunur. Bahçelerin etrafı tahta çitlerle çevrilidir. Yol ardı ardına bitip tükenmek bilmeyen bahçelerin içinden geçer. Her iki bahçe arasında ağaç bir merdiven bulunur. Bu merdivenlerle bir bahçeden öbürüne inilir. Tam iki ay süren yolun çevresi aynen böyle! Bu bölgede kimse hayvana binerek dolaşmaz. At sadece sultanda bulunur. Halk çoğunlukla köleler yahut kiralık işçiler tarafından taşınan devletlere [=dûle, tahtirevan] biner. Bunun dışında başka bir şeye de pek binilmez, yayan gidilir! Ticaretle uğraşsın ya da uğraşmasın; kişi taşınacak yükünü ve malını kiraladığı adamların sırtına atar, işini halleder. Bu yörede bir tüccarın yanında, eşya taşımak üzere görevlendirilen yüz civarında kiralık adam görülür! Bu hamalların her birinin elinde alt ucu sivri, üst ucu ise demir kancalı kalın bir değnek vardır. Hamal bitkinleştiği vakit çömelmek isteyip de şöyle rahat oturacağı bir peyke bulamayınca ucu sivri sopayı yere dikerek sırtındaki yükü üst kısma asar. Dinlendikten sonra başkasının yardımına gereksinim duymadan yükünü omuzlayıp yola revan olur.

Ben bu güzergâh kadar emniyetli bir yol görmedim! Bir hindistancevizi dahi çalınsa hırsız öldürebilirler. Meyveler yere dökülür de kimse eğilip almaz; nihayet ağacın sahibi gelip toplar.

Bana anlattıklarına göre bir gün Hindular grup hâlinde yoldan geçerken içlerinden biri uzanıyor,

yerden bir ceviz alıyor. Haberi duyan "hâkim" [=bölge emniyet amiri], yere bir kazık çakıp üst tarafının sivriltilmesini emrediyor. Bu sırtığa evvelâ bir tahta levha geçiriliyor sonra da o adam oturtuluyor levhanın üzerine! Sırık adamın karnından girip sırtından çıkıyor! Ve adam [günlerce] bu hâlde bırakılıyor ibret olsun diye! Millet seyredip akıllansın diye yol boyunca dikilmiş daha nice kazıklara rastladık.

Geceleyin bu yolda gâvurlarla karşılaştığımızda onların bizi görür görmez rahatça geçelim diye kenara çekildiklerine şahit olduk. Müslümanlar burada en üstün durumdalar ama demin de belirttiğimiz gibi kâfirler onlarla yemek yememekte, onları evine sokmamaktadırlar.

Mulaybâr bölgesinde oniki gâvur hükümdar vardır. Bazıları gayet güçlüdür ve elli bin askere sahiptir. Bazıları ise zayıftır; üçbinden fazla adamı yoktur. [Lâkin] aralarında çekişme yok! Güçlü olan zayıfın elindekini alma peşinde değil. Her birinin devletçiği diğerine ahşap bir kapı ile açılır; kapının üstünde;

"Buradan itibaren falanca hükümdarın sınırı başlıyor" şeklinde bir yazı vardır. Bu [sınır] kapısına "Falancanın Eman Kapısı" derler meselâ. Bir Müslüman yahut kâfir suç işleyip de bulunduğu memleketten kaçarak diğerinin eman kapısına [=bâb-ı emân] gelirse canını kurtarır; yanından kaçtığı hükümdar güçlü bir orduya ve teçhizata sahip olsa da o adama dokunmaz!

Bu bölgedeki hükümdarlar devleti ve saltanatı öz evlâda değil kızkardeş oğluna bırakmaktadır. İlerde anlatacağımız gibi; ağzını ve burnunu saran Messûfe kabilesinden¹⁹ gayrı bu âdete sahip başka bir topluluk görmedim.

Burada bir hükümdar halka alışveriş yasağı koymak isterse kölelerine emreder; dükkânlara yapraklı ağaç dalları assınlar diye. Bu dallar durdukça kimse mal satın alamaz dükkânlardan!

Biber

Biber ağaçları üzüm asmasına benzemektedir. "Nârcîl" [=hindistancevizi] hizasına dikilir; aynı asma gibi nârcîle sarılarak büyür. Ancak asmanınki gibi yeşil yumuşak ipliksi dalcıkları yoktur. Biber ağacının yaprakları sedef ve böğürtlen yaprağına benzer; küçük salkımlarının taneleri yeşilken "Ebû Kuneyne"ye benzer. Biber sonbaharda toplanır. Aynı üzüm gibi, güneşe karşı yaygılar üstüne serilir. Tamamen kuruyup simsiyah oluncaya dek altı üstüne getiriliyor defalarca. Daha sonra biberi tacirlerine satıyorlar. Bizim memleketin halkı, biberin ateşte kurutulduğuna ve bu yüzden buruştuğuna inanıyorsa da işin aslı böyle değil. Buruşukluk, güneşten ötürüdür. Kalikût yöresinde biberin bizim ülkemizdeki anlî [=akdarı] gibi kilo ile tartıldığını gördüm.

[Ebuserûr'dan Fâkenevr'e]

Mulaybâr [=Malabar] bölgesinin şehirleri arasında ilk ziyaret ettiğimiz, Ebûserûr'dur [=Barselor].²⁰ Ebûserûr, kocaman bir körfez üstüne kurulmuş küçük bir şehir. Orada hindistancevizi boldur. Müslümanların oradaki önderi, Ebû Sitte diye çağrılan Şeyh Cuma'dır. Bu adam, eli açık, asil ruhlu kişilerdendir. Tüm servetini beş parasız kalıncaya kadar dervişlere ve kimsesizlere dağıtmıştır.

İki gün sonra Fâkenevr'e [=Bakkanor] ulaştık.²¹ Yine körfez kenarında ama muazzam bir şehir.

Buranın şekerkamışı hem bol hem de kalitelidir. Bölgenin başka taraflarında böylesi yetişmemektedir. Orada Hüseyin Sellât adlı birinin başkanlığında Müslüman bir grup yaşar. Bu cemaatin hem kadısı hem de hatibi vardır. Bahsettiğimiz Hüseyin, Cuma namazı için bir mescit yaptırmıştır orada.

Fâkenevr Hükümdarı

Fâkenevr [=Bakanor] hükümdarı Bâsedev adlı bir gâvurdur. Onun otuz civarındaki savaş gemisinin kaptanı ise Lûlâ adlı bir Müslüman! Haydutlar taifesinden olan Lûlâ, daima denizi tutmak ve tüccar soymakla meşguldür! Fâkenevr'e demir attığımızda hükümdar, oğlunu bizim yanımıza gönderdi. Çocuk gemide [can güvenliğini sağlayan] bir rehin gibi kalırken biz hükümdarın yanına gittik. Fâkenevr hükümdarı, Hindistan hükümdarına saygısını belirtmek, ona olan vazifesini yerine getirmek ve gemilerimizdeki tacirlerle alışveriş yaparak kendine yarar sağlamak için üç gün boyunca bizi ağırladı, hepimize ziyafet verdi! Bu diyarda gemi bir şehrin yakınından geçiyorsa kıyıya demir atmalı, şehir yöneticisine "hakk-ı bender" [=liman muhafızının payı] adıyla bilinen bir armağan vermelidir; âdet böyle! Bir gemi bu tarzda hareket etmezse şehir ahali tez ayak koşup teknelerine atlayıverir, söz dinlemeyen gemiyi takip ederek zorla limana sokar! Ayrıca iki kat vergi alırlar o gemiden! Hattâ o gemiyi diledikleri kadar tutar, yoldan alıkoyarlar!

Fâkenevr'den hareket ettik. Üç gün sonra Mencerûr [=Mangalor] şehrine ulaştık.²² Bu şehir, Mulaybâr [=Malabar] diyarının en büyük körfezi olan Dunb girintisine kurulmuş muhteşem bir yerdir. İrân ve Yemen kökenli işadamlarının büyük bölümü bu şehirde konaklar. Burada biber ve zencefil tepe tepe yığılır.

Mencerûr Hükümdarı

Bu diyarın en büyük hükümdarıdır. Adı Râmedev'dir. Oradaki dört bin civarında Müslüman, şehir kıyısına kurulu bir varoшта yaşamaktadır. Onlarla şehir halkı arasında hep çatışma olur. Ama hükümdar ticaret bilir insanlara ihtiyaç duyduğu için arayışta düzeltir. Mencerûr şehrinin asil ruhlular, erdemli insanlarından Bedreddîn Ma'berî, Şâfiî mezhebinden olup [islâmî] ilimlerin başhocalığını yapmaktadır. Bu adam, gemiye çıkıp bize teklifte bulundu; onun beldesine misafir olalım diye.

"Ora hükümdarı, bir süre yanımızda rehin kalması için oğlunu gemimize göndermedikçe bu iş olmaz!" cevabını verdik. O da şöyle dedi:

"Fâkenevr hükümdarı, ülkesinde yaşayan Müslümanlar güçlü olmadığı için böyle yapmış. Oysa burada hükümdar bizden korkuyor!"

Hükümdarın oğlunu göndermemesi durumunda söz konusu teklife olumlu cevap veremeyeceğimizi belirttik ve neticede o da diğeri gibi oğlunu gönderdi; böylece onlara misafir olduk. Bizi el üstünde tuttular, saygıda kusur etmediler.

Orada üç gün kaldıktan sonra Hîlî'ye doğru açıldık.²³ İki günde vardığımız bu şehir, büyük gemilerin rahatça girebildiği geniş bir körfeze kuruludur. Bu büyük şehrin binaları da güzeldir. Çin gemileri sonunda buraya gelmektedir. O gemiler sadece buraya değil, Kavlem ve Kalikût limanlarına da girebilmektedir. Hîlî şehri, nur saçan bereketli ulucâmiinden ötürü hem Müslümanlar hem de

kâfirler nezdinde hürmet görmektedir. Deniz yoluyla seyahat edenler bu câmiye bol bol adak adarlar. Mabedin pek zengin bir gelir sandığı vardır. Hatîb Hüseyin'le Müslümanların emiri konumundaki Hasan Vezzân'ın gözetimi altındadır bu sandık. Bu câmi içinde ilim öğrenip vakıftan düzenli bağış alarak geçimini sağlayan bir grup öğrenci vardır. Ayrıca, geleni gideni ve yörenin fakir Müslümanlarını doyuran aşhanesi vardır câmiin. Yemekler burada hazırlanmaktadır.

Mabette, Makdeşev [=Mogadişu]²⁴ ahalisinden Saîd adlı iyi yürekli, dindar mı dindar, misafire karşı hoş davranışlı bir fakihle görüştim. Sürekli oruç tutuyordu. Mekke ve Medine'de ondörder sene kaldığını; birinci şehirde Ebû Nümeyy'in, ikincide ise Mansûr b. Cemmâz'ın emirlik dönemine yetiştiğini, ayrıca Hint ve Çin ülkelerine de yolculuklar yaptığını söyledi bana.

Hîlî'den çıkıp Curfattan'a ulaştık.²⁵ Burası Hîlî'den üç fersah uzaktadır. Orada Bağdatlı ulu bir fakihle görüştim. Bu adam, Kûfe yolu üzerinde Bağdat'a 10 mil uzaklıkta bulunan Sarsar'dan²⁶ geldiği için Sarsarî diye anılıyor. O belde, bizim Mağrip'teki Sarsar adlı yöreyle adaştır. Sarsarî'nin Curfattan'da çok zengin bir kardeşi varmış. Adam vasiyetinde küçük çocuklarının ağabey Sarsarî'nin gözetimine bırakılmasını söylemiş. İşte, Sarsarî çoluk çocuğu Bağdat'a götürme hazırlığındayken ben onun yanından ayrılmıştım. Âdet olduğu üzere "Sudan" [=siyahlar] gibi Hintliler de ölünün malına dokunmaz, geriye binlerce altın bıraksa da. Merhumun malı, şeriat gereğince hak sahibi olanlar gelip teslim alınca kadar yöredeki Müslümanların büyüğünde [=imamında] kalır.

Curfattan Hükümdarı

Bu adamın ismi Kuvayl²⁷ olup Mulaybâr bölgesinin en büyük hükümdarlarından. Umman, Fâris ve Yemen'e ticarî seferler yapan pek çok gemisi var. İlerde anlatacağımız Dehfattan [=Dharmapattam] ve Budfattan [=Pudupattana] yöreleri de onun ülkesinin sınırları içindedir.

Curfattan'dan çıkıp Dehfattan'a gittik.²⁸ Burası bağı bahçesi bol bir körfez üstüne kurulmuş büyük bir şehirdir. Orada hindistancevizi, biber, fevfel, tenbûl ve bol miktarda kulkas [=fil kulağı] yetişiyor; kulkası etle pişiriyorlar.²⁹ Hiçbir yerde buradaki gibi ucuz ve bol muz görmedim!

Burada beşyüz adım uzunluğunda üçyüz adım genişliğinde büyük bir "bâin" [=sun'î gölet] var. Bu muazzam gölet, kırmızı yontma taşlarla örülmüştür. Çevresinde yine taştan yapılmış yirmisekiz kubbe bulunmaktadır. Her birinde basamağımsı dört taş peyke yer alır. Bu kubbelere de taş merdivenlerle çıkılır. Bâinin ortasında üç katlı büyük bir kubbe yer almaktadır. Her katta dört oturak vardır. Bana anlatıldığına göre burayı yaptıran adam, Kuvayl'ın babasıymış. Tam karşıda Müslümanlar için inşa edilmiş bir ulucâmi bulunmaktadır. Oradan merdivenlerle bâine inilmektedir. Millet, abdest ve gusülü orada yapmaktadır. Fakih Hüseyin'in bana anlattığına göre hem câmi hem de bâini yaptıran adam, Kuvayl'in atalarından olan bir Müslümanmış. Onun Müslüman oluşu ile ilgili enteresan hikâyeyi anlatalım.

Câmi Hizasında Bulunan İlginç Ağaca Dair

Câmiin hemen yanı başında yemyeşil bir ağaç gördüm. Yaprakları incir yaprağına benziyorsa da daha yumuşaktı. Bir duvar sarmış çevresini, dibinde de bir mihrap var. Orada iki rekât namaz kıldım. Oralılar bu ağaca dıraht-ı şehâde [=şehadet ağacı] adını vermişler. Her yıl sonbaharda bu ağaçtan bir

yaprak düşürmüş, rengi önce sarıya sonra kırmızıya dönüşen... Üstünde kudret kalemiyle "Allah'tan başka Tanrı yok, Muhammed onun elçisi" yazılı olurmuş. Fakih Hüseyin'le bir grup güvenilir adam bu yaprağı gözleriyle gördüklerini ve üstündeki yazıyı okuduklarını söylediler bana. Fakih Hüseyin'in ifadesine göre yaprağın düşüş zamanında Müslüman ve gâvur taifelerinden güvenilir kişiler ağacın altına oturmuş. Yaprak düşüverince yarısı Müslümanlar tarafından alınır, öbür yarısı gâvur hükümdarının hazinesine konulmuş. Bu yaprakla hastaları iyileştirirlermiş.

İşte Hükümdar Kuvayl'ın, câmiyle bâini inşa eden atasının İslâma giriş sebebi bu ağaçtır. O adam Arap yazısını bildiği için yaprağı okur okumaz manasını anlayarak İslâmı kabul etmiş ve Müslümanlığını gerektiği şekilde yaşamış. Bu adamın hikâyesi oralılar arasında pek yaygın. Fakih Hüseyin'in anlattığına göre adı geçen hükümdarın çocuklarından biri, babasından sonra gâvur olup azmış, ağacın köklerinin sökülmesini emretmiş! Böylece ağaç kütür kütür sökülmüş, izi bile kalmamış. Ama daha sonra yeniden dirilen ağaç eskisinden de alımlı olmuş. Bu arada gâvur evlât da çarçabuk gebermiş!

Sonra Budfattan'a gittik.³⁰ Büyük bir körfez üstüne kurulu görkemli bir şehirdir. Şehir dışında denize yakın bir noktada mescit vardır. Yörede hiç Müslüman bulunmadığı için dışarıdan gelen yabancı Müslümanlar bu mescide sığınmaktadır. Buranın limanı, ülkenin en güzel limanlardandır. Yörenin suyu tatlı, fevfeli boldur. Hint'e ve Çin'e buradan yükleniyor fevfel. Ahalinin büyük bir kısmı Brahman'dır. Bura ahalisi, gâvurlar tarafından el üstünde tutulmakta, Müslümanlar nezdindeyse hiç sevilmemektedir. Bu yüzden aralarında Müslüman yoktur.

Mescitle İlgili Hikâye

Onların, adı geçen mescidi sağlam bırakmalarının sebebi bana şöyle anlatıldı:

Brahmanlardan biri, dam yapmak için mescidin çatısını yıkınca evinde bir ateş peyda olmuş! Adam, çocukları ve eşyasıyla beraber yanıp kül olmuş. Böylece ahali o mescide saygı göstermiş ve bir daha kötü niyetle yaklaşmamış. Hepsi oranın hizmetkârı olmuş. Gelen gidenin içmesi için de su koymuşlar yanına. Kuşlar girmesin diye de kapısına ağ örmüşler.

Budfattan şehrinden çıkıp Fandrayna [=Panderani] şehrine yollandık.³¹ Bahçeleri ve çarşıları ile gayet güzel ve büyücek bir şehir. Orada Müslümanların üç mahallesi var ve her mahallede bir mescit bulunmaktadır. Şehrin büyük mescidi [=ulucâmi] sahildedir. Bu mabet, ilginç bir mimarîye sahiptir. Denize bakan pencereleri ve mecâlisi [=taraça ve balkonları] muhteşemdir. Oranın kadılık ve hatipliğini yürüten Ummanlı imamın iyi yürekli bir kardeşi vardı. Çin gemileri kışı burada geçirmektedir.

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

KALİKÛT'A AÇILIŞ, ÇİN SEYAHATİNİN AKSAMASI VE KAVLEM

[Kırkdokuzuncu Bölüm Notları](#)

Fandarayna'dan Kalikût'a doğru hareket ettik.¹ Burası Mulaybâr [=Malabar] bölgesinde bulunan büyük ticaret merkezlerindedir. Çin, Cáva, Seylân, Maldiv, Yemen ve Fâris asıllılar buraya gelmekte; dört bucağın tüccarı burada toplanmakta! Liman dünyanın en büyük limanlarından.

Kalikût Hükümdarı

Buranın hükümdarı Sâmurrî diye bilinen yaşlı bir gâvurdur.² Sakalını bir Rum taifesi gibi keser. Kalikût'ta gördüğüm bu adamı inşallah ilerde anlatacağız. Şehirdeki tacirlerin reisi Bahreynli İbrahim Şâhbender'dir.³ Erdemli ve asil ruhlu olan İbrahim'in evinde tacirler toplanırlar ve sofrasında yemek yerler. Şehir kadısı Fahreddîn Osman asil ruhlu, cömert biridir. Oradaki tekkenin sahibi Kâzerûnlu Şeyh Şihâbeddîn'dir. Hint ve Çin kökenlilerin, Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'ye⁴ tuttukları adaklar; Şeyh Şihâbeddîn'e teslim edilir. Hindistan, Çin, Yemen ve İran arasında mekik dokuyan pek çok ticaret gemisinin sahibi ünlü Nâhûda Miskal da bu şehirde oturmaktadır. Oraya vardığımızda bizi karşılamaya gelenler arasında İbrahim Şâhbender, kadı, Şeyh Şihâbeddîn, nüfuzlu tacirler ve hükümdarın Kulâc adlı naibi bulunuyordu. Kendi gemilerinde davul, zurna, boru ve sancakla karşıladılar bizi. Bu diyarda bir benzerini görmediğim müthiş bir tantanayla girdik limana ama ardından sıkıntı gelecek kısa bir rahatlamaydı bu! Kıyıda 13 Çin gemisi vardı. Bir süre limanda bekledikten sonra şehre çıktık. Her birimiz bir konakta ağırlandık. Çin'e gidiş zamanının gelmesini beklerken üç ay gâvur hükümdara konuk olduk.

Çin denizinde yalnız Çin gemileriyle yolculuk edilir. Şimdi bu gemilerin düzenini anlatalım:

Çin Gemileri

Çin gemileri üç bölüktür. En büyüklerine "cunûk" denilmekte.⁵ Bu kelimenin tekili "cunk"tur [=conk]. Orta boylusuna "zav"⁶ [=dhao], küçüğüne ise "kekem"⁷ [=Ho-hang] denilir. Büyüklere üç ilâ on iki civarında yelken asılmaktadır. Yelkenler "hayzurân" [=bambu] dallarından hasır gibi örülmemekte olup asla indirilmezler. Rüzgârın esişine göre ayarlanıp çevrilirler. Demir atıldığı vakit yelkenler olduğu gibi bırakılır. Her gemide bin kişilik personel grubu bulunmaktadır. Altıyüzü gemici, dörtyüzü savaşıdır bunların. Savaşçılar arasında okçular, "dark" [=kalkan, savunma] ve "çarhıye" [=hafif top veya arbalet] işiyle uğraşanlar vardır. Onlar "neft" [=yanıcı madde] atmaktadırlar.⁸ Her büyük geminin ardından üç küçük gemi gelir. Bu küçük gemilere "nısfı" [=yarımlık], "sülüsî" [=üçte birlik] ve "rubuî" [=çeyreklik] denir. Bunlar sadece Çin'in Zeytûn şehrinde yahut Sinkelân diye bilinen Sînussîn'da [=Kanton]⁹ üretilmektedir.

Gemilerin Nasıl Yapıldığını Anlatalım:

İki ahşap duvar dikilerek bunların arasında devasa tahtalar konulur. Bu tahtalara koca koca çiviler çakılarak enine boyuna ana gövdeye temas etmeleri sağlanır. Bir çivinin [=kazığın] uzunluğu üç arşındır. İki cephe bu tahtalarla sımsıkı bitleştirildiği zaman cephelerin üstüne geminin yatağı

yerleştirilir. Ve cepheleri denize salıp geri kalan işisuda tamamlarlar. Bu iki cephe ve tahtalar suyla temas eder vaziyette bırakılır. [İşçiler] suya inip tepeden tırnağa islanarak işlerini yapmaktadırlar. Sözüünü ettiğimiz tahtaların etrafında kürekler bulunur. Bunlar seren direği gibi koskocamandır. Sadece birini çekmek için on-onbeş kişi toplanmaktadır. Küreklerin ayakta çekildiğini belirtmeliyiz. Her gemiye dört güverte yapılır. Bu güvertelerde iş adamları için özel odalar, "mısriye"¹⁰ tipi kameralar ve bölmeler yer alır. Mısriyelerin çoğunda birkaç bölme ve tuvalet bulunmaktadır. Kapısındaki anahtarı sadece sahibi almakta ve gerektiğinde mısriyeyi kapamaktadır. Adam, cariyeye ve hatunlarını beraberinde getirip oraya yerleştirebilir. Bazen biri çok uzun bir süre mısriyesinden dışarı çıkmaz ve gemideki diğer yolcular onu tanıyamaz. Nihayet bir ülkeye vardıklarında birbirleriyle karşılaşp aynı gemide olduklarını anlarlar! Gemiciler ise gemi içinde çoluk çocuklarıyla beraber hayat sürerler. Ahşap havuzlarda zencefil, bahçe bitkileri ve sebze ekim-dikimi yaparlar!

Vekîlü'l-merkeb [=gemi acentası; simsar] büyük bir bey gibidir. Karaya çıktığı zaman okçular ve siyah hizmetkârlar kargıları, yayları, davulları, zurnaları ve borularıyla adamın önüne dizilirler. O evine vardığında, kapının iki tarafına mızrak diken bu adamlar, vekil orada kaldığı sürece muhafızlık işine devam ederler. Çin halkı arasında sürüyle gemiye sahip olan ve bu gemilerle vekillerini çeşitli ülkelere gönderen nice zenginler vardır. Dünyada Çinlilerden daha zengin kimse yok!

Çin Seyahatine Başlamamız, Bu İşin Sonu

Çin'e sefer etme vakti geldiğinde Sâmurrî derhal Kalikût limanında bulunan onüç cunktan birini bizim için hazırlattı. Geminin vekili Süleyman Safedî Şâmî [=Suriyeli] adlı biriydi. Aramızda tanışıklık olduğu için dedim ki:

"Yanımda cariyelerim var! Sade bana ait bir mısriye istiyorum, çünkü bu gözdelerle yolculuk etmektir âdetim!" Bana şu cevabı verdi:

"Çin tacirleri gidiş-dönüş için mısriyeleri kiralamaktadırlar. Ama kaynımın bir mısriyesi var, onu sana verebilirim. İçinde tuvalet olmadığını da ekleyeyim. Tabî, bu mısriyeyi değiştirmen de mümkün!"

Dostlarıma salık verdim, yanımda bulunan eşyaları gemiye taşıdılar. Köle ve cariyeler de cunka bindiler. Bu iş Perşembe günü gerçekleşti. Ben Cuma namazını kılıp onlara katılıyorum diye karada kalmıştım. Bu arada Melik Sünbül ve Zahîreddîn hediye çıkardılar gemiye. Sonra Hilâl adlı genç hizmetkârım Cuma sabahı yanıma gelerek şöyle dedi:

"Cunkta kiraladığımız mısriye çok dar, işe yaramaz!" Durumu Nâhûdaya [=kaptana] anlattım.

"Başka çare yok! Ama kekeme binmek istersen orada istediğin gibi kamara bulunmakta!" cevabını verdi. Razi oldum, dostlarıma el ettim; eşyaları kekeme getirdiler, cariyeler de oraya taşındı. Cuma namazından önce bir güzel yerleştiler.

Her gün ikindiden sonra koca koca dalgalar kopar bu denizde. O esnada kimse cesaret edip gemiye binemez. İşte o gün bütün cunklar daha önce yola koyuldu. Geriye sadece iki cunk ve benim bineceğim kekem türü gemi kaldı. Cunklardan biri bizim hediyelerle yüklüydü, diğeri ise Fandarayna'da kışı geçirmek isteyenlerin gemisiydi. Cumayı Cumartesiye bağlayan akşam gemiye

çıkma imkânı olmadı, sahilde kaldık. Gemide bulunanlar da karaya çıkamadılar. Yanımda sadece kilim vardı; yaydım, üstüne uzandım. Cumartesi sabahı gün ışıırken baktım ki cunkla kekem limandan gayet uzak bir noktada duruyorlar. Fandarayna'da kışlamak isteyenlerin cunku ise azgın denizde parçalanmış, mürettebatından bir kısmı can vermiş, bir kısmı da zor-şer kurtulmuştu. Bu gemide bir tacirin güzel bir cariyesi vardı. Adam, aşkıyla yandığı bu kadını kurtarana 10 dinar altın vereceğini duyurdu. Kadıncağız, batan cunkun arka tarafındaki bir direğe sıkı sıkı tutunmuştu. Hürmüzlü gemicilerden biri adamın çağrısını duyunca harekete geçti ve cariyeyi kurtardı ama dinarları almayıp şöyle dedi:

"Bu işi Hak Teâlâ'nın rızası için yaptım!"

O gün gece olduğunda hediye dolu cunk da battı. İçindekilerin tümü can verdi. Sabahleyin cesetlere baktık. Zahîreddîn'in başı paramparça olmuş, beyni dağılmıştı. Melik Sünbül'ün yanaklarından birine çivi saplanmıştı. Cenaze namazlarını kıldık, hepsini toprağa verdik. Bu arada Kalikût'un kâfir hükümdarıyla karşılaştım. Beline büyük beyaz bir peştamal kuşanıp göbeğinden dizine kadar örtünmüş, başına da ufak bir sarık takmıştı. Ayakları çıplaktı ve bir köle onun başına gölgelik tutuyordu.

Hükümdar kıyıda bekliyor, halkın denizden karaya vuran şeyleri yağma etmemesi için adamlarını görevlendiriyordu. Hükümdarın önünde ateş yanıyor. Malabar diyarında bir gemi parçalandığı zaman tüm yükü hazineye aittir. Oranın âdeti böyle. Burada böyle bir âdet yok, suya saçılan eşyaları sadece sahipleri alır. Bu yüzden insanlar daha çok gelip gider olmuşlardı buraya ve mamur kılmışlardı bu şehri.

Kekem türü gemide bulunanlar cunkun hâlini görünce yelken açtılar; bütün eşyayı, kölelerimi ve cariyelerimi alıp gittiler. Ben kıyıda yapayalnız sap gibi kaldım! Gerçi yanımda daha önce azat ettiğim genç bir hizmetkâr vardı ama o da başıma gelenleri görünce sıvışıp gitti! Yanımda bir zamanlar cûkînin verdiği 10 dinarla üstüne uzandığım kilimden başka şey kalmadı! O kekemin mutlaka Kavlem limanına gireceğini öğrenince oraya gitmeye karar verdim. Her iki limanın arası karadan da gidilse nehirden de gidilse on gün tutmaktadır. Ben ırmak yoluyla gitmeyi tercih ettim. Kilimi taşısın diye bir Müslümanı kiraladım. İrmakta yolculuk yapılırken âdet olduğu üzere akşamleyin karaya çıkılır, gece sahildeki köylerden birinde geçirilir ve gündüzleyin gemide yolculuğa devam edilir. Biz de böyle yaptık. Bu teknede, kiraladığım adamdan başka Müslüman yoktu. O da zaman zaman karaya çıktığımızda gâvur tohumlarıyla bir olup şarap içer, benimle kavga ederdi! Yolculuğumuzun beşinci günü Yahudilerin yaşadığı bir şehre; dağlık bölgenin zirvelerine kurulmuş Kuncîkerî'ye ulaştık.¹¹ Onların kendi aralarında bir önderi vardır. Bu cemaat, cizyeyi Kavlem hükümdarına vermektedir.

Tarçın ve Bakkam [=Kızılağaç]

Bu ırmak kenarında bulunan ağaçların tümü tarçın ve bakkamdır. Hattâ odun olarak bile bu ağaçlar kullanılıyor! Biz de yemeklerimizi pişirmek için yol boyunca yakıtımızı bunlardan sağladık.

ELLİNCİ BÖLÜM

KAVLEM'E GİRİŞ, MALABAR SAHİLİNDE SEYAHAT

[Ellinci Bölüm Notları](#)

Yolculuğumuzun onuncu günü Mulaybâr [=Malabar; Ma'bar] bölgesinin en güzel şehirlerinden olan Kavlem'e vardık.¹ Şehrin çarşıları gayet güzel, cıvıl cıvıl. Burada Sûlî² kökenli tacirler çok zengin. Onlardan biri tüm donanımı ile koca bir gemiyi kiralayıp kendi konağından çıkardığı mallarla onu doldurabilir. Kavlem'de gayet kalabalık bir Müslüman işadamları cemaati var. Önderleri Irak'ın Âva şehri ahalisinden Alâeddîn Âvacî'dir. Râfîzî olan bu adamın, aynı mezhepten pek çok dostu var. Onlar mezheplerini gizlemiyor, açıkça gereğini yapıyorlar. Şehir kadısı Kazvînli bir soyludur. Kavlem şehrindeki Müslümanların büyüğü, Muhammed Şâhbender adlı biridir. Onun, Takıyyüddîn isimli erdemli bir kardeşi vardır. Şehirdeki büyük câmiî Havâce [=Hoca] Mühezzeb adlı tüccar yaptırmıştır.³ Bu mabet çok hoştur. Şehir, Malabar bölgesinin Çin'e en yakın şehridir. Ahalinin büyük kısmı Çin'e gidip gelmektedir. Burada Müslümanlar büyük saygı görmekte, el üstünde tutulmaktadır.

Kavlem Hükümdarı

Tîreverî diye bilinen bir gâvurdur.⁴ Bu adam, Müslümanlara hürmet göstermektedir; hırsızlar ve pezevenkler aleyhine çıkardığı sert yasaları vardır.

Bir Kısas Olayı

Kavlem'de tanık olduğum olaylardan biri şudur:

Iraklı bir okçu kendi grubundan birini öldürerek Âvacî'nin evine kaçtı. Âvacî'nin serveti büyüktü. Müslümanlar öldürülen adamı gömmek istedikleri vakit hükümdarın naipleri buna engel oldular; şöyle dediler:

"Katili bize teslim etmelisiniz ve o hemen öldürülmeli! Yoksa mevta gömülemez!"

Ceset tabut içine konularak Âvacî'nin kapısı önüne bırakıldı; yavaş yavaş kokmaya ve bozulmaya başlayınca Âvacî katili teslim etti. O, canına kıyılmamak koşuluyla tüm servetini onlara verebileceğini teklif ettiyse de naipler bunu kabul etmediler ve hemen öldürdüler katili! Böylece asıl maktul de toprağa verilmiş oldu.

Hükümdarın Sertliğine Dair Bir Olay

Bana anlatıldığına göre Kavlem hükümdarı bir gün şehir dışına çıkmaya niyetlenerek atına binmiş; takip ettiği güzergâh bahçeler arasındaymış. Yanında kendisi gibi asil ve meşhur beyzâdelerden olan damadı bulunmaktaymış. Damat bahçelerdeki ağaçlardan yola düşen bir üzüm tanesine uzanıp yemiş. Bunu gören hükümdar hemen onu ortadan ikiye bölmüş! Cansız bedenini yolun sağına, öbür parçasını da soluna astırmış. Bu arada üzüm tanesini de ikiye bölerek cesedin parçalarına bölüştürmüştü. Görenler ders alsın diye ceset öylece bırakılmış!

Benzeri Bir Hikâye

Kalikût'ta da buna benzer bir olay meydana geldi:

Hükümdar naibinin yeğeni, Müslüman işadamlarından birinin kılıcını gaspetti. Tacir onu amcasına şikâyet edince probleminin çözüleceğine dair söz aldı. Naip [=yardımcı] kendi kapısı önünde otururken birden yeğeni çıkageldi. Gaspederek aldığı kılıç da elindeydi. Naip yeğenini yanına çağırarak:

"Şu elindeki âlet o Müslümanın kılıcı mı?" dedi. Öteki:

"Evet!" cevabını verince naip:

"Bunu ondan para ile mi aldın?" diye sordu. Yeğen:

"Hayır!" diye karşılık verince kollukçularına dönen naip:

"Tutun şunu!" dedi. Yeğen hakkında kesin buyruk çıktı; gaspettiği kılıçla boynu vuruldu!

[Çin Elçilerinin Son Durumu, Hinavr'a Seyahat]

Kavlem şehrinde bir süre Şeyh Şihâbeddîn Kâzerûnî'nin oğlu Şeyh Fahreddîn'in tekkesinde kaldım. Şihâbeddîn, Kalikût Tekkesi'nin postnişinidir.

Bizim kekemle ilgili herhangi bir haber alamadım. Kavlem'de bulunduğu sırada Çin hükümdarının bizimle beraber yolculuk eden elçileri geldi. Onların bindiği cunk da parçalanmıştı. Çinli tacirler bu elçilere giyim kuşam verdiler. Böylece memleketlerine döndüler. Ben daha sonra Çin'de onlarla yeniden görüştüm...

Çin hükümdarına gönderilen armağanların başına gelenleri anlatmak amacıyla [Hint] hükümdarının yanına dönmek istedimse de: "Niçin hediyelerin peşini bıraktın?" diye paylamasından korkarak Hinavr sultanı Cemaleddîn'in huzuruna çıkmaya ve kekem türü gemiden bir haber alıncaya kadar orada kalmaya karar verdim ve Kalikût'a döndüm. Orada Hint hükümdarının hâciblerinden Seyyid Ebu'l-Hasan adlı Arabın kumandasında gönderilen gemileri buldum. Hükümdar, Araplara olan sevgisi nedeniyle Hürmüz ve Katîften mümkün olduğu kadar çok Arap toplayıp getirsin diye göndermişti o adamı. İşte onun yanına vardım.

Emir kış mevsimini Kalikût'ta geçirip Arap şehirlerine gitme niyetindeydi. Hükümdarın yanına dönme konusunu onunla görüştüğümde bu niyetimi hiç uygun bulmadı. Böylece Kalikût'tan gemiyle ayrıldım. Denizde yolculuk mevsimi sona ermek üzereydi. Yarım gün seyahat ediyor sonra demir atıp ertesi günü bekliyorduk. Derken dört savaş gemisiyle karşılaştık! Başımıza iş çıkacak diye yüreğimiz ağzımıza geldiyse de herifler bize saldırmadılar. Sonunda Hinavr şehrine vardık. Sultanın huzuruna çıkarak selâm verdim. Beni bir evde ağırladı. Orada bana hizmet edecek hiç kimse yoktu! Hükümdar namazları kendisiyle beraber kılmamı istedi. Ben o günlerde daima sultanın mescidinde oturur, her gün bir hatim indirirdim. Sonra günde iki hatim indirmeye başladım. Sabah namazından sonra okumaya başlıyor, güneş tepeden inmeye yüz tutarken bir hatim indiriyordum. Sonra abdest tazeleyip

yeniden başlıyor, gün batarken bir daha hatmetmiş oluyordum. Üç ay devam ettim bu ibadete. Bu süre içinde erbaîn çıkardım; kırk gün bir köşeye çekilip kendimi Allah'a verdim.⁵

Savaşa Çıkışımız ve Sendâbûr'un Fethi

Hinavr sultanı Cemaleddîn, Sendâbûr'u fethetmek amacıyla elli iki pâre gemi hazırlatmıştı. Sendâbûr hükümdarı ile oğlunun arası eskiden beri limonî idi. Sendâbûrlunun oğlu, Hinavr sultanı Cemaleddîn'e bir mektup göndererek onu Sendâbûr fethine davet etmiş ayrıca İslâmiyeti benimseyeceğini ve sultanın kızkardeşiyle evleneceğini, vaadetmişti. Gemiler hazırlanıp suya açılma vakti geldiğinde benim de cihada katılışım geldi. "İstihâre" yapmak; en güzeli bulmak amacıyla *Kur'an-ı Kerim*'i açtım, hemen sayfanın başında:

"Onlar, başka şey değil, sadece Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından sürülmüş kimselerdir. Eğer Allah bir kısım insanları diğer bir kısmıyla defedip önlemeseydi içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi. Allah, dinine yardım edenlere muhakkak yardım eder. Kuşkusuz Allah güçlüdür!" âyetiyle karşılaşıncaya pek sevindim.⁶

Hükümdar ikinci namazını kılmak için mescide geldiğinde ona:

"Ben de sefere gitmek istiyorum!" dedim. Şu cevabı verdi:

"Öyleyse sen onların önderi olursun!"

Kur'an'ı açtığımda karşıma çıkan âyetten bahsettim ona; ziyadesiyle memnun oldu. Daha önce bizzat gazâyâ katılma niyeti taşııyordu ama bu konuşmadan sonra kararını değiştirdi, o da katılacaktı.

Bir Cumartesi günü beraber açıldık denize. Pazartesi akşamı Sendâbûr körfezine girdik. Şehir halkı mancınıkların başına geçmiş, savaş için tetikte bizi gözlüyordu. O geceyi şehrin açıklarında geçirdik. Sabahleyin gün ışıırken, davul, boru ve zurna sesleri arasında gemiler şehre doğru kaymaya başladılar. Karşı taraf, gemilere mancınıklarla taş yağdırıyordu. Bu sırada havada uçan bir taşın, hükümdarın yanında dikilenlerden birine isabet ettiğini gördüm. Gemidekiler kalkan ve kılıçlarıyla suya attılar kendilerini. Sultan derhal bizdeki şillîr türü tekneye benzeyen ve ukayrî diye bilinen gemiye bindi.⁷ Ben de diğerleriyle beraber suya attım kendimi. Yanımızda içi atlarla dolu arkası açık iki gemi vardı; tarîda cinsinden. Bu gemiler süvarilerin içeride atlarına rahatça binip zırhlarını giyebileceği tarzda yapılmıştı. Onlar da öyle yaptılar...

Allah'ın izniyle adanın fethi gerçekleşti. Ellerimizde kılıçlarla şehre girdik. Gâvur taifesinin büyük bölümü hükümdar sarayına sığınmıştı. Orayı ateşe verdik, dışarı çıktılar; hepsini yakaladık. Sonuçta Sultan Cemaleddîn onları affetti, emân [=yaşam güvencesi] vererek çoluk çocuklarını ve eşlerini kendilerine iade etti. Onlar onbin civarındaydılar. Hükümdarın emriyle şehrin dış mahallelerinde iskân edildiler.

Hükümdar saraya kurulup çevredeki konakları devletin ileri gelenlerine ve yakın hizmetkârlarına verdi. Bana da adanın yerlisi olan Lemkî adlı cariyeyi verdi. Ben ona Mübareke adını verdim. Onun kocası geldi, fidye ödeyip hanımını geri almak istediye de ben kabul etmedim. Bu arada hükümdar, gâvur hazinesinden ele geçirilen ganimetler arasındaki bir Mısır feracesini giydirdi bana.

Sendâbûr'un fethedildiği 13 Cumâdelûlâ'dan [=Cemaziyilevvel] Şa'bân ortalarına kadar⁸ hükümdarın yanında kaldım. Sonra yola çıkmak için izin istedim. Benden söz aldı, tekrar yanına döneyim diye. Böylece izin verdi.

Deniz yoluyla, yukarıda bahsettiğimiz Hinavr, Fâkenevr, Mencerûr, Hîlî, Curfattan, Dehfattan, Budfattan, Fandarayna ve Kalikût'a uğradıktan sonra dünyanın en hoş şehirlerinden olan Şâliyat'a vardım. Burada şehrin ismiyle bilinen [=şal] güzel kumaşlar üretilmektedir.⁹ Orada uzun süre kaldıktan sonra Kalikût'a döndüm. Kekemde bulunan kölelerimden ikisi Kalikût'a gelmişti. Derdi içimi yakan şu hamile cariyenin vefat ettiğini, diğer cariyelerin Câva hükümdarı tarafından alındığını, eşya ve mallarımın tamamen yağmalandığını, seyahat arkadaşlarımın ise Çin, Câva ve Bencâle [=Bangladeş] ülkelerine dağıldığını haber verdiler bana!

Bunları işitince Hinavr'a döndüm; Muharrem ayının sonlarında Sendâbûr'a gelerek Rebûlâhir ayının ikisine kadar orada kaldım. Bu arada Sendâbûr'un gâvur hükümdarı şehri Müslümanlardan geri almak üzere harekete geçmişti. Gâvur milleti onun yanına sığınmıştı. Müslüman sultanın ordusu öteye beriye dağılmış olduğundan biz yalnızdık. Gâvurlar bizi sıkıştırmaya başladılar. Vaziyet kötüleşince şehri terkederek Kalikût'a döndüm. Böylece, daha önce hakkında pek çok şey işittiğim Zîbetûlmehel'e [=Maldiv adalarına] doğru açılmaya karar verdim.

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

ZİBETÜLMEHEL ADALARI

Ellibirinci Bölüm Notları

Kalikût'ta gemiye atladıktan on gün sonra, hakkında epey hikâye dinlediğim Zîbetülmehel [=Maldiv] adalarına ulaştık. "Zîbe", zîb [=dhîb: kurt] kelimesinin dişil kalıbındandır.¹ Bu ilginç adaların tümü ikibine yakın.² Bunlardan yüz tanesi yahut daha azı bir daire oluşturacak şekilde sıralanmıştır ve dairenin tek bir girişi vardır. Gemiler sadece oradan girebiliyorlar. Adalardan birine gelen gemi diğer adalara girmek için mutlaka halktan birinin kılavuzluğuna gereksinim duyar. Bu küçük kara parçaları birbirlerine çok yakın. Handiyse bir adadan çıkılırken öteki adanın hurma ağaçları göz kırpar, palmyelerin kelleleri gözüktür. Bir gemi yolunu şaşırırsa bu adalara giremez. Rüzgâr onu Ma'ber veya Seylân kıyılarına atar.

Bura halkının tümü Müslümandır. Adalar birtakım bölgelere ayrılmış. Her bölgede Kerduî denilen bir vali bulunmakta. Bölgeleri şöyle sıralayabiliriz:³

- 1- Bâlîbûr [=Balipur]
- 2- Kennelûs [=Kinalus]
- 3- Mehel [=Male]; hükümdarlar burada oturmaktadır; adalar toptan bu isimle bilinmektedir.
- 4- Telâdîb [=Taladib veya Tuladu]
- 5- Kerâydu [=Karhidu]
- 6- Etteym [=Utimu]
- 7- Teledummatî [=Tilladumati]
- 8- Heledummeti [=Haddummeti]; bu kelimenin kalıbı bir önceki ile aynı, yalnız ilk harf "h" olacak.
- 9- Bereydû [=Braidu]
- 10- Kendekel [=Kaindecolu]
- 11- Mülûk [=Mulaku]
- 12- Süveyd [=Suwaid veya Suadiva]; burası en uzak bölgedir.

Bu adaların hiçbirinde hububat yetişmiyor. Sadece Suveyd bölgesinde anlî [=akdarı] benzeri bir tür tahıl yetiştirilmektedir. Oradan Mehel'e gönderiliyor. Halkın temel gıdası "beyrûn"a [=ton balığına] benzeyen ve oralılarca "kulbulmâs" diye adlandırılan bir balıktır.⁴ Bu balık yağsız ve eti kırmızı! Tıpkı davar eti gibi kokuyor! Ada halkı bu balığı avlayınca dört parçaya böler. Biraz pişirdikten sonra hurma dallarından yapılmış sepetlere koyarak ipe asar. Tamamen kuruyunca afiyetle yerler.

Kulbulmâs balığı Hint, Çin ve Yemen ülkelerine ihraç edilir.

Bu Adaların Ağaçları

Adalarda yetişen ağaçların büyük bir kısmını "nârcîl" [=hindistancevizi] oluşturmaktadır.⁵ Halkın temel gıdası nârcîl ile yukarıda adı geçen balıktır.

Nârcîl ağacının garip özellikleri vardır. Ayda bir salkım verir ki senede oniki salkım eder bu. Salkımların bir kısmı büyük, bir kısmı küçük, bir kısmı kuru, bir kısmı da yeşildir. Daha önce de anlattığımız gibi hindistancevizinden süt, yağ ve bal kıvamında şerbet elde edilir. Onun şerbetinden tatlı yapılır ve kuru cevizle karıştırılıp afiyetle yenir!

Hindistancevizinden elde edilen bu ürünlerin tümünde ve onların sürekli yedikleri o balıkta müthiş bir afrodisyak etki vardır. Eşi benzeri yoktur bu hususta! Adalar halkının mevzu ile ilgili acayip meziyetlerinden bahsedilir! Oradayken cariyelerim dışında dört eşim vardı. Her gün tek tek hepsine uğrardım. Geceyi ise nöbeti olan hatunun yanında geçirirdim. Maldiv adalarında bir buçuk sene işte böyle yaşadım...

Burada yetişen ağaçlar arasında "cammûn" [=eugenia jambolana] "ütruc" [=portakal] limon ve "kulkas" ağaçları⁶ anılabilir. Yerli halk kulkasın kökünü un hâline getirip bundan tel şehriyeye benzer bir şey üretiyorlar. Onu hindistancevizinin suyuyla pişirdiklerinde ağızlara lâyık, nefis bir yemek çıkıyor ortaya. Bu yemeği ziyadesiyle sever ve hep ondan yerdim.

Bu Adaların Ahalisi, Bazı Töreleri ve Evleri

Bu adaların ahalisi temiz kalpli, din-diyamet bilen; doğru inançlı, iyi niyetli kimselerdir. Helâl yerler ve duaları Allah katında geri çevrilmez. Onlardan biri bir adamla karşılaşınca [selâm cümlesi olarak]:

"Allâhu Rabbî ve Muhammed Nebiyyî ve Ene Ümmî Miskin!" derler.

[Anlamı: "Rabbim Allah, Peygamberim Muhammed'dir. Ben okuma yazma bilmez bir garibim!"]

Bünyeleri pek zayıftır. Kavga ve savaştan hiç anlamazlar. Yegâne silâhları duadır. Bir defasında orada bir hırsızın elinin kesilmesini emrettiğim zaman, seyredenlerin çoğu bayılıp düştü. Hint korsan ve hırsızları, bura halkından bir şey çalan bahtsızın başına mutlaka belâ geldiğine tanık olduklarından kesinlikle Maldivlilere dokunmazlar! Düşman gemileri bu memlekete geldiklerinde buralı olmayan yabancılardan bulabildiğini toplar götürür, fakat yerli halktan kimseye bir kötülük yapamaz! Gâvur tayfasından biri bu adalardan bir limon dahi çalsa reisi onu hemen cezalandırır! Böyle olmasaydı buranın yerli halkı yabancı düşmanlar karşısında pek fena duruma düşer, bünyeleri çelimsiz olduğu için muhtemel bir savaş hâlinde yerlere serilirlerdi. Buradaki adaların her birinde şirin mescitler vardır. Ada halkının evlerinin büyük bir kısmı ağaçtandır.

Ahali temizlik konusunda pek titizdir. Pis şeye elini sürmez. Halkın çoğu, aşırı sıcaktan terlediği zaman bu dertten kurtulup temizlenmek için günde iki defa tepeden tırnağa yıkanır! Yıkanma faslından sonra sandaliye gibi güzel kokuları sürünürler, ayrıca Makdaşav'dan [=Mogadişu] ithal edilen hoş

kokulu gâliye kremi de cömertçe kullanırlar.⁷ Onların âdetince sabah namazı kılındıktan sonra her kadın, kocasına veya oğluna sürme, gül suyu ve gâliye kremi getirir. Adam veya çocuk gözlerine sürme çeker, gül suyu ve kremle her yanını ovalar; böylece cilt canlanır, yüzdeki karaltı ve şekilsizlikler yok edilir.

Onların giysileri peştamaldır. Bir peştamalı şalvar yerine bellerine dolayıp sırtlarına da "vilyân" denilen bir kumaş atarlar. Peştamal ve sırt örtüsü bu hâliyle hac için giyilen ihram elbiselerine benzemektedir. Bazıları sarık takar, bazıları da sarık yerine başa küçük bir mendil dolar. Halktan biri, kadı veya hatibe rastlarsa omuzundaki örtüyü kaldırır; sırtını açar. Onunla beraber yürürken bu hâldedir; hattâ evine varıncaya kadar bu vaziyet üzere devam eder yürüyüşüne. Halkın âdetlerinden biri de şu:

Damat, hanımının evine yöneldiğinde gelin, dış kapıdan içerideki zifaf odasına kadar tüm zemini pamuklu kumaşlarla döşer. Koca, esas odaya girinceye kadar sağa sola, pamuklu kumaşlar üzerine avuç avuç "veda"⁸ koyar! Bu esnada gelin zifaf odasının kapısında dikilmekte, damadı seyretmektedir. Damat bu şekilde odaya vardığında gelin, erkeğinin ayaklarına bir kumaş parçası atar. Bu kumaşı damadın hizmetçileri hemen çekip alırlar.

Ama gelin damadın evine gidecek şekilde bir düğün olursa damat evi güzelce döşenir, her yanına mavi boncuklar bırakılır. Bu durumda gelin, damadın yanına varır varmaz hemen ayaklarına atar o örtüyü.⁹

Buralılar, sultanı selâmlarken de aynı âdeti uygularlar; muhakkak onun ayağına atılacak bir kumaş parçası gereklidir! Bunu ilerde anlatacağız.

Evler ağaçtandır. Adaların toprağı epey rutubetli olduğundan nemden korunmak amacıyla evler zemin seviyesinden daha yükseğe yapılır; önce iki-üç arşın uzunluğundaki taşları düzeltip yontarak birkaç sıra hâlinde dizerler. Bunların üzerine hindistancevizi ağacının kütüklerini döşerler. Evin esas tabanı budur. Bunun üzerine ahşap duvar yapılır. Bu konuda dudak uçuklatacak bir ustalık sergilerler! Evin avlu kısmına "mâlem" adı verilen bir bölme yaparlar; evin erkeği sohbet meclisini buraya kurar. Bu bölmenin iki kapısı vardır. Biri avluya açılır; oradan herkes girebilir. Diğeri eve açılır; oradan sadece ev sahibi girebilir. Bu bölmenin hemen yanında su dolu bir küp bulunmaktadır. Küpün kıyısında hindistancevizinin kabuğundan yapılmış "valanc" adlı maşrapa bulunur.¹⁰ Maşrapanın sapı iki arşın uzunluğundadır; uzak olmayan kuyulardan [ve göletler] su çekerler bununla.

Hangi sınıftan olursa olsun ahalinin tümü yalın ayak dolaşır. Sokaklar ve çarşılar pek temizdir, daima süpürülür. Ağaçlar sokakları bir baştan bir başa gölgeler; oradan geçen kendini bahçe içinde zanneder. Ama yine de eve girmek isteyen kişi, mâlem odasındaki küpte bulunan suyla ayaklarını yıkamalı, oraya serilmiş bir hasıra silmelidir. Bu hasır, kaba bir liften yapılmıştır. Mescide girerken de böyle yapılır.

Halkın geleneklerinden biri de şudur:

Adaya gemi geldiğinde bir bölük insan yanlarına tenbûl ve kerenbe yani yaş hindistancevizi alarak kündüre denilen küçük botlara atlayıp gemiye yanaşırlar.¹¹ Her biri elindeki yiyeceği, gemide

bulunan yolculardan istediğine sunar ve yolcu onun misafiri olur. Sanki aralarında akrabalık varmış gibi adamın eşyalarını evine taşır.

Misafirler arasında ada kadınlarından biriyle evlenmek isteyen olursa hemen evlenebilir. Ama adadan ayrılacağı zaman kesinlikle kadını boşamak zorunda! Çünkü bura kadınları, ülkelerinden katiyen çıkmazlar! Yabancı buraya gelir, uzun müddet kalır ve evlenmezse onun hizmetini misafir kaldığı evin hanımı üstlenir. Ona yemek pişirir, gerekli yardımı yapar ve yola koyulacağı zaman da azığını hazırlar. Bütün bu iyiliklerine karşılık o kadın çok küçük bir hediyeye razı olur.

Burada bender adı verilen hazine geliri, ticaret gemilerindeki her malın bir kısmının belirli bir bedel karşılığında satın alınmasıyla sağlanır.¹² Söz konusu bedelin, malın esas değerine eşit veya artık olması farketmez. Bu işe şer-i bender [=bender yasası; bender hakkı] adını vermişler.

Her adada benderin [=hazinenin] korunup saklanması için yapılmış ahşap bir ev bulunur; becensâr denilen. Vali, yani oralıların deyişiyle kardûrî bütün malları orada toplayıp satar veya takas eder. Orada bir tencere beş-altı tavuğa satılır. Toprak testiler de bir tavuk karşılığında satılır.

Yabancı ticaret gemileri adalardan mal alırken yukarıda bahsettiğimiz balık, Hint cevizi, peştamal, vilyân ve pamuktan mamul sarıklar ana kalemi oluşturur. Ayrıca orada bol miktarda bulunan bakır kaplarla, veda [=denizden çıkarılan parlak kabuk, katır boncuğu] ve kanbar cinsi Hint cevizi lifini de alırlar. Bu lifler deniz kıyısında açılan çukurlarda bir güzel temizlenip terbiye edildikten sonra kazmayla dövülür, sonra kadınların ellerinde ip gibi eğilir! Elde edilen üründen gemilerin direklerini birbirine bağlamakta kullanılan halatlar yapılır. Bildiğimiz kınabdan [=kındaptan, kendirden] daha dayanıklı olan bu ipler, Çin Hint ve Yemen ülkelerine ihraç edilir. Hint ve Yemen gemilerinin seren direkleri hep bu iple birbirine bağlıdır. Çünkü buranın denizinde taş [=mercan kayalıkları] boldur. Eğer o büyük gemilerin esas aksamı demir çivilerle tutturulsaydı herhangi bir mercanla karşılaşıldığı anda geminin omurgası paramparça olurdu. Ama sözünü ettiğimiz iplerle birbirine bağlanan tahtalar, böyle bir kaza esnasında esnekliği sebebiyle kolay kolay kırılmaz!

Bu adaların halkı para olarak veda'yı kullanırlar. Veda aslında denizden toplanan kabuklu bir hayvandır. Bunları kıyıdaki çukurlara koyarlar. Eti tamamen soyulup bembeyaz kabuğu kalınca para hazır demektir! Halk bu kabuğun yüz tanesine siyah, yediyüz tanesine fâl, onikibin tanesine küttâ ve yüzbin tanesine bustuvâ adını vermektedir. Buralarda her türlü alışveriş bu deniz boncuğu ile yapılır. Dört bustuvâ bir dinar altın değerindedir.

Bu deniz boncuklarının değeri düşer zaman zaman ve on bustuvâ bir altın dinara satın alınabilir. Maldivliler, Bencâle [=Bengâle; Bangladeş] ahalisine bu deniz boncuklarını verip karşılığında pirinç alırlar. Pirinç de Bencâlelilerin para birimidir. Bunun dışında Yemenlilere de bu deniz boncuklarını sattıkları görülür. Yemenliler büyük ticarî gemilerinde safra olarak kum yerine bu boncukları kullanırlar. Veda denilen bu deniz kabukları, Sudanîler [=batıdan doğuya tüm Orta Afrika siyahları] tarafından da para birimi olarak kullanılır. Mâllî [=Mali] ve Cavcav'da [=Gavgav'da] binelli deniz boncuğunun bir altın dinara satıldığını gördüm.

Buranın Kadınları

Buranın kadınları başlarını örtmezler. Onlara hükümdarlık eden kadın da örtmez. Onlar saçlarını

güzelce tarayıp bir tarafta toplarlar. Çoğu sadece göbekten aşağısını peştamalla örtterek vücudunun diğer kısımlarını açıkta bırakır. Çarşı ve diğer mekânlarda böyle gezerler!

Maldiv'de bana kadılık görevi verildiği zaman bu âdeti kaldırmaya, kadınlara elbise giydirmeye çok çalıştım. Ama başaramadım. Fakat hiçbir kadını, bedeni iyice kapalı olmadığı sürece huzuruma kabul etmez, davasına bakmazdım. Ne yapayım, bundan ötesine gücüm yetmedi! Bazı kadınlar göbekten aşağı giyilen peştamalla beraber kolları kısa ve geniş olan bir tür gömlek de giyinirler. Giysileri Dihlî halkının giydiklerine benzeyen cariyelerim vardı orada. Onlar başlarını da örtmekteydiler ama böyle giyinmeye alışkın olmadıkları için örtü onları süsleyeceğine çirkinleştiriyordu!

Kadınların süs eşyası bileziktir. Her kadın bileğinden dirseğine kadar iki koluna da bilezik takar, neredeyse teni gözükmaz! Bilezikler gümüşten yapılmıştır. Altın bileziği özellikle hükümdar hanımları ve akrabası takar.

Maldiv kadınları bâyl denilen halhalları kullandıkları gibi göğüslerine altın gerdanlık taktıkları da vâkidir. Bu gerdanlığa besdered adını verirler. Buralı kadınların enteresan işlerinden biri de beş dinar gibi belirli bir ücret karşılığında ev hizmetçiliği yapmalarıdır. Yiyecekleri ev sahibinin kesesinden karşılanır. Kadınlar bunu ayıp saymıyor! Kızların çoğu bu tür hizmetçiliğe gider. Bir zengin evinde bu şekilde on ilâ yirmi hizmetçi kadın görmek mümkündür. Onların ev içinde kırdıkları kapların bedeli kendi zimmetlerine kaydedilir. Hizmetçi kadın bir evden çıkıp başka bir eve girmek isterse gireceği evin sahibi hizmetçinin borçlandığı kadar parayı doğrudan ona verir. Hizmetçi de aldığı bu parayı götürür daha önceki ev sahibine teslim eder. Böylece hizmetçinin üzerindeki borç sonrakilere kalmaktadır.

Ev hizmetçilerinin esas işi kanbar eğirmektir.

Bölge âdetinde mehrin [=nikâh neticesinde kadının sahip olduğu malî teminatın] azlığı; bir de kadınların iyi huylu ve geçimli oluşu sebebiyle evlenmek kolaydır. Çokları mehri, "müsemmâ" [=iki tarafın anlaşmasıyla belirli] hâle getirmezler; şahitlikten sonra "mehr-i misl" [=genel olarak akranelarının aldığı mehir neyse o miktarı] alırlar sadece. Büyük ticaret gemileri kıyılara yanaştıkta yeni gelen misafirler ada halkından kadınlarla rahatça evlenir; ayrıldıkları zaman da onları boşarlar. Bu aslında bir tür mut'a nikâhıdır [=ayrılma vakti baştan belirlenmiş nikâh]. Onlar, ülkelerinden asla ayrılmayan kadınlardır. Ben dünyada eşiyse bu kadar iyi geçinen kadın görmedim. Burada kadın kocasının hizmetini başkasına bırakmaz, kendi yapar. Yemeğini de kendi götürür. Sofrayı önünden kendi kaldırır. Kocasının ellerini yıkar ve abdest için suyunu getirir. Uyuyacağı zaman da ayaklarını örter!

Onların garip geleneklerinden biri de şu: Kadın yemeği kocasıyla beraber yemez; erkek karısının ne yediğini bilmez. Ben bu ülkede pek çok kadınla evlendim. Bazıları ben direttiğim için benimle beraber yemek yediyse de diğerleri yanı başımda hiç sofraya oturmamıştır. Onları yemek yiyor hâlde görmedim! Bunu başarmak için çeşitli yollar denedimse de faydası olmadı.

Bu Adaların İslâma Girişinin Sebebi ve Her Ay Buraya Gelen İfritlerin Hikâyesi

Maldiv halkından Yemenli fakih İsa, fakih Muallim Ali, Kadı Abdullah ve bir grup sözüne

güvenilir adam bana şunları anlattı:

Adaların asıl halkı önceden kâfîrmiş. Her ay gözlerine bir ifrit gözükmüş, deniz tarafından gelen. Bu yaratık, kandillerle donanmış ışıklı bir gemiye benzermiş. Ahali o devi görünce töreleri gereği bakire bir kızı süsleyip sahildeki puthaneye götürürmüş. Puthanenin kemer şeklinde bir penceresi varmış, oradan görülürmüş içi. Kızı bir gece orada bırakırlar, sabahleyin geldiklerinde zavallıyı ölü bulurlarmış; hem de bekâreti bozuk hâlde! Her ay aralarında kur'a çekilir, kime rastlarsa onun kızı gönderilirmiş.

Gel zaman, git zaman; ülkeye Ebu'l-Berekât Berberî adında Fas kökenli bir hafız teşrif ediyor; Mehel adasında ihtiyar bir kadının evine misafir oluyor. Bir gün kadının yanına vardığında civardaki herkesin orada toplandığını ve ev halkının hüngür hüngür ağladığını görüyor, sebebini soruyor. Onlar dertlerini anlatamıyorlar. Hemen bir tercüman gelip o ayki kur'anın bu eve isabet ettiğini, yaşlı kadının tek bir kızı olduğunu ve onun da cin tarafından öldürüleceğini anlatıyor. Ebu'l-Berekât kadına dönerek:

"Geceleyin, biricik kızının yerine ben gider kurban olurum!" diyor.

Ebu'l-Berekât köseymiş! O gece bizim Mağripliye götürüp puthaneye bırakıyorlar. Abdestli olan Ebu'l-Berekât yavaş yavaş *Kur'an* okumaya başlıyor. Azgın cin pencereden şöyle bir göz attıysa da Ebu'l-Berekât oralı bile olmuyor; hiç aldırış etmeden okumaya devam ediyor.

İfrit, Hak kelâmını işitecek denli yaklaştıkta korkuyor, hemen denize dalıyor! Ebu'l-Berekât *Kur'an* okuya okuya günü ışıttırıyor. İhtiyar kadın ve ailesi ada halkıyla beraber –âdetleri gereği– kurbanı çıkarıp yakmak için puthaneye geldiklerinde karşılarında *Kur'an* okuyan Mağripliye buluyorlar; onu yanlarına alıp dönemin "Şenûrâza"¹³ adlı hükümdarına götürerek olayı anlatıyorlar. Hükümdarın o anda gözleri faltaşı gibi açılıyor, dili tutuluyor! Faslı Ebu'l-Berekât, Müslümanlık çağrısı yapınca şöyle diyor hükümdar:

"Gelecek aya kadar yanımızda kal! Bu yaptığını tekrarlayabilir ve ifritten yine kurtulursan İslâmiyeti kabul ederim!"

Ebu'l-Berekât Berberî böylece adalar halkının yanından ayrılmamış. Hak Teâlâ'nın inayetiyle hükümdar ay sonu gelmeden Müslüman olmuş, çoluk çocuğu ve devlet erkânı da İslâma girerek yücelmişler. Yeni ay girdiğinde Ebu'l-Berekât puthaneye gelmiş fakat bu defa cin görünmemiş. Mağripli sabahlara kadar *Kur'an* okumaya devam etmiş. Hükümdar ve beraberindekiler puthaneye girdikleri zaman onu Allah kelâmıyla baş başa bulmuşlar. Putları bir bir kırıp put evini hâk ile yeksân etmişler. Ada halkı tümüyle İslâmiyeti kabul ettiği gibi diğer adalara elçiler göndererek onların da Müslümanlıkla şereflemelerine vesile olmuşlar.

Faslı Ebu'l-Berekât Berberî, Maldiv'de saygın bir adam olarak geçirmiş günlerini. Ahali onun mezhebi olan Malikîliğe meyletmiş. Bugün bile Mağriplilere çok saygı göstermektedirler. Ebu'l-Berekât Berberî, kendi adıyla anılan bir mescit yaptırmış. Ben mescidin müezzin mahfelindeki ahşap levha üzerinde şu cümleyi gördüm:

"Sultan Ahmed Şenûrâza, Mağripli Ebu'l-Berekât Berberî aracılığıyla İslâma girmiştir"¹⁴

Bu hükümdar, adasına gelen bir misafir sebebiyle İslâma girdiği için adaların gelirinin üçte birini sadaka olarak misafirlere ayırmıştır. Bu gelenek hâlen devam ediyor.

Yukarıda bahsettiğimiz ifrit yüzünden adaların çoğu İslâm gelmeden önce harap olmuştur.

Adalara girdiğimiz zaman bu olaydan haberim yoktu. Kendi işlerimle uğraşırken bir gece ansızın yüksek sesle tekbir getirildiğini işittim, çocukların başlarında mushaf taşıdıklarını, gördüm, kadınların bakır leğen ve kaplara güm güm vurduklarına tanık oldum. Hayretler içinde kalarak sebebini sordum:

"Bir baksana denize!" dediler. Başımı çevirip suya baktığımda her yanı kandil ve meşalelerle donanmış muazzam bir gemi gördüm. Dediler ki:

"İşte ifrit bu! Her ay bir kere zuhur eder, boy verir! Biz de gördüğün gibi [yollara dökülünce] dönüp gider, zarar veremez!"

Bu Adaların Kadın Hükümdarı

Bu adaların ilginç bir özelliği de Celâleddîn kızı Hadîce adlı bir kadının sultanlık etmesidir.¹⁵ Ömer diye bilinen Celâleddîn,¹⁶ Bencâleli Sultan Salâhaddîn Sâlih'in oğludur. Devlet kuşu daha önce kadının dedesine, ondan sonra da babasının başına konmuş. Baba vefat edince kardeşi Şihâbeddîn¹⁷ tahta oturmuş. Şihâbeddîn'in yaşı küçük olduğundan Vezir Hadramutlu Abdullah b. Muhammed onun anasıyla evlenerek zorla saltanatı ele geçirmiş.

Şu anki hükümdar Hadîce'nin kocası Cemaleddîn o sıralarda vefat edince zorba Abdullah, Hadîce'yi nikâhı altına almış. Bu arada Şihâbeddîn ergenlik çağına gelince üvey baba Abdullah'ı tahttan uzaklaştırarak Süveyd adalarına sürmüştü ve saltanatı ele geçirmiş; hemen Ali Kelekî adındaki kölesini vezir yapmış kendine. Üç sene sonra onu da görevinden alarak Süveyd'e sürmüştü. Söylentilere göre Sultan Şihâbeddîn gece karanlığı çöktüğünde devlet büyüklerinin haremlerine girip çıkarmış. Bu yüzden onu tahttan indirip Heledütteniî bölgesine sürmüşler; daha sonra orada idam edilmiş Şihâbeddîn! Böylece hanedandan geriye son sultanın kızkardeşleri olan büyük Hadîce, Meryem ve Fâtıma'dan başka kimse kalmamış. Bu yüzden halk Hadîce'yi tahta geçirmiş.

Hadîce evvelce hatip Cemaleddîn ile nikâhlıymış; Cemaleddîn ölmeden önce başvezirlik makamına yükselerek devlet işlerine el atmaya başlayınca oğlu Muhammed'i de kendi yerine hatip tayin etmiş. Ama bütün fermanlar Hadîce adına yürütülmekte. Burada ferman, bıçağa benzeyen eğri bir demirle hurma yaprağına yazılmakta, kâğıt ise yalnız mushaf ve ilim kitapları için kullanılmaktadır. Hatip Cuma hutbesinde devlet başkanı olarak Hadîce'nin adını anmaktadır.

Buraya gelen bir yolcu dâr adı verilen büyük kabul dairesine çıktığında yanına muhakkak iki örtü almalıdır; hükümdarı selâmlamak için eğildiği zaman örtülerden birini onun önüne atar. Diğerini ise Vezir Cemaleddîn'in önüne atar; selâmlama zamanı gelince. Bu kudretli hatunun bin civarında yabancı askeri var. Ordusunun bir kısmı yerli askerlerden oluşmaktadır.

Ordu her gün dâr adı verilen büyük daireye gelip bağlılığını bildirdikten sonra karargâhına döner. Bu askerlerin maaşı pirinçten ibaret! Her ay benderden [=devlet hazinesinden] onlara bir miktar

pirinç verilir. Ay başında askerin tümü dâra gelerek eğilir; bir ağızdan selâm verir ve vezire şöyle der:

"Hükümdarımıza hürmetlerimizi ilet; maaşlarımızı istemeye geldiğimizi bildir!" İstekleri derhal yerine getirilir!

Yörenin kadısı ve Maldivlilerin vezir dedikleri yüksek rütbeli memurlar da her gün "dâr"a gelerek bağlılıklarını bildirirler. Onların gelişi genç hizmetkârlar tarafından huzura iletilir; kadı ve memur tayfası selâm verdikten sonra dönüp gider.

Buranın Düzenini Yürütenler ve Siyaset Tarzları

Hükümdar hatunun yardımcısı olan büyük vezire "kelekî"; kadıya ise "fandayâr kalû" diyorlar. Burada bütün emirler kadıdan çıkar. Ada halkı nezdinde kadı herkesten büyüktür. Onun emri hükümdarın emriymişçesine hattâ daha fazla dinlenir. Kadı, dâr denilen büyük salonda bir halı üzerinde oturur. Onun üç adası vardır. Bunların gelirini eski Sultan Ahmed Şenûrâza'nın koyduğu kurallar gereğince kendisi almaktadır. Orada hatibe hendîcerî,¹⁸ sahib-i divana [=vüzerâ meclisi başkanına] fâmeldârî, vergi tahsildarına mâfâkelû ve hâkime [=çarşı pazar işlerine bakan ve küçük yörelerdeki anlaşmazlıkları çözen zabıta müdürüne] fitnâyek adını veriyorlar. Amirale ise "mânâyek" diyorlar. Bunların her biri vezirlik makamındadır.

Maldiv adalarında zindan yok! Suçlular ticarî malların korunması için yapılan ahşap ambarlarda hapsedilmektedir. Bizim orada Hıristiyan esirlere yapıldığı gibi her suçlu bir ahşap hücreye konulmaktadır.

Bu Adalara Varışım, Durumumun Değişmesi

Maldiv adalarına vardığımda¹⁹ Kennelûs adındaki karaya çıktım. Burası, içinde pek çok mescit kurulu hoş bir adadır. Yerli halktan dindar, iyi yürekli bir adamın evinde konakladım. Orada fıkıh bilgini Ali bana bir ziyafet çekti. Ali erdemli bir insandı, kendini ilme vermiş çocukları vardı. Bu adada Zafârû'l-Humûd ahalisinden Muhammed adlı biriyle tanıştım. Bana yemek verdi ve şöyle dedi:

"Eğer Mehel adasına girersen oranın veziri seni bırakmaz! Çünkü kadıları yok!"

Ben oradan kalkıp Ma'ber, Serendîb [=Seylân] ve Bencâle'ye uzanmak, son olarak da Çin'e gitmek niyetindeydim. Bu yüzden Hinavrlı Hacı Nâhûda Ömer'in gemisiyle gelmişim buraya.

Kennelûs adasına vardığımızda Hinavrlı Ömer orada on gün kaldıktan sonra hükümdar hatuna ve kocasına ait hediyeleri Mehel adasına götürmek için "küdüre" denen küçük bir bot kiraladı. Ben de beraber gitmek istiyordum, lâkin adam;

"Kayık seni ve arkadaşlarını almaz! Ama yalnız gitmek istiyorsan sen bilirsin!" dedi. Bu teklifi kabul etmedim. Kendisi gitti, yolda fırtınaya tutuldu; dört gün sonra geri döndü! Benden özür dileyip arkadaşlarımla beraber ona refakat edebileceğimizi söyledi ve bu ricasında ısrar etti.

Her sabah tan yeri ağarırken denize açılır, gün ortasında adaların birinde konaklar, sonra oradan

kalkıp geceyi başka bir adada geçirirdik. Bu minval üzere dört gün sonra Etteym bölgesine ulaştık. Oranın Hilâl adlı "kerdûi"si [=valisi] beni hürmetle karşıladı. Yanına dört kişi alıp bize yanaştı. Bu adamlardan ikisinin omuzlarında bir sırığa dizili dört tavuk, diğer ikisinin omuzlarındaysa yine bir sırığa dizili on Hint cevizi vardı. Böyle değersiz bir şeye gösterdikleri ilgi garibime gitmişti. Daha sonra duydum ki onlar [bana olan] saygılarından ötürü böyle bir merasim tertiplemişler.

Oradan çıkarak altıncı gün Cezîre-i Osman denilen adaya vardık. Buranın sahibi olan Osman, erdemli ve seçkin insanlardandır. Bize ikramda bulundu, mükellef bir ziyafet çekti.

Sekizinci gün Telemdî adlı vezirin adasına, onuncu gün sultan hatunun ve eşinin kaldığı Mehel adasına ulaştık; limana demir attık. Onların âdeti gereği, izin almadan hiç kimse limana giremez. Bize izin verdiler. Adaya çıkar çıkmaz ben bir mescide gitmek istedimse de kıyıdaki hizmetkârlar engel olarak;

"Şimdi vezirin huzuruna çıkmam gerekir!" dediler. Oysa gemi sahibine tembih etmişim; biri beni sorarsa;

"Bilmiyorum!" diyecekti. Çünkü beni bu adada alıkoyacaklarından endişeleniyordum. Bilmiyordum ki boşboğaz gevezenin biri adaya mektup yazmış, benim daha önce Dihlî'de kadılık ettiğimi bildirmiş!

Kabul dairesi olan büyük salona vardığımızda üçüncü kapı hizasındaki peykelere dizildik. Yemenli kadı İsa yanaştı, selâm verdi. Ben de vezire eğildim, selâm verdim. Hinavrlı Nâhûda Ömer on parça kumaş getirerek hükümdar hatuna eğildi, selâm verdi ve birini attı. Sonra aynı şekilde vezirin önünde eğildi, selâm verdi, bir diğerini attı. Böylece bütün kumaşları dağıttı. Nâhûda'ya beni sordular. O da:

"Bilmiyorum!" dedi.

Daha sonra bize tenbûl ve gül suyu sundular. Onlar nezdinde saygı ve ikramdır bu. Vezir, "dâr"da ağırladı bizi. Yemek çıkarttılar; büyük bir kapta kurutulmuş etle karışık pirinç, tavuk, yağ ve balık sundular.

Ertesi gün Yemenli kadı İsa ve büyük geminin sahibiyle beraber adamın öte ucundaki zaviyeyi ziyaret ettik; karanlık çöktüğünde geri döndük. Bu zaviye, Şeyh Necîb tarafından yaptırılmıştır.²⁰ Vezir ertesi sabah bana bir kat elbiseyle beraber pirinç, yağ, kuru et, hindistancevizi ve hindistancevizinden üretilmiş bal gönderdi. Onlar bu bala "kurbânî" adını veriyorlar.²¹ Bu sözcük, şeker suyu anlamına gelmektedir. Ayrıca harcırah olarak yüz bin veda vermeyi de ihmal etmedi.

Aradan on gün ya geçti ya da geçmedi, Arap ve Acem dervişleriyle dolu bir gemi yanaştı limana. Onlar beni tanıdıkları için durumumu vezire anlattılar. Vezir adaya teşrifinden ötürü dört köşe oldu! Ramazan ayı girdiğinde beni yemeğe çağırdı.²² Orada diğer emir ve vezirlerin de hazır bulunduğunu gördüm. Bir sürü sofraya hazırlanmıştı. Her bölük, bir sofranın çevresine dizilmişti. Ben; Vezir Kadı İsa, Vezir Fâmeldarî ve Vezir Ömer Deherd ile aynı sofraya oturdum; deherd başkomutan demektir. Onların yemekleri pirinç, tavuk, yağ, balık, güneşte kurutulmuş tuzlu et ve pişmiş muzdan ibaret! Yemekten sonra güzel kokan ve hazmı kolaylaştıran hindistancevizi balından içiyorlar.

Ramazanın dokuzuncu günü vezirin damadı vefat etti. Vezirin kızı daha önce Sultan Şihâbeddîn'in

nikâhlısıydı. Ama yaşının küçüklüğü sebebiyle iki kocasıyla da gerdeğe girememişti. Babası kızını yanına alarak onun evini bana verdi. Bu ev, oranın en iyi evlerindendi.

Ben, Kadem-i Âdem'i [=Âdem Peygamber'in ayak izini] ziyaret edip dönen dervişlere yemek vermek için vezirden izin istedim. Bana müsaade etti; pirinç, tavuk, yağ ve baharat ile beş koyun gönderdi. Burada koyun Ma'ber, Mulaybâr [=Malabar] ve Makdaşav'dan [=Mogadişu] ithal edildiği için kıymetli bir hediyedir. Bunları, Vezir Süleyman Mânâyek'in evine gönderdim. Vezir yemeklerin iyi pişirilmesine dikkat etti, her şeye gözkulak oldu. Sonra bana sofraya için gerekli kaplar ile beraber döşeme eşyası gönderdi.

Her zamanki gibi iftarı vezirle birlikte hükümdarın sarayında yaptık. Vezir Mânâyek'e rica ettim; vereceğim ziyafete bazı yüksek memurlar da katılsın diye.

"Ben de gelirim!" cevabını verdi; ona teşekkür edip evime döndüm.

Nihayet yanında diğer büyük memurlar ve devlet adamları olduğu hâlde teşrif etti; ahşaptan mamul, yüksek bir kubbe altına oturdu. Her gelen emir ve vezir, Süleyman Mânâyek'e eğiliyor, selâm veriyor, yere dikişsiz bir örtü bırakıyordu. Yüze yakın örtü birikti; yoksul ve kimsesiz insanlar bu giysileri topladı.

Sonra yemek servisi yapıldı. Yemeğin ardından bülbül sesli hafızlar *Kur'an* okudular. Sonra semâ ve sufi raksı başladı. Ateşler yakıldı, dervişler yürüdü alev üstünde. Ayaklarıyla çığnediler közleri. Bazıları helva yer gibi ateş yediler; korlar tamamen pörsüyüp sönüncüye kadar!

Vezirin Bana Yaptığı İyilikler

Geceleyin ziyafet bittiğinde vezir konağına dönerken ben de onunla yan yana yürüyordum. Hazineye ait bir bahçeden geçerken bana dönen vezir;

"Bu bahçe senin! Orada oturman için bir ev yaptıracam!" dedi. Bu lütfundan ötürü ona teşekkür ettim, hayır dualarda bulundum. Ertesi gün ondan bana bir cariye getiren hizmetkârı şöyle diyordu:

"Vezir; 'Eğer bu kadın hoşuna giderse ne âlâ, yoksa Marhatalı bir cariye gönderebilirim!' dedi!"

Marhatalı cariyeler beni daima cezbederdi. Bu yüzden;

"Ben Marhatalı isterim!" diye tutturdum. Vezir bana Kulistan adlı Marhatalı bir cariye gönderdi. Kulistan [=Gülistan] bahçe çiçeği demektir. Bu kadın Farsça biliyordu, ondan çok hoşlandım. Maldivlilerin kendilerine özgü bir dili vardı ve ben bilmiyordum. Vezir bununla kalmadı, ertesi gün Anberî adlı Ma'berli bir cariye gönderdi. Bir sonraki gün geceleyin yatsıdan sonra birkaç arkadaşıyla yanıma geldi vezir. Eve girdiğinde yanında iki küçük çocuk vardı. Ona selâm verdim. Bana hâl hatır sordu. Teşekkürümü bildirdim, temennâ çektim, hayır dua ettim. Bu arada çocuklardan biri vezirin önüne bukşa [=bohça]²³ bıraktı. Bukşa, sebeniyyenin [=Mağribe özgü bohçanın] bir benzeridir. İçinden ipek kumaşlar ve mücevher dolu bir kutu çıkarıp bana uzattı; şöyle dedi:

"Eğer bunları sana cariyeyle gönderseydim, 'bu benim malım, efendimin evinden getirdim!' derdi.

Bunlar senindir."

Vezire dua üstüne dua yağdırdım, teşekkür ettim. O şükranla anılmaya lâyık biriydi, Allah rahmet eylesin.

Vezirin Ekşimesi, Gitmeye Niyetlenişim ve Bu Niyetimden Sonra Yine de Orada Kalışım

O günlerde vezir Süleyman Mânâyek bana haber göndererek kızıyla evlenmemi teklif etti. Ben de Vezir Cemaleddîn'e haber saldım izin versin diye. Haberci döndüğünde şöyle diyordu:

"Bu haber hoşuna gitmedi. O, kendi kızını iddeti [=önceki koca gittikten sonra gerekli olan bekleme süresi] sona erdiğinde seninle evermek istiyor!"

Oysa iki kocası da gerdeğe girmeden tahtalı köyü boyladığı için Vezir Cemaleddîn'in kızında uğursuzluk olduğuna kanaat getirmiştım! Bu yüzden onun evlilik teklifini kabul etmedim!

İşte o sıralarda sıtma hastalığına yakalandım, yatağa düştüm. Adaya ayak basan herkes bu yoldan geçer; sıtmaya yakalanır!²⁴ Oradan ayrılmaya niyetlendim; birkaç süs eşyasını deniz boncuğu karşılığında satıp Bencâle'ye gitmek üzere tekne kiraladım. Vedalaşmak için vezire vardığımda yolda beni karşılayan kadı:

"Vezir dedi ki; eğer yolculuğa çıkmak niyetindeyse ona ihsan ettiklerimizi tek tek geri verip öyle gitsin!" demesin mi! Ben de şu cevabı verdim:

"Süs eşyalarının bir kısmıyla deniz boncuğu aldım. İşte bunlar sizin olsun! Ne isterseniz yapın!"

Kadı meseleyi huzura aktardı. Sonra yanıma gelip;

"Vezir diyor ki; biz sana altın verdik, deniz boncuğu vermedik!" dedi. Ben şu karşılığı verdim:

"Tamam öyleyse! Onları satıp size yine altın veririm!"

Boncukları benden satın almaları için tüccar tayfasına haber saldım. Ama vezir boş durmuyordu; beni seyahatten alıkoymak amacıyla işadamlarına teklifimi kabul etmemelerini salık veriyordu! Arkadan bana gönderdiği adamlarından biri:

"Vezir der ki; bizim yanımızda kalırsa arzu ettiği şeylere kavuşur!" dedi. Kendi kendime mırıldanıyordum:

"Şu anda onların boyunduruğu altındayım! Kendi arzumu kalmazsam beni zorla burada tutacaklar. İyisi mi boyun eğeyim!"

Haberciye dönerek şöyle dedim:

"Tamam ayrılmayacağım, onun yanında kalacağım." Adam vezirin yanına çıktı. Vezir cevabımdan pek memnun kalmıştı. Beni çağırttı. Yanına vardığımda hürmetle ayağa kalktı, boynuma sarıldı:

"Biz istiyoruz ki hep yanımızda olasın! Ama senin gönlün firaktadır; daim kaçmak dilersin!" dedi. Özür diledim, kabul etti. Ben de ekledim:

"Eğer burada kalmamı istiyorsanız şartlarımı kabul etmelisiniz!"

"Yeter ki söyle, elbet kabul ederiz!" cevabını verdi.

"Evvelâ binitsiz dolaşmayacağımı belirteyim!" dedim. Bu diyarın töresine göre vezirden başka kimse hayvanına atlayıp gezemez. Bana evvelce at verilmişti. Binip dolaşmaya başladığım zaman yaşlı-genç herkes hattâ çocuklar bile hayretle bakışıyor, peşimden geliyordu. Durumu vezire aktarmış, şikâyette bulunmuşum. Hemen harekete geçilmiş, dunkura çalınmış, hiçkimsenin beni takip etmemesi ilân edilmişti. Dunkura, bakır bir leğene [=gonga] benzemektedir; bir demir parçası ile güm güm vurulur üstüne. Ses çok uzaklardan duyulur. Bir yandan çalınırken bir yandan da duyuru yapılır.

Vezir:

"Eğer "devlet"e [=dûlet; tahtirevan] binmek istiyorsan mesele yok! Canın devlet istemezse bizde iki binek var. Biri kısrak, biri aygır. Hangisini arzu edersen ona bin!" dedi. Kısrığı tercih ettim. Hemen getirildi ve beraberinde elbiseler de verildi. Bu arada vezire sordum:

"Satın aldığım deniz boncuklarını ne yapayım?" Cevap verdi:

"Bırak dostlarından birine, senin hesabına Bencâle'de satsın."

Ben de şart koştum:

"Ona yardımcı olması için birini görevlendirirsen tamam!"

Vezir:

"Peki öyle olsun!" deyince hemen Ebû Muhammed b. Ferhân adlı dostumu gönderdim. Onun yanına Hacı Ali adında birini kattılar.

Rastlantı bu ya, deniz coştı; gemide bulunanlar azıklarına, sularına, direklerine hattâ babafingolarına kadar yanlarında ne varsa hepsini denize atmak zorunda kaldılar! Tam onaltı gece dümensiz, yelkensisiz kısaca hiçbir âlet olmaksızın deryada mahsur kaldılar. Nice bir açlık, susuzluk ve belâdan sonra Seylân adasına kapağı attılar. Arkadaşım Ebû Muhammed b. Ferhân tam bir sene sonra yanıma geldi. Bu arada Hz. Âdem'in ayağını da ziyaret etmişti. O, benimle beraber ikinci kez orayı ziyaret etmiştir.

Onlarla Beraber Geçirdiğim Bayram

Ramazan bittiğinde vezir bana bir kat elbise gönderdi. Büyük namazgâha gittik. Vezirin geçeceği yol konaktan namaz sahasına kadar süslenmiş, zemin çeşitli örtülerle döşenmişti. Sağa sola öbek öbek veda [=deniz boncuğu] saçılmıştı. Bu güzergâh üzerinde emir ve ileri gelen devlet memurlarından evi bulunanların hepsi yol kenarlarına küçük Hint cevizi ağaçları, fevfel ve muz dikmiş; bir fidandan diğerine şeritler çekerek yeşil cevizler sarkıtmıştı.

Namazgâha doğru ilerleyiş esnasında kenardaki ev sahipleri kapı önünde duruyor, vezir geçerken onun ayaklarına ipek yahut pamuktan bir örtü atıyor, vezirin köleleri atik davranarak bu örtüyü ve yol üzerindeki deniz boncuklarını topluyordu. Vezir yayandı; sırtında ince keçi tüyünden Mısır yapımı bir ferace, başında ise kocaman bir sarık vardı. Belindeki peştamal ipektendi. Tepesinde dört gölgelik yürütülüyordu. Ayaklarında sandalet vardı. Öteki memurlar yalın ayaktı. Davul, zurna ve borulardan oluşan bando grubu vezirin önünde ilerliyor, askerler önü ve arkayı tamamen kaplıyordu. İbadet yerine varılıncaya kadar hep bir ağızdan tekbir getirildi. Namaz kılındıktan sonra vezir oğlu hutbeye çıktı. Hutbenin ardından "mihaffe" türü [=kölelerce taşınan] tahtirevan getirerek veziri aldılar. Emirler ve diğer yüksek memurlar ona selâm için eğildiler; âdet olduğu üzere kumaş astılar. Aslında mihaffe denilen bu tür tahtirevanlara binmek hükümdara özgü bir şeydir; vezir daha önce böyle bir şeye binmemişti.

Nihayet hamallar onu kaldırdılar, ben de atıma bindim. Böylece köşke girdik. Vezir yanında devlet erkânı ve ümerâ ile yüksek bir yere kuruldu. Köleler kılıç, değnek ve kalkanlarıyla ayakta dikilmekteydiler. Yemek yendi ve ardından fevfel, tenbûl sunuldu. Nihayet sandal-ı mukasırî denilen²⁵ esansla dolu küçük bir tabak getirildi. Her grup yemeğini bitirdikçe sandal sürünüyordu. O gün bazılarının sofrasında Kavlem'den gönderilmiş sardalya salamurası gördüm. Bu tür balık Mulaybâr'da boldur. Vezir bir sardalya alıp yemeğe başladı. Bana dönerek:

"Bundan yemelisin, çünkü bu meret bizim memlekette hiç bulunmaz!" dedi. Cevap verdim:

"Pişmemiş şeyi nasıl yiyeyim?"

"Pişmiştir, pişmiştir!" deyince ben de:

"Bu balığı iyi bilirim; bizim memlekette çoktur!" dedim.

Evlenişim ve Kadılık Görevine Atanışım

Şevval ayının ikisinde²⁶ vezir Süleyman Mânâyek'le sözleştik, onun kızını alacaktım. Vezir Cemaleddîn'e haber gönderdim, onun huzurunda köşkte nikâh merasimi yapılsın diye. Davetimi kabul etti, âdetlere uyarak tenbûl ve sandal hazırlattı. Halk nikâhın kıyılacağı yere vaktinde gelip birikmişti ama vezir Süleyman bir hayli gecikti. Peşine adam gönderildiğinde kızının rahatsızlandığını bahane ederek özür diledi. Bu arada vezir Cemaleddîn kulağıma yanaşarak şöyle demesin mi:

"Muhakkak onun bizzat kızı gelmekten çekinmiştir! Zira o kız kendi başına karar verebilir. Şu anda herkes burada. Hükümdar hatunun üvey annesini almak ister misin? Vezir oğlu da o kadının kızıyla evlenmişti!"

Bu teklifi kaçırmadım; "olur!" dedim. Hemen kadıyla tanıklar getirtildi, nikâh kıyıldı. Vezir benim yerime mihri ödedi. Birkaç gün sonra kadın geldi, beraber olduk.

Bu hatun, en iyi kadınlardandı. Öylesine güzel huylu ve anlayışlıydı ki üzerine evlendiğimde bile güle eğlene beni hazırlar, her yanıma güzel kokular sürer; giysimi öd ve amberle tütsülerdi. Suratını ekşitmez, hiçbir şeye bozulmazdı.

O hatunla evlendiğim zaman vezir beni kadılığa zorladı. O benim kadı olmamı istiyordu, çünkü bir keresinde kadı efendiye itiraz etmişim. Adam, mirası sahiplerine bölüştürürken onda birini kendine ayırıyordu! Kadıya dönmüş;

"Sadece onlarla kararlaştırdığın ücreti alabilirsin! Başka şey alamazsın!" demişim. Herif doğru düzgün bilmiyordu meseleyi!

Kadılık makamına getirildiğimde şer'î kuralları uygulamaya çalıştım var gücümle. Burada, bizim memleketteki gibi derin anlaşmazlıklar yok. İlk kaldırdığım kötü geleneklerden biri, dul kadınlarla ilgiliydi. Âdet olduğu üzere boşandıkları erkeklerin evlerinde oturmaya devam ediyorlardı. Yani, başka bir talip çıkıncaya kadar önceki eşin evinde kalıyorlardı. Bu işe dur dedim! Böyle davranmaya devam eden yirmibeş adamı huzuruma çıkardım, hepsine ceza vererek sopa attırdım, sokaklarda millete seyrettirdim! Evlerindeki kadınları çıkardım. Ayrıca namaz konusunda da gevşekliğe son verdim. Erkeklerin Cuma namazından sonra hemen sokaklara çarşılara dalmalarını; namaz kılmayan birini yakaladıkları anda tutup getirmelerini tembih ettim! Böylelerini değnekle cezalandırdım, halka seyrettirdim. Devletten maaş alan imam ve müezzinleri uyardım, görevlerine dört elle sarılmaya mecbur ettim onları! Bu konuda bütün [Maldiv] adalarına emirnâmeler gönderdim. Kadınların mahrem yerlerini örtmeleri konusunda pek ziyade çalıştıysam da bunu başaramadım!

Sultan Şihâbeddîn'in Süveyd Yöresine Sürdüğü Vezir Abdullah b. Muhammed Hadramî'nin [=Hadramutlu] Gelişi ve Aramızda Geçen Olaylar

Ben bu adamın üvey kızını almış ve bu kızı tutkuyla sevmişim. Asıl vezir haberci gönderip o adamı Mehel adasına geri getirttiği zaman hemen hediyeler gönderdim. Onu karşılamaya çıkarak büyük köşke kadar yanından ayrılmadım; bu esnada Abdullah b. Muhammed, asıl vezirin önünde eğildi, selâm verdi. Vezir onu gayet güzel bir eve yerleştirdi. Ben zaman zaman onu ziyaret ederdim.

Ramazanda îtikâfa girmiştim. Herkes ziyaretime geliyordu. Ama Vezir Abdullah gelmedi. Vezir Cemaleddîn bir gün samimiyet peyda olsun diye yanıma Abdullah'ı getirdi; ama ikimizin arasında gerginlik oldu!

Îtikâftan çıktığımda Abdullah'ın üvey kızı olan hatunumun dayıları bana onu şikâyet ettiler. Söz konusu dayılar, Vezir Cemaleddîn Sencerî'nin oğullarıydılar. Baba Cemaleddîn, Vezir Abdullah'ı oğullarına vasî olarak atamış. Daha sonra çocuklar büyüyüp şeriatın hükmü gereğince vesayetten çıkmışlar ama malları Abdullah'ın elinde kalmış. Onlar Abdullah'ın kadı huzuruna çıkmasını, âdilce yargılanmasını istediler. Ben davalılardan birini mahkemeye çağıracağım zaman âdetim olduğu üzere yazılı bir kâğıt gönderirdim. İlgili kişi duyuruyu alır almaz mahkemeye koşardı. Gevşeklik ederse cezalandırırdım. Abdullah'a da böyle bir duyuru yazısı gönderdim. O küplere bindi; nasıl gönderir diyerek bana kin tuttu! Ama içten kaynayan bir kazan gibi nefretini açığa vurmadi. Kendisi mahkemeye çıkacağına, vekâleten birini [=müvekkel: avukat] gönderdi. Bu arada benim hakkımda ileri geri konuştuğu haberini aldım.

Orada büyük küçük herkesin Vezir Cemaleddîn'e hıdme ettikleri [=eğilip selâm verdikleri] gibi Abdullah'a da saygıyla eğilmeleri süregelen bir âdetti. Hıdmenin [=selâmın] usûlü şöyledir: Önce işaret parmağı yere değdirilir, sonra bu parmak öpülüp başa konulur. Tavrımı göstermek amacıyla tellallara emir saldım; "Her kim büyük vezire eğilip selâm verdiği gibi Abdullah'a da selâm verirse

ceza görecektir!" dedim. Bunu hükümdar konağında duyurdum. Hiç kimsenin bu kuralı çiğneyemeyeceğine dair and içtim; Abdullah'ın kini arttı.

Bu arada cediti Sultan Davud olan bir vezir kızıyla, daha sonra Sultan Şihâbeddîn'in eski hanımı olan bir kadınla evlendim. Vezir kızı ahali nezdinde itibarlı biriydi. Çünkü Sultan Davud, efsanevî Sultan Ahmed Şenûrâza'nın torunuydu.²⁷ O vezirin bana verdiği büyük bahçeye üç ev yaptırdım. Dördüncü karım Vezir Abdullah'ın üvey kızı ise kendi evinde oturuyordu. Bu kadın, eşlerim arasında en sevdiğim ve üstün tuttuğumdur. İşte adını saydığım bu kişilerle evlilik yoluyla akrabalık kurduğum için öteki vezir ve ada âyânı acze düşüp benden çekindiler. Ama boş durmayıp benimle vezir arasına fitne soktular, laf getirip götürdüler! Vebali onun boynuna; bu işte Vezir Abdullah'ın büyük rolü vardı. Sonunda ayrılık ve yabancılık hissi egemen oldu aramızda.

Onlardan Ayrılışım ve Bunun Sebebi

Rastlantı bu ya, bir gün sultanın kölelerinden biri hakkında vezire şikâyet geldi. Şikâyeti yapan, o kölenin hanımıydı. Kadın, kocasının bir hükümdar gözdesiyle beraber olduğunu; yani açıkça zina ettiğini bildirdi. Vezirin gönderdiği tanıklar cariyenin evine vardıklarında köleyi onunla aynı yatakta uyurken buldular. İkisini de hapse attılar! Sabahleyin olaydan haberdar oldum. Büyük salona gidip makamıma kuruldum. Ama konu hakkında tek söz söylemedim. İleri gelenlerden biri bana yanaşıp:

"Vezir, bir ihtiyacın var mı diye soruyor!" dedi.

Ben de:

"Hayır!" cevabını verdim. Vezirin amacı cariyeye ile köle hakkında bir şeyler söylememi sağlamaktı. Çünkü âdetim olduğu üzere, ortada bir dava varsa hemen hüküm verirdim. Vezirle aram bozulunca kadılık görevimi bırakmıştım. Ama konağıma döndüm, yargı makamıma oturdum. Hemen bir yüksek memur sükün etti ve bana seslendi:

"Vezir sana der ki; dün cariyeye ile köle arasında şöyle bir hâdise vuku bulmuştur. Gereğini yapasın ve ikisi hakkında şeriatla hükmedesin!"

"Bu konu hakkında ancak sultanın sarayında hüküm vermem doğru olur!" dedim. Saraya döndüm.

Ahali toplandı, cariyeye ve köle huzura çıkarıldı. Kimse yokken baş başa kalmaları sebebiyle ceza olarak ikisine de biraz kötek atılmasını emrettim; kadını serbest bırakıp köleyi hapse attırdım, evime döndüm. Vezir boş durmuyordu; ileri gelenlerden oluşan bir heyet göndererek kölenin de serbest bırakılmasını talep etti. Ben şu cevabı verdim:

"Efendisinin ırzını çiğneyen bir zenci köle için mi aracılı oluyorsunuz? Oysa siz değil misiniz daha dün bir kölesinin evine girdiği için Sultan Şihâbeddîn'i tahttan indirip katledenler?"

Hemen köleyi çağırttım, onu hayzurân [=bambu] çubuklarıyla dövürdüm. Bunlar kamçıdan daha çok acıtır. Ayrıca kölenin boynuna ip taktırdım, ada halkına seyrettirdim. Olay vezire bildirildi. Herif küplere bindi; kalktı oturdu, kalktı oturdu, derhal ileri gelen memurlarla yüksek rütbeli kumandanları toplayıp beni çağırdı. Yanına vardığımda eğilip selâm verme âdetini bir kenara atarak sadece "Selâm

aleyküm!" dedim ve oradakilere dönerek:

"Hepiniz tanıksınız! Ben artık âciz kaldığım için kadılık görevinden kendimi azlettim!" diye sitem ettim. Vezir bana söylenmeye başladı. Yüksek bir yere çıkıp tam hizâsına geçtim ve ona ağır bir karşılık verdim.

Müezzinin sesi duyuldu, akşamı okuyordu. Vezir söyleniyordu:

"Bir de bana hükümdar diyorlar! Şu haytayı çağırdım, suratına bağırmak için; tuttu o bana öfkeleni!"

Böyle diye diye konağına girdi. Benim onlara karşı kendime güvenişimin, burnu havada oluşumun sebebi Hint sultanıydı. Çünkü onlar Hint sultanı nezdindeki itibarımı iyi biliyorlardı. Çok ama çok uzakta da olsa onun korkusu kalplerine egemendi. Vezir, konağına vardığında daha önce görevinden alınan cesur kadıyı yanıma gönderdi. Kadı mırıldandı:

"Efendimiz senin için diyor ki nasıl da utanmadan herkesin yanında saygısızca davrandı, önümde eğilmedi!" Cevap verdim;

"Gönlüm ondan hoşnut, sinem ona açıkken elbet eğilir, saygıyla selâmlardım! Araya gerginlik girip hava bozunca bu âdeti bıraktım. Hem, Müslümanların dirlik, esenlik ve rahmet bildirisi selâm değil midir? Ben de selâm verdim!"

Gitti...

Vezir tarafından bir süre sonra tekrar yanıma gönderildi;

"Senin amacın buradan çekip gitmektir! Kadınların "mihr"ini [=evlilik hakkı olarak alacakları malı] ver, halkın borçlarını da öde! Bundan sonra istersen çek git!" dedi; hemen kabul ettim, saygıyla eğildim!

Evime döndüm, üzerimdeki tüm borçları ödedim. O sıralarda vezir bana eve döşenen birkaç eşya ile kapkacak vermişti. Her istediğimi veriyor, beni el üstünde tutuyordu. Ama artık hakkımdaki düşünceleri değişmiş, benden korkmaya başlamıştı.

Zaman geldi, borçlarımdan tamamen kurtulduğumu ve gitmek için hazırlıklara başladığımı haber alan vezir tüm söylediklerine pişman olarak seyahat için gerekli izni vermekte yavaş davrandı, işi savsakladı. "Kesinlikle gideceğim!" diye ağır yeminler ettim. Yanımdaki eşyaları sahil kıyısındaki bir mescide taşıdım. Hanımlarımdan birini boşadım, öteki hatunum hamileydi, ona dokuz ay içinde döneceğimi; dönmezsem dilediği gibi hareket etmekte serbest olacağımı söyledim. Sultan Şihâbeddîn'in dulu olan hanımımı yanıma aldım, Mülûk adasında oturan pederine teslim etmek için. İlk karımı da yanıma aldım. Bu hatunumun kızı hükümdarın kızkardeşiydi. Vezir Ömer Deherd ve deniz komutanı olan Vezir Hasan'la anlaştım; Ma'ber ülkesine gidecektim; oranın hükümdarı benim bacanağımdı. O, bu adaların kendi egemenliği altına girmesi için asker gönderecek, ben de onun vekili olacaktım bu işte! Buradakilerle aramdaki parola gemilere beyaz bayrak çekilmesiydi; işareti görür görmez karada isyan başlayacaktı. Vezirle aramızda tatsızlık olmadan önce böyle fesat işleri

aklımın ucundan bile geçirmemiş; kendime bile fısıldamamıştım...

Vezir benden korkuyor, herkese şöyle diyordu:

"Bu adam mutlaka pâyemi alacak! Ya yaşarken göreceğim bunu, ya da öldüğümde bu işi yapacak!"

Benim durumuma dair sorular sorar ve hep mırıldanmış:

"Duyduğuma göre Hint hükümdarı ona koca bir servet göndermiş, bana karşı ayaklansın diye!"

Denize açılma isteğimi hep endişeyle karşılıyordu; bir gün Ma'ber ülkesinden ordularla döneceğimi sanıyordu. Nihayet adam gönderdi; bana bir gemi hazırlatıncaya kadar burada kalmalıymışım! Ama ben reddettim.

Hükümdar hatunun kızkardeşi, anasının benimle gitmesinden ötürü ablasına şikâyette bulundu. Hükümdar hatun benimle giden annesini yoldan çevirmek istediye de başaramadı! Kadının kararlılığını görünce işi zora koştı ve şöyle dedi ona:

"Takıların tümü benderin malıdır! Eğer Celâleddîn'in bunları sana armağan ettiğine dair tanık bulabilirsen ne âlâ! Aksi takdirde hepsini geri vermelisin!"

Söz konusu takılar son derece kıymetli olmasına rağmen anne hepsini geri verdi! Bu arada ben mescitteyken yüksek devlet memurlarıyla saygın kişiler yanıma gelip seyahat fikrinden vazgeçmemi istediler.

"Eğer ağır yeminler etmeseydim fikrimden cayardım!" dedim.

"Eh, ille de yemininin yerini bulmasını istiyorsan var bir adaya, sonra geri gel!" dediler. Onları hoşnut etmek için:

"Tamam öyle yaparım!" dedim. Suyu açılacağım gece elveda demek için asıl vezirin [=hükümdar hatunun kocasının] yanına vardım; beni kucakladı, ağladı. Gözyaşları ayağıma damladı. Ardımdan akraba ve dostlarım ayaklanır endişesiyle o geceyi adanın her yanına adam salıp nöbetçi dikerek uyumadan geçirdi sayın vezir!..

Yola çıktım, Vezir Ali adasına vardım. Hanımım feci bir sancıya yakalanarak geri dönmek istediğini söyledi. Kadını orada bırakarak durumu bir yazıyla asıl vezire ilettim. Çünkü bu kadın, vezir oğlunun kayınvalidesiydi. Süre belirleyerek evlendiğim hanımı da boşayıp sevdiğim cariyeyi götürdüm gideceğim yere. Bölgeden bölgeye geçerek dolaştık durduk bu adalarda.

Tek Memeli Kadınlar

Bu adaların birinde gördüğüm kadının göğsünde tek memesi vardı. Onun kızlarından biri kendi gibi tek memeli, diğeryse normaldi. Ama iki memesinden biri büyük ve süt dolu, diğeri küçücük ve kupkuruydu. Onların durumuna şaştım kaldım.

[Tek Evli Ada, Nâhûda İbrahim'in Misafirperverliği ve Mehel'e Dönüş]

Yolda uğradığımız adalardan birinde sadece bir hane vardı! Sahibi, hanımı ve çocuklarıyla burada yaşayan bir adamdı. Adam, küçük Hint cevizi ağaçlarından yapılmış kayığına atlar, suya açılıp balık avlar, akli estiğinde dilediği adaya giderdi. Orada iki kargadan başka kara kuşuna rastlamadım! Adaya ayak bastığımızda kargalar önümüzde uçuşup gemimizin üstünde dört döndüler!

Allah'a andolsun, bu adama gıpta ettim! "Bura benim olsaydı bir kuytuya çekilir, hakikat [=ölüm] gelinceye kadar öylece yaşardım" diye geçirdim içimden...

Daha sonra Mülûk adasına vardım. Ma'ber'e gitmek üzere bineceğim gemi oradaydı. Gemi sahibi Nâhûda İbrahim dostlarıyla karşıladı beni. Müthiş bir şölen verdiler şerefime. Asıl vezir bu adaya yazılı emirnâme göndermişti; bana yüzyirmi "bustuvâ" deniz boncuğu, yirmi kadeh "atvân" [=Hint cevizi balı] hergün bir miktar tenbûl, fevfel ve balık verilsin diye. Burada yetmiş gün kaldım, iki hatunla evlendim.

Adaların en güzeli olan Mülûk adası bir uçtan bir uca yemyeşildi. Garip bir özelliği vardı bu adanın; orada yetişen herhangi bir ağaçtan kesilen dal toprağa veya duvara dikilse hemen boy verir, yaprak yaprak gülümseyerek ağaç hâline gelir. Bir de şunu söylemeli, buranın Hint cevizleri sene boyunca hiç durmadan meyve veriyor.

Adanın yerli halkı, Nâhûda İbrahim'in bir yağma hareketine girişmesinden endişelenmiş, gemisinde bulunan tüm silâhları oradan ayrılacağı güne kadar alıp bir yerde tutmak istemişti. Bu yüzden kavga çıktı.

Mehel adasına döndük, ama karaya çıkmadık. Meseleyi yazıyla asıl vezire bildirdim. Vezir yazılı cevabında, silâhların geri alınmasının mümkün olmadığını bildirdi. Yeniden Mülûk adasına döndük. Yediyüzkırkbeş senesinin Rebûlâhir ortalarında²⁸ Mülûk'tan ayrıldık. O sene Şaban ayında Vezir Cemaeddîn vefat etti. –Allah rahmet eylesin– hükümdar hatun ondan hamile kalmış, ölümünün ardından doğum yapmıştı. Bu hatunla daha sonra Vezir Abdullah evlenmiştir.

ELLİKİNCİ BÖLÜM

[SEYLÂN'A VE MA'BER ÜLKESİNE DOĞRU]

Elliikinci Bölüm Notları

Yanımızda işini iyi bilen doğru dürüst bir kaptan yoktu ama yolculuğa devam ettik. Maldiv adalarıyla Ma'ber arası üç gün tutuyor. Tam dokuz gün gittikten sonra Seylân adasına çıktık. Karşımızda safi duman bir sütun gibi göklere yükselen Serendîb dağı vardı.¹ Ada ile ilgili olarak denizciler bize dedi ki:

"Buranın limanı, tüccar tayfasının güvenle girip çıktığı bir hükümdar ülkesinin limanı gibi değildir. Hattâ şunu söyleyelim; bu liman azgın zalimlerden olan Ayrî Şakarvatî adlı zorbanın ülkesindedir! Onun gemileri denizlerde gemi soyar, korsanlık eder!"

Kulağımıza fısıldanan bu söylentilerden ötürü limana çıkmaya korktuk. İşe bakın, gayet sert ve tehlikeli bir rüzgâr esmeye başlayınca deryaya batıp boğulacağız diye yüreğimiz ağızımıza geldi. Ben dayanamadım, gemi sahibine çıkıştım:

"Beni kıyıya at! Merak etme, senin için bu hükümdardan "emân" [=güvenlik belgesi] alırım!" dedim. Adam beni sahile çıkarttı. Gâvur ahali yanımıza gelip:

"Siz de kimsiniz?" diye sual ettiklerinde, Ma'ber sultanının bacanağı ve arkadaşı olduğumu, onu ziyaret etmek için yolculuğa çıktığımı, gemide bulunan her şeyin hediye olarak ona götürüldüğünü haber verdim. Adamlar gitti, hükümdarlarına durumu anlattılar.

Ayrî Şakarvatî beni çağırdı. Battâla [=Puttalam] şehrinde² huzuruna çıktım. Burası ülkenin idare merkezidir, küçük fakat şirin bir şehirdir. Her yanı tahta duvarla çevrili. Şehrin bütün kıyıları sel sularının taşıyıp yığıdığı "kırfe" [=tarçın] kütükleriyle dolu. Tepeler gibi üst üste! Ma'ber ve Mulaybâr [=Malabar] ahali herhangi bir ücret ödemedi kütükleri alıp götürüyorlar. Ama bunun karşılığında hükümdara kumaş vesaire hediye etmekten geri durmuyorlar. Ma'ber ülkesi ile bu adanın arası bir gün bir gece tutar. Burada "bakkam" [=kızılağaç] ve "kelahî" adlı bitkiden geçilmiyor. Kelahî Hindistan'a özgü öddür. Ama bu bitki [diğer bir esans kaynağı olan] "kumârî" ve "kakullî"ye benzemiyor. İlerde anlatacağız.

Seylân Hükümdarı

İsmi Ayrî Şakarvatî'dir. Denizde kudretli bir hükümdar. Bir keresinde Ma'ber'deydim, bu adamın ora limanına büyüklü küçüklü yüz kadar gemisinin geldiğine tanık oldum. Kıyıda Yemen'e gitmek üzere Ma'ber sultanının sekiz gemisi vardır. Ma'ber sultanı ne olur ne olmaz diyerek hazırlıklı olunmasını ve gemilerin muhafazası için adam toplanmasını emretti. Seylânlılar karşılarındakini tetik bulup etrafi yağmalama fırsatını ele geçiremeyince:

"Bizim de sizinle Yemen'e gidecek gemilerimiz var, onları korumak için geldik!" dediler!

Seylân hükümdarının huzuruna çıktığımda o ayağa kalktı, beni yanına oturttu. İltifat ederek şöyle dedi:

"Dostların can korkusu olmadan limana çıksınlar! Ayrılıncaya kadar da benim misafirim olsunlar. Çünkü Ma'ber sultanıyla aram iyidir."

Ayrî Şakarvatî'nin yanında üç gün kaldım, her gün gittikçe artan bir saygı ve ikramla yanaştı bana. Farsça anlıyordu. Gezdiğim ülke ve hükümdarlar hakkında anlattığım şeyleri ağız kulağında dinliyordu. Bir gün huzuruna çıktığımda pek çok inci gördüm; ülkesinin sınırları içinde bulunan inci avlama yerlerinden getirilmiş bu kıymetli mücevherlerin en iyileri sarayın has adamları tarafından ayıklanıyor ve bir köşeye bırakılıyordu. Hükümdar sordu:

"Dolaştığın ülkelerde inci avlama mekânları gördün mü?"

Cevap verdim:

"Evet İbnü's-Sevâmelî'nin Kays ve Kişm adalarında gördüm."

Hükümdar:

"Daha önce hiç duymamıştım bunu!" diyerek eline birkaç inci aldı ve sordu:

"Oralarda şunun gibisi var mı?"

Cevap verdim:

"Hayır, öylesini değil daha kalitesizini gördüm."

Bu sözümden hoşlandı;

"Şu inciler senin!" dedi ve ekledi:

"Çekinme! Dile benden ne dilersen!"

Ben de isteğimi belirttim:

"Bu adaya ayak bastığımdan beri içimi yakan ateş Kadem-i Âdem'i [=ayak izini] görmektir. Hak Teâlâ'nın selâmı onun üzerine olsun. Başka bir arzum yoktur!" dedim. Oralılar Âdem Peygamber'e "Bâbâ", Hz. Havvâ'ya "Mâmâ" diyorlar. Hükümdar:

"Bu iş kolay! Seni oraya götürsün diye yanına bir kılavuz katarız!" deyince:

"Ben de bunu istiyorum!" diye cevap verdim ve devam ettim:

"Beni getiren şu büyük gemi inşallah güven içinde Ma'ber ülkesine ulaşacaktır. Ben Âdem Peygamber'in mübarek ayak izini ziyaretten döndüğüm vakit sen yardım eder; kendi gemilerinle götürürsün beni."

"Peki olur!" diye cevapladı hükümdar. Bu işi bindiğim geminin sahibine anlattığımda:

"Sen oradan dönmedikçe, bir sene beklesem de buradan ayrılmam!" dedi. Gemi sahibinin ısrarını Ayrî Şakarvatî'ye anlattım. Şu cevabı verdi:

"Tamam, sen ziyaretinden dönünceye kadar gemi sahibi benim konuğum olsun!"

Böylece özel olarak bana kendi köleleri tarafından taşınan bir devlet [=dûlet] verdi. Bu ziyaret için beraberimde giden kafile bir hayli kalabalıktı; erzağı taşımak için onbeş kişi, her sene bu kutlu yeri ziyarete giden dört cûkî [=yogi], üç brahman ve onların arkadaşları olan on kişi. Su konusunda endişe etmedik, yolda gayet bol miktarda bulunuyordu.

İlk gün bir nehir kıyısına vardık. Hayzurân dallarından yapılmış bir salla nehri geçtik. Böylece Menâr Mendelî [=Minnari Mandel]³ adlı şirin şehre ulaştık. Burası hükümdara ait arazinin hudududur. Halk bize mükellef bir ziyafet çekti. Yemek, civardaki ormandan avlanıp henüz diriye getirilen manda yavrusunun taze eti, pirinç, yağ, balık, tavuk ve süten oluşuyordu. Orada, hastalandığı için yarı yolda kalmış bir Horasanlıdan başka Müslüman görmedik. O da bizimle beraber düştü yola. Güzergâhımıza devam edip Bender Selâvât⁴ adlı küçük kasabaya ulaştık. Oradan da hareket edip gayet sulak ve aşılması pek güç yerlerden geçtik.

Oralarda her taraf fil kaynıyorsa da gelen gidene ve ziyaretçilere zararları dokunmuyor. Kuşkusuz onların bu uysallığı Şeyh Ebû Abdullah b. Hafif'in kerametindedir.

Eskiden gâvurlar, Müslüman grupların bu mübarek yeri ziyaret etmesine engel olur, yol kesip eziyet eder, onlarla beraber oturup yemek yemez hattâ alışverişten dahi kaçınırlardı. Bu kutlu mekânı ziyaret için takip edilen yolu ilk kateden ve güvenliği sağlayan Şeyh Ebû Abdullah b. Hafiftir. İlk ciltte anlattığımız gibi filler şeyhin tüm arkadaşlarını öldürmüş ve sadece o kurtulmuştu. Daha da ötesi şeyh efendiyi sırtlarına alıp taşımışlardı. İşte o olaydan beri gâvur tayfası Müslümanlara saygı göstermeye, evlerine konuk etmeye, çoluk çocuklarıyla beraber onlara karşı sakin ve barışçıl görünmeye başladılar. Gâvurlar hâlâ Şeyh Ebû Abdullah'a derin bir hürmet beslemekte, onu Şeyh-i Kebîr [=Büyük Üstad] diye anmaktadırlar.

Daha sonra Kunakâr şehrine ulaştık.⁵ Bu şehir ülke hükümdarının payitahtıdır. Şehir, Hûr-ı Yâkût [=Yâkût körfezi] denilen bir körfez kıyısına iki dağ arasına kurulu. Bu körfez, içinde yakut bulunmasından ötürü böyle isimlendirilmiş. Şehir dışında Şâvuş [=Çavuş] adıyla bilinen Şirazlı Şeyh Osman'ın mescidi bulunuyor.⁶ Gerek yörenin hükümdarı gerekse ahalisi Şeyh Osman'ı ziyaret ediyor, ona karşı pek hürmetli davranıyorlar. Önceleri Hz. Âdem'in ayak izini ziyaret edenlere bu şeyh kılavuzluk yaparmış. Ama el ve ayakları kesilince onun görevini oğulları ve köleleri üstlenmiş. Şeyh Osman'ın el ve ayaklarını kaybetmesinin sebebi bir sığırı boğazlamasıdır. Çünkü Hint gâvurunun yasasına göre sığır boğazlayan ya hemen öldürülür yahut sığır derisi içine konularak yakılır! Lâkin Şeyh Osman saygıdeğer biri olduğu için sadece el ve ayaklarını kesmişler. Daha sonra bir çarşıdan alınan vergiyi ona tahsis etmişler!

Konakâr Sultanı

Kunâr diye bilinirdi. Beyaz bir fili vardı. Dünyada bundan başka beyaz fil görmedim.⁷ Hükümdar bu hayvana bayram günleri biner, alnına da koca koca yakut taşları asardı. Vakit gelip devletin

nüfuzlu adamları bu hükümdara karşı ayaklanarak gözlerini kör edince oğlu geçmiştir tahta; Kunâr orada kör olarak hayatına devam etmektedir.

Yakuta Dair

Behremân adlı enteresan yakut sadece bu şehirde bulunuyor.⁸ Bu taş cinsinin bir kısmı körfezden çıkarılır. Ahali nezdinde yakutun en kıymetlisi, bu türden olanlardır. Bir bölümü ise toprak altından çıkartılır. Zaten Seylân adasının her yerinde yakut var. Ama orada satın alma yoluyla arazi sahibi olmak mümkün. Meselâ kişi bir parça arazi satın alıp yakut bulmak amacıyla kazsa önce kaya gibi beyaz taşlarla karşılaşır. İşte bu taşların iç kısmındaki gözeneklerindedir yakut. Adam bu beyaz taşları erbabı olan oyuculara getirir. Oyucu, yakutları çıkarıncaya kadar taşları sabırla kazar ve oyar. Yakut denen taşın kırmızı, sarı ve oralıların "neylem" dediği mavi renkte olanları vardır. Ahalinin töresine göre kıymeti yüz "fenem"e ulaşan yakut hükümdara aittir. Hükümdar karşılığını ödeyerek bu taşı alır. Kıymetçe bundan aşağı olanlar sahibine aittir. Yüz "fenem", altı dinar altın eder.

Seylân adasındaki kadınların işte bu yakutlardan yapılmış rengârenk takıları vardır. Bunları bilezik ve halhal yerine el ve ayaklarına takıyorlar. Hükümdarın cariyeleriye safi yakutla süslenmiş türbanları başlarına geçiriyorlar. Büyük beyaz filin alnında her biri tavuk yumurtasından daha büyük yedi yakut gördüm! Hükümdar Ayrî Şakarvatî'nin yanında avuç içi kadar yakuttan yapılmış bir kâse gördüm. İçinde öd yağı vardı. Gözlerimdeki hayreti gören Ayrî Şakarvatî şöyle dedi:

"Bizde bundan daha irileri var!"

Daha sonra Kunakâr'dan ayrılıp Ustâ Mahmûd Lûri'nin adıyla bilinen bir mağaraya vardık. Buraya adını veren Mahmûd ermiş insanlardanmış. Mağarayı küçük bir körfez kıyısında bulunan tepenin eteğine kazmış. Yolumuza devam ettik, Hôr-i Bûzne denen körfeze ulaştık. Bûzne maymunlar anlamına geliyor.⁹

Maymunlar

Bu dağlarda maymun çok. Bu simsiyah hayvanların kuyrukları uzun. Erkekleri tıpkı insan gibi sakallı! Şeyh Osman ile oğlu ve diğerlerinin bana anlattığına göre maymunların bir başkanı varmış, hükümdar gibi itaat görürmüş hemcinslerinden. Hükümdar maymun, başına ağaç yapraklarından bir şeyler sarar ve asâya dayanır, sağında solunda eli sopalı dört maymun dikilirmiş. O oturunca dört maymun derhal onun başucunda beklemeye başlarmış. Ayrıca dişisi ve yavruları her gün gelip önünde elpençe divan durmuş. Diğer maymunlar huzura çıktıklarında hükümdardan daha öteye çömelir, bir hayli mesafeli otururlarmış. Sözü geçen dört maymundan biri bir şey söyleyince tüm maymunlar sırtlarını çevirip çıkarlarmış huzurdan. Daha sonra her birinin elinde muz, limon veya benzeri bir meyve ile geldiği görülürmüş; meyveleri hükümdar ve dört yaveri ile yavrular yermiş afiyetle!

Cûkîlerden birinin bana anlattığına göre dört maymun, hükümdar huzurunda bir maymunu sopayla dövmüş ve tüylerini yolmuş!

Güvenilir adamların bana anlattığı şu ki, maymunlardan biri kendini savunmaktan aciz bir kız çocuğunu yakaladığında onunla cinsel ilişkiye giriyormuş. Adanın ahalisinden biri bana şunları söyledi:

Adamın evine maymunlardan biri girmiş. Ev sahibinin kızı odalardan birine varınca bu maymun da hemen arkadan dalıveriyor. Kız çılgılığı basıyorsa da maymun galip geliyor.

Adam sözlerini şöyle bağladı:

"Odaya girdiğimizde maymunu kızcağızın iki bacağı arasında bulduk ve hemen öldürdük hayvanı!"

[İbn Battûta anlatıyor]

Yolumuza devam ettik, Hayzurân Körfezi'ne açıldık. Birinci ciltte belirttiğimiz gibi Ebû Abdullah b. Hafif bu körfezden iki yakut çıkarmış ve ada hükümdarına vermişti.

Sonra Beyt-i Acûz [=kocakarı evi] diye bilinen ve insanların yaşadığı mıntıkanın sonu olan bir noktaya vardık. Orada ermişlerden Baba Tâhir'in mağarasını ziyaret ettik. Sonra Sebîk Mağarası'na vardık. Sebîk, gâvur hükümdarlarından. Dünyadan el etek çekip bu mağaraya sığınmıştır.

Uçan Sülükler

Burada gerçekten uçan sülükler gördük. Onlara zûlû adını veriyorlar.¹⁰ Zûlûlar su kenarlarındaki ağaç ve otların üstünde yaşıyor. Bir insan zûlûya yaklaşınca ansızın atlar bu hayvan! Ve vücudun neresine yapışırsa hemen doymaz, ciddî miktarda kan emer! Ahali bu hayvanlardan korunmak için yanlarında limon taşıyor! Çünkü zûlûnun üstüne limon sıkılınca yapıştığı yeri zınk diye bırakıyor! Sülüğün yapıştığı kısmı bu işe özgü tahta bir bıçakla çiziktirip soyarlar. Anlatılanlara göre ziyaretçilerden biri söz konusu sülüklü mevkiden geçerken vücuduna yapışan hayvancıklara önem vermeyip üstüne limon sıkmadığı için aşırı kan kaybetmiş ve canından olmuş! İşte o adam Bâbâ Hûzî adını taşıyormuş. Burada bu isimle anılan bir mağara mevcut.

Yolumuza devam ettik, Yedi Mağara denilen yere vardık. Sonra Akabe-i İskender'e [=İskender yokuşu] vardık. Orada İsfahanlı Mağarası diye bilinen bir oyuk, bir su kaynağı ve ıssız bir kale var. İssız kalenin alt tarafı Gûtekâh-ı Ârifân [=erenlerin dalış yeri] adıyla bilinen meşhur bir körfezdir. Yine o civarda Nârenc [=portakal] Mağarası ile Sultan Mağarası bulunuyor. Dervâze-i Cebel de tam bu mağaranın yanındadır; yani dağın kapısı, giriş yeri demek...

Serendîb Dağı

Dünyanın en yüksek dağlarından¹¹ Aramızda dokuz günlük bir mesafe varken denizden gördük bu ulu dağı. Zirveye çıktığımız zaman bulutlar dağın alt tarafını görmemizi engelliyordu; topuklarımızda sis vardı. Burada yaprak dökmeyen cinsten nice ağaçlar, rengârenk çiçekler ve avuç içi büyüklüğünde kırmızı gül yetişiyor. Bu cins gülde bir yazı olurmuş. Halk inanıyor ki, bu yazı okunduğunda Hak Teâlâ'nın ve onun elçisinin adları çıkarmış; Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın.

Dağda Âdem ayağına gitmenin iki yolu vardır. Biri Bâbâ yolu diğeri Mâmâ yolu diye adlandırılmıştır. Onlar Âdem ve Havvâ'ya Bâbâ ve Mâmâ diyorlar. –Allah'ın selâmı Âdem ve Havvâ üstüne olsun– Mâmâ yolu gayet kolaydır; ziyaretçiler dönüşte bu güzergâhı takip ederler ama Âdem ayağına bu yoldan çıkanlar orayı ziyaret etmiş sayılmazlar! Bâbâ yolu ise pek çetindir. Oradan

çıkılmak ömür törpüsüdür! Dağın alt tarafında, tam dervâzenin [=kapının] olduğu yerde İskender Mağarası diye bilinen bir oyuk ve su kaynağı vardır.

Eski ziyaretçiler dağa çıkmak için bir tür merdiven yapmışlar kayaları yontarak! Demir kazıklar çakılmış ve çıkanların tutunmaları için zincirler asılmış bu kazıklara.¹² On zincir var. İki dağın eteğinde, kapının bulunduğu yerde. Yedisi hemen bunun üstünde, ardı ardına yukarı doğru uzanıyor. Onuncu ise şahadet zinciri diye anılıyor. Çünkü insan o noktaya çıkıp dağın dibine bir göz attığında düşecekmiş korkusuna kapılır da kelime-i şahadet getirir!

O zinciri geçtiğinde bakımsız sarp bir yol bulursun önünde. Onuncu zincirden Hızır Mağarası'na kadar yedi millik bir mesafe vardır. Bu mağaranın çevresi geniştir. Hemen yanında balık dolu Hızır Kaynağı görülür. Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın; kimse bu balıkları alamaz! Mağaranın yanında, gidip-gelinen yolun iki tarafında taş içine oyulmuş iki gölet bulunuyor. Ziyaretçiler yanlarında taşıdıkları eşyayı Hızır Mağarası'na bırakıp iki mil daha tırmanırlar; Kadem'in [=Âdem ayağının] bulunduğu zirveye dek.

Kadem-i Âdem

Babamız Âdem'in kutlu ayağının izi düz bir alanda yükselen siyah bir kaya içindedir. Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın. Ayak kayaya gömülmüş, derin bir oyuk bırakmıştır. Uzunluğu onbir karıştır. Eski zamanlarda Çin halkı buraya gelerek kayadaki ayak izinin başparmak ve devamını kırmışlar, Zeytûn şehrindeki bir mabede koymuşlardır. En uzak diyarlardan ziyaretçi gelir bu mübarek yere. Kayada ayak izinin bulunduğu yere dokuz çukur kazılmıştır. Gâvur ziyaretçiler bu çukurlara altın, yakut ve inci bırakıyor. Bir de bakarsın ki fakir fukara tayfası Hızır Mağarası'na vardıklarında birbirleriyle yarış edercesine koşmaya başlamıştır; çukurlardaki serveti almak için! Biz birkaç ucuz taş ve altından başka bir şey bulamadık, bunları da kılavuza verdik. Buranın âdeti, ziyaretçilerin Hızır Mağarası'nda üç gün kalıp sabah akşam mübarek ayağı ziyaret etmeleridir. Biz de böyle yaptık. Üçüncü gün tamam olunca Mâmâ yoluyla dönerek Şeym Mağarası'nda konakladık. Burada Şeym, Âdem Peygamber'in oğlu Şît'tir. Sonra sırayla Semek Körfezi'ne, Kurmule kasabasına, Ceber Kâvân kasabasına ve Dildîneve kasabasına geçtik. Oradan Atkalanca kasabasına vardık. Şeyh Ebû Abdullah b. Hafif kışı Atkalanca'da geçirdi.

Bahsettiğimiz bu konakların hepsi Serendîb dağındadır. Bu güzergâhta, dağın eteğine yakın bir yerde Dıraht-ı Revân [=yürüyen ağaç] denilen artık yaprağı dökülmez bir yaşlı ağaç var. Onun yaprağını gören birine rastlamadım. Bu ağacı mâşiye [=yürüyen] diye de nitelendirirler. Çünkü zirveden bakan onu kendisinden çok uzak ve dağın eteğine yakın görmektedir; oysa dağın dibinden bakan bu ağacı ta yukarılarda sanmaktadır. Dıraht-ı Revân'ın yaprak döküşünü seyretmek amacıyla devamlı dağ eteğinde bekleyen bir bölük cûkî gördüm. Ağaç ulaşılabilecek bir yerde değil aslında. Onların bu ağaca dair birtakım uydurmaları var. Güya, yapraklarından yiyen kimse pir-i fâni de olsa hemen gencelirmiş! Gerçek olmayan, saçma bir söz!

Bu dağın alt tarafında dibinden yakut çıkarılan muazzam bir körfez var. Suyu masmavi, gök renginde görünür uzaktan.

Oradan yola çıktık, iki gün seyahattan sonra deniz kıyısında tacirlerin yaşadığı Dînever [=Dundra]¹³ şehrine vardık. Oradaki büyük mabette Dînever diye bilinen bir put var. Mabet içinde bin civarında

brahman ve cûkî, beşyüz kadar da Hindu kızı bulunuyor. O kızlar her gece putun yanında şarkı söyleyip dans ediyor. Şehrin tüm vergisi putun bakımına vakfedilmiş! Mabette yaşayanlar ve orayı ziyaret edenler bu gelire geçiniyor. Dînever putu insan büyüklüğünde. Som altundan yapılmış olan bu heykelin gözleri iki iri yakuttur. Bana anlatılanlara göre gece karanlığı çöktüğünde çıra gibi yanar, etrafa ışık saçarmış bu gözler!

Yolumuza revan olduk, Dînever'den altı mil uzaklıkta küçük bir şehir olan Kalî'ye ulaştık.¹⁴ Orada Nâhûda İbrahim adlı bir Müslüman bizi davet ederek mükellef bir ziyafet çekti. Buradan Kelenbû'ya [=Kolombo] hareket ettik.¹⁵ Kelenbû, Serendîb ülkesinin en güzel ve en büyük şehirlerindedir. Beraberinde yaklaşık beşyüz zenci bulunan deniz bakanı Vezir Câlestî bu şehirde oturuyor.

Oradan hareket ettik, üç gün sonra evvelce sözünü ettiğimiz Battâla'ya [=Puttalem] ulaştık. Battâla hükümdarının huzuruna çıktık. Nâhûda İbrahim'i orada beni bekler buldum. Beraberce Ma'ber ülkesine doğru yola koyulduk. Rüzgâr sert esiyordu, gemi neredeyse su ile dolacaktı. İşi bilen bir kaptanımız yoktu. Sonra bir taşlığa [=mercan kayalığına] vardık, gemi parçalanma tehlikesi geçirdi. Sonra sığ bir denize girdik, gemi oturdu! Ölümü gördük bu gözlerle! İnsanlar yanlarında taşıdıkları her şeyi atıyor, birbirleriyle vedalaşıyordu. Geminin seren direğini kestik, suya saldık. Gemiciler bu direktan bir sal yaptılar. Karaya iki mil mesafe kalmıştı; ben gemiden sala inmek istiyordum, gemide iki arkadaşım ve iki cariyem vardı. Bana seslendiler:

"Bizi bırakıp da inecek misin?" Onları kendimden üstün tuttum;

"Siz, iki arkadaş hemen inin ve sevdiğim cariyeyi de beraberinizde indirin!" dedim. Cariye şöyle diyordu:

"Ben yüzmesini iyi bilirim. Salın iplerinden birine asılarak onların yanında su içinde giderim!" İki dostum aşağı indiler. Onlardan biri Tûzerli Muhammed b. Ferhân, diğeri ise bir Mısırlıydı. Cariyelerden biri onlarla diğeri ise denizin içinde sal ipine asılmış vaziyette gidiyordu! Gemiciler sala bağladıkları halata tutunarak yüzüyorlardı. Yanımdaki kıymetli eşyayı, incileri ve amberi onların yanına bıraktım. Rüzgâr müsait olup onlara yardım ettiği için sağ salim karaya ulaştılar. Ben gemide kalmıştım. Gemi sahibi de bir tahta parçasına tutunarak karaya çıktı...

Gemiciler dört sal daha yapmaya başladılar. Bunlar tamamlanamadan akşam çöktü, su koynuna aldı bizi! Geminin kuyruk kısmına çıkarak orada sabahladım. Sabahleyin kayıklarıyla yanımıza gelen birkaç gâvurla beraber Ma'ber kıyılarına çıktık. Onlara hükümdarlarının dostu olduğumuzu bildirdik. Durumu iki gün uzaklıkta savaş eden hükümdara rapor ettiler. Ben de başımdan geçenleri tafsilatıyla bildiren bir mektup gönderdim hükümdara. Bu gâvur tayfası bizi büyük bir ormana soktu. Sonra önümüze karpuz benzeyen bir meyve koydular. Bu, mukl ağacının meyvesiydi.¹⁶ [Mukl, Afrika'da yetişen ve esans üretiminde hammadde olan bir bitkidir.] Meyvenin içinde şerbetli pamuğa benzer bir bölüm vardı. Bu maddeyi çıkarıp ondan tel adı verilen bir helva yapıyorlar, şeker gibi bir şey.¹⁷ Yemekte gayet lezzetli balıklar da getirdiler.

Orada üç gün kaldık. Sonra hükümdar tarafından gönderilen Emir Kamerüddîn ve liderliğindeki piyade ve süvarilerden oluşan grup, bir devlet [=dûlet; tahtirevan] ile on at getirdi yanımıza. Ben, arkadaşlarım, gemi sahibi ve cariyelerimden biri, gelen atlara bindik. Diğer cariyem dîlete bindi.

Böylece Herkâtu Kalesi'ne ulaştık. Geceyi orada geçirdik. Cariyeleri, birkaç köleyi ve arkadaşları orada bıraktım.

İkinci gün hükümdarın karargâhına vardık.

Ma'ber Ülkesinin Hükümdarı

O, Gıyâseddîn Damgânî'dir.

Daha önce Sultan Muhammed'in hizmetçilerinden Melik Mücîr b. Ebî Recâ'nın cengâveriyken sonradan Emir Hacı b. Seyyid Sultan Celâleddîn'in adamı olmuş ve nihayet iktidarı ele geçirmiştir. Bu olaydan önce Sirâceddîn adıyla bilinirdi. Tahta geçişinden beri Gıyâseddîn adını aldı.

Ma'ber ülkesi, önceleri Dihlî hükümdarı Sultan Muhammed'in egemenliğindeydi. Bir süre sonra kayınpederim Şerif Celâleddîn Ahsen Şâh¹⁸ burayı ele geçirdi ve tam beş sene hüküm sürdü. Nihayet öldürülünce onun emirlerinden Alâeddîn Udeycî¹⁹ geçti başa. Alâeddîn tahta oturduktan bir sene sonra gâvura savaş açmış, bol bol ganimet ele geçirerek yurduna dönmüştü. Ertesi yıl da gâvura karşı hücumu geçti, onları yendi, hatırı sayılır miktarda eksiltilti gâvuru! Ama bir gün su içmek için başından tolgasını çıkardığında kimden geldiği belirsiz bir okla ruhunu teslim etti.

Yerine damadı Kutbeddîn geçirildiyse de devlet adamları onun gidişatını ve ahlâkını beğenmedikleri için kırk gün sonra işini bitirdiler! Onun ardından tahta geçen Sultan Gıyâseddîn, Sultan Şerif Celâleddîn'in kızıyla evlendi. Ben, işte bu Şerif Celâleddîn'in kızkardeşiyle Dihlî'de nikâh kıymıştım.

Sultan Gıyâseddîn'in Huzuruna Varışımız

Hükümdarın konağına yaklaştığımızda, bizi karşılamak için mabeyincilerden birini göndermişti bile. O ahşap bir kulede oturuyordu.

Hindistan'dakilerin âdeti, ayağa mest geçirmeksizin hükümdar huzuruna çıkmamaktır. Bende mest yoktu; gâvurlardan biri hemen bana mest verdi. Oysa orada bir grup Müslüman vardı, gâvur tayfasının Müslümanlardan daha işbilir olmasına şaşım! Hükümdar, huzuruna çıktığımda bana oturmamı emrederek Kadı Sadruzzamân Hacı Bahâeddîn'i yanına çağırdı. Hükümdar, çevresindeki üç çadırda ağırladı beni. Onlar bu çadırlara "hıyâm" diyorlar. Yatak gönderdi, onların yediği yemekten getirtti. Bu, pirinç ve etten ibaret bir yemektir.

Tıpkı bizim ülkemizdeki gibi onların da âdeti yemeğin üstüne "leben-i râib" [=kesik süt; kesmik; lor veya yoğurt] içmektir. Yemekten sonra sultanla görüşerek Maldiv adalarının durumunu anlattım. Oraya asker göndermesini teklif ettim. Bu işe iyice niyetlenerek gemileri hazırlattı. Ayrıca Maldiv adalarının kadın hükümdarı için hediye hazırladı, vezirleri ve ileri gelen devlet adamları için de hil'atlar [=özel giysiler] yaptırdı. Böylece kadın hükümdarın kızkardeşiyle evlenmeyi kafasına koyarak bu işi halletme görevini bana verdi! Bunun dışında ada halkının yoksul kesimlerine dağıtılmak üzere üç gemi erzak ve benzeri ihtiyaç maddeleri yükletti. Bana dönerek:

"Beş gün sonra dönüş yaparsın!" deyince deniz komutanı Havâce [=Hoca] Serlek şu açıklamayı

yaptı sultana:

"Adalara sefer işi bu vakitten ancak üç ay sonra yapılabilir!" Bu ifade üzerine hükümdar;

"Tamam, öyleyse sen hemen Fattan'a gel! Ki bu işi bitirip payitahtımız Mutra'ya [=Madura] dönelim. Oradan hareket edilir" dedi.

Hükümdarın yanında kaldım, bu arada cariyelerle arkadaşları getirttim.

Hükümdarın Yolculuk Düzeni; Kadınları ve Çocukları Öldürtmek Konusundaki İğrenç Tavrı

Takip edeceğimiz yol ağaç ve kamışlardan oluşan yekpâre bir ormandan geçiyodu. Kimse tek başına ilerleyemiyordu bu yolda; hükümdar orduda büyük küçük herkesin bu cangılı açmak için yanına bir nacak almasını emretti.

Karargâh kurulunca yanındakilerle beraber hayvanlara binerek ormana atıldı. Hep birlikte sabah alacasından öğlen güneşi devrilinceye dek ağaç kestiler. Sonra yemekler getirildi, grup grup sofralar kuruldu. Bu molanın ardından akşam karanlığına kadar kesme işine devam ettiler. Ormanda gâvur tayfasından kimi buldularsa esir ederek orada budadıkları iki ucu sivri kazıkları bunların sırtlarına yüklediler. Esirlerin yanında hanımları ve çocukları da vardı. Orada âdet, karargâh çevresini dört kapılı tahta bir surla çevirmektir. Bu sura "ketker" diyorlar.²⁰ Ayrıca hükümdarın kaldığı yerin çevresine ikinci bir ketker daha yapıyorlar. Büyük ketkerin dış kısmına bel hizasında yükselttiler yapıp geceleyin bunların üzerinde ateş yakıyorlar. Köle ve bekçiler geceyi orada geçiriyor. Her birinin elinde bir demet kamış vardır.

Gâvur ansızın gece karanlığında karargâha hücum etmeye kalktı ve bekçiler ellerindeki demeti tutuşturdu. Bir anda gece gündüze döndü, süvariler gâvurun peşine düştü. Sabahleyin gün ağardığında akşamdan tutsak edilen gâvurlar dört grup hâlinde ketkerin kapılarına getirildiler. Bir gün önce hazırlanan tahta kazıklar bu kapıların önüne çakıldı ve esirler bu kazıklara oturtuldu! Sonra onların kadınları boğazlandı ve ardından bu kazıklara bağlandı saçlarından! Minicik yavrular kadınların kucağında boğazlanıyor ve oraya bırakılıyordu!

Sonra başka bir karargâh kuruluyor başka bir cangıl kesilip dümdüz ediliyor ve esirlere aynı şey yapılıyordu. Bu, iğrenç, aşağılık, hayvanca bir iş! Ben ömrüm boyunca hiçbir hükümdarın böyle davrandığını görmedim. Bu huyu yüzünden Hak Teâlâ o zalimin canını tez aldı!

Bir gün ben solunda, kadı sağında olmak üzere hükümdarla beraber yemek yiyorduk. Yedi yaşındaki oğlu ve karısıyla bir tutsak çıkarıldı huzura. Hükümdar hemen eliyle işaret verdi;

"Uçurun onun kellesini!" diyerek. Sonra ekledi;

"Ve Zenû ve Piserû!" Bu söz, "karısının da oğlunun da" demektir! Onların da boyunları vuruldu. Ben dayanamamış, gözlerimi çevirmiştim. Döndüğümde hepsinin başları yere atılmıştı.

Bir gün yine bu hükümdarın yanıdaydım. Bir kâfir getirildi. Adam anlamadığım bir şeyler söylüyordu. Ansızın bir grup cehennem zebânisi hançerlerine davrandılar. Tez davranıp kalktım,

hükümdar hemen sordu;

"Nereye?" Cevap verdim;

"İkinciye kılacağım!" Beni anladı ve haince güldü! Biçarenin el ve ayaklarını kestirdi! Döndüğümde adam kanlar içinde kıvranıyordu.

Kâfirleri Yenmesi

Bu olay, büyük işlerdendir. Sultan Gıyâseddîn'in memleketine komşu olan bir gâvur hükümdar vardı, Bellâldiyev²¹ adında. Bu adam kâfir hükümdarların en büyüklerindendi. Yüzbini aşan askeri vardı ve beraberinde kaçkın köleler, suçlular ve kanunsuzlardan oluşan yirmibin civarında da Müslüman bulunuyordu! Bu adam Ma'ber ülkesini ele geçirmeye çalıştı. Ma'ber'de Müslüman askerin sayısı altıbindi. Onların yarısı usta cengâverdir; diğer yarısında ise iş yok, onlardan hayır gelmez!

Müslümanlar Kubbân [=Koppam]²² şehrinin yakınlarında karşılaştılar Bellâldiyev'le. Bellâldiyev onları feci bir yenilgiye uğrattı. Askerler Mutra'ya ricat ettiler. Gâvur, ülkenin en büyük ve korunaklı şehirlerinden Kubbân'a indi. Burayı tam on ay kuşatma altında tuttu. İçeridekilerin ondört günlük erzağı kalmıştı. Gâvur haber salmıştı kaledekilere; "Can güvenliği içinde kaleden çıkın ve şehri bırakın!" diye. Kaledekiler gâvura şu cevabı verdiler:

"Bu durumu kesinlikle hükümdarımıza bildirmemiz gerekir!"

Böylece içeridekilere ondört günlük bir süre tanıdı Bellâldiyev. Kaledekiler vaziyetlerini Sultan Gıyâseddîn'e yazdılar. Gıyâseddîn eline geçen mektubu Cuma günü halka okudu. Ahali gözyaşına boğulup hep bir ağızdan:

"Kendimizi Allah'a satıp can vereceğiz. Çünkü gâvur o şehri ele geçirirse bizi de kuşatmaya gelir. Kılıçlar altında ölüm elbet yakışandır bize!" diye bağıştı.

Ölüme sözleştiler ve ertesi gün sabahleyin yola düştüler. Sarıklarını başlarından çıkarıp atların boyunlarına taktılar. Bu, ölümü arzulayanın işaretiydi. Gözünü budaktan sakınmayan üçyüz kişilik bir grubu öncü ettiler. Sağ kanadın idaresini; dininde titiz, cesur fıkıh bilgini Seyfeddîn Bahâdur'a verdiler. Sol kanadın idaresini de Melik Muhammed Silâhdâr'a verdiler. Sultan, üçbin kişilik grubuyla merkezde gidiyordu. Esedüddîn Keyhüsrev Fârisî de üçbin kişilik bir artçı kuvvetle ordunun gerisini koruyordu.

Müslümanlar, öğlen uykusu esnasında gâvur karargâhına saldırdılar. Oradakiler hazırlıksızdılar ve atları meradaydı. Bu baskın karşısında gâvurlar saldırı yapanları hırsız zannetti! Doğru dürüst hazırlık yapmadan, silâh kuşanmadan Müslümanlara karşı savaşmaya çalıştılar. Sultan Gıyâseddîn de savaş meydanına ulaştı, gâvur tayfası korkunç bir yenilgiye uğradı. Seksen yaşında olan hükümdarları atına davranmak istediye de Gıyâseddîn'in yeğeni Nâsıreddîn yetişti ve koca azgını alaşağı etti. Nâsıreddîn daha sonra tahta geçecek adamdır. Yakaladığı gâvur hükümdarını tanımıyordu, bu yüzden hemen öldürmek istedi. Ama oradaki bir köle:

"Bu hükümdardır!" deyince adamı esir edip amcasına sundu. Sultan huzuruna çıkarılan hükümdarı

yüzüne karşı övdü yüceltti. Tüm servetini, fillerini ve atlarını aldıktan sonra onu serbest bırakacaktı güya! Fakat adamın nesi var nesi yok hepsini ele geçirdikten sonra derhal boynunu vurdurdu, derisini yüzüp içine saman doldurdu ve Mutra şehrinin surlarına astırdı. Ben onu asılı hâldeyken gördüm!

Şimdi asıl sözüme dönelim.

Ordugâhtan çıkıp Fattan'a doğru yola koyuldum. Fattan, sahile kurulmuş gayet büyük ve güzel bir şehirdir. Limanı çok enteresan. Kalın tahtalar üzerine kurulu muazzam bir ahşap kubbe var orada. Bu kubbeye yine ahşaptan yapılmış bir yolla çıkılıyor ve yolun üstü örtülü! Suda düşman gemileri gözükmeye limandaki gemiler bu kubbeye bağlanır ve okçular yukarı çıkar. Düşman hücum için asla fırsat bulamaz.

Şehirde taştan yapılmış şirin bir mescit bulunuyor. Üzümü ve narı pek lezzetli bu şehrin.

Orada saçlarını omuzlarından aşağı sarkıtan, kendini Allaha adanmış dervişlerden Nişaburlu Şeyh Muhammed ile görüştim. Yanında eğittiği bir aslan vardı! Hayvancağz dervişlerle sofraya oturuyor, onlarla yiyor onlarla kalkıyordu. Şeyh Muhammed'in yanında otuz derviş vardı. Onlardan birinin ceylânı, aslanla yan yana bulunurdu da vahşi hayvan ilişmezdi ötekine! Fattan'da epey kaldım.

Cûkîlerden biri Sultan Gıyâseddîn için cinsel gücü artıran haplar yapmış. Anlatılanlara göre bunların karışımında demir tozu bulunuyormuş. Hükümdar hapların dozunu fazla kaçırınca hastalanmış. Böyle hâlsiz bir vaziyette Fattan'a gelmiş. Onu karşılamaya çıktım, hediye sundum. Hükümdar şehre yerleşince deniz komutanı Havâce [=Hoca] Serûr'u çağırarak;

"Maldiv adalarına gidecek gemilerle uğraş, başka şeye dalma!" diye emir verdi.

Benim sunduğum hediyenin tutarını bana vermek istediye de çekindim, almadım. Ama bu kararına pişman oldum! Çünkü [kısa bir süre sonra] öldü ve ben hiçbir şey alamadım!

Sultan Gıyâseddîn, Fattan'da onbeş gün kaldıktan sonra başşehre döndü. Ben onbeş gün daha kalarak payitaht olan Mutra'ya hareket ettim.

Mutra büyük bir şehirdir. Daha önce kayınpederim Sultan Celâleddîn Ahsen Şâh burayı kendine başşehir yaptığı için şehri Dihlî'ye benzer bir hâle getirmiş ve imar işlerine özen göstermişti.

Buraya geldiğimde ahaliyi kırıp geçiren bir vebayla karşılaştım. Salgına yakalanan talihsiz hastalığın ikinci veya üçüncü günü ruhunu teslim ediyordu. Ölüm biraz ağır davransa dördüncü gün yetişiyordu. Dışarı çıktığımda ya bir hasta ya da bir mevta ile karşılaşıyordum. Sağlıklı olduğumu sanarak satın aldığım bir cariyem ertesi gün vefat etti. Bir gün Sultan Ahsen Şâh'ın vezirlerinden birinin hanımı, yanında sekiz yaşında afacan oğulcağızıyla bana geldi, yoksulluktan dem vurdu, ona biraz yardım ettim, para verdim. İkisi de sapasağlandı. Ertesi gün kadın tekrar yanıma gelerek oğlu için kefen istedi. Çocuk ölmüş meğer.

Sultan vefat ettiğinde büyük salondaydım. Orada yüzlerce kadın hizmetkâr gördüm. Bu kadınlar sultanın dışında [halk ve devlet erkânına] yemek yapılınsın diye ayrılan pirinci ufalayıp dövme için orada bulunuyorlardı. Hepsi hastaydılar, güneşin altında oraya buraya serilmişlerdi.

Sultan Gıyâseddîn, Mutra'ya geldiğinde anasını, hanımını ve oğlunu hasta buldu. Üç gün kaldı şehirde. Sonra bir mil ötedeki nehrin kıyısına gitti. Orada gâvurlara ait bir mabet vardı.

Perşembe günü hükümdarın yanına gittim. Bana kadıyla yan yana kalmamı emretti, orada misafir edilecektim. Tam bana ait çadırlar kuruluyordu ki insanların koştuğunu, birbirleriyle itişip kakıştığını gördüm. Biri:

"Sultan öldü!" diyor, diğeri:

"Ölen onun oğludur!" diyordu. Sonra bu işi araştırdık, vefat edenin oğlu olduğunu anladık. Ondan başka çocuğu yoktu hükümdarın. Bu yüzden derdi arttı, hastalığı depreşti. Bir sonraki Perşembeye de hükümdarın annesi vefat etti!

Hükümdarın Ölümü, Yeğenin Başa Geçişi ve Benim Oradan Ayrılışım

Üçüncü Perşembe Sultan Gıyâseddîn can verdi. Haberi alır almaz kargaşadan endişe ederek acele davrandım, şehre doğru koştum. Yolda ordugâha doğru ilerleyen yeğen Nâsireddîn'le karşılaştım. Bu adam Gıyâseddîn'den sonra tahta geçecek olandır. Hükümdarın oğlu yoktu, bu yüzden onu tayin etmişti tahtına. Bana geri dönmemi, beraberce ordugâha gitmeyi teklif etti. Kabul etmedim, bu tavrım onun kalbini kırdı!

Nâsireddîn denen bu adam, amcası tahta geçmeden önce Dihlî'de hizmetkârdı. Amca hükümdar olunca onun yanına kaçtı; kaderin cilvesi bu ya, ardından tahta oturdu! Kendisine bağlılık sözü [=biat] verildiğinde şairler övgü dolu dizeler söylediler. Bol bol dağıttı Nâsireddîn. Hediyeler yağdırdı herkese. Ona ilk şiir söyleyen Kadı Sadruzzamân'ı beşyüz dinar ve bir hil'atla ödüllendirdi. Onun ardından şiir düzen Kadı lakaplı vezire

ikibin dinar verdi. Bu arada bana da üçyüz dinarla bir hil'at armağan etti. Yoksullara, kimsesizlere sadaka dağıttı. Onun adına ilk hutbeyi okuyan hatibin üstüne altın ve gümüş tabaklarla dinar ve dirhem saçtı...

Sultan Gıyâseddîn'in vefatı dolayısıyla başsağlığı merasimi yapıldı. Her gün mezarının başına gelip *Kur'an* okuyor, hatim indiriyorlardı. Sonra "aşşârîn tayfası" [=özel aşirciler; *Kur'an*'dan bir bölümü yavaş ve makamlı bir biçimde okuyanlar] geliyordu mezara. Bunların ardından halka yemek dağıtılıyordu. Durumuna göre herkese bir miktar dirhem veriliyordu. Kırk gün ardı ardına bu işe devam edildi. Onlar her vefat yıldönümünde kırk gün art arda aynı merasimi yapar, geleneği devam ettirirler.

Sultan Nâsıreddîn ilk önce amcasının vezirini görevden almış, ondan servet istemişti. Vezirlik makamına Melik Bedreddîn'i tayin etti. Bu adam, amca Gıyâseddîn tarafından Fattan'dayken beni karşılamaya gönderilen adamdı. Çok geçmeden vefat etti, yerine deniz komutanı Havâce Serûr tayin edildi. Nâsıreddîn, emir saldı; Havâce [=Hoca] Serûr'a artık "Havâce Cihân" densin diye. Çünkü Dihlî Sarayı'nda vezire "Havâce Cihân" [=Cihanın Hocası] derler. Hattâ, bu unvandan başka bir ad ile seslenen kişi bir miktar para cezası ödemeye zorlanır.

Daha sonra, amca Gıyâseddîn'in kızının kocasını [=hala oğlunu] öldüren Nâsıreddîn o kızla evlendi! Hala oğlunu ölmeden önce zindanında ziyaret eden Melik Mes'ûd, ispiyon edildi. Nâsıreddîn hemen onu öldürttü. Asil, erdemli ve cesur insanlardan olan Melik Bahâdur da öldürüldü.

Hükümdar Nâsıreddîn, Maldiv adalarına sefer edilsin diye amcasının ayarladığı gemilerin tümünü benim emrime verdi.

Ama ben buranın öldürücü sıtmasına yakalandım! İşim bitik diye düşünüyordum. Hak Teâlâ'nın içime doğurduğu sezgiyle bu ülkede bol olan temr-i hindîden [=hint hurması] bir ratl aldım; suda ıslattıktan sonra içtim. Üç gün boyunca ishal oldum. Ve Allah beni kurtardı hastalığımdan! Bu şehirden tiksindim. Yolculuk için izin istedim. Sultan:

"Nasıl yola çıkacaksın? Maldiv adalarına sefer için bir aydan az zaman var! Kal ki Hûnd-ı Âlem'in [=Hint sultanının] senin için emrettiği her şeyi verelim!" dedi bana. Kabul etmedim. Benim namıma Fattan'a emir gönderdi, dilediğim gemiyle seyahate çıkayım diye. Böylece Fattan'a döndüm, Yemen'e gidecek sekiz gemi buldum orada; birine bindim.

Güneydoğu Asya ve Çin Seyahati.

Kaynak: Tazi, R>hle; Dunn.

ELLÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALDİV ADALARINA DÖNÜŞ VE BENCÂLE' YE [=BENGALE'YE] AÇILIŞ

Elliüçüncü Bölüm Notları

Yolda dört korsan gemisiyle karşılaştık, bizimle biraz çatıştıysalar da çekilip gitti bu gemiler. Ve Kavlem'e vardık.^{1*} Bende hastalık artığı hâlsizlik devam ediyordu; üç ay bu şehirde kaldım. Sonra Sultan Cemaleddîn Hinavrî'ye varmak niyetiyle bir gemiye bindim. Hinavr ile Fâkenavr arasında gâvurların hücumuna uğradık!

Gâvurun Bizi Soyup Soğana Çevirmesi

Hinavr ile Fâkenavr arasında bulunan küçük bir adaya ulaştığımızda oniki gâvur gemisinin hücumuna uğradık! Bize karşı iyi dövüştüler ve bizi yendiler. Zor zamanlar için biriktirdiğim her şeyi aldılar. Seylân hükümdarının verdiği inci ve yakutları, ermişlerin bana ihsan ettikleri nice elbise ve yollukları kaptılar. Donvâri bir şalvardan gayri hiçbir şey bırakmadılar! Diğer yolcuların da her şeyi alındı. Böylece bizi kıyıya attılar.

Ben Kalikût'a döndüm, mescitlerden birine girdim. Bir fakihten bir elbise, oranın kadısından sarık ve bir iş adamından da diğer bir elbise gönderildi bana. Bu sırada aldığım haberlere göre Vezir Cemaleddîn öldükten sonra Vezir Abdullah, Sultan Hadîce'yle evlenmiş. Öte yandan hamile bıraktığım hatunumun bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti.

[Maldiv Adalarına ve Bengâle'ye Doğru]

İçimde adalara gitme isteği uyandı. Ama Vezir Abdullah'la aramızdaki düşmanlığı hatırlayarak endişe ettim, [doğru karar verebilmek için] *Kur'an-ı Kerim*'i açtığımda şu âyet çıktı karşıma:

"Onların üstüne melekler inecek ve Korkmayın, üzülmeysin! diyecekler."

Yüce Allah'dan, istihâremde [=doğru olanı arayışım] bana yardım etsin diye niyazda bulundum ve yola koyuldum. On gün sonra Zîbetülmehel'e [=Maldiv adalarına] ulaşarak Kennelûs adasına çıktım.² Oranın valisi Abdülazîz Makdaşâvî [=Mogadişulu] bana hürmette kusur etmedi, ihsan yağdırdı ve benim için bir tekne hazırlattı.

Daha sonra hükümdar hatunla kızkardeşlerinin gezip tozmak ve yüzmek amacıyla gittikleri Hululî³ adasına vardım. Halkın gemilerde oynayıp eğlendiği bu tür gezilere "tebahhur" diyorlar. Hükümdar hatun bu adaya geldikçe vezir ve emirler ona hediyeler gönderir.

Bu adada hükümdar hatunun kızkardeşiyle kocası Hatip Muhammed İbnü'l-Vezîr Cemaleddîn'i buldum. Ayrıca daha önce eşim olan annesini gördüm. Hatip yanıma geldi, yemek getirmişti. Ada halkından bir grup Vezir Abdullah'a giderek benim geldiğimi bildirdiler. Abdullah, ne durumda olduğumu, kimlerle geldiğimi sorduğunda iki-üç yaşlarındaki oğlumu götürmek için geldiğim söylendi ona. Çocuğumun annesi vezire koşup şikâyetçi olduysa da vezir:

"Ben, onun oğlunu götürmesine engel olamam!" cevabını verdi. Beni adaya sokan vezir bununla da

kalmadı; her an kontrol altında tutmak için kendi köşküne yakın bir eve konuk etti beni! Bir kat giysi ile töreleri gereğince tenbûl ve gül suyu göndermeyi de ihmal etmedi. Eğilip selâm verme anında bırakmak üzere iki ipek kumaş götürdüm. Bunları hemen aldılar.

O gün benimle görüşmeye çıkmamıştı vezir. Oğlumu getirdiler. Çocuğun onlarla kalması daha iyiydi kendi açısından, bu yüzden geri verdim.

Adada beş gün kaldım. Artık yola çıkmalıyım diye düşündüm, izin istedim. Vezir beni çağırılmayınca gittim, huzuruna çıktım. Benden aldıkları iki kumaşı geri getirdikleri için selâm esnasında âdet olduğu üzere bunları önüne attım vezirin. Beni yanına oturttu, hâl hatır sordu. Beraber yemek yedik, aynı leğende el yıkadık. Oysa bu yakınlığı kimseye göstermezdi! Son olarak tenbûl sunuldu ve huzurdan ayrıldım.

Bana giysi ve "bustuvâ" [=fazla miktarda deniz boncuğu] gönderdi,⁴ iyi davrandı.

Böylece yola çıkıp kırkûç gece denizin sırtında kaldıktan sonra Bencâle [=Bengâle; Bangladeş] ülkesine ulaştık. Burası pirinci bol, geniş mi geniş bir ülkedir. Dünyada yiyecek fiyatlarının daha düşük olduğu başka bir yer görmedim ama pek kasvetli, çetin bir memleket. Horasanlılar buraya:

"Dûzah est pur ni'met!"⁵ derler ki şu anlama gelir:

"Nimet dolu cehennem!"

Pazarlarında yirmibeş Dihlî ratlı tutarındaki⁶ pirincin bir gümüş dinara satıldığını gördüm! Bir gümüş dinar, sekiz dirhem eder. Bunların dirhemi bir gümüş dirheme eşittir. Dihlî ratlı ise yirmi Mağrip ratlı eder. Oralılar bu fiyata da pahalı diyorlar!

Eskiden bu ülkede oturmuş ve Dihlî'de iken yanı başımda vefat etmiş olan iyi kalpli Muhammed Masmûdî Mağribî; bir eşyle bir hizmetkârı olduğunu, kendisinin de dahil olduğu bu üç kişilik gruba bir yıl yeten erzakı sekiz dirheme satın aldığını anlatmıştı. Ayrıca seksen Dihlî ratlı tutarındaki kepekli pirinci sekiz dirheme aldığını, bunu ayıklayıp dövdüğü zaman tam elli ratlı, daha doğrusu on kantar öz pirinç çıktığını da eklemişti sözlerine! Bu ülkede sağmal bir ineğin üç gümüş dinara satıldığını gördüm. Buranın davarı hep mandadan oluşuyor. İri semiz tavukların sekizi bir dirheme, güvercin cüçüklerinin onbeşi bir dirheme, semiz bir koç iki dirheme, bir Dihlî ratlı tutarındaki şeker dört dirheme, bir ratlı şerbet sekiz dirheme, bir ratlı katı yağ dört dirheme, bir ratlı susam yağı iki dirheme, kaliteli ince pamuk kumaşın otuz arşını iki dinara satılıyordu. Ayrıca güzel yüzlü "firâşlık" [=hizmetlik değil yataklık] cariye'nin bir dinar altına verildiğini gördüm. Buranın bir dinar altını, Fas altınıyla ikibuçuk dinar eder.⁷ İşte bu fiyata Âşûre adında dilber mi dilber, endamı can yakar bir cariye aldım! Arkadaşlarımdan biri de Lûlû adında yaşı küçük kabiliyetli bir köleyi iki dinar altına satın almıştı.

Bencâle ülkesinde ilk ayak bastığımız yer Sudkâvân şehriydi.⁸ Burası, Büyük Deniz [=Hint okyanusu] kıyısında kurulu kocaman bir şehirdir. Hintlilerin ziyaret ettikleri Kenk [=Ganj] ile Cûn [=Cumna]⁹ nehirleri orada birbirlerine kavuşarak denize dökülmektedir. Bencâle halkının bir sürü gemisi vardır ırmakta yüzen. Onlara binip Leknavî¹⁰ halkına karşı savaşıyorlar.

Bencâle [=Bengâle] Hükümdarı

Bu adam, Fahre lakabını alan erdemli Sultan Fahreddîn'dir.¹¹ Yabancılara, özellikle de sufi ve dervişlere gönlü açıktır. Bu ülkenin hükümdarlığı evvelce Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın oğlu Nâsireddîn'in elindeydi. Daha önce anlatıldığı gibi, Nâsireddîn'in oğlu Muizziddîn Dihlî'de ansızın tahta oturmuş, baba Nâsireddîn oğluya savaşmaya niyetlenmişti. Nihayet baba ile oğul ırmakta birbirlerine kavuşmuşlar; bu olaya "Lika-i Sa'deyn" [=iki talihlinin buluşması] adı verilmişti. Baba, tahtı oğula terkederk Bencâle'ye dönmüştü. Ölünceye kadar burada kaldı Nâsireddîn...

Kendisinden sonra yerine geçen oğul Şemseddîn de vefat edince Şihâbeddîn oturdu tahta. Onun ardından kardeşi Gıyâseddîn Bahâdur Bûr yönetim yularını eline aldı. Kaderin cilvesine bakın; Şihâbeddîn derhal Sultan Gıyâseddîn Tuğluk'un desteğiyle Bahâdur Bûr'u tutsak etti. Sonraları Gıyâseddîn Tuğluk'un oğlu Muhammed, ülkesini bölüp paylaşdırmak şartıyla Bahâdur Bûr'u esirlikten kurtardıysa da Bahâdur verdiği sözde durmamıştı. Böylece Muhammed ona savaş açmış, nihayet işini bitirerek kayınlarından birini vali olarak tayin etmişti. Ama onu yok etti ordu! Ve o sırada Leknavtî'de bulunan Ali Şâh, Bencâle'yi bir baştan bir başa işgal etti.

Egemenliğin Sultan Nâsireddîn soyundan çıkıp gittiğini gören Fahreddîn, –ki efendisiydi onlar– Sudkâvân ve Bencâle'de isyan başlatarak bağımsızlığına kavuştu. Bu yüzden Ali Şâh ile Fahreddîn arasında fitne çıktı. Kış gelip yağmurlar yağınca Fahreddîn, Leknavtî ülkesine deniz yoluyla akın ederdi; suda güçlü olduğu için! Kurak günler kapıya dayanınca Ali Şâh karadan hücum ederdi Bencâle'ye; karada güçlü olduğu için!

Dervişlere Saygıyla İlgili Hikâye

Sultan Fahreddîn dervişlere karşı öylesine sevgi doluydu ki onlardan Şeydâ adlı birini Sudkâvân'da yerine vekil bırakıp gitti düşmanıya savaşmaya gitti... Fırsatını bulan Şeydâ hemen başkaldırarak Fahreddîn'in biricik oğlunu idam etti! Sultan durumu haber alır almaz başşehre döndüyse de Şeydâ ile yandaşları Sunurkâvân şehrine kaçmışlardı.¹² Gayet muhkem bir kalesi vardır buranın... Sultan kuşatma için ordu gönderdiğinde kale halkı kendi canlarının derdine düşerek Şeydâ'yı yakalayıp gelen orduya teslim ettiler. Durumu haber alan hükümdar, isyancının kellesinin gönderilmesini emretti! Şeydâ'nın başı kesilip iletildi. Bu kargaşa yüzünden kalabalık bir derviş grubunun toptan işi bitirildi!

Sudkâvân'a girdiğimde hükümdarı ziyaret edemedim. Çünkü adam, Hint hükümdarına karşı ayaklanmıştı ve ben başıma bir iş gelecek diye kaygılanıyordum!

Sudkâvân'dan bir ay uzakta olan Kâmerû¹³ dağlarına çevirdim yönümü, düştüm yola. Bu dağlar pek geniş bir alanı kaplar, Çin'e ve misk ceylânlarının gezindiği Tübbet [=Tibet] ülkesine kadar uzanır.¹⁴ Bu dağlarda oturanlar Türklere benzer. Onların hizmet konusunda elleri uzdur. Oralı bir çocuk [=hizmetçi] başka çocuklardan kat kat üstündür. Büyüde ustalaşmış ve ün salmışlardır. Bu tarafa uzanışımın sebebi, yöredeki Allah dostlarından Tebrizli Şeyh Celâleddîn ile görüşmekti.

Şeyh Celâleddîn

Bu şeyh, ulu ermişlerden; nev'i şahsına münhasır adamlardandır. Herkesçe bilinen olağanüstü

hâllere ve keramete sahiptir. Uzun ömürlülerden olan bu ermiş –Allah onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın– bana; Halife Müsta'sımbillah dönemine yetiştiğini hattâ halifenin öldürülüşü esnasında orada bulunduğunu söyledi!

Çok sonraları o ermişin yüzelli yaşında bu dünyadan göçtüğünü ve on günde bir iftar ederek tam kırk yıl oruç tuttuğunu dinledim, dostlarının birinden...

Bir ineği vardı; onun sütüyle orucunu açar, bütün gece namaz kılardı. Uzun boylu, seyrek sakallı, narin bedenliydi. İşte bu dağların ahalisi hep onun huzurunda İslâma girmiş. Bu yüzden onların arasında sürdürdü hayatını.

Şeyh Celâleddîn'in Bir Kerameti

Dostlarından birinin bana aktardığına göre, şeyh efendi ölümünden bir gün önce onları yanına çağırarak Allah kaygusuna sahip muttakî kullardan olmalarını öğütlemiş ve şöyle demiş:

"İnşallah yarın sizin yanınızdan göçeceğim. Sizi Allah'a emanet ediyorum. Ondan başka Tanrı yok!"

Ertesi gün öğle namazını kılarken son secdede Hak Teâlâ çekip almış onun ruhunu. Oturduğu mağaranın yanında kazılı bir çukur bulmuşlar. Çukurun üzerinde de kefen ve tütsü! Yıkamışlar, kefenlemişler, namazını kılıp oracığa gömmüşler. Allah rahmet eylesin!

Bir Keramet Daha

Bu şeyhi ziyaret etmeye niyetlendiğimde dört mürîdi beni karşılamıştı; şeyhin oturduğu yere iki günlük yol vardı daha. Bana anlattıklarına göre şeyh efendi çevresindeki dervişlere şöyle demiş:

"Size Mağrip'ten bir gezgin [=derviş] geldi! Haydi onu karşılayın!"

Şeyhin emrinden ötürü buraya gelmişler. O bana dair hiçbir şey bilmiyordu. Ancak içine doğduğu, açıkçası "keşif sahibi olduğu" için gönderdi onları. Müritlerle beraber gittim şeyhe. Mağara dışındaki tekkesine vardım, orada hiç ev yoktu. Bu ülkenin Müslüman-kâfir tüm ahalisi onu ziyaret etmeye gelir, hediyeler getirir; dervişler ve gelen giden yolcular da bunlardan geçinirdi. Oysa şeyh bir inekle yetinmekte, daha önce anlattığımız gibi on günde bir bu hayvanın sütüyle iftar etmekteydi. Huzuruna çıktığımda ayağa kalktı, beni kucakladı, ülkeme ve yolculuklarıma dair sorular sordu. Anlattım uzun uzun. Şöyle dedi bana:

"Sen Arapların seyyahısın!" Hemen orada bulunan müritleri atıldılar:

"Arap olmayanların da efendimiz!" Şeyh efendi:

"Ve Arap olmayanların da seyyahısın. Ona saygı gösterin ve ikram edin!" dedi.

Beni tekkeye götürdüler, üç gün misafir ettiler.

Kerametlerle Dolu Enteresan Bir Hikâye

Şeyhin huzuruna çıktığım gün üzerinde ince keçi tüyünden bir ferâce gördüm ve hoşlandım. Kendi kendime:

"Şeyh keşke bunu bana verse!" dedim. Nihayet veda etmek için yanına vardığımda kalkıp mağaranın kenarına doğru yürüdü, ferâceyi çıkardı, bana giydirdi; başından takkeyi de çıkarıp uzattı! Öylece kalıp yamalı bir elbiseye büründü.

Dervişlerin bana aktardığına göre şeyh efendi aslında bu ferâceyi giymek âdetinde değilmiş. Benim gelişim esnasında sırtına geçirivermiş bunu ve şöyle demiş müritlerine:

"Bunu Mağripli isteyecek. Bir gâvur hükümdarı ondan bunu alarak kardeşimiz Burhâneddîn Sagarcî'ya verecek. Bu giysi o hükümdarın töreninde onun olacaktır!" Dervişler bu sözü bana aktardıklarında şöyle demiştim:

"Bana elbisesini sunarak giydirdiğinden beri şeyhin nice uğuru ve bereketi yansıdı bana! Müslüman ya da gâvur hiçbirinin huzuruna bu giysiyle çıkmam!"

Şeyh efendiden ayrıldım. Aradan epey bir zaman geçti. Çin ülkesine girerek Hansâ şehrine vardım. Yoğun kalabalık sebebiyle dostlarım benden ayrılmışlardı. Sırtımda ferâce yolda yürürken ansızın vezirle yüz yüze geldim, yanında büyük bir grup vardı. Gözü bana düştü, yanına çağırdı, elimden tuttu, nereden geldiğimi sordu. Beni bırakmadı, hükümdarın sarayına kadar beraber yürüdük. Ayrılmak istedimse de engelledi ve huzura çıkardı.

Hükümdar, Müslüman sultanlara dair sorular yöneltti, ben cevap verdim tek tek. Ferâceye bir göz attı, hoşlandı! Bunun üzerine vezir:

"Onu çıkar!" deyince bu emre karşı gelmenin imkânı yoktu artık!

Giysiyi alan hükümdar bana on hil'at, koşum takımı mükemmel bir at ve para verilmesini emretti. Bu olaydan ötürü canım sıkıldıysa da şeyhin sözünü anımsadım; öyle ya, bir gâvur hükümdarı alacaktı bu giysiyi. Çok şaşırdım.

Ertesi yıl Hân bâlık'taki [=Pekin] Çin hükümdarının sarayına girmeye niyetlenmişim. Ve hemen Şeyh Burhâneddîn Sagarcî'nin tekkesine yöneldim. Onu bulduğumda bir şeyler okuyordu ve benim ferâce aynen üzerindeydi! Şaşkınlıktan dilim tutuldu, aldım giysiyi, evirdim çevirdim. Şeyh efendi sordu:

"Niye evirip çeviriyorsun, yoksa biliyor musun bunu?"

"Evet! Hansâ hükümdarı benden almıştı bunu" dedim. Şeyh devam etti:

"Bu ferâceyi kardeşim Celâleddîn benim için yaptırmıştı. Ayrıca mektup yazarak ferâcenin falanca adamın eliyle bana ulaşacağını bildirmişti." Sonra bana yazılı bir kâğıt parçası çıkardı. Şeyhin sezgisine [=keşfine] ve inancının duruluğuna hayran oldum!

Burhâneddîn efendiye hikâyenin başını anlattım, bana şöyle dedi:

"Kardeşim Celâleddîn bu işlerin hepsinden de ötededir. O tüm varlıklarla irtibat kurabilir, her şeyi etkileyebilir. Hak Teâlâ'nın engin iyiliğine ve rahmetine kavuştu artık!"

Sonra şunları ilâve etti:

"Kulağıma gelenlere göre o her gün sabah namazını Mekke'de kılar, her sene hacca uzanmış. Çünkü Arife ve bayram günleri insanların gözünden yitermiş. Kimse bilmez; nereye gidermiş."

[Mavi Su Nehrinin Gemileri]

Şeyh Celâleddîn'le vedalaştıktan sonra Habank [=Havang Tila]¹⁵ şehrine yollandım. Ülkedeki şehirlerin en büyüğü ve en güzelidir Habank. Kâmerû dağlarından inen Nehr-i Ezrak [=Mavi Su]¹⁶ bu şehirden geçer. Bencâle ve Leknavtî ülkelerine de bu ırmak üzerinden gidilir.

Sağ ve sol yakalarda Nil'deki gibi sudolapları, bahçeler ve köyler dizilmiş. Buranın halkı, zimmî gâvurlardan oluşuyor. Onların ekip biçtiklerinin yarısı alınır. Başka vergileri de vardır. Bu nehirde tam onbeş gün boyunca köylerle bahçeler arasında yolculuk ederken sanki bir pazardan geçiyorduk. Irmağın sırtında sayılamayacak kadar çok tekne vardı. Her teknede bir davul! İki gemi karşılaşıncı davullar çalınıyor, gemiciler selâmlaşıyor. Daha önce bahsettiğimiz Sultan Fahreddîn'in emriyle bu nehirde dervişlerden hiçbir navl [=navlun; ücret]¹⁷ alınmayacağı, yol azığı olmayanlara da yardım edileceği bildirilmiştir. Bir yabancı veya sufi şehre geldiğinde ona hemen yarım dinar yardım yapılır.

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİNT ADALARINA VE ÇİN'E DOĞRU AÇILIŞ

Ellidördüncü Bölüm Notları

Irmakta onbeş gün seyahat ettikten sonra Sunurkâvân'a vardık [=Sonargânu].¹ Bu şehir, isyancı derviş Şeydâ'nın sığındığı fakat halk tarafından yakalanıp teslim edildiği şehirdir. Oraya vardığımızda kırk günlük mesafede bulunan Câva ülkesine açılmaya hazır bir cunk [=Çin gemisi] bulduk.² Bu gemiye atlayarak iki hafta sonra Berehnekâr ülkesine ulaştık.

Berehnekâr halkının ağız yapısı köpeğinki gibidir. Bu taife öylesine ilkel ve yabanî ki ne Hinduların ne de başka bir grubun dinini tanır!³ Deniz kıyısında üzeri yeşil otlarla örtülü kamış evlerde kalıyorlar. Orada muz, fevfel ve tenbûl ağaçları çok. Erkekleri genel olarak şekilce bize benzese de ağızları köpek ağızı gibi. Oysa kadınları, dikkat çekici bir güzelliğe sahip. Erkekler çıtırçıtır dolaşüyor, hiç örtünmüyorlar. Ancak içlerinden biri, cinsel organlarını kapayacak küçüklükte bir perdeyi göbeğinden aşağı sarkıtmış. Bu perde nakışlı sazlardan yapılmış. Kadınlar ağaç yapraklarını giysi edinmişler. Onların arasında Bencâle ve Câva'dan gelen bir grup Müslüman var ama ayrı bir yerde yaşıyor. Bu Müslümanların bize aktardıklarına göre, oralılar tıpkı hayvanlar gibi çiftleşir, asla gizlenmezlermiş!

Bu halkta her erkeğin otuz hattâ daha fazla karısı varmış. Kesinlikle usûlsüz beraberliğe; zinaya yanaşmazlarmış. Zina eden erkeğin cezası ölünceye kadar bir yerde asılı kalmasıymış. Bir dostu veya kölesi onun yerine kendisini asarsa kurtulabilirmiş. Eğer kadın zina ederse oranın hükümdarı emreder, bütün hizmetkârlar kadına tecavüz etmeye başlarmış; kurban ölünceye dek sürermiş bu! Ve iş hükümdarın huzurunda meydana gelirmiş! Ardından ceset denize salıverilirmiş. Bu yüzden kıyılarına yanaşan gemilerden hiç kimsenin inmesine müsaade etmiyorlar. Ancak gemideki adam onlarla beraber yaşayan; orada ikamet edenlerden olursa inmesine izin veriyorlar.⁴

Bu halk, diğer insanlarla alışverişlerini sahilde yapıyor. Yolcuların ihtiyacı olan suyu fille getiriyor. Çünkü su kaynağı kıyıdan bir hayli uzak. Dışarıdan gelen yabancıları kıyıdan içeri salıp kaynaktan su içmelerine izin vermiyorlar. Aslında kendi hanımlarının ayartıcılığından korkuyorlar! Kadınlar meğer azgınmış, yakışıklı erkeklere yanaşmak arzusuyla yanarlarmış!

Onların fili çok ama bu hayvanları sultandan başkası satamaz; karşılık olarak giysi satın alır. Dilleri çok ilginç; ancak orada oturanlar ve sürekli onların yanına gidip gelenler anlayabiliyor. Kıyıya vardığımızda içi oyulmuş ağaç kütüklerinden yapılan kayıklarla yanımıza geldiler; muz, pirinç, tenbûl, fevfel ve balık getirdiler.

Berehnekârlıların Hükümdarı

Hükümdar bir fil üstünde geldi yanımıza. Filin sırtında deriden yapılmış semere benzer bir şey vardı. O, tüylü kısmı dışarıda keçi derisinden mamul bir elbise geçirmişti sırtına. Başına rengârenk ipekten üç sargı sarmış, eline kamış bir kargı almıştı. Beraberinde gelen yirmi kadar akrabası da fil üstündeydi. Ona biber, zencefil, tarçın, Maldiv balığı ve Bencâle işi giysiler hediye ettik. Bizim armağan ettiğimiz bu giysileri sırtlarına geçirmezler! Sadece bayram günlerinde fillerin üstüne

atıverirler. Bu hükümdar, memleketine gelen her gemiden bir cariyeye, bir erkek köle, fillere örtmek üzere kumaş, kendi hatununun kuşağına ve ayak parmaklarına takmak için altın takılar alır! Bu garip vergiyi vermeye yanaşmayanlara denizi kabartan bir büyü yaparlar! Böylece adam ya mahvolur ya da ölümün kıyısından döner.

Zina Yapan Kölenin Hikâyesi

Berehnekâr limanında misafir olduğumuz gecelerin birinde oralılarla sıkı ilişkisi olan bir gemi sahibinin kölesi gemiden çıkarak ahaliden saygın ve güçlü bir adamın hanımıyla randevulaşüyor, iki âşık kıyıda mağaraya benzer bir oyukta buluşmaya karar veriyorlar. Kocanın kulağına tez varıyor haber. Adamlarını toplayıp ansızın mağaraya baskın yapıyor ve ikisini kısıkrak yakalıyor. Suçlular hükümdar huzuruna çıkarılıyor; hükümdar ceza olarak kölenin cinsel organlarının kesilmesini sonra da asılmasını emrediyor. Kadına gelince herkesin altına girecek, ölesiye düzülecektir! Sahile gelen hükümdar, cereyan eden olaydan ötürü gemi sahibine özürlerini bildirir ve şöyle der:

"Biz kendi kanunlarımızı kesinlikle uygulamak durumundayız. Başka yolu yok."

Daha sonra asılan köleye karşılık gemi sahibine başka bir köle verir.

[Câva Adası]

Berehnekâr limanından ayrılarak yirmibeş gün sonra Câva'ya vardık.⁵ "Lubbân-i Câvî" [=Câva günlüğü] diye bilinen bitki burada yetişir. Adayı suda yarım günlük mesafeden gördük. Her tarafı yeşil.

Ağaçların büyük bir kısmını, hindistancevizi, fevfel, karanfil, Hint ödü, şekî, berkî,⁶ anba, cemûn [=cumûn / cemen],⁷ tatlı portakal ve kâfûr kamışı oluşturuyor. Yöre halkı, alışverişini kalay parçalarıyla bazen de işlenmemiş saf Çin altınlarıyla yapıyor. Adadaki esans ürünlerinin büyük bir kısmı kâfirlerin bulunduğu taraftadır. Müslümanların olduğu yerde böyle şeyler az.

Limana ulaştığımızda ahali küçük teknelere binerek yanımıza geldi. Yanlarında hint cevizi, muz, anba ve balık vardı. Âdetleri gereğince dışarıdan gelen tacirlere böyle şeyler hediye edilir. Her tüccar kendi gücüne ve zenginliğine göre çeşitli armağanlar verir.

Adadaki sâhibu'l-bahr⁸ [=bahriye nâzır] yardımcısı gemimize çıkarak beraberimizde hangi tacirlerin bulunduğunu kontrol etti ve karaya ayak basmamıza izin verdi. Deniz kıyısında büyücek bir kasaba olan Bender'e çıktık. Orada ahalinin serhâ diye adlandırdığı evler bulunuyor. Bu kasaba ile asıl şehir arasındaki mesafe dört mildir.

Bahriye nazırının yardımcısı Behrûz, hükümdara bir mektup yazarak geldiğimi haber verdi. hükümdar hemen Emir Devlese, Kadı Seyyid Şerif Şîrâzî, Tâceddîn İsfahânî ve bunların dışında birkaç fakihî beni karşılasınlar diye yanıma saldı. Onlar sultana ait bir atla diğer binekleri getirdiler. Arkadaşlarımla hayvanlara bindim. Böylece hükümdarın başşehri olan Sumatra'ya vardık. Sumatra, çevresi tahta perde ve kulelerle berkitilmiş büyük ve güzel bir şehirdir.

Câva Hükümdarı

Sultan Melik Zâhir,⁹ cömert, asil ruhlu, erdemli hükümdarlardandır. Şafî mezhebinden olan Melik Zâhir fıkıh bilginlerini sever. Onlar, hukukî konuları anlatmak ve okumak için hükümdar meclisine gelirler. Hükümdar cihattan geri durmayan, kâfir hududuna sürekli akınlarda bulunan biri. Alçakgönüllüğünden ötürü Cuma namazına yayan gider. Ülkesinin halkı hep Şafî mezhebindedir. Buralılar cihadı seviyorlar. Hükümdarla beraber sevap amacıyla akınlara çıkıyorlar. Çevrelerindeki tüm gâvur toplulukları alt etmiş bir ahali bu! Kâfirler, barış içinde yaşamak için bu cesur ahaliye cizye vermektedirler.

Hükümdarın Sarayına Girişimiz ve Bize Verdiği Armağanlar

Hükümdar sarayına doğru yola koyulduğumuzda, bina yakınında yolun iki tarafına dikilmiş kargılar gördük. Bunlar attan inilecek yeri gösteren işaretlerdir. Hayvan sırtında gelenler o noktalardan ileri geçemez. Biz de tam orada bineklerimizden inerek "mişver"e [=büyük salon; kabul dairesi] yöneldik. Orada Umdetü'l-mülk diye çağırılan başyardımcıyı bulduk. Bizi ayakta karşıladı, selâmladı. Onların selâmı, kucaklaşmadır. Yanımıza oturarak gelişimizi hükümdara duyurmak üzere genç hizmetkâra bir kart teslim etti. Cevap aynı kâğıt üzerinde geldi. Daha sonra delikanlılardan biri bukşa [=bohça]¹⁰ getirdi ve bohçayı eline alan başyardımcı, elimden tutarak beni ferdhane¹¹ denilen küçük bir odaya aldı. Bu sözcük zerdhane kalıbındadır ama ilk harfi "f"dir. Ferdhane, onun gündüzleyin dinlendiği yerdir. Çünkü âdet gereği hükümdarın başyardımcısı, sabah namazının ardından büyük daireye gelir, ancak yatsıdan sonra gider. Vezirler ve ileri gelen devlet adamları da böyle yaparlar. Başyardımcı, bohçadan biri saf ipek, diğeri ipek ve pamuk karışımı, üçüncüsü ise ipek ve keten karışımı olan üç peştamal çıkardı. Yine peştamal türünden sayılıp oralılarca tahtâniyât [=altlık] denilen üç giysi, vustâniyât [=bellik ve üstlük] denilen çeşitli kumaş türlerinden mamul üç giysi, biri beyaz olmak üzere üç örmek [=kül rengi yün kaban] ve son olarak üç sarık çıkardı.

Âdet gereği şalvar yerine peştamallardan giyindim, ayrıca her türden bir giysi geçirdim sırtıma. Geri kalanları da dostlarım aldılar.

Sofraya çoğu pirinçten yapılmış yemekler getirildi ve fuka [=foka şerbeti] sunuldu. Nihayet dönüş vaktinin gelip çattığını gösteren tenbûl servisi yapıldı. Tenbûllerimizi alıp kalktık. Başyardımcı da bizimle beraber kalkmıştı. Büyük daireden çıkıp hayvanlarımıza bindik. Başyardımcının bizi götürdüğü bahçenin her yanı tahta perdelerle çevriliydi. Tam ortada yine tahtadan yapılmış bir ev vardı. Bina, oralıların muhmalât dediği cinsten [=yumuşak, üzeri tüylendirilmiş] pamuk kadifesiyle döşeliydi. Kadifelerin bir kısmı boyalı, bir kısmı boyasızdı.

Evin içinde hayzurân [=kamış] dan yapılmış sedirler vardı. Üzerlerinde ipek örtüler, yumuşacık yorganlar ve bavâliš¹² adını verdikleri yastıklar bulunuyordu. Evde, başyardımcıyla beraber oturduk. Daha sonra Emir Devlese yanımıza gelip iki cariyeye ve iki hizmetçi getirdi. Bana dönerek şöyle dedi:

"Hükümdar diyor ki, bu armağan Sultan Muhammed'in¹³ değil bizim seviyemize göredir!" Başyardımcı odadan çıkınca Emir Devlese kalmıştı yanımda. Bu adam, daha önce elçi olarak Dihlî'ye geldiği için aramızda eskiden kalma bir tanışıklık vardı. Ona sordum:

"Sultan ne zaman görülür, huzuruna ne vakit çıkılır?" Cevap verdi:

"Bize gelen misafirin seyahat yorgunluğundan sıyrılması ve kafasının dinlenmesi için üç gün istirahat etmesi gerekir. Sonra sultanın huzuruna, selâma çıkar."

Biz de üç gün bekledik. Üç öğün yemek geliyordu her gün.

Cumaya rastlayan dördüncü gün Emir Devlese yanıma gelip:

"Namazdan sonra mescidin mahfilinde hükümdara selâm verir eğilirsin!" deyince câmie giderek Hâcib Kayrân'la Cuma namazını kıldım. Namazdan sonra hükümdarın huzuruna çıktım. Yanında Kadı Emir Seyyid ile öğrencileri bulunuyordu. Benimle kucaklaştı. Selâm verdim, saygıyla eğildim. Beni sağ tarafında bir yere oturttu. Sultan Muhammed ve yaptığım yolculuklar konusunda çeşitli sorular sordu. Cevap verdim. Şâfî mezhebi üzerine fıkıh dersine döndü, ikinci namazına kadar devam etti. İkinci namazını kıldıktan sonra yakın bir odaya girerek elbisesini çıkardı. Bu giysi sadece hukukçulara özgü bir cübbeydi. Sultan Cuma günleri bundan giyer, yürüyerek câmie gelir, sonra da hükümdarlık giysisini sırtına geçirirdi.

Hükümdarın Saraya Dönüşü ve Ona Yapılan Selâm Merasimi

Hükümdar câmiden çıktığında kapıda fil ve atları hazır bulur. Âdet şudur:

Sultan file binince beraberindekiler ata biner; sultan ata binerse ötekiler file biner. Kendini ilme vermiş büyük bilginler Hükümdarın sağ tarafında yer alır.

O gün file binmişti. Biz de atlara binerek hep beraber mişvere [=büyük daireye] hareket ettik. İnilmesi gereken işaretli yerde indik. Hükümdar inemedi. Büyük dairede vezirler, emirler, saray kâtipleri, diğer devlet adamları ve ileri gelen askerlerden oluşan epey büyük bir kalabalık saf saf dizilmişti. Dört vezir ile kâtipler ilk sıradaydı. Önce onlar sultana selâm verip eğildiler. Yerlerine döndükten sonra emirler hükümdara selâm verip eğildiler. Onlar da yerlerine gitti. Her grup böyle yaptı. Daha sonra bilginler, hükümdarın can dostları, hekîmler [=bilge doktorlar] şairler, rütbeli askerler, hizmetkârlar ve nihayet köleler çıktı huzura.

Hükümdar cülûs kubbesinin karşısında bir filin üzerine otururdu. Üstünde süslü bir şatur [=gölgelik] vardı. Sağına ve soluna tepeden tırnağa bezenmiş ellişer fil ile ve yüzer at dizildi. Bunlar nevbet [=nöbet; bando] atlarıdır. Daha sonra hâshâcibler [=özel mabeyinciler] hükümdarın huzurunda ayağa kalkıp öylece dikildiler. Nihayet sadece erkek müzisyenlerden oluşan bir saz takımı çıktı huzura ve şarkılar söyledi. Bu arada üstünde ipek örtü, ayaklarında altın halka bulunan ve sırmalı ipekten dizginleriyle dikkat çeken küheylânlar getirilerek sultanın önünde acayip bir şekilde oynatıldılar. Çok şaşırdım bu işe! Atların böyle oynayışını daha önce Hint hükümdarının yanında görmüştüm.

Güneş batarken saraya girdi sultan. Ve millet de evine döndü.

Hükümdarın Yeğeninın İsyanı ve Bu Olayın Sebebi

Hükümdarın bir yeğeni vardı. Hükümdar onu kızıyla evlendirmiş, bir eyaletin de valisi yapmıştı. Fakat delikanlı, emirlerden birinin güzel kızına tutularak onunla dünya evine girmek istedi. Bu

ülkenin törelerine göre evlenecek yaşa gelmiş kızı olan bir adam; ister emir olsun ister alelâde biri, evlâdının mürüvetini görebilmek için kesinlikle sultandan izin almalıdır!

Hükümdar iş bilen bir kadını göndererek kız hakkında malûmat toplar. Eğer kızın endamını beğenirse hemen kendine nikâhlar! Eh, pek hazzetmezse babasına izin verir, kimle evlendirirse evlendirsün diye! Ahali de aslında kızlarının hükümdarla evlenmesini istiyor, işin ucunda saygınlık, makam, lüks ve menfaat var çünkü.

Yeğenin tutulduğu kızın babası evlendirme izni için sultana başvurunca, "kıza baksın" diye saray tarafından biri gönderiliyor! Ve sultan alıyor kızı!

Öte yanda âşık yeğenin tutkusu büsbütün alevlenmekte, sevgilisine kavuşmak için çare bulamamaktadır. Bir aralık hükümdar uzak mı uzak, neredeyse bir aylık mesafede bulunan düşmanla savaş etmeye çıkınca isyan bayrağını çeken yeğen, o sıralarda henüz surları bulunmayan Sumatra şehrine girer; kendini hükümdar ilân eder! Ahalinin bir bölümü onun sultanlığını kabul etmişse de diğerleri buna yanaşmaz. Durumu haber alan amca, orduyu durdurarak geriye, Sumatra'ya döner. Yeğen alabildiği kadar servet ve azıkla yola düşüp sevdiği kızla beraber Mulcâva'ya,¹⁴ gâvur ülkesine kaçır. İşte bu maceradan sonra hükümdar, Sumatra şehrinin her yanını tahta surlarla çevirmek zorunda kalmıştır.

Sumatra'da hükümdar yanında onbeş gün kaldıktan sonra gitme izni istedim, çünkü yolculuk mevsimi gelip çatmıştı. Buradan her istenilen zamanda Çin'e gidilmiyor. Hükümdar bizim için bir cunk hazırlatıp yolluğumuzu verdi ve pek çok şey armağan etti; ayrıca adamlarından birini misafir olarak yanımıza kattı. Allah, ona lââyık olduğu mükâfatı versin.

Tam yirmibir gece sultanın ülkesinin sınırları içinde ilerledikten sonra Mulcâva'ya ulaştık. Burası bir gâvur memleketidir. Bir ucundan öteki ucuna iki ayda gidiliyor. Orada çeşitli esans bitkileri yetişir; kakullî¹⁵ ve kamârî¹⁶ denilen öd ağaçları bulunur. Zaten Kakulla ve Kamâra bu ülkenin şehirlerindedir. Sultan Zâhir'in ülkesi olan Câva'daysa günlük ve kâfûr bitkileriyle biraz karanfil biraz da ûd-i hindî [=Hindistan'a özgü öd ağacı] yetişmektedir. Bu bitkilerin asıl kaynağı Mulcâva'dadır. Bunlar arasında asıllarının ne olduğu konusunda inceleme yaptıklarımız şunlardır:

Lubbân [=Günlük Ağacı]

Günlük ağacı en çok bir adam boyuna varan bodur bir bitkidir.¹⁷ Dalları enginar dallarına benzemektedir. Yaprakları gayet ince ve ufaktır. Bazen yaprakları tamamen dökülerek çıplak kalabilir. İşte "lubbân" [=günlük ağacının ürünü] bu bitkinin dallarında bulunan yapışkan maddedir. Daha çok Müslüman bölgelerde yetişir, kâfîrlere ait bölgelerde ise daha azdır.

Kâfûr Ağacı

Kâfûr ağacı bizim oraların kamışına benzer; ancak dalları daha uzun ve kalındır. Kâfûr denen şey işte bu içi boş, uzun tüpçüklerde bulunur. Kamış kırıldığı zaman iç kısmından kâfûr ortaya çıkar.

Bu bitkinin ilginç yanı: Köklerinin olduğu yerde bir hayvan kesilmedikçe kamışın içinde kâfûr maddesi oluşmaz! Kurulukta [dolayısıyla kalitede] en ileri düzeyde olan ve bir dirhemciğiyle bedeni

kaskatı edip ölüme yol açan kâfûr, onların hardale adını verdikleri türdür. İşte bu tür kâfûr kamışının dibinde insan boğazlanır. Bazen insan yerine küçük fillerin de kesildiği olur.

Hindistan'a Özgü Öd Ağacı

Hindistan ödü, pelit ağacına benzer. Kabuğu daha ince olsa da yaprakları tıpkı pelitinki gibidir. Meyvesi olmayan bu bitkinin gövdesi fazla büyümmez. Kökleri gayet uzun olup esans maddesi bunlardadır. Dal ve salkımlarından faydalanılmaz.

Müslümanlara ait bölgelerdeki öd ağaçları tamamen sahiplidir. Gâvur yörelerindeki ağaçların çoğu sahipsizdir. Bunlardan sahipli olanlar Kakulla'da bulunanlardır. Zaten ödü en kalitelisi de bunlardır.

Kamâra bölgesine özgü bir öd bitkisi de iyi türlerdendir. Bunları, Câva halkına giysi karşılığında satıyorlar. Kamâra bölgesine özgü bir tür daha var ki bal mumu gibi şekil alır, üzerine basıldı mı [iz çıkar]. "Attâs"a gelince; bunun kökleri kesilerek aylarca toprağa gömülü bırakılır da kokusunun gücü ve keskinliği devam eder! Öd ağacının en ilginç türlerindendir bu.

Karanfil

Karanfil [=karanfil] ağaçları uzun ömürlü ve kalındır. Daha çok gâvur arazisinde yetişir. Çok yetiştiği için sahiplenilmez. Bizim oralara getirtilenler, bu ağacın salkımlarıdır. Bizimkilerin nüvvârü'l-karanfil [=karanfil çiçeği] adını verdiği şey, bitkinin çiçeklerinden dökülmekte ve portakal çiçeğine benzemektedir. Karanfilin meyvesi, bizim yöremizde cevzetü't-tîb [=koku cevizi] diye bilinen buvâ cevizidir [=misk cevizi]. Onun iç kısmındaki çiçek, besbâse diye adlandırılır. Bunların tümünü gördüm; yakından seyrettim.

[Kakulla]

Yolculuğumuzun devamında Kakulla limanına vardık; hırsızlığa ve saldırgan [=korsan] gemilere karşı koymak amacıyla hazırlanmış özel cunklar gördük limanda. Zira orada her gemi belirli bir ücret karşılığında korunur.

Gemiden indiğimizde güzel bir şehirde bulduk kendimizi. Çevresinde yontma taştan yapılmış bir sur yükseliyor. Bu sur, üç filin yan yana geçebileceği kalınlıkta inşa edilmiş! Şehir dışında gördüğüm ilk şey "ûd-i hindî" [=Hindistan ödü] taşıyan filler oldu. Ahali bunu evlerinde odun olarak tüketiyor! Fiyatı bizim tarafların odun fiyatına denk, belki de daha düşük! Doğal olarak, kendi aralarında alışveriş yaptıkları zaman böyle ucuz! Ama yabancı tacirlere bunun bir çuvalını bir yün elbiseye karşılık verirler. O yörede pamuklu kumaş, ipekli kumaştan daha değerli sayılır.

Her taraf fil kaynıyor. Bu hayvanlar binek olarak kullanıldığı gibi yük taşıma işini de görür. Herkes filini kapısına bağlıyor. İşadamları fillerini dükkânlarının yan tarafına bağlamakta, evine gidip gelirken ve yük taşırken hayvanını kullanmaktadır. Çin ve Hitâ [=Kuzey Çin; Hitây] halkı da aynı düzen içindedir.

Mulcâva Hükümdarı

Bu adam gâvurdur. Onu sarayı dışında kubbeli bir yerde otururken gördüm. Devlet adamları yanındaydı. Altında herhangi bir yaygı yoktu. Askerler yayan olarak önünden geçiyordu. Orada sadece hükümdarın atı vardır. Diğerleri file biner ve fil üstünde savaş ederler.

Oraya geldiğimi duyan hükümdar beni huzuruna çağırdı. Geldim ve şöyle dedim:

"Ve's-selâmu alâ meni't-tebea'l-hudâ!"

[Manası: Selâm, doğruya uyanlara; hidayete erenlere]

Sadece selâm sözcüğünü anladılar bu cümleden! Bana iltifatta bulunan ve yer açan hükümdar rahat oturmam için bir yaygı serilmesini emretti. Tercümana dönerek:

"Hükümdar toprağa oturmuşken ben nasıl bunun üstüne kurulayım?" dedim. Tercüman cevap verdi:

"Onun âdeti böyle! Alçakgönüllü davranarak yere oturur. Sen misafirsin, büyük bir hükümdarın yanından geliyorsun. Sana ikram etmek, saygı göstermek gerek!" Ben de oturdum. Hükümdar, yanından çıktığım hükümdarla ilgili soru sorduysa da uzatmadı; kısa kesti ve şöyle dedi:

"Bize üç gün misafir olursun. Sonra dönersin!"

Hükümdar Meclisinde Tanık Olduğum Garip Bir Olay

Bu hükümdarın meclisinde bir adam gördüm; dal budama bıçağına benzer bir bıçak vardı elinde. Keskin âleti boynuna koydu, hiçbir şey anlamadığım bir dille uzun uzun mırıldandı. Sonra bıçağı boynuna çaldı. Bıçak öyle keskindi ve adam öyle sıkı yapışmıştı ki yere, kelle ansızın düştü! Hayret ettim bu işe!

Hükümdar soruyordu:

"Sizin yanınızda böyle yapabilen biri var mı?" Cevap verdim:

"Böyle bir şey görmedim!" Hükümdar güldü ve ekledi:

"Bunlar bizim kölelerimizdir; bize olan sevgileri uğruna canlarına kıyıyorlar!"

Hemen buyruk verdi, ceset kaldırıldı ve yakıldı. Onun yakılış merasiminde hükümdar yardımcıları, ileri gelen devlet adamları, askerler ve bir kısım halk hazır bulundu. Hükümdar, zavallının ailesine, çocuklarına ve kardeşlerine, hatırı sayılır bir rızık akıttı [=dolgun maaş bağlattı]. Adamın bu hareketinden ötürü yakınları yüceltildi, iltifat gördü. Mecliste bulunanlardan biri, kendini öldüren adamın söylediği sözlerin hükümdara duyduğu bağlılığı gün yüzüne çıkardığını, zaten onun babasının, hükümdarın babası uğruna, dedesinin de hükümdarın dedesi yolunda can verdiğini aktardı bana!

Böylece meclisi terkettim. Üç gün boyunca yemek gönderdi bana hükümdar. Sonunda oradan gemiye binip otuzdört gün suda seyahat ederek "Bahr-i Kâhil"e ulaştık; "Râkid Deniz" demektir bu [=Pasifik].¹⁸ Bu denizde bir kırmızılık var; oralılar bunun çevredeki kara parçalarının toprağından ileri geldiğini sanıyor. Bunca genişliğine rağmen ne rüzgâr, ne dalga, ne hareket; hiçbiri yok. Deniz

bu durgunluğundan ötürü Çin cunklarından her birine evvelce söylediğimiz gibi, üç gemi eşlik eder. Bu gemiler kürek çekerek cunku harekete geçirirler. Ayrıca her cunkta yirmi civarında, gemi sereni gibi kocaman kürekler bulunur. Her küreğin etrafına yaklaşık otuz kişi toplanarak birbirlerine karşı duracak vaziyette iki sıra oluşturur ve ayakta dikilirler. Her kürekte topuza benzeyen iki halat yer alır. Bir sırada olanlar halatı çekip bırakır, sonra diğer saftakiler öteki halatı çeker. Bu sırada kürekçiler güzel ve uyumlu seslerle şarkı söylemeye başlar, çoğu kez "lâlâ, lâlâ" diye bağırırlar.

Bu denizde otuzyedi gün seyahat ettik. Gemiciler bu defa yolculuğun kolay geçmesinden ötürü şaşkındılar. Çünkü çoğu kez bu koca suyu geçmek için kırk-elli gün didinirlermiş. Bu seferki en kısa yolculuk imiş.

[Tavâlisî Ülkesi]

Sonunda Tavâlisî ülkesine vardık.¹⁹ Yörenin hükümdarının adı Tavâlisî'dir. Bu ülke çok büyük. Sahibi, Çin hükümdarı seviyesindedir. Onun pek çok cunku var. Sürekli Çinlilere karşı savaşıyor, ancak iyi bir şey alırsa barış masasına oturuyor! Yöre halkı puta tapıcıdır. Çehreleri aydın ve güzeldir. Herkesten çok Türklere benzemektedirler. Renkleri kırmızıya çalıyor. Cesur, hızlı ve sert insanlar! Kadınları ata biner, iyi ok atar ve erkek gibi dövüşürler.

Yörenin en güzel, en büyük şehirlerinden olan Keylûkerî²⁰ şehrinin limanına demir attık. Şehzâde bu şehirde oturuyor. Biz demir atar atmaz askerler yanımıza geldi. Nâhûda [=gemi patronu] hemen şehzâdeye sunulmak üzere bir armağan hazırladı, onun hakkında sorular sordu. Askerler hükümdarın, şehzâdeye başka bir şehir verdiğini, bu şehri de Urducâ isimli kızına bahşettiğini söylediler.

Bu Prensese Dair

Keylûkerî limanına varışımın ikinci günü Melike [=Prensese] Urducâ²¹ ora geleneğine uyarak misafirlik yemeği verdi. "Nâhûda" yani gemi sahibini; "kerânî" yani gemi kâtibini, iş adamlarını, reisleri; "tendîl" yani piyadelerin başını "sipâhsâlâr" yani süvarilerin başını da davet etti. Nâhûda benim şölene katılmamı rica ettiyse de ahali Müslüman olmadığı için yemeklerini yemek caiz değildi; kabul etmedim. Tüm davetliler geldiği zaman Melike onlara sormuş:

"İçinizden gelmeyen kimse kaldı mı?" Nâhûda cevap vermiş:

"Bir adam gelmedi. O "bahşî"dir, yemek yemez."

Onların dilinde "bahşî" [=bakşî] fakih; din adamı demektir.²² Urducâ emir vermiş; "O adamı çağırın!" diye. Böylece muhafızlarla beraber nâhûdanın arkadaşları yanıma gelip;

"Melike Urducâ'nın çağrısına uy!" dediklerinde prensesin yanına vardım. Büyücek bir koltuğa kurulmuştu. Önünde kadınlar, ellerindeki belgeleri prensese sunuyorlardı. Onun çevresini vezirlik görevini üstlenmiş yaşlı kadınlar kaplamıştı. Prensese önünde tahtın alt tarafına, sandal ağacından yapılmış koltuklara erkekler dizilmişti. Taht ipek kumaşla döşenmişti ve üstten aşağı ipek perdeler sarkıyordu. Sandal ağacından yapılmış tahtın üst yüzü altın plakalarla süslüydü. Büyük salondaki ahşap yükseltilere küp, testi ve bardak gibi büyüklü küçüklü bir sürü altın kapkacak dizilmişti. Nâhûdanın söylediğine göre bu kaplarda güzel koku karıştırılmış bir şerbet vardı. Ziyafete gelenler

yemekten sonra içiyordu bundan. Tadı güzel, kokusu hoş olan bu şerbet; insana neşe veriyor, ağız kokusunu gideriyor, hazmı kolaylaştırıyor ve şehveti arttırıyormuş.

Prensese selâm verdiğim zaman bana Türkçe:

"Hasen misen, yahşî misen?" dedi; bu cümle "Keyfe hâluke, keyfe ente?" [=Durumun nasıl, nasılsın?] demektir. Beni yan tarafına oturttu. Arapça yazmayı beceriyordu. Hizmetçilerinden birine seslendi:

"Deva ve bitik kâtûr!" Bunun anlamı "ed-devât ve'l-kâğıd"dır [=kalem ve kâğıt]. Emrettiği şeyler getirildiğinde şöyle yazdı kâğıda:

"Bismillâhirrahmânirrahîm" ve sordu:

"Bu nedir?" Cevap verdim:

"Tandarî nâm!" Bu sözcükler, "Allah adına" anlamına geliyor.²³ Prensese:

"Hoş!" dedi. Bu söz, "ceyyid!" [=hoş; iyi] demektir. Daha sonra hangi ülkeden geldiğimi sorunca Hindistan'dan geldiğimi söyledim. Bu cevabım üzerine şöyle dedi:

"Biber ülkesi mi?" Cevap verdim:

"Evet!"

Ülkenin [siyasî] ahvâline dair sorular sordu, tek tek karşılık verdim.

Şöyle devam etti sözlerine:

"Kesinlikle oraya savaş açmalıyım! O ülke benim olmalı! Zenginliği ve askerlerinin çokluğuyla beni çekiyor!"

"Yapın öyleyse!" dedim.

Böylece bana çeşitli giysilerle iki fil yükü pirinç, iki dişi manda, on koyun, dört ratl gülsuyu ve son olarak tümü deniz yolculuğuna hazırlık olsun diye tuzlanmış zencefil, biber, limon ve anbâ [=mango] ile dolu dört martaban²⁴ verilmesini emretti. Martaban, büyük tencere demektir.

Nâhûda sonradan bana şunları aktarmıştır:

"Bu prensenin askerleri arasında nice kadın hizmetçi ve cariye, erkek gibi savaşıyor. O, kadın ve erkeklerden oluşan ordusuyla akına çıkar. Düşmanına baskın yapar, çarpışmanın kalbinde yer alır ve cengâverlere meydan okur."

Nâhûda şunları da söyledi bana:

Düşmanla yapılan bir savaşta askerlerinin çoğu can veriyor. Feci bir yenilgiye ramak kalmışken

prensens ansızın ileri atılıyor, kızılca kıyametin koptuğu safları yara yara düşman hükümdarına yanaşıyor, bir hamlede onu yere seriyor ve savaşın seyrini değiştiriyor; düşman acı bir yenilgiye uğruyor! Yenik hükümdarın kesilmiş başını bir kargının ucuna takarak getiriyor ve düşmanın ailesi ancak yüklü bir servet ödeyerek kopmuş kelleyi teslim alıyor prensesten! Prenses Urducâ babasının yanına döndüğünde hükümdar peder, evvelce oğluna ait olan bu bölgeyi kızına teslim ediyor.

Nice bey oğulları, nice asilzâdeler onunla dünya evine girmek için çağrıda bulunmuş, adam göndermiş ama o hep şöyle dermiş:

"Ancak bana meydan okuyup dövüşte galip gelecek erkekle evlenirim!"

Damat adayları çekinmişler, onunla karşı karşıya gelememişler; prenses üstün gelirse şanlarına leke düşer diye kaygılanmışlar.

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN

Ellibeşinci Bölüm Notları

Tavâlisî ülkesinden çıkışımızdan onyedinci gün sonra Çin'e ulaştık. Rüzgâr yanımızdaydı, hızlı ve rahat bir şekilde kaydık suda. Çin arazisi pek geniş. Meyvesi, tahılı, altını ve gümüşü bol; çok zengin bir ülke. Dünyanın hiçbir bölgesi buraya benzemez. Âb-ı Hayât diye bilinen nehir bu ülkeyi delip geçer. Anlamı, hayat suyu! Ona Sebr [=Sarı] nehir de denilir. Tıpkı Hindistan'daki ırmağın adı bu! Kaynağı Hânâlık [=Pekin] şehri civarında bulunan Kûh-i Bûzne'dir; Maymun dağı yani.

Irmak, Çin'in tam ortasından geçerek altı aylık bir mesafe boyunca akar, Sînüssîn [=Kanton, Sinkelân] bölgesine ulaşır. Irmak çevresinde tıpkı Nil gibi köy, kasaba, bahçe ve çarşılar dizilidir. Ama burada işlenmiş arazi ve ev Nil'den daha fazladır. Nehir kıyısında art arda sıralanmış bir sürü sudolabı bulunuyor. Çin ülkesinde, Mısır şekeri ayarında belki de daha iyi şeker bulunur. Üzüm ve erik de çok. Çin'deki eriği görüncüye kadar Dımaşk'ta yetişen ve Osmanî diye adlandırılan eriğin bir benzeri yok sanırdım. Bu ülkede Havârezm [=Hârizm] ve İsfahan'da yetişenler gibi lezzetli karpuzlar var. Bizim taraflardaki her meyvenin bir benzeri hattâ daha güzeli bulunuyor Çin'de! Buğday da bir hayli çok. Oranın buğdayından daha hasını görmedim! Mercimek ve nohut da aynı.

Çin İşi Toprak Kaplar

Çin'e özgü toprak kaplar sadece Zeytûn¹ ve Sinkelân² yörelerinde üretilir. Hammaddesi civardaki dağların toprağıdır. Bu toprak ileride anlatacağımız gibi kömürü andırır, alev olup yanar. Çinli toprak kap imalatçıları, bu toprağa biraz taş eklerler ve üç gün ateşte pişirdikten sonra su dökerler üstüne. Eldeki malzemenin tümü toprağa dönüşür, sonra yoğururlar. En kalitelisi, bir ay boyunca yoğrulan türüdür. Daha fazla yoğrulmaz. Yoğurma süresinin en kısıtı onbeş gündür. Bunların fiyatı, bizim oraların toprak kap fiyatlarına eşit veya daha aşağıdır. Buradan yükleme yapılır Hindistan'a ve diğer ülkelere. Hattâ bizim memlekete, Mağrip'e de gelir. Pişmiş toprağın en sanatlısı, Çin işi olanıdır.

Çin Tavukları

Çin'in tavuğu ve horozu pek iridir, bizim oranın kazlarından daha yapılıdır. Bu tavukların yumurtası bizim kazların yumurtasından büyük. Ama buranın kazları ufak tefek ve aruk! Bir tavuk satın aldık, pişirmek istediğimizde etinin tek çömleğe sığmadığını gördük, iki çömleğe ayırdık! Oranın horozları devekuşu gibi; bazen tüyleri dökülür de kırmızı bir et parçasını andırır. Böyle bir horozu ilkin Kavlem şehrinde gördüm, devekuşu sandım, hayrete düştüm! Bir de sahibi:

"Çin'de bundan daha irileri var!" demesin mi!

Çin'e vardığımda adamın horozla ilgili sözlerinin dosdoğru olduğuna inandım!

Çin Halkının Bazı İşleri

Çinliler tıpkı Hintliler gibi ölü yakar, putperesttirler. Çin hükümdarı Tinkîz Hân'ın [=Çingiz Han]

soyundan gelen bir Tattardır.³ Şehirlerin her birinde Müslümanların oturduğu bir mahalle bulunuyor. Cumayı ve diğer namazları kılacakları mabetleri var. Müslümanlar orada saygı görmekte, el üstünde tutulmaktalar. Çin kâfirleri domuz ve köpek eti yiyor, çarşılarında da satıyorlar. Aslında zengin ve yaşam seviyesi yüksek bir halk ama yemeğe ve giysiye düşkün değiller! Sayılamayacak kadar malı olan koskocaman bir işadamını, sırtında kaba bir pamuk cbbeyle görürsün! Bütün Çinliler altın ve gümüş tabak düşkünüdür. Her birinin avcunda ucu demirli bir sopa bulunuyor. Yürürken ona dayanır;

"Bu değnek üçüncü ayak!" derler.

Orada ipek çok. Çünkü oranın ipekböceği meyvelere dadanır, beslenir; fazla ilgiye ihtiyaı yoktur. İpek yoksulların ve kimsesizlerin giysisidir. İşadamları da olmasa hani, beş para etmez! Çinliler arasında bir pamuk elbise bir yığın ipek elbiseye denktir. Onların geleneğince işadamı yanında taşıdığı bütün altını ve gümüşü eritir, parça parça kalıplara döker. Her parça bir kınar civarında, belki biraz daha hafif veya ağırdır. Bu altın parçaları evin kapısına asılır. Böyle beş parçası bulunan adam, parmağına tek yüzük, on parçası olansa iki yüzük takar. Onbeş parçası olana Seti⁴ adı verilir. Seti, Mısır'daki krim'nin karşılığıdır. Çinliler, böyle eritilmiş altının bir parçasına [=klesine] berkla⁵ derler.

Alışverişte Kullandıkları Kğit Paralar

Çinliler alışverişlerini dinar ve dirhemle yapmazlar. Onların ülkesine gelen dinar ve dirhem tümü yukarıda belirttiğimiz gibi parça parça kalıplara dökülür. Alışverişlerinde kğit parçalarını kullanıyorlar. Her kğit el ayası kadardır; üzerinde hükümdarın mührü vardır. Bu kğitlerden yirmibeşine "balişt"⁶ diyorlar. Bizdeki dinar anlamına geliyor bu. Kğitler eskir veya elde parçalanırsa sahibi bizim oraların darphanesine benzeyen bir yere gider, yırtığı verir yenisini alır. Ne bu iş için ne de başka Şey için para ödemez! Çünkü kğit işiyle uğraşanların rızkları [=maaşları] hükümdar tarafından ödenir. Bu darphanenn yönetimi büyük beylerden birine verilmiştir. İnsan bir dirhem gümüş yahut altınla çarşıya çıkıp bir Şeyler satın almak istese balişt ile değiştirmedikçe onun elindeki bakmaz kimse! Ancak baliştle istediği Şeyi satın alabilir!

Çinlilerin Kömür Yerine Yaktıkları Toprak

Bütün in⁷ ve Hıtâ [=Kuzey Çin; Hıty, Türk-Moğol Bölgesi]⁸ ahalisi kömür yerine toprak yakıyorlar. Bu toprak bizim oranın tafl'ı gibi sımsıkı ve yapışıktır. Rengi de tafla benzer. [Tafl: Kumaş boyamada kullanılan bir sarı toprak türü] Filler aracılığıyla taşınan bu toprak bizdeki kömür parçaları gibi kesilip ateşe atılır. Tıpkı kömür gibi yanar ve ondan daha fazla ısı verir! Ateşlikten geçip köle döndüğünde suyla ıslatırlar. Kurutulduktan sonra tekrar yakarlar onu! Tamamen yok olup hiçbir Şey kalmayınca dek sürer bu. Çinliler bu toprakla bölgeye özgü kapkacak yaparlar ve daha önce anlattığımız gibi içine taş eklerler.

Çinlilerin özelliği; çeşitli İş ve Sanatlarda Ustalık

Çinliler çeşitli iş ve sanatlardaki kabiliyetleriyle tüm ulusları geçmiş, hepsinden mahir olmuşlardır. Onların başta gelen özellikleri budur. İnsanlar evvelce bazı kitaplarda bu nitelikten bahsettiler, uzun uzadıya konuştular. Resme gelince ne Hıristiyanlar ne de başkaları Çinlilerden daha becerikli

değildir. Onlar bu konuda çok yetenekli. Benim tanık olduğum ilginç olaylardandır; Çin'de ne zaman bir şehre girsem ikinci gelişimde benim ve arkadaşlarımla duvarlara ve çarşıda kâğıtlara çizilmiş resimlerimizi görürdüm! Bir keresinde dostlarımla beraber Irak halkına özgü giysilere bürünerek başşehre gittik. Nakkaşlar çarşısından [=oymacılar ve ressamalar çarşısından] geçip hükümdar sarayına vardık. Günbatımı alacasında saraydan dönerken aynı çarşıya uğradık. Bir de ne görelim; hepimizin resimleri duvara yapıştırılmış bir kâğıttaydı! Her birimiz dostuna ve dostunun resmine bakıyor, benzetmeyi kusursuz buluyordu!

Bana söylendiğine göre hükümdar emretmişti bunu. Biz huzurdayken saraya gelmişler, seyretmişler ve çaktırmadan resmimizi yapmışlardı! Çin halkının âdeti, yanlarından geçen herkesin resmini yapmaktır.

Bunda öyle ilerlemişler ki yabancı biri kaçmayı gerektirecek suç işlediğinde hemen resmini şehirlere yolluyor ve aramaya başlıyorlar. Nerede bu resme benzer biri bulunursa hemen yakalanıyor!

İbn Cüzeyy der ki:

Bu iş, tarihçilerin İran hükümdarı Sâbûr Zülektâf [=İkinci Şapur]⁹ hâdisesiyle ilgili anlattıklarına benziyor. İran hükümdarı kendini gizleyerek Rum ülkesine giriyor; oranın yöneticisi tarafından düzenlenen bir düğün yemeğinde hazır bulunuyor. Meğerse resmi bir yemek kabına çiziliymiş. Kayser'in hizmetkârlarından biri, resmin Sâbûr'a tıpatıp benzediğini farkedince efendisine dönerek şöyle diyor:

"Bu resim, İran Kırsası'nın bizimle aynı mecliste olduğunu göstermekte!" Adamın dediği aynen çıkıyor. Böylece Sâbûr hakkında kitaplarda yazılı olaylar meydana geliyor.

İbn Battûta devam ediyor:

Gemilerde Bulunan Her Şeyi Kaydetme Âdetleri

Çinlilerin âdetindedir; cunklarından biri suya açılacağı zaman deniz kumandanı ile yazıcılar gemiye çıkıp içerideki okçuların, hizmetkârların ve denizcilerin isimlerini tek tek yazarlar. Böylece hareket izni verilir onlara. Gemi Çin'e geri döndüğünde bu görevliler yine yukarı çıkararak daha önce isimlerini kaydettikleri kimselerin mevcut olup olmadığını kontrol ederler. Eksik çıkarsa gemi sahibini sorumlu tutarlar. Gemi sahibi, o adamın kaçtığına, vefat ettiğine yahut bir kazaya uğradığına ilişkin kanıt getirmekle yükümlüdür! Aksi hâlde cezalandırılır! İnsanlarla ilgili kayıt işi bittikten sonra gemi sahibine, eşya türünden az-çok ne varsa ayrıntılı bir liste hazırlamasını emrederler. Bu esnada gemideki yolcular karaya çıkartılır. Onların yanında bulunan eşyalar, gümrük divan kâtipleri tarafından tek tek gözden geçirilir. Eğer izinsiz, kaçak bir şey bulunursa gemiyle beraber tüm eşya ve mallara hazine el koyar! Bu iş bir tür zulümdür! Ne kâfir ülkesinde ne de Müslümanların arasında böyle bir uygulama gördüm. Sade Çin'de var. Bir de Hindistan'da buna benzer olayların meydana geldiğine tanık olmuşumdur. Örneğin bir adamın elinde vergiden kaçırılmış mal yakalanırsa ceza olarak o verginin on bir katı alınır! Ama daha sonra Sultan Muhammed vergileri tamamen kaldırıncaya bu âdet de kalktı.

İş Adamlarını Yolsuzluktan Alıkoymakla İlgili Uygulamaları

Müslüman tacir, Çin şehirlerinden birine ulaştığı zaman orada yerleşmiş Müslüman iş adamlarından birinin evine yahut bir hana gidip konaklamakta serbesttir. Eğer Müslüman tacirin yanında konaklamak isterse malı tek tek sayılarak ev sahibine teslim edilir. Ev sahibi onun malından belli bir bölümünü masrafları için harcar. Misafir tacir yolculuğa çıkacağı zaman bütün malı yeniden gözden geçirilir. Eksik çıkarsa, malını teslim ettiği tacir kesinlikle bunu kapatmak zorundadır!

Dışarıdan gelen tacir, handa konaklamak isterse bütün malı han sahibine teslim edilir. Han sahibi, tacirin istediği her şeyi onun namına satın alır. Yabancı tacir, odalık cariyesi olsun istiyorsa han sahibi onun adına bir cariye satın alır ve kapısı hanın içine açılan [özel] bir daireye yerleştirir yabancıyı. Her ikisinin de masraflarını hancı görmektedir. Bu ülkede cariyeler çok ucuz. Dahası da var; bütün Çin halkı, kız olsun erkek olsun kendi evlâtlarını satılığa çıkarmakta! Bu onlara göre hiç de ayıp değil. Fakat satılan kız ve erkekler alıcılarıyla beraber yolculuğa çıkmaya zorlanamaz! Ama kendileri bunu isterse engel de olunmaz.

Eğer dışarıdan gelen tacir evlenmek isterse hemen evlenebilir. Fakat servetini kötü yollarda kullanmasına kesinlikle izin yoktur. Çinliler şöyle derler daima:

"Müslümanların servetlerini bizim ülkemizde har vurup harman savurduklarına ve memleketimizin 'kaçmış fırsatların ve sapkınlığın yurdu' olduğuna dair söylentilerin İslâm ülkelerine yayılmasını asla istemeyiz!"

Yollarda Misafirleri İyi Koruduklarına Dair

Çin ülkesi, misafirlerin güvenliği hususunda tüm memleketlerden iyidir. Orada bir yolcu yanında epey bir servetle dokuz aylık güzergâhı hiç kaygılanmadan tek başına aşabilir. Bu sistem şöyle işliyor:

Çin'de her konak yerinde bir han bulunuyor. Orada yayan ve atlı koruyuculardan oluşan bir grup asker vardır. Onların âmiri konumundaki adam, özel kâtibiyle akşamleyin hana gelir ve ağırlanan yolcuların adlarını deftere geçirir, altına mühür basar. Sonra da hanın büyük kapısını kilitler.

Sabahleyin yine yazıcıyla gelen başgörevli, herkesi adıyla çağırıp ayrıntılı bilgi alır. Böylece, yolcuları bir sonraki konağa ulaştırır diye yanlarına adam katar. Bu adam, misafirlerden hepsinin ikinci konağa ulaştığına ilişkin bir belge alır varılan hanın başgörevlisinden. Adam bu yazıyı kesinlikle bir önceki hanın görevlisine getirmek zorundadır. Yoksa suçlu durumuna düşer.

Sînussîn'den [=Kanton, Sînkêlân] Hân bâlîk [=Pekin] şehrine kadar yol boyunca her konakta böyle yapılıyor. Güzergâhtaki hanlarda misafirlerin gereksinim duyduğu yiyecekler, özellikle de tavuk ve kaz bulunur. Fakat orada koyun gerçekten azdır.

Kendi yolculuğumuzu anlatmaya dönelim:

[Zeytûn]

Bir süre denizde yolculuk ettikten sonra ilk vardığımız şehir Zeytûndü [=Kuanz-hou]. Ne bu şehirde ne diğer Çin şehirlerinde, ne de Hint ülkesinde zeytin namına hiçbir şey var! Ama buraya Zeytûn

demişler.

Burası çok büyük bir yer. Zeytûnî diye bilinen kemha ve atlas türü kumaşlar burada üretiliyor. Bunlar Hansâ [=Hangzhou] ve Hân bâlık kumaşlarından üstün. Zeytûn limanı, dünyanın en geniş limanlarından; hattâ en büyüğü diyebiliriz! Orada yüz büyük cunk gördüm. Küçük gemilerin sayısını kestirmek imkânsız. Liman aslında kocaman bir körfez. Denizden karaya doğru bir hayli sokulmuş ve daha yukarılarda büyük bir nehre karışmış. Bizim tarafların Sicilmâsa şehrinde olduğu gibi Zeytûn'da ve Çin'in diğer şehirlerinde herkesin bir bahçesi vardır. Ev, bahçenin tam ortasında. Bu yüzden Çin şehirlerinin yerleşim alanları çok geniştir.

Burada Müslümanlar ayrı bir semtte oturmaktadırlar. Zeytûn'a ulaştığım gün kimi gördüm dersiniz? Armağan sunmak için elçilik göreviyle Hindistan'a hareket edip yarı yolda cunku batmış emiri! Onunla bu görev münasebetiyle tanışlığımız vardı. İşte bu adam bana selâm verdi ve sâhib-i divan denilen yüksek memura takdim etti beni. Sâhib-i divan beni muhteşem bir köşke yerleştirdi. Kadı Tâceddîn Erdevîlî [=Erdebilli], Şeyhülislâm Kemaleddîn Abdullah İsfahânî ve ileri gelen bazı iş adamları ziyaretime buyurdular. Onlar arasında Hindistan'dayken borç para aldığım, iyi davranışına tanık olduğum tacirlerden Şerefüddîn Tebrîzî de vardı. O *Kur'an* hafızıydı, daima *Kur'an* okurdu.

Buradaki tacirler hayatlarını gâvur ülkesinde geçirdikleri için bir Müslüman yanlarına geldikte bayram etmişcesine sevinir;

"İslâm toprağından biri geldi!" diyerek mallarının zekâtını ona yağdırırlar! Misafir adamcağız hemen onlardan biri kadar mal mülk sahibi olur da döner memleketine!

Zeytûn şehrinde büyük şeyhlerden fazilet sahibi Kâzerûnlu Burhâneddîn vardır. Onun tekkesi şehir dışında. İş adamları, Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî¹⁰ adına tuttıkları adakları Şeyh Burhâneddîn'e teslim ederler.

Sâhib-i divan denen görevli benimle ilgili bilgi edinip hakkımda söylenenleri duyunca, gelişimi Kaan'a bildirdi. Kaan onların büyük hükümdarıdır.¹¹ Benim Hint hükümdarı tarafından gönderildiğimi söylemiş sâhib-i divan. Bu arada ben ondan rica ettim, kendi eyaleti sınırları içinde bulunan ve oralılarca Sinkelân diye adlandırılan Sînüssîn¹² şehrine gitmek için yanıma birini katsın diye. Büyük Kaan'ın cevabı gelinceye kadar orayı gezecektim. Sâhib-i divan, dileğimi kabul ederek adamlarından birini benimle gönderdi.

Nehirde bindiğim gemi bizim tarafların savaş teknelerine benziyorsa da kürekçiler teknenin tam ortasında ayakta dikilerek hep beraber kürek çekiyor, yolcular baş ve kık tarafında bulunuyordu. Bu yönüyle bizim gemilerden ayrılıyor bu tekne. Ayrıca güneşten korunmak amacıyla ketene benzer, oraya özgü bir bitkiden mamul kumaş geminin üzerine geriliyor. Bu bitki keten değildir ve kendinden daha incedir.

[Kanton]

Tam yirmi yedi gün bu nehirde ilerledik. Her gün öğlenleyin kenarda bir köy kıyısına demir atar, ihtiyaçlarımızı satın alır; öğle namazını kılar ve [yola koyularak] güneş battıktan sonra başka bir köye çıkardık. Sinkelân [=Kanton; Guangzhou] şehrine varıncaya kadar böyle yaptık. Burası Sînüssîn

denilen yerdir. Çin işi toprak kaplar burada ve Zeytûn şehrinde üretilir. Âb-ı Hayât [=Sarı Irmak] adlı nehrin denize karıştığı noktayı Mecmaü'l-Bahreyn [=iki denizin birleştiği yer] diye isimlendiriyorlar.

Sînussîn, dünyanın en büyük şehirlerindedir. Çarşı bakımından en şirin şehirlerinden. En büyük çarşısı, toprak kapların satıldığı çarşıdır. Diğer Çin şehirlerine, Hint'e ve Yemen'e buradan gider Çin işi porselenler.

Şehrin göbeğinde dokuz kapılı kocaman bir tapınak [=pagoda] var. Kapıların iç kısımlarında direklerin üstüne kurulu çardaklar ve peykeler bulunuyor. Tapınak sakinleri buralarda oturuyor. İkinciyle üçüncü kapı arasında körlerin oturduğu bir bölüm vardır. Onların yiyecek ve giyecek masrafları tapınak vakfından karşılanıyor. Diğer kapıların arasında da bu tür bölümler mevcuttur. Hastane ve mutfak da tapınak içindedir. Doktor ve hizmetçiler orada hazır.

Bana anlatıldığına göre çalışıp para kazanmaya gücü yetmeyecek derecede ihtiyarlamış insanların yiyeceği ve giysisi bu tapınak tarafından karşılanıyormuş. Aynı şekilde yetimler ve hiç malı olmayan dullar da buradan faydalanıyormuş. Hükümdarlardan biri bu tapınağı yaptıınca, tüm şehri ve kıyısındaki köyleri, bahçeleri buraya vakfetmiş. Hepsinin geliri tapınağa akıyor. Bu hükümdarın tapınakta resmi yapılmış. Onlar ona tapıyor!

Şehrin bir tarafında Müslümanlara ait bir semt vardır. Onların büyük câmileri, tekke ve çarşıları burada. Çin şehirlerinin tümünde Müslümanların işine bakan bir şeyhülislâm bulunuyor. Aralarındaki sorunları halletmek için kadı da mevcut. Nüfuz sahibi zengin Müslümanlardan birine; Evhadüddîn Sincarî'nin evine konuk oldum, ondört gün kaldım. Kadı ve diğer Müslümanların hediyeleri üstüme akıyordu. Her gün orada yeni bir davet verirler, uşârî tipi [on arşın boyunda] güzel kayıklarda, şarkıcılarla beraber gelirlerdi.

Bu şehrin ötesinde ne kâfirlerin ne de Müslümanların bir şehri bulunur. Bana anlatıldığına göre burayla Ye'cûc Me'cûc duvarı arasında altmış günlük yol varmış. Orada adam eti yiyen göçebe kâfirler yaşarmış! Ele geçirdikleri adamın işini bitirirlermiş. Bu yüzden onların ülkesine kimse gitmez, oraya doğru seyahate çıkan da olmaz. Bu bölgede o duvarı gören veya göreni gören birini görmedim!

İlginç Bir Olay

Sinkelân'dayken yaşı ikiyüzü geçmiş bir ihtiyarın bulunduğunu; yemek yemediğini, su içmediğini, güçlü kuvvetli olmasına rağmen kadınlara yanaşmadığını, kimseyle konuşmadığını ve şehir dışında bir mağarada yaşayarak ömrünü ibadetle geçirdiğini duydum. Mağaraya gittim, ihtiyarı kapıda buldum. Bedenen pek arı kuru; üzerinde ibadet nuru, rengi kızıla doğru sakalsız bir pir-i fâniydi. Selâm verdim; elimi tuttu, kokladı ve dilmaça dönerek:

"Bu, dünyanın bir ucunda. Biz de öbür ucundayız" dedi. Sonra ekledi:

"Sen garip bir şey görmüştün! İçinde tapınak bulunan adaya geldiğin gün; orada putlar arasında oturan ve sana on dinar altın sunan adamı anımsıyor musun?" diye sordu.

"Evet!" dedim. Devam etti:

"İşte ben oyum!" İhtiyarın elini öptüm. Bir an düşünceye daldı. Sonra mağaraya girdi ve bir daha yanımıza çıkmadı. Söylediklerinden ötürü pişman olmuştu sanki. İçimize dolan heyecanla mağaraya hücum ettikse de onu bulamadık. Karşımızda o değil arkadaşlarından biri vardı şimdi; avcunda balışt denilen kâğıt paralardan bir öbikle bize dönerek:

"Bu misafirliğinizdir, ihtiyaçlarınızı bununla göresiniz!" dedi.

"Adamı bekleriz!" diye direttikse de şu cevabı verdi:

"On sene dikilseniz de onu göremezsiniz! Âdetidir, bir kişi onun sırlarından birini öğrenirse artık ona gözükmez! Ama senin yanında olmadığını sanma, hattâ burada beraberindedir belki o!"

Şaşırdım ve geri döndüm.

Olayı kadıya, şeyhülislâma ve Evhadüddîn Sincarî'ye anlattığımda şöyle dediler:

"Âdetidir; yabancılardan biri geldiğinde böyle davranır. Kimse onun hangi dinden olduğunu bilmez. Hani siz içeri girdiğinizde onun dostlarından birini gördüğünüzü sanmıştınız ya, o aslında esrarengiz ihtiyarın ta kendisidir!"

Onların anlattığına göre bu ihtiyar adam, elli seneden beri yokmuş ülkede. Döneli henüz bir yıl olmuş. Hükümdarlar, beyler, ileri gelen kimseler hemen ziyaretine koşmuşlar. İhtiyar, gelenlere durumlarına uygun armağanlar yağdırıyormuş. Ayrıca her gün huzuruna koşan yoksullara ve dervişlere derecelerine göre bir şeyler dağıtmış. Oysa yaşadığı mağarada göz dolduracak türden hiçbir şey bulunmamış! Çok eski zamanlarda meydana gelen hâdiseleri haber veren bu ihtiyar, Peygamberimizi de anar –Allah'ın rahmeti ve selâmı onu kutsasın– ve şöyle dermiş:

"Beraber olsaydım elbet onun yardımına koşardım!" Bu adam Halife Ömer b. Hattâb ile Ali b. Ebî Tâlib'i saygıyla anar, onlara övgüler yağdırır ama Muâviye oğlu Yezîd'e lanet edermiş. Hattâ Muâviye hakkında da ileri geri konuşmuş. Bu ihtiyarla alâkalı çok şey anlattılar bana.

Evhadüddîn Sincarî bana şunları söyledi:

"O ihtiyarın yanına, mağaraya vardım. Elimden tuttuğunda kendimi büyücek bir köşkte hissettim. Başında tacıyla bir tahta kurulmuştu. İki yanında güzel hizmetçiler bulunuyordu. Oracıkta bulunan ırmaklara patır patır meyve dökülüyordu. Ben ısırma için bir elmaya uzanıyordum ki ansızın kendimi tekrar mağarada buldum! İhtiyarın karşısındaydım, bana gülüyordu!

Sonra aylarca süren zorlu bir hastalığa yakalandım, bir daha onun yanına varamadım."

Buralılar, ihtiyarın Müslüman olduğuna inanıyorlarsa da namaz kıldığını gören yok.

Oruca gelince, sürekli oruçlu bu adam! Kadı bana şunları anlattı:

"Bir gün ihtiyara namazdan bahsettim. Bana dönerek 'Ne yaptığımı biliyor musun ki? Benim

namazım senin namazın gibi değildir!" dedi."

Bu adamla ilgili olayların hepsi enteresan.

[Zeytûn'a Dönüş, Kancanfû'ya Yolculuk]

İhtiyarla görüştükten iki gün sonra Zeytûn şehrine dönmek amacıyla yola koyuldum. Şehre varışımdan birkaç gün sonra ırmaktan ya da karadan, nasıl istersem o şekilde başşehre gidebileceğime dair Kaan'ın emri gelmişti. Irmak yoluyla gitmeyi tercih ettim. Vali ve beylerin bindiği cinsten bir gemiye koydular beni. Ayrıca kadı, ümerâ ve Müslüman tacirlerden oluşan bir grup bana bir hayli azık gönderdi. Emir, kendi adamlarını da yanıma katmıştı.

Yolculuk esnasında kahvaltıyı bir köyde, akşam yemeğini başka bir köyde yiyorduk. On gün gittik, Kancanfû şehrine vardık. Burası geniş bir vadiye kurulu, her yanı bahçeyle çevrili, çok güzel ve büyük bir şehir. Sanki Dımaşk'ın Gûta'sı!

Şehre yaklaştığımızda kadı, şeyhülislâm ve tacirler beraberlerinde bayraklar, davullar, büyük borular, zurnalar ve saz takımı olduğu hâlde karşımıza çıktılar. Bizim için getirdikleri atlara bindik. Onlar önümüzde yayan gitti. Sadece kadıyla şeyhülislâm binmişti ata. Şehrin valisi hizmetkârlarıyla bizi karşılamaya çıktı. Onlara göre hükümdarın konuğu, en çok saygı gösterilmesi gereken kişidir. Şehre böyle girdik.

Buranın dört büyük suru var. Birinci surla ikincisi arasında hükümdarın köleleri oturuyor. Onlar basvânân diye çağrılırlar; gece gündüz şehri korurlar [Pasban: koruyucu, gözetleyici, gece bekçisi]. İkinciyle üçüncü sur arasında süvari askerler ile şehir hâkimi olan bey oturur. Üçüncü surun iç kısmında ise Müslümanlar oturur. Biz orada Müslümanların şeyhülislâmı olan Zahîruddîn Kurlânî'ye misafir olduk. Dördüncü surun iç kısmında Çinliler oturmakta. Bu bölüm şehirdeki dört semtin en büyüğüdür. Şehrin her kapısının bir sonrakiyle arasındaki mesafe üç dört mil tutar! Daha önce söylediğimiz gibi herkesin bahçesi, evi ve toprağı vardır.

Eski Bir Dostla İlgili Hikâye

Zahîruddîn Kurlânî'nin evindeydik. Oralıların pek saygı gösterdiği fıkıh bilginlerinden birine ait muazzam bir gemi yanaştı limana. O adam adına izin istendi benden;

"Efendimiz Kıvâmüddîn Sebtî!" dediler. Adamın ismine şaşım. Yanıma çıktı. Selâmdan sonra hoşbeşe başlayınca onunla tanışık olduğumu anladım ve göz gezdirdim;

"Bakıyorum da beni tanıyormuş gibi süzüyorsun!" dedi. Sordum:

"Memleket nere?" Cevap verdi:

"Sebte'denim!"

"Ben de Tanca'dan!" dedim. Yeniden selâm verdi, esenlik dileklerini sundu, hüngür hüngür ağladı. Onun ağlamasından ötürü ben de göz yaşlarımı tutamadım ve sordum:

"Hindistan'a gittin mi?"

"Evet, payitaht Dihlî'ye gittim!" dedi. Bunu söyler söylemez adamı hatırladım;

"Sen Bişrî' misin yoksa?" dedim.

"Evet!" cevabını verdi.

Bu adam gençlik çağında, Mürsiyeli Ebu'l-Kasım'la beraber Dihlî'ye gelmişti. Yetenekli öğrencilerdendi. Muvattâ kitabını¹³ ezberliyordu. Onu Hint hükümdarına ben takdim etmiştim. Sultan, ona üçbin dinar vererek huzurunda kalmasını emretmişse de kendisi, Çin'e uzanmak niyetinde olduğu için teklifi kabul etmemişi.

Çin'de ün sahibi olmuş. Çok para kazanmış, servet yığmış. Bana söylediğine göre elli erkek kölesi, bir o kadar da cariyesi var. İki erkek köle, iki cariyeye ve yığınla armağan sundu bana.

Daha sonraları Sudan [=siyah insanlar] diyarında onun kardeşiyle karşılaştım. Aralarındaki mesafe ne denli büyük bir bak!

Onbeş gün kalıp ayrıldım Kancanfû'dan.

[Bayvam Kutlû ve Hansâ'ya Doğru]

Çin, güzellikten nasibini almış bir ülke ama beni çekmedi pek! Hattâ gâvurun burada üstün olması sebebiyle içimde bir sıkıntı, bir sızı taşıdım hep. Evimden çıktığımda bir sürü çirkin şey görür, acı duyardım. Zaman geldi, eve yapıştım; kesin bir gerekçe olmadıkça burnumu uzatmadım dışarı! Bu ülkede Müslümanlarla karşılaştığım zaman ailemi ve yakınlarımı görmüş gibi sevinçten uçuyordum.

Fakih Bişrî'nin beyefendiliğinden olacak; zahmet etti, benimle beraber Kancanfû'dan Bayvam Kutlû şehrine kadar dört gün yol tepti. Bayvam Kutlû,¹⁴ askerlerin ve alelâde Çinlilerin oturduğu küçük bir şehirdir. Orada Müslüman yok, yalnız Bişrî'nin yakınlarının oturduğu dört ev var. Onlardan birinin evine konuk olduk, üç gün kaldık. Böylece Fakih Bişrî'ye veda edip ayrıldım.

Her zamanki âdetimce ırmağa bindim. Kahvaltı bir köyde, akşam yemeği başka bir köyde, yoluma devam ettim.

Tam onyedinci gün sonra Hansâ'ya [=Hangzhou veya Hang-tchou-fou]¹⁵ vardık. Bu şehrin adı kadın şair Hansâ'nın adı gibi. Ama sözcük Arapça asıllı mı, yoksa sadece benzerlik mi var bilmiyorum! Hansâ, yeryüzünde gördüğüm en büyük şehir! Bir baştan bir başa üç günde varılır. Misafir bu güzergâhta epey yol teper, mola verir! Çin'e özgü şehircilik düzeniyle ilgili daha önce söylediklerimiz burada da aynen geçerli. Herkesin bahçesi ve evi var. İlerde anlatacağımız gibi şehir altı semte bölünmüş. Buraya vardığımızda Kadı Fahreddîn, Şeyhülislâm ve Osman b. Affân Mısırî'nin çocukları –bunlar oralı Müslümanların büyükleridirler– yanlarında beyaz bayrak, davul, zurna ve büyük borularla bizi karşılamaya çıktılar. Ayrıca şehrin beyi de yakın adamlarıyla bizi karşılamaya gelmişti.

Şehre girdik. Altı semte ayrılmıştı. Her semtin bir duvarı vardı. Ayrıca bütün semtler tek bir surla çevriliydi. Birinci semtte şehir muhafızlarıyla onların beyi oturmakta. Kadı ve diğerlerinin bildirdiğine göre bunların sayısı onikibine yakınmış. İlk geceyi beyin evinde geçirdik. İkinci gün Bâbü'l-Yehûd [=Yahudi Kapısı] denilen girişten ikinci semte vardık. Burada Yahudiler, Hıristiyanlar ve güneşe tapan Türkler oturuyordu. Sayıları çok! Buranın yöneticisi Çin ahalisindedir. İkinci geceyi onun yanında geçirdik. Üçüncü gün üçüncü semte girdik. Burası Müslümanların yurdu. Şehir çok güzel. Çarşıları tıpkı İslâm şehirlerindeki gibi düzenlenmiş. Orada câmiler ve müezzinler vardı. Semte girişimizde öğle ezanını okuyorlardı. Burada Osman b. Affân Mısır'ın soyundan gelenlerin evine misafir olduk. Osman büyük tacirlerdenmiş. Bu semti beğenmiş, kendine yurt edinmiş ve burası onun adıyla anılır olmuş. Adam, sevabı çocuklarına geçecek bir güzel makam ve ün bırakmış. Onlar da babaları gibi yoksula, kimsesize, dervişe yardım elini uzatıyorlar. Osmaniye diye bilinen şirin bir tekkeleri var. Bu tekkenin gideri pek çok vakıftan karşılanıyor. İçinde bir grup derviş oturuyor. Osman, bu semtte büyük bir câmi yaptırarak tekke ve câmiin masraflarını karşılarsın diye vakıflar eklemiş hayratına. Şehir bir hayli Müslümanı barındırıyor. Onların arasında onbeş gün kaldık. Her gün, her gece, bir davetten öbür davete koştuk. Çeşit çeşit yemekler sundular; her Allahın günü şehrin etrafını gezdirmek için bizimle beraber atlara bindiler, üşenmediler.

Bir gün onlarla beraber hayvanlarımıza binerek Dârü'l-Emîr diye bilinen dördüncü semte vardık. Orada Emir Kurtay¹⁶ oturuyordu. Kapıdan içeri girince arkadaşlarım benden ayrıldılar. Beni karşılayan vezirle, Büyük Emir Kurtay'ın huzuruna çıktık. Daha önce anlatmıştım; Allah dostu Şirazlı Celâleddîn'in bana verdiği cübbeyi büyük emirin nasıl aldığını...

Bu semt altı semt arasında en güzel olanıdır. Orada sadece hükümdarın köleleri ve hizmetkârları oturur. Ortasından üç nehir akar: Biri büyük nehrin çıkıntısı olan körfezdir. Şehrin yiyecek ve yakacağı küçük kayıklarla buradan gelir. Gezi tekneleri de buradadır. Hükümdarın büyük kabul avlusu bu semttedir ve muhteşemdir! Büyük Beyin konağı da avlunun tam ortasında; avlu her yandan kuşatıyor konağı. İç kısımda üstü örtülü bölmeler [=çardaklar] var; savaş araç-gereçleri ve değerli kumaş üreten ustalar oturuyor burada. Emir Kurtay'ın bana anlattığına göre binaltıyüz civarında usta bulunuyormuş. Her birinin yanında üç-dört çırak çalışırmış. Tümü Kaan'ın kölesi ve ayakları zincirli! Yaşadıkları evler köşkün dışında. Semtin dışına çıkmamak koşuluyla çarşılarda gezmelerine izin veriliyor. Bu adamlar her gün yüzer kişilik gruplar hâlinde geçit merasimi yaparlar, biri eksik çıksa başlarındaki âmir sorumlu olur. Oralıların töresine göre kölelerden biri on sene hizmet edince ayağındaki zincir çözülür. Ya zincirsiz hizmete devam etmek, ya da Kaan'ın şehirlerinden dilediğine girip bir daha oradan çıkmamak şıklarından birini seçerler. Elli yaşına gelenin eli ayağı çekilir işten; emekliye ayrılır, maaşı verilir! Aslında elli yaşında veya buna yakın ömür sürmüş herkese hükümet tarafından maaş bağlanır! Altmış yaşına gelen ise çocuk sayılır Çinlilerin gözünde. Onun hakkında hiçbir yasal uygulama yapılmaz! Çin'de yaşlılara çok saygı gösterilir. Orada her yaşlıya atâ diye hitap edilir. Atâ, vâlid [=baba] demektir.

Büyük Bey Kurtay

Kurtay, Çin'in emîrü'l-ümerâsıdır [=beylerbeyidir]. Bizi evine misafir ederek şölen düzenledi. Onlar bu çağrıya tovâ [=toy, şölen] diyorlar. Şehrin ileri gelenleri de oradaydı. Müslüman aşçılar getirtilip hayvanlar onlara kestirildi. Yemekleri de onlar yaptı. Büyük emir, yüksek makamına rağmen kendi eliyle bize yemek sunuyor ve et kesiyordu. Üç gün misafiri olduk onun. Bizimle gezip dolaşsın

diye oğunu körfeze gönderdi. Harrkaya benzeyen bir gemiye bindik [Harrka: Gvertesinde ateş topu atan letlerin bulunduğu hızlı ve orta boylu tekne]. Bey oğlu da bir diğer gemiye binmişti. Onun yanında özel saz takımı ve müzik grubu vardı. Onlar Çince, Arapça ve Farsça şarkılar söylüyorlardı. Bey oğlu Farsça şarkı söylenmesinden çok hoşlanıyordu. Bu yüzden bu dilden dizeler dktrdler. Onlara defalarca emretti tekrar söyleyin diye bu şarkıları! Ben de onların ağzından kaptım garip bir makamda söylenen şu dizeleri:

*T dil be mihnet [be mehabbet] ddiyem,
Der bahr-ı fikr oftadiyem
n der nemz istdiyem
Gav be mihrbem enderiyem¹⁷*

Türkçesi:

*Gnl derd-i aşka saldıkdan beri
Bir kaygu okyanusu yuttu beni
Vakt erişub namaza durduğumda
Can gelir canıma mihrap içeri*

Bu körfezde gemilerden oluşan büyük bir grup vardı; rengârenk yelkenleri, ipek glgelikleriyle. Çok güzel süslenmişti tekneler. Herkes birbirine portakal ve limon atıyordu! Karanlık bastığında beyin köşküne döndük, orada geceledik. Saz takımı geldi, türlü türlü enteresan şarkılar söyledi.

Hokkabaz Hikâyesi

O gece Kaan'ın kölelerinden bir hokkabaz da gelmişti. Bey derhal emir verdi:

"Göster bize acaip işlerinden birkaçını!"

Hokkabaz, zerindeki deliklerden uzun sırimlar geçirilmiş ahşap bir küreyi eline alıp havaya attı; küre gözden yitecek kadar yükseldi. Sıcakların iyice bastırđıđı günlerde oluyordu bu iş ve biz büyük avlunun tam ortasındaydık. Hokkabazın elinde sırimın kısacık ucundan başka bir şey kalmamıştı. Birden, usta edsıyla buyruğunu verdi; ıracak o sırima sarılarak yukarı doğru yükselmeye başladı, nihayet gözümüzden kayboldu!

Hokkabaz çırağını üç defa çağırdı, sanki öfkelenmiş gibi eline bıçağını aldı ve sırima sarılarak gözden kayboldu.

Bir süre sonra çırağının elini, ayağını; sırayla öteki elini, diğer ayağını, gövdesini ve nihayet başını yere fırlattı! Elbisesi kan içinde soluya soluya indi yere. Yeri öptü beyin önünde. Onunla Çince konuştu. Bey ona bir şeyler emretti.

Ve hokkabaz, mezinin organlarını tek tek birleştirdi! Ayağıyla drtkleyince ocuk sapasağlam, dpdzgn kalktı! Öyle şaşırdım ki kalbim tekledi, yığıldım! Hint hükümdarının huzurunda benzeri bir olaydan ötürü başıma gelenler burada da başıma geldi! Bir ilaç içirdiler de rahatladım. Bu sırada

Kadı Efharuddîn [=Fahruddîn] yanı başımdaydı. Şöyle diyordu:

"Allah'a andolsun! Ne yukarı çıkış, ne aşağı iniş, ne kesme, ne doğrama; hiçbiri yok! Varsa yoksa göz boyama!"

[Beşinci Semt, Altıncı Semt ve Hitâ Ülkesi]

O gecenin sabahında beşinci şehre girdik. Burası hepsinden büyük. Avam tabakası burada oturuyor. Güzel çarşılarında çeşitli iş ve zanaatların en yetkin temsilcileri bulunuyor. Hansâ'ya özgü, hansâviye diye bilinen kumaşlar burada dokunuyor. Üretilen eşyalar arasında en ilginç, dest adını verdikleri sazdan örme kâselerdir. Sazlar ustaca birbirine yapııştırılarak cilalı kızıl boyayla sıvanıyor. Bir takımında iç içe girmiş tam on tabak bulunur; ama ince oldukları için hepsini tek tabak sanır gören! Ayrıca tümünü kapatan bir kılıf yapıyorlar. Bu sazlardan düz sahanlar da yapılıyor; çok yüksekten düşmelerine rağmen kırılmamaları dikkat çekicidir. İçine sıcacık yemek konduğu hâlde boyası dökülmez ve malzemesi pörsümez! Bunlar Hansâ'dan çıkar; Hint, Horasan ve diğer ülkelere ihraç edilir.

Oraya girdiğimiz günün gecesini, şehir beyinin misafiri olarak geçirdik. Ertesi gün keştîvânân [=keştîbânân] denilen kapıdan altıncı semte girdik. Orada gemiciler, balıkçılar, kayıkçılar, dūdgerân [=dülgerân] denilen marangozlar, ıspâhiye [=sipâhiyan] denilen okçular ve piyâde diye adlandırılan yaya askerler oturuyor. Hepsi de hükümdarın kölesidir. Aralarında kendilerinden olmayan kişi barınamaz! Sayıları çoktur.

Bu şehir kocaman bir ırmağın kenarına kuruludur. Şehir beyinin konduğu olarak geceyi orada geçirdik. Emir Kurtay'ın bizim için hazırladığı gemiye azık vs. ihtiyacımız olan her şey kondu. Gittiğimiz her yerde resmî konuk sıfatıyla bizi ağırlasınlar diye adamlarından birini yanımıza kattı!

Çin arazisinin sonu olan bu şehirden ayrılarak Hitâ ülkesine¹⁸ girdik. Burası, dünyanın en bakımlı ve işlenmiş memleketlerindedir. Ülke sınırları içinde insan eli değmeyen hiçbir yer yok. Çünkü sahip olduğu araziye işlemeyenden haraç alınır! Hansâ'dan Hânâlık şehrine dek altmışdört gün tutan güzergâh boyunca nehrin iki yakasında köylerin bahçelerin ve tarlaların dizili olduğu görülür. Bu bölgede, gelip geçici yolcular hariç tek bir Müslüman bulunmaz. Çünkü buralar oturulacak [=yerleşime açık] alana girmez! Orada derli toplu, büyük bir şehir yoktur. Bölge tamamen köy ve arazilerden meydana gelmektedir. Tahılgiller, meyve ve şeker; her yere bunlardan ekilmiştir! Anbâr'la Âne arasında dört günde aşılacak bir bölge dışında; bura gibisini görmedim dünyada! Her gece bir köye misafir olurduk.

Sonunda Hânâlık yahut Hânîkû diye adlandırılan şehre vardık [=Pekin]. Burası Kaan'ın oturduğu yerdir. Kaan, Çin ve Hitâ'nın tüm bölgelerine egemen olan büyük hükümdardır. Oraya vardığımızda yasa gereği kıyıda on mil açığa demir attık. Gelişimiz deniz beylerine haber verildi. Onlar izin verince limana girdik. Böylece şehre çıktık.

Dünyanın en büyük şehirlerinden biri burası. Çin şehirlerinin çoğunun aksine bağ ve bahçeler şehir dışındadır. Hükümdarın semti, ilerde bahsedeceğimiz gibi şehrin tam ortasında bir kasabayı [=büyücek bir mahalleyi] andırıyordu.

Hint hükümdarının kırkbin dinar gönderip davet ettiği Şeyh Burhâneddîn Sagarcî bu parayla borcunu ödemiş fakat hükümdarın yanına gitmeyi kabul etmemiştir. İşte ben bu adamın evine konuk oldum. Burhâneddîn Sagarcî Çin'e varınca Kaan onu ülkesindeki Müslümanların başkanı yaparak Sadr-ı Cihân diye çağırıştır.

Kaan Diye Adlandırılan Çin ve Hitâ Hükümdarı

Çin'de egemen olan bütün hükümdarlara Kaan adı verilir, Lûr ülkesinde hükümdarlık yapanlara Atabek denildiği gibi. Çin kaanın ismi Bâşây'dır.¹⁹ Yeryüzünde onun ülkesinden daha büyük bir kâfir memleketi yoktur.

Kaan'ın Köşkü

Kaan'ın köşkü ahalinin oturduğu şehrin tam ortasında. Büyük bir bölümü oymalı ahşaptan yapılmış. Garip ama hoş tarzda bir inşa edilmiş. Yedi kapısı var. Birinci kapıda Kutvâl oturur. Kutvâl, kapıcıların başı demektir. Kapının sağ ve sol tarafında bulunan yükseltilerde perdedâriye diye çağrılan ve köşkün girişini koruma görevini üstlenen köleler oturur. Sayıları beşyüzdür. Daha önce bin kişi oldukları söylendi bana.

İkinci kapıda ıspâhiye [=sipâhiyan] oturur. Bu kelime okçular anlamına geliyor. Sayıları beşyüz.

Üçüncü kapıda nîzedâriye oturur. Bu kelime, kargılı erler anlamına gelir. Onlar da beşyüz kişidir.

Dördüncü kapıda tıgdâriye oturur. Bu kelime, kılıçlı kalkanlı askerler demektir.

Beşinci kapıda divan-ı vizâret [=vezirler meclisi] bulunur. Orada pek çok peyke [=büro masası] var. En büyük peykede [Baş] Vezir yüksek bir sedire oturmaktadır. Bu yüksek sedire mesned denilir. Vezirin tam önünde altından yapılmış büyük bir devât [=hokka vs. yazı takımı] bulunuyor. Bu peykenin karşısında sır kâtibinin, onun sağ tarafında ise ferman kâtiplerinin peykeleri bulunuyor. Vezire ait peykenin sağ tarafında küttâb-ı eşgâlin [=hazine ve maliye ile ilgili konuları kaydeden kâtiplerin] peykeleri bulunmaktadır. Bunların tam karşısında dört peyke daha var. Biri divan-ı işrâf [=denetleme kurulu] diye adlandırılır. Orada asıl müşerrif [=başmüfettiş] oturur. İkincisine divan-ı mustahrec [=vergi takip kurulu] denilir. Buraya başkanlık eden kişi beylerin büyüklerinden olur. Mustahrec; vali ve beylerin, sahip oldukları ıktâ arazilerden tahsil edip hazineye ödemeleri gereken vergidir.

Üçüncüsüne divan-ı gavs [=yardım ve destek kurulu] adı verilir. Orada büyük beylerden biri oturur, yanında da hukukçu ve kâtipler vardır. Bu bey haksızlığa uğrayanların derdini dinler, problemlerini çözer. Dördüncüsüne divan-ı berîd [=istihbarat kurulu] adı verilir. Orada istihbaratçı ve casusların müdürü oturur.

Köşkün altıncı kapısında candâriye [=özel muhafız alayı] ve onların büyük başkanı oturur.

Yedinci kapıda fityân [=hizmetçi delikanlılar] oturur. Onların üç peykesi vardır. Birincisi siyahlara, ikincisi Hintlilere, üçüncüsü ise Çinlilere aittir. Burada her grubun başında mutlaka Çin halkından olan bir reis vardır.

Kaan'ın Amca Oğluyla Savaşa çıkması ve ldürölmesi

Başşehir Hânbalık'a vardığımızda Kaan şehirden çıkmış, Karâkurum²⁰ ve Bişbâlığ [=Başbalık] yörelerinde kendisine karşı ayaklanan Fîrûz'la savaş etmeye gitmişti. Hıtâ bölgesinden olan Bişbâlığ ve Karâkurum ile başşehir Hânbalık arasında; tamamen işlenmiş arazilerin bulunduğu üç aylık bir mesafe vardır. Sadr-ı Cihân Sagarcî'dan duyduğuma göre; Kaan seferberlik ilân eder etmez yüz grup süvari toplamış! Her grup onbin atlıdan meydana geliyormuş [=bir tümen] Onların başındaki kumandan Emîr-i Tûmân diye çağrılmış.

Ayrıca hükümdarın özel birlikleri ve ehl-i dîhleti [=seçkin iç askeri] de ellibini buluyormuş, piyadelerin sayısı da beşyüzbin imiş.

Kaan savaşa çıkınca beylerin çoğu, Yasâk'ta değişiklik yaptığı gerekçesiyle onu tahttan indirmek konusunda sözbirliği etmişler ve amca oğlu tarafına geçmişler! Hansâ şehrinin ıkta yoluyla ona verileceğini, artık tahtı bırakması gerektiğini yazmışlar. Ama Kaan bu teklifi kabul etmemiş, onlarla savaşıp yenilmiş ve öldürölmüştür. Yasâk ataları Tinkîz Hân –ki İslâm ölkelerini mahvedendir– tarafından konulmuş kurallardır.

Biz başşehre vardıkdan birkaç gün sonra Kaan'ın ölüm haberi geldi. Şehir baştan başa süslendi, davullar çalındı, zurnalar öttüröldü, tam bir ay boyunca çılgın bir eğlence yaşandı.

Sonra öldürölen Kaan ile amca oğulları ve yakınlarından yaklaşık yüz kişinin cesetleri getirildi. Kaan için büyük bir nâvûs²¹ kazıldı. Nâvûs, yeraltı evi demektir. Evin içi gayet güzel bir şekilde döşendi, Kaan'ın cesedi silâhlarıyla beraber oraya konuldu. Köşte bulunan altın ve gümüş kaplar oraya gömüldüğü gibi yanında içki sürahileri bulunan dört cariye ile altı özel kölesi de çukura bırakıldı. Sonra evin kapısı öröldü, üstüne yığın yığın toprak dököldü; mezar koca bir tümsek hâline geldi.

Daha sonra dört at getirdiler. Yorulup duruncaya kadar mezarın çevresinde koşturdular. Kabir üzerine bir direk diktiler. Atları da bu direğe astılar. Ama evvelce her atın arkasından bir kazık sokulup ağzından çıkarıldığını ve bu şekilde asıldıklarını söylemeliyiz! Kaan'ın daha önce bahsettiğimiz yakınları da, silâhları ve evlerindeki kapkacaklarıyla başka nâvûslara konuldular. Onlardan ileri gelen on kişinin mezarlarına üçer adet; geri kalanların mezarlarına ise birer at asıldı.

O gün, kadın erkek bütün Müslöman ve gâvurların katılımıyla muazzam bir tören yapıldı. Herkes matem elbisesi giyinmişti. Gâvurların matem giysisi başa sarılan büyük ak sargılar, Müslömanlarınkî ise ak elbiselerdi. Kaan'ın tüm hatunları ve yakınları mezarın yanında çadırlar kurarak kırk gün kaldılar. Bir kısmı bu bekleyişi bir seneye kadar uzattı. Onlar ihtiyaçlarını kendileri için kurulan civardaki pazardan sağlıyorlardı.²²

Ben, çağımızda böyle bir geleneğe sahip başka bir ulus bilmiyorum. Hintliler ve Çinliler ölülerini yakıyor. Diğer milletlerse ölüyü doğrudan toprağa gömüyor, yanında hiç kimseyi bırakmıyorlar. Sözüne güvenilir birinin anlattığına göre Sudan diyarında [=Güney Mısır'dan Nijerya'ya kadar Orta Afrika'da] kâfirler, hükümdarları ölünce bir nâvûs yaparlarmış. Sürekli yanında olan seçkin adamlarından bir kısmıyla zâdegân sınıfının oğul ve kızlarından otuzunu, el ve ayaklarını kırdıktan sonra hükümdarın cesediyle beraber oraya sokarlarmış! Yanlarına da şarap testileri bırakırlarmış.

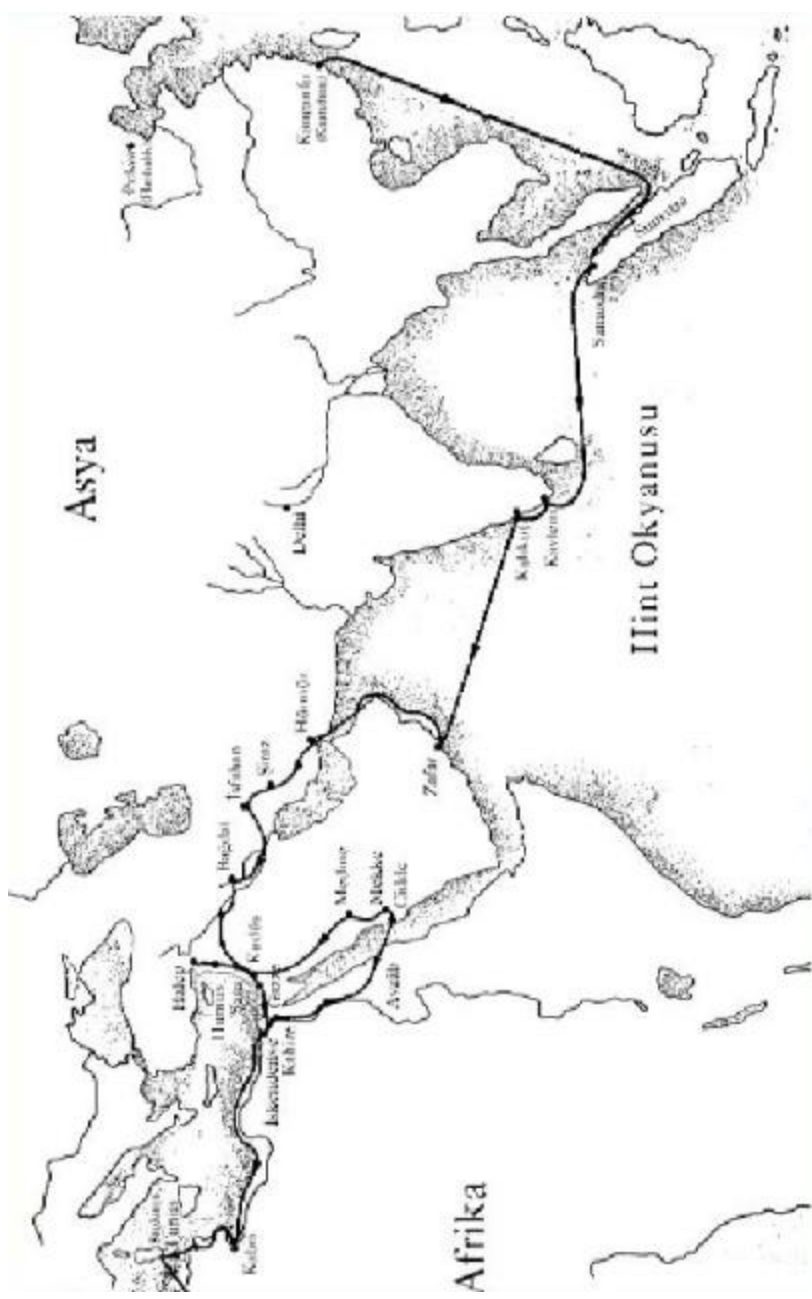
Kûbar ülkesinde siyahlarla beraber oturan ve oranın hükümdarı tarafından seçkinler arasına alınan ihtiyar bir Messûfeli²³ bana şunları anlatmıştı:

"Siyahların hükümdarı vefat edince benimkini de ötekilerin çocuklarıyla beraber kabre sokmak istemişlerdi. Onlara şöyle dedim:

‘Bunu nasıl yaparsınız? Çocuk ne sizin dininizden ne de sizin soyunuzdan!’

Nihayet yüklü bir servet tutan fidye ile onu kurtardım!"

Kaan'ın öldürülmesiyle amca oğlu Fîrûz başa geçti. Fîrûz, Türkistan ve Mâverâünnehir beyliklerini ellerinde bulunduran amca oğullarının arazisine yakınlığı sebebiyle Karâkorum şehrini başşehir yapmışsa da Büyük Kaan'ın ölümünde parmağı olmayan diğer beyler isyan bayrağını çektiler, yolları kestiler ve ortalık yine karıştı.

Çin'den Tanca'ya dönüş.

Kaynak: Dunn.

ELLİALTINCI BÖLÜM

ÇİN'İN GÜNEYİNE VE DAHA SONRA HİNDİSTAN'A DÖNÜŞÜM

Ellialtıncı Bölüm Notları

Ülkede isyan çıkıp fitne ateşi alevlenince Şeyh Burhâneddîn ve diğerleri, olaylar yayılmadan Çin'e dönmem gerektiğini öğütlediler. Onlarla beraber Fîrûz'un naibine [=başyardımcısına] gittik. Başyardımcı yanıma üç adam katarak gittiğim her yerde konuk kabul edileyim diye bir emirnâme yazdı. İrmaktan aşağı doğru seyahat ederek evvela Hansâ'ya sonra Kancanfû ve Zeytûn'a ulaştık. Zeytûn'a geldiğimde Hindistan'a hareket etmeye hazır cunklar buldum. Bu gemiler arasında Câva hükümdarı Melik Zâhir'e ait bir cunk vardı; mürettebatı da Müslümandı! Gemi sahibinin vekili beni hemen tanıdı, gelişime çok sevindi.

On gün boyunca müsait esen rüzgâr Tavâlisî ülkesine yaklaştığımızda değişti! Hava karardı, müthiş yağmur yağdı ve bütün bunların ardından on gün güneş görmedik!

Sonra hiç bilmediğimiz bir denize girdik. Cunktakiler endişeye kapıldılar, Çin'e geri dönmek istedilerse de başaramadılar. Tam kırkiki gün hangi denizde olduğumuzdan habersiz geçirdik zamanımızı!

Rohh

Kırküçüncü gün şafak söktükten sonra yaklaşık yirmi mil uzaklıkta bir dağ belirdi suda! Rüzgâr bizi ona doğru sürüklüyordu. Gemiciler şaşırarak:

"Karaya yakın değiliz! Bu denizde dağ belirmesi de alışılmış bir hâl değil; rüzgâr bizi oraya atarsa mahvoluruz!" dediler.

Herkes yalvarmaya, içinden gelerek dua etmeye başladı; tövbelerini yeniledi. Hak Teâlâ'ya yakardık durduk, onun kutlu elçisini anarak niyazda bulunduk. Yüce Allah onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın! Tacirler yüklü miktarda sadaka vereceklerine dair sözler söylediler, adaklar tuttular. Bunları elimle tek tek bir deftere kaydettiymdim o zaman!

Nice bir zaman sonra rüzgâr dindi, hava sakinleşti. İşte, güneş ufuktan yükselirken bizi korkutan dağ göğe çıkmaya başladı! Onun kütlesi ile deniz arasında epey bir mesafe belirdi, oradan ışık sızdı. Hayretten donakaldık! Denizcileri seyrettim; hepsi ağlıyor, birbirleriyle vedalaşıyorlardı. Sordum;

"Size ne oluyor?" diye. Cevap verdiler:

"Bize dağ gibi gözüken, aslında Rohh'tur. Bizi gördüyse mahvolduk!"

Aramızda on milden az bir mesafe vardı. Sonra Hak Teâlâ bize elverişli bir rüzgâr gönderdi de bu rotadan çevirebildik yüzümüzü! Bir daha onu görmedik, aslı astarı neydi hiç bilmedik.

Bu olaydan iki ay sonra Câva'ya vardık, Sumatra'da mola verdik.¹ Hükümdar Melik Zâhir henüz savaştan dönmüştü. Beraberinde getirdiği yığınla esir arasından iki cariyeye iki köle armağan etti

bana. Âdeti gereği beni konuk etti. Kendi oğluyla kardeşinin kızını evlendiriyordu, düğün yemeğinde bulundum.

Melik Zâhir'in Oğluna Gelin Verilmesi

Cilve günü ben de oradaydım. Onları seyrettim; büyük salonun ortasına ipek örtü giydirdikleri muhteşem bir koltuk koydular. Köşkün iç kısmından buraya dek yürüyerek gelen gelinin yüzü açıktı. Beraberinde hükümdar, ümerâ ve vüzerâ hatunlarından kırk kadarı yürüyor, onun kuyruğunu tutuyorlardı. [=Cilve günü: Gelinin, damada doğduğu gün demektir.]

Bu kadınların yüzleri açıktı; soylu yahut avam, kadın yahut erkek orada bulunan herkes tarafından seyredilmekteydiler. Yüz açmak buralı kadınların her zamanki hâli değildir, sadece kız everme gününde böyle yaparlar. Gelin, önünde kadın-erkek karışık çalıp oynayan eğlence grubuyla büyük koltuğa çıktı. Sonra başında tacı, altında tahtı, süslü bir fil sırtında damat geldi. Oturduğu üstü kubbeli taht, bir bûcayı andırıyordu [=Bûca: üstü kapalı özel bir tahtirevan türüdür]. Beyzâde ve asilzâdelerden oluşan yaklaşık yüz kişilik bir grup damatın sağında ve solunda yerlerini almışlardı. Bu grubun hepsi beyaz giyiniyordu. Altlarında gösterişli aygırlar, başlarında simli parlak serpuşlar! Hepsi güveyin yaşıtıydı ve hiçbiri sakallı değildi.

Damat teşrif ettiği anda milletin üstüne dinar ve dirhem saçıldı. Hükümdar kendisi için yapılmış bir seyir koltuğundan bakıyordu insanlara. Şehzâde filden inerek babasının ayağını öptü ve gelinin yanına, büyük koltuğa çıktı. Gelin damada doğru kalktı, elini öptü; damat kızın yanı başına çöktü. Hatunlar gelinin ötesinde berisinde yelpaze sallarken diğerleri fevfel ve tenbûl servisi yaptılar. Damat hemen fevfele uzandı, birazcık alıp eşinin ağzına götürdü; gelin de iki eliyle damatın ağzına fevfel sundu.

Sonra bir tenbûl yaprağını ağzında tutan güvey, aynen bu şekilde kızın ağzına verdi. Bu tören herkesin gözü önünde cereyan ediyordu. Sonra kız yaptı delikanlının yaptığı. Nihayet kızın üzerine bir perde örtüldü. Gelinle güvey büyük koltuk üzerinde oturur hâlde havaya kaldırıldılar, köşkün içine taşındılar. Herkes yemek yedi ve dağıldı.

Ertesi gün ahali toplandı, hükümdar tekrar oğlunu veliaht yaptığını duyurdu, insanlar ona bağlılık sözü verdiler. Hükümdar, herkese bol bol giysi ve altın dağıttı.

Bu adada iki ay kaldıktan sonra bir cunka bindim. Hükümdar bana epey öd, kâfûr, karanfil ve sandal hediye etti, yol için azık verdi.

Oradan çıktım, kırk gün sonra Kavlem'e vardım, Müslümanların kadısı Kazvî'nin konuğu oldum. Aylardan Ramazan'dı. Bayramı Kavlem Câmii'nde kıldım.² Oralıların âdeti, geceleyin câmie gelip sabah namazına kadar Allah'ı anmaktır. Sabah namazından sonra yine zikre başlarlar; bayram namazı vaktine dek devam ederler. Bayram namazını kılar, hutbeden sonra dağılırlar.

Kavlem'den Kalikût'a geçtim, orada birkaç gün kaldım. Dihlî'ye dönmeyi arzuladıysam da çekindim,³ gidemedim! Ve denize bindim; yirmisekiz gece sonra yediyüzkırksekiz senesinin Muharrem ayında Zafâr'a vardım.⁴ Orada Hatip İsa b. Ta'ta'nın evine konuk oldum.

Zafâr Hükümdarı

Bu gelişimde karşımda hükümdar olarak Melik Nâsır'ı⁵ buldum. Bu adam, önceki gelişimde hükümdar olan Melik Muğîs'in oğluydu. Yeni hükümdarın naibi ise, Türk kökenli emîr-i candâr [=özel muhafızların başı] Seyfeddîn Ömer idi. Melik Nâsır beni konuk etti, güzelce ağırladı.

Sonra denize açıldım, Maskıt'a vardım. Burası küçük bir şehirdir; kulbulmâs diye bilinen balık çoktur burada.

Sonra yoluma devam ettim, Kurayyat limanına ulaştım. Oradan Şebbe'ye daha sonra da Kelbe limanına vardım. Bu sözcük, köpek anlamına gelen kelb sözcüğünün dişilik takısı almış hâlidir. Böylece Kalhât'a vardık; daha önce buradan bahsedildi. Bu şehirlerin tümü Hürmüz'e bağlıdır. Yolculuğumuza devam ettik; Hürmüz'e geçerek orada üç gün kaldık. Sonra karayoluyla Kevristan [=Kûristan], Lâr ve Huncbâl'a [=Hunçupal] vardık. Oradan Kârzi'ye geçerek üç gün mola verdik.

Seyahatimize devam ederek, Cemekân, Meymen ve Bessâ'ya eriştik. Sonra Şiraz'a vardık. Buranın hükümdarı olan Ebû İshâk⁶ tahttaydı ama biz vardığımızda şehirde değildi. Şiraz'da üstadımız, şeyhimiz, erdemli insan, büyük bilgin, kadılar kadısı Mecdüddîn ile görüştüm; gözleri görmüyordu. Hak Teâlâ ona [şifa] versin, onu çevresine faydalı kılsın.

Yolumuza revan olduk, daha önce anlattığımız Mâyin, Yezdühâs, Kelîl, Köşk-i Zer, Isbahân, Tüster, Huveyzâ ve Basra'ya vardık. Basra'da mübarek kabirleri, yücelerin mezarlarını ziyaret ettim; yani şunlardan bahsediyorum; Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Halîme Sa'diye, Ebûbekre, Enes b. Mâlik, Hasan Basrî, Sâbit Bunânî, Muhammed b. Sîrîn, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Vâsi, Habîb Acemî, Süheyl b. Abdullah Tüsterî. Hak Teâlâ hepsinden razı olsun.

Sonra Basra'dan çıkıp Meşhed'e vardık; Hz. Ali'nin ziyaretgâhına uğradık. –Allah ondan razı olsun– Oradan Kûfe'ye geçerek şehrin mübarek mescidini ziyaret ettik. Böylece Sahibuzzaman meşhedinin bulunduğu Hille şehrine vardık. Orada kaldığımız birkaç gün içinde şunlar oldu:

Şehrin yönetimini eline alan bir emir, halka Sâhibüzzemân Mescidi'ne yönelip orada uzun süre beklemelerini yasakladı. Ayrıca onların her gece emirden bir hayvan almaları geleneğini de kaldırdı. Ansızın bir hastalığa yakalanan bu emir çok geçmeden vefat etti! Olay Râfîzîlerin ortalığı karıştırma eğilimini artırdı, onların ekmeğine yağ sürdü! Şöyle diyorlardı:

"Hayvan vermediği için hastalandı!"

Böylece bir daha da engellenmedi bu âdet, eskiye devam edildi.

Sonra Sarsar'a geçtik; nihayet Bağdat şehrine ulaştık, yediyüzkırksekiz senesinin Şevval ayında.⁷ Orada görüştüğüm bir Mağripli, Tarîf hâdisesini ve Hıristiyanların Hadrâ'yı işgal edişini anlattı bana. Allah Müslümanların bu acısını dindirsin, yarasını sarsın!

Irak Hükümdarı

Yediyüzkırksekiz yılında Bağdat'a geldiğimde Irak hükümdarı merhum Ebû Saîd'in halazâdesi Şeyh

Hasan tahttaydı.⁸ Sultan Ebû Saîd vefat edince Şeyh Hasan Irak'ı egemenliği altına almış, ölen hükümdarın hatunu Dilşâd'ı da kendine eş yapmıştı. Dilşâd, Emir Cûbân'ın [=Çoban'ın] oğlu Dımaşk Hoca'nın kızıdır. Zaten Sultan Ebû Saîd de daha önce Şeyh Hasan'ın hanımını almıştı.

Bağdat'a geldiğimizde Şeyh Hasan, Lûr bölgesinin sahibi Atabek Afrâsiyâb'a karşı savaşa gitmişti, şehirde değildi.

Bağdat'dan çıkıp, Anbâr, Hît ve Hadîse'ye uğradıktan sonra Âne'ye vardım. Buralar, dünyanın en ucuz ve güzel yerlerindedir. Bu şehirler arasında yol işlektir, evlerle doludur; güzergâh boyunca insan kendini çarşıda sanır. Çin ırmağı kıyısında uzanan şehirlerin bir benzerini görmediğimizi, sadece bu yörenin Çin'e benzediğini daha önce de söylemiştik.

Sonra Rahba şehrine vardım. Buranın kurucusunun Mâlik b. Tavk olduğu söylenir. Rahba, Irak bölgesinin en güzel şehridir, Şam [=Suriye] bölgesine de sınırdır. Oradan çıktık, gayet şirin bir yerleşim mıntıkası olan Sahna'ya ulaştık. Ahalinin büyük bir kısmı Hıristiyan gâvurudur burada. Suları çok sıcak olduğu için Sahna adını almış. Bu şehirde kadın ve erkekler için ayrı hamamlar vardır. Halk kullanacağı suyu geceleyin çekiyor, damlara koyuyor, bir güzel soğusun diye!

Sonra cinlerin, Allah'ın Peygamberi Süleyman için inşa ettiği Tedmur şehrine vardık. Şair Nâbîga şöyle der:

"Tedmur'u kuruyorlar berrak taşla ve sütunlarla!"

Oradan ayrıldık, Şam bölgesinin Dımaşk'ına ulaştık.

Tam yirmi yıl önce bu şehirden ayrılmış, karnı burnunda bir eşimi bırakmışım. Hindistan'dayken duydum ki bu eşimden bir erkek çocuk doğmuş. Hemen kayınpederime kırk dinar Hint altını göndermişim. Kayınpederim, Mağrip'in Miknâse ahalisindendi.

İşte bu kez Dımaşk'a ulaşır ulaşmaz heyecanla oğlumu sordum. Mescide vardığımda hoş bir sürpriz oldu, Malikîlerin imamı ve temsilcisi olan Nûreddîn Sahâvî'ye rastladım, selâm verdim. Adam beni tanımadı! Kendimi tanıttım, hemen yavrumu sordum;

"12 yıl önce göçtü dünyadan!" dedi. Sözlerine devam ederek, Tancalı bir fıkıh bilginin Zâhiriye Medresesi'nde kaldığını haber verdi. Alelacele yavrumdan, ailemden bir şeyler duyayım diye Tancalının yanına koştum. Karşımda iyice ihtiyarlamış, çökmüş bir adam buldum; selâm verdim ve nesebimi tanıttım. Babamın 15 yıl önce öldüğünü, anamınsa henüz hayatta olduğunu söyledi.

O yılın geri kalan kısmını Dımaşk'ta geçirdim.⁹ Müthiş bir kıtlık vardı. 7 okiyelik ekmek 1 gümüş dirheme çıktı! Dımaşklıların okıyesi, 4 Mağrip okıyesi eder. [1 okıye, okkanın altıda biri kadardır. 1 okka ise 1278 gr'dır; eski bir ölçü olan ratlın yarısıdır.] O sıralarda Malikî başkadısı Cemaleddîn Mislâtî idi. Bu adam, Konyalı Şeyh Alaeddîn'in yakın çevresinden olup onunla beraber Dımaşk'a gelmiş, tanınmış ve kadılık makamına getirilmişti. O sıralarda Şâfiîlerin başkadısı Takıyyuddîn b. Sübkî idi. Dımaşk'ı yöneten vali ise Melikülümerâ [=beyler beyi] Argûn Şâh'dı.

Harâfîş Grubuyla İlgili Bir Olay

O günlerde Dımaşk'ın ileri gelenlerinden biri vefat etti. Bu adam tüm servetinin yoksullara dağıtılmasını vasiyet etmişti. Vasiyeti yerine getirme işini üstlenen adam bol bol ekmeğin satın alıyor, her gün ikindiden sonra muhtaçlara dağıtıyordu. Bir gece sabırsız yoksullar akın akın yığıldılar, adamın dağıttığı ekmeği zorla kaptılar; işi büyüterek fırıncıların ekmeğine de el attılar! Olay, Emir Argûn Şâh'ın zebânilerini harekete geçirdi! Zabıta memurları o gün karşılarında bir yoksul görünce;

"Hadi gel ekmeğini al!" diyorlardı. Böylece kalabalık bir yoksul ve işsiz grubu toplandı, o gece tümü hapse atıldı.

Ertesi gün atına binerek onların yanına gelen Argûn Şâh, hepsini kale bedeninin dibine topladı, el ve ayaklarının koparılmasını emretti! Oysa oradakilerin çoğu suçsuzdu! Argûn Şâh Harâfîş tayfasını¹⁰ apar topar Dımaşk'tan sürdü. Bu grup, Humus, Hama ve Halep şehirlerine dağılmıştır. Bana anlatılanlara göre bu emir, o olaydan sonra çok yaşamamış. Öldürmüşler adamı!

Dımaşk'tan çıktım, Humus, Hama, Maarra, Sermîn ve Halep'e uğradım. O sıralarda Halep emiri, Hacı [U]ruğtay adında biriydi.¹¹

Garip Sözler Söyleyen Antep'li Dervişin Hikâyesi

O günlerde şöyle bir olay meydana geldi: Aynât [=Antep] şehri civarındaki bir dağda Şeyhülmeşâyih diye bilinen bir derviş oturmaktaydı. Halk devamlı onun ziyaretine gider, bereketinden istifade ederdi. Dervişin yanından hiç ayrılmayan bir de mürîdi vardı.

Yalnız, kadınsız ve münzevi bir hayat süren adam bir konuşmasında şöyle demiş:

"Peygamber –Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın– kadınlara hiç dayanamazdı. Bense onlara karşı kendimi engelleyebiliyorum!"

Bazıları dervişin aleyhinde tanıklık etmişler; bu sözleri söylediği kadı nezdinde de kesinleşince durum melikülümerâyâ arzedildi. Böylece derviş ile onun sözünü destekleyen mürîdi huzura çıkarıldı. Dört kadı her ikisinin katline fetva verdiler ve infaz gerçekleştirildi. Bu kadılar şöyle: Malikîlere bakan Şihâbeddîn, Hanefilere bakan Nâsıreddîn İbnü'l-Adîm, Şâfiîlere bakan Takıyyuddîn Sâiğ ve Hanbelîlere bakan İzzeddîn Dımaşkî'dir.

[Veba]

Yediyüzkırkdokuz yılının Rebûlevvel başlarında Halep'te bulunduğumuz sırada duyduk ki veba Gazze'yi sarmış; bir günde bini aşkın can telef oluyormuş.¹² Ben Humus'a gittim, vebanın oraya da damgasını vurduğuna tanık oldum. Daha şehre girdiğim gün üçyüz civarında insan can vermişti. Sonra Dımaşk'a döndüm, Perşembe günü şehre vardım. Ahali üç gün oruç tutmuş, Cuma günü Akdâm Mescidine çıkmıştı; birinci ciltte anlattığımız gibi. Nihayet Allah vebayı hafifletti onlara. O gün vebadan ölenlerin sayısı ikibindört yüz civarındaydı.

Sonra Aclûn'a geçtim. Oradan Beyt-i Makdis'e vardım. Veba buradan da geçmişti. Orada Mısır başkadısı İzzeddîn'in amca oğlu İzzeddîn b. Cemâa ile görüştüm.¹³ Bu adam Beyt-i Makdis'in hatibiydi. Kendisi erdem sahibi, asil ve cömert insanlardandır. Hatiplik görevinden ayda bin dirhem

maaş alır.

Hatip İzzeddîn'in Verdiği Sözle İlgili Hikâye

İzzeddîn bir gün davet düzenledi, diğerleriyle beraber beni de çağırdı. Sebebini sorduğumda; "veba salgınından kurtulur ve bir günü cenaze namazı kılmaksızın geçirirse ziyafet çekeceğine" dair adak adadığını söyledi. Sonra şöyle tamamladı sözlerini:

"Dün kimsenin cenaze namazını kılmadım. Ölen olmadı. Bu yüzden söz verdiğim gibi ziyafet düzenledim!"

Kuds'te [=Kudüs'te] daha önce tanıştığım şeyh ve üstadların çoğu bu dünyadan göçmüştü. Allah hepsini engin rahmeti ve sevgisiyle kuşatsın! Çok azı kalmıştı geriye, İmam Kîkeldioğlu Salâhaddîn Alâî ve Mescid-i Aksâ Tekkesi'nin şeyhi erdemli insan Şerefüddîn Huşşî gibi. İmam Salâhaddîn hadîste uzman bir bilgindi. Burada Şeyh Süleyman Şîrâzî ile görüştüm. Beni ağırladı. Şam ve Mısır bölgesinde Şeyh Süleyman dışında Hz. Âdem'in ayağını ziyaret eden başka birine rastlamadım.

[Gazze ve Dimyat'a Doğru]

Sonra Kuds'ten çıktım, hadîs bilgini vâiz Şerefüddîn Süleyman Milyânî ile Kuds'teki Mağriplilerin üstadı büyük sufî Talhatü'l-Abdülvâdî bana eşlik ettiler. Beraberce Halîl şehrine vardık. Allah'ın selâmı İbrahim Halil Peygamber'in üzerine olsun; onun ve yanındaki diğer peygamberlerin kabirlerini ziyaret ettik.

Sonra Gazze'ye geçtik, vebadan can verenler öyle çoktu ki şehri ıssız ve bomboş bulduk! Şehir kadısının söylediğine göre orada udûl [=herkesin güvendiği özel jüri] üyelerinin sayısı daha önce seksenmiş. Dörtte biri kalmış geriye. Bir günde ölenlerin sayısı binikiyüze varıyormuş. Sonra yola koyulduk, Dimyat'a vardık. Burada ömrünü oruçla geçiren Kutbeddîn Nakşüvânî ile görüştüm. Bu adam Dimyat'tan çıkışta bana eşlik etti; Fâreskûr, Semennûd ve Ebûsîr yöresine kadar beraber yolculuk yaptık. Ebûsîr'da bir Mısırlının tekkesine konuk olduk.

Garip Bir Ölüm Hikâyesi

O tekkede kaldığımız sıralarda bir derviş bize yanaştı selâm verdi. Ona yemek sunduk;

"Ben sadece sizi ziyaret için geldim!" diyerek teklifimizi kabul etmedi. Rükû ve secde ile gecesini ihya etti. Sabah namazını kıldık, zikre daldık. O sırada derviş tekkenin bir köşesini tutmuştu. Şeyh efendi yemek getirip dervişi çağırdıysa da sesi sedası çıkmadı. Yanına vardığında ruhunu çoktan teslim ettiğini gördü!

Dervişin namazını kıldık, naaşını toprağa gömdük. Allah'ın engin rahmeti her yandan kuşatsın onu!

Sonra yola düştüm, Mahalle-i Kebîre, Nehrâriye, Abyâr, Demenhûr ve İskenderiye'ye uğradım. İskenderiye'de veba bir günde binseksen kişiyi alıp götürdükten sonra yavaşlamıştı. Sonra Kahire'ye doğru yola koyuldum. Duyduğuma göre burada veba hâkimken ölenlerin sayısı bir günde yirmibirbine dayanıyormuş! Daha önce orada tanış olduğum tüm üstadlar ve şeyhler mevtaydı şimdi! Hak Teâlâ

onları engin rahmeti ve sevgisiyle kuşatsın.

Kahire Sultanı

O tarihte Mısır hükümdarı, Melik Nâsır Hasan'dı. Bu adamın babası Melik Nâsır Muhammed, dedesi ise Melik Mansûr Kalâvûn'dur. Melik Nâsır Hasan bir süre sonra tahttan indirilince yerine kardeşi Melik Sâlih geçti.

Kahire'ye geldiğim ilk günlerde başkadı İzzeddîn b. Bedreddîn b. Cemâa büyük bir kabileyle Mekke'ye gitmeye hazırlanıyordu. Bu kabile Recep ayında yola çıkacağı için Recebî diye adlandırılır. Duydum ki veba Akabet-i Eyle denilen yere kadar onları kasıp kavurmuş ama orada tamamen durmuş.

[Hacca Gidiş, Tekrar Kahire'ye Dönüş ve Tunus Badiresi]

Kahire'den çıktım, daha önce anlattığım Saîd bölgesine vardım, oradan Ayzâb'a geçtim. Buradan gemiye bindim, Cidde'ye ulaştım. Sonra Cidde'den çıkıp Mekke'ye geldim. Hak Teâlâ Mekke'yi yüceltsin, kutlu etsin.

Yediyüzkırkdokuz Şaban ayının yirmiikisinde¹⁴ Mekke'ye girdiğimde Halil diye bilinen Malikî imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman'ın evine konuk oldum. Bu adam iyi yürekli, veli karakterli bir insandır. Ramazan orucunu Mekke'de tuttum. Her gün Şâfiî mezhebine uyarak umre yaptım. Daha önce tanıştığım Mekke şeyhlerinden Şihâbeddîn Hanefî, Şihâbeddîn Taberî, Ebû Muhammed Yâfiî, Necmeddîn Isfahânî ve Harrazî ile görüştim. O sene haccımı yapıp Şam kervanıyla peygamber şehri güzel Medine'ye doğru yola koyuldum.

Efendimizin mübarek kabrini ziyaret ettim. Allah oranın bereketini artırsın. Güzelim mescitte namaz kıldım; Allah orayı apak etsin, daima yüceltsin. Bakî Mezarlığı'ndaki Peygamber dostlarının kabirlerini ziyaret ettim; Allah hepsinden razı olsun. Orada şeyhlerden Ebû Muhammed b. Ferhûn'la görüştim.

Ulu şehir Medine'den çıkarak daha önce hepsinden tek tek bahsettiğimiz Ulâ, Tebûk, Beyt-i Makdis, Halîl ve Menâzilu'r-reml üzerinden Kahire'ye geçtik. Burada haber aldık ki müminlerin emiri, dinin destekçisi, âlemlerin sahibine güvenen efendimiz Ebû Inan Allah'ın yardımıyla Merînî Devleti'ndeki dağınıklığı düzeltilmiş,¹⁵ Hakk'ın bereketiyle Mağrip ülkesini düştüğü hastalıktan kurtarmış, asillere ve avama hediyeler yağdırmış ve tüm halk derya gibi nimete gömülmüş! Nice can onun kapısında eğilmek ve üzengisinden öpmek hasretiyle yanarmış.

İşte bu haberi alır almaz onun ulu huzuruna çıkma niyeti doğdu bende. Zaten, geçmişi hatırlamaktan, aile ve yakın dostların özlemiyle inlemekten ve yurdum için beslediğim önü alınmaz sevgiden ötürü içimde bir ukde vardı, beni boğan...

Benim vatanım, tüm ülkelerden üstündür benim gözümde!

*"Tenimin toprağa ilk değdiği dâr,
Orada asıldı bana muskalar!"*

Yediyüzelli yılının Safer ayında¹⁶ bir Tunuslunun kurkûra tipi küçük gemisine atlayarak Cerbe'ye kadar seyahat ettim; oradan gemi Tunus'a doğru yoluna devam etti ve düşman baskınına uğradı! Sonra başka bir küçük tekneyle Kabis'e yöneldim, Kabis ve Cerbe emirleri olan Ebû Mervân ile Ebû Abbâs'ın misafiri oldum. Bu iki kardeş, Mekki'nin oğullarıdır. Allah elçisinin doğum gününü bunların yanında kutladım. Hak Teâlâ onu yüceltsin, esen kılsın.

Sonra yine bir gemiye binerek Safakus ve Büliyâna'ya, oradan da karayoluyla bedevîler eşliğinde Tunus'a ulaştım. Yolculuk bir hayli zor geçti. O sıralarda Tunus şehri bedevîler tarafından kuşatılmıştı.

Tunus Hükümdarı

Tunus, efendimizin yönetimindeydi.

O, Müslümanların emiri, dinin yardımcısı, tüm âlemleri yaradan Allah'ın savaşçısı, öncülerin öncüsü, ulu hükümdarların birincisi, aslanların aslanı, cömertlerin cömerdi, hep Hakk'a dönen, ona ibadet eden, sadece ondan çekinen Ebu'l-Hasan'dır.

Onun babası, Müslümanların emiri, tüm âlemleri yaradan Allah uğrunda savaş eden efendimiz Ebû Saîd'dir. İslâm dininin dostu ve yardımcısıdır o. Onun cömertliği hakkında çeşitli örnekler getirilmiş, erdemi ve üstünlüğüne ilişkin haberler nice ülkelere yayılmıştır. O, menkıbelerin, övgülerin, yüceliklerin ve güzel ünün sahibi; adaletten anlar, faziletperver hükümdar!

Onun babası da Müslümanların emiri, dinin yardımcısı, âlemleri yaradıp gözeten Yüce Allah'ın savaşçısı efendimiz Ebû Yusuf b. Abdülhak'tır. O, kâfirleri mahveden, işlerini bitiren, cihadın meyvelerini devşiren, halka yeni bir gazâ ruhu aşıl原因an imanın kalesidir. Merhameti ve sevgisi ile kâinatı ayakta tutan Allah uğrunda savaşan, ona eğilen, ona secde eden ve sadece ondan çekinendir. O, kendiyle barışık, Rabbiyle barışık bir ulu hükümdardır. Allah hepsinden hoşnut olsun, güç ve devleti onların elinden almasın, kıyamet gününe dek!

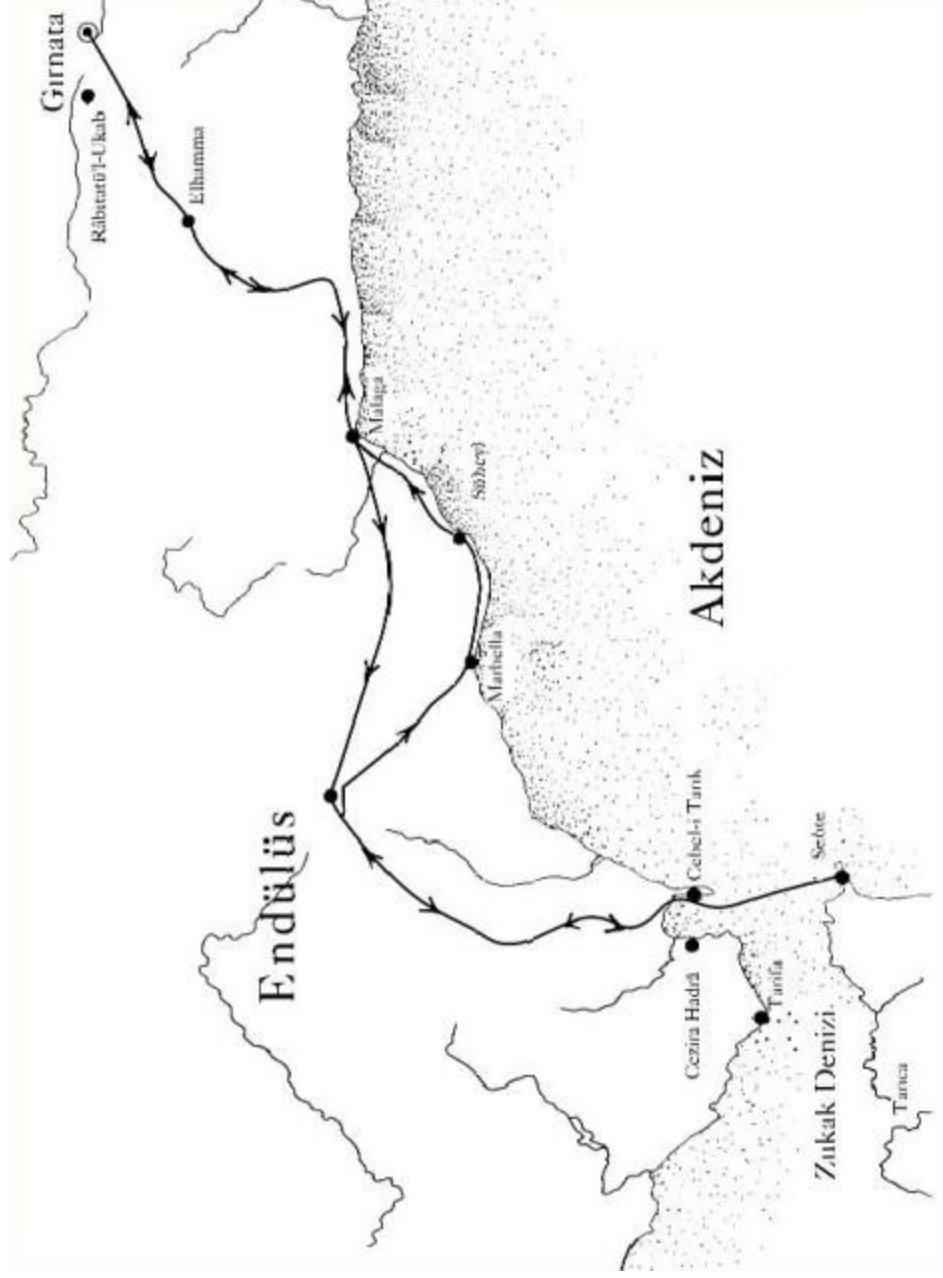
Tunus'a vardığımda, aramızda kan bağı ve hemşehrilik bulunduğu için Hacı Ebu'l-Hasan Nâmisî'ye yöneldim. O da beni evinde ağırladı. Benimle beraber hükümdarın büyük salonuna geldi. Yüce daireye girdim, efendimiz Ebu'l-Hasan'ın elinden öptüm; Allah ondan razı olsun; bana oturmamı emredince oturdum. Mübarek Hicaz'a [Hicaz bölgesine] ve Mısır hükümdarına ilişkin sorular sordu, cevap verdim. Ayrıca İbn Tîferâcîn'le ilgili sorular da yöneltti. Ben de Mağriplilerin ona nasıl davrandığını haber verdim. Onların, İbn Tîferâcîn'i İskenderiye'de öldürmek istediklerini, efendimiz Ebu'l-Hasan'ın öcünü almak amacıyla ona reva gördükleri muameleyi anlattım durdum. Allah, hükümdarımız Ebu'l-Hasan'dan razı olsun!

Huzurunda fıkıh bilginlerinden imam Ebû Abdullah Satti, İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Sabbağ, Tunus halkından şehir kadısı Ebû Ali Ömer b. Abdürrefî' ve Ebû Abdullah b. Hârûn vardı. Böylece yüce divandan ayrıldım.

İkindiden sonra efendimiz Ebu'l-Hasan beni tekrar çağırdı yanına. Savaşın yapıldığı meydana bakan bir kulede oturuyordu. Yanında büyük üstadlar vardı; Ebû Ömer Osman b. Abdülvâhid Tenâleffî, Ebû Hassûn Zeyyân b. Emdiyûn Alevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Süleyman Askerî, Hacı Ebu'l-Hasan

Nâmisî gibi. Hint hükümdarı ile ilgili sorular sordu. Ben de sorduklarına cevap verdim.

Tunus'ta kaldığım otuzaltı gün boyunca her gün hükümdarın yüce divanına gider gelirdim. O sıralarda bilginlerin en büyüğü ve sonuncusu üstad imam Ebû Abdullah Übüllî ile görüştim; hastaydı, yatağına uzanmıştı. Yolculuğumla ilgili çok şey sordu.

Fas'tan Endülüs'e gidiş ve dönüş.

Kaynak: Tazi.

ELLİYEDİNCİ BÖLÜM

FAS'A DOĞRU AÇILIŞ, HÜKÜMDARIMIN ÜSTÜNLÜKLERİ

Elliyedinci Bölüm Notları

Sonra Tunus'tan çıktım, Katalânîlerle [=Katalonyalılarla] beraber deniz yolculuğu yapıp Serdâniye [=Sardunya] adasına vardık. Hıristiyan adalarından olan Sardâniye'nin büyük kalaslarla çevrili ilginç bir limanı vardır. Kapıya benzer girişi ancak oralıların izni ile açılır. Adada etrafı duvar örülü korunaklı bölgeler bulunuyordu. Onlardan birine girdik. İçinde bir sürü sokak vardı. Allah bizi buradan kurtarırsa iki ay arka arkaya oruç tutacağım diye söz verdim! Çünkü adadan çıkar çıkmaz halkın peşimize düşeceğini, bizi esir etmek niyetinde olduğunu sezdik!¹

Neyse ki sağ salım çıktık buradan. On gün yolculuğun ardından Tenes² şehrine ulaştık. Sonra Mâzûna'ya,³ Müstagânem'e ve Tilimsân'a [=Tilimsan] vardık.

Ben burada yönümü Ubbâd'a çevirdim, Şeyh Ebû Medyen'i⁴ ziyaret ettim. Allah ondan razı olsun, bereketinden nasiplenmek fırsatı versin. Sonra Nedrûma yoluyla oradan ayrıldım, Ahandkan yoluna girdim ve Şeyh İbrahim'in tekkesinde geceledim. Kafilecek oradan ayrılıp Azagneğân'a yaklaştığımızda ansızın iki atlı önderliğinde elli yayanın saldırısına uğradık! Beraberimde Hacı İbn Kuray'ât Tancî ile kardeşi Muhammed vardı; bu adam daha sonra denizde şehit olmuştur. Heriflerle vuruşmaya niyetlendik! Ama sonra bayrak kaldırdık. Bizimle barışa yanaştılar da geri durduk Allah'a şükür! Böylece Tâze [=Taza] şehrine vardım. Annemin vebadan öldüğü haberini orada aldım. Yüce Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Sonra Tâze'den çıkarak yediyüzelli yılının Şaban ayı bitiminde Cuma günü başşehir Fas'a [=Fas] ulaştım. Ulu efendimiz, yüce önder, müminlerin emiri, âlemleri yaratan Allah'a güvenen Ebû İnân'ın huzuruna çıktım. Allah onun yüceliğini devamlı kılsın, düşmanını sürüm sürüm süründürsün! İşte onun heybeti bana Irak hükümdarının heybetini unutturdu, ihsanı Hint hükümdarının ihsanını unutturdu, iyi huyları Yemen hükümdarının iyi huyluluğunu unutturdu, cesareti Türk hükümdarının cesaretini unutturdu, uysallığı Bizans hükümdarının uysallığını unutturdu, dindarlığı Türkistan hükümdarının dindarlığını unutturdu, bilgisi Câva hükümdarının bilgisini unutturdu!

Huzurunda erdemli veziri Ebû Zeyyân b. Vudrâr da bulunuyordu.⁵ Herkesçe bilinen güzel işlerin sahibi, nice menkıbelerin konusu olan bu vezir, Mısır diyarı ile ilgili sorular sordu bana. Çünkü daha önce oraya gitmişti. Sorduklarına cevap verdim. Bu adam, beni efendimizin –Allah Teâlâ desteğini ondan çekmesin– nice ihsanı ile tanıştırdı; öyle çok ki teşekkür etmekten âcizim bunlara! Allah verecektir ona ödülünü!

Hükümdarımın ülkesinin en güzel vatan olduğunu hissettim sağduyumla. Böylece gezi asâmı oraya bıraktım. Çünkü onun ülkesinde meyveler bol ve kolay erişilir yerdedir. Yiyecek ve suya hemen ulaşılır, imkânsız değil bunlar. Bunların hepsine birden sahip ülke öyle az ki! Şair ne güzel demiş:

"Batı'dır dünyanın en güzel yeri,

Bununla ilgili bir delilim var,

Dolunay oradan beklenmektedir,

Batı'nın [=Mağrip ülkesinin] dirhemleri küçük ama faydası çoktur. Oranın fiyatlarını Mısır ve Şam'inkilerle karşılaştırırsan bu hükmün doğruluğu sana da ayân olur, Mağrip ülkesinin üstünlüğü gün gibi ortaya çıkar! Anlatayım:

Mısır ülkesinde koyun etinin 18 okıyesi 1 dirhem nukraya satılır. 1 dirhem nukra 6 Mağrip dirhemi eder. Oysa fiyatlar ateş pahası olduğu zaman bile Mağrip'te 18 okıyelik et 2 dirheme satılır. Bu 2 dirhem de 1 dirhem nukranın üçte biri eder. Katı yağ ise çoğu zaman bulunmaz Mısır'da! Mısır halkının yemekte kullandığı türlü türlü katığa Mağrip'te iltifat edilmez! Çünkü Mısırlıların katığı büyük ölçüde mercimek ve nohuttur. Koca koca kazanlarda susam yağı ile karıştırıp pişirirler bunları! Besillâ denilen bir burçak türünü de zeytinyağı ile pişirirler. Kabağı da süt karıştırıp pişirirler. Semizotunu da böyle pişirirler. Badem dalının gözlerini [=sürgün verdiği yumuşak noktaları] pişirip üstüne süt dökerler. Kulkas bitkisinin yemeğini yaparlar. Bunların tümü kolayca bulunur Mağrip'te. Ama Yüce Allah, et, yağ, tereyağı, bal ve diğer şeylerin bolluğundan ötürü Mağriplileri muhtaç etmedi deminki garip şeylere! Sebzeyle gelince, Mısır'da azın azıdır bu ve meyvenin çoğu da Şam'dan ithal edilir oraya! Üzüm ise fiyatlar düşünce Mısır'a özgü ratlla 3 ratlı 1 dirhem nukraya satılır. Mısırlıların ratlı, 12 okıye eder.

Şam diyarında [=Suriye bölgesinde] meyve bol ama Mağrip ülkesindeki kadar ucuz değildir. Şamlıların ratlıyla 1 ratlı üzüm, 1 dirhem nukraya satılır. Onların ratlı, Mağrip ratlının 3 katıdır. Fiyatlar düşünce 2 ratlı üzüm 1 dirhem nukraya satılır. 10 okıye erik 1 dirhem nukraya satılır. Nar ve ayvanın tanesi 8 fülüse satılır. 8 fülüs bir Mağrip dirhemi eder.

Sebzeyle gelince, orada 1 dirhem nukraya alınan yeşillik bizim memleketin küçük dirhemiyle alınandan daha azdır. Onlara özgü ratlla 1 ratlı et, 2,5 dirhem nukraya satılır. Bunları dikkatli düşünürsen Mağrip ülkesinin diğerlerinden daha ucuz, daha ve daha bayındır olduğunu anlarsın!

Hak Teâlâ müminlerin emiri efendimiz önderliğindeki Mağrip ülkesini yükselttikçe yükseltti, üstünlüğüne üstünlük kattı. Efendimiz bu ülkeyi huzura sokmuş, hiçbir köşesini adalet güneşinden yoksun etmemiş, şehirlisine ve köylüsüne yağmur gibi ihsan yağdırmış, taşını toprağını bozgunculardan temizlemiş, dünya ve dinin îcaplarını yerine getirmiş, şeriat kurallarına uymuştur. Şimdi onun adaletine, sabrına, cesaretine, zamanını ilimle geçirişine, fıkıh bilirliliğine, kesintisiz hayır dağıtan kurumlarına ve zulmü ortadan kaldırışına ilişkin kendi gözlerimle gördüğüm şeyleri anlatayım.

Allah Yardımcısı Olsun; Efendimizin Güzel Davranışlarından Birkaçı

Adaleti, yazıya ve dile dökülenden daha yaygındır.

Yönettiği halk arasında şikâyeti bulunanları dinlemek için divan kurması, Cuma gününü yoksullara tahsis etmesi; o gün kadınla erkek arasında ayırım yaparak –zayıf olmaları sebebiyle– kadınlara öncelik tanınması onun adaletine dair birkaç örnektir.

Kadınlara şikâyet hikâyelerini [=dilekçelerini] Cuma namazından sonra ikindiye kadar okuyup dururlar. Sırası gelen kadın kendi adıyla çağrılır, yüce huzurda dikilir; aracısız bir şekilde

hükümdarla konuşur. Kadıncağızın hakkı yenmişse derhal verilir hakkı. Kendisine bir şeyler ihsan edilmesini istiyorsa yıldırım hızıyla armağan yağdırılır, işi görülür.

İkinci namazı kılındıktan sonra erkeklerin şikâyet hikâyeleri okunur. Onlara da aynı işlem yapılır. Bu arada fıkıh bilginleri ve kadılar şikâyet divanında hazır bulunmaktadırlar. Şer'î hükümlerle ilgili konular onlara arz edilir. Bu işi, böyle mükemmel bir düzen içinde yürüten ve adalette de aynı duyarlılığı gösteren başka hükümdar görmedim ben! Eh, Hint hükümdarı bir emirine halkın dilekçelerini alıp özetini çıkararak huzura takdim etme görevi vermişse de dilekçenin asıl sahibi hükümdar karşısına çıkmamaktadır.

Sabrına, merhametine ve esnekliğine gelince; bununla ilgili enteresan hâdiselere tanık oldum; Allah desteğini ondan çekmesin, isyan bayrağını çekerek ordusuna karşı savaşıma cüretinde bulunmuş nicelerini affetti, ağır suçluları bağışladı. Öyle suçlular ki ancak Rabbine güvenen ve "İnsanları bağışlayanlar.." ⁶ âyetinin anlamını ilm-i yakîn ile bilen kişi onları affedebilir!

İbn Cüzeyy der ki:

Allah onu hep desteklesin, efendimizin merhameti ve yufka yürekliliği ile ilgili benim tanıklık edeceğim en güzel gerçektir; yediyüzeğiz yılının sonlarında ulu kapısına geldiğimden bu yana – yediyüz elliyedi yılının başlarına dek– sırf o buyurduğu için katledilen hiç kimseyi görmedim! Ancak Yüce Allah'ın bir hadd'inden ötürü [=nassça cezası belirtilmiş bir suçun işlenmesinden ötürü] şariat tarafından kısas yoluyla, bir de savaş yoluyla öldürülenler başka. İşte memleketin büyüklüğüne, şehirlerin genişliğine, etnik ve dinî grupların onca farklılığına rağmen böyledir sultanımız! Böyle bir şey, ne geçmiş asırlarda ne uzak ülkelerde işitildi.

İbn Battûta devam ediyor:

Cesaretine gelince; nice büyük meydanda gösterdiği kararlılık ve atılganlık herkesçe bilinmektedir. Meselâ Abdülvâdîoğulları ve diğerleriyle çarpıştığı gün. Ben bunun haberini Sudan [siyahlar] ülkesindeyken almıştım. Oranın hükümdarı savaştan haberdar olunca:

"Hah! Böyle savaşmalı işte! Yoksa hiç yanaşmamalı!" dedi.

İbn Cüzeyy der ki:

Eski hükümdarlar aslan öldürmek ve düşmanı yenilgiye uğratmakla övünüp dururlardı. Allah ondan desteğini çekmesin; efendimiz için aslan öldürmek, aslanın koyunu parçalamasından daha kolaydır! Selâ tarafında insanların yaşadığı bayındır araziden olan Neccarîn vadisinde askerlere bir aslan hücum edince, kahramanlar hemen kenara kaymış, nice yiğit süvari ve piyade çil yavrusu gibi canavarın önünden kaçmıştı da –Allah desteğini çekmesin– efendimiz gözünü kırpmadan, endişeye düşmeden ileri atılarak iki gözünün ortasından, alınının çatından vurmuştu hayvanı! Bu kargı darbesiyle azgın hayvan ön ayakları ve çenesi üzre yere kapaklanmıştı.

Düşmanlarını hezimete uğratmasına gelince; hükümdar taifesi bakımından bu iş ordunun kararlılığı, cengâverlerin atılganlığı ile ilgilidir. Hükümdarın payına düşen ise direngenlik ve askeri savaşa kışkırtabilirliktir. Allah desteğini çekmesin; efendimiz herkesin kaçtığını bildikten, beraberinde

çarpışan hiç kimsenin kalmadığını kesinkes anladıktan sonra dahi kendi aziz canıyla baş başa iken atılmıştı hasmının üstüne! İşte o zaman yüreği korku ile dolan düşman, çil yavrusu gibi dağılmıştı hünkârımızın önünde.

Bir ulu kumandanın önünde nice kavmin kaçıışı hakikaten acayıptir! Allah vergisidir bu, dilediğine verir. Allah'ı hakkıyla bilip yasalarını çiğnemekten korkanlar asıl hedefe erişir.

Bu güzel işlerin tümü, –makamı hep yüce olsun– padişahımızın Allah'a duyduğu sarsılmaz güven ve teslimiyetinin meyvesidir; bunlar Allah'ın ihsanıdır; başka şey değil!⁷

İbn Battûta devam ediyor.

Bilgiye gelince; Yüce Allah onun yardımcısı olsun, her gün sabah namazından sonra ilim meclisleri düzenleyerek en büyük fıkıh bilginlerini, en seçkin talebeleri muhteşem sarayının mescidinde toplar. Huzurunda Ulu Kitap *Kur'an*'ın yorumu, Peygamberimiz Muhammed Mustafâ'nın hadîsi, –Allah onu bereketiyle kuşatsın ve esen kılsın– İmam Mâlik'in mezhebine uygun fıkıh eserleri ve tasavvuf kitapları okunur. Bu ilimlerin tümünde ilerlemiş, keskin zekâsıyla zor problemlerini çözmüş, inceliklerini ezbere anlatır olmuştur.

Allah'ın dosdoğru yola ilettiği imamların ve gerçekten yetkin halifelerin hâli böyledir işte!

Dünyada bu denli ilme önem veren başka hükümdar görmedim! Evet, ben Hint hükümdarının huzurunda sabah namazından sonra özellikle aklî ilimlerin öğretildiğine, Câva hükümdarının huzurunda Cuma namazından sonra Şâfiî mezhebi üzerine furû fıkıh okunduğuna tanık olmuştum. Efendimizin tüm namazları cemaatle kıldığını, Ramazan orucu tutmaya özen gösterdiğini görünceye kadar Türkistan hükümdarının yatsı ve sabah namazlarını hep cemaatle kılışına hayran olurdum.

"Allah, dilediğine özgü kılar rahmetini!"⁸

İbn Cüzeyy der ki:

Bir bilgin gecesini gündüzüne katarak ilim peşinde koşsa –Allah'ın desteğinden mahrum olmasın– efendimizin çeşitli ilimlerde vardığı noktaların en alta olanına bile erişemez! O ayrıca milletin derdiyle dertlenmekte, uzak bölgelerin yönetimiyle uğraşmakta, başka hükümdarların asla anlayamayacağı bir şekilde memleket işiyle yakından ilgilenmekte, zulme uğrayanların şikâyetlerini kendisi dinlemektedir. Bütün bunlara rağmen yüce divanında hangi ilimle ilgili olursa olsun bir mesele tartışılrsa düğümü çözer, incelikleri bulur, derunda gizlenmiş yönleri açığa çıkarır, meclistekilere o meselenin halledilemeyen noktalarını gösterir ve anlatır.

Sonra şunu da belirtmeliyiz ki, efendimiz arınmakla ilgili yüce bilgiye [=tasavvuf ilmine] sahip yüceler topluluğunun söz ve işaretlerini anlamış, onların ahlâkına bürünmüştür. Bunun berlirtileri; ulu bir makamda olmasına rağmen gösterdiği alçakgönüllülük, halkına karşı şefkatli davranışı ve tüm siyasetini rıfk [=esneklik, yumuşaklık ve denge] ile yürütmesidir.

Edebiyatta da nasibi vardır; Allah onun ruhuna yüksek bir edebî zevk vermiştir. Tam hedefi vuran kıymetli sözler söylemiştir. Günahkârların şefaathçısı, elçilerin efendisi Peygamberimizin –Allah onu

rahmeti ve bereketiyle kuşatsın, esen kılsın– kutlu tertemiz bahçesine [=türbesine] gönderdiği ve kendi elceğiyle yazdığı muhteşem bir mektup ve kaside⁹ vardır. Onun yazısı güzellikte bahçeleri gölgede bırakır. Zamanın hükümdarlarından hiçbiri böyle bir şey yazamadı, hiçbirinin gönlünde bunu anlamak arzusu uyanmadı! Allah daima yardımcısı olsun, efendimizin elinden çıkan emirname ve yazıları düşünen; bunların nasıl ortaya konduğunu etraflıca bilen kişi Allah'ın efendimize bahsettiği üstünlüğü, etkin söz söyleme yeteneğini derhal hisseder. Allah Teâlâ ona doğarken vermiş bunu! Ve O, yaradılıştan gelen yeteneğine yeni şeyler eklemiştir.

İbn Battûta devam ediyor:

Ardı kesilmez hayratına ve bütün ülkede gelen-gideni doyurmak için inşasını emrettiği tekkelere gelince Sultan Atabek Ahmed'den gayri hiçbir hükümdarın yapamadığı şeyleri yapmıştır. Şunu da söylemeliyiz ki efendimiz, evsiz barksızlara hergün çıkardığı yemek ve evi barkı olup da durumunu gizleyenlere gönderdiği tahıl yardımıyla Sultan Atabek Ahmed'i geçmiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah daima yardımcısı olsun, efendimiz hiç kimsenin aklından geçmeyen şeyler icat etti! Bu fikirlere erişmek hükümdarlara da nasip olmamıştır! İşte bunlardan birkaçı:

- 1- Ülkenin tüm şehirlerinde evsiz barksızlara sürekli yardım dağıtması,
- 2- Dört bir yanda hapis yatanlar için yeterli miktarda gıda vermesi,
- 3- Bu yardım ve sadakaların tümünün yenilebilir türden iyi pişmiş ekmek ve aş olması,
- 4- Ülkenin her yanındaki kimsesizleri, çaresizleri, yaşlı kadın ve erkekleri, câmilerden ayrılmayan düşkünleri bir güzel giydirmesi,
- 5- Kurban bayramında bu tür aciz kimselerin hayrına kurbanlar kestirmesi,
- 6- Ramazan'ın yirmiyedisinde ülke kapılarında toplanan vergilerin tümünü, bu mübarek günün hatırı ve hakkı için yoksullara dağıtması,
- 7- Ülkenin her yanında Peygamberimizin doğduğu kutlu mevlid gecesinde¹⁰ halka yemek sunması ve mevlid merasimi
- 8- Toplantılar düzenleyerek yetim çocukları sünnet ettirmesi,
- 9- Aşure günü onları urbalara büründürmesi,¹¹
- 10- Zayıflara ve iş göremeyecek kadar güçsüz kalanlara çeşit çeşit tahıl vererek onların iki yakasını bir araya getirmesi,
- 11- Başşehirdeki gariplere uyuyacakları zaman uzansınlar diye yumuşak halılar ve iyi cins kadife kumaşlar ihsan etmesi. Dünyada bir benzeri bilinmez bu ikramın!

12- Ayrıca ülkenin tüm şehirlerinde hastaneler yaptırarak hastaların gideri için pek çok vakıf kurması; istekleri karşılansın ve tedavileri güzelce yapılsın diye doktorlar tayin etmesi de onun buluşlarındanndır.

Ortaya koyduğu daha başka nice güzel işler, hayırla yâdedilesi nice iyilikleri vardır. Yüce Allah, ona mükâfatını versin, nimetini yağdırsın.

İbn Battûta devam ediyor:

Halktan ağır vergileri kaldırmasına gelince; daha önce yollarda murûriye [=geçiş vergisi] diye bir haraç alınmakta, böylece ciddî oranda bir gelir sağlanmaktaydı. Allah onu daima desteklesin, efendimiz bu kazanca iltifat etmeyerek o vergiyi tümüyle kaldırdı! Elbette Allah nezdindeki kazanç daha iyi, daha kalıcıdır!¹² Zalim pençeleri kırmasına gelince herkesçe bilinen bir şey bu! Allah, desteğini çekmesin, efendimizin yüksek memurlarına şöyle dediğini işittim:

"Sakın ha, halka zulmetmeyin!" Üstüne basa basa yapıyordu bu tembihi!

İbn Cüzeyy der ki:

Hakk'ın desteği onunla olsun; efendimizin ahalisine duyduğu sevgi ve merhamete örnek olmak üzere zekât toplayıcılarının ve şehir valilerinin halktan tadyîf [=konukluk] adıyla aldıkları vergiyi kaldırdığı dile getirilse, bu bile parlak adaleti ve apaçık şefkati konusunda yeterli olur! Bunca haksızlığı kaldırdığı, sayılamayacak denli fayda ve güzelliği yorgan gibi yaydığı kesin iken artık ne söylenebilir?

Bu kitabın yazıldığı günlerde de 'hapistekilere iyi davranılması ve onlardan alınmakta olan ağır vergilerin kaldırılmasına' ilişkin fermanı çıkmıştır. Ülkenin her yanında geçerli olan bu emir, tam da onun tarzına yakışan ve ondan umulandır. Aynı şekilde kadı ve çarşı hâkimlerinden [=müfettişlerden] haksız davrandığı belirlenenlerin cezalandırılacağına dair emir çıkardı! Bu da zalimlerin ürkmesi, zorbaların pıslıp geri adım atması demektir.

İbn Battûta devam ediyor:

Cihad için Endülüs halkının yardımına koşması, sınır boylarındaki kalelere mal, yiyecek ve silâhla destek vermeye özen göstermesi, savaş âletlerini hazırlayıp gücünü göstererek düşman bileğini bükmesiyle ilgili işleri herkesçe biliniyor! Doğudakiler de batıdakiler de bu bilgiden mahrumdur! Ve bu konuda onu hiçbir hükümdar geçememiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah yardımcısı olsun; efendimizin, Müslümanların menfaatlerini koruma ve gâvura karşı mücadele etmeyle ilgili çabalarını öğrenmek arzusuyla yananlar için İfrîkıyye'deki [=Kuzey Afrika'daki] Trablus şehri uğruna yaptıkları yeterlidir. Çünkü düşman burayı işgal edip kin yumağı yumruğuyla ezmeye çalıştıkta mesafenin uzaklığı sebebiyle ordu göndererek yardım edemeyeceğini anlayan efendimiz –Hakk'ın yardımından mahrum olmasın o– Libya şehirlerinde bulunan memurlarına Trablus'u fidiyeyle kurtarmaları doğrultusunda buyruk göndermiştir. Şehrin ellibin dinar tutarında

nakit altınla geri alınabileceği haberini duyan efendimiz:

"Trablus'u böyle kolay bir bedelle gâvur elinden geri alma nimetini bahşeden Allah'a şükür!" diyerek söz konusu paranın hemen İfrîkiyye'ye yollanmasını emretmiş, güzelim şehir onun elinde yeniden İslâma geçmiştir.¹³

Rabbimiz yardımcısı olsun, yâdedilesi bir gönül zenginliği olarak efendimiz tarafından bu iş gerçekleştirilinceye kadar hiç kimsenin havsalası almıyordu; birinin çıkıp beş "kıntar" altına¹⁴ "kolay bedel" diyeceği! Hükümdarlar arasında buna benzer bir tutum sergileyen azdır, bu örnek onlar için nedeli ağır!

Efendimizin ihatla ilgili işlerinden biri de şudur: kıra [=savaş]¹⁵ anında hazır olsun ve gâvurun iştahını kessin diye asayiş berkemal iken kıyılarda donanmalar inşa etmiş ve deniz araçlarını çoğaltmıştır. Hakkın yardımından mahrum olmasın, daha geçen sene bu iş için yola düşmüş ve Canâta dağlarına doğru sefer etmiştir. Gemi yapımında kullanılacak kerestelerin kesimini yakından görmek, bu işe önem verdiğini göstermek ve cihat işini kendi omuzunda yürütmek için o dağlara gitti! Hak Teâlâ'nın vereceği sevabı uman ve ahiretteki armağanın güzelliğine bağlanandır o!

İbn Battûta devam ediyor:

Onun muazzam işlerinden biri de başşehir Medine-i Beydâ'da yaptırdığı yeni câmidir. Bu mabet, şirinlik, sağlamlık, iç mekân aydınlığı ve olağanüstü mimarîsiyle öne çıkmış, diğer mescitlerden ayırdedilir olmuştur. Fas civarında el-Kasr adıyla bilinen mıntıkada yaptırdığı büyük medrese ise genişliği, güzelliği, eşsizliği, suyunun bolluğu ve iyi bir konumda bulunuşu sebebiyle yeryüzünde benzeri olmayan bir yapıdır. Şam, Mısır Irak ve Horasan medreseleri arasında bunun bir benzerini görmedim.

Medine-i Beydâ dışında Gadîru'l-Himmıs civarında yaptırdığı büyük zaviyenin de bir benzeri yoktur; konumunun ilginçliği ve mimarîsinin üstünlüğünden ötürü. Doğuda yapı tasarımındaki yenilik bakımından en üstün gördüğüm zaviye, Melik Nâsır tarafından inşa edilen Siryâkus Zaviyesi'dir. Oysa bizim ülkemizdeki zaviye, sağlamlık ve dâhiyâne mimarîsiyle Melik Nâsır'ınkinden üstündür. Yüce Allah, efendimize güzel niyetlerini gerçekleştirme yolunda yardımcı olsun, erdemli oluşunun mükâfatını versin, İslâm ve Müslümanların hayrına ömrünü uzun etsin; daima muzaffer kıldığı bayrağına ve sancağına yenilgiyi hiç tattırmasın.

Seyahatimizi anlatmaya dönelim.

Fas'tan Batı Afrika'ya gidiş ve dönüş.

Kaynak: Tazi.

ELLİSEKİZİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'E DOĞRU

Ellisekizinci Bölüm Notları

Bu ulu makamı gördükten ve hükümdarımızın ihsanına kavuştuktan sonra annemin kabrini ziyaret etmeye niyetlendim; böylece Tanca'ya, annemin mezarına vardım. Sonra Sebte¹ şehrine yöneldim. Burada epey kaldım; üç ay hasta yattım! Nihayet Allah'ın izniyle sağlığıma kavuştum.

İstedim ki cihatta ve sınır savunmasında benim de payım olsun. Şattî türü [=iki yelkenli]² küçük bir gemiye bindim Sebte'den; Asîlâ³ halkından birine aitti bu gemi. Endülüs'e vardım. Allah Endülüs'ü korusun; burada yaşamayı sürdüren, burayı ziyaret eden, kısa süreli de olsa burada kalan Müslümanlar için büyük ödül vardır Hak Teâlâ nezdinde.

Hıristiyanların büyük zorbası Alfûş [=Alfons] Cebel [=Cebel-i Târik]⁴ bölgesini on aydan beri kuşatma altında tutuyorken ansızın geberdi! İşte ben tam o sırada geldim Endülüs'e. Alfons Müslümanların elinde kalan diğer Endülüs arazisini de ele geçireceğini sanıyordu. Ama hiç ummadığı bir vakitte yakaladı onu Yüce Yaradan! İnsanlar arasında vebadan en çok korkan oydu; korktuğu başına geldi, göçtü dünyadan.

İlk gördüğüm Endülüs şehri Cebel-i Fetih [=Cebel-i Târik] idi. Orada şehrin hatibi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sirâc Rundî [=Rondalı] ve Kadı İsa Berberî ile görüştim. Kadı İsa'nın evine misafir oldum; onunla Cebel bölgesini dolaştım. Hakk'ın hoşnutluğunu kazansın ve mükâfatına erişsin diye duacı olduğum [eski] efendimiz Ebu'l-Hasan'ın yaptırdığı savunma amaçlı enteresan yapıları gördüm; bunlara efendimiz tarafından eklenen yeni bölümleri de seyretme fırsatını buldum, Allah yardımcısı olsun! O an hayatımın sonuna kadar burada bir sınır nöbetçisi olarak dikilmeyi öyle istedim ki...

İbn Cüzeyy anlatıyor:

[Cebel-i Târik]

Cebel-i Fetih haça taparların boğazına oturmak için enlemesine inşa edilmiş bir İslâm kalesidir.

Burası efendimiz Ebu'l-Hasan'ın güzel eserlerindedir. Hakk'ın rızasını kazanmak için yaptırmıştır; kıyamette alnını ak edecek, önünü aydınlatacak bir hayır bu.

Burası cihat aslanlarının yatağıdır, içi savaş âletleriyle doludur.

Burası, inancın zaferini müjdeleyerek tebessüm eden, onca kahır ve korkunun ardından mazlum Endülüs halkına huzuru tattıran uç beyliğidir. En büyük fetih buradan başladı; Musa b. Nusayr'ın⁵ azatlısı Târik b. Ziyâd, Endülüs'e geçerken önce buraya indi. Ondan ötürü Cebel-i Târik [=Târik Dağı] adını alan bu mıntıka, fethin başlangıç yeri olduğu için de Cebel-i Fetih diye ünlendi. Târik b. Ziyâd ile beraberinde gelenler tarafından yapılan surun kalıntıları hâlâ duruyor. Bu duvarlara Sûru'l-Arab [=Arap Suru] diyorlar. Yüce Allah tekrar Müslümanlara hediye etsin; Cezîre bölgesi kuşatıldığı zaman oradaydım⁶ ve bu kalıntıları gözlerimle gördüm.

Cebel-i Târik mıntıkasını son olarak efendimiz Ebu'l-Hasan yeniden fethetmiş, evvelce yirmi sene orada hüküm süren Hıristiyanların elinden almıştır. Efendimiz, söz konusu kaleyi kuşatmak için oğlu azametli Emir Ebû Mâlik'i gönderdi; bu iş halledilsin diye büyük bir servet ve cengâver bir orduyla oğlunun yardımına koştu.

Altı ay süren kuşatmadan sonra yediyüzotuzüç senesinde⁷ kale düştü. Kalenin o zamanki hâli şimdikine benzemiyordu. Efendimiz Ebu'l-Hasan –Allah'ın engin rahmeti çepeçevre kuşatsın onu– kalenin üst tarafına bir Kalahurra [=yüksek kule] yaptırdı. Bu noktada daha önce küçük bir burç vardı ama mancınık taşlarıyla yıkıldığından yerine bildiğimiz büyük kulenin inşa edilmesi gerekmiştir. Cebel-i Târik'ta daha önce hiç Dârü's-Sınâa [=araç gereç üretim yeri, fabrika] yoktu; efendimiz hemen kulenin olduğu yere bir [silâh] üretim merkezi yaptırdı. Bu üretim merkezinden başlayarak Kurmada'ya kadar uzanan ve Türbe-i Hamrâ'yı çepeçevre saran büyük bir sur inşa etti. Daha sonra müminlerin emiri [şimdiki] efendimiz Ebû İnân bu suru sağlamlaştırıp yenilemiş, hattâ Cebel-i Fetih mıntıkasının sonuna kadar uzatmıştır. Bu duvar yörenin en yararlı, en mükemmel suru olmuştur. Ebû İnân bununla da kalmamış, mıntıkaya yeterli miktarda silâh, erzak ve ahali için altyapı hizmeti götürmüştür. Bu konuda son derece samimi davranmış, iyi niyeti sayesinde Allah ona güzel işler yaptırmıştır.

Yediyüzelli senesinin son aylarında Cebel-i Fetih'te meydana gelen bir olay,⁸ efendimizin Yüce Allah'a ne denli güçlü bir imanla bağlandığını, tüm işlerinde bütünüyle ona güvendiğini göstermiş, yakaladığı mutluluk ve bahtın yalancı değil sahici olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle:

Cebel-i Fetih valiliğine atanan ve son demlerini pek bedbaht geçiren hain görevli İsa b. Hasan b. Ebî Mindîl kırılması elini isyan için kaldırarak Müslümanları koruma görevini ihmal etmiş, bu tavrıyla ikiyüzlülüğünü göstermiş ve eşkıyalık yoluna saptığını belli etmişti. Kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokuyor, hareketinin sonu neye varacak diye hiç düşünmüyordu. Herkes, büyük paralar harcanıp bölük bölük piyade ve süvariler gönderilerek söndürülecek bir fitnenin ilk alevi sanıyordu bu olayı. Efendimizin bahtı açık, inancı sağlamdı. Bu yüzden kaygıyla beklenen felâket gerçekleşmedi; hattâ olay sıra dışı bir sonuçla noktalandı! Fazla değil birkaç gün sonra Cebel halkı aklını başına devşirdi, isyancı aleyhine harekete geçti, eşkıyaya başkaldırdı! Böylece, kendilerine yakışan bağlılığı gösterdiler, asiye ve ikiyüzlülükte yardımcısı olan oğlunu yakaladılar, ellerini ayaklarını kısıvrak bağlayıp yüce payitahta getirdiler. İsyancılarla ilgili Tanrı buyruğunun gereği neyse yapıldı onlar için! Allah bu iki haydudun şerrinden kurtardı milleti. Bozgun ateşi sönünce efendimiz hemen Endülüs diyarına oralıların aklından bile geçiremeyeceği yardımlarda bulunmuş, Cebel-i Fetih mıntıkasına kutlu ve bahtı açık oğlu Ebûbekir'i göndermiştir.

Ebûbekir, bir hükümdara özgü niteliklerden olan saadet vasfıyla anılır; Saîd diye çağrılır. Allah onu hep mutlu etsin! Hükümdarımız cesur savaşçıları, kabilelerin ileri gelenlerini ve nice gün görmüş olgun er kişiyi oğlunun yanına kattı. Onlara yağmur gibi erzak akıttı; bol bol ıkta verdi, sorumlu oldukları bölgeleri vergiden azat etti ve sonu gelmez ihsanlar yağdırdı onlara.

Cebel mıntıkasına olan ilgisi iyice artan efendimiz o arazinin tamamen benzeri olan bir maket kurulsun istedi. Surları, burçları, kapıları, silâh üretim evi, mescitleri, savaş araç gereçlerinin konulduğu depoları, tahıl ambarları, oradaki dağ ve Türbe-i Hamrâ'nın dağa bitişik yüzü... İşte bunların tümü bir maket hâlinde, büyük dairenin ortasına kuruldu! Bu maket hakikaten ilginçtir.

Ustalarının ne denli mahir olduğunu göstermektedir. Onun değerini Cebel mıntıkasını gördükten sonra gelip seyredenler bilir ancak! Cebel yöresinin iyi korunması, tüm gereksinimlerinin karşılanması ve sürekli gözlenmesine önem verdiği için bunu yaptırın efendimiz sürekli şunu arzular: Yüce Tanrı, onun eliyle Cezîre-i Garbiye bölgesinde İslâmı galip kılsın, nice gâvur şehrinin fethini gerçekleştirsin ve haça taparların hevesleri kursaklarında kalsın, önlemleri işe yaramasın! İnşallah efendimiz muradına kavuşur.

Bu satırları yazarken etkili söz söylemeyi beceren eşsiz şair, büyük edebiyat ustası Ebû Abdullah Muhammed b. Gâlib Rusâfî Bâ lensî'nin Abdülmü'min b. Ali'yi överken söylediği şu dizeleri anımsadım:

*"Hidayet nârına Tûr yanından geleydin,
Nasibini alırdın bilgi ve nurdan!"*

Kasidesine bu dizelerle başlayan şair aslında bize Cebel'i anlatıyor. Şair, kaside başında gemileri ve bunların karşı kıyıya geçişlerini vassıftan sonra Cebel mıntıkasıyla ilgili beyitlere geçiyor. Süslü nazımda henüz aşılammış mısralardandır bunlar:

*"Nihayet vardı gemiler iki zafer dağına,
Nesiller boyu unutulmayan kudret otağına.
Burnu havada ortayaş güzeli, bakar buğulu buğulu,
Düğmesiz elbise gibi dikip giyinmiş bulutu.
Perçemine tâc olur yıldızlar gün batınca,
Gerdanına dolanıp parlayarak altın gibi.
An gelir şakağında zülüfler dans eder,
Zülüfler, yanağında titreyen bûseler.
Ön dişleri dökülmüş besbelli tecrübeden!
Belâ üstüne belâ öğütmüş hiç inlemeden.
Bazen gülmemiş, bazen gülmüş talihi,
Deve süren çoban gibi önüne katmış tarihi.
Adımını yavaş atar ve kendinden de emin,
Yüzünde esrar perdesi geçmişin, geleceğin.
Susmuş, eli çenesinde durmadan düşünmüş,
Gizlemiş sevincini, sessiz bir çöle dönmüş.
Kim bilir kıyamet korkusuyla gözleri mahzun,
Kökünden koparılmak var, serilmek upuzun.
Oysa dağlar yarın yerinden oynadıkta
Huzur düşer payına onun,
Tüm dertlerden uzakta."*

Şair, Abdülmü'min b. Ali'nin⁹ övgüsüne başlayarak kasidesine devam eder.

İbn Cüzeyy der ki; Üstad Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözlerine dönelim:

Cebel-i Fetih'ten çıkarak İslâm kalelerinin en sağlamı ve konum itibariyle en güzeli olan Ronda Kalesi'ne gittim. O sıralarda kale kumandanı, Şeyh Ebu'r-Rebî Süleyman b. Davud Askerî¹⁰ idi. Kadı ise amca oğlum, fıkıh bilgini Ebu'l-Kasım Muhammed b. Yahyâ b. Battûta'ydı. Bu kalede edebiyattan anlayan uzman hukukçu Kadı Ebu'l-Haccac Yusuf b. Musa Münteşâkarî ile karşılaştım. Bu adam beni evinde ağırladı. Ayrıca Hatip Hacı Ebu'l-İshâk İbrahim ile de görüştim. Şenderuh adıyla tanınan bu erdemli adam Mağrip şehirlerinden Selâ'da vefat etmiştir. Abdullah Saffâr gibilerinin de bulunduğu bir grup salih adamla görüştim. Burada beş gün kaldım.

Sonra yolculuğuma devam ederek Marbela¹¹ şehrine yöneldim. Bu iki şehir arasındaki yol gayet sarptır. Marbela, bereketli ve şirin bir şehircik. Orada Malakka'ya¹² [=Malaga] gitme niyetinde olan bir grup atlıya rastlayınca onlarla yolculuk etmek istedim. Neyse ki Hak Teâlâ lütfetti, beni korudu. Adamlar benden önce gittiler, yolda esir edildiler. İlerde bunu anlatacağız. Onların ardından ben yola düştüm. Marbela sınırını geçerek Süheyl arazisine vardığımda bir çukura rastladım, içinde at leşi vardı! Biraz sonra yere atılmış bir balıkçı küfesi gördüm. İçimde şüphe uyandı. Tam önümde bir bekçi kulesi bulunuyordu. Kendi kendime:

"Burada bir düşman görünse kuledeki adam mutlaka onu haber verirdi!" diyordum.

Böylece o civardaki bir eve doğru ilerleyince kenarda da ölü bir at buldum! İşte ben o hâldeyken ansızın bir figan işittim arkamdan. Arkadaşlarımı geride bırakmış, bir hayli önde yürüyordum. Yanlarına döndüğümde Süheyl Kalesi kumandanını onlarla beraber gördüm. Kumandanın demesine göre bu civarda dört düşman gemisi belirmiş; bekçi kulede değilken düşmanlardan bir kısmı karaya çıkmış, Marbela'dan ayrılan oniki atlıyla karşılaşınca birini öldürmüşler, diğerlerini esir etmişler. Küfesi yere atılan balıkçı da onlarla beraber katledilmiş! Kumandan, Malakka'ya sağ salim ulaşmam için evinde gecelememi tavsiye etti. Geceyi onun yanında râbıta [=sınır] kalesinde geçirdim. Bu kalenin Süheyl tarafından yaptırıldığı söylenir. Bahsettiğimiz düşman gemileri kalenin kıyılarına demir atmıştı.

Ertesi gün kumandanla beraber atlarımıza bindik. Endülüs'ün en güzel şehirlerinden ve kalabalık merkezlerinden olan Malakka'ya vardık. Burası kara ve denizin tüm avantajlarını toplamıştır. Kolaylığı çok, meyvesi bol bir şehirdir. Çarşılarında 8 ratl üzümün 1 küçük dirheme satıldığını gördüm. Buranın yakut rengindeki narının dünyada benzeri yok! İncir ve bademe gelince buradan ve çevre arazilerden toplanır da nice doğu ve batı memleketine ihraç edilir.

İbn Cüzeyy der ki:

Malakkalı Hatip Ebû Muhammed Abdülvahhâb b. Ali de hoş bir cinas içeren şu dizelerinde buna işaret eder:

"Yaşa Malakka ve Malakka inciri!

Gemiler senin hatırına buranın misafiri!

Dokunur diye doktorum seni yar etmez bana,

Ne oluyor doktora dur diyor hayatıma!"

Kadı'l Cemâa Ebû Abdullah b. Abdülmelik de cinas yaparak şu dizileri ekledi deminkilere:

*"Humus'un da incirini sakın unutma,
Hatırla incirle zeytinini yan yana!"*

İbn Battûta devam ediyor:

Malakka şehrinde altın suyuyla boyanmış pek güzel çanak çömlekler üretilir. Buradan dünyanın öbür ucuna; uzak ülkelere ihraç edilir. Şehrin câmii büyük bir alana kuruludur. Bereketi herkesce biliniyor. Güzellikte avlusunun bir benzeri yok. Bu avluda koca koca narenciye ağaçları vardır.

Malakka'ya girdiğimde şehir kadısı erdemli hatip Ebû Abdullah'ı büyük câmide bir köşeye kurulmuşken gördüm. Bu adamın babası eski şehir hatibi olan Ebû Ca'fer'dir. Dedesi ise yine buranın eski hatiplerinden; Allah'ın veli kullarından Ebû Abdullah Tancalî'dir.

Şehir kadısı câmide oturmuş, fıkıh bilginleri ve ileri gelenler onun etrafını çevrelemişti. Daha önce bahsettiğimiz esirleri kurtarmak için fidye topluyorlardı. Kadıya yöneldim:

"Beni koruyan ve esirler arasında bulundurmayan Allah'a şükür!" dedim.

Sonra talihsiz adamların ardından yola çıkışımı anlatım. Kadı efendi hayret etti; biraz sonra bana yemek getirtti. Allah Teâlâ engin merhametiyle kuşatsın onu. Şehir hatibi Ebû Abdullah Sâhilî de beni ağırlamıştır. Bu adam Muammem [=başı daima sarıklı] diye bilinir

Malakka'dan çıkarak 24 mil ötedeki Belleş'e [=Vélez]¹³ vardım. Burası güzel bir şehirdir. Acayip bir mescidi var. Malakka'da olduğu gibi burada da üzüm, incir ve pek çok meyve yetişiyor.

Sonra oradan çıktım, Elhamma'ya¹⁴ gittim. Sanatkârane bir şekilde inşa edilen mabedinin eşi benzeri yoktur. Şehirden bir mil uzakta, ırmak kıyısında bir sıcak su kaynağı var. Orade erkek ve kadınlar için özel hamamlar bulunuyor.

Bu küçük şehirden çıkarak Endülüs ülkesinin merkezi olan Garnâta [=Gırnata] şehrine yöneldim. Burası tüm Endülüs bölgesinin gelinidir. Çevresi öyle güzel ki dünyada eşi yok diyebilirim. 40 millik bir alan! Ünlü Şennîl nehri ortadan ayırır bu alanı. Orada başka ırmaklar da var. Art arda bahçeler, yeşillikler, köşkler ve üzüm bağları şehri her yandan sarıp kucaklamış. Mesire yerlerinden biri de Aynu'd-Dem' [=Gözyaşı membaı] diye adlandırılan noktadır. Burası bağlar ve bahçelerle dolu bir dağdır. Bir benzeri yok!

İbn Cüzeyy der ki:

Eğer ırkçılık damgası yemekten korkmasaydım, fırsat elime geçmişken Garnâta'ya dair uzun bir nutuk çekerdim. Ama böyle dillere destan bir şehir için lafi uzatmanın bir manası yok. Sonradan Garnâta'yı yurt edinen üstadımız Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Şibrîn Sebî şü dizeleri söylediği için Tanrı'nın armağan yağmuruna tutulsun derim!

"Hak saklasın Garnâta'yı, şu gerçek vatani,

*Dertliyi sevince boğan, yurtsuza yurt olanı.
Gözlerin yoruluyor dostum uzun uzun bakınca,
Karlı meralarına; donmaya yüz tutunca.
Hak Teâlâ korusun buranın ahalisini,
Bir serhad soğuk değilse serhad olabilir mi?*

Garnâta Sultanı

Garnâta'ya girdiğim sıralarda buranın sahibi Sultan Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Sultan Ebu'l-Velîd İsmail b. Ferec b. İsmail b. Yusuf b. Nasr idi. Hasta olduğu için görüşemedim onunla. İyi yürekli bir hatun olan annesinin gönderdiği altın dinarlar çok işime yaramıştır.

Garnâta'da bir grup iyi insanla karşılaştım. Bunlardan sayabildiklerim şöyle: Kadı'l-cemâa Şerif Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Hüseyinî Sebtî, müderris fıkıh bilgini Hatip Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim Beyyânî, İbn Übb adıyla tanınan Hatip Ebû Saîd Ferec b. Kasım ve yine kadı'l-cemâalık [=başhâkim] yapan bir bilgin; çağının eşsiz âlimi Ebu'l-Berekât Muhammed b. İbrahim Sülemî Bilfikî.¹⁵ Bu adam o sıralarda Meriye'den [=Almari] yeni dönmüştü. Onunla bir araya geldik sohbet ettik; fıkıhçı Ebu'l-Kasım Muhammed'in bahçesinde. Ebu'l-Kasım da meşhur kâtip ve fıkıh bilgini Ebû Abdullah b. Âsım'ın oğludur. Orada iki gün ve bir gece kaldık.

İbn Cüzeyy der ki:

Bahsedilen bostanda onlarla beraber idim. Şeyh Ebû Abdullah İbn Battûta yolculuğu esnasında vuku bulan olayları anlatarak bizi memnun etti, neşelendirdi. Ben de üstadın seyahatı esnasında rastladığı ünlülerin adlarını kaydediyordum. Ondan enteresan ve yararlı şeyler işittik, istifade ettik. Ayrıca Garnâtalıların seçkinlerinden oluşan bir grup vardı yanımızda. Nev'i şahsına münhasır garip huylu müthiş şair Ebû Ca'fer Ahmed b. Rıdvân b. Abdülazîm Cüzâmî de bu gruptandı. Bu delikanlının durumu ilginçtir; çölde doğup hiç eğitim almadığı, eğitim alanlarla da hiç görüşmediği hâlde kaliteli şiir söylemede olağanüstü bir yeteneğe sahip olmuştur. Büyük söz ustaları ve bir hayli mürekkep yalamış öncü edipler dahi nadiren onun kadar iyi dizeler söyleyebilir. Şöyle diyor:

*"Ey gönlüme lütfedip taht kuran sultan,
Onun kapısı elbet onu süzen gözdür.
Açıldı kapım, uyandığım da rüyanızdan
Onu yine kitleyecek sürgü hayâlinizdir."*

İbn Battûta devam ediyor:

Garnâta'da oralı şeyhlerin ve suffilerin üstadı Ebû Ali Ömer ile karşılaştım. Bu adam büyük veli Ebû Abdullah Muhammed b. Mahrûk'un oğludur. Onun Garnâta dışındaki tekkesinde birkaç gün kaldım, beni yere göğe komadı, ikramlara boğdu.

Onunla beraber yola çıktık; manevî güzelliği ve bereketi ile ünlenmiş Râbıtâtü'l-Ukab adlı tekkeyi ziyaret ettik. Ukab, Garnâta'ya 8 mil uzaklıkta bir dağdır. Bugün artık harabe olan Elbîre şehri

civarındadır. Şeyh Ebû Ali Ömer'in yeğeni olan fıkıhçı Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mahrûk ile de kendi zaviyesinde görüştüm. Bu zaviye Licamîye diye anılır. Garnâta şehrinin dışında, Necd adlı dış mahallenin üst tarafında kurulmuştur ve Sebîke dağına bitişiktir.

Kendi memleketlerine benzediği için Garnâta'yı yurt edinmiş bir grup yabancı sufi vardır orada: Hacı Ebû Abdullah Semerkandî'yi, Hacı Ahmed Tebrîzî'yi, Hacı İbrahim Kûnevî'yi [=Konyalı], Horasanlı Hacı Hüseyin'i, Hindistanlı Hacı Ali'yi, yine Hindistanlı Hacı Reşid'i ve diğerlerini sayabiliriz.¹⁶

Garnâta'dan çıktım, Elhamma'ya yöneldim; oradan da Belleş ve Malakka üzerinden Zekvân Kalesi'ne vardım. Meyvesi, suyu, ağacı bol şirin bir korunak burası. Buradan çıkarak Ronda'ya yöneldim; oradan da Benî Riyâh köyüne vardım. Köyün şeyhi Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman Riyâhî beni ağırladı. Bu adam nüfuzlu, erdemli ve cömert insanlardandır. Geleni gideni doyurur. Beni de güzel ağırladı.

ELLİDOKUZUNCU BÖLÜM

AFRİKA'YA DÖNÜŞ, SİY AHLAR ÜLKESİNE YOLCULUK

Ellidokuzuncu Bölüm Notları

Böylece Cebel-i Fetih'e vardım. Daha önce denizi geçerken bindiğim ve Asîlâ halkına ait olduğunu söylediğim gemiye atlayarak Sebte'ye ulaştım. O esnada şehir yöneticisi, Emir Ebû Mehdi İsa b. Süleyman b. Mansûr'du. Kadı ise Fakih Ebû Muhammed Zücünderî idi.

Şehirden çıkarak Asîlâ'ya yöneldim. Burada birkaç ay kaldıktan sonra Selâ şehrine gittim. Oradan da Merrâkeş'e geçtim. Merrâkeş güzel şehirlerdendir. Büyük bir alana yayılmıştır. Hayrâtı çok. Mescidü'l-Kütbiyyîn¹ gibi pek çok ulucâmîe sahiptir. Ucu göğü delen, seyredenî şaşkına çeviren yüksek bir minaresi var. Üstüne çıktığımda şehir ayaklarımın altında kalıyordu. Fakat şehrin her yanı virandır şimdi. Burayı ancak Bağdat'a benzetebilirim. Lâkin Bağdat çarşılarının daha güzel olduğunu söylemeliyim. Bu şehirde Müslümanların önderi efendimiz Ebu'l-Hasan'ın yaptırdığı enteresan bir medrese var. Gerek konumundaki güzellik gerekse inşa tarzındaki yetkinlik bu yapıyı diğerlerinden ayırıyor. Hak Teâlâ efendimizden hoşnut olsun.

İbn Cüzeyy der ki:

Merrâkeş hakkında şehir kadısı tarihçi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik Evsî şu beyitleri söyler:

*"Allah aşkına, şu aydınlık Merrâkeş ne güzel şehir,
Halkı cana yakın ve ne kadar da efendi!
Yersiz yurtsuz bir garip orayı sığıniverse,
Teselli bulur; kalmaz aile, vatan derdi.
Şarkılar onu söyler, gözler onu süzerse,
İner gözle kulak arasına haset perdesi!"*

İbn Battûta devam ediyor:

Sonra Merrâkeş'ten çıktık. Allah yardımcısı olsun, efendimizin kafilesiyle beraber Selâ şehrine döndük. Daha sonra Miknâse'ye ulaştık. Burası dört yanı bağ, bahçe ve zeytinliklerle çevrili güzel bir şehirdir. Nihayet başşehir Fas'a ulaştık. Yüce Allah burayı korusun!

Orada efendimize veda ettim;² Sudan'a [=Siyahlar ülkesi] niyetlenerek yola koyuldum.

Önce Sicilmâsa'ya³ vardım, en güzel şehirlerdendir burası. Hurması pek lezizdir. Hurma bolluğu yönünden Basra, Sicilmâsa'ya benziyorsa da buranınki daha kaliteli. Hele hele iyâr denilen türünün dünyada benzeri yok! Sicilmâsa'da Fakih Ebû Muhammed Bişrî'nin evine konuk oldum. Bu adamın kardeşiyle Çin'de Kancanfû şehrinde görüşmüştük. Aradaki mesafeye bak, ne denli uzak!

Ebû Muhammed bana bol bol ikram etti. Sicilmâsa'dayken birkaç deve ile bu hayvanların dört aylık yemini satın aldım.

Yediyüzelliüç senesi Muharrem ayı başlarında⁴ bir kafiyle yola düştüm. Hak Teâlâ ganî ganî rahmet eylesin; kafiye başı Ebû Muhammed Bendekân Messûfî idi. Kervanımızda Sicilmâsa tacirlerinden oluşan bir grup vardı, öteki yolcularla beraber.

Yirmibeş gün sonra Tegâzzâ'ya vardık.⁵ Uğursuz bir köy burası! Garip tarafları vardır; tüm evleri ve mescidi kayatuzundan inşa edilmiş, tavanlar ise deve derisinden gerilmiş! Ne bir ağaç, ne bir ot; sade kum! İçinden tuz çıkarılır. Zemin biraz kazılınca üst üste, öbek öbek oturmuş büyük tuz tabakalarına rastlanır. Bir deveye bunlardan ancak iki tabaka yüklenebilir. Tegâzzâ şehrinde sadece Messûfeli⁶ köleler oturuyor, onların işi gücü tuz çıkarmaktır. Gıdaları Sicilmâsa'dan gelen hurma ve deve etiyle Sudan'dan gönderilen anlî⁷ türü darıdır.

Siyahlar kendi ülkelerinden buraya gelir ve tuz alıp geri dönerler. Bir yük tuz İyvallâten⁸ ve Mâllî'de 20-30 miskale, zaman zaman da 40 miskale satılır. Zenciler altın ve gümüş gibi kullanırlar tuzu! Kalıp kalıp keserler ve alışverişi bununla yaparlar! Tegâzzâ köyü onca küçüklüğüne rağmen yöre halkı alışverişini civardaki madenden çıkarılan saf altınla yapıyor!

Burada zar-zor on gün kalabildik. Çünkü suyu acı ve tuzluydu! Ayrıca sivrisineğin bol bulunduğu bir yerdir Tegâzzâ!

Bu köyden sonra on günde aşılın bir çöle girilir. Suyun pek nadir bulunduğu bu sahra için hazırlıklar yapılır; Tegâzzâ'dan su alınır. Bu kurak mıntıkayı aşarken sık sık yağmur sularının biriktiği gölcüklere rastladık. Seyahat esnasında kayalıklardan oluşan tepeler arasında bir gölet gördük. Suyu tuzlu değil tatlıydı! Hemen abandık, susuzluğumuzu giderdik; elbiselerimizi yıkadık. Bu çölde yermantarı bir hayli fazla yetişiyor. Buranın biti de çok! Herkes boynunda bu hayvancığı öldüren cıvalı ipler taşıyor!

Yolculuk esnasında biz kafilenin en önündeydik. Elverişli bir mekân bulduğumuzda hayvanlarımızı otlattık. Bu minval üzere seyahatimize devam ederken İbn Zîrî adlı bir adam çölde yitti! Ürktüm ve bundan sonra kervanın ne önünde ne de kuyruğunda bulunmaya cesaret ettim! İbn Zîrî ile kendi dayıoğlu İbn Adî arasında daha önce bir tartışma çıkmıştı. Karşılıklı küfürleştiler. İbn Zîrî dostlarından geride kalarak yolu şaşırđı. Kervan mola verdiği zaman ondan bir haber çıkmadı. Adamcağızın izini aramak için Messûfelilerden birinin ücretle tutulup gönderilmesi gerektiğini söyledim İbn Adî'ye. Ama herif kabul etmedi. Ertesi gün Messûfelilerden biri hiç para almadan onu aramaya razı oldu. Nihayet bir o yana bir bu yana şaşkın şaşkın dolaştığını gösteren ayak izlerini buldu. Ama ondan bir haber alamadı.

Bu arada yolda rastladığımız bir kafiye, içlerinden bazılarının gruptan koptuğunu haber verdi. Daha sonra onların bahsettikleri birini çöl ortasında küçük bir ağacın dibinde bulduk! Cansız bedeninin üstünde elbise, elinde kamçı vardı. Ve su, zavallıya yedi mil kadar uzaktaydı.

Sonra yolculuğumuza devam ederek içimlik suyu bulunan Tâserehlâ'ya vardık. Kervanlar burada mola vererek üç gün dinlenir, su kırbalarını onarıp doldururlar. Kırbaların üstüne mutlaka telis dikerler çünkü rüzgârdan korkmaktadırlar.

Tekşîf⁹ denilen adam da bu konaktan gönderilir.

Tekşîf

Kafiledaki yolcuların kendilerinden önce İyvallâten'e ulaşmak üzere Messûfe kabilesinden kiraladıkları herkese Tekşîf adı verilir. Bu adam kervandakilerin yazdıkları mektupları götürür, dostlarına iletir. Böylece bu tanıdıklar, kervandakiler için ev kiralar ve İyvallâten'e girmeden dört gün önce kervana erişip su ihtiyacını karşılarlar. Eğer bir kimsenin İyvallâten'de bir tanıdığı yoksa o yörenin fazilet ve cömertlikle tanınmış bir tüccarına mektup gönderir. Bu adam ona iyi davranır, yol gösterir. Önümüzdeki sahrada zaman zaman Tekşîflerin bile mahvolduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumda İyvallâten halkı kervandan haberdar olamaz ve yolcuların ya tümü yahut büyük bir bölümü can verir susuzluktan.

Bu çölün cini şeytanı çok! Tekşîf görevlisi yalnızca cinler ve şeytanlar onunla oynamaya başlarlar, yolunu şaşırtırlar! Adamcağız nereye gideceğini bilemez; helâk olur. Zira bu çölün gözle görülür bir yolu yoktur ve hiçbir iz rehberlik edemez insana! Zaten rüzgârın bir o yana bir bu yana taşıdığı kumlardan ibarettir burası. Sen, an gelir bir yerde art arda dizili kum tepeleri görürsün, biraz sonra o tepelerin başka yere taşındığını farkedersin! Burada ancak çevreyi iyi tanıyan, defalarca güzergâhtan gidip gelmiş olan zeki birisi rehberlik yapabilir. Bizim kılavuzun bir gözü kör diğer gözü hastalıklıydı.¹⁰ Ama yolu herkesten iyi biliyordu. Şaştım bu işe! Bu seyahatimizde Messûfelilerden birini yüz miskal altın karşılığında Tekşîf olarak tuttuk.

Yedinci gece bizi karşılamak için yola düşenlerin ateşlerini gördük uzaktan; sevindik, coştuk! Bu tarafın çölü ıpışktır; kalbe huzur verir, ruhu kaygılardan kurtarır. Ayrıca hırsız, yol keseni de yoktur.

Burada yaban sığırı sürü sürü gezer, munisçe yaklaşır insanlara.¹¹ Bu hayvanları köpeklerle yahut okla avlayabilirsiniz. Ama eti çabuk susatır insanı! Bu yüzden çokları yaban sığırının etini yemekten çekiniyorlar. İşin daha da ilginç yanı şu: Bu sığırlar kesildiklerinde işkembelerinden su çıkar! Ben, Messûfelilerin bu işkembeleri sıkarak içindeki sıvıyı içtiklerini gördüm!

Bu çölün yılanı da çok!

Yılanla Oynayan Tacirin Hikâyesi

Kafilede Hacı Zeyyân adlı Tilimsânlı bir tacir vardı. Hep yılan tutar avâre avâre oynardı. Ona bu işten vazgeçmesini söyledim; bana kulak asmazdı. Bir defasında elini bir keler deliğine soktu. Keler yerine bir yılan bularak eline aldı. Üstten bastırıp sıkı sıkı yakalamak isteyince hayvan can havliyle adamın sağ işaret parmağını soktu. Hacı Zeyyân dehşetli bir sancıyla yerinden hopladı. Elini dağladıysa da akşamüzeri ağrısı iyice arttı. Nihayet bir deve keserek elini işkembesine soktu; öyle yattı o gece.¹²

Daha sonra adamın parmağının etleri delik deşik oldu. O da kökünden kesti attı parmağını! Messûfelilerin demesi o ki Hacı Zeyyân yılan sokmadan önce su içmeseymiş mutlaka ölmüş zehirden...

[İyvallâten Yoluna Devam]

Bizim için yola çıkanlar yanımıza gelince hayvanlarımızı suvardık. Yolumuza devam ettik; harareti

epey yüksek olan ve daha önce gördüklerimize hiç benzemeyen bir sahraya girdik. Burada ikinci namazının ardından yola koyulur, bütün gece ilerler ve sabaha doğru mola verirdik. Messûfe, Berdâme¹³ ve diğer kabilelere mensup pek çok kişi su yükleriyle yanımıza geldiler. Amaçları su satmaktı.

Sicilmâsa'dan ayrılışımın ikinci ayı dolunca Sudan şehirlerinin ilki olan İyvallâten'e ulaştık. Rebûlevvel ayının ilk günüydü. Orada hükümdarın vekili olarak Ferbâ Hüseyin bulunuyordu. Ferbâ,¹⁴ naip, yardımcı anlamına gelen bir sözcüktür.

İyvallâten'e ulaştığımızda tacirler mallarını geniş bir alana bıraktılar. Zenciler bu malların korunacağına ilişkin garanti verdiler. Tüccar tayfası, Ferbânın yanına vardı. Ferbânın adamları, ellerinde mızrak ve yaylarla onun önü sıra dikilmişler, Messûfe'nin önde gelen kişileri naibin arkasında yerlerini almışlardı. Tacirler huzura çıkınca ayakta beklediler. Gayet yakın duruyorlardı ama Ferbâ küçümseme amacı güderek dilmaça¹⁵ bir şeyler söyledi; tacirlere iletisin diye. İşte o zaman bu heriflerin terbiyesizlikleri, beyazları aşağı görmeleri yüreğime oturdu, ülkelerine geldiğime pişman oldum! Aslen Selâ halkından olan İbn Beddâ adlı nüfuzlu kişinin evine yöneldim. Daha önce ona bir ev kiralamasını söylemiştim. O da gerekeni yapmıştı.

Daha sonra İyvallâten müşerrifi¹⁶ [=müfettişi] Menşâcû, kafiide bulunanları ziyafete çağırdı. Katılmak istemediysem de dostlarımla ısrarı üzerine gitmek zorunda kaldım. Getirilen yemek fazla dövülmemiş anlî türü darının biraz bal ve sütle karıştırılmış hâliydi. Bunu kova gibi kullandıkları bir kabağın yarısına kadar doldurmuşlardı. Misafirler çorbamsı yemeği içtiler ve dağıldılar. Ben dostlarıma dönerek:

"Zenciler bunun için mi bizi çağırdılar?" dediğimde:

"Elbette! Onların en büyük yemeği budur!" cevabını verdiler. O zaman hissettim ki bu heriflerden hayır gelmez! Ve hemen İyvallâten hacılarıyla beraber yola düşmek istedim.

Sonra onların hükümdarının oturduğu şehri görmek niyetiyle yolculuğa devam dedim.

İyvallâten'de elli gün kaldım. Ahali bana saygıda kusur etmedi, ikram yağdırdı. Şehir kadısı Muhammed b. Abdullah b. Yenûmar'la kardeşi fıkıh bilgini Müderris Yahyâ beni el üstünde tutanlardandır.

İyvallâten şehri çok sıcak. Orada küçük hurma ağaçlarının gölgesine kavun karpuz ekiliyor. Su, kuyulardan sağlanıyor. Koyun eti bol. Ahalinin giydiği elbiseler Mısır işidir, pek güzeldir. Halkın büyük bir kısmı Messûfe kabilesindedir. Kadınlarının dikkat çekici bir güzelliği var. Onlar, nüfuz ve itibar bakımından erkeklerden daha üstün.

İyvallâten'de Oturan Messûfeliler

Bu grubun hâli pek ilginç. Akıl almaz işleri var. Erkeklerinde zerrece kıskançlık yok! Hiçbiri babasının adıyla anılmaz. Herkes dayısının adıyla anılır. Kişi öldüğü zaman mirası kendi çocuklarına değil, kızkardeşinin oğullarına kalır. Böyle bir âdeti dünyada görmedim; Mulaybâr ülkesinin gâvur Hintlileri hariç! Ama Messûfeliler namazlarını kaçırmayan, İslâm hukuku öğrenmeye gayet eden ve

Kur'an ezberleyen Müslümandırlar.

Kadınlarına gelince vaktinde namaz kılmalarına rağmen erkeklerden çekinmeyen, kaç-göç yapmayan hanımlardır. İsteyen herkesle evlenirler; lâkin kocalarıyla beraber asla yolculuk etmez ve yerlerinden ayrılmazlar. İçlerinden biri çıkar da eşiyle birlikte gitmek isterse ailesi duvar gibi dikilir, engel olur.

Buralı kadınlar namahrem erkeklerle arkadaş olabiliyorlar. Erkekler de namahrem kadınlarla bir araya geliyor, sohbet ediyorlar.¹⁷ Adam evine geldiğinde hanımını bir erkekle sohbet ederken bulur da hiç yadırgamaz! Bu ne biçim iş!

Bununla İlgili Bir Olay

Bir gün İyvallâten kadısının yanına çıktım. Orada genç ve çok güzel bir kadın vardı. Onu görünce çekindim ve dönmek istedim. Kadın benim hâlime güldü, hiç sıkılmadan! Kadı efendi:

"Niye geri gidiyorsun? Bu benim arkadaşımıdır!" dedi.

Onların bu durumuna şaşım! Çünkü kadı efendi hacca gitmiş, fıkıh öğrenmiş hocalardandı. Hattâ duyduğuma göre o bu sene hanım arkadaşıyla yan yana hacca gitmek için sultandan izin istemiş... Bilmiyorum, bahsedilen hanım arkadaşısı bu muydu yoksa başkası mı? Ama sultan izin vermemiş!

Benzeri Bir Olay

Bir gün kabile arkadaşım olan Messûfeli Ebû Muhammed Bendekân'ın yanına vardım. Bir yaygının üstüne kurulmuştu. Evinin ortasında, üstünde gölgelik bulunan bir sedirde oturan kadın yanındaki erkekle sohbet ediyordu. Arkadaşıma sordum:

"Bu kadın kim?" Cevap verdi:

"Hanımım!"

"Yanındaki herif kim oluyor?" diye sorduğumda;

"Onun arkadaşısıdır!" cevabını verdi. Hemen çıkıştım:

"Sen bizim ülkemizde oturdun; dinî konuları bildiğin hâlde bu işe nasıl razı oluyorsun?"

Karşılık verdi:

"Bizde kadınların namahrem erkeklerle edebini koruyarak sohbet etmesine ses çıkarılmaz, şüpheyle bakılmaz. Onlar sizin ülkenizin karıları gibi değil!"

Herifin ahmaklığına hayret ettim, çıkıp gittim ve bir daha uğramadım ona! Defalarca beni çağırdıysa da kabul etmedim.

[Mâli'ye Doğru]

İyvallâten'den yirmidört gün uzakta bulunan Mâllî'ye gitmeye niyelendiğimde bir Messûfeliyi kiraladım, rehber olarak. Bu yol gayet güvenilir olduğu için kervanla seyahat etmeye gerek yoktur.

Üç arkadaşıyla çıktık. Güzergâhımızda ağaç çoktu. İri, asırlık ağaçlardı bunlar.¹⁸ Sadece birinin gölgesine koca bir kervan sığar! Bir kısmının ne dalı ne yaprağı var ama kuru kütüğü bile insanları gölgelendirebilir. Bu ağaçların bir kısmı da hastalıktan ötürü içten içe çürümüş. Kovukları kuyuya dönmüş, yağmur sularını kucaklamış. Millet bu sudan içiyor. Bazılarının kovuğunda ise kovan kovan bal var. Herkes bu balı topluyor.

Bu dev ağaçlardan birinin önünden geçerken ne göreyim! Adam içeride oturmuş, tezgâhını kurmuş halı dokuyor! Ağzım açık kaldı.

İbn Cüzeyy der ki:

Endülüs ülkesinde iki kestane ağacı vardı. İçlerine kumaş dokuyan iki usta yerleşmişti. Bu ağaçlardan biri Vâdî Âş'ta dağ eteğinde,¹⁹ diğeri ise Garnâta'ya bağlı Büşşâre yöresindedir.

İbn Battûta devam ediyor.

İyvallâten ile Mâllî arasındaki ormanda yetişen bu ağaçların bir kısmı erik, elma, şeftali ve kayısıya benziyorsa da apayrı cinslerdir. Oradaki ağaçların bazıları ham kavuna benzeyen meyveler veriyor. Bunlar eriştiği zaman çatlayıp un gibi bir toz çıkartıyorlar. Bu madde hem pişiriliyor hem de çarşılarda satılıyor.

Ahali bu topraklardan baklaya benzer taneli bitkiler çıkartarak kavurup yiyor. Tadı, kavrulmuş nohut gibi. Zaman zaman bu bitkiyi öğüterek sünger gibi pofur pofur bir börek yapar ve gartîyle kızartırlar. Gartî,²⁰ kayısıya benzeyen çok lezzetli bir meyvedir. Ama bu yemek beyaz insanlara dokunuyor. Bitkinin çekirdeğinden çıkartılan yağ çeşitli işlerde kullanılıyor. Meselâ yemek pişirmede, kandilleri yakmada, az önce sözünü ettiğimiz süngerimsi puf böreğini kızartmada kullanıyorlar. Ayrıca vücuda masaj yapmak ve orada bulunan bir tür toprakla karıştırıp duvarları sıvamak için de bu çekirdekten faydalanılır. Çekirdeğin yağı gayet kolay üretilir, her tarafta bulunur.

Bir şehirden diğer şehirde koca koca kabaklar taşınır. Bu kabaklar bizim oraların küpleri kadar iridir! Siyahlar ülkesinde yetişen kabaklar tabak yerine kullanılıyor. Meselâ bir kabağı ortasından bölerek iki tencere yapıyorlar ve etrafını güzelce süslüyorlar. Siyah adam yolculuğa çıktığı zaman, köle ve cariyeler onun yatağını ve yükünü taşıırken yeme içmede kullandığı kabak-çanakları da götürmeyi de ihmal etmez!

Gezgin insan bu diyarda katık, dinar ve dirhem taşıma gereğini duymaz. Sadece kayatuzu parçaları, güzel kokular ve nazm denilen camdan yapılmış süsleri yanında bulundurması yeter. Onlar en çok karanfil, sakız ve tâsergant denilen kokuyu beğenirler. En sevdikleri koku tâserganttır.²¹ Gezgin kişi bir köye vardığında siyah kadınlar hemen anlî denilen darıyla, süt, tavuk, sedir unu, pirinç, fûnî ve ve bir tür bakla unundan [=lubyâ]²² oluşan yiyecekleri getirir. Fûnî, hardal tanesine benzemektedir; kuskus²³ ve asîde [=kavut; un hellesi] yapılırd bundan. Yolcu dilediğini satın alır. Ama şu bilinmeli; burada pirinç beyazlara dokunur. Fûnî pirinçten daha iyi.

İyvallâten'den ayrılışımızın onuncu gününde Zâgarî kasabasına vardık. Burası büyücek bir köydür. Vancarâta denilen zenci tacirler burada oturuyor. Onların arasında Hâricî mezhebinin İbâdiye kolundan olan²⁴ bir grup beyaz bulunuyor. Bu beyazlara Sagangû denilmektedir. O civarda yaşayan ve Malikî mezhebinden olan beyaz Sünnîlere Tûrî adı verilmiştir. Anlî denilen darı İyvallâten'e bu köyden gönderilir.

Zâgarî'den çıkıp büyük nehre vardık. Büyük nehir Nil'dir [=Nijer ırmağı]²⁵ ve Kârsahû şehri bu ırmağın kıyısına kurulmuştur. Su önce Kâbera'ya oradan da Zâga'ya iner. Bu son iki şehrin sultanları Mâllî hükümdarına bağlıdırlar. Zâga ahalisi çok eskiden İslâma girmiştir. Din-diyaret bilir ve ilim peşinde koşarlar.

Nil daha sonra Zâga'dan kıvrılıp Tunbuktû ve Kavkav [=Gavgav] şehirlerine, oradan da Mûlî'ye uğrar. Tunbuktû ve Kavkav'dan daha sonra bahsedeceğiz. Mûlî, Mâllî ülkesinin son şehridir; Lîmlilerin yaşadığı yerdir.²⁶ Daha sonra Yûfi'ye kavuşur bu nehir. Yûfi, siyahlar ülkesinin büyük şehirlerindedir. Hükümdarı da onların ulu hükümdarlarından. Beyazlar Yûfi'ye giremezler. Çünkü oraya varmadan önce siyahlar tarafından işleri bitirilir! Bu büyük nehir kıvrılarak yoluna devam eder ve Nûba ülkesine, oradan da Donkola'ya ulaşır. Nûba halkı Hıristiyandır. Donkola,²⁷ siyahlar ülkesinin en büyük şehridir. Hükümdarları İbn Kenziddîn²⁸ diye çağrılır. Bu adam [Mısır sultanı] Melik Nâsır döneminde İslâma girmiştir.

Böylece Nil nehri, Cenâdil [=çağlayanlar] bölgesine erişir. Cenâdil siyahlar ülkesinin sonu, Saîd-i Mısır'daki [=Orta ve Güney Mısır] Asvân mıntıkasının başlangıcıdır. Nil'in o yöresinde su kıyısında gördüğüm bir timsah neredeyse küçük bir kayık kadardı! Bir gün su dökünmek için Nil kıyısında inmiştim. Bir zenci belirdi, ırmakla benim arama dikildi. Herifin edepsizliğine, utanmazlığına şaşım, olayı birine anlattım. O şöyle izah etti:

"Siyah adam timsahın sana zarar vermesinden endişe ettiği için böyle davrandı!"

Sonra Kârsahû'dan geçerek Sansara ırmağına vardık. Sansara, Mâllî'den on mil uzaklıktadır. Oradaki yerlilerin töresi gereği, izin almadan bu ırmağa giremez kimse! Ben daha önce namıma ev kiralasınlar diye oradaki beyaz gruba mektup yazmışım. Onların ileri gelenleri, Muhammed b. Fakih Cezûlî ile Şemseddîn b. Nakuvîş Mısırî'dir. Irmak kıyısına vardığımda bir sala binerek karşıya geçtim, kimse beni engellemedi.

Böylece siyahların hükümdarının başşehri olan Mâllî'ye vardım. Orada şehir mezarlığının yakınına geldim. Beyazların mahallesine giderek Muhammed b. Fakih'i buldum. Evinin tam karşısında benim için bir yer kiralamış. Vakit geçirmeden oraya yerleştim. Damadı fıkıh bilgini Abdülvâhid ziyaretime geldi; bir mum ile biraz yiyecek getirdi. Ertesi gün Muhammed b. Fakih ile Şemseddîn b. Nakuvîş yanlarına talebe zümresinden Merrâkeşli Ali Zûdî'yi alarak ziyaretime geldiler. Bu arada evime teşrif eden Mâllî kadısı Abdurrahman ile görüştim. Abdurrahman siyahlardandır; İyi huylu erdemli bir hacıdır. Bana misafirlik olarak bir inek gönderdi. Orada siyahların önde gelen kişilerinden Tercümân Dûgâ ile görüştim. Tercümân Dûgâ bana bir boğa gönderdi. Fıkıh bilgini Abdülvahid ise iki çuval fûnî ile tepeleme gartî dolu bir tencere gönderdi. Muhammed b. Fakih pirinç ve fûnî hediye etti. Şemseddîn de boş durmadı, yemek gönderdi. Onlar benim için gereken her şeyi yaptılar. Allah onlara bu güzel davranışlarından ötürü hediye yağdırsın! Muhammed b. Fakih, sultanın amca kızıyla evliydi.

Bu kadıncağız bile boş durmadı; neyimiz var neyimiz yok diye bizi yokladı, yemek vesaire gönderdi.

Oraya varışımızdan on gün sonra kulkasa benzeyen ve kafi diye adlandırılan ottan yapılmış bir bulamaç yedik. Bu yemek, orada bütün gıdalardan üstün tutuluyor. Ertesi gün sabahleyin tümümüz hastaydık! Tam altı kişi! İçimizden biri Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Sabah namazını kılmaya gittim. İbadet sırasında ansızın bayıldım. Mısırlı birinden mide söken ilaç istedim. Beyder diye bilinen bir bitki kökü getirdi. Onu anason ve şekerle karıştırıp suyla bir güzel ezdi. Afiyetle içtim! Epey bir safrayla beraber yediğim her şeyi kustum. Hak Teâlâ beni ölümden çevirdi. Ama iki ay hastalık çektim.

Mâllî Sultanı

Mâllî sultanı, Mensâ Süleyman'dır.²⁹ Mensâ, hükümdar anlamına geliyor. Süleyman o adamın ismidir. Mensâ Süleyman eli sıkı bir hükümdar! Ondan asla büyük bir armağan beklenmez! Orada bir hayli uzun kaldığım hâlde hastalığım sebebiyle hükümdarı hiç göremedim. Daha sonra Efendimiz Ebu'l-Hasan'ın vefatı münasebetiyle³⁰ resmi tören düzenledi Mâllî sultanı. Yüce Allah efendimizden hoşnut olsun. Bu törene emirlerini, fıkıh bilginlerini, kadıyı ve hatibi çağırıldı. Ben de onlarla beraber geldim. Biraz sonra dört köşe küçük sandıklar getirildi; içlerinde *Kur'an* cüzleri bulunmaktaydı. Hatim indirildi ve Efendimiz Ebu'l-Hasan ile Mensâ Süleyman adına dualar edildi. Yüce Allah, efendimizi engin merhametiyle kuşatsın.

Bu tören bittikten sonra Mensâ Süleyman'a selâm verdim. Kadı, hatip ve İbnü'l-Fakih benim kim olduğumu ona anlattılar. Mensâ Süleyman oralıların diliyle cevap verdi. Berikiler bana dönerek şöyle dediler:

"Hükümdar sana Allah'a şükret diyor!"

Ben de karşılık verdim:

"Tüm övgüler Allah'a! Hangi durumda olursak olalım şükürler olsun Yaradana!"

Siyahların Kalitesiz ve Lezzetsiz Ziyafetleri; Buna Verdikleri Önem

Törenden sonra bana misafirlik hediyesi gönderildi. Bu hediye önce kadı efendinin konağına getirildi. Kadı da bunu adamlarıyla İbnü'l-Fakih'in evine yollamış. İbnü'l-Fakih evinden seğirterek çıktı, yalın ayak yanıma geldi;

"Kalk! Hükümdarın kumaşı ve hediyesi geldi sana!" dedi.

Kalkıverdim, getirilenlerin elbise ve mal olduğunu zannettim. Bir de ne göreyim, üç yuvarlak ekmek, gartû ile kızartılmış bir parça sığır eti ve kesikle [=yoğurt, ekşimik] dolu bir kabak! Bu manzaraya güldüm de güldüm! Heriflerin akıl noksanlığına şaşıtm, böyle basit bir şeyi bu denli önemsemelerine hayret ettim.

Hükümdara Söylediğim Sözler ve Bana Yaptığı İyilik

Söz konusu misafirlik hediyesi geldikten sonra iki ay kaldım orada. Ve hükümdar hiçbir şey göndermedi! Ramazan ayına girdik,³¹ sık sık büyük daireye gidiyor, hükümdarı selâmlıyor, kadı ve hatibin yanına çörekleniyordum. Bir ara Tercümân Dûgâ bana:

"Hükümdara iki çift laf et, ben gerektiği şekilde yorumlarım senin sözlerini!" dedi.

Böylece hükümdarın Ramazan ayı başlarında kurduğu halk divanına çıkararak şunları söyledim:

"Ben nice ülkeler gezmiş biriyim! Pek çok hükümdarla görüştim. Nah şuracıkta senin ülkende de tam dört ay kaldım! Ne misafir ettin beni; ne ihsan yağdırdın bana! Diğer hükümdarlara ne diyeyim senin hakkında?"

Mensâ Süleyman cevap verdi:

"Ben seni hiç görmedim; kimsin, necisin bilmedim!"

Kadı ile İbnü'l-Fakih söze girerek:

"Bu adam size selâm vermişti, siz de ona yemek göndermiştiniz!" dediler.

Bu sohbetten sonra hükümdar bana yemek gönderdi, hemen yanı başında bir evin benim adıma tutulmasını emretti. Ayrıca bana maaş bağladı. Daha sonra Ramazanın yirmiyedinci gecesinde [=Kadir gecesinde]³² kadıya, hatibe ve fıkıh bilginlerine para dağıttı. Buna zekât diyorlar. Onlarla beraber bana da 33,3 miskal altın verdi. Yola çıkacağım zaman da ayrıca 100 miskal ihsan etti.

Kubbeli Mekânında Oturuş Tarzı

Hükümdarın yüksek kubbeli bir mekânı var. Buranın kapısı sarayının içindedir. O çoğu vakit burada oturur. Bu mekânın büyük salona bakan yüzünde kemer şeklinde tahtadan yapılmış üç pencere bulunmaktadır. Bunlar gümüş plakalarla kaplanmıştır. Kemerli pencerelerin aşağısında ya altın suyuna batırılmış gümüşle yahut altın plakalarla kaplı üç pencere daha var. Sultan içeriye kurulunca bunların yün perdeleri kaldırılır; makamında olduğu anlaşılır böylece... Hükümdar oraya geçtiğinde hemen o pencerelerin birinden ipek püskül çıkartılır. Bu püsküle Mısır işi çizgili bir mendil bağlanmıştır. Halk mendili görünce davullar çalınır, zurnalar öttürülür. Daha sonra köşkün kapısından üçyüz civarında köle çıkar. Bir bölüğün ellerinde yaylar, diğer bölüğün ellerindeyse küçük kargı ve kalkanlar bulunur. Elinde kargı olanlar sağ ve sol tarafta dikilirler. Yaylılar da iki tarafa dağılıp çömelirler. Sonra eyeri ve dizgini olan iki atla iki koç getirilir. Onlar bu hayvanların göz değmesine karşı etkili ve faydalı olduğunu söylüyorlar.

Hükümdar oturur oturmaz üç kölesi seğirtir, naip [=başyardımcı] Kancâ Musa'yı çağırırlar. Böylece hatip, fıkıh bilginleri ve Ferâriye³³ grubu gelip büyük dairenin sağ ve sol tarafında silâhtarların tam önüne otururlar. Ferâriye, kumandanlar demektir. Bu arada Tercümân Dûgâ sırtında zerdhane³⁴ cinsinden pahalı bir ipek elbise, başında kenarlı bir sarık, belinde altın kınalı kılıç, ayaklarında mahmuzlu sert ayakkabılarla büyük dairenin kapısında dikilmektedir. Zenciler, zâtü'l-havâşî denilen bu kenarlı sarığı pek hoş bir tarzda sarmaktadırlar başlarına. O gün Tercümân Dûgâ'dan başka hiç kimse sert ayakkabı [=kalın mest, çizme] geçiremez ayağına. Elinde uçları

temrenli biri altın, diğeri gümüş iki kısa kargı bulunmaktadır.

Askerler, valiler, genç hizmetkârlar Messûfeliler ve diğeri büyük dairenin dışında gepgeniş, ağaç dolu bir alanda otururlar. Her kumandanın önünde mızraklı, yaylı, davullu zurnalı adamları yer alır. Onların zurnaları fildişindendir. Ayrıca kamış veya kabaktan yapılan değneklerle çalınan ve garip sesler çıkaran çalgılar bulunur her birinde. Her kumandan elinde yayı, omuzları arasında tirkeşi ile at sırtındadır. Ona bağlı erlerin bir kısmı piyade, bir kısmı süvaridir.

Büyük dairenin içinde kemerli pencerelerin altına bir adam dikilir; hükümdarla konuşmak isteyen kişi önce Dûgâ'yla konuşur, Dûgâ ayakta dikilenle söyleşir, o da durumu hükümdara bildirir.

Hükümdarın Büyük Dairede Oturuş Tarzı

Hükümdar, bazen büyük dairede de oturur. Orada bir ağaç altında benbî³⁵ [=banbu] denilen üç basamaklı bir peyke vardır. İpekle döşeli bu peykeye yastıklar konulmuştur. Üzerine kubbeye benzer ipek bir şatur [=çadır] kurulur. Şaturun tam tepesine doğan büyüklüğünde altın bir kuş kondurulmuştur. Hükümdar, elinde yayı sırtında sadağıyla sarayın köşesindeki kapıdan çıkar. Başında altın bir şeritle bağlanmış altın bir serpuş bulunmaktadır. Uzunluğu bir karışı aşan bu başlığın bıçak gibi ince uçları [=sarkıntıları] vardır. O çoğu kez mutanfas denilen Hıristiyan kumaşından yapılmış tüylü kırmızı bir cübbe giyer. Hükümdarın önüne, ellerinde altın ve gümüş kanâbir³⁶ [=kumbara şeklinde çalgı âletleri] bulunan şarkıcılar çıkar. Hükümdarın arkasındaysa üçyüz civarında silâhlı köle bulunmaktadır. O yavaş yavaş yürür, çok sakın hareket eder, bazen durur. Benbîye varınca durup halka bakar, sonra da hatibin minbere çıktığı gibi ağır ağır peykeye yükselir. Makamına kurulur kurulmaz davullar dövülür, borular öttürülür, zurnalar çalınır. O sırada üç köle hemen seğırtip hükümdar naibiyle emirleri çağırırlar. Onlar gelip otururlar. Yanlarında demin bahsettiğimiz iki atla iki koç vardır.

Dûgâ kapıda bekler, diğeri insanlar dış alanda ağaçlar altında beklerler.

Siyahların, Hükümdarlarına Karşı Alçalışları; Ona Saygı Göstermek İçin Toprak Saçmaları ve Diğer İşleri

Siyahlar hükümdarlarına karşı alçakgönüllü davranma konusunda tüm insanları geride bırakırlar; yemin ederken "Mensâ Süleyman Kiy"³⁷ derler. Demin bahsettiğimiz kubbeli makamında otururken birini çağırırsa çağırılan adam sırtındaki giysileri çıkarıp eski püskü çaputlara bürünür, başındaki sarığı çözüp kirlili bir şapka giyer, şalvarını yukarı çekerek huzura girer. Son derece ezik ve perişan bir hâlde ilerler. Dirseklerini sertçe yere vurur, kafasını öne doğru eğerek rükû hâlinde bekleyip hükümdarın sözlerine kulak verir. Biri hükümdarla konuşur ve karşılık alırsa elbisesini ansızın sırtından sıyrıp üstüne başına toprak saçmaya başlar; tepeden tırnağa yıkanır gibi! Ben onların bu vaziyetine şaşardım; nasıl oluyor da gözleri kör olmuyor?

Hükümdar mecliste iki çift lâf ettiğinde oradakiler başlarından sarıklarını çıkarıp sessiz sedasız kulak verirler söylenilenlere. Zaman zaman içlerinden biri hükümdarın huzuruna çıkıp onun hizmetinde neler yaptığını sayıp dökerek:

"Şu gün şöyle yaptım, bugün şunu öldürdüm!" der. Bunu bilenler hemen adamı doğrularlar.

Evetleyiş tarzları şöyledir:

Tanıklık etmek isteyen kişi ok atar gibi yayının kirişini gerer ve salar. Hükümdar adama dönüp;

"Doğru söyledin!" der veya teşekkür ederse beriki hemen giysilerini çıkarır, üstünü başını toprağa beler ve bağdaş kurup oturur. Onlara göre böyle davranmak hükümdara duyulan saygının gereğidir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah aziz kılsın, bilgin dostum fıkıhçı Ebu'l-Kasım b. Rıdvân'ın anlattığına göre; Hacı Musa Vancarâtî, Mensâ Süleyman tarafından efendimiz Ebu'l-Hasan'a elçi olarak gönderilmiş. Ulu divana çıktığı zaman beraberindekilerden biri yanında toprak dolu bir sepet taşıyor ve efendimiz ona güzel bir söz söyleyince kendini toprağa beliyormuş; memleketinde yaptığı gibi!

Hükümdarın Bayram Namazında ve Bayram Günlerinde Yaptığı Şeyler

Ramazan ve Kurban bayramlarında Mâllî'deydim.³⁸ Ahali bembeyaz, tertemiz elbiselere bürünerek hükümdar köşkü kıyısındaki büyük musallâya [=Cuma kılma yeri] çıktı. Hükümdar, başında taylasanlı bir sarıkla [=bir ucu serbest bırakılmış sarık] atına bindi. Siyahlar sadece bayram günlerinde taylasanlı sarık takarlar. Kadı, hatip ve bilginler diğer günlerde de bu tür bir sarık sarabilirler. Onlar bayram günlerinde hükümdar huzurunda tekbir getirirler. Bu arada hükümdarın önü sıra kırmızı ipek sancaklar³⁹ götürülmektedir. Namaz kılınacak büyük meydana çadır kurulur. Sultan oraya teşrif eder ve törene hazırlanır; sonra meydana çıkar. Namaz kılınıp hutbe okunur ve hatip minberden inerek hükümdarın tam önüne oturur, uzun bir vaaz çeker. Orada elinde mızrak tutan bir adam dikilmektedir; hatibin sözlerini halka kendi dilleriyle açıklar. Genel olarak bu sözler hükümdarı öven, ona itaati teşvik eden cümlelerden oluşur. Sultan her iki bayramda da ikinci namazından sonra oturur. Silâhdâriyye tayfası [=silâhlı özel muhafızlar] oraya gelirken yanlarında altın ve gümüş sadaklar, kını altından yapılmış, her yanı altınla bezenmiş kılıçlar; som altın ve gümüş mızraklar, billur topuzlar bulunur. Hükümdarın başucunda dört kumandan dikilmektedir; ellerinde eyer üzengisine benzeyen gümüş bir yelpaze vardır; sinek kovarlar! Kadı, hatip ve ferâriye tayfası [=emir ve kumandanlar bölüğü] her zamanki gibi otururlar. Dört hanımı ve yüze yakın cariyesiyle Tercümân Dûgâ gelir. Cariyelerin elbiseleri nefistir; başlarında altın ve gümüş kurdelalar vardır. Bunlara altın ve gümüş elmaslar bağlanmıştır. Tercümân Dûgâ kendisi için dikilen sandalyeye oturarak kamıştan yapılmış ve alt kısmına ziller takılmış bir âleti çalmaya başlar. Hükümdarı öven şarkılar söyler, onun savaşlarından ve yaptığı büyük işlerden bahseder. Hanımları ve cariyeleri de onunla beraber şarkı söylemekte, yaylarla oynamaktadırlar. Tercümân Dûgâ'nın yanında otuz civarında genç köle bulunur. Sırtlarında kırmızı kumaştan yapılmış cübbeler, başlarında beyaz şapkalar vardır. Her köle boynuna asılı davulu var gücüyle dövmektedir. Daha sonra Tercümân Dûgâ'nın avânesinden olan çocuklar gelir, oyuna başlar; Sintlilerin yaptığı gibi havaya sıçrarlar. Onlar bu işte ustalaştıkları için çok çevik davranmaktadırlar; kılıçla güzel oynarlar. Dûgâ da kılıç oyunundan anlar.

İşte bu oyun sırasında hükümdar onlara ödül verilmesini emreder. 200 miskal işlenmemiş [som] altınla dolu bir kese getirilir ve orada bulunanların başlarına saçılır! Kumandanlar ayağa kalkarak hükümdara şükranlarını bildirmek için yaylarını gererler. Ertesi gün onlardan her biri kendi imkânlarına göre Dûgâ'ya bir hediye sunar. Tercümân Dûgâ anlattığımız bu tertîbi [=merasim ve oyun düzenini] her Cuma ikindiden sonra sahneye koyar.

Şairlerin Hükümdara Şiir Düzmelerindeki Gülünçlük

Dûgâ bayram günü oyununu bitirir bitirmez şairler gelir. Onlara Culâ diyorlar. Bu kelimenin tekili câlîdir [=dyeli].⁴⁰ Her şair, [pelikangillerden renkli tüylere sahip küçük bir kuş olan] şakşâka benzeyecek şekilde tüylere bürünerek huzura girer. Ayrıca şakşâk başı gibi kırmızı gagalı bir tahta kelle kondurulur üstlerine. Şairler bu gülünç kıyafetle hükümdarın önüne dikilip şiirlerini okurlar. Bana bildirildiğine göre onların dizeleri sadece öğütmüş! Hükümdarlarına şöyle diyorlarmış:

"Üzerine oturduğun şu benbî falanca hükümdarın oturduğu makamdır. Onlardan bir kısmı şöyle güzel işler yaptı, diğer bir kısmı da şunları yaptı! Sen de hayırlı işler yap ki ahirete göçtükten sonra dillerden düşmesin adın!"

Böylece şairlerin önderi benbînin basamağına çıkararak başını hükümdarın kucağına bırakır. Daha sonra benbînin üstüne yükselip başını hükümdarın önce sağ sonra sol omuzuna koyar; oralıların diliyle bir şeyler mırıldanıp iner. Duyduğuma göre bu hareket, onların İslâmdan önce yapageldikleri eski bir âdetmiş. Bugün de aynı töreyi sürdürüyorlar.

Konuşan Çekirge Hikâyesi

Bir gün hükümdarın divanında hazır bulundum. Uzak yöreden gelmiş olan bir fakih hükümdar huzuruna çıkıp uzun uzun konuştu. Kadı ayağa kalkıp onu doğruladı; hükümdar da onların görüşüne katıldığını bildirdi. Böylece herkes sarıklarını çıkardı, hükümdarın önünde toprağa bulandı. Yanımdaki beyazlardan biri bana dönerek:

"Hükümdara ne dediklerini biliyor musun?" diye sorunca;

"Bilmiyorum!" dedim. Adam konuya açıklık getirdi:

"O fıkıh bilgini, bulunduğu yörenin çekirgeler tarafından işgal edildiğini, ermiş kullardan birinin haşerelerin yoğunlaştığı yere giderek çokluklarından ötürü korkuya kapılıp 'Bu çekirgeler nasıl da her yanı kaplamış!' deyince bir haşerenin; 'Hak Teâlâ bizi zulmün egemen olduğu ülkenin ekinlerini yok etmek için gönderdi!' cevabını verdiğini anlattı. Kadı ve hükümdar da bu sözleri tasdik ettiler."

Bu arada hükümdar kumandanlara dönerek şöyle dedi:

"Benim zulüm ve haksızlıkla zerrece ilişkim yoktur! Aranızda zalimlik edenleri cezalandırdım! Her kim bir zorbayı tanır da bana haber vermezse o herifin yaptığı kötülüklerin günahı haber vermeyenin boynuna olsun! Kötülüklerin cezasını veren güçlü ve Kahhar Allah bunun hesabını soracaktır ondan!"

Hükümdar bu sözleri söyleyince kumandanlar başlarından sarıklarını çıkarıp zulümle hiçbir ilgileri olmadığını belirttiler.

Benzeri Bir Olay Daha

Bir gün Cuma namazındayken Messûfe kabilesinden ticaretle uğraşan ve ilim öğrenmekten geri kalmayan Ebû Hafs adlı biri ayağa kalkıp şöyle dedi:

"Ey ahali! Tanık olun; Mensâ Süleyman'ı Allah elçisinin huzuruna çağırıyorum!"

Adam bu sözleri söyleyince sultanın bulunduğu mahfilden bazıları çıkıp oraya geldiler;

"Kim sana haksızlık etti? Kim neyini aldı?" diye sordular. O da cevap verdi:

"İyvallâten menşâcûsu –yani müfettişi demek istiyor– benden 600 miskal değerinde eşya aldı ve karşılık olarak sadece 100 miskal vermek istedi!"

Bu şikâyet üzerine hükümdar hemen o menşâcûyu çağırtdtı. Adam birkaç dakika sonra geldiğinde her ikisini de kadıya gönderdi. Kadı, davacı ve davalının durumunu inceledi; davacı tacirin haklı olduğu kesin delillerle ortaya çıkınca ona hakkını verdi. Daha sonra müfettişi görevinden azletti.

Benzeri Bir Olay

Ben Mâllî'deyken hükümdar, amca kızı ve aynı zamanda büyük hatun olan Kâsâ'ya öfkeleni. Kâsâ,⁴¹ siyahlar nezdinde kraliçe anlamına gelir ve onların töresine göre yönetimde hükümdarın ortağıdır. Adı hutbede sultanın adıyla beraber okunur!

Hükümdar bu hatununu kumandanlarından birinin evine hapsedtirerek yerine bey soyundan gelmeyen diğer karısı Bencû'yu geçirdi. Ahali bu konuda ileri geri lâflar etti, hükümdarın yaptığı işi beğenmedi. Bu arada hükümdarın amca kızları Bencû'yu kraliçe olması münasebetiyle tebrik etmeye geldiler. Kollarına kum saçtıllarsa da başlarına toprak saçmadılar! Hükümdar daha sonra Kâsâ'yı serbest bıraktı. Amca kızları bu aftan ötürü tebrik için onun huzuruna çıkıp geleneğe uyarak üzerlerine toprak saçtılar. Öte yandan Bencû onların bu tavırlarından ötürü sultana şikâyette bulundu. Sultan amca kızlarına öfkeleni. Kızlar endişelenip câmie sığınınca hükümdar onları affedip yanına çağırtdı. Onların töresine göre sultanın huzuruna girerken giysiler çıkarılır. Kızlar da öyle yaptılar. Sultan pek memnun oldu. Bu kızlar yedi gün süreyle sabah akşam hükümdar kapısına gelip gittiler.

Diğer tarafta Kâsâ her gün köle ve cariyelerini yanına alıp bir hayvana biner yüzünü kimse görmeyecek şekilde peçeyle örter ve hükümdarın büyük dairesinin kenarında dururdu. Beraberindeki hizmetkâr ve cariyelerin başlarında daima toprak olurdu. Kumandanlar Kâsâ ile ilgili dedikoduya başladığından hükümdar onları büyük kabul salonunda topladı. Tercümân Dûgâ öne çıkarak oralıların diliyle kumandanlara seslendi:

"Siz Kâsâ ile ilgili çok laf ettiniz! O büyük bir suç işlemiştir!"

Daha sonra Kâsâ'nın cariyelerinden ayakları zincirli, elleri boynuna bağı bir kız getirildi;

"Bildiğini söyle!" dendi ona. Cariye kız, Kâsâ'nın kendisini hükümdarın amca oğluna gönderdiğini, hükümdarı tahttan indirme konusunda ona çağrıda bulunduğunu anlattı. Meğerse Kâsâ, Kenburnî'ye kaçan Câtâ'ya: "Ben ve bütün ordu senin emrindeyiz!" diyormuş.

Kumandanlar bu sözleri duyunca:

"Büyük bir suç bu! Kâsâ ölümü hak etti!" dediler.

Kâsâ ölüm korkusuyla hatibin evine sığındı. Çünkü buralılarda âdet, zor durumlarda mescide, mümkün değilse hatibin evine sığınmaktır!

Siyahlar, cimriliği yüzünden Mensâ Süleyman'dan soğumuşlardır. Ondan önce Mensâ Magâ, ondan önce Mensâ Musa hükümdarlık etmişti bu memlekette.⁴² Mensâ Musa beyazları çok seven, onlara iyilik eden bir hükümdarmış. Ebû İshâk Sâhilî'ye bir gün de 4.000.000 miskal [altın] veren de odur. Güvenilir adamlardan birinin anlattığına göre; Mensâ Musa, Müdrik b. Fakkûs'a bir günde 3.000.000 miskal vermiş. Hükümdarın atası olan Sârak Câta⁴³ sözü geçen Müdrik'in dedesi aracılığıyla İslâma girmiştir.

Hikâye

Sözünü ettiğim Fakih Müdrik bana şunları anlattı:

İbn Şeyhi'l-Leben adıyla bilinen Tilimsânlı bir adam, Mensâ Musa'ya 7,33 miskal [altın] vermişti. Musa o sıralarda kimsenin yüzüne bakmadığı bir çocuktur. Daha sonra hükümdar oldu. Gün geldi İbn Şeyhi'l-Leben bir meseleden dolayı Musa'nın huzuruna çıkınca bizimki onu hemen tanıdı, yanına çağırdı, birlikte benbîye oturdular. Mensâ, ihtiyarın vaktiyle kendisine yaptığı iyiliği anlatıp kumandanlara dönerek:

"Böyle güzel bir iş yapan adamın hediyesi ne ola?" dedi. Onlar da:

"İyilikler on katıyla karşılır âyeti gereğince 70 miskal ver!" cevabını verdiler. Mensâ Musa ona 700 miskal altın ile kıymetli bir giysi, pek çok köle ve hizmetçi hediye ederek yanından hiç ayrılmamasını emretti.

Sözü geçen İbn Şeyhi'l-Leben'in oğlu da bana aynı hikâyeyi anlatmıştır. O Mâllî'de *Kur'an* okutan ilim âşıklarındandır.

Zencilerin Hoşuma Giden ve Gitmeyen İşleri

Onların güzel işleri arasında şunları sayabiliriz:

1- Haksızlık ve zulüm azdır onlarda. Çünkü zenciler bütün insanlardan daha uzaktır zulme! Onların hükümdarı zulmedeni asla bağışlamaz!

2- Ülkelerinde asayiş berkemaldir. Huzur her yanı sarmıştır. Orada ne yolcu ve yabancı ne de yerli hiç kimse malının çalınmasından korkmaz.

3- Onlar –ne kadar göz alıcı, ne denli değerli olursa olsun– ülkelerinde ölen beyazların servetine dokunmazlar! Bu malları asıl mirasçı gelip alıncaya dek güvenilir bir beyaza emanet ederler.⁴⁴

4- Namazlarını hiç bırakmaz, cemaatle kılmaya özen gösterirler. Çocuklar bu ibadeti yerine getirmese onları münasip bir şekilde cezalandırırlar. Cuma günü erkenden câmie varmayan kişi oturacak yer bulamaz; çünkü mescidin her yanı dolmuştur! Töre gereğince seccadesini lâayık olduğu yere sermek ve efendisinin mescide gelişini beklemek üzere köle daha önce gider mabede. Bu

seccadeler hurma ağacına benzeyen ama meyve vermeyen bir tür palmiye yapraklarından örülmüştür.

5- Her Cuma bembeyaz göz alıcı giysilere bürünürler. Bir adamın eski ve yırtık bir gömleğinden başka giysisi yoksa onu mutlaka yıkar, temizler; apak eder ve sırtına geçirip Cuma namazına gelir.

Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye önem verirler. Hattâ bu konuyu savsaklayan çocukları ayaklarından bağlayarak cezalandırırlar. Ezberleme işini yapmadıkça serbest bırakmazlar.

Bayramda şehir kadısının evine vardığımda çocuklarını bir köşeye bağladığını gördüm;

"Onları serbest bıraksana!" dedim. Kadı cevap verdi:

"*Kur'an*'dan ezber yapmadıkları sürece serbest bırakmayacağım!"

Başka bir gün ışık yüzlü genç bir zencinin yanından geçerken sırtında pahalı bir giysi, ayağında ağır bir zincir bulunduğunu gördüm. Yanımdakine:

"Bu çocuk ne yapmış ki? Birini mi öldürmüştü?" dedim. Sözlerim genç tarafında anlaşıldı; hemen güldü. Bana söylendiğine göre ezberini yapsın diye böyle bağlanmış o!

Siyahların yerilecek işlerinden bazıları şunlardır:

1- Hizmetçi kadınlar, cariyeler ve küçük kızlar herkesin karşısına –örtülmesi gereken avret yerleri de dahil– çırılçıplak çıkıyorlar! Onların çoğunu Ramazan boyunca bu hâlde görüyordum. Çünkü kumandanların sultan sarayında iftar etmesi, her birinin yemeğinin yirmi hattâ daha fazla çıplak cariye tarafından götürülmesi gelenektir burada!

Tüm kadınlar hükümdar huzuruna anadan doğma üryan olarak girerler. Hükümdarın kendi kızları bile çıplak! Ramazan'ın yirmiyedinci gecesinde yaklaşık yüz civarında cariyenin, ellerinde yemek, çırılçıplak yürüyerek hükümdar sarayından çıktıklarını gördüm. Sultanın iki kızı da bunların arasındaydı ve hiçbir şey geçirmemişlerdi üstlerine!

2- Onlar edep ve saygı adına başlarına toprak ve kum saçıyorlar.

3- Ozanları hükümdara şiir düzerken gülünçlük ediyor.

4- Siyahların büyük kısmı köpek, eşek ve leş yer.

Mâllî'den Çıkışım

Buraya yediyüzelliüç yılının Cumâdelûlâ ayının ondördünde gelmişim.⁴⁵ Yediyüzellidört yılının Muharrem ayının yirmiikinci günü Ebûbekir b. Ya'kûb adlı bir tacirle buradan çıktım.

Mîme yoluna yöneldik. Ben bir deveye biniyordum; çünkü at bir hayli pahalıdır oralarda. Bir at 100 miskal eder!

Nil'in girintisi olan ve ancak gemilerle aşılabilen büyük bir körfeze vardık. Orada her yer

sivrisinek kaynamaktaydı! Bu yüzden körfezi ancak geceleyin geçmek mümkündü. Gökte dolunay vardı; gecenin üçte birlik ilk bölümünde körfezi geçtik.

Nil'deki Su Aygırları

Körfezi geçtiğimizde kıyıda onaltı iri hayvan gördüm. Hayretten küçük dilimi yuttum! Öyle kalabalık gözüküyorlardı ki fil sürüsü zannettim! Sonra bu hayvanların nehre daldıklarını görünce Ebûbekir b. Ya'kûb'a dönerek:

"Nedir bu hayvanlar?" dedim.

"Bunlar otlamak için karaya çıkan su aygırlarıdır!" cevabını verdi. Bu hayvanlar attan daha iridirler. Yeleleri ve kuyrukları vardır. Başları at başına, ayakları da fil ayağına benzer. Onları ikinci defa Nil üzerinde Tunbuktû'dan Kavkav'a giderken gördüm. Suyu dalıp başlarını kaldırıyor ve nefes alıyorlardı. Gemidekiler bu hayvanların gemiyi batırmalarından korktukları için karaya yanaştılar!

Oralıların bu hayvanları avlamak için ilginç tuzakları vardır. Ellerindeki mızrakların [=zıpkınların] deliğine sağlam bir ip geçirerek hayvana fırlatırlar. Eğer kargı hayvanın ayağına veya boynuna isabet ederse iyice gömülür; etin iç kısmına geçer. Böylece iple hayvanı kenara çeker, öldürüp etini yerler.

Bu körfezin kıyısında büyücek bir köyde mola verdik. Köyün sorumlusu Ferbâ Magâ adlı saygın bir zenci hacıydı; Hükümdar Mensâ Musa ile beraber hacca gidenlerdendi.

Siyah Hacının Hikâyesi

Ferbâ Magâ bana şunları anlattı:

Mensâ Süleyman bu körfeze vardığı zaman yanında Dükâlî diye bilinen ve Ebu'l-Abbâs diye çağırılan bir kadı varmış. Hükümdar ona masrafları için dörtbin miskal altın veriyor. Mîme'ye ulaştıkları zaman kadı, hükümdara kendisine verilen dörtbin miskalin evinden çalındığını söylüyor. Hükümdar, Mîme emirini çağırarak parayı alanı bulmasını, bulamazsa kendisini öldüreceğini bildiriyor! Böylece emir hırsız aramaya koyuluyor. Çünkü bu diyarda hiç hırsız yoktur! Neyse, kadı efendinin evine girerek hizmetçilerini sıkıştırınca Dükâlî'nin cariyelerinden biri bülbül gibi konuşuyor:

"Efendimin hiçbir şeyi kaybolmadı! Ancak kendi eliyle şu köşeye biraz para gömdü!" Emir, cariyenin gösterdiği yerden paraları çıkarıp sultana teslim ediyor, durumu da aynen anlatıyor...

Sultan kadıya ağır sözler söylüyor; onu insan eti yiyen gâvur zencilerin ülkesine sürüyor. Kadı orada dört sene süründükten sonra sultanın izniyle asıl memleketine geri dönüyor.

Neyse ki beyaz olduğu için vahşiler herifi yememişler! Çünkü onlara göre beyaz adamın eti çiğdir; bu yüzden zararlıdır! Oysa zenci eti tam yenecek kıvamda ve lezzettedir! Böyle inanıyorlar.

Vahşi Zencilerle İlgili Bir Olay

Sözünü ettiğimiz vahşi zencilerden oluşan bir bölük, şefleriyle beraber Mensâ Süleyman'ı ziyaret

ettiler. Onlar âdetleri gereğince kulaklarına koca koca küpeler takıyorlar. Bir küpenin çapı yarım karışı buluyor! Giysileri ipektendir. Onların ülkesinde altın madeni bulunur. Hükümdar ikram olsun diye yanlarına bir hizmetçi verdi. Herifler hizmetçiyi boğazlayıp yedikten sonra kanını ellerine ve yüzlerine sürdüler! Daha sonra teşekkür için huzuruna çıktılar!

Bana anlatıldığına göre bu herifler ne zaman sultanın huzuruna gelseler âdetleri gereğince böyle yaparlarmış. Yine bana anlatıldığına göre onlar;

"Kadın etinin en hoş bölümü, el ayasıyla memelerdir!" derlermiş!

[Yola Devam]

Körfez kıyısında kurulmuş olan bu köyden çıkarak Kurî Mensâ şehrine vardık. Seyahat esnasında binmekte olduğum deve burada can verdi. Devenin bakıcısı olayı bana duyurduğunda hayvanı görmek için çıktım. Ama leş yeme âdetini bırakmayan zenciler hemen mideyi indirmişlerdi hayvanı. Buna tanık oldum! Bana hizmet etsin diye ücretli olarak yanımda tuttuğum iki çocuğu başka bir deve satın almaları için iki gün uzaklıktaki Zâgarî'ye gönderdim. Ebûbekir b. Ya'kûb'un arkadaşlarından birkaçı benim yanımda kaldı. Ebûbekir bizi beklemek üzere Mîme'ye gitti. Kurî Mensâ'da altı gün kaldım. Bu süre içinde o şehirde bulunan pek çok hacı bana davet verdi, ziyafet çekti. Nihayet hizmetçi çocuklar deve getirdiler.

Bir Rüya

Kurî Mensâ şehrinde kalırken bir gece rüyamda gördüğüm adam bana:

"Muhammed İbn Battûta! Niçin her gün Yâsîn Sûresi'ni okumuyorsun?" dedi. O zamandan beri gerek yolculuk esnasında, gerekse uzun süre kaldığım yerlerde bu sûreyi okumayı hiç ihmal etmedim.

[Yola Devam]

Mîme şehrine vardım. Şehir dışındaki kuyuların kıyısında mola verdik. Oradan yola koyularak Nil nehrinden dört mil uzaklıkta bulunan Tunbuktû'ya eriştik. Bura ahalisinin büyük bir kısmı Peçeli Messûfelilerden [=Tuareglar] oluşur. Şehir yöneticisi Ferbâ Musa'dır.

Bir gün onun yanındaydım. Messûfeli birini oradaki gruba şef yaptı. Sonra adama rengârenk kumaşlardan mamul garip bir elbise ve şalvar giydirip başına da böyle alaca bir sarık kondurdu. Ardından onu deri bir kalkanın üzerine oturttu. Kabilenin ileri gelenleri adamı başları üzerine kaldırdılar.

Bu şehirde Garnâtalı söz ustası Şair Ebû İshâk Sâhilî'nin kabri vardır. Bu adam kendi yöresinde Tuvaycin diye bilinir. Ayrıca meşhur tacirlerden İskenderiyeli Sirâceddîn b. Kûyûk'ün kabri de buradadır.

Tacir İbn Kûyûk [=Köyûk Oğlu] Sirâceddîn'in Hikâyesi

Hükümdar Mensâ Musa hac ibadetini yapmak üzere yola koyuldu ve Sirâceddîn'in Kahire dışında

Birketu'l-Habeş denilen mıntıkadaki bostanında konakladı. Mensâ Musa'nın paraya ihtiyacı vardı; Sirâceddîn'den borç aldı, onun emirleri de borç aldılar Sirâceddîn'den.

Tacir Köyükoğlu Sirâceddîn,⁴⁶ alacağını tahsil için vekilini onlarla beraber gönderdi. Ama vekil Mâllî'ye postu serince kendisi oğluyla beraber yola düştü, Tunbuktû'ya vardı. Ebû İshâk Sâhilî onu evine misafir etti.

Kader bu ya; o gece Sirâceddîn vefat eder.

Bu olay halk arasında dedikodulara yol açar. Sirâceddîn'in zehirlendiği kuşkusunu vardır. Bu söylentiler ortalığa yayılınca oğlu:

"Ben de onlarla beraber aynı yemeği yedim! Eğer içinde zehir olsaydı hepimiz ölürdük. Eceli gelip vefat etmiştir!" der.

Sirâceddîn'in oğlu Mâllî'ye varıp alacağını tahsil ettikten sonra Mısır'a dönmüştür.

[Yola Devam]

Bir kütüğün içi oyularak yapılmış küçük bir sandala binerek Tunbuktû'dan çıktım. Nil üzerinde yol alıyordum. Her gece bir köyde mola vererek ihtiyacımız olan yemek ve yağı satın alıyor, karşılığında tuz, koku ve cam süsler veriyorduk.

Böylece ismini unuttuğum bir şehre vardım. Şehrin emiri Hacı Ferbâ Süleyman'dı. Bu adam cesaret ve kuvvetiyle ünlenmiştir; kimse onun yayını çekmeye güç yetiremez! Siyahlar arasında bundan uzun boylusunu, bundan irisini görmedim. Mevlid Kandili gibi mübarek bir günde Ferbâ Süleyman'ın huzuruna çıktım, selâm verdim.⁴⁷ Niçin geldiğimi sordu. Yanında kâtiplik görevini yürüten bir fıkıh bilgini vardı. Onun önündeki yazı tahtasını aldım; şunları yazdım:

"Ey fakih! Emire söyle, yol azığı olarak biraz akdarıya⁴⁸ ihtiyacımız vardır! Vesselâm!"

Sonra tahtayı doğrudan fakihe verdim; yazılanları gizlice okuyup kendi dilince emire anlatsın diye! Ama bağıra bağıra yazılanları okudu! Emir vaziyeti anlayarak elimden tutup büyük salona götürdü beni. Orada kalkan, yay ve kargı gibi pek çok silâh gördüm; İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Müdhiş* adlı eserini buldum.⁴⁹ Okumaya başladım. Daha sonra "daknû" denilen bir içecek getirildi. Daknû, içine biraz bal ve süt karıştırılarak dövülmüş darı tanelerinden oluşan bir sudur. Bu ülkede su yerine bundan içiyorlar. Çünkü sade su onlara dokunuyor. Darı bulamazlarsa suya bal ve süt katıyorlar.

Daha sonra yeşil bostan getirildi, ondan da yedik. Bu arada beş karış boyunda bir çocuk girdi içeriye. Ferbâ Süleyman onu yanına çağırıp bana:

"Bu, konuk olmandan ötürü sana verilen hediyedir. İyi koru kaçmasın!" dedi. Çocuğu alıp götürmek istedim ama;

"Yemek gelinceye kadar otur!" dedi Ferbâ Süleyman.

Bu sırada Ferbâ'nın evinden bir çığlık koptu; hepimiz işittik. Ferbâ beyaz bir cariyeyi⁵⁰ gönderdi figanın sebebini öğrenmek için. Kızcağız geriye döndüğünde efendisine biricik kızının öldüğü haberini getirdi. Bu haberin ardından Ferbâ bana dönerek

"Ben ağlamayı hiç sevmem! Gel deniz kenarına [=Nil kıyısına] gidelim!" dedi! Nil'in kıyısında yan yana dizilmiş evler vardı. Onun önüne bir at getirildi. Bana:

"Haydi bin!" dediyse de ben:

"Sen yayan giderken ben ata binemem!" cevabımı verdim. Her ikimiz de yürüyerek ırmak kıyısındaki evlere ulaştık. Getirilen yemekten yedik. Sonra Ferbâ Süleyman'a veda ettim. Siyahlar arasında ondan daha iyisini, daha cömerdini görmedim.

Sonra Kavkav'a [=Gao] yöneldim.⁵¹ Burası Nil kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Siyahlar ülkesinin en şirin, en büyük ve yiyeceği en bol şehirlerindedir. Orada pirinç, süt, balık ve tavuk çoktur. Orada yetişen inânî türü fakkûsun [=hıyarın] lezzetine diyecek yoktur! Ahali alışveriş esnasında vedaları [=deniz boncuk] kullanır. Mâllî halkı da böyle yapmaktadır.

Kavkav'da bir ay kadar kaldım. şu adamlar beni evlerine davet ettiler; Miknâseli Muhammed b. Ömer –mizahtan anlayan zarif, akıllı ve iyi kalpli biridir; ben oradan ayrıldıktan sonra vefat etmiştir– Yemen'i gezmiş seyyahlardan Hacı Muhammed Vecdî Tâzî ve beyazların câmiinde imamlık eden Fakih Muhammed Fîlâlî.

Gadâmeslilerden oluşın büyük bir kabile ile Kavkav'dan çıktım, Tekeddâ'ya doğru yola koyuldum. Kafilenin kılavuzu Hacı Vuccîn idi. Vuccîn⁵² siyahların dilinde kurt demektir. Benim iki devem vardı; erkeğine biniyor, dişisine azığımı yüklüyordum. İlk konağa ulaştığımızda dişi deve çöktü. Hacı Vuccîn onun üzerindeki yükü aldı ve taşımaları için kendi arkadaşlarına dağıttı. Onlar da bu yükü aralarında bölüştüler. Kervanımızda Tâdela⁵³ ahalisinden bir Mağripli vardı. Diğerlerinin yaptığını yapmadı, yükümden biraz bile taşımaya yanaşmadı. Bir gün kölem susadığı için ondan su istedim, ama cimrilik edip vermedi!

Yolumuza devam ettik, Berberî kabilelerinden Berdâme'nin ülkesine vardık. Kervanlar ancak bu kabilenin himayesi altında rahat bir yolculuk yapabilirler. Bu tür rehberlik vs. işlerde oralıların kadınları erkeklerden daha beceriklidir. Berdâme kabilesi göçebedir; bir yerde sürekli kalmaz. Çadırlarını kurma tarzları ilginçtir; ağaç direkler dikerek üzerlerine hasır yerleştirirler. Bu yapı üzerine dallardan bir tür kafes örüp üst kısmını hayvan derisi yahut pamuk kumaşla döşerler.

Berdâme kadınları güzellikte kemale ermiş, uzun boylu boslu müthiş hatunlardır! Kadın cinsinin en güzel numunesidirler. Tenleri beyazdır. Hafif dolgundurlar. Dünyanın hiçbir ülkesinde böyle tatlı ve dolgun kadın görmedim! O kadınların yiyeceği, iyi dövülmüş akdarıyla inek südür. Bunu suyla karıştırlar; hiç pişirmeden içer dururlar. Bu hanımlarla dünya evine girmek isteyen kişi, onların diyarına yakın bir yerde, onlarla beraber oturmak zorundadır! Onları yanına alıp Kavkav'a yahut İyvallâten'e geçemez!

Hava çok sıcak olduğu için başım dönüyordu. Bu yörede ciddi bir rahatsızlık geçirdim. Yolculuğumuza devam ettik, Tekeddâ'ya [=Tağadda] ulaşıncaya kadar hiç durmadan gittik epey hızlı

yol aldık. Orada Mağripli üstadlardan Saîd b. Ali Cezûlî'nin evine misafir oldum. Âyan tabakasından şehir kadısı Ebû İbrahim İshâk Cânâtî ile Messûfeli Ca'fer b. Muhammed de beni ağırladılar.

Tekeddâ şehrinin evleri kızıl taştan yapılmıştır. Buranın suyu bakır madenleri arasından fişkirip geldiği için rengi ve tadı değişiktir. Orada dışarıdan gelen yabancıların ve işadamlarının tercihan yedikleri azıcık buğdaydan başka hiç tahıl yoktur! Söz konusu buğdayın ora ölçüsü ile bir müddü tam bir miskal altına⁵⁴ satılır! Bu müdd bizim memleketin müddünün üçte biri kadardır. Orada darının doksan müddü bir miskal altına satılmaktadır.

Tekeddâ'da her yer akrep kaynıyor! Bu hayvanların ufak çocukları öldürdükleri oluyor. Ama yetişkinleri zehirleyip öldürmeleri az görülen olaylardandır. Bu şehirdeyken Üstat Saîd b. Ali'nin oğlunu akrep soktu. Zavallı çocuk hemen can verdi. Cenazesinde bulundum.

Tekeddâlîlar sadece ticaretle uğraşırlar. Her sene Mısır'a giderek oradan kıymetli kumaş ve benzeri şeyleri getirirler. Ahalinin hayat seviyesi yüksek, imkânları geniş, servetleri büyüktür. Onlar köle hizmetçilerinin çokluğuyla övünmektedirler. Mâllî ve İyvallâten halkı da böyle!

Tekeddâlîlar eğitim görmüş ders okutacak seviyeye gelmiş kadın hizmetçileri asla satmazlar; nadiren satsalar da çok yüksek bir fiyat biçerler.

Muallim Cariyeler

Tekeddâ'ya vardığım zaman eğitim görmüş ve ders verecek seviyeye gelmiş bir kadın hizmetkâr satın almak istedim, ama bulamadım. Sonra Kadı Ebû İbrahim, dostlarından birinin hizmetçisini gönderdi. Onu yirmi beş miskale satın aldım. Sahibi sonradan pişman olup satışı bozmak isteyince;

"Bana başka bir hizmetçi bulursan anlaşmayı bozabilirim!" dedim. O da gitti; devem yolda kaldığı zaman eşyalarımın küçük bir kısmını dahi taşımaya yanaşmayan, kölem susadığında bir yudum su vermekten kaçınan Ali Ağyûl Tâdelî adlı Mağriplinin hizmetçisinin alıp getirdi. Getirilen yeni hizmetçi daha iyi olduğu için ötekinin sahibiyle yaptığım anlaşmayı bozdum, bunu satın aldım. Ama Mağripli Ali hizmetçiyi sattığına pişman oldu, anlaşmayı bozmak istedi; ben kabul etmedim! Herif yandı kül oldu, üzüntüsünden çıldıracaktı! Kıyamadım, anlaşmayı iptal ettim.

Bakır Madeni

Bakır madeni Tekeddâ'nın dışındadır. Yeraltından çıkarılan maden, evlerde eritmek üzere şehre taşınır. Bu işi erkek ve kadın köleler yapmaktadır. Maden eritilerek kızıl bakır hâline getirildiğinde bir kısmı ince, bir kısmı kalın olmak üzere bir buçuk karış uzunluğunda çubuklar yapılır. Kalın çubuklardan dört yüzü, ince çubuklardan ise altyüzü bir miskal altına satılmaktadır. Bu çubuklar para yerine de kullanılır. İnceleriyle et ve kalas, kalınlarıyla da kadın-erkek esir, darı, yağ ve buğday satın alınır. Buradan çıkarılan bakır gâvur zencilerle dolu olan Kûbar [=Gobir]⁵⁵ şehrine gönderilir. Ayrıca Zagây⁵⁶ [=Diyaga] ve Bornû'ya⁵⁷ da buradan sevkıyat yapılır. Bornû, Tekeddâ'dan kırk gün uzaktadır. Oranın ahali hep Müslümandır. Onların İdrîs adında bir hükümdarı var. İdrîs⁵⁸ ahaliye asla görünmez; daima perde arkasından konuşur. Bornû ticaret merkezidir. Nice güzel cariyeye, hizmetçi ve açık sarıya boyanmış kaliteli kumaş Bornû'dan sevk edilir uzak ülkelere.⁵⁹

Tekeddâ şehrinden Cavcav'a,⁶⁰ Mûrtibîn ve diğler yörelere bakır gönderilir.

Tekeddâ Hükümdarı

Tekeddâ'da bulunduğum günlerde Kadı Ebû İbrahim, Hatip Muhammed, Müderris Ebû Hafs ve Şeyh Saîd b. Ali, şehirden bir günlük mesafede ikamet eden Berberî asıllı Tekeddâ hükümdarı İzâr'ın⁶¹ yanına gittiler. Onların amacı, Tekeddâ hükümdarı İzâr ile yine Berberî sultanlarından olan Tekerkerî arasında çıkan anlaşmazlığı barışla noktalamaktı.

Ben de Tekeddâ hükümdarı ile görüşmeyi istiyordum; bir kılavuz kiralayıp yola düştüm. Demin adlarını saydığım kişiler gelişimi kendisine bildirdikleri için, hükümdar yağız bir atın sırtında karşıladı beni. Oranın âdeti böyle! Hükümdar eyer yerine çok güzel saçaklı bir kilim koymuştu atın üstüne. Sırtında cübbe, ayağında şalvar, başında sarık vardı. Bu giysilerin tümü gök mavisiydi. Yanında kızkardeşinin çocukları bulunuyordu. Onlar bu sultanlığın vârisleridirler. Hükümdar yanaşınca kalktık kucaklaştık; bana hâl hatır sordu, gelişimin sebebini merak etti. Durumu bildirdim.

Hükümdar bizim oraların vasfânı⁶² [=saray hizmetçileri] ayarında olan Yenâtîlerden birinin evine misafir etti beni. Ayrıca şişte kızartılmış bütün bir koyunla bir kap inek sütü gönderdi yanıma. Annesinin ve kızkardeşinin çadırı bize yakın bir yerdeydi. Onlar da geldiler, bizi selâmladılar. Annesi, gecenin ilk üçte biri sona ererken –ki, bu vakitte inekleri sağılırdı– bize süt gönderirdi daima. Orada sütü yatsıdan sonra ve sabahleyin içerler; buğdayı hiç tanımaz ve yemezler. Burada altı gün kaldım. Hükümdar her gün sabah-akşam iyi kızartılmış iki koç gönderiyordu. Bana bir dişi deveyle on miskal altın verdi. Ona veda ettim, Tekeddâ'ya döndüm.

ALTMİŐİNCl BÖLÜM

HÜKÜMDARIMIZIN EMRİYLE TEKEDDÂ'DAN FAS'A DÖNÜŞÜM

Altmışınca Bölüm Notları

Tekeddâ'ya geldiğimde Sicilmâsalı Hacı Muhammed b. Saîd'in kölesi bir emirnâme getirdi efendimizden. Müminlerin emiri, dinin destekçisi, sadece âlemleri Yaradan Allah'a güvenen hükümdarımız beni yüce payitahtına çağırıyordu. Fermanı öptüm, derhal emre uydum.

Yol için 37,33 miskale iki deve satın aldım. Tuvât'a gitmeye karar verdim.¹ Bu arada yetmiş gecelik yol azığı satın almıştım. Çünkü Tekeddâ ile Tuvât arasında hiç buğday bulunmuyor! Ama kumaş karşılığında et, süt ve yağ alınabiliyor.

Yediyüzellidört senesi Şaban ayının onbirinci Perşembe günü² saygın ve nüfuzlu kişilerden Tuvâtlı Ca'fer'in de bulunduğu büyük bir kervanla Tekeddâ'dan çıktım. Tekeddâ kadısı Fakih Muhammed b. Abdullah'da bizim yanımızdaydı. Kafilede altıyüz civarında köle vardı. Sultan Kerkerî'nin şehirlerinden olan Kâhir'e vardık. Buranın otu boldur. Tacirler orada Berberîlerden satın aldıkları koyunları kesip etlerini kurutmaktadırlar. Sonra Tuvâtlılar bu etleri kendi yörelerine götürüyorlar.

Oradan çıktık, hiçbir evin bulunmadığı susuz, ıssız, vahşi bir çöle girdik. Bu kupkuru sahrayı üç günde aşttık. Daha sonra yine ıssız ama suyu bulunan başka bir çölde tam onbeş gün seyahat ettik. Böylece öbür ucu ta Mısır'a ulaşan Gât yoluyla Tuvât yolunun kavşak noktasına vardık.³ Orada demir madeninin üzerinden akan su sızıkları vardı. Bununla bembeyaz bir elbise yıkansa hemen döner kahverengimsi siyaha.

On gün daha yolculuk ettikten sonra Hekkâr [=Haggar]⁴ memleketine vardık. Hekkâr, bir Berberî kabilesidir. Yüzlerine peçe takarlar. Onlarda hayır yok! İleri gelenlerden biri bize rastladı; kumaş vesaire alıncaya kadar kafileyi bırakmadı. Onların diyarına varışımız Ramazan ayına tesadüf etmişti. Hekkârlılar bu ayda asla yağma ve talan işine koyulmaz, kafilelere saldırı yapmazlar. Oranın hırsızları Ramazan ayında yolda bulduklarını bile almazlar! Bu yolun civarında oturan tüm Berberî kabileleri bu töreye uyar, böyle hareket ederler.

Hekkâr arazisinde bir ay seyahat ettik. Bu toprakların bitkisi kıt, taşı çoktur. Yolları zordur; aşılması güçtür. Ramazan bayramında yine bir Berberî şehrine vardık.⁵ Onlar da diğerleri gibi yüzlerini peçeyle kapatıyorlar. Bize ülkemiz hakkında bazı bilgiler verdiler. Anlattıklarına göre Evlâd-ı Harâc⁶ ile İbn Yağmûr⁷ beraber ayaklanmışlar. Şu anda Tuvât'ın Tesâbît yöresindeymişler. Kafiledekiler bu haberi duyunca endişelendiler.

Sonunda Bûdâ'ya ulaştık. Bûdâ,⁸ Tuvât'ın en büyük köylerindedir. Arazisi tamamen kum; her yer çorak. Hurması bol ama kaliteli değil. Yine de ahali buradaki hurmayı Sicilmâsa hurmasına tercih ediyor. Bûdâ yöresinde tahıl, katı yağ ve zeytinyağı asla bulunmaz. Bu gibi yiyecekler Mağrip şehirlerinden getirilir buraya. Bûdâ ahali hurma ve çekirgeyle besleniyor! Orada çekirge bol; herifler çekirgeyi hurma gibi biriktirip yığıyor, yiyecek olarak saklıyorlar! Bu hayvancıkları güneş doğmadan avlıyorlar. Çünkü tam o vakitte hava soğuk olduğu için sıçrayıp uçamaz çekirgeler.

Bûdâ'da birkaç gün kaldık. Sonra yine kafilayla yolumuza revan olduk.

Zilkade ayının ortalarında Sicilmâsa'ya kavuştuk.⁹ Zilhiccenin ikisinde de¹⁰ bu şehirden çıktım. Dondurucu bir soğuk vardı. Güzergâhımız karla kaplıydı. Ben Buhara, Semerkand, Horasan ve nice Türk ilinde sarp ve karlı yollarda seyahat ettim ama Ümmü Cüneybe yolundan daha zorlusunu görmedim! Kurban bayramının gecesinde Dâru't-Tam'¹¹ mıntikasına ulaştık. Kurban bayramın birinci gününü orada geçirdim.

Ertesi gün yola düştüm ve müminlerin emiri efendimizin onurlandırdığı payitahta, Fas'a vardım. Hak Teâla onun yardımcısı olsun! Mübarek elini öptüm, kutlu yüzünü görmekle uğurlandım; uzun bir yolculuktan sonra onun ihsan kanatları altında yaşadım. Yüce Rabbimiz, hükümdarımın bana yağdırdığı nice armağanların, haddi hesabı edilmez nimetlerin mükâfatını versin ona! Onun ömrünü uzun etsin de Müslümanlar sevensin, bahtiyar olsun!

"İlginç Ülkeleri ve Macera Dolu Yolculukları Merak Edenlere Armağan" diye isimlendirdiğimiz seyahatnâme burada bitti.

Yazıya geçiriş, yediyüzellidört senesinin Zilhicce ayının üçünde¹² sona erdi. Övgüler olsun Allah'a! Ve selâm olsun seçtiği kullarına!

İbn Cüzeyy der ki:

Üstat Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta'yla ilgili kaydettiklerimin özeti¹³ burada sona erdi. Allah onu yüceltsin! Akıllı olan herkes anlamıştır; bu adam çağın gezgini! Biri çıkar da onun hakkında;

"O, bu dinin [Müslümanların] gezginidir" dese asla abartmış sayılmaz, akıldan uzak bir lâf etmiş olmaz! Üstat, nice ülkeyi uzun uzun gezdikten sonra efendimizin bütün hükümdarlardan daha büyük, daha erdemli, daha cömert olduğunu anlamıştır. Onun misafirleri ağırlama, ilim âşıklarını koruma konusunda herkesten hevesli olduğunu görmüştür. Bu yüzden saltanat merkezi olan Fas'ı vatan seçmiştir kendine! Benim gibi biri üstadın yirmibeş sene yolculuktan sonra yurt edindiği şu payitahtı henüz hayatının ilk yıllarında bildi ya; bu nimetten ötürü Yüce Allah'a şükretmelidir. Aslında tam anlamıyla buna şükretmek mümkün değil!

Yüce Allah bizi müminlerin emiri efendimizin hizmetini görme nimetinden mahrum kılmasın! Yüce Allah huzur ve merhametinin gölgesini başımızdan eksik etmesin! Kendini ona adamış garipler topluluğu olarak bize salih kulların ulaşacağı en büyük hediye versin!

Yüce Rabbimiz! Hükümdarımızı bilgi ve din meziyetleriyle diğer sultanlardan üstün yapmış, keskin zekâ ve olgunluk niteliğiyle ayrıcalıklı kılmışsın! Ondandır yardım elini çekme, hükümranlığını sağlamlaştıran sebeplerden mahrum etme onu! Ona ezici zaferin, gün gibi aydınlık fethin yollarını öğret, işaretlerini göster! Taht, kıyamet gününe dek onun olsun!

Ey sevgi ve merhamette sonsuz olan Rabbimiz! Kendisi, evlâtları, devleti ve halkı konusunda hükümdarımızın yüzünü güldür, bahtını açık et!

Yüce Allah, peygamberlerin sonuncusu, resullerin önderi efendimiz Muhammed'i engin rahmetiyle

kuşatsın! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun!

Bu seyahatnâmenin kayda

geçirilme ve tertip işi,

yediyüzelliyedi yılının

Safer ayında

Hak Teâla

bilir

yazanı.

MOĞOLLARIN BAĞDAT'I ALIŞINDAN İBN BATTÛTA'NIN ÖLÜMÜNE KADAR GEÇEN 110 YILIN ÖNEMLİ OLAYLARI

1258-1368 MS.

1258 Moğollar Bağdat'a saldırdı. İslâm dünyası için yeni bir dönem başladı. Abbâsî halifesi Müsta'sım öldü. Hülagu liderliğinde Merâga'yı idarî başşehir yapan Moğol kökenli İlhanlı hanedanı, İran ve Irak'a egemen oldu.

1259 Kuzey Afrika'da Tunus civarında Hafsî soyundan gelen Ebû Abdullah halifeliğini ilân etti ve el-Müsta'mir lakabını aldı. Çingiz evlâdından Büyük Han Mönkge, Çin Kalesi'ni kuşattığı sırada öldü. Aruk Buğa büyük han olarak seçildi.

1260 Suriye'de kopan Ayn-ı Câlut Savaşı'nda Mısır Memlûklerinden ilk ciddî darbeyi alan Moğolların yenilmezlik imajı yıkıldı; Kıpçak asıllı Baybars, Mısır Memlûklerine sultan oldu.

1262 4. Rükneddîn Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu Devleti'ne tamamen egemen oldu.

1264 Orta Asya'da, Çingiz evlâdından Çağatay Han'ın torunu Burak, Çağatay Ulusu'nun başına geçti.

1265 İlhanlı hükümdarı Hülagu öldü; Abaka, İlhanlı Devleti'nin başına geçti; Hint-Pakistan alt kıtasında derin izler bırakan Çiştîyye tarikatı öncüsü Feridüddîn Gencşeker vefat etti.

1266 Anadolu Selçuklu sultanı 4. Rükneddîn Kılıçarslan öldürüldü, 3. Gıyâseddîn Keyhusrev tahta çıktı. Türk asıllı bir memlûk olan Gıyâseddîn Balaban, Hindistan'da hükümdar oldu. 8. Haçlı seferi düzenlendi, ancak Haçlılar başarısızlığa uğradılar.

1267 Altın Orda hükümdarı Berke Han Tiflis'te öldü; yerine Mönkge Timur geçti. Melik Sâlih Endonezya'nın Samudra Pasay bölgesinde ilk İslâm devletini kurdu, Merinîler Mağrip'e giren İspanyolları geri püskürttüler.

1269 Berberî Arap kökenli Merinîler, Mağrip'te Muvahhidî egemenliğine son verdiler; Ebû Yakub liderliğinde kendi devletlerini kurdular.

1270 Orta Asya'da Çağatay hükümdarı Burak zehirlenerek öldü. Batı Afrika'da zenginlik ve altının kaynağı olan Mali bölgesinin Müslüman kralı Mensa Vali öldü.

1272 Altın Orda hükümdarı Nogay Han Müslüman oldu. Gırnata Emirliğini kuran 1. Muhammed öldü.

1273 Mevlânâ Celâleddîn Rumî öldü.

1274 Büyük bilgin Nasırüddîn Tûsî öldü. Kuzey Afrika'da Merinîler, Sicilmasa şehrini Zeyyânîlerden aldılar. İngiltere kralı 1. Edvard tarafından düzenlenen 10. Haçlı seferi fiyaskoyla sonuçlandı.

1277 Kıpçak asıllı Memlûk sultanı Baybars öldü. Karamanlılar Konya'yı istilâ etti, Siyavuş Cimri burada sultanlığını ilân etti.

1278 Anadolu Selçuklu sultanı 2. İzzeddîn Keykavus Saray şehrinde öldü.

1281 Kuzey Afrika'da Berberî asıllı Zeyyânî hanedanı lideri Yağmuresen öldü; oğlu Osman'ın sultanlığı kabul edildi. Güneydoğu Anadolu'da Artuklu hanedanının Hısn-ı Keyfâ kolu yıkıldı.

1282 İlhanlı hükümdarı Abaka, Hemedân'da öldü; Ahmed Tekudar İlhanlı tahtına geçti.

1284 Tekudar öldürüldü; İlhanlı tahtına Argun geçti. Anadolu Selçuklu sultanı 3. Gıyâseddîn Keyhusrev öldü; 2. Mesud tahta geçti.

1286 Hindistan'da Türk asıllı Delhi hükümdarı Gıyâseddîn Balaban öldü; Buğra Han, Bengal bölgesinde Nâsıreddîn namıyla bağımsızlığını ilân etti. Abiş Hatun'un ölümüyle İran'da yerel bir beylik olan Salgurlu Devleti yıkıldı.

1290 Celâleddîn Firuzşah, Delhi Halac Sultanlığı'nı kurdu. Kuzey Afrika'da merkezî Mağrip bögesinin büyük bir kısmı Zeyyânîler tarafından ele geçirildi.

1294 Büyük Han Kubilay öldü.

1295 Moğol emiri Keyhatu, Hemedân yakınlarında Baydu'nun emriyle öldürüldü. Baydu ise Nahçıvan'da öldürüldü, Gazan Han İlhanlı tahtına oturdu.

1296 Gürcistan kralı 5. David ve İlhanlı hükümdarı Gazan Müslüman oldu. Anadolu Selçuklu sultanı 2. Mesud tahttan indirildi, 3. Alaeddîn Keykubad tahta çıktı.

1299 Moğollar Suriye'ye saldırdı. Kuzey Afrika'da Merinîler Tilimsan'ı Zeyyânîlerden aldılar.

1301 Bengal'de Sultan Rükneddîn öldü, kardeşi Şemseddîn Firuz başa geçti.

1302 Anadolu Selçuklu sultanı 3. Alaeddîn Keykubad öldürüldü, 2. Mesud yine tahta geçirildi.

1304 Gazan öldü, Olcaytu İlhanlı tahtına oturdu.

1306 Orta Asya'da Çağatay Ulusu'nun başı Duva öldü, oğlu Kuncuk başa geçti.

1307 Kuzey Afrika'da Merinî hükümdarı Ebû Yakub Yusuf suikasta uğradı, Ebû Sabit başa geçti.

1308 Anadolu Selçuklu sultanı 2. Mesud öldü; 5. Kılıçarslan tahta geçtiyse de kısa bir süre sonra öldü. Çağatay Ulusu'nda Taliku, Kuncuk'u safdışı ederek ipleri eline geçirdi. Kuzey Afrika'da Ebû Zeyyân Muhammed öldü, kardeşi Ebû Hammu Musa başa geçti. Merinî Devleti'nde Ebû Rebîa Süleyman ipleri eline geçirerek Ebû Sabit'i devirdi.

1309-1310 Orta Asya'da Taliku suikasta uğradı, Kebek güçlendi, ancak kısa bir süre sonra onu

safdışı bırakan kardeşi Esen Buka, Çağatay Ulusu'nun başına geçti. Kuzey Afrika'da Ebû Rebîa Süleyman, Ebû Said Osman tarafından devrildi. Hindistan'da Halac hanedanından Alaeddîn, Dekken'i fethetti.

1313 Tohtu Han, Saray şehrinde öldü; İslâma verdiği açık destekle tanınan Uzbek Han Altın Orda tahtına oturdu.

1314 Keşmir'de Baltistan kökenli maceracı Rainchan, Keşmir Sinha Deva'sını devirdi. Rainchan daha sonra Müslüman olarak Sadreddîn adını aldı. Gırnata emiri Ebu'l-Cuyûş, yeğeni Ebu'l-Vâhid İsmail tarafından safdışı bırakıldı.

1316 İlhanlı hükümdarı Olcaytu öldü. Hindistan'da Halac Devleti'nde Hindu asıllı Melik Kâfur ipleri eline geçirdi.

1317 Ebû Saîd İlhanlı tahtına oturdu.

1318 Esen Buka öldü, Kebek Han Çağatay Ulusu'nun başına geçti. 5. Kılıçarslan öldü; Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldı. Hindistan'da Hindu asıllı Melik Kâfur suikasta uğradı.

1320 Hindistan'da Kutbeddîn Mübarekşah öldü; böylece Delhi'de Halac hanedanı son buldu.

1321 Çağatay Ulusu'nun başı Kebek öldü.

1322 Çağatay Ulusu'nun başı Duva Timur, Müslüman olan Tarmaşirin tarafından devrildi. Bengal'de Şemseddîn Firuz öldü, devlet ikiye bölündü; Gıyâseddîn Bahadur Doğu Bengal'in, Şihabeddîn ise Batı Bengal'in yönetimini ele geçirdi.

1324 Bengal'de Şihabeddîn öldü; yerine oğlu Nasıreddîn geçti.

1326 Kuzey Batı Anadolu'da Osmanlı Beyliği gücünü açıkça hissettirmeye başladı; Osman Gazi öldü, devletin asıl kurucusu sayılan Orhan başa geçti ve Bursa'yı fethedip başşehir yaptı.

1335 İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd Han'ın ölümüyle İlhanlı Devleti parçalandı. Dante, Petrarch, Boccaccio ve ressam Giotto ile İtalya'da Rönesans başladı.

1336 Timurlenk doğdu. İlhanlı mirası üzerine kurulan Moğol kökenli Celayir Devleti'nde Emir Hüseyin öldü, Buzurk Hasan başa geçti. Osmanlılar, Karesi Beyliği'ni topraklarına kattılar. Bengal-Sonargavon'da Tuğluk Devleti'nin valisi ordu tarafından devrildi; ordu kumandanı bağımsızlığını ilân ederek Fahreddîn Mübarek Şah lakabını aldı.

1337 Osmanlılar İznik'i ele geçirdi. Kuzey Afrika'da Merinîler Cezâyir şehrini ve civar bölgeleri ele geçirdiler. Batı Afrika'da Müslüman Mali Krallığı, Mensa Musa döneminde (1312-1337) en geniş sınırlarına ulaştı. İngilizler ile Fransızlar arasında yüzyıl savaşları başladı. Bu savaşlar 1453'e kadar devam edecekti.

1339 Keşmir'de Sadreddîn öldü, devlet Udyana Diva liderliğindeki Hinduların eline geçti. Esen

Timur, Çağatay Ulusu'nun lideri oldu. Bengal'de karışıklık çıktı; Tuğluk Devleti'ne bağlı Lehnavati valisi Kadir Han suikasta uğradı, yönetimi ele geçiren ordu kumandanı bağımsızlığını ilân ederek Alaeddîn Ali Şâh lakabını aldı.

1340 İran'da yerel bir devlet kuran Muzafferîler, Kirman bölgesini egemenlikleri altına aldılar. Doğu Anadolu'da Ak Koyunlu Beyliği gücünü hissettirir hâle geldi.

1341 Altın Orda hükümdarı Uzbek Han öldü, önce Tini Bek başa geçtiyse de devletin ileri gelenleri tarafından yakışsız bulunan hareketlere girişince kardeşi Cani Bek tarafından safdışı bırakıldı ve Cani Bek tahta oturdu.

1343 Çağatay Ulusu'nda ipler Kazan Han'ın eline geçti. Bengal'de Sultan Alaeddîn'in yüksek memuru olan İlyas, efendisini öldürerek devleti ele geçirdi.

1345 Endonezya'da Samudra Pasay merkezli İslâm devletinin lideri 2. Melik Tahir öldü. Doğu Hindistan'da İlyas yoğun çaba göstererek tekrar tüm Bengal'i birleştirmeyi başardı ve Gavr'ı başşehir yaptı.

1347 Kuzey Afrika'da Merinîler Tunus'u ele geçirdiler. Hindistan'da Hasan Gangu önderliğinde bağımsızlıklarını ilân eden Behmenîler Dekken bölgesinde devlet kurdular. Bir sene önce Suriye, Lübnan ve Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran büyük veba Avrupa'ya uzandı.

1350 Kara Koyunlular tarih sahnesine çıktı.

1351 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebu'l-Hasan öldü, Ebû İnan başa geçti. Hindistan'da Sultan Muhammed b. Tuğluk öldü, yerine Firuz Şah geçti. 1347'de Avrupa'da başlayan veba 1351'de etkisini yitirirken ardında 25 milyon ölü bıraktı.

1352 Kuzey Afrika'da Merinîler Cezâyir ve çevresini tekrar ele geçirdiler.

1353 İlhanlı Moğolları tamamen bitti. Osmanlılar Çanakkale üzerinden Avrupa yakasına geçerek Çimpe Kalesi'ni aldılar. İran'da yerel bir hanedan olan Muzafferîler Şiraz'ı alarak başşehir yaptılar.

1354 İran'da Muzafferîler İsfahan'ı geri aldılar. Gırnata emirliğinde Ebû Hallac Yusuf'un oğlu 5. Muhammed başa geçti.

1356 Moğol kökenli Celayirlilerin sultanı Buzurk Hasan öldü.

1357 Altın Orda hükümdarı Cani Bek öldü; yerine oğlu Kulpa Han geçti.

1358 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebû İnan suikasta uğradı; Ebûbekir Said tahta oturdu. Hindistan Behmenî Devleti'nin sultanı Hasan Gangu öldü. İran'da Muzafferî Devleti'nin başı olan Mübarizüddîn Muhammed öldü; Şah Şucâ tahta oturdu.

1359 Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi öldü, Murad başa geçti. İran'da Muzafferî hükümdarı Şah Şucâ, kardeşi Şah Mahmud tarafından safdışı edildi.

1361 Osmanlılardan 1. Murad, Trakya'nın bir bölümünü fethetti. Merinîlerden Ebû Salim İbrahim gücünü yitirdi ve Ebû Ömer tarafından devrildi; Ebû Ömer ise Ebû Zeyyân tarafından devrildi.

1362 Altın Orda'da 20 yıl süren karışıklıklar dönemi başladı. Gırnata emiri Ebû Said, 5. Muhammed tarafından devrildi, böylece 5. Muhammed ikinci defa tahta oturdu. Keşmir'de Alaeddîn Ali Şir öldü, yerine oğlu Şihabüddîn geçti.

1365 Osmanlılar art arda düzenledikleri güçlü hücumlarla Bizans'ı daha çok sıkıştırmaya başladılar. Bizans Osmanlı'ya bağımlı hâle geldi.

1366 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebû Zeyyân suikasta uğradı, Ebû Faris Abdülaziz tahta oturdu.

1368 Ming hanedanı Çin'e egemen oldu.

1369-1370 Çağatay Hanlığı'nın bütün topraklarını ele geçiren Timurlenk, Semerkand'da tahta oturdu.

KAYNAKÇA

Kitabı çok uzun bir zamanda ve farklı ortamlarda hazırlamış olmam, yararlandığım bütün kaynakların tam listesini çıkarmayı zorlaştırdı. Burada sadece ulaşabildiklerimi, kaydettiklerimi veriyorum.

Bir kitabın farklı baskılarından faydalanmışsam bu baskıları ayrı ayrı yazdım. Benzerlerinden ayırmak için cilt adedini belirttiklerim de oldu. Çok önemli klasik yazarların bazılarının ölüm tarihlerini de verdim.

Abderî, *Rihletü'l-Abderî*, ed-kritik: Ali İbrahim Kürdî, Dımaşk, 1999.

Abdülhamid, İrfan; *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994.

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, h. 1351.

Adji, Murat; *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, çev. Zeynep Bağlan Özer, Ankara, 2001.

Ahmed, M. Aziz; *Political History and Institutions of Early Turkish Empire of Delhi 1206-1290*, Lahor, 1949.

Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul, 1974.

Akın, Haydar; *Ortaçağ Avrupasında Cadılar ve Cadı Avı*, İstanbul, 2001.

Akiner, Shirin; *Sovyet Müslümanları*, çev. Tufan Buzpınar-Ahmet Mutlu, İstanbul, 1995.

Aksarâyî, Kerîmüddîn Mahmûd; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.

Alevî, Muhammed Fâl b. Baba; *Tekmile*, ed-kritik: Ahmed Veledü'l-Hasan, Tunus, 1986.

Ali Şir Nevâî, *Nesâyimu'l-Mehabbe*, (sade metin) haz. Kemal Eraslan, Ankara, 1996.

Altuncî, Muhammed; *el-Mu'cemü'z-Zehebî*, Beyrut, 1969

Shiloah, Amnon; *The Theory of Music in Arabic Writings*, Munchen, 1970.

Askalânî, İbn Hacer; (ö: 852/1449), *ed-Durerü'l-Kâmine*, (4 cilt), Haydarabad, 1929-31 ve 1972.

Askalânî, İbn Hacer; *ed-Dureru'l-Kâmine*, (zeyli ile 5 cilt), Beyrut, 1997

Askalânî, İbn Hacer; *ed-Dureru'l-Kâmine*, ed-kritik: Muhammed Seyyid Câdü'l-Hakk, Kahire, 1996.

Aslanapa, Oktay; *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984.

Aşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, sadeleştirilen: N. Atsız, İstanbul, 1992

Atalay, Besim; *Divân-ı Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara, 1943.

Atan, Turhan; *Türk Gümrük Tarihi*, Ankara, 1990.

Âtîf, Mehmed; *Kâşgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, İstanbul, h. 1300.

Atıyyetullah, *el-Kamûsu'l-İslâmî*, Kahire, 1963.

Atlasu'l-Âlem, Beyrut, (tarihsiz).

Ayıntablı Mütercim Âsım Efendi; *Okyânus Tercüme-i Kamûs*, İstanbul, h. 1305.

Azb, Hâlid Muhammed; *Fovva; Medînetü'l-Mesâcid*, Kahire, 1989.

Azmî, Van Huseyn; - Hârûn, D.; *ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fî Mâlizyâ*, Beyrut, 1985.

Azzâvî Paşa, Abbâs; *en-Nahl fî Târîhi'l-Irâk*, Bağdat, 1962.

Babur Şah, *Vekayi (Babur'un Hatıratı)*, inceleme-çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1946.

Baki (Şair); *Meâlimu'l-Yakîn*, (İmam Kastallânî'in *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye* kitabının tercümesi) İstanbul, h. 1318.

Barthold, V. V.; *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1993.

Barthold, V. V.; *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman - Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975.

Bâyezidî, Molla Mahmûd; *Kürtlerin Örf ve âdetleri*, çev. Abdullah Bâbek Pişderî, İstanbul, 1998.

Baykara, Tuncer; *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990.

Baytop, Turhan; *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 1997.

Bayur, Y. H.; *Hindistan Tarihi*, Ankara, 1946.

Bedevian, Armenag; *Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Kahire, 1935.

Bedr, Abdurrahîm; "Esmâü'n-Nucûm", *Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâbi li-Târîhi'l-Ulûm*, (Halep Üniversitesi 7. bilimler tarihi kongresi tebliğler kitabı) Halep, 1983.

Bekrî, Ebû Ubeyd; (ö.: 487/1094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed-kritik: A. P. van Leeuwen ve A. Ferre, (2 cilt), Beyrut, 1992.

Bekrî, Ebû Ubeyd; *Mu'cemu mâ İsta'cem*, (4 cilt), ed-kritik: Mustafâ Sakka, Beyrut, 1983.

Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.

Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, de Goeje neşri, Leiden, 1866.

Benbuşte, Mehdî; *Rıhalâtü İbn Battûta*, Rabat, 1969.

Berenî, Ziyâüddîn; *Târîh-i Fîrûzşâhî*, S. Ahmed Han neşri, Calcutta, 1862.

Beresvî, M.; Ekrem; *İktibâsu'l-Envâr*, Lahor, 1895.

Beyhakî, Ebu'l-Fadl; *Târîh-i Beyhakî*, Arapçaya çev. Yahya Haşşâb-Sâdık Neş'et, Beyrut, 1982.

Beylûnî, Muhammed b. Fethulah b. Mahmûd; (ö: 1085/1674) *Münteka (Muhtasar) Rihletü İbn Battûta* (elyazması) İzmir Millî Ktp., nr. 1753. Ayrıca, Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, Vakf-ı Teymûr elyazmalarından, mikrofilm nr. 17732.

Bilmen, Ömer Nasûhi; *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul, 1979.

Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydene fi't-Tıbb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, h. 1380.

Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarabad, 1958.

Bitlisî, Şerefhân; *Şerefnâme*, çev: M. Emin Bozaraslan, İstanbul, 1990.

Bousquet, G. H.; "Ibn Battuta et les institutions musulmanes", *Studia Islamica*,

S. 24.

Brockelmann, Carl; *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.

Bronevskiy, Martin; *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970.

Brunschvig, Robert; *La Berbérie oryantale*, (2 cilt), Fransızcadan Arapçaya "*Târîhu İfrîkiyye*" başlığıyla çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut, 1988.

Burckhardt, J.L.; *Travels in Nubia*, London, 1819.

Bürol, Nurettin; *İbn Battûta'ya göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Câbirî, Muhammed Âbid; *Felsefî Mirasımız ve Biz*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 2000

Caferoğlu, Ahmed; *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1964.

Caferoğlu, Ahmet; *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, Ankara, 1994.

Canard, M.; "Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul, Seferleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, S. 2, çev. İsmail Hami Danişmend, İstanbul, 1956.

Cârim, Fuad; *Marko Polo ve İbn Batûta*, İstanbul, 1966.

Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, Kahire, 1938.

Cevdet, Muhammed; *Zeyl alâ Fasli Ahıyyeti'l-Fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rihle li İbn Battûta*, İstanbul, 1933.

Chaix, Paul; "Les Voyages d'Ibn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIV me siècle," *Le Globe*, S. 26, Genève, 1887.

Chelhod, J.; "Ibn Battuta, Ethnologue", *Revue de l'Occident Musulman*, S. 25, 1978.

Cherbonneau, Auguste; "Voyage du cheikh Ibn Batoutah" *Nouvelles Annales des Voyages*, c. I, Paris, 1852.

Chittick, H. Neville; "Ibn Battuta and East Africa", *Journal de la Societe des africanistes*, S. 38, 1968.

Clausewitz, C. V.; *Savaş Üzerine*, (tam metin) çev. Fahri Çeliker, İstanbul, 1999.

Codex Cumanicus, (=Kuman Lehçesi Sözlüğü) K. Grönbech neşri, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992.

Cüzcânî, Minhâcüddîn; *Tabakat-ı Nâsirî*, (2 cilt), notlandırılan: Abdülhayy Habîbî, Kabul, 1963.

Çağatay, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989.

Çantay, Hasan Basri; *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1984.

Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî; (Farsça İslâm Ansiklopedisi), "İbn Battuta" madd., Tahran, h. 1369.

Damad, Mehmed Şerif Paşa; *Seyehatnâme-i İbn Battûta*, (3 cilt), İstanbul, 1315-1319/1897-1901.

Dankoff, Robert; "Evliyâ Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi*, (kitap hâlinde neşir) Ankara, 1988.

de Slane, Mac Guckin; "Voyage dans le Soudan par Ibn Batouta", *Journal Asiatique*, 4ème série 1., Paris, 1843.

Defrémery, Charles; "Note sur deux passages d'Ibn Bathouthah", *Journal Asiatique*, 4ème série 10., Paris, 1847.

Defrémery-Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Fransızca çeviri ve notlandırma ile Arapça metin bir arada, (4 cilt), Paris, 1874.

Derleme Sözlüğü, Ankara, 1993.

Devlet, Nadir; "Çağatay Devleti" kısmı, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1988.

Dımaşkî, Abdülkadir Nuaymî; (ö.978/1570), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (2 cilt), Beyrut, 1990.

DİA, (*Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*) İstanbul, 1988-2003,

Dihlevî, Emir Hüsrev; *Kırânü's-Sa'deyn*, Caunpur, 1970.

Dihlevî, Şâh Abdülazîz Gulâm Hakîm; *et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyye*, Farsçadan Arapçaya çev. Gulâm Muhammed Eslemî, not ve kısaltma: Mahmûd Şükrî Alûsî, Bağdat, 1301.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, haz. Hakkı Dursun Yıldız başkanlığında heyet, İstanbul, 1992.

Doubleday, Nelson; - Cooley, C. Earl; *Encyclopedia of World Travel*, London, 1967.

Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, 1881.

Dukas, *Dukas Tarihi*, Bonn baskısı.

Dulaurier, "Description de l'Archipel d'Asie par Ibn Bathoutha", *Journal Asiatique*, 4ème série 9., Paris, 1847.

Dunn, Ross E.; *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

Durmuş, İlhami; *İskitler (Sakalar)*, Ankara, 1993.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (10 cilt), Beyrut, (tarihsiz)

Ebû Şâme, *Uyûnu'r-Ravdateyn*, ed-kritik: Ahmed Beysûmî, Dımaşk, 1992.

Ebû Zehre, Muhammed; *Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, İstanbul, (tarihsiz).

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, (4 cilt), Kahire, (tarihsiz)

Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, M. Reinaud - Baron Mac Guckin neşri, Paris, 1840.

Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, ed-kritik: Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, (2 cilt), İstanbul, 1989.

Elad, Amikam; "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine; Is it Original?", *Journal of The Royal Asiatic Society (JROAS)*, S. 2, London, 1987.

Emîn, M. Muhammed; *Vesâik Vakfi's-Sultân Kalâvûn ale'l-Bîmâristân* (İbn Habîb'in *Tezkiretü'n-Nebîh* kitabıyla beraber basılı), Kahire, 1976.

Enrico Leva, A.; "Ibn Battuta nell Africa nera", *Africa*, S. 16, 1961.

Ercilasun, Ahmet Bican; "İran Türkleri", *Türk Kültürü*, Nisan 1988.

Eryılmaz, Leman Cılızoğlu; *Yemek Pişirmek*, İstanbul, 1995.

Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, İstanbul, h. 1314.

Eyyûb Sabrî Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (3 cilt), Bahriye Mat., İstanbul, h. 1304.

Fâhûrî, Hannâ; *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1995.

Fanjul, Serafin; "Elementos Folkloricos en la Rihla de Ibn Battuta", *Revista del Instituto Egipico*, S. 21, Madrid, 1981-82.

Ferguson, A.; *Testimonia*, Oxford, 1936.

Ferrand, G.; *Relations de voyages et textes géographiques arabes persans et turcs relatifs a l'Extrême-Orient*, Paris, 1914.

Festugière, A. J.; - Nock, A. D.; *Hermes Trismegistus* Paris, 1945-1954.

Fevvâz, Zeyneb; *ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakati Rabbâti'l-Hudûr*, Beyrut, h. 1312.

Fıġlalı, Ethem Ruhi; *Çaġımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul, 1980.

Fi't-Turâsi'l-İslâmî el-iktisâdî, (Hisbe kurumuyla ilgili klasik metinler) Dâru'l-Hadâse Yay., Beyrut, 1990.

Firdevsî, Ebu'l-Kasım; *Şehnâme*, Arapçaya çev. Feth el-Bendârî, Tahran, 1970.

Firişte, Molla Ebu'l-Kasım; *Târîh-i Firişte*, Luknow, 1905.

Fîrûzâbâdî, *Kamûs*, (İnceleme ve dipnot: Muhammed Naîm Araksûsî başkanlığında heyet), Beyrut, 1996.

Fischer, August; "Battuta nicht Batuta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 72, Leipzig, 1918.

Fletcher, L.; "Ibn Batutah in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science*, S. 37-59, Madras, 1888-89

Forster, E. M.; *Alexandria*, İskenderiye, 1922.

Freysinger, Hugo; "Ein arabischer Weltreisender", *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, S. 38, Wien, 1912

Gabrieli, F.; *Viaggiatori arabi (Viaggi di Ibn Battuta)*, Cagliari, 1961.

Gânim, Abdullah A.; *er- Ruvvâdü'l-Müslimûn*, İskenderiye, 1990.

Garnâtî, Ebû Hâmid; *Tuhfetü'l-Elbâb*, Dubler neşri, Madrid, 1953.

Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'époque des Mamelouks*, Paris, 1923.

Gazâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, Beyrut, 1959.

Gibb, H. A. R.; *Selections from Ibn Battuta*, London, 1929.

Gibb, H. A. R.; - Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, Hakluyt Society, London, 1958-1994. (Gibb: I. cilt: 1958, II. cilt: 1959, III. cilt: 1971. Beckingham'ın katkısı: IV. cilt: 1994.)

Göde, Kemal; *Eratnalılar*, Ankara, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1957.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul, 1979.

Grosser Weltatlas, (Naumman ve Göbel'den alınan izinle basan: Hürriyet) Almanya, 1993.

Grousset, René; *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1996.

Gümüşhânevî, Şeyh Ziyâeddîn; *Mecmûatü'l-Ahzâb*, İstanbul, 1893-1894.

Güngör, Erol; *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1996.

Gürsoy-Naskali, E.; - Duranlı, M.; *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999.

Haig, R. Malcolm; "İbn Batuta in Sindh", *JROAS*, S. 19, London, 1887.

Halîlî, Cafer; "İbn Battûta fî Mevâzîni İbn Haldun", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 27, Rabat, 1927.

Halîlî, Halîlullah; (Afgan Devleti'nin sabık Irak ve Kuveyt sefiri), *İbn Battûta fî Afganistan*, Bağdat, 1971.

Hallâk, Hassân; - Sabbâğ, Abbâs; *el-Mu'cemu'l-Câmi fi'l-Mustalahât*, Beyrut, 1999.

Hamâş, Necdet; *el-İdâre fi'l-Asri'l-Ümevî*, Dımaşk, 1980.

Hamdun, Said; - King, Noel; *Ibn Battuta in Black Africa*, London, 1975.

Hamevî, Yâkût; *Mu'cemü'l-Buldân*, Ferîd A. Cündî'nin neşri, Beyrut, 1990.

Hamîd Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, (Osmanlıca) İstanbul, 1301h.

Hammud, Ahmed; *Umân ve Őarkıyyü'l-Cezîre*, Arapçaya çev. Muhammed Emîn Abdullah, Beyrut, 1979.

Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire, (tarihsiz)

Hasbâk, Şâkir; *İbn Battûta ve Rihletühü*, Necef, 1971.

Hatai, M.; - A. Chaugh; *Pakpattan and Baba Farid Ganj-i Őakar*, Lahor, 1968.

Hatîb, M.; - Abdülkerîm; *Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Elkabi't-Târîhiyye*, Beyrut, 1996

Hayyâmpur, A.; *Ferheng-i Suhanvârân*, Tebriz, h. 1340.

Hazrecî, *el-Ukûdu'l-Lu'luiyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye*, ed-kritik: M. Ali Havâlî, San'a-Yemen, 1978.

Hennig, Richard; *Ibn Battuta's Weltreise*, Leiden, 1953.

Hertz Paşa, Max; *Die Baugruppe des Sultan Kalaun*, Hamburg, 1919.

Heyd, W.; *Histoire du commerce du Levant au Moyen-âge*, (2 cilt), Leipzig, 1885-1886.

Heyd, W.; *Yakındoğru Ticaret Tarihi*, c. I, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 1975.

Hıfî, Abdülmün'ım; *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, Kahire, 1992.

Hill, A.; "The Coming to North Sumatra", *Journal of Southeast Asian History*, S. 4, 1963.

Hloros, Yanko; *Türkçe'den Rumca'ya Kamûs-i Osmânî*, (2 cilt), İstanbul, 1899.

Hrbek, Ivan; *Ibn Battuta and The Maldives Islands*, Prag Doğubilimleri Enstitüsü, Prag, 1992.

Hrbek, Ivan; "The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni*, XXX., Prag, 1962.

Husain, Agha Mahdi; "Ibn Battuta and his Rehla in New Light", *Sind University Research Journal*, S. 6, 1967.

Husain, Agha Mahdi; "Dates and Precip of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968.

Husain, Agha Mahdi; *Le gouvernement du Saltanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta*, Paris, 1936.

Husain, Agha Mahdi; *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluk*, London, 1938.

Hüseyin, Tâhâ; *Savtu Ebi'l-Alâ*, Kahire, 1944.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, İstanbul, 1983.

İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, (4 cilt) Dâr-ı Sâdır neşri, Lübnan, (tarihsiz)

İbn Arabşah, *Acâibü'l-Makdûr*, Kahire, h. 1285.

İbn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dimaşk*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dimaşk, 1963.

İbn Battûta, (Heyet çevirisi) *Seyhatnâme-i İbn Batûta*, (yazma), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-4908, (4 cilt), İstanbul, 1917.

İbn Battûta, *Rihle*, Kerm Bustânî neşri, Beyrut, 1960.

İbn Battûta, *Rihle*, Kettânî neşri, (İbn Cüzeyy'in açıklamaları kitap sonunda), Beyrut, 1972.

İbn Battûta, *Rihle*, M. A. el-Uryân neşri, Beyrut, 1992.

İbn Battûta, *Rihle*, Şeyh Feyyûmî neşri, Kahire, 1928.

İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, Kahire, 1871.

İbn Battûta, *Tercüme-i Seyhatnâme-i İbn Batûta*, (mütercimi belirsiz) Süleyman Efendi Mat., İstanbul, h. 1290.

İbn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut, 1964.

İbn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut, 1981.

İbn Cübeyr, *Rihle*, İngilizceye çev. R. J. C. Broadhurst, London, 1952.

İbn Dukmak, *Kitâbu'l-İntisâr*, Kahire, h. 1309.

İbn Ebî Zer, *el-Enîsü'l-Mutrib*, Rabat, 1972.

İbn Habîb, *el-Munteka min Durreti'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, ed-kritik: Abdulcebbâr Zekkâr, Halep, 1999.

İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, (2 cilt), ed-kritik: M. Muhammed Emîn, Kahire, 1976.

İbn Haldun, (ö: 809/1406) *Mukaddime*, Ali Abdülvâhid Vâfî neşri, (3 cilt), Beyrut, 1956-1965

İbn Haldun, *Mukaddime*, Rosenthal neşri, (3 cilt), New York, 1958.

İbn Haldun, *el-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber=Târîh-i İbn Haldûn*, (8 cilt), Beyrut, 1992.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ-i Ebnâi'z-Zemân*, ed-kritik: İhsân Abbâs, Beyrut, 1968.

İbn Havkal, *Sûretü'l-Ard*, de Goeje neşri, Leiden, 1939.

İbn Hurdadbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, de Goeje neşri, Leiden, 1889

İbn İshâk, *Kitâbü'l-Mübtedâ=Sîret-i İbn İshâk*, ed-kritik: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.

İbn İyâs, *Bedâyiü'z-Zuhûr*, ed-kritik: M. Mustafa, Kahire, 1982.

İbn İyâs, *Bedâyiü'z-Zuhûr*, İstanbul, 1931-1945.

İbn Kadî Şühbe, *Târîh-i İbn Kadî Şühbe*, ed-kritik: Adnan Dervîş, Dımaşk, 1992.

İbn Kemal, Şemsüddîn Ahmed; *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (II. defter), yayına hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, 1991.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (14 cilt), Beyrut, 1358.

İbn Künan, Muhammed b. İsa; *Hadâiku'l-Yâsemîn*, ed-kritik: A. Sabbâğ, Beyrut, 1991.

İbn Manzûr Mısırî, *Ebû Nuvvâs fî Târîhihi ve Şi'rihi ve Abesihî ve Mucûnihî*, Ömer Ebu'n-Nasr neşri, Beyrut, 1990.

İbn Mühennâ Lügatı, haz. Abdullah Battal Taymaz, Ankara, 1988.

İbn Receb Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut, (tarihsiz)

İbn Sa'd, Muhammed; (ö: 230 /744) *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, (10 cilt), Beyrut, h. 1324.

İbn Sâhibi's-Salâh, *el-Mennü bi'l-İmâme*, ed-kritik: Abdülhâdî Tâzî, Beyrut, 1987.

İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-Safî*, Kahire, 1856.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire, 1929-1956.

İbn Tolun Dımaşkî, *İ'lâmu'l-Verâ*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1980.

İbnü'd-Deyba', *Buğyetü'l-Müstefîd fî Târîh-i Medîneti Zebîd*, ed-kritik: Abdullah Habeşî, San'a-Yemen, 1979.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, ed-kritik: Ali Sevim, Ankara, 1976.

İbnü'l-Adîm, *el-Vusla ile'l-Habîb fî Vasfi't-Tayyibât ve't-Tıyb*, ed-kritik: Süleymâ Mahcub-Dürriye Hatîb, Halep, 1988.

İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, ed-kritik: A. Muhammed Hârûn, (4 cilt), Beyrut, 1991.

İbnü'l-Esîr, (ö: 630 /1238) *el-Kâmil fî't-Târîh*, (12 cilt), Kahire, h. 1353.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, (9 cilt), Beyrut, 1966.

İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Buldân*, de Goeje neşri, Leiden, 1888.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn; (ö: 776/1374) *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta*, Kahire, 1975.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn; *Şerhu Rakami'l-Hulel fî Nazmi'd-Düvel*, (Manzum tarihçe), notlandıran: Adnan Derviş, Dımaşk, 1991.

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ed-kritik: Abdülkadir Arnaût-Mahmûd Arnaût, (11 cilt), Beyrut, 1992.

İbnü'l-Kâzerûnî, Zahîrudîn; *Muhtasaru't-Târîh*, Bağdat, 1970.

İbnü'l-Mücâvir, Yusuf; *Sıfatü'l-Yemen ve Mekke=Târîhu'l-Müstabsır*, ed-kritik: Oscar Lofgren, Medine, 1986

İdrîsî, Şerif; *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Napoli, 1982-1984.

İnâyet, Râcî; *Mugâmerâtü İbn Battûta fî Bahri'l-Kulzûm*, Beyrut, 1980.

İslâm Düşüncesi Tarihi, haz. M. M. Şerif başkanlığında heyet, (4 cilt), Türkçe baskının editörü: Mustafa Armağan, İstanbul, 1991.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik*, de Goeje neşri, Leiden, 1927.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed-kritik: İrec Afşar.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed-kritik: Muhammed Câbir Abdülâl, Kahire, 1962.

Izzeddîn, Mehmed; "Ibn Battuta et la Topographie Byzantine", *Actes du VI. Congres Internationale des Etudes Byzantines*, Paris, 1951.

Janicsek, Stephen; "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JROAS*, London, 1929.

Kafalı, Mustafa; *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yükseliş Devreleri*, İstanbul, 1976.

Kafesoğlu, İbrahim; "İbn Battuta" madd., *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989.

Kahhâle, Ömer Rıdâ; *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Bingâzi, 1968.

Kahhâle, Ömer Rıdâ; *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1986.

Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, (14 cilt), Kahire, 1913-19

Kannûn, Abdullah; *Mevsûatü Meşâhîri Ricâli'l-Mağrib*, Kahire, 1994.

Karamânî, Ahmed b. Yusuf; *Ahbâru'd-Duvel*, ed-kritik: Ahmed Hatîf, Beyrut, 1992.

Kaşgarî, Mahmud; *Divan-ı Lugati't-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1943

Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1943.

El-Kavânînü'l-Küllîyye, haz. Recep Toparlı, M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yankı, Ankara, 1999.

Kaysî, Züheyr Ahmed; "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid*, Bağdat, 1994.

Kayyım, Ali; *Muthafu't-Tıbbı ve'l-Ulûm*, Dımaşk, 1984.

Kazıcı, Ziya; *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999.

Kazvînî, Zekeriyyâ; *Âsâru'l-Bilâd*, Beyrut, 1998.

Ken'an, Corci; *Buhturî*, Hama, 1948.

Kermî, Hasan S.; *el-Hâdî ilâ Lugati'l-Arab*, Beyrut, 1991.

Khan, Abdul Majed; "The Historicity of Ibn Batuta; Shamsuddin Firuz Shah", *The Indian Historical Querterly*, S. 15:2, Calcutta, 1941.

Kısakürek, Necip Fazıl; *Edebiyat Mahkemeleri*, İstanbul, 1997.

Konyalı, İbrahim Hakkı; *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul, 1946.

Koz, M. Sabri; *Yemek Kitabı*, (derleme-araştırma) İstanbul, 2002.

Kök, Bahaaddîn; *Nuruddîn Mahmûd Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1992.

Köprülü, Fuad; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1988

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1918.

Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatıy*, Moskova 1957.

Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatıy*, (kitabı "Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Cuğrafi" namıyla Arapçaya çev. S. Osman Hâşim), Beyrut, 1987.

Kraus, Paul; *Epitre de Berûnî Contenant Le Repertoire des Ouvrysed Muhammed Ibn Zakariya ar-Razî*, Paris, 1936.

Kroll, W.; *Die Lehre des Hermes Trismegistes*, Leipzig, 1914.

Kudsî, Ebû Hâmid Muhibbuddîn; (ö.888 /1483) *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: Subhî Lebîb-Ulrich Haarman, Beyrut, 1997.

Kuleynî, *Usûl-i Kâfi*, Tahran, h. 1388.

Kurân-ı Kerîm ve açıklamalı Türkçe Meâli, (haz. Ali Özek ve H. Karaman başkanlığında heyet).

Kurat, A. Nimet; *Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972.

Lal, K. S.; *History of The Khaljis a.d. 1290-1320*, London, 1967.

Lane-Pool, *The Story of Cairo*, London, 1906.

Laoust, H.; *Queques opinions sur la theodicée d'Ibn Taimiya*, Kahire, 1937.

Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî), metin ve Fransızca çev. İrene Melikoff-Sayar, Paris, 1954.

Lukmân, Hamza Ali; *Târîhu'l-Cüzüri'l-Yemeniyye*, Beyrut, 1972.

Ma'rûf, Nâcî; *Ulemâu'n-Nizâmiyât*, Bağdat 1973.

Mâcid, Abdülmün'im; *Nazmu Devleti'l-Memâlîk ve Rusûmihim*, Kahire, 1967.

Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi, 1970.

Makkarî, (ö: 1041/1631) *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, ed-kritik: İhsân Abbâs, Beyrut 1968.

Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Kadî İyâd*, Fas, 1978.

Makrîzî, *es-Sulûk fî Düveli'l-Mülûk*, ed-kritik: M. M. Ziyâde, Kahire, 1934

Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr (Hutat-ı Makrîziyye)*, Mısır-Bulak, h. 1270.

Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, ed-kritik: Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, 1991.

Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, İngilizceye çev. Sir H. Yule, London, 1903.

Massignon, L.; *Explication du Plan de Basra*, Wiesbaden, 1954.

Mattock, J. N.; *Ibn Battuta's Use of Ibn Jubayr's Rihla*, Leiden, 1981.

Mazruû, Ali; *Afrikalılar*, İngilizceden çev: Yusuf Kaplan, İstanbul, 1992.

Mehâsinî, Zekî; *Ebu'l-Alâ Maarri; Nâkıdu'l-Muctama*, Kahire, 1946.

Meillassoux C.; "L'itineraire d'Ibn Battuta de Walata à Malli", *Journal of African History*, S. 13, 1972.

Mekkî, Abdülfettâh; *Târîhu Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm abre Usûri'l-İslâm*, Tâif, 1986.

Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsus Mükemmel ve Mufasssal Atlas, (haz. Binbaşı Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmed Rüşdü, Mülâzım Mehmed Eşref) İstanbul, h. 1325.

Mendis, Vernon L. B.; *Currents of Asian History*, Colombo, 1981.

Merçil, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.

Merrâkeşî, Abdolvâhid; *el-Mu'cib Fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, M. Saîd el-Uryân neşri, Kahire, 1963.

Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, de Goeje neşri, Leiden, 1894.

Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1996.

Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, (Ansiklopedi) Amman, 1993.

Meyer, Ernst; "Ibn Bathuthah", *Geschichte der Botanik Studen*, c. 3, Königsberg, 1856.

Miquel, André; "L'Islam d'Ibn Battuta", *Bulletin d'Etudes Orientales*, S. 1, 1972.

Moğolların Gizli Tarihi, çeviri ve notlandırma: Ahmet Temir, Ankara, 1986.

Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, (Lâmiî Çelebî terc.), İstanbul, h. 1289.

Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, İstanbul, h. 1307.

Mu'cemü'l-Arabî el-Hadîs [Lârûs], Beyrut, 1983.

Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâcî*, (tıpkı basım) Çağrı Yay., İstanbul,.

Muhammed b. Mahmûd İbn Agâ, *el-İrâk Beyne'l-Memâlîk ve'l-Usmâniyyîn maa Rihleti'l-Emîr Yeşbek*, Osmanlı-Memlûk münâsebetlerini anlatan tamamlayıcı ek metinlerle beraber neşreden: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1986.

Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, haz. Ahmet Topaloğlu, İstanbul, 1978.

Muhammed, Hasan.; *er-Rahhâletü'l-Müslimûn*, Beyrut, (tarihsiz)

Mûnis, Hüseyin; *Atlasu'l-Âlemi'l-İslâmî*, Beyrut, 1996.

Mûnis, Hüseyin; *İbn Battûta ve Rihalâtühü*, Kahire, 1980.

Mustavfî, Hamdullah; *Târîh-i Güzîde*, E. Browne neşri, Leiden, 1910.

Mustavfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ed.kritik ve İngilizceye çev. G. Le Strange, (2 cilt), London, 1919.

Muvahhid, Muhammed Ali; *Sefernâme-i İbn Battûta*, (Farsçaya çeviri) Tahran, 1958.

Mühezzebü Rihleti'bni Battûta, haz. Ahmed Avâmirî Bek - A. Câdülmevlâ Bek, haritalandırıcı: M. Fahrudîn Bek, Kahire, 1933.

Müncid fi'l-A'lâm, (heyet) Beyrut, 1973.

Nar, Ali; *Akaid Risaleleri*, İstanbul, 1998.

Narşâhî, *Târîh-i Buhârâ*, Schefer neşri, Paris, 1892.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev: Abdülvahhab Tarzi, İstanbul, 1988.

National Geographic Magazine, Sovyet haritası, Şubat, 1976.

Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi, haz. Azmi Bilgin, Ankara, 1996.

Nebrâvî, Fethiye; *Târîhu'n-Nuzum*, Kahire, 1981.

Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî*, Riyad, 1967.

Neqşe Şebekerâh-ı Âhen İrân, İran Demiryolları Haritası, Tahran, 1975.

Neşrî, Mehmed; *Kitâb-ı Cihannümâ (Neşrî Tarihi)*, yayınlayan: Faik R. Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara, 1987.

Netton, Ian Richard; "Myth, Miracle and Magic in The rihla of İbn Battuta", *Journal of Semitic Studies*, S. 29, 1984.

Nizâmî, Hasan; *Tâcü'l-Meâsir*, Elliot-Dowson neşri, London, 1854.

Nizamî, K. A.; *The life and Times of Shaikh Fariduddin Ganj-i Shakar*, Aligarh, 1955.

Norris, H. T.; "Ibn Battuta's Journey in the Nort-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies*, S. 5:2, 1994.

Nuaymî, Selîm; "Elfâz min Rihle", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, S. 24-26. Bağdat, 1974.

Osman, Fethi; *el-Hudûdu'l-İslâmiyye'l-Bîzantiyye*, Kahire, 1966.

Osmanlı Ansiklopedisi, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1994.

Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986.

Öcal, Safa; "Eski Türklerde Yiyecekler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan 1985.

Ögel, Bahaattin; *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 2001.

Ögel, Bahaattin; *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1991.

Ögel, Bahaattin; *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (6 cilt), Ankara, 1978.

Ömer, Muhammed Y.; *Bilâdü's-Şâm fî Rihleti İbn Battûta*, Mekke, 1986.

Ömerî, İbn Fadlullah; *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, ed-kritik: M. H. Şemseddîn, Beyrut 1988.

Ömerî, İbn Fadlullah; *Mesâlikü'l-Ebsâr*, Fr. Taeschner neşri, Leipzig, 1919.

Ömerî, İbn Fadlullah; *Mesâlikü'l-Ebsâr*, Fr. Taeschner neşri, Wiesbaden, 1968.

Öngör, Sami *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul, 1961.

Özel, Ahmet; *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990.

Özkan, Nevzat; *Türk Dünyası*, Kayseri, 1997.

Özyetgin, A. Melek; *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara, 1996.

Paasonen, H.; *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul, 1950.

Pakalın, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3 cilt), İstanbul, 1993.

Pala, İskender; *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 1999.

Panayotidis, Yuvanaki; *Kamûs-i Rûmî*, İstanbul, 1897.

Parmaksızoğlu, İsmet; *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971.

Pelliot, P.; *Notes sur l'histoire de la Hord d'or*, Paris, 1950.

Peschel, Oscar; "Ibn Batuta am Hofe von Delhi", *Das Ausland*, S. 28, Stuttgart, 1856.

Peschel, Oscar; "Ibn Batuta in Central Afrika", *Das Ausland*, S. 31, Stuttgart, 1858.

Peschel, Oscar; "Ibn Batutah der Vater der Reisen", *Das Ausland*, S. 26, Stuttgart, 1853.

Planck, H.; "Ibn Batutas Reisen", *Der Erdball*, S. 2, Berlin, 1928.

Platts, John T.; *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, London, 1911.

Popovic, Aleksandre; *Balkanlarda İslâm*, (komisyon çev.), İstanbul, 1995.

Radloff, W.; *Versuch Eines Wörterbuches der Türk Dialecte*, O. Pritsak neşri, (4 cilt), Hague-Hollanda, 1960.

Rahim, Abdul; "Six Hundred Years After – in the footsteps of Ibn Battuta in Andalusia", *Peshawar University Review*, S. 51, Peshawar, 1973.

Rásonyi, László; *Tarihte Türklük*, Ankara, 1970.

Raverty, H. G.; *Afghanistan and Part of Baluchistan*, London, 1880.

Redhouse, James W.; *Turkish and English Lexikon (Kitâb-ı Meâni-yi Lehce)*, Boyacıyan Mat., İstanbul, 1890.

Reitzenstein, H.; *Poimandres*, Leipzig, 1904.

Renan, Ernest; *Ibn Batoutah, Mélanges d'Histoire et de Voyages*, Paris, 1878.

Resulzâde, Mehmet Emin; *İran Türkleri*, İstanbul, 1993

Rifat, Ahmed; *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye*, İstanbul, h. 1299.

Rosant, Colette; *Tadı Damağımda Kalan Ülke: Mısır*, çev. Esin Eden, İstanbul, 2000.

Roux, Jean-Paul; *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994.

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (3 cilt), Ankara, 1992.

Rustem, Abdusselâm; *Tayfu'l-Velîd*, Kahire, 1948.

Sabîh, Muhammed; *Dîvânu Ebî Temmâm*, Kahire, 1942.

Sabrî, Muhammed; *Ebû Ubâde Buhturî*, Kahire, 1946.

Safedî, İbn Aybek Salâhaddîn Halil; *Tuhfetu Zevi'l-Elbâb*, Beyrut, 1999.

Safran, Mustafa; *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklar*, Ankara, 1993.

Sahabeden Günümüze Allah Dostları, (heyet çalışması) Şule Yay., İstanbul, 1995.

Saletore, Narayana Rajarama; "Haryab of Ibn Battûta," *The Quarterly Journal of the Mythic Society*, N.S. 31, Bangalore, 1940.

Sâlih, Subhî; *İslâm Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1999.

Sâlihî, Muhammed İsa; *el-Mu'cemü's-Şâmil*, Kahire, 1992.

Sâlimî, Nûreddîn; *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân*, Umân, 1974.

Sâmerrâî, İbrahim; "el-Elfâzü'd-Dahîle fî Rihleti İbn Battûta", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 26, Rabat 1976.

Sarahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, (tarihsiz).

Sarton, Alfred L.; *Introduction to the History of Science*, New York, 1975.

Sauvaget, J.; *La poste aux chevaux dans l'empire des Mamelouks*, Paris, 1941.

Scott, W.; *Hermetica*, (3 bölüm), Oxford, 1924-1926.

Seâlibî, *Âdabü'l-Mulûk*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 1997.

Segal, J.; B. *A History of the Jews of Cochin*, London, 1993.

Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memâlik*, ed-kritik: Mehmet Kiremit, Ankara, 1999.

Seyfi Herevî, *Târihnâme-i Herât*, M. Zübeyr neşri, Calcutta, 1944.

Silvestre de Sacy, Antoine Isaac; "Review of Kosegarten: De Muhammede Ebn - Batuta", *Journal des Savans*, Paris, 1820.

Silvestre de Sacy, Antoine Isaac; "Review of Lee: The travels of Ibn Batuta, London 1829", *Journal des Savans*, Paris, 1829.

Sirhindî, Yahya b. Ahmed; *Târîh-i Mübarekşâhî*, M. H. Hüseyin neşri, Calcutta, 1931.

Spuler, Bertold; *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987.

Sultan Veled, *İbtidânâme. (Velednâme)* Celâl Humâyî neşri, Tahran.

Sultan Veled, *Meârif*, çev. Meliha Tarıkahya, Ankara, 1944.

Surûcî, Muhammed Mahmûd; *el-Ceyşü'l-Misrî fi'l-Karni't-Tâsi' Aşar*, Kahire, 1967.

Suyûtî, Celâleddîn; *Ahir Zaman Mehdisinin Alâmetleri*, derleyen: Ali b. Husâmeddîn Müttakî, çev: Müşerref Gözcü, İstanbul, 1987.

Suyûtî, Celâleddîn; *Hüsni'l-Muhadara fî Ahbâri Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, h. 1327.

Sübki, Tâceddîn; *Tabakatü'ş-Şâfiyye*, Kahire (tarihsiz).

Sülemî, Abdurrahman; *Tabakatu's-Sûfiyye*, Kahire (tarihsiz).

Sümer, Faruk; "İran'da Yaşayan Türk Oymakları", *Türk Kültürü*, Ekim 1972.

Sümer, Faruk; "Selçuklu Tarihinde İgdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1985

Sümer, Faruk; *Oğuzlar*, İstanbul, 1999

Sümer, Faruk; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, (2 cilt), İstanbul, 1999.

Şarkavî, Mahmud; *Rihletü İbn Battûta*, Kahire, 1968.

Şattî, Ahmed Şevket; "Nazarât ilâ Ameli'l-Halîfe Velîd", *Ma'hadu't-Turâsi'l-Arabî, Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâlis* (Halep Üniversitesi yıllık bilimsel bülteni), Halep, 1980.

Şefik, M.; *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Emâzîğî*, (Berberi Sözlüğü) Mağrip Akademisi Yay., Fas, (tarihsiz)

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, (tarihsiz).

Şeker, Mehmet; *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel Hayatı İle Ahilik*, Ankara, 1993.

Şemseddîn Sami; *Kamus-i Türkî*, Çağrı Yay. (tıpkı basım) İstanbul, 1990.

Şeşen, Ramazan; *İbn Fazlân Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1995.

Şevkânî, Muhammed b. Ali; *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Kahire, 1960.

Şevki Dayf, *Rihletü İbn Cübeyr*, Kahire, 1956.

Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi*, önsöz ve haz. M. Mesud Koman, Konya, 1946.

Şükün, Ziyâ; *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul, 1984.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr; (ö: 310 /932) *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, (12 cilt), Kahire, 1939.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr; *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, (9 cilt) de Goeje neşri, Leiden, 1879-1898.

- Tarsûsî, Mardî İbn Ali; *Tebşiratü Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât mine'l-Hurûb*, ed-kritik: Karin Sadır, Beyrut, 1998.
- Tâzî, A.; *İran beyne'l-Emsi ve'l-Yevm: Kırâatün Cedîde li Rihleti İbn Battûta*, Beyrut, 1984.
- Tâzî, A.; "İbn Battûta fî Srilankâ", *el-Âlemü'l-Mağribî*, Kasım 1988.
- Tâzî, A.; "Rihletü Mağribî ilâ Hadramût", *Mevrid*, Bağdat 1993.
- Tâzî, A.; "el-Ustûlü'l-Mağribî abre't-Târîh", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, Kasım 1982.
- Tâzî, A.; "Maa İbn Battûta fî Bilâdi'l-Hind ve's-Sind", *Da'vetü'l-Hakk*, Ocak ve Ekim 1992.
- Tâzî, A.; *Câmiu'l-Karaviyyîn*, Beyrut, 1972.
- Tâzî, A.; *el-Kansu bi's-Sakr beyne'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Rabat, 1980.
- Tâzî, A.; *el-Kuds ve'l-Halîl inde'r-Rahhâleti'l-Mağâribe*, Rabat, 1996.
- Tâzî, A.; *es-Siletü't-Târîhiyye beyne'l-Mağrib ve'l-Umân*, (Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay.), Umân, 1981.
- Tâzî, A.; *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Mağrib*, Muhammediye-Fas, 1986.
- Tâzî, A.; *İbn Mâcid ve'l-Burtagâl*, (Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay.), Umân, 1986.
- Tâzî, A.; *Mürâsele Diblumâsiyye*, Beyrut, 1993.
- Tâzî, A.; *Rihletü İbn Battûta*, (metin 4 cilt, fihristler bölümü 5. cilt), Fas, 1997.
- Temgrûtî, (10/16. yüzyılın sonları) *en-Nefhatü'l-Miskiyye*, Henry de Castries neşri, Paris, 1929.
- Tibbets, G. R.; *A Study of the Arabic Texts containing Material on South-East Asia*, London, 1979.
- Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941.
- Tirmizî, *Muhtasar-ı Şemâil*, ed-kritik: M. Nâsıreddîn Elbânî, Ammân, h. 1405.
- Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul, 1985.
- Togan, Z. Velidî; *Horezm Kültürü Vesikaları, I: Horezmce tercümeli Mukaddimetü'l-Adab*, İstanbul, 1951.
- Togan, Z. Velidî; *Moğollar, Cengiz ve Türkler*, İstanbul, 1941.
- Togan, Z. Velidî; *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1969

Togan, Z. Velidî; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

Tokkûş, Muhammed Süheyl; *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Beyrut, 1997.

Trimingham, J. S.; *Islam in the Sudan*, 1949.

Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.

Türkmen, Erkan; "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985.

Uçar, Şahin; *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul, 1990.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982.

Üsâme İbn Munkız, *İbretler Kitabı*, çev. Y. Z. Cömert, İstanbul, 1992.

Velâyetî, Ali Ekber; *Târîh-i Revâbit-ı Hâricî-yi İrân*, Tahran, 1996.

Vladimirtsov, B. Y.; *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, Ankara, 1987.

von Mooyel, G.; *The Mysterios of Hermes Trismegistus*, Utrecht, 1955.

von Mzik, Hans; "Ibn Batuta ein arabischer Welt-reisender des 14. Jahrhunderts", *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Klub*, S. 32, Wien, 1911.

Webster's Dictionary of The English Language, New York, 1951.

Wehr, Hans; *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Almandadan İngilizceye çev. J. Milton Covan, Beyrut, 1980.

Wheatley, P.; *The Golden Khersonese*, Kuala Lumpur, 1961.

Wittek, Paul; "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS*, S. 3, 1952.

Wittek, Paul; *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986.

Wolfe, *An Historical Guide to Kabul*, Kabul, 1965.

Wood, Frances; *Did Marco Polo go to China ?*, London, 1995.

Ya'kûbî, (ö: 282/865) *Kitâbü'l-Buldân*, de Goeje neşri, Leiden, 1892.

Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, M. Emin Dannâvî neşri, Beyrut, 2002.

Ya'kûbî, *Târîh-i Ya'kûbî*, Beyrut, 1950.

Yajima, Hikoichi; *Ibn Battuta*, Tokyo, 1985.

Yakubovskiy, A. Yu.; *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1992.

Yalçın, Ayhan; *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.

Yamamoto, Tatsuro; "On Tawalisi described by Ibn Battuta," *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko-The Oryantal Library*, S. 8, Tokyo, 1936.

Yate, Major C. E.; *Northern Afganistan*, London, 1888.

Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, (9 cilt), İstanbul, 1971.

Yerasimos, Stéphane; *Introduction et notes (Traduction de l'Arabe de Defreméry-Sanguinetti)*, I, II, III, (=İbn Battûta Seyahatnâmesinin eski D. & S. çevirisi üzerine notlandırma, 3 cilt), Paris, 1990.

Yule, Henry; "The geography of Ibn Batuta's travels in India," *The Indian Antiquary*, S. 3, Bombay, 1874.

Yule, Henry; *Cathay and the Way Thither*, H. Cordier neşri, (4 cilt), London, 1913.

Yule, Henry; *Ibn Batuta's travels in Bengal and China*, London, 1916.

Yücel, Yaşar; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1991.

Yüknekî, Edib Ahmed; *Atebetü'l-Hakayık*, inceleme-çev. Reşid Rahmetî Arat, Ankara, 1992.

Zebîdî, (ö: 1204/1790), *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1980.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmânî; *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, (28 cilt), Beyrut, 1993.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmânî; *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: H. İsmail Merve, (2 cilt), Beyrut, 1999.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmânî; *el-Iber fî Haberi Men Gaber*, Ebû Hacir M. Zağlul neşri, (3 cilt), Beyrut, (tarihsiz)

Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaik't-Tenzîl*, Cürcânî haşiyeli, (4 cilt), Beyrut, (tarihsiz).

Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, ed-kritik: Nuri Yüce, Ankara, 1993.

Zerkeşî, *Târîhu'd-Devleteyn el-Muvahhıdıyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus, h. 1289.

Zeyyân, Hâmid; *el-Hayat fi'l-Halîc fi'l-Usûri'l-Vustâ fî Dav'i Müşâhedâti'r-Rahhâle İbn Battûta*, Dubai, 1985.

Ziriki, Hayreddin; *A'lâm*, (8 cilt), Beirut, 1999.

İNTERNET SİTELERİ

Başta, İbn Battûta'nın tüm gezilerini 12 bölüm hâlinde resim ve sanal kaynaklarla destekleyip sunan

http://www.sfusd.k12.ca.us/schwww/sch618/Ibn_Battuta adresi olmak üzere;

Fas, Cezâyir gibi Kuzey Afrika ülkelerindeki halkların yaşam tarzı ile ilgili malûmat ve resim için

<http://geogweb.berkeley.edu/GeoImages> den;

İbn Battûta'nın çöl yolculukları için

<http://www.manntaylor.com/battuta.html> den;

Mısır ve Kahire için

<http://www.touregypt.net> den;

Memlûk dönemi Kudüs ve çevresi için

<http://jeru.huji.ac.il> den;

Ortadoğu İslâm yemek kültürü için

http://www.pbm.com/lindahl/cariodoc/islamic_dinner.html den;

İran ve Tebriz için

<http://home.att.net> den;

Afganistan için

<http://www.lukepowell.com/afghanistan> dan;

Semerkand ve çevresi için

<http://faculty.washington.edu/dwaugh/CA/cities/samarkand/samark.html> den;

Moğol İmparatorluğu'nu tarihsel gelişimi içinde harita, şema ve sanal kaynak desteğiyle etraflıca anlatan

<http://www.friesian.com/mongol.htm> den;

Çin, Japon ve Hint imparatorluklarını harita, şema ve liste desteğinde eşzamanlı olarak anlatan

<http://www.friesian.com/sangoku.htm> den;

Delhi Türk Sultanlığı için

<http://www.itihaas.com/medieval/delhi-sultanate.html> den;

Doğu Afrika sahilleri (=Swahili); Zenzibar, Kilwa, Lamu vs. için

<http://baobab.harvard.edu/narratives/islam/EastMosque.html> den;

Malli İmparatorluğu için

<http://www.nmafa.si.edu/educ/mali/> den;

Batı Afrika krallıkları için

<http://bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica> dan;

Mollie Anne Davis'in, İbn Battûta'nın kadılığına dair incelemesi için

<http://www.ship.edu/english/writetheship/davis.html> den;

Marco Polo - İbn Battûta karşılaştırması için

<http://www.cla.umn.edu/courses/hist1011/calendar/explorers> den;

İbn Battûta'dan yüz sene sonra Pasifik'te gezen Çinli Müslüman amiral Zheng He için

<http://www.bangorschools.net/hs/SR/Zhenghe.html> den;

İbn Battûta'nın seleflerinden İbn Cübeyr için

<http://www.muslimheritage.com> dan faydalandım.

Ayrıca; başta Sir Richard Francis Burton'ın kiler olmak üzere Doğu, Ortadoğu ve Asya edebiyatına ilişkin eski ama çok kıymetli çeviri ve araştırmaları kolayca indirdiğim

<http://gutenberg.net>

<http://promo.net/pg>

<http://www.ibiblio.org/gutenberg> adreslerini de buraya katmalıyım.

A. Sait Aykut

- 1 İbnü'l-Hatîb Lisânüddîn, *el-Ihâta fî Ahbâri Garnâta*, M. Abdullah Inan nesri, Kahire, 1973-1978, C. III, s. 273.
- 2 İbn Hacer Askalânî, *ed-Durerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Haydarabad, 1929-1931, C. III, s. 292.
- 3 İbn Haldûn, *Mukaddime*, Ali Abdülvâhid nesri, Kahire, 1956 ve 1965, C. II, s. 564-566.
- 4 Abdülhayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir*, Ebu'l-Hasan Ali Nedvî nesri, Haydarabad, 1931-1970, C. II, s. 127-132.
- 5 Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, İhsan Abbâs nesri, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337.
- 6 Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-Miskiyye fî's-Sifâreti't-Türkiyye*, Henri de Castries'nin önsöz ve çevirisiyle, Paris, 1929, s. 68.
- 7 M. Murtazâ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Kahire, 1306 h., C. XIX, s. 127.
- 8 İbn Battûta, *Rihle*, Abdülhâdî Tâzî nesri, ed-Dâru'l-Beyzâ-Fas, 1997, C. I, s. 64.
- 9 Örneğin bkz.: Samuel Lee, *The Travels of Ibn Batuta*, Cambridge, 1829.
- 10 İbn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 82.
- 11 İbnü'l-Hatîb, *el-Ihâta*, C. III, s. 273.
- 12 *ed-Dürer*, C. III, s. 292.
- 13 *Mukaddime*, C. II, s. 564-566.
- 14 İbn Sûde, *Delîlü Müerrihi'l-Magrib*, ed-Dârü'l-Beyzâ-Fas, 1960, C. I, s. 60.
- 15 *el-Ihâta*, C. III, s. 274.
- 16 İgnati Yulyanoviç Kraçkovsky, *Istoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957, s. 417.
- 17 Frances Wood, *Did Marco Polo Go to China?*, London, 1995, s. 2-5.
- 18 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986, s. 3. 2004'te Klasik Yay. tarafından Türkçeye *İbn Battûta'nın Dünyası* adıyla çevrilmiştir.
- 19 Abdullah Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâdu'l-Muslimûn*, Iskenderiye, 1990, C. I, s. 116-171.
- 20 Joseph Chelhod, "İbn Battuta: Ethnologue", *Revue de L'OCCIDENT MUSULMAN ET DE LA*

- 21 Yani iskence biliminin ayrıntılı konulari (Ifade bizimdir).
- 22 Alfred Leon Sarton, *Introduction To the History of Science*, New York, 1975, s. 1614-1622.
- 23 A. Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâd*, s. 121.
- 24 P. Bohonan, "Some Principles of Exchange", *American Anthropologist*, Subat 1955, s. 75.
- 25 S. Janicsek, "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *Journal of the Royal Asiatic Society (JROAS)*, London, 1929, s. 791-800.
- 26 Henry Yule, *Ibn Batuta's travels in Bengal and China- Cathay*, London, 1916, C. II, s. 166.
- 27 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 421.
- 28 Gibb, *Selections*, s. 13-14.
- 29 Yamamoto, "On Tawalisi described by Ibn Batûta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko-The Oryantal Library*, S. 8, Tokyo, 1936, s. 93-133.
- 30 Agha Mahdi Husain, "Dates and Precip of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.
- 31 Imamuddîn, "Ibn Battutah's Visit to China", *Journal of Central Asia*, XII, Islamabad, 1989, s. 89-96.
- 32 Amikam Elad, "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?" *JROAS*, II, London, 1987, s. 256-272.
- 33 Ibn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 28.
- 34 Ibn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 146, 148, 188, 190.
- 35 N. M. A. Ismail, "Ibn Battûta" madd., *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-Islâmiyye*, Kuveyt, 1993, s. 181-183.
- 36 Cafer Halîlî, "Ibn Battûta fî Mevâzîn Ibn Haldûn", *el-Bahsü'l-İlmî*, S. 27, Rabat, 1977, s. 241-261.
- 37 Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. XIX, s. 159-160.
- 38 Brockelman, *GAL*, C. II, s. 353.
- 39 Izmir Milli Kütüphanesi, elyazma nr.1753.
- 40 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, elyazma nr. 5081.

41 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 429.

42 Moura, *Viagens exestans*, Lisbon, 1840-1855.

43 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 429.

44 Gibb, *Selections*, London, 1929.

45 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

46 *National Geographic Magazine*, Aralık 1991, s. 2-50.

47 Ibrahim Sâmerrâî, "el-Elfâzu'd-Dahîle fî Rihleti Ibn Battûta", *el-Bahsü'l-İlmî*, Rabat, 1975 ve A. Halef, *Mu'cemü Elfâzi Ibn Battûta*, Kahire, 1994.

48 M. Yusuf Ömer Âbid, *Bilâdü's-Sam fî Rihle*, Mekke, 1986.

49 Sayyâd, *Mevsûatü't-Türâsi'l-İnsâniyye*, C. III, s. 116.

50 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-498.

51 AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Ibn Batuta'ya Göre Dest-i Kipçak*, Ankara, 1991.

52 *Ibn Battuta Seyahatnâmesi*, Haz.: Mümin Çevik, İstanbul, 1983.

53 İsmet Parmaksizoglu, *Ibn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971, s. 68.

54 M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahiyyeti'l-Fityân*, İstanbul, 1933.

55 *Rihletü Ibn Battûta*, Tâzî nesri, C. II, s. 260-263.

56 *Seyehatnâme-i Ibn Battûta*, çev. M. Serif, C. I, s. 312.

57 *Rihle*, Tâzî nesri, C. III, s. 433.

58 *Age*, C. III, s. 11.

59 *Age*, C. IV, s. 104.

60 *Age*, C. III, s. 433.

61 *Age*, C. IV, s. 299.

62 *Age*, C. III, s. 427.

63 *Age*, C. III, s. 433.

64 *Age*, C. III, s. 222.

65 *Age*, C. II, s. 258.

66 *Age*, C. II, s. 328.

67 Robert Dankoff, "Evliyâ Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *1988 Uluslararası Türk Dili Kongresi*, (Bildiriler), Ankara, 1996, s. 147-152.

1 Giriş kısmının yazarı: Başlangıçtan birinci bölümün sonuna kadar tüm ifadelerin İbn Battûta tarafından söylenip İbn Cüzeyy eliyle yazıya geçirildiği tezi Defrémery-Sanguinetti edisyonundan bu yana çoklarınca savunulmuş, (meselâ; M. Abdülmün'im el-Uryân'ın nesrettiği *Rihletü İbn Battûta*, Beyrut, 1992, s. 29) sadece Gibb bu kısmın İbn Cüzeyy'in girişi olduğunu belirtmiş ama bir açıklama yapmamıştır (Bkz.: H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge 1958, C. 1, s. 1). Zira Tâzî nesrine kadar hiçbir baskıda girişin başlangıcında "Kâle's-seyh İbn Cüzeyy el-Kelbî" (=İbn Cüzeyy der ki) ifadesi yer almamaktadır. Dolayısıyla yer yer İbn Battûta'dan üçüncü şahıs olarak bahseden bu girişin kime ait olduğu '*Rihle*' (=İbn Battûta Seyahatnâmesi) sârihlerince epey müskil bir mesele olarak görülmekteydi. Nihayet Abdülazîz Tâzî'nin "Kâle's-seyh İbn Cüzeyy" diye başlayan h. 757/m. 1356 tarihli –belki de en eski– nüshayı bulmasıyla durum açıklığa kavuşmuştur. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî'nin Fas Krallık Akademisi'nin desteğiyle yaptığı nesr: *Rihletü İbn Battûta*, Akâdîmiyyetü'l-Memleketi'l-Magribiyye, Magrib-Ribât 1417./1997. C. 1, s. 149 *İbn Cüzeyy el-Kelbî'ye gelince, Lisâneddîn İbnü'l-Hatîb, *Ihâta* adlı eserinde; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*'da ve İbn Hacer, *ed-Durerul'l-Kâmine*'de İbn Cüzeyy adlı birinden bahseder. Bu eserlerde anlatıldığına göre o, Arapların Kelb kabilesindedir ve soy zinciri şöyledir: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Abdurrahman b. Yusuf b. Cüzeyy el-Kelbî. Onun adını bazı yazarlar "İbn Ceziyy" şeklinde, bir kısmı ise "İbn Cüzey" şeklinde okumuşlardır. Hepsinin müşterek noktası; bu adamın Girnatalı olduğu, fıkıh, hukuk felsefesi ve dilde derinleştiği, ünlü sufi yazar Endülüslü Lisâneddîn'e hocalık ettigidir. Anlatılanlara göre İbn Cüzeyy'in muhtelif konularda eserleri ve tasavvufî şiirleri vardır. Oysa pek çok İbn Battûta yorumcusu ve çeviricisi, bu yazarların anlattığı İbn Cüzeyy ile *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'ni düzenleyen İbn Cüzeyy'i birbirine karıştırmıştır. İbn Battûta uzmanlarının en kidemlilerinden olan H. A. R. Gibb de bu hataya düşmüştür. Dikkatli bir inceleme yapıldığında şu ortaya çıkar: Terâcim-i ahvâl (= biyografi) uzmanlarının anlattığı İbn Cüzeyy 693/1298'de doğmuş, Tarîf yarımadasını savunurken 741/1340'ta vefat etmiştir. Oysa Seyahatnâme'nin düzeltme ve hazırlama işini üstlenen İbn Cüzeyy 757/1356'da bu işi bitirdiğini söylüyor; kitabın sonunda belirttiği gibi. Adam bu işi mezardayken yapmış olamaz. İşin aslı nedir? Akla gelen en iyi ihtimal Seyahatnâme ile uğraşan İbn Cüzeyy'in, biyografi kitaplarında geçen İbn Cüzeyy'e akraba olmasıdır. Belki de onun oğluydu. Bu açıklamanın ana hatlarını Muhammed Abdülmün'im el-Uryân'ın girişinden aldım. Bkz.: M. A. Uryân, *Age.*, s. 23-24.

2 Hicret, Nusret ve İvâ (=Himaye): Hicret; Mekkeli Müslümanların Hz. Muhammed ile Mekke'den Medine'ye göçmeleridir. Nusret; Medineli Müslümanların bu göçmenlere yardım etmeleridir. İvâ ise Medinelilerin dogmakta olan yeni din ve devlete destek olmalarıdır.

3 Niyet hadîsi: Burada, eylem ve davranışların güdülen amaca göre değerlendirileceğini bildiren hadîs-i serife gönderme yapılıyor. Bunu tamamlayan bir diğer hadîs ise yapılan işlerin, neticeleri doğrultusunda anlam kazandığını vurgular. Kapsamlı yorum için bkz.: İbn Receb Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 5-20.

4 Ebû İnân Fâris: Merînîler hanedanının en meşhur sultanıdır. 1348 Hazirani'nda/749 Rebûlevvelî'nde bası geçti; 1358/759'da vefat etti. Amacı Tunus ve civarı da dahil olmak üzere tüm Kuzey Afrika'ya ele geçirmektir. Tunus merkezli Benî Hafs (=Hafsogulları) ile uzun çekişmelere girdiyse de bu amacına erişmeden vefat etti. Onun döneminde Merînî Devleti altın devrini yaşadı.

Ibn Haldun gibi bilim adamları onun gölgesinde yetisti. Bkz.: Robert Brunschvig, *La Berbérie oryantale*, Fransızcadan Arapçaya *Târîhu Ifrîkiyye* başlığıyla çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut, 1988, C. 1, s. 197-209 ve C. 2, s. 406.

5 Takrîb: Metinde geçen takrîb, konuşma dilinin yazı diline yaklaştırılması, söylenenlerin daha derli toplu ifadelerle yazıya geçirilmesi anlamına geliyor. Takrîb; anlaşılır hâle getirme anlamına da gelir.

6 Zabt: Arap gramerinde bir terim olarak; "Arapça sözcüğün ünlülerinin tek tek belirtilmesi" demektir. Bu ünlü (=sadâli) belirtme isine "harekeleme" de denilir. İbranice ve Arapçada olduğu gibi Sâmi dillerinde alfabenin tüm harfleri ünsüzdür. Bir kelime yazıldığında onun okunabilmesi için gerekli olan ünlüler, satirin üstüne veya altına "hareke" denilen çeşitli işaretler konarak belirtilir.

1 Tanrı ayi essiz Recep: Hicrî senenin 7. ayi olan Recep, bazen böyle anilir. Mübarek aylar olarak bilinen üçayların baslangicidir. Bu ayin faziletiyle ilgili bkz.: Nevevî, *Riyâdu's-Sâlihîn*, bölüm: 225, hadîs nr: 1250. Metinde Receb'in ikisi olarak verilen tarih, 13 Haziran-Persembe 1325'e denk düser. Ama takvim, ay hesabina göre oldugu için 12 Haziran-Çarsamba daha uygun. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 8.

2 Ebû Saîd Osman (731/1331) Sultan Ebû İnân'in dedesidir. Avrupalilarla genis çapli bir deniz savasi için büyük bir filo insa ettirmistir. Bkz.: Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, Beyrut, 1972, C. 2, s. 358. *Ebû Saîd'in babasi Ebû Yusuf Ya'kûb (667/1286) ise Merînîlere kesin galibiyet getiren adamdir. Merînî Hareketi, Ebû Yusuf'un babasi Abdülhakk (ö: 1217 m.) ve onun büyük kardesleri tarafından baslatilmistir. 667/1269'da Muvahhidîlerin elinden Merrâkes alindikdan sonra 1272'de Sicilmâsa ve Tâfilât ele geçirilir. Yeni Fez sehri Ebû Yusuf'un payitahti olmustur. O, saltanatının son yillarini Kastil krallari olan 10. Alfonso ve 4. Sanço'ya karsi savasmakla geçirir; Hiristiyanlara karsi Girnata'yi savunmaktadir. 1275'te Ecija'da kazandigi zafer Tarifa, Cadiz vs. yerlerin kaderini degistirdi; ardinda sanli bir mazi birakarak 1286'da el-Cezîra'da (=Algeciras) vefat etti. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 9.

3 Tilimsân, Tlemsen seklinde de yazilir. Yagmûresen burayi bassehir yapti. Batida Fez (= Fas), doguda Tunus arasinda Kuzey Afrika'nin bir iktidar sehri olarak uzun zaman canliligini korudu. Eski durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr: 2608. Yeni Tlemsen'in kisaca konumu: Oran'in 120 km güneybatisinda, Fas siniri yakininda bir Cezâyir sehridir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, Istanbul, 1961, s. 841. *Abdurrahman Ebû Tâsifin: Kuzey Afrika'nin önemli hanedanlarından Zeyyânîlerin büyük lideri. Ismi, Sîn (=S) harfinin ötresiyle Ebû Tâsufin olarak da okunur. 1325'te tahta geçti; ayni tarihte Tunus'a egemen olan Ebû Yahyâ Hafsî'ye karsi savas açti. Ebû Tâsufin, babasi Ebû Hammû'nun siyasetini takip ediyordu. Kuzey Afrika'da Hafsîlerden memnun olmayan Bedevî liderlerini yanina çekti. Hafsîleri tam anlamiyla yenemedi ama, Cezâyir bölgesini egemenligi altına almayi basardi. Bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, s. 178-180. *Yagmûresen b. Zeyyân, Zeyyânîler hanedanının kurucusudur. Merrâkes'te Sanhâca Muvahhidîlerinin zayıflatilmasi, rakip Berberî yiginlarını (=Zenâtalilar) rahatlati. Bu gruplar Bati Cezâyir'de Tilimsan'i bassehir yaparak Yagmûresen b. Zeyyân'in etrafında toplandilar. 1239-1283 yillari arasinda hükümran olan bu adamin ismi belki de bir Türk isimdir. Onun dayandigi Abdolvâdîogullari o bölgenin yerlisi olan bir kabiledir. Büyük Muvahhidî Imperatorlugu parçalanirken kendi aralarında birlik olusturan kabile ve gruplar gelecegin devletleri olan Merînî, Zeyyânî ve Hafsî gibi yapılanmaları kurdular. Türkler ta 1178 yilindan beri Fas ve Kuzey Afrika'da bilinen, taninan bir ulustu. Büyük Muvahhidî Devleti'nin ordusunda Oguzlar en kidemli mevkîdeydiler. Yagmûresen b. Zeyyân da, kendi devletini kurarken Oguzlardan olusan bir birlik almisti çöken Muvahhidîlerden. Bkz.: Ibn Ebû Zer, *el-Enîsü'l-Mutrib*, Ribât, 1972, s. 309; Abdolvâhid el-Merrâkesî, *el-Mu'cib Fî Telhîsi Ahbâri'l-Magrib*, nesreden: M. Saîd el-Uryân, Kahire, 1963, s. 366. Bu konuyu Türkçede ilk defa dile getiren Ramazan Sesen'in çalismasi için bkz.: *Ibn Fazlân Seyahatnâmesi* (kitabın içinde "Salâhaddîn Eyyübî Devrinde Libya ve Kuzey Afrika'da Türkler" baslikli ayri bir çalisma) Istanbul, 1995, s. 281.

4 Ifrîkiyye: Bugünün Tunus'u ve Dogu Cezâyir'i demektir. Tarihçiler Kuzey Afrika derken de çogu kez bu bölgeyi kastederler. Fas Bölgesi ise Magrib-i Aksâ terimleriyle karsilanir.

5 Istihâre: Kelime manası hayirliyi istemektir. Dinî bir kavram olarak; iki seçenekten birinin tercih edilmesi durumunda hayirliyi istemek için kilinan namaza denilir. Söyle: Yatmadan önce 2 rekât namaz kilinir. Birinci rekâtta Fâtiha ve Kâfirûn Sûresi, ikinci rekâtta Fâtiha ve Ihlâs Sûresi okunur. Sonra uygun tercihe yöneltsin diye Allah'a dua edilir. Konuyla ilgili olarak Peygamberimizden rivayet edilen özel bir dua metni de mevcuttur. Asil istihâre bu kadardir. Bkz.: Imam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Istanbul, Çağrı yay., C. 2, s. 345-34. Bazi âlimlere göre bu namaz kilindikten sonra rüyada görülen semboller, rüyanin verdiği huzur veya huzursuzluk, yapılacak iste etkili olur. Duru su, ana baba, mavi ve yesil renk gibi semboller olumlu isaretlerdir. Ancak rüya yorumu Allah vergisidir. Bu yüzden ancak bilene yordurulur. Bkz.: Ibn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Istanbul, 1983, C. 3, s. 54.

6 Milyâne yahut Melyâne: Idrîsî bu sehirden bahsederken son derece eski oldugunu ve topraklarinin tarima ziyadesiyle elverisli oldugunu belirtir. Hasan Ibnü'l-Vezzân da bu sehrin Romalilar tarafından kurulduğunu söyler. Denizden 4 mil içeridedir. Bkz.: Tâzî, *Rihletü Ibn Battûta*, C. 1, s. 158.

7 Mittîca: Cezâyir Sehri'nin arkasinda eski bir göl yatagi olarak bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 161 *Zân daglari (=Mese daglari) Kabâil siradaglarinin dogu bölümüdür. Gibb, *Age.*, C. 1, s. 10.

8 Bicâye: (Bati dillerinde Bougie): Kuzeydogu Cezâyir'de Kusantîne bölgesine bagli bir sehir bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 113. O dönemin Bicâye'si ve vali Ibn Seyyidi'n-Nâs için bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 183.

9 Kusantîne (Constantine): Cezâyir'de idarî bir bölge ve bu bölgenin bassehri. Bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 172.

10 Ihram denilirken burada hac esnasinda giyilen sade beyaz giysi kastolunmuyor; maksat basa konulan ve omuzlara dogru sarkan bürük gibi geleneksel bir Berberî kiyafetidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 164.

11 Bûne: Eski ismi Unâbe'dir. Kusantîne bölgesinde bir liman sehridir. O dönemdeki valisi Ebû Yahyâ el-Hafsî'nin ogullarindan Emir Fadl idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 164.

12 Belles: Bugün Velez diye bilinen Ispanyol sehridir. Malaga'nin dogusundadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 165.

13 Sultan Ebû Yahyâ Ebûbekir adıyla taninan bu hükümdar, Tunus'a hakim olan Hafsîler hanedaninin en meshur sahsiyetlerindendir. 1311'de Bicâye ve Kusantîne'yi 1318'de de Tunus'u egemenligi altına aldı. Hafsî hanedaninin dördüncü kusagini temsil eder. *Hafsîler, Magrip'teki Muvahhidî Devleti dagilince zuhur etmis ve 1. Ebû Zekeriyâ'nin liderliginde (1228-1249) bagimsiz hareket etmeye baslamislardir. Aslen Berberî'dirler. 13. yüzyildan 15. yüzyilin sonuna kadar -çesitli badireler geçirseler de- Tunus ve çevresini hep onlar yönetti. Onlariin döneminde bu bölge kültürel ve ticarî zenginligiyle dikkat çeker olmustur. Bkz.: Zerkesî, *Târîhu'd-Devleteyn el-Muvahhidiyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus, h. 1289. Bu konuda en genis çalisma Robert Brunschvig'in eseridir: *La Berbérie orientale sous les Hafside*, (I-II), Paris 1940. Ben eserin Arapça çevirisinden faydalandim. Ebû Yahyâ ile ilgili bölüm: C. 1, s. 175.

14 Zeytûne Câmii ve çevresi bugün bile Tunus'ta yüksek dinî eğitimin merkezi olma özelligini

yitirmemistir. Bu câmie Ezher ve Karaviyyîn medreselerini eklersek Islâmî ilimlerin Afrika'daki en büyük merkezlerini tamamlamis oluruz.

15 Mesâmide (Masmûde'nin çoğulu): Fas ve yakın bölgelerde ismi çok duyulan Berberî kabilelerinden biri. Masmûdeler, Muvahhidîlerden sonra taninir olmuslardir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 15.

16 Safakus batı dillerinde Sfax seklindedir. Eski Sfax sehrinin 9. yüzyılda inşa edilen kule ve surları bugün bile ayakta. Sûsa kasabası ise Sousse olarak bilinir. Bassehir Tunus'un 70 mil güneydogusunda kalan bu şehir, en eski kısımları 2. ve 3. yüzyıla varan kalıntlarıyla Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bkz.: Nelson Doubleday-C. Earl Cooley, *Encyclopedia of world Travel*, 1967, C. 2, s. 941.

17 Korku, Tunus ve Libya kıyılarını haraca bogan, yağmalayan Hristiyan korsanlardan kaynaklanmaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 16.

18 Kabis, Kâbis yahut simdiki yazılıyla Gabes: İbnü'l-Vezzân bu şehrin Roma yapımı olduğunu söyler. Tunus'un güneydogusunda aynı adlı köfezin kıyısında bir vahadır. Hurma ağaçları, muz ve güzelliğiyle gezi severleri büyüleyen bir yerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 170; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 941.

19 Atrablus; Tripoli veya eski Tripolitanya bölgesinin merkezi. Bizim tarihimizde daha çok Trablusgarb diye bilinen yer.

20 Yediyüzyirmialtı Muharrem sonları, Ocak 1326'ya denk düşüyor.

21 Mislâte: İbnü'l-Vezzân bu yörede hurma ve zeytinin bol yettiğini vurgular. Yöre halkı o dönemde yöneticisini seçim usûlüyle basa geçirmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 171.

22 Misrâta: Bugün Mirurâta diye bilinen yer; Trablusgarb'in 200 km dogusunda önemli bir ticaret merkezidir. Ticaret o zamanlar daha çok Venedik'le yapılmaktaydı.

23 Kusûr Sûrt bizim tarihimizde Sirte diye bilinir. Libya'nın kuzeyinde Mirurâta'nın güneydogusunda Sidre (=Sûrt) körfezinin güney kıyısında bir kasabadır. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 782 ve 581.

24 Talebe (veya tekil olarak tâlib); "bilgi pesinde olan" anlamına geliyor. Daha özel bir anlam kazanarak Muvahhidî mürid-savaşçı organizasyonunda 4. dereceyi temsil etmiştir. Tâlibler, Merînîlerin düzeninde de önemli bir işlev görmüşlerdi; dinî ve hukukî konularda onlara danışılıyordu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 18.

1 O yilin cumâdelülâ baslari, 5 Nisan 1326'ya denk düsüyor.

2 Seyh Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî (ö. 487/1094): Islâm dünyasinda kapsamli cografya eserleri sunan ilk bilginlerdendir. Endülüs kökenli olan bilginin, *Kitâbu'l-Mesâlik* diye bilinen eserinin büyük bir kısmi kayiptir. Üslûbu biraz kuru olsa da son derece önemli bilgiler içeren bölümleri vardır. Elyazması olarak günümüze kadar muhafaza edilen kısımlar, Kuzey Afrika, Misir, Irak, İspanya ve Hazar denizinin çevresinde yaşayan Türk, Kafkas, Slav gibi unsurlardan bahseder. Misir'la ilgili bölüm, Kuveytli Abdullah el-Gânim tarafından 1980 yılında ed-kritik edilerek basılmıştır. *Kitâbu'l-Mesâlik*'in en yeni baskısı A. P. Leeuwen ve A. Ferre'nin ed-kritigiyle 1992'de Tunus'ta yapılmıştır. Dâru'l-Garbi'l-Islâmî tarafından basılan kitap, kapsamli bilgi veren bir giriş, edisyon-kritik esnasında yararlanılan kaynaklar, kitabın metni ve geniş bir özel isim ve mekân diziniyle son bulmaktadır. Kitap bu baskıda 2 cilde ayrılmış ve 1000 sayfayı bulmuştur. İspanya ve Avrupa ile ilgili bölümler ise daha evvel; 1968 yılında nesredilmiştir. Ayrıca bkz.: Ignati Iulianovich Krachkovski, *Istoria Arabsko Geografichesko Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957 (Arapçaya çev. Salâhaddîn Hâsim, *Târîhu'l-Edebi'l-Cugrâfi el-Arabî*, Beyrut, 1987, 2. baskı) s. 297-302.

3 Bu kapılar 19. yüzyılda harap oldular. Bkz.: Gibb, *Age.*, s.19.

4 Kavlem, "Kuilon" şeklinde, Kâlîkût, "Calicut" şeklinde, Zeytûn ise "Kuanzhou" şeklinde bilinir Batı dillerinde. Kırim yöresindeki "Gâvurlar" da Cenevizli denizci ailelerdir.

5 İskenderiye Feneri: Avrupalılarca Pharos, Müslümanlarca Menâr diye adlandırılan bu yapı, tüm İslâm cografyacalarının kitaplarına geçmiştir. Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd* adlı eserinde, ansiklopedist yazar Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*'sında bu yapıdan bahseder ve 11. yüzyıl yazarlarından olan Kudâî'den alıntı yaparak anlatır feneri. Zirvesindeki meşhur ayna 705-715 yılları arasında Velîd'in halifeliği esnasında kırılmıştır. Hicrî 7. yüzyılın (M. 14) ortalarına dek sürer fenerin yavaş yavaş yıkılması. Bu tarihlerde tamamen çökmüştür. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, Kahire, 1913-1919 (14 cilt), C. 3, s. 321-322. Mes'ûdî de *Murûcu'z-Zeheb*'de İskenderiye Feneri'nden uzun uzadıya bahseder. Ülkeleri hakkında bir hayli zengin malûmata sahip Misir ve İskenderiye kökenli tarihçiler Mes'ûdî'ye bu fenerin Makedonyalı Filipus oğlu İskender tarafından inşa edildiğini söylediler. Şehir kurulurken fener de dikilmiştir bir yandan. Bazı bilginler fenerin ihtiyar kraliçe Deloka tarafından, düşmanları gözetlemek amacıyla inşa ettirildiğini söylediler. Mes'ûdî sözlerinin devamında fenerin üstüne İskender tarafından heykeller yaptırıldığını, bu heykellerden birinin işaret parmağının, güneşin ve yıldızların, hattâ ufuktaki düşmanın konumuna göre hareket edecek tarzda inşa edildiğini belirtir. Yine Mes'ûdî'nin anlattığına göre Bizans kayseri, Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik zamanında Emevî Sarayı'na bir casus gönderir. Adam Müslüman olmuş gibi gösterir kendini. Halife nezdinde itibar sağladıktan sonra, "İskenderiye Feneri'nin altında hazine var!" diye kandırır Velîd'i. Amacı feneri ise yaramaz kılmak; böylelikle İskenderiye'yi Bizans önünde zayıf düşürmektir. En üst kısmın yarısı yıkılır, güzelim büyük ayna kırılır. İskenderiyelileri bir korku sarar. Bunun bir tuzak olduğu nihayet anlaşılır ama casus paçaları sivayıp kaçmıştır. Mes'ûdî'nin Fener'le ilgili verdiği son derece ilginç ve detayli bilgiler için bkz.: el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Ed-kritik: Charles Pellat, C., 2 s. 104-109. Beyrut (Lübnan Üniversitesi Nesriyatı) 1996; İskenderiye Feneri'nin tarihî hikâyesi ve planı için ayrıca şu esere de bkz.: E. M. Forster, *Alexandria*, Misir-İskenderiye, 1922.

6 Bir fersah, 3 mil yani 4 km'dir.

7 Hicrî yediyüzelli, Miladî 1349'a denk düşüyor.

8 Nâsir ve Memlûk Devleti: Melik Nâsir diye bilinen Memlûk hükümdarının uzun adı: Kalâvûnoğlu Nâsir Nâsireddîn Muhammed'dir. 1293 yılında 9 yaşında tahta oturdu. 1294'e kadar süren bu ilk dönem, sadece tanisma ve isinma dönemi olmuştur. Devlet, Ketbugâ tarafından yönetildi. 1294 ile 1299 arasında halkın da ragbetiyle 2. defa basa geçti Melik Nâsir. Fakat diğer memlûk emirleri bos durmadılar, kulis yapmaya devam ettiler. Böylece Melik Nâsir, Emir Baybars'a ve Emir Sâlâr'a mektup yazarak 15 Nisan 1309'da tahttan çekildiğini bildirdi. Ancak halkın ve ekseri memlûk emirlerinin ona duyduğu güven ve sempati tekrar taht yolunu açtı Nâsir'a. 1310 yılında 3. kez basa geçti ve 1341'e kadar devleti yönetti. Kalâvûnoğlu Melik Nâsir Memlûklerin en kudretli ve uzun ömürlü hükümdaridir. O, Suriye'den Haçlıları kovmuş, İlhanlıları yenmiş, devleti en geniş sınırlarına getirmiştir. Memleketinin ikdisadî durumunu düzeltilmiş, her yanda muazzam yatırımlar yaparak Suriye'nin doğusundan Misir'in en batısına kadar pek çok sehre câmi, medrese, han, çeşme, hamam ve saray yaptırmıştır. 1390 yılına kadar onun soyundan gelenler hükümler oldu. Aslında Memlûklerde babadan ogula geçmez saltanat; hangi emir güçlüyse ve kendi memlûk grubuyla etkili bir siyaset sergilemişse o geçer basa. Ama Melik Nâsir zekâsi, kurnazlığı, ataklığı ve halkına karşı cömertliğiyle bu geleneği kısa da olsa bozmuştur. Kayıtbây da onun gibidir. Melik Nâsir'in çağdasi Orhan Gazi'dir. Ibn Kemal, Melik Nâsir'dan bahsederken; "Misir'in ve Sam'in, Halep'in; tamam Diyâr-i Arab'in sehriyari Melik Nâsir'di..." der. *Memlûk Devleti: Osmanlı'dan önce Ortadoğu Islâm dünyasına damgasını vurmuş 267 yıllık Memlûk Devleti; siyaseti, sanatı ve yönetenlerin büyük bir kısmının Türk olması sebebiyle Anadolu'yu etkilemiş bir devlettir. Kuzeyden gelen Haçlılara ve Hıristiyan korsanlara karşı Islâmın bükülmez yumruğu oldular. Siyasette Selçuk devlet geleneğine dayanmalarına rağmen bazı istisnalar hariç taht babadan ogula geçmedi; önce Türk sonra Kafkasyalı emirler arasında deverân etti. Uzak ülkelerden geldiler ve Islâm dünyasını yönettiler. Türk dilinin yapısı ve sözcük dağarcığıyla ilgili çok önemli eserler yazıldı onların himayesinde. Onların sanatında Türk'ün, Kürd'ün ve İranlıların tesiri vardır. Kendilerine özgü çeliskileri, inatçı karakterleri, melez kültürleri ve yasami roman olup okunması şahsiyetleriyle Memlûkler gerçekten ilginçtirler ve Türkçede onları bastan sona ele alan, doyurucu diyebileceğimiz tek bir eser yoktur. Uzunçarsili'nin Osmanlı'ya medhal sadedinde Memlûk devlet teşkilatını anlattığı 150 sayfalık çalışması büyük boşluk dolduruyor. Kâzım Yasar Kopruman'ın da Memlûklerle ilgili ayrıntıya inen çalışmaları var. Ancak hiçbirisi yeterli değil. Konu için bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu'l-Memâlik fî Misr ve Bilâdi's-Sâm*, Dâru'n-Nefâis nesriyatı, (600 sayfa); Beyrut, 1997; Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk*, Kahire, 1934-1958, C. 1, s. 793, 865-896, 920; Ibn Tagrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Misr ve'l-Kâhire*, Kahire, 1929-1956, C. 9, s. 164-212, 273-326. Türkçe kaynak olarak bkz.: Ibn Kemal Semsüddîn Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (II. defter), yayına hazırlayan: Serafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 56; İsmail Hakki Uzunçarsili, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 297; Hakki Dursun Yıldız başkanlığında bir heyetçe hazırlanan *Doğustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992, (İlgili bölümü hazırlayan: Kâzım Yasar Kopruman) C. 6, s. 476-496.

9 Amûdü's-Sevârî: Sütunlar Sütunu; Ulu Sütun diye çevrilebilir. Haçlılar bu yapıya Pompey's Pillar adını vermişlerdi. Bkz.: Forster, *Alexandria*, s. 145-146; Tarihçi Mes'ûdî de İskenderiye'deki Amûd-i Azîm'den(=Ulu Sütun'dan) bahseder. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. 2, s. 99.

10 Ibnü'l-Lihyânî ismiyle tanınan bu adam Muvahhidî seyhlerindendi. 711-717/1311-1318 yılları arasında Tunus'u yönetti; 1327'de siyasî sığınmacı olarak gittiği Misir'da vefat etti. Bkz.: Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 128-143.

11 Ibnü'r-Rîgî diye de tanınan Fahreddîn Iskenderî 767/1365'de vefat etti; Abdurrahman Mahlûf gibi bilginlerden hadîs semâ etmişti. Bkz.: Ibn Hacer Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, ed-kritik: Muhammed Seyyid Câdü'l-Hakk, Kahire, 1996, C. 1, s. 289-290.

12 Halife b. Atiyye b. Halife Kurtubî: Aslen Endülüslü olan bu zahit din bilgini, Mâlikî fikhında derinleşmiş ve Iskenderiye'de yüzlerce talebeye ders vermiştir. Bkz.: Ibn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 2, s. 183-184.

13 Tahiyetü'l-mescid: Kelime manasiyla "mabede selâm verme" şeklinde çevrilebilir; dinî terim olarak Peygamberimizin "Sizden biriniz mescide geldiği zaman iki rekât namaz kilsin" hadîsine binaen "bir câmie gelindiğinde hemen kilinan namaz"dir; farz değildir. Bkz.: Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, İstanbul, 1307 h., C. 1, s. 116.

14 Terfîk kavramı eskiden basılan nüshalarda mevcut ise de Dozy tarafından düzeltilmiş, "tezyîk" hâline getirilmiştir. Abdülhâdî Tâzî bu kelimenin Krallık Kütüphanesi'ndeki nüshada da "tezyîk" şeklinde kaydedildiğini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 186.

15 Habesli Seyh Yâkût: Meshur sûfî, hakkında pek çok keramet anlatılır. 732/1332'de vefat etti. Mezari Iskenderiye'de Sîdî Yâkût el-Arsî diye bilinen câmiin kenarındadır. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 295; Ibn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 5, s. 183.

16 Ebu'l-Hasan Sâzilî: Büyük sûfilerdendir. Tunus doğumlu olan Sâzilî'nin tarikati çok geniş bir alana yayılmıştır. 656/1258'de vefat etti. Bkz.: *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (heyet çalışması) Sule Yay., İstanbul, 1995, C. 7, s. 142-146.

17 Hizb-i Bahr: "denizle ilgili bölüm" demektir. Hizb; hem ordu, grup, bölük vs. hem de sürekli okunan dua parçası, bölüm anlamına gelir. Sâzilîye tarikatının tüm duaları, yani evrâd kısmı, Ziyâeddîn Gümüşhânevî tarafından derlenmiş ve kitaplaştırılmıştır. Bkz.: Gümüşhânevî Seyh Ziyâeddîn Efendi, *Mecmûatü'l-Ahzâb, Sâzilî Cildi*, 623 sayfa, İstanbul, 1311/1893-1894. "Hizb-i Bahr" ise bu cildin 107-112. sayfaları arasında yer alır.

18 Ahzab Sûresi, âyet: 12.

19 Hurûf-i Mukattaa': Bazı sûrelerin başında bulunan bu harflere Hurûf-i Mukattaa denilir. Örneğin "Kaf" Arapçada kalın K'nin ismidir. Müslüman, gayrimüslim, Doğulu-Batılı pek çok bilgin bunların ne manaya gelebileceği konusunda epey kafa yormuşlar; farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Sûfiler ise buradaki her harfin bir sembol olduğunu savunmuşlardır. Bkz.: İsmail Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1989, s. 134-147; Aynı uzmanın konuyla ilgili geniş bir makalesi için bkz.: "el-Hurufu'l-Mukattaa", *Diyanet Dergisi*, C. X, S. 104-105, 106-107, 108-109.

20 Yâsîn Sûresi, âyet: 66-67.

21 Yâsîn Sûresi, âyet: 1-9. Ibn Battûta'nin metninde, "Yâsîn" kelimesinden sonra "e kadar" ifadesi konulmuş ve 9. âyet gösterilmiştir. Biz de 17. notta bahsettiğimiz Sâzilî evradi derlemesi'ni açtık. Orada 1'den 9'a kadar tüm âyetler aynen yer aldığı için bu kitaba da koyduk.

22 Tâhâ Sûresi, Âyet: 111.

23 Rahmân Sûresi, âyet: 19-20.

24 *Kur'an*'da "Hâ Mîm" harfleriyle başlayan 7 sûre vardır. Bu yüzden art arda 7 defa Hâ Mîm deniyor. Son kısım: Gâfir Sûresi, âyet: 1-3.

25 Bakara Sûresi, âyet: 137.

26 Burûc Sûresi, âyet: 20-22.

27 Yusuf Sûresi, âyet: 64 ve A'râf Sûresi, âyet: 196.

28 Tevbe Sûresi, âyet: 126.

29 Hicrî 727, miladî 1327'ye denk düşüyor. Bu olay bütün Arap tarihçilerince kaydedilmiştir.

30 Kerekî: Tarihçi Zehebî, Kerekî'nin Iskenderiye emiri olduğunu kaydediyor.

31 Alâeddîn Mogoltây Cemâlî, aynı zamanda sarayın üstâddârî idi. Ayrıntılı bilgi 6. bölüme ait 30. nottadır. *Üstâddâr; sultanın özel mülkünü gözeten, gelirini toplayan büyük müdür demektir. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 457.

32 Tûgân (Dogan) Semsî o sıralarda maliye bakanıydı. Tarihçi Makrîzî onun kibirli ve kan dökücü biri olduğunu belirtiyor. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, ed-kritik: Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, 1991, C. 4, s. 38. Zehebî, 727 yılı olaylarını kısaca anlatırken "Kâinetü Iskenderiyye" başlığıyla konuya değinmiş; ancak Kerekî'yi Kerkerî şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: Zehebî, *el-Iber fî Haberi Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hacir M. Zaglul, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 79.

1 Seyh Ebû Abdullah Mürsidî: Dönemin siyasetçileri nezdinde pek itibarlı, yoksulları ağırlamaktan zevk alan, çok bilgili biri olduğu bildiriliyor. 1337'de vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, C. 3, (Haydarabad basımı) 1929, s. 462-464.

2 Terevece: Buhayra'ya bağlı bir köydür. Bugün Turûga diye bilinir. Burada Roma-Misir döneminden kalan enteresan harabeler vardır. Seyyahtan sonraki kitaplarda ise burası Memlûk kumandani Tumanbay'la ilgili tarihî kayıtlardan hatırlanır. Tumanbay, Yavuz'un karsısında sonuna kadar direnir ve nihayet kaçır; sonra geri dönüp şehirde "kurtarılmış bölgeler" kurmaya çalışır. Bir tür şehir gerillasının savaş stilini animsatan uzun çete savaşları olur; başarısızlığa uğrayan Tumanbay, Kuzey Misir'in Delta bölgesinde bulunan Terevece'ye kaçır. Amaç yine direnmektir; ama kendisine barış elçisi olarak gelenler onun adamları tarafından öldürülmüştür. Öte yandan Kahire ve çevre bölgelerin Çerkes ve Türk asıllı emirleri ve halkı, Tumanbay'ı "yedi canlı, tutulmaz" biri olarak görmektedirler; ölüm kaçınılmaz olmuştur onun için. Hasan adlı biri onu ele verir ve kiskivrak yakalanır Tumanbay. Yavuz Sultan Selim Han, bu büyük savaşçıyı ayakta karşılar. Ona esir değil, sultan gibi davranır. Bu yigit adama yetki vermek istediği bile duyulur. Ama böyle vuruskan birinin sağ kaldığı sürece tehlike teşkil edeceği, siyaseti anasının karnında öğrenen bir sultan için hiç de meçhul değildir. Bazı tarihçilere göre Tumanbay'dan öğ almak isteyen siyasiler sebep olmuştur idamina; nihayet 13 Nisan 1517'de asılır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ibn İyâs, *Bedâiyü'z-Zuhûr*, İstanbul, 1931-1945, C. V/5, s. 122-136.

3 Demenhûr: Asağı Misir'in kuzeyinde Buhayra bölgesinin merkezi olan şehir. Eski ismi, Hermapolis Parva'dır. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 195. Eski Demenhûr için Ibn Cübeyr "geniş surlarla çevrili büyük bir şehir" şeklinde tarifte bulunur; Yâkût da buradan bahseder. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, madde nr: 4878; Ibn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut, 1981, s. 17.

4 Buhayra, kelime olarak göl demektir. Ancak burada, Nil deltasının kuzeybatısında bir bölge ismidir. O yörede Maryot gölü bulunduğu için bu ad verilmiş eyalete. Bugün de orası "Muhafazat-ı Buhayra" diye bilinir.

5 Fovva yahut Favvâ, Kefrusseyh bölgesinin mescitleriyle ünlü şehirleridir. Rosetta (=Resîd) yöresinin 60 mil güneydogusundadır. Bu sehirden uzun uzadıya bahseden bir kitap Hâlid Muhammed Azb, *Fovva Medînetü'l-Mesâcid*, Kahire, 1989.

6 Seyfeddîn Yelmelek: Tarihî veriler bu zâti Almelik olarak tanıtır. Ibn Hacer bu adamın başlangıçta Zâhir Baybars'ın Memlûk askerlerinden olduğunu, gittikçe yükseldiğini, Melik Nâsir zamanında devletin istisare meclisinde yer aldığını, ancak daha sonra 1346 yılında idam edildiğini bildirmektedir. Bkz.: Zehebî, *(Zuyûl) el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hâcir Muhammed, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 140; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 411.

7 Emir'in cevabı bir âyet metnidir; Sâffât Sûresi, âyet: 164.

8 Mûlah kelimesi 'veli' anlamında kullanılan terimlerdenidir.

1 Nehrâriye: Ibn Dukmâk bu sehri Nahrîriye diye kaydeder. Buranın büyüklüğünden, güzel çarsılarından, mâristanlardan, hanlarından bahseder ve ticaretin canlılığına dikkat çeker. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbu'l-Intisâr*, Kahire, 1309 h., C. 5, s. 86.

2 Sadreddîn Süleyman Mâlikî, Misir'da kadilik yaptı; 1304 yılında İlhanlılara elçi olarak gönderildi ve 734/1334'te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 140 ve C. 3, s. 346.

3 Abyâr: Dönemin yazarları, Abyâr'ın ticari canlılığından ve kaliteli kumaslarından bahseder. Bkz.: *ed-Durer*, C. 5, s. 99.

4 Yevm-i Rakebe: Süvariler Günü anlamına gelir. O gün ileri gelenler at sırtında dolastığı için doğru bir isimlendirme olabilir. Ama yöre lehçesinin tesiriyle aslı "Rakabe" iken Kaf harfi Kâf'a dönüşmüştür bu tamlamanın asıl anlamı Gözlem Günü'dür. İkinci ihtimali daha doğru buluyorum. *Nakîbu'l-Müteammimîn'in manası ve o dönemin bu tip merasimlerdeki giyim-kusam için bkz.: Abdülmün'im Mâcid, *Nazmu Devleti'l-Memâlik ve Rusûmihim*, Mektebetü'l-Anglo Misriyye, Kahire, 1967, s. 64. O yılın Saban ayının 29'u, 31 Temmuz 1326'ya denk düşer. Gibb'in de belirttiği gibi burada bir karmaşa ve zorlama var. Ibn Battûta, Iskenderiye ile Kahire arasında 3-4 kez gidip geldi. Acaba hangi gelişinin tarihidir bu? Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 33.

5 Mahalle-i Kebîre: Bugün el-Mahalletü'l-Kübrâ diye bilinen yerdir. Garbiye bölgesinin idare merkezidir. Ortaçağlarda dokumacılık ürünlerinin satıldığı merkezlerdendi. Sami Öngör'ün *Cografya Sözlüğü*'nde şöyle tarif edilmiş: Asağı Misir'da Nil Delta'sında Tanta'nın 26 km kuzeydogusunda bir şehir. Bkz.: s. 530.

6 Izzeddîn Ibn Hatîbi'l-Usmuneyn'in asıl adı, Abdülazîz b. Ahmed b. Osman Hakkârî'dir. Mekke ve Dimask'ta hadîs dinledi, 727/1327'de vefat etti. *el-Kelâm alâ Hadîsi'l-Mecâmi*' başlıklı iki ciltlik bir eseri vardır. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 368.

7 Menûf: Tanta'nın 5 mil kuzeyine düşen küçük bir kasaba. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 11653.

8 Bürüllüs (Burlus ya da Burullus): Bürüllüs gölü ile deniz arasında kalan uzun çıkıntıya verilen isim. 'Nesterâve' şeklinde kaydedilen bir yer var Ibn Dukmâk'ın kitabında. Burası deniz ile göl arasında ve Nil'e yarım gün mesafedeymiş. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 113.

9 Bûrî balığı: Bûra Kasabası'na nispet edildiği için Bûrî diye adlandırılan balık "Mullet" in bir türüdür. Bûra, Dimyat'ın kuzeybatı kıyısında bir yerleşim birimidir. Lügatte ise 'bazı türleri Dogu Akdeniz sahillerinde bolca bulunan, dikenli bir balık' diye tanımlanmıştır. Bkz.: *el-Mucemu'l-Arabî el-Hadîs (Lârûs)*, s. 255. Bu maddeye yakın bir kelime; "bouri" *Webster*'de "Mugil Capito, Afrika ve Avrupa'nın gri mulleti" şeklinde tarif edilmiş; yani kefalet benzer bir balık herhalde.

10 Maltîm: Baltim'in diğer bir telâffuzu. Burası, Bürüllüs'e ait Ma'mûriye yöresinin idarî merkezidir. Ibn Battûta Tinnis gölü (=Minzâle gölü) ile Bürüllüs gölünü birbirine karıştırmıştır.

Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 35.

11 Eski Tinnîs, 10. ve 11. yüzyıllarda Misir'da giyim endüstrisinin merkeziydi. Haçlı talanları esnasında epey harap olduysa da bu özelliğini uzun bir süre devam ettirdi. Şehirde elbiselik ince ve kaliteli kumaslar dokunuyordu. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 3, s. 304; W. Heyd, *Yakin Dogu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, s. 46.

12 Serefüddîn Ebû Muhammed Abdülmü'min b. Half Dimyâtî: İbnü'l-Câmid diye tanınan bu hadîs uzmanının 1250 bilgininden hadîs dinlediği kaydediliyor. Uzmani olduğu hadîs ilmiyle ilgili muhtelif kitaplarının yani sıra Abdülmü'min isimli şahısları derlediği *Kitâbu'l-İkdi'l-Müsmin fîmen Kâne'smuhû Abdelmü'min* adlı biyografik eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. 705/1306'da vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 417.

13 Misr yahut Misirlilerin deyişiyle Masr: Daha çok Kahire için kullanılan bir isimdir. Bugün bile İskenderiye'den Kahire istikametine trene bineceğiniz zaman Kahire'ye değil "Masr'a gitmek istediğinizi" söylersiniz.

14 Dimyat, o dönemlerde beynelmilel ticaretin gözbebeği idi. Buraya Nil'in ve Misir'in anahtarı denilebilir. Haçlılar tarafından 1218 ve 1219'da kusatıldı ve alındı. Haçlılar iyice içerilere dalmak istediler ama mahvoldular. 8 Eylül 1221'de şehir Memlûk sultanına teslim edildi. Bkz.: W. Heyd, *Yakindogu Ticaret Tarihi*, s. 454.

15 Cemaleddîn Sâvî (ya Savakî): 1210 ile 1255 arasında Sam'da eğitim gördü. Cavlakıyye tarikatının piridir. Bkz.: *Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi (DIA)*, C. 7, s. 314.

16 Sâve: İran'da Kum-Kazvîn yolu üzerinde bir şehir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 6214.

17 Balban Muhsinî: 1336 yılında öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 494. Nâsireddîn İbnü'l-Muhsinî diye biri de 1326-1334 arasında Kahire'nin emniyet müdürü olmuştur. Bkz.: İbn Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 284, C. 10, s. 317.

18 Esmünû'r-Rumman: Ebu'l-Fidâ, "Esmûn Tanâh" diye de tanınan bu şehrin Dimyat'a yakın bir yerleşim birimi olduğunu belirtiyor. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 115.

1 Misr şehri: Ibn Battûta zamanında da Misr şehri (=Medînet-i Misr) daha önce isaret ettiğimiz gibi (bkz.: 5/3) Kahire, anlamına geliyordu. Islâmî dönemde dört şehrin bir araya gelmesiye Kahire olmuştur. Birincisi Misir fatihi Amr b. Âs tarafından kurulan Fustât'tır. İkincisi Abbâsîlerden Sâlih b. Ali tarafından kurulan Asker'dir. Üçüncüsü Ahmed b. Tolûn tarafından kurulan Katâyi'dir. Dördüncüsü Fâtîmî hükümdari el-Muizz Lidînillah'in kumandani olan Sicilyali Cevher tarafından kurulan Kahire'dir. Şehrin tarihî gelişimi, tüm semtleri ve abidevî yapılarının ayrıntıları için bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-I'tibâr (Hutât-i Makrîziyye)*, Misir-Bulâk, 1270 h., C. 1, s. 295-372.

2 Melik Nâsir'in elinin sifa bulmasıyla ilgili senlikler bazı tarihçiler tarafından 4 Cumâdessâniye 730/25 Mart 1330 yili olaylarında kaydedilmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1 s. 203.

3 Amr b. Âs Câmii: Müslüman fatihler tarafından 641 yılında inşa edilen Amr b. Âs Câmii daha sonraki yıllarda defalarca restore edildi; ilk yapılan câmiden eser kalmadı. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 43.

4 Sâfi Medresesi: Ancak burası Salâhaddîn Eyyûbî tarafından inşa edilen meşhur İmam Safî Medresesi değildir. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 43.

5 Bimâristan-i Kalâvûn: Sultan Melik Mansûr Kalâvûn tarafından yaptırılan bu muhteşem hastaneden geriye kalanlar minareyle beraber giriş avlusu ve birkaç duvardır. Bkz.: Lane-Pool, *The Story of Cairo*, London, 1906, s. 212 ve Max Hertz Pasa, *Die Baugruppe des Sultan Kalâvûn*, Hamburg 1919. Bîmâristan-i Mansûr da denilen bu ünlü hastanenin yönetimi ve bakimiyle ulemâ ilgileniyordu. Bu abidevî yapı ve o günkü Misir'da ne tür bir fonksiyona sahip olduğu konusunda arşiv belgelerine dayalı ayrıntılı bir çalışma için bkz.: M. Muhammed Emîn, *Vesâik Vakfi's-Sultân Kalâvûn ale'l-Bîmâristân* (İbn Habîb'in *Tezkiretü'n-Nebîh* kitabıyla beraber basılı), Kahire, 1976, C. 1, s. 298-385.

6 Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn: Kıpçak asilli Memlûk hükümdarlarından; 1279 yılının 26 Kasımında tahta geçti. Memlûk emirlerine kendini kabul ettirdi; isyancıları temizledi. Güçlü ve akıllı bir askerdi; İlhanlı Mogollarını da yendi. Kumandani olan Husâmeddîn Toruntây'i göndererek Antakya'daki Trablus'u (=Trablussâm) aldı. 689/1290'daki Haçlı tecavüzüne öfkelenen Kalâvûn, ordu hazırlığına giristi, ancak hastalandı ve vefat etti. Kalâvûn, 11 yıl 2 ay tahtta kaldı. Orta boylu, geniş omuzlu, yakışıklı biriydi, Kıpçak lehçesini güzel konuşurdu, Arapçadan fazla anlamazdı; bilginlere karşı son derece saygılı ve sanatsever bir pâdisah idi. Bu devletin geleneginde veraset olmamasına rağmen Kalâvûn soyundan gelenler uzun bir süre Memlûkleri yönettiler; onlar hakkında özel tarihler yazıldı. Meselâ İbn Habîb'in kitabı tamamen Kalâvûn ve oğullarından bahseder: *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmî'l-Mansûr ve Benîh*, büyük boy, 2 cilt, toplam 600 sayfa civarında, ed-kritik: M. Muhammed Emîn, Kahire, 1976, Kalâvûn'la ilgili kısım: C. 1, s. 47-135 arasındadır. Ayrıca bkz.: İbn Tagrîberdî, *en-Nucumû'z-Zâhire*, C. 7, s. 294; Makrîzî, *es-Sülûk*, C. 1, s. 674; Muhyiddîn b. Abduzzâhir, *Tesrîfu'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Sîreti'l-Melik'l-Mansûr*, s. 282; Mufaddal b. ebi'l-Fadâil, *en-Nehcü's-Sedîd*, C. 2, s. 386.

7 Hankah ya da hangâh: Ribât ve zaviye gibi dervişlerin kaldığı yere denilir. Araplar orta harfi kalın okuyarak Hankah derler. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 755.

8 Memlûk dönemi hangâh ve tekkeler, tipki partiler gibi siyasî bir nitelik tasir ve Memlûk emirlerine baglidir. Her sey neredeyse askeri bir düzen içinde yürür. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 44.

9 "Âdet-i ehl-i mesrik" üzere okuma: Ibn Battûta'nin yetisme alanı olan Kuzey Afrika'nin *Kur'an* okuma ve telâffuz biçimi farklıdır. Onlar genellikle Imam Vers'in kiraatini alırlar. Ibn Battûta, gerek makam gerekse telâffuz bakımından Imam Âsim tarzında kiraat eden dogulularda bir farklılık bulduğu için bu açıklamayı yapıyor olabilir.

10 Karâfe: Bugün bile Kahire'nin en ilginç semtlerindedir. Bir kısmı mezarlıktır ve insanlar üstü kapatılmış kabirlerde yasar. Doksanlı yıllarda bu semtte yasayan birkaç Misirli arkadasım vardı ve bitirim tiplerdendi. Fatimî ve Memlûklü dönemlerinin en garip yapıları Karâfe, Cebel-i Mukattam ve Ezher civarındadır.

11 Cebel-i Mukattam: Kahire'nin güneydogusunda; Karâfe semtinin kuzeyinde yüksekçe bir kayalıktır. Arka taraflarında yeni iskân alanları açılmış ve yeni bir semt olusturulmuştur. Mukattam tepesinin tam ucundan; yar kenarından bakıldığında Nil'e kadar bütün Eski Kahire, özellikle Fâtimî yapıları çok rahat gözükür. Tam önündeki yamaçta Meshur Kal'a ve Mehmet Ali Pasa Câmii bulunur. Kâbe ve Kudüs gibi birkaç yer dışında mekânlar ve oralarda yapılan ibadetin faziletiyle ilgili rivayetler hadîs uzmanlarınca mevzû (=uydurma) sayılmıştır. Bu tür mekân ve zamanla ilgili mevzû hadîsler için bkz.: Muhammed b. Ali Sevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Kahire, 1960, s. 427-438.

12 Hz. Hüseyin'in basi: Seyyidüssühedâ Hüseyin, 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de Kerbelâ'da şehit oldu; kesik basi aile efradiyla beraber Dimask'a getirildi; 1153'te Askalân ve Filistin'in bazı bölümleri Haçlılar tarafından kusatılınca Misir'da hüküm süren Fâtimî halifeleri Sam'in düşmesinden endise ederek Hz. Hüseyin'in kesik basını Misir'a getirdiler. Bu kutsal emanet için muhtesem bir türbe yaptılar. Söz konusu türbe Ibn Battûta'nin seyahatte selefi olan meshur gezgin Ibn Cübeyr tarafından tasvir edilmiştir.

13 Seyyidina Huseyn diye bilinen câmi bu türbenin üstüne ve çevresine yapılmış olmalıdır. Bu câmiin simdiki minaresi Osmanlı-Türk minarelerine benziyor. Tarihçiler, civardaki eski ribâtın Sultan Salâhaddîn Eyyübî tarafından yaptırıldığını belirtmektedirler.

14 Misir'da 10 Muharrem (=Âsûrâ) Merâsimleri: 10 Muharrem ve takip eden hafta boyunca Misir'in hattâ Kuzey Afrika'nin ve Ortadoğu'nun her yanından gelen tarikatlar zikir halkaları olustururlar Hüseyin Câmii çevresinde. Bu eski merkezin her yanı, üstü kapalı sokakları; yüzlerce yıllık sariya çalan duvarlarının önü çadırlarla kaplanır. Hüseyin Câmii, o gece bir vecd ve manevî esrime odagi olur. Yatsıdan sonra başlayan zikirler 80'lik ihtiyarları diriltir ve sabah gün doguncaya dek sürer bu mîrac. Burada Hz. Hüseyin'i anma, çiglik ve dövünme şeklinde değil, geceler boyu süren coskulu zikir ve fakirleri doyurma şeklinde tezahür eder. Misirlilerin garipliğini göz ardı etmemek gerek. Onlar, aglarken de raksederler gülerken de; kim bilir dogarken de.

15 Imam Sâfî Türbesi: Benim gördüğüm Sâfî Türbesi gerçekten süslü bir yapı. İlk yapılışı 607/1210'a kadar uzanmaktadır. Asil türbeye uzun, koridorumsu bir giristen sonra variliyor. Bulduğu semt çok bakimsizdir su anda.

16 Misir Nili denilerek bildigimiz Nil kastolunuyor. Siyahların Nili (=Nîlü's-Sûdan) denilerek de Nijer nehri kastolunuyor.

17 Musa'in (as.) suya atilmasiyla ilgili âyetler: Tâhâ Sûresi, âyet: 39; Kasas Sûresi, âyet 7.

18 Nehirlerle ilgili bu tür hadîsler Peygamberimizin vefatından sonra hicrî 3. yüzyılda cografya ve tarih bilginlerinin kitaplarında ortaya çıktı. Sahih sayılmazlar. Böyle bir rivayeti, halk arasında yaygınlık kazanmış hadîsleri degerlendiren Aclûnî'nin Kesfü'l-Hafâ'da kaydettigini görüyoruz. Asil rivayet Deylemî'den geliyor. Bkz.: Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1351 h., C. 2, s. 329.

19 Nil, Fırat, Dicle herkesçe bilinmektedir. *Seyhun'un diger bir ismi Sirderya'dir. *Ceyhun Amuderya olarak bilinir. *Sint nehri diye de adlandırılan Pencâb, 'Bessu' anlamına gelir. Ibn Battûta, Ganj nehrine *Kenk diyor, Arapçada 'g' (= ince 'g') olmadığı için. Ibn Battûta *Cûn adını Cumna nehri için kullanır. Fakat Brahmaputra'ya da Cûn dediği olmuştur. Ibn Battûta'nın deyişiyle *Sarû, yahut Serv bildigimiz "Saru"dur ve Kuzey Çin'deki Sari ırmak için kullanılır. Ancak bazen Hindistan'daki büyük nehirler için de Serû veya Serv kelimesini kullanmıştır. *İtil, Volga'nın Türkçesidir. Bazı eserlerde Atıl olarak kaydedilmiştir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf Nr: 447, 459, 461, 463. *Serâ şehri İtil'in üstüne kurulan meshur Saray Şehri'dir. Buraya -Müslüman Bulgarlardan kaldığı için- Bulgar şehri de deniliyordu. *Hânâlık, Kaganın şehri demektir ve Pekin için bu ad yaygındı Ortaçağlarda. *Hansâ ise batı dillerinde Hang-chow diye yazılan şehirdir. *Zeytûn ise Marko Polo'nun Zayton dediği büyük ticaret merkezidir. Ibn Battûta'nın burada bazı şehirlerle ilgili verdiği bilgiler eksik ve tutarsızdır.

20 Üçlü ululanmış Hermes ya da "Üç kez ululanmış Hermes" diye çevirebileceğimiz Hermes Trismegistus; İslâm felsefecileri tarafından genellikle İdris Peygamber olarak algılanmıştır. İdris Peygamber ise terziliğin ve astronominin sembolüdür. Bilim tarihçisi Kifî (ö: 646 h.) İdris, Hanoh ve Hermes'in aynı şahıslar olduğunu, bu şahsın Güney Misir'da yaşadığını; Kadim Misir mimarîsinin ve ilimlerinin ona dayandığını savunur. Misir mitolojisinde Hermes Trismegistus, Tût adlı tanrıdır. *Hermetik düşünce denilince gnostik (=antik irfânî) düşünce anlaşılar. Hermetik metinler ise kaynağının Hermes olduğu konusunda kuskular bulunan bazı yazılardır. Bunlar milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıla aittirler. Misir'in İskenderiye şehrinde yazıldıkları sanılmaktadır. Bu metinlerde kadim Ortadoğu'nun ve Yunan'ın bilgi ve felsefesi, dinî bir renkle harmanlanmıştır. Bu yazılarda Orfecilik, Pisagorculuk, Eflâtunculuk, Stoacılık; Aristocu fizik anlayışı ve son olarak da Keldânî astrolojisinin etkileri göze çarpar. Yeni Eflâtunculuk ve Hıristiyanlığın tesiri yoktur bunlarda; yine de büyük semavî dinlerin temel öğretilerini hissettiren pek çok öğe tasimaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz.: W. Scott, *Hermetica*, 3 bölüm, Oxford, 1924-1926. A. D. Ferguson bu çalışmaya 4. bölümü eklemiştir: *Testimonia* başlığı altında, Oxford 1936. Daha sonra A.J. Festugièr ve A. D. Nock, *Hermes Trismegistus* adıyla 4 ciltlik bir çalışma nesrettiler: Paris, 1945-1954. Bu kitapta Hermetik düşüncenin orijinal yazıları Fransızcaya çevrilmiştir. Su kitaplara da bakılabilir: H. Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904; W. Kroll, *Die Lehre des Hermes Trismegistes*, Leipzig, 1914; G. Von Mooyel, *The Mysteries of Hermes Trismegistus*, Utrecht, 1955 *Sfenks: Ibn Battûta, Sfenks hakkında bir şey söylemiyor. Belki hiç ehmrlara gitmedi, Ibn Cübeyr'in söylediklerini aktarıyor olmalı.

21 Me'mûn: m. 813-833 yılları arasında Bağdat'ta hükümdar olan meshur Abbâsî halifesi; Hârûn Resîd'in ikinci oğlu. Mes'ûdî, Halife Me'mûn hakkında geniş malûmat veriyor. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Paragraf nr: 2694-2695 ve 2778.

22 Arsin: Burada Ibn Battûta, Piramitlerin ana kaidesinin bir dis yükselti tarafından sarıldığını düşünüyor ve 20 arsından bahsediyor. Arsin, 50-70 santimetre arasında değişen bir ölçüdür.

23 Kalâvûn oğlu Nâsir için bkz.: 3. bölüm, 8. not. Kalâvûn ve soyundan gelenler, Bahrî Memlûklerin (=Türklerin) son hükümdarlarıdır. Kalâvûnogullarından sonra Burcî Memlûkler (=Kafkasyalılar) baslar. Kafkas asilli köleleri ilk defa toplayan ve besleyen de Seyfeddîn Kalâvûn'dur. Bkz.: Misir ve Suriye topraklarında Devlet-i Etrâk ve Devlet-Çerâkise'yi özetleyen kısa ve özgün bir tarihçe; Ebû Hâmid Muhibbuddîn Kudî (ö: 888/1483), *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: Subhî Lebîb-Ulrich Haarman, Beyrut, 1997.

24 Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn Sâlihî için bkz.: 6/6.

25 Emir Bektemûr yahut Büktumûr: Telâffuzdaki değişim, klasik bir 'tam yuvarlaklaşma' hâlidir; bu şekilde tüm ünlülerin aynı tarza bürünmesi günümüzde en çok Kırgız lehçesinde bulunur. Büktumûr, Sultan Nâsir zamanının kudretli beylerindendi. Aslında Muzaffer Baybars'ın memlûklerinden olan Büktumûr, Nâsir'in saltanatı güçlenince onun memlûkleri arasına girmiş; gece gündüz yanından ayrılmayan basmüsavirlerinden olmuştur. Sonradan olan oldu ve Ibn Battûta'nın da anlatacağı gibi trajik bir sonla noktalandı hayatı. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 486.

26 Argûn Devâdâr: Divîtdâr, yani sekreter Argûn, Halep valisiyken Sâcûr nehrini Halep'e getirip Kuvayk'a bağladı. Bu isin çok mesakkatlı gerçekleştirdiğini, kazma işleminin çok uzun sürdüğünü belirten Zehebî, Argûn Devâdâr'ın iyi hattat olduğunu, *Sahih-i Buharî*'yi kendi elceğiyle istinsah ettiğini kaydediyor. Argûn, Halep'te vefat etmiştir (731/1330). Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 352; (*Zuyûl*) *el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, C. 4, s. 90; İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1992, C. 6, s. 95.

27 Devâdâr terimi, devâtdâr, devâddâr ve divîtdâr şekillerinde de yazılırdı. İlk kez Selçuklular döneminde ortaya çıktı. Önceleri hükümdarın hokkasını tutan, imza anında hazır bulunan adama bu unvan verilirdi. Sonraları devâdârların yetkileri artmış, sarayla ilgili her türlü yazışma ve fermanla ilgilenir olmuşlardır. Emir Akbugâ ve Yâsbek gibi kudretli kumandanlar, devâdârlük kurumunun daha etkili hâle gelmesine yol açtılar. Devâdârlük bir tür basmabeyincilik demektir. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Kahire, C. 7, s. 185; Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, Kahire, C. 4, s. 19; Makrîzî, *el-Hutat*, Beyrut, C. 2, s. 222; İsmail Hakki Uzançarsili, *Osmanlı Devleti Teskilatına Medhal*, s. 357; Devâdâra özgü bir yemin klisesi için bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 189-190.

28 Tustu; Tastemûr Seyfeddîn Bedrî: Hummas-i Ahdar (=Yeşil Nohut) diye tanınan bu Memlûk beyi, Melik Esref Küçük'ün tahttan indirilip Nâsir'a biat edilmesinde etkili olanlardandır. Ama daha sonra (743/1343) Altunbugâ gibi beylerle beraber onun da kellesi gidecekti. Bkz.: Zehebî'ye zeyl düşen Huseynî, *Zuyûl el-Iber*, s. 125-126.

29 Harâfis: Memlûk Kahiresi'nin mahalle kabadayılarıdır. Bunlar biraz derviş karakterli, biraz çapulcu; cesur ve inatçı gruplardı. Fakirdiler ve kimden ekmek alıyorsa onu desteklerlerdi. Ibn Hacer Askalânî, harâfis tayfasına devlet tarafından –galiba serlerinden biraz emin olmak için– sultan tayin edildiğini ve böyle bir adamın 792/1390'da vefat ettiğini söyler! Kelimenin tekili olan harfûs sanıyorum Farsça "harpuste"nin galat telâffuzu olmalı. (Harpuste: Çadır, kemerimsi yapı; fakir, sakat

ve kimsesizlere yemek verilen çadır) Fuat Köprülü, harâfîsa, ayyârîn, zenâtîra, futuvvedârân, runûd ve suttâr gibi isimler altında faaliyet gösteren grupların aralarında bazı önemli farklar olsa da belirli bir sosyal sınıfı temsil ettiklerini; buhran dönemlerinde kabadayilikla öne çıktıklarını, savaş zamanlarında ise gönüllü veya ücretli olarak savastıklarını kaydeder. Bkz.: Ibn Tolûn Dimaskî, *I'lâmu'l-Verâ*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Sam 1984, s. 277; M. Abdülkerîm Hatîb, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve'l-Elkâb et-Târîhiyye*, Beyrut, 1996, s. 141; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, T.T.K. Basimevi, Ankara, 1988, s. 86. Necip Mahfûz, Melhametü'l-Harâfîs adlı romanında herhangi bir zaman belirtmeden eski Kahire'yi ve harâfîs tayfasını anlatır. Bu romanda siyaset, kabadayilik, dervişlik, ihtiras ve mitoloji vardır. Sürükleyicidir ve bence Mahfûz'un en iyi romanıdır.

30 Alâeddîn Mogoltây Cemâlî: Melik Nâsir'in memlûklerinden ve Horoz diye tanınırdı. Önemli görevler üstlendi; 723'te ustâdârlığa, 724'te de vezirliğe getirilmiştir. 729'da Nâsir onu vezâret mevkiinden azletti ama ustâdârlığa devam etti. 730/1329'da hac dönüşünde Akabet-i Eyle denen yerde vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 354.

31 Bedreddîn Cenkelî Ibnü'l-Bâbâ, Mısır'a sığınmış bir İlhanlı bürokratydi. İlim sahibi, cömert, siyaset bilir zengin bir devlet adamıydı. Sübkî gibi döneminin önemli âlimlerince övülmüş; dengeli, sorumluluklarından haberdar bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. 746/1346'da vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 322-323.

32 Cemaleddîn Akûs Esrefî: 20 sene kadar Kerek valiliği yapmış daha sonra Kahire'deki mâristanın (=hastanenin) murakibi olmuştur. Bahtsız basından epey olay geçmiş; Iskenderiye'de 735/1335'te ölmüştür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 395.

33 Tokuzdemûr Nâsirî: Melik Nâsir'in sürbedari (=onun içeceğini kontrol eden) idi. Nâsir ölünce Suriye valisi oldu. 746/1345'te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad, C. 2, s. 225.

34 Bahâdûr Hicâzî: Bahâdûr Timurtâsî olabilir. Temûrtas ile saraya girdi; daha sonra Nâsir'in yakın adamlarından oldu; ismi Kavsûn, Bestâk, Tugây Temûr çetesi ile beraber anılıyordu. 743/1343'te öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 496.

35 Kavsûn, Mogol asilli gibi görünüyor. Altın Ordu hakani Uzbek Han'ın kızını Nâsir'a gelin olarak getiren kafilenin içindeydi. Nâsir ona yakınlık gösterdi ve 727'de kızıyla evlendirdi onu. Kavsûn'un düğünü pek ihtisamlı olmuştur; zamanla nüfuzu iyice artan Kavsûn, Kahire'de büyük bir câmi, Karâfe semtinde de bir hangâh yaptırdı. Melik Nâsir'in vefatından sonra yerine geçen Mansûr'un basına dikildi; onun her seyine karışır oldu; ardından Nâsir'in diğer ogullarına hiç göz açtırmadı ama 742/1342'de idam edildi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 154-155; Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, s. 593; Zehebî'ye ikinci zeyl yapan Huseynî, *Zuyûl el-Iber*, s. 127.

36 Bastek yahut Ibn Hacer'in kaydıyla Bestâk Nâsirî: Uzbek Han'ın ülkesinden getirilen memlûkler arasındaydı; kısa zamanda yükseldi. Rivayete göre bunca sevilmesinin ve Melik Nâsir'ca el üstünde tutulmasının sebebi sima olarak İlhanlı hakani Ebû Saîd'e benzemesiydi. Tarihçiler onun kadınlara çok düşkün olduğunu bildirmektedir. Nâsir vefat ettikten sonra bir süre Kavsûn'la arasını iyi tuttuysa da sonradan bozular; 742/1341 yılında öldürülmüştür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 282.

37 Fahreddîn Kibfî: 732/1332'de öldü. Zehebî bu zâti anarken Kipti olduğundan bahsetmiyor. Misir ordusunun nâziri olduğunu, pek çok vakif bıraktığını ve 73 yaşında vefat ettiğini söylüyor. Ibn Hacer onun Islâma girdikten sonra çok samimi bir dindar olduğunu bildiriyor ve kitabında Muhammed b. Fadlullah Fahreddîn Kibfî başlığıyla ona geniş yer ayırıyor. Bkz.: Zehebî, *el-Iber.*, C. 4, s. 93; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 86.

38 Buhârî okutma âdeti, Osmanlılarda da vardı; bu ismi üstlenenlere Buhârîhan denilirdi.

39 Kâdi'l-kudât (=Kadilarkadisi) Seyhulislâm Bedreddîn Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah Ibn Cemâa Hamevî Safî: 639/1241 yılının Rebûlâhir ayında Hama'da doğdu. Çeşitli Islâmî ilimlerde derinleşti. En büyük hocası Kahire'de ders aldığı Takiyyuddîn Ibn Rezzîn'dir. 687 yılında Kudüs kadisi oldu. 690 yılında Misir genel kadilığına tayin edildi. Onun için kadilik ile mesihat makamı birleştirildi. Sonra Sam'a geldi. Orada da hatiplik, kadilik ve mesihat makamını üstlendi. Ibn Dakîki'l-Îd'in vefatıyla tekrar Misir kadisi oldu. Melik Nâsir, Kerek'ten dönünce bir seneliğine onu azlettiyse de sonradan bu makama yine geldi. 727/1327 yılında kör oldu ve kadiliktan çekildi ama 733/1333'te vefatına dek ders okutmaya devam etti; İmam Safî'nin yanına gömüldü. Zehebî, hocalarını anlattığı "*Mu'cemu's-Suyûh*"unda Ibn Cemâa'nın dürüst, güvenilir, tutarlı ve cesur biri olduğunu; fihih, tarih, hadîs, siir ve hitabet alanlarında eserler verdiğini belirtir. Onun eserleri, savaş âletlerinin kullanımından usturlâba; ilim âdabından akideye kadar muhtelif konuları içerir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 143-146; Zehebî, *Mu'cemu's-Suyûh*, 2, 130; İbn Tagrîberdî, *en-Nucûm'z-Zahire*, C. 9, s. 298; Sübkî, *Tabakâtu's-Sâfiyye*, C. 9, s. 139-146; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 171-172.

40 Takiyyüddîn Muhammed b. Ebûbekir Ahnâî: Kadılar yetistiren bir aileden gelir; 660'ta doğdu, devrinin hadîs üstatlarından ders aldı, Mâlikî fikhinde derinleşti; bu mezhebin Misir kadisi oldu. 750/1349 yılında vebadan öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 247-248.

41 Semseddîn Harîrî: 653 yılında doğdu. Babası Safiyyüddîn ipek ticareti yapardı; bu yüzden Harîrî diye meşur oldular. Küçük yaşta Islâmî ilimlere başladı; olgunluk çağında fihih basta olmak üzere pek çok sahada otorite oldu. 710 yılında Misir'in baskadisi oldu; hukukî meselelerdeki vukufiyeti ile döneminin âlimlerini kendine hayran etmiştir. Kimseden hediye kabul etmez, zor zamanda doğruyu söylemekten çekinmezdi. 728/1328'de vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Dürer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 26-27.

42 Takiyyüddîn Ahmed b. Ömer Makdisî 712/1312-738/1337 arasında Hanbelî baskadisi idi; Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 225.

43 Misir Memlûkleri döneminde adliye teşkilatı için bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 4, s. 34-39; İsmail Hakki Uzunçarsili, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 386-391; Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-Islâmiyye*, Kahire, (tarihsiz) s. 290.

44 Burhâneddîn İbrahim b. Ali: Daha çok İbn Abdilhakk diye tanınmıştır. 1328-1338 arasında Kahire'de Hanefî baskadiligi yaptı. 744/1344'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 46-47.

45 Ali b. Mahlûf b. Nâhid Zeynüddîn: 634'te doğdu; İmam Mürsî, İbn Abdisselâm ve Münzirî gibi

hocalardan hadîs semâ etti, Malikî mezhebinde uzmanlastı, Ibn Sâs'ın ardından 685 sonlarında Malikî baskadisi oldu; kısa bir dönem Bedrüddîn Ibn Resîk onun yerine geçtiyse de o yine bu göreve döndü ve 718/1318'de ölene kadar makamında kaldı. Bkz.: Ibn Hacer *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 75.

46 Semseddîn Ebu's-Senâ Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed Isbahânî: 674'te Isfahan'da doğdu, memleketinde temel İslâmî ve aklî ilimleri tahsil etti, 723'te hacca gitti; oradan Sam ve Kudüs'e uzandı; Ibn Teymiyye gibi birçok muasirini kendine hayran etti; 732'de Memlûk payitahtı Kahire'ye geldi, Kavsûn tarafından yapılan hangâhin basına geçti. Filozof Nasîruddîn Tûsî'nin *Tecrîd*'ini, Urmevî'nin *Metâlii*'ni serhetti; ayrıca mantığa dair kaliteli risaleler yazdı. Arkadaşları onun hafızasının çok kuvvetli olduğunu, gayet zor meseleleri dahi herhangi bir kitaba müracaat etmeden doğru çözümlenip derhal kaydettiğini, zamanının büyük bir kısmını düşünerek ve yazarak geçirdiğini söylemektedirler. 749/1349 yılındaki meshur ve mes'um vebada öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 200.

47 Serefüddîn Ebu'r-Rûh Isa b. Mes'ûd Zevâvî: Çağının önde gelen Mâlikî fakihlerindendir. 664'te Zevâve'de doğdu, Bicâye ve Iskenderiye'de fikh tahsil etti; Ezher'de ders okuttu, Sam ve Kahire'de kadılık yaptı, kadılık makamını terkettikten sonra kitap telifine başladı; *Sahîh-i Müslim*'e 12 ciltlik bir serh yazdı, 743/1342 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 125,126.

48 Rukneddîn Ibnü'l-Kavba Muhammed b. Abdurrahman Tûnusî Mâlikî: 664'te Tunus'ta doğdu, kendi memleketinde temel İslâmî ilimleri tahsil etti, 690'da Sam'a geldi, Mengü Temuriye ve Nâsiriye medreselerinde ders okuttu, tip ilminde derinleşti; herhangi bir mevki ve para talebinde bulunmadan ilim gayesiyle pek çok insana ders verdi; onlardan ders aldı. Kâf Sûresi üzerine bir tefsir yazdı, Sair Mütenebbî'nin divanı üzerinde çalıştı; dostları onun çok zeki, hossohbet ve nüktedan biri olduğunu söylemektedirler. 'R' özürlüydü; bu harfi 'E' (=hafif g gibi) telâffuz ederdi ve hayvanları korumada asiri davranırdı. 738/1338 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 113-114.

49 Muhammed b. Ahmed b. Adlân Kinânî Sâfiî: Fikh, Arap dili, kiraat ilmi, tefsir ve hadîste zamanının otoritelerindendi. Melik Nâsir döneminde kazaskerlik yapmıştır. 749/1348 yılında öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 202.

50 Ibn Akîl Bahâeddîn Abdullah b. Abdurrahman Halebî: 694'te doğdu, Gramerci Ebû Hayyan'ın en kademli talebesidir. Hasan b. Ömer Kürdî'den ve Ibn Sâid'den ders aldı; Konevî ve Celâeddîn Kazvî'nin ilim halkasına girdi. Fikh usûlü, kiraat, tefsir gibi ilimlerde öne çıktı. Ancak asil sahası Arap gramericidir. Ebû Hayyân onun için "Gökkubbenin altında Ibn Akîl'den daha usta bir gramerci yok!" demistir. Giyimine, evine ve yemegine önem verir; kaliteden sasmazdı. Kimsenin yanına varmaz, herkes onun yanına gelirdi. 769/1367'de vefat ettiğinde etrafına bir hayli borcu vardı. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 2, s. 162-163. Bilim ve felsefe kitaplarını okumak için gerekli olan klasik Arapça öğreniminde Ibn Akîl'in eseri hâlâ önde gelen 'âlet' kitaplarındandır. Ben de Arapça eğitimimde Ibn Akîl'in, *Elfiye* manzumesi üzerine yazdığı serhi okudum.

51 Ebû Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yusuf Endelusî Garnâtî ve Türk Dili: 654/1256'da Girnata'ya bağlı bir kasabada doğdu. Asli Berberîdir. Arap dili, tefsir, hadîs, fikh usûlü ve kelâm

gibi ilimlerde kendini yetistirdi; iyi hocalardan ders aldı. 1278 yılında doguya seyahat etti. Kahire, Mekke, Medine, Sam ve Bagdat'ta baska hocalarla karsilasti. Dönemin hanim bilginlerinden Sâmiye Bintü'l-Hafiz, Mûnise Bintu's-Sultan ve Zeyneb Binti Abdillatif'den ders aldı. Öğrencisi Ibn Aybek Türkânî Safedî'ye verdiği icâzetnâme, hocalarının elliden fazla oldugunu gösteriyor. Zâhirî mezhebine meyilli, dindar ve Hz. Ali'ye âsik biriydi. Cimriydi ve cimriligiyle övünürdü; insanlara muhtaç olmama saikiyle hareket ettigi için bu hâle geldiği söylenir. Memlûk İmparatorlugu'nun çok dilli ve çok kültürlü ortamından azamî derecede istifade etti. Filolojide gerçek bir deha idi. Bildigi dillerin gramerini dahi yazmistir. Türkçe, Farsça, Habesçe ve Himyerce bilen; bu dillere dair eserleri olan Ebû Hayyan, daha çok Arap dili ve gramerinde ünlenmistir. Onun, kiraat ilmine dair 15, tefsire dair 3, hadîsle ilgili 2, fihhi isleyen 5, edebiyat alanında 11, Arapça, Farsça, Türkçe Habesçe vb. dillerle ilgili 26 ve tarihle ilgili 9 olmak üzere 70'ten fazla eser verdiği kaydedilmektedir. Türkçenin eski gramer kitaplarından olan ve daha sonra doguda yazılan benzeri eserlere kaynaklık eden '*Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*' (= Türklerin Dilini Anlatan Kitap) onundur. Bu eser, 2200 kelimelik bir sözlük yanında sarf ve nahiv (=çekim bilgisi ve cümle bilgisi) bölümlerinden meydana gelmistir. Bu dil yadigâri önce Mustafa Bey tarafından yayimlanmis (1891-1892); Ahmed Caferoglu ise Halis Efendi Kütüphanesi nüshasını (nr: 6574) da dikkate alarak eseri yeniden inceleyip bilimsel notlarla çevirisini yapmistir. Türk Dili, Ebû Hayyân döneminde –ki Ibn Battûta da o dönemin ihbahirin– Misir'da çok itibarliydi. Sarayda ve emirler arasında bu dil konusuluyordu. Ebû Hayyân 745/1344 yılında Kahire'de vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 185-189; Ibnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, ed-kritik: Abdülkâdir Arnaût-Mahmud Arnaût, Beyrut, 1992, C. 8, s. 251-254; Ibn Kâdî Sühbe, *Târîh-i Ibn Kâdî Sühbe*, ed-kritik: Adnan Dervîs, Dimask, 1992, C. 2, s. 439-442; *DIA., Is. Ans.*, C. 10, s. 152; Ahmed Caferoglu *Türk Dili Tarihi*, Istanbul, 1964, C. 2, s. 198/199.

52 Mahmil: Tam karsiligi 'deve heybesi'. Müslüman sultanların her sene Mekke'ye gönderdikleri ipek örtüye de denilir. Bir dahaki sene yeni örtü gönderilirken daha önce verilen eski örtü geri alinirdi; Kâbe'ye bir sene boyunca degen bu örtüden ugur ve bereket beklendiği için. Daha sonra 'mahmil' kelimesi her sene Kâbe örtüsünü tasiyan deve için kullanilir olmustur. Bkz.: Hasan S. Kermî, *el-Hâdî ila Lugati'l-Arab*, s. 537.

53 Mahmil-i Misrî: Mahmil bu tarzda ilk defa, 670/1271'de Memlûk sultani Baybars tarafından donatilmistir. Çünkü kutsal topraklar Misir sultaninin denetimindeydi. Kâbe örtüsü de Misir'dan giderdi. Bkz.: Ibn Kinân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, ed-kritik: Abbâs Sabbâg, Beyrut, 1991, s. 99; Gibb, Ibn Battûta'nin burada verdiği tarihe, gezi kronolojisinin tutarlılığı açısından itiraz ediyor. Ancak Ibn Battûta burada tam da o tarihte vuku bulan bir olayı degil; hususî olarak Mahmil'i anlatmak niyetiyle bu malûmatı veriyor olmalı. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1 s. 59.

54 Emir-i Muîn ya da Emîrülhacc: Hac kervaninin emniyetini saglamak ve ihtiyaçlarını karsilamakla yükümlü devlet görevlisidir. Bkz.: Mehmed Zeki Pakalin, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Istanbul, 1993, C. 1, s. 527.

1 Misir=Kahire: Ibn Battûta Misir derken Kahire'yi kastediyor. Gibb bu noktada gezi kronolojisine itiraz etmekte; Ibn Battûta'nin Kahire'den Cumâdelahira ayinin ortasından (20 Mayıs 1326) daha geç çıkması gerektiğini söylemekte ve Ibn Cübeyr'in bu güzergâhi ne kadar zamanda katettiğini anlatmaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 59-60.

2 Tâceddîn Ibn Hannâ: Bazi biyografi kitaplarında "Ibn Hinnâ" adıyla geçer. Melik Nâsir'in ilk vezirlerindendi. Zehebî, Tâceddîn'in güvenilir, âdil, yakisikli biri olduğunu ve iyi siir yazdığını bildiriyor. Hem babası hem dedesi vezirdi. Tâceddîn'in Peygamberimize ait bazı emanetleri 60 bin dirhem vererek satın aldığı çeşitli terâcim kitaplarında geçiyor. Ibn Fadlullah, onun türbesinin yanında yetimlerin tahta levhalara mushaf yazdıklarını, satırları sildikleri zaman silintileri onun kabrinin üstüne bosalttıklarını görür. Niye böyle yaptıklarını sorunca "Burada okulu vakfedenin sarti bu!" cevabını alır. Tâceddîn'in zahidane siirleri vardır. 707/1307 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Sezarâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 28-29; Zehebî, *Zuyûlu'l-Iber*, s. 38.

3 Behnese; Behnesâ: *National Geographic Magazine*'in Nil vadisi adıyla verdiği ayrıntılı atlasla Behnese sehrinin eski ismi Oxyrhynchus şeklinde kaydedilmiştir; bu haritada Behnese, Nil değil Bahr-i Yusuf adlı kanalın kenarında yer alıyor. Bağlı bulunduğu idarî birim ise Benî Mezar. Behnese'nin kuzeyinde Beskalun, güneyindeyse Mîmbal bulunuyor. Bkz.: "*Nile Valley Land of Pharaohs*", *The National Geographic Magazine, Atlas Plate 58*, Mayıs 1965. Hüseyin Mûnis'in *İslâm Âlemi Atlası*'nda da Behnese 15. yüzyılın Güney Misir'inde idarî merkez olarak kaydedilmiştir. Kuzeyde el-Kûsere'den güneyde Koskam'a kadar tüm Nil boyu "Amelü'l-Behnesâviyye" (=Idarî mezkezi Behnese olan bölge) olarak işaretlenmiştir. Bkz.: Hüseyin Mûnis, *Atlasu'l-Âlemi'l-İslâmî*, s. 317, harita nr: 150; eski Behnese için Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, madde nr.: 2284.

4 Vali Hasîb: Ibn Battûta, Hasîb hakkında bilgi verirken halktan duyduğunu söylüyor olmalı. İranlı olan vali Hasîb hikâyelere konu olmuş biridir; Hasîb b. Abdülhamîd Acemî diye tanınır. Abbâsî halifelerinin hizmetinde çalışmış ve 803 yılında Misir'in haraç emirliğine getirilmiştir. Münyetü'l-Hasîb diye anılan kasaba da ona nispet edilir. İste bu Hasîb'e methiye düzen sair ise Ebû Nuvvâs'tır. Hasîb'in huzurundaki kaside yarışmasında Ebû Nuvvâs, tüm yaşlı ve tecrübeli sairleri geçmiştir.

5 Sairin biri yani Ebû Nuvvâs: Hafifmesrep, nüktedân, sarap ve kadın düskünü bir sair olarak bilinir. Boylu boslu, ahim sahim bir bedene sahip değildir. Tombalak ve tatlı dilliyim ve güzel kadınlarla çabuk ünsiyet peyda ettiği için diğer sairler tarafından hep kiskanılmıştır. Ebû Nuvvâs'ın hayatı, gezileri, nükte ve Hasîb'le ilgili olanlar da dahil tüm kasideleri için bkz.: Ibn Manzûr Misrî, *Ebû Nuvvâs fî Târîhihi ve Si'rihi ve Abesihî ve Mucûnihî*, takdim ve tashih: Ömer Ebunnasr, Beyrut, 1990.

6 Hasîb, sözlükte bereketli demektir. Misir denilirken Nil kastolunuyor; Araplar Nil'e "Bahr" (=Deniz) derler. Görüldüğü gibi birkaç edebî sanat iç içe. Bu dizelerin devamını verelim, meraklıları için; "Ümidimi kirmayın, ihtirasıma gem vurmayın,/Mazeret kabul etmem sizden asla!/Hele ikinizin arasındayken fakirlikten kurtulmalı,/oynasmalı sicacık paralarla!/Nil, güzelim Nil, Misir'a can verir,/Ey Hasîb!/Dostların senden yagan ihsanla dirilir." Bkz.: Ibn Manzûr Misrî, *Ebû Nuvvâs*, s. 221.

7 Menlevî: Simdi Mellevî diye bilinir. Ibn Dukmâk tarafından da böyle kaydedilmiştir. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 21.

8 Menfelût: Asyût'un 50 mil kuzeyindedir. Saîd-i Misr diye bilinen güney bölgesinin askerî idare merkeziydi. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 22; *National Geographic Magazine*'in ayrıntılı haritasında Menfelût, el-Etâmine ile Benî Muhammediyât arasında gözükmüyor. Bkz.: *The National Geographic Magazine*, Nil Haritasi, Mayıs 1965.

9 Neydâ: Savary 'Neydâ' denilen bu ürünün, önce islatılan sonra da kurutulup dövülen tahıldan yapıldığını, suda bir miktar kaynatıldıktan sonra içime hazır hâle geldiğini, gayet lezzetli ve hoş kokulu olduğunu söyler. Bkz.: Savary, *Letters on Egypt*, London 1878, C. 2, s. 2-3. Bugün hâlâ Kahire'de nohut, Sudan fıstığı vb. taneli yiyeceklerle –bazen dövülerek, bazen dövülmeden– bu tür serbetler hazırlandığına ve sokaklarda satıldığına tanık oldum ve tattım da. Anadolu'da yeni ürün bugdayın suda kaynatılıp süzülükten sonra sekerle ikramı vardır ki, bizim orada 'hedik' derler; o serbetin tadı da kaynatılmış bugday tanelerinin tadına benziyordu biraz.

10 Asyût: 16. yüzyıla kadar Saîd-i Misr'in (Güney Misir) aşağı bölgelerinden birinin merkeziydi. Abutîg ve Taâr gibi şehirler oraya bağlıydı. Bkz.: Hüseyin Munis, *Atlasü'l-Âlemi'l-İslâmî*, 150 no'lu harita, s. 317. Yine bu bölgede yer alan Tâsa köyü (=Deyr-i Tâsa) Nil vadisinde ilk çiftçilik yapan insanların kalıntılarıyla ünlüdür. Az ileride bulunan Bedârî ise İÖ 4500 civarında bakirin islendiği yerdir. Bu maden aslında Sina'dan getiriliyormuş. Bkz.: *National Geographic Magazine*, Nil Haritasi, Mayıs 1965.

11 Ahmîm ya da İhmîm: *N.G.M.*'in haritasında 'Panopolis' ve 'Khemmis' diye de kaydedilmiş. Kuzeyinde Nîda, batısında Suhâg var. Buradaki antik Misir tapınığı tüm Ortaçağ coğrafya kitaplarında zikredilmiştir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 331; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, madde nr: 781.

12 Uçan Kartal: Arapçasi en-Nesru't-Tâir olup "Altair" diye Batı dillerine geçen Vega yıldız kümesi. Altair ve eski Arap yazmalarındaki tasviri için bkz.: Abdurrahîm Bedr, *Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâbi li-Târîhi'l-Ulûm*, Halep 1983, makale adı: "Esmâü'n-Nucûm", s. 234.

13 Seyh Ebu'l-Abbâs b. Abdüzzahir ve soyu için bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 3, s. 11.

14 Ho, Hû ya da Hew; *N.G.M.*'in mezkûr haritasında eski isminin Diospolis Parva olduğu bildiriliyor. 26° kuzey enlemi buranın tam üstünden geçiyor. 32° doğu boylamı ise buranın biraz batısındadır.

15 Kinâ: Ibn Dukmâk, *Kitâbu'l-Intisâr*'da o dönemdeki Kinâ'yi gayet büyük bir kasaba diye nitelendiriyor. Orada birçok din bilgini yetişmiş. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 33.

16 Abdurrahîm Kinavî: Asli, Kuzey Afrika'dandır. Hicrî 521'de doğdu; babası vefat edince dayıları onu alıp Sam'a gönderdiler. Çeşitli ilimlerde derinleşti. *Kur'an* tefsiri, tasavvuf ve ermislerin hayat hikâyeleriyle ilgili kitapları vardır. Kendine özgü bir ahlâk düşüncesi geliştiren Kinâî, eylemin huydan değil, huyun eylemden çıktığını savunurdu. Kitaplarında en çok vurguladığı şey

alin teridir. Bkz.: Abdülmün'im Hifnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, Kahire, 1992, s. 330.

17 Kûs: Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 9980. *N.G.M.*'in mezkûr haritasında da Kûs hakkında malûmat var. Burası Firavunlar devrinin ticaret merkezlerindenmiş. Antik Misir tarihindeki Eski Krallik da buranın biraz kuzeyindeki Kift'ta kurulmuş.

18 Cemaleddîn Muhammed Isnevî için bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 36.

19 Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahîm: Hocasi Abdurrahîm Kinâî'dir. Tasavvuf kitaplarında Yusuf el-Uksurî diye geçer. 1400 beyitlik bir tevhid manzumesi vardır. Bkz.: Abdümmün'im Hifnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, Yusuf el-Uksurî mad., Kahire, 1992.

20 Erment hakkında Ibn Dukmâk detayli bilgi veriyor. Bkz.: *Kitâbu'l-Intisâr*, C. 5, s. 29; ayrıca Yâkût, *Mu'cem*, madde nr.: 48.

21 Isnâ ya da Esnâ: Ibn Dukmâk'in bildirdigine göre bir hayli genis bir sehir; 13 bin hanesi, üç büyük medresesi varmiş. Bkz.: *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 30. Buranın antik adi Latopolis'tir. Romalılar döneminde buradaki Khnum tapinagi restore edilip güzelleştirilmiş. Bkz.: *N.G.M.*'in *Nil Haritasi*, Mayıs 1965.

22 Edfû ya da *Idfû*'nun antik adi Apollinopolis Magno'dur. 25° kuzey enlemiyle 33° dogu boylaminin kesistigi noktaya çok yakin. Burada bulunan Sahin Tanri Horus Tapinagi, 20 asri askin bir süredir –ta Ptolemlerden beri– ayakta ve Misir'daki diger tapinaklari aksine rötus yapılmamıştır üstüne. Bkz.: *N.G.M.*'in *Nil Haritasi*, Mayıs 1965.

23 Ayzâb: Özellikle 11. yüzyilla 14. yüzyil arasında Misir'in Yemen ve Hindistan'a açilan en büyük limaniydi. Burasi Misir Memlûk sultani tarafından 1426 yılında yiktirildi. Bundan sonra Savâkin, onun yerini tutacakti. Eski Ayzâb için bkz.: Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, paragraf mad. nr.: 250 ve 875; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 8679.

24 Bucât: Bunlar, o dönemde çogu hâlâ putperest olan Bucâlar olmalı. Bkz.: J. S. Trimmingham, *Islâm in the Sudan*, 1949, s. 0-12.

25 Güneydogu Afrika halklari: Bugünün Sudan, Somali vb. Güneydogu Afrika ülkelerinde çok eski çağlarda buralara gelen Arap karisimi kabile ve kavimler bulundugu için ora halklari yüzleri bir beyazi andiracak sekle sahip (dudaklari küçük, gözleri ve burunlari orta hâlli) ama tenleri siyahtir. Hattâ bazilari, atalarinin eski Yemen krallari oldugunu söylerler. Dilleri ya Arapçadır ya da Arapçaya benzeyen Semitik bir dildir. (=Sevâhilî) Burada Habesistan'in (=Etiyopya) zaten Sâmililerle bağlantili olduguna deginmeyecegim. Ayrıca Afrika'nin gerçek sinirinin Kizildeniz'de bitmeyip bazi yönleriyle Arabistan'i da içine aldigini savunanlar vardır. Bkz.: Ali Mazruû, *Afrikalilar*, Ingilizceden çev. Yusuf Kaplan, Istanbul, 1992, s. 29-40 ve 85-102.

26 Mehârî: Burada bahsedilen mehârî (=tekili mehrî), Güney Arabistan'in hizli develeri olan mehrâlardir. Bu develer onlari ilk yetistiren Mehre b. Cîdân'a nispet edilerek bu adla anilir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 230; J. L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, London, 1819, s. 503.

27 Hadrabî ya da Hadrubî Kabilesi; Arap kökenli olup Ayzâb yakınlarındaki Kinâ'yi bassetir edinmişlerdir. Ama daha sonra çoğalarak Bucâtlılarla karıştılar; Hadârîbe (=Hadrebîler) denilince bu karışım kastolunur oldu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 69.

28 Kutbeddîn Muhammed b. Ahmed Tûzerî Kastallânî: (ö: 727/1287) Mes'ûd b. Abdurrahman Ca'berî'ye hirka giydirmiş, Nûreddîn Umyûfî'ye hadîs hocalığı yapmış sufi ve bilgin bir şahsiyetti. Bkz.: Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Sâfiyye*, C. 5, s. 18 ve Zehebî, *el-Iber*, (zeyl) C. 4, 5, s. 74 ve 165.

29 Türkler (=Memlûkler): Burada Türkler tabiriyle Memlûkler kastolunuyor. O dönemde Devletü'l-Etrâk tabiri sadece Memlûk Devleti için kullanılırdı; bu vasıf ve isimlendirme bizzat Memlûk hükümdarları tarafından da tesvik edilen bir şeydi. Çok sonraları, Osmanlı Devleti'nin güçlenmeye ve Memlûkleri tehdit eder hâle gelmeye başladığı devirlerde de bu tür bir tesvik görüyoruz Mısır siyasî muhitinde. Zira Osmanlı'ya; ya Devletü'r-Rûm ya Devlet-i Ebnâ-yi Osman yahut Devletü't-Turkmân derlerdi. Zamanla Osmanlı âlimlerine ve Anadolu kökenli Türkmen komutanlara da Rûmî denmeye başlandı. Hattâ İbn Tolûn gibi bazı tarihçiler Anadolu asıllı Türkleri doğrudan "Ervâm" yani Rumlardan diye vasfeder hâle gelmişti. Kısaca bu isim coğrafi bir nispet belirleme sınırından çıkıp yakistırma orijin tayinine dönmüştü bazı yazarlarda. Bu fenomenin zuhurunda Memlûklerin propagandist tesirleri rol oynadığı gibi Anadolu'da hâkimiyet kuran bazı beyliklerin; Selçukluların ve Osmanlıların Bizans mirasına ve coğrafyasına sahip olduklarını hissettirme isteği de rol oynamıştır. Bahrî (=Türk) Memlûklerin zafer çağında yetişmiş İbn Fadlullah Ömerî gibi büyük saray kâtipleri, Anadolu beyliklerine Ümerâ-yi Etrâk tabirini kullanmış, Çin'den Macaristan'a kadar hâkim devlet ve halkların Tûran kökenli olduğunu belirtmiş; onlarla siyasî yazışmaların nasıl yapılacağını tek tek anlatmış ise de "ed-Devletü't-Türkiyye" (=Türk Devleti) terimini sadece Memlûk Devleti için kullanmıştır. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 60-76 ve 242; Muhammed b. Mahmud İbn Agâ, *el-İrâk Beyne'l-Memâlik ve'l-Usmâniyyîn maa Rihleti'l-Emîr Yesbek*, (Osmanlı-Memlûk münasebetlerini anlatan tamamlayıcı ek metinlerle beraber nesr: M. Ahmed Dehmân), Dimask 1986, s. 6 ve 302.

1 Saban 726; 3-31 Temmuz 1326'ya denk düşer. *Bilbeys, Kahire'nin 33 mil kuzeydogusundadir. Bölgenin idarî merkeziydi; o dönemde ticarî ve askerî açıdan çok önemliydi. Yeri ve konumu için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, nesr: M. Reinaud-Baron Mac Guckin, Paris, 1840, s. 118-119; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 2091.

2 Sâlihiyye: Eyyûbî sultani Melik Sâlih Eyyûb tarafından yaptirilmisti. 1240-1249 yillari arasinda hüküm süren Melik Sâlih Eyyûb burayi bir sinir muhafaza karargâhi olarak insa ettirmisti. Bkz.: Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'épokue des Mamelouks*, Paris, 1923, s. 6-7.

3 Dogru posta ve nakil güzergâhi söyle olmalıydi: Katyâ, el-Mutaylib, es-Sevâde, el-Verrâde, el-Arîs, el-Harrûba. Bkz.: *Halîl Zâhirî, Zübdet-i Kesfi'l-Memâlik*, çev.: J. Gaulmier, Beyrut, 1950, s. 201. Harrûba, Misir'in Rafâh'la olan sinirindaydi. Suriye ve Misir'daki posta-nakil sistemi Baybarslar döneminde yeniden düzenlenmistir. Bkz.: J. Sauvaget, *La poste aux chevaux dans l'empire des Mamelouks*, Paris, 1941. (Gibb, *Age.*, s. 71)

4 Sâkiye li's-sebîl ifadesi herhalde günümüzde unutulmuş 'Sebil Su' gibi bir şeydi.

5 Katyâ: Ferame (antik Pelusium) yakınlarında askeri ve sivil yapıların bulunduğu bir merkez. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* madde nr.: 9781. Bugün Katyâ daha çok 'Bi'r Katya' şeklinde geçiyor; Sînâ yarımadasının kuzeybatısında Tell-i Frame'ye yakın bir nokta. Bkz.: *N.G.M.*'nin mezkûr Nil Haritası. Katyâ'nin ticarî önemi ile ilgili olarak bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 3, s. 460-471.

6 Memlûk sikkeleri zaman zaman değişmesine rağmen bir dinar altın genelde 4,23 gramdır.

7 Berâat denilen bu izin kâğıtları bir tür pasaport ve uluslararası ticaret belgesi niteliğindedir. Bkz.: Sauvaget, *Age.*, s. 45. Ayrıca gümrük vergisi tarihi için Türkçe bir araştırma: Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, T. T. K. bas., Ankara, 1990, C. 1, s. 144-146. Ancak dönemle ilgili olarak Kalkasandî ve Ibn Fadlullah Ömerî gibi doğrudan Arapça kaynaklara neredeyse hiç başvurulmaması bu kitap için büyük bir eksiklik teşkil etmektedir.

8 Katyâ'nin Bedevi Arap izcileriyle ilgili olarak Yâkût'ta epey bilgi vardır. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 3148.

9 Metinde yer alan Cevâz tabiri, "rahatça geçme hakkı" manasını ifade eder, bugün de Araplar pasaporta "cevâzu's-sefer" derler.

10 Alemuddîn Ebû Saîd Sencer b. Abdullah Câvlî ya da Câvelî: (ö: 745/1344) Melik Nâsir'in baskumandanlarından, dindar ve bilgin bir şahsiyetti. Filistin yöresine vali olduğunda pek çok bina ve hayrat yaptırmıştır. Zehebî, bu şahsi Sencer Cavli olarak kaydetmiştir. İbnü'l-İmâd'ın bildirdiğine göre Alemuddîn, 'Cavlî' adında bir emirin hizmetine giriyor. Bu yüzden Sencer Cavlî diye anılmaya başlıyor. Sam ve Gazze'de basına gelmedik olay kalmiyorsa da sonunda Memlûk Devleti'nin güvenilir bir emiri oluyor. Dinî ilimlerde de uzmanlaşıyor; İmam Sâfiî'nin *Müsned*'ine 6 ciltlik bir serh yazıyor. Filistin'de Halîl şehrine ve Gazze'ye câmiler yaptırıyor; Kahire'de sufler için bir hangâh inşa ediyor. Cavli; Türkçede sesli; ünlü, san sahibi demektir. Çavlan da aynı köktendir. Bkz.:

Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 170; Zehebî (zeyl) *el-Iber fi Haberi Men Gaber*, C. 4, s. 136; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 247-248; Tâceddîn Sübkî, *Tabakât*, C. 10, s. 41; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, C. 1, s. 395.

1 Filistin seyahatiyle ilgili kuskular: Amikam Elad ve bazı arastiricilar Ibn Battûta'nin, bu bölümde verdigi bilgilerin önemli bir kismini Abderî'den aldigini savunuyor. Bir sonraki bölümde de Askalân'a kadar, Abderî'nin kitabindan faydalandigi savunuluyor. Hattâ bu bölümde geçen *el-Müsfir li'l-Kulûb* adli kitap ve yazarinin da aslinda Abderî tarafından anildigi, bu eserin, meçhul biri degil, 10. yüzyilin ilk yarısında yasayan Ali b. Ca'fer er-Râzî eliyle kaleme alindigi bilirtiliyor. *Abderî diye taninan Muhammed b. Muhammed'in eseri *er-Rihletü'l-Magribiyye* adini tasiyor; Abderî 1289 yilinda bitirmis bu eseri. Bana göre Ibn Battûta buralari gezmistir; ama oturup da Ibn Cüzeyy'e anlatmaya gelince elbette bosluklar dogacakti. Ibn Cüzeyy veya Ibn Battûta, seyahatin çeşitli bölümleri yazilirken o bölgelerle ilgili kitaplardan da faydalanmis olmalı. Adam yillarca gezmiş ve her seyi hatirlayamiyor; ufak tefek de olsa bazı eksik kisimler var, tablonun tamamlanmasi için eldeki kitaplara basvurmasi bence tabiî bir husus. Kaldi ki Ibn Battûta da zaman zaman buna deginiyor; Ibn Cübeyr'den faydalandigini, Bekrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'ini okudugunu kendisi de söylüyor. O, bir yeri gezerken yahut gezdikten sonra devrin 'turist rehberi' türünde kitaplarini okuyordu, sanirim. *Ibn Battûta'nin yahut Ibn Cüzeyy'in en çok yararlandigi yazar ve eserler sunlar olabilir: Ibn Cübeyr, *Rihle*; Ibn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*; Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*; Abderî, *er-Rihletü'l-Magribiyye*. Bkz.: Amikam Elad, "The Description of the Travels of Ibn Battuta in Palestine, Is It Original?", *JRDAS*, II, London 1987, s. 256-272. Elad, bu çalismasini ilk defa Kudüs'te Yad Izhak Ben-Zvi Enstitüsü'nde 1984 yilinda sundugunu belirtiyor.

2 Halîl Kasabasi: Filistin'deki meshur Halîl Sehri. Yahudiler buraya Hebron derler. Halîl, Allah dostu Halîl Ibrahim Peygamber'den gelen bir isimdir. Eski Halîl için Bkz.: Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, mad. nr: 4384.

3 Filistin tarihi hakkında ayrintili ve yeni verilerle desteklenmiş en geniş ansiklopedik kaynak Lübnan-Beyrut kökenli el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Nesr adli yayinevi tarafından hazirlanan ve neredeyse 10 cildi bulan *el-Mevsûatü'l-Filistiniyye*'dir.

4 El-Müsfir adli kitap: Gibb'in de belirttiği gibi bu yazara ve kitabina henüz tesadüf edilmemistir. A. Elad, seyyahimizin bu malûmatı Abderî'den aldigini söylüyor.

5 Burhâneddîn Ibrahim b. Ömer Ca'berî: (ö: 732/1332) Halîl sehrinin üstadı diye taninirdi. Ca'ber'de h. 640 civarında doğdu. *Kur'an* ve hadîs ilimlerinde derinlesti. Imam Zehebî ve Sübkî gibi büyük bilginler ondan rivayet almıştır. Gramer ve tarih gibi çeşitli konularda yazdığı eserleri yüze yaklasir. Ramazan ayında 92 yasında vefat etti. Imam Zehebî ondan behsederken "Kiraat, hadîs, usûl, Arapça ve tarih dallarında uzman, 'hezarfen' bir bilgindi" diyor. Bkz.: Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtass*, s. 60; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 181; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 50-51.

6 Ibrahim'in (as) azabın gecikmesi için dua etmesi ve azap meleklerinin Lût'un sefih kavmini helâk etmesi *Kur'an*'da da islenir. Bkz.: A'raf, 80-84; Hûd, 70; Hicr, 59-77; Saffât, 133-138.

7 Beytelehm kasabasi; burada Hz. Meryem'in Hz. Isa'yi dünyaya getirmesi ve Nâsira'da Hiristiyanların ziyaretgâhi olan kilise hakkında ayrintili bilgi için bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1966, C. 1, s. 80-81, Paragraf: 119-121.

8 Kudüs'ün yıkık surları: Ibn Battûta'nın, halktan duyduğu; sıfahî geleneğe dayanarak bu rivayetler doğru görünmüyor. Duvarın Salâhaddîn Eyyûbî tarafından yıktırıldığına dair hiçbir kanıt yok. Bu duvar 1290'da 5. Haçlı saldırısında Salahaddîn soyundan gelen Dimask emiri Melik Muazzam İsa tarafından ise yaramaz hâle getirildi. Simdiki duvarlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 77

9 Melik Zâhir Baybars Bundukdârî: 1260-1277 yıllarında Memlûklerin hükümdarı oldu. 1277 yılında Kayseri'ye kadar yürüyerek İlhanlıları perisan etti. Diplomatik deha idi, Altın Ordu'yla dost oldu, Haçlılara ve Mogollara karşı iyi bir savaş siyaseti sergiledi. Kendisini 2. Salâhaddîn olarak görmekteydi. Mogollarla anlaşan Ermeni kralı 1. Hetum'u mahvetti. Bu darbeden sonra Anadolu'nun orta yerinde; Sis (= Kozan) çevresinde bir daha hiç Ermenistan olmadı. Haçlılarla yaptığı hiçbir anlaşmaya riayet etmedi. Baybars uzun boylu, atletik yapılı, hafif esmer, çekik mavi gözlü bir Kıpçak'tı. Cesur, aceleci ve sertti. Devlet siyasetinde töreyi ve Cengiz yasasını tatbik etmiştir. Vefat ettiğinde ülkesine birçok bina ve hayrat bırakmıştır. Bkz.: İbn Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, C. 7, s. 87-92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. 12, s. 358-398. Ayrıntılı bir araştırma olarak bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu'l-Memâlîk*, Beyrut, 1997, s. 87-165.

10 Seyfeddîn Ebû Saîd Tinkîz: 1312'den başlayan valilik hayatı 1340'a kadar sürdü. Melik Nâsir'in en önemli kumandanlarından idi. 741/1340 yılında Sam nâibiyken tutuklandı, Mısır'a getirilip İskenderiye'de hapse atıldı. Orada öldürülmüştür. Asik suratlı, heybetli biriydi; buna rağmen mizah ve sarkıdan ziyadesiyle hazzederdi. Bkz.: *Zeyl el-Iber*, C. 4, s. 121; İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 520-528

11 Zirâ-i Mâlikî: Zirâ, dirsekten orta parmanın ucuna kadar olan mesafeye denir. Ortalama 68 santimdir. Türkçede buna Arsun, Arsin denilegelmiştir. Bkz.: Ayntâbli Mütercim Âsim Efendi, *Okyânus Terceme-i Kâmûs*, C. 3, s. 231. Yalnız İbn Battûta'nın 'Mâlikî' sözünü anlamca 'melikî' diye düşünürsek karşımıza 'hükümdar arsini' çıkar. Bu ölçü 10-12 santim daha uzundur birinciden. Bkz.: Hasan Saîd Kermî, *el-Hâdî ila Lugati'l-Arab*, C. 2, s. 91.

12 Mescid-i Aksâ diye bilinen bölüm, güney duvarının ortalarındadır. Ama bu tabir, söz konusu mabedin tümü için de kullanılır. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. 1, s. 64, paragraf 106.

13 Kudüs Mabedi'nin ölçüleri: Amikam Elad, İbn Battûta'nın, büyük mabetle ilgili ölçüleri ve Kubbetü's-Sahra ile ilgili ayrıntılarını Abderî'den aldığı, Askalân'a doğru uzanan yolun zigzaglı olmasının da yine Abderî'nin eserinden kaynaklandığını belirtiyor. Bkz.: Amikam Elad, *JROAS*'da nesredilen makale.

14 Kudüs ve Halîl (=Hebron) şehirlerinin diğer Kuzey Afrikalı Müslüman gezginler tarafından nasıl tasvir edildiğine ilişkin bkz.: Tâzî, *el-Kuds ve'l-Halîl inde'r-Rahhâleti'l-Magâribe*, (Aralık 1996'da Fas Krallık Akademisi'nin Ammân'da düzenlediği uluslararası ilmî toplantının ikinci oturumunda tebliğ edilen çalışma.)

15 Hz. İsa'nın kabri ve Kumâme Kilisesi: Tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö: 732/1332) konuyla ilgili olarak şöyle der: "Bu mintikada evvelce Süleyman (as.) tarafından büyük bir mabet inşa edilmiş, ancak burası Buhtunnasr tarafından yıktırılmış idi. Daha sonra İran krallarından biri bu mabedi tekrar yaptırmış ise de Rum kralı Titus tarafından yine harap edilmiştir. Fakat yeniden restorasyon ve

genisletilme imkânına kavusan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna'nin Hiristiyianligi kabul etmesiyle tamamen harap edilmistir. Kustantin o civarda Hz. Isa'nin mezari oldugu sanilan yere bir kilise yaptirmistir ki bu yapı Arapçada Kumâme (Bati dillerinde ise St. Sepulchure) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: Imâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, Reinaud ve Baron Mac Guckin nesri, Paris, 1840, s. 240-241.

16 Hirka almak, seyh ile mürit arasında irtibat tesis etmek demektir. Ancak böyle bir irtibatın vuku bulması için epey bir zaman geçmesi gerekirdi. Burada olan şey, herhalde Tâzî'nin de belirttiği gibi teberrüken hirka verme hâdisesidir. Sufî hirkası ve muhtelif neveleri için bkz.: M. Zeki Pakalin, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, C. 1, s. 808-812.

1 Birinci Kudüs ziyaretiyle ilgili tereddütler: Gibb bu noktada sorar: 17 Temmuz'da Kahire'den yola çıkan birinin 7 Ağustos'ta Dimask'a varması için mutlaka en kısa yolu tercih etmesi; böylece Filistin ve Suriye'deki bazı kasabaları ziyaret etmesi gerekir. Oysa Ibn Battûta zigzaglı bir yol takip etmiş olmasına rağmen epey erken gelmiş ve birçok noktaya ugramamıştır. Bu sorunun cevabını Amikam Elad verir; "İbn Cüzeyy'in bu bölümle ilgili yazısı zaten el-Abderî'den kopyadır. Kudüs'le Askalân arasında kronolojik bir bağlantı kurmaya gerek yok; o hâlde sorun yok!" Bkz.: bir önceki bölümün notlarının başı. Bize göre Ibn Battûta birinci Kudüs ziyaretinde bahsettiği kasabalara aslında sonraki ziyaretinde (733/1332-749/1348) ugramış; fakat kayda geçirme esnasında tarihle ilgili yanlışlık yapmıştır.

2 Askalân'ın harap olmasına gelince; Bu şehir Aslanyürekli Risar'a (=Richard Coeur de Lion) karşı savunma savaşı veren Salâhaddîn tarafından 1191'de bosaltılmış ancak tamamen harap edilmemiştir. Sultan Baybars 1270'te Haçlılarla anlaşılan İlhanlı hükümdarı Abaka'ya karşı savaşırken Askalân harap edilmiş olmalı. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 574-584. Risar ile Salâhaddîn arasındaki mücadelelerin ayrıntıları için bkz.: Ramazan Sesen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbî Devleti*, s. 85-90.

3 Karınca vadisi (=Vâdi'n-Neml): *Kur'an-ı Kerim*'de Neml Sûresi'ne atıf yapılıyor: Âyet 18.

4 Ramle Şehri: Ebu'l-Fidâ'nin bildirdiğine göre Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından kurulmuştur ve söz konusu tarihinin yasadığı sıralarda Filistin bölgesinin yönetim merkezidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 240-241.

5 Nablus ya da Nâbulus: Antik adı Shechem'dir. Bu bölge ta Romalılardan beri zeytinyağı ürünlerinin merkezidir. Bkz.: *Times Dünya Tarihi Atlası*, s. 90-91. Nâbulus, İslâmî dönemde Sâmîrî Yahudilerinden artakalanların merkezi durumundaydı. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf: 109, C. 1. s. 66; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 11825. Bu bölgelerin Haçlılardan sonraki durumu için bkz.: *W. Heyd, Yakindogu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 415-422.

6 Aclûn, Ürdün'ün bashedri Amman'ın tam kuzeyinde, Serîa ırmağının doğu yakasındadır. Tarihi Ebu'l-Fidâ, Aclûn'dan bahsederken Rabad adlı kalesinin Salâhaddîn'in kumandanlarından İzzeddîn Üsâme b. Munkiz tarafından inşa edildiğini ve gayet muhkem olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 244 *Söz konusu kaleyi (=Kal'atu'r-Rabad) inşa eden ünlü sair ve gezgin kumandan İzzeddîn Üsâme b. Munkiz'in en meşhur eseri *Kitâbü'l-I'tibar*'dir. İbn Munkiz'in kendi başından geçen maceraları anlattığı bu kitap, Y. Ziya Cömert tarafından –İngilizce çevirisinden– Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: Üsâme İbn Munkiz, *İbretler Kitabı*, çev. Y. Z. Cömert, İstanbul, 1992.

7 Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Peygamberimizin ashabındandır. Suriye'ye gönderilen İslâm ordularının komutanıydı. Yedinci batında soyu Resulullah ile birleşmektedir. Hz. Ömer ona 'Kardesim' derdi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 1, s. 101; İbnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve* C. 1, s. 194; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 5

8 Kusayr: Yâkût Hamevî, bu köyün Gavr bölgesinde (Ürdün tarafları) bulunduğunu ve sekerkamisi bakımından zengin olduğunu bildirir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 9722.

9 Muâz b. Cebel, 18 yasinda Müslüman oldu. 70 kisilik Akabe Biati'na ve tüm gazvelere katildi. Çok güzel konusurdu. Ölmeden önce "Merhaba ey ölüm!" diye baslayan nutku edebiyat ve tarih kitaplarina geçmistir. Hicrî 18'deki büyük vebada vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Age.*, C. 1, s. 228; Ibnü'l-Cevzî, *Age.*, C. 1, s. 253; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 443.

10 Akkâ su anda isgal edilmis Filistin topraklarindandir. Akkâ'nin o dönemlerde harap olusu ise Haçlilarla yapilan savaşa ilgilidir. Memlûk sultani Kalâvûnoglulu Esref Halîl, Haçlilari Akkâ'da kusatti ve mancinikla sehrin surlarini dövdü. Ancak Akkâ deniz yoluyla Italyanlardan, Kıbrıs kralından, bilumum gâvur tayfasından yardım aldı ve iyi bir savaş çıkardı; nihayet 18 Mayıs'ta düştü. Akkâ'nin düşüsünü 19 Mayıs'ta Sûr, 14 Haziran'da Sayda ve Hayfa takip etti. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 765-766.

11 Sâlih Peygamber'in buradaki kabrinden baska bir de Tur dagina giderken yol kenarında bir makami var. Tûr-i Sîna bölgesini gezerken buranın kenarından geçmistik.

12 Sûr; Antik tarihçelerde Tyre diye kaydedilen çok eski bir sehirdir. Yunan filozoflarından birçoğunun ugrak yeri olmuştur. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 243-244. Bu sehir 4. notta bahsettigimiz olay esnasında yıkılmıştır. Sûr'la ilgili metindeki tasvirler meshur gezgin Ibn Cübeyr tarafından yapılmış olmalı. Ibn Cüzeyy/Ibn Battûta ondan iktibas yapıyor. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle* (İngilizceye çev: R. J. C. Broadhurst) London, 1952, s. 319.

13 Sayda ya da Sidon o dönemlerde Lübnan ve Suriye bölgesinin ticarî merkeziydi. Sayda'nin İslâmî dönemdeki durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 769. Küçük Haçli devletleri döneminde Sayda ve çevresinin ticarî durumu için bkz.: W. Heyd, *Yakindogu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 143-206. Sayda bugün Lübnan'in önemli liman şehirlerindedir.

14 Taberiye'nin sıcak su kaynakları; eski çağlardan beri dagittigi sifa ile ünlenmiştir. Ebu'l-Fidâ buradaki sehrin Tiberyus tarafından kurulduğu için Taberiye diye adlandırıldığını söylüyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 242-243.

15 Galile (=Celile), Kinnesret gölü diye de bilinen Taberiye gölü ve civari Hristiyanlarca kutsal topraklardan sayılır. *Incil*'in doğduğu vatan diye tanımlandığı için bu bölgelerin eski zamanlara ait haritaları çıkarılır; *Incil* çevirisinin sonuna eklenir, buralara doğru yapılan dinî amaçlı geziler kitaplaştırılıp basılır. Bu bölge eskiden Mezopotamya'dan gelen kervanların ugrak yeriydi. Civarında Romalılardan kalma harabeler bulunmaktadır. Su anda İsrail'in isgal ettiği toprakların içindedir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, s. 2, s. 1075-1079.

16 Beyrut, bugün Lübnan'in bassehridir. Tarih boyunca doğunun mühim kapılarından biri olmuştur. Ibn Battûta dönemindeki Beyrut için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246-247

17 Bikâu'l-Azîz diye anılan mintika, meshur Bekaa vadisidir. Bu vadi çok geniş bir alanı kapsar; meyveleri, hamamları ve diğer güzellikleri ile meshurdur. Kerek bu yörenin ticarî ve idarî merkeziydi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246-247. Burada Magrip sultani zannedilen Ebû Yusuf Ya'kûb, Kuzey Afrikalı Muvahhidî liderdir ve 1163-1184 yılları arasında sultanlık yapmıştır. Oysa bu kişi Portekiz'de Evora yakınlarında öldü. Ibn Battûta'nin da belirttiği gibi bu nakil sade bir zandır. Buradaki Ebû Yusuf'un kimliği belirsizdir. Bkz.: Robert Brunschvig, *Târîh-i İfrîkiyye*; Arapçaya

18 Halep sultani Nûreddîn Zengî; Islâm tarihinin ünlü isimlerindedir. Adaleti ve cömertliği her tarihçi tarafından takdir edilmiştir. Memlûk çağını deha çapında eserleri ile belgelendiren biyografi uzmanı Türk bilgin Aybekoğlu Salâhaddîn Safedî (ö: 764/1363) ondan uzun uzadıya bahseder. Nûreddîn Zengî, Selçuklu gelenegine uygun bir siyasetle Suriye ve çevresini yönetti. Babası Kasîmuddevle Aksunkur'dur. Melik-i Âdil diye lakaplandırılan Nûreddîn 1174'te vefat etti. Bkz.: Salâhaddîn Halîl b. Aybek Safedî, *Tuhfetu Zevi'l-Elbâb*, Beyrut, 1999, s. 378-384.

19 Buradaki bostan hikâyesi İbrahim b. Edhem adli sufiyle ilgili olmalı. Burada ne Nûreddîn ne de Ebû Yusuf Ya'kûb söz konusudur. İbrahim b. Edhem için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 7, s. 367; Hilye'nin muhtasar çevirisi: *Sahabeden Günümüze*, s. 6, s. 174-204.

20 El-Iksîr: Filozof tasi olarak da bilinir. Müslüman bilim tarihçilerine göre simyacılar, bu tasla rahîs (=basit ve degersiz) seylelerin değerli madenlere çevrileceğine inanırlardı. Sözlükte iksir, karışım, kimya anlamına gelir. İrfanî anlami ise; en yüce makama erismeye araç olan ilimdir. Çünkü iksirin gayesi altına ulaşmaktır. İnsanın iksire sahip olması da "Hakk'ın varlıklardaki cephesini" yahut "Her varlığa özgü ilâhî yönü" bilmesi demektir. Altın nasıl madenlerin en üstününü temsil ederse bu bilgiye sahip olma da insanın en yetkin hâle gelmesini temsil eder. Söyle der Muhyiddîn İbn Arabî: "*Tüm iksirler sonunda sunu kanitlar: Varlıkta hiç durmayan bir değişme var.*" İksir, felsefeden ödünç alınan bir tabirdir burada. Birinci anlamıyla yani simya anlamıyla ilgili olarak iksir için bkz.: Paul Kraus, *Epître de Berûnî* (Birunî'nin tanitimiyle İbn Zekeriyâ Râzî'nin kitapları) *Contenant Le Répertoire des Ouvrysed Muhammed Ibn Zakariya ar-Razî*, Paris, 1936. Simya ile ilgili olanlar 151'den 172'ye kadardır. İkinci anlamıyla yani irfânî iksir için Bkz.: İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Dar-i Sadir, Lübnan, C. 2, s. 270-273.

21 Bîmaristan-i Nûrî: Nûreddîn Mahmud Zengî, 549/1154 yılında Dimask'ta çok büyük bir hastane yaptırdı. Burası, yüzyıllar boyunca halka hizmet verdi, Islâm tıbbinin gelişmesine yardım etti. Melik Zâhir Baybars (1277), Melik Nâsir Muhammed (1279), Yavuz Sultan Selim (1520) gibi hükümdarlar bu yapının çevresine ek binalar inşa ederek kurumun büyümesini sağladılar. Bu bina, gerek ağaç kapısındaki süslemeler gerekse bir bütün olarak mimarî yapısıyla eşsiz bir sanat abidesidir. Suriye Hükümeti tarafından 1978 yılında sağlık müzesi olarak hizmete sokulmuştur. Nûreddîn bu muhtesem binayı eski Urfa Kontu 2. Joscelin de Courtenay'dan kurtuluş akçesi olarak aldığı paralarla yaptırmıştır. İbn Battûta'nın finans kaynağıyla ilgili sözleri halktan duyulmuş güzel hikâyelerden ibarettir. Ali Kayyim, *Muthafu't-Tibbi ve'l-Ulûm*, Dimask 1984, s. 6-29; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, 1964, s. 255; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beser*, C. 3, s. 23. Bu konuda Türkçe bir kitap: Doç. Bahaaddîn Kök, *Nuruddîn Mahmûd Zengi ve Islâm Kurumlari Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 208.

22 Tripoli ya da Trablussam; 1289'da Melik Mansûr Kalâvûn tarafından Haçlıların elinden alındı. İbn Battûta'nın söylediği gibi Melik Zâhir Baybars almamıştır burayı. Melik Mansûr Kalâvûn 24 Subat 1289'da Trablus'u kusatma emrini verdi; şehir Nisan sonlarında düştü. Eski şehrin yıkılmasından sonra Kalâvûn, Haçlı donanması tehdidinden emin olmak için biraz daha içeride yeni bir şehir kurdu. Herhalde Baybars Haçlılarla fazla uğraştığı için seyyahimizin aklına yatan isim olmuştur. Bkz.: Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 746. Tripoli (=Trablussam) su anda bir Lübnan şehridir.

23 Taylân olarak geçen melikülümerâ aslında Taynal'dır. Zehebî 726/1326 yılında Trablus'a Taynal Hâcib'in tayin edildiğini söylüyor. Uzun adı Seyfeddîn Taynal Esrefî Hâcib'dir. Bkz.: *el-Iber, (zeyl)* C. 4, s. 75; Ibn Sâkir Kütübî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 1, s. 251 *Melikülümerâlik bir tür eyalet reisliğine benzer. Memlûkler bu makama nâibu's-saltana da demislerdir. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 455; Mufaddal Ibn Ebi'l-Fedâil, *en-Nehcu's-Sedîd*, s. 472.

24 Tabilhâne denilen ve mehter bölüğüne benzeyen bir bando vardı Memlûkler Devleti'nde. Asil tabilhâne, kös, çeşitli ebatta davullar, zurna, nefîr, zil ve kamis düdüklerden oluşuyordu.

25 Nevbet: Küçük kalkana benzeyen kösât (=köşler), ziller, diğer davul vs. her gece iki defa Kalatü'l-Cebel'de yani Kahire'deki yönetim merkezinde çalınırdı. Buna "nevbet" denilirdi. Daha sonra asil Tabilhâne'nin biraz daha küçültülmüşleri, melikülümerâ makamında bulunanlar ve diğer nüfuzlu emirler için çalmaya başladı. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 4. s. 8-9; Osmanlılar da "mehter" deyimini Memlûkların Mihtâr-i Tabilhâne (=Bando Sefî) tabirinden almışlardır. Bkz.: İsmail Hakki Uzunçarsili, *Osmanlı Devlet Teskilatına Medhal*, s. 316.

26 Sir Kâtipliği: Memlûk Devleti'nin ilk zamalarında sir kâtipliği yoktu. Bu makam Melik Kalâvûn zamanında ihdas edilmistir. Sir kâtibi, atamalarla ilgili beratları yazır, hükümdara gelen mektupları okur, verilecek cevapları hazırlar, nisan koyar, devletle ilgili tüm meselelerde ona danışılırdı. Halk ona Kâtım-i Sırr (=sir yutan, gizleyen) derdi. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 1, s. 104.

27 Beytûlmal Vekilliği: Devletin hazinesi tarafından alınan-satılan araziye ve bununla ilgili para işlerine bakan görevliye "Beytûlmal vekili", bu göreve de beytûlmal vekaleti denilirdi. Devletin yönetim merkezi olan Kahire'de olduğu gibi her nâib-i saltanalıkta (=eyalet) birer beytûlmal vekâleti bulunurdu. Bkz.: İsmail Hakki Uzunçarsili, *Osmanlı Devlet Teskilatına Medhal*, s. 387-400.

28 Kâdi'l-kudât: bashâkimlik demektir.

29 Esendemür Gürcî: 710/1310 yılında Trablus naibi oldu. Daha sonra da Halep naipliğine getirildi. Gürcü asilliydi. Daha önceleri Dimask'ta görev yapmıştır. Son derece cesur, gözü kara, acımasız, kurnaz, ihtiraslı ve korkunç biriydi ama ilim adamlarını severdi. 711/1311'de Kerek zindanında öldü. Bkz.: Zehebî, *el-Iber*, C. 4, s. 30.

30 Ak(k)us Atrîs: 719/1319 yılında Ayzâb'a gönderilen orduya kumandanlık etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 233.

31 Kebek ya da Kabak: 14. yüzyıl Çagatay hanlarından. 1318'den 1326'ya kadar Çagatay ulusunu yönetti. Bkz.: *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, Çağ Yay. İstanbul, C. 9, s. 303; V. V. Barthold, *Mogol İstilasına kadar Türkistan*, Haz: H. D. Yildiz, s. 146. Kebek'in Karsi (=Saray, Nahseb) sehrini payitaht edinmesi ve siyasî mücadelesi ile ilgili ayrıntılar için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 276-279.

32 Hisnu'l-Ekrâd (=Kürt Kalesi): 1030 civarında inşa edildi. Zengîler döneminde meydana gelen Haçlı saldırılarından ötürü adı sıkça geçer bu tarihlerde. Burası Trablus Kontluğu tarafından karargâh olarak kullanılmıştı ve Melik Esref tarafından 1219-1220 yıllarında etrafı harap edilmisti. Sultan Baybars'ın 1271'deki hücumuyla kesin olarak Haçlılardan geri alındı. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *el-*

Muhtasar fî Ahbâri 'l-Beser, h. 669 olayları; Ibn Sâkir el-Kütübî, *Fevâtü 'l-Vefeyât*, Ihsan Abbâs'ın nesri, C. 1, s. 242, 244 ve 405. Bu kale batı dillerinde Krak des Chevaliers diye bilinir. Onların demelerine bakılırsa 129 yıl boyunca Fransa, İngiltere, İtalya gibi uzak ülkelerden gelmiş sövalyelerin yatağı, barınacağı ve sifa yurdu olmuştur su gurbet illerde. Batılilar burayı romantik bir askla sever ve ziyaret ederler, Suriye'nin Humus sehrine yarım saatlik bir mesafededir. Meraklılara not; eski ismi Hisnu'l-Ekrâd idi şimdi Kal'atu'l-Hisn diye bilinir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

33 Humus ya da Hims: Eski adı Emesa'dır. Ortaçağ'da Suriye'deki ticarî yolların merkez noktalarından biriydi. Güzelliği ve bahçeleriyle tüm gezgin ve coğrafyacılardan dikkatini çekmiştir. Suriye'de Dimask'tan arabayla 3 saat uzaklıktadır. Suriye Selçukluları tarihi açısından önemli bir şehirdir. Batılilar açısından ise Roma imparatoru Severus'un esi İulya Domna'nın doğum yeri olmak münasebetiyle mühimdir. 2. Ramses ile Hititler arasındaki meshur Kades anlaşmasının da bu şehrin yakınlarında akdedildiğini söyleyelim. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu 'l-Buldân*, madde nr.: 3914; İdrisî, *Geograph.*, çev. Janbert, C. 1, s. 358-359; W. Heyd, *Yakin Dogu Ticret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 184 ve 416; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

34 Hâlid b. Velîd: İslâmın doğuş yıllarının ünlü kumandanlarından biridir. Bizans'a karşı yapılan saldırılarda önemli roller üstlendi. Strateji dehası olduğu kabul edilir. Mûte Gazâsi'ne katıldı ama daha sonra 60 yaşlarında 21/641'de yatağında vefat etti. Yaslanıp yatakta ölmeye gönlü pek razı gelmediği için şöyle dediği söylenir: "*Bedenimde savaş yarası almamış bir karış yer yok! Ya bir ok, ya bir kılıç yahut mızrak! Ama bakın şimdi develer gibi ölüyorum!*" Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi 'n-Nübelâ*, C. 1, s. 366; İbnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*, C. 1, s. 330; İbn İshâk, *Kitâbü 'l-Mübtedâ (Sîret-i İbn İshâk)* ed-kritik: Hamidullah, 1981, s. 243. ve 504.

1 Hama: O dönemde Memlûk sultani Nâsir'in verdiği yetkiyle Hama ve çevresini yöneten Eyyûbî kökenli tarihçi Ebu'l-Fidâ şöyle diyor: "Hama, İsrâilougullarının kitaplarında adı geçen çok eski bir şehirdir. Sam (=Suriye) şehirlerinin en temiz ve görkemlisi olan Hama'nin büyük bir kısmı –dogu ve batı cihetleri itibâriyle– Âsî nehri tarafından kusatılmıştır. Gayet sağlam ve yüksek bir kalesi vardır. Sehrin iç kısmında degirmenler ve sudolapları bulunur." Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 263.

2 Âsî nehri: Ebu'l-Fidâ şöyle diyor: "Oront ve Hama nehri diye adlandırılan bu nehre "Ters Nehir" dendiği de olmuştur; zira güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Ona 'âsî' denmekte, zira diğer nehirler gibi araziye rahatça sulayabilir bir konumda değildir; bu yüzden onu sudolaplarıyla çekip topraga sunmak gerekmektedir." Bkz.: *Age.*, s. 49.

3 Sair Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Ansî: Ibn Saîd Magribî diye de tanınan bu Endülüslü sair, Girnata yakınlarında doğdu. Hayati boyunca yaptığı yolculuklar esnasında Misir'a, Irak'a, Suriye'ye ugradı ve 685/1286'da Tunus'ta vefat etti. Bkz.: Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 2, s. 262.

4 Maarratü'n-Nu'mân: Ibn Cüzeyy'e aykiri bir görüş serdeden Yâkût, bu şehrin isim babası olarak Nu'mân b. Adıyy b. Gatafân'ı gösteriyor. Maarra, tarihi antik çağa uzanan çok eski bir şehirdir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 11388. Diğer Maarralar ile arasındaki fark için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 265.

5 Ebu'l-Alâ Maarrî: 363/973'te Maarra'da doğdu, dört yaşında gözlerini kaybetti; içindeki arayışa cevap bulmak için belde belde gezdi, tartışmalara katıldı; Bağdat'a yöneldi ama oranın edebî çevrelerinde umduğu ilgiyi bulamadı. Sonra yine Maarra'ya döndü ve 449/1058 yılında burada vefat etti. İsmailiye mezhebini kendine özgü bir akılcılık ile suffiği cem'etmişti; zaman zaman koyu materyalizmi andıran ifadeleri, zaman zaman da ruhâniyet kokan ibareleriyle garip sentezlerin adamıydı. Çağının dâhisi sayılan Maarrî son derece karmaşık, çelişkilerle dolu ama bir o kadar da derin ve felsefî tarzda siirleriyle ün saldı. Bazıları onu Arabin özgün filozoflarından sayar. Tam anlamıyla kötümserdi ve mülhiddi. Onun gibi, varlığı sistematik bir kötümserlikle açıklayan biri az bulunur. Kirkbes yıl hiç et yemedi; doğurmak ve çoğalmak ona göre serri ve fesadi artırmaktan başka bir işe yaramazdı. Söyle der: *Hâzâ, cenâ hu Ebî aleyye - Ve mâ ceneytu alâ ahadin!*: "İste bak, babamın günahiyim - Oysa ben hiç kimseye kıymadım!" Necip Fazıl Kısakürek'in dediği gibi "Maarrî hakkında söylenmeyen şey kalmadı. Her biri de ötekine zit. Kimisi ona dinsiz, zindik, kâfir dedi; kimisi de dindar, âbit, zahit, suffî." En ünlü eseri olan *Luzûmiyyât*'ta felsefî derinliği ön plana çıkar; şehir hayatına, din adamlarına, bedene, ruha ve akla dair görüşlerini burada açıklar. Diğer bir eseri olan *Risâletü'l-Gufrân*'a gelince; ilk bölümünde Cennet ve Cehennem'i konu alan diyalogvârî bir yol hikâyesi anlatırken ikinci bölümde çağının edebî akımlarını ve edebiyat tarihine ilişkin yaygın inanç ve söylenceleri keskin bir eleştiriden geçirir. Acımasız, büyüleyici üslûbu ve delici fikirleriyle Arap edebiyatını etkilemiş; üzerinde en çok serh ve tenkit yazılan dehalardan biri olmuştur. O bu kitabıyla 'sairlerin filozofu' veya 'filozofların sairi' olarak tanınacaktır. Onun üslûbu bazen Nietzsche'ye bazen de Schopenhauer'a benzemektedir; ancak Nietzsche'den daha merhametli ve affedicidir. Bkz.: Zekî Mehâsinî, *Ebu'l-Alâ Maarrî Nâkidu'l-Muctama*, Kahire, 1946; Tâhâ Huseyin, *Savtu Ebi'l-Alâ*. Kahire, 1944; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 843-858; Necip Fazıl Kısakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*, İstanbul, 1997, s. 127-153.

6 Ömer b. Abdülazîz: (ö: 101/720) Ana tarafından Hz. Ömer soyundan gelen; adaleti ve insafla meshur olmuş dindar ve âlim Emevî halifesi. Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra basa geçti, Hz. Ali'ye sövülmesini yasakladı, vergi vs. işlerde islâhat yaptı; halkın memnuniyetini kazandı. Zekât müessesesinin düzgün işlemesi için yoğun çaba sarfetti; evvelce zulüm ve musâdere yoluyla malları alınan kimselere mallarını iâde etti; Iskenderiye çevresinde yoğunlaşan tıbbî eğitim ve tedâvi müesseselerini Antakya ve Harrân'a tasidi; posta ve ulaşımın hızlı ve güvenli yapılması için İran ve Horasan bölgelerine hanlar yaptırdı. Tarihçiler onun zamanında neredeyse zekâta muhtaç kimsenin kalmadığını söylerler. Bin esir karşılığında Bizanslılardan Malatya'yi satın aldı. İkibuçuk yıl süren hilâfetiyle Hz. Ömer'i andirdiği için 'İkinci Ömer' diye adlandırılmıştır. Bkz.: Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut, 1950, C. 2, s. 301-310; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1979, paragraf: 2169-2197; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, ed-kritik: Muhammed Ebu'l-Fadl, Misir bas., C. 6, s. 565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, 1966, C. 5, s. 37; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 5, s. 114; Hamîd Vehbî, *Mesâhîr-i Islâm*, (Osmanlıca) İstanbul, 1301, C. 2, cüz: 17, s. 513-544.

7 Sermîn: Ebu'l-Fidâ bu şehri Halep'in batısında zeytini bol bir yer diye vafediyor. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 264. Yâkut da kendi zamanında Sermîn halkinin İsmailiye mezhebinden olduğunu belirtmektedir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 6393.

1 Halep: Ibn Battûta'nın çağdasi olan Tarihçi Ebu'l-Fidâ, o dönem Halep'ini şöyle anlatıyor: Yüksek kalesi, sıra sıra bahçeleri ve Kuvayk nehriyle ün salmış büyük ve tarihî bir şehirdir. Bkz.: *Takvîmu 'l-Buldan*, s. 267.

2 Ibn Cübeyr: (ö: 614/1217) Ibn Battûta'nın bazı abidevî eserleri ve şehirleri tanıtırken faydalandığı bu Endülüslü gezginin kitabı; olayların tarihini belirleme, dinî ve kültürel öğeleri kayda geçirme ve mekânları etraflica tanıtma bakımından en güvenilir ve özlü rihle (=seyahatnâme) metinlerinden sayılmıdır. *er-Rihle ile 'l-Mesrik* diye bilinen bu kitabında Ibn Cübeyr, Girnata'dan yola koyularak Cezîre-i Tarîf, Sebte, deniz yoluyla Iskenderiye; oradan Kahire ve Güney Misir'a, Ayzâb yoluyla Cidde'ye, oradan Mekke-Medine'ye; nihayet Bagdat, Musul, Suriye yoluyla kendi yurduna dönmüştür. Kitap 13. yüzyıl Arap dünyasının siyasî, dinî, kültürel aynası durumundadır. 578/1182 yılından başlayan bu yolculuk 581/1854 yılında biter. Bkz.: Sevkî Dayf, *Rihletü Ibn Cübeyr*, Kahire, 1956; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi 'l-Edebi 'l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 931-932.

3 Hamdânîler: Abbâsîlerin dağılmasıyla kurulan Arap emirliklerindedir. Halep ve çevresine egemen olan Seyfûddeve Ali, Arapların Taglib kabilesinden olup 890'da öldürülen Emir Hamdân'a dayanır. 945'te Misir Ihsidi'nin elinden Halep'i alan Seyfûddeve önce Bizanslılara karşı çetin mücadeleleriyle şöret buldu. Onun 967'de Halep'te ölmesiyle yerine oğlu Sa'duddeve ve torunu Saîduddeve geçti; emirlik 1002 tarihine kadar devam etti. Fâtîmîlerin etkisiyle Karmatîliği resmî ideoloji olarak benimsese bile bu sülâlenin bilime ve memleketlerini korumaya verdiği önem, Sünnî tarihçiler tarafından da övülerek kaydedilmiştir. Seyfûddeve'nin asil ünü sarayında ağırladığı sairler, filozoflar ve bilim adamlarından kaynaklanmaktadır. Üzerine onlarca serh ve tenkit yazılan; hâlâ adına özel siir günleri düzenlenen, uç ihtirasların adamı sövalye ruhlu sâir Mütenebbî bu sarayda kendini buldu. Meshur Türk filozofu, 2. Aristo olarak ünlenen Uzlukoglu Fârâbî de Hamdânîlerin himayesinde kalıcı eserlerini verdi. Bkz.: Zehebî, *Siyer-A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 187; Aybekoglu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfetü Zevi 'l-Elbâb*, ed-kritik: Ihsân bt. Saîd Hulûsî, Beyrut, 1999, s. 340-347; Ahmed b. Yusuf Karamânî, *Ahbâru 'd-Duvel*, ed-kritik: Ahmed Hatîf, Beyrut, 1992, C. 2, s. 435-441; Carl Brockelmann, *Islâm Uluslari ve Devletleri Tarihi*, çev. Neset Çagatay, Ankara, 1992, s. 125-127.

4 Kazan Han: Gazân Han diye de kaydedilen bu meshur İlhanlı hükümdarı 699/1299 ve 700/1300 yıllarında Halep'e iki büyük saldırı düzenlediyse de basarılı olamamıştır. Bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 104-118.

5 Hâlidî: Aslında Seyfûddeve'nin sarayında iki Hâlidî vardı ve bunlar kardesti; Ebû Bekir Muhammed ve Ebû Osman Saîd Hâlidî. Ebûbekir 380/990 yılında vefat etmiştir. Bu iki kardeş kasidelerini beraber yazarlar ve tek bir eser olarak meydana sürerlerdi. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-A'yân*, C. 3, s. 404.

6 Halep'ten akan nehir Âsî değil Kuvayk'tir. Âsî hakkında gerekli malûmat için bkz.: 11/2. not.

7 Velîd b. İsa Buhturî: (ö. 284/898) Siiri "altın gerdanlık" diye vâsfedilen büyük sair. 206/821 yılında Menbec'de bedevî bir çevrede doğdu; döneminin meshur sairî Ebû Temmâm'ın Etrafında yer

aldi. Devir saraya yanasma ve bu sâyede rüsdünü ispat etme devri olduğu için Abbâsî halifesi Mütevekkil'in yanına vardı, Türk asilli sanatkâr vezir Ibn Hâkân Feth'in himayesini gördü; ancak Mütevekkil ve veziri ölünce Buhturî'nin talihi tersine döndü ve yine doğduğu yere geldi; Menbec'de vefat etti. *Kitâbu'l-Hamâse* adlı bir eseri ve kalınca bir Divan'ı vardır. Siiri övgü, mersiye ve tabîî tasvir tarzlarında zirve sayılır. Beyitlerine olaganüstü bir müzikalite hâkimdir. Bedevî hayatının sadeliği, sehrin ve sarayların sâsaasi, siirlerinin ana temalarıdır. Bahar mevsimi, yağmur, çiçekler, kurtlar, aslanlar ve atlar onda hiç eksik olmaz. Buhturî tek kelimeyle sarkıların sairidir; köyü bilen, sehri tadan, ikisini mezceden zevkli bir adam. Bkz.: Muhammed Sabrî, *Ebû Ubâde Buhturî*, Kahire, 1946; Abdusselâm Rustem, *Tayfu'l-Velîd*, Kahire, 1948; Corci Ken'an, *Buhturî*, Hama, 1948; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fi't-Tarîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 741-856.

8 Ebûbekir Ahmed Sanavberî: (ö: 334/946) Antakyalı sair. Hamdânîler devrinin pastoral tasvir konusunda önde gelen sairlerindedir. Bahçelerin ve çiçeklerin sairidir. Söylediği siirler Sûlî tarafından derlenmiştir. Halep, Antakya ve Dimask arasında yaptığı yolculuklar onda karsi konulmaz bir tabiat tutkusu oluşturmış; hareket, heyecan ve rengin siirini böyle doğurmuştur. Eseri *Ravdiyyât* adıyla bilinir. Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 765-767.

9 Ebu'l-Alâ Maarrî hakkında bkz.: 11/ 5. not.

10 Ebu'l-Fityân b. Hayyûs: (ö. 473/1081) Emir Ibn Hayyûs olarak da tanınan Dimasklı sairin babası bölgedeki Arap emirlerindedi. İbnü'l-Adîm onun Mirdâsîlerden Sâbik b. Mahmud için bir methiye yazdığından bahsediyor. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Halep*, ed-kritik: Ali Sevim, T. T. Kurumu, Ankara, 1976, s. 45. Tâzî de bu sairin iki ciltlik divanının Halîl Murdum tarafından nesredildiğini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 279.

11 Ebu'l-Feth Kusâcim: (ö. 360/970) İranlı yahut Hint asillidir. Filistin'e yerleşmeden önce yakın dedelerinin Irak'tan geldiği söylenmektedir. Kudüs, Dimask, Halep, Bagdat ve Misir arasında gezdi; Hamdânîlerin sevgisini kazandı, aşçılığa, sarkî söyleme sanatına ve nedimliğe dair kitaplar yazdı. Siirinde gerçekçi ve tasviricidir. Bkz.: Kusâcim, *Dîvân-i Si'r*, Beyrut, 1895; Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 857.

12 Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Garnâtî Ansî için bkz.: 11/3. not.

13 Argûn Devâdâr için bkz.: 6/26. not.

14 Kemâleddîn Muhammed İbnü'z-Zemelkânî: Döneminin Sâfiî fikhi üstatlarındandı. Dimask'ta doğan, kendini burada yetistiren Kemâleddîn epey bir süre müftülük etmiş, Halep'te beytül-mâl vekili olmuş, nihayet Misir baskadiligina kadar yükselmiş ancak 727/1327 yılında Kahire'ye giderken yolda vefat etmiştir. İbn Hacer ona neredeyse tam iki sayfa ayırmıştır. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 47-48.

15 İbn Nubâte Sihâbeddîn Ebubekir İbnü'l-Muhaddis Fârûkî: (ö. 768/1386) Aslında Cemaleddîn diye tanınan bu sair Meyyâfarikîn (=Silvan) sehrinde dünyaya gelmiş, Misir'da yetişmiş, sonradan Suriye'ye göçmüş ve dönemin sairlerinin emiri sayılmıştır. Zehebî, İbn Râfî', İbn Kesîr gibi âlimlerin sitayisle bahsettiği Sihâbeddîn, siire dair *el-Katru'n-Nubâtî* ve *Sûku'd-Dakîk* adlı eserlerini dostlarına arzetmiş, ahir ömründe Melik Nâsir Hasan tarafından Misir'a davet edilmiş ise de epey

yaslandığı için kendisinden fazla istifade edilememiştir. Siirinde tevriye sanatına çok rastlandığı için “Tevriye Sairi” diye ünlenmiştir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 135-136.

16 Hatip Abdurrahîm Ibn Nubâte: (ö. 376/984) Etkileyici hitabetiyle dikkat çeken âlim bir zât imiş, hatipler hatibi namıyla anılmış. Bkz.: Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 321.

17 Ebû Abdullah Muhammed b. Kemâluddîn Ibnü'l-Adîm: (ö. 752/1351) Ailece âlim ve fâzillar zümresindedirler. Babası ve oğlu da aynı makami liyakatle korumustur. Herhalde Halepli meshur tarihçi Ibnü'l-Adîm'in soyundan gelmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 283.

18 Bedreddîn Hasan b. Muhammed b. Zehre: (ö. 732/1331) Halep'te nakîbülesraflık yaptı, yine bu şehrin mâristanında (=büyük hastanesinde) bassorumlu olarak görevlendirildi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, 1997, Beyrutbas., C. 2, s. 22.

1 Tîzîn: Tîzîn Halep'in batisında 28 mil uzaktadır ve Kinnesrîn yolu üzerinde değildir. Ebu'l-Fidâ bu kasabayı Halep çevresindeki kasabalar arasında saymaktadır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 283; Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 233.

2 Kinnesrîn: Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, buranın eskiden Benî Rebîa kabilesinin yurdu olduğunu söylemektedir. İslâm fetihlerinin ilk yıllarında karargâh olarak kullanılmaktaydı; zamanla güçlü bir merkeze dönüştüyse de Halep'in idarî bakımından yıldızı parlayınca burası zayıfladı ve harap oldu. Ibn Battûta'nın çağdasi olan Ebu'l-Fidâ buranın artık köye dönüştüğünü ve alt tarafından Kuvayk nehrinin geçtiğini belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 266.

3 Antakya: Antakya, 491/1098 yılında Haçlı seferleri münasebetiyle Franklar tarafından denizsizi kurulan ilk prenslik idi. 666/1268 yılında Zâhir Baybars burayı fethetti. Bu darbeyle Avrupalı Hıristiyanların Ortadoğu'daki egemenlikleri son bulmuştu. Antakya bu tarihten sonra eskisi kadar güçlü bir ticaret ve kültür merkezi olamadı. 1266'da Memlûk Türklerinin eline geçen şehir, Osmanlıların Ortadoğu sahnesine çıkmasıyla yine Türklerin elinde kaldı ve bu Cumhuriyet'ten sonra da devam etti. Bkz.: Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İslitan, T. T. Kurumu, Ankara, 1992, C. 3, s. 277.

4 Habîb Neccâr: Müfessirler *Kur'an-i Kerim*'de Yâsîn Sûresi'nin 20-27. âyetlerinde bahsedilen fedakâr davetçinin Habîb Neccâr olduğunu söylemişlerdir. Bu şahıs semavî kitapları okumuş, Allah'ın birliğini kabul etmiş ve Peygamberimizi beklemeye başlamış idi. Bkz.: Zemahserî, *el-Kessâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut, (tarihsiz), C. 3, s. 317; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-i Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul, 1979, C. 6, s. 2929.

5 Bugrâs Kalesi: Antakya'nın kuzey girişini korumak için Bizans imparatoru Nice-phoros tarafından 357/968 yılında inşa edildi. Çevresinde bahçesi boldur. Antakya'ya uzaklığı 12 mil tutar. Bugrâs Kalesi, Amk Hârim (=Amik ovası) denilen büyük düzlüğe bakar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 259.

6 Sîs: Kilikya Prensi Rupenid tarafından 472/1080 yılında Çukurova civarında kurulan Ermeni Krallığı'na İslâm tarihçileri Memleket-i Sîs adını vermişlerdir. Zaman zaman mütecaviz Haçlılarla anlaşmalar yaptı ve Mogol egemenliğini tanıyarak onlara vergi ödedi; daha sonra 24 Ağustos 1266'da Baybars'ın vurduğu darbeyle artık cizyeyi Memlûklere ödemeye başladı ve stratejik açıdan önemsiz hâle geldi. Bundan böyle Küçük Asya siyasetinde adı geçmez oldu. Bkz.: Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, s. 274.

7 Bağlıye: Asli, eski İran para sistemine dayanan birkaç miskal ağırlığında bir sikkedir. Bkz.: Atiyetullah, *el-Kâmûsu'l-İslâmî*, Kahire, 1963, C. 1, s. 334.

8 Amk ya da Umk: Hatay civarında Amik ovası diye bildiğimiz mintika.

9 Kusayr: Antakya'nın güneyinde Nusayriye dağındadır. Haçlılar buraya Cursat derlerdi. Bugün Kal'atü'z-Zey diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 285. Bu kalenin sahibi Antakya düştükten sonra Melik Zâhir Baybars'ın vassalı sıfatıyla yedi yıl daha ayakta kalmıştır. Bkz.: Steven Runciman, *Age.*,

10 Sugrubukâs: Aralarında bir ok atımlığı kadar mesafe bulunan Sıgr ve Bukâs adlarında iki kale vardır burada. Alt taraflarından akan nehrin iki yakası da bahçelerle bezelidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 261. Bu kaleler 12. yüzyılda Haçlılarca inşa edilmiş ancak daha sonra Salâhaddîn Eyyübî tarafından geri alınmıştır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 285.

11 Sahyûn ya da Sihyûn: Ebu'l-Fidâ şöyle anlatıyor: Sağlam, erisilmez bir kalesi vardır; Çok sert bir kaya kütesine oturtulmuş olan bu kalenin iç kısmında yağmur sularının biriktirildiği sarnıçlar mevcuttur. Yani basındaki vadide erikgillerin envâiçesidinden geçilmez. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 256. Yahudi edebiyatındaki meşur Siyon tepesi de burasıdır.

12 İsmailiye ve Fidâviye: İsmailiye, Sîlîğın çeşitli kolları arasında kendine özgü ritüelleri tamamen sistemleşmiş, müntesipleri bugüne kadar gelebilmiş bir yoldur. Fidâviye ise bu kol içinde eylem, strateji ve ideolojisi Hasan Sabbah (ö. 518/1124) tarafından geliştirilmiş olan bir gruptur. Komite kurma, vurucu tim oluşturma, ayaklandırma ve benzeri faaliyetlerde ustalaşmış olan bu grubun fertleri, ses getiren büyük eylemlerini yapmadan önce hashas alırlarmış; bu yüzden onlara "Hassâsîn" denilmiştir. Batı dillerinde terörist anlamına gelen "assasins" kelimesinin kökü de budur. İlteresan olan husus; Melik Nâsir'in bu vurucu timleri profesyonelce ve tam da bugünkü güçlü devletlerin mantığıyla kendi hesabına çalıştırabilmesidir. Ansiklopedilerde İsmailiye ve Hasan Sabbah hakkında epey malûmat vardır.

13 Karâ Sunkur: Çerkes asıllı, siyasî ihtirasları olan cesur bir emir idi. Mansûr Kalâvûn zamanında alınmış memlûklerden olduğu için isminin ardına "Mansûrî" sıfatı eklenerek anılır. Melik Nâsir'dan kaçıp saygın bir siyasî mülteci olarak İlhanlı Mogollarına sığındı ve nihayet 728/1328 yılında Merâğa'da öldü. Zehebî'nin anlattığına göre tecrübeli, dâhi bir siyasetçi ve asker idi; ancak Sam valisi olduğunda zaman zaman rüşvet almaktan ve zulmetmekten çekinmemiştir. Buna rağmen halk, sairler ve yazarlar arasında kahramanlığına, adaletine ve dindarlığına dair efsânevî seyyer anlatılırdı. Bileği güçlü olma, halk arasında sevilme ve saygın bir memlûk grubundan gelme gibi vasıflarıyla Kara Sunkur, Nâsir'in rakibi durumundaydı. Üstelik evvelce Melik Esref'i öldürenler arasındaydı; dolayısıyla yok edilmesi elzem olmuştur Nâsir açısından. Yıllar süren yakın takip, defalarca suikast teşebbüsü vesair çabalara rağmen Kara Sunkur epey uzun yaşadı. İbn Battûta'nın, Kara Sunkur'un zehirlenmesi dışında verdiği malûmat İbn Hacer tarafından da teyit edilmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 148.

14 Melik Esref Halîl: Kalâvûn evlâdından olan Esref, Nâsir'in kardeşlerindendi. 689/1288 yılında basa geçti; çetin bir muhasaradan sonra Akkâ'yi aldı, Suriye ve Lübnan kıyılarındaki Haçlı artığı krallık ve karargâhlara korku saldı, sairler ve yazarlar tarafından övgüyle anıldı, 692'de Emir Mühennâ b. İsa'yi yakaladı ve Kal'atü'l-Cebel zindanına koydu, Çukurova Ermeni Krallığı'na (=Memleket-i Sîs) sefer düzenledi; nihayet 692/1293 yılında Emir Baydarâ, Dimask valisi Lâçin ve Halep valisi Karâ Sunkur tarafından düzenlenen bir suikastla Esref'in hayatına son verildi. Otuz yaşında ölen ve üç yıl iki ay gibi kısa bir taht hayatı olan Esref yakışıklı, uzun boylu cesur, askerî zekâsı ile dikkat çeken cömert biriydi. Yerine geçirilen Emir Baydarâ cinayet işine karıştığı ve daha da önemlisi; Kalâvûnların nefretini kazandığı için derhal öldürülmüştür. Ardından Nâsir geçtiyse de tahtta fazla tutunamamış ve geri çekilmisti. Nâsir'in asil hükümlranlığı 710/1310 yılında başlar. Kalâvûn ailesinin tarihini yazan İbn Habîb (ö. 779/1377) yukarıda verdiğimiz malûmat dışında Esref

için yazılan siirlerden de bir demet kaydetmiştir kitabına. Bkz.: İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, ed-kritik: M. Muhammed Emîn - S. Abdulfettâh Asûr, Kahire, 1976, C. 1, s. 136-170.

15 Mühennâ b. İsa Mühennâ Emîrû'l-Arab: Soyca Arapların Tayy kabîlesine mensup olan İbn Mühennâ, bölgeye hâkim olan Selçuklu artığı Atabeklerden beri Suriye çöllerinde hüküm sürmesine izin verilmiş bir aileden geliyordu ve Mısır Memlûkleri tarafından kendisine iktâ bağlanmış saygın bir emir idi. Zira İlhanlı Mogollarına karşı Mısır Hükümeti'ni tutuyordu. Ancak dostu Kara Sunkur'la yaptığı ittifak onu sıkıntılı duruma düşürdü; İlhanlılara sığınmak zorunda kaldı ve 735/1335'te vefat etti. Zehebî onun mütevazî, haysiyetli, cesur ve efendi bir kumandan olduğunu anlatır. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: H. İsmail Merve, Beyrut, 1999, C. 2, s. 280; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1358 h., C. 14, s. 172; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 225-225.

16 Âkus Efram Cerkesî: Mansûr Kalâvûn'un memlûklerinden idi. Tekrar tahta geçen Nâsir onu Dimask'a vali yaptı ancak siyasî ve askerî bakımdan gücünü artıran Âkus bunu belli edici hareketlerde bulundu. Nâsir ise onu tutmak istiyordu artık; böylece İbn Mühennâ ile birlikte Tatar sultanî Harbende'ye kaçtı ve 720/1320 yılında İlhanlı yurdunda vefat etti. İbn Hacer onun melik olmaya layık, cesur, zeki, heybetli, zulmetmekten kaçınan, halk tarafından sevilen biri olduğunu belirtmektedir. Aybekoğlu Salâhaddîn (ö. 764/1364) Suriye valilerini anlattığı kitabında onu överken "Hiç kimse onu kötülemedi; o tam bir koruyucuydu," der. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn Halîl Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, ed-kritik: I. Saîd Hulûsî - Zuheyr Humejdân, Beyrut, 1999, s. 490; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 232.

17 Harbende ya da Olcaytu: İlhanlı hükümdarlarından. 703/1304 ile 716/1316 arasında İlhanlı ülkesini yönetti. Kendisinden sonra Ebû Saîd basa geçti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, T. T. Kurumu, Ankara, 1987, s. 119-131.

18 İraku'l-Acem ve Irak-i Arab: Irak-i Acem; İsfahan'dan Kazvîn, Hemedân ve Rey'e kadar olan ve aslında "Cibâl" diye bilinen dağlık bölgeye yanlılıkla verilen isimdir. Yâkût Hamevî bu bölgeye yanlısı isim verilmesinin sebebini izah ederken der ki: "Herhalde Selçuklu hükümdarlarından biri asil Irak bölgesiyle beraber doğuda İran'da kalan mezkûr dağlık bölgeye de hâkim olunca ona "Irak sultanî" denildi ve sahib olduğu bütün arazi Irak namıyla isimlendirildi. Böylece Dicle-Fırat kıyılarına Irak-i Arab denilirken doğudaki bölgeye Irak-i Acem denildi." Bkz.: Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Irak maddesi, nr: 8268 ve Cibâl maddesi. nr: 2911. Ebu'l-Fidâ ise Irak-i Acem diye adlandırılan bölgeyi Bilâdü'l-Cebel başlığıyla inceler. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 408- 423.

19 Emir Dümurtâs (=Timurtas) Çobanoğlu: Bir zamanlar Mogolların Anadolu naibi olan ve otantik yazılısıyla Dümurtâs b. Cûbân diye bilinen bu emir, Sultan Ebû Saîd'in korumaları esliğinde bir aylık yolculuktan sonra 728/1328'de Kahire'ye geldi; büyük ikram ve saygıyla karşılandı sonra birden yakalandı ve aynı yılın Sevval ayının 3'ünde idam ettirildi. İbn Habîb onu cesur, cömert, etkileyici biri olarak vâf eder. Bkz.: 24. bölüm 14. not; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 180; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 59.

20 Ceble, Cebele ya da Cebeletü'l-Arab: Su anda Lâzkiye ile Banyas arasında küçük bir liman olarak bilinen bu şehir, bir zamanlar stratejik açıdan mühim bir mevki idi. Ebu'l-Fidâ zamanında Banyas'tan büyük, epey köyü olan bir belde imiş. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 290; Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255.

21 Ibrahim b. Edhem: bkz.: 10/19. not.

22 Nusayrîler: Muhammed b. Nusayr (ö. 270/883) tarafından kurulmuş bir Sîî fırkasıdır. Bugünkü Suriye’de siyaset ve asker onların elindedir. Hz. Ali’nin ilâh sayılması, baba-ogul-ruhulkudüs sistemine benzer şekilde Ali-Muhammed-Selman üçlemesi, eytâm sistemi vs. enteresan hususlar için bkz.: Doç. Ethem Rûhi Figlali, *Çagimizda İtikadî Islâm Mezhepleri*, İstanbul, 1980, s. 143-156.

23 Nusayrî Mehdisi Hâdisesi: Tarihçi Zehebî de bu olayın 717/1317 yılında vuku bulduğunu kaydederek şöyle diyor; "Lâzkiye taraflarında Nusayrî taifesinden, Mehdi olduğunu iddia eden biri çıktı. Üçbine ulasan yandaşları ona bazen ‘Beklenen Mehdi’, bazen Hz. Ali, bazen de Muhammed Mustafâ diyorlardı. Bütün bir ümmetin kâfir olduğunu iddia eden bu adam epey bir kargasa çıkardıktan sonra Memlûk askeri tarafından perisan edildi; 120 civarında Nusayrî öldürüldü. Mehdilik iddia eden bu adam cidden câhil, sarhos bir dağlı idi." Bkz.: Zehebî, *Duvelü’l-Islâm*, C. 2, s. 255.

24 Bahâdur B. Abdullah Bedrî: Ibn Hacer, bu kumandanın 719 yılında önce Humus daha sonra Dimask valiliğine getirildiğini ama dönemin kudretli ve saygın Memlûk kumandanlarından Tinkîz’e karşı edepsizlik ettiği için hapsedildiğini, bir süre sonra salıverilerek Trablus’a atandığını ve 749’da ölünceye kadar burada görev yaptığını anlatmaktadır. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 292.

25 Lâzkiye: Suriye’nin Akdeniz’e açılan kapılarından olan Lâzkiye, Türkiye’ye çok yakındır. Tarihi antik çağa uzanan bu şehrin surları Salâhaddîn tarafından –bölgenin Haçlılardan geri alınışı esnasında– yıktırılmıştı. Batı dillerinde Latakia şeklinde bilinen şehrin; Haçlılardan kalma kaleleri, Re’s-i Samâra’daki antik dönem Arap kitabeleri ve Hristiyanlarca kutsal sayılan bazı mevkileri sebebiyle bugün çok turist çektiğini kaydedelim. Ibn Battûta’nın çağdasi Ebu’l-Fidâ bu şehri anlatırken su depolarından, islek limanından ve Antakya’ya uzaklığının sadece 48 mil olduğundan bahseder. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 257; N. Doubleday- C. E. Cooley, *Encyclopedia of World Travel*, C. 2. s. 1066-1067.

26 Gemileri gasbeden kral: *Kur’an-i Kerim*’de Kehf Sûresi’nin 78. âyetinde bahsedilen krala isaret ediliyor.

27 Melikülümerâ Taylân için bkz.: 10/23. not

28 Kurtay Sihâbeddîn Esrefî: (ö: 734/1333) Önce Humus sonra da Dimask valiliği yapmış; silâhsörlüğü ve bilgisiyle ünlenmiş Memlûk emiri. Ibn Hacer bu ismi Kara Tây şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 149.

29 Deyr-i Fârûs: Ebu’l-Fidâ bu manastırdan bahsederken mimarisinin gayet güzel olduğunu, daima meskûn bir mahal olup kendi basına terkedilmediğini bildirir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 257.

30 Markab Kalesi: 453/1062 yılında inşa edildi, daha sonra Haçlılar tarafından ele geçirildi ve ismi Margot’a çevrildi; nihayet Memlûk sultani Kalâvûn 684/1258 yılında burayı geri aldı. Banyas yakınlarındaki bu yapı günümüzde de ziyaret edilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 294;

31 Akra' dagi: Aslında Cebel-i Lübnan yolunda değildir; Lâzkiye'nin kuzeyinde olan bu yüksek nokta (1739 m.) bugün Türkiye-Suriye sınırındadır ve Kas dagi diye bilinmektedir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 19.

32 Cebel-i Lübnan: Lübnan'ın yaslandığı dağlara verilen genel isim. En yüksek nokta kuzeyde Deyr-i Kadib tepesidir (3070 m.). Lübnan dağlarının etekleri turuncgiller bakımından çok zengindir. Bugün daha çok bağlarıyla meshurdur. Aslında biri doğuda (=Cibâl-i Lübnan Sarkiyye) diğeri batıda; birbirine paralel iki dağ zinciri vardır. İkisinin arasında meshur Bikâ vadisi (=Bekaa) yer alır. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 521; *Atlas Âlem*, s. 41-42; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1068-1069

33 Baalbek: Eski ismi Heliopolis olan bu şehrin geçmişi antikçığa kadar uzanır. Ebu'l-Fidâ burada çok iyi korunmuş bir kale olduğunu, etrafının bağ-bahçe ve akarsularla dolu bulunduğunu, –Azîzî'nin kitabından naklen– eski bir din olan Sâbiîlîğin mukaddes mekânlarından birinin burada olduğunu bildirmektedir. Baalbek'teki Jupiter Tapınagi'nin harabeleri bugün de turistleri çekmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1069.

34 Zebedânî: Ebu'l-Fidâ'nın anlattığına göre Baalbek'e 8 mil uzaklıkta bulunan bu küçük şehrin çevresinde sur bulunmamaktadır. Buradan Dimask'a kadar, bağ ve bahçeler kesintisiz bir güzellik ve bereket kaynağı olarak uzanmaktadır. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255.

1 Hicrî 726 yılının Ramazan ayının 9'u; 1326 yılının 9 Ağustosuna denk düşer.

2 Dimask: Bugünkü Sam. O çağda Bilâdü's-Sâm diye adlandırılan geniş bölgenin idarî merkeziydi. Ebu'l-Fidâ o dönemdeki Dimask için şöyle der: "Dimask, dünyanın en güzel ve tercihe sayan dört büyük "gûta"sından (=bahçecilik yapmaya müsait sulak ve geniş çukur-ova, çukur bostan) birine sahiptir. Ancak en iyisi Dimask'takidir. Kuzeyinde Kâsiyûn dağı bulunur; en güzel mekânlarından biri de Rabve'dir." Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 253.

3 Ibn Cübeyr: Bkz.: 12/1. not. Kendisinin de belirttiği gibi Ibn Battûta, Dimask'la alâkali bilgileri Ibn Cübeyr'den almış, ancak gerektiğinde ilâveler yaparak güncelleştirmiştir.

4 Bu cümle âyettir; Sâd Sûresi (38. Sûre), 41. âyet.

5 Gûta: Dimask varoslarında verimli bir alanın ismi. Gûta'nın sözlük anlamı için bkz.: bu bölüm, 2. not.

6 Muhammed b. Câbir Vâdî Âsî: Ailesi Endülüs'ün güneyindeki Vâdî Âs (=Guadix) bölgesinden gelen, kendisi 683'te Tunus'ta doğan hadîşçi, sair ve gezgin. 720/1320 dolaylarında doguya yönelerek gezilerine başladı; pek çok âlimden ders aldı ve 749/1348 yılında Tunus'ta vebadan öldü. Beldeler hakkında "Kirkhadîs Mecmuası derlemiştir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 251.

7 Serefüddîn Ibn Uneyn Dimaskî: Sultan Salâhaddîn Eyyûbî tarafından Dimask'tan kovuldu; Salâhaddîn'in vefatından sonra Melik Âdil tarafından tekrar izin verildi ona, Dimask'a girebilmesi için. Eyyûbîlerde bir dönem saray kâtipliği de yapan Ibn Uneyn, 630/1232 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 14.

8 Arkale Hassân b. Numeyr Kelbî: Dimask'ın yerlisi olan bu sair, Salâhaddîn Eyyûbî'ye bir methiye yazmış, ondan ikibin dinar armagan almış, ancak bunu yiyemeden ansizin 567/1171 yılında ölmüştür. Bkz.: Ziriklî, *A'lâm*, C. 2, s. 191.

9 Cillik: Islâmdan önceki Arap krallıklarından Gassânîlerin merkezi olan Cillik, Arap edebiyatında Gûta'nın (bkz.: bu bölüm, 2 ve 53. notlar) es anlamlısı olarak sıkça kullanılır; böylece o mekânın eski sânine gönderme yapılır. Kelime, Türkçe "çalılık"a benziyor. Bkz.: *Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut, 1973 bas., s. 216.

10 Sâme; aynı zamanda tendeki "ben" manasına geldiği için Arkale'nin ikinci dizesinde cinas vardır.

11 Ebu'l-Vahs Sebu' b. Halef Esedî: Bu sair, Sicilya'dan gelen donanmayı alt ettikten sonra Dimask'a giren Sultan Salâhaddîn Eyyûbî'ye gayet etkileyici bir methiye yazmıştır. Ebû Sâme ondan bahseder. Bkz.: Ebû Sâme, *Uyûnu'r-Ravdateyn*, ed-kritik: Ahmed Beysûmî, Dimask, 1992, C. 2, s. 6.

12 Zevrâ: Bazılarına göre Dicle'nin, bazılarına göre ise sadece Bağdat'ın batı yakasına verilen isimdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 303.

13 Kadî Fâdil Abdurrahîm Beysânî: Filistin'de doğdu, Kahire'ye göçtü. 596/1200 yılında orada vefat etti. Sultan Salâhaddîn Eyyûbî, vezir olarak görevlendirdiği Abdurrahîm için şöyle derdi: "Sanmayın ki ben sehirleri sizin kılıçlarınızla aldım; bilâkis su fâzil kadi efendinin kalemi idi bu basarının sebebi!" Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 1, s. 156-157.

14 Ceyrûn: Büyük câmiin doğusunda bulunan bir mahalle idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 303.

15 Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd Ansî Magribî: Bkz.: 11/3. not.

16 Dimask'ta Cumartesi günleri: Cumartesi o dönemde gezip tozma günüydü. Fas ve Endülüs'te ise Cumartesi ve Pazar dinlenme ve gezme günleriydi. Ebu'l-Hasan İbnü'z-Zekkâk gibi bazı sairler Cumartesi ve Pazar günlerinin güzeliğini isleyen dizeler söylemişlerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 305.

17 Velîd b. Abdülmelik b. Mervân: Emevî halifelerinin altıncısıdır; babası Abdülmelik vefat ettikten sonra tahta oturdu, Musa b. Nusayr ve meshur Târik b. Ziyâd onun adamlarındandır. Velîd döneminde Islâm toprakları doğuda Hint ve Çin sınırlarına, batıda ise Atlas okyanusuna ulaşmıştı. Dimask'taki meshur büyük câmiyi; Emevî Câmii'ni inşa ettiren de odur. 96/715'te vefat etti. Velîd'in sosyal kalkınma ve sağlık alanlarında yaptıklarıyla ilgili olarak bkz.: Ahmed Sevket Sattî, "Nazarât ilâ Ameli'l-Halife Velîd b. Abdümelik Hassaten fî'r-Riâyeti'l-İctimâiyye ve's-Sihhiyye." (*Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâlis*) Halep Üniversitesi Mat., 1980, s. 59. Ayrıca Velîd'in tarihteki yeri için bkz.: Mes'ûdî. *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1979, parag.; 2113-2151.

18 Roma Yapısı Minareler: Birincisi evvelce eski kilisenin çan kulesiydi, ancak 739/1339 depreminden sonra tamamen yıkılmış ve yerine yeni bir minare yapılmıştır; ikincisi ise Velîd'in inşaat esnâsında yardım aldığı Bizanslıların eseridir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 309.

19 Zeyâlia: Bugün Somali'de bulunan Zeyla' bölgesinden gelenlere o günlerde Zeyâlia denilirmiş. Buna benzer bir isimlendirme hâlen Mısır'da Ezher Üniversitesi'nde mevcuttur; câmi yakınında Türk öğrencilerin ta eskiden beri kalıp yerleştiği bölüme Revâku'l-Etrâk; Magrip (=Fas) kökenlilerin kaldığı bölüme ise Megâribe denilir. Ezher Câmii'nin hemen bitişigindeki bu nispeten yüksek ve çay sohbetine müsait mekânın manzarası fevkalâde güzeldir ve buradan eski Kahire'nin büyük bir kısmı ta Nîl'e kadar görülebilir.

20 Zekeriyâ (as) ile ilgili âyet; Meryem Sûresi (19. sûre), 7. âyet.

21 Süfyân-i Sevrî: Hadîs ilminde uzman, zühdü ve samimiyetiyle meshur bilgin. Yargiya karışılma durumunda görevini hakkiyla yerine getiremeyeceği ve yanlış bir hüküm verirse vebal altında kalacağı gerekçesiyle Abbâsî halifesi Mansûr'un kadılık teklifini reddetmiştir. 161/778 yılında vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 7, s. 229. Ancak bu tür hadîslere ihtiyatlı yaklaşmak; hadîs aktaricisi ve içeriğiyle ilgili tenkitlerin yapıldığı cerh-tadîl kitaplarına bakmak gerektiği gibi mevzû hadîsleri mimleyen özel mecmûalara da göz atmak gerekmektedir.

22 Fadâil-i Dimask adıyla bahsedilen eser Dimask şehrinin tarihini ciltler dolusu bilgiyle aktaran İbn Asâkir'in *Tarih-i Medînet-i Dimask* adlı eseri olabilir. Bu kitap Muhammed Ahmed Dehmân

tarafından 1963 yılında Dimask'ta (=Sam) nesredilmiştir.

23 Udûl Müessesesi: Bilirkisi veya tarafsız ağırbaşlı saygın kimselerden oluşan bir tür noter heyetine Udûlü'l-Müslimîn, Suhûdü'l-Udûl vs. isimler verilirdi ki Osmanlılar zamanında da mahkemelerde bu tür bir heyetin imzasi olmadan verilen karar uygulanamazdı. Bu müessese Amerika hukuk sistemindeki "juri"yi çağrıştırıyorsa da arada önemli farklar var elbette.

24 Saatler Kapisi: Burada su ile çalışan saat sistemini Nûreddîn Mahmud Zengî (ö: 569/1174) yaptırmıştır. Su saatleri, Islâm dünyasının batısında da ilgi çeken bir seydi; Bkz.: A. Tâzî, "Sâât mine'l-Karnî'r-Râbi' Asar fî Fâs" *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî* (Irak Bilimler Akademisi'nin Dergisi), C. 13, yıl: 1966.

25 Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî: Islâm dünyasının çoğu bölgesinde ve Osmanlı'da Arap diliyle ilgili olarak okutulan klasik kitaplardan *Telhîs*'in yazarı. Biz de Arap dilinin bazı inceliklerini bu kitaptan okuduk; isin garip yani Tâzî gibi Faslı bir araştırmacı da öğrencilik yıllarında bu eseri ders kitabı olarak okudugunu belirtiyor! Celâleddîn Kazvînî hicrî 666'da Musul'da doğdu, babası ve kardeşleriyle Anadolu'ya yerleştiler, dinî ve aklî ilimlerde tüm akranlarını geçti, hukukta derinleşti ve yirmi yasına basmadan kadılık makamına getirildi. Daha sonra Dimask'a yerlesen Celâleddîn burada İzz Fârûkî, Eykî, Birzâlî gibi hadîs otoritelerinden ders aldı ve kadi oldu. 727 yılında Memlûk hükümdarı Nâsir tarafından Misir baskadılığına tayin edildi; fakirlere, kimsesizlere ve bilgi pesinde kosan zeki gençlere yardım etti. Ogullarının sefahat içindeki yasami onu çok üzdü, bu yüzden kariyerini kaybetti; tekrar Sam kadılığına getirildi ve 739/1338 yılında vefat etti. Okuması kesimi ve gençleri usûl-i fihî (=hukuk metodolojisi), mantık ve dil ilimlerine tesvik ederdi. Türk kökenli Memlûkler nezdinde onun kadar kıymetli, saygın ve nüktedan bir kadi olmadığı bir daha. Son derece akıcı konuşan, iri çeneli, dönemin terâcim-i ahvâl uzmanlarının standartlarına göre yakışıklı, hat sanatında ilerlemiş hoş bir insandı. Vefatı herkesi üzmüş, hakkında sairler tarafından mersiyeler düzülmüştür. Aybekoğlu Salâhaddîn'in de bir mersiyesi vardır ona dair. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 3-4; Ibn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 299-300.

26 Alâeddîn Ali b. İsmail Kûnevî: 668'de Konya'da doğdu, 693'te Dimask'a geldi, İkbâliye Medresesi'nde dinî ve aklî ilimleri okudu, daha sonra Kahire'ye geldi ve Saîdüs's-Suadâ Hangâhi'nda yönetici oldu. Burada devrin en meshur hocalarından ve seyhlerinden usûl, tefsir, fihî ve tasavvuf dersleri aldı. 727 yılında Sam kadılığına geldiğinde yirmi beygir yükü kitabı da beraberinde getirmisti. Fihî, Arapça ve tasavvufa dair kitaplar yazdı. Alâeddîn Kûnevî'nin en enteresan yönü, Ibn Dakîki'l-İyd gibi Selef akaidine meyilli hocalardan ders almasına; Ibn Teymiyye'yi çok sevmesine ve hadîs ilminde dönemindeki uzmanları tatmin edecek denli yüksek bir bilgiye sahip olmasına rağmen Muhyiddîn Ibn Arabî'den saygı ve sitayisle bahsetmesi, tasavvufun en rafine meseleleri hakkında görüş beyan edebilecek kadar mevzûya vâkif olmasıdır. Alâeddîn'in Ibn Teymiyye sevgisi, onu asla kendi ilmî tavir ve bagimsizliğini etkileyici bir konuma sokmamıştır ve çeşitli konularda Ibn Teymiyye'ye gayet sert tenkitlerde bulunmuştur. Döneminin hem Selefî meyilli fakih ve hadîşçileri hem de sufileleri Alâeddîn'i beğenmişler; onun ilmî bagimsizliğinden bahsetmişlerdir. 729/1329'da Dimask'ta vefat etti; meshur bilginlerin kabristanı Kâsiyûn'a gömüldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 15-17; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 158-159.

27 Semseddîn Muhammed b. Süleyman b. Kufsî: Magrip'ten gelmiş, Misir'da ders almış, Dimask'a yerleşmiş ve hukukî mevzûlarda derinleşmişti. Dilinde Magrip lehçesinin etkileri hissedilirdi; C harfini Z gibi, Y harfini S gibi telâffuz ederdi. 743/1343 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 272.

28 Samsâmiye Medresesi: Mâlikîlerin yoğunlaştığı bir merkezdi. Ibn Kesîr'in bildirdiğine göre dönemin nüfuzlu adamlarından 701 yılında Müslüman olan Semseddîn Gabriyel Esmerî oraya başta bulunmuş ve hoca tayin etmiştir. Genellikle Endülüs ve Faslıların toplandığı bu üniversitede Ibn Teymiyye gibi meshurlar da ders okutmuşlardır. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî (ö. 978/1570), *ed-Dâris fî Tarîhi'l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 6-7.

29 Ibn Teymiyye: Bazı araştırmacılar buradaki olaya Ibn Battûta'nın şahitlik etmesinin mümkün olmadığını, zira o tarihte Ibn Teymiyye'nin zindanda bulunduğunu savunmuşlardır. Ibn Teymiyye 10 Rebûlevvel 661/22 Ocak 1263'te Harrân'da doğdu. Yedi yaşına bastığında Mogollar Harrân'ı istilâ etmişti; ailece Dimask'a göç ettiler. Burada Arap edebiyatı, hadîs, fıkıh, tarih gibi alanlarda dördü kadın olmak üzere ikiyüzden fazla hocadan ders aldı. Alabildiğine dikbaşlı; doğru bildiğini en kati ve sarıh ifadelerle söylemekten çekinmeyen bir hocaydı. O dönemde artık belirli bir sistematige kavuşmuş nazarî tasavvuf erbabına karşı ağır tenkitler yöneltti, fıkıh ve akâitte ilk devre dönüş sloganı altında kendi dostlarını bile sasırtan asiri fikirler ileri sürdü, hayatının en verimli dönemi hapislerde geçti, dinin kelâmıla savunulamayacağına inandığı için kelâmcılara karşı –Sünnî bile olsalar– son derece sert hücumlarda bulundu; felsefeye karşı amansız bir düşman kesildi. Halkın evliya kabirlerine gösterdiği asiri saygıyı tevhide aykırı tehlikeli bir sapma olarak gördü. Dinî bilgisi gerçekten çoktu ama sınır tanımaz polemikçiliği, tasavvuf ve kelâm ehline karşı yürüttüğü kampanya onun bazı fikirlerinin de doğru anlaşılamamasına yol açtı; yârânları ve talebeleri onu, bazı görüşlerini tashih etmesi için uyarmışlar fakat o kabul ettiklerinden asla vazgeçmemiştir. 20 Zilkade 728/27 Eylül 1328'de zindanda vefat etti. Meshur ansiklopedist tarihçi Ibn Fadlullah Ömerî ve İbnü'l-Verdî onun için mersiye okumuşlardır. Bugün Selefiye diye bilinen ve bizim Neo Selefiye diye vasfedeceğimiz dinî ve siyâsî akımın ana görüşleri ilk defa Ibn Teymiyye tarafından sistematize edilmiştir. İslâm dünyasında hem taraftarı hem de düşmanı en fazla olan dâhi bilginlerdendir. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut, 1999, C. 2, s. 272; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, Beyrut, 1991, C. 1, s. 454- 479; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 88-96; İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zehab*, Beyrut, 1992, C. 8, s. 142-151; H. Laoust, *Kueques opinions sur la theodicée d'Ibn Taimiya*, Kahire, 1937; M. M. Serif başkanlığında yazılan *İslâm Düşüncesi Tarihi*, (Türkçe baskının editörü: Mustafa Arman), İstanbul, 1991, C. 3, s. 19-43; Ali Nar, *Akaid Risaleleri*, İstanbul, 1998, s. 47-50.

30 Âdiliye Medresesi: İnsasına Nûreddîn Zengî tarafından başlandı; sonra Eyyûbî soyundan gelen Melik Seyfeddîn Âdil inşaatı devam ettirdi ve nihayet onun oğlu Melik Muazzam tarafından tümüyle bitirildi bu medrese. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fî'l-Medâris*, C. 1, s. 272-277.

31 Zâhiriye Medresesi: Memlûk hükümdarı Melik Zâhir Baybars tarafından inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 1, s. 263-271.

32 Sultan Nûreddîn Medresesi: h. 563 yılında Nûreddîn Zengî tarafından eski Emevî Sarayı'nın üstüne inşa edilmiştir. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 1, s. 466-499.

33 Sekiz kapılı şehir: Bu sayı verilmekle Dimask cennete benzetilmiş oluyor. Bâb-i Ferâdîs; bağ ve

bahçelere açılan kapı demektir. Kuzey duvarının ortasındaki bu kapı eski Bizans sehrine açılmaktadır. Bâb-i Câbiye su sarnıçlarına açılan kapıdır ve eski Gassânî prensleri bu tarafta otururlarmış. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 319.

34 Ümmü Habîbe Ramle binti Ebû Süfyân: Peygamber'in (sav) hanımlarından olup 44/664 yılında Medine'de vefat etmiştir. Ibn Battûta'nın burada verdiği kabir adresi diğer tarihçiler tarafından zikredilmemiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 218.

35 Bilâl b. Rabâh Habesî: Habes asilli siyah bir köleyken Islâma girdi; Bizanslı Suhayb ve İranlı Selmân ile birlikte Islâm mesajının evrenselliğini ispatlayan ilk inanmışlardan. Peygamber (sav) ile beraber tüm tehlike ve zafer anlarını yaşadığı, Suriye'nin fethine katılmıyken 20/641 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dimask*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dimask, 1963, C. 10, s. 301-353.

36 Üveys Karanî (=Veysel Karanî): Asli Yemenli olup Benî Karan (=Karanogulları) kabilesindedir. Büyük zahitlerdendi. 37/687'de Siffin Savaşı'nda Hz. Ali safında şehit düştü. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 4, s. 19.

37 Ka'bu'l-Ahbâr: Asli Himyer halkından olup Yemen'den gelmiştir. Eski Yemen'in saygın Yahudi bilginlerinden olan Ka'b, Hz. Ebûbekir zamanında Müslüman oldu ve Hz. Ömer zamanında Medine'ye geldi; sonra Sam'a gitti ve nihayet 32/652 yılında Humus'ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 489.

38 Ahmed b. Ömer Kurtubî (=İbnü'l-Müzeyyen): Iskenderiye'de hocalık yapmış büyük Mâlikî fakihlerindedir. Usûl-i fıkıh ve hadîs alanlarında da otorite olan İbnü'l-Müzeyyen, ilk tahsilini Kurtuba'da tamamladıktan sonra doğuya uzandı ve Iskenderiye'ye geldi. *Sahîh-i Müslim* olarak bilinen hadîs külliyyatını önce özetlemiş sonra da bir özeti serhederek eserine *Rihle* metninde geçtiği gibi *Müfhim* ismini vermiştir. 656/1258 yılında Iskenderiye'de vefat etmiştir. Bkz.: Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusn-i Endelüsi'r-Ratîb*, ed-kritik: İhsan Abbâs, Beyrut, 1968, C. 2, s. 211; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, C. 1, s. 545.

39 Arslan b. Ya'kûb Tükmanî (=Bozdoğan): Ca'berli Seyh Reslân diye de tanınan bu şöhretli ermişin Dimask'taki kabri bugün bile ziyaret edilmektedir. Arslân b. Ya'kûb, Ebu'l-Beyân Bennâ ile beraber dönemin en mühim ve saygın şüfelerindedir. 699/1300 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Abdulkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*. C. 2, s. 150; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 7, s. 782.

40 Ahmed Rifâî: Siyah giymekle ünlenmiş olup Rifâiyye tarikatının kurucusudur. Irak'ın Vâsit sehrine bağlı bir kasabada doğmuş, bu bölgede fıkıh, edebiyat ve tasavvuf eğitimi almış; daha sonra kendi yöntemini yaymaya başlamıştır. Rifâiyye tarikatı, bugün Somali'den Türkiye ve Endonezya'ya kadar çok geniş bir alanda yüzbinlerce müntesibi bulunan bir tarikattir. Ahmed Rifâî 578/1182 yılında yine Irak'ta, Ümmü Ubeyde köyünde vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Bkz.: Abdülmün'im Hifnî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 113; Sûle Yay.'nin telif ve tercüme heyetinin hazırladığı *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (madde yazarı: Mustafa Tahralı), İstanbul, 1998, C. 7, s. 70.

41 Ebû Medyen: Ebû Medyen Suayb, 515/1121 civarında Endülüs'ün İsbiliye (=Sevilla) sehrinde doğdu. Küçük yasta yetim kaldı, ilim tahsili için önce Tanca'ya sonra Sebte ve Merrâkes'e geçti; nihayet Karaviyyîn Câmii'nde fikh tahsil etti. Gazalî'nin İhyâ'sini ve Hâris Muhâsibî'nin *Riâye*'sini o devrin en büyük üstatlarından okuyan Ebû Medyen, hac dönüşünde Bicâye taraflarına yerleşti. Ebû Zekeriyâ Câmii'nde verdiği derslere yüzlerce insan katılmaya başlamıştı. Dönemin hükümdarı Ebû Yusuf Ya'kûb onun siyasî gaileler çıkaracağından kuskulandı ve nazik bir şekilde Merrâkes'e gönderilmesini emretti. Tilimsan yakınlarında hastalandı, 594/1197 yılında Ubbâd köyünde vefat etti. Ebû Medyen kendi tarzını anlatırken kerametlere asiri önem atfedilmesini boş ve yararsız bulmuş, ihlaslı müridin şöhretten sakınması gerektiğini; vaazlarda halka ümit, gayret ve müjde vermenin daha doğru olacağını söylemiştir. Ebû Medyen'in bir önemli özelliği de İbn Arabî'nin *Futûhât* ve diğer eserlerinde en çok gönderme yaptığı şahıslardan oluşudur. Bkz.: Abdurrahman Bedevî, *Ebû Medyen ve İbn Arabî*, Kahire, 1969, s. 130; Sûle Yay.'nin hazırladığı *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (madde yazarı: A. Sait Aykut), C. 7, s. 80-82.

42 Ebu'd-Derdâ Umeyr Hazrecî: Siyaset, savaş ve hikmeti kendinde cem'etmiş sahabilerdendi. Dimask kadılığı yaptı, 32/652 yılında burada öldü. Ölüm, zenginlik, ticaret, ibadet ve şöhret üzerine söyledikleri yüzyıllar boyunca konuşuldu. Su sözler ona aittir: "Sizler içinizdeki iyilerin çağrısına kulak verdiğiniz; hak ve hakikatin savunuculuğunu yaptığınız sürece iyi olmaya; iyi kalmaya devam edersiniz. Zira hak ve hakikati gerçekten bilen kişi onu isteyen gibidir. Allah'ı görüyormuş gibi yaşayın ve ibadet edin. Sizi baskasına muhtaç etmeyen az şey, sizin gönlünüzü mesgul edip Allah'tan ve iyilikten uzaklaştıracak çok şeyden hayırlıdır. Biliniz ki iyilik yok olmaz, kötülük de unutulmaz." Bkz.: İbnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*, ed-kritik: Abdüsselâm M. Hârûn, Beyrut, 1991, C. 1 s. 325; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmi çev.: A. Sait Aykut), C. 1, s. 366-382.

43 Fudâle b. Ubeyd: Meshur sahabilerdendir. Uhud ve diğer gazvelere katıldı, Sam'in ve Misir'in fethine tanık oldu. 53/673 yılında Dimask'ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 113.

44 Vâsile b. Eska': Suffe ehlinde olan büyük sahabilerdendir. Tebûk Gazvesi'ne katılmış, Dimask'ın fethine tanık olmuştur. Kudüs'te 83/702 yılında vefat etti. En son vefat eden sahabidir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 383.

45 Sehl b. Hanzaliyye: Medineli sahabilerdendir. Dimask'ta 47/667 yılında vefat etmiştir. Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 323.

46 Ağaç altında bey'atle ilgili âyet; Fetih Sûresi (48. sûre) 18. âyettir.

47 Sa'd b. Ubâde: Hazrec kabilesi'nin reisiydi. Yazı, eski tarih, silâhsözlük ve yüzme gibi konularda deneyimli ve malûmatlı olduğu için ona "Kâmil" lakabı verilmisti. Ensar'dan 70 kişiyle beraber Akabe bey'atına katılanlardandır. 14/635'te Suriye'nin Havrân bölgesinde vefat etti. Zehebî, *Age.*, C. 1, s. 270.

48 Ümmü Külthûm (=Gülsüm): Hz. Fâtima'nın kızıdır. İbn Cübeyr, Ümmü Kül-thûm'ün kabrinin Dimask'ın güneyindeki Râviye köyünde olduğunu belirtmiştir. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 288.

49 Seyyide Sükeyne: Hz. Hüseyin'in kızı olan Hz. Sükeyne, Kerbelâ faciasından sağ kurtulabilmiş,

epey bir süre yasadıktan sonra 117/735 yılında Medine’de vefat etmiştir. Zaten Ibn Battûta da "dediklerine göre" diyerek ihtiyatli konuşuyor. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nubelâ*, C. 5, s. 262.

50 Ebû Müslim Havlânî: İslâm zahit ve âbitlerine ilişkin on ciltlik kitabıyla sahasinin en mühim kaynağını yazan Ebû Nuaym’a (ö: 430/1038) göre Samli tâbiîn içinde en bilgili kişi Ebû Müslim Havlânî idi. Ebû Müslim, Peygamberimiz vefat etmeden önce Müslüman olmuş sonra Dimask’a göçmüş ve 62/682 yılında vefat etmiştir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmi çev. A. Sait Aykut), C. 6, s. 234; Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 8.

51 Ebû Süleyman Dârânî: Dimask’a yakın Dârya köyünde doğdu; ilim tahsili için Bağdat’a gitti sonra Dimask’a döndü ve 236/850 yılında vefat etti. Çağının en dikkate değer zahitlerinden olan Dârânî’nin sözlerine tasavvuf kitaplarında çok rastlanır. Su söz ona aittir: "Gerçek zahit dünyayı ne över ne de yerer; dünya ona yönelince sevinmez, dünya ondan kaçınca da üzülmez." Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 10, s. 182; *Sahabeden Günümüze*. (ilgili kısmi çev. A. Sait Aykut) C. 6, s. 386-390.

52 Erîha: Beyt-i Makdis’e bir gün uzaklıkta bir köy idi. Bugün Jeriko diye bilinen yerdir ve Yahûdilerin mukaddes mekânlarından. İsrâilogullarının kitaplarında cebbarların (=büyük zorbalardan) yurdu olarak geçer. Yûsa b. Nûn’un ilk fethettiği Suriye toprağıdır. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 236.

53 Dimask’taki büyük vebâ: Ibn Battûta’nın bu ziyaretinde verdiği vebâ olayı, aslında seyahatinden dönerken yaptığı ikinci ziyaretinde, yani 747/1347’de vuku bulmuştur.

54 Argûn Sâh Nâsirî: İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd tarafından Misir’a gönderilen kabiliyetli bir siyasetçiydi; Melik Nâsir’in yüksek rütbeli adamlarından biri hâline geldi. Bir aralık mabeyincilik bile yapmıştır. Sonra Safed’e vali oldu, arkasından Halep valiliğine getirildi. Yıldızı iyice parlayan Argûn nihayet Dimask’a tayin edildi. Son derece cesur ve dirayetli bir emirdi; çevre şehir ve bölgelerden ne istiyorsa derhal getiriliyordu; Dimasklıları tam anlamıyla memnun etmişti. Ibn Hacer’e göre Misir’dan gelen bir fermanla tutuklandı ve 750/1349’da feci bir baskınla öldürüldü. Ibn İyâs, *Bedâiu’z-Zühûr*’da onun basına gelenlerin Cabaga adlı başka bir emir tarafından tezgâhlandığını söyler ve Nâsir’in bizzat kendisinin bu isteği olmadığını dair yemin içtiğini; nitekim Cabaga’yi yakalayıp asmaları için Dimask halkına ve askerine ferman gönderdiğini ve Cabaga’nın yakalanıp asıldığını anlatır. O dönemin tarihçisi Aybekoğlu Safedî de buna yakın bir yorum yapar ve Argûn Sâh’in hasetçiler tarafından boğdurulduğunu söyler. Yine aynı dönemin tarihçilerinden Ibn Habîb ise Argûn Sâh’in çok şımarıldığını, "aslanlık" tasladığını; dosta, düşmana toptan cefâ eylediğini söyler. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfet-i Zevi’l-Elbâb*, s. 550-555; Ibn İyâs, *Bedâiu’z-Zühûr*, ed-kritik: M. Mustafa, Kahire, 1982, C. 1, kısım: 1, s. 534; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 204; Ibn Habîb, *el-Muntekâ min Durreti’l-Eslâk fî Devleti’l-Etrâk*, ed-kritik: Abdulcebbâr Zekkâr, Halep, 1999, s. 256.

55 Sâlihiye Mahallesi: Meshur Kâsiyûn dağının eteklerine yaslanan bu mahalle bütün şehre tepeden bakar ve Misir Türk Memlûklerinin ilk hükümdarının annesi Sultan Seceretüd’dür, Muhyiddîn Ibn Arabî, gramerci Ibn Mâlik gibi ünlülerin kabirlerini içinde barındırır. Kudüs’ten buraya göçen Ebû Ömer adlı meshur bir sufi bilgin o civardaki Ebû Sâlih Mescidi’nde kalmaya baslar; zamanla avânesi çoğalır, halk onlara "sâlihûn" der ve bu mintika Sâlihiye diye tanınır. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn, *Age.*, s. 442; Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fî Târîhi’l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 79.

56 Ebû Ömer Medresesi: Bazi nüshalarda geçtiği gibi Ibn Ömer değil Ebû Ömer Medresesi olmalı bu okul. Haçlıların Kudüs'ü işgali üzerine buraya göçen ve Hanbelî kadisi Semseddîn'in babası olan Ebû Ömer tarafından yaptırılmıştır. Burada yolculara yemek ikramı yapılır, her sene fakir ve kimsesiz çocuklar sünnet edilir, kimsin ihtiyacı olanlar için daima sıcak su kaynar, senenin muhtelif günlerinde sabun dağıtım yapılar, Ramazan'ın neredeyse her günü için özel bir tatlı yapılarak halka dağıtılırdı. Başlangıçta Seyh Ebû Ömer tarafından bir mescit ve on derslik olarak inşa edilen bu müessesesi zamanla halkın ve ileri gelenlerin buraya vakfettiği arazi, dükkân gibi kaynaklarla muazzam bir hayır müessesesine dönüşmüştü. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 2, s. 77-87 *Ibn Müneccâ Medresesi: Zeynüddîn Ibn Müneccâ, Hanbelîlere ait Serifiyye Medresesi'nde ders vermiş uzman bir hukukçuydu; sahasıyla ilgili kaliteli eserler veren bu hocanın en meşhur talebesi Ibn Teymiyye'dir. Nitekim Zeynüddîn 695/1296 yılında vefat edince yerine Ibn Teymiyye geçmiştir. Herhalde zamanla Serifiyye Medresesi, Ibn Müneccâ adıyla anılır olmuştur. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 2, s. 58.

57 Hz. İbrahim'in yıldızlar, ay ve güneşten bahsettiği âyetler: 6. sûre, 76.-78. âyetler.

58 Neyreb: Yâkût Hamevî, Dimask'tan yarım fersah uzaktaki bu kasabanın, çok güzel bahçelere sahip olduğunu belirtir. Bkz.: Hamevî. *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr.: 12306.

59 Beyt İlâhiye: Şimdi Dimask'ın kuzeydogusunda eski hâlinden hiçbir şey kalmamış bir semt vardır ki halk buraya Beytlihiye der. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 330.

60 Gelinlere çeyiz hazırlayan vakıflar: İslâm tarihinde vakfın hizmet verdiği sahalar arasında hattatlar mürekkep sağlamak, borcunu ödeyemez durumda olanların borcunu ödemek, yaşlı kayıkçı ve hamalların iâsesini karşılamak, çocuğuna oyuncak alamayacak derecede fakir ana-babalara oyuncak vermek, sakat ve aç hayvanları barındırmak, elverişli binalara kus evleri yapılarak kusların bakımını yürütmek gibi başlıklar vardır. Bkz.: Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 294.

61 Dimasklıların Faslîleri sevmesi: Tâzî, Faslîlerin Suriye ve Filistin civarında vuku bulan Haçlı savaşlarında daima bölgedeki Müslüman halka yardım ettiklerini; Ibn Cübeyr gibi pek çok kaynak tarafından doğrulanan bu gibi yardımlamalardan ötürü Faslîlerin bu civarda sevgiyle karşılandığını; hattâ onlara ait mahalleler inşa edildiğini belirtmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 331; aynı yazar, *el-Kudüs ve'l-Halîl inde'r-Rahhâleti'l-Megâribe*, Beyrut, 1997.

62 İmâdüddîn İsmail Kayserânî: Dimask'ın saygın ailelerinden olan Kayserânîlerden gelen İmâdüddîn, 714'te Halep sirkâtipliğine atandı; daha sonra Dimask emiri Tinkîz'in ferman kâtipliğini yaptı ve 736/1336'da vefat etti. Zehebî'den naklen Ibn Hacer onun gayet dindar, saygın, mütevâzi ve ahlâklı biri olduğunu söyler. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 220.

63 İzzeddîn Kalânîsî: Dimask'ın en nüfuzlu ailesinden gelen Kalânîsî, Memlûk sultanının Suriye danismanı ve vekili idi. Melik Nâsir Mogollara karşı savaşmak için 701/1302 yılında Dimask'a geldiğinde İzzeddîn'in yanında ikamet etmiş ve ona Sâhib (= sultanın yakın dostu) unvanını vermiştir. İzzeddîn 729/1329 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 42.

64 Tenbûl sunma âdeti: Ibn Battûta, hatıralarını döndükten sonra yazdığı için zaman zaman

yolculugunun ileri safhalarına müracaat ediyor. Tenbûl bitkisinin özellikleri ve Hintlilerin tenbûl sunma âdetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi, ikinci ciltte tafsilatlı bir şekilde anlatılacaktır.

65 İbnü's-Sihna Ahmed Ebu'l-Abbâs Haccâr: Sihna'nın Osmanlı'daki karşılığı Sübasi'dir; şehrin asayis ve denetiminden sorumlu kisinin soyundan geldiği için Sihnaoglu ismini alan Ahmed b. Ebû Tâlib Haccâr, dinî ve edebî ilimlerde gerçek bir üstat idi; İbn Hacer'in bildirdiğine göre yüz yasına kadar yasadi ve ömrünün son anlarında bile oruç tutabiliyor, soguk suyla yikanabiliyordu! 730/1330'da vefat etti. İbn Hacer, *Age.*, C. 1, s. 86.

66 726 yılının Ramazan ortası: 15-28 Ağustos 1328'e tekabül eder.

67 Kasım b. Muhammed Birzâlî: Birzâla diye tanınan ve bazılarınca Brezilya isminin de kökeni durumunda olan gezgin bir Berberî kabilesinden gelen bu ünlü âlim, zamanının en büyük bilginlerindendi. Kiraat, hadîs, tefsir ve fıkıh alanlarında uzmanlaşan Kasım Birzâlî, Ebû Sâme'nin meshur tarih kitabına ze'yl yazmıştır. 739/1339 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 142.

68 Sihâbeddîn Ahmed Makdisî: Dönemin Ziyâiyye Medresesi'nin bashocalığını yapmış; 730/1330 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 1, s. 107.

69 Abdurrahman Becelî: Ahmed b. Abdüddâim gibi hocalardan ders aldı ve 738/1338 yılında Beyt-i Makdis'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 207.

70 Semseddîn Muhammed Hakkârî: Kürt asıllı bu büyük bilgin 654-737/1256-1356 yılları arasında yasadi; hadîs ilminde uzmanlaştı, dünyaya değer vermezliğiyle meshur oldu. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 269.

71 Âise Harrânî: Geçimin terzilikle sağlayan bu hanım bilgin h. 647 yılında doğdu, hadîs ilminde uzmanlaşmış bir ailede büyüdü; karesi Muhâsin büyük muhaddislerdendi. Zehebî onun son derece kanaatkâr ve iyi bir hadîs araştırmacısı olduğunu belirtir. 736/1336 yılında vefat etmiştir. O dönemde özellikle tarih, *Kur'an* kiraatı ve hadîs ilminde uzmanlaşmış çok sayıda kadın bilginine tesadüf edilmektedir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 145.

72 Zeyneb binti Kemâleddîn Makdisî: 646/1248 yılında doğan Zeyneb çağının en büyük kadın muhaddisiydi. Muhammed b. Abdülhâdî, İbrahim b. Halîl, Ahmed b. Abdüddâim gibi uzmanlardan hadîs semâ etti; İbrahim b. Mahmud, Ebû Nasr İbnü'l-İllîk, İbnü's-Sîdî gibi Bağdatlı âlimlerden icâzet aldı. Zehebî onun talebelerinin sayılamayacak kadar büyük bir kitle oluşturdugunu; bu son derece ahlâklı, kanaatkâr, nâzik ve sahasında doruk noktayı teşkil eden kadının küçükken göz hastalığı geçirdiğini ve hiç evlenmediğini; 740/1339 yılında 90 küsur yasında vefat ettiğinde geriye muazzam bir öğrenci kitlesi ve göz kamastırıcı bir hadîs araştırması bıraktığını belirtmektedir. Bkz.: *Zü'yûlu'l-Iber*, s. 213; İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 70; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 221.

1 Yediyüzyirmialtı yılının Sevval ayının basi: 1326'nin Eylül ayının basına denk gelir.

2 Kisve: Gassânî emirleri kendilerinden haraç almaya gelen Bizans memurlarını öldürüp elbiselerini parçaladıkları için buraya Kisve (=elbise) denmiş. Kisve, Dimask'ın güneyinde; sehirden yola çıkan hacıların yolu üstündeki ilk konak yeridir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, madde nr.: 10265.

3 Seyfeddîn Cûbân (=Çoban): Melik Esref'in memlûklerinden. Esref'ten sonra Nâsir da onu muhtelif görevlere atamış ve Dimask emiri yapmıştır. 728/1328'de öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 323.

4 Acârime Tayfası: Akârime olarak da bilinen bu grup, yüzyıl başlarına kadar Golan tepelerinde otururdu ve elli çadır civarında bir nüfusa sahipti. Bkz.: Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Dimask 1949, C. 2, s. 755.

5 Zur'a ve Hûran (=Hôrân): Zur'a bugün Ezra diye bilinen yer olup "Lecât" denen volkanik bölgenin güneyindedir. Havrân veya Hôrân ise Dürzîlerin yaşadığı mintikadır ve idarî merkezi Busrâ'dır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 253 ve 256

6 Busrâ (=Eski Sam): Eski Sam diye bilinen bu şehrin tarihi Romalılara kadar uzanır. Havrân ve çevresinin idarî merkezi olmuştur. Evleri siyah tasla inşa edilmiş bulunan bu şehrin çarşısı gayet zengin, kalesi de gayet sarptir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 253.

7 Kerek Kalesi: 540/1145 yılında Haçlılar tarafından inşa edildi. Eyyûbîler 583/1188 yılında burayı aldılar. Gayet sağlam ve yüksek bir yapıdır. Eteklerindeki bağ ve bahçeler çok güzeldir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246.

8 Baybars Sesnikîr Mansûrî ve *Emir Sâlâr: Baybars, Melik Esref döneminde tabilhâne emirliği yaptı; onun öldürülmesiyle birlikte derhal harekete geçti; Baydarâ ve diğer katilleri haklayan gruba katıldı; arkadaşlarıyla beraber Melik Nâsir'in ondört yaşında ikinci kez tahta geçirilmesine yardımcı oldu. Böylece Memlûk Sarayı'nda çasnigirlik yani yemek tadicılığı görevi alan Baybars, çocuk yasta ismen sultan olan Nâsir yerine devleti yöneten iki kisten biri oldu; diğeri Sâlâr idi. Nâsir, bu iki tecrübeli siyasînin yavaş yavaş onu saf dışı edeceklerini anladı; zira onu durmadan sıkıştırıyor, halkla ilişki kurmasını engelliyorlardı. Hac bahanesiyle Kahire'den çıkan Nâsir, Kerek Kalesi'ne yerleşti; bu durum Sâlâr ile Baybars'ı kızdırdı ve derhal "ya geri dönersin yahut tahttan çekildiğini bildiren bir nâme gönderirsin!" dediler. Nâsir herhangi bir belge göndermedi ama Kerek'ten de çıkmadı. Bu kritik durum sebebiyle Memlûk kumandanları arasında bir istisâre meclisi kuruldu; Baybars veya Sâlâr'dan birinin basa geçmesi gerektiği belirtildi bu mecliste. İlk teklif Sâlâr'a yapıldı ama o geçmiş sebeplerden epey ders aldığı ve yeterli taraftar bulunmadan tahta talip olmanın daragacına varma anlamına geldiğini bildiği için teklifi geri çevirdi ve Baybars'a beyat etti. Baybars basa geçti ama Nâsir'in popülaritesi ve kurnazlığı karşısında tutunamadı; nihayet gönüllü olarak tahti bıraktığını söyleyip kaçma sebebiyle bulunduysa da Nâsir'in taraftarları onu yakaladılar. Sâlâr hapsedildi, Baybars 709/1310 yılında idam edildi. Bkz.: Ibn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 17-18; Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 229-233.

9 Tebûk: Hicr ile Sam bölgeleri arasında kaynak suları, hurması ile dikkat çeken mintika. İslâm tarihinde burası, Tebûk Gazvesi'yle bilinir. Ayrıntı için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 87; Ebû Ubeyd Bekrî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, Beyrut, 1983, ed-kritik: Mustafâ Sakâ, C. 1, s. 303-304.

10 Uhaydir vadisi: Ahdar da denilen bu derin vadinin orta yerinde bir zamanlar Peygamberimizin yaptırdığı bir mescit olduğu anlatılır. Bu nokta o zamanlar Tebûk'e dört menzil uzaklıkta imiş. Mekke, Medine ve Arabistan hakkında eski ve (kendi zamanındaki) yeni kaynakları derleyerek sahasinin en çaplı eserini ortaya koyan devlet adamı *Eyyûb Sabrî Pasa (ö: 1890), Sam yolundan hacca gelisi anlatırken Uhaydir vadisine değinir; buranın Sam'dan Mekke'ye uzanan yolun tam orta menziline teskil ettiğini bildirir ve devam eder: "Uhaydir, dağlar arasında bir menzil-i vâsi olub kal'asi Sam Hükümeti idaresindedir. Kal'aya mülâsik üç birke (=geniş gölet) vardır ki kal'a halkı dâhil hisâr kuyularından su çekerek zikrolunan birkeleri doldururlar." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî *Age.*, C. 1, s. 123; Eyyûb Sabrî Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (Cezîretü'l-Arab kısmi) C. 3, s. 239.

11 Semûm Yeli: Semûm yeli güneyden esen sıcak ve zehirli rüzgâr demektir; Türkçede "sâm yeli"ne tekabül eder. Muhammed Bin Hamza'nın 15. yüzyıl başlarında satırası çeviri usûlüyle hazırladığı bir *Kur'an* mealinde "issi yıl, kati issi yıl, od" (=sıcak yıl, çok sıcak yıl, ates) şeklinde çevrilmiştir. Yeni zaman yorumcuları Semûm yelini "radyoaktif madde yüklü" rüzgârlara benzetmektedirler. *Kur'an-i Kerim*'de bazı günahkâr ve sapkın kavimlerin Semûm yeliyle ansizin kavrulup helâk oldukları bildirilir. Bkz.: Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, haz.: Ahmet Topaloglu, İstanbul, 1978, C. 2, s. 753.

12 Birket-i Muazzam: Eyyûbîlerden Dimask sultani ve meshur Salâhaddîn'in kardesi olan Melik Muazzam İsa'ya (saltanati: 1218-1227 m.) nispet edilen bu göleti Eyyûb Sabrî Pasa şöyle anlatır: "Bir çöl ortasında seylâb ile doldurulmak için yapılmış bir havz-i kebîr olub inkita-i emtârda (=yagmur kesildikte) susuz kalur." Bkz.: *Age.*, s. 239.

13 Hicr ve Bi'rü'l-Hicr (= Hicr Kuyusu): Eyyûb Sabrî Pasa anlatıyor: "...Hac kabileleri Mebrekü'n-Nâka'yi geçerek Hicr merhalesine varırlar. Hicr'in bir ismi de Kurâ-yi Sâlih (=Sâlih Peygamber'in (as) memleketi) olub bu karyeler dağ üzerinde buyût-i menhûte ile kum tepelerinden ibarettir. Bu menzilde pek çok kuyu var ise de suları içilmekten menhîdir." Bkz.: *Age.*, s. 240.

14 Ulâ: Eyyûb Sabrî Pasa anlatıyor: "Hicr'dan kıyam eden kabile, Diyâr-i Semûd'un nisf menzil cenub tarafında bulunan Ulâ mevkiine gider. Ulâ, Medine-i Münevvere'ye altı merhale baîd (uzak) olub onun tevâbiindendir. Akarsuları, bağçeleri ve bir de kal'asi vardır..." Bkz.: *Age.*, s. 241.

15 Itâs ya da Attâs: Bu merhale isim olarak aynen tespit edilememiştir. Tâzî de dahil, hiçbir İbn Battûta sârihi burayı tespit edememiştir. Ancak neresi olduğu hakkında yine Eyyûb Sabrî Pasa imdadımıza yetisiyor ve tam da Ulâ'dan sonraki menzili beyan ederken isim ve tanım veriyor: "Ulâ'dan kalkan kabile Katarân yahut Tavâmîr'e (denilen yer)e gider, burası susuz, ıssız ve sa'bulmurûr (=geçilmesi pek güç) bir taslıktır." Bkz.: *Age.*, s. 242.

16 Hüdeyye: "... Sonra Hüdeyye merhalesine gidilir; bu merhalenin suları esmelerden mütehassil ise de otları sinamekiden ibaret olmak hasebiyle sürbü (=içilmesi) ishâli dâidir (=ishâle yol açar.) Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 3, s. 242.

1 Aglayan ağaç (=Ciz'u'n-Nahle): Hacılar, Mescid-i Haram ziyaretine Bâbü's-Selâm'dan baslarlar. Bu kapı mescidin batı duvarının güney köşesinde, Peygamberimizin kabrine yakındır. Aglayan ağaçtan ise bugüne bir şey kalmamıştır; konu seyyah tarafından minberle ilgili kısımda yeniden ele alınacaktır. Ağaç hâdisesi, 9/15. yüzyılın meshur siyer bilginlerinden Imam Kastallânî'nin konuyla ilgili kitabının Sâir Bakî tarafından yapılan çevirisinde, mucizeler bâbinda söyle anlatılmaktadır; kısaltarak veriyoruz: "...Resûlullah (sav) evvelce hutbe buyurduğu zaman Mescid-i Serif'te bir ciz' var idi; ona dayanıp durur idi, dahi hutbe okur idi. Sonra minber düzilüb (=insa edilip) anda hutbe buyuracak ol ciz', Peygamberimizin firâkindan nâle kildi, figân itdi; mescitte olan sahâbeden kim var ise esitdiler. Bu hususla alâkali hadîsi, turuk-i kesîreyle (=pek çok yol ve ravi ile) bir cemaat rivayet itmislerdir." Konunun daha sonraki hâlini biraz kısaltarak Eyyûb Sabrî Pasa'dan aktaralım: "... Harîk-i sâîden (=ikinci yangından) evvel ol kible divarına yakın bir amûdpâre (=kütük parçası) var idi ki Mushaf-i Serif sandığı iste bunun arkasındaydı. Kabri ziyaret edenler bu ağaç parçasının firâk-i mahbûb-i hallâk ile (=Peygamberimizden ayrı düşmenin acisiyle) feryâd u figân iden Ciz'u'n-Nahle (=Hurma Kütüğü) bakiyesi olduğuna inanarak ol nahil parçasını mesh ve takbîle (=öpmeye) gayret iderler idi." Pasa, o parçanın orijinal olmadığı yönünde görüş serdedenlerin delillerini andıktan sonra ataga geçerek parçanın orijinal olduğunu çeşitli şekillerde izah ediyor. Bkz.: Sâir Bakî, *Meâlimu'l-Yakîn* (Kastallânî'nin *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye* kitabının tercümesi), İstanbul, 1318 h., C. 1, s. 414; Eyyûb Sabrî Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, İstanbul, 1304 h., C. 2, (Medine kısmı) s. 398 ve 406.

2 Mescid-i Serif (=Medine'deki büyük mescit): Ibn Battûta'nın burada verdiği malûmat, Ibn Cübeyr'den kısaltılarak yapılmış iktibaslardan ibarettir. Ibn Cübeyr'in bahsettiği mescit ise 654/1256 yangınında kısmen harap olmuş idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 351.

3 Abdullah b. Ömer: Hz. Ömer'in oğlu, Mekke'de en son vefat eden (73/693) sahabidir. Peygamberimizin hâl ve hareketlerini aynen yasadma konusunda titizliğiyle tanınmıştır. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 3, s. 203.

4 Mâlik b. Enes: Dört Sünnî fıkıh mezhebinden Mâlikî mezhebinin önderi. Islâmın temel kurallarını toplu olarak anlama ve yasadma hususunda Medinelilerin çok önemli bir kaynak olduğuna dikkat çektiği ve onların uygulamalarını kendi hukuk usûlünü belirleyen ilkeler arasında saydığı için Medine İmâmi diye şöhret bulmuştur. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 8, s. 48.

5 Hicret yılının basi: Hicret takvimi, Peygamberimizin 15 Temmuz 622'de Cuma günü Mekke'den ayrılmasıyla başlamaktadır. Rebûlevvel'in sekizinci gününde Medine'ye varmıştır ki, 20 Eylül 622'ye tekabül eder.

6 Ebû Eyyûb Ensârî: Hazrec kabilesinin Neccarogulları kolundan gelen bu meshur sahâbi Akabe Bîati'na katılmış yetmiş kısıdendir. 52/672'de İstanbul'u muhasara eden Islâm ordusuna katılanlardandı, burada vefat edince sehrin surları dibine gömüldü. Tarihî kaynaklara bakılırsa Bizanslılar da bu kabrin olduğu yere hürmet göstermişler ancak Latin istilâsiyle sehrin pek çok kilise vs. dinî yapısıyla beraber burası da harap edilmiştir. İstanbul, 857/1453 yılında fethedilince Hz. Eyyûb'un kabri Aksemseddîn tarafından tekrar belirlenmiştir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 2, s. 402; İbnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*, C. 1, s. 242; *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (ilgili kısmı çev. A. Sait

7 Mescid-i Serif'in genişletilmesi ve mihrabin konulması: Bu konuyla ilgili ayrıntılı malûmat Eyyûb Sabrî Pasa tarafından da verilmiştir. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 2, Medine kısmı, s. 388-400.

8 Bizans'tan mimar getirilmesi: Bu konu diğer Islâm tarihçilerince de ele alınmıştır. Bkz.: Makrîzî, *ez-Zehebü'l-Mesbûk*, ed-kritik: Cemaleddîn Seyyâl, Kahire, 1955, s. 30.

9 Minberin yapılışı: Minberin tesisiyle ilgili bahis, siyer kitaplarında daima ağlayan hurma kütüğü hâdisesiyle beraber anılmıştır. Minberin mimari, Osmanlılara kadar kaç defa ve kimler tarafından tamir edildiği vs. ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 406-429.

10 Sirâcüddîn Ömer Misrî: Fikih ve diğer dinî ilimlerde zekâsi ve araştırmalarıyla öne çıktı, Mansûr Kalâvûn tarafından Medine hatipliğine getirildi, kırk yıl bu görevde kaldı, 726/1326 yılında vefat etti. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 129.

11 Ebû Abdullah Muhammed Garnâtî: Bu şahıs gerçekten yaşamış, tip vs. çeşitli ilimlerde şöhretiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Dönemin biyografî uzmanlarından İbnü'l-Hatîb şöyle diyor: "Ebû Abdullah Muhammed güzel huylu, zarif bir insandı; tiptan anlardı. Kendi beldesinde (=Girna) saygın âlimlerden olan Ebû Abdullah hacca gitti, orada da ününü duymayan kalmadı, nihayet Medine hizmetkârlarının bası oldu; ancak basına gelen bir hâdiseden sonra cinsiyet uzvunu kesti; sakallarını da kazıttı! Bu adam 750/1350 yılından sonra vefat etmiş olmalıdır." Bkz.: İbnü'l-Hatîb Lisânüddîn, *el-İhâta*, ed-kritik: M. Abdullah Annân, Kahire, 1975, C. 3, s. 233.

12 Kâdî İyâd b. Musa b. İyâd: Peygamberimizle ilgili meşhur **es-Sifâ bi Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ* kitabının yazarı. Osmanlı'da ve neredeyse tüm Islâm dünyasında en çok okunan, üzerine serh yazılan siyer kitabıdır *Sifâ*. Zamanın hadîs ve tarih alanlarında öncü bilginlerinden olan Kâdî İyâd, Sebte ve Girna'da kadılık yapmış, 544/1149 yılında Merrâkes'te vefat etmiştir. Kitabın dili akıcı olup Peygamberimizin ahlâkindan, mucizelerinden ve kişisel özelliklerinden bahseder. Eskiden *Sifâ* okuma cemiyetleri varmış ve kitap bitirildiğinde hususi dualar okunmuş. Müteaddit defâ İstanbul'da tasbaskisi yapılmış olan bu eserin eski Türkçe çevirileri vardır. Ünlü tarihçi Makkarî, Kâdî İyâd'ın biyografisini yazmıştır. Bkz.: Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Kâdî İyâd*, Fas, 1978.

13 Mekke ve Medine emirleri: Bu iki şehrin idaresi genel olarak Hz. Ali soyundan gelenlere verilmiştir. Arabistan ve çevresini yöneten büyük veya küçük devletler zaman zaman kendi siyasetlerine uygun serif veya seyyidler Haremeyn'e emir yapmak isteseler de doğrudan idare işini üzerlerine almamışlar –emirlerin birbirleriyle kavga etmeleri gibi olaganüstü hâller dışında– bölgeye yabancı birini tayin etmemişlerdir. Eyyûb Sabrî Pasa kitabında ta Emevîler döneminden Osmanlı'ya kadar Haremeyn emirlerini tek tek verir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 3, s. 66-70.

14 Kübeys b. Cemmâz b. Sîha: Metinde adı anılan Tufeyl'in kardeşi olan Kübeys, 725/1325 yılında emirlige geçmiş ancak 728/1328 yılında suikasta uğrayarak öldürülmüştür. İbn Battûta suikast tarihini bir yıl erken vermiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 158.

15 Bakî' Mezarlığı: Bugün de Cennetü'l-Bakî adıyla maruf olup hacılar tarafından ziyareti asla ihmal edilmeyen bu mekân hakkında Eyûp Sabri Pasa şöyle diyor: "Bakî'l-Garkad Mezarlığı,

Medîne-i Münevvere Hisari'nin Cum'a Kapisi haricinde olub garbî tarafında hurma bağçeleri, sarkî tarafında hisar vardır. Sehrin vadilerinin selleri, mezkûr makberenin iki tarafından murûr ider ve siddetli yağmur yağar ise seyelâb-i vâride oranin divarlarını yıkub harab eyler. Bakî'l-Garkad'da yatan ashâb-i kirâmin adedi onbini mütecâvizdir. Fakat bunların bir takimi asr-i saâdette ve birazi da hulefâ-yi râsidîn ve mülûk-i Benî Ümeyye zamanlarında vefat etmiştir." Daha sonra tek tek tespit edebildiği mühim şahsiyetleri sayar. Bkz.: *Mirâtü'l-Haremeyn*, C. 2, Medine kısmı, s. 963-966.

16 Safiyye binti Abdülmuttalib: Eyyûp Sabri Pasa anlatıyor: "Safiyye validemizin mezarı Bâb-i Bakî'dan harice çıkılacağı yerde, yani Mugîre b. Su'be'nin hanesi ittisâlinindedir. Bazıları burayı ziyaret itmeyüb Bakî'in haricinde ve sur ittisâlindeki bir türbeyi ziyaret ederler ise de Mugîri b. Su'be'nin hanesi tesis olunurken oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın; 'Ey Mugîre! Hanenin damlalığını validemin kabri üzerinden kaldır!' demesi ve Cenâb-i Mugîre'nin o cihette olan akindiye cihet-i âhara (=diğer yöne) çevirmesi mezarın burada olduğunu teyid ider." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

17 İbrahim b. Resûlullah ve mezarlara su dökme geleneği: Peygamberimizin eski Misir halkından Kipti asilli zevcesi Marya'dan olan oğludur. Peygamberimiz onu çok severdi; 7/628 yılında doğan bu çocuk bir sene sonra vefat edince gözyaşlarını tutamamıştır. Eyyûp Sabri Pasa anlatıyor: "İbrahim b. Resûlullah'ın kabri, Efendimizin süd karindası Osman b. Maz'ûn'un (ra) türbesi yanındadır. Hz. İbrahim'in mâder-i pâkize gûherleri, İskenderiye sehrinin sahibi Mukavkis'in Efendimize takdim ettiği Mâriye-i Kiptiyye'dir. İbrahim vefat ettiğinde cenazesini Fadl b. Abbâs yıkayub Üsâme b. Zeyd yardımıyla kabrine indirmiş ve Resûl-Ekrem bizzat kendisi mezar üzerine su döktüğünden; andan sonra mezarlara su dökmek sünnet olmuştur." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 966-967.

18 Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib: Ca'fer, Hz. Ali'nin kardeşidir. Mûte Gazvesi'ne katılmış ve iki kolunu da kaybettiği için Cennet'te iki kanatlı manasında Zü'l-cenâhayn diye lakaplandırılmıştır. Eyyûp Sabri Pasa anlatıyor: "Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr da Dâr-Akîl Hazîresi'nde medfûndur. Bu zât, Arapların en cömertlerinden olduğu cihetle 'Cevâd' lakabıyla müteârif idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 983.

19 Abbâs b. Abdülmuttalib ve Ehl-i Beyt kabirleri: Meshur fakih ve müfessir sahâbi İbn Abbâs'ın babasıdır ve Abbâsîler onun soyundan gelir. Eyyûp Sabrî Pasa anlatıyor: "Hz. Abbâs, Ali b. Ebû Tâlib'in annesi Fâtîma binti Esed'in mezarı yanında medfûn olub Dâr-Akîl'e yakındır. Cenâb-i Abbâs'ın mezâr-i lâmiu'l-envârlarını sâmil olan kubbeye 'Kubbe-i Ehl-i Beyt' denilir ki; Sâmi ve Garbî olarak iki kapusu olub gerek türbedarlık ve gerek bevâblik vazifesi Berât-i Âlî ile Medine'nin Sâfi müftüsü Seyyid Ca'fer b. Berzencî silsilesine münhasirdir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

20 Osman b. Affân: Eyyûb Sabrî Pasa anlatıyor: "Osman b. Affân Hazretleri hicretin 35. yılında hâiz-i mertebe-i şehadet olub Bakî Mezarlığı müntehâsında vaki 'Hos Kevkeb' denilen bostanın arsasına defnedilmiştir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 985.

21 Fâtîma binti Esed: "...Fâtîma validemiz, Esed b. Hâsim b. Abd-i Menâf-i Kureysî'nin kerimesi ve Cenâb-i Haydar Ali b. Ebû Tâlib'in validesi olub Ebû Kutayfa'nın hamamı karsusunda ve bazılarına göre ise Abbâs b. Abdülmuttalib'in türbe-i nefisesi yakınında bulunan Benî Hâsim türbelerinin birincisi mevkiindeki Dâr-Akîl'e defnedilmiştir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 980.

22 Kubâ Mescidi: Eyyûp Sabri Pasa anlatıyor: "Kubâ mintikası eskiden pek kalabalık iken murûr-i

zamanla ahalisi azalub bu cihetle buyût ve menâzili yıkilub harab olarak âdetâ küçük bir karye hükmünde kalmis idi. Maamâfih millet-i Islâmiyede en erken tesis buyurulan Mescid-i Kubâ ol karyede oldugundan heyet-i Islâmiye beyninde gayet meshur ve muazzedir. Mescid-i Saâdet'le Mescid-i Kubâ'nin arasini müerrihler iki-üç mil deyu rivayet iderler. Mescid-i Kubâ'nin Sultan Süleyman tarafından müretteb ve muvazzaf imam ve hatibleri ve müteaddit müezzinleri olduğu hâlde 999 hicrî yilina kadar orada cemaatle namaz kilinmak usûlden degil idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1261.

23 Bi'r-i Arîs ve Peygamberimizin Yüzüğü: Eyyûp Sabri Pasa, Peygamberimize ait kuyulardan bahsederken en basta burayi anlatiyor: "Arîs, çiftçi manasinda Yahudi taifelerinden birinin adidir. Burasi Mescid-i Kubâ'nin garbî tarafında olub yaninda üç arsin irtifainda bir tas vardır. Bir keresinde Efendimiz Hazretleri'nin hâtem-i saadetleri (=yüzüğü) kuyunun dibine düstü; ancak kuyunun suyu yükselib hâtemi geriye arz ve ihdâ eylemisdir. Bu hâtem bilâhare Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve andan sonra Hz. Osman'a intikal etmis ve Cenâb-i Osman da 6. hilâfet yilinda yine Bi'r-i Arîs'e düsürüb ani ordan artik çikaramamistir." Ancak bazi kaynaklarda, üzerinde "Muhammed Allah'in elçisidir" kabartmasi bulunan bu gümüs yüzüğün Muaykib mevkiinde düstüğü belirtilmektedir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 1066; Imâm Tirmizî, *Muhtasar-i Semâil*, ed-kritik: M. Nâsireddîn Elbânî, Ammân, 1405 h., s. 62.

24 Handak: Hendek Savasi 6/627 yilinda yapildi; o zamana kadar Araplar arasinda pek bilinmeyen bir taktik uygulanarak Mekkelilere karsi hendekler kazildi ve düsman geri püskürtüldü. Pasa anlatiyor: "Handak, Hazret-i Peygamber'in Ahzâb Vak'asi Gazvesi'nden evvel Medine etrafina kazdirdigi meshur hendegin ismidir. Müerrihlerin bildirdigine göre Ahzab Vak'asi'ndan önce (=birlesik Mekke ordularinin hücumundan önce) Peygamberimizin emriyle; Bathân deresinin üst tarafında garbî tarafina ve garbî Harra'dan Efendimizin bayram namazi kildikleri yere, buradan Mescidü'l-Feth sahâsina, oradan da yukarida adi geçen derenin garbî cihetinde vâki iki küçük daga degin gayet vâsi ve derin bir hendek kazildi. Bu iste basta Peygamberimiz olmak üzere üçbin sahabi çalismis idi; kazma isi yirmi günde bitirildi. Müsrikler bir ay kadar muhasara idüb bagristilar ancak nihayetinde münhezimen geriye döndüler. Bu hâdisenin vuku buldugu yer, simdi Medine'ye yarim saat uzakliktadir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1219-1222.

25 Uhud: Uhud 3/625 yilinda vuku bulan meshur savasin mekânidir. Mekkeliler Bedir'in intikamini almak için büyük bir ordu topladilar ve iki taraf arasinda kiyasiya bir savas cereyan etti; Peygamberimizin disisi kirildi, henüz müsrikler tarafında bulunan askerî deha Hâlid b. Velîd'in taktigi ve Medineli okçularin yerlerini erken terketmesi sebebiyle Müslümanların kaybi büyük oldu. Ancak Mekkeliler bitirici bir hamle yapamadan geri döndüler. Eyyûb Sabrî Pasa, Uhud'u tarif ederken söyle diyor: "Uhud dagi, Belde-i Resûl'ün Sam cihetindedir. Hazret-i Hamza'nin türbesi bu dagin etegindedir." Sâir Bâkî tafından çevirilen *Mevâhib*'de hâdisenin özü söyle anlatilir: "Ehl-İslâm arasinda elli nefer güzel ok atar idi; Peygamberimiz onlari asker-i Islâmın ardındaki dag yolunun agzini muhafazaya koydu; tâ ki düsman dolasub ardlarından gelmeyeler. Ve buyurdu kim 'Eger bizi kuslar kapdigin dahî görseniz ben size haber göndermeyince zinhar yerinizden ayrılmayasiz! Ve eger görseniz biz kâfirleri ayaklar altında çignediriz; yine ben size haber göndermeyince olmaya ki yerinizden hareket idesiz!' deyu muhkem te'kid ve tembihde bulundu." Iste bu tembihatin yerine getirilmemesiyle büyük zayiat verilmistir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 1021; Imâm Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* (Sâir Bâkî çevirisi), C. 1, s. 103-105.

1 Ihrâm ve Ihrâma girme yerleri: Ihrâm, niyet ve telbiye ile; biri belden yukarisini diğeri belden asagisini örten iki parça dikissiz elbise giymek demektir. Kisi kefeni andiran bu örtülerle dünyevî arzu, heves, menfaat vesaireyi geride birakmis, sanki mahsere hazirlanmis olur. Ihrâma girme yerleri yahut mîkatlar, mukaddes mintikanin sinirlaridir. Hadîste geçtiği üzre Medine tarafından gelenler Zü'l-Huleyfe'de, Sam ve Misir tarafından gelenler Cuhfe'de, Irak arafından gelenler Zâtü'l-Irk'ta, Yemenliler de Yelemlem'de ihrâma girerler. Bkz.: Imâm Sarahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, tarihsiz, C. 4, s. 166.

2 Zülhuleyfe (Zü'l-Huleyfe): Medine'ye uzakligi yedibuçuk km olan ihrâm mintikasi. Bkz.: Bir önceki not. *Ifrâd Hacci: Sadece hacca niyetlenerek yapılan hacdir ki umreye ve hacca birlikte niyet edilerek yapılan hacdan (=Hacc-i Kirân) tefrik etmek için bu tabir kullanilir.

3 Zâtü'l-Alem: Bi'r-i Ali diye bilinen mintikadir. Ibn Battûta'dan bir kusak önce buralari gezen Abderî söyle anlatiyor: "Hulays'a yarim günlük mesafede Müderrec denen yerde çok eski zamanlardan kalma basamak seklinde büyük harabelerin yaninda Bi'r-i Ali denen bir kuyu vardir; orayi bizzat Hz. Ali'nin kazdirdigi söylenir." Bkz.: Abderî, *Rihletü'l-Abderî*, ed-kritik: Ali Ibrahim Kürdî, Dimask, 1999, s. 352.

4 Safrâ: Endülüslü tarihçi Bekrî burayi söyle anlatiyor: "Yenbu'a kadar uzanan sulariyla meshur; tarla ve hurma agaçlariyla dolu gayet güzel bir kasabadir. Uceyre denen kaynak suyu da buradadir. Burasi Arapların öteden beri siirlerine konu olan bir yerdir." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, ed-kritik: Mustafâ Sakkâ, Beyrut, 1983, C. 3, s. 836.

5 Bedr: Burasi Islâmın kalabalik Mekke müsrik ordusuna karsi Hicret'in 6. yilinda 17 Ramazan'da /Mart 624'te kazandigi ilk büyük zaferin yeridir. Bugün Bedr-i Hanîn diye bilinir. Pek çok Islâm ülkesinde 17 Ramazan merasimlerle kutlanir. Saraybosnali Müslümanlar da 17 Ramazan'i Bedriye (Sehâdet) günü olarak kutlarlar. Abderî de burayi söyle anlatiyor: "İçinde gayet berrak bir kaynagi vardir; mescidi küçük ise de pek güzeldir. Mescidin batisinda Bedir sehitlerinin medfûn bulundugu bir kabristan vardir." Bkz.: *Age.*, s. 342.

6 Bikâu'l-Bezvâ: Abderî de benzeri ifadelerle anlatir burayi: "Bezvâ göz alabildigine uzun kupkuru bir yerdir. İnsan burada kaybolabilir; dost dostunu yitirir! Bu uzun ve çorak saha üç gün tutar." Bkz.: *Age.*, s. 348.

7 Hulays: Abderî anlatiyor: "Cuhfe'den Hulays'a üç günde varilir. Hulays aslinda gayet muhkem fakat küçük bir kaledir. Güzel hurmalıkların ve tatli suyun bulundugu bu mekân, bir müstebit serife aittir." Bkz.: *Age.*, s. 351.

8 Usfân: Mekke'den 36 mil uzakliktaki bu güzel mekân Bekrî'nin ifadesiyle büyükçe bir köy imis. Suyu ve yesilligi mebzul olan bu mintika eskiden Benî Mustalik kabilesine aitmis. Bkz.: Ebû Ubeyd, *Age.*, C. 3, s. 942.

9 Mukl Agaci: Akgünlük agaci; Dûm ve Kazm diye de bilinir.

10 Batn-i Merr: Abderî anlatiyor: "Hulays'tan Batn-i Merr'e üç günde varilir. Hurmasi ve suyu bol olan bu vadi insanlarla meskûndur ve Mekke'ye baglidir." Bkz.: *Age.*, s. 352.

1 Ibn Battûta'nın ilk haccinin tarih olarak karsiligi: Çek arastirmaci Ivan Hrbek'e göre seyyahimiz bu ilk haccini 20 Zilkade 726/18 Ekim 1326 tarihinde yapmis oluyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 367. Ibn Battûta bu bölümün tafsilat gerektiren kismilarinda da Ibn Cübeyr'den faydalanmistir.

2 Mekke üzerine tafsilat: Mekke'nin binalari, daglari, isimleri ve cografi durumuyla ilgili malûmat edinmek isteyenler Eyyûb Sabri Pasa'nin birinci kitabinda aradiklarini bulabilirler. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, s. 21-132 arasi.

3 Ebû Kubeys dagi: Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys dagi, Ebû Kubeys Ayâdî adinda bir temürcünün oraya çadir kurup ikamet etmesiyle bu ismi almistir. Bu cebel-i mübeccel, Beytullah'in sarka meyilli cenub cihetinde yani Mekke'nin sarkî tarafinda vâki mukaddes Cebel-Safâ üzerinde bulunup mevcut daglari en eskisi oldugu rivayet olunur. Bu dagin yarısından ziyadesi menâzil ile müzeyyen olup zirvesi bir mescit ile isaretlenmistir. Ebû Kubeys pek de yüksek degildir; lâkin irtifâi, amûdî (=dikey) oldugundan oraya çikanlar yorulur. Maamâfih Beytullah'in müsahedesiyle yorgunlugu izale olur." Bkz.: Eyyûb Sabri Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, Mekke kısmi, s. 1147-1152.

4 Kuaykiân dagi: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys'in yamacindadir; Cürhüm kabilesinden olanlar silâhlarini buraya koyarak müteka'ki olması (=silâhların sakirdaması) sebebiyle bu ismi almistir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1160.

5 Handeme dagi: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys'in arkasinda kâin Si'b-i-Âmir ve Ecyâd daglari karsisinda büyük bir cebeldir. Ibn Abbâs (ra) Hazretleri'nin 'Bu dagda yetmis peygamber medfundur. Mekke'ye yagmur onların serf ve bereketiyle nüzûl ider' dedigi Imâm Fâkihî'den nakledilmistir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1159.

6 Mekke'nin çorakliga dair âyetler: Mekke cografya itibâriyle çorak bir yer olmasına ragmen dinî ve ticarî bir merkez oldugu için her türlü yiyecek, giyecek ve malin mebzûl miktarda bulundugu bir sehir durumundadir. Mekke'nin çorakligi Ibrahim Peygamber'in (as) diliyle *Kur'an-i Kerim*'de de belirtilmistir: "...Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kismini senin Beyt-i Harem'inin yaninda, ziraat yapilmayan bir vadiye yerlestirdim." Bkz.: Ibrahim Sûresi (14. Sûre), âyet: 37.

7 Mekke'deki meyve ve sebzeler: Bunlari bir kısmi daha uzak yerlerden getirilirken bazi türler civardaki vadilerde yetistirilirdi. Eyyûb Sabri Pasa'nin bu konuda söylediklerini özetlersek Osmanli zamaninda da Mekke'ye her türlü meyvenin ya o civarda yetistirilerek yahut uzaklardan ithal edilerek getirildigini görürüz: "Mekke civarinda Huseyniye bahçeleri gibi kavun, karpuz ve limon yetistirilen mintikalar oldugu gibi; Fâtima vadisi gibi birkaç köyü besleyen, onlarca kaynak suya yataklık eden; hurma, kina, muhtelif sebzemat ve bostan mahsûlâtinin yetistirilmesine imkân veren mintikalar da mevcuttur. Ancak hava sicakligi ve iklim farklilikligi sebebiyle yabancilar için bu meyveleri dikkatli yemek icab ider. Mekke'de seftali, kayisi, incir, ayva, armut, elma, erik, temûr-i hindî, üzüm, ceviz, dut, portakal, limon, nar, muz, hiyar, acur meyveleriyle hindibâ, enginar, bamya, kereviz, taze fasulye, pazi, domates, patlican, nohut, turp, dereotu, sarmisak, bögrülce, pirsas, lahana gibi sebzeler mevcut olup pirsasi gayet iri ve lezizdir." Pasa bundan sonra hangi meyvenin orada yetistigini, hangisinin disaridan getirildigini, hangilerinin yabancilara midevî rahatsızliklara sebebiyet verdigini ve tedavisinin ne oldugunu uzun uzun anlatir bkz.: *Age.*, C. 1, s. 70-81.

8 Tâif: Burası meyveleri ve havasının güzelliği ile meşhur yüksekçe bir şehirdir. Pasa'ya göre "İmkânî ve vakti olan hacılar sicaklardan korunmak için Tâif'e çıkmalıdır." Eyyûb Sabri Pasa, Tâif için özel bir madde ayırmış ve bu sahane şehri şöyle vâfretmiştir (özetleyerek veriyoruz): "Nâm-i digeri, Vâdi-yi Abbâs olan bu şehir, Mekke'nin onsekiz saat sarkî cihetinde ve deniz seviyesinden 1570 m yüksek olan Cebel-i Gazvân'ın eteğinde kuruludur. Şimdiki Tâif beldesi (=19. yüzyılın sonu) tahminen dört-yüz haneyi ve ikibin nüfusu havidir. Burası Mekke'den hayli yüksek olduğundan hararet derecesi de oradan 6-7 derece kadar alçaktır. Mekke halkı siddetli hararetin hükümfermâ olduğu aylarda Tâif'e çıkarlar. Nisan ayının 25'ine doğru aksamları 17°, sabahları 18°, Mayıs ibtidalari sabahları 19°, öğle üzeri bazen 23° ve bazen 24° hararet olur." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 76 ve C. 3, s. 199.

9 Mescid-Haram hakkında malûmat: Mescid-i Haram'ın insası, genişletilmesi ve tarih boyunca Müslüman hükümdarların buraya olan ilgileri Pasa'nın kitabında ayrıntılı bir şekilde dile getirilmektedir: *Age.*, C. 1, s. 760-921 arası.

10 Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Velîd Ezrakî: Dede ve torun olmak üzere iki Ezrakî vardır. Birincisi yani Ahmed Ezrakî, (ö: 222/837) Mekke'yle ilgili tarihî ve coğrafî malûmatı uzun emeklerle toplamış; torun Muhammed Ezrakî ise bunları konularına göre tedvin ederek mükemmel bir şehir tarihi ortaya koymuştur. Yemen asilli olan bu âlimin *Ahbâru Mekke* adlı eseri Arabistan tarihi ve coğrafyası hakkında önemli kaynaklardandır. Ezrakî 250/865 yılında vefat etmiştir. Eyyûb Sabrî Pasa da bu müellifin eserinden ziyadesiyle faydalanmıştır. Bkz.: *el-Müncid li'l-A'lâm*, s. 38; Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 1146.

11 Dâru'n-Nedve: Kadim Mekkelilerin istisare mekânî olan asil Dâru'n-Nedve çok önce harap olmuş ve 281/894 yılında Abbâsîlerden Mu'tadibillah tarafından yeniden inşa edilmiştir. Abderî de bu sonraki binanın Mescid-i Haram'a eklendiğini ve Hicr ile Altinoluk'un tam karsisinde bulunduğunu söyler. Bkz.: Abderî, *Rihle*, ed-kritik: A. İbrahim Kürdî, Dimask 1999, s. 367.

12 Halife Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr Abbâsî: Bu halife ile dördüncü kez Mescid-i Haram üzerinde genişletme ve tamir işi vuku bulmuş oluyor. Baba Ebû Ca'fer hakkında pek müspet konuşmayan Eyyûb Sabri Pasa, oğul Mehdî'yi hayir dua ile anıyor, en çok onun zamanında yapılan tamirata değiniyor: "Mehdî Halife, 169 hicrî yılının evâilinde vefat eylemiştir. Kendileri ihsan etmeyi ve alelhusûs Haremeyn ahalisini pek severlerdi. Mescid-i Haram'ı def'a-yi râbiada (=dördüncü kez) o tevsî eyledi; bunun sebebi de hac eylediği sene oranın genişletilmesi gerektiğine vâkif olmasıydı." Bundan sonra söz konusu genişletme hâdisesiyle ilgili olarak altı sayfalık bir özet malûmat sunuyor Pasa... Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 633-639.

13 Kâbe'yle ilgili malûmat: Kâbe'nin ilk yapılışı, planı, geçirdiği tamirat, kapısı, iç süslemeleri, örtüdeki yazılar vs. konularda geniş malûmat için bkz.: Eyyûb Sabri Pasa, *Age.*, C. 1, (Mekke kısmı) s. 134-155, 247-250.

14 Altinoluk: Eyyûb Sabri Pasa bu çeşmeyi şöyle izah ediyor: "Beytullah'ın 10. def'a tecdidine müsaade etmiş olan (Emevî hükümdarı) Velîd b. Abdülmelik tahta oturunca Mekke valisi Hâlid'e 30 bin altın gönderüb 'bunların izâbesiyle (=eritilmesiyle) levhalar yapılab Kâbetullah'ın Bâb-i Muallâ Kapısı'nın kanatlarıyla Mîzâb'ın (=Oluk) altın levhalarla kapladılmasını emreylemiş idi." Pasa bundan sonra Osmanlı dönemine kadar bu noktada yapılan tadilatı anlatıyor. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 797-801.

15 Hacer-i Esved'e dair malûmat: Hacer-i Esved'in konumu, etrafını çeviren levha, kirilisi vs. mevzular Pasa tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 13-14 ve 53-55.

16 Karmatî Baskını: 317/929'da Karmatîler isyan çıkararak Kâbe'ye hücum ettiler ve Hacer-i Esved'i kirdilar; onu alıp tetkik amacıyla götürdüler. Çünkü o tasta insanları çeken miknatisvâri bir güç olduğuna inanıyorlardı. Eyyûb Sabri Pasa, Karmatî baskınlarını şöyle anlatıyor: "Karâmita denilen taife-yi bâgiyesi (=eskiya tayfası) h. 289 yılında Ibn Zikreyeh önderliğinde bir hac kafilesini basub hiç kimse kalmayınca dek herkesi kılıçtan geçirmiş idi. Daha sonra Ebû Tâhir-i Karmatî hicrî 317'de Mekke'ye hücum eylediği zaman Mescid-i Haram dahilinde otuzbin kadar günahsızı kılıçtan geçirdi; ol meshur sehrin yüce binalarını yıkub harab iderek; doğum yeri olan Hecer nahiyesine getirmek üzere Hacer-i Esved'i kirub gitti. Bu adam insanları kendi doğduğu yere toplamak için bunu yapmıştı; oraya bir de bina dikti ve 20 sene Hacer-i Esved orada kaldı. Ol hâin-i bî dîn, bu hâli Mülûk-i Fâtimiye'den Abdullah-i Mühtedi'ye arzedüb bu melikin adına hutbe okutmak tasavvurunda iken 'Acaibsin! Beledullah-i Emîn'de dürlü dürlü rezalet isleyüb Hacer-i Esved'i Hecer'e getirmeğe kadar cesaret ettin! Hem Câhiliye hem de Islâm zamanında muazzez ve mükerrem dutulagelen sitâre-i hürmeti çignedin! Bunlarla beraber benim namıma hutbehân olmak istersin ha!' deyu cevabını alınca ânin (=Fâtimî halifesinin) dahi itaatından çıktı." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 53-55 ve 1004-1010.

17 İbrahim Makami: Eyyûb Sabri Pasa anlatıyor: "Kâbe'nin te'sîsi esnasında İbrahim alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-ta'zîm Efendimizin iskele makamında (=yerine) kullandıkları mübarek tasa denür." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 960.

18 Hatîm: Eyyûb Sabri Pasa anlatıyor: "Burası Hicr-i İsmail'in etrafında yarım daire suretinde yuvarlak bir divarceğizdir. Tavaf olunan mintikanın etrafı hicrî 64 yılına kadar kumluk idi; Abdullah b. Zübeyr Hazretleri o sene içinde Beytullah ebniye-i âliyesinden arta kalan taşlar ile tavaf mintikasinin dört yanını firdolayı on arsin vüs'atında dösedı. Sekiz sene sonra Haccâc-i Zâlim, Kâbe'nin Sam cihetine Ibn Zübeyr'in yaptırdığı divarı yıkub orayı altı-yedi arsin kadar içe çeküb hasil olan mevkiî tavaf edenlerden muhafaza için 82'de yukarıdaki divarı yaptırmışdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 937.

19 Hicr ve Metâf: Buradaki Hicr'a bir önceki notta değinilmiştir. Metaf ise Kâbe etrafında tavafin yapıldığı alandır. Pasa anlatıyor: "Burası Kâbe'nin dört cânibini ihata iden kaldırımıdır. Bu alanın satih büyüklüğü terbîan (=kare hesabıyla) 2826 ayaktır." Bu alanın büyüklüğü, içindeki mühim eserler vs. için bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 921-927 ve 932-933.

20 Zemzem Kuyusu: Pasa Zemzem'in ortaya çıkışını şöyle anlatıyor (özetle): "Mübarek Hâcer validemiz, İbrahim'in (as) bıraktığı matara suyunu üç gün zarfında bitürüb oğlu İsmail'in susuzluktan terk-i hayat idercesine bîtab ve kendinin dahi tâb u tüvâni kesilüb memelerinin südü bütün bütün munkati olduğuna gördükte ol vadide tek kaldığına üzülüb korkarak bir müddet ağlayub sizlandıktan sonra İsmail'i evvelce yaptığı çardak altına biragub kendisi su aramak için Safâ dağının zirvesine çıktı. Sonra Batn-i Vâdi'ye indi. Arkasından oğlunu görerek su arayabilmek için Merve dağının tepesine çıktı. İste bu usûl üzere tamam yedi def'a Safâ'dan Merve'ye Merve'den Safâ'ya gidüb geldi. Sonra çocuğunun yanına vardı, Allah'a çok çok yalvardı ve Cebrâil vesilesiyle oradan Zemzem suyu fiskirdi... Zemzem Kuyusu'nun yüzotuzdört ayak üç parmak derinliği vardır. Agzi sekiz ayak iki parmak çapındadır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 199-202 ve 934-938.

21 Mescid-i Haram'ın kapıları: Eyyûb Sabri Pasa, Mescid-i Haram'ın kapılarından bahsederken çeşitli yönler göre bir tasnif yapmış ve on sayfa ayırmıştır bu konuya. Giriste şöyle diyor: "Mescid-i Haram'ın ondokuz adet bâb-i bülend-i cenabi vardır ki bu kapıların dördü sark, yedisi cenub, üçü garb, besi simal cihetlerine açılır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 895-904. Ibn Battûta burada 19. kapiyi unutmuş gözüküyor. Bâb-i Âli diye bulunan bu kapi üç ayrı kapiya açılmaktadır. Pasa, Bâb-i Âli hakkında şöyle diyor: "Bâb-i Âli'nin üç tâki vardır ve beynel-müerrihîn Benî Hâsim Kapisi adıyla meshurdur." Bkz.: *Age.*, s. 897.

22 Mescid-i Haram'ın minareleri: Eyyûb Sabri Pasa Mescid'in minareleri bahsini de geniş tutmuş ve konuya şöyle başlamıştır: "Zanimimizde Mescid'in yedi minaresi olup Bâbü'l-Umre, Bâbü's-Selâm, Bâb-i Alî, Bâbü'l-Vedâ, Bâbü'z-Ziyâde, Medrese-yi Kayıtbay ve Süleymaniye minareleri olarak bilinirler." Bkz.: *Age.*, s. 904.

23 Aksehirli seyyah Muhammed Celâleddîn: Bu zât hem tarihçi hem de seyyah'tır. Hicrî 665'te Aksehir'de doğmuş, Mısır'a gitmiş, oradan Fas'a uzanarak Endülüs'e geçmiş ve Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr ve Muhammed b. İsa gibi hocalardan ders almıştır. İbn Hacer'in bildirdiğine göre doğunun ve batının pek çok seyrinden ve hâdiselerinden bahseden seyahatnâmesi birkaç cilt tutmakta imiş. Acaba bu eserden geriye bir şey kaldı mı? Son zamanlarını Medine'de geçiren Celâleddîn Aksehrî 731/1331 yılında burada vefat etmiş. Bu Anadolu kökenli seyyah derviş-âlim'in Bakî Mezarlığı'nda yatanlarla ilgili *Ravda* namında bir eserin bulunduğu belirtiliyor. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 188-189.

24 Safâ ile Merve: Safâ ile Merve'nin tarihleri Hz. İbrahim'e kadar gider. Evvelce bahsedildiği gibi Hz. Hâcer anamızın, oğlu İsmail'e su arayışı esnasında bu iki tepe arasında kostuğu rivayet edilir. Eyyûb Sabri Pasa, Safâ ve Merve ile ilgili şöyle der: "Safâ, Ebû Kubeys dağına bitişik bir tepeceğiz ismidir. Şimdi tepe filan kalmamış ise de mübarek mahalli, Ebû Ca'fer Mansûr'un yaptırdığı kârgir kemer gösterilmiştir. Merve, Harem-i Serif'in gurabâ hastanesi cihetinde Suveyka yahut Sâmiye denilen Uzun çarsu ittisâlinde kâin bir dağdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 198-200 ve 988-990.

25 Mudâd oğlu Hâris Cürhümî (Câhiliye dönemi meliklerinden): Bu adam efsanevî Arap tarihinin önde gelen şahsiyetlerindedir. İslâm gelmeden çok önce Arabistan'da hüküm süren bu kral zamanında İsrâilogulları dalga galga Hicaz'a; Mekke ve Yesrib çevresine yaklaştırmaya başlayınca Kral Hâris derhal tedbir almış ve çetin bir savunma harbi yaparak İsrâilogullarını hezimete uğratmıştır. Onun, kadim Cürhümogulları içinde Mekke'nin ilk hâkimi olduğu söylenir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, par. nr: 935-938.

26 Kedâ tepesi: Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'in emriyle Hâlid b. Velîd'in şehre bu tepeden girdiği belirtilir. Bir de Kûdâ tepesi vardır ki Mekke'nin alt tarafındadır. İbn Battûta bunları karıştırmış olmalı. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî, *Age.*, C. 4, s. 1116-1118.

27 Zû Tuvâ: Zû Tavâ olarak da bilinen bu vadi hakkında Bekrî de malûmat veriyor. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cem*, C. 3, s. 896.

28 Ten'im: Bekrî'nin beyanına göre Ten'im, Merr ile Seref arasındadır. Ten'im ile Mekke arasında iki fersah vardır. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 321.

29 Mekke'yi kusatan dağlar: Evvelce bundan bahsedilmiş idi, fakat biz yine konuyla ilgili kaynağımızı verelim: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 1152-1160.

30 Hirâ: Eyyûb Sabri Pasa anlatıyor: "Burası Cibrîl'in ilk vahiy indirdiği yerdir. Bir diğer adı da Cebel-i Nur'dur. Bu dağ Mekke ile Mînâ arasında olup Beytullah'a üç mil uzaklıktadır ve Sam cihetindedir." Bkz.: *Age.*, s. 1154.

31 Sevr: Eyyûb Sabri Pasa anlatıyor (kısaltarak veriyoruz): "Mekke'nin üç mil cenub cihetinde vaki mübarek bir dağdır. Sath-i zeminden 2500 zirâ yüksektir. Mübarek mağaranın bulunduğu noktaya ancak kırkbes dakikada çikilir; çün Sevr, gayet dik bir dağdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1152.

32 Mekke emirliğinde Ebû Nümeyy'in oğulları: Eyyûb Sabrî Pasa Mekke'de emirlik yapanlara dair özel bir başlık açar ve konuyu detaylı bir şekilde anlatır. Ebû Nümeyy'in soyu Mekke emirliğinde dördüncü tabakayı teşkil eden Serif Ebû Azîz Katâde b. İdrîs'e dayanır. Hicrî 601'de emirlik makamına gelen Ebû Katâde 616 yılında vefat edince Yemen Padişahi Mes'ûd, Mekke'yi zapteder ve Türkmen kökenli Nûreddîn'i Mekke'ye vali yapar. Mısır sultanının müdahalesi vs. epey karışıklıktan sonra imâret Katâdegillerden Ebû Nümeyy'e geçer. Ebû Nümeyy'in (ö: 703 h.) elli sene süren yönetiminden sonra onun dört oğlu arasında kavgalar çıkar. 718-734 yılına kadar Utayfa ile Rûmeysa arasında çekişmeler devam eder ve bu yıl Mısır sultanının müdahalesiyle Haremeyn yönetimi Rûmeysa'ya bırakılırken Utayfa Mısır'da tevkif olunur. Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezîretü'l-Arab* kısmı, s. 68-70; ayrıca bkz.: 16. bölüm, 8. not.

33 Erâk ağacı (*Salvadore Persica*): Dis fırçalamada kullanılan ve liflerinde dis etini ve mine tabakasını güçlendirici maddeler bulunan bir ağaç türü. Misvâk kelimesi genel olarak disleri temizleyen bütün ağaçlar için kullanılıyorsa da Erâk ağacı bu iste en yaygın kullanılanıdır ve hadîslerde de adı geçer. Hamt adı verilen meyvesi de yenilebilir Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydene fi't-Tıbb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Merkez-i Nesr-i Dânisgâhî, Tahran, h. 1380, s. 252; Ayhan Yalçın, *A'dan Z'ye Sifali Bitkiler Ansiklopedisi*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 558.

34 Necmeddîn Muhammed Taberî: 724'te yukarıda adı geçen Serif Ebû Nümeyy oğlu Muhammed tarafından Mekke kadilğine tayin edildi, 730/1331 yılında vefat edinceye kadar bu vazifeye devam etti. Siirleri de olan bu âlim kişi, kendi bölgesinde en yüksek fetva otoritesiydi. Babasının lakabı Muhyiddîn değil Cemaleddîn'dir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 101.

35 Bahâeddîn Taberî: Bir öncekinin amcaogludur. Dedesinden, babasından ve Osman b. Tûzerî'den ders almıştır. Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 283.

36 Muhtesib (=İhtisab ismiyle görevli şahıs): Halk içinde gezerek umûmi teftiş yapan güvenilir uzman kişi. İhtisab yahut Hisbe müessesesi, İslâmın ilk yıllarından beri varolan bir müessesedir ve umûmiyetle iktisadî teftiş başlığı altında ele alınır. Bazı yönlerden yargı kurumuna bazı yönlerden de zabıtaya benzemektedir. Klasik İslâmî yapıda "kadâ makâmı" genel yargı kurumudur. "Mezâlim velâyeti" üst bürokratların, vezir, komutan vs. devlette görev alanların kovuşturulduğu yüksek mahkemedir. İste Hisbe kurumu bu ikisinin arasında yer almaktadır. Muhtesib, pazarlarda ölçü ve tartıda standartların sağlanması; buna uymayanların cezalandırılması, et vs. çabuk bozulan gıdaların kontrolü, büyük çarşı ve caddelerde trafiği kapatanların uyarılması, borcun gecikmesi gibi durumlarda acil müdahale, inşaatların sağlam yapılması; yapı standartlarının belirlenmesi, çaresiz ve

sakat hayvanların belirlenip tedavi edilmesi, hayvanlara eziyet edenlerin cezalandırılması vs. ye kadar sehir halkının sosyal hayatıyla ilgili pek çok hususu takip eder. Hisbe, Hz. Ömer zamanında iyice gelişmiş ve daha sonra çeşitli kollara ayrılarak varlığını devam ettirmiştir. Hisbe teşkilatında Hz. Ömer zamanında olduğu gibi kadınlar da görev almıştır. Sırf bu teşkilatin nasıl yürütüleceğine ilişkin İbn Bessâm, Muhammed Kuresî ve İbn Teymiyye gibi müellifler ayıntılı kitaplar yazmışlardır. Bkz.: Subhî Sâlih, *İslâm Kurumları*, çev. İbrahim Sarmis, İstanbul, 1999, s. 199-200; Hisbe'yle alâkali olarak yukarıda adı geçen müelliflere ait üç klasik kitabın bir arada basımı: *Fi't-Turâsi'l-İslâmî el-İktisâdî*, Dâru'l-Hadâse yay., Beyrut, 1990.

37 Mekke mücâvirleri: Hac ve dinî ilim elde etme niyetiyle Mekke'ye gelip hayatının bir bölümünü veya geri kalan kısmını burada geçirenlere "civarda bulunan, komşu" manasında mücâvir denilir. Aslında Mekke'de daimî bir şekilde kalmak yani "ikamet etmek" bazı âlimler tarafından doğru görülmemiştir. Bu yüzden hacca giden müminin, haccini bitirir bitirmez dinî sevk ve heyecanı pörsümeden, isî lâubalilige dökmeden yurduna dönmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eyyûb Sabri Pasa söyle der: "Mekke'de ikamet, indelulemâ kerih görülüb tûl-i müddet âram ve ikamet, Beytullah'a hürmetin mahvini îham ve isaret ider. Hâsil olan alisma hissi, Kâbe'yi diğer beldelerin evlerine kıyas etdirerek heybet ve hurmet-i celîlesini iskat eyler. Ekser ahâlinin hâli bu yoldadır." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 12.

38 Emir Seyfeddîn Gadâ: Bu Arap emiri hakkında malûmat Hindistan kısmında verilecektir.

39 Sukutra adası: "Sang du dragon" adıyla bilinen kızılagaç zamkinin üretildiği bu ada gerek coğrafî konumu gerekse ticarî ünü sebebiyle Ortaçağ sonlarında kitaplarda ismi sıkça geçen bir yerdir. Burası Yemen ile Afrika arasında bir adadır. Ebu'l-Fidâ'nın Mühellebî'den aktardığına göre o dönemde ada halkı Nastûrî Hristiyanı imiş. Burası su anda Yemen'e bağlıdır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 371; Hamza Ali Lukmân, *Târîhu'l-Cüzûri'l-Yemeniyye*, Beyrut, 1972; *Atlasu'l-Âlem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 23.

40 Hindistan Türk sultanları: Semseddîn Lelmis vs. isimler, ileride Hint bahsinde tafsilatlı bir şekilde anlatılacaktır.

41 Halife Hâkim Ebu'l-Abbâs ve Memlûklerde Abbâsî hilâfetinin islevi: Hâkim biemrillah Sâni (II.) adıyla bilinen bu Abbâsî halifesi, ülkenin iç ve dış siyasetini takviye amacıyla Memlûk idaresi tarafından desteklenen ve manevî gücü olan bir kurumu temsil ediyordu. Memlûklerden Kıpçak kökenli Baybars büyük bir siyaset ve strateji dehasıydı; "durdurulamaz" denilen Mogolları ezip geçti; "yapıstılar, kaldırılmazlar" diye vâfedilen Haçlı artığı krallıklara dersini verdi ve Abbâsî ailesinden geriye kalan bazı fertleri Bağdat'tan Kahire'ye getirerek burayı hilâfet merkezi yaptı. Böylece hem bütün bir İslâm âlemine ümit asılayıp minnettarlık kazandı; hem de Anadolu'da Mogollardan bezmiş Türk kitlelerinde heyecan ve istiyak uyandırdı. Görüldüğü gibi Memlûkler "halife tutma siyaseti"ne 659/1261 yılından, yıkıldıkları yıla (923/1517) kadar devam etmişlerdir. Bkz.: İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, Kahire, 1982, C. 1, s. 495; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1996, s. 153.

42 Künbâya: Adı Kinbâya, Kenbâya, Kanbay ve Kambay gibi çeşitli şekillerde söylenen bu sehir o dönemde Hindistan'ın en büyük limanlarından idi. İbn Battûta, Hint bahsinde buralardan uzun uzadıya bahsedecektir.

43 Ismail b. Nâsir: Kudretli hükümdar Melik Nâsir'in oğlu olan Melik Sâlih Ismail 742/1342 yılından 745/1345 yılında kadar Memlûk Devleti'nin basındaydı.

44 Rukneddîn Acemî Kürdî Gûrânî: 768/1369 yılında vefat eden bu Kürt asilli âlimin asil adı Yusuf'tur. Necmeddîn Isfahânî, Bedr Tüsterî gibi büyük bilginlerden ders alan Yusuf, tasavvufta derinleşmiş; zikir telkini, hirka alma ve tövbenin şartları gibi mevzuları ihtiva eden *Reyhânu'l-Kulûb* başlıklı eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Kahire'nin Karâfe semtinde dergâhi vardı. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 286.

45 Kutbeddîn Tehemten: Ibn Battûta'nın verdiği "Temtehen" telâffuzu ona özgü kalmıştır; doğrusu Tehemten'dir. Kutbeddîn'in ülkesi Büyük Selçuklu Devleti dağılınca kurulan Atabek türü devletlerdendir. Ibn Battûta buralara uğrayacağı için İlerde bahsedilecek. Bkz.: 31/5. not.

46 Milâdî 1326 Ekimi'nin son günlerine yakın görünüyor.

47 Kâbe'nin ayaga kalkış yeri olmasıyla ilgili âyet (Maide Sûresi 97. âyet): Buradaki kiyâm ifadesi müfessirlerin çoğu tarafından istifade vesilesi, inananların birbirleriyle buluşup tanışmaları, hayvanlarını kurban ederek yardımlaşmaları; kısaca dinî ve dünyevî işlerin inkisaf vesilesi şeklinde yorumlanmıştır. Âyetin devamında kurban edilen hayvanlardan bahsedilmesi, siyak-sibak (=bağlam) bakımından; kiyâm kelimesinin Lâm ve Bâ harf-i cerleriyle kullanılışının işleri yürütme, bir meseleyle meşgul olma manasına gelmesi de lügat bakımından yukarıdaki yorumu destekler. Ancak bazı yeni zaman yorumcuları Hacc'in politik bir manası olduğunu ve bir araya gelmiş müminler cemaatinin Kâbe'de zulme karşı bir tür kıyam provası yaptıklarını söylemişler, dolayısıyla âyette geçen kıyam kelimesini siyasî bir renkle yorumlamışlardır. Birinci yorum bizce isabetli olmalıdır. Müfessirlerin üstadı Zemahserî de böyle anlamıştır. Bkz.: Mahmud Cârullah Hârizmî Zemahserî, *Tefsîr-i Kessâf*, Beyrut, (tarihsiz), C. 1, s. 646; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-i Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, Bilmen Yayınevi İstanbul, C. 2. s. 826.

48 Hicrî 728, Milâdî 1328'e denk düşer.

1 Hicrî Yediyüzyirmialtı yılının Zilhicce ayının yirmisi: Bu tarih, 17 Kasım 1326'ya denk düşer.

2 Mahâra: Çift taraflı tahtirevan demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 411.

3 Merînî Ebû Saîd ve İlhanlı Ebû Saîd: İbn Battûta'nın ve İbn Cüzeyy'in İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd vesilesiyle kendi hükümdarlarından bahsetmeleri sıradan bir methiye değildir. *Seyahatnâme*'nin son bölümünde İbn Battûta'nın anlattığı ve tarihçilerin de tasdik ettiği üzere Merînî sultanı Ebû Saîd sosyal hizmetler ve kültür için ciddi büyük yatırımlar yapmıştır.

1 Necd, Necid: Islâm coğrafyacıları Necd'i, Arabistan yarımadasının bes büyük kısmından biri olarak kaydederler; Necid, Hicaz ile Irak arasında uzanır. Bugün Hicaz'la birlikte Suûdî Arabistan Krallığı'ni teşkil eder. Adı, siir, menkıbe gibi muhtelif edebî türlerde sıkça anılır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 78-79; Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 610.

2 Semîra: Bugünkü Semîrâ, Hâcir'den 40 km uzaklıktadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 413.

3 Fayd; Bagdat yolunun yarısı: Fayd muhtelif yönlerden gelen hacî kafilelerinin eskiden beri bulunduğu bir noktadır. Pasa da buradan bahsederken Hukûkiye-i Fayd şeklinde kaydettiği menzilin Bagdat hac yolunun ortalarında bulunduğuna işaret eder. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 256.

4 Mühennâ ve oğulları: Bölgenin o dönemdeki siyasî hâdiselerini etkileyen bu aile hakkında seyyahimiz gibi Ibn Hacer de ayrıntılı malûmat vermektedir. Bu âilenin bazı fertleri Türkleşmiş olabilir; *Ibn Mühennâ Lügati* bu âileden biri tarafından yazılmış olmalıdır. Bkz.: Abdullah B. Taymaz, *Ibn Mühenna Lügati*, Ankara, 1960.

5 Feyyâd b. Mühennâ: Evvelâ Melik Nâsir tarafından emirlige getirilmiş; sonra Memlûk idarecilerinden Moncuk ile problem yaşamış, h. 740 yılında amcası Seyf ile Halep civarında kâpılmış; onu yenerek hâkimiyetini sağlamlaştırıp Misir'a gitmiş; burada âlâ yü vâlâ ile karşılanırsa da basına bir şey geleceğinden ürkerak Irak'a kaçmış ve 761/1360 yılında Irak'ta vefat etmiştir. Ibn Hacer onun pek sevilmeyen, kötü huylu biri olduğunu belirtiyor. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 140-141.

6 Hiyâr (=yahut Hayyâr) b. Mühennâ: Melik Nâsir'dan çok korkan bu emir, ondan defalarca kendisini Misir'a almasını rica etmiş ve nihayet Kâmil Sa'bân'ın saltanatında Misir'a gelebilmiş ve orada 776/1375 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 46.

7 Bagdat-Mekke arası vakıflar: Bu civardaki vakıflar Eyyûb Sabri Pasa tarafından zikredilir; ancak Pasa, Selçuklularını da unutmaz: "Bagdat ile Mekke-i Muazzama arasında Hârûn Resîd-i Abbâsî'nin zevcesi Zübeyde Hatun ile Sultan Melik Sâh-i Selçûkî'nin o kadar bina ve âsâr-i celîleleri vardır ki kalem tarifinden âcizdir." Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezîretü'l-Arab* kısmı s. 256.

8 Akabetü's-Seytân (=Seytân Yokusu) ve Vâkisa: Eyyûb Sabri Pasa, Kûfe'den Mekke'ye giden yolu anlatırken buralara da değinir: "Kûfe'den kalkan kafilâ muhtelif noktaları geçtikten sonra Sa'd Firârî Mescidi'ne ve ândan Vâkisî'ye ve buradan Akabe-i Seytân'a ve ândan Kâ-i Rimâl'e ve ândan dahî birçok göletleri olup nâm-i diğeri Kubbetü'l-İbâdî olan Bârtân'a ve ândan Sa'leb'e inub burada Vâsit kafilâsiyle karşılasır." Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 256.

9 Kâdisiye: Burası Sa'd b. Ebû Vakkâs önderliğindeki Islâm ordularının 15/637 yılında İranlıları yendigi mintikadır. Hiçbir zaman Ibn Battûta'nın anlattığı gibi büyük bir yerleşim merkezi olmamıştır. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Kâdisiye, hurması ve suyu bulunan küçük bir beldedir. Bu küçük belde ile Kûfe arasında 15 fersah vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 299.

1 Ali b. Ebû Tâlib ve *Necef: Dört büyük halifenin dördüncüsü, Peygamberimizin amca oğlu ve damadı İmâm Ali (k.v.) Efendimiz, Hicret'in 35. yılında halife oldu. Bassehri Medine'den Kûfe'ye tasidi, onun zamanında İslâm tarihinin gidisati bakımından son derece mühim hâdiseler yasandı; Hicrî 36. yılda Cemel, 37. yılda Siffîn vakalari meydana geldi; Hz. Ali 40/661 yılında İbn Mülcem tarafından suikasta uğradı, şehit oldu. Necef, Kûfe'nin kiyisinde bir semttir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1979, par. nr.: 229-231 ve 1612-1757.

2 Kasânî tarzi tas ve seramik: İran'da İsfahan'la Kum arasında yer alan Kâsân seherine nispetle bu adı almıştır. Bu şehir, kızıl ve lâcivert seramikleri, sise vesair kıymetli kapları, tuğlaları, dokumaları ve meyvesiyle ün yapmıştır. Türkçemizdeki "kâsâne" de buradan geliyor; sirça köşk, renkli camları olan yüksek ev manasında. Arapça metinde geçen "zelîc" İspanyolca "azulejo" kelimesinin Arapçalamış hâlidir. İspanyollar da Farsça "lâjverd" (=lâcivert; lapis lazuli) kelimesini kendi dillerine "azulejo" şeklinde almışlardır. Bkz.: Ziyâ Sükün, *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul, 1984, C. 3, s. 1484 ve 1730; Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 421.

3 Mahyâ Gecesi: Sünnîlerin Mi'rac gecesine denk bir gecedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 425.

4 "Aliyyün Veliyyullah": Sîa'nin ezana eklediği bu cümle, zamanımıza kadar devam eden bir gelenektir ve "Ali Allah'ın dostudur!" manasına gelmektedir.

5 Âva: Yâkût'un bildirdiğine göre Zencân ile Hemedân arasında bir kasabadır. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 1151.

6 Serif Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Sîha Hüseyinî: Mühennâ soyundan gelen bu şahıs Mekke'yi uzun süre idare eden Katâdegillerin amca oğullarındandır. Mekke ve Medine emirlerinden daha önce bahsettik; bkz.: 18/32. not. Yine bu konuda Mühennâ ve oğullarıyla ilgili olarak bkz.: 20/5. ve 6. notlar. Ayrıca Mekke ve Medine emirleriyle ilgili olarak özel bir çalışma: Abdülfettâh Mekki, *Târîhu Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm abra Usûri'l-İslâm*, Tâif, 1986.

7 Yarlîg: "Sâbit kanun" manasındaki "Yasak" (=Casah; Yasah) ile karıştırılmaması gereken bu Mogolca kelime "hükümdarin emirleri" demektir; yarlık ve carlih şeklinde de telâffuz edilir. Dönemin Memlûk Sarayı'nda baskâtip olarak görev yapan İbn Fadlullah Ömerî, çevredeki hükümdarlara nasıl ferman gönderileceğini izah ederken Yarlîg'dan bahseder. Kalkasandî de Yarlîg'i hükümdarin fermanı diye tarif eder. Mogol çağının bu gözde kelimesi o dönemde Kuzey Afrika'dan Çin'e, Yemen'den Rus knezliklerine kadar pek çok devletin ve etnik grubun siyasî literatürüne girmiş, yarlıkların dili de araştırmacılar için malzeme olmuştur. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 68; Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, Beyrut, 1987, C. 4, s. 428; *Mogolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Demir, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1995, s. 225; A. Melek Özyetgin, *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara, 1996.

8 Deveycir: Deogir, Duveykir şeklinde söylenen bu kelime Hindistan'ın Dekken (=Deccan) bölgesindeki eski kale ve çevresidir. Burası Muhammed Tuğluk tarafından yeniden düzenlenmiş ve Devletabad diye adlandırılmıştır. İlerde bu gibi Hint şehirlerinden ayrıntılı bir şekilde

bahsedilecektir.

9 Ebû Abdullah Muhammed b. Ebu'l-Kasim: Fas tarihçileri bu sahistan bahsetmekte ve onun 760/1359 yılında hayatta olduğunu belirtmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Târîhu'l-Karaviyyîn*, C. 3, s. 712; Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Magrib*, C. 3, s. 206.

1 Havarnak ve Nu'mân b. Münzir: Necef'ten yaklaşık 1,5 km uzaklıktaki bu köşk İslâm'dan önce hüküm süren Hîre krallığına ait idi. Özellikle Persler tarafından bölgeye idareci olarak tayin edilen Nu'mân b. Münzir'le (ö: m. 431) özdeşleşen bu yapıdan geriye bir şey kalmamıştır bugün. Ancak Arap edebiyatında san, azamet ve satafatın misali olarak çokça anılan bir yerdir. Bkz.: *el-Müncid fi'l-A'lâm*, s. 275.

2 Kaimetü'l-Vâsik: Su anda Kâim diye bilinen mintikadır. Eskiden oradaki manastırda rahibeler varmış ve Hârûn Resîd zaman zaman onları ziyaret edermiş. Bkz.: *Age.*, s. 542.

3 İzâr: Irak'ın güneyinde bulunan bu mintika su anda Fırat'ın su dağıtımının yapıldığı gayet güzel bir yerdir ve Cebâys diye bilinir. Bkz.: *Tâzî, Rihle*, C. 2, s. 7.

4 Vâsit: Haccâc b. Yusuf Sakafî tarafından 84/703 yılında kurulan bu şehir, Kûfe ile Basra'nın tam ortasında, yolların kavşak noktasındadır. Bu yüzden ismi Vâsit'tir (=ortada, ortalayıcı). Bkz.: Suâd Sefer, *Vâsit*, Bagdat 1945; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, madde nr.: 12361.

5 Takiyüddîn Abdurrahman b. Abdülmuhsin Vâsitî: (ö: 744/1344) Meshur sufi Ahmed Rifâî'nin hayat hikâyesini yazan bilgindir. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 272.

6 Seyh Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali Rifâî: (ö: 578/1182) Bu ünlü sufi hakkında daha önce bilgi verilmisti; bkz.: 14./40.

7 Seyh Ahmed Küçük: Seyh Ahmed Rifâî'nin torunlarından biri olduğu bildirilen bu zâtin lakabının Türkçe olması herhalde çevresinde epey bir Türk derviş bulunmasından ileri gelmektedir. Nitekim onun soyundan bazılarının Anadolu'da Amasya civarında Sonisa'da oturduğu da Ibn Battûta tarafından belirtilmektedir. Ibn Hallikân gibi bazı bilginler bu zâtin Ahmed Rifâî'nin değil onun kardeşinin soyundan geldiğini; zira Seyh Rifâî'nin geriye çocuk bırakmadığını söylemektedirler. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 1, s. 223, nr.: 248; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 70.

8 İki Ahmediye: Metinde adı geçen gruba Ahmediye dense de neticede Rifâîye'nin bir koludur ve asıl "Ahmediye-Bedeviye tarikatı" ile karıştırılmamalıdır; bu ikincisiyle Fas doğumlu olup Mısır'da tarikatını yaygınlaştıran Seyh Ahmed Ebu'l-Fityân Bedevî'nin (ö. h. 675) kurduğu tarikatı kastediyorum. Bkz.: Abdülmun'im Hifnî, *Mu'cem Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 33.

9 Afkanbûr (=Afganpur): Bugün Agvapur ismini taşıyan yerin eski adı olmalı. Agvapur, eski Dihlî (=Delhi) büyük sehrini oluşturan dört sehirden biri olan Tuğlukâbâd'a bes mil uzaklıktadır. Ibn Battûta, Seyahatnâme'nin 2. cildinde Hindistan'la alâkali bölümde Hezâr Emrûhâ'dan bahsederken bu sehre deginecektir.

10 Serv / Sarv; Saru: Metinde kastedilen ırmak Ganj'in üst taraflarında Sarcu diye bilinen akarsudur. Bkz.: *Tâzî, Age.*, C. 2, s. 10.

11 Sekâl: Kelime Sanskrit kökenli "Varsa-kal"dan (= yağmur mevsimi yani varsa-ritu) gelmektedir; "Varsik" aslında "yağmur mevsimiyle ilgili" demekse de zamanla mevsimlik, sezonluk gibi manalara

gelmistir. "Vars" ise yagmur demektir. Bîrûnî aslina daha yakin bir tarzda Bersekâl seklinde almistir bu kelimeyi ve hangi bölgelere, kaç ay yagmur yagdigini da izah etmistir. Bkz.: Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarabad, 1958, s. 170; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Londra 1911, s. 1174, 1188.

12 Karâcîl daglari: Himalaya daglari olmalı. Bana, kuzeyden esen soguk "Karayel"i hatirlatir bu kelime... Gibb bu ismi, Araplarin ve Iranlilarin Himalaya için kullandiklarini belirtmektedir. Ancak ben, Mes'ûdî, Ibn Hurdadbih, Ibnü'l-Fakîh, Ebu'l-Fidâ ve Mukaddesî gibi klasik kaynaklarda Tibet kelimesine bol bol rastladiysam da Karâcîl lafzina rastlamadim. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 272.

13 Haydariye: Kutbeddîn Haydar tarafından kurulan tarikat. Genel âdet ve tavirlari itibâriyle Kalenderîlere benzerler. Üstat Ali Sir Nevâî güzelim üslûbuyla Kutbeddîn'i anlatirken meâlen söyle der: Küçük yasta cezbeye gelmistir. Bu istidadi sebebiyle Hâce Ahmed Yesevî, Horasan taraflarina gönderir onu. Daha sonra Zâve vilâyetine yerlesmis; 618/1221 civarinda vefat edince de onun türbesi oraya kondurulmustur; "Haydarî kavmi özlerin anga nispet birürler." (Haydarî toplulugu kendilerini ona nisbet ederler.) Sonraki yüzyillarda Haydariyye'nin çehresi epey degismistir. Ibn Battûta ileride yine bu konudan bahsedecektir. Bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyimu'l-Mehabbe*, (metin), Hazirlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 383-384; Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, 1, 215; *DIA Islâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

1 Basra: 17/639 yılında Hz. Ömer tarafından inşa edilen eski Basra, 6./12. yüzyılda terk edilmiş; önceki şehrin batısından 5 km ötesine yeni şehir kurulmuştur. Eski Basra'nın bulunduğu yerde bugün Zübeyr şehri vardır. Gibb'in de belirttiği gibi L. Massignon, Basra'nın yeri mevzuunda özel bir çalışma yapmıştır. Ebu'l-Fidâ bu şehre Mirbedü'l-Basra diye bilinen bir mahalle bulunduğunu; burada muhtelif bölgelerden gelen Arapların alışveriş için büyük bir pazar kurduklarını ve siir okuma günleri düzenlediklerini söylemektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, s. 309; L. Massignon, *Explication du Plan de Basra*, Wiesbaden 1954, s. 154-174.

2 Mâlik b. Dînâr: Tarihçilerin ve menâkip yazarlarının anlattığına göre büyük âlim ve sufi Hasan-i Basrî'nin sohbet halkasından olan Mâlik, kendi elçiziyle istinsah ettiği mushaf lar vesilesiyle kazanç elde etmiş; kimseden bir şey istememiş ve böyle geçinmiştir. Ancak onun pasif ve sessiz bir züht anlayışında olmadığı kesindir; vergi toplayanların yaptıkları haksizliklere karşı sert uyarılarda bulunmuş, doğru bildiğini haykirmaktan çekinmemiştir. Ölüm tarihi hakkında h. 131 ve h. 127 gibi farklı yıllar verilmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 2, s. 126; İbnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*. C. 3, s. 194; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmi çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 169-183.

3 Hz. Osman'ın Mushafı ve ilgili âyet: Hz. Osman'ın 35/656 yılında *Kur'an* okurken şehit edildiği bilinmektedir. Ona nispet edilen birkaç Mushaf nüshası vardır. Bunlardan biri de Topkapı Sarayı'nda bulunuyor. İlgili âyet 2. Sûrenin (Bakara) 137. âyetidir.

4 Basra Nahiv (=Gramer, dilbilgisi) Ekolü: Basra nahiv mektebinin üstadı Fars asıllı Sîbeveyh'dir. Hicrî 2. yüzyıldan beri onun kitabı Arap dilbilgisinin en mühim kitaplarından biri sayılmaktadır. Basra dilbilgisi ekolünün karşısında Kûfe ekolü yer alır. Bu iki ekol arasındaki bazı nazarı problemler sonraki asırlarda da dikkat çekici polemiklere yolaçmıştır. Sîbeveyh öylesine ünlüdür ki Fikih ilminde "Kitab" denince nasıl *Kur'an* anlaşıyorsa Arap dilbilgisinde de "Kitab", "Kitapta böyle diyor" denilince Sîbeveyh'in Kitab'ı anlaşılır.

5 Râfizî bölgeleri: Metinde geçen Meshed-i Hüseyin, Hille, Bahreyn, Kum, Kâsân, Sâva, Ava, Tûs gibi bölgeler Râfizî nüfusun yoğun bulunduğu mintikalardır. Seyyahimiz bu noktalara uğramıştır; kitapta göreceğiniz gibi.

6 Bersâne (Pursana): Vâdi'l-Mansûra'da, Almariya şehrinin 58 km kuzeyindedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 13.

7 Talha b. Ubeydullah ve *Zübeyr b. Avvâm: Her ikisi de sahabedendir. Cemel vakasında Hz. Âise tarafında savaşanlardan idiler. Talha'nın kabri söz konusu mescide yakındır. Zübeyr'in kabri ise kendi adını taşıyan Zübeyr şehrine yakın bir yerde, Mirbed'dedir. Ancak Zübeyr şehri 1991 Körfez Savaşı'nda yerle bir edilmiştir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, C. 1, s. 210; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 14.

8 Halîme Sa'diye: Ümmü Kebse künyesiyle de tanınan bu kadın Peygamberimizin sütannesidir. Ne zaman öldüğü kesin bilinmemektedir. Bu kadının kabri hakkında metinde geçen malûmata başka bir yerde rastlamıyoruz. Bkz.: İbn İshâk, *Sîre*, s. 25-28; *DIA Islâm Ans.*, C. 15, s. 338.

9 Enes b. Mâlik: Ensar içinden Hazrec kabilesinden olan bu sahabî küçük yasta Islâma girmis, Peygamberimize uzun yıllar hizmet etmistir. Hafizasinin kuvvetli oldugu belirtilir kitaplarda. Hadîs ve fikh ilminde öncülerden olan Enes b. Mâlik, çok iyi bir okçudur ve bir asirdan daha fazla yasamis, Emevîlerden çok çekmistir. Basra'da 93/712 yilinda vefat eden Enes'in kabri hâlâ oradadir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 3, s. 395-406.

10 Hasan-i Basrî: 110/728 yilinda vefat eden Ebû Saîd Hasan Basrî, tâbiîn neslinin büyüklerindendir. Ilmi, cesareti, dünya malina deger vermezligi ile taninmistir. Emevî valisi Haccâc'î kiyasiya elestirmekten korkmamistir. Tanidiklari onun çok etkileyici bir konusma üslûbu oldugunu söylerler. Ömer b. Abdülazîz basa geçince Hasan-i Basrî'den öğüt istemis; Hasan-i Basrî de ona uyarilarla dolu bir mektup göndermistir. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 2, s. 69; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 3. s. 58; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 62-80.

11 Ibn Sîrîn: Rüya tabirinde uzman olan Muhammed Ibn Sîrîn ayni zamanda çok bilgili, sakaci, nüktedân bir zâttir ve idarecilere karsi gerçegi söylemekten korkmaz. Ebû Nuaym onu anlattigi bölümün ilk cümlesinde "Geceleri hüzünlenip aglar, gündüzleri insanlara tebessüm dagitirdi." diyor. Klasik kitaplarda ona nispet edilen enteresan hikâyeler vardir. Dügün, bayram gibi özel günlerde ziyafete çağrildiginda yola çikmadan bir seyler atistirir, niçin böyle yaptigi sorulunca "Açlık atesimi baskasinin yemeginde dindirmeyi hosgörmem." dermis. Ebû Arûbe de onun su nüktesini nakleder: "Meyveler arasinda nar, melekler arasinda Cebrâil gibidir!" Islâm dünyasinin her yerinde Ibn Sîrîn'in rüya tabiri kitabi okunur. Bu eser Kahire, Istanbul, gibi bassehirlerde onlarca defa farkli isimler altinda basilmistir. Ibn Sîrîn 110/729 yilinda Basra'da vefat etmistir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 2, s. 263; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 4, s. 182; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut) C. 5, s. 95-104.

12 Utbe b. Ebbân Gulâm: Hasan Basrî'nin talebelerinden olan Utbe ibadete düskünlüğü, dünyaya deger vermezligi, cesareti ve zekâsiyla taninmistir. 123/741 yilinda Bizansla yapilan harplerin birinde Masîsa yakinlarinda pusuya düsürülerek sehit edildi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 6, s. 226-238.

13 Mâlik b. Dînâr: Bkz.: bu bölüm, 2. not.

14 Sehl b. Abdullah Tüsterî: Kelâm ve tasavvufta asrının zirvelerindendi. Yazdigi risale ve kitapların çoklugu, edebî üslûbu, tasavvuf anlayisi ve tevazuu ile öne çikmistir. Eserleri arasinda; *et-Tefsîr*, *Kitâbü'l-Muâraza*, *Risâle fi'l-Hikem ve't-Tasavvuf* basta gelenlerdendir. 273/886 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 1, s. 429-430; Ebû Abdurrahman Sülemî, *Tabakât*, Kahire, 1953, s. 206-211; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10; s. 189-212; *Sahâbeden Günümüze*, C. 6. s. 53-72.

15 Vâdî Selâ (=Selâ Körfezi): Vâdî Esmer olarak da bilinen bu girinti bugün Bûregrâg diye isimlendirilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 15.

16 Bahr-i Fâris ve Körfez: Herhalde Ibn Battûta, Dicle ile Fırat'ın birlestigi Sattu'l-Arab bölgesini Fars denizinden çikan bir haliç sanmis olmalı. Bahr-i Fâris; Fars denizi demektir ki bugün Fars Körfezi diye biliniyor. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 280.

17 Sâhib b. Abbâd: Abbâsî mirasçisi Büveyhogullarından Müeyyedüddeve'nin veziri idi. Zekâsi, kültürü ve siyasî dehasıyla öne çıkmış tarih ve edebiyat kitaplarında adından bolca söz ettirmiştir. Sâhib 385/995 yılında Rey'de vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 16, s. 511.

1 Ubulle: Bizans döneminde Apologos diye bilinen mintika. Ebu'l-Fidâ, Ubulle'nin Basra'nin dogusunda yer aldığını belirtiyor. Ayrıca Ibn Havkal'dan nakil yaparak buranın küçük, bereketli ve mamur bir şehir olduğunu; Basra tarafının Ubulle nehrine, diğer bir tarafının da Dicle'ye sınır olduğunu ekliyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 309.

2 Abbâdân: Ibn Saîd'den nakil yapan Ebu'l-Fidâ bu şehrin üç yanı da Fars denizi tarafından kusatılmış bir yarımada olduğunu, karayla bağlantılı kısmın çok ince olduğunu belirtiyor. Onun anlattığına göre Dicle nehri de hemen bu şehrin güneyinden ve doğusundan denize dökülmektedir. Bu iki nehrin Abbâdân'ı çevirerek denizle kaynasmaından dolayı bazı coğrafyacılar "Abbâdân, Dicle'nin Fars denizine döküldüğü yerdedir." demisler, bazıları da "Abbâdân, Dicle'nin Fırat suyuyla karışıp denize döküldüğü noktada bulunan bir adadır." diye tarif etmişlerdir. Bugünkü Abadan ise mezkûr adanın kuzeyinde bir petro-kimya merkezidir. Eski coğrafya kitaplarında yarımada gibi tarif edilen bu mintika zamanla Sattûlarab'ın tasiyip kaydirdiği alüvyonlar sebebiyle denizin 50 km kadar içinde kalmıştır. Hasiri ve hurmasıyla da tanınır bu şehir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 309; Nâsir-i Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvahhab Tarzi, İstanbul, 1988, s. 146 ve 257; *DIA Islâm Ans.*, C. 1, s. 6.

3 Mâcûl: Hôr-i Musa burnunda Bender-i Mah Sehr diye bilinen yerdir; Sattûlarab'ın yatagında degildir. Bkz.: Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 30.

4 Kürtlerle Arapların soy bağı meselesi: Islâmî dönemin başlarında Kürtlerin bir kısmı kendilerini "Arap soyundan gelen fakat dağlara ve derin ırmaklara gidip İranî kabilelerle karışarak bambaska bir dil konuşmaya başlayan halk" olarak tarif etmiş; bu telâkki bazı gruplarca bilâhare devam ettirilmiştir. Buna göre bir grup Kürt, Rebîa' b. Nizâr b. Maad soyundan gelmekte; diğer bir kısmı da Mudar b. Nizâr'dan gelmektedir. Nitekim Mes'ûdî, *Murûc*'da bu söylentilere değinir. Ancak bu tür haberler klasik Arap coğrafyacıları tarafından tek doğru gibi değil; sadece bir rivayet şeklinde kaydedilmiştir. Kürtler, Arap coğrafyacıları tarafından Dahhak'ın zulmünden kaçarak dağlara sığınmış pek eski Fûrs ve Acem (=İranî kavimler) zümresinden sayılmıştır. Kuskusuz Arap yarımadasının kuzeyinde uzun müddet yaşamış eski Hıristiyan Arap Gassânîler ile Kürtlerin bir ilişkisi olmuştur ama bunun bir soy karışmasına yol açtığı söylenemez; aksine bu ilişkinin savaşlarla neticelendiği ve bu yüzden Kürtlerin uzak ve sarp mintikalara çekildiği belirtilir. Ancak Islâmî dönemde özellikle Abbâsîlerin son döneminde bazı soylu Arapların siyasî sebeplerle Kürt mintikalarına kaçarak Kürtlerle evlenmeleri; idare ettikleri mintikanın yoğun Kürt nüfusuna sahip olmasından ötürü zamanla Kürtleşmeleri ve daha sonra bu soydan gelen bazı asilzâdelerin secerelerini eski Arap kumandanlarına dayandırmaları gayet makul ve mantikîdir. Nitekim *Serefnâme*'de de Silivân beyleri ile ilgili bölümün başında bu tür bir fenomene değinilmiştir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1966, C. 2, s. 249-251, par. nr: 1113-1118; MEB *Nesri Islâm Ans.*, İstanbul, 1967, C. 6, s. 1089-1114; Serefhân-i Bitlisî, *Serefnâme*, çev. M. Emin Bozaraslan, İstanbul, 1990, s. 292-295; Molla Mahmud-i Bâyezidî, *Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, çev. Abdullah Bâbek Pisderî, İstanbul, 1998, s. 19-21.

5 Râmiz (Ramehurmuz): Bu şehir milâdî 3. yüzyılda Sâsânî hükümdarı Hürmüz tarafından kurulmuştur. 10. yüzyılda ipeği ile meşhur idi. Daha sonraki yıllarda da ticarî ve kültürel bakımdan önemini kaybetmedi. Bender Mâh-i Sehr'den 90 km uzaklıktadır. Bugün Huzistan eyaletinin sınırları

içinde Ahvaz'ın 84 km güneydogusunda ve petrol bakımından önemlidir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, İstanbul, 1970, C. 9, s. 621-622; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 18.

6 Süster (=Suster; Tüster): İslâm öncesi dönemlerde su bendi, Nestûrî merkezlerinden biri olusu ve ipekçiliği ile tanınan Suster, Ebû Musa Es'arî tarafından 42/662 yılında fethedildiğinden beri meshur bilginlerin, suflilerin ve siyasîlerin yetistigi şehirlerden biri olmuştur. Berrâ b. Mâlk'in kabri buradadır. Bu şehir, İran'da Arapların yoğun yaşadığı Huzistan eyaletinde, 40° doğu meridyeni ile 32° kuzey paralelinde bir kayalık alan üzerine kurulmuştur. Batisından Karun nehri geçer. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 315; MEB *İslâm Ans.*, C. 11, s. 586-688; *Iran Haritasi*, (*Negsi Sebeke-i Râhâhen*) Tahran, 1975.

7 Nehr-i Ezrak: Burada ismi geçen nehir Kârûn nehridir. Eskiden Düceyl, yani Diclecik; Küçük Dicle diye de bilinirdi. Kârûn nehri Ahvaz gibi gelişmiş bölgelerden geçip Hurremsehr ve Abadan'a uğrayarak Basra'nın kıyısından denize dökülür. Güzergâhında İran'ın petrol bakımından mühim noktaları vardır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 56; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 20; *Iran Haritasi*, (*Negsi Sebeke-i Râhâhen*) Tahran, 1975.

8 Belahsân (=Bedehsân; *Gökçesu): Ceyhun ırmagının kollarından olan Belahsân bugün Afganistan sınırları içinde akmaktadır ve bir diğer yaygın ismi de Gökçesu'dur. Ortaçağlarda bu ırmağa Dirgam nehri de derlermiş. Ülkenin kuzeyinde Afgan Türkistani olarak bilinen Bedahsân bölgesinin en önemli su kaynağı olan Gökçesu kar sularıyla beslenir; kendi ismiyle bilinen vadinin sol tarafındaki ocaklardan yılda iki ilâ dört ton kadar lapis lazuli çıkarılır. Bkz.: Yakûbî, *Kitabü'l-Buldân*, s. 288-292; İstahrî, *Mesâlik*, (de Goeje nesri) s. 278-297; *DIA İslâm Ans.*, C. 5, s. 291-292.

9 Zeynelâbidîn b. Ali b. Hüseyin b. Alî ve kabri: Hz. Hüseyin'in torunu olan İmam Zeynelâbidîn Oniki İmam'ın dördüncüsüdür; Medine'de 94/712 yılında vefat etmiştir. Herevî, Tüster'deki meshur türbenin Muhammed b. Ca'fer-i Sâdik'a ait olduğunu söyler. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut, 1999, C. 1, s. 81; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 4, s. 386; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 22.

10 Kâğıtla soru verme âdeti: Bu âdet doğu İslâm dünyasında öteden beri bilinmektedir. Bağdat'ta İbnü'l-Cevzî'nin ilim halkasına katılan İbn Cübeyr burada da soruların hocaya kâğıtla gönderildiğini müşahede etmiştir. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 11-12.

11 Perçemden saç kesmek: Perçem günah ve sorumluluğun sembolü gibidir. Zira *Kur'an-ı Kerim*'de Alak (=İkra) Sûresi'nin 16. âyetinde kendini Allah'tan müstagni gören; Allah'a ihtiyacı olmadığını düşünerek zulme düşen insan anlatılırken "Muhakkak onun perçeminden; o yalancı günahkâr perçeminden yakalarız." ifadesi vardır. Bu yüzden perçem kesmek, günahlardan dönmek manasında remzî bir tavidir.

12 Mâlû'l-Emîr (=Îzec): Deniz seviyesinden 1000 metre yükseklikte bir yaylada İran'ın Lûristan bölgesinde yer alan Îzec (=Izeh), Hezâresbilerin bashediydi. Bugün Mâlemîr adıyla bilinen bu şehir daha önce bahsettiğimiz Kârûn nehri kıyısında kurulmuştur. Ortaçağ Arap coğrafyacıları Îzec'in meshur tasköprüsünü (=Kantara Hurrezâd) dünyanın harikaları arasında sayarlardı. Elam medeniyetinden kalma kabartmalarla da dikkat çeken şehir, evvelce bahsi geçen Suster'in doğusunda üç dört günlük bir mesafededir bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 215-218.

13 Lûr ve *Lûristan hükümdarı (=Lûr-i Buzurg; Kürt asilli Lûr Devleti): Asil Lûr veya Lor halkı eski İran halklarından. Seyahatnâme'de bahsi geçen Lûr ise Lûr-i Buzurg olarak bilinen Atabekler sülâlesinin devleti (=Hezâresbîler) olup merkezi Îzec'dir. Buradaki hükümdarların Atabek diye unvan alması Türk asilli olmalarından değil, Selçuklu dağılırken oluşan küçük devletçiklerin hep bu unvani kullanmalarından dolayıdır. Fazlavî ismi ile tanınmış olan bu sülâle, adını Fazlôya adlı bir Kürt sefinden almıştır. Onun evlâtları Suriye'yi terk ederek 1000'li yılların başında Lûristan'ın kuzeyindeki düzlüğe gelmişler; ilk reisleri Ebû Tahir ve onun oğlu Hezâresb'den itibaren son reisleri Giyâseddîn Kâûs b. Hûseng'e kadar yani Cihangîr Emir Timur oğlu Sahruh'un onları kovmasına kadar (=15. yüzyılın ilk çeyreği) bu diyarda hükmetmeye devam etmişlerdir. İbn Battûta burada, gezilerinin gidiş ile dönüş kısımlarında bir karışıklığa meydan verecek şekilde hafızasının gadrine ugramış bulunuyor. İlk yolculukta (=gidiste) Lûristan hükümdarının ismi Ahmed Nusretüddîn idi ki 733 yılında vefat etmiş bulunan bu iyiliksever hükümdar Fazlullah Kazvînî gibi müelliflerin kendisine kitap takdim ettiği; ilimden, edebiyattan anlayan bir münevver idareci idi. Seyyahimizin dönüş yolculuğunda karşılaştığı 2. Muzafferüddîn Afrâsiyâb ise barışçı ama biraz bedbin ve bunalımlı bir tip idi ve kendini saraba vererek teselli buluyordu. İbn Battûta onu ancak 748/1347 yılındaki dönüşünde görmüş olmalı ve bu dönüş zamanında vuku bulan hâdiseleri simdiden anlatıyor. Lûr-i Buzurg hanedanını Serefhân gayet açık bir şekilde anlatır; onu tarihte bağımsızlık ve saltanat bayrağını kaldırmış bes Kürt hanedanından biri sayar. Ancak bu bağımsızlık da bir tür bağımlılık idi. Lûr-i Buzurg'un İlhanlı Mogollarıyla kurduğu münasebet ve Mogollara verilen hediyeler için bkz.: Bertold Spuler, *İran Mogolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 180-183; Diğer bilgiler için bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 74-90; Serefhân-i Bitlisî, *Serefnâme*, s. 37-46.

14 Emir Cûbân (=Çoban): Mogolların Sulduz kabilesine mensup olan Emir Çoban, Hülagu'nun büyük kumandanlarından Turan Noyan'ın torunu idi. Olcaytu (=Hudâbende) Han'ın arka arkaya iki kızıyla da (=Davlandı ve Satibük) evlenen Çoban, siyasetin ipini eline alacağı günleri beklemeye başladı; o artık hem İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in kayını hem de genelkurmay başkanı gibiydi. Bu dönem, İlhanlıların için için kaynadığı bir zaman dilimiydi; Vezir Alisah onu ortadan kaldırmak istediye de oğlu Hasan ile kaçmayı basardı. Bu arada yeniden Ebû Saîd'le arayı iyilestiren Çoban bu sefer Anadolu'da istiklâl ve Mehdilik davasına kalkıp Misir Memlûkleriyle irtibat kurmak isteyen oğlu Timurtas'la ugrasmaya başladı. Daha sonra Ebû Saîd Han, Emir Çoban'dan kızı Bagdat Hatun'u istedi, amma kız meşhur bir kumandanın; Akbugâ'nın soyundan gelen Emir Hasan (=gelecekte Celâyir Devleti'ni kuracak olan Büyük Hasan) ile evliydi. Çoban ziyadesiyle müskül bir duruma düştü; hasım siyasîlerin kulis ve ispiyon faaliyetlerine rağmen bir Horasan seferi icat ederek yine Ebû Saîd'le ihtilâfa düsmekten kurtuldu amma şimdi de öteki oğlu Dimask Hoca, Ebû Saîd Han'ın bir odalığıyla gizliden gizliye ilişki kurduğu için ihbar edildi. Küplere binen Ebû Saîd, derhal Dimask Hoca'yi idam ettirdi ve Çoban'ın ne kadar akrabası varsa her birinin daragacına gönderilmesini emretti! Artık diyar diyar kaçan Çoban ihanetlere ugradı ve Ekim 1327'de bası kesildi. Oğlu Timurtas, Memlûklere misafir olarak iyi niyet ve yardımlaşma mesajıyla geldiyse de Melik Nâsir'in Ebû Saîd'le yaptığı bir anlaşma gereği 1328'de öldürüldü. Emir Çoban'ın ortadan kaldırılması, Ebû Saîd'e en çok da "ask" hususunda yaradı. Ebû Saîd hemen Çobanoğlu Hasan'ı sikistirarak askıyla yandırdığı Bagdat Hatun'u bosatmış ve onunla kendi evlenmiştir. Emir Çoban ve evlâtlarının sergüzeşti, tarihî bir romani andırır; ask, ihtiras, cesaret, kavga, kan, inanç ve ihanetle dolu dört bası mamur bir hikâye! Bkz.: Bertold Spuler, *İran Mogolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1987, s. 135-143; Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 251-264 ve tabii elinizdeki İbn Battûta seyahatnâmesinin 26. bölümü.

15 Emir Süveyte (=Sutay; Suntay): Tâzî'nin belirttiği gibi diğer elyazmalarında bu isim Süveyte şeklinde geçiyorsa da Ibn Hacer o döneme dair kitabında Sûtây Tatarî adlı bir idarecinin Diyarbekir'i yönettiğini belirtiyor. Bu idareci 732/1332 yılında Musul yakınlarında bulunan kendi beldesinde vefat edene kadar işine devam etmiş gözüküyor. Neredeyse yüz yasına varan Emir Sûtây'ın tebaası tarafından çok sevildiğini, akıllıca hareket ederek iyi bir siyaset sergilediğini söylüyor Ibn Hacer. Bertold da Hâfız-i Ebrû'ya dayanarak şöyle der: "Bu zât 1312'de Olcaytu'nun Suriye yürüşünden dönüşünde Diyarbekir valisi olmuş ve Olcaytu'nun vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Ebû Saîd'in cülûsuyla bu görevden alınmış ise de sonra yeniden Diyarbekir'e tayin edilmiş ve ölünceye kadar bu vazifede kalmıştır." Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire, 1966, C. 2, s. 275; Bertold Spuler, *Age.*, s. 560.

16 Emir Hasan Buzurg (=Seyh Hasan Celâyirî): Timurtas'ın oğlu (=Çoban'ın torunu) Hasan'dan ayrı tutulsun diye Büyük Hasan (=Hasan Buzurg) lakabıyla bilinen bu emir, Ebû Saîd'in devleti dağıldıktan sonra İlhanlı mirasını paylaşanlardan olacaktır. Bu emirin hanımı iki not önce adı geçen Çoban'ın kızı Bagdat Hatun idi. Ebû Saîd onun hanımını zorla almıştı ve bu durumdan rahatsız olan Büyük Hasan fırsat eline geçince Ebû Saîd'in ikinci esi Dilsad Hatun'u nikâhına alacaktır. Ibn Battûta bu hâdiseleri detaylı bir şekilde anlatıyor. Büyük Hasan yahut Hasan Celâyirî, 738/1339 yılında Bagdat sehrini uhdesine geçirerek Batı İran ile Kuzey Irak'ı yöneten Celâyirîler Devleti'ni kuracak ve 757/1356 yılında vefat edecektir. Onun ölümünden sonra Celâyir Devleti bir asra yakın hüküm sürecek ve Karakoyunlular tarafından 1431'de yıkılacaktır. Bkz.: Ibn Arabsah, *Acâibü'l-Makdûr*, Kahire, h. 1285, s. 40-47; Ibn Tagrîberdî, *el-Menhelü's-Safî*, Kahire, 1856, C. 1, s. 232-240; Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-154.

17 Atabek Yusuf Sâh; babasının ölümü ve diğer olaylarla ilgili düzeltme: Burada da bazı karışıklıklar var. Lûr-i Buzurg hükümdarı Nusretüddîn Ahmed 1333'te vefat etti; Emir Çoban da evvelce belirttiğimiz gibi 1328'de asıldı; bu durumda Lûr diyarında Atabek Yusuf'un basa geçişi 1330 ile 1333 arasında olmalı. Nitekim *Serefnâme*'de 733/1333 yılında basa geçtiği bildiriliyor. "Bu zât 6 yıl ülkeyi insaf ve adaletle yönetmiş, 740/1340'da vefat etmiştir." Bkz.: Bu bölümde 7. not (=Lûr- Buzurg madd.); Serefhan, *Serefnâme*, s. 44; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 26.

18 Afrâsiyâb (=Muzafferüddîn Afrâsiyâb b. Yusuf Sâh): Afrâsiyâb, Lûr-i Buzurg hükümdarlarından olup babası Yusuf Sâh ölünce basa geçti; onun zamanında Cihangîr Timur'un şöhreti afaki tuttu. Timur önüne gelen ülkeleri topragina katıyor, her tarafı yakıp yikiyordu. Lûristan da bu beldeler arasındaydı ancak Timur 795/1393 yılında ülkeyi Muzafferüddîn'e geri verdi. Kısa bir süre sonra da Muzafferüddîn vefat etti. Bkz.: Lûr-i Buzurg maddesi, bu bölümün 7. notu; Serefhan, *Serefnâme*, s. 45.

19 Telîs; Tillîs kelimesi: Arapçada T-L-S kökünden hiçbir fiil, hattâ isim bile yok. Mütercim Âsim Efendi'nin *Kamus* çevirisinde Arapça "Tillîse" kelimesi şöyle tarif ediliyor: "Haya ve husyeye denir; hurma yapragından örülmüş bir küçük nesneye de denir ki bundan murad serbetçilerin küfe tabir ettikleri bogazi uzun ve ince sırça siseye sebih zenbilciktir; içine nesne korlar. Ve defter kesesine denir." Redhouse bu kelimenin "Telîse" şeklinde Türkçede kullanıldığını gördüğü için büyük lûgatına almış ve Arapça asilli olduğunu söyleyerek "hurma lifinden örülmüş torba" manası vermiş. Tâzî'ye göre özellikle Fas'ta kullanılan ve "içine taneli yiyecekler veya ağır nesnelere konulup hayvanın sırtına atılan, liften örme çuval" manasındaki bu mahallî kelime, bizim araştırmamıza göre

Anadolu'nun pek çok yöresinde de aynı anlamda kullanılmaktadır! Ben Tokat ve Sivas civarında büyük seker çuvallarına telis dendigini biliyorum. *Derleme Sözlüğü*'nde ise bu kelimenin "keten veya kendirden, seyrek dokunmuş çuval, torba" manasında Bursa, Sakarya, Kastamonu, Amasya, Sivas, Malatya ve Niğde dolaylarında kullanıldığı belirtiliyor. Ahmet Caferoğlu da çalışmasında bu kelimenin Sivas'ta kullanıldığını belirtmiş. Semseddîn Sâmî, "teles" kelimesini "tel tel olmuş, eskimis kumas vesaire" şeklinde tarif ediyor. Arapçada tek basına t-l-s kökü ve bundan türemiş müstak veya fiil yok; yani eğer bir Tillîs veya Tillîse kelimesi varsa bu kelime herhalde "dahîl" (=yabancı; Arapçaya dışarıdan girme) bir kelimedir. Farsçada "tolûse" var ama sadece kilif manasında; "tolî" kelimesi ise torba manasında fakat bunun artık ayrı bir bapta incelenmesi gerekir; üstelik Türkçeye benziyor, dolu olan sey; torba manasında Türkçeden gelmiş de olabilir. Ermenice "tel", Farsça "tar" bildiğimiz tel manasındadır. Türkçede ise *Divân-i Lügati't-Türk*'e baktığımızda "tel" kökünün delmek manasına geldiğini; "til" kökünün ise dilmek, yarmak manasına geldiğini görüyoruz. *Derlemeler Sözlüğü*'nde "tellemek" diğer manalar yanında "urganın ucunu tel tel ayırmak" manasında da kullanılıyor. Bu durumda telis; "delinip yarılan, dilim dilim ayrılan kendir vs. malzemelerden örülerek yapılmış çuval" demek olur ki akla hiç uzak değil. Fakat yine de kökeni hakkında kesin bir kanaatte bulunmak zordur. Bkz.: Kâsgarlı Mahmud, *Divân-i Lügati't-Türk*, (B. Atalay çev.), C. 2, s. 2-25; James W. Redhouse, *Turkish and English Lexikon (Kitâb-i Meâni-yi Lehce)*, Boyacıyan Mat., İstanbul, 1890, s. 590; Semseddîn Sâmî, *Kamus-i Türkî*, (İstanbul Çağ Yay., tipkibasım), s. 434; Mütercim Âsim Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul, 1305, C. 2, s. 880; Ahmet Caferoğlu, *Sivas ve Tokat Illeri Ağizlarından Toplamalar*, Ankara, 1994, s. 264; *Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1993, C. 10, s. 3871; Ziya Sükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, MEB, İstanbul, 1984, C. 1, s. 599-600; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 26.

20 Mevlânâ kelimesinin kulanımı: Bu kelime Türk, Fars ve Hint coğrafyasında saygı için; "üstadımız, seyhimiz, pirimiz, yüce bilgin" manasında kullanılır. Aslında Arapça "mevlâ" hem köle hem sahip hem de dost manasında kullanılabilir. Zira kendisinden türediği "velâ" kökü buna müsaittir. Mevlâ tek basına özel olarak kullanılınca Allah demek olur; bu yüzden bazı Araplar – özellikle Suûd Arapları- "Mevlânâ" (=Efendimiz) kelimesinin insanlar için kullanılmasını yadırgarlar; böyle bir unvani hiçbir bilgin veya seyh için kullanmazlar. Mûlâ, Mûlây kelimeleri ise tasavvuf kültüründen haberdar kitlelerce Afrika gibi farklı coğrafyalarda Mevlâ'nin varyanti olarak kullanılır.

21 Lûristan'ın yüksek dağları (=Zagros dağları): Burada bahsi geçen dağlar yüksek ve sarp Zagros dağlarıdır. 15. yüzyıla kadar bu zorlu yolun ismi Câdde-i Atabek idi. Haritaya baktığımızda Zagros dağlarının, İran'ın en güneybatisinden güneydoguya; Siraz'a değin uzandığını ve 2000 ila 4200 m arasında yüksek noktalar ihtiva ettiğini görüyoruz. Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 294; MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 80-84; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 28; *Grosser Weltatlas*, Almanya, 1993, s. 145.

22 Usturkân: Bu şehir İsfahan'ın 36 km batisindedir. Sözü geçen câmi İlhanlı hükümdarı Hudâbende zamanında yapılmıştır. Üzerindeki kitabede 715/1315 yılında inşa edildiği belirtiliyor. Bkz.: Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 44.

23 Feyrûzân: İsfahan'dan altı fersah uzaklıkta bir şehirdir. Hamdullah Mustavfî buradan bahseder. Bkz.: Mustavfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 52-56.

24 Neblân: Büyücek bir köydür; su anda Sehr-i Fîrôzân adıyla bilinmektedir. Bkz.: Lütfullah, *Târîh-i İsfahan*, s. 251.

25 Isfahan ve dönemin mezhep kavgalari: Bu sehre Nisf-i Cihân yani dünyanın yarisi derlermiş eskiden; zira mimarî yapıları ve diğer güzellikleriyle herkesin dikkatini çekermiş. Eski Isfahan 17. yüzyılda 1. Sah Abbâs tarafından kurulan yeni şehrin biraz doğusunda yer almaktadır. Ibn Battûta şehrin basına gelen felâketlere sasmaktadır; Sîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki kavgalardan dolayı nasıl bir harabiyet içinde olduğunu müşahede etmiştir. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 211; Tâzî, *Îrân*, s. 45-63.

26 Nân ve Mâs: Nân, Farsça ekmek demek; mâst ise yogurt demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1772 ve 1867.

27 Kulû: Bu kelime, mahallenin büyüğü, pazarbasi, esnaf kâhyasi demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1566.

28 Cüneyd b. Muhammed Bagdâdî: Islâm dünyasının en meshur tasavvuf ricâlindedir. Bagdat'ta tasavvufî manada tevhidden ilk bahseden kişiydi. Kitap ve Sünneti çok iyi bildiği için fakihler ona saygı duymuş, onu hep el üstünde tutmuşlardır. 297/910 yılında vefat etmiştir. Anadolu tasavvuf anlayışında Cüneyd Bagdâdî'nin yeri büyüktür. Bkz.: İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 274; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 281; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmi çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 3, s. 263-279.

29 Ali b. Sehl: Isfahanlı ermişleri sayarken Ali b. Sehl'i de kayda geçiren Ebû Nuaym, onu tarif ederken şöyle der: "O, nefsinin bir yana itmiş zahit biri idi." Ali, meshur sufi Cüneyd-i Bagdâdî ile mektuplaşan, züht ve tasavvufun ince meselelerini bilen bir ermiş idi. 308/920 yılında vefat etti. Ali b. Sehl, Ehl-i Sünnet'ten olduğu için bugün mezarından ve kubbeden geriye bir şey kalmadığını belirtiyor Tâzî. Bkz.: Ebû Nuaym Isfahânî, *Hilye*, C. 10, s. 404; İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 4, s. 79; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kısmi çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 6, s. 98-99; Tâzî, *Îrân*, s. 5.

30 Hezarmihî: Hezâr (=bin) ile mîh (=mih, çivi) kelimelerinin terkiibinden oluşur. "Hezarmihî" rengârenk, her tarafı farklı kumaş parçalarından mamul; bastan aşağı yamalı elbise, derviş hirkasi demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1987.

31 Yediyüzyirmiyedi yılının Cumâdelahîre ayının ondördü: 17 Mayıs 1327'ye denk gelir.

32 Sihâbeddîn Ebû Hafs Ömer Sühreverdî: Safî fakihlerinden meshur sufi. Bunu, Sühreverdî Maktûl ile karıstırmamak gerekir. Bölgede barışın sağlanması ve Fütüvvet organizasyonu ile yeni bir sosyal yardımlaşma düzeni kurulması için yaptığı diplomatik seyahatler ona engin bir sosyal ve siyasî tecrübe kazandırdı. Dinî ve tasavvufî ilimlerde otorite idi; Anadolu, Suriye ve İran'da sevenleri vardı. Konya'ya gelmiş, Mevlânâ'nın babasıyla görüşmüştür. 632/1234 yılında vefat ettiğinde geriye *Avârifü'l-Maârif* gibi bir tasavvuf klasığı bırakmıştır. Bkz.: Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyât*, Beyrut, 1988, C. 4, s. 97; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Beyrut 1977, C. 3, s. 446; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmi telif eden: H. Kamil Yılmaz) C. 7, s. 114.

33 Ma'rûf Kerhî: Meshur zahitlerdendir. Nüktedanlığı, cömertliği, cesareti ve vaazlarındaki samimi edâ ile yâdedilmiştir. Kisinin kimseye muhtaç olmadan kendi geçimini kendi sağlaması gerektiğini sık sık öğütleyen Ma'rûf, dostu Bekir b. Hânis'e şöyle dermiş: "Satin al ve sat; sadece

kendi sermayenle de olsa! Zira bu yolla malin, ekinin büyüyüp yetismesi gibi ürer ve çoğalır." Ancak o, mülk sahiplerinin zorba davranışlarda bulunmasına karsi da net bir tavir ortaya koymaktan çekinmemistir. Dönemin hükümdari anildiginda herkesin huzurunda söyle dua ederdi: "Allahim! Yüzüne bakmayacagin heriflerin yüzlerini bize de gösterme!" Bir baska meshur sözü de sudur: "Cömertlik, dar zamanda siddetle ihtiyaç duyduğun şeyi bir baskasına verebilmendir." Ma'rûf 200/885 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 360; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kısmi çeviren: A. Sait Aykut) C. 3, s. 178-184.

34 Mecdüddîn İsmail b. Yahyâ: Sâfiî fakihlerindedir. Dedesi ve babası Siraz'da kadilik etmiştir. Böyle bir aile ortamında yetişen Mecdüddîn'in bilgi, görgü ve hukukî deneyim bakımından gayet yüksek bir seviyede olacağı asikârdır. İsmail 755/1355 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İmam Sübkî, *Tabakâtü's-Sâfiyye*, C. 6, s. 83-84.

35 Surma: Yezd-i Host'tan iki gün uzaklıkta, Koli Kos mintikasından önce yer alan bir köydür. Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 298.

36 Yezdühas (=Yezdühost, Yezd-i Host): Burası gayet meyilli bir kayalık alan üzerine kurulmuştur. Thevenot tarafından 17. yüzyılda gezilmiş olan bu mintika bugün haraptir. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 216.

37 Okiye denen ölçünün karsiligi: Okka'nin altıda biri olan okiye lügatlarda tarif edilirken ratl denen ölçünün 12'de 1'i olduğu belirtilir. Okiye, aslen "uncia"dan gelmektedir; İngilizce "ounce" de bu köktendir. Halep okiyesi 320 gr'dir; Kudüs okiyesi 240 gr'dir; Beyrut, okiyesi 213 gr'dir. Bkz.: Hasan Kermî, *el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab*, C. 1, s. 101; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (J. Milton Covan tarafından nesredilen İngilizce edisyon) Beyrut, 1980, s. 34.

38 Dest-i Rûm ve *Kasgay Türkleri: Dest-i Rûm; Anadolu halkı gibi Türklerin yani Türkmenlerin oturduğu sahra demektir. İbn Battûta zamanında belki bu bölgede oturanlar çoğunlukla Halaç Türkleri idi; zira Kasgayların asil kitlesinin Kuzey İran'dan gelip bu bölgeye yerlesmelerinin 1600'lü yıllarda vuku bulduğu belirtiliyor. Şimdi burada Kasgay Türkmenleri oturmaktadır. Kasgay agzi, Azerbaycan Türkçesi'ne çok yakındır. İran'da yasayan 20 milyon Türkten 800 binini oluşturlar. Güney İran'in Fars eyaletinde göçebe bir hayat süren Kasgaylar tarım, hayvancılık ve dokuma ile hayatlarını sürdürürler. Onların dokumacılığı ve hayat tarzları bir İran filmine konu olmuştur. Yaylakları İsfahan, Abâde, Gumse dağları çevresinden başlayıp Kâzerûn'da biter. Kislikleri ise Desti, Destistan ve Ferasbend bölgeleridir. Azerbaycanlıların çoğu gibi Sîdirler. Yazılı bir edebiyat yoktur ancak âsıklık geleneği çok güçlüdür. Yusuf Ali Bey, İsa Kasım ve Hüseyin Samsam gibi halk sairleri vardır. Bkz.: Prof Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1999, s. 55-56; aynı müellif, "İran'da Yasayan Türk Oymakları", *Türk Kültürü*, Ekim 1972, sayı: 120, s. 1238-1241; Mehmet Emin Resulzâde, *İran Türkleri*, TDAV yay., İstanbul, 1993, s. 11 ve 39-43; Ahmet Bican Ercilasun, "İran Türkleri", *Türk Kültürü*, Nisan 1988, s. 231; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası*, Kayseri, 1997, s. 257-259.

39 Mâyîn: İstahrî'nin bildirdiğine göre bu şehir Siraz'ın ondört fersah kuzeyinde gayet sulak bir araziye kurulmuş sirin bir yerleşim birimidir. Bkz.: Ebû İshâk İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed-kritik: İrec Afsar, s. 115.

40 Rükûnâbâd: Ruknî diye de bilinen bu nehrin kaynağı Siraz şehrinin birkaç km yakınındadır;

Hafiz'in siirlerinde sik sik anilan bu nehir, Büveyhogullarından Siraz emirligi yapan Rüküddevle Hasan Deylemî'den almıştır ismini. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 216.

41 Kitâbü'l-Mesâbîh: Bu eser *Mesâbîhu's-Sünne* diye bilinen kitaptır; yazarı meshur fakih, muhaddis Hüseyin b. Mes'ûd Bagavî'dir. Soy olarak Horasan'ın Bagâ kasabasından gelen bu bilginin daha pek çok mühim eseri vardır. Bagavî, 510/1117 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 19, s. 439.

42 Sagânî ve kitabı Mesâriku'l-Envâr: Eserin adı "Sevârik" değil *Mesâriku'l-Envâr*'dir. Yazarı, Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed Sagânî'dir. Lâhevr'de doğan bu bilgin 650/1252 yılında Bagdat'ta vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 23, s. 282.

43 Cemalüddîn Hasan İbn Mutahhar Hillî: Sîh İmâmiyye mezhebinin meshur fakihlerinden olan İbn Mutahhar Hillî, Hoca Nasîruddîn Tûsî'nin talebelerinden olup mantık ve felsefede de ün yapmış bilginlerdendir. *Nehcü'l-Hakk*, *Kesfü'l-Gumme* ve *Minhâcü'l-Kerâme* en meshur eserlerindedir. 726/132 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 135 ve 158-159.

44 Karabag (=tarihî Türk yazlığı Karabag): Karabag tarih boyunca bölgedeki Türk hükümdarlarının yazlığı olarak kayda geçmiştir. Aras vadisinin kuzeyinde uzanan yüksek dağların zirvelerindeki yayladır Karâbâg... Siyâhkûh adıyla da bilinen bu mintika İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun da yazlığı idi. Murovdag (3420 m), Kamis (3740 m.) gibi yüksek noktaların bulunduğu bu yaylanın ortalama rakımı 2500 m'dir. Çevreye göre ikliminin yumusaklığı, sularının bolluğu ve toprağının münbitliği sayesinde büyük hayvan sürülerini ve kalabalık insan kitlelerini çeken Karabag kuzeyden ve güneyden gelen göçebe Türklere tarih boyunca barınak olduğu gibi civardaki Türk hükümdarlarına hem yazın hem de kışın karargâh olmuştur. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 363; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 212-217.

45 Salvar verme âdeti: Tâzî'nin bildirdiğine göre bu âdet Kuzey Afrika hükümdarlarında da mevcuttu. Magrip hükümdarı Sîdî Muhammed b. Abdullah, Sinkît (=Moritanya) emiri Muhtar b. A'mar'a bir salvar hediye etmişti. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 39; Muhammed Fâl b. Baba Alevî, *Tekmile*, ed-kritik: Ahmed Veleddü'l-Hasan, Tunus 1986, s. 44.

46 Olcaytu Han ve Sünnîlik: Evvelce de Hıristiyanlık ve Budizme merak salan Olcaytu Han kısa bir dönem Sünnîliğe heveslendiyse de bu yolu resmen kabul etmemiş; Tâceddîn Âvacî ve Cemaleddîn Mutahhar gibi kuvvetli Sîh mollalarının tesiriyle Sîhliğe daha siki bir biçimde sarılmış idi. Ancak tebaasıyla arasını iyileştirmek amacıyla Ehl-i Sünnet'e biraz müsamaha göstermeye başlamış olmalıdır. Sünnîliğin kollanıp gözetilmesi ve resmî mezhep olması onun oğlu Ebû Saîd zamanında gerçekleşecektir. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 211-213.

47 Yediyüzkirksekiz yılının Rebûlahir ayı: 1347 yılının Temmuz ayına rastlar.

48 Siraz hükümdarı Ebû Ishâk Mahmud Muhammed Sâh Yincû: Yincü Mogolcada mal ve mülkü, hâssa arazisini idare eden âmir demektir. Seyyah herhalde 1347 yılında besinci ziyaretinde Ebû Ishâk Mahmud Muhammed Sâh ile görüşmüş olmalıdır. Zira Ebû Ishâk 743/1343 yılında Siraz'a vali olmuştur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 306.

49 Ebû Ishâk İbrahim Kâzerûnî: Bu meshur seyh Anadolu'dan Güney Hindistan'a kadar geniş bir alanda etkili olmuştur, müritlerini her yana salmıştı. Çin'de bile müritleri vardı. 426/1035 yılında vefat etmiştir ve kabri hâlen Kâzerûn'dadır. İbn Battûta ileride birkaç kez daha bu seyhten bahsedecektir. Bkz.: Zahîrudîn İbnü'l-Kâzerûnî, *Muhtasarü't-Târîh*, (mukaddime kısmı), Bağdat, 1970.

50 Emir Muzaffer Sâh ve Muzafferiyye Devleti: Mübârizüddîn Muhammed, Muzafferiye Devleti'nin kurucusu olan Muzaffer Sâh'in oğludur. Bu zât 718/1318 yılında Yezd şehrine; 740/1340 yılında Kirman'a hâkim olmuş idi. Ebû Ishâk Yınçu ise 747, 750 ve 752 yıllarında Kirman'a baskın düzenledi ama basamadı. Mübârizüddîn 754 yılında Siraz'a hücum etti ve şehri ele geçirdi. Bu tarihten üç sene sonra da Ebû Ishâk'ın devletinin son bulduğunu görüyoruz. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 43.

51 Hint menni (=batmani): Aslında bir Hint batmani 15 kg 284 gr'dir. Ancak burada İbn Battûta, bir batmanın 25 ratl tuttuğunu düşünmüş olmalı; böylece yüklenen mal takriben 162 kg oluyor. Seyyah bir batmanın 15,284 kg tuttuğunu kabul etseydi yüklenen mal 2000 kg civarında olurdu ki bu da mümkün gözüküyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 46.

52 Misir ratli: Bir Misir ratli, 450 ilâ 500 gr arasındaydı.

53 İbn Seyh Abdurrahman İsfirâyînî: Bu zâtın babası olan Abdurrahman, İlhanlı ailesinde İslâmî ilk kabul eden Tekudar'ın hidayetinde vesile olmuş kısıdır. Seyh Abdurrahman 684/1285 yılında Dimask'ta vefat etmiştir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, Kahire bas., C. 5, s. 381.

54 İmam Ali Rıza'nın kardeşi Ahmed b. Musa: Oniki İmam'dan Musa Kâzım'ın oğlu, Ali Rıza'nın kardeşi Ahmed; Meshed şehrinde medfundur. 744/1343 yılında kabri ve mescidi onarılmış; önce 912/1506'da sonra da 1259/1843'te iki kez restore edilmiştir. Ahmed b. Musa, İran'da Sah Çerag diye bilinir. Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 64 ve devamı.

55 Seyh Ebû Abdullah İbn Hafîf: Bu sufi, Saffârî emiri Amr b. Leys'in kumandası altında akınlar yapan bir subayın oğludur. Siraz'da yaygınlaşan Sünnî bir tarikatın kurucusu olan bu seyh 372/982 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 47.

56 Hûr-i Hayzurân: Burası Bambu nehri olabilir; ikinci ciltte bu bölgeden yine bahsedilecektir.

57 Kûsân: *Rihle* sârihi Tâzî, katik manasına gelen bu kelimenin Körfez ülkelerinde "Kâri" kelimesiyle karşılandığını söylüyor ve Kûsân ile Misir'in mahallî yemeği hâline gelmiş "küserî" arasında ilişki olup olmadığını soruyor. Misirlilerin de kabul ettiği gibi Hint kökenli olan bu yemekten yedim; Hân-i Halîlî civarında küserîsiyle meshur bir lokantada! Âdet olduğu veçhile, ardından bir sütlaç kasıkladım. Makarna, nohut, mercimek ve pilâvi birbirine katıp üstüne acı biberle karışık domates sosu ve kitar kitar soğan kızartması eklenerek yapılan gayet leziz bir yemek. Kenarda sise içinde, acının da acisi bir başka biber duruyor masada; isteyen daha da yanabilir! Ancak İbn Battûta'nın Kûsân dediği şey herhalde tabani oluşturan makarna, nohut vs. değil de üste ekilen biber, domates sosu ve soğan kızartması gibi şeyler olmalı; zira bu ikinci kısım tam da istah açıcı diye tarif edilebilir şeylerden oluşuyor. Bizim yörede ekme banarak yenilen bu tip etli veya etsiz soslara umumi bir ifadeyle "tirit" denilir. O hâlde Kûsân için Hint tiridi diyebiliriz.

58 Rûzbihân-i Baklî: Ebû Muhammed b. Ebû Nasr Rûzbihân-i Baklî, Siraz'da yetismis, sonra Misir'a uzanmis, çok gezmis, çok yazmis bir sufîdir. Misir'da onbes sene kalip memleketi Siraz'a döndüğünde dostlari ona Rûzbihân-i Misrî demisler; böylece bazi kitaplarda bu adla anilir olmustur. Ona "Settâh-i Fâris" de denilir. Tasavvufa dair otuza yakin eseri vardir. Siraz'da 606/1209 yilinda vefat etmistir. *Makâmât*'i (=Binbir Makam) Tahsin Yazici tarafindan edisyon kritik edilerek Istanbul Üniversitesi yay. arasinda çikmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (maddeyi haz: A. Sait Aykut), C. 7, s. 89-90; Ali Sîr Nevâî, *Nesâyimü'l- Mahabbe*, s. 161-163.

59 Seyh Zerkûb: Zerkûb Izzeddîn Mevdûd Ibn Muhammed Zehebî, Rûzbihân-i Baklî'nin talebelerindedir. Zerkûb, Farsça altin isleyen demektir. Seyh Zerkûb 663/1256'da vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 49.

60 Sa'dî Sîrâzî: Iranli meshur sufî sair. 580/1184 yilinda dogdu, yüz yasini asti, 691/1292'de vefat etti. Türkmenlerden Salgurogullari hanedani zamaninda yasadi; Fars Atabekleri olarak da bilinen bu hanedan Mogollara boyun egdigi için memleketlerini harap olmaktan kurtarmis; Sa'dî'nin muasiri olan Atabek Ebûbekir döneminde Siraz sehri ilmin ve sanatın korundugu bir vahâ olmustu. Sa'dî, tahsiline Siraz'da baslamis, sonra Bagdat'a uzanarak Nizâmiye Medresesi'nde devam etmistir. Kuzey Afrika'dan Dogu Anadolu, Iran ve Hindistan'a uzanan genis bir cografiyada Sihâbeddîn Sühreverdî gibi sufîlerle, Ilhanli hükümdari Abaka Han gibi siyasîlerle görüşen Sa'dî, zengin bir hayat tecrübesiyle kaleme almistir eserlerini. Nihayet Siraz'a dönüp yerlesen Sa'dî, hayatının geri kalan kismini kendi tekkesinde okuyup yazmayla geçirir. Mezari Siraz'in kuzeydogusundadir. Zamanla harap olan türbesi 1766'da Kerîm Han tarafindan yeniden insa edilmistir. Sa'dî, Türkçe dahil pek çok dile çevrilen *Bostan* ve *Gülistan*'iyle şöret bulmustur. Bizim gelenegimizde öteden beri Farsça öğretiminde kısa bir gramerden sonra bu eserlerden seçilmis metinler okutulur. Ben de böyle adim attim Farsçaya. *Bostan* serhlerinin en taninmisi Sûdî'ninkidir; 1871'de Istanbul'da basilmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmi hazirlayan: A. Sait Aykut), C. 7, s. 183-195; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî Çelebî çevirisi, Istanbul, h. 1289, s. 670; Eflâkî, *Menakib*, nesr: Tahsin Yazici, Ankara, 1959, C. 1, s. 266; A. Hayyâmpur, *Ferheng-i Suhanvârân*, Tebriz, h. 1340, s. 269.

61 Kâzerûn ve *Bilâd-i Sôl: Kâzerûn, Siraz'in 55 mil (20 fersah) batisindadir. Bilâd- Sôl yani Solistan ise Siraz'in kuzeybatisinda bir emirlik olup 12. yüzyilda Kürt asilli oldugu sanilan kabileler tarafindan kurulmustur. Bugün de Sôl adinda bir sehir mevcuttur. Ibn Fadlullah Ömerî, Sôl kabilesine mensup olan Kürtlerin çok savasçi, çok cömert ve misafirperver oldugunu belirtir. Sôl toplulugu genelde göçebe oldugu için daha sonra dagilmistir. Bugün, geriye birkaç isim ile bazi küçük gruplardan baska bir sey kalmamistir. Zeki Velidî Togan, Sol kabilesinin aslinda Sul (=Çur; Çul, Sul) Türklerinden geldigini ancak zamanla Iranîlestigini söylemektedir. Bkz.: MEB, *Islâm Ans.*, C. 11, s. 582-584; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giris*, Istanbul, 1981, s. 216.

62 Ebû Ishâk Kâzerûnî için Bkz.: bu bölüm 49. not.

63 Zeydeyn: Errecân ile Darûk arasinda bir sehirdir. Burada iki Zeyd bulunduгу için degil; bölge halkinin mahallî dilinde mensûbiyet "ân" eki ile ifade edildiği için Zeydân ismindedir burasi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 53.

64 Huveyzâ (=Ahvâz): Tarih boyunca pek çok hadîsçi ve fikh bilgini yetistiren bir sehirdir. Muhammara sehrinin yetmis mil kuzeyindedir. Halki etnik bakimdan karisiktir; mütecanis degildir.

Bkz.: Ni'metullah Cezâirî, *Zehru'r-Rebî*, s. 59.

1 Kûfe: Kûfe, 17/638 yılında Irak'ın fethinden hemen sonra Müslümanlar tarafından kuruldu; Basra da böyledir. Hz. Ali Kûfe'yi kendine bassehir yapmıştır. Kûfe surunu yaptıran Abbâsî halifesi Mansûr'dur. Bölge pamuk ve hububat bakımından zengin idi; ahalinin büyük kısmı Ibn Battûta döneminde Sîi idi. Ebu'l-Fidâ'nın aktardığı rivayetlere göre şehrin ismi, mimarîsinin daire şeklinde olması yahut halkın oraya toplanmasıyla ilgilidir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par. nr.: 229-230 ve 1935-1937; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 301; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 5.

2 Ibn Mülcem: Abdurrahman b. Amr b. Mülcem Murâdî, Siffîn Savası'nda Hz. Ali'nin yanında çarpışmış ancak "hakem" olayından sonra diğer Hâricîlerle birlikte ona cephe almıştır. Hz. Ali 38/658 yılında Nehrevân'da onları yenince bu hâdiseden canını kurtaran Hâricîlerden Bûrek Sarîmî ve Amr b. Bekir, Ibn Mülcem ile anlaştı; bu ikisi Muâviye ile Amr b. Âs'i öldürecek, Ibn Mülcem ise Hz. Ali'yi öldürecekti. Ibn Mülcem Kûfe'ye geldiğinde Nehrevân'da öldürülen Hâricîlerin akrabası olan Katâmi adlı çok güzel bir kadına âşik olur; kadın mehir olarak 3 bin dirhem, bir köle, bir câriye ve Ali b. Ebû Tâlib'i katletme şartını ileri sürer; Ibn Mülcem bu teklifi seve seve kabul eder. Böylece 40/661 yılında bir Cuma günü Hz. Ali'ye saldırır ve onu boynundan yaralar. Hz. Ali iki gün sonra vefat eder. Ibn Mülcem de öldürülür. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par. nr.: 1730-1732; Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri) 1, 3456-3461; Ibn Sa'd, *Tabakât*, C. 3, s. 33,37; *DIA Islâm Ans.*, C. 20, s. 220.

3 Tufan ve Tennûr: Hz. Nuh'a (a.s.), Tufan hâdisesi patlak vermeden önce bir gemi yapması doğrultusunda vahiy gelmiş; nihayet tufan vuku bulup ilgili âyette (Hûd Sûresi, 40. âyet) aynen buyurulduğu gibi "Tennûr'un kaynadığı" haber verilmiştir. Tennûr çok eski bir kelimedir; bizdeki karşılığı "tandır"dır. Fîrûzâbâdî, "içinde ekmek pisirilen ocak" ve "su fışkıran yer" manası vermiştir buna. *Kâmûs-i Muhît* üzerine not düşen araştırmacılar bu kelimenin diğer dillerde de aynen bu manasıyla mevcut olduğunu belirtmiş; bu kökten (t-n-r) müstak (=türey) olmadığı için söz konusu kelimenin Arapçaya sonradan girdiğini söylemişlerdir. Mütercim Âsim Efendi bu kelimenin Farsçadan nakledildiğini aktarmıştır. Tennûr, coğrafi yer olarak Masîsa şehri yakınında bir dağ adıdır. Eski Türkçede "tengür"; bir şeyin havaya doğru çıkması, yükselmesi manasına gelmektedir. Farsçada "tenûr" fırın, tandır; "tunder" ise gök gürültüsü manasındadır. İngilizcede "thunder" gök gürlemesi; "Thunderer" ise kadim inançlardaki Gök Tanrısı manasına gelir."Tennûr'un kaynaması" eski tefsirlerde suların coşup kabarması şeklinde tefsir edilmiş, son asrın müfessirlerinden merhum Elmalili Hamdi Efendi bu kelimenin buharlı bir gemiye işaret ettiğini, Nuh'un gemisinin alelâde bir tekne olmadığını savunmuştur. Bkz.: Elmalili Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 4, s. 27680; *Kurân-i Kerim ve Açıklamalı Türkçe Meâli*, (Haz: Ali Özek ve H. Karaman başkanlığında heyet), s. 225; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-i Hakîm ve Meâl-i Kerim*, C. 1, s. 332; Kâsgarlı Mahmut, *Divan-i Lugâti't-Türk*, Besim Atalay çev., C. 3, s. 392-396; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, (İnceleme ve dipnot: Muhammed Naîm Araksûsî başkanlığında bir heyet), Beyrut, 1996, s. 456; Mütercim Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, h. 1305, C. 2, s. 186.

4 Müslim b. Akîl: Tâbiîn neslinden cesur bir zât idi; Hz. Hüseyin onu, kendisine bağlılık mektubu gönderenlerin durumunu araştırın ve taraftar toplayın diye Kûfe'ye gönderdi. Ancak Kûfe emiri Ibn Ziyâd bu işi farkettiler, insanlar Müslim'in çevresinden dagıldılar; o da bir kadının evine sığındı. Kısa bir süre sonra Ibn Ziyâd onu yakaladı ve 60/680 yılında öldürdü. Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri), C.

5 Muhtâr b. Ebû Ubeyd Sakafî: Muhtar Sakafî olarak da bilinen bu şahıs, Irak'ta zuhur etmiş ve Sîa'yi çevresine toplamıştı; Cebrâîl'in kendisine indigini ve ondan vahiy aldığını savunurdu. Kendisine Mehdi-Mesih misyonunu biçmişti. Son derece cerbezeli lâkin muammali konusur ve muhataplarını ikna ederdi, klasik tarihçiler tarafından heretik bir ihtilâlcî olarak kaydedilmiştir. Emevîlere karşı büyük bir isyan başlattı; kısa zamanda güçlenip geniş bir alanda etkisini hissettirdi. Ancak 67/687 yılında Abdullah b. Zübeyr'in kuvvetleri karşısında savasırken öldü. Onun pek çok fikri zamanla Sîa'nin akidesine tesir etmiştir. Bkz.: Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri) C. 2, s. 530; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 3, s. 538; Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, Beyrut, 1999, C. 1, s. 60; MEB *Islâm Ans.*, C. 8, s. 513-515.

6 Hille: Şehir 496/1102 yılında Sîî bir Arap lideri, Seyfûddeve Sadaka b. Mansûr tarafından kuruldu. Zamanla büyüdü, Irak'ın en meşur beldesi hâline geldi, köprüsü sayesinde Bağdat'ı Hicaz'a bağlayan yolun mühim bir menzili oldu. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 299.

7 Sâhibü'z-Zamân: Burası Sîa inancına göre onikinci imamin yani Mehdî-yi Muntazar'ın makamı olduğu için bu ismi almıştır. Sâhibü'z-Zamân, zamanın sahibi, çağın hâkimi; iyilikleri getiren kötülükleri yok eden, adaleti hâkim kılan kişi yani Mehdi için kullanılan bir tabirdir. Sîîlere göre Sâhibü'z-Zaman, 15 Saban 255/30 Temmuz 896 yılında doğmuş olan Muhammed b. Hasan Askerî'dir. Sîa'nin inanç esaslarına göre o babasının vefatından sonra gizlenmiştir; ancak hâlen sağdır ve kıyametten önce zuhur edecektir. Bkz.: Ethem Ruhi Figlali, *Çağımızda İtikadî Islâm Mezhepleri*, İstanbul, 1980, s. 112; Kuleynî, *Usûl-i Kafi*, Tahran, h. 1388, C. 1, s. 514; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca Islâm Mezhepleri ve Sîîlik*, İstanbul, 1979, s. 520; Sâh Abdülazîz Gulâm Hakîm Dihlevî, *et-Tuhfetü'l-Isnâ Aseriyye*, Arapçaya çev. Gulâm Muhammed Eslemî, not ve ihtisar: Mahmud Sükrî Alûsî, Bağdat, 1301, s. 118; Celâleddîn Suyûtî, *Ahir Zaman Mehdîsinin Alâmetleri*, derleyen: Ali b. Husâmeddîn Müttakî, çev. Müserref Gözcü, İstanbul, 1987, s. 50-72.

8 Ahmed b. Rumeysa b. Ebû Nümeyy: 730/1330 civarında İlhanlılar tarafından Irak'ta çöl Araplarının emiri olarak kabul edildi, 736/1337 yılında İlhanlılar dağılınca Ahmed bağımsızlığını duyurdu ve Kûfe'yi işgal etti; ancak kısa bir zaman sonra 739/1339 yılında Celayırlı Hasan tarafından öldürüldü. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 56; ayrıca bkz.: 21/6. not ve 18/32. not.

9 Seyh Hasan: Celâyirî Devleti'nin kurucusu: Bkz.: 24/16. not.

1 Bagdat: Bagdat milâdî 7. yüzyılda Ebû Ca'fer Mansûr tarafından kurulmuştur. İsmi, yörede evvelce kurulup izleri silinen eski Bagdadu'ya yani Hamurabi devrine kadar uzanır. Ancak Mansûr, kurduğu yeni şehre Medînetü's-Selâm adını vermişti. Seyyahimizin bu şehirle ilgili tasvirleri yer yer Ibn Cübeyr'den iktibas gibi görünüyorsa da aradan geçen bunca zaman içinde vuku bulan değişimleri göz ardı etmediği; özellikle Abbâsî hilâfetinin çöküşünden sonra Mogol istilâsinin getirdiği yeniliklerden bahsettiği açıkça bellidir. Dönemin coğrafya ve tarih bilgini Ebu'l-Fidâ, Bagdat'ı anlatırken sunları söyler: "Bu şehir, Dicle'nin iki yakası üzerine kuruludur; batı yakası Kerh adını almıştır; Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'un kasri oradaydı. Doğu yakası ise Askerü'l-Mehdî diye isimlendirildi; zira Halife Mansûr'un oğlu Mehdî, ilk defa ordusuyla bu yakada karargâh kurmuştu. Doğu yakasına Rusâfe de denilir; çünkü Hârûn Resîd burada Rusâfe adını verdiği kasrını inşa etmiştir. "tâk" diye bilinen semt ise burada kurulu büyük pazarın başlangıcındaki gösterişli taktan ötürü bu adı aldı. Muallâ nehrine gelince Mansûr'un kölesi Muallâ b. Tarîf'den almıştır ismini." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 303; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 31-38; Cehsiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, Kahire, 1938, s. 13; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, C. 3, s. 100; *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 432.

2 Sair Ebû Temmâm Habîb b. Evs: Ebû Temmâm diye tanınan bu sair 180/796 yılında Câsim'de doğdu, Dimask'ta yetişti, önce Misir'a sonra Bagdat'a uzandı; dönemin Abbâsî halifesi Mu'tasim'la tanıştı ve Mu'tasim tarafından Bagdat'ın aristokrat çevresine sokuldu; sefere çıkarken onunla yan yana atını mahmuzlayan Halife ona hürmet edilmesini sağladı; daha sonra onu Musul istihbarat ve posta idaresinin başına geçirdi. 231/ 846 yılında Musul'da vefat ettiğinde geriye pek çok kaside ve on dört bin urcûze [=özel bir vezinle yazılan, klasik kasideye benzemeyen bir siir türü] bırakmıştı. Ebû Temmâm zaman zaman hislerinin; zaman zaman da aklının ve realist bakışının etkisi altında siir yazmıştır. Kendine güvenen, savastan korkmayan, bazen derin hayâllere dalan; bazen de filozofça fikirleriyle çevresinde saygı uyandıran okuması bir adam.. Medih (=övgü) siirlerinde aristokrat bir hava sezilir; savaş ve cengâverlik misralarında ise okuyana heyecan veren bir destan havası vardır. Sesli, haykirircasına okunacak siirlerdir bunlar. Ama mersiyeleri de müthistir; insani ölüm ve gurbetin derin ve onarılmaz yaralarıyla baş başa bırakmayı iyi bilir. Ebû Temmâm, tek kelimeyle aristokrattır. Derin bir kültür, garip bir taassupla beslenen dindarlık, gemlenemez bir savaş tutkusu, giden dostlara ağlayış, insan ruhuna nester vururcasına, dâhice tasvirler ve bazen kılıç sakirtisini bazen de mızrap ağlayışını andıran büyüleyici bir müzikalite! Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 729-735; Muhammed Sabîh, *Dîvânu Ebî Temmâm*, Misir 1942.

3 Sair Ebû Muhammed Kâdî Abdülvehhâb Mâlikî Bagdâdî: Aslen fikihi olan bir sair. Kadi Abdülvehhâb 362/973 yılında Bagdat'ta doğdu; Sam'da Arap edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük sairlerinden Ebu'l-Alâ Maarrî ile tanıştı; oradan Misir'a yöneldi ve 422/1031 yılında vefat etti. Fikha dair epey eseri vardır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 59.

4 Sair Ali b. Nebîh: Eyyûbîlerin sevdiği Misirli medih sairi. Melik Esref Musa zamanında bugünkü disislerine yakın bir görev olan Dîvân-i İnsâ'nın başına tayin edildi, sonra Nusaybin'e gitti ve 619/1222 yılında orada vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 60.

5 Bagdat'ın batı yakası: Bkz.: bu bölüm 1. not.

6 Ma'rûf Kerhî: Bkz.: 24./33.

7 Imam Musa Kâzim: Imam Ca'fer-i Sâdik'in oğlu; Imam Ali Rıza'nın babası; yedinci imam... Abbâsî halifesi Mehdî onu Bagdat'a götürmüs fakat daha sonra Medine'ye geri göndermişti. Musa Kâzim 183/799 yılında mahpus olarak vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 270; Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 307; Ibnü'l-Imâd Hanbelî, *Sezerât*, C. 2, s. 377; Mes'ûdî, *Murûc*, par. nr.: 1512-1513.

8 Bagdat'ın doğu yakası: Bkz.: bu bölüm 1. not.

9 Nizâmiye Medresesi: Nizâmiye Medresesi, Alparslan'a ve Meliksâh'a vezirlik etmiş bulunan Hoca Nizâmülmülk Hasan b. Ali tarafından 457/1065 yılında yaptırılmıştır. İslâm dünyasının ilk üniversitelerinden sayılır. Buranın kuruluşundan üç yıl sonra Fas'ta da benzeri bir üniversite kurulmuştur; Bagdat'ın resmî görüşü Sâfîî anlayışına dayanırken Fas'taki eğitim Mâlikî mezhebine dayanıyordu. Her iki kurum da Kahire'den yayılan Bâtînî propagandaya karşı Sünnî ideolojiyi savunmak gayesiyle tesis edilmiştir. Onlarca fakültesi olan Nizâmiye medreseleri olaganüstü zengin bir vakıf gelirinə dayanıyordu. Evvelce Horasan, Nisabur ve Gazne'de inşa edilen medreseleri göz önüne alırsak Nizamiyelerin ilk medreseler olduğunu söyleyemeyiz; ancak ciddiyet, eğitimdeki kalite, mezunların toplum ve devlet nezdinde kazandığı mesruiyet açısından ele aldığımızda Nizamiyelerin İslâm dünyasının her tarafında geçerli olan ilk standart resmî yüksek eğitim kurumu olma vasfı tasdikleri söylenebilir. Bkz.: Nâcî Ma'rûf, *Ulemâu'n-Nizâmiyât*, Bagdat, 1973, s. 19; Fethiye Nebrâvî, *Târîhu'n-Nuzum*, Kahire, 1981, s. 209; Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, C. 1, s. 121-122.

10 Müstansiriye Medresesi: Bu okul 631/1234 yılında Halife Müstansir tarafından kurulmuştur. Müstansir, dört mezhebe uygun bir fıkıh eğitimi verilen ilk müesseseyi kuran hükümdardır. Müstansiriye Medresesi'nde temel İslâmî ilimlerin yanında tıp, matematik ve astronomi tahsili de yapılmaktaydı. Bkz.: Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 347.

11 Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali Kazvînî: Kendi döneminde Irak'ın en ünlü hadîs uzmanıydı; Kazvîn'de doğdu, Vâsît'ta yetti ve mesgul olduğu alanla ilgili çok kıymetli kitaplar yazdı, Bagdat'ta 750/1349 yılında vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 3, s. 256.

12 Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm Dârimî: Hadîs literatürünün en tanınmış isimlerinden Dârimî; Hicaz, Suriye, Misir, Irak ve Horasan'da hadîs üstadlarından icazet aldı ve Semerkand'da kadılık yaptı; "Semerkand'ın Bilgini" diye tanındı. Hadîs alanına dair *Müsned ve el-Câmiu's-Sahîh*'i, tefsire dair *Kitâbü't-Tefsîr*'i pek meshurdur. 255/869 yılında vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 12, s. 224; Ibnü'l-Imâd Hanbelî, *Sezerât*, C. 3, s. 245.

13 Yediyüzyirmiyedi yılının Recep ayı; 1327 yılının 23 Mayıs'ı ile 21 Haziran'ı arasındadır.

14 Hadîs dehasi Fâtima bintü'l-Adl Vâsitiye: Çağının en zeki, en dikkatli ve hafızası en güçlü kadın muhaddislerinden sayılan Bagdatlı Fâtima, pek çok hocadan icazet almış; kadın-erkek yüzlerce talebeye hadîs dersi ve icazeti vermiştir. Bu ilim heveslisi kadın, 710/1310'da Bagdat'ta vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 64.

15 Rusâfe: Bkz.: Bu bölüm 1. not.

16 Bagdat'tan Abbâsî hilâfetinin silinisi yılı: Bu tarih 654 değil 656/1258 olmalı. Bkz.: Ibnü'l-

17 Imâm-i A'zam (=Ulu Imâm) Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit: Islâm hukukunun en eski ve en yaygın ekolü olan Hanefî mezhebinin imami. Daha sagken bilgisi, hukukî çözümleri ve sosyal olaylara vukûfiyeti ile her kesimin dikkatini çeker olmus; bir yanda muhalifleri öbür yanda taraftarlari tesekkül etmeye baslamistir. Halife Mansûr ona baskadilik teklif etmis ancak o "idarenin hukuk disi hareket ve tavirlarina asla âlet olmayacagini" söyleyerek bu teklifi reddetmistir. Böylece hapse atilmis, açlık, susuzluk ve darp gibi kötü muamelelere maruz birakilmis, nihayet serefli bir siyasî tutuklu olarak 150/767'de hapiste vefat etmistir. Ilerleyen sayfalarda da görülecegi üzere Ibn Battûta'nin gezdigi bölgelerin büyük bir kisminda Hanefilik hâkim durumdadir; ta o dönemlerde yerlesen bu mezhebin tesirleri günümüze kadar devam etmistir. Onun mektebi, gerek Ebû Yusuf gibi zeki öğrencileri, gerekse sonraki nesillere biraktigi teorik ve tatbikî çözümleriyle Islâm dünyasinin en yaygın hukuk mektebi hâline gelmistir. Bir meseleyi çözerken öğrencilerinin itirazlarini dinler, ilim halkasini bir açikoturuma dönüştürür ve dogru içtihadin zuhur etmesi için gereken her sarti saglardi. Suriyeli ve Irakli Araplarin büyük kisminin, Kuzey Afrikali Müslümanlarin bir kisminin, Etiyopyali Müslümanlarin hatiri sayilir bir kisminin; Türkmen, Özbek, Kazak, Sibiryali, Uralli; kisaca tüm boylariyla Sünnî Türklerin, Balkanlar, Kafkasya, Hindistan, Afganistan, Pakistan, Kesmir, Siyam (=Tayland), Çin, Mançurya ve Japonya Müslümanlarinin kahir ekseriyetinin mezhebi Hanefiliktir. Dünya üzerinde Sünnî kitle nasil en büyük Müslüman toplulugu temsil ediyorsa Hanefilik de Sünnîler arasinda en büyük hukuk ekolünü temsil eder. Hanefilik, Türkleri diger Müslümanlardan kalın çizgilerle ayirmak isteyenlerin iddia ettikleri gibi rasyonalist bir mezhep degildir; kuskusuz rey ve kiyas ile kendine özgü bir hukuk usûlü olan; ama inanç esaslarinda diger Sünnîler gibi naslara dayanan bir fikh ekolüdür. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 1-27; *Sahâbeden Günümüze*, C. 4, s. 270-307 arasi (Ilgili kismi haz.: A. Sait Aykut); Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 390; Ibnü'l-Imâd, *Sezerât*, C. 2, s. 229; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 5, s. 415; Ebû Abdullah Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 5-13; Mekkî, *Menâkib-i Ebî Hanîfe*, C. 1, s. 24; Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu, s. 7-20; Vehbî s. Gavacî, *Ebû Hanîfe*, s. 260-277.

18 Imam Ahmed b. Hanbel: Dört meshur Sünnî fikh ekolünden Hanbelî mezhebinin imami. Dedesi evvelce Merv'de oturan Arap asilli Serahs valisi Hanbel b. Hilâl'dir. Ahmed b. Hanbel ilk tahsilini Bagdat'ta yapti, daha sonra Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd Kattân gibi ünlü bilginlerden hadîs, Imâm Sâfî'den fikh ve usûl-i fikh dersleri aldı. *Kur'an*'in mahlûk oldugu tezini, önde gelen âlimlere söylettirmeye çalisan yönetime karsi kendi davasindan taviz vermeyerek iskenceye boyun egmeyisiyle halkin takdirini toplayan Ahmed b. Hanbel'in asil alanı hadîstir. Uzun hayatının son demlerinde biraz daha serbest bir ortam buldu; ancak hastaligi agirlasti ve 241/855 yilinda vefat etti. Ahmed b. Hanbel, babasindan kalan dokuma tezgâhinin kirasindan aldigi parayla geçinir; bu yetmeyince bazen ücretle kitap istinsah eder, bazen kemer yapar, bazen de karisinin egirip dokudugu kumasi satardi. En önemli eseri, 700 bin hadîs arasindan seçerek ayirdigi 30 bin hadîs içeren *Müsned*'dir. Ahmed b. Hanbel yasadigi dönemde fikhçi kimligiyle degil samimi bir muhaddis kimligiyle öne çikmistir. Bugün Suûdî Arabistan, Katar ve Umman'da çoğunlugun mezhebi durumunda olmakla birlikte Arabistan ve Misir kökenli Islâmî akimlarin dünya çapında yayginlasmasi ve birbirleriyle yardimlasmasindan ötürü Cezâyir'den Kafkasya ve Hindistan'a kadar her yerde bir tür Hanbelîlik egilimi görülebilir. Bkz.: *DIA. Islâm Ans.*; C. 15, s. 525-546; *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 184-211 (Ilgili bölümü haz. ve çev.: A. Sait Aykut); Fuad Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, C. 1, bölüm 3, orijinal s. 506; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 9, s. 162-220; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-*

Safve, C. 2, s. 228; Muhammed Ebû Zehre, *Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Sener, s. 365-381.

19 Ebûbekir Siblî: Aslen Horasanlı olan bu meshur zahit, Ebû Hanîfe'nin dostlarından idi. Bagdat'ta 334/946 yılında vefat etti. Evvelce sarayda mabeyinci iken bir gün katıldığı sohbet halkasının etkisiyle bu görevden ayrılmış ve kendini zühde vermştir. Tam bir cezbe adamıydı. Cüneyd-i Bagdâdî şöyle derdi: "Siblî daima ilâhî sevgiyle sarhos hâldedir; sayet ayılırsa insanların faydalanacağı bir bilge olur." Siblî aynı zamanda derin bir sairdir de. Özellikle ölüm ve ilâhî sevgi temalı beyitleri çağlar boyunca okunmuştur. Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 324-340 (İlgili bölümü çev. ve haz.: A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 375; Sülemî, *Tabakât*, s. 337; İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 297.

20 Seriyî Sakatî: Meshur sufilerdendir; Cüneyd-i Bagdâdî'nin dayisi olur. 253/867 yılında vefat etti. Kabri Bagdat'ın batı yakasındadır. Dünya hayatının fânılığı, helâl lokma ve insanlara muhtaç olmama gibi konularda etkileyici öğütleri vardır. Su sözler ona aittir: "Nitelikli, üstün inanç su üç özelliği taşıyanda olur: Kızınca öfkeye kapılıp hak ve adaletten sapmamak, sevince sevgisinde kaybolup çirkine ve batıla düsmemek, güçlenince yekdigerinin hakkına tecavüz etmemek." "Öyle kimseler var ki, bedeninin yarisi ölse diğer yarisi bundan haberdar olmaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 234-243 (İlgili bölümü çev. ve haz.: A. Sait Aykut); İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 242; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 116-127.

21 Bîsr-i Hâfî: Hadîs ilminde de adı geçen güvenilir ravilerden olan Bîsr meshur zahitlerdendir. Azla yetinmek, helâl lokma, din ilmini güvenilir kişilerden almak gibi hususlarda öğütleri vardır. 227/841 yılında vefat etmiştir. Bazı öğütleri: "İnsanları asagılamak için ilim öğrenmek; iste, sıfasi bulunmayan en kötü hastalık budur." "Zamane kurrâsi sahte akçeye benzer; söyle ezip büktüğünde asli ortaya çıkar." "Söhret ve seyirci isteyen kişi, inancın ve ahiretin lezzetine varamaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 163-178, (İlgili bölüm çev. A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 336

22 Davud Tâî: Aslen Horasanlıdır. Kûfe'de doğdu, Bagdat'a geldi, Ebû Hanîfe'den ders aldı, tekrar Kûfe'ye döndüğünde kendini zühde verdi. 165/781 yılında vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 6, s. 356; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. 2, s. 260-263.

23 Muhammed Hudâbende (=Olcaytu) ve İslâmiyetin İlhanlılarda kabulü meselesi: Olcaytu 681/1282 yılında doğdu, 703/1304 ile 716/1316 arasında hüküm sürdü. Bkz.: 13/6. not. Olcaytu İslâmiyeti ilk kabul eden İlhanlı hükümdarı değildir; ondan önce hüküm süren kardeşi Gazan(=Kazan) Han ve amcası (Ahmed) Tekudâr da Müslüman idiler. Konunun uzmanı olan Bertold da İbn Battûta'nın bu bilgi hatasına dipnotta değinir bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, s. 216 ve 218.

24 Emir Giyâseddîn Muhammed b. Hâce Resîd: Resîdüddîn'in oğludur; Dimask Hoca'nın 727/1327'de ölümünden sonra vezirlik makamına oturmuş, Ebû Saîd'in halefi zamanında da vezirlik yapmıştır. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 273.

25 Vezir Resîdüddîn Fadlullah ve tarihi: Aslen Hemedân Yahudilerinden olan Resîdüddîn sarayda tabiplik yaparak itibar kazanmıştı. *Câmiu't-Tevârîh* adlı Arapça ve Farsça büyük "dünya tarihi" onun başkanlığında oluşan bir heyetçe yazılmıştır. Ancak Kasânî, kendi yazdığı tarih kitabının "araklandığını" söyleyerek Resîdüddîn'i intihâlcilikle suçlamıştır. İhtiyarlık döneminde İslâma giren

Resîdüddîn'in pek sevildiği söylenemez. 716/1316 yılında öldüğünde kitapları yakıldı, Tebriz'de kurduğu Rub-i Resîdî Vakfî'nin büyük bir kısmı tahrip edildi. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 272.

26 Emir Çobân için bkz.: 24/14. not.

27 Dimask Hoca için bkz.: 24/14. not.

28 Dümûrtâs b. Cûbân yahut Çobanoglu Timurtas: Bkz.: 24/14. not ve 13/19. not.

29 Bagdat Hatun: Bkz.: 24/14. not.

30 Dilsâd Hatun: Bkz.: 24/16. not.

31 Seyh Hasan Celâyirî (=Büyük Hasan) için bkz.: 24/16. not.

32 İbrahim Sâh İbn Sunayta (=Emir Sutay Tatarî Noyan oğlu İbrahim): İbn Hacer, Sutay oğlu İbrahim şeklinde kaydeder bu ismi. Evvelce ismi geçen Sutay'in soyundan gelenler, Diyarbekir civarında bir emirlik kurmuşlardır. Bu emirlik 751/1350 yılında İbrahim Sâh ölene kadar devam etmiştir. Bkz.: 24/15. not; İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 275 ve 333.

33 Fergân değil Ferahan: Burası meşhur Fergâna değildir; maksat Hemedân'ın 50-60 mil güneydogusunda olan Ferahan mintikasıdır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 73.

34 İlhanlı mirasını paylaşan hükümdarlar için bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-186 arası.

35 Sam-i Gâzân (=Gâzâniye): Gazan Han tarafından kurulan bu kasaba, Resîdüddîn tarafından Sâm-i Gâzân diye isimlendirilmiştir. Gazan Han'ın kabri büyükçe bir minareye benzemekte imiş; 17. yüzyıl gezginlerine bakılırsa. Bugün geriye pek bir şey kalmasa da kasabanın hâlâ Sâm-i Gazan adını taşıdığını söylüyor Tâzî. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 76.

36 Tebriz: İlhanlıların bashedri iken son derece güzel, muhtesem bir yer imiş. Hamdullah Mustavfî, şehrin kapılarının adlarını veriyor; Ebu'l-Fidâ, Tebriz'in Azerbeycân bölgesindeki en meşhur şehir olduğunu belirterek halkın bu ismi umumiyetle "Tovrîz" şeklinde telâffuz ettiğini söylüyor. Evvelce Hulâgû hanedanının payitahtı imiş burası; binaları Kasânî tarzında çinilerle süslü imiş, bazı evleri de kireçle sivaliymiş. Çok güzel medreseleri olan şehrin görülmeye değer bir çukur bostanı varmış. Bastakiler Tatar taifesiyle iyi geçinmişler; şehri, Merâğa ve diğer şehirlerin basına gelen belâlardan korumuşlar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 401; Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 81.

1 Ma'sûk Kalesi: Bu kale aslında Halife Mu'temed zamanında inşa edilmiştir. Ya'kûbî der ki "Halife Mu'temed Sürremenreâ'da ikamet etmeye başladı, burada Ma'sûk adını verdiği sahane bir köşk yaptırdı, epey bir süre içinde durdu; nihayet karışıklıklar çıkınca Bağdat'a dönmek zorunda kaldı." Bu yapı zamanla bir kaleye dönüşmüş ve bugün Âsik adıyla bilinir olmuştur. Bkz.: Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 268; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 78.

2 Sâmerâ: Hârûn Resîd'in üçüncü oğlu Mu'tasim buradaki câmi yaptırmış ve besyüzbin altını bu is için harcamıştır. Sâmerâ'da sekiz Abbâsî halifesi yaşamış ancak Mu'temed'in burayı terkedip Bağdat'a dönmesiyle şehir bakımsız hâle gelmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 78.

3 Sâhibü'z-Zamân'ın türbesi: Sâmerâ'da 10. imam Ali Hâdî Takiyy'in (ö: 254/868) ve 11. imam Hasan Askerî'nin (ö: 260/874) türbeleri bulunur. Sîa inancına göre 264/878 yılında buradaki bir hücrede 12. imam yani Sâhibü'z-Zamân gözden yitmiştir. Konu için bkz.: 25/7. not.

4 Tikrit: Sâmerâ'nın 50 km kuzeyinde Dicle'nin batı yakasına kurulmuş eski bir şehirdir. Ibn Havkal, burada öteden beri pek çok Hıristiyan taifesinin barındığını ve neredeyse İsa (as) ve havarîlerinin devrinden kalma kilise ve manastırların bulunduğunu belirtir. Ebu'l-Fidâ, Tikrit'in güneyinde ve doğusunda Mütevekkil zamanında emniyet âmiri İshâk b. İbrahim tarafından kazılan İshâkî kanalının yer aldığını söyler; Lûbâb kitabından naklen bu şehrin adının Bekr b. Vâil'in kızkardeşi Tikrit'ten geldiğini anlatır. Meshur kalesini ilk defa eski İran kısırlarından Ardesir b. Babek oğlu Sabur yaptırmıştır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 289.

5 Musul (=Mevsil): Şehir Araplar tarafından 40/660 yılında kurulmuştur. Emevî devrinin sonlarından itibaren Mezopotamya mintikasının idarî merkezi hâline gelmiştir. Bu geniş bölgeye Cezîre denmektedir; zira Dicle ile Fırat arasında kocaman bir adayı andırmaktadır. Takvîm'de de kaydedildiği gibi bu şehir Dicle'nin batı yakasında olup güneyinde Küçük Zâp suyu akmakta ve antik Asur şehrinin kiyisinden Dicle'ye karışmaktadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 80; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 285.

6 Circis'in kabri: Bu kabir hâlâ ziyaret edilmekte ve Aziz Corc Meshedî adıyla bilinmekte olup Bâbü'n-Nebî (=Nebî Kapısı) adlı mahallededir. Müslümanlar bu zâti, Fetret döneminde (Hz. İsa'dan Peygamberimize kadar devam eden süre içinde) yaşamış tevhid ehli mübarek biri olarak bilir ve şehit olduğuna inanırlar. Bazı rivayetlere bakılırsa bu şahıs Hz. İsa'dan epey sonra Filistin'de ortaya çıkmış ve Roma imparatoru Diocletien devrinde Musul'a girmiş; Apollo'ya tapan resmî ideoloji taraftarlarına tek Allah'ı ve Hz. İsa'ya anlatmış, ancak çeşitli mucizevî olaylardan sonra kendisi gibi inananlarla beraber şehit edilmiştir. Hıristiyanların rivayetine göre ise bu zât (=St. Corc) bahsettiğimiz dönemde yasıyor; ancak Nikomedeia yani İzmit'te vefat ediyor. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûc*, par. nr.: 126; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 83; *DIA, İslâm Ans.*, C. 8, s. 26.

7 Yunus tepesi ve *Ninova: Hz. Yunus'un (as) makamı Dicle'nin doğu yakasında eskiden beri Ninova diye bilinen mintikadadır. Ninova Asurluların merkezi idi. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûc*, par. nr.: 520-521; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 83.

8 Ayn-i Rasad(=Kızilek Köprü): Ibn Cübeyr burayı anlatırken Musul'un köylerinden geçtiğini ve

öğleyin Ayn-i Rasad mintikasina geldigini belirtir. Burasi simdi Musul'un 25 km kuzeybatısında olup Kizlek Köprü diye bilinmektedir. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 191; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 84.

9 Cezîre-î Ibn Ömer (=Cizre): Bugün Türkiye sınırları içinde bulunan Cizre, eski coğrafyacılarından Ibn Havkal tarafından büyük bir ticaret merkezi olarak vâsfe edilmiş; Hamdullah Müstavfî de Cizre'ye bağlı onlarca kasabadan bahsetmiştir. Seyyahimizin döneminde Cizre, Mogol İlhanlı Devleti'ne bağlı bir vali tarafından yönetiliyordu. Bölge 372/983 yılında Mervânî Kürt Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve o zamandan bu yana yoğun bir Kürt nüfusunu barındırdığı için Osmanlı da dahil bölge devletleri burayı daima mahallî Kürt beyleriyle anlasarak idare etmişlerdir. Cizre bugün Sırnak'a bağlı bir ilçedir. Bkz.: İstahrî, *Mesâlik*, (de Goeje nesri), s. 72; Ibn Havkal, *Sûretü'l-Ard*, s. 209, 224-225; *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 35.

10 *Kur'an*'da adı geçen Cûdî dağı: 11. sûrenin (Hûd Sûresi) 44. âyetinde şöyle buyrulur: " Ve ey arz, suyunu yut ve ey gök suyunu tut denildi; su azaldı, is bitirildi, gemi Cûdî üzerine oturtuldu." Cûdî dağı, Cizre'nin 32 km kuzeydogusunda, 2000 m'yi aşan dört doruga sahip; ortası çanak şeklinde, yaşamaya elverişli yeşil bir dağdır. Bkz.: *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 80.

11 Nusaybin (=Nasîbîn) ve havası: Bugün Mardin ilimize bağlı olan Nusaybin, Romalılar devrinde Nisibis diye bilinirdi. Yâkût Hamevî de Nusaybin'in İyâd b. Ganem tarafından aynı Ruhâ (=Urfa) gibi sulh yoluyla alındığını belirtmektedir. Hamdullah Müstavfî bu şehrin 6500 adım uzunlugunda bir sur silsilesine sahip olduğundan; ikliminin soğuk, akrebinin ve sineklerinin bol olduğundan bahseder. Çok daha sonra buradan bahseden Makdisî, şehrin muhtesem hamamlarını, güzel evlerini, canlı pazarını ve Cuma câmiini anlatır. Bkz.: Belâzurî, *Futûh*, (de Goeje nesri), s. 175; MEB, *Islâm Ans.*, C. 9, s. 99-103.

12 Sair Ebû Nüvvâs: Bkz.: 7. bölüm 5. not.

13 Sincar: Sincar Musul'un 120 km batısında olup aslında Ibn Battûta'nın seyrettiği güzergâhin disindedir; zira o Mardin'e yönelmiş idi. Herhalde Nusaybin'e gelmeden önce bahsetmesi gerekiyordu Sincar'dan; ancak seneler sonra kaleme alınan hatırat tarzı bir seyahatnâmede bu tür hatalar olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 85.

14 Mardin: O dönemde Artukogullarına bağlı olan bu şehir, bölgenin en muhkem, en sarp kalesine sahipti ve İlhanlı hâkimiyetini kabul ettiği için iyi korunmuştu. Bkz.: MEB, *Islâm Ans.*, C. 7, s. 317-319.

15 Sair Safiyyüddîn Abdülazîz İbn Serâyâ Hillî: Hille'de doğan ve yetisen sairin edebiyatla ilgisi erken yaşlarda başladı, arkasından ticaretle meşgul oldu; bu işi de becerdi, Sam, Mısır ve Mardin'e gider; Artukogullarına methiyeler yazdı. 750/1349'da vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 479-489.

16 Artuklu Mardin sultanı, Mansûr Gâzî Kara Arslanoglu: Melik Mansûr diye de çağrılan Kara Arslanoglu, bir peyke veya tahtirevan üzerinde gezdirilecek kadar sımsın; ancak akıllı ve zeki bir adamdı. Yirmi sene Mardin'i yönettikten sonra 712/1312 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3. s. 296.

17 Artuklu Mansûroglu Melik Sâlih: Melik Mansûr'un oğlu olup kardesi vefat ettikten sonra basa geçmiş; tam 54 yıl Artukogulları Devleti'ni yönetmiştir. Onun 763/1365 yılında öldürülmesiyle Mardin sehrinde Artukogullarından kimse kalmadı, şehir onların elinden çıkmış oldu. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 296.

18 Feth b. Sa'd Mûsulî: Musul'un meshur suflerinden Arap asilli Feth, hayatını sahabe gibi yaşamaya adanmış biriydi. İsa b. Yunus gibi güvenilir hadîsçilerden hadîs almış; baskalarına yalvararak kolay bir hayat yaşamaktansa kimseye muhtaç olmadan sükutlu bir hayat yaşamının daha şerefli olduğunu savunmuştur. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 293; *Sahâbeden Günümüze*, C. 6, s. 426.

- 1 Pehlivân Muhammed Havîh (veya Huvayh): 725/1326 yılındaki hac dönüşünde kabile emiri idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 88.
- 2 Pazartesi günü (h. 727 yılının Zilhicce ayı): 1327'nin 26 Ekim'ine denk gelir.
- 3 İbn Köyük (=Köyükoglu) Tâceddîn: Uluslararası ticaret yapan bir ailenin ferdi olan Tâceddîn, Türk asıllı olmalıdır. Zira "Köyük", yanık anlamında Türkçe bir kelimedir ve bu isimde birkaç siyasi şahsiyet vardır tarihte. İlerde, İbn Battûta'nın son gezisinde göreceğimiz gibi bu ailenin bir ferdi 734/1334 yılında Afrika'da vefat etmiştir. Diğer bir ferdi ise Alâyâ'da (=Alanya) seyyahi olacaktır. Bkz.: 32/3. not; Kâşgarlı Mahmut, *Divân-i Lugâti't-Türk*, çev. Besim Atalay, C. 3, s. 168; İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 3, s. 18-19.
- 4 Kasr-i Mecâz: Tanca yakınında Kasr-i Masmûde adıyla bilinen bu mintikanın tam karşısında Endülüs toprağı olan Cezîre Tarîf yer alır. Târik b. Ziyâd'ın komutasındaki İslâm ordusu bu noktadan karşıya geçmişti; burası Kasr-i Sagîr diye de bilinir. Bkz.: İbn Sâhibî's-Salâh, *el-Mennü bi'l-İmâme*, ed-kritik: Tâzî, Beyrut, 1987, s. 128.
- 5 Kasr-i Kebîr: Tanca'nın güneyinde yer alır ve Kasr-i Sinhâca adıyla bilinir. Bkz.: İbn Sâhibî's-Salâh, *Age.*, s. 232.
- 6 Seyfeddîn Tokuzdemûr: Melik Nâsir tarafından öne çıkarıldı; Nâsir, onun kızlarını kendi oğulları olan Mansûr ve Sâlih'le evverdi. Bu emirin 728/1328 yılı haccı esnasında yaşadığı hâdiseler Memlûk kroniklerine de geçmiştir. 746/1346 yılında Mısır'da vefat etti. Bkz.: İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, s. 457; İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 326.
- 7 Emir Musa Burhâneddîn b. Karaman (=Karamanoglu Musa Pasa): Bedreddîn Karaman'ın kardeşi; Mahmud b. Karaman'ın da oğlu olan Musa Burhâneddîn, ilk basa geçtiğinde kardeşi Bedrûddîn ile arasında çekişme vuku bulmuş, kardeşi müstakil davranarak merkeze geçmiş, Memlûk Devleti'nin araya girmesiyle ağabey Musa, Ermenâk'a kondurulmuş idi; ancak daha sonra Musa yine basa geçmiştir. Bir aralık Mısır'a giden, ulemâ ile sohbet eden Musa Bey ilme, edebiyata önem veren âlim bir devlet adamı idi. 756/1355 yılında vefat etmiştir. Zamanında hanedanın en yaşlısı olduğundan Musa Pasa (=Basaga) diye çağırılmış. Bkz.: Sikârî, *Karamanogulları Tarihi*, önsöz ve haz. M. Mesud Koman, Konya, 1946, s. 58-63; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 9 ve 11.
- 8 Yediyüzyirmisekiz yılının Zilhicce ayının Cuma günü: 1328 yılının 14 Ekim'ine denk gelir.
- 9 Emir Rumeysa b. Ebû Nümeyy: 746/1346 yılında Mekke'de vefat etti. Rumeysa'nın oğlu için bkz.: 25/8. not. Mekke emiri Ebû Nümeyy ve oğulları için bkz.: 16/13. not.
- 10 Emir Utayfa b. Muhammed Hasenî: 743/1342 yılında İskenderiye'de vefat etti; bkz.: 16./13. not.
- 11 Yediyüzyirmidokuz yılının Zilhicce ayının Sali günü: 1329 yılının Ekim ayının 3'üne denk geliyor.

12 Emir-i Candar Aydemür Seyfeddîn Nâsirî: Ibn Hacer'in Eldemür diye kaydettiği bu emir, Nâsir zamanında Kahire'de bulunmuş, 730'daki hac hâdisesinde oğlu Halil ile birlikte öldürülmüştür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut bas., C. 1, s. 238.

13 Nâsir'in Mekke'ye asker göndermesi: Memlûk kroniklerine bakılırsa söz konusu askerî birlikler, Kahire'den 731 Safer'inde (=1330 Kasım'ının ortalarında) ayrılmıştır; onlar Mekke'ye vardığında seyyahimiz oradan ayrılmış bulunuyordu. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 1, s. 452-453.

14 Hadde: Hadde veya Yâkût'un kaydıyla Haddâ, Mekke ile Cidde arasında Mekke'nin 18 mil batısında; içinde kale bulunan bir vadidir. Bugün Vâdî Fâtîme diye bilinmektedir. Bkz.: Yusuf İbnü'l-Mücâvir, *Sifatü'l-Yemen ve Mekke, (Târîhu'l-Müstabsir)* ed-kritik: Oscar Lofgren, Medine 1986, s. 42; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 97.

15 Cüdde (=Cidde): Suûdî Arabistan'ın ikinci büyük şehri olan Cidde, hemen hemen bütün klasik coğrafya kitaplarında sahil, yol, cadde anlamında "Cüdde" şeklinde kaydedilmiştir. 11. yüzyılda buraya gelen Nâsir-i Husrev şehrin muntazam surlarla çevrili olduğunu ve nüfusunun 5000 civarında olduğunu bildirmektedir. Memlûkler devrinde de Hindistan-Avrupa arasında ticarî bir liman, burası ayrıca Mısır hacılarının uğrak noktalarından biri olması münasebetiyle önemliydi. Bkz.: Nâsir-i Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhâb Tarzî, İstanbul, 1988, s.101-12; *DIA, Islâm Ans.*, C. 7, s. 524.

16 Abanoz Câmii: Bu câmi hakkında Ibn Cübeyr şöyle der: "Bu şehirde iki sütunlu abanozdan yapılmış bir mescidi Ömer b. Hattâb veya Abbâsî halifesi Hârûn Resîd'e nispet edenler var..." Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 47.

17 Sâfiîlerde Cuma namazi: Sâfiî mezhebine göre bir yerde Cuma kilinabilmesi için en azından kırk kişinin hazır bulunması gerekir. Demek ki o sıralarda Cidde'nin nüfusu pek azmış. Bkz.: *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 85-89.

18 Serif Mansûr b. Ebû Nümeyy: Çok uzun bir süre Mekke emirliği yapan Ebû Nümeyy oğulları için bkz.: 16. bölüm 13. not.

19 Aclân: Babası Rumeysa ve diğerleri için bkz.: 16. bölüm 13. not.

20 Sevâkin limanı ve Iyzâb (=Ayzâb): Ayzâb'ın güneyinde bulunan Sevâkin limanı Hicrî 9. yüzyılda Ayzâb'ın harabolmasından sonra çok önem kazanmıştır. Bkz.: 7. bölüm, 23. not.

21 Re's-i Devâir (=Devâir burnu): Bu noktanın, Sevâkin'e 43 km uzaklıktaki Mersâ Derûr diye bilinen liman olması muhtemeldir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 100.

22 Halî: Mekke'yi San'a'ya bağlayan yol üzerinde büyük bir şehirdir. Halî limanı su anda Asîr bölgesine bağlı gayet iyi korunmuş bir limandır. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdu'l-Lu'luiyye*, C. 1, s. 53; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 101.

23 Sa'dâ: Bazı yazmalarda son harf uzatmalı ise de doğrusu "Sa'de" olmalıdır. Sa'de şehri denizden 2261 m yükseklikte kurulmuş çok eski bir şehirdir. Ebu'l-Fidâ, Yemen'in merkezî şehirlerinden San'a'ya 60 fersah uzak olan bu şehrin deri işlemeciliği ve ayakkabı sanayii ile

ünlendigini ve arazisinin gayet verimli oldugunu belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 95; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 103.

24 Zebîd: Sehir, Hârûn Resîd'in oğlu Memûn'un emriyle 204/821 yılında kurulmuştur. Zebîd'in en mühim limanı Galâfika'dır. Zebîd sehri Yemen'de Ehl-i Sünnet'in daha yoğun mesken tuttuğu denize yakın düzlük kısımların en büyük yerleşim birimidir. Bu sehir Resûlîler Devleti'nin de bassehriydi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 79; Ibnü'd-Deyba', *Bugyetü'l-Müstefîd fî Târîh-i Medîneti Zebîd*, ed-kritik: Abdullah Habesî, San'a, 1979.

25 Zebîd kadınlarının güzelliği hakkında farklı bir görüş: Ancak Yemen tarihçisi Yusuf Ibnü'l-Mücâvir, Zebîd kadınlarını seyyahimiz gibi anlatmıyor! Aynen söyle der: "Rahman ve Rahîm olan Allah'a andolsun; Yemen'in hiçbir yerinde, ne düzlük kısımlarında, ne dağlık yüksek mintikalarında güzel yüzlü kimse gördüm! Hep ihtiyar ve çirkin!" Ancak Tâzî'nin de belirttiği gibi seyyahimizla Ibnü'l-Mücâvir'in zevkleri ve tecrübeleri farklıdır. Ibn Battûta, her seyyah gibi biraz abartıyı sevse de kadınlarla ilgili tecrübeleri bakımından Ibnü'l-Mücâvir'i fersah fersah geride bırakmış görünüyor. Bkz.: Ibnü'l-Mücâvir, *Sifatü'l-Yemen*, s. 246.

26 Zeydiye ve Kader meselesi: Zeydiye, itikatta Mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimsemekte; ancak amelî konularda birkaç mesele hariç Hanefî fikhina dayanmaktadır. Mu'tezile, insani kendi fiillerinin yaratıcısı olarak görür. Imam Zeyd, Sehrîstânî'nin de kaydettiği gibi "Adamakilli öğrenecek derecede usûl ve furû ilimlerini tahsil etmiş, usûlde Mu'tezile'nin imami Vâsil b. Atâ'ya talebe olmuştur. Ondan "I'tizâl" metodunu almış, böylece bütün ashabi Mu'tezile olmuştur." Bkz.: Sehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, C. 1, s. 207; İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, s. 43.

27 Taiz (=Taizz): Yemen'in meşhur kalelerinden birinin bulunduğu Taiz sehri, Benî Resûl hanedanı zamanında büyük ehemmiyet kazanmıştır. Taiz aslında kalenin ismidir. Ibn Battûta'ya çok yakın bir zamanda yazılan *Takvîm*'de şöyle deniliyor: "Zamanımızın Taizz Kalesi, Yemen krallarının karargâhidir. Zebîd topraklarına ta tepeden bakan bu kalenin yukarı taraflarında gezip tozmaya müsait Sahle denilen güzel bir yer vardır; Yemen hükümdarı daha yukarı dağlardan Sahle'ye su indirmiş, o civarda bir bahçenin ortasına muhtesem binalar yaptırmıştır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 91.

28 Mücâhid Nûreddîn Ali b. Hizebrüddîn (Yemen sultanı) ve *Benî Resûl Devleti: Mücâhid Ali, Türkmen kökenli Muhammed b. Hârûn'un kurduğu Resûlîler Devleti'nin besinci hükümdarıdır. Aslen Türkmen olan ilk ata Resûl Muhammed b. Hârûn, kendisinin Gassânî soyundan geldiğini iddia ederek son dönem Abbâsîler arasında mevkiini yükseltmek istemisti. Bu yüzden modern Arap tarihçiler umumiyetle bu aileyi Arap saymış ve Türkmenliğinden pek bahsetmemişlerdir. Oysa Muhammed'in Türkmen asilli olduğunu o dönemin Arap tarihçileri de söylüyor; o Biçek adlı bir Türkmen oymagina mensuptu. Ibn Haldûn da Ali b. Resûl'e "Türkmânî" diyerek ailenin kökenini açık bir şekilde ifade etmiştir. Resûlîler ailesi, Eyyûbîlerden Turan Sah ile birlikte Yemen'e gelmişlerdir. 1231'de idareyi eline alan Benî Resûl hanedanı 1454'e kadar bu mintikayı yönetmiştir. Yemen tarihine dair kaynak eserlerde Benî Resûl dönemine geniş yer ayrılmıştır. Bkz.: Ibn Haldûn, *Târîhu Ibn Haldûn*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 604-611; Hazrecî, *el-Ukûdü'l-Lu'luiyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye*, ed-kritik: Muhammed Ekva', 1983; Ibnü'd-Deyba', *Kitâbu Kurreti'l-Uyûn bi Ahbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*, ed-kritik: Muhammed Ekva', C. 2, s. 75; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 693-695; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1999, s. 161.

29 San'a: Bu şehir Taizz'in 113 mil kuzeyindedir; çok uzun bir süre Yemen'in idarî merkezi olmuştur. Seyyahin çağdasi olan Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "San'a, Yemen'in en büyük şehirlerinden olup suyunun ve yeşilliklerinin çokluğu ile Dimask'a benzemektedir. Havasi iliman olan bu diyar eski çağlarda Yemen krallarının bashedriydi. Burada büyük çarsılar vardır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 95.

30 Aden: Taizz'in 85 mil güneydogusundadır. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Aden deniz kıyısında kurulmuştur; Hindistan ticaret gemileri, yüklerini oradan alırlar; oraya bosaltırlar. Bu toprağı kuru belde, tam bir ticaret mintikasıdır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 93.

31 Künbâya ve diğer Hint illeri: Kitabın ikinci kısmında Ibn Battûta tarafından anlatılacak.

32 Koç hikâyesi: Aynı hikâye bölge tarihçisi İbnü'l-Mücâvir tarafından da anlatılmıştır; ancak koç yerine "dayrâk" denilen bir balık türü söz konusu edilmiştir. İbnü'l-Mücâvir, *Sifatü'l-Yemen*, s. 68.

1 Dogu Afrika sahil ahalisi ve Zeyla': Zeyla' Bugün Somali'de bulunan bir liman şehridir. Dogu Afrika sahillerine milattan önce de Arap yarımadasinin güneyinden ciddî miktarda göçler olmuştur. Bu yöreye ve umumiyetle Dogu Afrika sahillerine ilk giden Müslüman Araplar ise Emevî hükümdari Abdülmelik b. Mervân'a isyan edip yurtlarini terkeden Ummanlilardir. Arkasından Imam Zeyd b. Ali'yle birlikte Abbâsîlere isyan edenler sigindi bu sahillere... Hicrî 4. yüzyilda (m. 975) üçüncü bir dalga geldi ve kiyidakileri biraz içeriye itekledi; iç kısımlara uzananlar arasında yerli halkla evlenmeler çoğaldi. Üçüncü dalga muhacirleri yedi oymak hâlinde gelmişlerdi; "Zeyla' halkinin yedi oymagi" tabiri böyle çıktı ortaya. Hutbeler de onların yedi atasinin adıyla okunur oldu. Bu yedi ata içinde Peygamberimizin soyundan olanlar da vardı; Somali'den Misir'a gelen koyu tenli Peygamber soylu kisilere Cebertî dendi. Misirli meshur tarihçi Cebertî de böyle bir aileden gelmiş olmalıdır. Zamanla İran ve Hindistan'ın ticaret ve macera adamlari da bu bölgelere yerleştirdi; nihayet günümüzde Cibuti, Somali ve Tanzania'ya kadar genişleyen bir alanda Swahili (=Sevâhilî) dedigimiz karma dil ortaya çıktı. Böylece Dogu Afrika'nin sahil seridinde yasayanlar, dil bakımından neredeyse Arapçanın yeni zuhur etmiş bir kolu gibi algılanabilecek Swahiliceyi oluşturmaya başlarken yüz hatlari; göz ve dudak büyüklüğü, çene ve alin yapisi vs. bakımından Sâmi irkine benzediler; renk bakımından ise koyu siyah değil kahverengimsi oldular. Bugün Sudan dedigimiz ülkenin halki ise çok daha yogun bir şekilde Araplarla karışmış, arada güçlü bir kan bağı oluşmuş ve neredeyse tamamen Arapça konuşan bir "Arap halki" hâline gelmiştir. Afrika halklarının; din-dil ilişkileri bakımından incelenmesi, karmasik bir olguyu masaya yatırmayı gerektirir. Meselâ Swahilice öylesine güçlü ve yayilgandır ki Islâmdan tamamen uzak Zaire halklari arasında bile konuşulan bir dil hâline gelmeye başlamıştır. Bkz.: Ahmed Hammûd, *Umân ve Sarkiyyü'l-Cezîre*, Arapçaya çev. Muhammed Emîn Abdullah, 1979; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 114; Ali Mazrui, *Afrikalilar*, Istanbul, 1992, s. 93-100.

2 Makdesav, Makdisû (=Mogadisu): Burasi 4./10. yüzyilda bazı Arap ve İranli Müslüman unsurlar tarafından kurulmuştur. Kelimeyi "Makdisû" şeklinde kodlayan Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Burası Hint okyanusu sahilinde olup halki Müslümandır. Yazın suyunun artmasıyla Nil nehrine benzeyen muazzam bir nehir var burada. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 161; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 115.

3 Berbere ahalisi: Bu halk, bazı Arap coğrafyacıları tarafından Hâmi irkinin Habes ve Zenci olmayan kabilelerinden sayılmıştır. Berbere ahalisinden Somali halki kastolunmaktadır. Ptolemius ve Ibn Saîd, Berbera sehrinden bahsetmişlerdir; burası atlarıyla Imrûülkays'ın siirine konu olmuştur. Tâzî, *Age.*, s. 114.

4 Kûsân için bkz.: 24. bölüm, 57. not.

5 Sevâhil ülkesi (=Swahili): Bkz.: Bu bölüm, 1. not.

6 Menbesâ adası (=Monbassa): Ebu'l-Fidâ'ya göre burası Zenci Devleti'nin bassehridir. Bkz.: *Takvîm*, s. 152.

7 Kulva: Bugün Tanzania sınırlari içinde bulunan ve Kilwa Kisiwani olarak bilinen bu şehir, Portekiz tarih kitaplarında Kuiloa adıyla kaydedilmiştir. Şehir her hâlde 4./10. yüzyilin ikinci yarısında Zeydiye mezhebine mensup İranli Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 121.

8 Lîmî kabileleri (=Yamyamlar) ve *Canâva: Lîmî veya Lemlem; Arap coğrafyacılarının Orta Afrika'da insan yiyen kabileler için kullandıkları bir tabir olup çeşitli dillere benzer seslerle (=yamyam) aktarılmıştır. Canâva ise Batı Afrika'da Müslümanların oturduğu arazilerin güneyinde mukim bulunan pagan kabileler için kullanılan bir tabirdir ki zamanla Portekizceye ve İngilizceye "Guinea" şeklinde geçmiştir. Kelime, "Ganâva" şeklinde Kuzey Afrika'da hâlâ yaşamaktadır. Bkz.: Ibn Haldûn, *Mukaddime*, Rosenthal nesri, New York, 1958, C. 1, s. 118; Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 380.

9 Sufâle (=Sofala): Mogadisu kökenli biri tarafından kurulan bu şehir, Doğu Afrika'daki Arapların en eski uğrak yeridir. Altın madeniyle cazibe merkezi olmuştur. Meshur Arap denizcisi Ibn Mâcid'in Sufâle isimli bir siiri vardır. Bkz.: *Ibn Mâcid ve'l-Burtagâl*, Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay. 1986, s. 58; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

10 Yûfi: Batı Afrika'daki zenci krallığının merkezi; Ibn Battûta, *Seyahatnâmesi*'ni bitirirken yine buradan bahsedecektir. Seyyahimiz bu satırlarda Lîmîlerin yani Nijerlilerin çıkardığı altın tozu ile Sufâlelilerin çıkardığı altını birbirine karıştırıyor. Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

11 Dîs türü sedir: Arapların "eseli" dediği uzun ve yaprakları ince ağaçtan üretilen sedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 121.

12 Ebu'l-Mevâhib Hasan b. Süleyman (=Kulva hükümdarı): Kulva'da 1277-1294 arasında Arap kökenli Hasan b. Tâlût tarafından kurulan yeni devletin hükümdarı Hasan b. Süleyman Ebu'l-Mevâhib, kurucu Hasan'ın torunu idi; 732/1332 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 381.

13 Cemmâz ve akrabaları: Cemmâz ve ailesi; Katâde soyundan gelen bu serifler için bkz.: Abdülmelik Mekkî, *Semtu'n-Nucûm*, C. 4, s. 187; ayrıca bkz.: 18/32. not.

14 Davud b. Süleyman (=Kulva hükümdarı): Bu hükümdar, kardeşi Hasan'ın hacca gitmesi münasebetiyle evvelâ iki yıl tahta oturdu; ardından kardeşinin 732/1332 yılında vefat etmesiyle epey uzun bir süre; 757/1356 yılına kadar tahtta kaldı. Tarihçiler onun iyi yürekli, dindar ve tedbirli biri olduğunu söyler. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382.

1 Zafâr-u-l Humûd şehri: Umman Sultanlığı'nda bugün Zafâr diye bilinen bölgenin en önemli şehri. Gibb der ki "Bu şehrin 'Humûd' diye kaydedilmesinde imlâ hatası var... Herhalde kelime, aslen Hadramût bölgesinden gelmiş bulunan 'Habûdî' adlı emirin şehri yönetip adını vermesiyle ortaya çıktı. Bu adam Resûlîler gelmeden önce şehri yönetiyordu." Bu sıfatın ille de kullanılması, Zafâr-i Davud'la karıştırılmaması içindir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382; İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstabsir*, s. 261.

2 Kutbeddîn Tehemten için bkz.: 31./5. not.

3 Sinhâca kabilesinin Himyer'den gelmesi: Bu ihtimal, Arap yarımadasının efsanevî antik krallıklarından Tubba'nın İslâm'dan çok önce Kuzey Afrika'ya ve Berberî diyarını fethedişiyle ilgili rivayete dayanmaktadır. Bu iddia birçok klasik tarihçi tarafından olduğu gibi aktarıldıysa da İbn Haldûn bunu uydurma saymıştır. Bkz.: İbn Haldûn, *Târîh*, C. 6, s. 191; Tâzî, *es-Siletü't-Târîhiyye beyne'l-Magrib ve'l-Umân*, Umman Sultanlığı yay. 1981, s. 18.

4 Zafâr sultânî Melik Mugîs ve selefi için bkz.: bu bölüm, 9. not.

5 Ahkaf: *Kur'an*'da bir sûreye ad olan bu mekân ve Hûd (as) için bkz.: Ahkaf Sûresi, (46. sûre) 21. Âyet.

6 Hûd Peygamber'in kabri: Hûd'un (as) kabri, Hadramût bölgesinde Terîm şehrinin 40 mil doğusunda ve Zafâr şehrinin 300 mil batısındadır. Bkz.: Tâzî, "Rihletü Magribî ilâ Hadramût", *Mevrid* dergisi, C. 21, S. 1, Bağdat 1993, s. 19, 40.

7 Tenbûl (=Tamul, Hint asması): İbn Battûta daha önce Dimask'a girerken Tenbûl'den bahsetmiş idi. İlerde de bol bol bahsedecek; bu yüzden etraflı bilgi vermek gerekiyor. Bu bitki Türkçede Tamul, Hint asması, Betel Ağacı diye bilinmektedir. Diğer dillerdeki karşılığı şöyle: Latince, Piper Betel; İngilizce, Betel Pepper; Almanca, Betelpfefferstrauch. Bîrûnî bu bitkiyi tarif ederken şöyle diyor "Tâmûl: Hindistanlılar buna Tenbûl derler; dut ağacının benzeyen yaprakları güney sahillerinden en uzak bölgelere kadar toplanır. Yemekten sonra sakız gibi çignenir, ardından da fevfel alınır ve ağızdaki kötü kokudan eser kalmaz; istenirse kurutulur." Alt taraftaki hâsiyede ise Tenbûl'ün Lobyâ (=Börülce) gibi yetiştigi, karanfile benzer bir tadı olduğu, çignenerek kullanıldığı ve Arap âleminde ancak Umman'da bulunabileceği belirtilmiştir. Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydane fi't-Tibb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Tahrân, h. 1380, s. 142; Armenag Bedevian, *Polyglottic Dictionary of Plant Names*, (8 dilden) Kahire, 1935, s. 464, bitki nr.: 2709.

8 Nârcîl (=hindistancevizi): Bizde hindistancevizi olarak bilinen bu bitki de İbn Battûta'nın gözde yiyeceklerindedir; ileride türlü türlü sıfardan yine bahsedecektir. Diğer dillerdeki ismi şöyle: Latince, Cocos Nucifera; İngilizce, Coconut Palm; Almanca, Indianischer Nussbaum; İtalyanca; Palma di Latte. Bîrûnî şöyle diyor: "Hintçede Nalir derler. İbn Maseveyh, taze, beyaz ve tatlı olan türünün tercih edildiğini belirtiyor. Ağacı hurma gibidir, dikenini yoktur. Sene boyunca asla açılıp parçalanmayan meyvesi, Kinbâr denilen ve gemi yapımında kullanılan bir lif içindedir." Bu bitki, Platts'in sözlüğünde Nariker, Narigel ve Nariyel şeklinde kaydedilmiştir. Bkz.: Bîrûnî, *Saydane*, s. 600-601; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind*, s. 169; J. T. Platts, *Dictionary Hindustani and English*, s.

9 Melik Mugîs b. Melik Fâiz (=Melik Fâiz oğlu Melik Mugîs): 1278'de Resûlî soyunun ikinci hükümdari Melik Muzaffer Yusuf, Zafâr sehrini son Habûdî emiri Sâlim b. Idrîs'in elinden aldı. Melik Fâiz, Muzaffer Yusuf'un kardesi idi; bu durumda Melik Mugîs seyyahimiz döneminde Resûlîlerden Yemen hükümdari olan Melik Mücâhid'in kuzeni olabilir. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdü'l-Lu'lu'iyye*, C. 1, s. 190; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 390.

10 Hâsik limanı ve seyyahin yola koyuluş tarihi: Bu liman Zafâr'ın 80 mil doğusundadır; seyyahimiz herhalde Zafâr'ın merkezi olan Salâla'dan 27 Zilkade 731'de/1 Eylül 1331'de çıktı. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 391; Tâzî, *Rihletü Ibn Battûta*, C. 2, s. 130.

11 Kunder agacı (=Lubân-i Zeker): Türkçede Asilbend Agacı, Ak Günlük diye bilinen bu bitki buhur üretiminde kullanılır. Diğer dillerde söyle: Latince, *Bosvellia Carterii*; İngilizce, *Olibanum Tree*; Bîrûnî'yi okuyalım: "Kunder: En iyisi erkek olandır. Bu, ap ak, yuvarlak; büyücek çakiltaslarını andıran, içi beyaz bir nesnedir. Elle toplanıp siyirilir ve atesi tutuşturur; ancak diğer zamk vs'den ayırtedilmelidir. Ötekiler ateste tutuşturmaz. Kunder'un hem kabuğu, hem dövülmüş unumsu hâli, hem de tütsüsü mevcuttur. Galinos, Kizil Kunder'un Ak Kunder'dan daha parlak olduğunu söyler. Zencânî, Umman'ın, Masîra'nın ve Hasik'in Kunder bakamından zengin olduğunu belirtir. Bkz.: Bîrûnî, *Age.*, s. 544; Armenag Bedevian, *Age.*, s. 112.

12 Lum'ân dağı: Seyyahin bu dağa ilgili tasviri Hallâniye adası ile uyusmaktadır. Burası, Hurya Murya adalar topluluğundan bir ada olup granit kayasından tesekkül etmiştir. Kuzey ucu dimdik bir sütunu andırır ve zirvesi 1645 fit civarındadır. Ancak bu ada Hâsik'in yirmi mil kadar doğusundadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 391.

13 Cezîretü't-Tayr (=Kusadası): Burası gayet küçük bir ada olup Masîra körfezinde, sahile pek yakın bir noktadadır. Bugün Hamâr Nâfur diye bilinir. Umumiyetle binlerce kusun uğradığı bir ada olarak tasvir edilir. Bkz.: Tâzî, *el-Kansu bi's-Sakri beyne'l-Mesrik ve'l-Magrib*, Rabat 1980, s. 38-40; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 132.

14 Sîrmâhî: Bu balık *Ferheng-i Ziya*'da kaya balığı şeklinde çevrilmiş ve isabetli olmuş; zira ne Tâzî, ne de Gibb sadra sîfa olacak bir ad vermiyor; hep tarifte bulunuyorlar. Eti beyaz, çok lezzetli, küçük pullu bir balık türü imiş. Herhalde kilçiklidir da. Bu tür kilçikli fakat lezzetli balıklarda – özellikle tatlısu balıklarında– gövdeyi açıp temizleyerek yadıktan sonra santim santim yarık atmak (tabî ki alttaki deri parçalanmadan); sonra da kızgın yağda kitir kitir pisirmek bana göre en afiyetli yeme metodu! Zira eti "hiç etmeden" kilçik belâsından ancak böyle kurtulabiliriz. Nitekim Ibn Battûta da gemicilerin bu balığı ince ince dilimleyerek (=taktî') yediklerini söylüyor. Bkz.: Ziya Sükün, *Ferheng-i Ziya*, C. 2, s. 1350.

15 Ibn Battûta ve deniz "vird'i": Aslında seyyahimizin bu tür tehlikeli deniz yolculukları için özel bir virdi (=Hizb-i Bahr) mevcuttur ve kitabına da koymuştur. Bkz.: 3./8. not.

16 Masîra adası: Kirk mil uzunluğunda on mil genişliğinde olan ve sirtında biraz hurma ağacı bulunan bu ada, Umman sahiline pek yakındır; eski denizciler buralıların daima balık yedigini söylemişlerdir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 394.

17 Sûr: Güney Umman'ın bittigi yerdeki limandır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 134.

18 Kalhât: Burasi, Sûr sehrinin kuzey yakasi boyunca dosdogru gidildiginde 13 mil sonra karsimiza çıkar. Sâlimî, o civarda met-cezirin yogun yasadigi körfezi tarif ederken "Hûr-i Sâg" diye bir isim veriyor. Bkz.: Nûreddîn Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân*, 1974, C. 1, s. 360.

19 Bîbî Meryem: Bu Türk asilli kadin o yörede; Kalhât ve Hürmüz'de hükümrân olan Ayaz isimli bir Türk memlûkûn esi imis; Ayaz 1311'de ölünce tahta geçmis ve 720/1320 yilina kadar orayi yönetmis. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 396.

20 Kutbeddîn Tehemten: Metinde Temtehen geçiyor ancak Tehemten olmalı. Bu hükümdar, 718/1319 yilindan 747/1347 yilina kadar hüküm sürmüştür. Bkz.: 31./5. not; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 136.

21 Umân: Umman (=Umân) denilen bölge, Cebel-i Ahdar'ın (=Yesil Dag) çevresidir; bugün Umman Sultanligi bassehrinin kuzey tarafidir buralar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

22 Ibâdiye mezhebi ve genel tavrî: Haricîlerin bir koludur. Hâricîler bilindigi gibi Hz. Ali ve Hz. Osman'i sevmezler; zira bu ikisi onlara göre ümmeti bölüp parçalamislardir. Ama Ibn Mülcem'i severler; zira Ibn Mülcem onlara göre fitneyi ortadan kaldirmak isteyen bir fidâidir.

23 Ibn Battûta'ya Umman hakkında itiraz: 1915'te ölen meshur Umman tarihçisi Nûreddîn Sâlimî, seyyaha itiraz ederek sosyal durumun öyle olmadigini; bu tür utanmazliklarin yasanmadigini söyler; ayrıca seyyahi, bazi çok önemli mintikalari görmedigi için de suçlamaktadır. Ancak Tâzî'nin de dedigi gibi seyyah herhalde rehberinin kurbanî olmustur burada. Fakat "dervisin fikri neyse..." nokta-i zaviyesinden bakarsak Ibn Battûta'nin neleri daha iyi görebilecegi; neleri ise göremeyeceginî kestirmek zor olmaz! Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

1 Hürmüz, Ceravn ve Mûgistan: O dönemin tarihçisi Ebu'l-Fidâ der ki: "Kirman bölgesinde bulunan Hürmüz çok sıcak ve hurma agaci bakımından zengin bir sehirdir. Bizim zamanımızda oraya gidip sehri görenler eski sehrin Tatar saldirilariyla tamamen harap oldugunu, halkin Zeravn (=Ceravn) denilen bir adaya gidip yerlestigini söylemektedirler." Mûgistan, Kirman eyaleti sinirlari içinde sahile paralel olarak uzayan bir mintikanin adidir. Ibn Battûta burada limanin adini vermiyor. Onun Ceravn diye adlandirdigi yeni bassehir ise *Takvîm*'de Zeravn seklinde kaydedilmis bulunuyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 339; Ali Ekber Velâyetî, *Târîh-i Revâbit-i Hâricî-yi Îrân*, Tahran, 1996, s. 242.

2 Dârânî (=Derabî) cinsi tuz: 2290 numarali Paris nüshasına göre Darabî seklinde okunmasi gerekiyor ve asla uygun olan da bu. Zira Derabcerd denilen ve Siraz'in güneybatisinda yer alan mintikada çeşitli renklerde tuz tepecikleri bulunmaktadir ve bu cins tuz çanak çömlek yapiminda kullanilmaktadir. Aslında Ceravn adasi tümüyle tuz katmanlarından meydana gelmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 140.

3 Balık iskeletinin ev yapiminda kullanimi: Burada kemer ve sütun yapiminda kullanılan iskelet, balina kalintisi olabilecegi gibi, bir büyük sürüngenin kalintisi da olabilir. National Geographic gibi tabiat ve popüler bilim kanallarında zaman zaman gösterildiği üzere Eskimolar tarafından da balina iskeleti ev yapiminda kullanilmaktadir. Ancak Ibn Battûta tarafından tarif edilen iskeletin göz bosluklarinin büyüklüğü akla baska fikirleri de getiriyor; çok önce nesli tükenmiş bir sürüngen gibi. Zira balinalarin o kadar büyük gözleri yok.

4 Sohbet Kemerî: Uzun süre oturmada dervise yardımcı olan kasnak seklinde bir nesnedir. Tâzî bugün bu tip kemerlerin Mekke ve Medine civarında kalan mücavirler tarafından hâlâ kullanıldığını aktarıyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 141.

5 Kutbeddîn Tehemten b. Tûrân Sâh (=Hürmüz sultani): Soyu, bölgede öteden beri etkili olan bir aileye dayanmaktadır. 719/1319 yılında kardesi Nizâmeddîn Keykubâd'ın yardımıyla Hürmüz civarını istilâ etti; 730/1330 yılından itibaren Kays adasını, Bahreyn mintikasını, Katîf limanlarını ve Mâsul diye bilinen yöreyi ülkesine kattı. 1347 yılında vefat etti. Seyyah, dönüş yolunda yani yıllar sonra öğreneceği seyleri gidis yolunu anlatırken aktarıyor. Daha önce bahsedildi. Bkz.: 30./20. not; Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 401.

6 Kutbeddîn'in kardesi Nizâmeddîn'in çıkardığı problemler: Kutbeddîn uzun bir av seferine çıktığı sıralarda Nizâmeddîn 745/1344 yılında Ceravn (=Zeravn) sehrini isgal etti; Kutbeddîn kardesine yenildi ancak 1346 yılında kardesi vefat edince Hürmüz ve Ceravn'ı geri aldı. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 142.

7 Kaskây (=Kasgay) Türkmenlerinin diyari ve çöl rüzgârı için bkz.: 24./38. not.

8 Cemal Lûk hakkında tarihî kaynak: Ibn Hacer, Cemmâl Lûk adında birinin Yezd ile Siraz arasında kabilelere saldırdığını ve daha sonra Muhammed Ibnu'l-Muzaffer tarafından ele geçirildiğini kaydediyor. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas.; C. 4, s. 260.

9 Kevristan (=Kuhûristan): Yeni İran haritalarında burası Kuhûristan adıyla kaydedilmiştir. 1665'te bölgeyi gezen Tavernier'nin anlattığına bakılırsa Kevristan, Bender Abbâs'tan bir menzil ötede, Lâr sehrinden ise dört menzil beride yer almaktadır. Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 145.

10 Sîrâf ve seyyahin yanilgisi: Eski Sîrâf küçük bir yer değildi. Simdiki Tâherî kıyılarının güneyinde uzanan Sîrâf, Mes'ûdî'nin anlattıklarına bakılırsa miladî 10. yüzyılda bölgenin en önemli limanlarındandı. 977'de meydana gelen siddetli depremden sonra yavas yavas terkedildi ve küçüldü. Oradan çıkanlar Kays adasına gittiler. Ibn Battûta asıl Sîrâf ile Sîrâflıların sonradan göçtüğü Kays adasını birbirine karıstırmaktadır. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par.: 616; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 147.

11 Bahreyn: Bahreyn adı o dönemde Ahsâ mintikasında su anki Bahreyn'e ait adanın ön tarafını ifade edermiş. Bu ada, Bekr b. Vâil kabilesinin taptığı Avâl putunun adını tasimakta imiş. Ebu'l-Fidâ da Bahreyn'in hurma bakımından zengin bir yer olduğunu, Karmatî tayfasının yerleştiği bu mintikanın pek çok köy ve birkaç sehirden ibaret bulunduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 99; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 151.

12 Kutayf ya da Katîf: Bu şehir Yakût ve Ebu'l-Fidâ tarafından Katîf şeklinde kaydedilmiştir. Bugün Suudî Arabistan ile Bahreyn'i birbirine bağlayan bu şehir bir zamanlar Karmatîlerin sigindiği en son kaleydi. Ebu'l-Fidâ bu şehrin açıklarında inci için dalış yapıldığını söyler; kendine ait suru, hendegi ve disariya açılan dört kapısı varmış. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 99; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut bas., C. 4, s. 429.

13 Yediyüzotuziki yılı: 1332 yılına denk düşüyor.

14 Bektümûr ile Emir Ahmed'in katline dair tarihî kaynaklar: Melik Nâsir'in Kahire'ye dönüşünden hemen sonra Bektümûr ile Emir Ahmed'in katledilmesi hâdisesi Ibn Hacer'in hicrî 8. yüzyılın meshur simalarına dair teracim kitabında ve Memlûk kroniklerinde kaydedilmiştir. Evvelce 6. bölümün 25. notunda buna biraz değinilmiş idi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 286; Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, s. 462.

15 Bucât kabilesi için bkz.: 7./24. not.

16 Sayhânî ve Bernî cinsi hurmalar: Bu cins hurmaların açlığı bastırma ve uzun süre tok hissettirme konusunda epey şöretli olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Abbâs Azzâvî Pasa, *en-Nahl fî Târîhi'l-Irak*, Bagdat, 1962, s. 14-27.

17 Ayzâb için bkz.: 7/23. not.

18 Ebu'l-Hasan Sâzilî için bkz.: 3/16. not.

19 Misir'in Saîd bölgesi ve diğer şehirler için bkz; 7/3.'den 22.'ye kadar bütün notlar

20 Filistin şehirleri için bkz.: 9/3., 14., notlar ve 10/4. not.

1 Ibn Battûta'da Türk ülkesi (=Anadolu) ve Türk Devleti (=Mısır Memlûkleri) terimleri: Seyyah, Kahire merkezli olup Türkmen asilli memlûklerce idare edilen ve iki ana bölgede, Mısır ve Suriye topraklarında hâkimiyet kuran devlet için "Devle Türkiyye" tabirini kullanırken, Anadolu hakkında "Rum diyari diye bilinen Türk topragi" (=Berrû't-Türkiyye el-Ma'rûf bi Bilâdi'r-Rum) tabirini kullanıyor. Demek ki o dönemde –en azından– Arapların bir kısmı nezdinde Memlûk Devleti Türk idaresini, Anadolu ise Türk topragını temsil ediyordu. Dönemin klasik coğrafyacılarının çoğu gibi Ebu'l-Fidâ "örfen" Bilâd-i Rum olup artık tamamen Türkmenlerle dolu olan bölgeyi şöyle tarif eder: "Bu diyari, batı tarafından Rum denizi sarar; Kustantîniyye Halîci ve Kırım denizi bunu (=bu çemberi) tamamlar; güney tarafından Bilâd-i Sam (=Suriye) ve Cezîre (=Arabistan yarımadası) sarar; doğu tarafından Ermîniyye sarar; kuzey tarafından Bilâd-i Kürç (=Gürcistan) ve Kırım denizi sarar." Bkz.: 7/29. not; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 378.

2 Alâyâ (=Alâiye Alanya) limanı ve kalesi: Eski ismi Candelore idi; Alâeddîn Keykubâd burayı 1223'te fethedip Akdeniz ticaretinin mühim noktalarından biri hâline getirdi; böylece ona nispetle Alâiye adı verildi buraya. Zamanla Türk söyleyisine uygun olarak bu kelime Alâyâ'ya dönüştü; ancak ne hikmetse yüzyıllar sonra buraya birden Alanya dendi. Selçuklular burada denizle temasa geçtiler. Büyük tersaneyi 625/1228 yılında bitirdiler. Seyyahın bahsettiği kereste herhalde Kastamonu ve Amasya dağlarından buraya getiriliyordu. Sehrin kalesi ise 1226'da bitirilmistir; surlar, burçlar ve kapılar üzerinde Alâeddîn namına kitabeler vardır. Seyyahimizin çağdasi olan Ebu'l-Fidâ buradan bahsederken şöyle der: "Alâyâ, Anadolu Selçuklu padisahlarından Alâeddîn tarafından henüz yeni inşa edilmiş bir şehirdir. Oradan gelen bir gruptan aldığım haberlere göre Alâyâ, Rum denizine açılan bir körfez kıyısında kurulu küçük bir beldeymiş; güneyden Antalya'ya iki gün uzaklıktaymış; üzerinde sur var imiş ve Antalya'dan küçük olmakla birlikte su ve bahçe bakımından pek zengin imiş." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 381; İbrahim Hakki Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul, 1946, s. 165-167; Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314 h., C. 10, s. 298; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 337-339.

3 Alâeddîn b. Kûyûk (=Köyükoğlu Alâeddîn) ve İbn Kûyûk (=İbn Köyük) ailesi: O dönemde, uluslararası bir Türk taciri olan Alâeddîn'in oğlu Semseddîn, Alanya'da ticarî bağlantıları organize ediyordu. Yine bu aileden olan Tâceddîn'le İbn Battûta 1327 haccında karşılaşmış idiler. İbn Köyük yani Köyükoğlu ailesi epey şöhretli bir aile olmalı ki Memlûk esrafî arasında adları geçmekte, Mâllî (=Batı Afrika), İskenderiye ve Alâyâ arasında mekik dokudukları aktarılmakta ve büyük devlet adamlarına kredi verebilmektedirler. Meselâ o dönemde altın deyince –Avrupa'da bile– ilk akla gelen Mâllî imparatoru Mensâ Musa, hac için yola çıkınca Kahire'de konaklamış ve Köyükoğlu Sirâceddîn'den büyük miktarda borç almıştır; Sirâceddîn bu parayı tahsil etmek için daha sonra Afrika'ya gelecek ve burada ölecek; ancak oğlu, parayı alıp Mısır'a dönecektir. İsin ilginç yanı, terâcim uzmanı İbn Hacer, Sirâcüddîn Abdüllaîf adlı bir tacirin Afrika içlerinde vefat ettiğini söyler; herhalde aynı kişi. İbn Hacer'e göre aile aslen Tikritlidir. İbnü'l-İmâd da İzzeddîn Ebu'l-Yemen İbn Kûyûk adlı bir âlimden bahsederken aslen Tikritli olduğunu, babalarının sonradan İskenderiye'ye göçüp buranın en namli taciri hâline geldiğini söyler. İzzeddîn 790/1389 yılında vefat etmiş. Bkz.: 28/3. not; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 245-246; İbnü'l-İmâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 539.

4 Alâyâ sultani Ibn Karamân Yusuf (?) Bek: Alâyâ 692/1293 yılında Karamanoglu Mahmud tarafından Frenklerden geri alınmıştır. Ancak 1332'de Alanya hâkiminin Karamanoglu soyundan gelen Yusuf adli biri olduğundan bahsetmiyor kaynaklar. Sadece su var; Ibn Fadlullah Ömerî, Alâyâ şehrinin Yusuf tarafından yönetildiğini, Yusuf'un da Ermenak sahibi Karamanoglu Mehmed Bey tarafından tayin edildiğini söylüyor. Bkz.: İsmail Hakki Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 8; Yasar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Arastirmalar*, Ankara, 1991, s. 186.

5 Ahilar meselesi: Ahilik kurumu hakkında ayrıntılı bilgi veren en eski kaynak Ibn Battûta'nın Seyahatnâme'sidir. "Ahi" kelimesi hakkındaki görüşlerimize gelince bunları kitabın basına; giriş kısmının sonuna koyduk; Ahilik ve Fütüvvet'in tarihî gelişimi için bkz.: M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahıyyeti'l-Fıtyan*, İstanbul, 1933; Neset Çagatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989.

6 Beysûs: Kelimenin aslı Farsça "Pihsûz"dur. "Pîh" içyagi demektir; "sûz" ise yanmak manasındaki sûhten mastarından emir kipidir. Kisaca kelime içyagının yanmasıyla aydınlık veren samdan demek oluyor. Bkz.: *Ferheng-i Ziya*, C. 1, s. 539 ve C. 2, s. 1235.

7 Antalya Beyliği ve Sultan Hizir Bek: Seyyah 1333'te buraya geldiğinde Hamîdogullarının Antalya kolundan Sinânüddîn Hidir Bek hüküm sürmekteydi. Hidir Bek'in babası Yusuf değil Yunus Bek'tir. Nitekim Ibn Fadlullah Ömerî de devletlerarası yazışmalara dair klasik kitabı *et-Ta'rîf*'in Ümerâü'l-Etrâk bahsinde Antalya beyinin Yunus oğlu Hidir olduğunu belirtmiştir. Yunus'un babası İlyas Bek, İlyas'ın babası ise Hamid Bek'tir. O sıralarda seyahatnâmemizde de vurgulandığı gibi Hidir Bek hastaydı, nitekim kısa bir süre sonra vefa etmiş ve yerine Dadi Bek geçmiştir. Bkz.: İsmail Hakki Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, s. 68; Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, Beyrut, 1988, s. 64.

8 Ekrîdûr (=Egridir): Egridir o dönemde Hamîdogullarından Dünder Bek'in oğlu Necmeddîn Ishâk Bek'in elinde idi. Evvelce Feleküddîn Dünder Bek bu şehirde büyük imar faaliyetlerine girişmiş, hattâ buraya Felekâbâd adını dahi vermiş idi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 63.

9 Egridir sultani Ebû Ishâk Bek ve Hamîdogulları: İsmi aslında Necmüddîn Ishâk'tir. Dünder Bek'in oğlu olup biraderi Hidir Bek'ten sonra Hamîd ili hükümdarı olmuştur. Anadolu'da fırtına gibi esen Çobanoglu Demürtas önüne çıkan beyleri temizleyerek kendince bir sulh ve sükûn ülkesi kurmak emeliyle hareket etmiş; bu arada Dünder Bek'i de öldürmüştü. İşler sarpa sarınca Çobanoglu Misir'a sığınmış ama orada onun icabına bakılmış idi. İşte Necmeddîn Ishâk Bek Misir'a giderek Çobanoglu'yla Nâsir'in huzurunda yüzleşmiştir. Daha sonra çeşitli siyasî mülâhazalarla Nâsir, Çobanoglu'nu idam etmiş, Necmüddîn de 1325'te memleketine dönüp hükümdar olmuştur. Seyyah buraya geldiğinde Ishâk Bek'in biraderi Mehmed de Kulhisâr (=Göhlisar) beyi idi. Çobanoglu için evvelki bölümlerin notlarına bakılabilir; 13/19. not ve 24/14. not. Hamîdogulları ve Necmüddîn Ebû Ishâk için bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 64; Yasar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Arastirmalar*, C. 1, s. 196.

10 Yediyüzotuzüç yılının Ramazan ayı: 1333 yılının Mayıs ayına denk düşer.

11 Kulhisâr (=Göhlisar) hükümdarı Mehmed Çelebî için bkz.: bu bölüm 9. not.

12 Karâ Agâc (=Karaagaç): Burası Osmanlı zamanında Garbî Karaagaç diye bilinen yer olmalıdır.

Daha sonra burası Acipayam diye adlandırılır olmuştur. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 9, s. 156.

13 Cermiyân tâifesi (=Germiyanogulları): Ünlü Hârizm hükümdarı Celâleddîn Hârizmsâh Mengüberti ile 1200'lerin ilk yarısında Anadolu'ya gelip burada kalarak Selçukluların hizmetine giren eski bir Türk boyu olduğu kabul edilir. İlk Germiyan reisi, Malatya'da asiret reisi olan Alî Sîr idi. Germiyanlı asireti 1276'dan evvel Kütahya ve Denizli havalisine geçmiş, bu bölgeyi ellerinde tutmak için Anadolu Selçuklu Devleti'yle mücadelelere girilmiş, nihayet Usak, Gediz, Armutlu, Tavsanlı, Banaz, Emed, Simav gibi geniş bir mintikayı yönetir olmuştur. O bölgede geçmisten kalma Horzum, Horzum gibi soy ve yöre adlarının, Hârizm diyarından göçen Germiyanlı obalarından kalma olduğu belirtilmektedir. Germiyanlılar, seyyahimizin döneminde Anadolu'nun en kuvvetli beyliği idiler. Ibn Fadlullah Ömerî'nin, Karamanogulları ile Germiyanogullarına gönderilecek belge ve fermanları anlatırken diğer Anadolu beyliklerinde görülmeyen uzun, tuntuaklı ifadeler yer vermesi Germiyanogullarının bölgede hakikaten tesirli olduğuna delildir. Ancak bu güç, çevre beyliklerce tehlikeli görüldüğü için okudugunuz seyahatnâme'de de görüldüğü üzere Germiyanlılar aleyhine garip söylentiler çıkarılmış idi. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, s. 61; Uzunçarsili, *Age.*, s. 40-44.

14 Lâdik ve Dûngûzla (=Ladik ve Denizli) adları: Lâdik eski Laodicae'den gelme bir addir. Bugün Denizli'nin bes km kuzeyinde bir kazadır. Denizli'nin eski ismi Donguzla'dır; bu kelime domuzlu yer manasındadır; demek ki o devirde civarda bu hayvan çok idi. Domuz kelimesi, Anadolu ağızlarının çoğunda hâlâ "doñuz (=nazal "n" li) şeklinde telâffuz edilir; Türklerin eski ve aslî seslerinden olan nazal "N" bu kelimenin de tam ortasını süsler. Ebu'l-Fidâ, Denizli civarından bahsederken şöyle der: "Antalya'nın kuzeyindeki Togûrla (=Donguzla yani Denizli) dağlarında ve civar yerlerde ikiyüzbin Türkmen evi (=oba, çadır) olduğu söyleniyor. Onlara "Uc" deniliyor. Orada Togûrla sehri vardır." Burada bir dilcinin dikkatini çeken husus –eger bir istinsah hatası yoksa– ortadaki Z'nin yerine R kullanılmış olmasıdır. Demek ki Ebu'l-Fidâ'ya bu ismi veren, belki de uzak Türklerden idi; yani telâffuz itibarıyla SAZ değil de LIR grubundandı; bastaki D'yi T şeklinde kaydettirdiğine göre Türkmen değil Kıpçaktı; veya bu grubun etkisinde kalmış bir Hârezmiydi belki. Bir tarihçi ise bu ifadeden sunu çıkartabilir; 1300'lü yılların başında Batı Anadolu'da Denizli ve civarı nüfus bakımından tamamen Türkleşmiş idi ve bunlar Uc idiler; yani daimî savaş konumunda (=askerî tabirle, "hazır kita" hâlinde) bulunuyorlardı. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 379.

15 Ahi Sinân, Ahi Tuman ve Evliyâ Çelebi'nin kaydı: Burada enteresan olan bir husus, 1671'de yöreye uğrayan Evliyâ Çelebi'nin Denizli'den bahsederken bu iki ismi anması, halkın bu zâtlara ait kabirleri ziyaret edisinden dem vurmasıdır. Yalnız, Evliyâ Çelebi'de Ahi Sinân kelimesi Ak Sinân şeklindedir. Bu da bizim "ahi" kelimesine dair görüşümüzü güçlendiriyor. Bazı Anadolu ağızlarında kh'ya dönüşen kalın K harfini seyyahimiz hirilti bogazsi H ile vermiştir Ibn Battûta Seyahatnâme boyunca binden fazla isim anmaktadır ve bu isimlerin ciddî bir kısmı, hem kendi zamanında yaşayan Ibn Hacer, Ibn Fadlullah gibi tarihçilerce hem de ondan birkaç yüzyıl sonra yaşayan seyyahlarca belgelenmektedir. Muhtesem bir hafıza! Bize söylemediği küçük notlar mı tutuyordu acaba? Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 9, s. 190-198.

16 Denizli sultanı Yenenc (=Yinanç; Inanç) Bek ve oğlu Murâd: Germiyan Beyliği gibi güçlü bir devletçigin kıyısında yaşayan ve ona tâbi olan Lâdik yani Denizli beyleri Yinançoğulları diye de tanınır. Yinanç aslen Germiyanlı Ali Bek'in oğludur. Yinanç önce Mogollara itaat etmiş, ardından

Germiyanlı Hükümeti'yle bagini biraz gevsetmiş ve sahip olduğu bölgeyi iyi idare etmeyi bilmistir. O, 1334'te vefat ettiğinde yerine Murad Arslan geçmiştir. Murad'ın kabri Murat Baba namıyla halk tarafından ziyaret edilir olmuştur. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 56-57.

17 Yediyüzotuzüç yılının Ramazan bayramı: 1333 yılının Haziran ayına denk düşer.

18 Tavas (=Davas, Tavâza): Bugün Denizli'nin güneyinde, sehre 40 km uzaklıkta bulunan Tavas, İbn Fadlullah Ömerî tarafından bir emirlik olarak yâdedilmiştir. Söyle diyor: "Tavâza memleketinin sahibi, Ali Özbiye'dir. Burası Germiyan'ın tam doğusuna düşer; buranın sahibinin dört kalesiyle altıyüz köyü vardır; askeri dörtbin atlı ile onbin yayadan ibarettir. Bu memleket ahalisi çok güzeldir." Bu kısmi Yasar Yücel'in Mesâlik çevirisinden aldık. Yine Ömerî'ye ait olan ancak Kalkasandî rivayetiyle gelen *et-Ta'rîf*'e baktığımızda ise kısaca şu ifadeyi görüyoruz: "(Anadolu ümerâsından) besinci emir, Tavâzâ'nın sahibidir. Onun yeri, (Memlûk İmparatorluğu'nun) yazısmalarında Tonguzlû sahibinin benzeridir. Bizim zamanımızda (orayı yönetenin) adı, Ali Erîne (?) dir." Uzunçarsili'nin *Câmiu'd-Düvel*'den aldığı kayda bakılırsa bu mintika Mentese Beyliği'ne ait idi. Paul Wittek ise, Davas'ın eski Tabai Piskoposluğu'nun merkezi olduğunu, burada 1300'lerin basılarında müstakil bir beylik bulunduğunu ancak buranın aşağı yukarı 1365 yıllarında Mentese Beyliği'ne geçtiğini söylüyor. Wittek, evvelce bulunan beyin ismini ise Aliyazbih okuyor; bu ismi az sonra okuyacağınız İlyas Bek'le aynı görüyor. Bkz.: Yücel, *Age.*, s. 195; İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 63; Uzunçarsili, *Age.*, s. 71; Paul Wittek, *Mentese Beyliği*, Çev.: O. S. Gökyay, Ankara, 1986, s. 65.

19 Suhayb b. Sinân (sahabi): Musul'da doğdu; Bizanslıların baskını neticesinde küçük yaşta kaçırıldı ve onların arasında yetişip klasik Hıristiyan dinî terbiyesiyle büyütüldü. Daha sonra bir köle tüccarına satılınca, yolu Mekke'ye düştü. Abdullah b. Cûd'un azat etmesiyle ticarete atılan Suhayb, İslâm dinini ilk kabul edenler arasında yerini aldı. 38/359 yılında vefat ettiğinde 70 yaşındaydı. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, s. 151-156; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 17; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmi Çev.: A. Sait Aykut) C. 1, s. 306-311.

20 İlyas Bek (=Tavas Kalesi'nin kumandanı): Bkz.: Bu bölüm 18. not.

21 Muğla: Burası o dönemde kadim Karya bölgesine hâkim olan Mentese Beyliği'ne ait idi. Muğla ismi daha sonra Osmanlılar zamanında tüm Mentese Bölgesi'nin ismi olacaktır. Bkz.: Bu bölüm, 24. not.

22 Mîlâs (=Milas; Mylasa): Eskiden Karya bölgesinin idarî merkezi durumundaydı; 659/1261 yılında Selçuklular eliyle Türk topraklarına katıldı; seyyahin geldiği dönemde burası da Mentese Beyliği'ne ait idi. Mîlâs, Evliyâ Çelebi tarafından da dönemin en büyük şehirlerinden biri olarak kaydedilmiş, tütün, meyvesi ve bahçeleriyle ün saldı. Bkz.: bu bölüm, 24. not; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, (Pertev Paşa küt. yazması, nr.: 452) yaprak: 51.

23 Bâbâ Süsterî hakkında Evliyâ Çelebi'nin kayıtları: Evliyâ Çelebi tam üç asır sonra 1671'de burayı gezerken Baba Süsterî'den bahsetmiş, bu zâtin mezarına halk tarafından ilgi gösterildiğini söylemiştir. Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Age.*, yaprak: 51.

24 Mîlâs sultanı Sucâuddîn Urhân Bek İbn Mentêsâ (=Menteseoğlu Orhan Bey) ve Beyliği: Miladî 13. asrın ikinci yarısında eski Karya bölgesinde (bugün Muğla ve civarı) tesekkül etmiştir. Megri

(=Fethiye) taraflarından içeri girerek sahil ile Denizli dağları arasında yerleşen Türkmenler tarafından kurulan beyliğin atası Mentese Bey 681/1282 yılında vefat etmiş olup kabri Fethiye'dedir. Seyyahimizin bahsettiği Sücâuddîn Urhân Bek, Mentese'nin oğlu Mes'ud'un geriye bıraktığı iki oğlundan biridir, kardeşine galebe çalarak basa geçmiştir. Ömerî'ye göre Urhân Bek'in elli şehri ve ikiyüz kalesi, iyi bir donanması vardı. Bkz.: Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Taeschner nesri), s. 21; Paul Wittek, *Mentese Beyliği*, s. 65-68; Uzunçarsili, *Age.*, s. 73.

25 Bercîn (=Peçin): Mîlâs'ın bes km güneyindeki Beçin de o sıralarda Mentese Beyliği'nin sınırları içindeydi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 71.

26 Mîlâs'ta yeni bir Cuma Câmii (=Ulucâmi): Evliyâ Çelebi bu câmiin 732/1333 yılında tamamlanarak kitabesinin şu anda mevcut olmayan kible kapısı üzerine kondugunu belirtiyor. Ayrıca 1330 yılında bir câmi yapıldığı ve bu câmiin şu anda Hacı İlyas Bey câmiî diye bilindiğini Oktay Aslanapa'nın kitabından öğreniyoruz. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 73; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, C. 2, s. 226.

27 *Seyahatnâme*'de kopukluk: Mîlâs-Konya arasındaki mesafe altıyüz km'yi bulur. Seyyah burada ciddî bir kısmı unutmuş olabileceği gibi, Beyşehir'den Konya'ya gitmiş de olabilir; bu durumda seyahati kâgida dökerken evvelce takip ettiği güzergâhi aktarmada hata etmiş olabilir.

28 Kûnya (=Konya): Konya, Çobanoğlu Demürtas'ın Mısır'a kaçmasıyla birlikte tamamen Karamanogullarına kalmıştı. İleride Bedreddîn'e değinilecek. O dönemin Konyası hem âlimleri ve siyasîleriyle hem de bahçesiyle meşhur bir yerdi. Ancak Karamanogulları zamanında şehir Anadolu Selçukluları devrindeki gibi bir payitaht değil bir kültür şehriydi. Ebu'l-Fidâ der ki: "İbn Saîd'in anlattığına göre Kûnya çok ünlü bir şehirdir; güneyindeki dağdan akan nehir, batı cihetinden şehre girer, bu dağın etrafında bahçe ve yeşillik boldur. Kalesi içinde Eflâtun'un kabri vardır. Hükümet konagi da oradadır. Bu şehrin Kamerüddîn adı verilen kayisi pek meşhurdur." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 848.

29 Ahi Tâceddîn İbn Kalemsâh: Eflâkî, *Menâkib*'de İbn Kalemsâh'dan bahsetmektedir.

30 Fütüvvet ve silsile: Fütüvvet cömertlik, yigitlik, yardımseverlik ve gayretlilik anlamına gelmektedir. Kökü; genç, yigit, atilgan manasına gelen "fetâ" kelimesidir. Tasavvufî bir terim olarak "Fütüvvet"ten ilk bahseden belki de İmam Kuseyrî'dir. Ancak daha sonra Abbâsî halifesi Nâsir Lidînillah'in (ö. 1225) ise el atıp Sühreverdî'yi kendine yardımcı yapmasıyla Fütüvvet, ahlâkî olgunluk ve sosyal yardımlaşma gibi gayelerinin yanısıra siyasî hedefleri de olan bir organizasyona dönüştü. Evvelce 24. bölümün dipnotlarında da kendisinden bahsettiğimiz Sâfi kökenli büyük sufi Sühreverdî yeni Fütüvvet anlayışının bir elçisi olarak çeşitli ülkelere seyahatler yaptı; Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddîn Keykubâd'ın yanına da geldi ve onun Fütüvvet'e girme töreninde hazır bulundu. Böylece Anadolu'daki Fütüvvetnâmelerde, Fütüvvet kültürü ve ilkelerinin umumiyetle Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinden iktibas edilip yeniden düzenlendiğini görüyoruz. Ahilardan ellerindeki Fütüvvet silsilesiyle aynı tarikat gibi Hz. Ali'ye uzanmaktadırlar. Bu silsileye giren biri çeşitli ahlâkî konularda ahitler verdiği gibi hususî Fütüvvet salvarı da giyerdi. Bizde ilk Fütüvvetnâme Çobanoğlu Burgâzî'nin *Fütüvvetnâme*'sidir. Fütüvvet kurumu Ahilik kurumunun ortaya çıkışında etkili bir model idi; ancak Ahilığın kökleri daha eski zamanlara dayanmaktadır ve tarihî gelişimi içinde Fütüvvetten çok daha farklı ve özgün bir yapıya bürünmüştür. Sihâbeddîn Sühreverdî

için bkz.: 24/32. not. Fütüvvet için bkz.: Neset Çagatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 20-23.

31 Seyh Celâleddîn (=Mevlânâ Celâleddîn Rûmî) ve Celâliye tarikati: Mevlânâ, 604/1207 yılında Belh'de doğdu, babası dönemin bilgin şahsiyetlerinden Muhammed Bahâüddîn Veled'dir. Baba tarafından Hz. Ebûbekir'e, ana tarafından Hârizmsahlardan Alâeddîn Hârizmsah'a dayanır. Bahâeddîn Veled ailesiyle beraber Belh'i terkedip Nisabur, Bagdat, Kûfe, Hicaz, Sam, Malatya, Erzincan, Akşehir ve nihayet Lârende'ye geldi. Burada ders okutmaya başladı ve 1231'de vefat etti. Mevlânâ o sırada 25 yaşlarındaydı; dinî ve tasavvufî ilimlerde yüksek bir seviyeye gelmiş idi. Nihayet Ahmed Sems-i Tebrîzî ile karşılaştı ve artık Mevlânâ'yi dokuz yıl boyunca tam anlamıyla Sems'e mürit olarak görürüz. Sems'ten sonra Mevlânâ'nin çok önem verdiği ikinci şahsiyet Salâhaddîn Zerkûb idi. Onun ardından da kendisini ve fikirlerini anlayacak bir dost olarak Hüsâmeddîn Çelebi'yi görmekteyiz. *Mesnevî* adlı manzum tasavvufî eseri, sanki Hüsâmeddîn'in hatirına yazılmış gibidir. Mevlânâ 672/1273 yılında vefat etti. Celâliye kelimesi, herhalde daha sonra Mevlevîyye olarak bilinecek tarikatın o yıllardaki ismidir. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1957; Sultan Veled, *Ibtidânâme*, s. 195-197; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 160-173 (İlgili kısmı hazırlayan: Selçuk Eraydın).

32 Mevlânâ'nin hocası Ahmed Sems-i Tebrîzî için bkz.: Bir önceki not.

33 Lârende (=Karaman): Su an Konya'nın 57 km güneydogusunda müstakil bir il hâline gelmiş bulunan Karaman'ın eski ismi Lârende'dir. O dönemde Karamanogulları Konya'ya yerleşecek kadar kuvvetli olmadıkları için Lârende'yi bashedir yapmışlardı. Lârende bu devirde zaman zaman Mısır Memlûk idaresine tâbi olmuştur. Şehir, güney sahillerinden İç Anadolu'ya uzanan büyük ticaret yolları üzerinde bulunduğu için önemli bir kültür ve ticaret merkezi idi. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*; C. 6, s. 309.

34 Lârende sultanı Karamanoglu Bedreddîn İbrahim Bek: Karamanoglu Mahmud Bey'in oğlu, Musa Bey'in kardeşidir. İbn Battûta evvelce Musa Bey'i hacda gördüğünü söylemiş idi; 28/7. notta ondan bahsettik. İste bu Musa Bek'e karşı 1318'de muhalefete geçen Bedrüddîn İbrahim Bek, Memlûk sultanı Nâsir adına hutbe okutup sikke bastırmıştır. Nihayet Nâsir'in kuvvetleri Lârende'ye Bedrüddîn'i oturtular ve Musa Bek'e de Ermenâk'ta beylik verdiler. İbrahim herhalde 1341'den sonra ölmüş olmalı. Bkz.: Uzunçarsılı, *Age.*, s. 9-11.

35 Aksarâ (=Aksaray): Şehir 2. Kiliçarslan (ö. 1192) tarafından yapılan saraya nispetle Aksaray adını almış idi. Kiliçarslan'ın yaptırdığı dinî, ticarî ve sosyal tesislerle şehir yeniden kurulmuş gibi oldu. Anadolu Selçuklularının dağılmasıyla Karamanogullarına geçti; ancak seyyahın yaşadığı dönemde herhalde Çobanoglu Demürtas faktörü sebebiyle İlhanlı hâkimiyetine bağlı gözüküyor; daha sonra tekrar Karamanogullarına geçecektir. Seyyahın çağdasi olan Ebu'l-Fidâ burayı şöyle vâfeder: "Gayet yeşil, ağacı ve bahçesi bol bir yerdir. Tam ortasından geçen bir nehri ve büyük bir kalesi vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; *DİA İslâm Ans.*, C. 2, s. 291.

36 Nekde (=Nigde): Şehrin adı ilk defa Nekîdâ şeklinde geçiyor. Ancak Nîkde yazılışı Hamdullah Mustavfî'de de görülmektedir. Yâkut Hamevî şöyle der eski Nigde için: "Küçük ama çok eski bir şehir... Kaysâriye ile Nekîdâ arasında üç günlük bir yol vardır. Bura ile Hirakle (=Eregli; Konya Eregilisi) arasında da üç günlük bir yol vardır. Hekim Bukrât'ın (=Hipokrat) burada yaşadığı söylenir." Türk tarihinde ilk defa ne zaman anıldığına gelince; Anadolu Selçuklu hükümdarı 2.

Kiliçarslan'ın oğulları arasında taksimat yapılırken şehrin Melik Arslansâh'a verilisi münasebetiyle Nigde ismi zikrediliyor. Alâeddîn Keykubâd zamanında şehir çok gelişti, daha sonra İlhanlı hâkimiyetine geçti; İlhanlı namına idareci olan Ertenâ zamanında şehrin hâkimi Sunkur Bek idi. Nitekim kendi adına bir câmi bırakmıştır. Seyyahimizin Nigde'ye gelisi iste bu Sunkur Bek zamanına rastlar. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, s. 350, madde nr.: 12130; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 253.

37 Kaysâriye (=Kayseri): O dönemde İlhanlı idaresine bağlı bir genel vali iken zamanla müstakillesecek olan Ertenâ'nın bashedri Kayseri olacaktır. Ancak seyyahimiz orada iken Ertenâ'nın bashedri henüz Sivas idi; Ertenâ o sırada herhalde evvelce bahsettiğimiz İlhanlı vârisi Celâyirli (Büyük) Hasan'a bağlı olarak Orta Anadolu'yu yönetiyordu. Ebu'l-Fidâ şehir hakkında der ki: "Burası gayet yesildir; ağacı, bahçesi, meyvesi, gözeleri çoktur. Son derece sağlam bir kalesi ve saltanat konagi vardır. İsmi (eski Roma) Kayseri'ne nispetle verilmiştir. Doğusunda "Sîvâs" şehri bulunur. Kaysâriye ile Aksarâ arasında dört menzil vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 486.

38 Sivas: Bu şehir Ertenâ'nın o dönemdeki payitahtıdır. Daha sonra tamamen istiklâl kazanacak olan Ertenâ, Kayseri'ye tasınacaktır. O çağın Sivas'ı hakkında Ebu'l-Fidâ şöyle der: "Burası ünlü bir yerdir; küçük bir kalesi vardır; pek çok su kaynağı var ise de yesilliği fazla değildir; ağacı azdır. Oranın nehri sehirden yarım fersah uzakta akar. İbn Saîd der ki: Sivas, bölgenin ana şehridir; ticaret yapanlar orayı iyi bilirler; geniş bir düzlüğe kurulmuştur. Sürekli gidip gelenlerin aktardığına göre Sivas ile Kayseri arasındaki mesafe altmış mildir ve yirmidört han vardır bu güzergâhta. Bu hanlarda kimseyle bağlantısı kalmamış yalnız yolcuların dahi ihtiyaç duyacağı her şey mevcuttur. Hele hele kar yağışının hâkim olduğu zamanlarda (bunun önemi daha iyi anlaşılır). Doğusunda Erzenerrûm (=Erzurum) şehri vardır. Sivas, kis zamani çok çok soguk bir şehirdir!" Görüldüğü gibi Sivas'ın soguğuna karşı idarecilerin, yolcular ve tacirler hayrına han ve kervansaraylar inşa etmek suretiyle nasıl tedbir aldıkları yedi yüzyıl önce kayda geçmiş bulunuyor ki Selçuklu ve Beylikler döneminde yapılan yatırımlar bugün bile göz kamastırmaktadır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 384; Doç. Kemal Göde, *Eratnalılar*, Ankara, 1994, s. 152-155.

39 Alâeddîn Ertenâ Bey: Evvelce bahsettiğimiz Çobanoğlu Demürtas'ın (Bkz.: 13/19. not ve 24/14. not) kayınbiraderi olan Ertenâ, Uygur Türklerindendi. Demürtas Anadolu'da bir süre fırtına gibi esip işlerin bozulmasıyla 728/1328'de Mısır sultani Nâsir'a sigininca yerine kayını olan Ertenâ'yı bırakmış idi. Ertenâ da İlhanlı sultani Ebû Saîd'e ve ardından İlhanlı vârisi Celâyirli (Büyük) Hasan'a karşı saygıda ve itaatte kusur etmeyerek mevkiini ve gücünü korumayı bildi. Daha sonra yine gerekli siyasî manevraları yaparak idare ettiği halkı ve arazilerini korumayı bildi. Nihayet 742/1343 yılında istiklâlini ilân ederek sultanlığını resmen duyurdu. Onun hükmü altındaki şehir ve kasabaları şöyle saymak mümkündür: Sivas, Kayseri, Nigde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi Karahisar vs. Devlet merkezi evvelce Sivas iken sonradan Kayseri olmuştur. Ertenâ 753/1352 yılında Kayseri'de vefat etğinde Köşk adı verilen türbesine defnedilmiştir. Arapça ve Farsçayı iyi bilen âlim bir adamdı; dönemin bütün tarihçilerinin ittifakiyle halkını adaletle yönetirdi. İbn Hacer onun iyi bir Müslüman olduğundan bahseder ve ismini Eretna veya Eratna değil "Ertenâ" şeklinde kaydeder. Bkz.: Kemal Göde, *Age.*, s. 29-80; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut 1997, s. 203.

40 Amasya: O dönemde Ertenâ hâkimiyeti altındaydı. Seyyahimize çağdas olan Ebu'l-Fidâ

anlatiyor: "Kalesi ve suruyla büyük bir sehirdir; pek çok bahçesi ve büyük bir nehri vardır. Sudolaplari bahçeleri sular. Ibn Saîd der ki: Sinop'un güneydogusunda Amasya diye bir sehir vardır ki hekimlerin, filozofların yatağıdır. Burası güzelliği, suyunun bolluğu ve bağı, bahçesi ile ünlüdür. Burayla Sinop arasında altı günlük bir yol vardır. Amasya'dan geçen nehir, Sinop'tan denize dökülür. Oralari gören biri Amasya'da gümüş madeni olduğunu söylemiştir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 383.

41 Sûnusâ (=Sonusa): O dönemde Sonisa civari Tâceddînogullari tarafından yönetilmekteydi. Niksar'ı merkez alarak kurulan Tâceddînogullari Ertenâ'dan epey önce müstakil hareket etmeye başlamış idi. Ertenâ ile Tâceddînogullari arasında kiyasiya bir rekabet var idi; Ertenâ, Amasya'ya Tülü Bey'i göndererek hasmi olan Tâceddîn Dogansah'ı kaçirtmayı bilmis fakat daha sonra Ertenâ Devleti, Kadi Burhâneddîn Devleti'ne dönüşürken Canik ve havalisine hâkim bulunan Tâceddînogullari bir süre daha hükümfermâ olmaya devam etmişlerdir. Eski haritalarda Sonisa şeklinde de kaydedilen bu sehre yeni haritalarda rastlamasak da Amasya'nin 50 km dogusunda olduğunu okuyoruz Gibb'den. Sonisa ile ilgili bir kaydi da büyük *Rumca-Osmanlica Kamus'*ta görüyoruz; burada Sonisa, Erbaa'ya bağlı bir mintika olarak kaydedilmiş. Nihayet gayet açık bir bilgiye Osmanli coğrafyasına dair bir atlada rastliyoruz; burası Sivas vilayetinin Tokat sancagina bağlı Erbaa kazasında bir nahiye imiş. Yine bu kitabın haritalar kısmına baktığımızda Kelkit çayı ile Yesil ırmakın birleştiği yerde görüyoruz Sonisa'yi. Yeni haritalarla karşılaştığımızda buranın Tasova ile Alpaslan arasında bir yerde olduğunu söyleyebiliriz. Biraz daha kuzeyinde Hasan Ugurlu Barajı baslıyor. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 153; Kemal Göde, *Age.*, s. 77; Gibb, *Travels*, C. 2, s. 90; Yanko Hloros, *Türkçe'den Rumca'ya Kamûs-i Osmânî*, Istanbul, 1899, s. 2075; *Memâlik-i Mahrûsa-i Sahâneye Mahsus Mükemmel ve Mufassal Atlas*, haz. Binbasi Mehmed Nasrullah, Kolagasi Mehmed Rüşdü, Mülâzim Mehmed Esref, Istanbul, 1325, s. 70-72.

42 Seyh Ahmed Küçük Rifaî: Daha önce bu sahistan bahsedilmiş idi; bkz.: 22/7. not

43 Kümis (=Gümüşhane): Ta Bizans zamanından beri gümüş madenleriyle şöret bulmuş bir sehirdir. Selçuklulardan sonra İlhanlılara, onlardan Celâyirli'lere, onların elinden de Eretna Devleti'ne geçti. Seyyahin bahsettiği sarp dağlar tipki bir duvar gibi yükselen Zigana dağları olmalıdır. Gümüşe gelince, bu maden 19. yüzyılın başlarında tükendi geriye sade ismi kaldı. Bu tarihlerden sonra daha çok kaliteli meyve ve marmelatları ile ünlendiğini görüyoruz; özellikle de armut, elma, kusburnu, böğürtlen gibi. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 14, s. 275.

44 Erzencân (=Erzincan): O dönemde Irak İlhanlı idaresine bağlı olan Erzincan'ın milattan önce kurulduğuna dair deliller vardır. Daha sonra Bizans-Sâsânî mücadelesinin ana noktalarından biri oldu; Islâm ordularının 17/638 yılında buralara gelmesiyle sehir Bizans-Arap, Ermeni ve Gürcü prenslikler arasında mücadele alanı hâline geldi. 1048 ve daha sonraki yıllarda ise Türk akınlarına uğradı; 1142 yılında Mengüçük Beyliği'nin ikiye bölünmesiyle Erzincan, Davud Sah'ın idaresi altına girdi; daha sonra Anadolu Selçukluları, onların ardından da İlhanlılar sehre hâkim oldular. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 319.

45 Erzerrûm (=Erzurum): Aynı Erzincan gibi çeşitli akınlara uğradıktan sonra 1242'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kösedag yenilgisiyle beraber sehir İlhanlı Mogollarına geçti. Ancak İlhanlıların zayıflamasıyla yeniden kargasanın ortasına düşen sehir uzun bir süre harap ve gayr-i mamur kaldı. İşte seyyah bu dönemde gelmiş gözüküyor sehre. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 322.

46 Erzurum'da savasan Türkmen gruplari: Özellikle Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmen asiretlerinin çekismeleri olmalı bunlar. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 322.

47 Erzurum-Birgi arasındaki büyük kopukluk: *Seyahatnâme*'nin bu kısmında seyyahimiz hafızasını tazeleme ihtiyacı duymuş olmalı. Zira "Insarafnâ ilâ Medîneti Birkî" (=Birgi'ye döndük) demesi bundan böyle gezeceği yerlerin daha önce Mîlâs civarında gezdiği yerlere yakın olduğunun kendisi tarafından da bilindiğini gösteriyor. Bu durumda seyyahin Anadolu seyahatini anlatırken takip ettiği asıl güzergâha göre değil aklında kalanlara göre bir düzen tertip ettiğini söyleyebiliriz. Bir diğer ihtimal, aradaki ibare ve sayfaların kaybedilmiş olduğudur. Ancak çeşitli *Rihle* nüshalarında buna işaret eden özel bir delil yoktur. Son olarak Ibn Cüzeyy'in bir isgüzârlık eyleyerek özetleme işinde ıleri gittini ve bazı kısımları tamamen attığını savunmak kalıyor geriye; ama bunu niye yapsın? Üstadına bağlı kaldığını vurgulamamış mıydı en basta? O hâlde seyyahin, seyahati yazıya döküp tertip etme aşamasında bir hataya düştüğünü savunmak galiba orta yol.

48 Birgi: Adı eski Pyrgion'dan geliyor. Bölgeye yönelik ilk Türk akınları 11. yüzyılda Selçuklular tarafından gerçekleştirildi, 13. yüzyıl sonlarında Mentese Bey'in damadı olan Sasa Bey'in hücumlarına hedef oldu, onunla fütûhata katılan Aydinoglu Mehmed Bey burayı 1307'de ele geçirerek kurduğu beyliğin merkezi yaptı. Birgi, Osmanlı döneminde bilginleriyle meşhur idi; hattâ bir Birgi ekolünden bile sözedilebilir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 190.

49 Kadi Izzedîn Feristâ (=İbn Melek) ve soyu: Feristah, Firiste veya Feriste şeklinde de bilinen kelime, Farsçadır ve melek demektir. Bu yüzden bu ailenin adını Osmanlı tarihinde hem İbn Firiste hem de İbn Melek şeklinde buluyoruz. Muhtemelen seyyahimizin bahsettiği Izzeddîn Feristâ'nın oğlu olan meşhur bilgin İbn Feriste; yani İbn Melek, 821/1418 yılından sonra vefat etmiş; fıkıh, fıkıh usûlü, hadîs, dil ve lügatçiliğe dair eserleriyle Osmanlı ilim dünyasının en çok tanınan şahsiyetlerinden biri olmuştur. İbn Melek ailesi Birgi'ye çok yakın bir mintikada Tire'de yaşadığı ve Aydinogullarının en güçlü zamanında buranın dinî, edebî ve kültürel bir merkez hâline gelmesine öncülük etti. Bu ailenin ilginç bireylerinden kardeş Abdülmecid İbn Melek ise Hurûfîlik mesrebinde olup bu alanda yetkin bir eser vermiş ama Hanefî fakihî ve dil uzmanı olan ağabeyisi ile aralarında hiçbir ciddî sürtüşme olmamıştır. Ağabey İbn Melek, Timur'un Tire'ye gelmesi esnasında çağın meşhur bilgini Seyyid Serif Cürçânî ile görüşmüş, geniş kültürüyle büyük takdir uyandırmıştır. İbn Melek kelimesinin gerçek anlamıyla deryadır. Onun fıkıh usûlüne dair Nesevî tarafından telif edilen metin üzerine yazdığı serhi biz de okuduk ve istifade ettik. Onbesten fazla eseri arasında en dikkat çekici olanları herhalde *Kur'an*'da geçen 1528 kelimenin öztürkçe karşılığını manzum olarak verdiği eser ile *Subha-yi Sibyan* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi kısa Arapça-Türkçe sözlük denemeleridir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 190.

50 Birgi beyinin çıktığı yayla; Bozdağ: Birgi beyi herhalde 2159 m. yüksekliğe varan Bozdağ'ın yamaçlarında bulunan yaylalara çıkıyordu. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 189.

51 Birgi sultanı Aydinoglu Mehmed ve devleti: Aydinoglu Mehmed Bey, burayı 1307'de aldı ve beyliğinin merkezi yaptı. 1312'de bir câmi, türbe ve medrese inşa ettirdi, onun hâkimiyetindeki bölge, muasir tarih kitaplarında "Memleket-i Birkî" diye kaydedilmiştir. Mehmed Bey, ilim ve kültüre ehemmiyet veren biriydi. *Seyahatnâme*'mizdeki tasvirlerle ve diğer muasir kaynakların verdiği bilgilere dikkat edilirse onun son derece rafine zevklere sahip olduğu, hayat tarzı ve kültürüyle küçük bir uç beyliği değil, kocaman ve karmaşık bir devleti yönetmeye namzet biri olduğu anlaşılır. Bu da

sunu gösteriyor ki Aydinoglu Mehmed Bey ve benzeri beyler, öyle sanildigi gibi sadece savasçi degil; yüzyillar boyu biriken engin bir siyasi ve edebî kültürün o dönemdeki temsilcileriydiler. Mehmed Bey 1334'te vefat ettiginde yerine oğlu efsanevî kumandan Umur Bey geçecektir. Aydinogullari hâkimiyetindeki Birgi ve havalisi 1391'de Isa Bey tarafından Osmanli'ya terkedildiyse de Ankara Savasi'ndan sonra yeniden Aydinogullarina geçti ve son olarak 2. Murad devrinde kesin olarak Osmanli'ya geçti. Aydinogullari Beyligi zamaninda ilme ve edebiyata çok önem verilmiş, çeşitli Farsça ve Arapça eserler Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: *Âsikpasazâde Tarihi*, s. 107; Nesrî, *Cihannümâ*, (Unat nesri), C. 1, s. 313; Uzunçarsili, *Age.*, s. 104-120; *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 240-241.

52 Süleyman ve yanina kaçtigi Mentese'li Urhân Bek: Süleyman Sah, Mehmed Bey'in dördüncü oğludur. Babasi ona Tire'yi vermiş idi, babasi vefat ettikten sonra burada müstakil bey oldu ve 750/1349 yılında vefat edince Ibn Melek Medresesi diye bilinen yapinin avlusuna gömüldü. Yanina kaçtigi Urhân Bek'ten evvelce bahsettik, bkz.: Bu bölüm, 24. not. Süleyman Sah için bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 110.

53 Birgi Sarayı, Ibn Battûta ve Yahudiler: Birgi Sarayı'nin her türlü din ve mesrepten bilgine açık olduğu, dönemin diğer tarihçileri nezdinde de malûmdur. Nitekim aynı soydan gelen Isa Bey, meşhur Bizans tarihçisi Dukas'ın babasını himaye etmiş, Bizans idaresine karşı onu korumuştur. Seyyahimize gelince o da aslında bilgi, tanışma ve sohbet konusunda muhatabinin farklı bir dinden olmasına pek ehemmiyet vermeyen biridir; öteki görüş ve inançta olan birini tabî olarak eleştirse de diyaloga girmekten, onunla beraber gezmekten asla çekinmez. Peki Yahudiye niçin kızdı? Yahudinin, hafızların önünde yer alması ile beraber herhalde Magrip'te (=Fas) olup bitenler de seyyahin bu tavrına sebep olmuştur. Evvelce Endülüs ve civarında Yahudilere duyulan güven Merînîler devrinde önce kirginliğe, sonra kızgınliğe dönüşmüş idi; bölge İspanyollar tarafından ilk defa sikistirilince Yahudiler kendilerini korumak kaygisiyle Müslüman idarecilere ve halka ihanet ettiler. Bu durum, Merînîler döneminde had safhaya ulaştı. Dönemin sairî Alviralî Ebû Ishâk, "Ve keyfe yetimmü" cümlesiyle başlayan siirinde Yahudileri kastederek Merînî hükümdarı Ebu'l-Hasan'a hitaben şöyle yakınır: "Söyle nasıl âlicenap olacaksın?/Sen inşa ederken bak onlar yikiyor!/Girnata'yi gezdim adım adım,/Onların saygisizliğini gördüm,/Bize verdikleri sözü çignemislerdi,/Hainleri (cezalandırmaktan) ötürü niçin kinanasın?" Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 104-120; *Dukas Tarihi*, Bonn bas., s. 19; Tâzî, *Tarîhu'd-Diblûmâsî li'l-Magrib*, C. 2, s. 253.

54 Tire: Baba Aydinoglu Mehmed Bey burayı Süleyman Sah'a vermiş idi. Bkz.: Bu bölüm, 52. not.

55 Ayasluk (=Ayaslug; Selçuk; Efes): Antik Efes'in bulunduğu yerde kurulmuş bulunan bu şehir şimdi Selçuk adıyla bilinmektedir. Şehir 1304'te Sasa Bey tarafından alındı, 1309'da Aydinoglu Mehmed Bey'e geçti, Aydinoglu Mehmed Bey burada ciddî bir deniz gücü, tam bir hücum donanması oluşturarak 1319'da Sakiz adasına baskın düzenlemişti. Burası seyyahin geldiği dönemde Hizir Bey'in emrindeydi. Ayaslug hakkında yeterli bilgi Türkçe kaynaklarda mevcuttur. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 226.

56 Hidir Bek (=Aydinoglu Mehmed'in oğlu Hizir Bey): Hizir Bey, o dönemde Ayaslug'u yönetiyordu; ancak daha sonra agabeyi Umur Bey'in 749/1348 yılında şehit düşmesinin ardından Aydinoglu Beyligi'nin basına geçti, ancak agabeyi kadar faal olmadığı için bölgede etkili olan Latinlerle ağır bir anlaşma imzalamıştı. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 109.

57 Ömer Bek (=efsanevî kahraman Umur Bey; Aydinoglu Mehmed'in büyük oğlu) ve Yezmîr (=Izmir): O siralarda Umur Bey'in yönetiminde olan Izmir Latinlerin her zaman elde tutmak istediği önemli bir limandı. Daha Baba Mehmed Bey zamanında buraya defalarca saldırmislar ama basarili olamamislardi. 1334'te babasinin vefatiyla beyligin basina geçen Gazi Umur Bey, hemen Saruhan Beyle ittifak yaparak büyük bir donanmayla Mora'ya sefer düzenlemistir. Alasehir'i de hâkimiyeti altına alarak gittikçe büyüme siyaseti güden Umur Bey, Bizans'in iç ve dis siyasetine dogrudan müdahale ederek önüne çıkan fırsatleri degerlendirmeyi bilmistir. Hayati boyunca onlarca deniz savasina katilan Umur Bey, Papaligi fena ürkütmüs, birlesik Haçli kuvvetlerine karsi uzun yillar mücadele vermis, nihayet 749/1348 yilinda alnından vurularak sehit düsmüstür. Gazi Umur Bey'in savaslari ve kahramanliklari daha sonra Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde bir destana dönüşür. Bkz.: *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî)*, metin ve Fransizca çev. Irene Melikoff-Sayar, Paris, 1954; Tuncer Baykara, *Aydinoglu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990; Uzunçarsili, *Age.*, s. 107-110.

58 Mileff, Meleff türü kumas: Italyanlarin kadim Amalfi sehrinden alınma bir ad. Herhalde dogu ile ticarî iliskilerini çok eskiden beri yürüten ailelerce Islâm dünyasina tasinmis olmalı. Bkz.: Gibb., *Age.*, C. 2, s. 446.

59 Kemha türü kumas: Asli Kemhab olan bu kelime Farsçada havi az, renkli ipek kumas manasindadir. Zamanla altin veya gümüs yahut parlak tellerle bezenmis kumas anlaminda kullanilir olmustur. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1577; Gibb., *Age.*, C. 2, s. 446.

60 Magnîsiye (=Manisa): Eski adi Magnesia olan bu sehir o sirada –bir sonraki notta izah edilecegi üzere– Saruhan Bey tarafından yönetiliyordu. Saruhan Bey burayi 1313'te almistir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 84.

61 Manisa sultani Sârûhân ve Beyligi: Eski Lidya bölgesinde tesekkül eden bu Türkmen Beyligi, Bati Anadolu'da içeriden Ege sahillerine dogru yayilarak Manisa, Menemen, Demirci, Nif (=Kemal Pasa), Turgutlu, Tarhanyat (=Ilica), Akhisar, Urganli gibi baslica sehir ve kasabalara sahip olmustur. Beyligi kuran Saruhan Bey'in Hârizm kumandani iken Anadolu Selçuklularinin hizmetine giren Saruhan adli bir kumandanin torunu oldugu sanilmaktadir. Saruhan Bey 705/1305 yilinda Manisa ve civarina yayilarak fütûhata basladi, 1313'te Manisa'yi aldi, tesis ettigi donanma ile Foça, Naksos ve Sakiz'daki Cenevizlileri vergiye bagladi. Bazen yalniz, bazen Aydinogullarinin donanmasiyla müsterek deniz seferleri yapıyordu. Saruhan Bey 746/1345 yilinda vefat etmis ve Manisa'ya gömülmüstür. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 86.

62 Manisa'da bayram: 22 Agustos 1333'e denk geliyor.

63 Saruhan'in küçük oğlunun cesedinin yikanip kubbeye birakilmasi: Altay Türklerinin, ölüleri agaca birakmalarina benziyor. Eski Türklerde, özellikle Altay ve Sibiryâ Türklerinde yaygin olan ritüel, ölüyü agaca birakmaktır. Bugünkü Kuzey Amerika Kizilderililerinde ve Avustralya yerlilerinde de rastlanan bu âdetde ceset bir tabut içinde agacin üstüne asilir; havada çürüyüp tabut yere düşünce kemikler gömülür. Bu âdete Türk kabilelerinden Tonguzlarda, Kitanlarda, Yâkûtlarda, Kirgizlarda ve Eski Bulgarlarda rastlanir. Burada maksat ne olabilir? Ya ölüyü göge yaklastirmak veya kemikleri muhafaza edebilmek için çürüyeabilen kısımlardan kurtulmak; zira ruhun kemikte oldugu inanci vardi bazi kadim Türklerde. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Mogollarin Eski Dini*, çev. Aykut Kazancigil, Istanbul, 1994, s. 220; Ramazan Sesen, *Ibn Fazlan Seyahatnâmesi*, Istanbul,

64 Bergama: O sıralarda Karesiogullarından Yahsi Han'ın elindeydi; Yahsi Han burayı 1306 civarında almıştır. Bergama'nın Karesiogullarından Demirhan tarafından tayin edilen bir beyin yönetiminde olduğu Ömerî'nin *Mesâlik*'inde de belirtilir. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, s. 185.

65 Eflâtun mu Galinos mu?: Bergamalı olan meshur kişi, Eflatun değil diğer mütercim ve sarıhlerin de belirttiği gibi Galinos'tur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 449.

66 Bergama hükümdarı Yahsî Han ve Karesiogulları: 13. asrın sonları veya 14. asrın başlarında Mizya'yi (=Balıkesir ve Çanakkale tarafları) yöneten Türk beylerinden birinin adı olan Karesi, sonraları o mintikaya ad olmuştur. Ailenin büyük cediti 11. asrın ikinci yarısından sonra Orta Anadolu'da bir devlet kuran Melik Danışmend Gazi'dir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü sırasında bu aileden Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey, Batı Anadolu'yu istilâya başlamışlar ve takriben 696/1296 yılında Mizya mintikasına girmişlerdir. Karesiogullarının bashedri Balıkesir'di. Balıkesir'in pek yakınında eski adı Akıros olan bir şehirle beraber Bergama, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Aydıncık, Edremit, Ayvacık gibi bazı şehir ve kasabalar bu beyliğin hâkimiyeti altındaydı. Karesi Bey'den sonra beylik bölünerek biri Bergama'da diğeri Balıkesir'de iki hükümdar ortaya çıktı; Bergama emiri Yahsi Han lakaplı Sucâeddîn idi ki, Arap kaynaklarında Marmara Memleketi'nin sahibi olarak gösterilmektedir. Yahsi Han'ın onbes şehri, bir o kadar kalesi; bunun yanında yirmibin süvarisi ve donanması olduğu belirtilir. Büyük parça yani Marmara ve Çanakkale'ye kadar olan mintika ise Demür Han'ın elinde kalmıştı. Karesi Beyliği kısa bir zaman sonra Osmanogullarına geçecektir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 98-99.

67 Balıkesir ve Demür Han: Deminki notta da belirttiğimiz gibi Demür Han'ın arazisi daha çok idi; Balıkesir'i merkez edinmişti; Ömerî, *Mesâlik*'te Akıros Memleketi sahibi Demür Han'dan bahsederken hem asker hem de şehir sayısı bakımından komsusu olan Osmanoglu Orhan Bey'den daha kalabalık olduğunu ve Rumlara karşı siddetli deniz muharebesi yürüttüğünü söyler. Karesiogullarının toprakları 1. Murad devrinde, 763/1361 yılında Osmanlı tarafından zaptedilmiştir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 100-101.

68 Ahi Semseddîn: Bu zâtin oğlu olan Ahi Hasan, Sultan Orhan'ın hocasıdır. Bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982, C. 1, s. 106.

69 Asûre günü: 1333 yılının 21 Eylülü.

70 İhtiyâruddîn Urhân Bek (=Orhan Gazi) ve devri: Orhan Gazi, Tanpınar'ın deyişiyle birbuçuk asir boyunca Osmanlı'ya model olmuştur. Osman Bey'in vefatından sonra devletin ileri gelenleri ve ahıların desteğiyle 1324'te başa geçti; babasının fetih siyasetini devam ettirerek Bizans'ı her yandan kısıttı; 1326'da Bursa'yi fethetti; Pelekanon Savaşı'nda Bizans imparatoru 3. Andronikos'u yenerek Bitinya bölgesinde idareyi aldı; 1337'de İzmit'i alarak Kocaeli yarımadasını tamamen Osmanlı'ya geçirdi; 1345'te Balıkesir, Manyas, Kapıdağ gibi Karesilere ait yerleri aldı; 1345'te Üsküdar, Kadıköy ve havalisine kadar yaklaştı; oğlu Süleyman Paşa onun zamanında Ankara'ya kadar bütün mintikayı Osmanlı'ya bağladı; 1357'de Gelibolu teslim olunca Rumeli'ye kesin geçiş başladı ve daha nice hızlı hâdiseden sonra 1362'de ruhunu teslim etti Orhan Gazi. 37 yılda Osmanlı'yi asiretten çıkarıp bilginleri, tecrübeli devlet adamları, kumandanları ve kurumlarıyla tam bir devlete

dönüştürdü. Bkz.: Uzunçarsili, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 117-173; Mehmed Nesrî, *Kitâb-i Cihannümâ (Nesrî Tarihi)*, yay.: Faik R. Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara, 1987, C. 1, s. 147-149; Ibn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman II. Defter*, yayına haz.: Serafettin Turan, Ankara, 1991, s. 3-188; *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, "Orhan Gazi" (makale: Mustafa Armagan) C. 1, s. 76-77.

71 Yeznîk (=Iznik): Orhan Gazi 1331'de Iznik'i almıştır. Bkz.: bu bölüm 70. not.

72 Kürle (=Gürle): Simdiki Gürle, Bursa ile Iznik arasında; Umur Bey ile Gülyaka'nın tam ortasında gözüktüyor. Batıda Gemlik ile doğuda Iznik gölü arasında bir yerde. Bkz.: *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

73 Beyelûn Hatun (=Nilüfer Hatun): Osman Gazi 1299'da Yarhisar Rum Beyi'nin kızı Holofira'yi (=Nilüfer) Orhan'a nikâhlanmıştır. Tarihî belgelerde Nilüfer denilen bu hanımdan Sehzâde Süleyman Pasa ile ileride sultanlığa geçecek olan Murad Hudâvendigâr doğmuştur. Beyelûn ile Nilüfer arasında imlâ benzerliği olduğu için Gibb gibi bilginler burada bir istinsah hatası olma ihtimalinden söz etmişlerdir. Ibn Battûta ileride Uzbek (=Özbek) Han'ın Bizanslı hatunu için de klise bir isim olarak Beyelûn'dan bahsedecektir. Tarihçi Nesrî, Nilüfer Hatun'u şöyle anlatır: "Bu ol hatundur ki, Bursa'da Kapluca Kapusu'na yakın yerde hisar dibinde tekyesi vardır; Nilüfer Köprüsü'nün dahi ol yapırdı. Ol hatuni ahirete intikal edicek Bursa Hisari'nde Manastır'da Orhan ile bile defn itdiler." Bkz.: Nesrî, *Age.*, s. 105; Uzunçarsili, *Age.*, s. 107.

74 Mekecâ (Mekece): Mekece, Iznik'in 30 km doğusundadır. Buranın tekfurunu Osman Gazi zamanında itaat yoluyla Osmanlı'ya katılmıştır. Nesrî anlatıyor: "...Andan Mekece'ye vardılar; anın dahi tekfurunu itaat edip Akhisar'a bile geldi.." Mekece 1313'te Osmanlı'ya girdi. Bkz.: Nesrî, *Age.*, s. 121; Uzunçarsili, *Age.*, s. 111.

75 Yenicâ (=Taraklı Yenicesi): Taraklı Yenicesi olarak bilinen bu mintika Geyve'nin 20 km güneydoğusundadır. Osman Gazi, 1292'de Köse Mihal kılavuzluğunda Göynük, Sorkun ve Taraklı Yenicesi'ni almıştır. Bkz.: Nesrî, *Age.*, C. 1, s. 93; *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 65.

76 Kâviye (=Geyve): Iznik'in batısında Adapazarı'nın güneyinde, Sakarya nehrine kıyısı olan bir ilçedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1313'te Osman Gazi'nin sadık dostu olan Harmankaya hâkimi Köse Mihal Müslüman oldu ve beraberce Lefke (=Osmanlı), Mekece, Akhisar, Geyve ve Gölpazarı tarafındaki Leblebici kaleleri alındı. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, C. 1, s. 111; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

77 Keynûk (=Göynük): Taraklı'nın 20-25 km doğusundadır. Evvelce de belirttiğimiz gibi Osman Gazi burayı Taraklı ve Sorkun'la beraber 1291 ya da 1292'de almıştır. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 107; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

78 Muturnî (=Mudurnu): Mudurnu, Göynük'ün 35 km doğusundadır; yol gerçekten dağlık bir araziden geçer. 1326'da Orhan Gazi zamanında Bursa'nın fethinden hemen sonra meşhur kumandan Konur Alp Gazi Mudurnu, Bolu ve Konurapa'yi aldı. Bkz.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 79.

79 Semen ve Saman: Sin, mim, nun ile Arapça "semen" kelimesi kati yağ anlamına gelmektedir. Tâ, bâ, nun ile "tibn" kelimesi ise bildiğimiz "saman" anlamına gelir. Allah'tan hizmetçilerle beraber yola çıkmışlar! Hiç olmazsa seyyahin islerinden biri görülmüş.

80 Rugan kelimesi: Kelimenin asli Farsça "revgen" şeklinde söylenir; yağ demektir. Revgenzebân da yağcı, dalkavuk demektir. "Rugan" günümüz Türkçesinde ayakkabı yapımında kullanılan parlak sahtiyana denir. "Ruganlı" ise cilâli, parlak demektir. Muallim Nâci bu kelimeyi "revgan" şeklinde kaydetmiş ise de herhalde Türk telâffuzunu değil aslî okunusunu tercih etmiş olmalı. *Redhouse* ise umumi söyleyisin "rugan" şeklinde olduğunu kaydederek rugan sürme, ruganlatma, ruganlama ve ruganlı olmak üzere dört kelime veriyor bu kökten. Bkz.: Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, s. 395; *Redhouse, Kitâb-i Meâni-yi Lehçe* (A Turkish and English Lexikon), İstanbul, 1890, s. 994; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1034-1035.

81 Bûlî (=Bolu): Seyyahimizin güzergâhını takip edersek Bolu, Mudurnu'nun 45 km doğusundadır. O sıralarda İlhanlılara bağlı küçük bir beyliğe ait idi; 1354'te Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı askeri, Bolu ve Gerede ile beraber Ankara'ya kadar o havaliyi toptan almıştır. Bkz.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 90.

82 Sair Safiyyüddîn Abdülazîz Serâyâ Hillî: Bkz.: 27/15. not.

83 Keredey Bûlî (=Bolu Geredesi) ve sultani Sâh Bek: Gerede, Bolu'nun 37 km doğusundadır. Ömerî, o sıralarda bu yörede hükümdarlık eden beyin besbin süvarisi olduğunu söylüyor. Ancak bu beylik hakkında net bir malûmat yoktur. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 185.

84 Borlû (=Safranbolu): Safranbolu seyyahimizin bir önceki menzilinden; Gerede'den 65 km kuzeydoğudadır. Eski metinlerde adı Za'ferânbolî şeklindedir. Zira orada "Zaferan" yani safran ekimi yapılmış. Bugün ise kendine özgü tarihî evleriyle meşhur. O sırada Candaroglu Süleyman Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından idare edilmekteydi. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 58-59.

85 Kastamonu sultani Sucâuddîn Süleyman Sâh ve Candarogulları Devleti: Kastamonu, Sinop ve civarında bir beylik kurmuş olan Candarogulları aslen Türkmendir. Beyliğin ilk atası Semseddîn Yaman Candar'dır. 1292'de bu havali İlhanlı Keyhatu tarafından Semseddîn'e verildi; o öldüğünde yerine geçmek isteyen eski Kastamonu sahibi Yavlak Arslan'ın oğlu ortaya çıktı; derhal Kastamonu'yu işgal etti; Semseddîn Candar'ın oğlu olan Sucâeddîn Süleyman ise Eflani taraflarına çekildi; ancak 709/1309 Temmuz'unda ansizin ortaya çıkan Süleyman, Kastamonu'ya baskın yaparak Yavlak Arslan'ın oğlunu öldürdü ve bu şehri kendine merkez yaptı. Kendisine padisah da denilen Süleyman Paşa, otuz sene basta kaldı; Ömerî onun kırk şehir ve kaleye sahip olduğunu yirmibes-otuz bin civarında askeri bulunduğunu belirtir. Süleyman Paşa, 1340'ta vefat etti. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 122.

86 Kastamonu atları (=İgdis cinsi atlar): Germiyanlı atları gibi Kastamonu atları da meşhurdu. İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâlik*'de Kastamonu atlarının İgdis tabir edilen cinsten olduğunu söylüyor: "Rum diyarına mahsus bu atların bazıları Arap atlarından daha kalitelidir; onların da secereleri vardır; bir tanesi bin altın dinara veya daha ziyadeye satılır." İgdis kelimesi, terbiye edilmiş, melezlenmiş insan ve hayvan için kullanılırdı; Arapça karşılığı "muvelled"dir. Zamanla sarayda kalmaya ehil hâle getirilmiş hadimlar için de kullanılınca bugün bildiğimiz igdis tabiri ortaya çıktı. Bkz.: *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde İgdisler" Nisan, 1985, sayı: 35, s. 9-23; Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, s. 250; Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 186.

87 Fahreddîn Bek ve medresesi: Burası herhalde evvelce Tasköprü'de Muzafferüddîn Yavlak

Arslan tarafından yapılan ve 729/1329 yılında Süleyman Pasa tarafından tamir gören Muzafferiye Medresesi'dir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 123.

88 Sanûb (=Sinop) ve Candarogullarından İbrahim Bek: Seyyahimizin güzergâhını takip edersek Tasköprü'den çıkıp 95 km kuzeydoguya gitigimizde Sinop'a gelmiş oluruz. Süleyman Pasa gittikçe güçlenmiş ve 722/1322 yılında Gazi Çelebi ölünce Pervaneogullarından Sinop'u alarak oğlu İbrahim Bey'e vermiş idi. İbrahim Bey, küçük karesi Çoban'ı kayirip basa geçirme niyetinden ötürü babasına isyan etmiş ve 740/1340'ta Sinop'ta istiklâlini ilân etmiştir. Ne zaman öldüğünü bilmiyoruz. Sinop Dest-i Kıpçak'tan gelen malların Anadolu'ya oradan da Arap dünyasına gönderildiği çok önemli bir liman sehriydi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 124 ve 248.

89 Denize belvermiş dag: Herhalde Boztepe olmalı. Boztepe burnu, Sinop'un güney limanını bilhassa yıldız ve karayelden korur. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 115; MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 684.

90 Bilâl-i Habesî Kabri: Şehir dışında Seyyid İbrahim Bilâl Türbesi bulunur ki seyyah burayı sahâbeden Hz. Bilâl'in türbesi sanmıştır. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 688.

91 Sinop'un Büyük Câmii: Sinop câimleri arasında en mühimi Alâeddîn Câmii diye bilinen Ulucâmii'dir. Şehrin ortasında yüksek duvarların çevirdiği avlusuna üç kapı ile girilmekte, minarenin yakınında kuzey kapısı üzerindeki kitabeden câmiin Muînüddîn Süleyman Pervâne tarafından 666/1268 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Seyyahimiz bundan bahsediyor. Câmi 1385'te Candaroglu Celâeddîn tarafından; 18. ve 19. yüzyıllarda da Osmanlılar tarafından birkaç defa tamir edilmiştir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 688; câmiin ismiyle ilgili karışıklığı izah denemesi için bkz.: bir sonraki not.

92 Pervaneogulları, Gazi Çelebi ve bu kısma yapılan bazı itirazlar: 1214'te Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elinden alınan Sinop, asir sonra Anadolu Selçuklularının iç çekişmelerinden ötürü Trabzon Rum imparatoru tarafından geri alınmıştı. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu Devleti vezirlerinden Muînüddîn Süleyman Pervâne, Sinop'u iki senelik bir kusatmadan sonra aldı; daha sonra burada müstakil hâle gelen Süleyman, Sinop ve civarını oğlu Muînüddîn Mehmed'e verdi; kendisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin Atabek-i Saltanat mevkiinde bulunduğu için buraya gelemedi; nihayet Abaka Han 676/1277 yılında Muînüddîn Süleyman'ı idam ettirince oğul Mehmed istiklâlini ilân etti. Onun oğlu Mühezzebüddîn de İlhanlılarla iyi geçindi, bir ara Cenevizliler tarafından esir edildiyse de geri alındı ve 1300'de vefat edince yerine oğlu Gazi Çelebi geldi. Gazi Çelebi donanmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğu'na ve Cenevizlilere başarılı saldırılar düzenledi; o 1322'de vefat edince Sinop doğrudan Candarogullarına geçmiştir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 148-149. Seyyahimiz bazı isimleri karıştırıp farklı şeyler söylese de hâdiselerin gelişimi bizim anlattığımız gibidir. Seyyahin bu kısımdaki açıklamalarını ise şöyle tevîl edebiliriz: Herhalde halk mühayyilesinde Anadolu Selçuklularını en iyi temsil eden kişi Alâeddîn Keykubâd idi; ona, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olduğu için Alâeddîn-i Rûmî de denilirdi; durumu, Osmanlı'daki Osman Gazi gibiydi; böylece onunla Muînüddîn Süleyman Pervâne gibi Selçuklu'yu temsil eden bir şahsiyet arasında bağ kurulmuş olmalı. Bu durumda Süleyman Pervâne, Alâeddîn soyundan gelen biri olma vasfıyla câmi inşa ediyor; seyyahimiz da "Alâeddîn-i Rûmî'nin torunu bu câmi yaptırmış" diyor. *DIA İslâm Ansiklopedisi*'nde gördüğüm bir açıklamaya göre câmiin en eski temellerini yaptıran hakikaten Alâeddîn Keykubâd'dir ve halk arasında bu ad öylece yayılmıştır. Daha sonra

sehir Trabzon Rum Imparatorlugu'nca alinmis ise de yeniden sehri ele geçiren Süleyman Muînüddîn Pervane, bu câmiyi eski temelleri üzerine tekrar insa eder gibi restore etmis ve ketebesine de tabîî olarak kendi adini koydurmudur. Ancak halk câmiyi eski adıyla Alâeddîn Câmiî diye bilecektir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 2, s. 329.

93 Anadolu'da esrar kullanimiyla ilgili bir ayrinti: Metinde "hasîs" kelimesi var. Bunun karsiligi; kenevir otu ve bu ottan yapilan esrar... O dönem Anadolu'sunda hem ümera tabakasinda hem de halk, yani câmi cemaati arasinda esrarin "maruf" (=bilinen/onaylanan) olmasinin sebebi nedir? Bu otun kaynagi neresidir? Kuskusuz eski Anadolu ahalisi içinde bazilari Türkler gelmeden önce de kenevir otundan haberdardi; Yunanca yazilmis tabâbet ve farmakoloji kitaplarinda kenevir otundan bahsedilmektedir. Ancak o dönemde; –Türklerin gelisinin arefesinde– karmakarisik olan ve Bizans'in "sinirlari savunma" ihtiyaciyla binbir irtktan insani doldurdugu Anadolu'da halkin yogun olarak bu bitkiyi tanidigina dair bir kayıt yok. O hâlde Türkler, ya buraya gelisleri esnasinda (özellikle burayi vatanlastiran Türkmen kitlelerini kastediyorum; çok önce gelen ve zamanla eriyen Kıpçak, Bulgar ve Peçenek gibi unsurlari kastetmiyorum) yahut geldikten sonra belli bir kullanici grubun yayginlasmisiyla esrari tanidilar. Imdi birinci ihtimali ele alalim; Türkmenlerin buraya ilk yerlesmeleri esnasinda yanlarinda hürmet ettikleri dervis tavrili kisiler, babalar var idi. Bunlar çeşitli dinî ritüellerinde vecd u istigrak için esrar kullaniyor olabilirler; dolayisiyla o dönem Türkmenleri arasinda esrara dinî açıdan kötü gözle bakilmiyor olabilir. Zira bu kisilerin kültürel gelenekleri geçmisse uzanmaktadır; dolayisiyla eski Orta Asya'nin, Hint'in ve Iran'in ruhî konsantrasyon ve esrime metotlarinin bir kisiminden haberdar olmaları gayet tabîîdir. İkinci bir ihtimal ise Türkmen kitlelerinin Anadolu'da epey bir süre kalıp burayi vatanlastirdiklari hicrî 7. (=milâdî 13.) yüzyil ortalarinda ortaya çıkan mistik hareketler içinde bazilarinin esrar kullanmayi prensip hâline getirmeleri ve zamanla Beylikler döneminde esrarin iyice yayginlasmis olmasidir. Daha sonra, miladî bindörtüylü yillarin baslarinda esrarin Misir'da katettiği mesafeye ve verdigi agir tahribata tanik olan azili esrar düşmani Makrîzî, kenevir otunun faziletlerine (!) dair "*es-Sevânihu'l-Edebiyye fî Medâihi'l-Kinnabiyye*" adli bir kitap yazan Hasan b. Muhammed'in eserinden bir rivayet aktariyor; belki de konumuza isik tutacak olan rivayetin özeti su: "Daha az yeme, dünyadan el çekip ruhî olgunlasma ve her seyden geçme gayesiyle Seyh Haydar'a bagli (ö. m. 1221) Haydariye taifesi önce Horasan ve civarinda kenevir otunun kullanimini yani esrari yayginlastirmis; ardından bu gruba mensup dervisler Iran, Irak, Hürmüz ve Yemen yoluyla Suriye, Misir ve Anadolu'ya gelerek esrari tanitmislardir." Ancak Makrîzî tek bir rivayet verip geçmiyor; Kalenderî seyhi olan Muhammed Sîrâzî'yi dinledigini, onun bu iddiayi reddettigini ekliyor sözlerine. Kalenderî seyhi Muhammed Sîrâzî, Makrîzî'ye söyle der: "Seyh Haydar ömrü boyunca esrar içmedi, Horasan'in avam halki bu esrar çekme isini ona nispet ettiler; zira Haydar'in ardından gelen Haydariye taifesi esrarkeslikle ünlendi! Esrarin ortaya çikisi pek eskidir. Hindistan'da kadim zamanlarda yasayan bir adam vardi; Pir Ratan diye, iste o kisi ilk defa esrar çekti ve Hint halkina bunu öğretti; sonra Yemenliler bunu onlardan öğrendi; arkasından Iranlilar, derken Irak ahalisi, Anadolu ahalisi, Suriyeliler ve Misirlilara yayildi bu is, o söylediğin yillarda (miladî 13. asrin ortaları)." Makrîzî daha sonra kenevir otunun türleri, kapsül veya toz hâlinde muhafaza biçimleri ve tedavi amaçli kullanimina dair çeşitli tip kitaplarinda yer alan açıklamalari aktariyor; kendi döneminde bu mereti kullananların pek rezilâne davranislar sergiledigini anlatiyor; yetkili makamlarin ceza olarak esrarkeslerin azi dislerinin kirilmesi yönünde ferman çikardiklarini ekliyor. Bu bahis, büyük boy 38 satirlik sayfalarla üç sayfaya yakin bir bölüm isgal etmis Makrîzî'nin kitabinda. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-I'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr (Hitat-i Makrîziyye)*, Bulak baskisindan

94 Tavsan etinin yenmemesi: Imâmiye Sîasi'nda tavsan etinin haram olmasından dolayı onlardan bu âdeti alan Alevî gruplar tavsan yemekten imtina ederler. Bu yüzden onlara tarihte Tavsanyemezler dendiği de olmuştur. Bazıları tavsan yememe olgusunu Islâm öncesi çok eski bir kültürel ananenin devami olarak görürler. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*; C. 6, s. 789-790 (maddeyi haz.: Abdülbaki Gölpınarlı).

95 İbrahim Bek'in annesinin cenaze merasimi ve yug: Bu merasimde dikkat çekici unsurlardan baş açma, kaftanı ters giyme âdeti, eski Türk cenaze merasimlerinde saçını yolma (veya saçını kesme), üstünü basını ve elbiselerini parçalama âdetlerinin yumusatılmış hâli gibi. Ölü yasında yemek verme âdeti ise bugün bile çeşitli Sünnî veya Alevî Türk topluluklarında görülen "ölü asi" âdetini hatırlatıyor ki bunun eski ismi "yug"dur. Yug töreninde cenazeye katılanlara ciddî bir ziyafet verilirdi; bu ziyafetin ölüyü memnun edeceği düşünülürdü. Ancak benim çevremde şahit olabildiğim ölü yemeği uygulamalarında cenaze evi yemek yapmıyor; komsular cenaze evine yemek getiriyor; galiba cenaze evinin ziyafet düzenlemesinin dinen mekruh görülmesinden dolayı. Son bir ayrıntı; cenaze vesilesiyle yemek verme âdeti sadece Türklere has değil; Ermeniler, Kürtler vs. halklarda da görülüyor. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Mogolların Eski Dini*, İstanbul, 1994, s. 223-227; Ramazan Sesen, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi* (çev. ve notlandırma), s. 144-146; *DİA Islâm Ans.*, C. 7, s. 357.

1 Kirs (=Kerç) limanı: Karadeniz'i Azak denizine bağlayan Kerç bogazının batı yakasındaki liman. Bu bogaz, kadim çağlarda Amasyalı Strabon tarafından Bosfor Kimmeri (=Kimmerya bogazi) diye ünlenmiş idi. Ebu'l-Fidâ, Kirs şehrinin "Kefe ile Azak arasında Azak denizinin ağzında küçük bir yer" olduğunu söylüyor. Ona göre "bu şehrin halkı Kıpçak asilli olup gâvur" idi. Bu topraklar ve Azak çevresi o dönemde Altın Ordu İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaydı. 1578'de bölgeyi gezen M. Bronevskiy, şehrin Tatar hanlarının elinde olduğunu belirterek o dönemde buranın fazla önemi kalmadığını söylüyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 217; Martin Bronevskiy, *Kirim*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970, s. 37; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, Leipzig, 1886, C. 2, s. 184.

2 Kerç'teki kilise ve Hz. Ali'nin resmi meselesi: Kerç, Cenevizlilerin de tesiriyle o bölgenin Hıristiyanlık merkezi hâline gelmiş idi. Nitekim 1332'den itibaren metropolitan oldu. Seyyahimiz herhalde İlyas Peygamber'i Hz. Ali ile karıştırmış burada. Zira Gibb'in de belirttiği gibi Yunancada Eliya diye söylenir İlyas Nebi. Seyyahimiz Eliya kelimesini Ali'ye benzetmiş olmalı. Ancak yine de buna aykırı tezler geliştirmek ve bu malzemeyi o dönem heterodoksisıyla ilgili olarak kullanmak mümkündür. Bkz.: Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 2, s. 469.

3 Dest-i Kafcak (=Dest-i Kıpçak) ve Kıpçaklar: Kıpçak sahrası diye çevrilen bu kavramla Kıpçakların ve onlardan önce buraya gelip yerleşen yüzbinlerce Kumanın yaşadığı ve zamanla eriyip yerli kavimlere karıştığı Ukrayna bozkırları, Güneybatı Rusya ve biraz da bugünkü Doğu Avrupa kastolunur. İste, dar manasıyla Dest-i Kıpçak 11. yüzyıl ortalarından 13. yüzyılın ilk yarısına; yani Mogol istilâsına kadar olan devredeki Kıpçak nüfusunun yayıldığı sahayı ifade etmektedir. Daha sonra Altın Ordu'nun büyümesiyle Dest-i Kıpçak terimi Yukarı Bulgar Hanlığı'ni, Kuban ve Terek ırmaklarından Derbend'e kadar uzanan Kuzey Kafkasya'yi ve Hârizm ülkesini içine alır olmuştur. Önce Kumanlar, Peçenekler, daha sonra Kıpçaklar yüzyıllar boyunca çok büyük bir nüfus kesafetiyle bugünkü Ukrayna, Kirim, Kuzey Kafkasya, Güney Sibirya ve Doğu Avrupa'nın bir kısmında yaşadılar ama diğer coğrafyalarda yaşayan Oguzlar gibi kalıcı devletlere ve tarihî üne sahip olmadılar; ya Macarlar ve Romenler gibi civar halk ve ülkelerin tarih sahnesine çıkıp krallık kurmalarında ve millet olmalarında yardımcı unsur hâline geldiler; yahut güneye inip Oguz kökenli Müslüman imparatorluklarda kumandan, idareci ve bilgin oldular. Zira Kumaların ve daha sonra Kıpçakların tümünü birden kucaklayan ortak bir dinî (veya Haldunyen tabirle asabî) bağ yoktu; onları bir araya getirecek cihangirleri de yoktu. Orada Ruslardan ve diğer yerli ahaliden fazlaydılar fakat ötekilerin arasında eridiler; geriye bölge halkının genlerine sinmiş uzun boyluluk, düzgün endam, açık renk ten ve açık renk göz bıraktılar; çevre halkların nesillerine renk kattılar. Eger bu büyük grup, egemen bir millet olma hâlini yasayabilse ve çevre kültürlerine direnebilseydi bugünkü Rusya ancak küçük bir prenslik; Litvanya benzeri minik bir devlet olarak varlığını devam ettirecekti. Zira Kuman-Kıpçakların torunları, Güney Sibirya'dan Kafkasya ve Karadeniz'e uzanan bu muazzam alana hâkim tek güç olarak Avrupa devletlerini korkutmaya devam edeceklerdi. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 713; A. Nimet Kurat, *Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 69; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 136-155; Mustafa Safran, *Yasadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlara Göre Kuman/Kıpçaklar*, Ankara, 1993, s. 6-25; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, yayına hazırlayanlar: Kâzım Yasar Koprıman-Afsar İsmail Aka, s. 217-245; Murat Adji, *Kaybolan Millet (Dest-i Kıpçak Medeniyeti)*, çev. Zeynep Bağlan

4 Hiristiyan Kipçaklar ve bu münasebetle *Kuman Sözlüğü*'nün hikâyesi: Moldovya'daki Kumanların 1223'te Hiristiyanlığa geçmelerinden ötürü öteki Kuman kitleleriyle bunlar arasındaki kültürel bağlar koştı. Onların büyük bir kısmı Romenler, Macarlar ve Lehler arasında eriyip asimilasyona uğradı; geriye yer adları, birkaç şahıs adı ve bazı kelimeler kaldı. Bugün, cümle öğelerinin yerleri bizden farklı olmakla birlikte bizim lehçemize en yakın Türk lehçelerinden biriyle konuşan Hiristiyan Türklerin, yani Gagavuzların onlarla bir ilgisi olabilir. İşte o dönemde Kumanlara Hiristiyanlığı öğretmek, onlarla ticarî ve kültürel bağlar kurmak isteyen papazlar ve tacirlerin yoğunlaşan çabaları, *Codex Cumanicus* adıyla bilinen *Kuman Sözlüğü*'nü doğurdu. Bazılarına göre *Codex Cumanicus*, *Divân-i Lügâti't-Türk*'ten sonra en önemli Türk dili yadigârıdır. Bkz.: İbrahim Kafesoglu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989, s. 175; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1974, C. 2, s. 161-186; K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992.

5 Kefâ (=Kefe; Teodosya; Rus söyleyişiyle Feodosiya) ve Cenevizliler: Kefe 13. yüzyılda Cenevizliler tarafından ticarî bir merkez olarak kuruldu; 1308'de Mogollar tarafından tahrip edildiyse de stratejik önemi sebebiyle daha sonra yeniden bayındır hâle getirilmiştir. Seyyahın çağdasi olan Ebu'l-Fidâ da Kefe'nin bir ticaret merkezi olduğuna değiniyor. Çok daha sonra, 1578'de Kırım ve civarını gezen Polonya asilzâdesi Martin Bronevskiy'in de intibaları fevkalâde canlı ve tarihî bakımdan mühimdir. Söyle diyor: "Kefe şehri Tavrida yarımadasının en sirin şehridir. Pek müstahkemdir. Çok iyi, kullanışlı bir limanı vardır. Yabancı gemiler burayı sık sık ziyaret ederler. Cenevizliler zamanında zengin ve kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Yüz sene kadar önce (Osmanlı) Türklerinin eline geçmiştir. Kefe limanına uzak ve yakın Yunan adalarından ve İstanbul'dan gemiler gelir. Şimdi bu şehirde Türkler, Ermeniler, Yahudiler, İtalyanlar ve Rumlar beraber yaşamaktadırlar." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 215; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 470; Martin Bronevskiy, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970, s. 32-35.

6 Kirem (=Kırım; Solgat): Ortaçağlarda Solgat diye bilinen bu şehir günümüzde Sary Krim yani Eski Kırım olarak bilinmektedir. Kırım yarımadası da ismini buradan almıştır. Kefe'ye 42 km uzaklıktadır. Kırım o zamanlar Altın Ordu hâkimiyeti altındaydı. Bugün küçük bir kasaba olan Sary Krim'in eski azametinden pek bir nisane kalmamıştır; sadece 1314'te Uzbek Han'ın yaptırdığı câmi, hamam ve türbe mevcuttur. 16. yüzyılın sonlarında burayı gezen Martin Bronevskiy anlatıyor: "Çok eskiden yapılan yüksek duvarlı bir şehirdir. Ptolemy bu şehirden bahsederken Tafros adını kullanmıştır. Cenevizlilerin Tavrida yarımadasına yerleşmelerinden önce de burada Muhammed dininden olan insanlar yaşar imiş; zira şehrin içinde ve civarında İslâm dinine ait pek çok mabet, mukaddes mekân ve ayrıca büyük taşlar üzerine yazılmış Arapça ibareler mevcuttur. Burada yaşayan Türkler, Tatarlar ve Rumlar şehrin evvelce ilim ve sanat merkezi olduğunu söylemektedirler. Kırım hani kendi parasını buradaki darphanede bastırır." Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 215; bkz.: Martin Bronevskiy, *Age.*, s. 28-31; Gibb., *Age.*, C. 2, s. 471.

7 Kipçak arabaları: Bu arabalar ve özellikleri 1245-1247 arasında o bölgeyi gezen P. Carpini ve 1253-1255 arasında o civarda bulunan G. Rubruck tarafından da anlatılmıştır. Özellikle Rubruck'un bildirdikleri enteresandır: "Onlar uyudukları evleri tekerlekler üzerine yaparlar. Birbirine geçmiş çubuklar bir merkezi çevreleyerek yukarı yükselip bacayı oluşturun; bu ağaç iskele, beyaz bir keçe ile kaplanır. Çadırlar bazen kara keçe ile kaplanır; kapının üzerine gösterişli bir deri asılır. Çadırlar çok

genis olabilir; sadece enleri 30 ayagi bulabilir; benim bizzat ölçtüğüm bir arabada iki tekerlek arasindaki mesafe 20 ayak genisligindeydi! Bir ev gördüm ki onu tasiyan öküzlerin sayisi 22 civarindaydi! Arabanın dingili bir gemi sereni kadar büyüktü." Bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, 7. Kitap, s. 353-356; Mustafa Safran, *Age.*, s. 110-113.

8 Dükî (=Düg) kelimesi: Anadolu agizlarinda hâlâ yasayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmis manasindadir. Bizim yöremizde (= Tokat) ince dövülmüs bugdaya, yani ince bulgura "Düg" dendigini biliyorum. Herhalde Oguz lehçesinin tesiriyle kelimenin basi d'ye; son tarafı ise yumusayip eriyerek "g" harfine dönüştü. Ancak basta ve sonda sert ve patlayici harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin "tuki" veya "duki" seklinde telâffuz edilmesi tabîdir. Bu kelimeye, *Derleme Sözlüğü*'nde hem "döğü" seklinde hem de "düg" seklinde rastliyoruz. Döğü, Samsun- Çarsamba civarinda degirmende çekilerek; yani dövülerek kirilmis, un ufak edilmiş misir anlamında kullaniliyor. Dügü ve düg ise Tokat, Amasya, Sivas, Nigde ve Karaman'da "elendikten sonra geriye kalan ince bulgur" manasinda kullaniliyor. Ancak bu kadar bilinen bir kelimenin Ismet Parmaksizoglu gibi bazi Ibn Battûta derleyicileri tarafından "davki" diye okunmasi hafifsenecek bir hata degildir; üstelik Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris* adli ansiklopedik eserinin ziraat bölümünde "töğü" ve "düg" kelimelerine üç sayfaya yakin yer ayirmisken! Bkz.: *Derleme Sözlüğü*, C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185.

9 Kimizz (=Kimiz): Kelime, Türklerin meshur içkisi kimizin farklı bir okunusudur. Türkçede sedde yok ancak son harfe yapılan vurgu bir Arabin kulagina sedde gibi geleceğinden seyyah bu kelimeyi iki "z" ile kaydetmiş olabilir. Kelime muhtelif lehçelerde "kumuz", "kumis" ve "kimis" olarak da telâffuz edilmektedir. Kimiz hakkında ayrıntılı malûmat için bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, C. 4, s.54-61; Besim Atalay, *Divan-i Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara, 1943, s. 315.

10 Burhani (=Manti, Borani?): Semseddîn Sami, pirinçle karışık ispanak vs. sebze yemegine "boranî" dendigini belirtiyor. Diğer sözlüklerde "üzerine yogurt dökülen" ifadesi var. Öte yandan Tatar böreği tarifinde parça parça hamur hazırlanarak ortalarına kiyma konulması; ardından su dolu tencerede kaynatılarak üstüne yogurt dökülmesinden bahsediliyor. Demek ki en yakın anlamı "Tatar böreği" veya "manti". Burhani, Farsça kebab anlamında "büryan" kelimesinin farklı bir söylenisi de olabilir. Burada bahsedilen tarife en yakın yerel yemekleri Kastamonu mutfağında bulmak mümkündür. Bkz.: *Yemek Kitabı*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul, 2002, s. 509-511; Semseddîn Sami, *Kamus-i Türkî*, s. 307; Leman Cilizoglu Eryılmaz, *Yemek Pisirmek*, İstanbul, 1995, s. 312.

11 Eriste: Eriste Anadolu köylerinde hâlen kullanılır. Bizim orada (=Tokat) eriste, biraz kalın açılan yufkanın ince ince kesilip kurutulmasıyla elde edilir; hammadde olan hamura, maksada göre yumurta veya yağ gibi katkı maddeleri konabilir. Ortaya çıkan ürün sadece makarna olarak veya pilâvi güzelleştirici esmer madde seklinde kullanılmaz; kurutulmuş erikle beraber pisirilerek mayhos amma nefis bir çorbasi yapılır ki benim zihnindeki "eriste" imajı tam da bu mahallî çorba anlamındadır. Kelimenin aslı "riste" olmalı; zira riste Farsçada iplik, ipligimsi şey manasındadır. Meraklisina eristenin nasıl hazırlandığı hakkında detaylı bilgi için kaynak: L. C. Eryılmaz, *Age.*, s. 366-368.

12 Eski Türklerde yemek kültürü ve tatlı: Eski Türklerle ilgili araştırmalarda çeşitli tatlı türlerinden bahsedilmektedir; özellikle düğün, doğum gibi hâllerde helva ve serbet takdimi yapılmakta imiş. Ancak henüz sekere alışmamış göçebe kültüründe, medenî ortama geçememiş Türk

kabilelerinde ve Mogollarda seker hos karsilanmiyor olabilir. Türklerde nesiller boyu en çok yenilen maddeler et, süt ve tahildir. Ancak erik, elma, kavun, karpuz, sogan, kabak vs. hakkında sayfalar dolusu tarihî kayıt vardır. Bu konu hakkında kısa da olsa bir fikir edinmek için bkz.: Safa Öcal, "*Eski Türklerde Yiyecekler*", *Türk Dünyası Arastirmalari Dergisi*, Nisan, 1985, s. 161-213. Yemegin hangi âdetlere uyularak yendigine dair bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelisme Çağlari*, Istanbul, 2001, C. 2 s. 281-285 ve yemek kültürü için ayni eserin 4. cildine bakilabilir.

13 Dühün: Düg kelimesinin iyelik ekiyle; "düg'ün suyu" örneğinde görülen "dügün" sekline benziyor.

14 Azak: Bugün Azov diye bilinen sehir. Ortaçağlarda Tana adıyla da söhret bulmustur. Rostov'a otuz km uzaklikta, Don nehrinin denize döküldüğü agzin güney yakasindadir. Azak sehri Volga nehrine dogru ilerleyen kabilelerin bulusma ve son hazirlik menzildir. Bkz.: H. Yule, *Cathay and The Way Thither*, Londra, 1917, 3/146; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 475.

15 Kavâl: Bu kelime, Arapçada çok söyleyen, çok konusan anlamina geliyor; ancak Farsça sözlüklerde Kavî-i Kâseger bir musikî makami anlaminda kullanilmaktadir. Urduca-Ingilizce büyük sözlükte ise bir yandan çalan, bir yandan da destan veya hikâyeyi makamli bir sekilde okuyan profesyonel müzikçi anlaminda oldugu belirtiliyor. Bu da son zamanlarda çeşitli caz ve newage tarzî müzik üreten gruplarla isbirligi yapan Pakistan menseli gruplari akla getiriyor ki onların yaptigi müzige "Geleneksel Sufî Kavval Mazigi" deniliyor; Fatih Han'in yaptigi müzik gibi. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1468; John T. Platts, *A Dictionary of Hindustani and English*, s. 795.

16 Mülemma': Arapçada rengârenk, alaca-bulaca anlamindadir. Islâm halklarının edebiyatlarında Arapça, Farsça ve Türkçe karisik beyitlerden meydana getirilmis siire denilir. Bu isi yapmaya da "telmi" adi verilir. Bkz.: Iskender Pala, *Ansiklopedik Divan Siiri Sözlüğü*, Istanbul, 1999, s. 299.

17 At ticareti ve "ikdîs" türü atlar için bkz.: 32/86. not. Ikdis veya Igdis, hem özel melezleme metoduyla elde edilen atlara hem de husyeleri burulmus hayvana denilirdi.

18 Alkasî kelimesi: Bunun asil okunusu, "ulaksî" yani Uygurcadaki "ulakçi" olmalidir; atla ugrasan, at sirtinda haber veya baska bir sey tasiyan adam demektir bu. Bkz.: Radloff, *Wörterbuch*, C. 1, s. 168.

19 Sisnekâr sehri: Herhalde Pesaver'in 16 mil kuzeybatisindeki Hestnagar sehri kastolunuyor. Ilerde buradan bahsedilecektir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 478.

20 Macar sehri ve Macarlar: Bu sehriin bulunduğu bölge, eski Macarlarin bir bölümünün de yasadigi Hazar Imparatorlugu sinirlari içinde idi. Milâdî 527 yilinda Bizanslılar, Kerç sehriinde ve Kuban nehrinin (=Kuma) döküldüğü noktada Magyeri adli bir hükümdardan bahsediyor. Kuban çevresi 7. yüzyilda "Onogurya" seklinde de isimlendirilmekte imis. Bizans imparatoru Konstantin Porfyrogennetos'un 10. yüzyilda yasayan Macarlardan aldigi bilgiye göre Macar irki iki yüzyildan beri Hazar Imparatorlugu ile siki iliskide imis. Bugünkü Macarlarin atalari, Onogur zümresinden safkan Türk olanlarla birlikte milâdî 460 civarinda Ural'daki eski yurtlarından Kuzey Kafkasya ve Karadeniz civarina göç etmislerdir. Ancak Ural'dan sel gibi akan Peçenek boylari karsisinda tutunamayarak milâdî 900'lü yillarin basinda Dnyeper, Dnyester ve Prut çevresine çekildiler. Daha

sonra Karpat havzasini tanidilar ve günümüzün Macaristan'ina yerlestiler. Macar Devleti'nin ilk krallari ve büyük aileleri Türk idi; onlar Fin-Ogur asilli bugünkü Macarlarin atasi olan halkla iyice karistilar ve zamanla eridiler. Bizans kroniklerine göre en eski Macar adlari umumiyetle Türkçedir; onlar iki dilli bir millettir; savaşı ve idareci tayfasi Türkçe konuşmaktadır. Yurt kuran ve devlet idare eden ilk Macar krali Arpad da Türktü ve Turul sülâlesindendi. Macarlar, Türklerin evvelce karistigi Slav irklari gibi degildiler; aralarında Türkler kalmasa bile uzun bir zaman Türk âdet ve savas tarzini muhafaza ettiler. Zira Fin-Ogur zümresinden olmak münasebetiyle fizyolojik nitelikler ve hayat tarzi bakımından Türklere çok yakin idiler. Tarihin o dönemlerinde eski Bulgarlar, Hazarlar ve Macarlar arasında irkî, siyasî, kültürel ve vatanî baglar var idi. Bu yüzden Macar bilim adamlari soylarinin tarihini Basgirdistan'da, Kuzey Kafkasya'da hattâ Uyguristan'da aramaktadirlar. Eski İslâm cografya kitaplarında "Basgird" ve "Bacgird" kelimesi ile "Macgird" (=Magyar, Macar) neredeyse esanlamli olarak zikredilisi ve o kavimlerin birbirine yakin yerlerde meskûn olusu bu tür araştirmalari artirmaktadır. Karadeniz bir zamanlar "Bacgird denizi" olarak anilmistir; tipki "Bulgar denizi" diye anilmasi gibi. Bugün Kuma nehri üzerine kurulu "Burgo-madzhary" sehri, seyyahimizin bahsettiği Macar için tarif edilen noktaya tam oturmaktadır. Macar sehrinin yeriyle ilgili olarak seyyahimizin verdiği malûmat, önceki ve sonraki tarihî belgelerden çıkan sonuçlara muvafiktir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, paragraf nr.: 280, 493; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1970, s. 118-120; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 479.

21 Bisdâg ve buradaki kaplicalar: Besdag yani bes tepeden olusan bu mintikanin kaplicalari çok meshur idi. Bugün Türkçeden mütercem olarak Ruslar Pyatigorsk diyormus buraya. Ibn Battûta'nin dinlediği kimselerde Oguz lehçesinin tesiri var. Zira 16. yüzyil sonlarında bu yöreyi gezen Bronevskiy, mezkûr kelimeyi Bestav seklinde Tatarca ve Kazakça gibi Kipçak agziyla (Kuzey lehçelerine uygun bir tarzda) telâffuz ediyor. Bestav koskocaman bir eyalet merkezidir ve her yani ormanlarla kaplidir. Bkz.: Martin Bronevskiy, *Kirim*, s. 38.

22 Urdû (=ordu/orða) kelimesi ve Urdu lisani: Ordu veya urdu kelimesi; hükümdarin yurdu, karargâhi, çadir kurduğı yer anlamina gelir. Sanıyorum "çadir kaziginin yere (v)uruldugu mekân" anlaminda "urmak" kökünden türemis olabilir; çünkü geçmiş zaman kalibi eski Türkçede fiilin gerçeklestigi nesne için (=ism-i mef'ûl anlaminda) kullanilmistir; Tanriberdi ismi gibi, yani Tanri'nin verdiği çocuk; Farsçadaki "hudâbâhs" anlaminda. Bahaeddin Ögel de kelimenin aslinin Türkçe oldugunu; Büyük Hun Devleti zamanindan beri kullanildigini ve bildigimiz "orta" kelimesinin "devletin orta yeri" anlaminda kullanilmasiyla bu kavramin dogmus olabilecegini söylüyor. Böylece yer belirten "or" kelimesine Türkçe "tu" ekinin ilâve edilmesiyle bu isim meydana gelmis oluyor. Ancak baska uzmanlar kelimenin aslinin Mogolca oldugunu söylemektedirler. Ayni kökten gelen "Orun" durak; durulan, beklenen yer anlamindadir. Bugün Altay Türkçesi gibi Mogolcanin etkisine açık bir lehçede bu kökten gelen epey kelime vardır; meselâ "oroon" devlet anlaminda, "üstügi oroon" Göktanri'nin hükümranlıgi, Ülgen'in gökyüzü kralligi anlamindadir. Asya'daki diger dillere ise dilimizden veya Mogolcadan geçmistir. Bugün Pakistan'in resmî dili olan "Urdu" da bildigimiz "ordu" kelimesinin farkli bir okunusudur. Kuzey Hindistan'a inen Türk ve Mogol kavimlerinin asker sinifi ve o bölgenin dervisleri, zamanla Türkçe, Farsça, Arapça kelimelerin çok kullanildigi ve gramer bakımindan yerli Hindistan lehçelerine (=Prakrit) dayanan yeni bir dil gelistirdiler. İlk defa 1667'de Sah Cihan'in; devletin bassehrini Agra'dan Dihli'ye nakletme kararinin ardindan kurulan yeni sehre Urdû-yi Muallâ denmis; böylece Hint, Afgan ve Türklerin alisveris, sanat ve siyaset alaninda kullandiklari ortak dile Urdu lisani denmistir. Ancak temelleri ve olusum baslangici Gazneli

Mahmud devrine kadar gider. Ordu ve orun kelimeleri için bkz.: *Ibn Mühennâ Lügati*, s. 53; *Kuman Lehçesi Sözlüğü (=Codex Cumanicus)*, K. Grönbech nesri, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992 s. 147; Besim Atalay, *Divân-i Lugâti't-Türk Dizini*, s. 441-442; B. Y. Vladimirtsov, *Mogolların İçtimâî Teskilâtı*, çev. Abdülkadir Inan, s. 74; A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kirim ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler*, s. 139; Edib Ahmed Yüknêkî, *Atebetü'l-Hakayik*, inceleme ve çev.: Resid Rahmetî Arat, Ankara, 1992, s. 57, beyit nr.: 212; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelisme Çağları*, İstanbul, 2001, s. 675; E. Gürsoy-Naskali, M. Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999, s. 140; Urdu lisani için bkz.: Erkan Türkmen, "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985, s. 33.

23 Altın Ordu (=Altın Orda) Devleti ve Muhammed Uzbek Han: Çingiz Han'ın Asya kitasi çapındaki büyük imparatorluğunun vârislerinden olan ve Batu Han tarafından yönetilen Altın Ordu kolu; Doğu Avrupa, Rusya içlerine sürekli seferler düzenledi ve böylece kendini hissettiren siyasî bir güç hâline geldi. Ancak Batu'nun, imparatorluğun merkezi olan Karakorum'la ilişkileri normal seviyede hattâ çok güçlüydü; yani Batu'da bir istiklâl emâresi yoktu. Onun oğlu Berke zamanında ise Mogol İmparatorluğu dağılmaya başlamış; merkez, kendine uzak bölgelerle irtibata geçemez hâle gelmişti. Böylece bütün bir kuzey ve kuzeybatıya Altın Ordu Devleti egemen oldu. Mengü Timur, Tuda Mengü ve 25 yıllık fetret döneminden sonra Muhammed Uzbek Han basa geçti; m. 712-741/h. 1312-1341 yılları arasında Altın Ordu Devleti'ni yönetti. Onun dönemi devletin altın çağı olup İslâmın Mogol asilleri arasında yayılmaya devam ettiği ve Mogolların yerli Türk (=Kıpçak) nüfusa daha fazla karışıp temessül ettiği bir dönemdir. O, Hıristiyanlara iyi davranan, ticaret ve siyasetten anlayan, politik kurnazlığın ne olduğunu iyi bilen bir hükümdardı. Birzâlî'nin demesine göre tahta çıktığında 30 yaşlarında, yakışıklı, uzun boylu, akıllı, İslâm akîdesine bağlı bir Müslümandı. İbn Hacer de Mogol meliklerinden Uzbek'in cesur ve Müslüman bir Kaan olduğundan bahseder. İbn Kâdî Sühbe ise –ki babasının yazdığı tarih kitabını özetlemiştir– şöyle der: "Türk ülkesinin kaani Uzbek, Yeni Saray şehrinde Sevval ayında vefat etti." Demek ki Kıpçakların diliyle ve Müslüman Memlûkların siyasî ve dinî kültürüyle yoğun bir temas kuran Altın Ordu Devleti, artık bir Türk Devleti gibi görülüyordu. Seyyahimizin ilerleyen sayfalarda Hârizm valisi olarak bahsedeceği Kutlug Timur, Uzbek'in hocasıydı. Memleketin nasıl yönetileceği ve kiminle nasıl siyaset yürütüleceği konusunda Uzbek'e akıl veren de odur. Onun ögütleri sayesinde Uzbek Han pek çok ciddî sorundan kurtuldu. Misir Memlûk Türkleriyle var olan ilişkileri daha da güçlendirerek İlhanlıları sikistirdi; Kafkasya ve Azerbaycan'da etkinliğini artırmak istedi. Vefat ettiğinde devletin sınırları doğuda Hazar ötesine, Hârizm bölgesine yani bugünkü Özbekistan'a, kuzeyde Sibirya'ya ve Moskova kapılarına, batıda Bizans İmparatorluğu'na ve Doğu Avrupa devletletçiklerine, güneyde ise Karadeniz kıyılarına ve Azerbaycan sınırlarına uzanıyordu. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 206; İbn Kâdî Sühbe, *Tarih*, ed-kritik: Adnan Dervis, Dimask 1994, C. 1, s. 259; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1976, s. 119; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yükseliş Devreleri*, İstanbul, 1976; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1992, s. 50-53. Ayrıca Arapça kaynaklarda Altın Ordu'dan bahseden bölümleri derleyen Tiesenhausen'in eseri, Arapça metinlerle yan yana Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler*, çev. İsmail Hakki İzmirli, İstanbul, 1941. Bu metinlerde Uzbek Han için bk; s. 287, 300-306, 344-348. Dest-i Kıpçak bölgesinin tarihiyle ilgili olarak bu bölümün 3. notuna da bakılabilir.

24 Tâytuglî (=Taytuğlu) Hatun ve Batı dünyasının Mogol aristokrasisini Hıristiyanlaştırma

faaliyetleri: Bu kadına 17 agustos 1340'ta Papa 12. Benova (=Benoit XII) tarafından bir mektup gönderilmiş ve bu mektupta "Ey kuzeyli Tatarların Kraliçesi Taydola!" şeklinde hitap edilmiştir. Papa bu mektubunda Taytuğlu Hatun'u Hıristiyanlığa çağırarak, onun sayesinde Mogollar gibi savaşçı ve dirençli bir kavmi kendi etki alanına sokmaya çalışmaktadır. Hıristiyanların Mogollar hakkında buna benzer romantik hevesleri daha önceki asırlarda da mevcut idi. Çingiz ve evlâdi İslâm dünyasına hücum ettikde Mogol kavminden Abaka'nın karısı Kudây Hatun gibi bazı soylu kadınlar ve Göyük Han gibi han oğulları Hıristiyanlığa, özellikle de Nasturyen mezhebine meyyal idiler. Bu yüzden Çingiz ve evlâdinin hareketi, Hıristiyan Batı'ya sevindirmiş; papalık çevrelerinde İslâm dünyasını kiskaca alma ümidi belirlemiştir. Nitekim bunu ziyadesiyle abarttılar ve "Apostol Yuhanna Dogu'da zuhur edecek, kâfir Arapların ve Türklerin kökünü kurutacak; iste Mogol denen kavmin basındaki adam da herhalde Yuhanna olmalı!" diye çeşitli efsaneler uydurdular ammâ daha sonra heyetleri vasıtasıyla yürüttükleri tahkikat neticesinde kendi uydurdukları saçmalıklara dahi inançları kalmadı! Nitekim İslâm dünyasına yaklaşılan Mogollar, ya Memlûk Türkleri sayesinde savaş yoluyla hezimete uğratıldılar yahut İran ve civarına yerleşmiş derviş mesrepli Türkler ve İranlılar sayesinde zamanla Müslüman oldular. Ancak anayurttan ayrılmayan Mogollar hem Hıristiyanlığın hem de Budizmin tesiri altında kalmışlardır. Bkz.: P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'or (Thaytholu Katoun)* Paris, 1950, s. 101-105; Bertold Spuler, *Iran Mogolları*, s. 201-208.

25 Beyelûn Hatun (=Muhammed Uzbek'in hatunu): O dönemde Mogol hükümdarına gelin giden Bizanslı bir soylu kadının varlığına dair dolaylı yoldan tek işaret, 1341'de Bizanslı Rahip Gregor Akyndynos tarafından Balkanlı dostu David Dsupatos'a gönderilen bir mektupta mevcuttur. Bu mektupta Bizans imparatorunun, İskit hükümdarıyla evlendirdiği kızından gelen bir mektuptan bahsedilmektedir. İskit kelimesi Bizanslıların eski Yunanlılardan, daha doğrusu Herodot'tan kalma alışkanlıkla kuzeyden gelen İskit, Türk, Mogol gibi savaşçı kavimlere verdikleri umumi addir. Bu durumda metinde geçen Beyelûn Hatunun 3. Andronikus'un tabîi kızı olması icap eder. Bkz.: Tâzî, *Mürâsele Dıblumâsiyye*, Beyrut, 1993, s. 257.

26 Ulus kelimesi: Uzmanlara göre kelime Mogolca olup büyük bir sefin idaresi altında bulunan kalabalık nüfuslu kabile, halk, tebaa demektir. Farklı Türk lehçelerinde "ulus" şeklinde de telâffuz edilmiştir. Kelime 1393 tarihli Toktamış Han'a ait bir yarıktan da ulus şeklinde geçer. Bkz.: A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler*, s. 106; Besim Atalay, *Divan-i Lugâti't-Türk Dizini*, s. 692; Ahmet Demir, *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 16. Kelimenin tarihi gelişimi ve ihtiva ettiği diğer anlamlar için bkz.: B. Y. Vladimirtsov, *Mogolların İçtimaî Teskilâtı*, çev. Abdülkadir Inan, s. 147.

27 Cânî Bek (=Cani bek) ve Têni Bek (=Teni Bek): Dönemin Memlûk diplomati İbn Fadlullah Ömerî, Turan hanlarını sayarken Altın Ordu'dan bahsetmiş ve kendi döneminde buranın hükümdarının Uzbek soyundan gelen Cânî Bek veya Têni Bek olduğunu söylemiştir. Bu tür tereddütler diğer tarih kitaplarında da görülür. Zira Uzbek Han vefat edince 741'de Têni Bek basa geçmiş ancak aynı sene tahttan inince saltanatı pek kısa sürmüştü ve ardından Cânî Bek oturmuştur tahta. Cânî Bek 1342'den 1356'ya kadar basta kalmış, dinî konularda daha siki bir siyaset takip etmiştir. Pelliot gibi bazı araştırmacılar –ki Gibb de dolaylı olarak onu destekler– Têni kelimesinin eski Türkçe ruh anlamındaki tin ile aynı olduğunu; dolayısıyla hükümdarın iki oğlunun da –biri Türkçe diğeri Farsça– aynı anlamda (=ruh anlamında) isimler tasdiklerini söylemiştir. Ancak biz buna katılmıyoruz. Zira vücut, beden anlamındaki Farsça "ten" kelimesini yazmak için de T ile N arasına Y harfinin konması

mümkündür; ayrıca tenî kelimesi o devirde zaten kullanılmakta ve cismanî, bedenî anlamına gelmektedir. Eger onun ismi, eski Türkçe ruh anlamındaki "Tin" olsaydı sondan bir önceki harf, "ma' kud kâf" yani sagir kâf (=nazal n) ile yazılmış olur, son tarafta da "yâ" harfine gerek kalmaz idi. Nitekim aynı kökten gelen ve "soluklanma" anlamında kullanılan "tiñlen" kelimesi o dönemin Kıpçakça gramerinde sagir kâf ile yazılmıştır. Hem koskoca, bilgili bir hükümdar niye oğullarına farklı dillerde aynı anlama gelen isimler takma gibi bir fantazyaya kapılsın ki? Benim kanaatim sudur; Têñ Bek, bedenen gösterişli, yakışıklı yani "cismânî" bir delikanlıydı; yahut babası öyle murat etmişti; bu yüzden ona Arapça nispet yâ'si ile Tenî dedi. Cânî Bek ise akıllı, derin ruhlu, yani "ruhanî" idi veya böyle olmasını murat etti; bu yüzden ona nispet Yâ'si ile Cânî (=yani canla, ruhla ilgili) dedi. Seyyahın açıklamaları da benim kanaatimi doğruluyor. Kaldı ki ikisi beraber beden-ruh birlikteligini sağlamış, birbirini tamamlamış oluyorlar. O çağda her baba, evlâdına bu tür isimler vermek ister. Faruk Sümer ise Têñ Bek ismine Misir Memlûklerinde rastladığını belirttikten sonra anlamını açıklarken "vücudu sağlam, kuvvetli" diye tefsir ediyor. Bu durumda Têñ'deki "i" harfini Türkçe 3. tekil şahsin bitişik zamiri olarak görüyor (= "onun teni" anlamında) ve "Bek" kelimesini Anadolu'da kullanıldığı gibi "bek; sağlam, muhkem, eyi berkitilmiş" anlamında yorumluyor. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, Beyrut, 1988, s. 70; *el-Kavânînü'l-Küllîyye*, Ankara, 1999, (Arapça metin kısmı) 79. varak, "b" yüzü; Besim Atalay, *Divân-i Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 616-617; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, İstanbul, 1999, C. 1, s. 448.

28 Bulgar şehri, Bulgarlar ve bu kısma itirazlar: İtil (=Volga) boylarındaki tarihî Bulgar şehri, eski Bulgar Hanlığı'nın, yani eski büyük Bulgaristan'ın merkezi idi. Burası çok erken bir dönemde (10. yüzyıl başlarında) İslâmî kabul etmiş ve Abbâsîlerle diplomatik ve ticarî ilişkiye girmiş bir Türk topluluğunun şehri idi. Onlar aslında Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılmasıyla bu bölgeye yerleşmiş bir kavim idiler. Onlardan ayrıntılı bahseden İslâm kaynakları, Yâkût Hamevî, Ibn Fadlan ile Ibn Rüste'dir. Ibn Fadlân onları Slav kavminden gösterir; ancak hayat tarzı ve inançları itibarıyla öteki Slavlardan ayrı olduklarını belirtir. Ibn Rüste onların pek çok kavimle ticaret yaptıklarını, ziraî mahsul yetistirdiklerini, çoğu tamamen Müslüman olduğu için gayet gelişmiş medreseleri, mescitleri olduğunu yazar. Bahçıvanlık ve iklimine uygun tarım metotları geliştirmişlerdi; kitlik yıllarında çevre halklara ve Ruslara hububat verebiliyorlardı. Komsuları Ruslara nazaran da çok üstün idiler. Zira dönemin bilim ve sanatta zirvesi olan Abbâsî Devleti ve Sâmânîlerle kültürel ve dinî bağ kurmuş idiler. Bassehirleri olan Bulgar, yüzyıllar sonra harabe hâlinde keşfedildiğinde buranın ellibin nüfuslu bir merkez olduğu anlaşılmıştır. Volga Bulgarları, sürekli irkdâs ve komsularının akınlarına maruz kalmalarına rağmen epey bir zaman ayakta kalmayı başardılar; iktidarlarının zirvesinde iken sınırları Ural dağlarından Oka nehrine, Ustyug'daki Dvina'dan Don ve Samara kaynaklarına kadar uzanıyordu. Hattâ Mes'ûdî gibi dönemin İslâm coğrafyacıları Karadeniz'e Bulgar denizi dendiğini de bildirmişlerdir. 1237'de Batu Han bu devleti ortadan kaldırdı, daha sonra bu Bulgarlar başka boylara ve irklara; Kuman, Kıpçak gibi Türk boylarına ve Mogol, Fin-Oğur gibi komşu irklara karıştı. Geriye onlardan pek bir şey kalmadı. Bazı araştırmacılar Çuvaşların ve Kazan Tatarlarının bir kısmının onların soyundan geldiğine inanır. Tarihî Bulgar şehrinin harabeleri, Kazan'ın 115 km güneyinde Bolgarskoye denilen mintikadadır. Burası bir zamanlar Volga Bulgarlarının merkezi idi; ticaret, ilim ve sanat bakımından o bölgenin bassehri gibiydi. Bugünkü Bulgaristan ise aynı irkin savaşçı bir kolunun çok daha önce Doğu Avrupa'ya, Tuna kıyılarına gelmesiyle kurduğu bir hanlıktan alır adını. Onlar milâdî 713'te Bizans önlerine kadar gelmiş, 716'da iyi bir anlaşma yaparak dönmüşlerdir. 717'de ise Bizans'ın yanında Müslüman Araplara karşı savastılar. Bir yüzyıl sonra Kurum Han

zamanında ise muazzam bir devletin basındaydılar. Güçleri, Frank Krallığı'yla kıyaslanabiliyordu. Kurum'un ardili Omurtag, Macar ve Avar sanatiyla akraba sayılabilecek abidevî yapılar inşa ederek mimarîde Bizans'tan aşağı kalmadığını gösterdi. Ancak bu arada devletin ve komutanların Slavlaşarak Hıristiyanlaşması devam ediyordu. 864'te Bogorıs Han (Boris=Pars anlamında) resmen Hıristiyan olduğunu bildirdi. 964'te ise Rus Devleti'nin Viking asıllı nüvesi olan Rurıklar tarafından işgal edildi Bulgar Hanlığı. Daha sonra 12. yüzyılda yeniden kurulan ve artık Bulgar Çarlığı denilen devletin de harcında Kuman Türkleri vardı! Eskiden beri devam ettiği gibi çevrelerindeki Slav ahalıyla kaynaştılar; geriye sadece isimleri kaldı. Bugünkü Bulgarların Türk soyuyla doğrudan ilgisi yoktur. Benzeri bir kader de Romanya ve Macaristan'ın ilk hanedanlarını kuran Türkler için geçerlidir. Doğu Avrupa'nın atılım ve macera ruhundan yoksun köylü ve balıkçı kavimlerine büyük ordularla savaşmayı, yönetmeyi, direnmeyi ve macerayı öğretip zamanla eriyen Kuman, Peçenek gibi Türk kabilelerinden bahsediyorum. Bulgarlar için bkz.: *Ibn Fadlân Seyahatnâmesi*, çeviri ve notlandırma: Ramazan Sesen, İstanbul, 1995, s. 47-68 ve 115; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut, 1990, C. 1, s. 576-579; Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik*, C. 1, s. 334-335 (=Hıristiyan Bulgarlar kısmı), s. 448-449 ve s. 253 (=Müslüman Bulgarlar); Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, paragraf nr.: 454-457 ve 462; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 88-95; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s. 239-255. Janicsek, seyyahimizin bu şehre gelmediğini zira Bisdag ile bu şehir arasındaki mesafenin 700 mili bulduğunu söylüyor. Ibn Battûta'ya yaptığı itiraz için bkz.: S. Janicsek, "Ibn Battuta's Journey to The Bulghar: is it a Fabrication?" *JROAS*, 1929, s. 791-800.

29 Sessiz ticaret: Avrupalılar bugün sessiz ticaret (=Silent Trade) denen bu olgunun benzerine başka bölgelerde de tanık olmuşlardır. Amerika'da Kızılderililer bu tür bir ticaret yapıyorlardı. Aynı şekilde antik çağlarda da Kartacalılar ve Fenikeliler Batı Afrikalı bazı kabilelerle benzeri bir ticarî faaliyet yürütmüşlerdir. Bkz.: *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman, 1993, maddeyi haz.: Nevvâl M. A. İsmail, s. 181; Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Magrib*, C. 3, s. 103-110.

30 Yediyüzotuzdört yılının Ramazan Bayramı; 1334'ün Haziran ayının 4'üne rast gelir.

31 Bârûcî: Bazı nüshalarda "bavarcı" şeklinde kaydedilmiştir. Bu durumda kelimenin Mogolca "bavurçi"den gelmesi mümkündür. Bukavul ve "bavurçi" sabah-akşam yemek hizmetinde bulunan subaylara verilen unvan idi. Bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, s. 298.

32 Tarhan kelimesi ve Astrahan şehri: Volga'nın Hazar denizine döküldüğü yerde kurulu Astrahan şehri. Kelimenin kökünü orada yaşayan As, Oset gibi kavimlere bağlayan var ama Mogolca "darhan"dan gelmesi daha kuvvetli bir ihtimaldir. Darhan Mogolcada serbest, bağımsız, kölelikten ve vergiden kurtulan imtiyazlı kişi anlamına gelmektedir. Zamanla devletin ruhsatlı memuru, rütbeli kişi anlamına gelmeye başlamıştır. Sonra anlam daha da genişlemiş, usta, efendi, demirci gibi anlamlarda da kullanılır olmuştur darhan kelimesi. Bkz.: *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 15.

33 İtil nehri (=İdil, Etil): Müslüman müelliflerin Volga nehrine verdikleri isim. Türkçe olması mümkündür. Zira "itil" kelimesi büyüyen, yayılan, serpilen, emekleyen, atılan gibi manalara gelir. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rihle*, s. 15; Besim Atalay, *Divân-i Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 240.

34 Sûm (=Som) kelimesi: Bu, bildiğimiz "som" kelimesidir. Küçük gümüş külçelere verilen ad idi. Zamanla katisiksiz saf altın külçesi ve diğer şeyler için kullanıldı. Kelime eski bir Türk dili olan

Bulgarcadan geliyor. Dil bakımından eski Bulgarlara (Völga Bulgarlari) benzedigi söylenen Çuvasların sözlüğüne de baktığımızda "Som", Ruble, parça, külçe anlamına gelmektedir. Bkz.: H. Paasonen, *Çuvas Sözlüğü*, İstanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 497.

1 Yediyüzotuzdört yılının Sevval ayının onu: 14 Haziran 1334'e denk düşer. Beyelûn Hatun, Altın Ordu hükümdarı Muhammed Uzbek'in eslerindedir. Bir önceki bölümde detaylı bilgi verilmiştir.

2 Karadeniz'in batisına dair ilk satırlar: Seyyahın Moldovya, Romanya, Dobruca ve Bulgaristan gibi Balkanların kuzeydogusundan bahsettiği bu bölüm, Ortaçag'da o bölgeyle ilgili Arapça yazılmış yegâne satırlardır. Ne Ebû Hâmîd Garnâtî ne de Serif Idrisî bu konuda Ibn Battûta'yi asabilir. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî, *Rihle*, s. 242.

3 Ukek: Burada maksat, Azak denizi kıyısında Lokak diye bilinen küçük bir şehirdir; yoksa Marko Polo'nun bahsettiği, Saratov'un altı mil güneyinde, Volga kıyısında kurulu meshur Ukak şehri degildir. Bkz.: Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, İngilizceye çev. Sir H. Yule, London, 1903, C. 2, s. 488; Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 2, s. 498.

4 Som denen külçe: Esasen kadim Bulgar Türklerinin kullandığı bir kelimedir ve eski Türkçe sayı anlamına gelen "san"dan dönüşümdür. Bizim "içi dolu, bütün, yekpare" anlamında kullandığımız "som" kelimesi de buradan gelir. Seyyahın döneminde küçük gümüş külçelere som denilirdi. Bkz.: 33/34. not; H. Paasonen, *Çuvas Sözlüğü*, İstanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 497.

5 Surdak (=Sugdak): Soldaya diye de bilinen bu şehir, Kirim yarımadasındadır. Venedikli ve Cenovali tacirlerin uğrak yeri; Karadeniz'in kuzeydogusunda yürütülen deniz ticaretinin ana limanıydı. Rumlar buraya Sudagios derlermiş. Martin Bronevskiy'in anlattığına göre şehir yüksek ve geniş bir kayalık zemin üzerine kuruluymuş. Şehirde birçok Rum kilisesi varmış ve o dönemdeki (1578 m.) harabelerinden, bir zamanlar çok büyük bir ticarî ve kültürel merkez olduğu anlaşılmış. Seyyahimizin çağdasi Ebu'l-Fidâ ise Sûdâk diye kaydettiği şehrin bir dag eteginde kurulu olduğunu; her yandan surlarla çevrili bulunduğunu, halkının umumiyetle Müslüman olduğunu belirtir ve Sûdâk'ın tam karsısında (Karadeniz'in güney yakasında) kurulu liman şehrinin Samsun olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 215; M. Bronevskiy, *Kirim*, s. 31.

6 Dûkî (=düg) kelimesi: Anadolu ağzlarında hâlâ yasayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmiş manasındadır. Tokat yöresinde ince dövülmüş bugdaya, yani ince bulgura "düg" dendigini biliyorum. Herhalde Oguz lehçesinin tesiriyle kelimenin basi d'ye son tarafı ise yumuşayıp eriyerek "g" harfine dönüştü. Ancak basta ve sonda sert ve patlayıcı harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin "tuki" veya "duki" şeklinde telâffuz edilmesi tabîdir. Bkz.: *Derleme Sözlüğü*, C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185. Ayrıca bkz.: 33/8. not.

7 Baba Saltûk (=Sari Saltuk): Baba Saltuk, tarihî metinlerde adı Sari Saltuk şeklinde geçen Hizirimsi bir şahsiyettir. 628/1260 tarihinden sonra Selçuklular liderliğinde bir grup Oguzun Dobruca ve çevresine geldiği sıralarda Sari Saltuk'un belirttiği ve bu yörenin Islâma girmesinde etkili olduğu anlatılır. Bazı kayıtlara göre 699/1300' yılında ölen Sari Saltuk'un kabri, Dobruca'nın kuzeyinde Babadag şehrinde. Türkmen babası Sari Saltuk'un 12 bin nefer ile Dobruca'ya varıp derviş mesrebiyle Balkanlarda Osmanlı'dan evvel Islâmî yaymaya başladığı; onun müritlerinden Barak Baba'nın da Anadolu, Suriye ve İran'ı dolasıp Kirim'a geldiği anlatılır. Sari Saltuk ve müridi Barak Baba Kalenderî mesrepli olup gazâlari, kerâmetleri ve menakibnâmeleri hakkında Arap ve

Türk kaynaklarında epey malûmat vardır. Arnavutluk'un Islâmlaşmasında da Sari Saltuk'un tesiri olduğu söylenir. Paul Wittek, "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS* 1952, sayı: 3, s. 639-668; M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1918-1919, s. 63-65; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 581; bkz.: Gibb, *Travels.*, C. 2, s. 499; Aleksandre Popovic, *Balkanlarda Islâm*, (komisyon çev.), İstanbul, 1995, s. 17; H. T. Norris, "Ibn Battuta's Journey in the North-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994) s. 209-220.

8 Rum Saruca: Metindeki isim "Saruca Rumî"dir; o hâlde bu görevli ya Anadolu asilli bir Türk idi yahut bugün bile Hristiyan Türklerin (=Gagavuzların) yaşadığı bölgenin yani Güney Ukrayna ve Moldavya civarının yerli halkından Hristiyan bir Türk idi.

9 Yediyüzotuzdört yılının Zilkade ayının onbesi: 1334 yılının Temmuz ayının 15'ine denk düşer; seyahat ettiği bölge Nogay bozkiri diye bilinen bir alandır ve hava bu kadar soğuk olmamalıdır! Demek ki seyyahimiz tarihleri biraz karıştırıyor. Büyük bir ihtimalle Ekim'de gerçekleşecek dönüş yolculuğu ile ilgili hatıralarını gidis yolculuğunu anlatırken veriyor. Daha önce de Sam'dan bahsederken ancak dönüş yolunda sahit olabileceği bir veba olayını gidisi anlatırken vermişti.

10 Mehtôlî ve dönemin hudut şehri Diampolis: Mehtôlî, bugün Camboli diye bilinen o dönemin sınır şehri Diampolis olabilir; burası Bulgaristan sınırları içinde Tunca nehrinin güneyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 500.

11 Kefâlî Nikûla: Kefali, Rumca kafa, reis, kumandan manasına geliyor; yani Kumandan Nikola demek oluyor bu tamlama. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kamûs-i Rûmî*, İstanbul, 1897, s. 1001.

12 Emir Mesleme (=Halife Abdülmelik'in oğlu): Emevî halifesi Abdülmelik'in oğlu olan Mesleme yüzyirmibin nefer ile İstanbul'u m. 98/h. 716 yılında kusatmış idi. Onun Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu üzerine yaptığı seferler de meshurdur. Sonraki Arap ve Türk tarihçilerinin eserlerinde Mesleme'nin seferine dair birçok efsanevî hatıra bulmak mümkündür. Galata Kulesi'nin aşağısındaki Arap Câmii'nin Mesleme tarafından yapıldığını söyleyenler varsa da sonradan buranın eski bir manastır olduğu anlaşılmıştır. Yine Mesleme'nin seferlerinde adı geçen Abdullah Battal isimli cengâverin hayatı Battal Gazi namıyla Türk halk edebiyatına mal olmuştur. O dönemle ilgili enteresan bir husus da Bizans'ın Araplar gibi güçlü, çağına göre modern, düzenli ve kalabalık bir ordu tarafından her yönden sarılıp imha edilmemesinde iki önemli engelin öne çıktığıdır: Birincisi Kafkasya ve civarına egemen olan, Bizansla ittifak yapan Hazar Devleti; ikincisi, Tuna boyunda artan savaş gücü ve kültürel ihtisamiyle göz kamastıran Bulgar Devleti. Eger bu iki savaşçı ve dirençli devlet olmasaydı önlerine çıkan bütün büyük güçleri yenen Abbâsî orduları karşısında Bizans asla dayanamazdı. Bkz.: Ibn Cerîr Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Leiden, 1879, C. 9, s. 1317; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, C. 2, s. 317; Fethi Osman, *el-Hudûdu'l-İslâmiyye'l-Bîzantiyye*, Kahire, 1966, C. 2, s. 84; Canard M., "Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail Hami Danismend, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sayı: 2, İstanbul, 1956, s. 216-259; Doç. Şahin Uçar, *Anadolu'da Islâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul, 1990, s. 108-118; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Isiltan, Ankara, 1986, s. 145-147.

13 Fenike şehri: Burada geçen Fenike adlı şehrin Agathatonike olması muhtemeldir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 502.

14 Kefâlî Karâs: Buradaki Karas isminin Yunanca olmadığı Gibb tarafından belirtilmiştir. Su var ki "kara" kelimesi Rumcada aynı kefal gibi, basaziz, reis ve kelle manasına gelmektedir. Isin garibi "keras" sah, boynuz, çalgi borusu ve en önemlisi "asker kulu" yani kapikulu manasına geliyor. Bu durumda, zannimca söz konusu isim "kapikullarının basındaki adam" manasındadır. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kâmûs-i Rûmî*, İstanbul, 1897, s. 951 ve 997; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 502.

15 Nahh (=Nakh) cinsi kumas: Farsça olup Neh diye telâffuz edilir. Ibrsim teli, ibrisimle bezenmiş pahalî kumas, ipek yaygı demektir. Nestic, Arapça "örme" demektir. "Nakh" ticarî bir terim olarak bütün Akdeniz dillerine nacchi, nac vs. şeklinde girmiştir. Bkz.: Ziyâ Sükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1875; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, London, 1911, s. 1126; *Marco Polo*, İngilizceye çev. Sir H. Yule, C. 1, s. 65.

16 İstanbul'a yakın olup ismi hatırlanmayan büyük şehir: Bu şehrin Selymbria (=Silivri) olması muhtemeldir. Silivri, Marmara kıyısındadır ve İstanbul'dan sadece 70 km uzaklıktadır. Bkz.: Gibb., *Age.*, C. 2, s. 503.

17 Sarakino kelimesinin hikâyesi: Sarazen şeklinde de söylenir. Bu kelime İspanya'da, Avrupa'da, Bizans ve çevresinde Araplar ve Müslümanlar için kullanılırdı. Mes'ûdî, kelimenin aslinin "Sarakinos" olduğunu belirterek şöyle izah eder: "Hiristiyanlar İbrahim'in (as) hanımı Hacer validemizi ve oğlu İsmail'i sevmeyiz, Müslümanlar hakkında -Hz. İsmail neslinden gelen peygambere tabî oldukları için- 'Sarakinos' yani 'Sara soyundan gelen', 'Sara'ya mensup olan', 'Sara'nın köleleri' derler." Ancak bu kelimenin farklı izahları da vardır: M. Mourre, Bizanslıların Kuzey Arabistan'da Sarâcîn adlı yeni Müslüman olmuş bir kabile karsısında çok zorlandıklarını ve ondan sonra bütün Müslümanlara Sarakino dediklerini belirtmektedir. Bkz.: Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, (de Goeje nesri) Leiden, 1894, s. 168; Ömer Ridâ Kâhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, C. 1, s. 252, 506; Züheyr Ahmed el-Kaysî, "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid* dergisi, Bağdat, 1994, A. Tâzî, *Rihle.*, C. 2, s. 249.

18 Konstantiniye şehrinin o dönemdeki tekfurı (=hükümdarı) 3. Andronikus: Arap seyyahların Bizans imparatoru için tekfur veya kayser dedikleri bilinmektedir. Tekfur, Ermenice kral manasında Tagavurdan (=Tâk-âver) gelir. "Circis", "Cüreyc" veya "Corc" Araplar arasında yaygın bir Hiristiyan adı olup Georges'in (=Yorgi=Kevork vs.) karsiligidir. O dönemde İstanbul'a hükmeden kisi, 3. Andronikus (h. 728-741/m. 1328-1341) idi. Ondan önce tahtta bulunan dede 2. Andronikus uzun süren bir iç savastan sonra yenilmiş, 1328'de tahttan indirilmiş, önceleri sarayda kalmasına izin verilirken iki yıl sonra kesis olarak kiliseye çekilmeye zorlanmıştır. İste 2. Andronikus İbn Battûta'nın burada verdiği tarihten az önce h. 732 /m. 13 Subat 1332 tarihinde Kesis Antonyus adıyla ölmüştür. Demek ki seyyah tarihleri karıştırıyor. Bkz.: Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Isiltan, s. 463; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 505.

19 İmparatorun sarayı: Şehrin kuzeybatı ucuna yakın bir yerde bulunan Blakhernae Sarayı olmalı; yani bizim tarihimizde Tekfur Sarayı diye bilinen yer. Bu saray, ta bastan beri Bizans tarihinde önemli hâdiselere tanık olmuştur. Ancak o dönemin kuskusuz en önemli hâdiselerinden biri, züht taraftarı Hesykhast hareketinin 1351'de bu sarayda toplanan bir konsil tarafından resmen tasdik ve ilân edilmesidir. Hesykhast hareketi aynı zamanda Bizans'ın, Batı Hiristiyanlığından ve Latin dünyasından farklı, kendine özgü bir dinî yolu tercih ettiğini gösteren siyasî ve toplumsal hareketti. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 480.

20 Kumâme Kilisesi: Seyyahin çağdasi tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö:732/1332) söyle der: "Bu mintikada evvelce Süleyman (as.) tarafından büyük bir mabet inşa edilmiş, ancak bu mabet Buhtunnasr (Nebukadnassar) tarafından yiktirilmiş idi. Daha sonra İran krallarından biri bu mabedi tekrar yaptırmış ise de Rum kralı Titus tarafından yine harap edilmiştir burası. Fakat yeniden restorasyon ve genişletilme imkânına kavusan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle tamamen harap edilmiştir. Kustantin o civarda Hz. İsa'nın mezarı olduğu sanılan yere bir kilise yaptırmıştır ki bu yapı Arapçada Kumâme (Bati dillerinde ise St. Sepulchre) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, Reinaud ve Baron Mac Guckin nesri, Paris, 1840, s. 240-241.

21 Ubsumi; Potamosa yani Haliç: Ubsumi herhalde eski Yunanca nehir anlamına gelen Potamosa kelimesinden bozmadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508.

22 Astanbul: İbn Battûta'dan önce Yâkût Hamevî de, bu şehir için İstanbûl adını kullanmıştır. Ebu'l-Fidâ, İstanbul, Halici'nden bahsederken bu kelimeyi kullanmıştır. Herhalde İstanbul, kelimesinin yaygınlaşması İtalyan tacirlerin katkılarıyla oldu. Bkz.: MEB *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul mad.; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 32; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 4, s. 395.

23 Galata: O dönemde daha çok Cenevizlilerin oturduğu semt. 1267'de burası tamamen onlara tahsis edilmisti. Cenevizliler İstanbul'un fethine kadar burada kalmışlar ve bu semti parlak bir ticaret merkezi hâline getirmişlerdir. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 420.

24 Kums: Bu kelimenin aslı, "kont" anlamındaki "Comes" olmalı. Fakat o dönemde Cenovali basyetkili yani kont, "podestat" diye isimlendirilirdi. Belki de İbn Battûta burada Bati dillerinde "consul" diye adlandırılan yetkiliyi, yani konsolosu kastetti. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508; A. Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 251.

25 Büyük kilise (=Ayasofya) ve çevresinde yer alan dinî amaçlı hizmet kurumlarının tasviri: Ayasofya, eski bir kilisenin yerine 2. İustinyanus tarafından yeniden inşa edilmiş ve bugünkü kubbesi ve dev sütunları o zaman konmuştur. İbn Battûta, Ayasofya'nın içini görmediğini, sadece çevresinde bulunan dinî yapıları anlatabileceğini söylüyor. Ancak İbnü'l-Hatîb gibileri sanki seyyah bu kilisenin içine girmiş ve abartılı rakamlar vermiş gibi onu elestiri yağmuruna tutmuşlardır. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 67; İbnü'l-Hatîb Lisâneddîn, *el-İhâta*, C. 3, s. 273; Mehmed İzzeddîn, "İbn Battouta et la Topographie byzantine" *Actes du VI. Congrès internationale des Études byzantines*, Paris, 1951, II, 195.

26 Âsaf b. Berhiyâ: Hem İslâm, hem de Mûsevî geleneginde adı Hz. Süleyman'ın veziri olarak geçer.

27 Bizans'ta 1330'lu yıllar; mistik ve zahidane akımların yükselisi: İbn Battûta'nın Bizans yolculuğunda bol yer tutan manastır ve zahit tasvirleri hiç de abartılı değildir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Bizanslıların yaşadığı ağır siyasî ve ekonomik bunalımlar Hesykhast (=Hesukhast) denen kesimler önderliğinde güçlü bir mistik akımın doğmasına yol açtı. Bu akıma karşı çıkan parlak hatipler zuhur ettiyse de onların karsısına Gregorios Palamas çıktı ve 1340'li yıllarda bu züht ve mistisizm akımı devletin resmî görüşü oldu. Bkz.: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 472.

28 Kesis imparator: Evvelce de belirttigimiz gibi 2. Andronikus'tur. Onun ismi kesilik zamanında Antonyus idi. Ancak seyyahimizin verdiği tarihler onun imparatorla görüsmüs olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır; zira daha önce belirttigimiz gibi imparator 1332 Subati'nda ölmüştü. Herhalde seyyahimiz tarih belirtme hususunda hafızasının gadrine ugruyor. Bkz.: Bu bölüm 18. not.

29 Necsi Kefali (=Bahsi Kefali mi?): Kelimenin en basta yanlış noktalanması ve aslinin Bahsi Kefali olması mümkündür. Zira Ibn Battûta bazı Türklerin din adamlarına "bahsi" dediğini biliyordu; belki burada da tıpkı Tekfur der gibi genel bir adlandırma yapmak istedi ve "bahsi" yazdırdı; ancak kelime Necsî şeklinde "nun" ve "cim" ile girdi nüshalara. "Bahsi", "baksi" bilindiği gibi Türklerin ve Mogolların Budizm ve Maniheizm dönemlerinden kalma bir kelimedir; yazar, kâhin, yargıç, din adamı gibi anlamlara gelir. Necsi için bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 513.

1 Berbere denen Bizans parası: Andronikus zamanında tedavüle konan "Hyperpyron" (dikkat; İngiliz agziyla "Hayperpayrin" okunmaya! Sadece Huperpuron!) denen altın para birimidir. 3. Andronikus devrinin sonlarında satın alma gücü iyice düsmüstü. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 447, 483-484.

2 Burgâlî (=Bulgar Türklerine özgü) çizme: Bulgarlar –kuzeyli zümresinden olduklarına göre–derinin hasından anlamakta ve onu en güzel şekilde işlemekteydiler. Bulgar kelimesiyle ilgili bu tür harf degisimleri, Bulgarlardan bahseden tüm Islâm coğrafyacilarında mevcuttur. Bu kelime, klasik Arap kaynaklarında Bulgâr, Bülkâr, Bulkâr, Burgar, Burgâl gibi çok çeşitli şekillerde telâffuz edilmiştir. Bkz.: 33. bölüm, 28. not.

3 Hacı Tarhan (=Astrahan): Bkz.: 33/32. not.

4 Serâ Berke (=Berke Han'ın kurdugu Saray) şehri: Ibn Fadlullah Ömerî, oraya giden bir tacirden naklen; Saray şehrinin Berke Han tarafından Turan irmagi (yani Türklere ait olan İtil nehri) kenarında kurulduğunu; o zamanlar surlarının bulunmadığını, iç kısımdaki sarayın pek gösterisli olduğunu, saray çevresindeki kule ve evlerde kumandanların oturduğunu belirtmektedir. Yine onun beyanına göre ticarî bakımdan gayet etkin bir şehirdir. Yüzyıllar sonra burada yapılan kazılar da şehrin bir zamanlar çok büyük bir nüfusu barındırdığını göstermektedir; özellikle Uzbek Han devrinde yüzbin küsur insanın burada yaşadığı tahmin edilmektedir. Saray Berke kazıları, silâh, seramik, kumas, tuğla vs. pek çok alanda üretim yapan atölyelerin bulunduğu şehrin, uluslararası ticarete de önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine Ait Metinler*, çev. I. Hakki İzmirli, s. 386; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküsü*, çev. Hasan Eren, s. 85-87.

5 As (=Osetler): Hint-Avrupa kökenli Alan kavminin devami olduğu sanılan Osetler 13. yüzyılda Mogolların önünde Kafkasya'nın dağlık bölgelerine sürüldü. Mogollar onları "Asut" diye bilirdi. Bazıları zamanla (15. yüzyıl içinde) Mogollastı; diğer bir kısmı ise kendilerini korudu. Kafkasya'da kalanlar kendilerine Oset derler. Bir kısmı Müslümandır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, çev. Tufan Buzpinar-Ahmet Mutlu, İstanbul, 1995, s. 155-162.

6 Serâcûk (=Saraycik): Bugün Sarayçık diye bilinen yerdir; Ural yani Ulu-Su veya Yayık diye bilinen nehrin döküldüğü yere 40 km uzaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 539.

7 Ulu-Su: Ural nehrinin bir diğer ismi. Bkz.: Bir önceki not.

8 Huvârezm (=Harizm) kelimesinin okunusu ve telâffuzu: Harizm kelimesinin basi Vav ve Elif ile yazılıyor. Bir Arap bunu Huvârezm okur; bu yüzden böyle kaydettik. Ancak İranlıların Arapçada olmayan bazı seslere sahip olduğunu bilen Yâkût Hamevî bize bu kelimenin telâffuzu hakkında enteresan bir tarifte bulunuyor. Ona göre buradaki noktali, bogazsi "Ha" harfini ne fetha (=A) ile ne de zamme (=U) ile tam doyurmalıyız; ikisinin arası bir şey... Elif ise gerçekten "med elifi" değil. Yani ne Huvârezm ne de epeydir bazı tarihçiler arasında kabul gören şekliyle Harizm veya Hârizm okunusu doğru. Bunun yerine "A" harfi çıkarır gibi agzimizi açacağız amma gizli gizli "O" çıkacak... Arada bulunan "Vav" harfi ise okunmuyor, ona Farsça gramerinde Vâv-i Ma'dûle diyorlar. Zeki Velidî Togan ise "Horezm" diyor. *Ferheng-i Ziyâ*'da Huvarzem diye kaydedilmiş. Bu kelime

üzerinde bunca durmamızın sebebi, asil telâffuzunun nasıl olduğunu bir Arabin kolay kaydedemeyeceği pek çok kelimenin Ibn Battûta tarafından zikredilmesi. Bize düşen, metindeki harfleri mümkün olduğunca Türkçeye aktarip zaman zaman açıklama yapmak. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 450-455, madde nr.: 4444; Z. Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1969, s. 224.

9 Harizm bölgesi ve bu bölgenin idarî merkezi Ürgenç: Harizm eski çağlardan beri Asya'nın kültür, ticaret ve siyaset merkezlerinden biriydi. Bugünkü haritalarda Aral gölünün güneyinde; Uzbekistan'da ve kısmen de Türkmenistan'da bulunan geniş alana Harizm deniyordu. Asil halkın İran kökenli olduğunu, fakat zamanla ahlâken ve simâen Türkleştigini söylüyor eski kaynaklar. Bîrûnî, Harizmlilerin İslâm'dan önce kendilerine özgü gelismiş bir medeniyete ve dile sahip olduklarını belirtir. Burayı yönetenlere hangi kökenden olursa olsun "Harizmsah" denmiştir. Zekeriyâ Kazvînî ve Ibn Battûta gibi farklı yüzyıllarda bölgeye gelen İslâm gezginleri Harizmlilerin ticaretten anlayan, iyi yürekli, cesur ve yardımsever olduklarını belirtmektedirler. Harizm bölgesini, milâdi 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Afrigogulları soyundan gelen mahallî Harizmsahlar yönetti; sonra Memûnî hanedanına geçti yönetim; bu devirde Harizm, "Orta Asya'nın Endülüüsü" oldu. Ibn Sînâ, Bîrûnî, Seâlibî ve Ibn Irak gibi tıp, dinler tarihi ve dil alanlarında uzman olan dâhiler yetisti burada. Sonra Selçukluların yönetimine geçti; bazı karışıklıklardan sonra Selçuklular buranın idaresini bir Kıpçak Türkü olan Koçkar oğlu İkinci'ye verdiler. Daha sonra burası Tastdar Anustikin'in oğlu Kutbeddîn'e verildi. Selçuklular adına fiilen bölgeyi idare eden Kutbeddîn tarihte okuduğumuz meşhur Harizmsahların ilkidir. 409/1097' yilından başlayan bu idarî yapı, 1231'de Celâleddîn Menkuberti Harizmsah'ın ölümüyle fiilen son buldu. Harizmsahlar daima savasan ve büyüyen bir imparatorluk kurmuşlardı ve selefleri gibi bilim ve sanat ehlini koruyorlardı. Mogol istilâsiyle tüm bölge halkları gibi kaderleri değişti. Harizm bölgesi Çingiz evlâdından Altın Ordu hükümdarı Batu'nun payına düştü; Uzbek Han bu bölgeyi yönetirken ticaretin gelişmesine çok önem vermiş, bilim adamlarını ve sanatçıları korumuştur. O zamanlar bu bölgenin idari merkezi Ürgenç'ti; tarihte Cürcaniye diye geçer. Ibn Battûta da Harizm derken Ürgenç'i vafediyor. Cürcaniye yani Ürgenç, Ceyhun (=Amuderya) nehrinin deltası üzerinde kurulmuştur. Zeki Velîdî Togan, İslâm kültürü içinde Türklerin özgünlüğüne değindiği yerlerde hep Harizm'den misal verir. Nitekim Harizm bilginleri, Çingiz istilâsiyle Anadolu, Suriye, Mısır gibi bölgelere sığınmışlar ve buralarda hemen basköseye oturtulmuşlardır; dinî ve edebî eserleri yoğun bir biçimde Türkçeye ilk çevirenler de ya Harizmlidir yahut Harizm kültür merkezine yakın bir yerde yetismişlerdir. Yine Harizm bölgesinden, Arap edebiyatının ve tefsir ilminin dâhi âlimi Ebu'l-müfessirîn (=müfessirlerin babası) diye lakaplanan Zemahserî yetismişlerdir. Cürcâniye sehrine mensup iki büyük âlim (=Abdülkahir ve Seyyid Serif) de bu bölgedendir. Bkz.: Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara, 1987, s. 600; Ibn Hurdadbih, *Mesâlik*, s. 33; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 450-455; Zeki Velîdî Togan, *Horezm Kültürü Vesikalari*, I, (Horezmce tercümeli Mukaddimetü'l-Adab), İstanbul, 1951; *DIA İslâm Ans.*, C. 16, s. 217.

10 Savr ya da sûr: Farsça hareket, kavga, karışıklık ve izdiham demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1336.

11 Kutlû Dümûr (=Kutlug Tömür, Kutluk Timur): Uzbek Han'ın basa geçirilmesinde etkili olan ve daha sonra Altın Ordu yönetiminde bir tür sadrazam ve basdanisman gibi çalışan siyaset bilir vezir. Uzbek Han'ın tahta çıkmasından sonra da Harizm valisi olarak memleketin yönetiminde söz sahibi

oldu; tarihçi Bedreddîn Aynî'ye göre ilk zamanlarda hem umumi siyasetin gidisatında hem de vergilerin toplanması ve kontrol edilmesinde görev almıştır. Yine onun nasihatleri sayesinde Uzbek Han kısa sürede rakip ve düşmanlarından kurtulmuştur. Kutlug Tömür, Ürgenç sehrinde abidevî eserler inşa etmiştir. Bkz.: Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 50-51.

12 Ceyhun nehri: Yani Amuderya diye bilinen büyük nehir.

13 İtil nehri: Volga ve Yayık adlarıyla da bilinir. Bkz.: 33/33. not.

14 Necmeddîn Kübrâ: Harizm'e bağlı Hîvek mintikasında 540/1145 yılında doğdu; otuzbes yaşlarında tasavvuf yoluna girdi; Mevlânâ'nın babasını da o yetistirmiştir. Kendi adına nispet edilen Kübreviyye hâlâ faal bir tarikattir ve sekiz kolu vardır. Necmeddîn Kübrâ 617/1221 yılında Mogol istilâsi sırasında şehit edilmiştir. *Nefehât (Nefahât)* çevirisinde Seyh'in Mogollar tarafından öldürülüşü ayrıntılı ve etkileyici bir üslûpla anlatılmaktadır. Ona göre "seriat" gemiye, "tarikât" denize "hakikat" ise inciye benzer. Alî-sîr Nevâyî, *Nesâyim*'de Necmeddîn Kübrâ'ya çok geniş yer ayırmıştır. Bkz.: Seyh Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya kısmı, yazma nr.: 2052; Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî Çelebi çev., Necmeddîn Kübrâ madd.; Alî-sîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, haz: Kemal Eraslan, Ankara, 1966, s. 263-268; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 94-97.

15 Zemahserî, Cârullah Mahmud Ebu'l-Kasim: 27 Recep 467/8 Mart 1075 tarihinde Harizm'in kasabalarından Zemahser'de doğdu; çocukluğunda geçirdiği kaza yüzünden bir ayagi dizinden kesilmiş ve daima takma bir ayakla yürümek zorunda kalmıştır. İlk tahsilini Harizm'de yaptı; sonra Bağdat'a gitti, burada fikh, Arap edebiyatı ve Hadîs gibi alanlarda derinleşti; sonra Mekke'ye göçtü, orada uzun zaman kaldığı için kendisine Cârullah (=Allah'ın komsusu) dendi; sonra Cürcâniye'ye döndü ve devrin hükümdarı Atsız'a *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserini ithaf etti, 14 Haziran 1144'te vefat etti. Hazret, itikaden Mutezilî, amelen Hanefî idi. Süfîlerle arası pek iyi değildir. *Kessaf* adlı tefsiri ve Arapça kelimelerin mecazî anlamlarına dair siirlerle örneklendirilmiş *Esâsü'l-Belâga* adlı ansiklopedik sözlüğü kendi dallarında çığır açmıştır. O, İslâm tarihi boyunca Arap dili ve *Kur'an* tefsiri alanlarında sivrilmiş en büyük bes-altı dâhi arasında sayılır. Mekke'de Ebû Kubeys dagına çıkar, Araplara dönerek "Gelin size babalarınızın dilini öğreteyim!" derdi. Kuskusuz Zemahserî'nin Türk dili açısından en mühim yani *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eseridir. Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabileceği şekilde hazırlanmış olup Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret bir sözlüktür. Kelimelerin kıyılarında, yani satır aralarında manaları Türkçe ve Farsça izah edilmiştir. Bazı nüshalarda Mogolca ve Çagatayca izahlar da vardır. Bkz.: Zemahserî, *el-Kessâf an Hakâiki't-Tenzîl* (Cürcânî hasiyesiyle) Beyrut, baskısı, C. 4, s. 307-310; Zemahserî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, ed-kritik.: Nuri Yüce, s. 4-11; Ömer Ridâ Kahhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1986, s. 614.

16 Külicâ: Farsça sözlükte "Kuliçe" kurabiye, ayçöregi anlamına geliyor. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1570.

17 Arguciye, Yarguciye (=Yargıçlar): "Yarguci" Türkçenin doğu lehçelerinde ve Kıpçak lehçesinde "yargıç" demektir. "Iyye" ekini seyyahimiz çoğul yapacağı yabancı kelimelerin sonuna getirir. "Yargu yarmak" veya "yarmak" siyasî dilde bir karara varmak demektir. Yarguci ise kararı veren, beldenin önderi konumunda olan kişi demektir. Bkz.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, s. 219-220.

18 Magrip altini: 4.722 gr iken doguda kullanılan dinar 4.233 gr gelmekteydi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 13.

19 Almâlik ya da Almalig sehri: İla vadisinde bugün Kulca diye bilinen sehrin kuzeybatısında su anki Çin-Rus sinirinin yakınında bulunan bir sehir. Burası Çingiz evlâdından Çagatay Han'ın yönettiği devletin bassehriydi. O devirde Avrupa, Anadolu ve Arap dünyasından gelen tacirlerin bulustugu islek bir ticaret ve kültür merkeziydi; ona bağlı sehirler, kasabalar ve köyler vardı. Türkistan bölgesinde Islâmın kalbi olarak bilinen Almalig'da ta Hakânî devrinden beri süregelen "*Kur'an'a* Türkçe meâl yapma gelenegi" o dönemde gayet canlı bir şekilde devam ediyordu. 1261'de vefat eden Zâhirüddîn Esref'in yanında *Kur'an* meâlini hazırlayan Cemalüddîn Karsî de Almalig'in bu tür kültür hareketleri bakımından çok bereketli olduğunu belirtmektedir. Bu sehirde biraz Nasturyen de mevcuttu. Timurlenk'in Dogu Türkistan'ı ele geçirmesiyle sonuçlanan savaşlarda burası tamamen harap olmuştur. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, Fr. Taeschner nesri, Wiesbaden, 1968, s. 8-13; Nadir Devlet, "Çagatay Devleti", *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, İstanbul, 1988, C. 9, s. 301-310; *DIA Islâm Ans.*, C. 2, s. 506; ve C. 8, s. 178.

20 Mahâra: İki tarafa iki kisinin binebildiği bir tür tahtirevan. Bu kelime daha çok Magrip Arapları tarafından kullanılır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 15.

21 Kâth veya Kâs sehri: Amuderya'nın dogu tarafında bir Türk sehri. Burası eskiden Hârizmsahların bassehriydi. Mogol saldırılarından çok etkilenmiştir. Yâkût'a göre Kâs ismi Hârizmliler tarafında bozkirdaki siper ve höyüklerle verilirdi. Mukaddesî (ya da Makdisî) ise Kas'ı şöyle tarif eder: "Buraya Sehristan denilir; Nisabur kadar genistir." Eski Kâs sehrinin harabeleri şimdi Abbâs Veli diye bilinen yerdedir. Bkz.: V. V. Barthold , *Mogol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 156-157.

22 Hîvakî yani Hiveli: Hive, Ceyhun nehrinin kuzey yakasında; suyunu bu nehirden alan bir kanalın kıyısında kurulu eski bir sehirdir. Arap coğrafya kitaplarında Hiyvak şeklinde de kaydedilmiştir. Yâkût buranın Hârizm'e bağlı bir yerleşim birimi olduğunu ve sağlam bir kalesinin bulunduğunu belirtiyor. Necmeddîn-i Kübrâ da buralidir. Yâkût zamanında (13. yüzyıl başları) bura halkı Sâfiî idi, oysa o civardaki diğer sehirler Hanefî idiler. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 2, s. 474, madde nr.: 4535; V. V. Barthold, *Mogol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 155-156.

23 Sîbâye: Bu isim İstahrî'de bir kasaba ismi olarak geçer. Âmul ile Hârizm arasında uzanan yolun üzerinde bulunan besinci kasabadır. Bkz.: İstahrî, *Mesâlik*, s. 301, 338; V. V. Barthold, *Age.*, s. 154.

24 Vabkent: Bugün Vafkend şeklinde adlandırılan sehrin 40 km kuzeydogusunda bulunmaktadır. Hicrî 6. /milâdî 12. yüzyıl sonlarında yapılmış güzel minaresi bugün hâlâ sağlamdır. Yâkût, Vabkend'in Buhara'ya 3 fersah mesafede olduğunu belirtiyor; o burayı Vabekne şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, C. 5, s. 393, madde nr.: 12325; V. V. Barthold, *Age.*, s. 142.

25 Allu denen meyve (=erik): Allu, yahut Alluca diye bildiğimiz eriktir. Gibb, kelimeyi Farsça sanınca Tâzî de onu takip etmiş! Ancak Anadolu ağızlarında yasayan bu kelime, hem eki, hem de tasidigi anlamla öztürkçe bir kelimedir. Bakalım *Derleme Sözlüğü* ne diyor: Alliballi; üzümünden daha iri taneli bir tür mayhos meyve. Alluca; Yemeklere konulan eksi yeşil erik. Bkz.: *Derleme Sözlüğü*, C. 1, s. 225.

26 Imam Buhârî: Meshur hadîs derleyicisi Ebû Abdullah Muhammed b. Ismail Buhârî 194/810 yılında Buhara'da doğdu; dedesinin dedesi olan Berdezbe, Mecûsî idi. Onun oğlu Mugire İslâmî seçti. Imam Buhârî'nin babası Ismail, dönemin büyük âlimlerinden Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübarek'ten ders almıştır. Imam Buhârî'nin Peygamberimizin sözlerini araştırma ve kaydetme çabaları daha on yasındayken başladı; onaltı yasındayken İbnü'l-Mübarek gibi bir hadîs bilgininin tüm kitaplarını ezberlemişti. O yaşlarda ailesiyle birlikte hacca gitti ve Mekke'de çağın en büyük din bilginleriyle görüştü. Daha sonra Bağdat, Basra, Dimask, Humus, Kûfe, Medine ve Nisabur gibi ilim merkezlerine giderek Peygamberimizle ilgili ne kadar hadîs varsa topladı; gözden geçirdi ve yüzbinlerce hadîs arasından seçip derlediklerini *el-Câmiu's-Sahîh* adlı büyük külliyyatına kaydetti. Buhârî'nin ders aldığı ve hadîs dinlediği hocalarının sayısı 309'a varır; ders verdiği ve hadîs anlattığı talebelerinin sayısı ise doksanbin civarındadır. Dönemin devlet adamlarının taleplerini yerine getirmedigi için sürgüne gönderildi, yolda hastalandı ve hicrî 256 yılının Ramazan Bayramı gecesi/1 Eylül 870 tarihinde vefat etti. Kitaplarını yazarken önce bir taslak hazırlar sonra yazdırır; daha sonra talebelerine okutur ve defalarca gözden geçirirdi. Kitabını her ele alısında mutlaka bazı değişiklikler yapardı. Çok titizdi. Eseri *el-Câmiu's-Sahîh*, "*Sahîh-i Buhârî*" diye de bilinir ve üzerine yüzlerce serh yazılmıştır. Osmanlı dönemindeki Buhârîhanlar da Imam Buhârî'nin kitabını bastan sona okuyan kişilerdir. Bkz.: Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. 1, s. 49; Zehebî, *Siyer-i A'lâm'in-Nübelâ*, C. 12, s. 391; *DIA İslâm Ans.*, C. 6, s. 371.

27 Buhara: Bugün Uzbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhara, Zerefsan ırmagının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır. Kara ikliminin tesiri altındadır. Buhara adı ilk defa Pu-ha şeklinde 630 yılında Çinli bir seyyah tarafından zikredilmiştir. Kelimenin Sanskrit dilinde manastır anlamına gelen Vihara'dan türemiş olması mümkündür. Şehir 54/674 yılında Ubeydullah b. Ziyad tarafından fethedilmiştir. Sâ mânîler döneminde en parlak devrini yasadı; 389/999 yılına kadar bu hanedanın elinde kaldı. İbn Havkal, Buhara evlerinin gayet nizamî olduğunu, yüksekliğinin iyi ayarlandığını, kale ile beraber toplu olarak tahkim edildiğini; ekim dikim yapılan tüm arazilerinden su çıktığını; bundan dolayı çınar ve ceviz gibi ağaçların yetişmediğini ancak buranın meyvelerinin Maverâünnehr bölgesinin en iyi ürünleri olduğunu belirtir. Şehir 616/1220 yılında Mogolların eline düştü ve harabeye döndü. İbn Battûta öncesi 716/1316 yılında İlhanlılar ve Çagatay soylu Yasavur tarafından yağmalanmıştır. Uzun bir süre harap ve zayıf kalan şehir, Çagatay Hanlığı ve Timurlular zamanında yeniden senlendi ve eski siyasî ehemmiyetine kavuştu. Daha sonra Seybanîlerin eline geçti ve yöresel hanlıklar idaresinde zaman zaman el değiştirdi. 6 Ekim 1920 tarihinde Buhara Hanlığı'nın son emiri Âlim Han, Kızılordu tarafından uzaklaştırıldı ve hanlık ilga edildi. Buhara hakkında yazılan eserlerin en eskisi, Ebû Abdullah Buhârî'nin *Târîh-i Buhara*'sidir. Bkz.: İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 482-485; *DIA İslâm Ans.*, C. 6, s. 365-367.

28 Tinkîz Han (=Çingiz Han): Tarihin kaydettiği en sert, en becerikli ve en geniş toprağı ele geçirmiş fatihlerdendir. Siyasî dehasi ve örgütlenme yeteneği hiç kimseyle karşılaştırılmaz. Tarihte siddetin bilinçli olarak, belli bir gaye için kullanımını ve semeresini görme konusunda Çingiz en açık örnektir ve felsefî düzlemde –siddete taraftar olsun, olmasın– siddeti tartışanların asla gözden irak tutamayacakları bir hayat hikâyesine sahiptir. Çingiz'in fizikî ve ruhî bakımdan bu denli dayanıklı oluşunu; hem zorluklarla dolu hayat tecrübesine hem de Mogol örfünün (=Yasak) uygulayıcısı ve ihya edicisi olmasına bağlamak mümkündür. Ancak bu dehanın pek çok kavim ve bölge için –bu arada umumiyetle Müslüman kavimler ve devletler için– ifade ettiği mana, dehset ve kıyamdır. Çağdasi olan Müslüman yazarlar onun bir fert olarak âdil, sözünü tutan ve tebaasına karşı mütevazî davranan biri

olmasına ragmen düşmanlarına ve otoritesini dinlemeyenlere karşı acımasız olduğundan dem vurmuşlar; kelle yığınlarından, yakılan ve atılan kitapların etkisiyle kararmış nehirlerden bahsetmişlerdir. Batı edebiyatında ise –doğuyla kıyaslandığında– Çingiz’in daha sevimli bir yüzü vardır. Çingiz Batı için "dar zamanda yetisen bir aziz gibi" algılanmıştır. Tarihteki diğer bozkır fatihleri gibi biraz Gog ve Magog sınıfına sokulsa da "vahsî ama cezbedici" tarzında bir güzellemeyle üstüne destanlar düzlmstr. Kuskusuz Çingiz evlâdından gelenler zamanla edebiyat ve bilime çok önem vermişlerdir ama Çingiz imajını degistirmemişlerdir. Plano Carpini, Wilhelm von Rubruck ve Marco Polo gibi Avupali seyyah ve tacirler Çingiz Han’i ve Mogol İmparatorluğu’nu Batı’ya tanıtan ilk yazarlardır. İslâm dünyasında ise İbnü’l-Esîr, Nesevî, Cüveynî, Vassaf, Resîdüddîn ve İsfizârî, Çingiz ve Mogollardan ilk bahseden yazarlar arasına girer. Ancak Mogolların Çingiz Han liderliğinde ortaya çıkışlarını ve anelerini anlatan en önemli kaynak *Mogolların Gizli Tarihi* adıyla bilinen eserdir ve Ahmet Temir tarafından dilimize çevrilmiştir. Bu kitapta Çingiz’in, yani asil adıyla Temuçin’in doğumu, Tayciyutlar tarafından esir edilisi, Tooril ile güç birliği ederek Merkitlerden intikam alışı, 1196’da Çingiz Han unvanını alarak Mogolların en büyük basbucu ilân edilmesi, arka arkaya yüzlerce seferi ve nihayet 1227’de ölümü destanî bir havayla anlatılmaktadır. Öldüğünde Kore’den Fars körfezine ve Güney Avrupa’ya; Sibiryâ’dan Çin Hindi’ne dek uzanan muazzam bir imparatorluk bırakmıştı. Çingiz, ya da daha doğru deyişle Çinggis kelimesinin Çince "doğru, sadık" anlamındaki "Çeng"den gelme ihtimali çok kuvvetlidir. Bkz.: İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 132-141; Czcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, C. 2, s. 97-148; Zeki Velîdî Togan, *Mogollar, Cengiz ve Türkler*, İstanbul 1941; Ahmet Temir, *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 215; Vladimirtsov, *Mogolların İçtimaî Teskilâtı*, s. 207-215; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev; M. Resat Uzmen, İstanbul, 1996 s. 186-247; *DİA İslâm Ans.*, Cengiz maddesi (haz.: Mustafa Kafalı), C. 7, s. 367-369.

29 Khitâ (=Kara Hitayların yurdu): Çin’in kuzeyindeki büyük bölge. Burada Tunguz irkinden gelen ve Kitay (veya Kitan) diye bilinen bir halk yasadı. Bu halk 8. yüzyılda Çin’i tehdit etmiş, 1066-1125 yılları arasında da Liyao Slâlesi adıyla kendi basına müstakil bir devlet kurmuştur. Mogollar ananevî tarihlerinde hem bunlara hem de bunlardan sonra aynı bölgede hüküm süren Crcenlere de Kitay demislerdir. Çingiz ve ahfadi döneminde buraları gezen Avupali seyyahlar ise bütün bir Çin memleketi ve halkı için Kitay demislerdir. Bkz.: Ahmet Temir, *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 209.

30 Çin’in fethi: Çin’in tümüyle fethi 1206’da başlamış ve uzun yıllar devam etmiştir. Bkz.: René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 222-231.

31 Hoten: Bugün Uygur Türklerinin yasadığı esir Doğu Türkistan’ın önemli şehirlerinden biridir. Kazvînî gibi klasik İslâm coğrafyacıları tarafından 4. İklimin başlangıç noktalarından biri olarak tanımlanır. Eski Hintliler buraya "Yerin göğsü" anlamında Kustanaka derlermiş. Şehir bugün olduğu gibi eski çağlarda da ipekçiliğiyle meşhur idi. Yâkût Hamevî diyor ki: Kasgar’dan (=Kâşgar) önce Yuzkend’den sonra Türkistan sınırları içinde bir şehirdir. Burası, her yani Türk kavimleriyle çevrili geniş bir bölge ortasında uzayan dağların arasında kalmış sulak bir vadidir. Hoten, Kubilay ile Barak arasında süren kavganın ardından 1266’da Barak tarafından yağmalanmıştır. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cem*, C. 2, s. 397, nr.: 4133; Kazvînî, *Âsâru’l-Bilâd*, s. 283; V.V. Bartold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 564; MEB *İslâm Ans.*, C. 5. S. 566.

32 Kâşar (=Kâşgar): "Kasgar" klasik coğrafyacılar tarafından Türkistan’ın merkezi olarak kabul

edilir. Ibn Battûta'nin çağdasi Ebu'l-Fidâ bu sehrin; büyük nüfusu, muhkem kalesi, Müslüman halkı ve zengin ulemâ kadrosuyla meshur bir mintika oldugunu belirterek buraya Ordukend de denildigini söyler. Kâsgarlı Mahmud aslen buralidir. Sehir tarih boyunca Türkistanlı hükümdarların ve beylerin yönetim merkezi olagelmistir. Osmanlı'nın Rus istilâları karsısında bu yörenin muhkem tutulması gereği üzere gönderdiği zabıtlardan birinin yazdığı *Kâsgar Tarihi* ise Yakup Bey zamanını incelemek bakımından mühimdir. Eskiden bütün bir Dogu Türkistan bölgesine Kâsgar diyari denilirdi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, s. 505; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 405-412; Mehmed Âtif, *Kâsgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, İstanbul, 1300 h.

33 Almalık için bkz.: bu bölüm 19. not.

34 Huvârezmsâhlar (=Hârizmsahlar) ve Celâleddîn ile babası Sencer: Ibn Battûta burada Sencer adıyla da bilinen ve Otrar hâdisesine tanık olan Muhammed Harizmsah (596-617/1200-1220) ile onun oğlu Celâleddîn Harizmsah'ı birbirine karıştırıyor. Celâleddîn'in Mogollarla mücadelesi meshurdur. Anadolu macerası ise ne Anadolu ahalisi bakımından ne de kendi siyasî geleceği bakımından iyi sonuçlanmamıştır. Celâleddîn'in hayatı daimî kaçış, eski dostların düşman olması, yanlış siyaset, ihtiras ve intikam kavgalarıyla dolu trajik bir hayattı. Yassıçemen maglûbiyeti aslında onu siyasî ve askerî olarak bitirmisti; ancak yine de Mogollara karşı ittifak teklifi yaptı hasımlarına. Bu teklif kabul edilmedi ve ezeli rakibi Mogollardan kaçarken Kürt kabileleri tarafından öldürüldü. Eski Yunan'ın büyük trajedilerini hatırlatan destanî ama meyûs biten bir hikâyeye. Namik Kemâl'in, Celâleddîn'in trajedisini islemesi (Celâleddîn-i Harzemsah, 1875) bosuna değil. Bkz.: Ibn Haldun, *Târîh-i Ibn Haldun*, C. 5, s. 140-164; Erdogan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 196; ayrıca bkz.: bu bölüm, 8.,9. notlar.

35 Otrar sehri ve ilgili hâdiseler: Otrar, Seyhun nehrinin sağ yakasında Aris kolunun biraz güneyinde eski bir kasabadır. Çingiz istilâsı esnasında oynadığı rolden ötürü hazin bir nam bırakmıştır. Otrar o sıralarda Kara-Hitaylardan bölgeyi alan Muhammed Harizmsah'ın idaresi altında bir sınır kasabasıydı. Evvelce Harizmsahlar, Çingizliler ile barış yapmış ve ticarî münasebet tesis etmiş idiler; ancak Otrar valisi Inalcık, aslen Mogollara bağlı Müslümanlardan oluşan kervani tek kişi hariç toptan kılıçtan geçirince tüm dünya tarihini etkileyecek bir dizi olayın patlak vermesine yol açtı! Çingiz Han derhal Inalcık'ın teslimini ve malların değeri neyse ödenmesini talep etti amma Muhammed Harizmsah bu isteği reddetti. Ardından Mogollar ile Harizmsahlar arasında sonraki yıllarda bütün İslâm dünyasını saracak dehşetli bir mücadele başlamış, yüzbinlerce insan ölmüş ve onlarca bilim ve kültür merkezi bir daha ayaga kalkamayacak derecede harap olmuştur. Ibn Battûta'nın burada anlattıklarını anlamak için tarihî bir kaynak olarak İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'i önemlidir. Erdogan Merçil, *Age.*, s. 195-197; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 457.

36 Seyfeddîn Saîd İbnü'l-Mutahhar Bâharzî: Necmeddîn Kübrâ'nın müritlerinden meshur sufi. 586/1190 yılında Baharz'da doğdu, küçük yaşta seyahate çıktı, devrinin en büyük bilginlerinden ders aldı, Hire'de Necmüddîn Kübrâ'ya intisap etti, Mogollar tarafından tahrip edilen Buhara'nın dış mahallelerinden Fethabad'a yerleşti. Orada vaazlar verdi, Altın Ordu'nun ilk hükümdarı Batu ona saygı duyardı; nitekim karesi Berke onun telkinleriyle İslâma girdi. Mogol asilleri ve kumandanları arasında İslâmın yayılmasına vesile oldu, onlar tarafından çok sevildi; 21 Ekim 1261'de vefat ettiğinde geriye bazı Arapça ve Farsça eserler ile büyük bir mürit kitlesi bırakmıştır. Kabri günümüze kadar korunmuştur. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 23, s. 363-370; Müstavfi,

37 Ebû Turâb Asker b. Hüseyin Nahsebî: Horasan kökenli ilk dervislerdendir. 245/859 yılında hacca giderken vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 10, s. 350.

38 Nahseb (=Nesef) Buhara'nın 100 km güneydogusunda bir şehir. Çagatay hanlarından Kebek ve ahfadınca korundu, ihya edildi. Şehir, Ömer Nesefî gibi meşur bilginleri ile tanınır. Kazvînî bu şehrin velîleri ve hakimleri ile meşur olduğunu söyler. Bkz.: Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 466.

39 Yaği kelimesi: Yavuz düşman demektir. Yani baskın yapan, intikam alan güçlü hasım, savaşçı. Bkz.: *Ibn Mühennâ Lügati*, hazırlayan: Abdullah Battal, s. 83; *Codex Cumanicus*, K. Grönbech nesri, çev. Kemal Aytaç s. 214; Zemahserî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, haz. Nuri Yüce, s. 200.

40 Çagatay Hanlığı ve Alâeddîn Tarmaşîrîn (=Mâverâünnehr sultanı): Çingiz Han'ın imparatorluğu oğulları arasında paylaşılırken Kâşgar, Mâverâünnehr, Yedi Su bölgesi ve Çungarya'nın büyük bir kısmı Çingiz'in ikinci oğlu Çagatay'a verilmiş idi. Çagatay'ın soyundan gelenler bu topraklarda 14. yüzyılın başlarına kadar, yaklaşık bir asır hüküm sürdüler. Timur'un hem Mogol hem de Türk ananesini devralarak bölgeye hâkim olmasıyla Çagatay Hanlığı sona erdi. Ama daha da ötede Mogolistan taraflarında ise 16. yüzyılın ortalarına kadar Çagatay hanları hükümran olmaya devam ettiler. Çagatay Hanlığı'nın tarihi karanlık kalmıştır. Onlardan bahseden sayılı kaynaklardan biri de Ibn Battûta'dır. Metinde bahsedilen Tarmaşîrîn, Çagatay soyundan gelen Tuva'nın oğluydu. İsmi Budizm döneminden kalmış olsa da tarihçiler onun dindar bir Müslüman olduğunu söylemektedirler. O, İlhanlılara karşı Dihli'nin ihtiraslı sultanı Muhammed b. Tuğluk ile ittifak kurmak istiyordu; ancak emellerine erişemedi, Çingiz yasasına bağlı kabileler 1334'te ayaklanarak onu tahttan indirdiler, Mâverâünnehr otuz yıl sürecek bir anarşi dönemine girdi. Tarmaşîrîn'in basına neler geldiğine ilişkin en ilginç ayrıntılar seyyahimizin aktardıklarıdır. Bu *Seyahatnâme* bize Tarmaşîrîn ve benzeri Mogol asillerinin ne denli güçlü bir Türklesme etkisi altında kaldığını da gösteriyor. Bkz.: Zeki Velîdî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 63; *Doğustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, (Hakkı Dursun Yıldız başkanlığında heyet), C. 9, s. 300-307; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, s. 278-300.

41 Elcekâtây (=İlçigiday): İlçigiday ismini Çagatay şeklinde okumamak gerekir. İlçigiday, Tuva'nın (=Duva) 4. oğluydu. Bkz.: bir önceki not.

42 Kebek (=Çagatay hükümdarı): Kebek 709-726/1309-1326 arasında Çagatayların hükümdarı oldu, sert ancak tarihçilerin ittifakla bildirdiği üzere âdil biriydi. 1315-1318 arasında Isen Buka idareyi ele almıştı ancak pek başarılı değildi; vefat ettiğinde yerine tekrar Kebek geldi. Kebek de Tuva'nın oğludur. Bkz.: 46. nottaki kaynaklar.

43 Kebek lafzının geçtiği âyet: Kebek'i teskin eden (!) âyet İnfitâr Sûresi'nin 8. âyetidir. Kelime "Rakkebek" şeklindedir. Âyet, insanın nasıl yaratıldığından ve yaradılıştaki düzenden bahsediyor.

44 Tacin asili olması: Hükümdarlar öylesine süslü ve ağır taçlar takıyorlardı ki başlarını agritmamak için taci yukarıya bağlamak gibi tedbirler almak gerekiyordu!

45 Sâhibu'l-alâme: Bu terim dönemin Kuzey Afrika siyasi literatüründe sultanın mührünü basan,

imzasini atan kisi için kullanilirdi. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu 'd-Diblûmâsî li 'l-Magrib*, C. 1, s. 300.

46 Kirat'ın karsiligi: Kelime, Yunanca "keration"dan geliyor; o devirde bir miskal altının 24'te biriydi. Kitaplarda kiratın aslında tartma birimi olduğu ve dört bugday tanesi ağırlığına denk düştüğü belirtiliyor. Bkz.: Hassân Hallâk – Abbâs Sabbâg, *el-Mu'cemu 'l-Câmi fi 'l-Mustalahât*, Beyrut, 1999, s. 182; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 559.

47 (Duva Timur) oğlu Bûzûn ve Tarmasîrîn: Bkz.: bu bölüm, 40., 42., 43. notlar.

48 Yasâk ve Tarmasîrîn'in dislanması: Bkz.: Bu bölüm, 40. not.

49 Toy: Toy aslında sölen, ziyafet anlamına gelir. Dügün, doğum vs. hâller için düzenlenen büyük ziyafete pek çok Türk lehçesinde toy denilmektedir. Ancak kelime sölen münasebetiyle toplanan liderlerin siyasî danışma ve mütalaalarını da içermeye başlayınca kurultay anlamında da kullanılır olmuştur. Ibn Battûta burada kelimeyi "büyük kurultay" anlamında kullanıyor. Bkz.: *Mogolların Gizli Tarihi*, s. 53; V. V. Barthold, *Age.*, s. 279.

50 Almâlik ve Çagatay ulusu: Çagatay ulusu için bkz.: bu bölüm, 40. not, Almâlik için bu bölüm 19. not.

51 Yasavur ve oğlu Halîl: Yasavur Çagatay soylu olup Çagataylılar ile İlhanlılar arasındaki savaşa katılanlardandı. Asla sultan olmadı, 714/1314 ve 719/1319 yıllarında arka arkaya iki defa Horasan'ı istilâ etti; 720/1320 yılında öldürüldü. Kazgan Han'dan başka oğlu olmadığı bilinir. Metinde geçen Halil ise herhalde Türk asilli bir derviş olup belki de Çingiz soyundan geliyordu. Bu zât Naksibendî tarikatının kurucusu olan Bahâeddîn'in de ruhî üstadı olabilir. Bu kısmı daha iyi anlamak için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 280-283; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 315.

52 Otrar mı Taraz mı? Kelime herhalde Otrar'ın bozulmuş hâli. Ancak Ibn Battûta'nın söylediği yerde değil de başka bir yerde; Talas ırmağı kıyısında, Almalık'ın 300 mil batısında, Otrar'ın 150 mil doğusunda Taraz adında bir şehir vardır. Otrar ise tarihin en meşhur şehirlerindedir; zira Çingiz'in Müslüman devletler üzerine yürümesine sebep olan kervan hâdisesi burada yaşanmıştır. Bkz.: V. V. Barthold, *Age.*, s. 109 ve 215; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 566; ayrıca bkz.: bu bölüm 35. not.

53 Karâkurûm (=Karakurum, Karakum): Mogol İmparatorluğu'nun 1230-1260 yılları arasında ilk bashedri. Plano Carpini de buraya gelmiştir. Karakurum Çin kaynaklarına göre 1235'te kurulmuş idi. Bkz.: Zeki Velidî Togan., *Age.*, s. 62; V. V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 494.

54 Yediyüzkirkyedi: 1347'ye denk düşer.

55 Dönemin Semerkand'i: Semerkand Zerefsan vadisinin batı kıyısında, bugün Uzbekistan Devleti'nin sınırları içinde yer alır. Ibn Battûta Nahseb civarında akan başka bir nehirle karıştırmış olmalı bahsettiği ırmağı. Semerkand 616/1219 yılında Mogol istilasına uğramış bir şehir olmasına rağmen kondisyonundan bir şey kaybetmemiş nadide bir parça gibi tasvir ediliyor seyyahin dilinde. Demek ki Buhara kadar zarar görmedi ve ıssız bırakılmadı. Şehir en güzel günlerini Samânîler devrinde yaşamıştır. Eski İslâm coğrafyacılarından Ya'kûbî, Semerkand'a dair siirinde şöyle der:

"Semerkand Horasan'ın ziyeti/Burçlarının ucu görülmez yerden bakınca./Dört yanı yemyesil bir bag gibi./Agaçlar, koyu gölgelerle kusatınca./Semerkand dolunay, suları samanyolu,/Köskleri, yıldız gibi parlayınca."/ Semerkand'ın tam anlamıyla yeniden dirilisi ise Timur'un burayı bashedir yapmasıyla 8/15. yüzyılda (771/1369'dan sonra) gerçekleşecektir. Bkz.: Ya'kûbî, *el-Buldân*, ed-kritik: Muhammed Emin Dannâvî, Beyrut, 2002, s. 218; MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 470.

56 Kuthem (Kuthem; peltek s ile) Ibn Abbâs: Peygamberimizin amcası olan Abbâs'ın oğludur. Saîd b. Osman'la beraber buralara geldi ve 56/676 yılında vefat etti; onun kabri Sah Zinde adı verilen eski yapı grubu içinde yer alır. Burası, Orta Asya'daki İslâm kültür mirasının en eski yapılarından. Bugün Ibn Battûta'nın vafettiği sekilden biraz daha farklıdır kabir. Firuz renkli dörtgen binanın her yanı sivanmıştır ve yapı üzerinde su ibare vardır: "Burası, resullerin efendisi, peygamberlerin sonuncusu, âlemlerin rabbinin elçisi olan Muhammed'in amca oğlu Kuthem'in kabridir" Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 37.

57 Sadr-i Cihân kelimesinin manası: Buhara ve çevresinde "Sadr" dinî, siyasî ve hukukî önder, yani "hüküm veren, anlasma yapan, savasan ve yöneten Hanefî kadisi" anlamına geliyordu. Onlar, ta Mogol öncesi bir dönemde "Burhân" soyundan gelirlerdi ve halkın onlara saygısı vardı. Onların atası, Hz. Ömer soyundan gelen "Burhânü'l-mille ve'd-dîn Abdülazîz" idi. Bu zât 1100'lü yıllarda vefat etti ve onun soyundan gelenler hem bölgeyi hem de bütün bir Hanefî fikhini etkileyecek kadar siyasî, fikhî ve kültürel izler bıraktılar. Onlara Burhânîler de denilirdi. Böylece Sadru'l-cihân, bölgenin en yüksek dinî ve hukukî otoritesine verilen rütbe ismi oldu. Bu terim, 11-13. yüzyıllar arasında bu soydan gelen ve dinî-siyasî önderliği aynı anda elinde tutan nüfuzlu bilginler için kullanılmıştır. Onların bir yanda dinî önderliği elinde tutmaları, öbür yanda savaşa katılıp diplomatik ilişkilerde bulunarak yarı bağımsız bir idareci konumunda bulunmaları bölgenin dinî ve siyasî geleneğine tesir etmiştir. Bkz.: Narsâhî, *Târîh-i Buhara* (Schefer nesri), Paris, 1892. s. 2 ve 22-24; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 183; Ahmet Özel, *Hanefî Fikih Âlimleri*, Ankara, 1990, s. 60-62; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 201-202; aynı müellif, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 349 ve 503; *DIA İslâm Ans.*, C. 6, s. 432.

58 Sâhibü'l-haber: Bu terim, herhalde Sâhib-i berîd gibi istihbarattan sorumlu görevli için kullanılmıştır. Ancak seyyahın bunu kendi ülkesindeki anlamıyla zikretmesi de mümkündür. Zira Fas'ta Merînîler döneminde Sâhibü'l-haber önemli olayları resmî olarak duyuran kişi idi. Sâhib-i berîd ise Hindistan ve civarında Gaznelilerden beri "vilayette olan bitenleri merkeze bildiren istihbarat müdürü" demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 38; Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 235.

59 Seyyahın bahsettiği Nesev şehri ve Kes: Seyyah Nesev ile Nahseb'in ayrı şehirler olduğunu sanıyor; fakat bu iki isim de aynı şehrin farklı telâffuzlarından ibarettir. Seyyahın şimdi bahsettiği şehir herhalde Semerkand ile Tirmiz arasında bulunan Kis şehri idi ki bugün Sehr-i Sebz diye bilinmektedir. İslâm coğrafyacılığının en büyük isimlerinden Ibn Havkal'dan alıntı yapan Ebu'l-Fidâ buranın gayet münbit bir yer olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 491; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 570.

60 Ebû Hafs Necmeddîn Ömer Nesevî ve kitabı: Hanefî fikhinin önde gelen isimlerinden tarihçi, edebiyatçı ve fakih Nesevî. Yüz civarında eseri vardır. 537/1142 yılında vefat etti. *Manzûmetü'l-Hilâfiyât* (=Nazmu'l-Hilâfiyât) adlı 2669 beyitlik mezhepler arası mukayeseli hukuku konu alan

manzumesi tam da Ibn Battûta Anadolu'yu gezerken 1332 yılında Mustafa oğlu İbrahim tarafından Suriye'de Oguz Türkçesine çevrilmiştir. Bu dil yadigâri kıymetli çeviri, Azmi Bilgin tarafından dil hususiyetleri incelenerek hem Latin harfleriyle hem de asil metniyle aynen basılmıştır. Bkz.: Kâtip Çelebî, *Kesfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1943, C. 2, s. 1867; *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*, haz. Azmi Bilgin, Ankara, 1996.

61 Tirmiz: Bugün Ceyhun ırmagının kuzey kıyısında Afganistan sınırında bir şehirdir. İslâm dünyasının sufi düşünürlerinden Hakîm Tirmizî ile meshur hadîşçilerinden Ebû İsa Tirmizî buralıdır. Şehir 617/1220 yılında Mogollar tarafından harap edilmeden önce gayet mamur ve kültürel bakımdan pek canlı idi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 551; V. V. Barthold, *Mogol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 452; MEB *İslâm Ans.*, C. 12/I, s. 384.

62 İmam Ebû İsa Muhamed Tirmizî: Meshur hadîs bilginlerindedir. İmam Buhârî'ye talebelik etti ve onunla beraber bazı üstatlardan hadîs aldı. 279/893 yılında vefat etti. Büyük hadîs külliyesi el-Câmi veya yaygın adıyla *Sünen-i Tirmizî*, tasnif bakımından dikkat çekicidir. Bkz.: Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 13, s. 270; MEB *İslâm Ans.*, C. 12/I, s. 386.

1 Belh sehri: Iskender döneminde Baktriya denilen meshur sehir, bugün Afganistan'ın kuzeybatısında yer almaktadır, Dogu Horasan'ın en mühim sehirlerinden biri olduğu hâlde. Mogol istilâsi esnasında harap oldu ve bir daha eski ününe kavusamadi. Islâm dünyasının meshur sufi ve hakîmlerinden bazilari Belhlidir. Ya'kûbî zamanında Horasan'ın merkezi idi; ta o zaman belirlenen komsu kasaba ve sehirler bugün hâlâ aynı adlari muhafaza etmektedir Afganistan'da. Bkz.: Ya'kûbî, *el-Buldân*, ed-kritik: M. Emin Dannâvî, s. 116-121; ayrıca Ibn Battûta'nın Afganistan'la ilgili gözlemleri hakkında yazılmış bir eser olarak bkz.: Halîlullah Halîlî (Afgan Devleti'nin sabik Irak ve Kuveyt sefiri), *Ibn Battûta fî Afganistan*, Bagdat, 1971, (Tâzî tarafından yazılan önsöz kısmi).

2 Lâzeverd ve Belahs: Lapas-lazuli olarak da bilinen bu tas, Bedehsan sehrinde Gökçe nehrinin üst tarafından çıkarılmaktadır. Burasi Kuzey Afganistan'ın en uç noktasıdır. Bkz.: 24/8. not.

3 Belh Câmii hakkında Beyhakî'nin kaydettikleri: Beyhakî bu câmiin gerçekten büyük olduğunu gösteren çeşitli merasimlerden bahsetmiştir. Bkz.: Beyhakî, *Târih*, Arapçaya çev. Yahya el-Hassâb, s. 319.

4 Davud b. Ali: Bu sahsin adi tarihî kayıtlara göre Davud b. Abbâs'dir. Olay hierî 3. yüzyilin ilk yarısında yaşanmıştır. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 22, 23.

5 Ukkâse b. Mihsan Esedî: Sahâbîlerden Ukkâse b. Mihsan, Peygamberimizin yanında bulunmuş ve 12/633 yılında Necd'de şehit olmuştur. Herhalde onu sevenler tarafından hatirasına konmuş bir tas olmalı Belh'teki mezar. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 1, s. 307

6 Hizkiyel (=Hezekyel; bati dillerinde Ezechiel) Peygamber ve kabri: Ibn Battûta'nın bahsettiği kabirden bir eser kalmamıştır geriye. Hezekyel'in (as) kabri hakkında yaygın görüş, Hille civarında olduğudur. Mes'ûdî İsrâilogullarının krallarından ve peygamberlerinden bahsederken Hizkiyel peygambere de deginir. Ya'kûbî de Hizkiyel'in Ahaz'dan sonra basa geçtiğini, onun döneminde Babil krali Sanharib'in Kudüs'ü işgal etmeye çalıştığını ve Hizkiyel'in 27 yıl hüküm sürdükten sonra vefat ettiğini bildirir. Bkz.: Ya'kûbî, *Târih*, C. 1, s. 64; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. 1, s. 60 ve 69, paragraf nr.: 97, 117; Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 91.

7 İbrahim b. Edhem meshur bir sufîdir. Bkz.: 10/19. not.

8 Kûhistan: Aslında belirli bir coğrafî mintika değildir. Mana olarak "daglık yer", "daglık bölge" demektir; sanki "dagistan" gibi bir sey. İran ve Orta Asya'da pek çok mintikanın genel ismi olarak kaydedilir; en meshuru Horasan bölgesinin güneyindeki geniş alandır. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1613.

9 Herat: Orta Asya'nın en zengin, en eski ve en etkileyici abidevî eserlere sahip sehridir. Zend Avesta'da Haraeva; Iskender dönemiyle ilgili Yunan kaynaklarında Areia şeklinde geçer. Islâmın ilk yıllarından beri bu sehirden pek çok bilgin çıkmış ve Mogol istilâsına kadar sehrin tarihi ile ilgili bes mühim eser yazılmıştır. Önce Gazneli Sultan Mahmud'un oğlu Mes'ûd zamanında daha sonra ise Timurlulardan Ebû Saîd Mirza zamanında Herat'ın altın devrini yasadığını söyleyebiliriz. Özellikle binalardaki azamet ve dis duvarlardaki süslemeler insani hayran bırakmaktadır. Hele hele Gevhersad

binasi ve Medrese-i Mirza kalintilarinin, insani, mimarî deha ve tezyinî sabrin önünde diz çökmeye sevkettigini söylemek gerek. Kelimelerin en ihtiraslisini ve en kudretlisini bulmak gerek bu mimarîyi anlatmak için; daha dogrusu Hüseyin Baykara'yi ve Ali Sir Nevâî'yi anlamak gerek... Ali Sir Nevâî gibi büyük ve kendine güvenen ruhların nasıl bir şehirde yasadigini bilirse insan, o zaman anlar kilin, topragin ve tasin da siir gibi, ekmek gibi, kitap gibi ete kemige ve cana büründüğünü. Timur döneminin büyük bilgini Taftâzânî burayı vafederken söyle der: "Tüm iyilikler burada cem'olur, / En güzelleri, inanç, güvenlik, ugru." Herat simdi Afganistan'dadir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 5, s. 406, madde nr.: 12664; Seyfî Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, M. Zübeyr nesri, Kalküta, 1944; Major C. E. Yate, *Northern Afganistan*, London, 1888, s. 23-69; MEB *Islâm Ans.*, Herat maddesi (Z. V. Togan tarafından hazirlanmistir.); Halîlullah Halîlî, *Herât*, Bagdat, 1974, C. 1, s. 45.

10 Merv: Bu ismi tasiyan iki yer vardir; biri Merv-rûd (yani nehir kiyisindaki Merv) diye bilinir; digeri Merv-i Sâhecân diye bilinir. Iste asil Merv burasidir ve cografyaci-tarihçi Ya'kûbî döneminde Horasan bölgesinin en ünlü sehri, idarî merkezidir. Büyük Selçuklulardan Sultan Sencer ve Timurlulardan Sahrub zamaninda da sen bir sehirdi. Bugün Türkmenistan sinirlari içindedir. Bkz.: Ya'kûbî, *Age.*, s. 121; Yâkût Hamevî, *Age.*, s. 132; MEB *Islâm Ans.*, C. 7, s. 776.

11 Hüseyin Muizzüddîn b. Giyâseddîn Gûrî (=Herat emiri Giyâseddîn Kert'in oglu) ve Kert hanedani: Giyâseddîn Gert (veya Kert) in üçüncü ogludur. 770/1370'te vefat etti. Bu hanedan, asil Gûrîlerle karistirilmamalidir. Herhalde Afganistan'in güneybatisinda, Herat'in dogusunda bulunan daglik bölgeye egemen oldugu için onlara da Gûrîler diyor Ibn Battûta. Zira tarih kitaplarindaki Gûrîler 1244'te son bulur. Gûr bölgesine egemen olan eski Gûrlularin kökeni tarihçiler arasinda ihtilâf kaynagi olmustur. İlk defa büyük Selçuklu sultani Sancar döneminde Gûr beylerinin yürüttüğü diplomatik iliskilere rastliyoruz. 11. yüzyilda Izzeddîn Hüseyin adli bir Gûr emiri hem Sultan Sancar'a hem de Gazne sultanina hediyeler sunmaktadir. Ibn Battûta'nin, cesaretine hayranlik duydugu Giyaseddîn Kert ise Âl-i Kert (=Âl-i Gert) diye bilinen ve 1245'ten 1389'a kadar egemen olan baska bir hanedandan gelir. Rukneddîn Merganî'nin oglu Semseddîn artik tamamen çökmüs bulunan eski Gûr hanedanindan gelen bir prensesle evlenerek 1244'te o bölgede nüfûzunu tesis etmis idi. Semseddîn, Mogollara boyun egmis, onlara bagli bir vali olarak saglam dostluk baglari kurmus, Müngke Han'dan aldigi yarlig ile Herat, Sebzar, Gûr bölgesi, Sistan ve Belh olmak üzere ta Indus nehrine kadar çok genis biralani idare etme yetkisine sahip olmustur. Iste Giyaseddîn Kert, bu soydan gelen ve kendi döneminde Ilhanli hükümdari olan Ebû Saîd'den yarlig alarak idare ettigi genis araziye eskisi gibi nispeten özerklik statüsünde tutmayi basaran, hattâ bu sükûnet ortaminda 1326'da Mekke'ye gitmeyi bile basaran bir emirdi. 1328'de vefat edince yerine önce oglu 3. Semseddîn diye bilinen emir geçmis, bu adam içkiye düskünlüğü ve uysalligi sebebiyle siyasetin agir yükünü kaldiramayinca 1329'da vefat etmis; yerine kardesi Hafiz geçmis, o da Gûr bölgesinin asil sakinlerinin isyanlariyla mücadele etmekten yorulurak 1331'de vefat etmistir. Ondan sonra Muizzüddîn basa geçmistir ki Giyâseddîn Kert'in üçüncü ogludur. Muizzüddîn, Ilhanli Mogollarinin iyice zayıflamasini fırsat bilerek Ilhanli Ebû Saîd Han vefat eder etmez kendi istiklâlini ilân etmistir. Uzun hükümranligi sirasinda Serbedârîlerle mücadele etmis, nihayet onlari yenerek tam anlamıyla Mâverâünnehir hükümdarlarindan kurtulup rahat bir nefes almistir. 1391 yilinda Timur'un elçisini kabul ederken vefat etmis; yerine oglu 2. Giyaseddîn Pir Ali geçmis ve bu devlet 1389 yilinda Timur tarafından ortadan kaldırilmistir. Bkz.: B. Spuler, *Iran Mogollari*, s. 174-180; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 596-597.

12 Mes'ûd Serabdâlân (=Serbedârân; Serbedârîler) ve hikâyesi: Bu grubun basi olan Abdurrâzîk, İlhanlıların Horasan valisine huruç etme niyetiyle yaptığı konuşmada şöyle der: "Aman eğer gevsek davranır da kendinizi belli ederseniz bu bizim sonumuz olur! Korkaklar gibi ölmektense kellelerimizi daragacında (=ser be dâr) görmek daha iyidir!" Serbedâr tayfasının ilk lideri aslında Ebû Saîd'in yanında çalışan Abdurrâzîk idi, ancak Ebû Saîd 735/1335 tarihinde ölünce hemen isyan etti. Daha sonra kardeşi Mes'ûd tarafından 739/1339 yılında öldürüldü. Mes'ûd ise 744/1344 yılına kadar bu taifeyi yönetmiştir. Seyyahın bahsettiği Muhammed ise galiba onun takipçilerindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 46.

13 Suttâr, Sakkûra ve harâfîs tayfaları için bkz.: 6/29. not.

14 Sebzâr (=Sebzbâr) ve Beyhak: Sebzôr veya Sebzbâr; Ebu'l-Fidâ'ya göre Beyhak bölgesinin askerî merkezi idi. Eski ismi Hosrôgerd'dir. Nisabur'un 64 mil batısındadır. 737/1338 yılında Serbedârîler tarafından işgal edilmisti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 442; Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 47; Tâzî, *Maa Ibn Battûta fî İran*, s. 96.

15 Tûs ve Çapulcu Hasan: Tûs, simdiki Meshed şehrine yakın bir şehirdir. Nâsîruddîn Tûsî gibi meshur bilgin ve düşünürlerin memleketidir. Burada ismi geçen Hasan, Nisabur zindanından çıkan ve Mes'ûd'un sağ kolu olarak savaflara katılan Sîh bir liderdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 47.

16 Togay Timur: Ebû Saîd'in vefatından sonra taht kavgalarına karışan Mogol prenslerindedir. 1351'de Serbederân tayfası tarafından Astrabad'da öldürüldü. Bkz.: Spuler, *Iran Mogollari*, s. 148-151.

17 Argûn b. Nevrûz b. Argûn (=İlhanlı valisi): İlhanlıların Horasan valisi. 735/1335'te Ebû Saîd Han'ın ölümünden sonra Tûs, Nisabur ve Merv'i içine alan bir emirliğin hâkimi olmuştur. 1338 yılında Serbedârân tayfası bu bölgeye hâkim olunca yenilen Argûn, Togay Timur'a sigindi; onun soyundan gelenler Timur devrine kadar bölgede kalmaya devam etmişlerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 47.

18 Gûrların aslı meselesi: Tabîî ki burada bahsedilen Gûrîler ile Sam diyarındaki Gavr'ın bir alâkasi yoktur. Evvelce Gûr'dan bahsedilmisti. Bkz.: bu bölüm 11. not.

19 Semnan ve Celâlüddevle: Bazı kitaplarda Semnan şeklinde de kaydedilen bu şehir bugünkü Tahran'ın 100 mil doğusundadır. İlhanlılar dağılınca burası Celâlüddevle İskender b. Zeyyâr tarafından alınmıştır. Serbedârîlerin reisi olan Mes'ûd, Mazenderan hâkimi olarak da bilinen bu hükümdara karşı savasırken öldürülmüştür. Bkz.: B. Spuler, *Iran Mogollari*, s. 155.

20 Bûsenc: İran-Afgan sınırındadır. Bkz.: Tâzî, *Ibn Battûta fî İran*, s. 98.

21 Yediyüzkirksekiz yılı: 1347'ye denk düşer.

22 Nizâmeddîn Mevlânâ: Asıl adı Nizâmeddîn Mevlânâ Abdurrahîm idi. Ancak kendi beldeindekileri kurtarmak için hayatını tehlikeye atınca ona Pir-i Teslîm demislerdir. Bu meshur sufi 737/1337 yılında şehit olmuştur. Mezari Fahreddîn Râzî'nin kabri yakınında Herat civarındadır. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 47.

23 Mevdûd Çistî ve onun soyundan gelen Ebû Ahmed Çistî: Mevdûd Çistî, Ahmed Nâmekî'den feyz almış tasavvuf büyüklerindedir. 527/1132 yılında vefat etti. Torununun oğlu olan Ahmed Çistî'nin ismi, tarihî kaynaklarda Herat sultani Giyâseddîn ile İlhanlı emiri Yasavur arasında vuku bulan anlaşmazlıkları halletmeye çalışan kişi olarak geçer. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Age.*, s. 53-55; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 50.

24 Sicistan ve dönemin mahallî devleti: O dönemde bölgeyi İlhanlı Mogollarına bağlı bir emirlik yönetiyordu. Seyyahimizin gezdiği sıralarda Kutbeddîn Muhammed (1331-1341) bastaydı. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 3, s. 580.

25 Sîvesitân ve Sakalar: Burası herhalde Haydarabad'ın kuzeyinde Sint nehri kıyısına kurulu Sehvan diye bilinen yer olmalı. Zeki Velidî Togan, Sakalardan (=Iskitler) bahsederken Sistan, Sicistan, Siistan gibi yer adlarının aslında onlardan yadigâr kaldığını söylüyor. İlim âlemindeki yaygın kanaat Sakaların İranî olduklarıdır. Ancak hayat tarzları, konar-göçer oluşları, ölüm âdetleri ve mülksüz yaşayışları onların Türk olma ihtimalini kuvvetlendiriyor. Konuyla ilgili derli toplu kitap, İlhamî Durmuş'un eseridir; özellikle 45-54. sayfalar arasına bakılmalı. Bkz.: Z. Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 404-409; İlhamî Durmuş, *Iskitler (Sakalar)*, Ankara, 1993, s. 39-60 Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

26 Bekkâr (=Bakar): Sint (=Indus) nehrinin kuzey tarafındaki yol kenarına kurulmuş bir şehirdir; Multan'ın 120 km kuzeyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580.

27 Câm şehri: Bu şehrin yeni ismi Türbet-i Seyh Câm'dir. Badgis sınırında Kûhistan bölgesinde Herat'tan Nisabur'a giden yolun kenarında kurulmuş bulunan şehrin daha da eski adı Buzcan idi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 51.

28 Sihâbeddîn Ahmed Câm: Tam bir yüzyıl yaşadı ve 536/1142 yılında vefat etti. Bölge halkı tarafından çok sevilen biriydi; Timur onun kabrini ziyaret etmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

29 Tûs ve dönemin hâdiseleri: Tûs, Simdiki Meshed'in birkaç mil kuzeyindedir. Çingiz tarafından 617/1220 yılında istilâ edildi; ancak Emir Argûn Kirat tarafından tekrar imar edildi. Timur gelene kadar bu ailenin elinde kaldı. Timur burayı tamamen harap edince eski güzelliğine ve revnakına kavuşamadı; hemen yanı basındaki Meshed güzellikte orayı geçti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 582.

30 Ebû Hâmid Gazâlî: İslâm düşüncesinin zirvelerindedir; *Tehâfüt*, *Ihyâ*, *Meâric*, *Mustasfâ* ve *Munkiz* gibi her biri kendi alanında asılması zor kitapların sahibi dâhi bilgin. 450/1058 yılında Tûs'ta doğdu, 504/1111'de yine burada vefat etti. Belki de Sünnî olduğundan; kabri şehrin neresindedir tam olarak bilinmez şimdi. Kitapları Fas'tan Hindistan'a kadar İslâm dünyasının her tarafına yayıldı; Avrupa'da da duyuldu ve üzerinde konuşuldu. İbn Battûta'dan ikiyüz yıl önce Gazâlî'nin kitapları Fas ve Endülüs'ün mutaassip mollaları tarafından yakılırdı. Ancak bazı Gazâlî hayrani Muvahhidîler ve arkasından Merînîler gelince doğunun engin hoşgörüsü ve tetkikçiliği Mâlikîlik ve Zâhirîlikten başka bir şey bilmeyen batı Müslümanlarınca da benimsendi; Gazâlî daha sık ve rahat okunmaya başlandı. Gazâlî hakkındaki son tetkikler onun "İslâm aklını durdurduğu" tarzındaki Oryentalist iddiayı tamamen çürütecek niteliktedir. Gazâlî, fikrî serüvenini *Munkiz*'de

vermistir. Maurices Bouyges yıllar süren tetkiklerinin ardından Gazâlî'nin irili ufakli 404 eserini kaydeder. Bkz.: Gazâlî, *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, Beyrut, 1959; Zehebî, *Siyer*, C. 19, s. 322; *DIA Islâm Ans.*, C. 13, s. 489-534.

31 Meshed-i Rizâ (=Meshed sehri): İran'da Horasan eyaletinin merkezi ve Sîflerin en büyük ziyaret merkezi olup Kesefrûd vadisinde bulunur. Islâm tarihinin en mühim şahsiyetlerinden Imam Ali Rıza b. Musa'nın kabri bu sehirdedir. Ondan önce Harun Resid buraya gömülmüş idi; o, Horasan'a bir sefer açma tesebbüsündeyken Senabâd'da bir kalede hastalandı ve birkaç gün içinde 193/809 tarihinde birkaç gün içinde vefat etti. İste Harun Resid'in vefatından on sene sonra Halife Me'mun, Merv'den dönerken bu kalede birkaç gün kaldı, o sırada 12 İmam'dan 8'incisi olan damadı ve saltanat vârisi Ali Rıza yanında bulunuyordu. Bu zât 203/818 yılında ânîden vefat etmiştir. Meshed, başlangıçta küçük bir yer iken zamanla meshur oldu ve tüm Sîf dünyasının ragbetiyle büyük bir sehir hâline geldi. Bkz.: *MEB Islâm Ans.*, C. 8, s. 146-148.

32 İmam Ali Rıza b. Musa Kâzım ve kabri: 12 İmam'dan sekizincisi. Bkz.: bir önceki not.

33 Hârûn Resîd: Abbâsî halifeleri arasında en meshuru. 193/809 yılında Tûs sehrinde vefat etti; adı *Binbir Gece Masalları*'nda adı çokça geçen hükümdar. Bkz.: 31. not.

34 Serahs sehri: Serahs, Tûs sehrinin doğusunda İran ile Türkmenistan sınırında yer alır. Hanefî fikhinin büyüklerinden İmam Serahsî'nin sehididir. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "İbn Havkal'ın bildirdiğine göre Serahs sehri Nisabur ile Merv arasında, düz bir arazide kurulmuştur. Serahs mera bakımından pek zengindir, kasabası azdır, halkının temel sermayesi develerden ibarettir; su genellikle kuyulardan sağlanır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 455; *National Geographic*, Subat 1976, (Sovyet haritası).

35 Lukmân Serahsî (=sufî): Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*'te bu zâttan bahsetmiştir. Ali Sir Nevâî de (*Nefehat* çevirisi ve tekmili olan) *Nesâyim*'de Lukman'dan bahseder: "Aning ibtidâda köp mücadele ve riyazatı bar imiş; anga kesf vaki oluπτur ki akli zayıf boluπτur; Seyh Ebu'l-Hayr köp ayturmuş ki Lukman, Tingri'ning azadkerdesidir emr ü nehyden." Yani başlangıçta çok ibadet ve inzivasi var imiş, sonra manevisi âlemin kapıları ona açılınca akli gitmiş. Seyh Ebu'l-Hayr dermiş ki "Lukman Tanrı'nın emir ve yasaktan azat kıldığı kullardandır". Bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe* (metin), hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 187-188.

36 Zâva sehri: Bugünkü Torbet-i Heyderiyye sehididir ki Meshed'in güneybatısındadır. Tam doğusunda Torbet-i Cam, güneyinde ise Gonabâd vardır. Bkz.: İran Demiryolları Haritası (*Negse Sebekerâh-i âhen İrân*); Tahran, 1975, Tâzî, *Ibn Battûta fî İrân*, s. 106.

37 Kutbeddîn Haydar ve Haydariye tairesi: Kutbeddîn Haydar 618/1221 tarihinde vefat etti; Melâmetiyye-Kalenderiyye tarîkatının kurucusu olan Cemaleddîn Sâvî'nin talebesidir. Seyh Kutbeddîn, Haydariyye tarikatını kurdu ve bu tarikat hem Anadolu'da hem de Hindistan'da ragbet buldu. Mistik heyecanın sağlanması için kenevirin çok tabii bir tarzda kullanılması bu tarikatın müntesipleri tarafından başlatılmış bir uygulama olabilir. Haydariyye tarikatının Anadolu sosyal tarihine de etkileri olmuştur. 22. bölümün 13. notunda verdiğimiz ayrıntılı bilgi önemlidir. Ayrıca bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyim*, s. 384; Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, C. 1, s. 215; *DIA Islâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

38 Nîsâbûr (=Nisabur) ve dönemin hâdiseleri: 618/1221'de Mogollar tarafından yağmalandı, 679/1280'de ağır bir deprem geçirdi; Serbedâr Mes'ûd tarafından isgal edilince de 738/1338 yılında Cânî Kurbanî memleketinin idârî merkezi oldu. Daha sonra Herat kökenli Gert (=Kert) hanedanının topraklarına dahil oldu ve Timur zamanına kadar onların elinde kaldı. Nisabur daha evvelki asırlarda gerek tercüme hareketi gerekse felsefî ve dinî ilimler bakımından Islâm medeniyetinin en büyük merkezlerindendi. Bu şehir Ömer Hayyâm'ın ve Feridüddin Attâr'ın şehridir. Ticarî önemini her zaman korumuştur. Ebu'l-Fidâ zamanında "Nisavur" diye telâffuz edilirmiş ismi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 95-98; Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 5, s. 362; MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 303.

39 Bistâm: Tahran-Meshed yolunun ortasındadır; şimdi oraya en yakın büyük şehir Sâhrud'dur. Yâkût zamanında gayet mamur bir şehir imiş. Eski Bistam şehriyle ilgili enteresan bir husus: Orada hiç âşik yokmuş ve ask illetine müptelâ olup bu şehre gelenler dahi derhal şehrin suyundan içmekle o illetten kurtulurlarmış! Bkz.: *Iran Demiryollari Haritasi*; Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 1., s. 500; Zekeriyâ Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 308.

40 Bâyezîd Bistâmî: Melâmetiyye yolunun reisi olarak bilinir; 260/874 yılında vefat etti. Uzun adı Tayfur b. İsa b. Surusan'dır. Kerâmetleri ve özlü sözleri menkıbe kitaplarını en çok dolduran şüflerendir. Bir adam Bâyezîd Bistâmî'nin yanına gelir ve alaycı bir edâ ile der ki: "Duyduğuma göre sen uçuyormusun!" Bâyezîd cevap verir: "Bunda sasacak ne var? Uçmak senin için çok mu önemli? Akbabalar bile uçarken mümin niye uçmasın?" Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 34; Zekeriyâ Kazvînî, *Age.*, s. 308; *Sahabeden Günümüze*, C. 6, s. 131-134.

41 Hinduhiyr yolu konusunda seyyaha yapılan itirazlar: Buradaki Hinduhiyr herhalde Endhuy diye bilinen mintikadır. İbn Battûta'ya bu güzergâhi hususunda da itiraz edilmektedir; zira uğraması gereken pek çok şehir var bu güzergâhta, fakat seyyahımız bunlardan bahsetmiyor. Ancak gerek Halîlullah Halîlî, gerekse Tâzî gibi sârihlerin açıklaması bana da tutarlı geliyor: Galiba İbn Cüzey telhis isini (=kisaltma isini) burada da abartarak devreye sokmuş olmalı! Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 58; Halîlullah Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 59.

42 Kundûs (=Kunduz): Eski Toharistan bölgesinde Afganistan'ın kuzeyinde ticarî faaliyetleriyle meşhur bir şehir. Pamuk sayesinde şöhreti arttı; Ebû Hâmid Garnâtî'nin bahsettiği kumaslar da bu yöreye mensuptur. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rihle*, s. 118; Tâzî, *Age.*, s. 58.

43 Bağlân: Eski Toharistan bölgesinin şehirlerindedir. Seyyahımız oraya vardığında Mogol istilâsinin izleri henüz silinmemiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 58.

44 Hindukus dağları (=Dogudaki Kafkasya): Zirveleri 7000 metreyi aşan, bir omurga gibi Afganistan'ın sirtında yer alan yüksek dağlar. Ülkenin orta kesiminden başlayan bu dağlar, jeolojik bakımdan İtalya'nın kuzeyinden itibaren Himalayalar'a kadar uzanan ve Alp kıvrımları adı verilen dağ sisteminin bu ülke içinde kalan parçalarıdır. Kuzeydoğu bölümü aynen Himalayalar gibidir; hattâ yer yer onların genel yüksekliğini de aşar; bazı tepeleri 8000 metreyi geçer. Kuzeydoguda Hindukus adını alan bu dağlar, Kabil'den itibaren batıya doğru yelpaze gibi açılarak Kûhibaba, Sefîdkûh ve Bendibeyân gibi kollara ayrılır. Büyük İskender ve halefleri bu dağlar için Kafkasya tabirini kullanmışlardır. Saklanma, savunma ve saldırma imkânları açısından son derece elverişli olan bu coğrafya; inatçı, bağımsız ve savaskan Afgan oymaklarının karakterine tesir eden esas âmillerden

olsa gerekir. Kûs, Kust öldüren, döven, yere vuran anlamına gelen İran kökenli bir kelimedir. Hindu ise nehir insani demektir. Hindu-Kus, "nehir kenarında yani ovalarda yaşayan medenîleri öldüren dağlar" anlamında kullanılmış olabilir. Tarih boyunca bu mintika, Hindistan'dan gelen saldırılara karşı tam anlamıyla bir ölüm uçuşu olagelmistir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 5 (I), s. 536; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1540; John T. Platts, *Age.*, s. 1236.

45 Ender (=Enderâb): Hindukus dağlarının kuzeyinde bir şehir. Burası İskender'in durduğu yerdir. Çeşitli noktalardan çıkartılan gümüş burada eritilirdi. Bkz.: Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 60-61.

46 Benchîr (=Pençir): İbn Havkal ve İstahrî Pençîr dağlarından ve vadisinden bahsetmişlerdir. Buradan gümüş ve lapas-lazuli taşları çıkartılmış. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 64, 65.

47 Besây dağı ve Ata Evliya'nın mezarı: Besay, yerel dilde "küçük" demektir. Burası Gülbahar mintikasına yakındır. Halk bu civardaki kabre Seyh-i Ârif'in kabri dermiş; İbn Battûta'nın söylediği Ata Evliya da bu olsa gerek. Bu bölgeye eskiden Kâfiristan derilmiş; zira rivayete göre Büyük İskender'in geride bıraktığı bir grup insan yaşamış burada kendi kültürlerine göre. Pençir vadisindeki bu bölgenin ismi daha sonra Nûristan'a çevrilmiş. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 65.

48 Berven (=Perven): Kâbil'in 45 mil kuzeyinde Pençir ile Gorban arasındadır. Bazı oryantalistler Büyük İskender'in inşa ettiği İskenderiye Kalesi'nin Perven'e yakın olduğunu söylemektedirler. Perven, İdrisî'nin haritasında da geçmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 60; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 589.

49 Çarh kasabası: Perven'in 10 mil güneyinde Çarîkar diye bilinen kasaba. Bu kasabadan yetisen meshurlardan biri de Ya'kûb-i Çarhî'dir; Bahaeddîn Naksibendî'nin müritlerinden. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 66.

1 Gazne: Kâbil'in 75 mil güneybatısında olan bu tarihî şehir, Zabulistan diye bilinen bölgenin idarî merkeziydi. 382/963'den 582/1186 tarihine kadar Türk asıllı Gazneliler Devleti'ne bassetirlik etmiştir. Hindistan'ın fethi ve Birûnî gibi dahi bilim adamları tarafından Hint kültürünün yoğun, dolaysız bir biçimde incelenmesi de bu devirde başlamıştır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 467; *DIA Islâm Ans.*, C. 13, s. 479; ayrıca bkz.: bir sonraki not.

2 Gazneli Mahmud b. Sibuktekîn (=Sübek Tikin): Dagılmakta olan Sâ mânî Devleti'nde bir kumandan olan babasının isminin nasıl okunması gerektiği ihtilâf konusudur. Sü, "ordu" anlamına geldiği için "ordubasi" manasında Sü-bek şeklinde okunması gerektiği savunulduğu gibi; sevilen, kıymetli prens anlamında Sebük (yani "sevik"= sevilen) Tikin şeklinde okunması gerektiği de savunulmuştur. Kaynakların bir kısmında ise bu isim Sibük şeklinde harekelenmiştir. Gazneli Mahmud bilgiye âşik, zeki, cesur ve kurnaz bir hükümdardı. Hükümdarlığı boyunca Hindistan'a 17 sefer yaptı; öldükten sonra ardından taht mücadelesi oldu; oğlu Mes'ûd basa geçti; cesurdu, kudretli bir mimardı, sanatsever bir hükümdardı ama sogukkanlı ve disiplinli değildi; içki illetine müptelâ olduğu için gevseklik gösterecek, babasının yerini asla tutamayacaktı. Sultan Mahmud ve Mes'ûd bugüne kadar Afganistan, Pakistan ve İran gibi bölge halklarının edebiyatında cesaret sembolleri, sanat ve siirin efsanevî hamileri olarak yâdedilmiştir. Bkz.: H. Halîlî, *Age.*, s. 71; Erdogan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 34-40; *DIA Islâm Ans.*, C. 13; s. 481.

3 Kandehâr: Gazne'nin 200 mil güneybatısında; denizden yüksekliği 1040 metreyi bulur; ancak Gazne'nin daha yüksek (2200 m.) olduğunu hatırlatalım. Ocakta ortalama sıcaklık 5-6 derecedir. Kâbil neredeyse ikiyüz yıldan beri bassetirdir ama ondan önce ya Belh ya Kandehâr ya Herat ya da Gazne bassetir idi. Kandehâr, Ebu'l-Fidâ'nin eserinde 14. iklimde, yani Hint İklimi'nde yer alır. Burası Sint vadisinde kurulu bir şehirdir; Ibn Saîd de bu şehrin Büyük İskender tarafından kurulan şehirlerden biri olduğunu söyler. Ancak onların bahsettiği şehir bugünkü Kandehâr olmayıp Kâbil'den Pesaver'e ve Indus nehrine kadar uzanan bölgenin genel ismidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 357; H. Halîlî, *Age.*, s. 72.

4 Kâbul (=Kâbil): Tarihi milat öncesi yüzyıllara dayanan bu şehir; ikiyüz yıldan bu yana, yani çağdas Afgan ulusunun temellerini atan Ahmed Dürânî'nin oğlu Timursah'dan bu yana Afganistan'ın bassetiri. İlk İslâm coğrafyacılarından İdrisî bu şehrin surlarının çok sağlam olduğunu söyler. Kâbil, esasen şehrin 100 km batısında doğan ve şehrin içinden geçen ırmagın adıdır. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 1, s. 408; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 63; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 17.

5 Kûh-i Süleyman: Pakistan'daki Kuetta (=Keta) şehrinin güneyinde uzanan ve Indus vadisine bakan sıradagların genel ismi. Buralara yüksekliği ve heybetinden ötürü Tahti-i Süleyman da denmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 590.

6 İsmail Efgânî (=seyh): Bu şahıs galiba, *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserin yazarı Heratlı meşhur sufi sair Ebû İsmail Abdullah Herevî Ensârî'nin oğlu Câbir idi. Bkz.: Wolfe, *An Historical Guide to Kabul*, Kabul, 1965, s. 95; Halîlullah Halîlî, *Herât*, C. 1, s. 66-67; *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 41.

7 Kermâs (=Germas): Gardiz bölgesinin güneydogusunda daglık bir mintika; Gazne'nin 35 mil batısında. Bkz.: H. G. Raverty, *Afghanistan and Part of Baluchistan*, London, 1880, s. 91; Gibb,

Age., C. 3, s. 591.

8 Sesingâr (=Hastnagâr): Bu isim, Kesmir'in batısında bulunan Pesaver'in 16 mil kuzeydogusundaki Hastnagâr ile uyusuyor. Ancak Hastnagâr ile Kermâs arasında seyyahin anlattigi türden bir yakınlık yok. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 591.

9 Benc Âb (=Pencap; Bes koldan akan sular) ve Indus: Ibn Battûta ta bastan beri coğrafî bir isim olan Indus nehri ile Pencab arasında bir ayırım yapmamakta. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 592.

10 Yediyüzotuzdört yılının Muharrem hilâlinin görüldüğü gün (=ayın ilk günü): 12 Eylül 1333'e denk düşer.

1 Sint bölgesi: Önceden de belirttiğimiz gibi seyyahımız Indus nehri ile Pencab (=Besnehir, Bessu) arasında bir ayırım yapmamakta. Sint bölgesi, yani bugünkü Pakistan'ın bir kısmı, hicrî 1. asrın sonlarında 94 yılında (milâdî 712) fethedildi. Ancak bir bütün olarak Hindistan, hicrî 5. yüzyılın başlarında, Sultan Gazneli Mahmud döneminde Müslümanlarla karşılaştı. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 676-678; Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 71

2 Posta (=Berîd): Berîd, nereden geldiği hususu ihtilâflî bir kelimedir; bazilarına göre aslı eski Farsçadandır; kuyruğu kesik olup sadece posta işinde kullanılan ata "Burîde dem" denilirmiş. Bazı dil uzmanları ise kelimenin Latince "Veredus"tan geldiğini savunmaktadırlar; yani posta işinde kullanılan hayvan demek... İlk zamanlarda hükümdarın özel ulağına Berîd denilirdi, sonra iki posta merkezi arasındaki mesafeye (=menzil) de Berîd denmeye başlandı. Bu, yaklaşık 4 fersah idi ki bugünkü karşılığı 3 mile yakındır. Berîd sistemini İslâm tarihinde ilk kullanan hükümdar, Emevî halifesi Muâviye b. Ebî Süfyan'dır. Berîd bugünkü Arapçada posta demektir. Eskiden Berîd, devletin bir tür istihbarat teşkilatı gibi de çalışıyordu. Bkz.: Ebû Ca'fer İbn Cerîr Taberî, *Târîh*, C. 8, s. 96; İbn Künân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, s. 77; Necdet Hamâs, *el-Idâre fi'l-Asri'l-Emevî*, s. 42; Hassân Hallâk-Abbâs Sabbâg, *el-Mu'cemu'l-Câmi'*, s. 39.

3 Vulâk: Vulak bildiğimiz Türkçe ulak kelimesinin farklı bir okunusu. Ulamak kökünden geliyor; yani ulaştırın, eristiren demek... Kâşgarlı'nın *Divan*'ında Türk beyinin mektupçusunun kullandığı at manasına geliyor. Osmanlı zamanında devlete ait kâğıt ve belgeleri bir yerden başka bir yere götüren resmî memura denilirmiş. Bu usûlün Osmanlılara Çingiz evlâdından geçtiği söylenir. Bkz.: Besim Atalay, *Divân-i Lugâti't-Türk Dizini*, s. 688; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 542-543; ayrıca ulaksî=ulakçı kelimesiyle karşılaştırmak için bkz.: 33/18. notumuz.

4 Dâve: Dav Farsçada satranç ve tavla oyunundaki sıra demektir; bazen de sövme, duvar sırası ve kur manasına gelir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 856.

5 Kurûh: Keruh veya Kuruh okunur; Farsçada olduğu gibi Urdu dilinde de üçte bir demektir; yani bir fersahin üçte biri kadar olan mesafe. Bölgelere göre değişmesine rağmen genel olarak iki mile yakın olduğu belirtiliyor Platts'in sözlüğünde. Bkz.: John T. Platts, *Dictionary of Hindustani and English*, s. 830; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1531.

6 Sâmurra (=Sumra): Gazneli Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud 1040'ta Dandanakan'da Selçuklular önünde hezimete uğrayınca kendilerine Sumra da denilen Racput kabilesi Sint bölgesine hâkim oldu. Sumra taifesi aslen Hindistanlı olup İslâmî kabul etmiş bir gruptur. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 676.

7 Rükneddîn'in atası Bahâeddîn Zekeriyâ Kuresî: Bu şahıs Sihâbeddîn Sühreverdî'nin Hindistan'a gönderdiği mürididir. Bu bölgede ilk defa Sühreverdîyye tarikatını yayan da odur. 665/1267 yılında vefat etti. Oğlu Sadreddîn (Semseddîn değil) 1285'te, torunu Rükneddîn ise 1335'te vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 77.

8 Sîvesitân (=Sahvân): Karaçi'nin 12 mil kuzeyinde Sint nehrine yakın bir şehirdir. Daha önce Sivesitan kelimesinden bahsedildi. Bkz.: 36/25. not.

9 Müsenk (=Musang): Bir tür tahıl; herhalde bizdeki burçagin karsiligi. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1813.

10 Zerd-i sûbe (=Zerd çûbe; Sari çöp): Zerdçûbe, Zerdeçal dedigimiz Hint safrani; Türkçede Sariagaç denilen bitkinin kökü. *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1069.

11 Emir Vunâr Sâmirî başkanligindaki Râcput isyani: Ibn Battûta bu isyanla ilgili bilgi veren tek tarihî kaynaktır. Racput Samma hanedaninin yönetime gelmesinin Sint bölgesiyle ilgisi vardır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 599.

12 Tenkâ veya tenge (=dönemin Hint para birimi): O dönemde Dihli Sultanligi'nin kullandigi para birimine umumi olarak Tenkâ veya Tenge denilirdi. İki türlü Tenkâ vardı; biri altından mamul olur ve 9 gram gelir, diğeri gümüsten mamul olur ve 9,3 gram gelirdi. Resmî ölçülendirmede bir altın Tenkâ 10 gümüs Tenkâ ederdi. Ibn Battûta birinciye Tenkâ derken ikinciye Dinar demekle yetiniyor. Babür'ün hatiratında Tenge'nin Türkçeleştirildigini ve basına ak kelimesi eklenerek Aktenge=gümüs para anlamında kullanildigini görüyoruz. Bkz.: Gazi Babur, *Vekayi (Babur'un Hatirati)*, inceleme-çev. Resit Rahmeti Arat, Ankara, 1946, s. 654; Mahdi Husain, *Muhammad b. Tughluk*, London, 1938, s. 233-238.

13 Ahavra ve Tarrîde (Tarîda) tipi gemiler: Tarrîde, bir zamanlar Akdeniz'de bolca seyrüsefer büyük ama hızlı bir savaş gemisi türüdür. Ağır mallar, kereste ve cins atlar hep Tarrîde ile taşınmış. Bkz.: H. Hallâk- A. Sabbâg, *el-Câmi*, s. 146.

14 Lâherî sehri (=Larbender): Bugün Larrybunder diye bilinen şehir; Karaçi'nin 28 mil güneydogusundadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 85.

15 Tarna (=arkeolojik bir mahal): Lurrybunder'in 8 mil kuzeydogusunda yer alan Moramary tepeleri kastedilmiş olabilir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 603.

16 Bekâr/Bakâr (=Bhakhar): Indus nehri kıyısında, Sukkur sehri ile Rohri sehri arasında kalan sağlam, korunaklı ada. Bu ada, evvelce bahsedilen Sîvesitân'a (=Sahvan) 110 mil uzaklıktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 603.

17 Ūca (=Uç): Bugün Uch diye bilinen mintikadır; Multân yolu üzerinde olup Bahawalpur eyaletinin batisındadır. Seyyahin bulunduğu dönemde bölgenin en önemli İslâmî merkezi idi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 604.

18 Multân: Pencab bölgesinin sınırları içinde yer alan bu mühim şehir, 94/713 yılında fethedildi ve kısa zamanda Müslümanların önemli merkezlerinden biri oldu. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 8, s. 578.

19 Husravabad ırmagi: Burası herhalde Indus nehrinin bes kolundan biri olan Ravi ırmagidir ve Pencab mintikasına yakındır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 604.

20 Kutvâl: Muhafız, bekçi, emniyet müdürü, kale muhafızı, garnizon kumandani gibi anlamları vardır. Bazı kitaplarda kotaval şeklinde kaydedilmiştir. Platts'in büyük sözlüğünde kelimenin Farsça olduğu; bu dile de Sanskritçeden geçtiği belirtilmektedir. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 859; *Ferheng-i Ziya*,

21 Hubz-i müserrek: Sandviç benzeri; araya bal, yağ gibi bir şey kaydırılarak yapılan tatlı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 91.

22 Sâbûniye tatlısı: Sâbûniye, erbabinca bilindiği üzere badem, fıstık, nisasta, bal ve susam yağından yapılan bir helvadır ve Mısır kökenlidir; Mısırlıların bu tatlıyı pek leziz yaptıklarına şahidim. Türkler, Ortadoğu'ya geldikten sonra alabildiğine zengin bir yemek kültürüyle karsılaştıkları için bize hiç de yabancı gelmeyen bir isim bu. Biraz sert ve yoğun olduğu için sabun kalibi manasında "Sâbûniye" denmiş ona. Ancak isterseniz Ibn Battûta'dan bir asır önce Suriye ve civarında yazılan bir kitaptan, Türklerin, Arapların ve Kürtlerin bildiği bir yemek kitabından alıntı yapalım; tarihçi, edebiyatçı, yemek uzmanı İbnü'l-Adîm ne diyor: "Sâbûniye'ye gelince... Önce serbet yapılır ve kenara konulur. Sonra yarısı tencereye dökülerek üzerine nisasta eklenip emdirilir; tencereyi hiç durmadan karıştırmak gerekir, bir ratla iki okiye ölçüsüyle hazırlanmalıdır bu. Sonra susam yağıyla çekip çevrilir tenceredeki helva; serbetin geri kalan kısmı azar azar dökülürken karıştırma işi devam etmelidir. Tencereyi büyücek bir tabaga boca ettikten sonra üzerine evvelki nisasta miktarınca bal eklenir. Bu işlem bitince her ratla bir okiye gülsuyu, iki okiye de haslanıp terbiye edilmiş badem eklenmelidir. Badem yerine fıstık da konabilir. Üzerine pudra sekeri serpilip servis yapılır." Dikkat, ratl ve okiyenin karsılıkları ülkeden ülkeye ve zamandan zamana değişmektedir; ancak bir okiye, ratlin 12'de biri olup bir ratl yaklaşık 480 gramdır. Bu durumda bir okiye 40 gram gibi oluyor. Eğer bu tarif karışık geldiyse kisasını verelim: Bir ölçü sade yağ, iki ölçü seker, yarım ölçü nisasta ve bir ölçü de su. Üzerine badem veya fıstık yapıştırıp afiyetle yiyin! bkz.: İbnü'l-Adîm, *el-Vusla ile'l-Habîb fî Vasfi't-Tayyibât ve't-Tiyb*, ed-kritik: Süleymâ Mahcub-Dürriye Hatîb, Halep, 1988, C. 2, s. 640.

23 Semûsek (=Sembûsek): Semûsek de Türk mutfagında bilinen ve zannınca "böregimsiler" ailesine giren yarım ay şeklinde bir hamur isidir. Genel olarak yağlı hamurdan yapılır, içine peynir veya kıyma (yahut yakistigini umduğunuz ve robotta birbiriyle barıştırdığınız yumurta-peynir-kıyma-sogan-maydanoz-karabiber gibi bir karışım) bırakılır, bu bohçalar yağlı tepsiye konulup 190 derecelik fırına atılır, yarım saat sonra alınır ve afiyetle yenilir. Dikkat, tek bohça, tek parça yapmayacağınıza göre ölçüleri iyi ayarlamalısınız. Semûsek'in hamuru yağlı ve kabarık olduğu için milföy hamuruna benzemektedir. Semûsek Ortadoğu'nun en namli hamur işlerindedir ve İbnü'l-Adîm üstadımız buna iki sayfa ayırıp tam 4 ayrı çeşidinden bahsetmiştir; burada mesele, içliği hazırlarken neyi tercih edeceğinle alâkali! Semûsek, Mısır mutfagından haberdar bir Fransız hanımefendinin kitabında ayrıntılı bir tarif ile karsımıza çıkıyor. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Age.*, C. 2, s. 553; Colette Rosant, *Tadi Damagimda Kalan Ülke: Mısır*, çev. Esin Eden, Oglak Yay., İstanbul, 2000, s. 48.

24 Hizmet: Hizmet bu ibarede reverans yapmak, saygıyla eğilmek anlamına geliyor.

25 Fukkâ (=fuka) denen mesrubat: Aslında köpükleninceye kadar mayalandırılan arpadan yapılan bir içkiye de fukkâ denilir; ancak biber, karanfil, bal, nane, nar suyu, beyaz ekmek, buğday vs'den de yapılır bu. Kalitelisi, kendine has ferahlatıcı bir kokusu olup sarhos etmeyenidir. İbnü'l-Adîm fukkâ için iki sayfa ayırmış ve 3 ayrı tarif vermiştir. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Age.*, C. 2, s. 505-506.

26 Tenbûl: İkram edilen, onun yaprağıdır. Tenbûl için bkz.: 30/ 7. not

27 Fevfel: Hindistancevizi gibi sert bir meyvedir; siyahi ve kizili vardır. Türkçede Fûfal ağacı, Arek hurması diye bilinir. Latince adı, *Areca Catechu*'dur. Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydane*, s. 484; Armenag Bedeviyan, *Age.*, s. 74.

1 Abûher: Bugün Hint-Pakistan sınırında, Pencap eyaletinde Lahor şehrinin güneyinde Firuzpur'a yakın bir yerdir. Bkz.: Tâzî, "Maa Ibn Battûta fî Bilâdi'l-Hint ve's-Sind", *Da'vetü'l-Hakk* dergisi, sayi: 287 ve 293; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 609.

2 Anbe agaci (=Mango): Babur'un hatiratında geçen bu sözcük, günümüzde Tamil dilinden gelen "mango" ismiyle de bilinen meyvedir. Agaci gayet yüksektir; yaprakları seftali yapragına, meyvenin şekli ise iri armuda benzer. Tadi, aliskin olmayanlar için gariptir; kesif ve yağlıymış gibi gelir insana. Misir'da zenginlerin sofrasını süsleyen meyvelerdendi. İç kısmında sanki ayrı bir meyve vardır; uzun süre dayanır. Ben mango yedim ama sevemedim. Bkz.: Babur, *Vekayi*, s. 320 ve 578; A. Bedevian, *Polyglottic Dictionary of Plant Names*, s. 382.

3 Sekî ve Berkî: Sekî, ekmekgiller familyasından iri bir meyvedir; bir tanesi 4-5 kişiyi rahatça doyurur. Türkçeye ekmek agaci diye çevirmek mümkündür. Latince ismi *Artocarpus Integrifolia*'dir. Berki ise kavuna benzer; daha tatlıdır. Bkz.: A. Bedevian, *Age.*, s. 83; Gibb, *Age.*, s. 609.

4 Tendû: Abanoz ağacının meyvesidir. Bkz.: Gibb, C. 3, s. 61.

5 Cumûn: Herhalde Cemen diye de bilinen meyve... Yapragı söğüt yapragına benzeyen, kara üzüm gibi siyah ve tadi eksi olup ağacının görünümü güzeldir. Bkz.: Babur, *Vekayi*, s. 322 ve 594

6 Mehvâ: Bu meyve lezzetli bir mesrubatin hammaddesidir. Latince adı *Bassia Latifolia*'dir. Bu ağaç "gülçigan" diye de bilinmektedir. Çok yüksek bir ağaç hâline gelebilir, kerestesi ev yapımında kullanılır. Meyvesi ve çiçeği hem kuru üzüm gibi yenilir, hem de içki yapımında kullanılır. Bkz.: Babur, *Age.*, s. 321 ve 631.

7 Enkûr: Bu kelime Ankor şeklinde de okunabilir. Engür Farsçada üzüm demektir. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 98.

8 Kesîrâ: John T. Platts ansiklopedik sözlüğünde meyvenin bilimsel adını *Scirpus Kysoor* şeklinde kaydediyor. Mahallî adı ise Kesirû'dur. Meyve gibi yenen *Cyperus Tuberosus* adlı bitkinin köküne de Kesirû denilirmiş. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 835.

9 Küdrû: Akdariya benzeyen taneli bir bitki. Gibb, bu bitkinin bilimsel adını *Paspalum Scrobiculatum* diye belirlemiş. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 611.

10 Sâmâh: Platts'in sözlüğünde *Panicum Colonum* diye kaydedilmiş. Bedevian bu kelimenin Türkçesini Tavsan Otu diye belirlemiş. *Ferheng-i Ziyâ*'da ise bir nevi küçük dariya Samah dendigi ve bunun Gâvers-i Hatâî diye de adlandırıldığı belirtiliyor. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 718; Bedevian, *Age.*, s. 438; *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1271.

11 Mâs: Bir tür küçük börülce. Platts'in sözlüğünde bilimsel adının *Phaseolus Radiatus* olduğu belirtiliyor. Hindistan'da "mung" da denilirmiş buna. Bedevian bu bitkinin Türkçe karşılığını Angola fasulyesi diye veriyor. Ancak "Mas" kelimesi bazı yörelerimizde kullanılıyor ve baklagillerden yenilebilir bir bitki şeklinde tarif ediliyor. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 981; *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1772;

12 Mung/Munc (=Mungo): yukarıdaki aynisi veya benzeri. Ferheng-i Ziyâ'da "mas denilen bürülceden küçük, siyah taneli" diye tarif ediliyor. Ancak Nâsirî bunun tanelerinin yemyesil olduğunu söylemiş. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 115.

13 Küserî: Küserî, Misir'in ulusal yemeklerinden biri olmuştur artık. Kelime, Gibb'e göre Hindistan'da Kecerî diye bilinmektedir. Küserî'de temel malzeme pirinç ve yeşil mercimektir. Pilâv gibi pisirildikten sonra üzerine pismis nohut ve kitir kitir kızartılmış soğan eklenir. Duruma göre, makarnayla karıştırılabilir. Artık acı mi acı bir sos dökülecektir en üste. Küserî yendikten sonra yemek borusu ve mideyi hattâ bağırsakları ateş basacağı için derhal "ürz billeben" (=sütlaç) alınmalıdır. Zaten hazırdır bu ve "Ürz billeben hâdir ya bâsâ!" diye bağırır garson... Benim Misir'deki favorim, Hüseyin Meydani'nin üst tarafında, Ezher'in karsısındaki meşhur küserîci idi. Hindistanlılar o devirde her sabah bunu yediklerine göre herhalde sosunu biraz daha fazla karıştırarak yemeği çorbaya dönüştürüyorlardı. Bkz.: Küserî ile Kûsân'ın karşılaştırılması için 27/57. not.

14 Harîra: Faslıların özellikle Ramazan ayında iftarda yedikleri bir çorba; içerdigi malzemelerin zenginliği ile dikkat çekiyormuş. Harîra, Kuskus'la beraber Fas mutfagının en meşhur ikilisini oluşturuyormuş. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 96.

15 Lûbya: Bürülce; bilimsel adı *Vigna Cattiang*.

16 Mût/Mot: Gibb bu bitkiyi *Cyperus Rotundus* diye belirlemiş. Bedevian bunun Türkçe karşılığının Topalak olduğunu kaydediyor. Topalak çok yıllık, yumrulu ve otsu bir bitkidir. Yumruları taze iken yenir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 611; Bedevian, *Age.*, s. 223; Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, s. 159.

17 Acûdehen: Seyyahimiz burada yine güzergâhına aykiri bir ad veriyor. Acudehen, Multan ile Abûher arasında bir yer; Pencab'ın en doğusunda Sütlaç nehrinin çıkışında bir şehir. Burası daha sonra Ekber Sah tarafından Pakpattan diye isimlendirilmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 613.

18 Feridüddîn Mes'ûd Genc-i Seker Bedâunî: Çistiyye tarikatini yaygınlaştıran Hindistanlı seyh. 1175'te Multân yakınlarında doğdu. Gençliğinde Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî ile karşılaştı; onun vasıtasıyla bu tarikata girdi; 664/1265 yılında Acûdehen'de vefat etti. Türbesi 700 yıldan beri Hindular, Sihler ve Müslümanlar tarafından ziyaret edilen mekânlardandır. İslâm dini ile ilgili eserlerin yerel Pencap dillerinde telif edilmesi onun döneminde artmıştır. O, dinî terimlerin yerel dile çevrilmesini tavsiye ederek mahallî lehçelerin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Halkla yakın ilişkiler kurdu; türbesi Timur ve Ekber Sah gibi büyük hükümdarlar tarafından ziyaret edildi. *Kur'an* tefsiri, kiraat ilmi ve Hanefî fikhında da uzman olan Feridüddîn, dergâhına herkesi kabul eder, farklı inanç mensuplarıyla sohbet ederdi. Onun görüşleri Sihlerin kutsal kitabı *Guru Granth*'ta dikkat çekecek şekilde mevcuttur ve sözleri Sihler tarafından saygıyla anılır. Seyyahimiz Hindistan'a vardığında Feridüddîn'in torunu ve aynı tarikatın sürdürücüsü olan Alemüddîn (ö: 734/1334) ile görüşmüştü olmalı. (Sekergenc veya Genc-i Seker, seker dükkâni, seker ambarı demektir.) bkz.: M. A. Chugh Hataî, *Pakpattan and Baba Farid Ganj-i Sakar*, Lahor, 1968; M. Ekrem Beresvî, *Iktibâsu'l-Envâr*, Lahor, 1895, s. 160-175; K.A. Nizamî, *The life and Times of Shaikh Fariduddin Ganj-i*

19 Amcarî (=Amjhera): Zihâr'in (=Dhar) 12 mil batısında Mdhya Prades eyaletinin güneybatısında bulunan bir şehir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 614.

20 Küncad, küncit yağı: Kelime Farsça olup susam yağı demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1586.

21 Kenk (=Ganj): Meshur Ganj nehrinin adının asıl telâffuzuna çok yakın bir söyleyiş. John T. Platts'in sözlüğüne bakacak olursak bu nehri Geng diye telâffuz etmek lâzımdır. Bu ad Hindu inancına göre hem gökteki büyük nehir için hem de yeraltındaki büyük nehir için kullanılır. Geng eski Hint dilinde akarsu demektir. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 919.

22 Kûsây/Kusây kelimesine dair: *Seyahatnâme*'yi Fransızca ilk nesreden D&S ikilisi Kusây kelimesini çevirirken Krisna'yi eklemişlerdir. Onlara göre Kusây, Krisna demek oluyor. Gibb de onlara katılmış görünüyor. Ancak bence (A. Sait Aykut) bu kelime, çok daha farklı ve daha eski bir grubun üyesidir; Kuday, Khuda, God, Gott, Ghost, Kuds, Kut diye sıralayacağımız ve farklı dillerde kutsallık, ruh ve mâlikiyet ifade eden bir dizi kelimedendir Kusây. Ortadaki s harfinin t ve d'ye; veya t ve d'nin s'ye dönüşmesi; yahut s'nin d/t'ye yapışarak tek bir harfe dönüşmesi mümkündür ve Balkan dilleri basta olmak üzere diğer dillerde pek çok örneği vardır. Kelimenin Hint dilindeki kökü herhalde arkaik Farsçadaki gudhai'ye uzanıyor. Pehlevîcede khotai, Zend-Avesta dilinde kadhata, ka+data; kendi kanununu koyan, sahip, efendi, büyük varlık, tanrı, büyük ruh anlamına gelmektedir. Almanca, İngilizce gibi batı dillerinin buradan etkilendiği malûmdur. Burada kök herhalde khod kelimesidir ve sahiplik+benlik ifade eder. Bizim Farsçadan aldığımız hodbîn (=kendini düşünen) de bu köktendir. İngilizcede mâlikiyet ifade eden Have, Had, Has gibi kelimelerin kökü de buradandır. Sâmi dillerinin en derini ve en zengini olan Arapçada Kuds; temizlik, pâklik, ululuk, yücelik ve ulu dağ anlamına gelmektedir; Kudüs, mukaddes, takdîs ve Tanrı'nın isimlerinden Kuddûs bu kökten gelir. Türkçe kut, uğur, yücelik, saadet, kutsallık anlamına gelir ve Tanrı tarafından bahsedilir. Kutalmış; kurtarılmış, ululanmış demektir. Kuday, Altay lehçesinde Tanrı demektir. Yine bu lehçede kut; harekete geçirici ruh (=anima), öz, asil, çekirdek manasına gelmektedir. Neticede kelimenin ilk çıktığı kaynak neresidir bilmiyoruz; ancak birbirlerinden tamamen farklı dil ailelerinde bir ghost gibi dolasan ve farklı kelimelere giren bu kelimeyi teşhis etmeye çalıştık. Bu kelimenin doğduğu mintika, herhalde Horasan, Kafkasya, Mezopotamya üçgeni içinde bir yerdir.

23 Sersetî: Eskiden büyük bir şehirmiş ancak 1138/1726'dan itibaren terk edilmiş ve 1253/1837'de Sirsa diye bilinen şehre bırakmış yerini. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 617.

24 Hansî: 429/1038'de Gazneliler tarafından fethedilmiştir. Burası Kal'a-yi Azrâ yani zaptedilemez "Bâkir Kale" diye de bilinirdi. Bkz.: Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 575-578.

25 Tura, Tora (=Efsanevi hükümdar): Bu adamın çok eski dönemlerde kuzeyden gelen Kusanlar gibi Türk sülâlelerinden birine mensup olması muhtemeldir. Hint tarihinde Lekturaman (=Toraman?) diye bilinen efsanevî hükümdarla ilgili olabilir bu isim. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 71, 86.

26 Mes'ûdabad: Şimdi harabe hâlinde olan bu şehir, Necefgerh kasabasının yakınındadır. Gibb,

Age., C. 3, s. 61.

27 Bâlem (=Palem): Mes'ûdabad sehrinin 6 mil güneybâsında yer alır. Bkz.: Gibb, *Age.*, ay.

1 Eski Delhi (=Dihlî): Sehrin doğduğu asil kasaba Lâlkot adını taşıyordu; Racputlar tarafından 444/1052 yılında kuruldu. Delhi'nin tarihi eski Arilere kadar uzanmaktadır. Kutbeddîn Aybek burayı 588/1192 yılında fethetti; burası Delhi bölgesindeki Mogol sehrinin 10 mil güneyindedir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 9, s. 126; Tâzî, "Maa Ibn Battûta fi's-Sint ve'l-Hind", *Da'vetü'l-Hakk* dergisi, sayı: 287 ve 293, Ekim, 1992.

2 Sîrî: Eski Delhi'nin 4-5 km kuzeydogusundadır; Alâeddîn Halacî tarafından 703/1303 yılında askerî bir garnizon gibi kuruldu ve gelişti. Sîrî bugün büyük Delhi sehrinin semtlerinden biridir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, ay.; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 619.

3 Tuğlukabâd: Eski Delhi'nin 8 km güneydogusunda Giyâseddîn Tuğluk Sah tarafından 1320'de kuruldu. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, ay.

4 Cihânpenâh: Farsça "dünyanın sığınagi" demektir; burası 1340'ta kurulmuştur. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, ay.

5 Ra'âde (=Ateş fırlatan toplar): Bir tür küçük toplardır; yanmış malzeme atma kullanılırdı. Bkz.: *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, sayı 4, sene: 1974, s. 22 ve 23.

6 Kulsenbe, Raybûl ve Nesrîn denen çiçekler: Kulsenbe, Sebboy; Raybul, Yasemin demektir. Nesrîn ise Van Gülü'dür. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 107, *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1887.

7 Dihlî Câmii (=Kuvvetü'l-Islâm Câmii): Kutbeddîn Aybek tarafından eski bir Hindu tapınagının temelleri üzerine 588/1192 yılında inşasına başlanan bu câmi, Sultan İletmiş tarafından 7./13. yüzyılda; Sultan Alâeddîn Halacî tarafından ise 8./14. yüzyılda epey genişletilmiştir. Bugünkü harabelerde İletmiş'in biraktıkları açık seçik görülür. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, ay.; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 107.

8 Büyük Sütun (=Heftgûs): Bu sütunun tarihi, milâdî 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır; Hindistan'daki büyük Visnu Tapınagi'nden getirilip buraya dikildiği söyleniyor. Gibb bu sütunun 24 ayak yüksekliğinde olduğunu belirtiyor. Buradaki gûs kelimesinin seyyahimizin belirttiği şekilde maden değil de "kûse" yani köse anlamına gelmesi mümkündür ki o zaman Heftgûse; "yedi köseli sütun" demek olur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 622.

9 İki puta dair bilgiler: Bu heykellerden biri herhalde cinsel organı açıkta ve belirgin bir vaziyette olan Vikramaditya idi; 631/1234 yılında Sultan İletmiş tarafından Uceyn'den buraya getirilmisti. Kuskusuz orada başka heykeller de mevcuttu, çeşitli zamanlarda muhtelif Hint şehirlerinden toplanan... bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 109; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 622.

10 Büyük Minare (=Kutubminâr) ve yarım kalmış öteki minareye dair tarihi kayıtlar: Kutbeddîn Aybek tarafından yapımına başlanan ve İletmiş (=İltutmuş) tarafından bitirilen bu muazzam minare Firuz Sah tarafından biraz daha yükseltilmiştir. Hâlen mevcut olan bu devasa yapının su anki yüksekliği 70 metredir. Minarenin ismi, Sultan Kutbeddîn'den değil İltutmuş'un çok değer verdiği Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'den gelmektedir. Tas işçiliği mükemmeldir. Yarım kalmış öbür minare ise

Kutubminâr'in yarıçapının iki kati genişliğindedir ve temeli hâlâ mevcuttur. Bu bina ise Kutbeddîn Mübarek Sah'in babası olan Alâeddîn Halacî (m. 1215-1295) tarafından yaptırılmıştır. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 1055; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 112.

11 Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî: Çistiyye tarikatının kurucusu olan Muînüddîn Çistî'nin mürîdidir. Evvelce bahsettiğimiz Feridüddîn Genc-i Seker'in de hocasıdır. Kabri Mihrevli'dedir. 633/1234 yılında vefât etti. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 118; ayrıca 39/18. not

12 Okunan âyetler: Hac Sûresi'nin (22. sûre) 1. ve 2. âyetleridir.

1 Dihlî'nin alinisiyle ilgili tarih: Dihlî Câmii'ndeki en eski kitabeler şehrin 587/1191 yılında alındığını gösteriyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 119; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 269. Ayrıca bkz.: 40. bölüm, 1. ve 7. not.

2 Sipâhsâlâr (=Sipahsalar): Sipahsalar Farsçadır; Sipehsalar da denilir. Askerin başında bulunan kişi, kumandan demektir. Eski İran ve Türk geleneklerinden etkilenecek kurulmuş olup Abbâsîlerin mirasını devralan Gazneli ve Selçuklu gibi klasik Türk imparatorluklarında Sipahsalar, bir ordunun en üst kademesinde bulunan kişi, yani başkumandan demektir. Onun altındakine Sipahdar denirdi. Osmanlı'da ilk dönemlerde Serdâr-i Ekrem, daha sonraları Beglerbegi ve Serasker istilâhi yaygınlaşmıştır. Günümüz devlet anlayışı ve uluslararası siyaset literatüründe sipahsaların tam bir karşılığı yok ama sanıyorum barış hâlinde "genelkurmay başkanı" savaş hâlinde –elde edilen yeni ülkeye hâkimiyeti açısından– "genel vali" denilebilir ona. Bkz.: İbnü'l-Esîr, *Târîh-i İbnü'l-Esîr*, Kahire bas., C. 9, s. 432; M. Abdülkerîm el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Elkâbi't-Târîhiyye*, s. 234; Altuncî, *el-Mu'cemü'z-Zehebî*, s. 327; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 176, 235; İ. Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teskilâtına Medhal*, s. 44.

3 Kutbeddîn Aybek ve Delhi Türk Sultanlığı: Sipahsalar Kutbeddîn Aybek, başlangıçta büyük Gûrî Devleti'ne bağlı becerikli bir memlûktu, yani parayla satın alınmış olup orduda yararlıklar gösteren bir subaydı. Ancak 602-610/1206-1210 yılları arasında Dihlî şehriden sorumlu genel vali oldu ve 1. Delhi Türk Sultanlığı devri onunla başladı. Bu karmaşık devirle ilgili en iyi kaynak, Mevlânâ Minhâcüddîn Cüzcânî'nin *Tabakât-i Nâsirî* adlı eseridir; Kutbeddîn Aybek'in çağdâsi olan Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-Meâsir* adlı eseri de önemlidir. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, I-II, notlandıran: Abdülhayy Habîbî, Kâbul, 1963; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Meâsir*, (Elliot-Dowson nesri, London, 1854) s. 238; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 101, 269-276; M. Aziz Ahmed, *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Tercüman, Binbir Temel Eser, s. 160-185 (Kitabın asıl künyesi şöyle: *Political History and Institutions of Early Turkish Empire of Delhi 1206-1290*, Lahor, 1949).

4 Sihâbeddîn (=Muizzüddîn) Muhammed b. Sâm Gûrî: Herat'ta Gûr Devleti'nin tahtında oturan kardeşi Sultan Giyâsüddîn Muhammed Gûrî tarafından 568/1173 yılında Gazne'ye naip olarak tayin edildi; Sihâbeddîn, Kuzey Hindistan'ın fethine de başlamış idi; Giyâsüddîn ölünce büyük Gûr Devleti'nin başına geçti; 602/1206 yılında vefat edince devlet dağıldı ve Hindistan tarafı Aybek'in elinde kaldı. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 254-267. Ayrıca büyük Gûr Devleti'nin devami mahiyetinde bir hanedanlık tesis etmek isteyen Kerâtiler için bkz.: 36. bölüm 11. not.

5 Lâhûr'un (=Lahor) fethi: Lahor, Hindistan'ın ilk fatihleri olan Gaznelilerin son kalesiydi; Giyâsüddîn Muhammed Gûrî, burayı 582/1186 yılında son Gazneli emiri Husrav Melik'ten aldı. Böylece Gazneliler sona ermiş oldu. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, notlandıran: Abdülhayy Habîbî, Kâbul, 1963, C. 1, s. 243; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 258.

6 Sultan Semseddîn Lelmis (=İletmiş =İltutmuş) ve dönemi: Kutbeddîn Aybek 1210'da çevgân oynarken attan düşüp ölünce ciddî bir belirsizlik başgöstermiştir. Kuskusuz Aybek kudretli bir hükümdardı; ancak kesin bir halef bırakmadan ansizin ölmüştü. Bu yüzden Hindistan Türk Sultanlığı

hemen dörde bölündü, Delhi'de Aybek'in oğlu Aramsah, Bedâun'da damadı Semseddîn İletmis, Uc'da yani yukarı Sint'te öbür damadı Kabaca ve Bengal bölgesinde Ali Sâh kendilerini bağımsız saydılar. Birçok yerde de Hindular tekrar ayaklandı. İste bu karışık ortamda, köken itibarıyla Türkistan'ın İbari kabilesinden gelen Sultan Semseddîn İletmis öne çıkarak önce Aybek'in oğlu Aram Sah'la çatışmış ve onu yenip tahta oturmuş; daha sonra da Hindistan Türk Devleti'ni toparlamıştır. Onun döneminde Çingiz'in önünden kaçan Müslüman Türk asıllı asker ve bilginler Hindistan'a sığınmış ve İletmis onları büyük bir memnuniyetle karşılayarak devletinde istihdam etmiştir. Kuskusuz İletmis döneminin enteresan mevzularından biri de Celâleddîn Harizmsah'ın bu bölgeye sığınma isteğidir. Celâleddîn burada İletmis'ten Mogollara karşı yardım ister; ancak İletmis, Celâleddîn'in "karizma"sından çekinir; onun kendi tahtına da göz koyacağını düşünür ve onu uzaklaştırır. Celâleddîn daha sonra İran'a, oradan da Doğu Anadolu'ya geçerek savaşına devam edecek ve Doğu Anadolu dağlarında pusuya düşürülüp öldürülecektir. İletmis 1229'da Abbâsî halifesi tarafından tanınmış, 1232'de Gvalyör Kalesi'ni zaptetmiş, 1234'te Malva'yı fethetmiş, 1235 yılında yukarı Pencap'ta Gakharlara karşı bir sefer düzenlemek istemisse de yolda hastalanmış ve 1236'da ölmüştür. Ondan sonra devlet karışıklığa düşecektir. İletmis Delhi Türk İmparatorluğu'nun en büyük hükümdaridir. Çağdaş yazarların anlattığına göre yakışıklı, bilgili, zeki ve doğustan siyasî bir dehaya sahip güçlü bir kumandandı. O, Türk tarihinin en az bilinen ama en önemli kumandanlarından biridir. Aynı anda hem savaşı, hem sanatı, hem de bilgiyi bu denli önemseyen bir hükümdar çok azdır. Ayrıntılar için bkz.: Aziz Ahmed, *Age.*, s.164-183; Sirhindî Yahya b. Ahmed, *Târîh-i Mübareksâhî*, nesreden: M. H. Hüseyin, Kalküta, 1931, s. 21-36; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 279 vd.; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, İstanbul, 1999, C. 2, s. 14.

7 Mazlumu dinleme konusunda buna benzer âdetler: İdrîsî tarafından diğer hükümdarlar hakkında da anlatılır. Bkz.: İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müstâk*, C. 1, s. 98.

8 Rükneddîn Fîrûz Sâh b. Semseddîn İletmis: Sultan Rükneddîn, İletmis'in önde gelen hanımlarından Türk asıllı Terken Hatun'un oğludur. İletmis vefat edince hayatta kalan en büyük oğlu olmak münasebetiyle devletin ileri gelenleri tarafından tahta oturtulmuş ise de bir yıl bile bu makamda kalamamıştır. Birkaç ay babasının kurduğu düzeni devam ettirdi ama kısa bir zaman sonra eğlence ve sefahata düştü; annesi Terken Hatun eski defterleri açtı, rakiplerini kanlı bir şekilde temizlemeye başladı; bu arada Radiye'yi (=Raziye) de öldürmek istedi. Rükneddîn saray hazinesini altı ay içinde "tamtakir kuru bakır" edince eski destekçileri bile ondan sogudular ve "Bu adama devlet emanet edilmez. Tez, mâni olmalı!" deyip kardesi Radiye'ye destek verdiler; 29 Kasım 1236'da Rükneddîn öldürülünce Radiye onun yerine geçti. Bkz.: Sirhindî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 21; *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992, C. 9, s. 391.

9 Radiye (=Raziye) Sultan, Habes sevgilisi ve Kırklar konseyi (=Kirk): Raziye Sultan daha babası İletmis sağ iken devlet işleriyle ilgilenir, cesaret ve kahramanlığıyla dudak uçururdu. Babası İletmis onun kabiliyetlerini değerlendirmiş ve siyasete atılma hususunda onu cesaretlendirmiştir. Hattâ tarihî kayıtlara göre onu evlendirmeyerek 1233 yılında Gvalyör fethinden dönerken kendisine velayet yapmak istediğini ifade eden bir ferman bile yazmaya yeltenmiş; ancak devlet ricali tarafından "ogullar varken bir kizin tahta oturmasının münasip olmayacağı" yollu bir ikaz alınca bu ferman vazgeçmiştir. Bunun üzerine "Benim oğullarımda hayır yoktur. Hepsi isret âleminde ziyan-i vakt iderler. Âgâh olunuz ki benden sonra umûr-i devleti çekip çevirmeye kadir kişi sadece Raziye Hatun'dur!" demekten de geri durmamıştır. Nitekim Raziye Hatun bu vasiyeti hüccet göstererek kısa

zamanda kendine taraftar toplamıştır. Raziye, saltanata geçince evvelâ Rükneddîn döneminde bozulan âsâyisi tekrar berkemâl eylemeye çalışmış, birçok isyancıyı ya tamamen telef etmiş yahut onları ağır şartlar altına sokmuş veya ciddî hezimetlere uğratmıştır. Raziye pek kurnaz davranarak muhalif cepheyi kendi içinde parçalayıp siyasette usta olduğunu ispatlamış ve kısa bir zaman içinde devlette sulh ve sükûnu sağlamıştır. Onun 1226 yılında Retenbûr Kalesi'nde mahsur kalan Müslümanları kurtarması ve Hindulara hiç ummadıkları bir yenilgi tattırması meshurdur. Ancak Hindistan'da idareyi elinde tutan ve "Kirkklar" diye bilinen Türk aristokrasisi, Raziye'nin bazı hareketlerinden memnun değildi. Hele hele Habes asilli bir yardımcıyı; Cemaleddîn Yâkût'u öne çıkarması "devletin basına Türk aristokrasisinden olmayan birinin geçebileceği" kaygısını uyandırıyordu. Bu yüzden ona olan tepkiler zamanla arttı. Raziye'nin ordusu 1240'ta muhaliflerinin önünde yenildi; o da tekrar toparlanmak için kaçıp gizlenmeye çalıştı. Ancak Hindu asilli bir köylü onu öldürdü. Raziye; zeki, bilgili, bilginleri koruyan, siirden anlayan, siyaseti anasının karnında öğrenmiş, sabirli bir hükümdardı. Habesli yardımcısıyla aralarında yakınsız bir ilişki olduğunu o dönemin kaynakları söylemiyor, sadece Habesli olduğu için onu aşağılıyorlar. Son olarak sunu söyleyelim; Kirk kelimesi "u" harekesiyle (=Kurk şeklinde) yaşamaktadır Hindistan ve Pakistan coğrafyasında. Anlami ise tam da tarihsel hatirasına uygundur: Engelleme, ambargo koyma, kapma, yakalama. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, Kakûta, 1864, C. 1, s. 457; Sirhîndî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 25; Aziz Ahmed, *Age.*, s. 191-199; *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, C. 9, s. 397; Platts, *Age.*, s. 790.

10 Nâsireddîn (=Raziye'nin küçük kardeşi Muizzüddîn): Burada anlatılan sultanın adı aslında Muizzüddîn'dir. O, İletmiş'in oğludur. Raziye'den sonra tahta oturdu, iki yıl hüküm sürdü; kati kalpli, kan dökücü ve korkusuz biri olduğu belirtiliyor. 1242'de ordu tarafından alacağı edildi ve 15 Mayıs'ta öldürüldü. Nâsireddîn ise 1246-1266 arasında hüküm sürecektir. Arada ise (1242-1246) İletmiş'in torunu Alâeddîn basa geçirilecektir. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Age.*, C. 1, 465-468 ve 472; Aziz Ahmed, *Age.*, s. 198-202.

11 Giyâseddîn Balaban: İlbarlı yani Ulug Borlu soyundan gelen Balaban, ana tarafından bir Kıpçak Türküydü. Ataları, Alp Er Tonga'ya kadar uzanıyordu. Ulug Borlular Mogol istilâsiyle zayıfladılar ve esir düstüler. Mogollar onu Bağdat'ta sattılar. Basralı Cemaleddîn, onu satın aldı, eğitti, 1233'te Dihlî'ye götürdü; o, Sultan İletmiş tarafından 630/1233 yılında satın alınmıştır. 1246 yılından itibaren Semseddîn İletmiş soyunun son temsilcisi Nâsireddîn'in hâcibi oldu; daha sonra da memleketin gerçek sahibi oldu ve Semsîler döneminden sonra Balabanîler dönemini başlattı. Ancak Nâsireddîn'in ölümü, tarih kitaplarına göre Balaban tarafından değil, tabîi bir şekilde gerçekleşmiştir. Balaban, 2 Ağustos 1249'da kızını Hükümdar Nâsireddîn'le evince isini iyice sağlama almış ve tüm tecrübesini sultana sunarken devlet ipini de ele geçirmeye başlamıştı. 1266'da Nâsireddîn ölünce basa geçen Balaban 1287'ye kadar tahtta kalmıştır. Bu hanedan 1290'a kadar Dihli'yi yönetecekti. Balaban oğul açısından 1287'de vefat etmiştir. Aziz Ahmed, *Age.*, (İng. metin) s. 254-260; Bedâunî, *Müntahabü't-Tevârîh*, C. 1, s. 133-134; Faruk Sümer, *Age.*, C. 2, s. 10.

12 Balabanoglu Hân Sehîd Mahmûd (=Muhammed): Multân'i koruyan Muhammed, Ravi nehri kenarında Mogollarla siddetli bir savaşa girdi ve onlara ciddî kayıplar verirdi. Ancak savaş bittikten sonra dinlenmeye çekilen Muhammed, ansizin yaklaşılan bir Mogol grubu tarafından okla vuruldu. Böylece ona Hân-i Sehîd dendi. Balaban bu haberi duyunca yıkıldı ve açısından öldü. Bkz.: Bedâunî, *Age.*, s. 133-135.

13 Muizzüddîn Keykubâd: Bu prens, Hân-Sehîd Muhammed'in oğlu değil, Balaban'ın torunudur ve babası Bengal valisi olup tahttan feragat eden Nâsireddîn Bugra Han'dır. Muizzüddîn Keykubâd, zevkine düskün ve serbest biriydi; büyükbabası Balaban'ın yasaklarını kaldırdı, çok müsrif davrandı. Babası Nâsireddîn bile oğluna kızdı ve onunla savaştı için hareket geçti; iki taraf Gagra nehri kenarında karşı karşıya geldiler ve son anda savastan vazgeçildi; baba Nâsireddîn, oğluna nasihatla bulundu. Ancak 1290'da hem Keykubâd hem de kardeşi Keyûmert öldürüldüler. Böylece Balaban'ın de de son buldu; yerlerine Halacî hanedanı geçti. Bkz.: Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 132-151; Emir Hüsrev Dihlevî, *Kirânü's-Sa'deyn*, s. 123-125.

14 Leknavî şehri: Burası o dönemde Bengal'in bashedriydi. Şimdiki Banglades'in Racsâhî eyaletinde Gaur (=Gûr) diye bilinen harabe şehir, eski Leknavî'dir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 125.

15 Sultan Celâleddîn Fîrûz Sâh Halacî: Delhi Türk Halaç Sultanlığı'ni başlatan hükümdar. Halaçlar veya Türk tarihinde bilinen adıyla Kalaçlar, köken itibarıyla Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında yaşamış ve buraya hâkim olan Gûrî ve Gazneli devletlerine tebaa olarak hayatlarını devam ettirmiş Türk kabilelerindenidir. Tarih kitaplarında onlardan bazen Hilcîler diye de sözedilir. Zamanla Gûr Devleti'nde mühim askerî makamlara geldiler ve Hindistan'ın muhtelif noktalarında idareci oldular. Celâleddîn Fîrûz Sâh, Balabanların son temsilcisi ortadan kalkınca 1290'da Delhi'de tahta oturdu. Yakın çevresini devletin en mühim yerlerine getirdi, sultanlığı sırasında ayaklanmalarla uğraştı, yegeni Alâeddîn Muhammed tarafından oyuna getirilip 1296'da hançerlendi. Bkz.: Sirhindî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 63; Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 209-211; Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 124; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, C. 2, s. 558-560.

16 Duvaykîr; Devletabad (=Deogir) ve Kataka: Eski ismi Deogir yahut Duvaykîr olan bu şehir, Tuğluk oğlu Muhammed zamanında Devletabad'a dönüştü. Bugün Dekkân diye bilinen mintikada bulunan Arurungabad'ın kuzeybatısındadır. Kataka, Sanskritçede kralın askerî demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 129.

17 Alâeddîn Muhammed Sâh Halacî: Seyyahin Alâeddîn Muhammed Sah hakkında verdiği malûmat, dönemin kaynaklarıyla birebir uyusmaktadır. Alâeddîn, Halaçların en büyük hükümdaridir. Onun tahta geçişi bazı tarihçiler tarafından 20 Temmuz 1296 olarak belirlenmiştir. Delhi'deki ikametgâhi Köşk-i Lâl diye bilinen Kızıl Köşk'tü. Azimli, ihtiraslı bir hükümdardı; zamanın İskender'i olmak istiyordu. Askerî ve ekonomik alanda ciddî reformlar yaptı; hazinayı doldurdu, kitliklara karşı koyabildi. 1316'da hastalıktan vefat etti. Bkz.: İsemî, *Futûhü's-Selâtin*, s. 367-368; Sirhindî, *Age.*, s. 80; K.S. Lal, *History of The Khaljis*, s. 263-278.

18 Muhtesib (=Hisbe memuru): Tarihî-klasik İslâm devletlerinde, çarşı müfettişliği yapan, fiyatları kontrol eden, asayisi sağlayan kişidir. Bu konuda özel kitaplar yazılmıştır. Konuya daha önce detaylı bir şekilde değindik. Bkz.: 18/36. not.

19 Alâeddîn'in ekonomik tedbirleri: Sultan Alâeddîn fiyatların tayini, zahire biriktirilmesi, çarşı denetiminin sıkılaştırılması, stokçuluğa savaş açma, kumas satımı için resmî yer tahsisi vs. konularda ciddî reformlara girişmiştir. Ayrıntılar için bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 311-313.

20 Tenge; tenkâ (=Tanga): Altındır; 9, 010 grama tekabül eder. Daha önce bahsedilmisti. Magrip

(=Fas) dinari ise 4. 722 gramdır. Grami ve degeri farkli olmakla birlikte Babur döneminde de Tenge'den bahsedilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133; Babur, *Vekayi'*, C. s. 654.

21 Sendebet (=Sonpat): Simdiki Delhi'nin 28 mil kuzeyindedir. Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133.

22 Kâliyûr; Kuyâliyur (=Gvalyor/Gâlyor): Gâlyor, Gwalyor ve Keyalir diye de okunan bu kelime, 300 ayak yüksekliğinde bir tepenin sirtina insa edilmiş saglam bir kalenin ismidir. Agra'nin güneyindedir. Burasi daha sonra Delhi sultanlarinin özel hapisanesi olacaktır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133.

23 Müfrid tarzi askerler: Misir Memlûklerinde de küçük gruplar hâlinde etrafa dagilan ve önemli devlet ricalinin karargâhini koruyan özel muhafızlara müfrid veya müfredenin çoğulu olarak mefârîde denilirdi. Bkz.: Dehman, *Mu'cem*, s. 142.

24 Huramkah (=hürremgâh) kelimesi: Farsçadır; zevk u sefa yeri, nese çadiri demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 779.

25 Telink (=Telingâna): Telingana diye bilinen bu yer Gudafari ile Krisna nehri arasında bir emirlikti. Hindistan'ın dogu sahillerinin bir kısmına hükmetmekteydiler. Bassehri Varangal'di. Burasi Muhammed Tuğluk'a boyun egmemiş ve kendini Halaç (=Kalaç) hanedanina bağlı saymış; Kalaçlar ortadan kalkınca kendini bağımsız saymistî. Böylece Muhammed Tuğluk Han oraya sefer eyledi. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 320.

26 Ma'ber (=Koromandil): Seyyahin daha sonra ziyaret edecegi bu bölgeler, Koromandil ve Mulaybar diye bilinir ve Hint yarımadasinin dogu sahilleridir. Seyyah daha sonra buralara ugrayacaktır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 644.

27 Husrav Hân-i Hindî: Kutbeddîn Mübareksah öldürülünce onun yerine geçen Husrav Hân, Hint kökenliydi. Hükümdar ailesinden olmayan bu adam aslen Guceratli bir köleydi; zamanla yükseldi, siyasî ve askeri basarilariyle saraya yaklasti. Öldürdüğü Mübarek Sah onu çok severdi; bu yüzden Husrav Sah'a nankör manasında "Kâfir-i Nimet" denildi. Husrav Sah basa geçince Alâeddîn Muhammed tarafından konulan yasaları kaldirdi; Hindulara genis haklar tanıdı; kısa zamanda Delhi ve çevresi hindulasmaya basladı. Askerî erkân ve diğer beyler büyük bir baski altına girdiler; nihayet beklenen patlama gerçekleşti, Husrav Sah'a karsi ayaklanma oldu; Gazi Melik diye bilinen ve ilerde Tuğluk hanedanini baslatacak olan Giyâseddîn Tuğluk, Husrav Han'ı ve ordusunu mahvetti; böylece Husrav Han, Kutbeddîn Mübarek Sah'ı öldürdüğü yerde 6 Eylül 1320'de öldürüldü. Husrav Hân'la birlikte Delhi Halac Sultanligi tarihe karisti. Halaclar zamanında Hindistan'daki Türk hâkimiyeti en genis sınırlarina ulaşmış, Seylân adasına bile sefer düzenlenmistî. Bkz.: Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 411; Feriste, *Târîh-i Feriste*, s. 128; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 317.

28 Kâdîhân Sadr-i Cihân: Buradaki Kâdîhan'ın Ziyâeddîn adli biri olduğunu söylüyor diğer kaynaklar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 137.

29 Dibâlbûr (=Dipalpur): Su anda Pakistan'da bulunan bu sehir, Sütlec irmagina yakın olup Lahor'un 80 mil güneyindedir. Giyâsüddîn Tuğluk bu bölgede Mogollara karsi ülkenin bekçiligini yapıyordu. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 318.

31 Karavna Türkleri: Karavna Türkleri hakkında tarihî kaynaklarda Ibn Battûta'nın verdiği malûmat disinda bir sey bulamadim. Sint ülkesi ile Türk yurdu arasindaki daglar da bir hayli çok. Zannimca bu isim Karaman'dan bozmadir. Zira "m" harfi dudaksidir ve zamanla "v" harfine dönürebilir. Anadolu agizlarinda da "m", "v"ye dönürebilir. Bir bölgede "Karaman don" bez ismiyken baska bir bölgede "Karavana" bol, salvarimsi don anlamina gelmektedir. Tugluk Sâh'in mensup oldugu Türk oymagi, Karavana adini tasimis olabilir. Karaman Beg adli bir sahis, Oguzlarin dagilisi esnasinda bin atliyla beraber Ceyhun'un orta yataginın kiyilarında yaşamaktaydi. Mogol istilâsından sonra Türkmenlerin yasadigi alanlar arasında Güneydogu Iran ve bugünkü Türkmenistan basi çekmektedir. "Sint ile Türk ili arasi", en genis anlamıyla herhalde Horasan, Güneydogu Iran, Afganistan ve Türkmenistan'dir. Ceyhun'dan biraz daha güneye inip Sint'e yaklasmalari mümkündür. Bkz.: Faruk Sümer, *Oguzlar*, s. 162; *Derleme Sözlüğü*, 8. cilt, s. 2650-2653.

32 Giyâseddîn Tugluk Sâh: 1320-1325 arasında Delhi Türk İmparatorluğu'nu yöneten Tugluk, Halacların son sultani Kutbeddîn Mübareksâh zamanında Pencap ve Sint'te vali idi. O Tuglukluların ilkidir; onlara bazı kitaplarda Karavnalılar da denmistir. Hindu asilli Husrav Sah'i temizledi ve yakınlarının israriyle sultanlığını ilân etti. 1325'te öldü. Bes yıl süren saltanati esnasında devlet düzenini onarmaya çalışti; asayisi saglama, memur tayininde torpilleri kaldırma, ağır vergileri azaltma, Husrav Sah'in taraftar kazanmak için aptalca dagittigi paraları geri alma vs. baslica işlerindendi. Bkz.: Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 191-192; Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, s. 153; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 319.

33 Yarak: Kuman sözlüğünde "Yarak etmek" serbest bırakmak manasına geliyor. Atları otlamaya ve gezdirmeye bırakmak anlamında kullanılmış olabilir burada. Yine bu anlama yakın "yaranmış" kelimesi, "uzak yerlere gide gide pismis, güçlenmiş at" demektir. Yarandırmak, Eski Türkçede atı kosa için zayıflatmak anlamına gelirdi. Bugün de Anadolu'da bu manaya gelmektedir. Osmanlı döneminde ise Yarak veya yarâg; silâh, teçhizat anlamında kullanılmıştır. Bkz.: Hassân Hallâk ve Abbâs Sabbâg, *el-Mu'cemu'l-Câmi' fi'l-Mustalahât*, Beyrut, 1999, s. 234; Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî*, Riyâd, 1967, s. 80; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 2029; *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, s. 219; *Derleme Sözlüğü*, 11. Cilt, s. 4180.

34 Asyâabâd: Gazi Melik olarak bilinen Tugluk'un Husrav'i yendigi yer, Lohravat ovasında Sultan Radiye'nin kabrine yakın bir yerde, Siri'nin 2-3 mil kuzeyindedir. Bkz.: Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 191-193; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 140.

35 Satur; çadır; çetir; (=küçük çadır, kubbe): Kelime, Sanskritçeden gelmektedir ve burada hükümdarlık alâmeti olan büyük semsiye anlamındadır. Bu kelime, Çhetrbhang, çetrpati vs. şeklinde baska kelimelerle birleştirilerek de kullanılmaktadır. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 458.

36 Nizâmeddîn Bedvânî (=Nizâmeddîn Evliyâ Bedâunî): Nizâmeddîn Evliyâ olarak da bilinir. Hindistan'da Çistiyye tarikatının en mühim simalarındandı. Molla Câmi'nin hayranlık duyduğu sufilerdendi. 80 yıla yakın yasadı. Sahip olduğu nüfuz sebebiyle zaman zaman bazı Delhi sultanlarıyla arası açıldı. 725/1324 yılında vefat etti. Bkz.: Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî çev., s. 583; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 237.

37 Giyâseddîn Tugluk'un kabri: Kabir bugün Delhi'nin Tuglukabâd kısmının güneyindedir. Bkz.: Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluk*, London, 1938, s. 55.

1 Tuglukoglu Muhammed Sâh: Tugluk Devleti'nin ikinci sultanidir. Kırk gün kadar Tuglukabâd'da kaldıktan sonra Delhi'ye giderek Kösk-i Lâl'da tahta oturmuştur. Eyaletlere düzen verdi, ziraî faaliyetleri geliştirdi, 1327'de bassehri Devletabad'a nakletti, halkı da zorla orada iskân etti! Onun zamanında, 1328'de Keslü (=Kisilü, Güçlü) Han, Multân'da ayaklandıysa da siddetle cezalandırıldı. Onun zamanında kuzeyde Seyhun-Ceyhun arasında kuvvetlenen ve Afganistan'ı alan Çagatay hükümdarı Tarmasirin, önce Pencab'ı sonra Kuzey Hindistan'ı istilâ etti. Muhammed Sâh zor bir zamanda yasadı, para reformuna giristiyse de basaramadı; ayaklanmalar arttı, Madura'da Celâeddîn Ahsen Sâh ayaklandı; Güney Hint seferine çıkan Muhammed Sâh'in askeri vebada kırıldı; o Kandehâr yöresini isgal etmek ve böylece biraz rahatlamak istediysen de Divan-i Arz makami ona "Para yok, askerin iasesi sağlanamaz!" deyince İran seferinden vazgeçti. Tek umudu belki de Çin seferiydi, tarihçi Berenî, Feriste ve seyyahimiz onun çok kalabalık bir ordu ile "Karaçıl" seferi yaptığını ama Himalayalar'a kadar ilerleyen ordunun dehset verici kayıplardan sonra meyus bir hâlde geri döndüğünü belirtirler. Bugün Karaçıl'ın yeri henüz aydınlığa kavuşturulamamış da V. D. Mahajan, buranın Kumaon-Garhval çevresinde olduğunu ileri sürmektedir. Muhammed Sâh son seferini Gucerat'ta isyan eden Tagi üzerine yaptı, ama sonuç alamadı. Orduyu çöle sürdü ve hastalandı. 20 Mart 1351'de Tatta'ya birkaç kilometre varken öldüğünde Bedâunî'ye göre "hükümdar kendi halkından; halkı da hükümdardan kurtulmuş idi." Muhammed Sâh sonsuz ihtirasların adamıydı, ama elindeki imkânlar kısıtlıydı. Belki de Alâeddîn Halacî gibi olmak istedi, ama onun kadar sabırlı değildi. O öldüğünde Hindistan'da üçü ayaklanmalardan doğmuş bes bağımsız Müslüman devleti vardı artık: Delhi'de Tugluk Devleti, Bengal'de bir devlet, Madura'da küçük bir devlet, Dekken'de Behmenî Devleti, Kesmir'de öteden beri bağımsız olan bir devlet. Yine onun zamanında Dekken'in güneybatısında 200 yıl yaşayacak olan bir Hindu İmparatorluğu (1339-1565); Viceyanagar Devleti kurulacaktı. Bkz.: Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, s. 155-158; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 324; *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, C. 9, s. 435.

2 Nakipler: Burada Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan gelenler değil de o dönemin asilleri, beyzâdeleri kastolunmuş olabilir.

3 Sultanin amca oğlu Naip Fîrûz Melik: Bu adam Sultan Tugluk'un genel ordu komutanı Ibn Receb Fîrûz Sâh'dir. Tugluk oğlu Muhammed Sâh 1351'de Sint'te ölünce onun yerine geçecek ve 38 yıllık hükümdarlığı boyunca olaganüstü bir imar faaliyetine giriserek 200 şehir, 50 sulama bendi, 40 câmi, 30 medrese, 20 hankah, 100 kösk, 5 büyük hastane, 100 türbe, 10 büyük hamam, sulama için 150 büyük havuz, 100 köprü yaptıracaktır! Bir de yine Fîrûz Sâh'in yaptırdığı birkaç yüz kilometre uzunluğunda dört dev sulama kanalı vardır ki her devir için büyük eser sayılabilir. 1338'de ölmüştür. Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 330.

4 Fil ve Hindistan ordusunda filin yeri: Bu husus, İdrisî tarafından da vurgulanmıştır. Filin sirtı ne kadar yükseğe değeri o kadar artmaktaydı. Seâlibî de "Hükümdarların Fil Edinmelerine Dair" özel bir fasıl açar ve şöyle der: "Fil kalplere korku salar, fil yetistirmek ve eğitmek üstünlük alâmetidir. File sahip olan savasa da sahip olur. Dünya, galip gelenindir; ahiret, talep edenin!" bkz.: İdrisî, *Nüzhetü'l-Müstâk*, C. 1, s. 95; Seâlibî, *Âdabü'l-Mulûk*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 1997, s. 122.

5 Beyâne şehri: Baharatpur bölgesinde Delhi'nin 120 mil güneyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 157.

6 Mücîr b. Zürrecâ: Tarih kitaplarında Mücîrüddîn b. Ebi'r-Recâ diye bilinen bu şahıs, Gustasp'ta 726/1326 yılında patlak veren isyani bastırmakla görevlendirilmisti. Bkz.: Mahdi Husain, *Age.*, s. 102'deki dipnot.

7 İbnü's-Sarâbsî: Bu tamlamadaki ikinci kelime Türkçe "Sarapçi"dan bozma olabilir; o zaman bu ifade "Sarapçi oğlu" demektir.

8 Otuzaltı Lek: 3.600.000 dinar demektir ve bu dinarların gümüş olduğu bilinmektedir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 665.

9 Kamârî (=Khmer) tarzda ud (=öd): Yani Kamboçya'dan Khmer ülkesinden getirilen öd bitkisi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 667.

10 Kakullî: Malezya'dan Kakule'den gelen öd. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 160.

11 Câvî: Cava'dan gelen amber türü. Ayrıca Lubân için bkz.: 30/11. not.

12 Ra'âde: bkz.: 40/5. not.

13 Semûsek (=Senbûsek): Üç köseli hamur bohça; içinde soğan da var kiyma da. Ayrıntı için bkz.: 38/23. not.

14 Fukkâ': Bk; 38/24. not.

1 Nehrvâla (=Anhilvara): Gucerât eyaletinin eski bassehridir. Alâeddîn Halacî tarafından 696/1297 yılında fethedildi. Bugün Baroda eyaletinde Pattan diye bilinen yerdir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 673.

2 Celâleddîn'in isyanıyla ilgili olarak bkz.: 42/1. not.

3 Mukâsirî türü sandal ağacı: Simdi Celebes diye bilinen Makasar adasına nispet edilerek Mukasirî denmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 675.

4 Ibn Teymiyye için bkz.: 14/ 29. not.

5 Savankâra (=Sabankara): İran'ın Fâris bölgesinin güneydogusunda küçük bir sehirdir. Hicrî 6./ milâdî 12. asırda buraya yerleşmiş bir Kürt kabilesinden dolayı bu ismi almıştır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 677.

6 "Kiliç tihâr": Burada "çikar" kelimesinin basi "T" harfiyle karsılanmış ve bu husus, herhangi bir nüsha hatasından kaynaklanmamış ise mezkûr komutan, Anadolu'nun Bayburt sehrinden doguya; ta Azerbaycan'a, oradan da İran ve bir kısım Irak Türklerine dek yayılan bir telâffuz biçimiyle konuşuyor demektir. Zira bu bölgelerdeki bazı ağızlarda Ç harfi T'yi, T de Ç'yi andıracak şekilde, hattâ biraz Balkan TS'ne benzer bir tarzda telâffuz edilmektedir. Üstelik kelime ortasındaki kalın K'nin bogazsi H'ya dönüşmesi bu iddiamızı büsbütün desteklemektedir.

7 "Ikisinin basına": Bu ifade, 2291 numaralı Paris nüshasında geçmektedir. Bazı nüshalarda, meselâ Tâzî'nin esas aldığı nüshada "onun basına" manasına tekil zamiri vardır. Tâzî'nin de belirttiği gibi insan merak ediyor; acaba Ibn Battûta'nın geride bıraktığı oğlu Ahmed de babası gibi seyahat ruhunu taşıyor muydu? bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 175.

8 Cimri hikâyelerinde kuskusuz Câhiz'i kimse asamaz. Onun cimrilerle ilgili özel kitabı vardır; ancak bu kitap aynı zamanda siyasî bir yergidir.

9 "Sultanlarını sorarsan..." Bu beyti, Arapça aslında mevcut olan aliterasyon sanatını yansıtan bir şekilde çevirmek için çok gayret sarfettik. Asli söylediği: "Salâtînehum, seli't-tîne anhum, Fe'r-ruûsu'l-izamu sârat izâmâ".

10 Savnuvîs: Farsça nikâh akdini yazan demektir.

11 Altın dökme âdeti: Bunun bizdeki "Saçu saçma" âdetine benzeyisi enteresandır.

12 Melik Tatar: bazı nüshalarda Tatarân, bazılarında ise Tatarhân diye kaydedilen bu zât aslında Behrâm Hân'ın kendisidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 180.

13 Fare yiyen: Bu tür suçlamalar eski *Sâhnâme*'de de vardır; bkz.: Ebu'l-Kasim Firdevsî, *Sâhnâme*, Ar. çev. Feth el-Bendârî, Tahran, 1970, s. 89.

14 Tuğlukoglunun davranışları: Bu tavırlarındaki tutarsızlık, sertlik ve popülarizm, malî ve siyasî

sikintilarindan kaynaklaniyor olabilir. Bkz.: 42/1. not.

15 Yediyüzkirkbir yilinin basi; 27 Haziran 1340 tarihine denk duser.

16 Hint ve Sint'e duseren buyuk kitlik: 1336'dan baslayarak tam yedi sene devam etti. Bu, sadece dogal sebeplere baglanamaz; Tuyluk oglu asla Alâeddîn Halacî gibi tedbirli davranmamisti. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 312 ve 324; ayrica 42/1. nota bakilabilir.

1 Varankal (=Varangal): Burasi Telingâna diye de bilinen bölgenin bassehriydi. Bkz.: 41/25. not.

2 Serkdivâr (=sarga dvari) ve Hint ülkesindeki büyük açlık için bkz.: *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, C. 9, s. 435.

3 "Bizi zalimlerden kurtaran...": Bu cümle, 23. sûrenin 28. âyetidir.

4 Keslû (=Kisilu=Güçlü) Hân için bkz.: 42/1. not.

5 Kovil (=Coel) sehri: Burasi Delhi'nin 75 mil güneydogusunda bugün Aligarh diye bilinen yerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 191.

6 Muhtesib için bkz.: 18/36. not.

7 Bassehrin Dihlî'den Devletabad'a nakli: Bu olay iki defa cereyan etti; ilki Kustasp (=Gustasp) isyani sirasinda 1327'de; ikincisi 1330'da. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 193; ayrica 42/1. not.

8 Sehrin bombos kalisi: Mehdi Hüseyin tarafından etraflica anlatılmaktadır. Bkz.: Mahdi Husain, *Age.*, s. 108-123.

1 Sagar hâkimi Bahâeddîn Küst Asb (=Kustasp; Gustasp): bkz.: 42/1. not.

2 Melik Mücîr b. Zürrecâ için bkz.: 42/6. not; Mahdi Husain, *Age.*, s. 102.

3 Rây: Asli Sanskritçe olan bu kelime prens, sef, kral manasına gelmektedir; Ra-ca kelimesi de bu köktendir. Enteresandır; Avrupa dillerindeki Regnum, Regim, Reg, Roy, Royal, Reich gibi kelimeler de düzen, krallık, ülke, rejim gibi anlamlara gelmektedir. Herhalde Hint-Avrupa dillerinin ortak kelimelerindendir bu. Ibn Battûta, Hint-Avrupa teorisini ortaya atarlardan önce anlamış bu tür benzerlikleri. Onun Rum diyari derken kastettiği sey Fas'a yakın Hıristiyan ülkeleri idi herhalde.

4 Keslû (=Kisilü=Güçlü) Hân ve isyani için bkz.: 42/1. not.

5 Kemâlbûr sehri: Karaçi'ye yakın bir sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 204.

6 Karâcîl (=Karaçıl): Himalaya dağları kastedilmiş olabilir. Bkz.: 22/12. not; 42/1. not.

7 Celâleddîn Ahsen Sâh ve isyani: 42/1. not.

8 Zihâr (=Dhar) sehri: Hindistan'da Madhia-Pradesh eyaletinin güneybatısında Dhar ismini taşıyan sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 205.

9 Kâliyûr (=Gvalyor) için bkz.: 41/22. not.

10 Kemâleddîn Kurk (=Gûrk) ve oğlu Hûsenc (=Huseng): Kemâleddîn, Alâeddîn Halacî'nin kumandaniydi. Oğlu Hûseng da seyyahimiz oraya vardığında Delhi'nin batısında bulunan Hansi sehrinin vergi mültezimiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 209.

11 Aynülmülk b. Mâhir: Malva bölgesini fetheden meshur kumandan. Bu adam tarihçilerin bildirdiğine göre Giyâseddîn Tugluk'un silâh arkadaşiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 211.

12 Avd (=Ayodha) sehri: Gangra kıyısında, bugün Feyzabad diye bilinen yer. Burası daha sonra Oudh diye bilinen bölgenin merkezi olacaktır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 211; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 725.

13 Zaferabad sehri: Gomati nehri kıyısında Cavnpur'un (=Junpur) güneyindedir. Goati, Ganj'a akan nehirlerdendir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

14 Leknav (=Luknov) sehri: Bu şehir, Ganj ile Chagra arasındadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

15 Kannûc (=Kanavc) sehri: Delhi'nin 180 km güneydogusunda Fetihgarh bölgesindedir. Tâzî, *Age.*, s. 211.

16 Kenbîl: Fetihgarh'in 28 mil kuzeyindedir; Giyâseddîn buraya bir kale dikmiş idi. Tugluk oğlu dogudan çekile çekile Kannûc'a kadar gelmişti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 212.

17 Seyfeddîn Gadâ (=Ibn Mühennâ) soyu için bkz.: 13/15. ve 17. notlar.

18 Behrâyic sehri: Nepal sinirinda bu adi tasiyan bir mintika vardir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 215.

19 Serû nehri: Burada Ganj kastolunmus olmalidir. Daha önce de Serû nehrinden büyük bir irmak diye bahsetmis idi. Bkz.: 6/19. not.

20 Sâlâr Ūd (=Salar Mes'ûd): Bu sahis belki de Gazneli Mahmud'un kardesinin oglu idi. O, 424/1033 yilinda burada öldü; Onun mezarı daha sonraki yüzyillarda bir ziyaretgâh hâline gelmistir. Hindistanlılar ona, "Gâzî Miyân" demeye baslamistilar. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 726.

21 Sultanin dönüşü; yaklasik 737/1337 ortalarına rastlamaktadır.

22 Ali Sâh Ker: Gulbarga'daki vergileri toplasin diye Devletabad valisi Kutlug Han tarafından güneye gönderilmisti; olaylar böyle gelisti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 217.

23 Ūca (=Uç) sehri için bkz.: 38/17. not.

24 Cendyerî (=Çendiri): Guna bölgesinde bulunan bir sehir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.

25 Buludra (=Broach/Broça): Broça diye bilinen sehir, bugün Narmada diye bilinen irmagin Kambay (=Cambay) körfezine döküldüğü noktadadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 219; Gibb, *Age.*, s. 730.

26 Nehrvâla (=Anhilvara): Gucerât'in eski bassehridir. Bkz.: 43/1. not.

27 Melik Mukbil: Aslen Telingana'daki Brahman tayfasından bir Hintli idi; Müslüman oldu ve Gucerât eyaletindeki pek çok isyanın bastirilmasında mühim roller üstlendi. Tugluk oğlunun son zamanlarında sarayın nüfuzlu kisilerinden biriydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 219.

28 Nâsireddîn Ibn Melik Mell (=Ismail Muhh): Afgan asillidir. Y. Hikmet Bayur baska kaynaklara dayanarak bu ismi Ismail Nuh diye kaydetmistir. 746/1346 yilinda Nâsireddîn Sâh unvaniyla Dekkan ülkesinin krali olması istendi; bir yıl sonra subaylarından Hasan adli birine makamini birakti; bu adam Dekkân'da Behmenîler Devleti'ni kuracak ve Alâeddîn Hasan Kanku diye bilinecektir. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 419; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 220; Abdülkadir Bedaunî, *Müntahabü'l-Lübâb*, C. 3, s. 36; Molla Ebu'l-Kasim Firiste, *Târîh-i Firiste*, Luknov, 1323/1905, C. 1, s. 295.

29 Nâhodâ: Farsça olup nav (=gemi) ve hodâ (=sahip) kelimelerinden mürekkeptir; kaptan demektir.

30 Hint ülkesine düşen açlık için bkz.: 43/16. not.

31 Akruhâ (=Hisar) sehri: Burası bugün Hisar adıyla bilinmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 222.

1 Kivâmüddîn ve kadesleri: Seyyahimiz daha önce Tirmiz’de Kivâmüddîn ve kadesleriyle karsilasmis idi. Kivâmüddîn Mogol egemenligi altındaki Tirmiz’de kadilik yapıyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 223.

2 Hezâr Üstûn: Bu bina, Tugluk tarafından Delhi’nin Cihanpenah kısmında inşa edilmiştir ve günümüze kadar kalıntilari muhafaza edilmiş ender yapılardandır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 224.

3 Seyyahin kizinin ölümünden çıkan tarih: Burada seyyah, 733/1333 yılında Tarmasirin’in karargâhına vardığında doğan kızını kastediyor olmalı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 226.

4 Bedelî, Besehî ve Belera kasabaları: Bu kasabalar Delhi’nin 60 mil kuzeyinde yer almaktadır ve su anda Yeni Delhi’nin varoslarıdır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3 s. 741.

5 Sadî: Yüz demektir.

6 Çovtrî (=Çovdheri): Hint dilinde bir köyün veya taifenin basi demektir; saygi kelimesi olarak da kullanılır. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 450.

7 O yilin Ramazan bayrami; 1334 yilinin 4 Hazirani’na rastlar.

8 O yilin 4 Sevval’i; 1334 yilinin 8 Hazirani’na rastlar.

9 Tilbet: Burası Delhi’nin doğusunda bir yerdir; ancak ne kadar uzak olduğu hususunda kaynaklarda farklı ifadeler vardır. Gibb daha önce buranın sehirden 7 mil uzakta olduğunu belirtmişti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, 229; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 742.

10 Abdülmü’min b. Ali (=Muvahhidî Devleti’nin kurucusu) ve Ibn Tûmert: Ebû Muhammed Abdü’l-Mü’min b. Ali Kûmî; Hac esnasında Ibn Tûmert’le karsilasti, ondan çok etkilendi, onu mehdi kabul edip bir numaralı tilmizi oldu. Gazâlî ve Turtûsî gibi hocalardan ders alan Ibn Tûmert kendisinin mehdi olduğuna inanıyordu; o sıralarda Kuzey Afrika’yi yöneten Murâbit Devleti’ni taklitçilik, donukluk ve antropomorfizmle suçladı; yerel Berberî kabilelerin dilinde vaaz verdi. Sabirli, cesur, dayanikli ve biraz deli bir adamdı, sayılarla ilgili takintisi vardı; ilm-i cefre inanır, kendisine gelen ilhama göre hareket ederdi. O dönem şartlarında klasik bir devrimcinin tüm vasıflarını fazlasıyla taşıyordu. Çok uzun bir zaman ugrasti ve idareden memnun olmayan halk kesimini, bazı Berberî kabilelerini yönetime karşı ayaklandırdı ama hedefini gerçekleştirmeye ömrü yetmedi. Abdülmü’min, Kuzey Afrika’da Ibn Tûmert’in ilkeleri doğrultusunda bir devlet kurmayı basardığı sıralarda Ibn Tûmert vefat etmişti. Abdülmü’min de 558/1163 yılında vefat etti. Muvahhidî Devleti, kısa bir zamanda Kuzey Afrika’ya egemen oldu. Bu devlet, ulusçu ve sosyalist -rasyonalist eğilimli bazı Arap düşünürlerine ilham kaynağı olmuştur. Bkz.: Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, *Serhu Rakami’l-Hulel fî Nazmi’d-Düvel*, notlandırılan: Adnan Dervis, Dimask, 1991, s. 190-202; Muhammed Âbid Câbirî, *Felsefî Mirasimiz ve Biz*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 2000, s. 205 ve 241.

11 Celâleddîn Kîcî: Buradaki Celâleddîn Üca sehrinin hâkimiydi. Bk; Tâzî, *Age.*, s. 230.

12 Felekiye Medresesi: Tebriz’e 150 km uzaklıkta bulunan Merâga’dadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 230.

13 Bedahsân (=Belahsan): Afgan Türkistani olarak bilinen bölge ve buradaki akarsu. Bazıları Gökçe Su derler ona. Bkz.: 24/8. not.

14 Emir-i dâd: Sorusturmaları yürütmek ve cezaları uygulamakla görevli memur. Dâd Farsça bir kelimedir; hak, adalet ve doğruluk demektir. Zend-Avesta lisanındaki benzeri Data, Sanskritçede ise Dha'dır. "Cac" diye okunan İngilizce Judge da bu kelimenin farklı bir versiyonudur sanıyorum. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 499.

15 Resûldâr: Disisleri bakani. İsi, yabancı ülkelerle iletişimi sağlama, elçi gönderme ve kabul etme gibi vazifeleri yürütmektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 233

16 Ibn Battûta'nın sairliği (=manzumeciligi): Ibn Battûta'nın sairliği yoktur. Bu manzume de onun siir vadisinde tam manasiyla nasipsiz olduğunu gösteriyor. Bu bizim için iyi bir şey; zira sair olsaydı; devrin modasına uyar, seyahatnâmesini sultanın manzum methiyle doldurur; bize de okuyacak bir şey bırakmazdı. O gördüklerini ve duyduklarını meraklı ve samimi bir gazeteci gibi anlatıyor. O iyi bir hikâyeci, hattâ Hindistan'da girdiği bir savasta gâvur elinden kaçıp yılanla aynı delikte gecelediği anları aktarırken usta bir gerilim ve mizah yazarıdır. Kendi şartları içinde olaganüstü gerçekçidir. Fas sultanı gibi birkaç kişi hariç, tanıdığı insanların iyi ve kötü yönlerini şokkanlılıkla anlatır. Eğer sair olsaydı; bu kadar zengin bir malzeme asla sunmayacaktı bize; o devirde içinde bulunduğu grup neyi talep ediyorsa onu verecekti; ilerde tarihî coğrafya, dilbilim, folklor, iktisat tarihî ve antropoloji alanlarına malzeme olacak o güzelim ayrıntıları asla anlatmayacaktı.

17 Sercâmedâr: Aslında sultanın elbiselerini tutan, sultanın gardrobundan sorumlu kişi demektir ama burada sinekkovan manasındadır. Elbisenin Farsçası olan "câme"yi, çamasır, camekân gibi kelimelerimizde kullanıyoruz.

18 Mehârî tipi deve için bkz.: 7/24. not.

19 Mukarasa tatlısı: Bu tatlinin ismi bugün Tunus'ta mukarrada diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 240.

20 Celd-i feres (=Mülebben) tatlısı: Seyahatnâme içinde 13. bölümün sonlarında bu tatlıdan bahsediliyor.

21 Kadi Lokması (=Lukaymatülkâdî): Bildiğimiz kadi lokmasıdır bu.

22 Fukkâ için bkz.: 38/25. not.

23 Yediyüzkirker yılının Cumâdelûlâ ayının 9'u; 1341 yılının Ekim ayının 21'ine rastlar.

24 "Elini boynuna..." Bu cümle, 17. sûrenin 29. âyetidir.

25 "Yiyiniz, içiniz..." Bu cümle, 7. sûrenin 31. âyetidir.

26 "O kimseler ki..." Bu cümle, 25. sûrenin 67. âyetidir.

27 Irak'taki Ilhanlı hükümdarı Kazan'ın (=Gazan Han) kabri: Tebriz'in dış mahallerinden birindedir. Gazan Han'dan daha önce bahsedildi. Bkz.: 12/4. not ve 26/24. not.

28 Fiyatların yüksekliği ve kitlik: Daha önce de bahsedilen 1336'daki meşhur kitlik hâdisesi. Bkz.: 43/16. not.

29 Serâ ülkesi: Kıpçak ülkesi yani Uzbek Han'ın ülkesi demektir. Bk; 35/4. ve 6. not.

30 Sâbûniye tatlısı: 38/22. not.

31 Semûsek: 38/23. not.

32 Zelle (=Hafif yemek): Piknik gibi kısa gezilere çıkarken kisinin yanına alabileceği nevale; çabuk bozulmayan cinsten azık. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 617; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 245.

33 Hezâr Emrûhâ: Delhi'nin 130 km doğusunda bir mintika. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 245.

34 Serû (=Saru): Herhalde Türklerin taktığı bir isim. Gagra nehrinin yukarılarını tarif ediyor. Ama Ganj kastolunmaktadır. Tâzî, *Age.*, s. 245.

35 (Karaçıl) için bkz.: 42/1. not.

36 Tübbet (=Tibet): Müslüman bilginlerin klasik dönem coğrafya eserlerinde Tibet'ten bahsedilir. İbnü'l-Fakih de bazen Tibet miski vesilesiyle bazen de Ka'b diye bilinen bir sahabe'ye izafe edilen uzun bir öngörü vesilesiyle Tibet'ten bahsetmiştir. "...Sint (=Pakistan), Hint (=Hindistan) tarafından mahvedilecek; Horasan, Tübbet (=Kuzeydeki Dağlar, Himalaya) tarafından gelen bir belâ ile mahvedilecek; Tübbet ise Çin tarafından mahvedilecek." Bu uzun öngörüler bazen o dönemin büyük savaşları ve tabii afetleri vesilesiyle ortaya atılır, bazen de kaynağı bilinmeyen daha eski kitaplardan derlenerek anakronik bir şekilde tartışılırdı. Bazılarına göre Hristiyanlıktaki apokaliptik edebiyatın etkisiyle yazılmış olsa dahi bunların bir kısmının, o dönemin dünyasını bilen ve jeostratejik dengelerden haberdar olan uz kışiler tarafından ortaya konulmuş olması mümkündür ve aynı dengelerin tekrar kurulduğu veya devam ettiği dönemlerde yeni yazılmış gibi canlı ve sarsıcı bir etki bırakması da bu yüzden. İbnü'l-Fakih milâdî 9. yüzyılda yaşamıştır. Bkz.: İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Buldân*, de Goeje nesri, s. 258.

37 "Hasbunallah..." Bu cümle, 3. sûrenin 167. âyetidir.

38 Sîvesitân: Sehvân diye de bilinen bu bölge Sint nehri kıyısında Haydarabad'ın kuzeyindedir. Tuğluk oğlu Muhammed, Afgan kökenli Sâh Lûdîlerin isyanı sonrasında Sint taraflarındaydı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 248.

39 Yediyüzkırkiki yılı, Cumâdessâniye'nin sonu; 1341'in Aralık ayına rastlar.

40 Çin seyahatine ilişkin itirazlar: Gibb vefat ettikten sonra İbn Battûta'yi çevirme işini üstlenen Beckingham seyyahın Çin yolculuğunun hiçbir Çin ve Hint kaynağında yer almadığını belirtiyor. Bizce bu durum onun asla Çin'e gitmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü Çin hakkında verdiği bazı bilgiler gerçektir. Bkz.: Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, London, 1994, s. 773. Bundan

sonra Gibb diye degil Beckingham diye atif yapacagiz. Bu arada sunu da söyleyelim; Ibn Battuta'nin Ingilizceye tam serhli çevirisine Gibb tarafından 1922'de baslanmis; 1958'te 1. cilt, 1962'de 2. cilt, 1971'de 3. cilt Gibb'in elinden çikmistir. Epey hasta olan Gibb, *Rihle*'nin çeviri ve notlandırma projesini yakin dostu olan Beckingham'in yürütmesini "vasiyet" edip ölünce Beckingham bu zorlu vazifeyi yavas yavas üstlenmiş ve çeviri bittikten sonra metin içinde es sesli, es yazılımlı bazı terimleri dogru manasiyla çevirmenin ne kadar zor oldugunu yana yakıla anlatmistir, 4. cildin basında. Bkz.: Beckingham, *Age.*, 4. cilt, giris kısmi.

41 Bayramiye cinsi kumas: Beyaz Hint kumasidir. 16. yüzyilin baslarında yasayan Portekizli yazar Duarte Barbosa da bu kumastan bahsetmistir. Herhalde bugün Banglades'in bassehri olan Dakka'ya özgü ipekten mamul bir elbise türü kastedilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 7.

42 Cüzz (=Cuzz) cinsi kumas: Beckingham, Mzik'e dayanarak bu kelimeyi Khazz okumustur. Bu durumda agir bir ipekli kadife söz konusudur. Bkz.: Beckingham, *Age.*, s. 774.

43 Sirinbâf cinsi kumas: Kaliteli bir yünlü bez türü. Bkz.: Beckingham., *Age.*, s. 774.

44 Serâçe: çit, tente demektir

1 Yediyüzkırk üç yılının Safer ayının onyedisi: 1342 yılının Temmuz ayının 22'sine rastlar.

2 Tilbet (=Tilpet): bkz.: 46/9. not.

3 Beyâna (=Beyâne): bkz.: 42/5. not.

4 Melik Izzeddîn Benetânî (Bendat): Sultan ona Satgaon (=Satgavan) bölgesini ikta olarak verdiği gibi A'zam Melik unvanını da münasip gördü. Satgaon daha sonra Fahreddîn Bengâlî'ye kalacaktır. Bkz.: Beck., *Age.*, C. 4, s. 775; Mahdi Husain, *Age.*, s. 89.

5 Kovil: bkz.: 44/5. not.

6 Celâlî: Aligarh'in 17 km doğusunda küçük bir şehir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 77.

7 "Hasbunallah..." Bu cümle Âl-i Imrân Sûresi'nin 173. âyetidir.

8 Tâcbûra (=Tacpur) kasabası: Aligarh'in 5 km kuzeybatısındadır. Burası, Cemal M. Siddîkî'nin mühim arkeolojik mekânları gösteren haritasında da işaretlenmiştir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 781.

9 Ebû Abdullah Mürsidî: bkz.: 4/1. not.

10 Burcbûra (=Burcpur): Aligarh ile Kanavc (=Kanuc) arasında Mainpur'a 16 km uzaklıktadır. Beck., *Age.*, 781.

11 Memlûk sultani Nâsir'la ilgili hâdise (Mercüssaffâr Savaşı): 702/1303 Ramazan'ında İlhanlı hükümdarı Gazan'ın gönderdiği ordu ile Memlûk ordusu arasında cereyan eden savaş sonunda Melik Nâsir; Emir Çoban ve Kutlug Sah tarafından yönetilen Mogolları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Makrîzî bu savaşın canlı bir tasvirini yapmış ancak seyyahın bahsettiği şeyleri söylememiştir. Demek ki Makrîzî zamanında (845/1441) *Rihle* henüz doğuya; Mısır'a gelmemiştir. Burada Kashab diye kaydedilen isim, herhalde Kusaf olmalıdır. Bkz.: Ibn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, Kahire, 1982, C. 1, s. 413; A. J. Boyle, *Cambridge History of Iran*, C. 5, s. 394; Beckingham, *Age.*, s. 783.

12 Âb-i Siyâh (=Karasu; Kalindi ırmığı): Urduca Kala Nadi; kara su demektir. Bu ırmak Ganj'in kollarındandır. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 784.

13 Kinavc, Kannûc (=Kanauj; Kanavc): Seyyah tarafından farklı şekillerde kaydedilen bu yer, Fetihgarh bölgesinde Ganj'in sağ yakasında kurulu bir şehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 16; ayrıca bu eser, 45/15. not.

14 Receb Burku'î: Melik'ten Halife'ye hediye götürülen kişi olarak seyahatnâmenin ilk bölümlerinde ismi geçti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

15 Marh şehri: Mzik bu kelimenin, "Mauh"tan tahrif edilmiş olabileceğini belirtiyor. Beckingham; *Age.*, s. 785.

16 Mâlva: Madhya Pradesh eyaletinin kuzeybatısında hâlâ aynı isimle bilinen bir etnik grup. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

17 Marhata (=Maharashtra): Burası bugün Maharashtra diye bilinen ve Bombay şehriyle Arap denizine açılan büyük eyalettir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

18 Zîbetûlmehel (=Maldiv adaları): İlerde bahsedilecek olan Maldiv adalarıdır. Bu adalar Hint yarımadasının güneybatı sahillerindedir.

19 Alâbûr (=Alâpur): Gwalyor'un 7 km güneydogusundadır. Mzik, Ibn Battûta'nin Hindistan ve Çin seyahatleriyle ilgili çalismasinda Gwalyor'un 37 km kuzeybatısında Alâpur isimli baska bir mevkiin bulunduğunu belirtmistir. Bu durumda Ibn Battûta Kanûc'dan epey uzakta oluyor. Bkz.: Beckingham; *Age.*, s. 785; Hans von Mzik, *Die Reise Des Arabers Ibn Batuta durch Indien und China*, Hamburg, 1911, s. 264.

20 Bervan (=Nerwar?): Burada Gwalyor eyaletindeki Nerwar kastolunmuş olmalıdır. Nerwar, Delhi ile Dekken arasındaki münbit mintikalardan biridir. Bkz.: Beckingham; *Age.*, s. 787.

21 Cûkî tayfası (=Yogiler; Yoga yapanlar; Yogunlasanlar) ve Cûki kelimesi: Kelimenin asli Sanskritçe "Cogi"dir. Kökü olan "Cog", bağlantı kurma, sabitleme, uyum, elverişlilik, demektir ve mistik bir terim olarak evrensel üst benlikle birleşme, onda yok olma için ruhsal yoğunlaşma manasına gelir. Cogi veya Yogi ise bu işi yapana denir. Kelime İslâm dünyasında bazı eski yazarlar tarafından bilinmektedir. Meselâ Ibn Haldun, Cûkiyye tayfasından bahseder. Batı'da bu kelime önce 1298'de, sonra 1553'te ve 1575'te duyulmuştur. Batı dillerinde önce Joug, sonra Jogue, daha sonra Ioghi ve Yogi şeklinde söylenmiştir. Baş harfin C, J veya Y olması, son harfin de G, K, veya GH olması anlam bakımından o kadar önemli değildir; o dilin veya o ağzın özelliğinden kaynaklanır; neredeyse her dilin bazı lehçe ve ağızlarında bu harfler birbirleriyle yer değiştirebilirler. Türkçede ise Yogun kelimesi Yog'u çağırıştırıyor. Daha şaşırtıcı bir husus sudur; Yunus'un dili olan Eski Türkmen söyleyişiyle Yog kelimesi bile Yog ile akraba olabilir. Çünkü mistik Tanrı'da; bilim adamı konusunda; âşik masukta yoğunlastıkça yok olup fânilesmez mi? Bedenî varlığın yog olup ruhun göge ağması münasebetiyle düzenlenen hem kutlama hem agit mahiyetindeki eski Yug törenlerine ne demeli? Belki bizdeki kökü Hint'e dayanır; ama onların bizden alması da mümkün. Zira milat öncesi ve hemen sonrası Hindistan tarihi ile, Prototürk denebilecek bazı kavimlerin tarihi, özellikle Kuzey Hindistan coğrafyasında iç içe girmiştir. Hattâ Budizm'in, Hindu sistemindeki tefessüh ve haksizliğe tepki olarak kuzeyde, tam da Saka özelliği taşıyan bir çevrede dogmuş olma ihtimali bile mevcuttur. Bkz.: Ibn Haldun, *Mukaddime*, Lübnan bas., s. 898-899; Tâzî, *Age.*, s. 20.

22 Telink; Tilink (=Telingâna): bkz.: 41/25. not.

23 Keftâr kelimesi, cadilik ve korku edebiyatı: Keft, Farsça yarmak demektir. Keftar ise, sirtlan (=hyena) anlamına gelmektedir. Bu durumda cadî kadın, sirtlan ruhunu tasımis; sirtlana benzetilmiş; sirtlan ile cadilik arasında bir bağ olduğu varsayılmıştır. Sanıyorum Batı'da kurt adamın ve kurda dönüşmenin cadilikla bağlantılı görülmesi gibi bir olgu bu; hattâ belki coğrafyadan ötürü sadece hayvanlar değilmiş diyebilirim. Çünkü yakalanan kadının keftar olup olmadığının test edilmesi için suya batırılması, Batı'daki cadılara da uygulanmıştır! Tam da seyyahimizin çağında, Güney Fransa'da (1320-1350) kitlesel cadî avları düzenleniyordu. Cadî çilginliği 13. yüzyılda başlamış, 15 ve 16.

yüzyılda doruga ulasmis, ancak 18. yüzyılda biraz azalabilmisti. Hint-Avrupa milletlerinin karanlık, cadi ve seytanla ilgili böyle derin, kalici inançlara; son derece karmasik ritüellere sahip olması, herhalde kötülüğe ve kötülüğün kaynagina özel ve eternal bir anlam vermelerinden kaynaklaniyor. Avrupa tarihinde cadiliga dair Türkçe yazilmis en kapsamlı kitap, Haydar Akin'in eseridir. Özellikle son bölümündeki kronoloji ve notlarda (s. 341-343) verilen "Garp literatüründe mufassal cadi isimleri bahsi" merakli okuyucuyu ziyadesiyle tatmin eder. Bkz.: Haydar Akin, *Ortaçag Avrupasinda Cadılar ve Cadi Avi*, Dost Yay., Istanbul, 2001.

24 Kacerrâ (=Hacuraho): Burasi Çetprur bölgesinin 27 mil dogusundaki Khajurraho (=Hacura) olabilir. Bazi zikzaklara ragmen seyyahimizin verdigi isimler Hint cografyasiyla uyusmaktadır. Bkz.: Gibb, *Selections*, s. 363.

25 Cendyerî (=Çendiri): Burasi Guna bölgesindedir. Bkz.: 45/24. not.

26 Hint sultaninin Ma'ber'e seferi: Bu sefer 735/1335 yilinda gerçekleşmis idi. Bkz.: hemen önceki bölümler.

27 Ibn Battûta'nin, Sultan Nâsireddîn'in kabrinden ve diger bazi hâdiselerden bir daha bahsedemeyisi: Ibn Battûta nihayet Fas Sarayi'nda oturup seyahatlerinin dökümünü yaparken tipki bir araştırmacının not düsmesi gibi zaman zaman "ilerde anlatacagim sunlari.." demis olmalı. Ancak binlerce isim ve hâdiseyi toparlayıp hiç unutmada vermek ne mümkün? Meselâ, sonraki bölümlerde Emir Haryab'dan ve Sendabur'un fethinden kısaca bahsederken de "detayli anlatacagim" diyecek ama sözünü tutamayacaktır. Fakat muhtesem hafızasiyla, yine de çağının tarihî, iktisadî ve folklorik haritasini çıkarabilmistir bize.

28 Devletabad (=Deogir): bkz.: 41/16. not.

29 Kataka: Sanskritçe krala bagli askerler demektir.

30 Zimâmîler: Bunlar orduda özel muhafız kısmına kayitli askerlerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 24.

31 Nâsireddîn Ibn Melik Mell ile Kadi Celâleddîn hâdisesi için bkz.: 44/22. ve 45/28. notlar.

32 Maharata (=Marahata) kadınlarının güzelligine iliskin diger tanıklıklar: Beckingham, Maharata kadınlarının güzelligi hususunda baska seyyahların da Ibn Battûta ile aynı fikirde olduğunu söyler. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 794.

33 Sâha: Saha veya Sahu, Hint dilinde tacir ve para babasi için kullanilir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 795.

34 Tarbabad: Farsça eglence ve rahatlama yeri demektir.

35 Nezerbâr (=Nandurbar): Ibn Battûta böylece geldigi yoldan geri dönüyor; çünkü daha Devletabad'dayken Kalikut'a dogru yola devam etmenin tehlikeye atılmak olduğunu farkediyor. Bkz.: Mzik, *Age.*, s. 276.

36 Maharataların Ketriyyûn (=Ksatriyalar) olması: Bunlar eskiden beri Hint toplumunda seçkin bir konumu olan Ksatriyalardır; yani savaşçılar. Clausewitz de *Savas Üzerine* adli eserinde

Marahatlardan (=Maharatlar) bahsederken çok dirençli olduklarını ve 1763-1778 yılları arasında İngilizlere karşı çok şiddetli bir savaş sergilediklerini belirtmiştir. Bkz.: R. E. Enthoven, *The Tribes and Castes of Bombay*, C. 2, s. 207; C. V. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Fahri Çeliker, İstanbul, 1999, s. 167.

37 Sagar (=Songarh): Burası Tapti ırmağının alt taraflarıdır. Sagar 16. yüzyıldan sonra Surat'a dönüşmüştür. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 27

1 Kalhât: Umman'da bir sehir. Bkz.: 30/18. not.

2 Hindistan'da bir Diyarbekirli: O devirde, tasavvufî akimlerin etkisiyle seyh ve müritlerin zaman zaman uluslararası elçi statüsünde vazife yapması (bkz.: Sühreverdî) gibi bazı faktörlerden dolayı; Hindistan kadar uzak coğrafyalarda bile Anadolu ve Suriye kökenli insanlara rastlanıyordu. Yine seyyahimizin bildirdiğine göre, Anadolu veya Irak kökenli Türk tacirler (bkz.: Ibn Köyük ailesi) Misir üzerinden Mali ve Büyük Sahra'ya mal satabiliyor, Afrikalı hükümdarlara kredi verebiliyorlardı. Ibn Battûta'yi iktisat ve uluslararası ilişkiler tarihi bakımından incelemek basli basına bir tez konusu olabilir ve buna değer.

3 Kâvî (=Kava): Burası, günümüzde Mahi nehrinin denize döküldüğü güney sahillerinde Kinbaya önlerinde Kava diye bilinen yer olmalı. Denize bir mil mesafede kurulu bir şehirdir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 798; Tâzî, *Age.*, s. 29.

4 Kandhâr (=Gandhar): Burası Afganistan'daki Kandehar değil elbet. O dönemde Dandar ırmagının denize döküldüğü yerde Kava'nın tam da güneyinde, Gandhar namıyla bilinen önemli bir liman vardı. Şimdi Gandhar bir balıkçı kasabasıdır. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 799.

5 Havâce (=Hâce) Bühre (=Bohra; Bora) ve oğulları: Bohra diye bilinen Gücerât ve Bombay kökenli etnik grup, şimdi bile son derece faaldir. Tâzî, 1975 yılında Bohra denen grubun dinî bir kutlama merasimine katıldığını, Bohraların ticaret işlerinde son derece örgütlü çalıştığını söylüyor. Kaynaklarda Gücerat ve Bombay Bohralarının İsmailiye mezhebine mensup olduğu, Konkan'ın kuzeyindeki Bohraların ise Sünnî olduğu belirtilmiştir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 800; Tâzî, *Age.*, s. 30.

6 Gurâb türü tekne: Gurâb, son derece hızlı giden hafif bir tekne türüydü; posta işinde kullanıldığı gibi sahil koruma gibi görevlerde de kullanılırdı. Bkz.: Tâzî, "El-Ustûlü'l-Magribî abre't-Târîh", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî* (dergi), Kasım, 1982, s. 39.

7 Bayram (=Piram) adası: Kinbâya körfezine yakın bir adadır. Burası Tuğluk oğlu Muhammed'in hücumundan önce korsanlarıyla meşhur bir adaydı. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 800.

8 Kûka (=Goga) sehri: Goga, Bayram adasının hemen kuzeyinde, Kinbaya körfezinin batı sahilinde bir yerdir. Burası seyyahimizin rotasında değil; ancak teknik bir arıza veya akıntı sebebiyle gemi buraya gelmiş olmalı. Mzik, *Age.*, s. 283.

9 Haydariye taifesi için bkz.: 22/13. not ve 32/93. not.

10 Sendâbûr (=Sendpur): O dönemde Goa körfezine ve Goa adasına verilen isim. Burası en eski Müslüman tacirler tarafından bile biliniyordu. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 801; Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 31.

11 İçinde mabet bulunan küçük ada (=Anjidiv): Goa'nın 100 km güneyinde bulunan Anjidiv adası bu tarife uymaktadır. Daha da ilginç Vasco da Gama 1498 yılında burayı ziyaret ettiğinde Ibn Battûta'ninkine benzer bir manzara görmüş olmalı ki, onun da anlattıkları seyyahimizinkine benzemektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 31.

- 12 Zeyla: Burasi Dogu Afrika'da Barbara ahalisinin merkezi idi ve ticarî bakımdan çok faaldi. Bkz.: 29/1. not. Zeylî yöreden gelen ürün için kullanılan bir sifattir.
- 13 Hinavr (=Honavar): Kanara bölgesinde, Saravati nehrinin denize döküldüğü yerdedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 33.
- 14 Burna takılan hizma (=Nath): Bu hizmayı burunlarının soluna takarlar ve Nath diye isimlendirirler. Nath, boganın burnuna takılan halkaya da denilir. Bu kökten türeyen Nathi, kadın için evlenme gibi manalara gelir. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 1111-1112; Tâzî, *Age.*, s. 34.
- 15 Hükümdar Haryab: Ibn Battûta ne yazık ki bir daha Haryab'dan bahsetmeyecek. Acaba bu ve buna benzer göndermeler, seyyahimiz tarafından daha sonra bahse konu oldu da Ibn Cüzeyy editörlük yapayım derken temizledi mi bu kısımları? Öyle ya, "tekrara hacet yok" diye düşünmüş olabilir... Haryab isimli hükümdarin asil adinin Harihara Nripala olduğu *Rihle* uzmanlarınca tespit edilmistir. Bkz.: Stéphane Yerasimos, *Voyages de Ibn Battuta* (eski D. & S. nesri üzerine notlandırma), Paris, 1990, C. 3, s. 193.
- 16 Eyyâm-i Bîd (=Beyaz günler): Kamerî ayın 13, 14. ve 15 günleridir. Peygamberimiz bugünlerde oruç tutardı.
- 17 Havance (=Khônçe; khwantche): Khvan yemek, sofraya demektir. Çe ise küçültme eki olduğuna göre bu kelime ufak sofraya anlamına geliyor.
- 18 Mulaybâr bölgesi (=Kerala; Ma'bar): Bu bölge karabiberiyle meshurdur; bugün Hindistan'ın Kerala eyaleti sınırları içindedir.
- 19 Messûfe (=Berberî kabilesi): Bati Sahra'yi mesken tutmuş Tuaregler diye de bilinen Berberî kabilelerindenidir. Anaerkildirler; soy anaya nispet edilir. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Magrib*, C. 5, s. 17.
- 20 Ebûserûr (=Barselor) sehri: Burasi pirinç üretim merkezlerindendi. Sömürge döneminde Hollandalılar buraya ticarî bir ajans açmışlardı.
- 21 Fâkenevr (=Bakkanor): Bugün Barkur diye bilinen kasabadır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 39.
- 22 Mencerûr (=Mangalor): Kanara'nın güneyinde Delly dagının kuzeyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 40.
- 23 Hîlî (=Eli): Pek çok müellif Eli'den bahsetmiştir, Marco Polo da karabiberin ve zencefilin (=Gingembre) burada bol bulunduğunu söyler. Ibn Battûta'nın büyük körfez diye bahsettiği yer, herhalde Madai mintikasındadır ki burasi Delly dagının 8 mil güneyindedir. Bkz.: Gibb, *Travels in Asia and Africa*, s. 364.
- 24 Makdesev (=Mogadisû) için bkz.: 29/2. not.
- 25 Curfattan: Burasi Yule'un tahminine göre Kananor'dur (=Cannanore). Mzik buranın Kananor veya Balipatam olabileceğini söyler. 16. yüzyılda yaşayan Warthema, Kananor limanından bahseder;

buna göre İran diyarından getirilen atlar bu limanda tacirlere sunulmaktadır. Bkz.: Mzik, *Age.*, s. 297; Yule, *Cathay and the Way Thither*, H. Cordier tarafından yeni nesr., (4 cilt) London, 1913, C. 4, s. 76; Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 41.

26 Sarsar: Bagdat'tan Kûfe'ye dogru yola çikinca ilk menzildir. Bagdat'la Sarsar arasında 9 mil vardır. Bu şehir, Sarsar nehri kıyısına inşa edilmisti. Bkz.: Idrisî, *Nüzhetü'l-Mustâk*, Napoli bask., C. 6, s. 668.

27 Hükümdar Kuvayl: Burası Batı Hint sahillerinin güçlü hanedanlarından Kollatri hanedanı tarafından yönetilen Mulaybar memleketinin ilk bölgesidir. Ma'bar (=Mulaybar) memleketine hâkim olanlara Sanskritçe "deniz kralı" anlamında Samuri'den bozma Zamorin denilirdi Avrupa'da. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 42; Beck.; *Age.*, s. 812.

28 Dehfattan: Burası, güney sahilinde Kananor'un 5 mil kuzeyinde Valarpattanam diye bilinen yerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 42.

29 Kulkâs (=Lat.: Arum Colocasia; Fil Kulagi): Kulkas denen bu bitki, yemeklerde hazmi artırıcı ve sofrayı güzelleştirici bir yeşillik olarak kullanılırdı. Fârâbî'nin, (farmakoloji ilmine dair) Kitâbu's-Saydane'sinin Dihlî kökenli Farsça çevirisinde Kulkas'ın bir özelliğinin de şehveti artırmak olduğu belirtilir: "ve yekî ez havâss-i û, ânest ki bâh ra kuvvet dihd" Fârâbî, *Kitâbu's-Saydane*, ed. kritik: Abbâs Zeryâb, Tahran, 1991, s. 502; Tâzî, *Age.*, s. 42.

30 Budfattan: Burası Darmapattanam diye bilinen yer olmalıdır; bu kelime, "Rahmet Mekânî" demektir. Darmapattanam, Ancarakandi ve Teliçeri nehirlerinin getirip bıraktığı alüvyonlarla oluşmuş bir adadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 43.

31 Fandrayna (=Panderani): Şimdi Pantalayini diye bilinen bu yer İbn Battûta'nın çağdasi olan Odrik de Bordenon tarafından Flandrine diye kaydedilmiştir. Pantalayini eskiden Payanad diye bilinen bir hanedanın bassetiydi; İbn Battûta'nın geldiği dönemde ise Kalikut'u, Ma'bar ülkesini yöneten Samurilere (=Zamorin) bağlı bir şehir idi. Buranın büyük câmiî de bir Oğuz türküsü olan Dinar Malik tarafından inşa edilmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 44.

1 Kâlikût (=Kalikut): O dönemin en önemli liman sehriydi. Kalküta'yla karıştırılmamalıdır. Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-Memâlik'inde Kalikût'tan bahsedilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 44; Seydi Ali Reis, *Mir'at*, s. 89.

2 Sâmurî (=Zamorin): Portekizlilerin Zamorin dedikleri grup. Hindistan'ın doğu sahillerinde yani Mulaybar'da hüküm süren hükümdarların büyük bir kısmı bu unvani kullanırdı. Evvelce de açıkladığımız gibi bu kelime Sanskritçede "Deniz Kralı" anlamına gelmekteydi. Samurrîlerde nispeten anaerkil bir sistem vardı; kral ölünce taht büyük kızkardesin oğluna kalırdı. Seydi Ali Reis, Kalikût padisahından bahsederken şöyle der: "Kalikût padisahi Sâmurî'nün saâdetlü Padisah hazretlerine inkiyad ve itaatin arz idüb rûz ü seb Portukal kâfiri ile cenk üzere olduğun i'lâm itdüklerinde kadırgalarda olan muallimlerden ol vilâyetden Muallim Ali ile Sâmurî'ye 'Insaallah an karib Misir'dan Donanmayı Humâyun gelüp ol diyarlari kâfir elinden halâs itmek mukarrerdür. Siz dahi er gibi olun!' diyü mektub yazup zikr olinan gemiler ile irsâl idüp..." bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 45; Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memâlik*, inceleme: Mehmet Kiremit, Ankara, 1999, s. 89.

3 İbrahim Sâhbender: Bizdeki sehbenderle aynı. Bender liman demektir; Sahbender, gümrük işlerini takip edenlerin basıydı. Hindistan'daki sahbenderler genellikle Müslümanlardan olurdu. Bir kısmının soyu ise yüzyıllardan beri Batı'dan buraya ticarî gemi gönderen Araplara dayanırdı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 45.

4 Seyh Ebû Ishâk Kâzerûnî için bkz.: 24/49. not.

5 Cunk: Kelimenin aslı Cava dilindedir. Conk diye telâffuz edilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 46.

6 Zav (=Dhow; Dov): Kelimenin aslinin Çince "Tsao" olması mümkündür. Bu kelime Yemen'den Malezya'ya, çok geniş bir coğrafyada kullanılırdı. Dov, Üçgen sekinde bir teknedir; iki seren direği, iki de yelkeni vardır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 46.

7 Kekem: Kelime Çince'dir; aslı Hokhang'dır. Bkz.: Yule, *Age.*, C. 4, s. 25; Beck., *Age.*, s. 812; Tâzî, *Age.*, s. 46.

8 Neft, Dark ve Çarhiye: Pehlevî dilinde Neft, Zend-Avesta dilinde Nap; yeni Farsçada Neft, klasik Yunancada Naphtha (bitümen): "Siyah, yanıcı, koyu sıvı" anlamıyla Doguda ve Batıda pek çok dile aynen geçmiş olan "neft", farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde elde edildiği maddeye bağlı olarak çeşitli dillerin sözlüklerinde de değişik tariflerle açıklanmıştır; katran, zift, kahverengimsi yeşil akıcı ve yanıcı peltemsi madde; maden kömüründen elde edilen yağ, ham petrol veya eski usûlle arıtılmış petrol gibi... Osmanlı'da daha çok "neft yağı" terkihi kullanılırdı. İslâm klasik çağında molotof kokteyline çok benzeyen bir terkip vardı; yanıcı sıvı maddeyle dolu bir sise, özel yaylarla uzaya fırlatılırdı; bu siseye Karûretü'n-neft denilirdi. Karûrenin tarifi Salahaddîn Eyyübî'nin silâh mucidi Tarsûsî'nin Tebsira adlı kitabında mevcuttur. *Derk: Tarsûsî tarafından da yuvarlak deri kalkan diye tarif edilen Derka, Cahiliye dönemi Arapçasında bile "deri kalkan" anlamına gelmektedir; ilk bakışta kelimenin Farsça koruma, engelleme anlamında "Dirîg"den geldiği söylenebilir. Ancak kelimenin aslinin Eski Türkçe Tergi'den (=Dergi) gelme ihtimalini daha kuvvetli buluyorum; Araplara ve diğer milletlere de eski çağlarda bizden geçmiş olabilir. Zira tergi hem sofraya ve yuvarlak tabak anlamına

geliyor hem de deriyle ilgili sey; derilip toplanmis nesne demek oluyor; yani deri kalkanin hem derilip toplanan bir deri olusuna, hem de yuvarlak olusuna isaret ediyor. Buradaki "Derk Ehli" ok vesair karsi tarafın attigi zarar verici maddelerden gemiyi koruyan özel bir birlik olmalı. "Carhiye" (=Çarhiye) kelimesinin kökü olan "Çarh" Farsçadır; Zen dilinde Çakhra, Sanskritçe Çakra aynı seydir. Bu kelime, tekerlek, çark, çikrik, dönen nesne, gökler ve yay gibi anlamlara geliyor. Seyyahin bahsettiği "Çarhiye", hafif toplari veya arbalet tabir edebileceğimiz zenberekli büyük oklari kullanan grup olabilir. Eyyûbî dönemi silâh mucidi Tarsûsî, çarh ve akâr adini verdiği büyük yayli silâhlardan bahseder. Çarh-endaz bu yüzyilin basında Hindistan'da ok atma isinde ustalasmis kisilere deniyordu. Çarh, eskiden ok yayi anlamına da geldiği için daha sonraki dönemlerde tüfek ve tüfege benzer küçük toplara da kullanilmistir. Ordu ve savas istilâhlarının büyük ölçüde Memlûk ve Osmanli Türklerinden devsirildiği Mehmed Ali Pasa dönemi Misir'ında bile Çarhaciye taifesi, ordunun basında bulunur ve düşmana karsi küçük hareketli toplari kullanirdi. Çarhiye Osmanli ordusundaki Çarhaci taifesini de animsatiyor. Bunlar harekete geçmiş ordunun en basında yer alan son derece cevval; zenberek gibi bir gruptu. Ansizin dönme, savrulma, ileri atilma, savusturma ve saldirma islerini iyi becerirlerdi. Çarhiyenin günümüzdeki benzerleri, RPG tipi tasınabilir roketleri omuzlayan çevik savasçilar olabilir; bu tür bir saldiri gerilla tipi savaslarda uygundur. Bkz.: Mardî b. Ali Tarsûsî, *Tebziratü Erbâbi'l-Elbâb, fî Keyfiyyeti'n-Necât mine'l-Hurûb*, ed-kritik: Karin Sadir, Beyrut, 1998, s. 122-126 ve 146; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Londra 1911, s. 429 ve 1144; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 694; Muhammed Mahmûd Surûcî, *el-Ceysü'l-Misrî fi'l-Karni't-Tâsi' Asar*, Kahire, 1967, s. 364; M. Abdülkerîm Hatîb, *Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Elkâbi't-Târîhiyye*, s. 271.

9 Sinkelân; Sînussîn: Çin'de Guangzhou; Kanton diye bilinen meshur liman sehri.

10 Misriye: Tâzî'nin bildirdiğine göre Fas'ta evin kiyısına, kenarina eklenen küçük oda demektir. Tâzî kelimenin aslinin Misir'dan geldiğini bildiriyor; "demek ki Misir'da ana binaya eklenti olarak evcegizler, ilâve odalar yapiliyordu" diyor. Ben de Memlûk dönemi Kahire atmosferini muhafaza eden Batniye semtini gezdiğimde kadim evlerin ikinci veya üçüncü katında mükemmel islenmiş tahta parmakliklar içinde büyük balkonlar gördüm (1991-1996). Belki de iklimin tesiriyle bu tür yapılara ihtiyaç vardı. Memlûk dönemine ait bu tahta kafeslerin ağaç işçiligi o kadar güzel ki, yüzyıllarin tesiriyle kararmis olsalar da hâlâ muhtesem görünüyorlar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 47.

11 Küncîkerî'deki Yahudi azinliklara dair: Chennamangalam adasinin dogusunda Kanjirapuzha vadisinin bir bölümünde çok eski yüzyıllardan bu yana Yahudilerin yasadığını söyleyen J.B. Segal'in eseri bu konuyu aydinlatiyor. Segal eserinde Hindistan'in Kerala bölgesindeki Yahudilerin tarihini inceliyor. Bkz.: J.B. Segal, *A History of the Jews of Cochin*, Londra 1993, s. 10; Beck., *Age.*, s. 816.

1 Kavlem (=Kuilon): Marko Polo'nun da bahsettiği bu şehrin ticarî önemi Varthema ve Barbosa tarafından da vurgulanmıştır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 49.

2 Sûlî (=Soli) tacirlerin kökeni: Seylân (=Sri Lanka) ve Ma'bar'da (=Mulaybar) Müslüman tacirlere Sûlî denmekteydi. Kelime neredendir? Muhtemel faraziyeler arasında biz de sunu zikredebiliriz. Bunlar, İran'da yerleşik bulunan Sul (=Çul, Sul, Sor) Türklerinin torunları olabilirler. İran'daki Sûlîler, çok eskiden merkezî Türkistan'dan gelmiş olmakla birlikte zamanla İranleşmiş ve Kürtleşmiş savaşçı kabilelerdi. Sul kelimesi ile ilgili olarak Zeki Velidi Togan hocanın mütâlaaları önemlidir. Ibn Battûta daha önce de bu kavimden bahsetti. Bkz.: Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giris*, s. 216; MEB *Islâm Ans.*, C. 11, s. 584.

3 Kavlem Câmîi'ni yaptıran kişi: Bu adam, Arap ve Hint tarihçilerinin ittifakiyle bütün bir Mulaybar bölgesine Islâmî tanıtma gayretinde olan Dinar Malik adında bir Oguz Türkü idi. Çünkü Ma'bar (=Mulaybar) sahillerindeki devletlerin kökü Cheruman Perumal adlı ataya dayanmaktadır. Bu adam Islâmî kabul ederek hacca gitti; Mekke'de vefat etmeden önce el-Guzz yani Oguz kökenli Dinar Malik'i (ö: 591/1195) hem temsilciliğini yapması hem de Islâmî yayması için Mulaybar'a gönderdi; Dinar Malik, Mulaybar'ın bütün adalarını ve mühim merkezlerini dolastı; pek çok mescit yaptırdı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 41 ve 49.

4 Kavlem hükümdarı Tîreverî: Yule bu kelimenin Sanskritçe "Tirupati"den gelmiş olabileceğini söylüyor. Tiru-pati, Kutsal Efendi demektir. Bkz.: Yule, *Age.*, C. 4, s. 40.

5 Ibn Battûta'nın itikâfa girip "erbaîn" çıkarmasının hikmeti: Seyyahimiz, saf dervişâne bir zevk ile itikâfa girmemisti! *Rihle* sârihlerinden Tâzî'nin de dediği gibi durum kritiktir; seyyahin arkadaşları öldürülmüştür; onu seven bir dost "Aman ha Dihli'ye dönmeyesin!" gibi uyarılarda bulunmaktadır. Bu durumda en "sâlim" yol herhalde biraz dinlenip ortalıkta görünmemektir.

6 Bu âyet, savasmaya ilk defa izin verilen âyetin devamıdır. Bkz.: Hacc Sûresi (22. sûre), âyet: 40.

7 Ukayrî ve Sillîr türü gemiler: Dozy, lügatinde ukayrî'nin büyük yelkenli olduğunu, sillîr'in ise bir tekne türü olduğunu belirtir. Bkz.: Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, 1881, ukayrî mad.

8 Yediyüzkırkiki yılının onüç Cumâdelûlâsi'ndan Saban ortalarına kadar; 15 Ekim 1342'den 1343 yılının Ocak ayının ortalarına kadar demektir.

9 Sâliyat (=Saliyam) ve Sal kelimesinin kökü: Portekizliler buraya Chiliate (=Siliyat) veya Chale (=Sali) derlerdi. Bugün burası Kalikut'un 7 mil güneyinde Beypore adıyla bilinmektedir. Bu şehir tarih boyunca kaliteli kumaları ile meşhur oldu; bütün bir Doğu ve Batı âleminde bilinen "Sal" kelimesinin kökeni buraya dayanır. Bkz.: Mzik, *Age.*, s. 314; Tâzî, *Age.*, s. 53.

1 Zîbetülmehel (=Maldiv adalari): Zîb Arapça kurt demektir. Seyyah tipki Ahi ve Sakary kelimesinde olduğu gibi yabancı olan bir lafzi, Arapça kelimelere benzeterek açıklıyor. Dvîpa, Sanskritçe ada demektir; Mehel ise oranin ismi. Böylece bu tamlama, "Mehel adası" anlamına geliyor. Avrupa dillerinde ise Mal-div; Maldiv sekinde biliniyor burasi. Maldiv adalari, Hindistan'a bagli Laccadiv adalarinin güneyindedir. Hint yarimadasinin güney ucunun 450 km kadar güneybatisinda alçak mercan resiflerinden, atollerden mütesekkil adalar ve kayaliklardan ibarettir. Topu topu 300 km²'dir. Halk, yerli Maldivlilerin, Hindistanlilerin, Malayların ve Arapların karisimindan meydana gelmistir. Maldiv adalarini tarihte ilk defa ayrintili bir sekilde tanitan, Ibn Battûta'dir. Bu yüzden Maldivliler, Ibn Battûta'ya özel bir ilgi gösterir, tarih bilincini olustururken ondan faydalanirlar. Maldiv halkinin büyük çoğunlugu bugün de Müslümanlardan oluşur; ada ekonomisinde turizm ve hindistancevizi, pirinç, balık ticareti öne çıkmıştır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 53; Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 4, s. 822; Sami Öngör, *Cografya Sözlüğü*, s. 535.

2 Maldivlerin bin ada civarında olup olmadığı: Maldivler, 20 kadar atol denilen halka sekinde mercan adasından ve 1200 civarında adacıktan oluşur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 53

3 Maldiv adalarinin isimleri: *Kerdubî (=Kerdui): Bu kelime Kettânî nüshasında Kardui sekinde kaydedilmiştir. Eski Maldivce söylenisiyle Kerudaveri'dir burasi. Bugün Atoluveri diye bilinir. *Bâllîbûr (=Palipur): Fransız denizci Francois Pyrard de Laval tarafından Fadiffolu adıyla kaydedilmiştir. *Kennelûs (=Kinalus): Burasi Kinnalos diye bilinen adadır. *Mehel (=Male): Biri kuzeyde diğeri güneyde birbirine yakın iki adanın olusturdugu bu kisma Male denilmektedir. Burasi bütün Maldivlerin bassehridir. *Telâdîb (=Tuladu veya Malosmadulu): Burasi ya güneydeki Tuladu adasıdır yahut güney ve kuzey istikametinde iki adadan mütesekkil olan Taladib olmalıdır. *Kerâydu (=Karhidu): Tek basına, ötekilerden uzak kalmis Karhidu adası olmalıdır. *Etteym (=Oteym; Utimu): Eski haritalarda Oteim, yeni haritalarda Utimu diye kaydedilen kuzeydeki adadır; burasi idari bakımdan Tilladimati'yi baglidir. *Teledummatî (=Tilladimati): Aynen Tilladimati diye bilinen adadır. *Heledummati (=Haddumati): Eskiden Heldümmeți diye kaydedilen bu ada şimdi Heddumati diye bilinir. *Bereydû (=Falidu?): Ibn Battûta'nin Maldivler'e dair verdiği isimler arasında en zor belirlenen budur. Burasinin Falidu olması mümkündür. *Kendekel (=Keyndekolu; Kedikolu): Eski haritalarda Kaindecolu diye kaydedilen bu yer, bugün Miladummadulu adli mercan adasında Kedikolu diye bilinen kısımdır. *Mulûk (=Mulaku): Bugün Mulaku diye bilinir. *Süveyd (=Suvadiva): Bugün de Suwayd veya Suadiva diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 54; Beck., *Age.*, s. 822-823.

4 Kulbulmâs (=Kalubilimas) ve Beyrûn (=Berberî dilinde tonbaligi): Birinci kelimenin asli "kalu-bili-mas"tır; bu tamlama, kelimesi kelimesine "siyah-ton-baligi" demektir. Bu balık türü bugün de Maldivler'in birinci kalem ihraç ürünüdür. Maldivler, *Rihle* sarihi Fasli diplomat Tâzî'ye 1991 Mayisi'nda millî gün kutlamaları münasebetiyle bu balıktan hediye etmişler. Beyrûn kelimesi ise Berberî dilindeki Abeyron'dur. Abeyron, bu dilde ton baligi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 55; M. Sefik, *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Emâzîgî*, Magrip Akademisi nesr., Fas.

5 Nârcîl'in evvelki anlatimi: Hindistancevizinin muhtelif şekillerde kullanımına seyyah daha önce de değinmiştir.

6 Kulkâs: bkz.: 48/29. not.

7 Gâliye kremi: Misk ve amber karisimiyle yapılan bir krem bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 57

8 Veda hakkında kısa bilgi: Arastirmacilar deniz kabugunun kara Afrika'nin bazi bölgelerinde de para gibi kullanildigini söylüyorlar. Tâzî, *Age.*, s. 61.

9 Düğün merasiminin benzeri: Seylân adasındaki Sinhalalilar arasinda mevcuttur. Tâzî, *Age.*, s. 57.

10 Valanc: Sinhala dilinde pisirme isinde kullanilabilir kap demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 58.

11 Kündüra (çoğulu: Kenâdir): Kelimenin asli, Sanskritçe mahzen ve erzak deposu anlaminda "bhandara"dir. Portekiz kaynaklari da Gundralardan bahsederler. Sinhalalilar Maldiv gemilerine kündüra derler. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 59.

12 Bender: Farsça liman demektir. Daha önce de geçtiği gibi Sah-bender, liman vs. gümrüklerden sorumlu büyük memur demektir.

13 Senûrâza (=Sano Raca): Bu kelime Sinhala dilinden geliyor, anlami "ulu kumandan"; bu unvan, devletin üst düzey memurlarina veriliyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 62.

14 Maldivlilerin Islâma girmesi ve mescitteki yazi: Bu levha bakirdan degil tahtadandir. Tâzî bu levhada Tebrîzî degil Berberî kelimesinin yazili oldugunu söyleyerek bazi arastirmacilara muhalefet ediyor. S. Yerasimos, Maldiv adalarinin Islâma girmesine yol açan kisinin ismini Tebrîzî seklinde kaydetmis, Hrbek ise Somâlî seklinde kaydetmistir. Tâzî ise bu konu hakkında ayrintili bir inceleme yayinlayarak kendi tezini uluslararası konferanslarda da savunmustur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 63; Ivan Hrbek, *Ibn Battuta and The Maldives Islands*, Prag Dogubilimleri Enstitüsü, 1992, s. 56; Beck., *Age.*, s. 830.

15 Maldivler'in kadin hükümdari Hadîce: Hadîce Sultan 740/1340 yilinda kardesi Sihâbeddîn'den sonra basa geçti. Bkz.: Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr*, Hicrî 1312, s. 182.

16 Celâleddîn Ömer Bengâlî: Maldiv ulusal müzesinde tahtadan mamul tarihî levhada Celâleddîn'in, büyük mescidi 738/1339 yilinda restore eden Sihâbeddîn Ahmed'in babasi oldugu belirtiliyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 65.

17 Sihâbeddîn (=Hadîce'nin kardesi): Yukarida bahsedilen tahta levhaya göre Sihâbeddîn, mescidi restore eden sultandir. Tâzî, *Age.*, s. 65.

18 Hindîcerî (=Hadegeri): 1834 yillarina uzanan bir belgeye göre Hadegeri özel müstesar; genel bütçe sorumlusu anlaminda kullanilmaktadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 66.

19 Ibn Battûta'nin Maldivler'e varis vakti: O hâlde Ibn Battûta'nin 1343 yilinin Aralik ayinin baslarinda bu adalara varmis olmasi gerekir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 68.

20 Seyh Sâlih Necîb'in zaviyesi: Seyh Necîb'in zaviyesi bassehir Male'nin Lonu Ziyara

mintikasındadır. Tâzî, *Age.*, s. 69.

21 Kurbânî kelimesi: Sinhala dilindedir; esmer seker suyu demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 69.

22 O sene Ramazan ayinin baslangici; 16 Ocak 1344'e denk gelir.

23 Buksa kelimesi: Bizim de kullandigimiz bohça kelimesi; asli Farsçadır.

24 Maldiv Hummasi: Bugün de tip literatüründe Maldiv Hummasi (=Male ons) diye bilinen atesli hastalik olmalı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 71.

25 Sandal-i Mukâsirî: bkz.: 43/3. not.

26 Sevval'in ikisi; 6 Subat 1344'e denk gelir.

27 Sultan Davud (=Sano Raca'nin torunu): Bu adam 701/1301 yilindan 706/1306 yilina kadar tahtta kalan Davud b. Yusuf olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 74.

28 Yediyüzkirkbes yilinin Rebûlâhir ayinin ortalari; 26 Agustos 1344'e denk gelir. Bu senenin Saban'i ise 1344'ün Aralik ayina rastlar.

1 Serendîb adası: Bazi kitaplarda Hz. Âdem'in Cennet'ten bu adaya indigi ve ayak izinin de burada oldugu söylenir. Serendîb kelimesi Sanskritçe "Sinhala Dvîpa" tamlamasinin önce Farsçaya, oradan da Arapça ve Islâm kültürüne geçmiş hâlidir. Daha sonraki dönemlerde Seylon veya Seylân diye söylenir oldu. Ibn Battûta döneminde Seylân'da birkaç krallik vardı; kuzeyde Tamil Kralligi, güneyde ve batı sahillerinde Cafne Kralligi ve adanın orta yerinde Sinhala Kralligi hüküm sürmekteydi. Seyyahimizin Ayri Sakarvati diye adlandirdigi kisi dönemin Tamil krali Arya Sakravarti'dir. Ibn Battûta'nin burada verdigi bilgiler, Seylân yani Srilanka'daki Tamiller ile Sinhala kökenli merkezî hükûmet arasindaki kavganın ne kadar eski bir tarihe dayandigini da gösteriyor. Bkz.: Vernon L. B. Mendis, *Currents of Asian History*, Colombo, 1981, s. 172, 182 ve 337; Tâzî, "Ibn Battûta fî Srilankâ", *el-Alemü'l-Magribî*, 8, Kasim, 1988.

2 Battâla (=Puttalam): Seylân'in kuzeybatî sahilindeki Puttalam'dir burasi. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 849.

3 Menâr Mendelî: Minnar Mandel, Puttalam burnunun kuzey ucunda Puttalam'a 10 mil uzakliktadir. Bkz.:Tâzî, *Age.*, s. 80.

4 Bender Selâvât (=Silâm): Güneyde sahil üzerindeki Silam sehidir.

5 Kunakâr sehri (=Kurungala): Burasi ülkenin iç kismilarindaki Kurungala olmalı; 638/1248 yilindan beri Sinhala Devleti'nin merkezi olmustur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 81.

6 Srilanka'da Çavus Osman Sîrâzî Mescidi: Bu kadar uzak ve garip bir cografyada Sirazli Osman Çavus'un mescidini görmek o çağlarda Türklerin kültür kelimesi yaratma ve aktarmada ne kadar faal oldugunu gösteren müthis bir delil. Tipki Malabar sahillerini dolasan Oguz kökenli Dinar Malik gibi.

7 Beyaz filin mitolojik ehemmiyeti: Beyaz fil Güneydogu Asya kültüründe sans, kudret ve ihtisami temsil eder. Discovery Channel'da seyrettim.

8 Behremân denen yakut: Açık kızil renkli olani (=L. Escarbouches); sadece Seylân'da bulunuyor; bunun Topazes denen sari cinsi de vardır; bu türün mavi olanina ise Safir diyorlar. Neylem Sanskritçe mavi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 82-83.

9 Hor-i Bûzne / Hôr Bûzne: Yani maymun körfezi. Buradaki maymunlar kutsal olmalı. Gümüsî kızil killari olan, ancak boynu ve vücudunun diger kismilari simsiyah olan bir maymundur bu. Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 83.

10 Zulû denen sülük: Kelime Farsçadır. Seylân'da yasayan bu sülükler Mzik tarafından Haemodella Ceylanica diye kaydedilmistir ve gayet küçük olmasına ragmen çok tehlikelidir. "Dikkat, âgâh olasiz ki, bu sülügün sifa niyetiyle bacaga yapistirilan akilli, uslu, fâideli sülükle hiç alâkasi yoktur!" bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 85.

11 Serendîb Dagainin (=Âdem Dagi) zirvesi: 2243 metredir, ancak Seylân'in en yüksek dagi degildir. Bu dag hem Budistlerce hem de Müslümanlarca mukaddes sayilmistir. Budistler bu dagda

Buda'nin izini aramislar; Müslümanlar ise Cennet'ten inen Âdem'in ayak izinin burada oldugunu düşünmüşlerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 86.

12 Tirmanista ise yarayan zincir: Böyle bir zincir, bugün hâlâ mevcuttur. Tâzî, *Age.*, s. 86.

13 Dînever (=Dundra): Burada belirtilen sehir, Kürdistan'daki Dînever değildir; Portekizlilerin 1587'de kirdikleri büyük Visnu heykelinin bulunduğu Dundra sehridir burasi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 90.

14 Kalî: Dundra'nin batısında sahil kıyısında bir sehirdir.

15 Kelenbû (=Kolombo): Yine bati sahillerinde bulunun bir sehir; bugün Srilanka Devleti'nin bassehridir.

16 Mukl agaci (Akgünlük agaci) için bkz.: 17/9. not.

17 Tel kelimesi: Sanskritçe asillidir; hem agaca hem de meyvesine tel denilir. Tâzî, *Age.*, s. 91.

18 Isyanci Celâleddîn Ahsen Sâh: bkz.: 42/1. not.

19 Alâeddîn Udeycî: 739/1339'dan 741/1342'ye kadar burayi yönetti; ülkenin bir kismini elinde tutan yerel Pandya Devleti'yle savasti. Beck.; *Age.*, s. 85.

20 Ketker (=Kath-Kâr) kelimesi: Asli Kath'den gelir ki, Hint dilinde "kath" ağaç, odun demektir. Kâr ise is, amel demektir. Böylece kathkâr odundan, ahsaptan yapılan sey demek olur. Bkz.: John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, London, 1911, s. 798.

21 Bellâl Diyevev (=Ballala III): Hoysala Kralligi'nin son sultanidir.

22 Kubbân (=Konnanor-Koppam): Burasi Andra Pradesh eyaletinin en güney noktasında yer almaktadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 95.

1 Ibn Battûta'nın Kavlem'e (=Kuylon) varis vakti: Seyyahin Kavlem'e 1345 yılının Ocak baslarında varması gerekiyor; hicrî yediyüzkirkbes yılının Ramazan ayının baslarına denk düşüyor bu tarih.

2 Maldivlere tekrar dönüş; yediyüzkirkalti yılının Rebûussânî ortalarında vuku bulmuş ise bu tarih 1345 Ağustosuna rastlar.

3 Hülüllî adası: Bu ada bugün Maldiv Cumhuriyeti'nin uluslararası havalimaninin bulunduğu adadır. *Rihle* sarihi Tâzî de bu adaya inip evvelce bahsettiğimiz tarihî levhayla ilgili incelemeler yaptığını söylüyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 100.

4 Besâtî: Bustuva kelimesinin çoğulu "besâtî"dir. Bustû yüzbin "veda" yani deniz kabuğudur.

5 Dûzah est pur ni'met: Cümle Farsçadır; nimet dolu Cehennem demektir. Bugünkü Banglades'in geçmiş yüzyıllardaki durumu anlatılırken yine yağmur, sel, bataklık ve bol pirinçten; kısaca suyun nimet ve külfetlerinden bahsedildiğini görüyoruz. Banglades için kullanılan "Dûzah" kelimesi hepimizin bildiği "tuzak" kelimesidir.

6 Dihlî ratli: Bir Dihlî ratli, 20 Magrip ratli; yani sekiz kg idi.

7 Bengala'daki (=Eski Banglades) fiyatların çağdas dille karşılığı: Bu durumda bir inek 600 kg pirince veya 192 tavuga veya 12 koyuna veya 48 kg sekere veya 48 kg yaga veya 96 litre zeytinyagina veya 22.5 metre pamuklu kumasa denk düşüyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 101.

8 Sudkâvân şehri: Seyyahin tarif ettiği şehir, harita üzerinde iki ayrı şehre de uygun geliyor; biri Satgaon diye bilinen şehirdir ki Kalkûta'nın güneyinde büyük deltanın batısında Hoogli nehri üzerine kurulmuştur. Burası, Türk ve Müslüman hâkimler gelmeden önce ve sonra etkinliğini devam ettirmiş bir limandı. Ancak 16. yüzyılda tamamen terkedildi. İkinci ihtimal bu şehrin Sitagonk (=Chittagong) olmasıdır. Sitagonk, büyük deltanın doğusunda, Dakka'nın güneydogusuna yayılmış bir şehirdir. İkinci ihtimal daha güçlü görünüyor; zira Bengal körfezinde Hint okyanusu kıyısında bulunan tek büyük liman burasıdır. Bkz.: Banglades haritası; Beck., *Age.*, C. 4, s. 868.

9 Cûn ırmagi (=Cumna; Yumna nehri): Buradaki Cumna veya Yumna nehri, Brahmaputra'dır.

10 Leknavî (=Lahnavi; Bati Bengâl; Eski Gavr şehri): Burası 600/1204 yılından itibaren Müslüman Bengal hâkimlerinin bashedri oldu; Leknavî'nin ihtisamlı günlerinden geriye kalan harabeler Malda yakınlarındadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 101; ayrıca bkz.: 41/14. not; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 381.

11 Bengâl sultani Fahreddîn (=Fahreddîn Mübareksâh): Muhammed Tuğluk tahta çıkınca babasının evlâtlığı olup Dogu Bengal vilayetini (=Sonargavan) yöneten Tatar Han'a Behram Han unvanını verdi ve onu Genel Bengâl Valisi yaptı. Muhammed Tuğluk daha sonra Dogu Bengâl'i yönetsin ve Behram'a yardımcı olsun diye askerî aristokratlardan Bugra Han'ın torunu Giyaseddîn Buhadur Bugra'yi Dogu Bengal'e gönderdi; ancak Giyâseddîn Bahadur Bugra ayaklandı ve 1330'da

öldürüldü. Böylece Bengâl ülkesinde Balaban soyundan ve Bugra Han soyundan kimse kalmadı; bu sülâle çok uzun bir zaman Bengâl'i yönetmişti. Bundan sonra hâdiseler sis perdesi altına girmistir; ancak genel bir ifadeyle diyebiliriz ki 1336'da (yahut 1338'de) Tatar Behram Han, 1338'de de Leknavti valisi Melik Bidar Halac Han öldürüldü. Onu öldüren kişi silâhdari olan Fahreddîn Han idi; seyyahin bahsettiği Fahreddîn iste budur ve Mübareksâh diye de bilinir. Dihlî Sarayı'ndaki Muhammed Tugluk ise Bengâl'le uğrasacak durumda degildir. Zaten Bengâl'dekiler de Dihlî'yi takmamaktadırlar. Böylece Bengâl'de birbiriyle savasan iki devlet (=Dogu ve Batı Bengâl devletleri) belirdi; uzun mücadelelerden sonra Melik Ilyas 1343 yılında Batı Bengâl'de ipleri eline geçirdi ve 1352 yılında da Dogu Bengâl'i fethetti. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 382; Tâzî, *Age.*, s. 103.

12 Sunurkâvân (=Sonargaon; Sonargavan): Burası Müslüman-Türk hükümdarlar zamanında Dogu Bengâl'in idarî merkezi olan Sonargavan'dir. Dakka'nin 15 mil güneyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 104; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 381.

13 Kâmerû (=Kamarapu): Kelimenin asli Sanskritçe Kamarupa'dir; Assam eyaletinde bir bölge olan Kamarupa, Bhutan ile Banglades arasındadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 104.

14 Tübbet ülkesi (=Tibet): Tam da seyyahin belirttiği gibi Tibet sınırı burada baslar ve bir yandan da Çin'e komsudur buralar. Tibetlilerin dayanıklılığı ve çekik gözlü olusu seyyahta onların Türk olduğu yolunda bir izlenim uyandırmistir. Belki de, o dönemde daha tam Tibetlilesmemis Türk asilli Budistler çoktu o mintikada. Tibet için ayrıca bkz.: 46/36. not.

15 Habank (=Havang Tila) sehri: Bugün Havang Tila diye bilinen bu sehri harabeleri, Silhet bölgesinde Habganj'in 10 mil güneyindedir. Tâzî, *Age.*, s. 106.

16 Nehr-i Ezrak (=Magna; Mavi Su): Bu nehir, Banglades'in bassehri Dakka'nin kıyısından geçen Magna nehri olabilir.

17 Navl (Naul; Navlun; Nolis) kelimesi: Geçiş parasi, yani navlun demektir. Çin'den Ispanya'ya, Kirim'dan Afrika'ya kadar her tarafta kullanılan uluslararası bir kelimedir.

1 Sunurkâvân (Sonargaon / Sonargauan) için bkz.: 53/12. not.

2 Cunk türü geminin gittiği Câva: Burada cunklar Cava'ya değil Sumatra'ya gidiyor. Asil Cava ise Arap coğrafyacıları tarafından Mul Cava diye kaydedilmiştir. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 873; Tâzî, *Age.*, s. 107. Cunk için bkz.: 49/5. not.

3 Berehnekâr ve bu konu ile ilgili tartışmalar: Berehnekâr'ın Andaman ve Nicobar adaları olması mümkündür; bu adalar, Burma'ya bağlı Arakan bölgesinin başlıca yerleşim birimleridirler ve Negarais adasına yakındırlar. Ancak seyyahin üslûbundan anlaşılan o ki Berehnekâr coğrafi bir mintika ismi değil, tanımlanamayan bir halkın ismidir. Bkz.: Yule, *Cathay*, C. 4, s. 93; Gibb, *Selections*, s. 367; Beck., *Age.*, s. 874; Tâzî, *Age.*, s. 107.

4 Idrisî'nin bölge halkının evliliğiyle ilgili değerlendirmeleri: Idrisî *Nüzhetü'l-Müstâk* isimli muhtesem eserinde bu halkla ilgili şöyle der: "Erkek, bir kadınla evlenmek isterse kadının ailesi ona şart kosar; mutlaka bir adamı öldürmeli ve onun kafatasını getirmelidir. Eger erkek bu şekilde elli kişiye öldürüp kafataslarını sıra sıra dizerse o zaman ona herkes kız verir ve o, elli kadınla aynı anda gerdege girebilir; halki ona kahraman muamelesi yapar. Onlar daima çiplaktırlar; hiçbir şey giymezler. Kadınları da öyle; hattâ cinsel ilişki esnasında bile gizlenmezler, bütün 'malları' meydandadır. Onların ahlâk telâkkisinde bu durumu ayıplama yoktur. Bu kavmin suratları pek çirkindir. Yüz organları, insanda güzellik duygusunu uyandıran orandan yoksundur; yani çarpık yüzlüdürler." bkz.: Idrisî, *Nüzhetü'l-Müstâk*, C. 2, s. 78.

5 Câva adası: Cava kelimesi genel olarak Malay takimadaları için kullanılır. Küçük Cava diye de adlandırılan ada ise Büyük Cava'nın hizasındaki Sumatra'dır. Büyük Cava'ya sadece Cava da derler. Ibn Battûta buraya 1346'nın Ocak ayında varmış olmalıdır. Bkz.: D. Van Huseyn Azmî-D. Hârûn, *ed-Da'vetü'l-Islâmiyye fî Mâlizyâ*, 1985; Tâzî, *Târîhu'd-Diblûmâsi'l-Magribî*, C. 7, s. 311.

6 Sekî ve Berkî için bkz.: 39/3. not.

7 Cumûn / Cemûn (=Eugenia Jambolana): Küçük lezzetli bir meyvedir. Ayrıca bkz.: 39/5. not.

8 Nâibü'l-bahr unvani: Ferrand bu kişinin, çeşitli ticarî vergiler, liman gelirleri ve gümrükten sorumlu "sâhbender" in vazifesini üstlendiğini söylüyor. Bkz.: G. Ferrand, *Relations de voyages et textes géographiques arabes persans et turcs relatifs a l'Extrême-Orient*, Paris, 1914, C. 2, s. 439. Ayrıca sâhbender için bkz.: 49/3. not.

9 Câva sultani Melik Zâhir: Bu adam Sumatra'nın ilk Müslüman hükümdarı melik Sâlih'tir. 696/1297 yılında vefat etmiştir. Bu tarihten itibaren 14. yüzyıl boyunca Melik Sâlih soyundan gelen hükümdarlar egemen oldu Sumatra'ya. Ibn Battûta'nın huzuruna çıktığı ve 1345 (veya 1346) yılında yanında kaldığı hükümdar ise yine Melik Sâlih soyundan gelen Melik Zâhir idi. Melik Zâhir başarılı bir hükümdardı; Malay vakâyinâmesi *Hikâyât Naja Raja Pasai* onu Melik Tâhir diye kaydeder. Bkz.: A. Hill, "The Coming to North Sumatra", *Journal of Southeast Asian History*, 4, 1963, s. 6-21; Beck., *Age.*, s. 877; Tâzî, *Age.*, s. 114.

10 Buksa (=Bohça) kelimesi: Bu kelime Farsçadır ancak Türkler çok kullanırlar; Türkçeleşmiş hâliyle bohça bu.

11 Ferdhane: Özel, ferde özgü oda demektir; Farsçadır.

12 Balist, Balust (çoğulu Bavâlist): Yastık anlamına gelir; Farsçadır. Bugün yumusak oyuncak bebeye ve hayvana da pelüs deniyor. Pelüs, Fransızca yumusak tüylü kumas demektir; belki de Fransızcaya Farsçadan geçmiştir. Balist zamanla çekmeceye ve sandığa vurulan bağ anlamına da gelmiştir. Ibn Battûta'nın anlattığına göre Mogolların yönettiği Çin'de paraya Balist deniliyordu. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 255; Tâzî, *Age.*, s. 115.

13 Sultan Muhammed'den kasıt, Hint hükümdarı Tuğluk oğlu Muhammed Sâh'dir.

14 Mulcâva; Mul Cava: Pek çok araştırmacı buranın neresi olduğu ve seyyahın bu bölümle ilgili güzergâhi konusunda hayrete düsmüştür. Yule, Ibn Battûta'nın burada bahsettiği Mul Cava'nın Malay yarımadası olduğunu söylüyor. Ancak Tibbets bu görüşü çürütmüştür. Bkz.: H. Yule, *Age.*, s. C. 4, s. 155; G.R. Tibbets, *A Study of the Arabic Texts containing Material on South-East Asia*, London, 1979, s. 151.

15 Kakulla: Bu isim başka Arap coğrafyacıları tarafından da zikredilmiştir. Bir Çin kaynağı buranın Tenasserim kıyıları olduğunu belirtir. Ibn Battûta'nın burayı, Sumatra'ya giderken ziyaret ettiği farzediliyor. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 880; P. Wheatley, *The Golden Khersonese*, Kuala Lumpur, 1961, s. 224-228.

16 Kamâra ya da Kmâre (=Khmer; Kmer ülkesi): Burası Kamboçya'dır. Kızıl Kmerler diye bilinen örgüt de tarihî bir referansa sahip olmak için kendilerine bu adı seçmiş olmalı. Ibn Battûta'nın yaşadığı dönemde Kamboçya'nın durumu hakkında fazla malûmat yoktur. Seyyahın söylediği Kamâre kelimesini, tütsü münasebetiyle başka seyyahlar da anmıştır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 117.

17 Lubbân (=Günlük) ağacı için bkz.: 30/11. not.

18 Bahr-i Kâhil (=Pasifik): Farsça bir terkiptir; durgun deniz demektir. Maksat Pasifik okyanusu olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 121.

19 Tavâlîsî (=Tavalisi): Bu ülkenin neresi olduğu *Rihle* sarihleri arasında hâlâ tartışma konusudur. Filipinli tarih profesörü N. Zafra, araştırmacı Yamamoto gibi Tavalisi'nin Hindî Çin'deki Champa Krallığı olduğunu düşünmektedir. Zira Champa Krallığı'nda "Taval" soylulara ve kumandanlara verilen bir unvandır. H. Yule gibi araştırmacıların bir kısmı ise Filipinler'in güneybatısındaki Sulu'nun Tavalisi olduğunu savunmuşlardır. Joze Rizal ise Tavalisi'nin Filipinler'deki Luzon bölgesi olduğunu savunmuştur. Japonlar da Tavalisi'nin kendi ülkelerinde olduğunu sanmışlar ki 1976'da Fas elçisi Japonya'ya gelince Japon bakanı Takiyo Miki "Sayın Ibn Battûta'dan yüzyıllar sonra gelen ikinci Faslı elçiyi karşılamaktan memnuniyet duyduğunu" izhar etmiştir! Kuskusuz bizim için keyif verici olan, Tavalisi ülkesinin aristokrat tabakasının Türkçe konuşmasıdır. Tavalisi'yi paylaşamayan muhtelif milletlere mensup "Ibn Battûtaologlar" nedense prensesin niçin Türkçe konuştuğu üzerinde fazla durmamışlar. Sadece su kadari söyleniyor; seyyah daha önce Uzbek Han'ın hatunlarının özgür tavırlarına tanık olunca onlardan birinin ismini yakıstırmış Tavalisi ülkesinin prensesine. Oysa

seyyahi da satir aralarından "okudugumuz" zaman (yaptigi tercih, hakikate degil fiksiyona da dayansa) su gercek, gunes gibi beliriyor: Seyyahimiz bütün bir Islâm dünyasini, Afrika'yi ve Güney Asya'yi kapsayan 30 yillik bir seyahatten sonra siyaset etme vasfını bir Türk kadinina yakistiriyor. Bkz.: T. Yamamoto, "On Tavalisi as described by Ibn Battuta", *Memoires of the Research Department of the Toyo Bunko*, sayi: 8, 1936, s. 93-133; H. Yule, *Cathay*, C. 4, s. 158; Tâzî, *Age.*, s. 121; Beck., *Age.*, s. 884.

20 Keylûkerî (=Keylukeri): Yamamoto Keylukeri'nin Klaung Garai kelimesinden bozma oldugunu söylüyor. Bu ismin ise Champa Kralligi'yla ilgisi vardır. Bkz.: bir önceki not.

21 Melike Urducâ: Bazi arastirmacilar, seyyahin bu ismi Uzbek Han'in 4. hatunundan aldigini söylüyor. Bazilari ise Brunei halkinin kullandigi bir unvandan; Urdana Raca unvanından kaynaklandigini savunuyor. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 885.

22 Bahsî kelimesi: Asli Sankritçedir; Türkler ve Mogollar arasında Budist rahibe Bahsi denilirdi.

23 Tandrî Nâm ve diger Türkçe cümleler: "Tanri nami" ile demek istiyor. Herhalde seyyâh, Tañri kelimesindeki nazal Ñ'yi, tam anlayamadigi için Arapçanın Dhat harfiyle çevirmis. "Deva ve béték kätür" cümlesi eski sert Hakanî Türkçesi'nin tadini veriyor. Seyyah burada Urducâ'yi Oguz tesiri tasimayan sert Kipçak agziyla konusturuyor. Bu durumda Urducâ, Orta Asya kokan bir kiz; aslen Mogol olup Karahanli geleneginden beslenen Uygur hocalardan Türkçe öğrenmis bir prenses gibi vasfedilmis.

24 Martabân kelimesi: Birmanya'da yapılan toprak kaplara martaban denilirdi. Barbosa'nin notlarında martabanlara deginilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 123.

- 1 Zeytûn (=Kuanz-hou) sehri: Ortaçağlarda Islâm ülkelerinden gelen tacirleri ağırlayan Çin sehri. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 889.
- 2 Sinkelân (=Guangzhou; Kanton): Siynü's-Siyn diye de kaydedilen bu mintika, Kanton'dur. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 889.
- 3 Tinkîz Hân (=Çingiz) soylu Çin imparatoru: O dönemde Çin'i yöneten Mogol asilli hükümdar Togan Temur idi. Togan Temur 1333'ten 1370'e kadar tahtta kaldı. O, Mogol asilli Çin hükümdarlarının sonuncusudur. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 889.
- 4 Setî kelimesi: Setî Hindistan kökenli chetty olmalı. Güney Hindistan'da ticarete önem veren bir sosyal grubun ferdine chetty denilmektedir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 890.
- 5 Berkâla kelimesi: Pergâle kelimesi Farsçadır; bir parça demektir.
- 6 Balist: Bu kelime Farsçadır; yastık, kese, vs. anlamına gelir. Mogollar döneminde altın veya gümüş plakalar için de kullanılır olmuştur.
- 7 Çin halkı tabiri, daha çok Güney Çin'dekileri kapsamaktadır.
- 8 Hitâ; Hatâ bölgesi: Kuzey Çin'e Kitay, Khitâ, Hatây, Cathay gibi isimler verilmiştir; hepsinin kökü aynidir. 907'den 1122'ye kadar bu bölgeye egemen olan medenî bir Mogol zümresinden; Kianlardan ötürü bu ismi almıştır Kuzey Çin. Ruslar öteden beri Çin'e Kitay demektedirler.
- 9 Sâbûr Zülektâf (=İkinci Sapur): Miladî 309-379 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sâsânî hükümdarı. Romalılarla çetin savaşlara girmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 133.
- 10 Ebû Ishâk Kâzerûnî için bkz.: 24/49. not.
- 11 Çin'in büyük Kaani Togan Temur için bkz.: bu bölüm 3. not
- 12 Sinkelân: Siynü's-Siyn ve Kanton aynı yerin farklı isimleridir. Bkz.: bu bölüm 2. not.
- 13 Muvattâ kitabı: Islâm hukukuna dair ilk eserlerdendir. İmam Malik tarafından derlenip yazılmıştır.
- 14 Bayvam Kutlû: Kelimenin sahih unvanı olup Bayan şeklinde okunması gerektiği söylenmiştir. Bayan sansli kişi demektir ve Togan Temur'un komutanlarından birinin ismi de Bayan'dır. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 900.
- 15 Hansâ sehri: Burası Hang-Chou olmalıdır. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 902.
- 16 Büyük Emir Kurtay: Bu sahih 1329'dan sonra Siyansi (=Chiang-che) bölgesine vali tayin edilen Hulatay olmalıdır. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 902.

17 Farsça siirin sahibi: Sâdi Sirâzi'dir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 147.

18 Hitâ bölgesi için bkz.: bu bölüm 8. not.

19 Bâsây (=Pasa) kelimesi: "Padisah"tan bozma olabilir. Bazıları Basaga'dan bozma olduğunu savunabilirler.

20 Karâkurum için bkz.: 35/53. not.

21 Nâvûs kelimesi: Asli Yunancadır; Araplar da gizli mezar için naus kelimesini kullanırlar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 155.

22 Eski Mogol cenaze âdetleri için bkz.: Jean Paul Roux, *Türklerin ve Mogolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994, s. 219-234.

23 Messûfeliler için bkz.: 48/19. not.

1 Dönemin Sumatra sultani: Pasai vekâyinâmesi Sultan Ahmed'in 30 çocuğu olduğunu, bunlardan Zeynelâbidîn'i 1360 yılında kendisine halef kıldığını belirtiyor. Tâzî, *Age.*, s. 158.

2 Yediyüzkirkyedi yılının Ramazan Bayramı; 15 Ocak 1347'ye rastlar.

3 Ibn Battûta'nın Dihlî'ye dönmeyi istemiş iken korkup denize açılması: Tâzî'nin de dediği gibi seyyah Hindistan'ın uçuk hükümdarı Tuğluk oğlu Muhammed'den korkuyordu.

4 Yediyüzkirksekiz yılının Muharrem ayının birinci günü; 13 Nisan 1347'ye rastlar.

5 Zafâr sultani için bkz.: 30/1. not.

6 Siraz hükümdarı Ebû Ishâk ve devamındaki yer, sahis vs. isimleri için bkz.: 24/48. not ve devami.

7 Yediyüzkirksekiz yılının Sevval ayı; 1348 yılının Ocak ayına rastlar.

8 Seyh Hasan Celâyirî'nin İlhanlılara vâris oluşu için bkz.: 24/16. not.

9 Dimask'ta senenin (=Yediyüzkirksekizin) geri kalan kısmını geçirmek; 1348 yılının Mart ayının sonuna kadar burada kalmak demektir.

10 Harâfîs tayfası için bkz.: 6/29. not.

11 Hâce (=Hacı) Rugtay (=Uruktay): Memlûk ümerâsındandır; 757/1357 yılında öldü. Bkz.: Ibn Tagriberdî, *el-Menhelü's-Safî*, C. 2, s. 328.

12 Yediyüzkirkdokuz yılının vebasına dair: Kara Vebâ (=et-Tâun el-Esved) diye adlandırılan bu korkunç salgında bütün Akdeniz ülkeleri çaresiz duruma düştü; milyonlarca insan öldü. Ibn Haldun da ana-babasını bu hastalıkta kaybettiği için detaylı bir şekilde bahseder bu dönemden. Bkz.: Ibn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1956, s. 51.

13 İzzeddîn Bedreddîn İbn Cemâa ailesi için bk: 6/39. not.

14 Yediyüzkirkdokuz yılının Saban ayının yirmibiri; 16 Kasım 1348'e rastlar.

15 Merînî hükümdarının bütün Magribi (=Tilimsan ve Tunus da dahil tüm Kuzeybatı Afrika) birleştirmesi: Sultan Ebû İnân'ın babası Ebu'l-Hasan 737/1337'de Tilimsan'ı geri aldıktan sonra 747/1347'de de Tunus'u geri aldı; böylece Magrip (=Bati Arap Dünyası) birliğini sağlamış oldu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 184.

16 Yediyüzelli yılının Safer ayı; 1349 yılının Nisan ve Mayıs'ına rastlar.

1 Sardunya-Merînî ilişkileri ve seyyahin korkusu: Seyyah buraya geldiğinde Fas sultanı ile Sardunya'nın bağlı olduğu Aragon kralı arasında 1339'dan 1349'a kadar süren saldırmazlık anlaşmasının müddeti henüz bitmiş idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

2 Tenes: Bölgenin en eski şehirlerindedir; Bassehir Cezâyir'in 204 km batısındaki sahildedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

3 Mâzûna: Osmanlı döneminde Cezâyir dayılarının karargâhi idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

4 Seyh Ebû Medyen Suayb: Endülüs ve Magrip'in en meşhur suflilerindedir. 593/1196'da vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

5 Ibn Vudrâr Ebû Zeyyân: Merînîlerin meşhur siyasîlerindedir. Ibn Vudrar akıllı ve ileri görüşlü bir adamdı; Ibn Battûta'yi savundu ve onun sayesinde *Rihle*, Merînî Sarayı'nda gereken ilgiyi buldu. *Rihle*'nin önemi konusunda Ibn Haldun'u uyaran da odur. Bkz.: Giriş kısmı.

6 "ve insanları bağışlayanlar..." cümlesi 3. sûrenin 133. ve 134. âyetleridir.

7 "Bunlar Allah'ın ihsanıdır..." cümlesi, 5. sûrenin 64. âyetidir.

8 "Allah dilediğine özgü kılar rahmetini..." Bu cümle, 2. sûrenin 105. âyetidir.

9 Merînî hükümdarının Medine'ye, Ravda'ya (=Peygamberimizin makamına) gönderdiği mektup ve kaside: Gerçekten de Ebû İnân bir kaside göndermişti Medine'ye. Bu kaside Magrip ülkesinin sefiri olan Ebu'l-Kasim el-Gassânî tarafından yazılmıştı. Tarihî belgeler için bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 198 ve kitap sonundaki ilâve bölümler.

10 Mevlid-i Nebî'nin Fas'taki özel anlamı: Merînîlerle beraber Mevlid günü Fas'ta dinî-resmî bayramlardan biri olarak kutlanır oldu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 199.

11 Fas tarihinde Âsurâ: Fas'ta Âsurâ'nın matem havasında geçmediğini söylüyor Tâzî. Ben de Mısır'daki Âsurâ merasimlerinde matem havasına şahit olmadım. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 199.

12 "Elbette Allah nezdindeki kazanç daha iyi ve daha kalıcıdır." Bu cümle, 28. sûrenin 60. âyetidir.

13 Trablus (garb) şehrinin geri alınışı: Trablus 755/1354'te Ceneviz gâvuru Filippo Dorya tarafından işgal edilmisti. Fas sultanı yüklü bir meblağ ödeyerek geri aldı bu şehri. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 201.

14 Buradaki kintârın manası: Seyyah zamanında bir kintâr onbin altın dinar idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 201.

15 Kira kelimesinin hikâyesi: Bazı yazarlar kelimenin "Guzat"tan bozma olduğunu sansalar da gerçek öyle değildir. Kelime İspanyolca "Guerre" kelimesinin Arap ağzına geçmiş biçimidir. "Guerre", çatışma, savaş demektir. Dolayısıyla "kira günleri" savaş zamanı demektir. "Guerrilla" da

bu kökten geliyor. Bkz.: Tâzî, Age., s. 202

- 1 Sebte sehri: Fas'ın en mühim ve faal şehirlerindedir. Tarık b. Ziyad Avrupa'ya buradan geçmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.
- 2 Sattî: Kelime Latince olup iki yelkenli gemi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.
- 3 Asîlâ sehri: Arâis ile Tanca arasında, Atlas okyanusuna bakan tarihî bir şehirdir. Bkz.: *Age.*, s. 211.
- 4 Cebel-i Fetih (=Cebel-i Târik): Tarık b. Ziyad buraya 92/711 yılında geldi; İspanya'yi fethetmek için açıldı, karsısında Got kralı Odrik vardı; Odrik ağır bir yenilgiye uğradı. Batı dillerindeki Gibraltar ismi de Tarık'tan geliyor. Buranın tarihi hakkında bkz.: İbn Sâhibî's-Salât, *el-Mennü bi'l-İmâme*, ed-kritik: Abdülhâdî Tâzî, Beyrut, 1987, s. 84-88.
- 5 Musa b. Nusayr: Endülüs'ü fetheden kumandan. Musa deniz savaşlarından iyi anlayan zeki bir kumandandı. Evvelce de Kıbrıs'a girmiş orada kaleler yaptırmıştı. Bastan sona basarılarla dolu bir hayat hikâyesi vardır. 97/715 yılında Medine'de vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 213.
- 6 El-Cezîra'nın muhasara edilisi: 13. Alfonso tarafından 742/1342'de kusatıldı. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu'd-Dıblumâsi*, C. 7, s. 83-84.
- 7 Yediyüzotuzüç yılı; 1333 yılına rastlar.
- 8 Yediyüzellialtı yılının son günü; 1355 yılının 14 Aralığına rastlar.
- 9 Abdülmü'min b. Ali (=Muvahhidî Devleti'ni kuran kişi): bkz.: 46/10. not.
- 10 Ebu'r-Rebî' Süleyman Askerî: Ebû İnân'ın vezirlerindendi. 1355 yılında Hafsîlere karşı yapılan savaşta en ön safta savaşanlardandı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 217.
- 11 Marbela sehri: Ronda'nın güneydoğusuna düşen eski bir şehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.
- 12 Mâlakka: O sıralarda Gırnata krallığının limanı, dış dünyaya açılan penceresiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.
- 13 Belles (=Vélez) sehri: Malakka'nın Velez'i diye bilinen şehirdir. Malakka'nın 24 mil güneyindedir. Bkz.: *Age.*, s. 220.
- 14 Hamma: İdrisî' el-Hamma'dan ve muhtesem câmiinden bahseder. Burası o zaman çok güzel ve diğer şehirlerden farklı imiş. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 220.
- 15 Ebu'l-Berekât Belfikî (=Bilfikî): Velfikue sehrinden geldiği için ona Belfikî veya Bilfikî denmiştir. İbn Battûta'dan bahseden nadir kaynaklardan birini yazmıştır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 223.
- 16 Gırnata'da oturan Doğulu bilginler: Dönemin Magrip ve Endülüs kaynakları –tıpkı burada anıldığı gibi– Semerkand, Horasan, Tebriz, Suriye ve Konya kökenli daha pek çok insanın Magrip'e

ve Endülüs'e geldigini bildiriyor. Bkz.: Lisânüddîn, *el-Ihâta*, C. 4, s. 239

1 Mescid-i Kütbiyyîn'in minaresi: 67 metredir; bugün hâlâ ayakta. Bkz.: *Age.*, s. 229.

2 Ibn Battûta'nın Afrika seyahati, Merînî sultanının emriyle mi oldu? Bazı araştırmacılar seyyahın saraydan talimatla özel bir görev için Afrika'ya gittiğini söylüyorlar. Nitekim seyyah Tekeddâ'dayken birden ferman gelince dönüyor Fas'a. Bkz.: *Tâzî, Age.*, s. 239.

3 Sicilmâsa: 140/757 yılında inşa edildi; 15. yüzyıla kadar mühim ticarî merkezlerden idi. Bkz.: *Age.*, s. 239.

4 Yediyüzelliüç yılının Muharrem ayının başı; 1352 yılının 18 Subat'ına rastlar.

5 Tegazzâ: Ebû Ubeyd Bekrî buranın Sicilmasa'dan 20 menzil uzak olduğunu söylüyor. Tegazzâ, Taudini'nin kuzeybatısındadır. Bkz.: *Age.*, s. 239.

6 Messûfe için bkz.: 48/19. not.

7 Anlî: Bilimsel adı, *Penissetum Typhoideum*'dur. Akdari diye çevriliyor. Bkz.: *Age.*, s. 241.

8 İyvâllâten; Valâte: Berberî dilindeki Malinkiya kelimesinin arapçalaştırılmış hâli Valâ'dır. Valâ gölgelik rahat yer demektir. Bkz.: *Age.*, s. 241.

9 Teksîf: Kelime burada, yolu bilme, rehberlik yapabilme anlamına geliyor. Bu işi yapanı yani izci-rehbere ise Kessaf deniyor. Bkz.: *Age.*, s. 242.

10 Kör rehberlere dair: Körlerin koku alma duyularıyla muhtelif çöl arazilerini tanıdıkları ve rehberlik yaptıklarına dair başka tarihî kayıtlar da vardır. Bkz.: *Age.*, s. 243.

11 Vahsi sigir; Mahâ diye bilinen *Addax Nasomaculatus*'tur.

12 Yılan zehrine karşı hayvan iskembesi: Bu tedavi bugün hâlâ Cezâyir'in Gegur bölgesinde uygulanmaktadır. Bkz.: *Age.*, s. 243.

13 Berdâme: Fulanîler sahranın dayanıklı ve cesur insanları olan Tuareglere Berdemâ derlerdi. Bkz.: *Age.*, s. 24.

14 Ferbâ kelimesi: Bambera'dan geliyordu; yani Malli krallığını temsil eden kişi demekti. Bkz.: *Age.*, s. 244.

15 Tercüman tutulması küçümsemek için mi? Tercüman küçümsemek için değil diplomatik ilişkilerde gerektiği için tutulur. Nitekim bugün resmî misafir gittiği ülkenin dilini bilse bile yine de yanında tercüman bulundurulur. Bkz.: *Age.*, s. 244.

16 Müserrif: Avrupa dillerine de Almojarif diye girmiştir. Bkz.: *Age.*, s. 244.

17 Messûfeli kadınların arkadaşlık ilişkileri: Seyyah sanki yüzyıllar sonra 1776'da oraya giden ve

benzeri bir muameleyle karsilasan Mehdi Gazzal gibi konusuyor. Tâzî, *et-Târîh*, C. 1, s. 270.

18 Muazzam ağaçlar: Baobab diye bilinen garip ağaçlar. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 247.

19 Vâdî As'taki dev kestane ağacı: Vadi As, Girnata'nin kuzeydogusundadir. Bu satirlari çevirirken Kütahya'da askerligim esnasinda fırsatini bulup görmeye gittigim yüzlerce yıllık muhtesem kestane ağaçlarini hatirlamamak mümkün degil.

20 Gartî: Görünüsü limon ağacina benzeyen bir bitki; tadi armudu andiriyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 248.

21 Tâsergant: Berberice bir kelimedir; iyice Arapçalamis hâli Sergayne'dir. Bu bitki, Atlas okyanusu sahillerinde yetisir; yakilmaya ihtiyaci olmayan çok kaliteli bir koku kaynagidir. Bkz.: *Age.*, s. 248.

22 Lubyâ: Buradaki lubyâ, börülce, yunan fasulyesi de denilen bir bakla türüdür. Güney Amerika kökenli fasulye söz konusu degildir. Bkz.: *Age.*, s. 249.

23 Küsküsû; Kuskus: Kuzey Afrika'nin ulusal yemeklerindendir. Bkz.: *Age.*, s. 249.

24 Ibâdiye mezhebi: Hâricîlerin bu kolu Kuzey Afrika'ya ilk yerlesen Müslümanlar arasında vardi. Hattâ tarihte Rüstemîler diye bilinen Hâricî Devleti'ni de onlar Kuzey Afrika'da kurmuslardir. Ibâdiye mezhebinin genel karakteri bütün bir bölge halkina da zamanla tesir etmistir. Bkz.: Tâzî, *et-Târîh*, C. 10, s. 238.

25 Bati Afrika Nil'i: Bazi Müslüman cografyacilar Afrika kökenli birkaç irmaga birden Nil diyorlardi. Burada kastolunan Nijer irmagidir. Bkz.: Kraçkovski, *el-Edebü'l-Cugrafî*, s. 210.

26 Lîmîlerin ülkesi; Eski cografyada lime lime insan yiyenlerin mekânî: Bekrî gibi eski Arap cografyacilari da bu bölgede yasayan yamyam kabilelerden bahsetmislerdir. Bkz.: Bekrî, *el-Mesâlik*, C. 2, s. 192.

27 Donkola: Sudan'in kuzeyindeki krallik. Donkola Kralligi, milâdî 6. yüzyildan beri bilinen bir ülkedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 251.

28 Sultan Kenzüddîn'e dair: Beckingham bu sahsin adinin Kenzüddevele oldugunu ve seyyahin verdigi bazi bilgilerin yanlis oldugunu söylüyor. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 954.

29 Mâllî'deki siyahlarin sultani Mensâ Süleyman: 741/1341'den 761/ 1361'e kadar Malli Imparatorlugu'nu yönetti. Mensâ Süleyman yine kendisi gibi meshur olan Mensâ Musa'nin kardesidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 255.

30 Sultan Ebu'l-Hasan'in vefati dolayisiyla verilen taziye yemegi: Sultan Ebu'l-Hasan Merînî 752/1352 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 255.

31 Ramazan ayinin girmesi; 11 Ekim 1352'ye rastlar.

- 32 Ramazan'ın 27. gecesini Kadir Gecesi'dir. Demek ki o gün yardım amacıyla yagun bir şekilde mal ve para dagittikleri için Zekât adini kullaniyorlar.
- 33 Ferâriye kelimesi: Maling dilinde askerî lider demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 259.
- 34 Zerdhane cinsi kumas: Ince ipekle islenen ve üzerinde mutlaka bir hayvan resmi bulunan kumas. Bu kumas Iskenderiye'de dokunurdu. Bkz.: *Age.*, s. 256.
- 35 Benbî; Maling dilindedir; yerden yüksekçe oturak, sedir demektir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 959; Tazî, *Age.*, s. 267.
- 36 Kanâbir türü çalgi: Bir tür mandolin gibidir ama sadece iki teli vardir. Simdi Fas'in ulusal çalgilarindandir. Bkz.: *Age.*, s. 257.
- 37 Kiy kelimesi: "Buyurur ki; onun fermanidir ki" anlaminda. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 960; Tâzî, *Age.*, s. 259.
- 38 Mâllî'de Kurban ve Ramazan bayramlarini geçirmek; 10 Kasim 1352'den 18 Ocak 1353 tarihine kadar orada bulunmak demektir.
- 39 Kirmizi renk; 8. ve 11. yüzyillarda kizil renk, Gana Imparatorlugu'nun sembolü idi. Bkz.: *Age.*, s. 260.
- 40 Câlî; mahallî dildeki Dyeli'den geliyor; sarki ve siir söyleyen demektir. Bkz.: *Age.*, s. 262.
- 41 Kâsâ kelimesi; Maling dilinde sefin el üstünde tuttuğu karisi, gözdesi demektir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 963; Tâzî, *Age.*, s. 263. Ayrica bu konuyu inceleyen ve seyyahin Afrika seyahatine isik tutan bir kitap; Said Hamdun-Noel King, *Ibn Battuta in Black Africa*, s. 78.
- 42 Mensâ Musa ve Mensâ Magâ: Musa 1312'den 1337'ye kadar tahtta kaldı; 1337'de oğlu Maga yani Muhammed basa geçti ama Musa'nin kardesi Süleyman onu safdisi etti ve tahta oturdu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 266.
- 43 Sârak Câta: Mâllî'nin ilk hükümdari Son Dyata olmalı. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 267.
- 44 Yabancinin malina dokunmamak ve emin bir ele teslim edip hak sahiplerine ulastirmek, Islâm fikhinin da ihtiva ettiği kurallardandir. Bkz.: *Age.*, s. 265.
- 45 Yediyüzelliüç yilinin Cumâdelûlâ ayinin ondördünden yediyüzellidört yilinin Muharrem ayinin yirmiikisine kadar; 1352 yilinin Temmuz ayinin 29'undan 1353 yilinin Subat ayinin 28'ine kadar Mâllî'de kalmis.
- 46 Köyükoglu Sirâceddîn Abdülatîf Tikrîtî; 14. yüzyilda Afrika'da vefat eden bir Türk taciridir. Köyükoglu âilesi ve ticarî etkinligine dair bkz.: 28/3. not ve 32/3. not.
- 47 O sene Mevlid (12 Rebûlevvel 754); 25 Agustos 1353'e rastlamistir.

48 Akdari: Amerikan misiri degildir; bu kelimeyi "dane" diye çevirmek mümkündür.

49 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî: Edebiyat, tarih, psikoloji ve din bilimleri gibi farklı alanlarda irili ufaklı onlarca kitap yazmış çok üretken ve dindar bir bilginidir. Sevgi, zekâ, aptallık, nüktedanlık, günah gibi beserî konuları başarıyla işlediği için eserleri bugün bile Arap dünyasında okunur ve her yerde bulunur. Eserlerindeki Hanbelî-Selefi eğilim zaman zaman eleştirilse de zekâsi ve tenkit dehasi karsısında muhaliflerini bile kendine hayran bırakmıştır. Onun âbitlere dair yazdığı *Sifatü's-Safve* (=Seçkinlerin Nitelikleri) adlı eseri, menâkip türü kitapların en güvenilirini sayılmış; sofiler basta olmak üzere döneminin İslâm toplumundaki tüm zümrelere yönelttiği eleştirileri toplayan *Telbîs-i İblîs* (=Seytanın Ayartması) adlı eseri ise İslâm kültür tarihi uzmanlarınca en cesur ve dahiyane tenkit eserleri arasında sayılmıştır. İbnü'l-Cevzî, 597/1201 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. *el-Muntazam* adlı büyük tarih kitabı, Türk tarihi bakımından önemlidir. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, İbnü'l-Cevzî mad.; İbnü'l-Cevzî, *Seytanın Ayartması*, Elif yay., İstanbul, 2003, s. 4-6.

50 Siyahların sarayında Dimaskli bir cariye ve Türkler: O zamanlar Mali gerçek bir imparatorluktu; dönemin resimli Avrupa haritalarında bile Mali kralı zengin, güçlü ve altına gömülü müktedir bir kral olarak gösterilmiştir. Hac ziyareti için yola çıkan Mali hükümdarları ve zenginleri, Mısır'ı gezer; Memlûk Türkleriyle ticarî anlaşmalar yapar, cariye satın alır; ayrıca savaşçılık ve idare kabiliyetine sahip Türk memlûklerinden alıp yurtlarına dönerlerdi. Kalkasandî ve İbn Fadlullah Ömerî, dönemin Mali sultanlarının ihtisamından bahsederler. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 289-293; İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, s. 44-48.

51 Kavkav (=Gao): Tinbuku'nun doğusunda Nijer nehri üzerine kurulu Gao şehridir. Gao 5./11. yüzyılda Songay İmparatorluğu'nun başkenti idi. Bkz.: Gibb, *Selections*, s. 382; Tâzî, *Age*, s. 271.

52 Vuccîn; Usin, Uçin: Tâzî'nin belirttiğine göre Berberî dilinde çakal demektir. Kuzey Afrika'da kurt bulunmadığı için buna çakal anlamı veriliyor. Yoksa kelime, çakal, kurt, tilki gibi hayvanları içine almaktadır. Eski Türkçedeki Asina, Asena, Açena akla geliyor. Sadece bu değil bazı Berberî kelimeleri, bu irkin evvelce Türklerle karşılaşmış olduğunu da düşündürüyor insana.

53 Tâdela: Murabitlar ve Muvahhidler dönemi Magrip'te önemli bir bölgeydi. Bkz.: Tâzî, *Age*, s. 273.

54 Miskâl: Bir altın miskal 4,46 gramdır. Bkz.: Tâzî, *Age*, s. 274.

55 Kûber (=Gobir): Nijer Cumhuriyeti'nin güneyinde başkent Nyami'nin batısında Maradi mintikasında bulunur. Bkz.: Tâzî, *Age*, s. 275.

56 Zagây: Burası Nijer kıyısında Dia veya Diagona diye bilinen şehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age*, s. 275.

57 Bernû (=Bornu): Bornu, Çad gölünün doğusunda Cezâyir ile Çad arasındadır; o dönemde Kânem Krallığı'na bağlıydı. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *Age*, s. 46; Tâzî, *Age*, s. 275.

58 Kânem sultanı İdrîs: İdrîs b. İbrahim, 1329'tan 1351'e kadar Kânem kralı idi. Bu dönemde Bornu, Kânem'in bir parçasıydı. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *Age*, s. 47.

59 Bornu cariyelerinin güzelliği: Yüzyıllar sonra 1274/1857'de bu bölgeye seyahat eden İbn Ömer Tunusî de Bornu kızlarının güzelliğinden bahsedecektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 275.

60 Cavcava (=Gavgav; Kukawa): Burasının Afrikalı Ha Leon'un bahsettiği Kukawa olması muhtemeldir. Kânem'in doğusunda, Darfur'un kuzeyindedir. Bkz.: *Age.*, s. 275.

61 Tekeddâ sultani İzâr: Ömerî'nin Demmûsa sultani diye kaydettiği hükümdardır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 276.

62 Vasfân: Vasfan, Magrip saray literatüründe "usef" kelimesinin çoğulu olup kralın özel muhafızlığını yapan kullara denirdi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 276

1 Tuvât: Büyük Sahra'nin kuzeybatisindadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 277.

2 Yediyüzellidört yili Saban ayinin onbirinci günü; 12 Eylül 1353'e rastlar.

3 Misir'a giden Gat yoluyla Tuvât yolu arasi bir kavsak: Cezâyir'in güneydogusundaki en uzak nokta olan Asiu mintikasi olabilir. Bkz.: *Age.*, s. 277.

4 Hekkâr (=Haggar): Bu kelime bir yer ismi degil etnik isimdir. Tuareg erkeklerine Hegar deniliyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 277.

5 Ramazan bayrami; 30 Ekim 1353'e rastlar.

6 Evlâd-i Harâc: Arap asilli bir kabiledir; Tilimsan yakininda yasarlar. Konargöçerdirler; Tuvat ile Tilimsan arasinda gidip gelirler. Bütün konargöçerler gibi kurulu devletle sorunlar yasamislaridir. Fas sultanina isyan ettikleri olmustur. Bkz.: *Age.*, s. 279.

7 Ibn Yagnûr (=Yagmuroglu): Bunlar Tilimsan'i merkez edinmis Benî Abdülvâd diye bilinen Berberî asilli bir hanedan idi. Fas krali Ebû Inân, 753/1352 yilinda onlari yenerek Tilimsan'i ele geçirmisti. Bkz.: Tâzî, et-Târîh, C. 7, 14. Ayrica bkz.: 2/3. not.

8 Bûdâ: Edrar Tuvat mintikasinin 20 km kuzeybatisindaki vahalardir. Burasi Malî'ye giden kafilelerin yola çikis noktasiydi. Çekirgeye gelince, bazi Arap cografiyacilari Marakes yani Fas mutfaginda çekirgenin de yeri oldugunu belirtmislerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 279.

9 Zilkade ortalari; 12 Aralik 1353'e rastlar.

10 Zilhicce'nin ikisi; 29 Aralik 1353'e rastlar.

11 Dâru't-Tam': Burasi Azrû ile Safrû arasindaki Tamilat sehri olabilir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 977; Tâzî, *Age.*, s. 279.

12 Yediyüzellialti yilinin Zilhicce ayinin üçü; 9 Aralik 1355'e denk düşer.

13 Ibn Battûta'nin kaydettiklerinin "özeti": Bu ifade açıkça sunu gösteriyor ki Ibn Battûta önce bir müsvedde ortaya koymustur. Kâtip Ibn Cüzeyy mukaddimede "Fazla dokunmadim..." dese de arastirmaci ruh, seyyahin kendi elinden çikan ham malzemeyi oldugu gibi görmek istiyor.

14 Yediyüzelliyedi yilinin Safer ayi; 1356 yilinin Subat ayina denk düşer. Demek ki Kâtip Ibn Cüzeyy, seyyahimizin 9 Aralik 1355'te kayda geçirip teslim ettigi müsveddeleri 2,5 ay içinde derli toplu bir kitap hâline getirmis.